

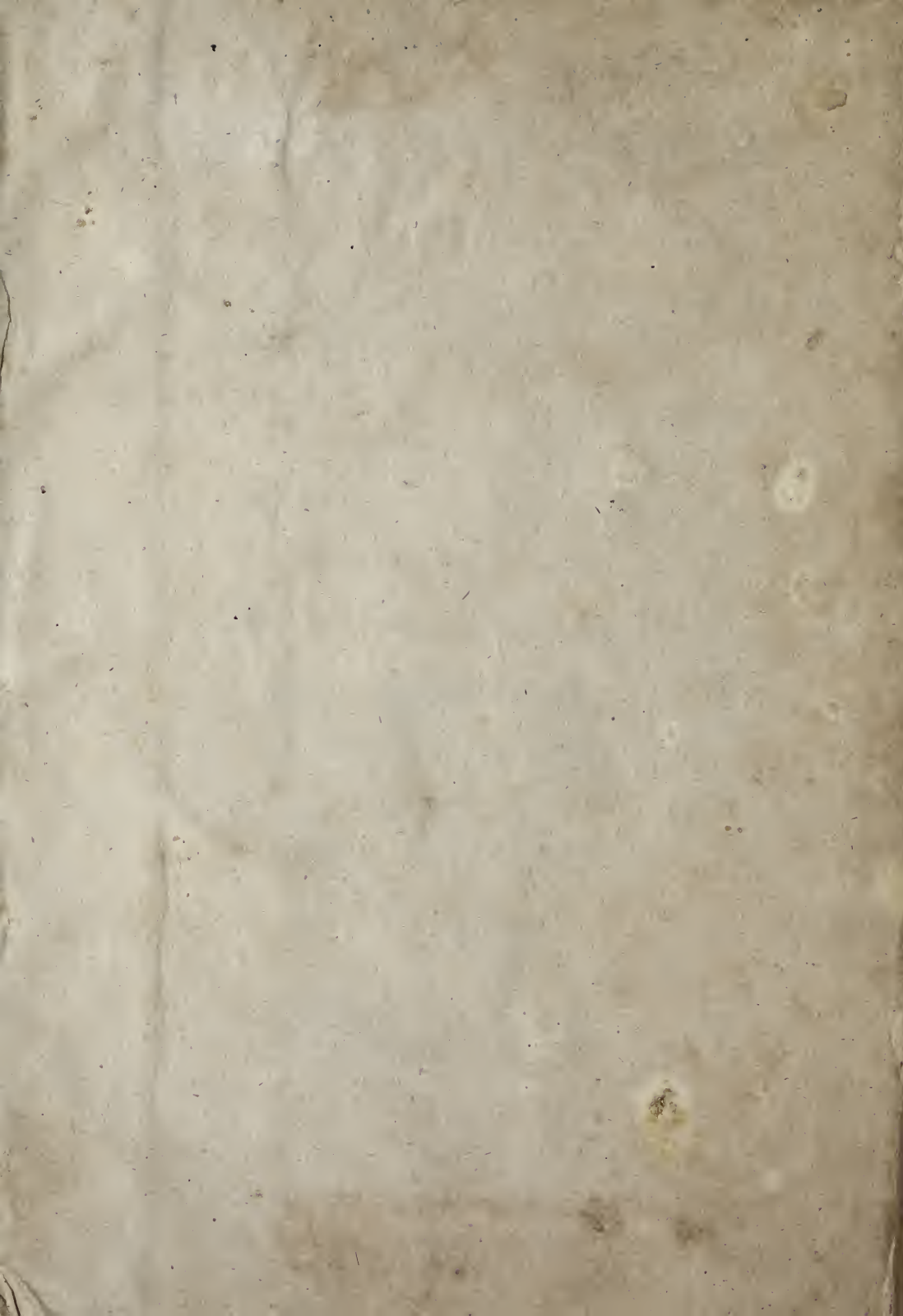
ROSINUS, John, a learned German, born at Eisenach, Thuringia, 1550. He was educated at Jena, and in 1592, became preacher of the cathedral of Naumberg in Saxony, where he died of the plague, 1626. The best known of his works is *Romanorum Antiquitatum Libri decem*, a most valuable composition, of which the best editions are those of Amsterdam, 1685, 4to. and of Utrecht, 1701, 4to. He wrote besides, *de Priscis Romanis Gentibus*, &c.

ROSINUS, John.

An able antiquary. Born in Thuringia about 1550. Educated in the University of Jena. Sub-Rector of a school at Ratibon 1579; afterwards minister of a Lutheran church at Wickerfadt. Preacher at the Cathedral Church, Naumburg, Saxony, 1592. Died 1626. He was the first who composed a body of Roman antiquities.

Antiquitates Rom. See **DEMPSTER**.

Christenson A.66 ni.

Ex libris petri Jauoques

ROMANARVM ANTIQUITATVM LIBRI DECEM

EX VARIIS SCRIPTORIBVS SVMMAM
fide singularique diligentia collecti.

A JOANNE ROSINO BARTHOLOMÆI
F. Jfennacensi Thuringo.

Cum ~~INDICIBVS~~ locupletissimis.

~~EDITIO VLTIMA.~~

~~Omniū, quæ hactenus prodierunt, versissima.~~

LVGDVNI;

EX OFFICINA HVG. A PORTA,
SVMP TIBVS IOAN. DE GABIANO

~~M. D. C. L. X.~~

M de XI.

non Privilegio Regis.

Ca. Libris Jauoques et petri Jauoques.
Jauoques de Montauban.

Acceperum nouas
ADDITIONES
Rici. KOKHMAN
ex Kirchiana (Sax)
in quibz annotatae quae
ipse, cum Romae et
rebus, obseruauit; et
compluribus alijs
figuris et iconis
EDITIO VLTIMA
Cum Indicibus lo-
cupletissimis.

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Getty Research Institute

ILLVSTRISS.

PRINCIPIBVS, AC
DOMINIS, DOMINIS
FRIDER. VVILHELMO
ET IOANNI,

DVCIBVS SAXONIÆ, COMITIBVS PROVINCIALIBVS
THVRINGIÆ, MARCHIONIBVS MISNIAE, &C.
Dominis suis clementissimis.

UM has meas lucubrationes, Illustrissimi Principes, Domini clementissimi, hortatu amicorum in lucem dare vellem, & Patronum quaererem, cuius illa felicibus auspicijs tutius in manus hominum venirent, Vestra illustres Celsitudines occurrerunt, quas ego clementer huius scetus humilis clientis sui patrocinium sumpturas confidebam, & quorum etiam Celsitudinibus primitias studiorum meorum iure optimo deberi intelligebam.

Illustris est sententia summi Oratoris nostri Ciceronis: Non nobis solum natos nos esse, sed ortus nostri partem patriam sibi vendicare, partem parentes, partem amicos, qua monemur, ut in omnibus actionibus primum omnium patria nostra utilitatem, salutem, & gloriam respiciamus. Mihi profecto, incundius atque magis ex voto accidere nihil posset, quam si aliquando mea opera patriæ meæ inseruiendi facultas daretur. Quod cum hæcenus fieri nequiverit, volui tamen ad testandum animum meum hoc literarium munus VV. CC. patriæ meæ Principibus offerre. In ea enim terra, cui VV. CC. nunc præsumt, ego primum aërem hausi, & sacro Baptismatis fonte à peccatis ablutus in cœtum Ecclesiæ, & numerum filiorum Dei receptus sum. Sub VV. CC. maioribus Illustrissimis & piatissimis Principibus prima literarum fundamenta Isennaci & Vinarie ieci: VV. CC. Illustrissimi atque Sanctissimi Parris, pia & sancta memoria, Principis Optimi & Clementissimi beneficio & liberalitate studiorum cursum in illustri Academia Ienensi continuavi. Quorum igitur beneficiis hæc studia mea fideliter adiuta & prouecta sunt, ad eosdem etiam fructus eorum redire honestissimum esse indicaui. Accedit huc voluntas parentis mei charissimi, qui cum maximam vitæ suæ partem docendo & gubernando Scholas, & Ecclesias sub VV. CC. Maioribus, Auo, Patruo, ac Patre transegerit, vult & me, ceterisque liberos suos quoque erga VV. CC. gratos esse, atque eisdem, ubi requiritur, operam nostram addicere. Huius igitur piæ voluntati facere non possum, quin obsequar. Ad librum autem hunc, quod attinet, coniecti in eum sunt plerique veterum Romanorum mores, ritus & consuetudines: quæ tum ad religionem & Deorum cultum, tum ad politicam gubernationem, ac ad civilem, militaremque disciplinam

CLARISSIMO VIRO,
ERUDITIONE ET VIRTUTIBVS
ORNATISSIMO D. IO. THO. FREIGIO

*legum Doctōri celeberrimo, & Gymnasij Altorphiani
Rectōri dignissimo, Domino & Patrono suo
summa obseruantia colendo.*

* * *

ITTO tandem, clarissime vir. Domine atque Patrone obseruā-
dē, iam diu promissos Antiquitatum libros: qui si probabuntur
tibi, patiar sine vt in lucem edantur, non tamē sine tua præ-
fatione. Ego ingēnuē fateor me non præstitisse in iis colligen-
dis id quod maximē volui. Qua in re multa me impediērūt: la-
boriosa, in qua versor functio, inopia librorū, quibus vti potui-
ssem, & defuerunt nerui. Nosti autē, clarissime vir, quātis sum-
ptibus, & quāta optimorum Auctorum copia opus sit iis, qui tanta clarissimorū &
eruditissimorū virorū copia, aliquid lectione dignum in lucem volunt emittere.
Sed si tamen vlla ad studiosos ex his libris accedet vtilitas, id omne post Deum, pa-
renti meo charissimo, qui mihi præcipuus huius scriptionis auctor fuit, & T. Excel-
lentia, qui me ad perfectionem & publicationem hortari non desisti, acceptum fe-
rent. Vt sum nonnunquam consilio & auxilio, tum aliorum eruditione præstan-
tium viroꝝ, D. Doctōris Oberti Gyphanii, D. Doctōris Simonis Ostermanni, &
Magistri Ioannis Vuolffij Rectōris Scholæ Ratisbonensis, compatriis mei charissi-
mi, tum etiā tuo. Atque vtinam licuisset mihi sæpius cum viris illis clarissimis, quos
nōminaui, per literas conferre, vel etiam propius à T. E. disunctus fuisset, illustrio-
ra & ornatiōra hæc in manus hominum exirent. Sed quia & T. E. & amici alij mo-
ram diutius ferre noluerunt, prodire tandē in scenam ausus sum, hac tamen con-
ditione, vt T. E. huic fœtui non aliter atque proprio patrocinetur. Possunt autem ea
quæ desunt facillē à quouis, qui in lectione veterum Scriptorum, & Philologorum
versatur, suis locis addi. Ipse enim volui hæc esse quasi rudimenta quædam & ini-
tia, iis, qui porrō Antiquitatem inquirere volent. Nec scribo viris doctis, verū iu-
nioribus, versantibus in lectione Classicorū auctorum, quibus has explicationes non
parū lucis præbere posse puto. Addo etiam eos, qui studiorū puerilium informato-
res sunt, quibus recta institutio, & auctorum explicatio curæ quidem est, verū
sumptus non suppetunt ad varia illa doctissimorum hominum monumenta, qui-
bus hæc sparsim traduntur, cōmenda. Quod ad Orthographiam attinet, discessi
aliquantū à more vulgi, secutus Aldi Manutij, Iusti Lipsij, & aliorum præcepta, &

veterum monumentorum auctoritatem : non quòd adeò sim nouitatis affectator :
sed quòd mihi in rebus antiquis explicandis, Orthographiæ etiam antiqua ratione
vti libuerit, alioqui nemini præscribo, vt eandem rationem sequatur. Valet in his
tritum illud, *Suum cuique pulchrum*. Vbi tamen illi, quos modò nominaui, Orthogra-
phiæ Doctores firmis nituntur rationibus: in ijs nos non còtemnendos, sed prauam
potius consuetudinem abiiciendam esse iudico. Stylus etiam est aliquàto humilior,
puerilior, & magis humi serpit: id quod ego diuersæ diuersorum Auctorum, qui di-
uerso tempore floruerunt, lectioni tribuo, quos ego interdum sequi, ipsorummet
verbis recitatis, volui. Verùm si res probabuntur, de stylo non vsque aded laboro:
poterit eas quiuis, prout opus fuerit, elegantius & illustrius explicare, & auditori-
bus suis proponere. Ego verò sui rerum, quàm elegantia orationis studiosior. Deni-
que si quid interdum minus diligèter & dilucidè explicauero: si ea, quorum memi-
nisse maximè oportebat, tacitus præteriuero: si etiam in quibusdam palàm erraue-
ro, etiam atque etiam beneuolos Lectores rogo, vt id corrigant, & meminerint ne-
minem adeò Lynceum esse, qui non interdum vel in summa luce impingat. Dabo
autem operam, si aliquando editio horum librorum iterari debeat, & vita mihi sup-
petet, ocium etiam à grauioribus studiis, quibus sum deditus, fuerit, vt grauiori ad-
hibita lima, multa quæ iam desiderantur, addantur. Hæc ad te, vir clarissime, scri-
benda putauì, quæ vt locum apud te inuenire patiaris, mequæ, & studia mea com-
mendata tibi habeas, vehementer etiam atque etiam rogo. Ratisbonæ anno Domi-
ni XIII. kalend. Ianuarij, anno ineunte à nato Christo ∞ 13 xxci.

T. Excellentiã omni reuerentiã colens atque obseruans

IOANNES ROSINVS.

IOAN.

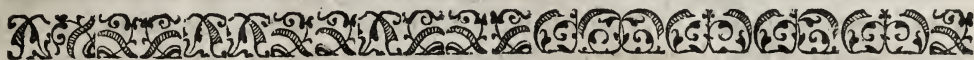
IOANNES THOMAS FREIGIVS

BENEVOLO LECTORIS.

DIVVS Augustinus fertur tria videre cupiisse: nimirum Christum in carne, Paulum in Cathedra, & Romam in flore. Quemadmodum autem ad Christum videndum satis est Patrem intueri, & oculos in cœlum attollere, quò ipse Christus orans attollebat, & nos attollere iussit. Pauli quoque effigies in Aetis Apostolicis, & ipsius epistolis expressa est: nec ideo corporis viui lineamenta magnopere requirenda videntur: ita Romæ vel antiquæ illius & florentis, vel eius quæ postea secuta est, videndæ cupiditas, satis quorundam eruditorum librorum lectione satiari & restingui potest, vt nullam ideo lóginquam aut periculosam peregrinationem suscipere necesse sit. Et memini illius temporis, quo mihi illa, quæ sparsim de Rom. antiquitatibus scripta extant, in vnum corpus congerenda existimaui, ac iam aliquouusque progressus, publica in Altorfianis Pæregyricis declamatione illius rei prima lineamenta, quæ deinde viuis coloribus exprimerem & illustrarem, ducere & adumbrare conatus sum. Sed interea consilium docti viri & in antiquitate ista admodum periti, Ioânis Rosini, mihi ab ipso familiariter expositum conatus meos retardauit. Eius enim singularis & præclara in eo genere opera iam posita, & ad finem tum temporis propemodum deducta, ita mihi placuit, vt illi auctor hortatorque fuerim ad ea quamprimùm in studiosorum vtilitatem publicanda. Promisit ille quidem id se facturum, sed contra expectationem, voluntatẽque meam diutius presit, quàm studiosorum vtilitati conuenire putabam. Itaque paruit ille tandem meis aliorumque amicorum consiliis: quo factum est, vt literis bonis meritò gratulari queam, hunc insignem thesaurum à nouo nostræ ætatis Varrone publicæ vtilitati non inuideri, sed omnium vsibus promptum apertumque exhiberi, & de quo antea sæpe sollicitèque cogitabam, antiquitatis cognitionem in quandam artis formam redigi. Spero enim futurum, vt inter artes liberales, Grammaticam, Rhetoricam, Logicam, Arithmeticam, Geometriam, Musicam, Astronomiam, & alias, Antiquitatis cognitio pro arte reponatur: & omnis vanarum ac Sophisticarum nugarum (quæ religionem hodiè etiam turbant) subtilitatibus, vel potius fertilitatibus, in his rebus, quæ politicæ vitæ plus adiumenti afferunt, eruditorum hominum ingenia elaboratura sint: præsertim cum hæc Antiquitatis cognitio ad omnia literarum genera tam expositas vtilitates, cum summa iucunditate coniunctas habeat. Nec verò necesse est, vt prolixius exponam, quantum vtilitatis hæc ars habeat ad antiqua Poetarum, Historicorum, & Iureconsultorum scripta intelligenda, & interpretanda. Hæc enim omnibus nota & in confesso sunt. Iucunditas certè tanta est, vt ex omnibus studiorum generibus (quæ tamen plurimùm habent admistum suauitatis) nullum hoc genere Antiquitatis cognoscendæ suauius, aut iucundius deprehenderim. Cùm igitur in his Rosini libris verè rosea suauitate refertis, tantum vtilitatis & iucunditatis sit: te Lector beneuole (quamuis reuerà, iuxta vetus prouerbium, his libris, vt vino vendibili, nulla suspenso hedera opus sit) paucis affari & hortari volui, vt tam præclaris & Attico melle deliciarioribus laboribus

ribus faueas: & ad cæteras artes liberales Antiquitatis Romam adiungas: in qua nullo cum periculo, aut itineris longinquitate tædiõve Romam eiúsq; magnificentiã, imò totam antiquitatem absens animi oculis tutissimè perlustrare potes. Bene vale, Lector beneuole, & nos studio tuo (vt hætenus fecisti) deinceps adiuua. Datum kalend. Septemb. anno c19 10 LXXXI.

BENEVOLO LECTORI SALVTEM.

SI quæris, beneuole Lector, quæ causa mihi fuerint, hos de Romana Republica libros scribendi & in lucem emittendi, dicam. Non me mouit uexoribus vel insana quadam libido, quæ iam plures torquet, vt orbem vanis & nullius vsus scriptis cõpleant, maximo cum detrimento totius Christianæ Reipublice. Quippe cum iis nugis prela occupata sint, alii uiliores libri lucem aspicere non possunt, sed in tenebris latitare coguntur. Nec etiam mouit me lenis ambitio, nominis aliquam celebritatem & famam hoc labore aucupandi. Hoc enim si quererem, stultus essem, qui eam materiam tractandam susciperem, in qua multi excellentes viri summa industria laude hætenus sunt versati. Sed vera causa fuit ardens studium de alijs bene merendi. Cum enim Dei prouidentia singulari demãdatum mihi esset munus regendi iuniorum studia, essentque in eo munere præter alias lectiones epistola etiam Ciceronis, quas ad familiares scripsit, explicandæ, videbam multa in ijs esse, quæ sine historiarum & antiquitatum Romanarum cognitione intelligi non possent. Quoties enim quæso in iis sit mentio Comitiorum? quoties Magistratuum, Consulum uidelicet, Dictatorum, Tribunorum, Proconsulum, Proprætorum, Proquæstorum, &c. quoties ad leges Romanorum alluditur? quoties militaria uocabula occurrunt? & multa alia; quæ si quis expers historiarum legeret non modo intelligi, sed totos epistolarum locos obscuriores esse, facillè animaduertebam. Optabam igitur extare aliquem librum quo præcipuè Romanæ antiquitates comprehenderentur, vt iuuari eo discentes possent. Audieram quidem Paulum Manutium, virum eruditissimum, & totius Antiquitatis peritissimum, eiusmodi opus moliri, quod in decem libros distributurus, & in iis omnes Antiquitates sciũ maxime necessarias, esset explicaturus. Quin & sextum ex illis librum, qui de legibus esset, iam dudum aspexisse lucem, erant qui dicerent. Ipse enim, vt verum fatear, non uideram. Lætabar igitur uehementer & gratulabar tũ mihi, tum alijs studiosis, de ea uilitate, quæ ex isto opere ad nos profectura uidebatur. Sed quid futurum ea spe uiuerem, affertur nuncius de summi illius uiri obitu: quo audito, dolui uehementer meam & aliorum studiosorum vicem, qui isto thesauro nunc defraudatum iri uidebamur. Incidebam postea fortè in Richardi Streineij Baronis Austrij librum de familijs, & gentibus Romanorum, in cuius præfatione meminuit, se etiam de plurimis partibus Romana antiquitatis commentatum esse, nec dissimulat fore, vt ea aliquando edantur. Sic & Efronius, Professor Viuebergensis, in præfatione Commentarij ad Orationem Ciceronis pro Milone subindicat, se simile aliquod opus meditari. Sed ista omnia hætenus frustra expectauimus. Cœpi igitur mecum cogitare, istorum summorum uirorum exemplum sequi, & quid in tanto opere possem, mearum uicium periculum facere. Et consilium de eo proposito à parente meo dilecto, & alijs doctissimis uiris, quos mihi bene uelle noueram, petij: qui omnes id unice probabant, & ut in ea re studiosis humaniori in literarum operam meam præstarem, me aduocabant. Secutus sum eorum consilium. Et primùm diligenter quæ sui de ordine rerum quas tractaturus essem & ex quibus ista Auctoribus colligenda essent. Inueni, nisi fallor, ordinem huic materie con-

uenientissimum, atque Auctores illos, in quibus præcipuum locum sibi vendicant Historici, mihi non sine detrimento rei familiaris (cuius tamen curam publica utilitati semper priuam postponendam) comparauit. Accidit deinde, ut recentiorum etiam quorundam Scriptorum copia mihi fieret, qui de iisdem rebus, non tamen singulis, diligenter scripserant: quorum omnium catalogum toti operi premisi, ut quibus auxiliis usus & adiutus essem, Lector scires. Atque hac occasio mihi fuit scribendi. Nec verò dissimulandum hic est, quòd cum in lectione librorum Caroli Sigonij de Iudiciis, & Nicolai Grucchi de Comitibus versarer, usque ad eò mihi & diligentia eorum, & ordo placuerit, ut non dubitarim hos duos libros de Iudiciis & Comitibus, alterum quidè ex Caroli Sigonij, alterum ex Nicolai Grucchi monumentis totos describere, & in hoc opus referre: paucissimis quibusdam mutatis, & omisis tot testimoniis Auctorum, que ipsi coaceruatim, non sine grauibus & iustis causis, adduxerant: alioqui nimium hi libri excreuissent. Qua in re velim candidos Lectores meum consilium attentè considerare, nec nimium faciles ad damnandum, vel accusandum me plagij esse. Non enim mihi propositum fuit hac ratione eorum opera in manibus hominum excutere, id quod multis veteribus epitomarum scriptoribus consilium fuisse, iam à pluribus proditur: sed cum constitutum mihi esset, uno aliquo opere, si non omnes, at saltem præcipuas Romane Reipublice antiquitates comprehendere: illi autem, de quibus loquor, eruditissimi viri de his rebus omnium diligentissimè, & optimo ordine scripserunt, ita ut desperarem ego posse aliquid vilius, & ordine meliori à me confici, volui iisdem verbis ea huic operi inferere, ne ij, quibus bona litera cura sunt, sumptus autem ad comparandos alios libros non suppetunt, tam optimarum rerum cognitione fraudaentur. Quos tamen oratos volo, ut hos duos libros, de Iudiciis videlicet & Comitibus, non pro meis, sed alterum pro Nicolai Grucchi, alterum pro Caroli Sigonij habeant: iisque pro ea voluntate atque industria, nostra studia iuuandi, gratias maximas agant. Qui verò alia præstantissimorum virorum monumenta cõparare sibi possunt, eos summopere adhortor, & moneo, ut his meis collectaneis, que in tenuioris fortune hominum usum conscripsi, neglectis, illa potius diligenter euoluant. Hac ingenua confessione spero & candidos Lectores delectatum iri, & equiores mihi futuros: atque illos etiam ipsos, quos sæpius nominavi, Auctores, viros eruditissimos veniam facilius mihi dauros. Vellem autem maximè, ut hoc meo labore occasionem darem perito alicui istarum antiquitatum viro, quales Italia, Gallia, Belgica, & nostra etiam Germania plurimos habet, ut de his rebus diligentius, accuratius, atque etiam, si videretur, conuenientiori ordine scriberet: laturus equo animo, ut tum hi mei labores intercidant. Hac de meo consilio paucis præfari volui. Ceterum cum plurimis numerorum notis in his libris utendum mihi sit, & passim alibi etiam reperiantur, que fortasse non cuius sunt obuia, libet eas primum explicare, ac deinde operis initium facere.

EXPLICATIO NOTARVM NUMERORVM

veteribus vsitatarum, ex Paulo Manutio,

Iusto Lipsio, & aliis.

VETRES numerorum notas variarunt, primùm quinto loco, deinde decimo, mox quinquagesimo, tum centesimo, eodem in reliquis ordine conseruato, mutato numeri ipsius signo, quoties numerus à quinario ad duplum, & à duplo rursus ad quinarium peruenisset. Prima nota fuit **v**. ea quinquies geminata facit **v**. Hæc nota duplicata facit **x**. quæ quinquies geminata facit **L**. Hæc rursus duplicata facit **c**. & sic deinceps. **i**. autem circumscriptum media lunula à latere sinistro, vel etiam interdum dextro, hoc modo **io** vel **ci**. quod tamen rarius est, quinquaginta valet: ex illius notæ similitudine imperiti **d** litteram fecerunt. Hanc notam antiqui etiam sic scripsêrunt **9**. Millenarium autem numerum pingebant **i**. vtrinque lunula incluso **cio**. Ex qua nota vulgò natum est, vt **m**. pro mille deprauatè scribatur. In lapidibus & libris antiquis millenarius numerus etiam sic notatur, ∞ . Atque id est, quod Priscianus ait libro de Ponderibus & Mensuris, **x**. circumscriptum, mille significare. Inueniuntur & hæ notæ in monumentis antiquis **𐌶**, quæ interpretandæ sunt pro ratione adiunctarum linearum, & idem valent, atque si mediæ lunulæ essent. Atque hæ notæ singulæ valentur centum millia. Quod ne fingere videar, addam inscriptionem quandam antiqui marmoris, in qua aliquot exempla harum notarum extant: visitur illud marmor Romæ, & est huiusmodi:

P. DECIMIVS L. HEROS
 MERVLA. MEDICVS
 CLINICVS. CHIRVRGVS
 OCVLARIVS. VI. VIR
 HIC PRO LIBERTATE DEDIT H-S. 1000.
 HIC PRO SEVIRATV IN REMP.
 DEDIT H-S. $\infty \infty$
 HIC IN STATVAS PONENDAS IN
 ÆDEM HERCVLIS DEDIT H-S. **𐌶**
 HIC IN VIAS STERNENDAS IN
 PVBLICVM DEDIT H-S. **𐌶** 100. $\infty \infty$
 HIC PRIDIE QVAM MORTVVS EST
 RELIQVIT PATRIMONI. H-S. ∞

Porro Romani numeri non progrediuntur vltra decies centena millia; & cum plura significare volunt, duplicantur notæ. Quod etiam faciunt, cum duo, tria, aut quatuor millia notare volunt. Obseruandum autem & illud, non raro eos vnâ notam numeri alicuius posuisse, & lineam, siue virgulam transuersam induxisse,

eaque tot millia significasse, quot ipsa nota præ se fert. Etsi regulâ in veterum monumentis non est perpetua. Reperitur enim non rarò linea addita, cum numerus tamen non augetur: iudicio igitur vtendum. Neque ea ferè obseruatio infra decimum numerum inuenitur; etsi Priscianus aliter affirmat, magis rationem secutus, quàm vsus.

Cæterum ratio etiam obseruanda est, quam Romani seruarunt in detractioe, de qua regula dari hæc potest: Minor numerus ante maiorem positus, semper tantum detrahit maiori, quantum ipse minor significat. Hæc vt melius intelligantur, subiiciam præcipuas numerorum antiquas notas, & valorem earum addam.

I. significat vnum.	c ∞ .nongenta.
II. duo.	cic. vel clj. vel ∞ .mille.
III. tria.	cij. cjd. vel ∞ ∞ .duo millia.
IV. quatuor.	cij. cij. cij. vel ∞ ∞ ∞ . tria millia.
V. quinque,	cij. iij. vel ∞ iij. quatuor millia. vel
VI. sex.	ij. quinque millia.
VII. septem.	ij. cij. vel iij. ∞ . sex millia.
VIII. octo.	ij. cij. cij. vel iij. ∞ ∞ . septem millia.
IX. nouem.	cij. cij. ccij. vel ∞ ∞ ccij. octo millia.
X. decem.	cij. ccij. vel ∞ ∞ ccij. nouem millia.
XI. vndecim.	ccij. vel x̄ decem millia.
XII. duodecim.	ccij. cij. vel ccij. ∞ . vndecim mil-
XIII. tredecim.	lia.
XIV. quatuordecim.	ccij. cij. cij. vel ccij. ∞ ∞ . duodecim
XV. quindecim.	millia.
XVI. sedecim.	ccij. cij. cij. vel ccij. ∞ ∞ ∞ . trede-
XVII. septemdecim.	cim millia,
XVIII. octodecim.	ccij. cij. vel ccij. ∞ iij. quatuorde-
XIX. nouemdecim.	cim millia.
XX. viginti, & sic deinceps.	ccij. iij. quindecim millia.
XXX. triginta.	ccij. iij. cij. vel ccij. iij. ∞ . sedecim
XL. quadraginta.	millia.
L. quinquaginta.	ccij. iij. cc. cij. vel ccij. iij. ∞ ∞ . septem
LX. sexaginta.	decim millia.
LXX. septuaginta.	ccij. cij. cij. ccij. vel ccij. ∞ ∞ ccij.
LXXX. octoginta.	octodecim millia.
XC. nonaginta.	ccij. cij. ccij. vel ccij. ∞ ccij. no-
C. centum.	uemdecim millia.
CC. ducenta.	ccij. ccij. vel xx̄ viginti millia.
CCC. trecenta.	ccij. ccij. cij. vel ccij. ccij. ∞ . vi-
CD. quadringenta.	ginti & vnum millia.
CD. vel ʒ quingenta.	ccij. ccij. cij. cij. vel ccij. ccij.
DC. vel c. sexcenta.	∞ ∞ . viginti duo millia.
DCC. vel ccc. septingenta.	ccij. ccij. cij. cij. cij. vel ccij. ccij.
CC ∞ . octingenta.	∞ ∞ ∞ . viginti tria millia,

EXPLICATIO NUMERORVM.

CCICCC CCICCC CIO ICIC. vel CCICCC CCICCC ∞

millia.

ICIC. viginti quatuor millia.

ICICCC. vel \overline{L} . quinquaginta millia.

CCICCC CCICCC ICC. vel \overline{XXV} . viginti quinque millia.

ICICCC ICIC. quinquaginta quinque millia.

CCICCC CCICCC ICIC CIO. vel CCICCC CCICCC ICIC ∞ . viginti sex millia.

ICICCC CCICCC vel. \overline{LX} . sexaginta millia.

CCICCC CCICCC ICIC CIO CIO. vel CCICCC CCICCC ICIC ∞ ∞ . viginti septem millia.

ICICCC CCICCC CCICCC. vel \overline{LX} . septuaginta millia.

CCICCC CCICCC CIO CIO CCICCC. vel CCICCC CCICCC ∞ ∞ ∞ . viginti septem millia.

ICICCC CCICCC CCICCC ICIC. septuaginta quinque millia.

CCICCC CCICCC CIO CIO CCICCC. vel CCICCC CCICCC ∞ ∞ CCICCC. viginti octo millia.

CCICCC CCICCC CCCICCC. vel \overline{XXX} . octuaginta millia.

CCICCC CCICCC CIO CCICCC. vel CCICCC CCICCC ∞ CCICCC. viginti nouem millia. & sic in sequentibus:

CCICCC CCICCC CCCICCC ICIC. octuaginta quinque millia.

CCICCC CCICCC CCICCC. vel \overline{XXX} . triginta millia.

CCICCC CCCICCC. vel \overline{XC} . nonaginta millia.

CCICCC CCICCC CCICCC ICIC. triginta quinque millia.

CCICCC CCCICCC ICIC. nonaginta quinque millia.

CCICCC ICICCC. vel \overline{XL} . quadraginta millia.

CCICCC CCICCC. vel \overline{C} . vel \overline{C} . vel \overline{C} centum millia.

CCICCC ICICCC ICIC. quadraginta quinque millia.

ICICCC. quingenta millia.

CCCC ICICCC. decies centena millia.

Hæ præcipuè sunt veteres numerorum notæ, quarum plurimæ in antiquis lapidibus, in Ciceronis etiam scriptis, & præcipuè in Epistolis ad Atticum occurrunt quas huic meo tractatui præmittere placuit, cum ipse etiam iis nonnunquam vtar.

Veneris Antiquariorum
Col. N. 1. 1. 1.

AVLI MARCI COMITIS PATRICII
ET FORTIS CIVIS ROMANI
Epigramma.

AD IOANNEM ROSINVM

2
Quæ in antiquis scriptis
et in Epistolis ad Atticum
occurrunt quas huic meo
tractatui præmittere placuit

FRANCISCVS A DOMSDORES,
Ioannis F. doctissimo viro D. Ioanni Rosino
scribenti Antiquitatum Roma-
narum libros.

Si prius excipias patefacti dogmata Christi,
Quæ vere monstrant dulce salutis iter.
Omnia per latum circumspice prouidus orbem,
Iuuenies nil quod sit prius historiis.
Quas primum Romana locum sibi vendicat inter
Historias merito, iudice me, reliquas.
Precipue veteres inquirens sedula mores,
Quæ leges, ritus, sacra, profana docet.
Hanc tu dum variis è fontibus vndique partem
Eruis, & multa sedulus arte paras.
Maeste animo, nulli tu parce ROSINE labori,
Ut placeant doctis hæc benè scripta viris.
Sic dum tu Historias docta complecteris arte,
Historia dignum nomen habere potes.

VENETIIS ANNI LXXIX.
Cal. Nouembris.

PAVLI MELISSI COMITIS PALATINI,
ET EQVITIS, CIVIS ROMANI,
Epigramma,

AD IOANNEM ROSINVM.

Siquid iucundi est priscis impendere curam
Rebus, & Ausonij ius iterare fori:
Æquè iucundum mihi suscepisse laborem
Crederis, ac dignum posteritatis opus.

ELOGIA.

*Vtile non desit. quin & tibi parta, ROSINE,
Fama, per æternos haud abolenda dies.
Vrbis honos, tuus est: per te namque illa reuixit
Cum Genio, Genij quæque suere prius.
Roma tibi grates aget, & benefacta Quirites
Agnoscent, Tiberim, quæ meminisse volo.
Quid superest? huic ô monumentum ponite Patres,
Urbi qui Latia tot monumenta sacrat.*

IN SYMBOLVM IOANNIS
ROSINI.

F*les? solamen adest. Gemis? en tibi gaudia præsto,
Scilicet IN SPINIS nata Rosine, ROSA.*

Noribergæ pridie eiduum Iunij,
Anno MD. CXXCI.

IOANNIS ROSINI ZATECENSIS,
SENATORIS TVSTENSIS, IN ROMAM
Ioan. Rosini Isennacensis
Elegia,

AD CANDIDVM LECTOREM.

I*nter quos colles strata fastigia Romæ,
Cincta suis muris, lapsaque tecta iacent:
Vrbs quot & hæc habuit cum thermis, flumina, pontes,
Templa, vias, portas, busta, theatra, Deos:
Qui cupis antiquæ vestigia cernere molis,
Iura, Magistratus, arma, fora, atque togas:
Et, quibus ordinibus totum commissa per orbem
Prælia sint terra, ciuibus, acta mari:*

Dum

Dum tibi colligit hæc sparsim dissecta ROSINVS,

Quàm serie constant cuncta decente, vide.

Vt non Martigenum te gesta audire Quiritum

Aspicere aut, sed eos inter adesse putes.

Aurea seu niueæ tibi pingit secula pacis.

Albicat Idaliis gratior illa rosis.

Pro patria laudat seu fuscum Marte cruorem,

Purpureas vincunt vulnera pulchra rosas.

Cessit at hæc quorsum rerum consulta vetustas?

Aeneadum vix est vel leuis umbra super.

Immensis structæ sunt lapsæ sumptibus arces,

Fn nihilum ac versa, namque fuere nihil.

Messis ubi creuit, tangebant astra Colossi,

Nunc ubi floruit Vrbs, gramæ, vt antè, viret.

An non, Tarpeius vertex ubi splenduit, isto

Tollendis stat crux furibus alta iugo?

Quæque Patres ibat armisque, togæque potentes,

Agmina venduntur puluerulenta suum?

O faciem fragilem mutabilis Urbis & Orbis,

Spe citius sacrum concidit omne decus.

Nomina sola manent Heroum clara triumphis,

Per doctos neque sunt interitura viros.

Quæ dum sub patrio lustraueris omnia tecto,

Auctori grates, candide Lector, age.

Texuit hoc inter Scholicos quod scripta labores,

Quæ parit à curis mente soluta quies.

At tibi cum tales det, Homonyme, Pallas odores,

Suauior es roseis, IANE ROSINE, rosis.

Fæturam vermi pergas coluisse roseti,

Nobilius cedro nomen in orbe feres.

Si dedit ingenium iuuenile hanc stamine telam,

Qualia consilium quaeso senile dabit?

IN EANDEM ROMAM PROCOPII
LVPACII PRAGENSIS SENATORIS
Tuftensis ad candidum Lectorem,
Epigramma.

Passa graueis quondam dominatrix Roma ruinas,
Hostica barbarie sceptrā gerente, fuit,
Quæ quidquid decoris Respublica, quidquid honesti,
Quidquid habet docti, conficere vna solet:
Et vastasset opes Urbis radicitus omnes,
Huic nisi Mnemosyne fida tulisset opem,
Mnemosyne reuehens in secula postera gentes,
Ad vitâ que vocans oppida, regna, domus.
Talis in hoc spirat, post casum, & funera, Roma:
Cumque suis viuit ritibus vsque, libro:
Quem tibi dat nostri manus, & cura alta ROSINI,
Sub cuius latitans no mine, & omen inest:
Quippe bono ingenij, quo nil fœcundius horto,
Diuitis illæ rosas parturit, atque serit.
Stat, quod struxit, opus durabile, Musa, vigêtque:
O felicem operam! Cætera tempus edit.

ΕΙΣ ΜΥΡΜΗΚΙΑΝ ΑΓΑΘΩΝ, SIVE
IN THESAURVM ROMANARVM
Antiquitatum doctissimi viri
Ioan. Rosini.

Roma caput mundi veteri exornata decore,
Hoc libro rursus tollis ad astra caput.
Germano grates ergo iam dicito dignas,
Germanos redames, & pietate colas.
Hactenus in lucem non vllus prodiit Auctor.
Ornârit qui sic mœnia celsa tua.

*J talus ingenio pollet, multoque decore
 Lucet, & excellit plurima regna simul.
 Sed nullus Romam tanto decorauit honore,
 Nec tanta cura cuncta notata dedit.
 Zeuxis, & insignis pictor cui patria Cous,
 Non tibi sic Romam pingere ab arte queunt,
 Ut liber hic presens depingit cuncta vetusta,
 Romani prisca quæ tenuere patres.
 Quæ fuerint Urbis tantæ primordia quondam,
 Creuerit & tandem qua ratione nimis.
 Tempora, Deosque simul cernes, quos ethnica Roma
 Sollicitè coluit, numina vera putans.
 Aras cum sacris variis, quæ turba peregit,
 Ut sic propitios posset habere Deos.
 Longa Sacerdotum prodibunt agmina, veste
 Qui varia induti Mystica sacra parant.
 Ordinibusque suis populus diuisus ad vnguem,
 Temporibus certis, quæ facienda facit.
 Auspex, atque Augur veniunt, volucresque, futura
 Quæ monstrant variis gestibus atque modis.
 Dictator, Consul, Quæstor, Prætorque disertus,
 Innumerique alij, turba ministra simul.
 Armatus miles, curæ cui Martia castra,
 Et sæui belli quicquid ad arma facit.
 Sed cesso hic numeris paucis comprehendere cuncta,
 Quæ grandi scribi vix potuere libro.
 Hic monumenta vides, multis quoque cognita nunquam,
 Qui sedem Romæ iam tenuere diu.
 Non fuit ignauus Monachus, nouus ille Leander,
 Qui scripsit fines, Itala terra, tuos.
 Sed breuiter tantum descripsit plerâque prisca,
 Attingens, doctis quæ magè grata, minus.*

ELOGIA.

Hic ordo melior multò, & quoque copia rerum

Maiores, in antiquis quæ latuere libris.

Hinc sibi Grammaticus, Medicus, doctusque Poëta,

Historicusque grauis plurima sæpe petet.

Quin & qui populo diuini dogmata verbi

Tradit, & exponit, quæ docuere Patres.

Nec minus & Iuris sancti studiosus, & equi

Hinc sibi desumet munera grata crebrò.

Nam leges veteres, quibus vsa est Roma vetusta,

Hic liber explicuit dexteritate noua.

Quòd si nunc Varro Latij decus, ipse videret,

Atque alij veteres talia scripta noua:

Attoniti certè, mirantes Teutona rura,

Hæc gratis animis laudibus eueherent.

Hoc ipsum facient, dubitet quis? tempore nostro,

Ausonij quot quot pectora candida habent:

Coget Amor patriæ, tanta hic quæ laude refulget,

Atque vetustatis lumine ad astra micat.

IDEM IN EVNDEM THESAVRVM

ANTIQUITATVM ROMANARVM.

Thesaurum tantum, quo vix mihi charior vllus,

Tam profers promptus doctæ ROSINE, citò?

Qui paucos veteres nummos congeffit in arcam,

Oculit, & paucis promit, habetque sibi.

Luce sacra tantum, celebrans conuiuia lata,

Cognatis monstrat quæ tenet arca tenax.

Vsq; adeò metuit, ne quid decedat habenti

Inuidus, & solus sic sibi grata tenet.

Tu contra nimium largus, namque omnia promis.

Prisca ROSINE, simul, capsula prompta nimis.

Prodigus es certè, profers simul omnia dona,
 Tempore qua longo sunt tibi parta prius.
 Non cernis reliquos parcè κερηλια clara
 Prodere, nec cunctis aspicienda dare?
 Particulas aliquis paucas deprompsit, & inde
 Nomen habet magnum, quo super astra volat.
 Urbis opus scripsit, Romæ loca prisca notauit
 Fabricius, quantum laudis & inde tulit?
 Sic alius Thermas descripsit, rudera dico
 Thermarum, & claret nomina magna ferens.
 Sic alias partes alius collegit, & ornans
 Romam, percepit præmia lauta statim,
 Ast tu non famam queris, nec præmia lauta,
 Sed prodesse studes qua ratione potes.
 Dignus utroque tamen, nisi fallor, habebis utrumque,
 Semina larga ferens, semina larga metit.

IOANNES V VOLFFIUS

Rector Gymnasij Ratisbonensis.

M. MATHIAS BERGIUS SCHOLÆ

BRUNSVICENSIS AD D. CATHA-

rinam Rector, Ioanni Rosino

suo S. D.

Sic aliquis lectam ripa Gangetide gemmam
 Manus ab ignota cui dat amicus humo,
 Exilit, & mira letus dulcedine, donum hoc
 Fert simul inque oculis, in manibusque simul
 Sapius & visum nihilominus vsque reuisit:
 Latitiâsque animi vix capit ipse sui:

ELOGIA.

Vt mihi cum multis sunt gaudia mille datura
Promissa è pluteis dona, ROSINE, tuis.
Dona quibus Latia simul, Argolicaeque daturus
Arte viâque noua lumen es historia.
Sit tibi victura, vir nate ad maxima, fama
Gratia, pròque aliis, pròque bono hoc opere.
Vtque tibi est cœptum, bona publica sedulus augēs
Vsibus hisce datam perge dicare minam.
At tu, quisquis eris Lector, monumenta Rosini
Hæc cui consilium forsue videnda dabit,
Dona agnosce Dei, qui tempora lumine nostra
Maiorum vt superent lumina cuncta facit.
Elogiũque libro huic quod res iubet ipsa ferendo,
Auctorem hoc gratus carmine prosequitor.
Vtilibus quicũque auget bona publica libris,
Huic verbisque bonis, r'èque fauete boni.

M. BARTHOLOMÆVS ROSINVS

BARTHOLOMAEI F.

S*icut apis volitans altis in montibus Hible*
Ex variis succos floribus ore trahit,
Collectosq; sagax in concaua vasa reponit,
Et mira dulces construit arte fauos.
Ex quibus humanis cibus effluit vsibus aptus,
Qui quoque languenti sæpe medela venit:
Sic frater lustrans veterũ monumẽta ROSINVS
Excerptis multis optima quæque libris,
In paucas redigens ferè mille volumina chartas,
Exhibet en miræ dexteritatis opus.
Quòd methodo facili scitu dignissima tradit,
Quòd nihil omittit, dum breuitate vacant.

Quæ tibi mille prius vix suffecere tabellæ,
 Vnicus hæc tandem suggerit ille liber.
 Quem tradit frater, magnis Auctoribus vsus,
 Consilij quorum non meminisse piget.
 Historici Latij quicquid memorabile narrant
 In multis libris, pagina parua tenet,
 Ergò si veteris cupias cognoscere Romæ
 Historias suauis, factâque magna Ducum,
 Hunc, studiosa cohors, vigili lege mente libellum
 Germine dum vestit prima iuuenta genas.
 Corporis ac animi totos huc dirige neruos,
 Et certè nullum tempus abibit iners,
 Hinc refert multum fructus & laudis honorè,
 Qui cupit Historici nomen habere sibi,
 Hoc opus & studium Fratris, doctissime lector,
 Non malè currentis consule quaso boni.
 Chære ROSINE, vale Frater me dilige Fratrem,
 Perge quod intraisti currere laudis iter.

EPIGRAMMA AD CANDIDVM
LECTOREM.

Sedula sicut apis flores perlustrat olentes,
 Mollia quos vario prata colore ferunt,
 At non cuncta tamen thyma, sed dulcissima solùm
 Carpit, & ex illis rosida mella facit:
 Plurima sic doctus peragrans monumenta ROSINVS,
 Romulidum historias quæ exhibuere graues,
 Leta velut per rura volans, per amœnâque prata,
 Dulce thymum legit sedulus instar apis.
 Hoc in opusque tulit, strieto ceu vimine iunctum,
 De Latio quicquid commemorasse iuuat.

ELOGIA.

*Et sic quæ innumeris comprehensa fuere libellis,
Vnica, quam cernis, cuncta SYNOPSIS habet.*

*Ergo operam Auctoris digno complectere amore,
Et cupida lepidum mente reuolue librum.*

*Haud feret exiguos isthac tibi lectio fructus,
Præmia sed vigilis grata laboris habet.*

CONRADVS IVDEX CANTOR
& Collega Gymnasij Ratisbonensis.

A L I V D.

I*rrigua verum veluti radice rosetum
Fragrantes dulci spargit odore rosas,
Quarum prudenti saposos ratione liquores
V sibus impertit Pharmacopola suis:
Doctrina celebris, si: & virtute ROSINVS,
Ingenij rosulas præbet opesque sui.
Ergo vetustatis doctæ quicunque roseta
Consita odoratis poscis habere rosas:
Adsis, & docti roseique roseta ROSINI,
Inspice, sunt Latiis tota referta rosas.
Pluribus hoc nummis, multoque labore rosetum
Constitit, ast gemmis dignius æquoreis.
Climata cum patuli spargantur in omnia mundi
Ordine, prudenter prisca roseta nouo.
Absint ergo sues, & iners hinc Zoilus absit,
Ne lacerent pensis rictibus illa suis.*

VVOLFFGANGVS SCHACHTNER
Collega Gymnasij Ratisbonensis.

ALIVD.

A L I V D.

CArpe rosas rosci per amœna roseta ROSINI,
 Lector: habent similes nulla roseta rosas.
 Hinc veterum ritus, iura, arma, statuta Quiritum,
 Tempia, Tribus, Urbem, sana, profana, Deos:
 Et qua porrò iuuat de rebus nosse Latinis,
 Ordine succincto, perspicuòque vides.
 Vade liber, dudum dignus prodire sub auras,
 Dudum multorum dignus & ore legi.
 Auctoris sed rara, tenaxque modestia, laudum
 Immemor, hoc voluit nos spoliare bono.
 Non tulit hoc Phœbus, Latiae vetuere Camœna,
 Deberique aiunt hæc monumenta sibi.
 Venit & Ausonia Genius Romanus ab Vrbe,
 Húc ubi Rhegenas suscipit Ister aquas:
 Mox subiens docti Musæum illustre ROSINI,
 Hunc cupidè voluens surripit inde librum.
 Anne (ait) Auctori tantummodò proderis vni?
 Æternaque latens nocte sepultus eris?
 Non ita, latè omnes orbis spargère per oras,
 Pluribus vt deinceps vtilis esse queas.
 Hinc celebre insurget nomen per seclæ ROSINO,
 Ipsius & memori laude vigebit honos.
 Posthumaque egregios turba admirata labores,
 Historicis primis adnumerabit eum.
 Dixit, & ex illo commisit tempore prælo,
 Nobilèque in vulgus prodidit Auctor opus.
 Quid, nisi quod grato spectari hac tempore debent,
 Restat? vt hinc Dominus præmia digna ferat.

DANIEL TANNER collaborans
 in Gymnasio Ratisbonensi.

CATALOGVS AVCTORVM

EX QVIBVS HOS DECEM

Libros collegimus.

THEOLOGI.

- Ambr osius.
- Arnobius.
- Aurelius Augustinus.
- Cyprianus.
- Lactantius.
- Saluianus, Massiliensis Epif-
copus,
- Tertullianus.

IURISCONSULTI.

- Aimarus Riuallius Allobrox.
- Andreas Alciatus.
- Antonius Augustinus.
- Antonius Contius.
- Antonius Vacca.
- Barnabas Briffonius.
- Franciscus Balduinus.
- Franciscus Hotomanus.
- Franciscus Polletus.
- Iacobus Cuiacius.
- Iacobus Ræuardus.
- Institutiones Caij.

- Institutiones Iustiniani.
- Institutiones Theophili.
- Institutiones Vlpiani.
- Ioannes Crispinus.
- Ioannes Oldendorpius.
- Marius Salamonijs.
- Pandectæ Iuris ciuilijs.
- Pardulphus Prateius.
- Petrus Pithœus.
- Philippus Broidæus.
- Vdalricus Zasius.

MEDICI.

- Adrianus Iunius.
- Casparus Peucerus.
- Galenus.
- Hieronymus Mercurialis.
- Ioannes Baccius.

PHILOSOPHI.

- Aristoteles.
- Plato.

HISTORICI.

- Ælius Lampridius.

D

Ælius

Ælius Spartianus.
Ammianus Marcellinus.
Appianus Alexandrinus.
Berofus.
C. Cornelius Tacitus.
C. Iul. Cæsar.
Caius Sempronius.
Dio Cassius Nicæus.
Diodorus Siculus.
Dionysius Halicarnassæus.
Eutropius.
Flavius Vopiscus.
Herodianus.
Ioannes Xiphilin⁹.
Iulius Obsequens.
Iulius Solinus.
Liuius.
L. Iulius Florus.
Messala Coruinus.
Merasthènes.
Paulus Orosius.
Plinius.
Plinius Iunior.
Plutarchus.
Polybius.
Porcius Cato.
P. Victor.
Sallustius.
Sex. Aurelius Viçt.
Sex. Rufus.
Suetonius Tranquillus.
Trebellius Pollio.

Valerius Maximus.
Velleius Paterculus
Xenophon.
Zonaras.

POETAE.

Ausonius.
Catullus.
Claudianus.
Horatius.
Iuuenalis.
Martialis.
Ovidius.
Plautus.
Persius.
Propertius.
Silius Italicus.
Terentius.
Tibullus.
Virgilius.

POLYHISTORES.

Adolphus Occo.
Adrianus Turnebus.
Ælius Donatus.
Agellius.
Albricus.
Aldus Manutius Aldi F.
Antonius Fauensis.
Antonius Riccobonus Rhodiginus.

Bartholomæus Marlianus.
Bernhardus Garnucci.
Carolus Sigonius.
Claudius Minos.
Dionysius Lambinus.
Dominicus Floccus Floren-
tinus.
Elias Vinetus.
Erasmus Roterodamus.
Flavius Vegetius Renuus.
Fulgentius Placiades.
Georgius Fabricius.
Guilhelmus Brassicanus.
Guilhelmus Canterus.
Helenius Acro.
Henricus Glareanus.
Hubertus Goltzius.
Hyginus.
Ianus Mellerus Palmerius.
Ioachimus Perionius.
Ioannes Baptista Egnatius.
Ioannes Bodinus.
Ioannes Brodæus.
Ioannes Goropius Becanus.
Ioannes Ludouicus Viues.
Ioannes Sambucus.
Ioannes Thomas Freigius.
Iosephus Scaliger.
Iulius Cæsar Scaliger.

Iustus Lipsius.
Læuinus Torrentius.
Laurentius Valla.
Leonhardus Malæspina.
Lilius Gregorius Gyraldus.
L. Fenestella.
L. Ioannes Scoppa.
Ludouicus Carrio.
Macrobius.
M. Antonius Muretus.
M. Terentius Varro.
M. Tul. Cicero.
Nicolaus Grucchius.
Nicolaus Perottus.
Nonius Marcellus.
Onuphrius Panuinius.
Paulus Leopardus.
Paulus Manutius.
Paulus Marsus.
Petrus Menenius.
Petrus Ramus
Pomponius Lætus.
Porphyrio.
Richardus Streinius Baro
Austrius.
Seruius Honoratus.
Sex. Pompeius Festus.
Stephanus Pighius.
Theodorus Canterus.

Index Librorum decem.

- I. Liber est de Vrbe & populo Romano.
- II. De Diis & Templis, Ædibus, Ædiculis, Aris Deorum.
- III. De Sacerdōtiis.
- IV. De Annorum & Dierum ratione, & Diebus festis.
- V. De Ludis, Accumbendi & Discumbendi ratione, seu de Mensis, Vestimentis, Ritibus nuptiarum, & Deducendorum funerum.
- VI. De Comitiiis.
- VII. De Magistratibus.
- IIIX. De Legibus.
- IX. De Iudiciis.
- X. De Militia.

INDEX EORVM, QVAE SINGVLIS LIBRIS ET Capitibus tractantur.

LIBRI I. DE VRBE ET Populo capita sunt hæc.

- C**APVT. I. De Origine urbis Roma.
 1 De forma & magnitudine eius.
 3 De Pomerio. 4 De monte Palatino.
 5 De monte Capitolino.
 6 De colle Quirinali.
 7 De monte Cælio. 8 De monte Esquilino.
 9 De monte Viminali. 10 De monte Auentino.
 11 De reliquis tribus Urbis collibus, colle Hortulo-
 rum, Ianiculo, & monte Vaticano.
 12 De urbis Roma regionibus.
 13 Descriptio 14 Urbis Roma regionum ex Onuph.
 Panu.
 14 Explicatio quorūdam vocabulorum, quorum
 in hac descriptione fit mentio, quæq; alibi
 non possunt commodè declarari.
 15 De populo Romano, & eius prima diuisio-
 ne, in Patres videlicet, seu Patricios, & Plebē.
 16 De Patronis & Clientibus.
 17 De tribus populi Romani ordinibus, Senatorio,
 Equestri, & Populari.
 18 De Optimatibus & Popularibus.
 19 Qui nobiles, Noui, & ignobiles fuerint.
 20 De Libertis, Libertinis, & ingenuis.

LIBRI II. DE DIIS capita sunt hæc.

- 1 Vnde Deus dicatur, quid sit, & quot differentia
 Deorum apud Romanos fuerint.
 2 Quid Templum, Fanum, Delubrum, Ædes, Ae-
 dicula, Ara, Locus.
 3 Quid Dij selecti sint, & de Iano.
 4 De Saturno & Rheæ, Opæ, Matre Deum
 Dea Cybele.
 5 De Ioue. 6 De Iunone.
 7 De Apolline & Diana. 8 De Sole & Luna.
 9 De Mercurio & Minerva.
 10 De Marte, Bellona, Victoria, Nemesi, Venere,
 Cupidine, Adonide & Gratia.
 11 De Libero Patre, siue Baccho, & Cerere.
 12 De Vulcano & Vesta. 13 De Neptuno.
 14 De Genio, Penatibus & Laribus.
 15 De Orco, siue Plutone, & reliquis Dijs
 inferorum, Parcibus & Furiis.

- 16 De Fortuna. 17 De Dijs Indigentibus.
 18 Deijs, propter quæ datur ascensus in cælum.
 19 De Dijs Semonibus, siue minoribus, in quorum
 tutela homo esset.
 20 De Dijs rusticis.
 21 De alijs Dijs miscellaneis.
 22 De Dijs peregrinis.

LIBRI III. DE SACER- dotiis capita sunt.

- 1 De prima Latinorum religione.
 2 De Lupercis, Panos Lycæi, vel Inui, Sacerdotibus
 3 De Græca Sacerdote Cereris.
 4 De Potitijs & Pinarijs, Hercules Sacerdotibus.
 5 De Regibus. 6 De Fratribus Arualibus.
 7 De LX, publicis Sacerdotibus.
 8 De Auguribus, & eorum collegio.
 9 De Auguriis.
 10 De Pullarijs, Extispicio & Tripudijs.
 11 De Haruspicijs, & Haruspicinâ.
 12 De Tribuno Celerum.
 13 De Curionibus & Curione Maximo.
 14 De Sodalicibus Titii, vel Titiansibus.
 15 De Flaminijs in genere.
 16 De Flamine Diali.
 17 De reliquis Flaminibus.
 18 De consecratione Imperatorum Romanorum.
 19 De Virginibus Vestalibus.
 20 De Salijs Palatinis & virginibus Saliaribus.
 21 De Fecialibus & Patre Parrato.
 22 De Pontificibus, & Pontifice Maximo.
 23 De Salijs Collinis XII.
 24 De Quindecim sacris faciendis.
 25 De Rege sacrorum, seu Rege sacrificulo.
 26 De Sacerdotibus feminis Bonæ Deæ.
 27 De Gallo & Archigallo. Sacerdotibus Deæ
 Cybeles.
 28 De Septemuiris Epulonum.
 29 De Duumuiris adis locanda, facienda, dedican-
 da, & Triumuiris adibus sacris incendio consum-
 ptis restituendis, & sacris conquirendis, donisque
 persequendis.
 30 De Pontificibus & Sacerdotibus Deorum sin-
 gulorum.
 31 De Ministris Sacerdotum populi Romani.
 32 De vasis sacrificiorum.
 33 De veterum sacrificijs.

LIBRI III. DE ANNO,

Mensibus, & diebus,

capita sunt:

- 1 De triplici anno Romanorum.
- 2 Kalendarium vetus Romanum è marmore descriptum.
- 3 De discrimine dierum: apud Romanos.
- 4 De Kalendis, Nonis, & Idibus.
- 5 De mense Ianuario, & diebus in eo festis.
- 6 De Februario & festis in eo dictis.
- 7 De Martio. 8 De Aprili, 9 De Maio.
- 10 De Iunio. 11 De Iulio. 12 De Augusto.
- 13 De Septembri. 14 De Octobri.
- 15 De Nouembri. 16 De Decembri.
- 17 De diebus festis, non stato aut certo tempore celebratis.

LIBRI V. DE LVDIS,

capita sunt hæc:

- 1 De Iulis Romanorum, quinam ij sint, & quis eorum primus apud Romanos auctor.
- 2 De ludorum diuisione
- 3 Qui ludos exhibuerint
- 4 De loco, ubi ludi sint exhibiti. De Circus, & Circo maximo, Theatre, & Amphitheatre.
- 5 Quinam fuerint ludi Circenses.
- 6 Quinam fuerint ludi Scenici.
- 7 De Tragedia.
- 8 De Comœdia, & eius à Tragedia differentia: de Cochurno item & focco.
- 9 De partibus Comœdia, & Tragedia.
- 10 De ornatu Scenæ, atque Saliationibus.
- 11 De tibis, & earum differentiis.
- 12 Alia ludorum diuiso.
- 13 De ludis Megalensibus.
- 14 De ludis Cerealiis.
- 15 De ludis Floralibus.
- 16 De ludis Marzialibus.
- 17 De ludis Apollinariis.
- 18 De ludis Capitolinis.
- 19 De ludis Romanis.
- 20 De ludis plebeis, Compitaliis, Augustalibus, & Palatinis.
- 21 De ludis secularibus.
- 22 De ludis votiuis.
- 23 De ludorum pompa.
- 24 De ludis funebribus & gladiatoriiis.
- 25 De iis ludis, qui exercitationis causâ fiebant, Troianis scilicet, & Castrensibus.

De mensis & Conuiuiis Romanorum.

- 16 Quoties Romani singulis diebus cibum caperent.
- 17 Quid uentaculum, prædium, merenda, cæna, coenatio fuerint.
- 28 Quomodo Romani cibum ceperint, atque de accumbendi, & discumbendi ratione.

29 De partibus cæna.

30 De poculis, & eorum generibus.

De Vestibus.

- 31 De vestibus Romanorum in genere.
- 32 De Toga, & eius multiplici differentia.
- 33 De Tunica. 34 De Trabea.
- 35 De feminarum vestibus.
- 36 De Calceis.

De Nuptiis & Funeribus.

- 37 De Nuptiis Romanorum, & ritus in eis obseruatus.
- 38 De duobus uxorum delictis, & eorum pœnis, de Divortio & Repudio.
- 39 De sepulchris & ratione deducendorum funerum.

LIBRI VI. De Comitibus, ca-

pira sunt:

- 1 Unde dicantur Comitibus, quid, & quotuplicia ea sint, & quid Comitibus calata.
- 2 Quid sint Comitibus curiata, & quid Curia.
- 3 De quibus causis actum sit in Comitibus Curiatis.
- 4 Quas personas Curiatis comitiis interesse oportuerit.
- 5 De loco Curiatorum comitiis, de Comitibus, & Rostris.
- 6 De tempore Curiatorum comitiis.
- 7 De modo Curiatorum comitiis.
- 8 Quid sint comitiis Centuriata, & quid, quotque Centuria.
- 9 De causis Centuriatorum comitiis.
- 10 De personis, quarum interuentu Comitibus Centuriata peregerantur.
- 11 De loco Centuriatorum comitiis, & de campo Martio.
- 12 De tempore Centuriatorum comitiis.
- 13 De modo Centuriatorum comitiis, & primum quidem de iis, qua ante Comitibus obseruari solebant.
- 14 De iis, qua in Comitibus ipsis obseruabantur.
- 15 Quid sint comitiis Tributa, & quid, quotque Tribus.
- 16 De causis Tributorum comitiis.
- 17 De personis, quarum interuentu comitiis Tributa peregerantur.
- 18 De loco Tributorum comitiis.
- 19 De tempore Tributorum comitiis.
- 20 De modo Tributorum comitiis.

LIB. VII. De Magistratibus, ca-

pira sunt hæc:

- 1 De Generibus Politiarum.
- 2 De varia diuisione Magistratum Romanorum.
- 3 Quis sint Magistratus maiores, & ordinarii, item de Rege
- 4 De Praefecto, vel Tribuno Celerum.

- 3 de Senatoribus, eorum numero & lectione: qui sint maiorum, qui minorum gentium, qui Patres Conscripti, quis Princeps Senatus, & qui Pedarii Senatores.
- 6 de Setu, & eius potestate: item per quos, more maiorū, quo loco & tempore Senatus habitus sit.
- 7 Quomodo sententia in Senatu & rogata, & dicta fuerim, & de Senatus consultis.
- 8 de Candidatis. 9 de Consulibus.
- 10 de Censoribus. 11 de Praetoribus.
- 12 de Imp. Caesaribus, Augustis, Donatis Tribunicia potestate.
- 13 de Nobilissimis Caesaribus, vel Principibus iuuentutis.
- 14 de Praefecto Urbis.
- 15 de Praefecto Urbis, absente ordinario Magistratu.
- 16 de Interrege. 17 de Dictatore.
- 18 de Magistro Equitum.
- 19 de Decemuiris legibus scribendis consulari potestate.
- 20 de Tribunis militum Consulari potestate.
- 21 de Triumviri Reipublica constituenda.
- 22 de Quaestoribus Urbanis, vel arariis.
- 23 de Tribunis plebis decem.
- 24 de Aedilibus plebis duobus.
- 25 de Aedilibus Curulibus, & Cerealibus.
- 26 de Curatoribus omnium Tribuum.
- 27 de Triumviri Capitulibus.
- 28 de Triumviris nocturnis, valetudinis, & monetariis, siue A. A. A. F. S.
- 29 de Quatuorviris viarum curandarum, & quinque viris eis & vbi Tiberim.
- 30 de Decemviris stilitibus iudicandis: item centumviri litibus iudicandis.
- 31 de Praefectis ararum.
- 32 de Curatoribus operum publicorum, Curatoribus alvei Tiberis, & cloacarum, & Curatoribus viarum singularium extra Urbem.
- 33 de Praefecto Praetorio.
- 34 de Praefecto frumenti diuidenti, & praefecto viarum.
- 35 de Curatoribus, & Denunciatoribus regionum, & vicis vicorum, regionum, Urbis. 14.
- 36 de Aduocato fisci
- De Magistratibus minoribus extraordinariis.**
- 37 de Duumviris perduellionis, & Quastoribus parricidij, vel rerum capitalium.
- 38 de Praefecto annonae.
- 39 de Quinquenuris: item Triumviris mensariis.
- 40 de Duumviris Navalibus, Triumviris, qui conquirerent iuvenes idoneos ad arma ferenda, militisque facerent: ac de Quinquenuris turribus, murisque reficiendis.
- 41 de Triumviris legendi Senatus, & Triumviris recognoſcendi iurmas Equitum Romanorum.

De Magistratibus Prouincialibus.

- 42 de Proconsulibus. 43 De Propratoribus.
- 44 de Legatis Proconsulibus, & Propratorum. (bus)
- 45 de Quastoribus prouincialibus, & Proquaestoribus.
- 46 de Praefecto Aegypti, Praefectis Praefecturarum, Consularibus quatuor, qui per Italiam ius dicerent, & Iuridicis Italia.
- 47 de Triumviris, Qui quaeuis, Septemviris, ac Decemviris colonia deducenda, de Quinquenuris, Septemviris, vigintiviris, agris dandis, attribuendis. Quinquenuris, Quindecimviris, agrorum metiendorum, diuidendorumque, ac Triumviris, vel Quinquenuris ad inspiciendos fines, litisque dirimendas.

De ministris Magistratum populi Romani.

- 48 de Scribis, Accensis, Interpretibus, Praconibus Lictoribus, Viatoribus & Carnificibus.

LIB. VIII. de Legibus, capita sunt;

- 1 Quid lex sit, & quotuplex.
- 2 Ratio rogandarum legum apud Romanos.
- 3 de Loco & tempore quibus leges latae sint, quibus de causis latae, & qua eorum sit potestas.
- 4 De origine & processu iuris Romani.
- 5 de Iure Papiriano siue Legibus Regijs.
- 6 Leges xij. Tabularum cum breui commetatione.

Altera pars libri 11 x. Antiq. Rom. reliquas Magistratum Rom. leges continens.

- 1 De Legibus religionem spectantibus.
- 2 de Ciuitate, & iure ciuium Rom.
- 3 de Legibus, quae de Comitibus & coitionibus fuerunt.
- 4 de Senatu, & Senatoribus.
- 5 de Magistratibus in genere, & Magistratibus maioribus.
- 6 de Magistratibus minoribus. (legijs.)
- 7 de Legionibus, earum vi & potestate, item de Priuilegiis.
- 8 de Prouinciis, earumque Reſtoribus.
- 9 de Colonis deducendis.
- 10 de Legibus agrariis.
- 11 de Terminis, siue limitibus.
- 12 de Legibus frumentariis.
- 13 de Legibus sumptuariis.
- 14 de Re militari, triumphis, & bellis.
- 15 de Iure priuato, & primū de manumissionibus & liberis.
- 16 de Iure connubiorum, & maritandis ordinibus.
- 17 de Tutelis.
- 18 de Testamentis, haeredibus, & legatis.
- 19 de Vſucapionibus, cessione bonorum & furtis.
- 20 de Re nummaria & fœnore.
- 21 de Iudiciis, donis & munibus.
- 22 de Iudiciis.
- 23 de Criminibus publicis, & primū de Maieſtate.
- 24 de Adulterio.

INDEX LIB. ET CAP.

- 25 de Legibus inter Sicarios, & Legibus veneficij ac parricidij.
- 26 de legibus falsi.
- 27 de Legibus de vi.
- 28 de Peculatu, residuis, & sacrilegio.
- 29 de Ambirui, & de pecuniis Repetundis.
- 31 Alis leges miscellaneæ.

LIBRI IX. de Iudiciis capita sunt.

- 1 Iudicia in genere quid sint, & quotuplicia apud Romanos fuerint.
- 2 Quid priuata iudicia fuerint, & quot eorum cause.
- 3 de Causis siue controuersis iudiciorum priuatarum, qua de personis fuerunt.
- 4 de Causis siue controuersis rerum, qua ad iudicia priuata pertinuerunt.
- 5 de Causis, siue controuersis obligationum.
- 6 de Ius dicentibus, siue de personis, qua ius dixerunt.
- 7 de Loco ubi iudicia exercebantur, videlicet de Foro, ac Basilicis, eorum siue & ornatu.
- 8 de Tribunali & subsellis.
- 9 de Tempore iudiciorum exercendorum.
- 10 de Legis actionibus, siue de exercenda iurisdictione, de vindicatione, & in iure cessione, emancipatione, adoptione, manumissione, postulatione, & delatione tutoris, postulatione ac datione possessionis bonorum, atque postulatione interditi, eiusque interpositione.
- 11 de actionibus, & earum multiplici differentia.
- 12 de in Ius uocatione, editione actionis, & postulatione actionis, siue iudicij.
- 13 de intentione actionis, siue litis.
- 14 de Iudiciis, de iudicio postulando, & dando: de Tribunalium appellatione, & rebus.
- 15 de Satisfactionibus, contestatione litis, & iudicio faciendo.
- 16 de Sententia latione, in integrum restitutione, additione, atque iudicio calumnia, & falsi.
- 17 Qua publica iudicia fuerint: item de Criminibus eorum, & poenis.
- 18 de Prætoribus, Quaestoribus, Iudicibus questionum, & aliis Iudicibus.
- 19 de Exercitione actionis, siue instituenda actione, in ius uocatione, postulatione, nominis delatione, citando accusatore & reo.
- 20 de Iudiciis legentis, sortitione, reiectione, subfortitione, & numero Iudicum: item qui & quædo iurati aut iniurati sederent.
- 21 de Prima actione, questionibus, testibus, & tabulis
 - 22 De Accusatione, defensione, & laudatione.
- 23 de Secunda actione, que cõprendinatio dicta est, & de officio Quaestoris, dum causa agebatur.
- 24 de Latione Sententia, estimatione litis, & animaduersione.
- 25 de Iudicio calumnia prauaricationis.
- 26 Qua fuerint iudicia populi, & de criminibus

ac poenis eorundem.

- 27 de Iudiciis Curiatis.
- 28 Quorum iudiciis Tribuitis, & Centuriatis actio fuerit, & quo ordine iis actum sit.
- 29 de Die accusationi dicenda, de citatione rei triplici accusatione, anquisitione, & multa poenæ irrogatione.
- 30 de Quarta accusatione & defensione, de die iudicandi indicenda auxiliis reorũ, & reo euocando.
- 31 de Rogatione ferienda, iudicio faciendo, & animaduersione: item de tormentis in eculo.

LIBRI X. De Militia, capita sunt hæc.

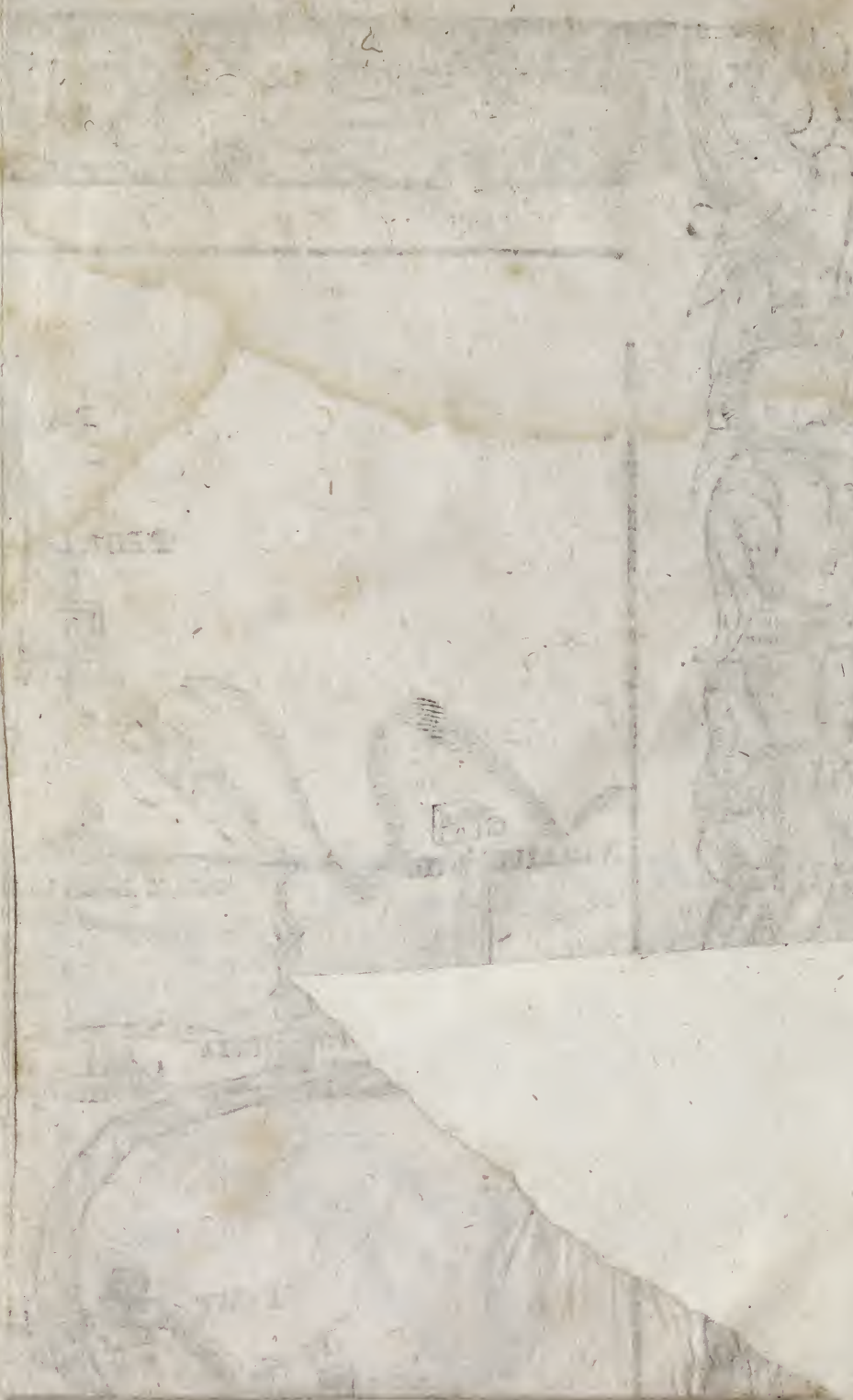
- 1 Quomodo Romani bellum hostilium indixerint.
- 2 de Ritibus ferendis foederis.
- 3 de Deloctu militum, & sacramento militari.
- 4 de Legione & auxiliis, & quod ius fuerit legionis.
- 5 de Partibus legionis, cohortie, manipulo, centuria, turma, & decuria.
- 6 de Duce exercitus, Imperatore, & Legato.
- 7 de Tribunitis militũ, Ceterionibus, & Decurionibus.
- 8 de aliis militaribus muneribus.
- 9 de Variis militum ordinibus, generibus, & discriminibus.
- 10 de Variis armorum appellationibus.
- 11 de Expeditione.
- 12 de Castrametatione, & castrorum motione.
- 13 de Disciplina Castrũ Romanorũ, & de uigiliis.
- 14 Instructio aciei, & eius partes, earumque partium explicatio.
- 15 de Deuotione sui ipsius, pro exercitu: & de deuotione exercitus hostilis.
- 16 de Oppugnationibus urbium, & iis qua ad oppugnationes requiruntur.
- 17 de Machinis bellicis ad oppugnationes urbium necessariis, & Romanis uisitat, balista, ariete, scorpiõ, &c. & deuotione urbium, atque exercituum hostilium.
- 18 de Euocatione Deorum tutelarium.
- 19 de Praelio nauali, & rebus ad id necessariis.
- 20 de Classe, & nauibus, earumque partibus & generibus.
- 21 de Animaduersione in deuictos hostes.
- 22 de Discrimine inter colonias, municipia, præfecturas fora, & prouincias.
- 23 de Ratione deducendarum coloniarum.
- 24 de Republica coloniarum, municipiorum, præfecturarum, & prouinciarum.
- 25 de Animaduersione Romanorum in milites delinquentes.
- 26 de Præmiis eorum, qui strenuè rem gessissent.
- 27 de Coronis militaribus, earumque variis generibus.
- 28 de Præmiis Imperatorum, supplicatione, Triumphis & Ouatione.
- 29 de Triumpho maiori, spoliis opimis, arcubus & triumphalibus, & Trophæis.
- 30 de Missione exercitus.

Fold out

De origine vrbis Romæ. CAP. I.
DE origine vrbis Romæ, eius conditoribus, & nomine, varia & discrepantes sunt
sententiæ, quæ à Liuij & Plutarcho recitantur. atque refutantur. &c.

25
p
26
27
28
29
31
L
I
I
R
2
C
c
3
d
n
4
d
p
5
d
6
d
7
d
F
8
d
9
de
10
d
in
pa
da
bo
in
11
d
12
d
la
13
d
14
di
Tr
15
di
fu
16
de
ad
17
Q
bu
18
de
nur
19
de
in
cit
20
de
for
do
21
de
22
23
de
Es
24
de
ma
25
de
26
C

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER PRIMVS,

De Vrbe & Populo.

P R Æ F A T I O.

E CAUSIS quæ me mouerint, vt hosce de Republica Romana libros scriberem, in epistola ad Lectorem satis dixi: Nunc vt initium fiat operis, libet pauca quædam de ordine Librorum in medium afferre. Is verò hic est: Quicumque Rempublicam aliquam literis describendam sibi sumit, eum primum omnium de loco, vbi illa constituta sit, dicere oportet. Quod nisi fiat, intelligi cætera, quæ dicuntur, non bene possunt. Itaque in hoc meo opere primum locum huius Reipublicæ describo; urbem videlicet Romam: cuius originem, ædificationem, & amplificationem atq; ambitum, quantum

B quidem ex veterum & recentium ea de re scriptis editis scire potui, fideliter Lectõribus ob oculos pono: atque simul præcipua ædificia iuxta quatuordecim regiones, in quas AVEVSTVS Urbem descripsit, indico. Vrbe muris circumdata, & ædificiis instructa, de incolis atq; habitatoribus huius Urbis iure optimo dicendum est: quod etiam in hoc primo libro, allatis præcipuis huius Populi diuisionibus & differentiis, summa diligentia facio. Iis cognitis, Instituta Populi consideranda. Illa verò versantur vel circa religionem, vel circa Reipublicæ gubernationem. Secundo igitur huius Commentarij libro de Diis, quos hic populus coluit, quibus de causis eos hoc vel illo nomine appellarit, quæ templa, ædes, ediculas, aras, &c. in eorum honorem ædificarit, dissero. Inde libro tertio Deorum vel sacrorum Ministros describo. Cùm verò multi etiam dies in honorem illorum Deorum festiue & celebriter fuerint peracti, de iis, quos Romani festos habuerunt, quarto libro ago. Ad festos dies pertinent Ludi, quos quinto libro explico. Absoluta ad hunc modum tractatione de Religione, Politicæ descriptionem aggredior: vbi, cùm præcipue ferè partes Reipubl. comitiis Populi sint peractæ, de iis primo loco, libro videlicet sexto, ago. Magistratus postea libro septimo subiungo. Quæ Leges huius Reipubl. ad quarum normam ea gubernata est, fuerint, octauo libro trado. Gubernationis huius praxin, quæ in iudiciis consistit, nono libro expono. Ita & Religione, & Reipub. gubernatione explicata, Vrbe egredior, & quæ instituta, qui ritus huius Populi circa rem militarem fuerint, oratione persequor: & sic hunc totum tractatum concludo. Hæc de ordine. Nunc, Deo benedicente, rem ipsam aggrediar, & de Vrbe, eiusque habi-

D tatoribus agam. In quo tractatu, præter Veteres rei Romanæ Scriptores, recentes etiam quosdam secutus sum, BARTHOLOMÆVM, MARLIANVM, ONVPHRIVM PANVINIUM, GEORGIVM FABRICIUM, & CAROLVM SIGONIUM; quod indicare hoc loco volui, ne viderint Lectores multa hæc ex istis; quos dixi autoribus desumpta esse, plagij me infumulent.

De origine urbis Romæ. CAP. I.

DE origine urbis Romæ, eius conditoribus, & nomine, variæ & discrepantes sunt sententiæ, quæ à Liuij & Plutarcho recitantur, atque refutantur, & ab Onuphrio

etiam Panuiniio initio librorum de Republica Romana breuiter recensentur, quas huc referre non est opus. Simplicissima autem, & vero maximè consentanea hæc est: Conditam esse urbem à Romulo Rheæ Syluiæ filio, Numitoris nepote, cuius prosapia refertur ad Æneam Troianum. Capta enim & diruta Troia, propter raptum Helenæ, & Æneas cum patre Anchise, & aliis sociis fuga sibi consuluit: & incolumis quidem à Græcis, quia autor Troianis reddendæ Helenæ fuerat, dimissus est: post longam autem & diuturnam nauigationem in Latium, quod est pars Italiæ, ad Regem Latinum venit, ibique aliquandiu commoratus, accepta Regis Latini filia Lauinia in matrimonium, post fœderi obitum, hæres Regni relictus est. Sublato autem & ipso è rebus humanis, Ascanio filio, qui tamen nondum maturus imperio erat, Regnum auitum, paternumque, ad puberem ætatem incolume mansit, & tutela matris Lauiniæ stetit. Is verò Ascanius ubi ad maturam rebus gerendis ætatem peruenit, abundante Lauinij multitudine, florentem atque opulentam Urbem matri reliquit: nouam ipse aliam sub Albano monte condens, quæ à situ porrectæ in dorso vrbs, Alba longa appellata est. Interfuere inter Lauinium conditum, & Albam longam coloniam deductam triginta ferè anni. Initium regni Albani cœpit anno post captam Troiam trigessimosecundo, ætatis Ascanij vigesimoquinto: à quo, ad Procam vsque, vndecim Reges præfuerunt Imperio Albano: quorum nomina apud Dionysium Halicarnassæum recensentur hæc: I. Syluius successor Ascanij, regnauit annos 29. II. Æneas Syluius 31. III. Latinus Syluius 51. IIII. Alba 39. V. Capetus, hunc quidam Atym dicunt, 26. VI. Capys 28. VII. Calpetus 13. VIII. Tyberinus 8. IX. Agrippa 33. X. Alladius, alij Romulum Syluium vocant, 19. XI. Auentinus 37. Post Auentinum Procas rerum Albanarum potitus est, & regnauit annos 13. relictis duobus filiis, Numitore & Amulio, quorum hic regnum, quod Numitori fratri propter ætatem debebatur, fraude occupauit: & ne vindex Regni ex fratris genere oriretur, ac ipse Regno eiiceretur, Rheam Syluiam filiam Numitoris, Vestæ sacerdotem consecrauit. Hæc perpetuæ virginitati deuota, à Marte, vt fingunt aliqui, siue ab alio quodam, grauida facta, geminos procreauit pueros: Romulum scilicet ac Remum. Amulius igitur hac re cognita, Rheam Syluiam carceri includit, pueros exponi iubet, qui à Faustulo regij pecoris Magistro in ripa fluminis Tyberis reperti, inter pastores, ab ipsius vxore Laurentia, quæ ob vulgatum corpus Lupa dicta fuit, educati sunt. Remus, ubi ætatem virilem est adeptus, captus à prædonibus, perductusque ad Amulium patrum Regem, accusatur, vt qui Numitoris greges abigere solitus sit. Iraque Numitori traditur, vt ipse de eo pro arbitrio pœnas sumat. Verùm Remus, multis sermonib. vicissim habitis, & signis cognitis, nepos Numitoris agnitus est. Superuenit & Romulus cum Faustulo, auxilium fratri Remo laturus. Atque hi omnes, coniuratione facta, ex inopinato Amulium obruunt, atque obruncant, regnumque auo Numitori restituerunt. Anno huius secundo Romulus & Remus urbem Româ in eo loco, ubi expositi fuerant (anno à capto Ilio 431. Olympiadis septimæ anno primo, anno mundi 3213. II. Calen. Maij) siue, vt alij tradunt, anno mundi 3220. 21. die Aprilis) condiderunt. Exorto postea bello inter Romulum ac Remum de Imperio, Remus occiditur. Romulus ciuitati ac ciuibus Romanis nomen dedit. Liuius, Plutarchus, Dionysius Halicarnassæus, Messala Coruinus, & Bartholomæus Marlianus, ex quo posteriora ferè ad verbum descripsi.

De forma & magnitudine vrbs Roma.

CAPVT II.

PERMISSA Numitori Albana re, vt iam dictum est, Romulus & Remus condiderunt urbem Romam, quæ postea Septicollis dicta fuit, quod septem montes muris suis complexa sit. Nō autem initio tam capax ea fuit. Romulus enim primū eam quadratam condidit in monte Palatino, atque pomerio clausit. Ne autem qua vis externa urbem adoriri posset, atque finitimi colles, hostium aliquando arces essent, ex quibus Romam vexarent, non quod iis locis indigeret, Capitolium primò, mox Quirinalem & Cælium colles, qui erant vrbi viciniore, & ex quibus vrbs ipsa magis oppugnari poterat, fossa, siue aggere, aut muro firmavit, præsidioque locato, tanquam arces munivit: eū nihilominus extra vrbs ipsius mœnia pomerijque essent. Paulò post Titus Tatius, Sabinorum Rex, cum à Romulo in pralio victus, & in urbem receptus esset, veteris vrbs pomerio Tarpeium montem adiunxit, etimque Sabinis, qui secum Romam commigrauerant, habitandum dedit, quem & ipse habitauit Quirinalem quoque montem, ad adra custodia, firmavit: non tamen vrbs pomerio includit.

- A Romulo sublato, Numa Pompilius II. Rex, teste Dionysio, collem Quirinalem, qui à Tito Tatius custodia tantum firmatus erat, vrbs circuitu inclusit, & Pomerium protulit. Neque verò hac vrbs capacitate reliqui Reges contenti fuerunt: quin nullus fuit, qui non pomerium protulerit, & montem aliquem vel collem vrbi addendo, eam capaciorem fecerit. Tullus enim Hostilius, Hosti F. Rex III. Alba longa diruta, Albanisque in vrbem receptis, montem Caelium Pomerio addidit, eumque Albanis colendum assignauit. Quem tamen montem Ancum Martium I v. Regem Pomerio inclusisse Strabo, vel L. Tarquinius Priscus, Tacitus produnt. Post hunc Ancus Martius, Numæ F. Rex IV. Politorio, Latinorum vrbe excisa, Latinis in vrbem adscitis montem Auentinum habitandum concessit, quem tamen vt ominusum vrbs pomerio non inclusit.
- B Idem autem Rex fossas circum vrbem fecit, quæ Quiritium appellatæ sunt, & Ianiculum, quem, factò super Tiberim ponte sublicio, muro cinxerat, vrbi addidit. Securus eum L. Tarquinius, Damarati F. Priscus, Rex V. Vrbs muros ruderibus, vilibusque structuris ad eam diem edificatos, primus cœpit saxis magnis, Albano, Tiburtino, & Prenestino ad regulam formatis extruere, quos Seruius Tullius Rex VI. perfecit. De hoc enim rerum Romanarum scriptores tradunt, quòd Esquilias, Quirinalem & Viminalem, montes, Vrbs Pomerio addiderit, & Romam aggere, fossis & muro lapideo circumdederit. Tandem L. Tarquinius, L. F. Superbus, Rex VII. immenso ab Oriente aggere addito, Vr-
bem tutiorem fecit. Et ad hunc quidem modum septem illi Reges Vr-
bem amplificasse, à veteribus Scriptoribus traduntur: quanquam de nonnullis inter eos non conueniat.
- C Libertate populi constituta, produntur L. Cornelius L. F. P. N. Sulla Felix dictator, C. Iulius C. F. C. N. Cæsar & Imperator Cæsar Diui F. C. N. Augustus, vrbs ambitum adauxisse, Vrbsque Pomerium protulisse: quo verò modo, aut quo loco vrbi addito, non exprimitur. Inter Imperatores Tiberius Claudius, Drusi F. Cæsar Augustus, Auentino monte, L. Domitius Aurelianus, Cæsar, Augustus, Campo Martio Pomerio inclusit: Flauius Constantinus Maximus, Augustus, Castro prætorio exciso, Vrbs ambitum amplio-
riorem fecerunt. Hæc omnia prolixè & diligenter, adductis plurimis veterum scriptorum testimoniis, persequitur Georgius Fabricius in sua Roma, & Onuphrius Panuinius libro I. Commentariorum Reipublicæ Romanæ: vnde plenior eius rei cognitio nem, qui his contentus non est, petere potest. Nos verò, his præmissis, ad reliqua accedemus:
- D & cum mentio Pomerij, eiusque prolationis facta sæpe fuerit, de eo nunc quædam dicemus.

De Pomerio. CAP. III.

- POMERIUM, quasi post murum, vt autor est Varro, quia veteres in cœrum, pro murum dixerunt: vel, vt Festus, quasi promurum: id est, proximum muro dictum, apud Agellium* sic definitur: Pomerium (inquit ex Augurum libris) est locus intra agrum ef-
fatum, per totius Vrbs circuitum, ponè muros, regionibus certis determinatus, qui faciat finem vrbsi auspicij, &c. Ex quibus verbis intelligitur quid Pomerium sit: quod idem tamen clarius fit ex antiquo illo ritu, quem in condendis & circumscribendis oppidis Veteres obseruauerunt, qui à Terentio Varrone libro 4. de Latina lingua, ita describitur: Oppida, inquit, condebant in Latio, Etrusco ritu multa, id est, iunctis bubus, tauro & vacca interiore aratro circumagebant sulcum: hoc faciebant religionis causa, die auspiciato, vt fossa & muro essent munita. Terram vnde exscalperant, Fossam vocabant: & introrsum factum, Murum. Postea quod fiebat orbis, Vrbs. Principium quod erat post murum, Pomerium dictum: eiusque ambitu auspicia vrbsi finiuntur. Hæc Varro. Cum quo consentit Plutarchus in Romulo, vbi indicat, Romam etiam hoc ritu à Romulo conditam. Eius verba, vberioris explicationis gratia, libet quoque adscribere: sunt autem hæc, Romulus postquam Remum vnà cum nutritiis suis in Romonia sepeliuit, condidit Vr-
bem: ad quod acciuit Hetruscos, qui velut in mysticis, vt quidque faciendum erat, caremoniis quibusdam, & scriptis præscriperunt, docueruntque. Comitio fossa est rotunda circumducta. In eam primitias detulerunt omnium, quæ de more vt bonis, natura vt eantur vt necessariis. Postremò, ex qua quisque aduenerat regione, eius terræ portiunculam collatam, eò coniecerunt, & commiscuerunt. Fossam hanc eodem quo cælum nomine vocauerunt Mundum. Hinc Vrbe, sicut circulo, centrum circumscribere. Conditor aratro æreum vomerem adiungit, iunctisque bobus, mare & foemina, ipse circum lineamæta profundum inducit sulcum. Sequentium munus est, vt excitatas ab aratro glebas, introuertant, nec vllam sinant extra ferri.

Ita mœnia linea definiunt, idque elisis aliquot literis, Pomerium dicitur, quasi post, vel Aponē mœnia. Vbi portam designare visum est, vomere exempto, atque aratro sublato, spacium relinquunt. Vnde totum habent murum, præter portas, sacrum. Nam eas si ducerent sacras, religiosum esset, necessaria & impura in Urbem recipere, & exportare. Hactenus Plutarchus. Quibus addi possunt & ea, quæ Dionysius lib. i. eadem de re scribit, & Liuius lib. i. de Ser. Tullio loquens, ubi indicat, Pomerium locum fuisse, tam intra quam extra vrbis murum, quem antiqui in condendis vrbus auguratō consecrarint, neque in eo vllum fieri ædificium passi fuerint. Inde fit, vt quotiescunque Roma amplior facta scribitur, Pomerium prolatum esse dicatur: atque ita proferre Pomerium, idem fit, quod mœnia Vrbs ampliari. Ius autem proferendi Pomerij, teste Agellio, habebat is, qui populum Romanum agro de hostibus capto auxerat.

De monte Palatino. CAP. IV.

Dixi antea vrbes Romam Septicollem appellatam fuisse, quod septem colles, siue montes Pomerio eius inclusi fuerint: inter eos præcipuus ferè est Palatinus. Hic nōs aliàs Palatium dictus fuit: cuius nominis causæ variæ ab autorib. referuntur. Terentius Varro lib. 4. de lingua Latina scribit, Palatium dictum fuisse, quod Palantes cum Euandro in illum locum venerint: aut, quod Palarini, qui & Aborigines, ex agro Reatino qui appellatur Palatium, ibi cōfederint: & addit, alios à Palatia vxore Latini dictum eum montem tradidisse: alios verò à pecore balante, vnde à Nauio Balantium sit appellatus: quod etiam Festus probat, in hæc verba scribens: Palatium mons Romæ appellatus est, quod ibi pecus pascens balare consueuerit: vel, quod palare, id est, errare ibi pecudes solerent: & subiungit, alios existimasse, Palatium dictum, quod Hyperborei filia Palanto ibi habitauerit, quæ ex Hercule Latinum peperit: alios, quod Pallas Hercule & Dyna Euandri filia procreatus, ibi sepultus sit, quod & Dionysius ex Polybio recitat. Solinus cap. ii. scribit, quosdam auctores esse, palatium à Pale Dea pastorali nomen adeptum. Nos in tanta Scriptorum dissensione, quid sequamur ignorantes, vnicuique liberum iudicium relinquimus, vt ex his, quam velit, sententiam amplectatur. Hoc cerè constat, Romulum hunc montem primum omnium muro cinxisse, & in eo Romam quadratam condidisse, quæ postea additis semper alijs & alijs montibus, & collibus, & Pomerio prolato ampliata fuit. Causas autem eius rei, propter quas Romulus hunc mōtem, & non alium vluerit primum muro cingere, & in eum Coloniam suā ducere, Dionysius refert duas præcipuas fuisse: primam, loci fortunam, quæ fratribus expositis incolumitatem & educationem præbuerat: alteram deinde causam accessisse auspiciū, quod duodecim vultures Romulo imperium addiderant. Vix alius locus scriptis ita celebratus fuit, atque hic mons. Primum enim à Romulo, deinde à Tullio Hostilio est habitatus: fuitq; in hoc monte sedes Imperij Romani, & domus Augustana. Ab Octauiō enim Augusto deinceps omnes Romani Imperatores in Palatio habitauerunt. Et quia Imperij sedes in eo constituta fuit, cuiusuis Principis aula, aut splendidi hominis domum, Palatium dicimus. Quæ verò templa, aut alia celebria ædificia in hoc mōte fuerint, manifestum fiet ex quatuordecim illis Vrbs Romæ regionibus, quæ ex Onuphrio iam recitabuntur, regione decima. Habet ad Ortum Suburam & Cælium: ad Occasum forum Romanum & Capitolium: ad Meridiem Circum maximum & Auentinum: ad Septentrionem viam Sacram & templum Pæris. Hodie suffossionibus & subterraneis specubus totus est quasi pensilis, & aut ruinis deformis, aut hortis occupatus.

De Capitolino monte. CAP. V.

TRIBVS hic mons insignitus nominib. est, Capitolij, montis Tarpeij, & Saturni. Saturnius dictus fuit à Saturno, qui antiquis temporibus illum locum tenuisse dicitur, & in cuius tutela adhuc esse existimatur: Terentius Varro, Dionysius, Festus: vnde etiam Saturnia terra ab eo dicta fuit Italia. Tarpeij appellationem accepit à virgine Vefiali Tarpeia, quæ ibi armis à Sabinis necata & sepulta est. Historiam eam recitant præter iam dictos Scriptores, etiam Liuius libro i. & Propertius libro 4. Capitolium idem mons dictus fuit, quod in eo cum fundamenta foderentur adis Iouis, caput humanum inuentum fuerit, testibus iisdem & Plutarcho. Theodorus Canterus libro i. Variar. lect. capit. ii. ex Arnobio demonstrat, montem hunc sic appellatum à capite Toli inuento, qui in monte Capitolino fuerit sepultus. Verba Arnobij ex libro 6. contra

A contra Gentes, quæ à Theodoro citantur, nolo addere. Celeberrimus autem hic mons fuit, cum propter alia multa, tum propter amplissimum templum Iouis Capitolini, quod in hoc à Tarquinio Prisco rege inchoatum, & à Tarquinio Superbo edificatum est: de quo suo loco. Habet ad ortum Forum & montem Palatinum: ad Occasum Urbem planam: ad Aquilonem Traiani forum & Quirinalem: ad Meridiem Aventinum, Tiberim & Theatrum Marcelli, &c. Hunc collem cum Palatino IIX. Urbis regionem Augustus fecit.

De colle Quirinali. CAP. VI.

B **C**OLLIS Quirinalis, ut auctor est Varro, à Curetibus dictus est, qui cū T. Tatius Curibus venerunt Romam, quod ibi habuerunt castra. Festus ait, primum dictum hunc collem Agona, inquit: Quirinalis collis qui nunc dicitur, olim Agon appellabatur, antequam in eum commigrarent Sabini, Curibus venientes, post scdus inter Romulum & Tatium istum, à quo hæc appellationem sortitus est: quamuis existimant quidam, sic dictum fuisse, quod in eo factum sit templum Quirino. Idem alibi: Agonia sacrificia, quæ fiebant in monte: hinc Romæ mons Quirinalis Agonius, & Collina porta Agonensis. Quæ etiam confirmat Dionysius lib. 2. appellans hunc collem Agonalem. Porro si quis verba Varronis diligenter considerauerit, inueniet eiusdè collis aliquot partes, siue colles particulares fuisse: quorum vnus Salutaris, alter Murialis, alius Latiaris sit vocitatus, Sub Imperatoribus autem Caballum hunc montem dictum fuisse, à duabus statuis marmoreis Alexandri Magni Regis Macedonum, equum Bucephalum domantis, quas Alexandria Constantinus Imperator Romam transtulerit, atque in medio thermarum à se in Quirinali extructarum collocauerit, annotat Onuphrius & Georg. Fabricius in sua Roma. Collis hic habet ab Ortū Esquilias & Viminalem: ab Occasu Urbem planam & campum Martium: à Meridie Neruæ & Traiani fora, atque Capitolium: à Septentrione collem hortulorum, & portam Viminalem. In hoc colle fuit præcipua sextæ regionis pars, quæ Alta semita dicebatur.

De monte Calio. CAP. VII.

D **M**ONTIS Cælij (quem primum Romulum munivisse, Pomerio verò Tullum, ut Dionysius & Liuius, vel Ancum, ut Strabo, vel Tarquinium, ut Tacitus scribunt, inclusisse) sic meminit Varro lib. 4. de lingua Latina: In Suburanæ regionis parte princeps est Cælij mons, à Cælio Vibenna Tusco, duce nobili, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilium contra Sabinum Regem. Hactenus Varro, cum quo & Dionys. & Sext. Pompeius Festus consentiunt: nisi quod Festus non Cælium illum Etruscum ducem, sed Cælem dictum fuisse scribit. Querquetulanum etiã hunc montem appellatum docet Tacitus lib. 4. inquit: Haud fuerit absurdum tradere montem eum (de Cælio loquitur) antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis syluæ frequens, fecundusque erat, mox Cælium appellatum, à Cæle Vibenna, qui dux gentis Etruscæ, cum auxilium appellatum ductauisset, sedem eam acceperat à Tarquinio Prisco, seu quis alius Regum dedit: nam in eo scriptores dissentiunt. Habitasse autem eum montem Etruscos, & deinde, cum eum nimis muniissent, & in suspensionem venissent, ab illo in planum locum deductos fuisse, qui ab iis Tuscus vicus dictus sit, tradit Varro, & breuiter meminit Tacitus. Qui etiam cum Suetonio auctor est, montem eum à Tiberio Imperatore, quod is post incendium habitatoribus edificia consumpta instaurasset, Augustum dici cœptum esse. Habit in hoc monte Regiam suam Tullus Hostilius, ut scribit Liuius, quæ postea Curia Hostilia vocitata est. Hodie insignis is mons in Vrbe habetur, Basilica Ioannis Lateranensis, de qua alij. Hic mons ab Oriente habet Urbis moenia, terminumque Esquilinæ regionis, portam Esquilinam & Amphitheatrum: ab Occidente Subram & montem Palatinum: à Septentrione Carinas, Cælium & Esquilias: à Meridie Piscinam publicam & Vallem, quæ est ante viam Appiam, quæ prope Septizonium Seueri inchoans, versus portam Capenam protenditur. In hunc montem secundam Urbis regionem, Cælimontium appellatam Aug. Cæsar posuit.

De monte Esquilino. CAP. IIX.

E **S**QVILINVS mons quando Vrbi sit additus, & Pomerio inclusus, dictum supra est. Accepit autem nomen, ut plerique existimant, ab excubiis, quæ

Romulus in illo monte habuit, cum Tito Tatius parum fideret, eumque infidæ societatis suspectum haberet, quasi Excubinus: vnde postea Esquilinus factum est. Quam vocabuli etymologiam etiam Ovidius agnoscit libro 3. Fastorum. Alij verò non ab excubiis, sed à quilibet dictum eum montem Esquilias arbitrantur, quòd Aucupes ibi quilibet sparsis aues illuderent. Alij verò, quòd excolta Esquilias à Rege Tatius in illo monte fuerint, sic appellarunt: quæ omnia Terentius Varro libro quarto de lingua Latina indicat, & quædam etiam Sextus Pompeius Festus. Habuit autem hic mons aliquot colles, quorum vnus Cispius, alter Oppius, Septimius alius dictus fuit, teste Varro, ostendet quintæ regionis descriptio, paulò post secutura. Habet ab Ortu Urbis muros, versus aggerem & castrum Prætorium: à Meridie viam Lauicanam: ab Occasa vallem inter Cælium & Palatinum longè latèque patentem: à Septentrione Viminalem.

De monte Viminali. CAP. IX.

VIMINALIS mons, teste Varrone Romanorum omnium doctissimo, à Vimineo Ioue, quòd ibi aræ eius sint, dictus est: vel, quòd ibi vimineta, vel viminum sylua fuerit: quòd idem & Sextus Pompeius affirmat, & Iuuenalis: cuius autem generis vimina illa fuerint, nemo prodit. Fuit etiam Fagutis appellatus, à sylua fagea, testibus iisdem. Maxima eius montis pars hodiè inculta iacet, & vel hortos, vel vineta, vel populos, salices, & harundines habet. Hunc collem cum Esquilias quintam urbis regionem fecit Cæsar Augustus, quum spacium Urbis in vicos & quatuordecim regiones diuideret: vnde ex descriptione eius regionis etiam huius colliis ædificia & ornamenta cognoscuntur. In Ortum tendens hic mons, habet campum Esquilinum & Urbis muros, cum castris Prætorii: in Occasum verò Quirinalem, falsam Suburam, & vallem planam interiectam: in Meridie Esquilias, viamque interpositam: à Septentrione Urbis muros, versus portam Viminalem.

De monte Auentino. CAP. X.

AVENTINVM montem multis de causis sic appellatum, scribit Varro: videlicet, vel ab Auentino Rege Albano, qui ibi sepultus fuerit: vel ab aduentu hominum, quòd ibi commune Latinorum Dianæ templum sit constitutum: vel ab auibus, quæ sese à Tiberi eò ferrent: vel etiam ab aduectu, quòd cum olim mons ille paludibus à reliquis esset disclusus, ex Vrbe ratibus eò aduerti homines essent: cui sententiæ ipse accedit. Quòd ab Auentino Albanorum Rege hic mons auentinus dictus sit, docent etiam Sextus Pompeius Festus, Dionysius Halicarnassæus, Liuius & Ovidius. Meminit Varro in libris de Gente populi Romani, quosdam ab auente Sabinorum fluuio montem illum auentinum dictum fuisse, opinari, quòd Sabinis in Urbem susceptis, Romulus eum habitandum concesserit. Quæ tamen opinio non videtur esse verisimilis: cum & Virgilius, & Ovidius quodam in loco testentur, ante Euandri & Herculis in Italiam aduentum hunc montem id nominis habuisse. Fuerunt præterea & aliæ huius montis appellationes: nam Murcius dictus est, teste Sexto Pompeio Festo, à sacello Deæ Murciæ, quòd sub eo monte fuit. Item collis Dianæ, à templo eius Deæ, quòd in hoc monte exitit. Et celebris fuit auentinus, auentini & T. ratij Regum, ac Remi sepulcris: secessione etiam plebis Romanæ in eum montem facta. Sed & hoc obseruandum de eo est, quòd Romulus neminem eum habitare passus fuerit, sed sacrum fratri esse voluerit. Ideòque cum reliqui colles, de quibus hætenus dictum, Urbis Pomerio à Regibus inclusi fuissent, hoc tamen de Auentino non legitur. Sed is tandem à Tiberio Claudio Imperatore Augusto Vrbi additus legitur. Cuius quidem rei Messala apud Agellium libro 13. capite 14. hanc causam fuisse recitat, quòd in eo monte Remus Urbis condende gratia auspicauerit, auesque irritas habuerit, & superatus in auspicio à Romulo fuerit. Idcirco addit, omnes qui Pomerium protulerunt, montem istum excluserunt, quasi auibus obsecrans ominosum. Hæc Messala. Hic mons, quem propter longitudinem certò describi non posse, Georgius Fabricius fatetur, ad Ortum in Meridie declinantem respicit mœnia: ad Meridie campum Figulinum: ad Occasum flumen: ad Septentrionem montem Palatinum. Hunc montem Augustus xlii. regionem fecit: vnde ex ea cognosci poterit, quomodo fuerit excoltus.

*De reliquis tribus collibus: Hortulorum videlicet, Ianiculo,
& Vaticano. CAP. XI.*

CVM Romani nimum studerent, non Imperij tantum auctiori, sed Urbis etiam amplificationi, ut cuius, qui in scriptis veterum non plane hospes est, manifestum esse potest: id eoque non contenti veteribus Pomerij finibus, illos saepe mutarunt, & aliis atque aliis montibus Urbis subinde, additis, protulerunt, uti haecenus de septem illis principalibus montibus dictum est: praeter quos tamen etiam alios colles superioribus magnitudine nequaquam pares Urbis Pomerio incluserunt, de quibus hoc capite pauca dicam. Fuerunt autem hi tres: collis Hortulorum, Ianiculum, & Vaticanus.

B Collis Hortulorum, vel, ut alij, Hortorum, hanc appellationem accepisse videtur a proximis ei hortis Sallustij. Postea vocitatus fuit Pincius, quod in eo Pinciorum domus essent: quae familia nobilissima fuit, ac claruit in Urbe circa tempora Constantini. Hic collis antiquitus extra Urbis moenia fuit, id eoque extra septem montium numerum. Tempore autem Aureliani Imperatoris Pomerio inclusus est. Celebris fuit, cum propter Neronem in eo sepultum, uti Tranquillus in Nerone testatur, tum propter Candidatos, quibus usus erat (ut Macrobij verbis utar) in Comitium nundinis venire, & in hoc colle consistere: vnde ab vniuersis possent videri: & inde in Campum Martium, petuum Magistratum, descendere.

C Ianiculum, inquit Sextus Pompeius Festus, dictum, quod per eum, tanquam per ianuam, populus Romanus primitus transierit in agrum Etruscum. Alij sic appellatum scribunt, a vetustissimo oppido, quod Ianus in Italia condidit. Macrobius autem dictum putat Ianiculum, quod Ianus ibi vel sit sepultus, vel habitauerit. Hodie a flauis arenis mons aureus nominatur, & corrupto vocabulo Montorius. Ex hoc monte propter altitudinem Roma maxime est conspicua. Caeteris autem infrequentior est, ob aëris grauitatem, ut Martialis testatur. Celebris fuit Numæ Romanorum Regis, ut Dionysius & Linius, itémque Statij Cæcilij Poëtæ, ut Cæsariensis Eusebius produnt, sepulcris. In hunc aliquando plebem secessisse Romanam, & a Quinto Hortensio Dictatore reuocaram, scribunt Plinius libro decimo sexto, & Liuius. In eodem, ut scribunt Liuius, Dionysius, Italicusque Silius, Rex Tuscorum Porfenna castra habuit. Fuit autem trans Tiberim.

D Vaticanus etiam mons trans Tiberim fuit, olim non habitatus, nec ad Urbem pertinuit. Nomen accepit, ut est apud Agellium libro 16. cap. 17. a vaticiniis, quæ in eo agros fieri solent. Sextus Pompeius scribit: Vaticanum colle appellatum esse, quod eo positus sit populus Romanus Varum responso, expulsis Etruscis. Alij volunt a Vaticano, vel Vagitano Deo sic appellatum. Vetustissima in eo ilex fuit, de qua Plinius sic scribit: Vetustior Urbe in Vaticano ilex, in qua titulus æreis literis Etruscis, religione arborem iam tunc dignam fuisse significat. Nobilis olim fuit Scipionis sepulcrum. Nunc verò clarus, cum propter alia, tum propter celeberrimam totius orbis Bibliothecam Vaticanam.

E Porro autem ij montes iam rarissimi habitantur, maxima ex parte hortis & dispersis hinc inde templis, aut claustris religiosis occupati: aut veterum ædificiorum ruinis obruti. Vetustissimis temporibus nemora & pascua habuit Palatinus, ut scribit Tibullus: Capitolinus dumetum, ut Virgilius: Esquilinus, Quirinalis & Viminalis, vimina & syluam sageam, ut Varro: Cælius quercetum, ut Tacitus: Auentinus lauretum, ut Solinus: Ianiculum esculetum, ut Plinius. Vaticanus ilicetum, ut Fuluius, prodidère.

Et hæc quidem quæ de Urbis initio, ambitu, amplificatione & montibus Pomerio inclusis, haecenus dixi, praeter veteres rerum Romanarum scriptores, quos citavi, habet etiam Georgius Fabricius in sua Roma, Bartholomæus Marlianus in antiquæ Romæ Topographia, & Onuphrius Panuinius lib. 1. Comment. Reipublicæ Romane, ex quibus plura peti possunt. Situm Urbis & dictorum montium ostendet subiecta Tabula.

De Urbis Romæ regionibus. CAP. XII.

F HIs explicatis, de quatuordecim nunc regionibus dicendum est, quod hoc capite faciam. Urbem Romam Romulus in tres partes distribuit, quas Tribus appellauit, Dionysio & Liuiio testibus. Varo eas partes appellat, hæ fuerunt Tatiensium, Ramnensium, & Lucerum. An verò regiones rectè dici possint, dubitari potest: sed tamen habet cognationem aliquam cum regionibus, eo ipso quod vnaquæque harum Tribuum propriam sedem in Urbe occupauit. Ramnenses enim a Romulo sic dicti, Palatium & Cælium montes coluerunt: Tatienses, a Tito Tatio nomen adepti, Capitolium & Qui-

rialem habitarunt: Luceres, à Lucumone, vel, vt aliis placet, à Luco, in quo Asylum fuit, A
denominati, loca inter Palatium & Capitolium plana, atque circum forum tenuere: de
quibus plura, vbi de Tribubus erit dicendum. Fuerunt autem hæ tres Tribus à Tarqui-
nio Prisco auctæ, & ex tribus sex factæ. Seruius Tullius vi. Romanorum Rex ex iis qua-
tuor fecit, aliâque eis nomina attribuit, de quibus Dionysius lib. 4. ita scribit: Cæterum
Tullius, postquam septem colles vno muro complexus est, Urbem in quatuor partes
diuisit, à collibus cognominatas: Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam: & qua-
tuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, suâque cuique tribules adscri-
bit, diuisa habituros munia, nec mutaturos domicilium. Et hæc quidem Urbis diuisio
in quatuor partes, seu regiones à Seruio Tullio facta, durauit vsque ad tempora Augu-
sti. Is enim primùm Urbem in certas regiones distribuissè legitur apud Suetonium, qui B
in Augusto capite 30. scribit, Augustum spacium Urbis in regiones & vicos diuisissè.
Plinius autem lib. 3. cap. 5. auctor est, in quatuordecim regiones eam diuisam esse: à quo
non dissentit Tacitus, qui libro 15. Annalium, de incendio Neroniano loquens, idem
perspicuè confirmat: ne dicam de Sext. Rufo, & P. Victore, qui quatuordecim illas Vr-
bis regiones descripserunt. Hos secutus est Onuphrius Panuinius Veronensis, cuius de-
scriptionem, cum reliquis sit plenior, & clarior, huc ferre placet. Qualem autem in ea
ordinem secutus sit, ipsemet indicat his verbis: Huic, inquit, mæ Urbis descriptioni,
integros illos duos libellos (Sexti Rufi scilicet, & P. Victoris) inclusi, vtriusque ordinem
secutus in recensendis Urbis regionibus, quos deinde ex antiquis probatisque auctori-
bus, sexcentis locis auxi. In eis autem enumerandis, quæ per singulas regiones erant, C
eorum ordinem non admisi, sed quandam mihi commentus sum rationem, quam iis
tradendis rebus commodissimam esse existimaui, vt facillè legentes cognoscere pote-
rent. Primo enim loco regionis nomen, deinde montes, Insulam, vias intra Urbem, ri-
uos, aquas, si quæ erant, ponenda: cliuos, vicos, vicomagistros, curatores, denunciatores,
cohortes vigilum, nomina locorum publicorum, vel incertorum: deinde lucos, templa,
ædes, ædículas, porticus, Ianos, vel æanos, atria, areas, sacra, sacella, delubra: nomina
cæterorum locorum sacrorum, aras, signa, statuas Deorum, hominum, vel animalium:
hippodromos, equitia, circos, obeliscos, stadia, factionum stabula, theatra, amphithea-
tra, ludos, naumachias, ædificia reliqua publica incerta, fora, cœnacula, curias, basilicas,
regias, comitia, septa, carceres, reliqua publica ædificia profana, castra siue stationes, D
campos, hortos, scholas, tabernas, aquas, thermas, balinea, lymphæa, nymphæa, lauacra,
lacus, fontes, bibliothecas, arcus, columnas, septizonia, sepulcra, emporia, macella, hor-
rea, pistrina, domus, insulas, & postremò regionis ambitum. quem ordinem sequi de-
creui. Hæc ille. Regio autem à rego dicitur, quòd priusquam prouinciæ fierent, regio-
nes sub Regibus erant, atque ab iis regebantur. Postea à similitudine earum regionum,
in quas orbis diuiditur, maiores in Vrbe partes regiones appellari cœptæ. Regionis
pars est vicus: quippe Vrbs in regiones tanquam in maiora membra, & in vicos tan-
quam minora diuiditur. Dicitur verò est vicus, quòd vias circum haberet, nos Germani
dicimus, Eine gassen oder strassen. Sed hæc hæcenus. Sequitur nunc ex Onuphrio de-
scriptio regionis primæ:

Descriptio XIV. vrbis Romæ regionum, ex Onu-
phrio Panuino. CAP. XIII.

REGIO VRBIS PRIMÆ.

Porta Capena.

Almo Fluius.

Vici nouem.

Vicus Camœnarum.

Vicus Drustanus.

Vicus Sulpici vterioris.

Vicus Sulpici ceterioris.

Vicus Fortunæ obsequentis.

Vicus puluerarius.

Vicus Honoris & Virtutis.

Vicus trium ararum.

Vicus Fabrici.

Vicomagistri x x x v i. quatuor per singu-
los vicos.

Curato-

Curatores II.
Denunciatores II.

Luci tres.

Lucus Cuperius Hostiliani.
Lucus Egeriæ.
Lucus Camœnarum.

Templa quatuor.

Templum Iſidis.
Templum Serapidis.
Templum Fortunæ viatorum.
Templum Martis Extramurancî.

Ædes ſex.

Ædes Martis Quirini.
Ædes Mineræ.
Ædes Mercurij.
Ædes Tempeſtatis.
Ædes Apollinis.
Ædes Camœnarum.

Ædicula decem.

Ædicula Fortunæ obſequentis.
Ædicula Honoris.
Ædicula Virtutis.
Ædicula Ridiculi.
Ædicula Herculis. *Reliqua deſiderantur.*

Area ſeptem.

Area Apollinis.
Area Spei.
Area Thalli, ſive Galli, ſive Galliæ.
Area Iſidis Æliæ.
Area Pinaria.
Area Caſuræ.
Area Mercurij.

Ara dua.

Ara Mercurij.
Ara Iſidis.
Lapis Manalis.
Circus Antonini Caracalli cum Obeliſco.
Senaculum ad portam Capenam.
Mutatorium Cæſaris.
Campus Ridiculi.
Horti Terentiani.
Tabernæ Cædicæ.

Thermæ Commodianæ.
Thermæ Seuerianæ.

Balinea publica ſex.

Balineum Vettiſj Bolani.
Balineum Torquati.
Balineum Mamertini.
Balineum Abaſcantiani.
Balineum Merriani Secundiani.
Balineum Antiochiani.
Balinea reliqua priuata ſine nomine
xxxii.

Lacus Fund. XXCIII. In his:

Lacus Promethei.
Lacus Veſpaſiani, aliâs Viplani.
Lacus Sanctus.
Lacus Sudans.
Lacus Torquati.
Lacus Publicus.
Lacus Biuius.
Lacus Spei.
Lacus Gratiæ.
Lacus Mamertini.
Lacus Salutaris.
Lacus reliqui ſine nomine LXXII.

Arcus IV.

Arcus Drufi Neronis.
Arcus diui Traiani.
Arcus diui Veri Parthici.
Arcus Biſrons.

Sepulcra.

Corneliorum Scipionum.
Atiliorum Calatinorum.
Seruiliorum.
Cæciliorum.
Horatiorum, &c.
Horrea xiv.
Piſtrina xii.
Domus cxxi.
Inſulæ ∞ 100. ccxxxiii.
Regio in ambitu continet pedes ccclxx
∞ ∞ ∞ ccxxxiii.

REGIO URBS SECUNDA.

Cælimontium.

Mons Cælius, aliâs Querquerulanus, aliâs
Augustus.
Cæliolus.
Subura.
Cærolienſis.

Vici XII.

*

Vicomagiſtri xxxii.

Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum v.
Lupariæ in Subura.
Antrum Cyclopiſ.
Caput Africæ.
Arbor ſancta.
Mica aurea.
Spolium Samarium.

Luci duo.
 Templum Tulli Hostilij.
 Templum Bacchi.
 Templum Fauni.
 Templum diui Claudij.
 Templum Deæ Carneæ.
 Ædiculæ v i i i.
 Dianæ in Cœliolo.
 Fortunæ Barbatæ.
 Mineruæ captæ. *
 Isæum Metellianum.
 Mineruium. (ris.
 Statua Equestris M. Antonini Imperato-
 Ludus Marulinus.
 Ludus Gallicus.
 Regia Tullij Hostilij.
 Armamentarium.
 Castra peregrina.
 Mansiones Albanæ.
 Campus Martialis.
 Campus Fontinarum, aliàs, Forinarum.
 Campus Cælimontanus.

Thermae publicæ.
 Balineæ priuatæ x x c.
 Lacus fund. sine nomine l x v.
 Macellum magnum.
 Horrea x x i i i.
 Pistrina x x i i i.
 Domus c x x i i i.

In his:

Domus Vestiliana, aliàs, Vitelliana.
 Domus Philippi.
 Domus septem Parthorum.
 Domus Laterani.
 Cæsaris Dictatoris.
 Mamurræ Formiani.
 Tiberij Claudij Centumali.
 Iunij Senatoris.
 Stellæ Poëtæ.
 Tib. Claudij Clypti Hymnologij.
 Terricorum.
 Turris Mamillæ.
 Insulæ c i o c i o c i o c v i.
 Regio in ambitu continet pedes c c i o o
 o o o o c c. id est, 13200.

REGIO TERTIA, ISIS ET Serapis Moneta.

Carinæ.
Vici VIII.
 Vicus Albus.
 Vicus Fortunæ vicinæ.
 Vicus Anciportus.
 Vicus Bassianus.
 Vicus Structorum.
 Vicus Afellus.
 Vicus Lanarius.
 Vicus Primigenius.
 Vicomagistri xxxii.
 Curatores ii.
 Denunciatores ii.
 Caput Suburæ.
 Tribus Gratæ aureæ, aliàs, aræ.
 Summum Choragium.
 Caput Sacræ viæ.
 Prætura præsentissima.
 Locus Cuperius Scholæ capulatorum.
 Templum Isis & Serapidis Monetae.
 Templum Concordiæ virilis cum delubro.

Ædiculæ octo.

Ædicula bonæ Spei.
 Ædicula Serapidis.
 Ædicula Sangi Fidoniæ.
 Ædicula Mineruæ.
 Ædicula Isis.
 Ædicula Veneris.

Ædicula Æsculapij.
 Ædicula Vulcani.
 Porticus Liviæ, iuxta templum Concor-
 diæ virilis.
 Porticus Claudij Martialis.
 Amphitheatrum Vespasiani, quod capir
 loca 1000 c c i o o c c i o o 100 o o o o
 id est, 77000.
 Ludus magnus.

Item.

Ludus Dacicus.
 Ludus Mamertinus.
 Castra Misernatium.
 Castra Misernatium vetera.
 Schola Quæstorum.
 Schola Capulatorum.
 Schola Galli.
 Thermae Titi Cæsaris Augusti.
 Thermae Traiani Cæsaris Augusti.
 Thermae Philippi Cæsaris Augusti.
 Balineæ priuatæ lxx.
 Lymphem Tiber. Claudij Cæsaris Aug-
 gusti.
 Lacus Pastoris.
 Lacus sine nomine lxx.
 Horrea xxix, aliàs, xix.
 Pistrina xxxii.
 Domus clxx.

In his:

Aurea Neronis cum porticu.
Domus Brutriani.
Domus Pompeiani.

Titi Cæsaris cum atrio, in quo fuit Lao-
coontis statua.
Insulæ ∞ ∞ DCCCVII.
Regio continet in ambitu pedes CCIII
∞ ∞ CD L. id est, 12450.

REGIO QUARTA, VIA SACRA,
aliàs, templum Pacis.

Via sacra.

Ad Corneta.

Vici VIII.

Vicus Cyprius, post Sceleratus.

Vicus Eros.

Vicus Veneris.

Vicus Apollinis.

Vicus trium viarum.

Vicus Anciportus minoris.

Vicus Fortunatus minoris.

Vicus Sandaliarius.

Vicomagistri xxxii.

Curatores ii.

Denunciatores ii.

Carinæ caput.

Æquimælium.

Bucena aurea.

Sororium tigillum.

Meta sudans.

Caput Lynco.

Busta Gallica.

Templa X.

templum Pacis, in quo inter cætera or-
namenta erant templi Hierosolymo-
rum.

templum Remi.

templum vrbis Romæ & Augusti.

templum Veneris Cloacinæ.

templum Diuæ Faustinae, cum porticu.

templum telluris in Carinis cum arma-
mentario.

templum Solis.

templum Lunæ.

templum Concordiæ in porticu Liuiæ.

templum Diui Neruæ in foro transito-
rio.

Ædes Iani Curiatij.

Ædes Iunonis sororiæ in Carinis.

Ædes Salutis.

Ædicula VIII.

Ædicula Mufarum.

Ædicula Spei.

Ædicula Mercurij.

Ædicula Lucinae Valerianæ:

Ædicula Iunonis Lucinae.

Ædicula Mauortij.

Ædicula Iuuentutis.

Ædicula Ifidis.

Volcanale, vbi lotos à Romulo lata.

Sacriporticus, aliàs, Sacriportus.

Porticus absidata.

Area Victoriæ.

Area Volcani, in qua sanguine per biduum
pluit.

Sacellum Deæ Strennuæ.

Colofus Solis altus pedum ciii. aliàs,
c x x. habens in capite radios v. singu-
los pedum xxii.

Apollo Sandalarius.

Odaeum.

Forum transitorium, aliàs, Palladium, a-
liàs, diui Neruæ, cum porticibus.

Forum Cupedinis.

Basilica vetus L. Aemilij Paulli.

Basilica Constantiniana.

Secretarium populi Romani.

Balineum Daphnidis.

Balineæ priuatæ Lxxv.

Lacus sine nomine Lxxxix.

Arcus titi Cæsaris Vespasiani Augusti.

Arcus L. Septimij Seueri.

Arcus Constantini Augusti.

Horrea Lxxx.

In his:

Cantharia, aliàs, restaria.

Pistrina xxxiii.

Domus cxxxviii.

Regis Anci Marci in via Sacra.

Sp. Cassij Viscellini in Carinis, vbi postea
templum telluris fuit.Domus Cn. Pompeij, post M. Antonij in
Carinis.

Domus auita Ciceronum.

Domus alia C. Cæsaris in Sacra via.

Domus M. Manilij.

Domus Philippi in Carinis.

Domus D. Cælij Balbini Imper.

Insulæ ∞ ∞ DCC LVIII. id est, 1758.

Regio continet in ambitu pedes CCIII ∞
100. i. 114000. aliàs, ∞ ∞ CCIII. i. 1800.

REGIO QVINTA, ESQVILINA CVM

Turri & colle Viminali.

- Mons Esquilinus, aliàs, Cispius, Oppius, & Aedes Quietis extra portam Collinam.
 Seprimius. Aedes Felicitatis.
 Mons Viminalis, aliàs, Fagutalis. Aedes Malæ Fortunæ.
 Aggeres Tarquinij Superbi. *Aedicula XVI.*
 Chiuus Vrbicus. Aedicula Fortunæ Seiç.
 Vico Patricius. Aedicula Veneris placidæ.
Figlina. Aedicula Castoris.
 Puticuli, aliàs, Puticulæ in Esquiliis. Aedicula Pollucis.
 Spes vetus. Aedicula Siluani.
Vici XV. Aedicula Apollinis.
 Vicus Sucufanus. Aedicula Cloacine.
 Vicus Vrsi pileati. Aedicula Herculis.
 Vicus Mineruæ. Aedicula Mercurij.
 Vicus Vstrimus. Aedicula Martis.
 Vicus Palloris. Aedicula Lunę.
 Vicus Seius. Aedicula Seropidis.
 Vicus Siluani. Aedicula Vestæ.
 Vicus Capulatorum. Aedicula Cereris.
 Vicus Tragædus. Aedicula Proserpine.
 Vicus Vnguentarius. Aedicula Fortunæ parue.
 Vicus Paullinus. Sacellum deę Nęnię extra portam Vimi-
 nalem.
 Vicus Pastores. Sacellum Querquetularium.
 Vicus Caticarius. Sacellum Iouis Fagutalis.
 Vicus Veneris placidę. Ara Iouis Viminei.
 Vicus Iunonis. Ara Malę Fortunę.
 Vicus Africus in Esquiliis antiquus. Hercules Siluanus.
 Vicomagistri LX. Isis Patricia.
 Curatores II. Amphitheatrum Castrense.
 Denunciatores II. Circus Aureliani cum obelisco.
 Stationes cohort. vigilum VII. Forum Esquilinum.
 Tabernola. Basilica Sicini.
 Tres tabernæ. Regia Seruij r ullij.
 Lucus Poëtilinus. Campus Esquilinus.
 Lucus Fageus, aliàs, Fagutalis. Campus Viminalis sub aggere, in quo e-
 rat ædícula Fortunæ parue.
 Lucus Esquilinus. Horti Mecœnatis cum turri.
 Lucus Querquetularius. Horti Plautiani, aliàs, Planciani, aliàs Pal-
 lantiani.
 Lucus Mephitis. Horti r orquatiani.
 Lucus Iunonis Lucinæ. Castra Prętoria.
 Lucus Viminalis, aliàs, Iouis Viminei. Viuarium.
 Templum Iouis Fagutalis, aliàs, Viminei. r hermę Olympiadis.
 Templum Iunonis Lucinæ. r hermę Nowati.
 Templum Mineruę Medicæ. Balineum Paulli.
 Pentheum. Balinea priuata LXXV.
 Templum Siluani sub Viminali, cum por- Nymphæum Alexandri Imp.
 ticu. Lauacrum Agrippinę.
 Templum Aesculapij. Lacus Promethei II.
 Templum Veneris Erycinę ad portam Lacus sine nomine C LXXIX.
 Collinam cum porticu. Castellum aquarum Marcie, Iulicę, & Te-
 Aedes Veneris Verticordię, extra portam pulę.
 Collinam, via Salaria. Arcus Gallieni.
 Aedes Rubiginis via Nomentana, extra portam Carulariam.

Macellum Liuianum.

Horrea xxxiii.

Pistrina xxii.

Domus CXXC. In his:

Domus Regis Ser. r ullij.

Q. Lutatij Caruli.

M. Licinij Crassi diuitis.

Aquilij Iureconfulti.

P. Virgilij Maronis.

Propertij.

Aul. Persij.

C. Plinij Iunioris.

Licinij Imperatoris.

Insulae ∞ ∞ D. ccccl.

Regio habet in ambitu pedes cccc 109.

Dccccl. id est, 1590.

REGIO SEXTA, ALTA SEMITA.

Mons Quirinalis, aliàs, Agonius, Salutaris,
Latiaris, & Mutialis.

Campus Sceleratus, ad portam Collinam.

Clius Publicus.

*Vici XII. aliàs, XII. non enim con-
numerant vicum Bellona.*

Vicus Bellonæ extra numerum,

Vicus Mamuri.

Vicus Albus.

Vicus Publicus.

Vicus Floræ.

Vicus Quirini.

Vicus Flauius.

Vicus Fortunarum.

Vicus Paccius.

Vicus r iburtiaus.

Vicus Salutis.

Vicus Calidianus.

Vicus Maximus.

Vicus Mustellarius, antiquus, extra nume-
rum.

Vicomagistri XLVIII. aliàs, LII.

Curatores II.

Denunciatores II.

Cohortes vigilum III.

Capitolium vetus.

Malum Punicum.

Decem tabernæ.

Ad Gallinas albas.

Pila Honoris.

Templa XV.

templum Salutis in colle Quirinali.

templum Serapium, aliàs Serapidis.

templum Apollinis & Clatæ.

templum Floræ.

templum Veneris hortorum Sallustia-
norum.

templum Quirini cum porticu.

templum Mineræ Flauianæ.

templum Fortunæ Seia.

templum aliud Salutis.

templum Fidei.

templum Fortunæ liberæ.

templum Fortunæ statæ.

templum Fortunæ reducis.

templum Fortunæ publicæ.

templum Fortunæ primigeniæ.

Aedes diui Fidiij in colle, aliàs, Sancti Fidiij

Semipatris.

Aedicula XVI.

Aedicula Fortunæ paruæ.

Aedicula Genij Liberorum.

Aedicula Genij Larum.

Aedicula Dianæ Valerianæ.

Aedicula Iunonis Iuliæ.

Aedicula Spei.

Aedicula Sangi, in qua lana, colus, & fufus
r aaquildis.

Aedicula Siluani.

Aedicula Veneris.

Aedicula Herculis.

Aedicula Victoriæ.

Aedicula Matutæ.

Aedicula Liberi patris.

Aedicula Saturni.

Aedicula Iouis.

Aedicula Mineræ.

Sacellum Quirini.

Porticus Quirini.

Porticus Milliaria.

Area Callidij.

Statua Quirini alta pedes xx.

Statua Mamuri plumbea.

Statua Fortunæ publicæ in colle.

Statua duæ marmoreæ Alexandri Magni
Bucephalum domantis, Fidiæ & Pra-
xitelis.

Circus prope portam Collinam, iuxta Æ-
dem Veneris Erycinæ cum obelisco, for-
tè Sallustij.

Circus Floræ.

Forum Sallustij.

Forum Diocletiani.

Senaculum Marronarum in colle Quiri-
nali, quod Antoninus Alagabalus fecit.

Horti Sallustiani.

Thermæ Diocletiani & Maximiani.
 Thermæ Constantini in colle.
 Balinea Paulli.
 Balinea priuata LXXV.
 Lacus LXXV.
 Bibliotheca Vipia in Thermis Diocletiani.
 Horrea XIX.
 Pistrina XXIII.

Domus CLV.

In his:

Domus Corneliorum.

Domus Attici.

Domus C. Sallustij.

Domus Titi Flauii Sabini.

Insulæ CIO CIO CIO IOV. id est, 3505.

Regio in ambitu continet pedes CCIOO.
 IOO IOO. id est, 15600.

REGIO SEPTIMA, VIA LATI.

Vici XL.

Vicus Ganymedis.
 Vicus Gordiani minoris.
 Vicus Nouos.
 Vicus Caprarius.
 Vicus Solis.
 Vicus Gentianus.
 Vicus Sanci.
 Vicus Herbarius.
 Vicus Mansuetus.
 Vicus Sigillarius minor.
 Vicus Solatarius.
 Vicus Fortunæ.
 Vicus Spei maioris.
 Vicus Nouus vterior.
 Vicus Libertorum.
 Vicus Publij.
 Vicus Nouus cterior.
 Vicus Statuæ Veneris.
 Vicus Archemorium, aliàs, Archemonium.
 Vicus Æmilianus.
 Vicus Piscarius.
 Vicus Cælatus.
 Vicus Victoris.
 Vicus Vicinus.
 Vicus Græcus.
 Vicus Lanarius vterior.
 Vicus Pomonæ.
 Vicus Caput Minervæ.
 Vicus Troianus.
 Vicus Peregrinus.
 Vicus Castus.
 Vicus minor.
 Vicus Putcalium.
 Vicus Scipionis.
 Vicus Iunonis.
 Vicus Sellarius.
 Vicus Iſidis.

Vicus Tabellarius.

Vicus Mancinus.

Vicus Lotarius.

Vicomagistri CLX.

Curatores II.

Denunciatores II.

Cohortes VII. primorum vigilum.

Pila Tiburtina.

Ad Mansuetos.

Lapis Pertusus.

Templum Solis.

Templum nouum Spei.

Templum nouum Fortunæ cum porticu,
 à Lucullo conditum, in quo erat statua
 Mineruæ facta à Fidia, posita à Paullo
 Æmilio.

Templum nouum Quirini.

Ædicula Capraria.

Porticus Constantini.

Sacellum Genij Sangi.

Equi ænei Tyridatis.

Forum Syarium, aliàs, Suarium.

Forum Archemorium.

Castra Gentiana, aliàs, Gypsiana.

Campus Agrippæ.

Horti Argiani.

Balinea priuata LXXV.

Nympheum Iouis.

Lacus sine nomine LXXVI.

Arcus DD Marci & Veri.

Arcus Gordiani Iunioris Aug.

Arcus Nouus.

Pistrina XVII.

Horrea XXV.

Domus CXX. *In his:*

Domus Martialis.

Insulæ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞. id est,
 3385.

Regio in circuitu continet pedes CCIOO.
 CCIOO ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞. id est, 23700.

REGIO.

REGIO OCTAVA, FORVM
Romanum.

Mons Saturnius, pōst Tarpeius, demūm Capitolinus: aliās, Capitolium, vbi omnium Deorum simulacra celebrabantur.

Arx Capitolij.

Rupes Tarpeia, aliās, Saxum Carmentale.

Clius Capitolinus.

Porta Stercoraria.

Via Noua.

Vici XII.

Vicus Ligurum.

Vicus Iugarius.

Vicus Thurarius.

Vicus Tuscus.

Vicus Vnguentarius maior.

Vicus Vnguentarius minor.

Vicus nouus.

*Reliqui desunt.

Vicomagistri XLIIIX.

Curatores II.

Denunciatores II.

Cohortes vigilum VI.

Vmbilicus vrbis Romæ.

Milliarium aureum.

Porta Carmentalis.

Putéal Libonis.

Lacus Curtius.

Pila Horatia, vbi Trophæa locata.

Scala annulariæ.

Sub Nouis.

Ad Iunium secundūm Tiberim.

Luteolæ ad Iani templum.

Marsyas.

Fauissæ Capitolinæ.

Lucus Vestæ Cuperius.

Templa XXI.

Templum Iouis Capitolini, aliās, Optimi Maximi, in quo erant tria delubra:

Medium Iouis.

Dextrum Mineruæ.

Læuum Iunonis: ibique in arca lapidea feruabantur libri Sibyllini.

Templum Iouis Feretrii.

Templum diui Iulij in foro, in quo simulacrum diui Veneris è mari exiit d. d. ab Augusto.

Templum Castoræ: ad lacum Iuturnæ,

aliās, Castoris & Pollucis, in quo erat signum Floræ.

Templum Concordiæ cum cella, inter Forum & Capitolium, à Camillo d. d. In quo erat Senaculum, vbi Magistratus cum Senioribus deliberabant: erantque in eo hæc simulacra:

Battonis adorantis Apollinem, opus Beldæ.

Latonæ puerperæ, Apollinem & Dianam sustinentis, opus Euphranoris.

Æsculapij & Hygiæ, opus Nicerati.

Martis & Mercurij, opera Piscicratis.

Cereris & Iouis, opera Sthenis & Victoriæ.

Templum Vestæ, cum atrio; vbi erant Palladium, Ignis, & Virgines Vestales.

Templum Deūm penatium.

Templum Romuli, aliās, Quirini in Foro.

Templum Iani Gemini æcum, quatuor portarum, cum signo Iani, opus Scopæ & Praxitelis, ab Augusto d. d.

Templum diui Traiani.

Templum diui T. Cæsaris Vespasiani.

Templum Carmentæ.

Templum Veneris caluæ nouum.

Templum Veneris caluæ vetus.

Templum vetus Mineruæ.

Templum Nemesis, cum simulacro.

Templum Saturni, cum ara, vbi erat ararium, ante quod erat æcum Siluani signum.

Templum diui Augusti.

Templum Iunonis Martialis.

Templum Larum.

Templum Veneris genitricis, aliās, Veneris & Anchisæ, cum atrio.

Ædes X.

Ædes Victoriæ.

Ædes Opis & Saturni, in vico Iugario.

Ædes Martis Vltoris in foro D. Augusti.

Ædes Veiovis, inter arcem & Capitolium, prope Asylum, cum eius simulacro cupressino.

Ædes Iouis Tonantis in cliuo Capitolij, in qua erant signa:

Iouis Tonantis, opus Locræ.

Iouis ex ære Deliaco, opus Hygie.
 Castoris & Pollucis, opus Hygie.
 Ædes Herculis victoris parua & rotunda,
 in foro Boario.
 Ædes matris Matute.
 Ædes Vortumni in vico Tusco.
 Ædes Iunonis Monetæ cum officina.
 Ædes Iouis custodis d. d. à Domitiano.
 Aedes Veneris Cloacine.
 Aedes Veneris Erycine.
 Aedes Salutis.
 Aedes Libertatis.
 Aedes Iouis Sponsoria.
 Aedes Mentis.
 Aedes Fidei, in Capitolio.
 Aedes Fortunæ primigeniæ.
 Aedes Aij Locutij.
 Aedes Fortunæ prospere.
 Aedes fortis Fortunæ in foro Boario.
Ædicula XII.
 Ædicula Victoriæ, d. d. à M. Porcio Cato-
 ne.
 Ædicula Iuuentutis.
 Ædicula Termini.
 Ædicula Concordiæ ærea, supra Græcosta-
 sim.
 Ædicula Fortunæ obsequentis.
 Ædicula Matris Rumæ.
 * *
 * *
 * *
 * *
 * *
 * *
 Porticus Iuliæ.
 Porticus Margaritariorum.
 Porticus Liuiæ.
 Porticus Augusti.
 Porticus Minucia: aliàs, Numicia.
 Porticus Nasicæ.
 Porticus Porphyretica.
 Porticus Capitolinæ.
 Porticus Constantini.
 Iani duo, celeberrimi Mercatorum locus ad
 arcum Fabianum, superior, inferiorque.
 Atrium publicum in Capitolio.
 Atrium Mineruæ.
 Atrium Vestæ.
 Area Opis, &.
 Area Cereris in vico Iugario.
 Area Saturni ante ærarium.
 Sacellum Sumani.
 Sacellum Larum.
 Sacellum pudicitæ patriciæ.
 Sacellum Herculis in foro Boario.
 Delubrum Mineruæ in foro.
 Delubrum Larum.
 Asilum inter duos Lucos, Arcemque & Ca-

pitulum.
 Domus Diui Tati.
 Doliola.
 Sepulcrum Romuli.
 Sepulcrum Accæ Laurentiæ in via noua.
 Ficus ruminalis.
 Lupercal Virginis.
 Germalus.
 Ara Saturni vetus.
 Ara Saturni noua ad lacum Curtij.
 Ara Iunonis Iugæ in vico Iugario.
 Ara Iouis pistoris in Capitolio.
Signa & statua Deorum.
 Signum Iouis Imperatoris Prænestæ deue-
 ctum.
 Signum æreum Iouis à Sp. Caruilio, ex
 Samnitica præda factum.
 Signum Iunonis, d. d. à Pompeio Bithy-
 nico.
 Signum Apollinis translatum ex Apol-
 lonia à Lucullo, altum cubitos xxx. aliàs,
 xxxii.
 Signum Mineruæ Catulianæ, opus Euphra-
 noris.
 Signa duo Herculis, alterum à P. Sempro-
 nio Sauerione dedicatū, alterum æreum:
 opus Lisyppi, à Q. Fabio Maximo Taren-
 to deuectum.
 Signum Herculis tunicati iuxta rostra.
 Victoria aurea in Templo Iouis Opt. Max.
 Fides candida.
 Signum Vortumni in vico Iugario.
 Signum Matris Statæ.
 Tria Signa Deorum nixiorum, ante cellam
 Mineruæ, in templo Iouis Capitolini.
 Signum Boni Euentus, opus Praxitelis.
 Signum Bonæ Fortunæ, opus Praxitelis.
Simulacra hominum.
 Statua Diui Iulij Equestris in eius foro.
 Diui Augusti.
 Diui Claudij i. aurea, x. pedum, in templo
 Iouis Opt. Max.
 Diui Constantini Equestris.
 Romuli & Remi infantium sub Lupa.
 Septem Regum in Capitolio.
 Attij Naui Auguris ante Cutiam.
 L. Iunij Bruti, primi Cos. in Capitolio.
 P. Valerij Poplicolæ.
 Horatij Coclitis in Comitio.
 Mucij Scæuolæ.
 Annij Fetialis Equestris, in atrio domus
 regis Superbi.
 M. Furij Camilli pro rostris.
 Tullij Cælij, L. Roscij, Sp. Nautij, & C. Ful-
 cinij Legatorum populi Romani, à Fide-
 natibus cæсорum, pro rostris.
 P. Inuij & Ti. Corūcanij Legatorum popu-
 li Romani ab Illyriis cæсорum, pro rostris.
 Cn. O-

- Cn. Octavij in legatione occisi, pro rostris.
 Equestris togata Q. Martij.
 Tremuli ante templum Castorum.
 L. Cæcilij Metelli Pont. Max. in Capitolio.
 Q. Fabij Maximi ærea equestris in Capitolio.
 P. Scipionis Africani.
 L. Scipionis Asiatici chlamydata & crepidata
 M. Lepidi Bullata & prætextata.
 Trebij AEdilis in Capitolio.
 Sullæ Dictatoris aurea Equestris.
 Sullæ Felicis Dictatoris ænea.
 Trium Sibyllarum pro rostris.
 Clæliæ virginis Vestalis Equestris.
 Caiæ Suffetiæ virginis Vestalis.
 Corneliæ Gracchorum matris.
 Hermodori Ephesij L. L. X. Tabularum interpretis in Comitio.
 Alcibiadis, Pythagoræ in Comitio.
 Trophæa C. Marii aurea in Capitolio.
 Currus seiuges à C. Cornelio positi.
 Simulacrum Leonis, pro rostris.
 Equus C. Cæsaris in eius foro.
 Equus æneus Domitiani Augusti.
 Equus æneus Traiani Augusti.
 Equa cernens quatuor Satyros.
 Elephas herbarius.
 Aereum Tauri simulacrum in foro Boario.
 Signum anseris argenteum in Capitolio.
 Clypei XII. inaurati.
 Clypeus Martis cum imagine Hasdrubalis.
 Aenearum tabularum publicarum tria millia.
 Ludus AEmilius, aliàs, Lepidi.
- Fora.*
- Forum Romanum, quod dicebatur Magnum, aliàs, Vetus.
 Forum Cæsaris, in quo erant Veneris signa duo, alterum loricatum, alterum factum ab Arcefilao.
 Forum Augusti, in quo erant statuae M. Valerij Coruini, & eburnea Apollinis.
 Forum Traiani cum porticu.
 Forum Boarium.
 Forum Piscarium.
 Forum Argentarium.
 Curia.
 Curia Hostilia sub veteribus.
 Curia Calabra in Capitolio, vbi Pontifex minor pronunciabat dies.
 Regia Numæ, aliàs, Curia Pompiliiana, in qua sacrum erat Opeconsivæ.
 Senaculum aureum.
- Basilica Pauli Aimilij, cum Phrygiis columnis in foro.
 Basilica Iulia.
 Basilica Vlpia, aliàs, Traiani.
 Basilica Porcia, vbi fuerat domus Q. Max. (nij).
 Basilica Semproniana.
 Basilica Argentaria.
 Basilica Opimij.
 Comitium, in quo erat ficus Ruminalis.
 Rostra populi Romani vetera.
 Rostra populi Romani nova.
 Græcostafis.
 Carcer imminens foro, à Ser. Tullio ædificatus, media Vrbe.
 Stationes municipiorum.
 Ludi literarij.
 Schola Xantha.
 Horti Asiniani.
 Septem, aliàs, Quinque Tabernæ argentariæ nouæ.
 Balineum Polycleti.
 Balinæ priuatæ LXVI.
 Lacus Iuturnæ.
 Lacus sine nomine CXX.
 Bibliotheca Capitolina.
 Bibliotheca Templi diui Traiani.
 Arcus Fabianus.
 Arcus Titi Cæsaris prope ædem Saturni.
 Arcus Traiani Cæsaris Augusti.
 Arcus Seueri & Marci Antonini in foro Boario.
 Fornix Sertini in foro Boario cum signis auratis.
 Columna C. Diuiliij.
 Columna Mænia.
 Columna Magn. Lud. sæcul.
 Columna rostrata in Capitolio.
 Columna diui Iulij rostrata pedum XX.
 Columna Cœclidis Traiani Imperatoris, alta pedes CXXIIX. haber gradus CXXCV. fenestellas XLV.
 Sepulcrum C. Poplicij Bibuli ædilis plebis.
 Macellum. . . .
 Horrea XXXIX. *In his.*
 Germanica, &
 Agrippiana.
 Pistrina XXX.
 Domus CL. *In his:*
 L. Tarquinij Superbi Regis, cum atrio.
 M. Manlij Capitolini.
 P. Scipionis Africani.
 T. Annii Milonis.
 P. Ouidii Nasonis.
 M. Valerij Amerini Equitis Romani.
 Insulæ CIOICICIO DCCCLXXXI. 3880.
 Regio in ambitu continet pedes CCIOOO
 99 DCCCLXXII. id est, 14867.

REGIO NONA, CIRCVS FLAMINIVS.

Collis Hortulorum, aliàs, Hortorum.
Campus Martius.
Via fornicata.
Via recta.

Vici XXX.

Vicomagistri cxx.
Curatores II.
Denunciatores II.
Palus Caprea.
Mimitia vetus.
Mimitia Frumentaria.
Crypta Balbi.
Ciconiæ nixæ.
Meleagricum.
Fregellæ.
Lucus Mauortianus.
Lucus Mineruæ vetus.
Lucus Petilinus maior, extra portam Flumentanam.
Lucus Victorix.
Lucus Lucinæ, vbi erat Terentum.

Templa VIII.

Pantheum Iouis Vltoris, in quo erāt signa:
Herculis humi sedentis.
Mineruæ ex Ebore, opus Phidiæ.
Veneris, cum vnione Cleopatæ.
Templum Iani prope theatrum Marcelli,
cum signo Iani bifrontis.
Templum Bruti Callaici, in quo erat Colossus Martis, & statua Veneris Gnidiæ nudæ.
Templum Apollinis.
Templum Neptuni iuxta septa.
Templum diui Antonini, cum columna Coclide.
Templum Mineruæ Chalcidicæ.
Templum Iſidis & Serapidis prope ouile.

Ædes XX.

Ædes antiqua Apollinis cum lauacro & Colosso.
Ædes Herculis Magni, custodis Circi Flaminij.
Ædes Metelli, vbi erat statua eburnea Iouis à Praxitele facta.
Ædes Martis in Circo Flaminio.
Ædes Volcani in Circo Flaminio.
Ædes Iurnæ ad aquam virginem.
Ædes Bellonæ versus portam Carmentalem, in circo Flaminio, intra quam dabatur senatus legatis exterarum nationum, quos in Urbem admittere nolebāt.
Ædes Mineruæ.
Ædes Fortunæ equitris vetus.
Ædes Apollinis.

Ædes Neptuni in Circo Flaminio.
Ædes Larium permarinum in campo Martio.
Ædes Boni euentus.
Ædes Veneris Victricis.
Ædes Castoris in Circo Flaminio.
Ædes Floræ.
Ædes Iunonis Reginæ.
Ædes Dianæ.
Ædes Herculis Musarum.
Ædes Iunonis in porticu Octauia, vbi erant statuæ Æsculapij & Dianæ, opera Scopæ.
Iunonis, Veneris & Iouis, opera Phylisij Rhodij.
Simulacrum Iunonis opus Dionysij & Polyclis.
Dianæ, Latonæ, ix. Musarum, Apollinis nudæ, Apollinis citharam tenentis, opera Timantidis.
Æsculapij & Dianæ, opera Cephisidori.

Ædicula XXX.

Porticus Q. Catuli.
Porticus Philippi.
Porticus Corinthia duplex Cn. Octauij.
Porticus Argonautarum.
Porticus Pompeij Magni, cum Curia & Atrio.
Porticus Metelli.
Porticus Agrippæ ante Pantheum.
Porticus Octauia sororis Augusti, in qua erant Schola, Curia, & Bibliotheca.
Delubrum cum signo Apollinis, opus Phylisij Rhodij.
Item Statuæ Saturni, Batrachi, & Veneris, opus Phidiæ & Cornelie Gracchorum matris.
Porticus Traiani Augusti in campo Martio.
Porticus Gordiani Imp.
Porticus Gallieni Imp.
Porticus Europæ.
Atrium Pompeij.
Sacrarium Numæ.
Delubrum Iouis Statoris.
Delubrum Cn. Domitij cum signis: Neptuni, Therodis, Achillis, Nereidum & Tritonum, opera Scopæ.
Delubrum Apollinis in porticu Octauia.
Ara Neptuni.
Iſæum.
Serapium.
Mineruium. Odæum.
Minerua vetus cum luco.
Iupiter Pompeianus pedum xxx.
Colossus Apollinis.

- Equiria.
 Circus Flaminius.
 Circus Alexandri Imp. Stadium.
 Obeliscus pro Gnomone in cāpo Martio.
 Stabula quatuor factionum.
 Theatrum Pompeij.
 Theatrum lapideum.
 Theatrum Balbi, capit loca $\infty \infty \infty \infty \infty \infty$
 $\infty \infty \infty \infty$ xcv. id est, 30095.
 Theatrum Marcelli, capit loca $\infty \infty \infty$
 $\infty \infty \infty$ id est, 30000.
 Amphitheatrum T. Statij Tauri.
 Naumachia, Domitiani.
 Forum Ahenobarbi.
 Basilica Mattidij, aliàs, Macidij, aliàs, Ma-
 tidia.
 Basilica Marciana.
 Basilica Antoniniana, vbi erat prouincia-
 rum memoria.
 Curia Pompeij cum atrio & porticu.
 Curia Octauia cum porticu, in qua erat si-
 gnum Apollinis fulmen tenentis.
 Septa Agrippiana.
 Septa Trigaria.
 Ouile.
 Diribitorium.
 Villa publica, vbi primùm census populi
 actus est.
 Carcer centumuirorum.
 Horti Lucullani.
 Horti Agrippæ.
 Schola, porticus Octauia, in qua erat sta-
 tua Cupidinis, opus Praxitelis.
 Quatuor Satyri, & duæ Nymphae.
 Thermae Agrippæ.
 Thermae Neronianæ.
 Thermae Alexandrinæ.
 Thermae Hadriani Imperatoris.
 Thermae Decianæ.
 Balinea priuata Lxiv.
 Lauacrum Apollinis.
 Lacus Thermarum Neronis.
 Lacus sine nomine.
 Fons Scipionum.
 Bibliotheca porticus Octauia.
 Arcus Ti. Cæsaris.
 Arcus diui Claudij.
 Columna Cœclidis Antoniniana, alta pedes
 c Lxxv. habens gradus ccvi. & fenestras
 Lvi.
 Columna index belli inferendi, ante ædem
 Bellonæ.
 Sepulcrum, siue Mausoleum Augusti, in quo
 erant duo pares Obelisci magni, singuli
 pedum XLiis.
 Sepulcrum Domitiorum in colle hortulo-
 rum.
 Sepulcra in Campo Martio, Sullæ Felicis
 Dictatoris.
 Iuliarum, Cæsaris amitæ & filia.
 Hirij & Panfæ Consulum.
 Pistrina xxxii.
 Horrea xxxii.
 Dõmus cxi. *In his:*
 Dõmus Alexandri Imperatoris.
 Dõmus Pinciorum, in colle hortulorum.
 Insulæ $\infty \infty \infty \infty \infty \infty \infty$ id est, 3788.
 Insulæ Philidis.
 Regio continet in ambitu pedes $\infty \infty \infty$
 $\infty \infty \infty$ id est, 30560.

 REGIO DECIMA, PALATIVM.

- Mons Palatinus, aliàs, Romulius.
 Via noua.
 Prata Bacchij, vbi fuerunt ædes Vitruuij
 Fundani.
 Clius Victorij.
Vici VII.
 Vicus Padi.
 Vicus Curiarum.
 Vicus Fortunę respicientis.
 Vicus Salutaris.
 Vicus Apollinis.
 Vicus Huiusque Diei.
 Vicus Fortunę reducis.
 Vicomagistri xxxix.
 Curatores ii.
 Denunciatores ii.
 Roma Quadrata.
 Sedes Imperij Romani.
 Velia.
 Summa Velia.
 Ad capita Bubulæ.
 Sicilia in Palatio.
 Ad Mamam, hoc est, dietę Mammeę.
 Lucus Larum.
Templa X.
 Templum Iouis Statoris.
 Templum Fidij.
 Templum Apollinis Palatini, dedicatum
 ab Augusto, vbi Lychnuchi pendeant,
 instar arboris mala ferentis, cum porticu
 & area, in quo erant.
 Simulacra Dei Apollinis, opus Scopę.
 Dianę, opus Thimothei, &c.
 Signa quatuor Boum æneorum à Myrione
 facta.
 Templum Lunę in Palatio.
 Templum Iouis, aliàs, Solis Alagabali.
 Templum Augusti.
 Templum Quirini prope Lupercal, vbi e-
 rat signũ Lupe, præbentis duobus pueris
 Romulo & Remo, mamma is.
 Templum Iouis propugnatoris.

templum Matris Deſm, & aliàs, Magnę
matris Ideę, cum ſimulacrō eius ex Peſ-
ſinunte deuecto.

templum Febris in Palatio cum ara.

Aedes IX.

Ædes Conſi.

Ædes Deę Viriplaceę, in palatio.

Ædes Fortunę Vicinę.

Ædes Rhamnufę.

Ædes Iouis Viſtoris.

Ædes Dijouis.

Ædes Orci.

Ædes Veſtę.

Ædes Viſtorię.

Aedicula VII.

Porticus templi Apollinis, cum ſtatua M.
Varronis.

Ara templi Apollinis Palatini.

Sacellum Larum in Velia.

Sacellum Volupię.

Delubrum Iunonis Soſpiteę.

Delubrum Palatij.

Delubrum Minerę.

Delubrum Latonę.

Pentapilon Iouis Arbitratotis.

Auguratorium.

Iouis Cœnatio.

Curia Saliorum.

Sacerarium Saliorum Palatinorum.

Lupercal in teatro.

Caſa Romuli.

rugurium Fauſtuli.

Ara Febris.

Ara Palatina.

Coloſſus Iouis Opt. Max. altus pedes ccl.

Fortuna reſpiciens.

Victoria Germanicana.

Coloſſus Apollinis Tuſcanici l. pedum in
Bibliotheca Palatina.

Statua aurea Britannici Cęſaris.

Theatrum Statilij Tauri in Palatio.

Curie veteres iv. id eſt,

Forienſis,

Rapta,

Vellenſis, &

Velitia.

Balneę Palatinę .

Balineę priuatę xv.

Arcus Octauij patris Auguſti, cum ſignis
Apollinis & Dianę, ex vno lapide, opus
Firię, quadriga & curru.

Bibliothecę Palatinę duę, videlicet Latina
Apollinis, in qua erat ſtatua Numeriani
Imp.

Bibliotheca domus Iberianę.

Septizonium Seueri Imperatoris.

Sepulcrum Cinciorum.

Piſtrina xii.

Horrea xvi.

Domus cccix. *In his:*

Domus nullij Hoſtilij regis.

Anci Marcij Regis.

Seruij rullij Regis.

Poplicolę in Velia.

L. Craſſi Oratoris.

L. Hortenſij Oratoris.

L. Sergij Catilinę.

M. Aemilij Scauri.

C. Cęſaris Dictatoris.

L. Annię Senecę.

M. Valerij Flacci.

D. Caruli.

M. Ciceronis.

Domus Auguſtana.

Domus Iberiana cum Bibliotheca.

Domus Dionyſij.

Domus Ceioniorum.

Inſulę Ciręc id eſt, 1600.

Regio in ambitu continet pedes cccxx
icc. id eſt, 11600.

REGIO XI. CIRCVS MAXIMVS.

Vici VIII.

Vicus Conſuius, aliàs, Conſinius.

Vicus Proſerpinę.

Vicus Cereris.

Vicus Argei.

Vicus Biſcarij.

Vicus Parcarum.

Vicus Veneris.

Vicus Sanctus.

Vicus antiquus Publicij ad portam Trigeminam.

Vicomagiſtri xxxii.

Curatores ii.

Denunciatores ii.

Porta Trigemina.

Salinę ad portam Trigeminam.

Velabrum maius in foro Olitorio.

Velabrum minus.

Argiletum.

Lucus Semelis minor.

Lucus Saturni.

templum Mercurij.

templum Caſtoris.

templū Herculis Viſtoris in foro Boario.

templum Iani ad forum Olitorium.

Ædes XXII.

Ædes Summani, aliàs, Ditis patris.

Ædes Cereris vetus.

Ædes Proſerpinę.

Ædes Veneris, opus Fabij Gurgitis.

Ædes Portunij, ad pontem Sublicium,
aliàs,

aliàs Ainiulium.
 Ædes Herculis Oliuarij, ad portam Trigeminam.
 Ædes Cereris.
 Ædes Pompeij, in qua erat Hercules signum, à Myronè factum.
 Ædes Portumni vetus.
 Ædes Murcia, aliàs Veneris Myrtæ.
 Ædes Consi subterranea, aliàs, Neptuni cquestris.
 Ædes Pietatis in foro Olitorio.
 Ædes Iunonis Matutæ in foro Olitorio.
 Ædes Iunonis.
 Ædes Pudicitia patricia.
 Ædes Pudicitia plebeia in Vico longo.
 Ædes Fortunæ virilis ad Tiberim, in qua erat statua lignea Ser. Tullij Regis.
 Ædes Spei in foro Olitorio.
 Ædes Apollinis Medici.
 Ædes Liberi, Liberæque.
 Ædes Solis.
 Ædes Floræ.

Ædicula VIII.

Ædicula Veneris.
 Ædicula Iunonis
 Ædicula
 Ædicula Iuuentutis in Circo.
 Ædicula Solis in Circo.
 Ædicula Proserpina.
 Ædicula Cereris.
 Ædicula Parcarum.
 Area Sancta.
 Area Apollinis.
 Sacrarium Saturni cum Luco.
 Sacellum Iouis Conseruatoris.
 Sacrarium Numæ.
 Ara Maxima, aliàs, Magna Herculis.
 Ara Consi.
 Ara Iouis Inuentoris.
 Ara Aeca Laurentia in Velabro.
 Apollo Cœlispe.
 Hercules Triumphalis.
 Signa Dearum Seria, aliàs, Segesta.
 Metia ac Tutiliæ in Circo maximo.
 Circus Maximus, qui capit loca cccccc
 id est, 485000. in quo
 erant Obelisci duo magni, quorum maior est pedum cxxxii. minor pedum
 lxxxi ixs.
 Circus Intimus.
 Forum Olitorium.
 Basilica Caij & Lucij Cæsarum.
 Campus Trigeminorum.
 Tabernæ Bibliopolarum Argiletanæ.
 Emislarium Cloacæ maximæ in Tiberim.
 Balinæ priuatæ xv.
 Lacus sine nomine xv.
 Fornix Sertini in Circo maximo cum signis auratis.
 Columna Lactaria in foro Olitorio, ad quam infantes lacte alendos deferebant.
 Lupanaria.
 Horrea xvi.
 Pistrina xii.
 Domus cxxxix. id est, 189.
 Insula ∞ 10 c. id est, 1600.
 Regio in ambitu continet pedes cccccc
 10 c. id est, 160.

*REGIO XII. PISCINA PUBLICA.**Vici XII.*

Vicus Veneris almæ.
 Vicus Piscinæ publicæ.
 Vicus Dianæ.
 Vicus Ceios.
 Vicus Triari.
 Vicus Signifalientis.
 Vicus Lacitesti.
 Vicus Fortunæ Mammosæ.
 Vicus Colasiti pastoris.
 Vicus portæ Rudusculanæ.
 Vicus portæ Nauiæ.
 Vicus Victoris.
 Vicomagistri xliix.
 Curatores ii.
 Denunciatores ii.
 Cohortes vigilarum iii.
 Caput Viæ nouæ.
 Fons Lollianus.
 Aedes Bonæ deæ Subfaxanæ.
 Aedes Isis.

Ædicula XII.

Ædicula Veneris almæ.
 Ædicula Dianæ.
 Ædicula Fortunæ Mammosæ.
 *
 Area radicularia.
 Ara Lauernæ.
 Fortuna Mammosa.
 Isis Athenodora.
 Signum Delphini.
 Campus Lanatarius.
 Horti Asiniani.
 Thermæ Antoninianæ.
 Balinæ priuatæ lxix.
 Lacus lxxx.
 Septizonium vetus.
 Horrea xxix.
 Pistrina xxv.
 Domus cxxix. In his
 Domus vii. Parthorum.

L. Fabij Cilonis.

L. Cornificij.

Priuata Hadriani Imperatoris.

Insula ∞ ∞ CDXXXVI. id est, 2486.

Regio in ambitu continet pedes CCIOO
∞ ∞. id est, 1200.

REGIO DECIMATERTIA, AVENTINVS.

Mons Auentinus.

Clius Publicij.

Vici XVII.

Vicus Fidij.

Vicus Frumentarius.

Vicus Trium viarum.

Vicus Cefei.

Vicus Valerij.

Vicus Laci Miliari.

Vicus Fortunæ.

Vicus Capitis Canteri.

Vicus Trium alitum.

Vicus Nouus.

Vicus Loreti minoris.

Vicus Armilustri.

Vicus Columnæ lignæ.

Vicus Materiarius.

Vicus Mundiciei.

Vicus Loreti maioris, ybi erat Vortumnus.

Vicus Fortunæ dubiæ.

Vicomagistri LXXIX.

Curatores II.

Denunciatores II.

Clius Publicus.

Caput Armilustri.

Doliolum.

Remuria.

Scalæ Gemoniæ.

Lauretum.

Mappa aurea.

Spelunca Caci.

Platanon.

Lucus Lunæ in Auentino.

Lucus Laurentinus.

Lucus Platanorum.

Lucus Loreti maioris.

Lucus Loreti minoris.

Lucus Hylernæ.

Templa VI.

Templum Lunæ in Auentino magnum.

Templum commune Dianæ.

Templum Bonæ deæ in Auentino.

Templum Libertatis.

Templum Iunonis Reginæ, DD. à Camillo captis Veis.

Templum Iſidis.

Ædes IIX.

Aedes Conſi.

Aedes diui Tati.

Aedes Mineruæ, aliàs, Palladis in Auentino.

Aedes Siluani.

Aedes Mercurij.

Aedes Herculis & Siluani.

Aedes Matutæ cum æreis columnis & atrio.

Aedes Victoriæ in Auentino.

Ædicula XVII.

Ædicula Fidij, aliàs, Fidei.

Ædicula Fortunæ dubiæ.

Ædicula Hylernæ.

Ædicula deæ Tutilinæ.

Porticus Aimilia.

Porticus Fabaria, aliàs, Faberij.

Atrium Libertatis in Auentino.

Atrium Matutæ.

Sepulcrum diui Tati.

Area Publica.

Area Pinaria.

Ara Iouis Elicij.

Vortumnus, aliàs, ædes Vortumni.

Fortuna Horreorum Galbianorum.

Statua Minuci Augurini, præfecti annonæ.

Odæum.

Naumachia.

Forum pistorium.

Campus Pecuarius, aliàs, Pescuarius.

Schola Caſſij.

Thermæ Varianæ.

Thermæ priuatæ Traiani.

Balinæ priuatæ LXXIV.

Lacus LXXXIX.

Fons Siluani.

Emporium extra portam Trigeminam.

Sepulcrum C. Seſtij VII. viri Epulonum.

Columna P. Mancini Præfecti annonæ.

Horrea XXXVI. *In his:*

aniceti.

Varguntei.

Galbiani.

Horrea Domitiani Auguſti.

Piſtrina XXX.

Domus CLV. *In his:*

Domus Vlpiorum, aliàs, priuata Traiani.

Domus Vitellij Imperatoris.

Ennij Poëtæ.

Faberij Scribæ.

L. Licinij Suræ III. Cos.

Insulæ ∞ ∞ CDXXXIIX. id est, 2488.

Regio continet in ambitu pedes CCIOO
100 ∞ CCC. id est, 16300.

REGIO DECIMAQUARTA, TRANS TIBERIM.

Ianiculus mons.	Area Septimiana.
Vaticanus mons.	Sacellum Deę Manię.
Insula.	Arę XII. Iano dicatę.
Nanalia.	Arę Martis.
<i>Vici XXXII.</i>	Statua Valeriana.
Vicus Cenfori.	Statua Sicciana.
Vicus Gemini.	Statua Diui Iuli in Insula.
Vicus Rostrata.	Dię Cornisę.
Vicus Longi Aquilę.	Hercules Cubans.
Vicus Statuę Siccianę.	Hippodromus.
Vicus Quadrati.	Circus Vaticanus, aliàs, Caij & Neronis, in quo obeliscus pedum LXXI. erat.
Vicus Raciliani maioris.	Circus Domitię in pratis.
Vicus Raciliani minoris.	Stadius publicus.
Vicus Ianiculensis.	Obeliscus magnus in Insula.
Vicus Bruttianus.	Naumachię duę.
Vicus Larum ruralium.	Tribunal Aurelium.
Vicus Statuę Valerianę.	Castra Lecticariorum.
Vicus Salutaris.	Castra Vetera.
Vicus Paulli.	Campus Bruttianus.
Vicus Sex Lucei.	Campus Codetanus.
Vicus Simi Publici.	Campus Vaticanus.
Vicus Paratilli.	Horti Cęsaris.
Vicus Laci restituti.	Horti Domitię.
Vicus Saufei.	Horti Galbę Imperatoris.
Vicus Sergi.	Horti Martialis.
Vicus Ploti.	Horti Getę.
Vicus Viberini.	Albiona.
Vicus Graianarum.	Prata Mucia.
Vicomagistri XCII.	Prata Quinctia.
Curatores II.	Nosocomion, vbi egroti curabantur in Insula.
Denunciatores II.	Thermę Septimianę.
Cohortes vigillum VXi.	Thermę hyemales Aureliani Imperatoris.
Caput Gorgonis.	Balineum Ampelidis.
Lucus Forinarum.	Balineum Priscilliani.
Lucus Publicus.	Balinea priuata CXXXVI.
Lucus Vaticanus.	Lacus CXXC.
Templum Fortis Fortunę.	Sepulcrum Numę Regis in Ianiculo.
Templum Apollinis in Vaticano.	Sepulcrum St. Cęcilij Poęte.
Templum Fortunę Libereę.	Sepulcrum Hadriani Imperatoris.
<i>Aedes VI.</i>	Horrea XXI.
Aedes Forinarum.	Pistrina XXXII.
Aedes Isis Naumachinę.	Domus CL.
Aedes Iouis.	
Aedes Fauni.	
Aedes Aesculapij.	<i>In his:</i>
Aedes Dianę Suburbanę.	Domus Martialis.
<i>Aedicula XXII.</i>	Insulę ∞ ∞ ∞ CDIX. id est, 3409.
Ianus Septimianus.	Regio in ambitu continet pedes CCIDCCC.
Area Vaticana.	CCIDCCC ∞ ∞ ∞ CDXXIX. id est, 33489.

AQVA VIGINTI IN VRBE ERANT.

Aqua Appia.	Aqua Iulia.
Aqua Amio verus.	Aqua Virgo.
Aqua Marcia, aliàs, Aufeia.	Aqua Flavia, aliàs, Hæstetina, quę & Augusta.
Aqua Tepula.	Aqua Claudia, Albulina, Cęsulca, Cur-

tia, Augusta.
 Anio nouus.
 Riuus Herculeus.
 Aqua Crabra.
 Aqua Sabatina, vel Cimina, Aurelia, Septimiana trans Tiberim.
 Aqua Traiana:
 Aqua Alexandrina.

Aqua Damnata.
 Aqua Annia.
 Aqua Argentiana.
 Aqua Seueriana.
 Aqua Antoniniana.
 Aqua Setina.
 Procopius scribit, suo tempore fuisse in vrbe aqueductus xiv.

QUONIAM QVO LOCO, VEL QVA VRBIS

regione r. ponerentur, non liquebat, huc referre placuit.

Petuscum palati regio Vrbe.
 Fragellæ, locus in Vrbe.
 Argæa, loca in vrbe.
 Esculectum, locus in vrbe.
 Cliuus foro proximus.
 Vicus Publius.
 Vicus Cosconicus.
 Compitum Fabricij.
 Lucus Veneris Lubentina.

Templa

Templa Fortunæ Virginis.
 Muliebris via Latina.
 Masculæ.
 Barbata.
 Equestris nouæ.
 Plebeie.
 Priuata.
 Viscatæ. Blandæ.
 Conuertentis.
 Beneferantis.
 Auertentis.

Templa Iouis Victoris.

Inuicti. Pugnacis.
 Prædatoris. Mariani.
 Templum Iunonis Caprotinæ.
 templum Apollinis Sosiani.
 templum Apollinis rortoris.
 templum Veneris Lubentine.
 templum Veneris Victricis.
 templum Herculis Defensoris.
 templum Herculis via Latina.
 templum Adonidis.
 templum Annonæ sanctæ.
 templum Vacunæ.
 templum Iustitiæ.
 templum Themidis.
 templum Erymnarum.
 templum Clementiæ Cæsaris.
 templum diui Augusti ad Mineruam.
 templum Iustitiæ Augusti.
 templum Fœcunditatis Poppeæ.
 templum diui Hadriani.

Ædes.

Ædes honoris & virtutis Marcianæ.
 Ædes Deum Consentum.
 Porticus Vipiani.
 Porticus Reguli.

Porticus Stadiata.
 Porticus C. Columnarum.
 Porticus Curua in hortis Cômodianis.
 Atrium Sutorium.
 Sacrarium gentis Iuliæ.
 Sacellum Minucij.
 Sacellum Mutini.
 Ara Pacis.
 Ara Larum.
 Curia nouæ proximè compitum Fabricij.
 Curia Tifata.
 Curia Titia.
 Curia Fautia, aliàs, Saucia.

Fora.

Forum Gallorum.
 Rusticorum.
 aurelij.
 Cædicij.

Basilica.

Basilica Vestini.
 Neptunij.
 Vascellaria.
 Flosselli.
 Sicini.
 Fuluia.
 Mammeæ.

Campi.

Volcani.
 Iouis.
 Licinij.
 Horti Mariani.
 Horti Seruilliani.
 Horti Commodiani.

Balinea.

ri. Claudij Etrusci.
 Statili.
 Martialis.
 Annej Senecæ.
 Tucej.
 Fausti.
 Fortunati.
 Gylli.
 Lupi.
 Pontici.
 Seueri.
 Peti.
 Titij.

Offonij Tigillini.
 Alexandri Imperatoris.
 Varij.
 Nymphæum Marci Imp. prope Septizonium.
 Gordiani Imperatoris.
 Lacus Seruilius.

Castræ

Tabellariorum.
 Victimariorum.
 Salsamariorum.
 Salicariorum.
 Equitum singulorum.
 Horrea Sciana.

IN VRBE ROMA ERANT
 montes septem.

Palatinus.
 Capitolinus.
 Cælius.
 Esquilinus.
 Quirinalis.
 Viminalis. Auentinus.
Trans Tiberim.
 Ianiculum. Vaticanus.
Extra vetus Pomerium.

Collis hortulorum.
 Regiones xiv.
 Vici ccx.
 Ædiculæ totidem.
 Vicomagistri dcccxvi.
 Curatores xxix.
 Denunciatores xxix.
 Cohortes Prætorie xvii.
 Cohortes Vigillum vi.
 Cohortes Urbane vi.
 Excubitoria xiv.
 Vexilla ii. communia.
 Castra Peregrina.
 Castra Prætoria.
 Castra Misernatium ii.
 Castra Tabellariorum.
 Castra Lecticariorum.
 Castra Victimariorum.
 Castra Salsamariorum.
 Castra Salicariorum.
 Castra Equitum singulorum.
 Castra Gyptiana.
 Castra vetera.
 Horrea cccxxvii.
 Pistrina cccxxix.
 Balinea c 00 ix. id est, 909.
 Lacus 00 xcix. id est, 1098.
 Domus 00 00 cxvii. id est, 2117.
 Insulæ ccc00 1000 00 c 00 xii. id est,
 41912.

Lacus XXXII.

Vestæ Cuperius.
 Iouis Viminæi.
 Loreti minoris.
 Loreti maioris.
 Platanorum.
 Querquetularius.
 Cuperius Hostiliani.

Cuperius Scholæ Capulorum.
 Mauortianus.
 Vaticanus.
 Furinarum.
 Poëtilinus.
 Lunæ in Auentino.
 Lucinæ, vbi erat Tercentum.
 Saturni.
 Semelis minor.
 Larum.
 Mineræ vetus.
 Victoriæ.
 Peulinus maior extra portam Flumentanam.
 Fagutalis.
 Esquilinus.
 Mephitis.
 Iunonis Lucinæ.
 Rubiginis.
 Veneris Lubentine.
 Laurentinus.
 Hylernæ.
 Publicus.
 Egeriæ.
 Camœnarum.
 Vaticanus.

FORA XIX.

Romanum, quod dicebatur Magnum.
 Cæsaris Dictatoris.
 Augusti Cæsaris.
 Boarium.
 Transitorium, quod & diui Neruæ.
 Olitorium.
 Pistorium.
 Imperatoris Neruæ Traiani, Cæsaris Augusti.
 Domitij Ahenobarbi.
 Suarium, aliàs, Syarium.
 Archemorium.
 Diocletiani Imperatoris.
 Gallorum.
 Rusticorum.
 Cupedinis ad Corneta.
 Piscarium.
 C. Crispi Sallustij.
 Aurelium.
 Cædicij.

Basilica XXI.

Vlpia.
 L.Paulli in foro.
 Vestini.
 Neptunni, aliàs, Neptunij, aliàs, Neptumi.
 Macidij, aliàs, Matidij, aliàs, Matidia.
 Iulia.
 Marciana.
 Vascellaria, aliàs, Vastellaria.
 Filicelli, aliàs, Floselli, aliàs, Flosselli.
 Sicini, aliàs, Sicimini.
 Constantiniana.
 Porcia, à Porcio Catone facta.
 L.Paulli vetus.
 Argentaria.
 Opimiana.
 Æmilia.
 Fulvia.
 Mammæa.
 Antoniniana.

Campi XVII.

Campus Viminalis.
 Esquilinus.
 Agrippæ.
 Martius.
 Codetanus.
 Bruttianus.
 Lanatarius.
 Pecuaris.
 Varicanus, trans Tiberim.
 Ridiculi.
 Martialis.
 Cœlimontanus.
 Furinarum.
 Trigeminorum.
 Volcani.
 Iouis.
 Licinij.

Therma XX.

Thermæ Traiani.
 Titi Cæsaris.
 Agrippæ.
 Syriacæ.
 Commodianæ.
 Seuerianæ, aliàs, Varianæ.
 Antoninianæ.
 Alexandrinæ.
 Diocletianæ.
 Decianæ.
 Constantinianæ.
 Septimianæ.
 Olympiadis.
 Philippianæ.
 Traianæ priuatæ, & publicæ.
 Neronianæ.
 Nouati.
 Hadriani Imperatoris.
 Varianæ in Auentino.

Iani Quadrifrontes xxxvi. per omnes regiones marmoribus incrustati, & adornati insigniis militaribus, & signis.
 Duo præcipui ad arcum Fabianum, superior, inferiorque.

Vie XXXI.

Via Appia.
 Latina.
 Lauicana, aliàs, Labicana.
 Campana.
 Prenestina.
 Tiburtina, vel Gabina.
 Collatina.
 Nomentana, vel Figulensis, aliàs, Ficulnensis.
 Salaria.
 Flaminia.
 Æmilia.
 Claudia, aliàs, Clodia.
 Valeria noua & vetus.
 Ostiensis.
 Laurentina.
 Ardeatina.
 Setina.
 Quinctia.
 Gallicana.
 Triumphalis.
 Patinaria.
 Cimina.
 Cornelia.
 Tiberina.
 Aurelia.
 Cassia.
 Portuensis.
 Gallica.
 Laticulensis, aliàs, Ianiculensis.
 Flauia & Traiana.
 Capitolia II. vetus & nouum.
 Amphitheatra II.
 Colossæ II.
 Columnæ Coelides I r.
 Theatra I I. aliàs, I v.
 Circi I I x. aliàs, I x.
 Ludi v I. aliàs, v II. aliàs, v.
 Naumachix v. aliàs, v I.
 Stadia I I.
 Nymphaea XII. aliàs, XI. aliàs, xv.
 Macella I I.
 Equi ænei inaurati xxv.
 Equi eburnei cxxiv. aliàs, xciv.
 Equi magni xxxii.
 Tabulæ & signa sine numero.
 Arcus marmorei xxxvi.
 Lupanaria xl vi.
 Latrinæ publicæ cxi v.
 Colossi ænei xxxvii.
 Marmorei I I.
 Obelisci magni vi.

A Duo in Circo maximo.

Maior est pedum cxxxii.

Minor est pedum xxciixs.

Vnus in Vaticano, pedum lxxii.

Vnus in Campo Martio pedum lxxii.

Duo in Mausoleo Augusti pares, singuli pedum xliis.

In insula Tiberis i.

Obelisci parui xlii. in plerisque sunt notæ Aegyptiorum.

B Bibliothecæ vndetriginta publicæ, ex iis præcipuæ duæ:

Palatina & Vlpia.

Pontes iix.

Miluius.

Aelius.

Aurelius, aliàs, Vaticanus.

Ianiculensis

Fabricius.

Cestius.

Palatinus.

Aimilius, qui ante Sublicius.

Mensæ oleariæ 1000 cci00 cci00 00

100. id est, 74000. aliàs, cci00 cci00

00 100. id est, 24000.

Portæ xxxvii.

Hæ sunt quatuordecim regiones, in quas Urbem Romam D. Augustus distribuit, ab Onuphrio Panunio summa diligentia ex optimis Auctoribus conscriptæ: quas idem Auctor etiam Commentario sese explicaturum promissit: eum tamen, siue editus sit, siue adhuc alicubi lateat, mihi videre non contigit. Plurima tamen loca in reliquis, libris perspicue explicabuntur. Quorundam autem vocabulorum, de quibus in aliis non erit commodas dicendi locus, quæque aliquomodo obscura sunt, significationes breuiter subiungere libet, ne & hoc in loco studiosæ iuuentuti defuisse videar.

Explicatio quorundam vocabulorum, quæ in hac XIV. regionum descriptione vsurpantur.

C A P. XIV.

QUID Regio & vicus, superius dictum est: de Curatoribus, Denunciatoribus, & Vicomagistris, alibi dicitur, sicut etiam de Lucis, Templis, AEdibus, AEdiculis, Aris, & multis aliis. Itê de Circis, Theatris, Amphitheatro, Foris, & Basilicis, &c. De quibusdam tamen in posterum erit silendum: itaque hoc loco sunt explicanda. Primùm autem de Aquæductibus agemus.

DE AQVÆDVCTIBVS.

Ab Vrbe condita per annos cdxli. contenti fuerunt Romani vsu aquarum, quas aut ex Tiberi, aut ex puteis, aut fontibus hauriebant. Verùm vrbe quotidie crescente, & penuria aquæ laborante, aliæ aquæ in vrbem deriuatæ sunt: quo factum est, vt tanta in vrbe vndique aquæ fuerit copia, vt singulæ ferè domus suos habuerint fontes. Earum nomina paulò antè sunt recitata: Ducebantur aquæ ex diuersis locis, & alius aquæductus, præsertim qui per arcus fiebat, alio altior erat, siue depressior. Hæ in castella primùm: ex illis à Castellario certa mensura distributæ in loca destinata effluebant. Castellum autem erat locus, qui aquam publicam recipiebat, & in varia alia loca transmittiebat: Castellarius verò, Castellorum custos. Apud antiquos omnis aqua in publicos vsus erogabatur: legè que ita cautum erat, ne quis priuatus aliam duceret, quàm quæ ex lacu abundaret, quam posteri caducam vocarunt: & hæc ipsa non in alium vsum, quàm in balnearum, aut fulloniarum dabatur: eratque vestigali statuta merces, quæ in publicum penderetur: aliquid & in domos Principum dabatur, concedentibus reliquis. Ius danç vendendæve aquæ Censorum fuit, quoties in Republica erant: quum non erant, Aedilium Curulium. Tutela singularium aquarum locabatur, eorùmque operum probandorum cura fuit penes Consules aliquando, & Aediles, interdum etiam penes Censores. Postea tota res ad Curatores transit: primùsque Curator ab Augusto nominatus Messala Corvinus. Ius impetratæ aquæ neque hæredem neque emptorem, neque vllum nouum dominum apud veteres sequebatur. Balneis, quæ publicè lauarent, priuilegium antiquitùs concedebatur, vt semel data aqua perpetuò maneret. Postea omnis aquæ cum possessore instauratum est beneficium. Familiæ duæ erant, quæ aquis operam præberent: vna publica, Cæsaris altera. Publica antiquior fuit, quàm Augustus, ab Agrippa sibi relictam, publicauit, homines circiter cexl. Cæsaris familiæ

numerus CDLX. quam Claudius, quum aquas in Urbem perduceret, constituit. Vtraque familia in aliquot ministeriorum species diducebatur: Villicos videlicet, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores, aliisque opifices. Commoda publicæ familiæ ex ætario dabantur, quod impendium exonerabatur vestigalium reditu, ad ius aquarum pertinentium. Cæsaris familia ex fisco accipiebat commoda: unde & plumbum, & omnes impensæ ad ductus, & castella, & lacus pertinentes erogabantur.

Denique magna pœna erat constituta iis, qui Aquæductus violassent, vel aquam aliò quam leges, statuta publica, Censores, vel ipsi Ædiles permisissent, deriuassent: vel plus aquæ, quam ipsis ab initio cõcessum esset, sumpsissent. App. Claudius primus omnium arcuato opere aquam in Urbem perduxisse dicitur, &c. Sed de aquis ipsis, aquæductibus, aliisque rebus ad hæc constitutis, vt de ratione ducendi, instrumentis, mensuris, ponderibusque, duos libros scripsit Sext. Iulius Frontinus: item Plin. lib. 31. cap. vj. & alibi, qui legi possunt. Quædam etiam de iisdem eruditè collegerunt Georgius Fabricius in sua Roma, & Aldus Manutius Paulli F. Aldi N. lib. j. de quæstis per epistolam: quo lectorem, plura scire cupientem, remitto.

DE BALNEIS.

*Veteres utrumque dixerunt, Balneæ, vel Balnea, in genere seminum: & Balineæ, vel Balinea, sicut supra in Urbis regionibus scriptum est. Vide Orthographiam Aldi Manutij, & Charisijum Sospitrum in Inst. Gram. l. 1. Lib. 13. c. 3. Lib. 9. cap. 3. Lib. 3. Saturni. cap. 17. Lib. 36. c. 15.

BALNEAE* in Vrbe plurimæ fuerunt, cum priuatæ in locis diuersis, tum publicæ in singulis regionibus. Si quibus autem locis deessent, aut corruptæ essent, eas antiquitus Ædiles, suis temporibus vel addiderunt, vel restituerunt Seuerus & Gordianus Imp. in primis populares & lauationum studiosi. Cum enim apud Romanos lini vsu esset rarior, sudorem, fordèscque corporis sæpius ablucere necesse habebant. Vsitato more ante cœnam balneis utebantur: item post ambulationes, exercitationes, operas, sæpe necessitatis causa, non rarò voluptatis. Siquidem Commodum in die octies, Gordianum iuniorem & Rhemnium Grammaticum septies lauisse legimus. Balneas mixtas haberi Seuerus prohibuit, quod Commodus non vetuerat, Varius permiserat. Solæ & parietes vnguents inllinebantur: idque non solum potentiores factitarunt, sed in priuato quoque homine, ac demùm in seruo, Plinius notauit: & Seneca aquâ argenteis epistomis fundi in plebeiis fistulis, & in Libertinorum balneis geminas calcari indignatur. Valerius & Macrobius Sergium Oratam, hominem voluptuarium, etiam pensiles instituisse balneas, testantur: Fabricius, ex quo hæc desumpsi, testatur, se prope balneas Paulli in proiecto lapide, formam strigilis & ampullæ vidisse exculptam. Strigile autem vfos fuisse antiquos ad fricandum purgandumque corpus: ampulla vase ad abluendas infusione sordes. Numerum balnearum, quæ Romæ fuerunt, habes supra. P. Victor ultra octingentas computauit. Agrippa CLXX. gratuita balnea præbuit, quæ postea in infinitum, vt Plinius tradidit, sunt aucta.

DE THERMIS.

IN NULLIS antiquorum operibus plus luxus & insanix cernitur, inquit Georgius Fabricius in sua Roma, quam in Thermis Imperatorum, quas in provinciarum modò fuisse extractas, Ammianus conqueritur, & reliquæ aliquarum adhuc testantur. Eæ aut æstiuæ, aut hyemales fuerunt, quales vno eodèmq; in loco extruere instituerat Gordianus: sed morte præuentus non absoluit. Hyemales trans Tiberim Aurelianus fecit. Primum seruierunt Imperatoribus priuatim, postea vulgatæ sunt & populo: & aliquando patebant interdum: corruptioribus temporibus etiam noctu. Conueto more mixtæ, & communes non fuerunt: quod tamen malorum Principum culpa aliquoties factum est. Hodie in Vrbe maiore omnia ædificia ab imperitis Thermæ vocantur, propter Diocletianas & Antoninianas: quod suo quoq; factum tempore non dissimulauit Blondus. Thermis, vt & aquæductibus, adiuncta erant castella, in quibus aqua conseruabatur: & subiuncti canales, per quos caduca aut inutilis effluebat. Castellorum parietes malthati erant tam tenaci & dura materia, vt vix ferro frangerentur. Thermarum sola, vt & balnearum, interdum sternebantur vitro, vt Agrippinarum: frequentius lapide, aut crustis marmoreis latis, aut tessellis quadratis varij coloris: nigri, vt balneæ Palatinæ: nigri, albique, vt thermæ Commodi & Antonini. Extat etiam descriptio Thermarum apud Nicolaum Sipontinum, ex qua aliquo modo luxus Imperatorum in ædificandis Thermis cognosci potest. Omnium autem diligentissimè nostra ætate de Romanorum Thermis scripsit Andreas Baccus Elxidianus, Medicus, libro vij. eorum, quos

A Thermis edidit: ex quo hanc Thermarum Diocletianarum icona, & breuem singularum partium explicationem desumpfi, prolixior & plenior enarratur petatur ex ipsius Commentariis. Sic autem is scribit: In Thermis ædificationis erat varia forma, ac varia dispositio partium: sed area amplissima, quæ in quadrum clausa, tribus veluti perpetuis circuitionibus diuisa esset. In primo vndique ambitu, quæ mœniorum instar totum ædificium claudebat, erant Gymnasia exercitationum, vario ordine. In secundo longè latèque spacia platearum, Xista, ac Platanones, ad exercitia sub dio. In medio, tota ipsa moles Thermarum, quæ sunt membra balnearum, Atria simul, atque Xista, & Palæstram amplissimæ porticus, vbi (auctore Victruuio) Athletæ per hyberna tempora in tectis stadiis exercebantur, ac transirent statim ad balneas. In prima facie, quæ est ad Meridiem, tertiam ferè partem mediam occupabat Theatridium. Quæ pars erat principalis, & tanquàm caput totius huius ædificij: vnde duplicem (vt quibusdam videtur) habebat vsum: alterum extrinsecus, alterum intrinsecus. Ambitum enim exterioriorem ponunt fuisse arcuato opere distinctum & apertum: vnde scilicet ingrederentur quasi per posticum, siue dextra verterentur, siue sinistra per porticum, apertè venirent in amplissimam plateam, ac exinde quò vellent, siue in palæstras, siue in balneas. In conspectu verò interiori erga plateas, erat Theatri specie distinctum cum sedibus: vbi scilicet populus, & maximè Nobiles, sub vmbra Meridiei sederent ad ludorum spectacula, quæ in plateis exercitij causa fierent. Partes verò quæ vtrinque à Theatridio plures sunt, partim fuerunt ipsius Theatridij membra, & partim loca ad vsum Athletarum: id est, eorum, quæ exercendi essent coram Theatridio, vt pote Conisteria, Elæothesia, & quedam apertè in plateam, forsitan equorum carceres. Duo post hæc Peristilia quadrata oblonga, hinc atque hinc vnum à Theatridio, quasi palæstræ breues, vel deambulationes. Ac in versuris vtrinque, vnum Sphæristerium, rotunda forma, cum pluribus (vt scribit Plinius Junior de Villa sua) exercitationum generibus. Vel sacella, vt notatur per ædiculas, æquis vndique spatiis statuerentur. hæc erat primæ faciei partitio. Porò in altera facie, quæ ab Aquilone eodem commensu huic responderet, videntur fuisse maiori ex parte Gymnasia Philosophis dicata, ac Rhetoribus, reliquisque qui studiis literarum dedissent operam. Vtpote pars magis remota à strepitu Athletarum, & situ commodissimo, tum propter amœnitatem vmbRARUM (erant enim in hac platea Platanones) tum propter grata fontium murmura, in Natationem ipsam cadentium. Quapropter est vsum pluribus antiquariis, in medio hoc spatio à Septentrione fuisse principale vestibulum totius huius ædificij. Ex quo per medios Platanones patebat aditus ad Natationem, & hinc, & hinc in porticus, in Basilicas, Diætas & Atria. Primum verò à dextra vestibuli, & à sinistra, erant Exhedræ plures clausæ ante plateam, & cum sedibus Hemicycli forma, vt disputantes, & tam loquentes, quàm audientes sese omnes aspicerent: & aliquæ patentès, ceu scholæ nostræ ad leuiora studia. Maiorem verò partem exercitiorum Gymnasticarum continebant duæ vtrinque facies laterales, quæ conformes hinc, atque hinc, habebant partitiones. Ac fuisse ad exercitia dicatas videtur: tum quia plateæ hæ laterales erant liberæ, & amplæ mille circiter pedum spatio, tum quia membra ipsa partim erant Hemicycli aperti cum sedibus, ac vario ornamento, quod apparet, signorum, ac picturarum: & partim Conisteria, Elæothesia, aliæque membra ad vsum Athletarum opportuna. Totam hanc autem primam circumferentiam circundabant continuæ porticus, ducentis columnis vno stylo. Subinde erant plateæ amplæ, & liberæ, vt dixi, tam quæ ante Theatridium, quàm vtræque laterales. In ea autem, quæ erat ante Natationem, erant Xistum, Platanones, & Stadium, ad exercitationes, maximè æstiuas, idonea. Fiebant enim Xista (auctore Victruuio) inter duas porticus Sylarum, quæ erant Platani, virentesque id genus arbores consistè, aptissimo situ ante Natationem, vnde aquarum caperent refrigeria. Post Xistum autem Stadium ita figuratum, inquit Victruuius, vt possent hominum copiarum sine impedimento Athletarum cursus, & variæque alia spectare certamina. Atque hæc omnes erant partitiones quoquo latere, & Gymnasticorum, & Platearum. Summa verò operis maiestas, erat tota moles in medio, quæ communes habebat palæstras cum balneis, ac multimodis earum membris, ac miri artificij. Nam si ædificiorum perfectio proportionibus humani corporis respondere debet, vt Victruuius tradit, perfectissimè responderet in Thermis Diocletianis, ac meliùs quàm constituat ex Græcis Victruuius. Est enim in his Theatridium, vbi erat vestibulum, tanquàm caput: Apodyterium, pectus: Hypocaustum, Stomachus: vmbilicus, maxina, ac regalis Basilica in medio: venter, Natatio. Membro-

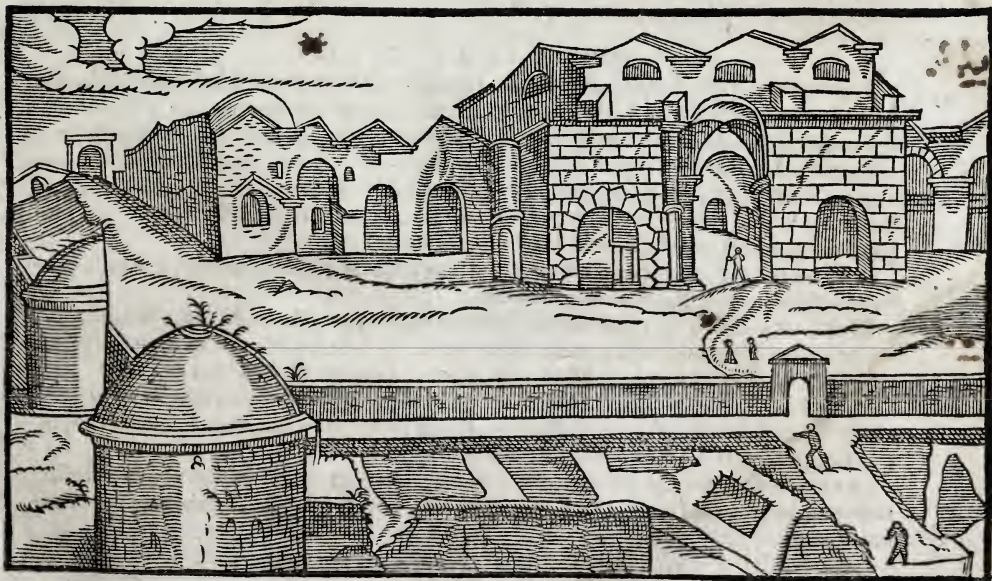
rum verò vtrinque, quæ sunt balnea, atria, palæstræ, porticus, Diætæ, basilicæ, æqua ratio, A ac mensura est, vt brachiorum, ac femorum, ita vt quæ ex vna tradetur parte, eadem ex altera pariter intelligenda sit. Incipimus autem à Natatione, quæ patentissima pars aspiciebat Aquilonem: & ex ea à latere per basilicas, ac diætæ veniemus in atria, exinde in palæstras interiores, ac maximâ basilicam, & demum ad balnearum membra. Natatio erat in recessu medio ab Aquilone, longitudine ducentorum pedum, latitudine dimidio minus, ponte, ac arcubus bipartita ad interiores aditus, vbi nunc facta est maioris altaris basilica. Habebat autem à castello proximo Aquæ Martiæ emissarium, quod per occultos riuos ferebat ad Natationem ipsam aquas. Habebat & supernè ad longitudinem fontes varia specie, ac Musæa, quæ, teste Plinio, ex pumicibus, ac crocis vetustate faxis, extructa (vt hodiè quoque Romæ sunt in vsu) specus imaginem referebant, ac fistulis B modò apertis, modò clausis, vario blandissimò que salientium aquarum lusu, recentes semper æquis in Natationem ipsam fundebant, miris circum adhibitis ornamentis, quorum etiamnum apparent ædiculæ signorum & statuarum, fontiumque vestigia, & columnarum bases. A Natatione plura, ac nobilissima membra: primùm ab vtroque capite erant amplissimæ porticus conformes, nimirum ad spectacula Natationum, & ad refrigeria constitutæ. Et alia ad altiorem prospectum porticus pensilis, minori stylo. Exeuntibus verò à porticu, tam dextra, quàm sinistra, erat primùm basilica amoenissima, vbi conuenirent omnes, qui vel in palæstras venturi essent, vel in balneas. Idcirco satis ampla, ornata plasticis, ac picturis adhuc nitet antiquissimis. Hinc rectâ in Diætam, quæ erat eadem capacitate: sed latior tamen basilica, duplici columnarum stylo tripartita: nam media parte ceu atriolum, erat aditus in atrium maximum, & in palæstras: capita verò hinc, atque hinc desinebant in hemicyclis, vbi fortasse Athletarum ferebantur iudicia. In atris erant Peristylija, hoc est, circumcolumnia, quæ faciunt atrium oblongum trecentis pedibus, latitudine dimidio minus: vbi in porticu, Orientali parte, erant hæc membra situ aliquantisper diuerso ab eo, quem assignat Victruuius. Primo Ephœbæum in medio. Hoc autem erat Hexædra amplissima cum sedibus, quæ tertia item parte longior, quàm lata erat ad exercitia iuuenû dicata. Sub dextra Ephœbæi erat Corticeum, seu Coryceum, à Coryco, quod videtur pilæ genus in Galeno lib. xj. de Sanitate tuenda: seu Choricæum dictum, choreis nimirum ac saltationibus locus proprius. Proximi Frigidarium, locus ventis perflatus, fenestris amplis, ab eoque iter in Sphæristerium oblongum, & simplex, ad pilæ ludum aptissimum. Ad sinistram Elæothesium quæ erat ad vñctiones faciendas cella olearia. Sub hoc Conisterium, vbi sicco puluere, vel arena luctaturi sese conspergerent. Ab eoque in Propnigeum, vbi erat in versura porticus Laconycum, quod referemus suo loco postea. A Peristylio autem atrioque intrantibus ad interiores Palæstras, erant porticus tres stadiaræ, quas hodiè occupat longitudo ecclesie. Ex quibus media pars amplissima centum pedum latitudine, super ingentes columnas, altissima prominet testudine, cæterum ita facta secundum Victruuium, vt latera, quæ sunt vtrinque ad columnas margines haberent, quales habet hodiè via ab Hadriani mole ad Vaticanum semitas, non minus pedum denum, reliquaque planities octoginta pedum. Ita qui vestiti ambularent circum in marginibus, non impediabantur à cunctis se exercentibus. Hæc autem porticus *Εὐρύς* apud Græcos vocatur, in quo Athletæ in tectis stadiis exercerentur. Quæ quoniam exactè erat in medio, & veluti in corde totius ædificij, vbi maxime conuenire solebat nobilitas ad exercitia hyberna, ad ambulationes, & ad spectacula: cæteras meritò excedit partes, tum magnitudine, tum regali maiestate operis, altissimis superbissimisque prominens columnis, & patentissima vndique in peristylija, in balneas, in Hypocaustum, in Natationem, ac supernè fenestris illustratur lacissimis. Hactenus ille. Quædam etiam de partibus Thermarum, siue exercitationum locis in Thermis habet Hieronymus Mercurialis, Medicus Patavinus, lib. i. artis Gymnasticæ. Cæterum & illud notandum est, quod campanæ sonitu populus in thermis statis horis vel aduocari, vel dimitti solitus fuerit, vt ex Martiali constat, dicente: Redde pilam, sonat hæc Thermarum, &c. Descriptionem vel picturam Thermarum Diocletiani, quam habet in sua antiqua Roma Bernhardus Gamucci, depingit, & huic tractatui addi, vt melius intelligi posset, curauit.

Adrianus
Iunius
lib. 3. cap.
II. Anim.
aduers.

PARS INTERIOR THERMARVM
DIOCLETIANI.

PARS EXTERIOR THERMARVM.

DE NYMPHEIS.

QVID sint Nymphaea, duplex est opinio. Zonaras Monachus, qui de Græcorum Imperatoribus scripsit, in Leone primo, Nymphaea esse vult palatia publica, in quibus nuptias celebrarent illi, qui habitarent angustius: eaque edificiis maximis, in quibus Senatus cogeretur plerumque adiuncta fuisse: qualia edificiis Romæ erant, Curia, Senacula, Basilica. Alij Nymphaea putant esse loca publica, delectationis gratia facta, in quæ non ut in balneas, aut thermas, propter usum aquæ deduceretur, sed gratiæ potissimum,

atque amœnitatis causa: & à Nympharum statuis, quibus ornata fuerunt, nomen traxisse. Verùm vt de forma, aut vsu illorum operum non satis constat: ita maximè insignia fuisse, vel illud declarat, quòd aut ab ipsiſ Imperatoribus construerentur, vt de Nymphæo Marci, ambiciosi operis, scribit Ammianus lib. 15. de Alexandri Victor: de Gordiani, Capitolinus: aut ab Urbis Præfectis, quale Clearchus Valentiniano & Valente Imperatoribus extruxit Constantinopoli, & Flavius Philippus reparauit Romæ. De Nymphæis veteribus nullum ad nostra, aut Patrum vsque tempora durauit. Recens nunc est intra Neapolim & montem Vesuuium in villa Leucopetrea, cuius forma est talis: Aedificium ex marmore quadrangulare, ad quod vna solummodò porta est aditus, & aliquot gradibus descensus. Ad dextram introeunti ad caput, fons est aque limpidiſsimæ, ad cuius quasi custodiam accubat a rethusa nuda, ex candidissimo marmore: solum varium & marmoratum, & canali circumdatum: in quod aqua ex fonte effluit. Parietes ex conchis, lapillisque, albi, nigri, flauī, purpurei coloris, quasi maltha illitit: in quibus ex concharum compositione, tanquam ductibus in pictura, anni menses duodecim, & quatuor virtutes Politicæ expresse. Item raptus Proserpinæ: Pan canens fistula, & mulcens gregem, præterea imagines Nympharum nantium, nauigantium, in piscibus ludentium: inter quos Helle insidens Arieti, Siren Delphino, Europa Tauro. In eodem ad singula latera quatuor statuę marmoreę: Herculis leoninam gestantis: Panos agnum baiulantis: Genij cani blandientis: Naiades nude, &c. Hęc Fabricius.

DE SENACVLIS.

SENACVLVM, inquit Varro, vocatum, vbi Senatus, aut vbi Seniores consisterent: dictum vt *Τετρακτυα* apud Græcos. Idem Festus confirmat, indicans, Senaculum esse locum Senatorum: & paulò antè: Senacula, inquit, Romæ tria fuisse, in quibus Senatus haberi solitus sit, memorię reddidit Nicostrotus in libro qui inscribitur, de Senatu habendo: vnum, vbi nunc est eđes Concordiæ, inter Capitolium & Forum: in quo solebant Magistratus, vt dicit Titinnius, cum Senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra eđem Bellonę, in quo exterarum nationum legatis, quos in Urbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Lampridius in Heliogabalo Senatulum appellat. Eadem etiam P. Victor tradit.

DE PISTRINIS.

PISTRINVM dicebatur locus, in quo farina molebatur: nomen habens à pinſendo, hoc est, contundendo: quòd antè inuentum molarum vsum frumenta in pila comminuerentur. Pilę autem erant vasa concaua, in quę antiqui siccata frumenta immissa, pinſebant. Deinde mutata re, mansit Pistrini nomen etiam illi loco, in quo molis seruorum iumentorumque opera circumactis fruges comminuebantur. Inde serui, qui aliquod flagitium commiserant, pœnę loco in Pistrina tradebantur, & in seruitutem eorũ perpetuam, circumagendi scilicet molas, adiudicabantur.

TABERNÆ dicuntur eđificia qualiacunque popularis vsus: præsertim è tabulis constructa: Kramer oder Raufftaden, werckstadt.

MILIARIVM AVREVM fuit columna in capite fori Romani, sub Saturni eđe, prope arcum Septimij, in qua omnes Italię vię incisę finirent, & à qua ad singulas portas mensurę regionum current. Marlianus. Meminit eius & Plinius lib. 3. cap. 5.

INSVLAE propriè dicte, quę non iunguntur communibus parietibus cum vicinis, circuituque publico, aut priuato cinguntur: à similitudine videlicet earum terrarum, quę fluminibus, ac mari eminent, sũntque in salo posite. Festus.

AREA locus dicitur, vbi frumenta lecta teruntur, & arescunt. Propter horum similitudinem loca in vrbe pura, id est, non eđificata, non constructa, etiam areę appellantur. Varro.

De populo Romano, & eius prima diuisione.

CAP. XV.

HACTENVS de Vrbe dixi, quomodo ea à Romulo primũ condita, & à sequentibus Regibus, ac demũ ab Imperatoribus; subinde aliis atque aliis montibus ac collibus Pomerio inclusis ampliata, & ab Octauiio Augusto in x i v. regiones descripta

*Lib. 4. c. sit: nunc institutus ordo requirere videtur, vt de incolis etiam nonnihil dicatur. Fucus 1. de An- igitur incolę huius Urbis appellati ciues Romani, quos Carolus *Sigonius, vir clarissimus, ita definit, quòd sint homines liberi, qui Urbẽ agrũve Romanum inhabitarent.

A tarent. Que definitio cum sit generalior, & potissimum de iis, qui sub Regibus fuerunt, intelligenda, addit deinde aliam specialiolem, & quidem de iis, qui libera Republica optima lege id nomen habuerunt. Optima, inquit, lege, is mihi ciuis Romanus videtur, qui domicilium, qui tribum, qui honorum potestatem est adeptus. Atque hæc prolixè & eruditè explicat: que, qui vult, legere poterit. Nos verò iis omisiss, de eius ciuis, cuius definitionem modò recitauimus, præcipuis diuisionibus, quarum cognitio ad multa veterum, & classicorum Scriptorum loca intelligenda proderit, agemus. Inuenimus autem in veteribus Scriptoribus populum Romanum variè, aliis tamen atque aliis temporibus diuisum esse. Primum quidem in Patricios & Plebeios: inde in Tribus: tum in Curias distributum: iterum in Classes & Centurias: rursùm in Senatores, Equites, & Populum: post, in Optimates & Populares: in Nobiles præterea, Nouos & Ignobiles: mentionem etiã fieri video Ingenuorũ, Libertorũ & Libertinorũ. De his singulis opere præcium erit, quid veteres Scriptores tradiderint, indicare. De Tribubus, Curis, Cæuriis, & Clafibus, cum ea ad tractationem de Comitibus commodius referri possint, hîc dicere super se deo. Patriciorum igitur & Plebeiorum discrimen, & iura primum recitabo: inde de Patronis & Clientibus, cum ex hac prima diuisione originem suam trahant, dicam: tertio loco de tribus discretis ordinibus, Senatorio, Equestri & populari, vel Plebeio, verba faciam: tum quid de Optimatibus & Popularibus scriptum repererim, referam: post etiam de Nobilibus, Nouis & Ignobilibus, quoniam ij fuerint, disputaturus: ad extremum, qui Ingenui, qui Liberti, qui que Libertini dicti fuerint, explicabo.

C Prima igitur diuisio post Tribus & Curias, facta est in Patricios & Plebeios, instituta ab ipso Romulo primo Romanorum Rege, de qua Dionysius lib. 2. sic scribit: Illustres, inquit, genere, & virtute celebres, opibusque, vt tum ferebant tempora, abundantes, quibus essent liberi, se creuit ab obscuris, egenis, & humilibus. Inferioris fortunæ homines Plebeios vocauit. Hi Græcis sunt *δυναμοι*: Potiores verò Patres, siue quoddam ætate antea tarent alios, siue quod haberent liberos, siue propter nobilitatem generis, siue propter hæc omnia. Hæc Dionysius. Et addit, hunc morem sumptum esse ab Atheniensium Republic. qui etiam bifariam distributa multitudine, Patricios appellarint ex illustribus familiis, & pollentes opibus, penes quos fuerit ciuitatis regimen: ceteros ciues rusticos, quibus nullum in Republ. fuerit suffragium. Quod verò officium fuerit, tum Patriciorum, tum Plebeiorum, idem subiicit, inquit: Romulus postquam disceuit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid vtriusque faciendum: vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderent, secundum Rempublicam administrarent, res vrbanas obirent: Plebeij verò ab his negotiis immunes (quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam) agros colerent, pecora alerent, exercebant quæstus officia, ne seditiones orirentur, sicut in aliis ciuitatibus, dum humiliores protruduntur cubito à potentioribus, aut egeni, ac viles excellentioribus inuidet, &c. Hæc ille. Qui tamen paulò post scribit etiam hoc interfuisse inter Patricios & Plebeios, vt quoties Patricij cõuocarentur à Regibus, præco quemque suo ac paterno appellarit nomine: Plebeios verò ministri quidam cornibus bubulis continentes in concionem contraxerint. Et hæc quidem primis temporibus differentia inter Patricios & Plebeios fuit. Procedente autem tempore, & impetratis à patricijs Tribus plebis, plurima dignitatum & honorum ornamenta: vt, Sacrorum quorundam curationem, Magistratus Curules: Consulatum, Dictaturam, Censuram, &c. que antea solis patricijs concessa erant, per Tribunos suos plebs patribus extorsit: sicuti etiam connubiorum inter Patricios & Plebeios communionem, vt suo loco dicitur.

De Patronis & Clientibus. CAP. XVI.

D IUIS omniverſo populo ad hunc modum in Patricios & Plebeios, arctissimo eos Romulus vinculo colligauit. Commendauit, inquit Dionysius, Patricijs Plebeios, optione cuique è vulgo data, vt quem veller, Patronum sibi legeret. Et inter alia, conferens hunc morem cum Theſſalorum & Atheniensium Priscorum instituto, ait Romulum hoc negotium appellatione decora cohonestasse: nominando Patronatum tutelam pauperum, & humilium: addidisse etiam vtriusque commoda officia, excogitata ciuili & perhumana copula. Constabat autem ius Patronatus, vt idem refert, officiis humiliummodi, iam inde apud Romanos durantibus. Patronos oportebat Clientibus respondere de iure, cuius illi rudes essent, & absentium: æquè, ac præsentium curam gerere, facientes quicquid pro filiis parentes solent facere: quod ad pecunias & contractus attingit,

Patricius
secundum
Plutarchum &
Velleium
Patricium dicti
Senatores
liberi,
quod patres
ciere
possent, i-
deoque
scribendū
Patricius
per c, non
Patricius
per t. Al-
dus Ma-
nilius in
Ortho-
graphia
ratione,
Hadr. Lu-
nius in
Nomen-
clatore.

& sustinere accusatoris impetum:& vt compendio dicam, quietem eis, qua maximè o-
 pus haberet, parare à priuatis publicisve negotiis. Vicissim Clientū erat, Patronos iua-
 re elocantes filias, si his parum esset pecunię: & ab hoste captiuos redimere, vel ipsos, vel
 eorum filios: priuatarum quoque litium perditarum aestimationes, & multas publicas
 pecuniarias pro eis soluere, idque sumptu proprio, non quasi fœnoris loco, sed ob refe-
 rendam gratiam. Publicorum quoque impendiorum, quę Magistratum honorumve
 causa fiunt, esse participes, non secus, quàm coniuictos genere. Commune autem vtrif-
 que erat, nefas esse alteris accusare alteros, aut aduersum dicere testimonium, ferręve
 suffragium, aut cenferi inter inimicos: quod si quis deprehensus esset aliquid horum fa-
 cere, tenebatur lege de Proditoribus, quam sanxit Romulus, coniuictumque eius crimi-
 nis, cuius licebat, vt Diti sacrum, interficere: (mos enim Romanis, quos vellent im-
 punè occidi, eorum corpora deuouere Deo cuiuspiam, præcipuè Diis inferis, quod fecit
 Romulus.) Quapropter per multas ætates permanserunt mutua Patronorum ac Clie-
 ntium officia, haud secus, quàm cognatæ necessitudines, posteris per manus tradita. Et ma-
 xima laus erat Nobilium habere Clientes quàm plurimos, tam hereditariarum clien-
 telarum, quàm partiarum virtute propria: Ingensque certamen erat vtrifque, ne vince-
 rentur mutua gratia, & beneuolentia: dum Clientes nullum Patronis negarent in iniste-
 rium: vicissim Patroni nullo corrumpi possent pretio, vt Clientes molestari sinerent.
 Tanta illis erat in omni vita temperantia, & felicitatem virtute, non fortuna metie-
 bantur. Nec tantum in ipsa Vrbe plebs tuta erat Patriciorum patrociniis: sed & colo-
 niarum, & sociarum, ac amicarum ciuitatum, & bello subactarum, quęque suos habebat
 Patronos, quoscumque vellet è Romanis ciuibus. Et sæpenumerò Senatus controuersias
 ciuitatum, ac gentium ad earum Patronos remisit, eorumque iudicia rata habuit: adeo-
 que ab his iniuriis ex auctoritate Romuli, firma Romanis coaluit concordia, vt per
 DCXXX. annos nunquam ventum sit ad cędem & sanguinem: multis licet ac magnis
 inter plebem & honoratos exortis controuersis de Republica, vt solet fieri in omnibus
 tam paruis, quàm magnis ciuitatibus: sed parentes, & monentes mutuam, & partim
 concedentes, partim impetrantes à volentibus, per exostulationes ciuiles compone-
 bant negotia, &c. Hęc Halicarnassęus. Eadem tradunt Liuius lib. 1. & Plutarchus in Ro-
 mulo, sed breuius.

De tribus ordinibus populi Romani, Senatorio, Equestri, & Populati,
seu Plebeio. CAP. XVII.

ET ea quidem, quę de Patriciis & Plebe, Patronis & Clientibus, dixi à Romulo insti-
 tuta esse, Dionysij & Liuij testimonio confirmauit. Exactis autem Roma. Regibus,
 popularem Romanus in tres ordines distributus est: in Senatorium, Equestrem & Popu-
 larem: id quod multis veterum Auctorum locis probari potest: ex quibus hęc pauca
 sufficient: quod Liuius lib. 26. Belli Punicj dicit: Consensum Senatus, Equester ordo est
 securus, Equestris ordinis plebs. Et Aufonius canit:

Martia Roma triplex, Equitatu, Plebe, Senatu.

Quod idem confirmat etiam notissimum illud elogium: Cōsensum Senatus, & Eque-
 stris ordinis, populique Romani. Differt autem hęc diuisio à priore: quod illa ciues Ro-
 mani in certa genera vel gentes, hac in certos ordines distributi sunt. Non enim omnes
 Patricij, Senatores, neque contra omnes Senatores posterioribus temporibus Patricij
 fuerunt. Patricij enim dicti fuerunt, vt alibi est demonstratum, ij, qui à patribus orti
 fuerunt: vel patrum progenies, vt Liuius loquitur, quorum magna multitudo fuit: Se-
 natorum autem certus fuit numerus. Et cum posterioribus temporibus ex Equestri or-
 dine & Plebe multi in Senatum lecti sint, manifestum est, non omnes Senatores Pa-
 tricios fuisse. Sed de Senatoribus plurima dixi in libro de Magistratibus Romanorum.
 Illud tantum hoc loco repeto: Senatores dictos fuisse eos, qui à Regibus primū deinde à
 Consulibus, post Censoribus in Senatum lecti essent, siue Patricij, siue Equites, siue
 Plebeij iidem essent. Senatorum autem filij, nondum in Senatum lecti Equites, siue ex
 Equestri ordine fuere, quod iam planius fiet. Secundus ordo fuit Equester, de quo pri-
 mū notetur, in hac diuisione nō intelligi eos, qui à Romulo ex omni multitudine tre-
 centi numero lecti, quos Celeres dixit, quique à Tarquinio Prisco ad sexcentorū nume-
 rum aucti fuerunt: neque etiam eos, qui equis stipendia meruerunt (ij tamen quasi fun-
 damentum & semina Equestris ordinis erant) sed eos, quibus publicus equus, & annus
 à Censoribus datus: quique ab iis in equestrem ordinem lecti fuerūt. Duplices enim
 fuerunt

A fuerunt Equites: alij oppositi peditatui in exercitu: quales fuerunt omnes, qui equo priuato meruerunt, & illi nihil ad hunc ordinem pertinuerunt: alij verò oppositi Senatoribus, qui neque Senatores, neque de plebe fuerunt, ij hunc ordinem constituerunt. Hos necesse erat à Censoribus in Equestrem ordinem legi. Legebantur autem ij, quibus census equestris esset, qui erat Sestertiũ quadringentorum millium, teste Suetonio in Iulio Cæsare. Assignabatur iis equus publicus à Censore (Varro lib. 7. de ling. Lat. vocat eum mille aslarium) item anulus aureus, qui eos à Plebe distingueret. Vtebantur etiam angusto clauo, quo à Senatoribus, quorum insigne latus clauus erat, discernerentur. Sed & hoc obseruandum, eos qui ex Equestri ordine in Senatorium lecti fuissent, vel Magistratus gessissent, Equites esse desisse: sicut contrà, qui patrimonio consumpto, censum Equestrem non haberent: vel quibus propter flagitia equum publicum & anulum aureum Censores ademissent, de populo, vel plebe esse cœperunt. Tertius ordo fuit Popularis, siue de Populo, vel Plebe. Fuerunt autem de Plebe vel Populo omnes ij, qui neque Senatores, neque Equites erant. Patricij quidem, qui in Senatuum nondum lecti essent, neque Equestrem censum haberent. Equites autem, qui patrimonium consumpserunt, vel quibus propter flagitia equi publici, & anuli aurei adempti essent. Plebeius verò, id est, ex plebeis, vel inferioris fortunæ hominibus natus, qui Patriciis opponebatur: si minùs haberet, c d ∞ . de populo erat: si c d ∞ haberet, equumque publicum obtinuisset, anulòque vteretur: quamuis plebeius, id est, plebeij generis, erat tamen eques: & si ex equite in Senatuum lectus esset, Senator. Sic igitur Patriciorum tres ordines fuerunt, sicut & Plebeiorum: Ciues Romani Patricij & Plebeij Senatores: Ciues Romani Patricij & Plebeij Equites: Ciues Romani, Patricij & Plebeij de populo, vel plebe. Qui de populo vel plebe erant, si propter flagitia aliqua à Censoribus notarentur, ararij fiebant, & in Cæritum tabulas referebantur: quod quid sit, alibi explicabitur. Quòd etiam in spectâdis ludis Senatores separatas sedes ab Equitum & Plebeiorum: Equites item separatas suas sedes à Senatorum & Plebeiorum: Plebeij, vel qui de populo erant, etiam suas proprias & separatas à reliquis habuerunt: quòdque ex ordine Equestri Iudices lecti fuerint, ex sequentibus libris intelligetur.

Eadem de Equestri ordine habet Alexander ab Alexandro Genial. dier. libr. 2. cap. 29. Plin. lib. 33. cap. 1. & 2.

D *De Optimatibus, & Popularibus.*
CAP. XVIII.

D Vas diuisiones ciuium Romanorum hætenus habuimus: quarum prima natura fuit, altera Iuris. Sequitur nunc tertia, quæ est factionum: qua alij Optimates, alij Populares sunt dicti. Primùm hoc loco monendum videtur, vocabulum populi non vno & eodem modo semper accipi. In præcedenti enim capite populi vox certum aliquem ordinem ciuium Romanorum designauit, eorum videlicet, qui, siue Senatorio, siue Equestri, siue Plebeio loco nati essent, à Censoribus tamen neque in Senatorium, neque in Equestrem ordinem relati erant. In hoc capite popularis notat eum, qui seditiosus ciuibus res nouas molientibus adhæret, aut Republica incommòdus est. Etsi autem ferè semper duo factionum genera in Republica fuerunt, vt ex historicarum Scriptoribus liquet: tamen maximè post Appij Cæci censuram, ea exarsisse videntur, teste Liuius lib. 9. extremo Decadis 1. Cùm enim scripsisset de Appio Censore, quomodo is primus Senatuum Libertinorum filiis inquinasset, & quomodo Nobiles id agrè tulissent, hæc verba subiungit: Ex eo tempore, inquit, in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud Forensis factio tenebat: donec Q. Fabius Censor, simul concordie causa, simul, ne humillimorum in manu comitia essent, omnem Forensis turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbansque eas appellauit. Hæc Liuius. Quibus ex verbis, licet aliquomodo, quàm Optimates, quique Populares dicti fuerint, intelligi possit: tamen clarius idem fiet ex Cicerone, cuius insignem locum de hac re ex Oratione eius pro Sextio, huc transcribam. Sic autem inquit: Duo genera in hac ciuitate semper fuerunt eorum, qui versari in Republica, atque in ea se excellentiùs gerere studuerunt, quibus ex generibus alteri se Populares, alteri Optimates, & haberi, & esse vouerunt. Qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda esse volebant, Populares: qui autem ita se gerebant, vt sua consilia optimo cuique probarentur, Optimates habebantur. Et paulò pòst: Omnes Optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura

improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti, &c. Horum qui volun tati, commo- A
dis, opiniononi in gubernanda Republica seruiunt, defensores Optimatum, ipsique Opti-
mates grauissimi, & clarissimi ciues nominantur, & Principes ciuitatis. Quid est igitur
propositum his Reipublicæ gubernatoribus, quod intueri, & quod cursum suum dirige-
re debeant? Id, quod est præstantissimum, maximèque oprabile omnibus sanis, & bo-
nis, & beatis, cum dignitate ocium. Hoc qui volunt, omnes Optimates: qui efficiunt,
summi viri, & conseruatores ciuitatis putantur. Hæc Cicero. Fuerunt ergo Optimates,
qui Reipublicæ commodis, & maiestati studuerunt, siue illi Patricij, siue Plebeij generis,
siue Senatorij, siue Equestris, siue Plebeij, vel Popularis ordinis essent. Populares au- B
tem, vt idem auctor dicit, appellantur ij, qui aut propter metum, peccatorum suorum
conscij, nouos motus conuersionesque Reipublicæ quarunt, aut qui propter insitum
quendam animi furorem, discordiis ciuium, ac seditione pascuntur: aut qui propter
implicationem rei familiaris, communi incendio malunt, quàm suo deflagrare, siue illi
Patricij sint, siue Plebeij, siue Senatores, siue Equites, siue de populo. Seditiones porò
Romæ plurimas inter has factiones ortas, testantur Historiæ. De Imaginibus multa
obseruatione dignissima collegit vir clarissimus Iustus Lipsius libro Electorum, cap.
29. quem consule.

Qui Nobiles, Noui, & Ignobiles fuerint.

CAP. XIX.

Hæc ciuium Romanorum, quæ nunc sequitur, diuisio, à iure imaginum est sumpta. C
Fuerunt autem, vt rem breuissimè complectar, Nobiles dicti, qui maiorū suorum
imagines habuerunt: qui suas tantum, non autem maiorum etiam suorum imagines
habuerunt, Noui: qui verò nec maiorum, nec suas habuerunt, Ignobiles appellati. Vt ita
ius imaginum nihil aliud sit, quàm ius nobilitatis. Sed vt planius intelligatur quid sit
habere imagines, prius quid imagines fuerint, explicandum erit. Imago, vt Polybius
libro 6. docet, est insignis alicuius viri simulacrum, oris similitudinem artificiosè effi-
ctam coloribus pigmentisque adumbratam, referens, quod in insigniori & celebriori
domus parte ligneo armario includebant. Hæc ille. Non autem omnibus imaginem D
sui ponere licebat: sed iis tantum, qui Magistratus Curules gessissent: quales fuerunt
primùm Aediles Curules, Prætores, Censores, & Consules. Cùmque hi Magistratus primùm
solis Patricijs patuerint, sequitur etiam Patricios primùm solos ius imaginis ha-
buisse. Postquàm autem hi honores plebi communicati sunt, eos ius ponendi imagi-
nem simul accepisse, dubium non est. Cæterum & hoc obseruandum de imaginibus,
Romanos festis diebus, apertis armariis illas exornasse: cùmque ex domesticis qui-
spiam esset mortuus, eas in funere extulisse: addito, vt magnitudine quàm simillimè ap-
parent, reliquo corporis trunco: vestibus autem exornatas: si Consulares, aut cum im-
perio fuissent, prætextis: si Censorij, purpureis: si triumphales, auro intertextis, atque
curru, fascibus & securibus, aliisque Magistratum insignibus prælatis, in rostra esse
perlatas, vt Polybius loco supra citatò annotat: cum quo consentit Plinius, cuius insi-
gn emulo ex libro 35. capite 2. quia hunc Polybij eleganter explicat, etiam adscri-
bam. Sic autem inquit: Aliter apud maiores in atrijs hæc (imagines) erant, quæ spectaren-
tur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmorea. Expressi cera vultus, singu-
lis disponebantur armariis, vt essent imagines, quæ comitarentur gentilia funera. Sem-
pèrque defuncto aliquo, totus aderat familiæ eius, qui vnquam fuerat, populus. Stem-
mata verò lineis discurrebant ad imagines pictas: Tablina codicibus implebantur, &
monumentis rerum in Magistratu gestarum. Alix in foribus, & circa limina animo-
rum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refringere li-
ceret: quæ etiam dominis mutatis, domus ornamenta erant. Erâtque hæc simulatio
summa & ingens, exprobrantibus rectis quotidie, imbellem dominum intrare in alie-
num triumphum. Extat Messallæ Oratoris indignatio, quæ prohibuit inseri genti suæ
Leuinorum, aliam imaginem. Similis causa Messallæ seni expressit volumina illa, quæ
de familiis condidit: cùm Scipionis Africani transisset atrium, vidissetque adoptione
testamentariæ Salutarionis (hoc enim ei fuerat cognomen) Africanorum dedecore nota-
tam irrepentem Scipionum familiæ. Sed pace Messallarum dixisse liceat, etiam mētri-
ri clarorum imagines, erat aliquis virtutum amor: multòque honestius, quàm mereri,
ne

A ne quis suas expeteret. Hæc Plinius. Porrò poni solitas eiusmodi maiorum imagines cum titulis suis in prima ædium parte, vt eorum virtutes posterì non solum legerent, sed etiam imitarentur, docet Valerius. Ex his intelligi datur, Nobiles eos dictos, qui maiorum suorum imagines haberent: id est, quorum maiores Magistratus Curules gessissent: Nouos autem, qui suas tantum imagines haberent: hoc est, quorum maiores nullos Magistratus Curules, ipsi autem gessissent: quorum autem neque maiores, neque ipsi, Magistratus Curules gesserant, ij Ignobiles erant, & dicebantur.

De Libertis, Libertinis, & Ingenuis.

CAP. XX.

B Sæpe mentio fit in veterum scriptis Libertorum, Libertinorum, & Ingenuorum: quorum tamen vocabulorum propriæ significationes non omnibus obuiæ sunt. De iis igitur etiam aliquid est dicendum. Non eodem semper modo hæc vocabula accepta sunt. Primis enim temporibus ita fuerunt distincta, vt Ingenuus diceretur is, qui ex duobus Ingenuis, vel Libertinis natus esset: Libertinus, qui ex duobus Libertis: Libertus, qui aliquando seruitutem seruissset, & ex illa manumissus esset. Aliquantò autem post Appij Cæci Censuram, Liberti & Libertini pro iisdem accepti fuerunt: & tum Ingenui dicti, qui ex Libertis, vel Libertinis, id est, iis, qui aliquando seruierant, & manumissi erant, fuerunt nati. Vbi tamen hoc discrimen inter duo ista, Liberti & Libertini vocabula, obseruatum fuit, vt Liberti dicerentur respectu Patronorum: Libertini verò, respectu Ingenuorum: & ita vocabulo Liberti primatus quidam respectus: Libertini autem vocabulo publicus respectus, videlicet hominis conditio significaretur: quam differentiam prolixè tradit, & explicat Laurentius Valla Elegantiarum libr. 4. cap. 1. Et hanc postremam horum vocabulorum significationem Iurisconsulti etiam retinuerunt: vt de aliis non dicam, quæ mihi parum sunt cognita: in Institutionibus Iustiniani libro 1. tit. 4. ingenuus sic dicitur: Ingenuus is dicitur, qui statim vt natus est, liber est: siue ex duobus ingenuis matrimonio editus sit, siue ex libertinis duobus: siue ex altero libertino, & altero Ingenuo. Sed & si quis ex matre nascatur libera, patre verò seruo, ingenuus nihilominus nascitur, que madmodum qui ex matre libera, & incerto patre natus est, quoniam qui vulgò conceptus est, &c. Libertini autem tit. eiusdem lib. 5. definiuntur ij, qui ex iusta seruitute manumissi sunt: & rectè, quia vsus hoc iam obtinuerat, vt Libertini dicerentur, qui manumissi essent. Fuisse autem primùm aliam Libertorum, aliam Libertinorum rationem, ex verbis Suetonij apparet, quæ in vita Claudij sunt eiusmodi: Latum clauum (scilicet Imperator Claudius: de eo enim loquitur) quamuis initio affirmasset, non lecturum Senatorem, nisi cuius Romani abnepotem, etiam Libertini filio tribuit: sed sub conditione, si priùs ab Equite Romano adoptatus esset. Ac sic quoque reprehensionem verens, etiam Appius Cæcum Censorem, generis sui proauctorem, Libertinorum filios in Senatorem allegisse docuit: ignarus, temporibus Appij, & deinceps aliquandiu, Libertinos dictos; non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Hæc Suetonius, cuius postrema verba eum sensum habere, Claudium Imperatorem ignarum fuisse, Libertinos temporibus Appij Cæci Censoris dictos esse, qui suo tempore erant Ingenui, ex manumissis procreati, nemo non videt. Hinc igitur intelligi potest, quod discrimen inter Ingenuos, Libertinos, & Libertos fuerit. Carolus Sigonius libro 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 6. paulò aliter Suetonij verba enarrat, & eum reprehendens, ac erroris insimulans, vt qui Libertinos & Ingenuos pro iisdem acceperit, putat Libertinos eos appellatos, qui ex seruitute manumissi fuerint: qui autem ab iis generati sint, quòd proprium nomen non habuerint, Libertinorum filios nuncupatos, non Libertinos. Sed cum verba Suetonij clara sint, mihi prior sententia, quam pluribus probat argumentis Aldus Manutius iunior lib. 3. de quaestis per epistolam magis placet. Antonius etiam Vacca Iurisconsultus Imolenfis alicubi scribit, antiquioribus temporibus Libertinorum appellationem sic acceptam fuisse, vt Libertini dicerentur, quicunque in infinitum descendissent ex iis, qui olim manumissi essent: Ingenui autem, quorum maiorum nemo seruitutem seruissset. Sed nec hoc conuenit cum vllò vetere scriptore. Libertinorum enim, qui Libertorum, seu manumissorum filij erant, natos, ingenuos fuisse, ex superioribus liquet. Sed, satis aperta illorum vocabulorum significationem iam esse putò: de iure quoque eorum pauca addam. Libertus

Aldus Manutius lib. 3. de Quaestis per epistolam, epist. 7. Volumine 1. Expositio- riorum locorum obscuriorum, & paratitularum in: Pædestas ad tit. 5. leg. 6.

antiquis temporibus (de prima enim significatione hic loquor) ciuis erat, sed publico nullo, nisi Apparitoris, aut coactorisungebatur munere. Apparitores autem erant, vt pōst ostenditur, Scribæ, Præcones, Interpretes, Accensii, Elictores, Viatores, Statores. Hæc enim veteres muneræ, vt Ciceronis ad Q. Fratrem epistola declarat, Libertis deferebant, excepto tamen scriptu. Postea verò Scribæ quoque Liberti fuerunt: tuleruntque hi suffragium in quatuor vrbaniis Tribubus, quæ rusticis ignobiliores erant.

Libertinus, Liberti filius, fuit eodem iure.

Ingenuus, Liberti filius, Liberti nepos, fuit iure meliore: fert enim suffragium in Tribu rustica: Magistratus tamen non capit, neque Senatorij, neque Equestris est ordinis, sed tertij: id est, le Plebe.

Ingenuus, Ingenui filius, Libertini nepos, Liberti pronepos, meliore quàm pater iure est. Eques enim Romanus esse potest: sed aditum in Curiam non habet, quod è Suetonij verbis elicitur, qui Senatorium ordinem tribui solitum à veteribus ostendit, non ciuium Romanorum pronepotibus, verùm abnepotibus.

Ingenuus, Ingenui filius & nepos, Libertini pronepos, Liberti abnepos, meliore quàm pater & auus est iure. In Senatum enim legi potest, & honores, Magistratusque, &c. Et hæc quidem de eorum iure. Nunc, quia manumissionis etiam facta mentio in hoc capite est, de ea pauca erunt dicenda. Tribus modis seruos manumitti consueuissè, Seuerinus interpres Topicorum Ciceronis, affirmat: aut si quis seruus consentiente, vel iubente domino nomen suum in censum detulisset: aut virga in caput suum à Prætore imposita, quæ vindicta dicebatur, in libertatem vindicatus esset, aut à Domino testamento liber relictus esset. De manumissione, quæ per censum fit, atque à Seruio Tullio, vt i. Romanorum Rege originem traxisse creditur, Vlpianus loquitur, inquit: Serui, qui in peculio centum haberent, aut quibus eas facultates domini impartirent, si eos domini in censum ciuium à Censoribus adscribi iuberent, libertatem consequerentur.

Vindictæ rationem intulisse fertur P. Valerius Poplicola, anno primo post exactos Reges, cum de præmiis Vindicis serui, qui coniurationem indicauerat, ad populum tulisset: à quo etiam vindictæ nomen ductum fuisse existimant tum alij, tum Liuius libro i. decad. i. scribens: Præmium iudici, pecunia ex ærario, libertas & ciuitas data. Ille dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, Vindici ipsi nomen fuisse. Post illum obseruatum, vt qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti viderentur, &c. Hæc autem potestas primùm penes Consulem fuit, pōst ab eo ad Prætorem vrbaniū translata est, vt vindicta, id est, virga in caput imposita (eam enim vindictam dicebant) manumitteret. Morem veterem circa hanc manumissionem obseruatum, eleganter descripsit Carolus Sigonius ex Boëtio, Festo, Valerio Probo, & Donato, his verbis: Qui manumittere, inquit, seruum apud Prætorem volebat, eius, quem manumittere volebat, caput, aut aliud membrum tenens, ad Prætorem ita dicebat: Hunc hominem liberum esse volo: & emittebat eum è manu. Idem tamen Sigonius alio loco ex Isidoro libro 9. refert, Romanos eos, quos manumittebant, alapa percussos, circumegisse, atque ita de manu misisse. Prætorem autem vindicta, id est, virga eiusdem serui capiti imposita, ita dicebat: Dico eum liberum esse more Quiritum. Inde conuersus ad Licetorem addebat: Secundum tuam causam, sicuti dixi, Ecce tibi vindicta. Tum Licetor, accepta à Prætore vindicta, caput serui percutiebat, faciem palma, tergumque verberabat. Quibus actis, nomen manumissi in Acta à Scriba referebatur, adiecta causa manumissionis. Addit autem Sigonius ex Caio, D. de manumissis vindicta, non fuisse omninò necesse pro tribunali manumittere. Itaque plerisque in transitu seruos manumitti fovere, cum aut lauandi, aut gestandi, aut ludorum causa prodiiisset Prætorem. Hactenus ille.

Hinc deductum esse opinor eum morem, quem hodie obseruant Nobiles, atque alij potentes domini, donantes seruos iure gestandi arma, quod nostra lingua dicitur, wehrhaftig machen.

Sed vt ad priora redeam, qui manumissi & libertate donati erant, rasò capite pileum gestabant, libertatis insigne. Vnde prouerbiū natum: Ad pileum vocare, id est, ad libertatem vocare. In cuius prouerbij explicatione Erasmus in Chiliadibus scribit, videri, pileum prisicis insigne fuisse spectatæ virtutis, vt inde fluxerit mos, vt qui Magistrum Doctorisque titulo decorantur, pileum accipiant. Hic secundus manumittendi modus fuit. Tertius, qui testamento fit, in Institutionibus satis diligenter explicatur, quare eò Licetorem remitto.

Addunt Iurisperiti & alios tres modos, quos naturales vocant, videlicet, inter amicos

Cur viderentur manumittendi, docet Adv. Iunius Commentaria de coma ca.

4. Institutio

nes Iustiniani & Theophili libro L

1. tit. 5. Addunt Iurisperiti & alios tres modos, quos naturales vocant, videlicet, inter amicos

4. Institutio

nes Iustiniani & Theophili libro L

1. tit. 5. Addunt Iurisperiti & alios tres modos, quos naturales vocant, videlicet, inter amicos

A amicos per mensam, & per epistolam. Manumissionem inter amicos appellat, cum presentibus amicis quispiam à domino manumittitur. Per mensam, cum libertatis danda gratia, seruus conuiuio adhibetur. Per epistolam, quando seruo aliis in locis agenti, missis literis à domino permittitur ut liber uiuat. Ij tamen qui his tribus modis manumitterentur, minorem libertatem consequebantur, & Latini Iuniani fiebant, ac dicebantur, ex lege Iunia Norbana. Sicut contra ij, qui prioribus tribus modis manumittebatur: maiorem & iustam consequebantur libertatem, & fiebant, ac dicebantur Cives Romani. Quòd si quis tempore seruitutis commisisset aliquod crimen, propter quod notis in fronte, & stigmatis compunctus, vel in publicos carceres coniectus fuisset: aut propter delictum aliquod verberibus affectus, illud confessus esset, ac deinde gratia cum domino inita, manumissus ab eo fuisset, ex lege *Asilia Sentia*, Libertus dedititus fiebat, ac infamam libertatem accipiebat. De manumissione multa habet *Iacobus Ræuardus lib. 4. Variorum, capite 9. & libro singulari de auctoritate Prudentium, capite 7.* ubi omnes modos diligenter explicat. Quædam etiam apud *Antonium Cuiacium I. C. libro 2. Lectionum subseciuarum Iuris ciuilibis, cap. 9.* Apud *Iacobum Cuiacium Observationum libro 5. capite 13. & librò 7. cap. 20.* ut de aliis interim taceam. Notat prætereà *Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 18. cap. 3. ex Martiale, ordinem quandam inter Patronorum Liberos fuisse, ut qui maiori auctoritate apud Patronos essent, Liberti primi: qui secundo ab his loco essent, secundi: qui tertio, tertij dicerentur. Quod etiam in libertabus obseruatum fuisse ex veteribus aliquot inscriptionibus idem probat.*

C Addam *Coronidis* vice antiquam manumissionis formulam, quam recitat *Iacobus Cuiacius Iurisconsultorum nostra ætate facile princeps, ex antiquo exemplo, unde colligi potest, moris fuisse, ut domini seruis suis, quos manumitterent, scripto etiam nullam manumissionem confirmarent. Formula autem hæc est: Ille ciuis Romanus esto, ita ut ab hodierna die ingenuus, atque ab omni seruitutis vinculo securus permaneat, tanquam si ab ingenuis fuisset parentibus procreatus. Eam denique pergat partem, quamcunque elegerit, ut deinceps nec nobis, nec successoribus nostris vllum debeat noxiæ conditionis seruitium: sed omnibus diebus vitæ suæ sub certa, plenissimâque ingenuitate, sicut alij ciues Romani, per hunc manumissionis, atque ingenuitatis titulum, semper ingenuus & securus existat, &c. Tantum habui, quæ de præcipuis populi Romani diuisionibus dicerem. Nunc cum institutus ordo requirat, ut de religione illius populi dicam, huius libri finem faciam, ac in sequenti, Deo propitio, de Diis agam.*

* * *

LIBRI I. FINIS.

GENEROSISSIMO ATQVE EXIMIA
SPE VIRTUTIS ET DOCTRINÆ
PRÆCELLENTI ADOLESCENTI,

IOANNI GEORGIO ab *Herssenstein* Baroni

Austrio Domino suo clementissimo

S. D.

ARDIOR sum, Generosissime Domine Ioannes Georgi, Baro Illustris, in exoluenda fide, quam tibi in proximis Comitibus dare memini. Pollicitus enim eram, me breui ad te missurum aliquid collectaneorum meorum (nihil enim sunt aliud) de quibus tum primum cogitabam. Verum multis modis impeditus sum quò minus eo tempore, quo constitueram, promissis satisfacere potuerim. Neque vita mea ratio passa est, ut uni illi rei vacarem: id quod tamen necesse fuerat, si & promissione mea & tua, aliorumque expectationi satisfieri debuisset. Verum sat citò, si sat benè, inquit ille. Tu velim hoc leuidentse munusculum à me hilaris fronte accipias, studiumque meum boni consulas, & in hac tua etate bonis artibus operam diligenter naues. Vales ingenio præ multis aliis vestri ordinis. Habes parentes Illustris, qui te & in virtutis studio, & in optimarum artium scientia multum proficere mirum quantum exoptant. Intuere Illustris virum Patrem tuum, qui propter eruditionem, & raras virtutes tribus potentissimis Romani Imperij Monarchis fuit acceptissimus, & gratissimus. Hoc & tu consequeris, si, uti cœpisti, pleno gradu ad virtutis, & optimarum artium studium contenderis. Propone tibi, & alios quoque vestri ordinis viros illustres, quos propter excellentem eruditionem, gloria & gratia apud potentissimos Principes florere vides. Inter quos non silendi mihi sunt Generosus & Illustris vir Richardus Streinius Baro Austrius, omni liberalium artium cognitione, & grauissimarum facultatum scientia excellentissimus: atque lumina illa Gallia Iulius Caesar Pater, & Iosephus filius Scaligeri, qui in tanta eruditorum luce sic eminent,

Vt pura nocturno renidet

Luna mari, Gnidiũve Gyges.

Ad sempiternam memoriam fuisse hoc seculum præ multis aliis felicissimum, quò non tantum inferioris generis homines, sed etiam summi nobilitate viri bonas literas colunt, suasque operas ad eas è puluere excitandas & illustrandas conferunt. Vide, quò prouehar, Ioannes Georgi, admiratione virtutum in summis illis viris, qui in tanta fortuna & honorum sublimitate, ac celsitate constituti, tam solliciti etiam sunt de bonis literis. Quos viros, si tu imitandos tibi proposueris, habebit & Respublica Christiana aliquando virum, cuius industria & virtutibus inuari: & literarum sectatores Patronum, quo ipsi gaudere possint. Vale Generose Ioannes Georgi, & literas ama. Ratispona. ad VI. Idus Ianuarij, Anno ab Orbe redempto CIO IO. XXC.

T. Generositati ad omnia obsequia promptus,

IOANNES ROSINVS.

ANTI-

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER II.

DE DIIS, ET EORVM TEMPLIS, *sive Aedibus sacris.*

DIXI quæ origo fuerit Urbis Romæ, à quibus condita & amplificata fuerit, quæ præcipua in Vrbe ædificia, secundùm quatuordecim regiones: addidi deinde quædam de Ciui- bus, & præcipuis eorum differentiis, iam instituta illius Populi consideranda veniunt. Illa verò circa religionem & Reipublicæ gubernationem versantur. Quia autem in omnibus rectè & bene constitutis Rebus publicis primum locum obtinet, & obtinere iure debet Religio, idè nos etiam de ea primùm dicendum esse arbitrati sumus. Ciceronis sententia celebris est, à Diis immortalibus agendi nobis capienda esse primordia, qua de causa ipse leges ali-

quot conscripserunt, primum eas recenset, quæ ad religionem & cultum Deorum pertinent: deinde politicas subiicit, quem ordinè & nos sequi volumus. Cæterùm antequàm de diis agere incipiamus, non alienum ab instituto & officio etiam nostro esse existimamus, si quorum Scriptorum auxiliis præcipuè vsi sumus, indicemus, vt candidus Lector id nobiscum sciat, & si quæ videbuntur hîc breuius tradita esse, ex illis, quorùm nos auxilio vsi sumus, auctoribus prolixiorè de singulis disputationem petere possit. Ea igitur omnia, quæ hîc cum studiosis Lectoribus communicamus, hausimus, atq; desumptimus ex rerum Romanarum Scriptoribus, Liuiò, Plutarcho, Dionysio Halicarnassæo, Dione & aliis, quorum nomina suprâ recensuimus. Post illos non parum nobis adiumenti attulit lectio Agelii, Macrobij, Varronis de lingua Latina, Festi, Nonij Marcelli, Plinij, Augustini de Ciuitate Dei, & Commentariorum in eisdem libros Ludouici Viuis, Bartholomei Marliani, Georgij Fabricij, Liliij, Georgij Gyraldi, & aliorum, quorum nomina sicubi occurrunt, quæ ex his descripta sunt, nequaquam silentio præteribimus. Scripserunt etiam ante nos de Diis, & genealogia Deorum gentilium plurimi: videlicet, vt ex multis paucos adducam, Apollodorus in sua Bibliothecæ libris, qui à Benedicto Ægio ex Græco in Latinum sermonem translati sunt, Hestodus, Phurnutus, Palæphatus, Fabius, Fulgentius, Albricus Philosophus: item apud Romanos Eumerus, cuius libri non ampliùs extant. Inter recentiores Ioannes Boccatus de genealogia Deorum gentilium libros 15. edidit, Georgius Pictorius Apotheosin tam exterarum gentium, quàm Romanorum Deorum libris tribus complexus est, Iulianus Amelius de cognominibus Deorum gentilium libros tres collegit. Omnium autem diligentissimè de his commentatus est Lilius Georgius Gyraldus, quem ego non semel conuulsi. Porrò hac mea scriptione nihil opus fuisset, si adhuc extarent M. Terentij Varronis tres de Diis libri, quorum Augustinus aliquoties meminit. Sed perierunt illi. Itaque si quæ de his scire volumus, ea oportet nos cum maximis laboribus ex variis & infinitis penè Scriptoribus conquirere. Verùm de Scriptoribus quos ego sequor satis. Tu, beneuole Lector, ista legens, mecum deplora ingentem humanæ naturæ cœcitatè, qualis ea sit, nisi à Spiritu sancto & Dei verbo illuminetur: atque Deo gratias age, quòd è tantis ac plus quàm Cymmeriis tenebris clementer nos eripuerit, nobisque in sacrosancto verbo sui veram cognitionem reuelauerit. Videbimus igitur quales Romani Deos, & Deas coluerint.

Vnde Deus dicitur, quid sit, & quot differentiæ Deorum
apud Romanos fuerint.

CAP. I.

DE diis dicturi, primùm vnde vocabulum orum sit, inquiremus. Hic autem variè sese offerunt eruditorum sententiæ. Alij Latinum vocabulum DEVS, à dando deducunt, quòd Deus det omnia, alij sic dictum putant, quòd ei nihil desit. Contrà alij à Græco θεός, quod timorem siue metum significat: primus enim, vt Staius & Petronius Arbiter canunt, In orbe Deos fecit timor. Plerique à Græco θεός deducunt, cuius derivatio itidem varia & multiplex est. Sunt enim qui à verbo θεός, quod currere significat, formatum volunt, quia homines Cælum, Lunam, Solem, & alia astra propter motus & cursus velocitatein Deos esse putârunt, & coluerint. Plures tamen à θεός, quod est videre, vel speculari, quia Deus omnia videat, & quia in ipso etiam Deo, tanquam speculo omnia cernantur, derivant, quæ etymologia videtur reliquis verisimilior.

Quid DEVS sit, nobis ex sacris Literis ignotum non est. Cùm autem de gentium Diis hîc nobis sermo sit, idèd quid illi de DEO senserint, & quomodo eum definiunt, considerandum est. Sed quis potest omnia commenta Ethnicorum recensere. Videantur variæ Philosophorum sententiæ apud Ciceronem de Natura Deorum, & apud Liliū Gyraldum. M. Terentius Varro, vt est apud Aurelium Augustinum, in ea est opinione, Deum esse animum mundi, ipsùmque mundum Deum. Ridicula profectò definitio, quam pluribus exagitat & refutat Augustinus. Plinius de Deo verba faciens, scribit: Quisquis est Deus, si modò est alius quàm scilicet Sol, & quacunque in parte, totus sensus est, totus visus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus sui. Ridiculus & hic est, & quid dicat, ipse ignorat. Meliùs Plato definit Deum mentem æternam, causam boni in natura.

Cæterùm vt de Deo quis esset, Ethnici nihil certi habuerunt, ita etiam de numero Deorum mirum in modum hæsitauerunt. Plurimi quidem, & ij sapientiores, vnum tantum DEVM esse voluerunt, cui à veritate & diuersitate officiorum varia & diuersa nomina sunt indita, sicut etiam Macrobius multis capitibus conatur omnes Deos alios ad Apollinem siue Solem referre: & Plinius eos qui pluralitatem Deorum induxerunt, falsè ridet: verum tamen inualuit etiam ea opinio, vt plures esse Dij crederentur, nec vnus tot muneribus obeundis par esse existimaretur. Atque vt propius ad propositum accedamus, Romanos iugentem Deorum multitudinem conuississe, quis nescit? sed non fuerunt omnes in pari honore & auctoritate: verùm in certos ordines, & certas quasdam classes distributi. Alios enim maiorum gentium, quòd præcipuas partes in rerum administratione haberent, alios minorum gentium, ob meriti paupertatem appellarunt. Varro Deos Romanorum in duas classes distribuit, in certos & incertos. Certos appellat publicos, quibus Romani publicè ædes ædificarint, quòsque pluribus signis ornatos notauerint. Incertos autem, quorum certa ratio reddi non possit, qui sint. Cicero tres ordines Deorum recenset, vnum eorum qui cœlestes semper habitati sunt, qui etiam maiorum gentium Dij vocantur: alterum eorum, quòs in cœlum merita vocarint, qui & Semidei & Dij indigentes appellantur: tertium eorum, propter quos detur hominibus ascensus in cœlum. Cuius partitionem nos etiam in hoc libro sequi instituimus, ita vt primùm de maioribus, deinde de Semideis, tum de virtutibus Deorum Dearumve nominibus insignitis dicamus: quibus addemus etiam alios Deos, quibus singulis sua nomina in rerum administratione sunt attributa, quique minores, siue minorum gentium Dij & Semones appellantur, vt suo loco docebimus. Iam verò antequam de Diis dicere pergamus, de sacris ædibus, & aliis locis, vbi cultum diuinum numinibus suis Romani exhibuerunt, pauca monebimus.

Quid Templum sit, quid Fanum, Delubrum, AEdes, AEdicula, Ara, Lucus, &c.

CAP. II.

RELIGIOSÈ Romani suos Diuos colebant: construebant enim iis maximis sumptibus templa, fana, delubra, de quibus quomodo inter sese differant, pauca dicemus. Templum dici vult Varro à templando, vel tuendo, & triplicem habere significationem: primùm significare cœlum: deinde certa loca in aère, vel in terra, quæ Augurum

Libr. 2.
cap. 7.

Lib. 1. Sa-
nur. cap.
17. & se-
quentib.
lib. 2. cap.
7.

Lib. 2. de
legib.

Libr. 6. de
lingua La-
tina.

A captandorum Auguriorum causa definire solebant, quæ templa dicebantur, quod ex omni parte, vel quod ex iis omnis pars conspici posset: terriò verò significare loca sub terra. De prima & tertia significatione nobis nihil dicendum est: de secunda significatione agetur libro sequenti, ubi de auguriis disputandum erit. Ab eo verò templo, quod ab Auguribus definebatur, quia id oporteret septum esse circumquaque, nec plus quam vnum introitum habere, sicuti alibi ostendetur, factum est ut etiam alia loca septa, & vnum tantum introitum habentia Templa appellarentur, etiam si sacra non essent. Ita Festus: Templum significat & ædificium Deo sacratum, & tignum, quod in ædificio transuersum ponitur.

B AEDES autem sacræ Templa dicta fuerunt, quod essent quasi ædes Deorum, sicuti cælum etiam, quod domicilium Deorum esset, Templum dictum fuisse, paulò antè est indicatum. Solebant porò templa illa ab hominibus, propter certas causas voueri, cuius rei multa exempla in historiis reperiuntur, & paulò post quædam recitabuntur. Quando vota erant, & id, propter quod vota erant, prospère successerat, tum definebantur, vel certi illius templi fines constituebantur, id quod dicebatur effari templa, teste Varone, vel sistere fana. Sic enim Pompeius Festus: Sistere fana cum in Vrbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere. Id verò ab Auguribus fieri solitum docet Varro. Vbi ita definita essent, tunc condebantur, condita dedicabantur ab iis, qui ea vouissent: tandem ab Auguribus inaugurabantur: id est, suis auguriis sanctiora reddebantur. Hoc enim nisi fieret, Templa esse non poterant, teste apud C Agellium Varrone: sed ædes tantum dicebantur, vnde discrimen inter Templa & ædes sacras facile intelligitur. Extat apud Cornelium Tacitum narratio de lustratione aræ templi Iouis Capitolini, quod à Vespasiano tum restitutum fuit, ex qua cognoscere aliquo modo possumus, quanta religione vel superstitione potius veteres templa Diis construxerint. Sic autem Tacitus lib. 4. Histor. Vespasianus curam restituendi Capitolij in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter processerunt. Ab eo contracti Haruspices, monuere, ut reliquæ prioris delubri in paludes auerterentur, templum ipsidem vestigiis sisteretur: nolle Deo mutari veterem formam. Vndecimo Calendas Iulias, serena luce, spacium omne, quod templo dicabatur, euinctum vitis, coronisque. Ingressi milites, quibus fausta nomina, felicibus ramis, dein virgines Vestales cum pueris puellisque, patrimisque matrimisque aqua riuus & fontibusque hausta, perluere. Tum Heluidius Prætor, præunte Plauto Eliano Pontifice, lustrata Suiouetaurilibus arca, & super cespitem redditus exitis, Iouem, Iunonem, Mineruam, Præsidisque Imperij Deos precatus, uti cœpta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas, diuina ope attollerent, vittas quibus ligatus lapis, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri Magistratus, & Sacerdotes, & Senatus, & Eques, & magna pars populi, studio, lætitiâque connixi saxum ingens traxere: passimque iniecta fundamentis argenti, aurique stipes, & metallorum primitiæ, nullis fornacibus victæ, sed ut gignuntur. Prædicere Haruspices, ne temeraretur opus saxo, auròve in aliud destinato, &c. Hactenus Tacitus.

Lib. 14. c.
7. Libr. 4.
Hist.

E FANVM à fando dicitur, quod dum Pontifex dedicat, certa verba fatur. Varro ait, fana nominata, quod Pontifices in sacrando fati sint finem. Quidam tamen à Fauno, quod is primus fana condiderit, fanum dictum esse maluit.

Libr. 5. de
lingua
Latina
In 2. Æ-
nei.
Lib. 3. Sa-
tur. cap. 4.

F DELVBRVM scribit Seruius appellari, quod sub vno tecto plura complectatur nomina, quia vno tecto diluatur. Alios verò scribit affirmate, delubrum esse locum ante templum ubi aqua currat, à diluendo dictum. Macrobius in Saturnalibus citat Varronem ex lib. 8. Rem diuinari de duplici significatione vocabuli Delubri differrentia hoc modo: Delubrum, ait Varro, alij existimant esse, in quo præter ædem sit arca assumpta Deum causa, ut est in Circo Flaminio Iouis Statoris. Alij esse locum, in quo Dei simulacrum dedicatum sit, ut ita ab Dei dedicato simulacro delubrum cœperit dici: quod etiam ipse probat. Ita enim pergit: Sicut locum, in quo figerent candelam, candelabrum appellatum, ita in quo Deum ponerent, nominatum Delubrum. Paulus autem Festi Pompeij abbreviator scribit, delubrum dictum fuisse sustem delibratum, vel decortacatum, quem venerati sint antiqui pro Deo, id quod & Seruius alicubi tradit, cum sic scribit: Delubrum dictum propter lacum, in quo manus abluuntur: vel propter tectum coniunctum: aut certe ligneum simulacrum delubrum dicimus, à libro, hoc est, à raso ligno factum, quod Græcè ἑκαυθὺν dicunt.

F AEDICULA diminutiuum est, quasi parua ædes sacra, sicut & sacellum. Festus: Sacella dicuntur loca Diis sacrata sine tecto.

Cæterum, ut hoc obiter moneam, non omnibus Diis promiscuè omni loco ædificari A
templa solebant. Aliis enim intra Urbem, aliis extra eam, aliis in montibus, aliis in fo-
ro, aliis alibi, templa construebantur. Nec etiam forma omnium erat eadem: aliis enim
rotunda, aliis recto perforato templa ponebantur. Cœlitibus & superis aliis à terra ex-
tare templa volebant, inferis Diis sub terra, terrestribus media ponebant sæpius. Quæ
de re, qui plura cupit, legat Victruuium & alios.

Iam & hoc non est silentio prætereundum, quod Franciscus Pollerus lib. 1. Historiæ
fori Romani, cap. 3. annotat templa veterum nostris non fuisse abfimilia. Constabant
enim, ait, cella sanctiore, nos Chorum vocamus, quæ cella sanctior à Basilica & portici-
bus distinguebatur Pluteo & quasi altero prona φ , nos non malè Pulpitum vocamus, B
quòd in morem pulpiti, aut tabulati erectum sit, quidam ex vulgo Threuum vocant,
fortassis quòd illic threni Ieremiæ Prophetæ recitentur, & aliæ Homiliæ sacræ. Basilica
verò, quam nos Nauem, aut Carinam vocamus, deambulationes, quæ vtrinque sunt, om-
nino porticus sunt veterum, quæ sunt veluti fori in Carina. Cella sanctior solis rebus
sacris destinabatur: Basilica verò & porticus, & prona òn ferè vñibus prophanis exponen-
bantur. Illic enim & nundinæ mercium, & proxenetica contractuum, prologi nuptiarum,
colloquia transactionum, ut hodiè apud nos, nimis impie exercebantur. Hactenus
Pollerus. Publius etiam Victor, cum ait in libello de xiv. Urbis regionibus, ante cellam
essè prodomon, post templum opisthomon, templum in tres partes diuidit, mediàmque,
vbi est Dei cella, quam hodiè Chorum dicimus, vocat: quæ antecedit $\omega\epsilon\delta\sigma\mu\omega\nu$, quæ
sequitur $\iota\mu\delta\theta\delta\sigma\mu\omega\nu$. Turnebus Aduersariorum lib. 22. cap. 17.

Lib. 3. Sa-
tur. cap. 2
Libr. 1.
Antiqui-
tatum.

ARA nomen habet vel ab ardendo, quòd in ea victimæ incensæ ardeant, vel à simili-
tudine arearum, quòd sicut illæ in vrbe puræ sunt, ita & aras Deum puras esse oportet:
vel ab imprecationibus quas Græci $\alpha\epsilon\gamma\epsilon\iota$ vocant. Varro apud Macrobiū ait, Aras pri-
mum Anfas dictas, quòd esset necessarium eas à sacrificiis teneri. Recitatur à Geo-
gio Fabricio lex dedicatæ aræ, vnde cognosci potest, quæ ferè verborum forma in de-
dicandis templis, sacris ædibus, aris, &c. veteres vsi fuerint, quam idcirco huic capiti in-
serere volui. Est autem talis.

C. DOMITIVS VALENS II. VIR
præcunte C. Julio Senero Pontifice legem dixit in ea
verba, quæ infra scripta sunt.

IUPITER OPTIME MAXIME, QUANDOQVE HODIE TIBI HANC ARAM
DABO, DEDICABOQVE, OLLIS LEGIBVS, OLLISQVE REGIONIBVS DABO,
DEDICABO, QVAS HIC HODIE PALAM DIXERO. VTI INFIMVM SOLVM
HVIVS ARAE EST, SI QVIS HIC HOSTIA SACRVM FAXIT, QVOD IN AVG-
MENTVM NE PROTOLLAT, IDCIRCO TAMEN PROBE FACTVM ESTO.
CAETERAE LEGES HVIVS ARAE EAEDEM SVNTO, QVAE ARAE DIANAЕ
SVNTO, IN MONTE AVENTINO DEDICATAE HISCE LEGIBVS, HISCE RE-
GIONIBVS, SICVTI DIXI, HANC TIBI ARAM IVPITER OPTIME, MAXIME
DICO, DEDICOQVE, VTI SIS VOLENS, PROPITIVS MIHI COLLEGISQVE
MEIS, DECVRIONIBVS, COLONIS, INCOLIS, COLONIAE MARTIAE, IVLIAE,
SALONIAE, CONIVGIBVS, LIBERISQVE NOSTRIS.

Vide A-
dolphi Oc-
conus Me-
dici Au-
gustani
numisma
sa pagina
46. Deest
principiū.

Similis ferè inscriptio & dedicatio Aræ Augusti apud Narbonenses, quam quomodo
ab aliis in lucem data est huc adscribam:

NARBONENSIS NVMINI AVGVSTI
DICAVIT.

LEGIBVS IIS QISS.
NVMEN CAESARIS AVG. PP. QUANDO TIBI HODIE HANC ARAM DABO,
DEDICABOQVE, QVAS HIS LEGIBVS, HISQVE REGIONIBVS DABO, DEDICA-
BOQVE, QVAS HIC HODIE PALAM DIXERO. VTI INFIMVM SOLVM HVIVS-
QVE ARAE TITVLORVMQVE EST, SI QVIS TERGERE, ORNARE, REVICERE
VOLET, QVOD BENEFICII CAUSA FIAT IVS, SASQVE ESTO. SIVE QVIS HOS-
TIA SACRVM FAXIT, QVI AVGMENTVM NEC PROTOLLAT, IDCIRCO TAMEN
PROBE FACTVM ESTO. SI QVIS HVIC ARAE DONVM DARE, AVGEREQVE VO-
LET, LICETO, EAEDEMQVE LEX EI DONO ESTO, QVAE ARAE EST. CAETERAE
LEGES.

A LEGES HVIC ARAE TITVLISQVE EAEDEM SVNTO, QVAE SVNT ARAE DIANAЕ IN AVENTINO. HISCE LEGIBVS, HISQVE REGIONIBVS, SICVTI DIXI, HANC TIBI ARAM PRO IMP. CAESARE AVG. PP. PONTIFICE MAXIMO TRIBVNITIA POTESTATE XXXV. CONIVGE, LIBERIS, GENTEQVE EIVS SENATV, POPVLOQ. ROM. COLONIS, INCOLISQVE COL. IVL. PATERN. NARB. MAR. QVISE NVMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT. DOQ. DEDICQVEVTI SIES VOLENS PROPICIVM.

Est & alia Narbone Ara, Augusto posita hac inscriptione:

T. STATILIO TAVRO
L. CASSIO LONGINO
COSS. X. KAL. OCTOBR.

Vide A. 1.
dolphi
Oconis
numisma
ta, pag.
45.

NVMINI AVGVSTI VOTVM SVSCEPTVM
A PLEBE NARBONENSIVM IN PERPETVVM.

QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIXQVE SIT IMP. CAESARI DIVI F. AVGVSTO PP. PONTIFICI MAXIMO TRIB. POTESTATE XXXIII. CONIVGLIBERIS, GENTIQVE EIVS, SENATVI, POPVLOQVE ROMANO, ET COLONIS, INCOLISQVE C. I. P. N. M. QVISE NVMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT, PLEBS NARBON. ARAM NARBONE IN FORO POSVIT, AD QVAM QVOTANNIS VIII. KAL. OCTOB. QVADIE EVM SECVLI FELICITAS ORBI TERRARVM RECTOREM EDIDIT, TRES EQVITES ROMANI, A PLEBE, ET TRES LIBERTINI HOSTIAS SINGVLAS IMMOLENT, ET COLONIS ET INCOLIS AD SVPLICANDVM NVMINI EIVS THVS ET VINVM DESVO EADIE PRAESTENT. ET VIII. KAL. OCTOB. THVS, VINVM, COLONIS ET INCOLIS ITEM PRAESTENT. KAL. QVOQVE IANVAR. THVS ET VINVM COLONIS ET INCOLIS PRAESTENT. VII. QVOQVE IDVS IANVAR. QVADIE PRIMVM IMPERIVM ORBIS TERRARVM AVSPICATVS EST, THVRE, VINO SVPLICENT. ET HOSTIAS SINGVL. IMMOLENT, ET COLONIS INCOLISQVE THVS, VINVM EADIE PRAESTENT.

ET PRIDIE KAL. IVNIAS, QVOD EADIE T. STATILIO TAVRO, M. AEMILIO LEPIDO COSS. IVDICIA PLEBIS DECVRIONIBVS CONIVNXIT, HOSTIAS SINGVLAS IMMOLENT, ET THVS ET VINVM AD SVPLICANDVM NVMINI EIVS COLONIS ET INCOLIS PRAESTENT.

EXQVE IIS TRIBVS EQVITIBVS ROMA. LIBERTINIS VNVS. *Reliqua deficiunt.*

H Has inscriptiones eam ob causam huc referre volui, vt inde iudicium fieri posset, qua verborum forma etiam in templis & sacris aedibus dedicandis veteres fuerint vsi. Ceterum Arae Diis superis & inferis consecratae erant, altaria superiorum tantum Deorum extant, vt Seruius ait, ab altitudine dicta, Lactantius Grammaticus. Tria fuerunt in sacrificiis loca, per quae expiationem faciebant, scrobiculo facto Inferis, Aris terrestribus, Coelestibus extructis focus. Vnde denominata etiam sunt Altaria, ad quae cum sacrificabant, manus in altum porrigebant. Hac ille. Prope Deorum templa & luci consecrabantur, qui nomen habent a lucendo, vel quod minimè luceant, propter arborum umbras opacas: vel potius quod sacrificiorum luminibus, quae ibi per noctem haberi solebant, quoquo versus lucent. Hos licebat interdum conlucare, hoc est, succidere, & succis arboribus luce implere, sacrificio prius facto, cuius formulam Cato de re Rustica hanc recitat. Porco piaculo facito, sic verba concipito: Si Deus, si Dea es, cuius sacrum est, vt tibi ius fiet porco piaculo facere, illi ius fieri faci coecendi ergo. Harumque rerum ergo, siue ego, siue quis iussu meo fecerit, vti id rectè factum fiet. Eius rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, vti sies volens, propitius mihi, domo, familiaeque meae, liberisque meis. Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto, &c. Haecenus Cato. Meminit eius rei etiam Plinius lib. 17. cap. 18. Atque tantum de locis, vbi Diis cultus exhibitus fuit. Sequuntur iam Dij ipsi.

Duodecim erant Dij Consentes, siue præcipui, quibus velut consiliariis Iupiter in maximis rebus agendis utebatur, & quorum imagines auratæ apud forum stabant, sex mares, & sex fœminæ. Quorum nomina Ennius hoc disticho complexus est:

*Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.*

Præter hos alij octo adducuntur, qui cum Consentibus Selecti appellabantur, propter maiores in mundo administrationes, vel quod populis magnis innotuissent, maiorque iis cultus exhiberetur. Sûnt autem Selecti Dij hi: Ianus, Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Vesta, in quibus duodecim mares, octo fœminæ. De his ordine dicemus, initium capientes à Iano, qui & antiquissimus, & in omnibus sacrificiis primo loco nominatus fuit.

IANVS ab eundo, quasi Eanus dictus, quod Ianus præsideret, vel quod cœlum & tempus semper ieret, vel à *χαινειν* detracta aspiratione, quod fuerit omnium primus. Ab aliis mundus, ab aliis annus, ab aliis Sol esse putatur. Antiquissimus Latij Rex fuit, Cœli & Hecates filius. Berosius, Q. Fabius Pictor, & Cato: de quibus tamen doctoribus eruditi non sine causa dubitant, ferè in eo consentiunt, Ozygen, qui & Noha, Ianum fuisse appellatum, qui in Italiam venerit, & propter merita à posteris diuinis honoribus cultus fuerit. Ioannes Goropius Becanus in quarto libro Originum Antuerpianarum, quem Cronia inscripsit, Ianum eundem esse, qui in sacris Literis Iaphet dicitur, filius Nohe, contendit. Hic ergo, vti Quintus Fabius Pictor tradit, primus docuit Italos vinum & far ad sacrificia, & religionem magis, quam ad esum & potum. Primus aras, & pomeria, & sacra docuit: & ob id illi in omni sacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque illi ac vinum primò prælibatur. Ad pudorem & sanctimoniam domorum primus valuas, seras, & clausas excogitauit, & inuenit, & ab eo dicta ianux. Olympo regio Hetruria, fanoque sacratio duogentis coloniis totidem pomeria, arasque sacrauit, & ad continendû recentes tum colonias in officio, virgas, fascèsq; singulis singulas dedit. Vnde ipse in manu virgam & clauem, subque pedibus bis senas aras habebat. Hæc Quintus Fabius Pictor, nisi titulus libri mentitur. Idem etiam Macrobius libro primo Saturnal. cap. 9. ex Xenone & aliis habet: vnde, quod simulacrum Iani fuerit, intelligi potest. Hoc tamen addam, quod Macrobius & Plinius memoriæ produunt, simulacrum eius, quod in Capitolio fuit, ita formatum fuisse, vt in manu dextra trecentorum, & sinistra sexagintaquinque, siue, vt in Plinij exemplaribus legitur, quinquagintaquinque numerum tenuerit ad demonstrandam anni dimensionem. Qua de re plura Lilius Gyraldus. Inuenit etiam coronas, nauigia, tumultuarios pontes: ac primus in Italia æreum nummum signauit, vt apud Athenæum libro decimoquinto, Dipnos. Dracon. Corcyreus docet: vnde etiam in veteribus quibusdam nummis ab vna parte Ianus bifrons, ab altera nauis, aut prora, aut puppis conspicitur: quanquam Plutarchus Quæstionibus Romanis, quæstione quadragésimâ prima, aliam huius rei causam afferat.

Cognomina Iani varia fuerunt: dictus enim fuit Ianus Bifrons, Ianus Geminus, vel Quadrifrons, Ianus Pater, Ianus Iunonius, Consuius, & Quirinus, Patulcius, Clausus. Item in Carminibus Saliorum **DEVS DEORVM** appellatur.

Bifrontis nomen vnde accepert, cause afferuntur hæ: Quod genere Græcus ex Perthæbia fuerit, ac profectus in Italiam, sedibus apud Barbaros positus, linguam vitæque rationem ibi mutarit, vel quod Italos feris vrentes, iniustisque moribus, suadendo ad aliud vitæ genus traduxerit, atque agriculrura & ciuili institutione composuerit. Alij hanc causam afferunt, quod fuerit prudentissimus, videritque procul ventura, & reserit præterita. Alij, vt Ouidius & Augustinus ex Varrone, quod Ianus sit mundus gemina facie, hac Ortum spectante, illac occasum. C. Bassus apud Macrobius libr. 1. Saturnal. capite nono, dicit, Ianum Bifrontem fingi, quasi superum atque inferum Ianitorem.

IANVS Geminus, siue Quadrifrons fictus & appellatus fuit, quod vniuersa climata maiestate sua complecteretur. Idem Bassus apud Macrobius. Huius sicut & Bifrontis simulacrum in nummis veteribus adhuc conspicitur tale.

Plutar-
chus Qua-
stionibus
Rom. quæ-
st. vide
etiam Au-
gust. libr.
7. de Ci-
uitate
Dei. ca. 8.

PATER dicitur, quasi qui Deorum Deus sit.

IYNONIVS, quasi non solum mensis Ianuarij, sed mensium omnium ingressus teneat, quia in ditone Iunonis sunt omnes Calendæ. Vnde & Varro lib. 5. Rerum humanarum scribit, Iano duodecim aras pro totidem mensibus dedicatas.

CONSIYIVS dicitur à conferendo, id est, à propagine generis humani, quæ Iano auctore conferitur.

QVIRINVS, quasi bellorum potens, ab hasta, quam Sabini Curim vocant.

PATVLCIVS, & **CLAVSIVS**, vel **CLVSIVS**, quia bello valux eius patent, pace clauduntur, vel ab aperiendi & claudendi vicissitudine, sicut Ouid. lib. 1. Factorum scribit:

Inde vocor Ianus, cui cum Cereale Sacerdos

Imponit libum, farræque mista sale.

Nomina ridebis, modo namque Patulcius idem,

Et modo sacrificio Clusius ore vocor.

Scilicet alterno voluit rudis illa vetustas

Nomine diversas significare vices.

CVRATII & **SEPTIMIANI** nomen vnde habuerit, paulò post videbimus.

Templa Iani tria fuerunt, ades vna.

Primum Iani templum à Romulo conditum fuit, pace inter ipsum & T. Tatium facta, quemadmodum testatur ex Varrone Augustinus: in quo signum fuit Iani Bifrontis, vt significaretur duos populos coisise in vnum. Hoc templum Numa instituit pacis tempore claudi, bello verò ingruente aperiri, vnde à nonnullis ab ipso Numa templum conditum scribitur. Causæ autem huius instituti à diuersis variæ referuntur. Alij dicunt, Romulo contra Sabinos pugnante, cum in eo esset, vt vinceretur, calidam aquam ex eodem loco erupisse, quæ fugarit exercitum Sabinorum. Hinc tractum morem, vt pugnaturi aperirent templum, quod in eo loco fuerat constitutum, quasi ad spem auxiliij pristini. Quam rationem etiam Macrobius explicat, aliquantò pluribus verbis. Alij dicunt Tatium & Romulum facto iam fœdere hoc templum ædificasse: vnde & Ianus ipse duas facies habet, quasi vt ostendat duorum Regum coitionem, vel quòd ad bellum ituri debeant de pace cogitare. Est alia melior ratio, quòd ad prælium ituri opteat reversionem. De hoc templo Virgil. loquitur his versibus:

Sunt gemina belli porta (sic nomine dicunt)

Relligione sacra, & sani formidine Martis:

Centum arei claudunt vestes, aternæque ferri

Robora, nec custos absistit limine Ianus.

Has, ubi certa sedet patribus sententia pugna,

Ipse, Quirinali trabea, cinctûque Gabino

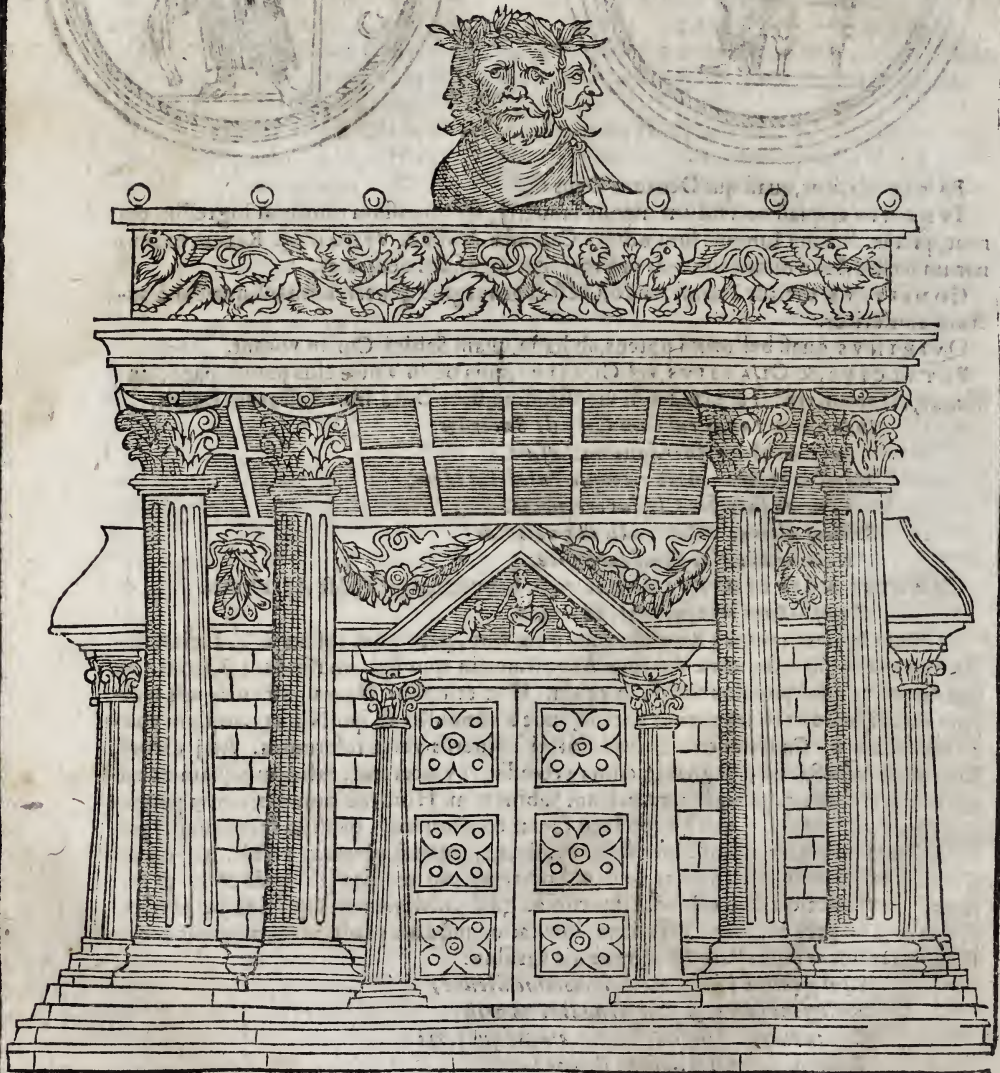
Insignis, reserat stridentia limina Consul, &c.

Ex quibus intelligitur, solèni more templum illud clausum & apertum fuisse. Cæterùm & hoc non est prætereundum, à Numæ regno ad Augustum ter tantùm clausum fuisse, ab ipso scilicet Numa, deinde à T. Manlio Torquato Consule, post primum bellum Punicum, anno ante Urbem conditam 10311X, tertio post consecutum bellum Adriacum

ab ipso Augusto, teste Liuiio, & aliis rerum Romanarum Scriptoribus ferè omnibus.

Alterum templum Iani Quadrifrontis, amplissimum quatuor portarum in foro Romano fuit, ab Augusto dedicatum. Ianus ipse, qui in eo colebatur, Quadrifrons, ex Faliscis, Thufciæ ciuitate captis in forum transitorium Romam translatus erat. Auctor Seruius. Huius templi icon in veteri lapide adhuc videtur talis.

TEMPLVM IANI QVADRIFRONTIS.

Tertium templum Iani, ad forum olitorium, à Duillio, post primùm bellum Punicum conditum, longo tempore post à Tiberio restauratum est. Tacit. lib. 2. Annal.
 Edo IANI CVRIATII ab Horatio extracta fuit, in memoriam Curiatij, quem

quem

A quem ipse in nobili illa trigeminorum pugna interfecerat, de qua multi scribunt. Festus huius ædis meminit in voce Sororium tigillum.

IANVS SEPTIMIANVS, vt ego arbitror, ædificium fuit peruium, à Septimio Seuero fortasse extructum, vnde nomen habet.

Iani in plurali numero, dicuntur ædificia quadriformia, & peruia, siue stata illa, & lapidea, siue ex materia pro tempore excitata, cuiusmodi multi in Vrbe fuerunt, teste P. Victore, cuius hæc sunt verba: Iani Quadrifrontes per omnes regiones marmoribus in crustati, & adornati insignis militariibus, & signis. Duo præcipui ad arcum Fabianum, superior inferiorque, vbi argentarij ac numularij artem suam exercebant, quò sæpe alludit Horat. Vide Acronem & Porphyriorem in Horatium, & Ioannem Brodæum libr. 2. Miscellaneorum, capite 19.

De Saturno & Rheæ, Ope matre Diæ, Dea Cybele. CAP. IV.

SATVRNVS dicitur, quòd saturetur annis, vel à saturando, propter annonæ erogationem, vel à saturo, quòd stercoreationi & agriculturæ præsit, vel *πρωτος τῶν αἰσίων*, quod In Varro- nem de ling. Lat. membrum virile significat, propter generationem scilicet. Ioseph. Scaliger scribit, Saturnum, Thuscum esse nomen, & Syriaca lingua significare latentem: vnde Latini vocabulum quasi interpretantes, eum vocarint Latium. Hic Cœli & Hecates filius fuisse, ac cursum conuersionemque spaciorem ac temporum continere fingitur: vnde etiam ex se natos comedit: quia conlumpit ætas temporum spatia, annisque præteritis infatigabiliter expleret. In lib. de Ætjuuocis, qui Xenophontem authorem præ se fert, scriptum est, Saturnos dici familiarum Nobilium & Regum, qui vrbes considerunt satissimos. Igitur non vnus Saturnus fuit, sed plures. Quod verò ad Saturnum attinet, quem Itali, & post Romani coluerunt, fuit is vnus ex filiis, aut posteritate Nohæ, quem Berolus passim Sabarium & Sagam appellat. Is Iouis Beli infidijs petitus in Italiã ad Ianum patrem fugit, à quo humaniter acceptus, & portione aliqua agri donatus est, vti etiam in fragmentis Q. Fab. Pictoris, M. Porcij Catonis, & Dionysio Halicari. dicitur. Lib. 1. Saturn. cap. 7. Cum igitur iustus esset, & religionibus deditus, agriculturam etiam Aborigines doceret, ab eis in Deorum numerum est relatus, & religiosissimè cultus. Macrobid. id ab ipso Iano factum fuisse dicit.

Iustinus lib. 43. ex Trogo Pomp. scribit eum Aboriginum Regem fuisse, tantæ iustitiæ, vt neque seruerit sub illo quisquam, neque quicquam priuatæ rei habuerit, sed omnia communia & indiuisa omnibus fuerint, veluti vnum eundem patrimonium esset. Ioan. Gorop. Becanus eundem Noham esse multis verbis demonstrat, quæ legere potes. Simulacrum SATVRNI tale fuit: Pingebatur homo senex, canus, proluxa barba, curuus, tristis & Pallidus, recto capite, colore glauco, qui manu dextra falcem tenebat, & in eadem serpentis portabat imaginem, qui caudam propriam dentibus commordebatur. Manu sinistra filium paruulum ad os applicabat, & eum deuorare videbatur. Cuius simulacri mythologia, tum ab iis, tum à Macrobio proluxè explicatur. Appellatus etiam Sterculius, siue Sterculinus fuit, de quo post dicemus. In descriptione xiv. reg. Vrbis, quam lib. 1. inferuimus, trium ædium sacrarum Saturni mentio fit, duarum ararum, vnus atque luci & sacrarij. Primus ædem ei Romæ vouit & extruxit T. Tatinus Sabinorum Rex in Capitolio monte, Dionysio, Varrone & Augustino testib. Lib. 4. Orig. Antiquerp.

SATVRNI & OPIS templum Tul. Hostilium eo tempore, quo cum Sabinis bellum gerebat, vouisse, Dionys. lib. 3. testatur. Et Macrobi. scribit inuenire se Tul. Hostilium cum bis de Albinis triumphasset, de Sabinis tertio, sanum Saturno ex voto consecrasse, & tunc primum Saturnalia Romæ esse instituta. Alia ædes Saturni fuit in Cliuo Capitolino, incertum à quo condita. Liuius scribit, anno ccl. vi. A Sempr. Atriatino, M. Minutio Coss. templum Saturni dedicatum. Id quod & Dion. Halicari. testatur his verbis: His Coss. ferunt templum Saturno dedicatum in Cliuo Capitolino, quæ è foro ascenditur, & ferias publicas decretas in sacrificio anniuersario. Aram. verò, quæ ibi antea fuerat, sacratam ab Hercule, vbi Græco ritu ab illo tradito adolebantur victimæ. Id templum quidam scribunt locatum à T. Largio superioris anni Coss. quidam à Tarqui. Superbo, dedicatum verò ex S. C. à Post. Cominio Macrobi. ex Varrone. notat. L. Tarq. Regè eã ædem faciendam locasse, T. verò Largium Dictatorem Saturnalibus dedicasse. Hanc ædem ararium fecit P. Valer. Poplicola, si Plutarcho in Poplicola credimus. Cuius rei causæ referuntur hæc: quòd Saturno regnante nullum fuerit commissum furtum, aut quòd sub illo nihil

fuerit cuiusquā priuatum. Idè institutum, vt apud eum locaretur populi pecunia com- A
munis, sub quo cunctis fuissent vniuersæ communia. Macrobius. Plutar. addit aliàs duas ra-
tiones, quarum prior est, quòd Saturnus fructibus & agriculturæ præesse creditus sit.
Cum autem ex frugum vbertate & venditione pecuniæ nascatur copia, fecisse ipsum Sa-
turnum pecuniæ autorem, custodémque. Altera est, quòd locus ille munitus, conspicuus,
& ab insidiis tutus fuerit. Ad hanc ædem legari vndeunque Romam missi accedebant,
ibique nomina sua Præfectis ærarij dabant, quod eò fiebat, quia Saturnus cum peregrin-
us fuerit, etiam hospites gauderet: vel quòd hospites antiquitus munera à Quæsto-
ribus ærarij acceperint: vnde etiam postea sublato sumptu, tamen ærarij præfectos adie-
runt. In hac eade contractuum monumenta, acta quæ susceptis liberis parentes faciebant,
& omnium ciuium Rom. nomina in Elephantinis libris descripta adseruabantur, & cu- B
stodiebantur. Illud etiam Macrobius annotat, fastigio huius ædis Tritones cum buccinis
superpositos, quo significetur, à Saturni commemoratione ad nostram ætatem historiam
elatam, & vocalem esse, cum ante eum muta & obscura, & incognita fuerit, id quod tes-
tantur caudæ Tritonum humi mersæ & absconditæ. Meminit etiam quedi Saturni, à Mu-
nacio Planco extructæ Suetonius: quæ tamen ex veteribus aliqua fuerit ab ipso resecta,
vel prorsus noua, alia à prioribus haud certum est. Saturni vxor Rhea fuit, de qua etiam
nonnulla dicemus: reliqua quæ ad Saturni cultum, & ferias in honorem eius institutas
pertinent, alibi explicabuntur.

RHEA, OPS, TELLVS.

Lib. 7. de Ciuitate Dei c. 23. SATVRNO additur Tellus, de qua ita scribit August. Var. in lib. de Diis Select. tres C
esse assumat animæ gradus in omni vniuersaque natura. Vnum qui omnes partes cor-
poris, quæ viuunt transit, & non habent sensum, sed tantum ad viuendum valetudinem.
Hanc vim in nostro corpore permanere dicit in ossa, vngues, capillos: sicut in mundo
arbores sine sensu aluntur, & crescunt, & modo quodam suo viuunt. Secundum gradum
animæ dicit, in quo sensus est. Hanc vim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactum.
Tertium gradum animæ esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligentiæ præ-
minet: hoc, præter hominem, omnes carere mortales: in qua, quoniam homines Deo vi-
dentur similes, hanc partem animæ mundi dicit Deum, in nobis autem Genium vo-
cari. Sic ergo in anima mundi tres gradus instituens, vnã partem eius lapides esse di-
cit, ac ligna, & hanc terram, quam videmus, quòd nõ permanat sensus. Aliam verò, quam D
sensum vocat eius, vt æthera. Tertiam porrò, quam & animam eius nuncupat, quæ sci-
licet peruenit in astræ: eam quoque asserit facere Deos, & per eam, quando in terram per-
manat, Deam Tellurem: quod autem inde permanet in mare, atque Oceanum, Deum
esse Neptunum. Hæc ille. Est igitur Tellus nihil aliud, quam vis, & quidem, vt ibidem ex
Varrone dicitur, fœmina, quæ semina recipit, aut nutrit. Vim autem masculinam, quæ
semina producit, Tellumonem dixerunt: Telluris cultum primum instituisse Meli-
seum Lactant. ex Didymo docet. Huius ædes extructa fuit in area ælium SP. Cassij, qui
de regni affectatione suspensus, capite punitus est, testibus Cicerone, L. Iuio, Dion. Pli.
Val. Max. & aliis. Collocatur à P. Victore in v. reg. Vrbis. Quis eam voverit, atque extrux-
erit, non additur De P. quidem Sempronio Sopho sic scribit L. Flor. Domiti hinc Picetes,
& caput gentis Asculum Sempronio duce, qui tremente inter prælia campo, Tellurem E
Deã, promissa æde placuit. Terremotus huius etiã Orosius meminit, & Frónius. Por-
rò hæc Dea, quæ pro Saturni vxore, & sorore habita est, Rhea, Ops, Mater Deum, atque
Mater magna fuit cognominata, & sub iisdem nominibus culta. Rheæ quidem tēplum, vel
ædes extructa fuit nulla. De reliquis verò iuuat adscribere, quæ ex Varrone profert Au-
gustinus, sic autem is scribit: Deinde adiungit Varro & dicit Tellurem matrem & no-
minibus pluribus, & cognominibus, quòd nominarunt Deos esse existimatos complu-
res. Tellurem, inquit, putant esse Opem, quòd opera fiat melior: Matrem, quòd plurima
pariat: Magnam, quòd cibum pariat: Proserpinam, quòd ex ea proserpant fruges: Ves-
tam, quòd vestiatur herbis, sic alias Deas, inquit, non absurdè ad hanc reuocant. Hæc il- F
le. Nos de prioribus pauca quedam, quæ legimus exponemus, de Proserpina & Vesta a-
libi dicturi. Ops, vt iã ex Varrone audiuius, dicta quòd opera fiat melior. Idè sic scri-
bit, Terra Ops, quòd hinc omne opus ad viuendum, & idè dicitur Ops mater, quòd terra
nutriat. Hæc enim terris gentis omnes peperit, & resumit denuò. Sic etiã Macrobius. ter-
ram dicit appellatã Opem, quòd eius ope vitæ humanæ aliméta queratur: vel ab opere,
per quod fructus frugumque nascatur. Et festus: Opis, inquit, dicta est cõiux Saturni, per quã
voluit terrã significare, quia omnes opes humano generi terra tribuit. Eius imago fuit, vt
Alb.

Plutarch.
in quest.
Ro. q. 42.
Macrobius.
lib. 1. Sa-
turnales
cap. 8.

Lib. 7. de
Ciuitate
Dei c. 23.

Lib. 1.
Epito-
me c. 19.
Lib. 4.
Lib. 1.

Lib. 7. de
Ciuitate
Dei, cap.
14.

Lib. 4. de
lingua
Latina

A Albricus notat, in cuiusdam matronæ similitudinem depicta, quæ aperta manu dextra opem omnibus dare velle prætendebat: panem verò manu sinistra pauperibus porrigebat: Ædem OPI Romæ primus vouit & extruxit T. Tatius Sabinorum Rex, in regni societatem à Romulo receptus: Varrone, Dionysio & Augustino testibus. Vouit eidem cum Saturno ædem Tul. Hostilius, vt paulò antè in Saturno diximus. Festum eius Opalia, vt infra explicabimus.

OPI Confusæ etiam Deæ mentio fit apud Varronem, quæ nomen habuit à confere-
 Dendo. Sacrarium eius in regia fuit, ita scribente Varrone: Opeconfusua dies ab Dea Ope-
 confusua, cuius in regia sacrarium: quòd idèò actum, vt eò, præter virgines Vestales, &
 Sacerdotem publicum, introeat nemo. Is cum eat, suffibulum haud habeat. Hanc enim

B legem eius ædis fuisse, cum quilibet sacræ ædes suas certas leges haberent, Ioseph Scali-
 ger arbitratur. MATER Deum, unde dicta sit variè traditur. Diod. Siculus scribit, cœ-
 lum ex Titæa coniuge suscepisse liberos v. & xl. muliebris sexus duos Reginam & O-
 pem. Reginam ætate & prudentia præstantiorem, in gratiam Matris fratres omnes edu-
 casset, idèò dictam Matrem Deum, nupissiq; Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam
 genuerit: qui cum scelere auunculorum interissent, ipsam in furore versam cum tym-
 pana, cymbalisque terram suæ ditionis peragrassè, morèmq; eiusmodi mansisse post
 eius fatum. Idem tum addit etiam aliam fabulam: Menoem vetustissimum Phrygiæ Re-
 gem ex vxore Dindymene filiam procreasse, quam exponi iusserit in monte Cybello,

C muliere pastoris, educatam pro sua, dictamque à monte in quo esset exposita, Cybelem,
 multas artes ingenij acumine & inuenisse, & docuisse mortales, videlicet cantum tibiz,
 lusus choreas, cymbalorum, tympanorumque sonitus, artem præterea veterinariam, &
 infantium morbis lenimenta: quibus quod multi curarentur pueri, idcirco eam Ma-
 gnæ Matrem nominatam esse. Cum verò adoleuisset, amasse eam iuuenem terre, illius

Varron. lib.
 5. de ling.
 Lar.

Lib. 4.
 cap. 5.

D nomine Atym, ex eòq; gravidam factam, à Menoc patre, quòd famam de virtute factis-
 que eius acceperat, reuocatam esse pro virgine, cognitòque flagitio eius, Atym & nutri-
 ces iussu Regis affectos esse supplicio: Cybelem amore incensam ex desiderio Atis insa-
 nuisse, domòque paterna egressam, solam cum fistula & tympano, passis crinibus totam
 regionem peragrassè dementatam, venissèque in Nyssam ad Dionysium, aliquot annis
 post eius mortem, cum & difficultate annonæ, & morbo in Phrygia laboraretur, oraculo
 F iussos Phryges Atym & Cybelè venerari: hinc sacra, cæremoniâsq; Magnæ matris Deum
 ortas esse. Hæc Diodorus. Nos Varronem sequemur, qui hæc eandem cum Tellure facit:
 sic enim August. Eadè, inquit Varro, dicunt Matrem Magnam, quòd tympanū habeat,
 significari esse orbem terræ: quòd turres in capite oppida: quòd sedes fingantur circa
 eam, cum omnia moueantur, ipsum non moueri, quòd gallos huic Deæ, vt seruirent, fe-
 cerunt, significat eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia
 reperiri: quòd se apud eum iactant, præcipitur, inquit, quod terrā colunt, ne sedecant, sem-
 per enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum iactandorum: ac ma-
 nuum, & cuius rei crepitus in colendo agro quid sit, significat quòd ferramenta illa erant:

ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inuentum.

LEONEM, inquit, adiungunt, solum ac mansuetum, ut ostendant, esse nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colique conueniat. Hæc ex Varrone Augustinus. Aliam tamen rationem Ouid. ponit de qua alibi. Huiusmodi simulacrum in veteri monumento adhuc conspicitur, quod hic subieci. Porro hæc Dea etiam Mater Idæa appellatur, ab Ida monte Phrygiæ, in quo eam Phrygij plurimum coluerunt. Berecynthia quoque à Berecyntho Phrygiæ monte est dicta.

DEA Pessinuntia, à Pessinunte Phrygiæ oppido, vnde Romam transuecta & culta est, quod factum est anno v. c. d. x. l. i. i. x. p. Cor. Scipione, qui postea Africanus dictus est, & P. Licinio Crasso Coss. tali de causa. Cum eo anno, ut Liuius scribit, durante bello Punico sepius lapidibus pluisset, & inspectis libris Sibyllinis carmen inuentum esset: Quâdoque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia, vincique posse, si mater Idæa Pessinunte Romam aduecta esset, moti eo carmine Patres, legatos miserunt ad Attalum Asiæ regem qui matrem Deum petierunt, ab eoque benigne accepti, ac Pessinuntem in Phrygiam deducti, sacrum lapidem, quem Matrem Deum incolæ nuncupabant, acceperunt, & Romam transtulerunt. Addit Liuius Senatam ofaculo Delphico, ut eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet, monitum, P. Scipionem iuuenem adhuc, necdum Questorium, virum optimum iudicasse, eiq; munus excipiendæ Deæ delegasse. Is igitur cum omnibus matronis Ostiam obuiam ire Deæ iussus, Deam de naue accepit, & matronis in Urbem ferendam tradidit. Perlata autem est in ædem Victoriæ, quæ est in palatio, pridie Idus Aprileis. Isque dies festus fuit. Populus freques dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque & ludi fuere, Megalesia appellata. Sequenti anno eodem ei propriam in Palatio locarunt M. Liuius, & C. Claudius Censores, quâ post anno DLXII. Cornelio Nasica, M. Acilio Grabrione Coss. dedicauit M. Iunius Brutus. Sic enim scribit Liuius in illius anni historia. Per idem ferè tēpus eides Matris magnæ Idææ dedicata est. Quam Deā is P. Cornelius aduectā ex Asia P. Corn. Scipione, cui postea Africano fuit cognomen, Licinio Coss. in Palatium à mari detulerat. Locauerant eodem faciendam M. Liuius, C. Claudius Censores, M. Cornelio, T. Sēpronio Coss. xlii. anno postquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus, ludique ob dedicationem eius facti, quos primos Scenicos fuisse Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos. Hæc Liuius. AEdes illa collocatur à P. Victore in regione Urbis. Cybele dicta est eadem, vel à monte Phrygiæ Cybello, in quo fuit exposita, ut Diodorus scribit, vel, ut alij, à Cybello qui primus eius Deæ Sacerdos fuit. Festus, Cybele Mater quam dicebāt Magnam, ita appellabatur, quod ageret homines in furorem, quod Græci *κῶβελον*, siue (ut alij malunt) *κῶβελον*, dicunt. Cybele verò eadem dicta à loco, qui est in Phrygia. Seruius ait *κῶβελον* *κῶβελον* *κῶβελον*, id est, à capitis rotatione dictam esse, quod proprium fuerit eius Deæ Sacerdotum, qui per furorem motu capitis comam rotantes vlulatu futura pronuntiabāt. Soides Atticus apud Fulgentium Placiadem Cybelem dici ait, quasi *κῶβελον*, id est, gloriæ firmitatem. Quæ præterea ad Cybeles historiam pertinent, ea paulò ante in Matre Deum sunt explicata.

De Ioue. CAP. V.

HISTORIAM Deorum incipi à Ioue, equum erat, si communem veterum opinio-
nē, qui eū pro summo & principe Deorū habuerūt, sequi voluissent: sed plus apud me valet ordinis ratio, que parentis filio preponi iudebat. Cum igitur de Iano, qui Deus Deorū in Carminibus Saljaribus dictus fuit, tū, de Saturno & Rhea, siue Ope hæc-
tenus dixerim, sequitur iam Iupiter, de quo hoc cap. agemus.

IUPITER, secundum Agellium, Macrobius, & alios, dicitur quasi iuuans pater. Cice-
ro, Ipse Iupiter, id est iuuans pater, quem conuersis casibus appellat. us à iuuando Iouem, à Poëtis Pater diuūmque homiūmque dicitur. Sunt quī Iouis nomen ab Hebraico יְהוָה Iehoua ortū esse velint, quod à veritate non videtur vsque adeo esse alienū. Ioues, inquit Cic. tres numerāt illi, qui Theologi nominantur: ex quibus primum & secū-
dum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, ex quo etiā proserpinam natam ferunt & Liberum: alterum patre Cælo, qui genuisse Mineruam dicitur, quâ principem & inuē-
tricem belli ferunt. Tertium Cretensem Saturni filium: cuius in illa insula sepulcrum ostenditur. Varro alicubi scribit, se ex varia lectione Ioues cccc. inuenisse, qui hinc inde in terrarum orbe fuerint culti. Sed nos de Cretensi Ioue dicemus, qui Saturni & Rheæ si-
ue Opis filius fuit, de quo, quis fuerit, & quibus de causis diuini honores ipsi sint exhibi-
ti, hæc tradit Diodorus Siculus: De Iouis genere, atque imperio dubitatur: nā quibusdā placet

Lib. 3. de
Natura
Deor.

Lib. 5. ca.
15.

A placet, postquam Saturnus ad Deos transiit, suscepisse regnū, nō vi patrem expulisse, iusteq; & legitime regno potitū. Alij Saturno volūt in ortu filij responsū, fore vt ab Ioue vi regno pelleretur. Quę res Saturnū impulerit, vt filios sepius perimeret. Id egrę ferens Opis, cūm viri animus placari non posset, Iouē in Ida ab se editū, clam nutriendū Curetibus, iuxta Idę montem habitantibus, dedit. Hi in antrū ad Nymphas, cōmendata illis infantis cura, detulerūt. Lacte caprę, quę Amalthea dicta est, mellēque educatus est. In Ida antrū, vbi nutritus dicitur, sacrum est, & circa illud, & prata manent intacta. Caprę, quę eū nutriti, & alij sūnt honores impensī, & locus eius est Ægiocbus vocatus. Adolescentiam egressus, in Ida, vbi genitus est, ciuitatē cōdidit, cuius postmodū destructę etiānum extant reliquię. Excessit hic Deus fortitudine, & cęteris virtutibus omnes: accepto enim post Saturnū regno maxima, plurimāq; contulit ad hominū vitam. Primus omniū iustitiā docuit mutūq; seruari inter mortales, omni vi atque iniuria remotis. Lites ac cōtentiones iudicio auferens, singula, quę ad bene viuendū ac pacem pertinerent, summa ope procurauit. Bonos ad virtutē exhortatus est: improbos timore coercuit ac pœna: omnē penē orbem circumiens, bello impiis ac p̄donibus indicto, equitatē ac leges introduxit. Per id tēpus & Gigantes ab eo sublato aiunt: in Creta quidē Milinū, in Phrygia Typhonem. Ante pugna, quę cum Gigantibus in Creta habita est, Iouem sacrificasse dicit, Soli, cęlo, ac terrę bouem. Quę sacra Iouē fore superiorē portendentia, primū vires, & ab hostibus defectionem, tum finem belli futurum monstrāunt. Musęus quippe ab eis desciuit, obque id ei honores tributū: à Diis autē omnes hostes cęsi sunt. Sed & alios quoq; Diis p̄sidium belli tulisse aduersū Gigantes constat. Macedones quidam circa Pallenem, in campo, quem olim à loci conflagratione Phlegreū, postmodūm Cymęum cognominarunt, animaduersum esse ab Ioue in Gigantes eū eam causam dicunt, quōd magnitudine ac robore corporis confisī, aduersūq; legibus & multa egerint in homines iniusta, & propinquas gētes in seruitutē redegerint, bellūmq; his intulerint, qui ob singularia in omnes nationes beneficia Dij sūnt existimati. Ferūtur ab Ioue non solū impij, nefarij; deleti, sed etiā Diis, heroibūsq; ac hominibus benemeritis honores impensī. Propter eius beneficentiā, imperijq; magnitudinem, omniū consensu & regnū perpetuū tributū est, & habitatio in Olympo. Sacrificia insuper illi super cęteros itatuta. Postea verō quā in cęlū delatus est, memoria nominis eius animis hominū, in quos beneficia contulit, ad eū infixā permanēt, vt omniū, quę in cęlo fierent, velut imbrīū, tonitruū ac fulminū, cęterorūmq; eiusmodi potēs existimaretur. Itaq; quōd vitę causā hominibus esse videretur, cū fructus terrę ad maturitatē perduceret, Iouem dixere. Patrem verō, tum quia singulorum suscepit summa cum beneuolentia curam, tum quia tanquā Dux hominibus extiterit rectē viuēdi imperator ac Rex, ob imperij amplitudinem: consultor ac prouidus, propter consulēdi prudentiā appellatus est. Hactenus Diodorus: vnde discimus, quę prima origo colendi Iouis fuerit. Simulacrum eius pro diuersa illi potestate attributa, variē sūt effectum. Pingebatur, vt ait Albricus, in throno eburneo in sua maiestatis sede sedens: sceptrū regium in manu sinistra tenens: altera verō fulmina ad inferos mittens, & Gigantes repressos fulmine, tenens sub pedibus, & conculcans. Iuxta eum verō quędam aquila, quę volans inter pedes suos quendam pulcherrimum iuuenem, scilicet Ganymedē, raptum portabat, habentem in manu craterem, vt Ioui poculum propinaret. Hęc in genere de Ioue ex traditione Diod. Siculi, cum quō etiam sentiunt Apollodorus, Seuius Grammaticus & alij. Iam verō etiam de cognominibus, quę Ioui à Romanis indita, & de templis, quę in honorem eius constructa fuerūt, agamus. Prima appellatio, quę in Romana historia occurrit, est Iouis Indigetis, qua consecratus fuit Æneas. Cū enim post prælium cum Rutulis & Mezentio gestum, non amplius appareret, & alij eum ad Deos discessisse, alij necatū in flumine apud quod pugnaverant, coniectarent, Latini sacellum ipsi dicauerunt cum inscriptione

F hac: PATRI DEO INDIGETI, QUI NVMICI AMNIS VNDAS TEMPERAT. Lib. I.

Dionysius: qui tamen addit, esse, qui id sacellum Æneam dicasse Anchisę, defuncto ante hoc bellum anno proximo scribant: & esse tumulum non magnum, & circūm dignas spectari in ordinem digestas arbores. Liuuius apertē testatur, Æneam Iouem indigetem Lib. I.

non nuncupatum fuisse: cum quo Festus & alij. Aliās indigetes Dij dicti fuerunt ij, qui ex hominibus inter Deos sunt relati, quōd scilicet nullius rei egeant, vel quōd in Diis agerent, qui ex hominibus ad diuinitatem peruenissent. Aliorum deriuationes prudens o-mitto. Æneę indigetis etiam Ouidius lib. 14. Metam. & Tibullus lib. 2. meminerunt.

Iouis Inventoris appellatio ab Hercule originem traxit: cū enim Hercules cū

bobus Geryonis in agrum Palatinum peruenisset, & ibi boni pabuli nactus copiam, armenta per pascua dimisisset, ipse autem labore fessus procubisset, somnoque se dedidisset, latro quidam eius loci, Cacus nomine, paucas aliquot, Hercule dormiente, abegit, & in propinqua speluncam, ubi debebat, abdidit, quas auersas vnâ post aliam, caudis cò traxerat, vt quarentem iudicium falleret, vestigiis in contrariam partem ducentibus, Hercules somno excitus, cum recensisset numerum, & aliquot boues sensisset deesse, ad speluncam Caci contendit, & Caco deuicto, atque ad terram prostrato, boues suas recepit, & eduxit, speluncam etiam diruit: cumque eadem expiasset aqua fluminis, in proximo aram Ioui inuentori posuit, quæ est Romæ prope portam geminam, & ob inuentas boues Deo iuuenum vnum sacrificauit. Hæc sacra, inquit Dionysius, etiam ætate mea, Romani Græco ritu faciunt, quemadmodum ab illo instituta sunt. Meminit huius historię Ouid. li. Fast. Virg. lib. Æne. Linius lib. I. Aræ Iouis inuentoris mentio fit à P. Victore & Onuphrio Panuino in regione Urbis x I. quæ dicitur Circus maximus.

lib. 1.

IUPITER FERETRIVS à ferendo vel feriendo hostem dictus, à Romulo consecratus est, testibus Liuius, Dionysio, Plutarcho & aliis. Sext. Pomp. Festus: Feretrius Iupiter dictus à ferendo, quòd pacem ferre putaretur. De templo Iouis Feretrii, quod Romulus condidit in monte Capitolino, quòdque in IX. Urbis regione à P. Victore collocatur, sic scribit Liuius: Romulus duce hostium occiso, Urbem primo impetu capit, inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id aptè ferculo, gerens in Capitolium ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designauit tēplo Iouis fines, cognomēque addidit Deo, Iuppiter Feretri, inquit, hæc tibi Victor Romulus rex regia arma fero, tēplamque iis regionibus, quas modò animo metatus sum, dedico sedem opimis spoliis, quæ Regibus, ducibusque hostiū cæsis me auctorem sequentes posterius ferent. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Hæc enus Liius. Cum quo Dionys. Romulus, inquit, in Capitolino vertice Ioui Feretrio templi spatium designauit, non magnum. Adhuc enim seruat vetus eius vestigium vix xv. pedum longitudine, quòd inferret opima de Cænicensium Rege spolia. Tecta huius templi ob vetustatem, & Romanorum negligentiam collapsa, restituit Augustus. Cornel. Nepos in vita Artici. Ex hoc templo sumebant Romani scæprum, per quòd iurarent, & lapidem silicem, quo fœdus ferirent. De Ioue Feretrio extat elegia Propertij lectu dignissima, quam sic concludit:

Lib. 1.

--- causa Feretri ---

*Omne quod certo dux ferit ante ducem.**Seu quia victa suis humeris hæc arma ferebant,**Hinc Feretri dicta est ara superba Iouis.*

IUPITER STATOR, à sistendo dictus est, eique Romæ templum dicatum hæc de causa. Cum Sabini ad vlciscendam iniuriam sibi in raptu filiarum à Romanis illatam, arma aduersum eos mouissent, & quidæ arcem Tarpeiam iam cepissent, Romanos etiã in fugam vertissent, Romulus, qui & ipse fugientium turba agebatur, manus ad cælum atollens, ferè his verbis Dei opem implorauit, & votum de ædificando ei templo fecit: Iupiter tuis iussus auibus hic in Palatino prima Urbis fundamenta ieci, arcem iam scelerè emptam Sabini habent, inde huc armati superata media valle tendunt. At tu pater Deum hominūque hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis, fugamque scædam siste. Hic ego tibi templum Statori Ioui, quòd monumentum sit posteris tua præfenti ope seruatum esse Urbem voueo, &c. Hæc ferè Liuius, cui consentit Plutarchus. Et Dionys. scribit, Iouem Statorem dictum, quòd exercitum Romuli fugientem post preces stare fecisset, & vti viribus. Alij à stando nomen eum habere volunt. Seneca contra historię fidem, sed tamen non malè, Statorem dictum ait, quòd eius beneficio stent omnia. In antiquis nummis conspicitur eius simulacrum, forma nuda, dextra hasta nitens, sinistra fulmen habens. Templum quod ei à Romulo extractum est, situm fuit in Palatij radice, vti Cicero testatur, quanquam sint qui non templum, sed delubrum à Romulo ædificatum esse velint in Circo Flamini. Templum autem hoc à M. Artilio Regulo Consule in bello Samnitico votum, & postea extractum: qua de re Liuij verba adscribere libet. Inter hæc, inquit (de prælio cum Samnitibus loquens) Consul manus ad prælium atollens, voce clara, ita vt exaudiretur, templum Ioui Statori vouet, si constisset à fuga Romana acies, redintegratòque prælio cecidisset, vicissetque legiones Samnitium. Et paulò post: Fabium ait scribere, bellum à Samnitibus in Etruriam transactum,

lib. 1.

A translatum, & ad Luceriam pugnatum: in qua pugna Iouis Statoris ædes vota sit, vt Romulus antè vouerit: sed sanum tantum, id est, locum templo effatum, iam sacratum fuisse. Cæterum hoc demum anno, vt ædem etiam fieri Senatus iuberet, his eiusdem voti damnatam Rempubl. in religionem venisse. Hæc ille. A. P. Victore delubrum collocatur in regione ix. quæ dicitur Circus Flaminius. Templum in regione x. cui nomen Palatium. Marlianus scribit, quo tempore Neronis hoc templum exustum, nunquam fuerit restitutum. Delubrum Iouis Statoris etiam Terentius Varro, citante Macrobio, in Circo Flaminio fuisse scribit, quod Vitruuius prope Porticum Metelli fuisse dicit. Et hoc fortasse à M. Atilio Regulo Coss. votum est. In templo Iouis Statoris Senatus nonnunquam habebatur, & Senatusconsulta fiebant, vt ex Cicerone discimus.

Lib. 2. c. 11.
Libro 8.
Rerum
diuinarum.

B IUPITER ELICIVS ab eliciendo dictus, teste Varrone, & Ouid. qui in 3. Fausto.

Eliciuunt calo te Iupiter, unde minores.

Nunc quoque te celebrant, Eliciuumque vocant.

Aram ei in Auentino extruxit, & dicauit Numa Pompilius Rex II. de quo sic Liuius: Pontificem deinde Numam Martium M. F. ex patribus legit, eiq; sacra omnia ex scripta, exsignataque attribuit. Et post pauca: Quæque prodigia fulminibus, aliòve quo visomissa susceperentur, atque curarentur docuit, ad ea elicienda ex mentibus diuinis, Ioui Elicio aram in Auentino dicauit, Deumque consuluit Auguriis, quæ suscipienda essent. Iuuat hic adscribere fabulam de Numa, quo pacto artem Iouis eliciendi edoctus fuerit, quam Arnobius sic recitat: Numam, inquit, Regem, cum procurandi fulminis scientiam non haberet, essetque illi cupidus noscendi Ageriæ monitu castos XII. iuue-

Lib. 15.

C nes apud aquam celasse cum vinculis, vt cum Faunus & Martius Picus ad id locorum venissent haustum (nam illis aquandi solenne iter huc fuit) inuaderent, constringerent, colligaret. Sed quò res fieri expediret, Regem pocula non parui numeri vino, multoque compleisse, circaque accessus fontis insidiosam venturis opposuisse fallaciam: illos de more solito bibendi appetitione correptos ad hospitia nota venisse: sed cum liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, verustioribus anteposuisse res nouas, inuasisse auditer, dulcedine potionis captos, hausisse plus nimio, obdormiuisse, factos graues: tamen bis fenos incubuisse sopitis, iniecissemadidatis vincula, expergitosque illos statim perdocuisse Regem, quibus ad terras modis Iupiter. possit sacrificiis elici, &

Lib. 2. Hi-
storiarum
Annatis.

D accepta Regem scientia, regem in Auentino fecisse diuinam, exiisse ad terras Iouem, ab eoque quaesisse ritum procurationis, Iouem diu cunctatum: Expiabis, dixisse, capite fulgurita. Regem respondisse, Capitio: Iouem rursus: Humano Retulisse Regem. Sed capillo Deum contra, animali, subiecisse Pompilium, piscis: Tunc ambiguis Iouem propositionibus captum, extulisse hanc vocem: Decepisti me Numa: nam ego humanis capitibus procurari constitueram fulgurita, Numa capillo capitio, quoniam me tamen circumuenit astusia, quem voluisti, habeto morem, & his rebus quas pactus es, procurationem semper suscipies fulguritorum. Hactenus Arnobius. Eadem habet Plutarchus in Numa. Huic Deo cum non ritè sacrum fecisset Tul. Hostilius, fulmine ictus cum tota domo conflagrauit. Liuius lib. 1.

E IUPITER CAPITOLINVS, qui & OPT: MAX. dictus est, quod velit & possit omnibus prodesse, & optimus quidem antè quàm maximus: quia maius sit, gratiusque prodesse, quàm magnas opes habere, teste Cicerone, qui etiam alibi scribit, Iouem à pop. Rom. propter beneficia Optimum, propter vim Maximum appellatum fuisse. Capitolini nomen habuit à monte Capitolino, in quo templum ei conditum, & cultus diuinus institutus fuit: de quo templo à quo primam extructum sit, quomodo conflagrauerit, & à quibus restauratum sit, audiemus Tacitum. Is verò sic scribit: Vouerat hoc templum Tarquinius Priscus Rex bello Sabino, ieceratque fundamenta, spe magis futuræ magnitudinis, quàm quò modicæ adhuc populi Rom. res sufficerent. Mox Ser. Tullius sociorum studio, deinde Tarq. Superbus capta Sueffa Pometia, hostium spoliis extruxere. Sed gloria operis libertati reseruata. Pulsis Regibus Horatius Puluillus iterum Coss. dedicauit ea magnificentia, quam immensæ postea pop. Rom. opes ornarent potius, quàm auerent. Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto c. xv. annorum spacio. L. Scipione, C. Morbano Coss. flagrauerat. Curam Victor Sulla suscepit, neque tamen dedicauit: hoc solum felicitati eius negatum, Lutatij Catuli nomen inter cetera Cæsarum opera, vsq; ad Vitellium mansit. Hactenus Tacitus, cū quo facit etiam Plutarchus. Sed & hoc templum, vt idem cum Tacito prodit, in Vitellij seditionib: euersum ac dirutum est. In Popli-

Lib. 4. Hi-
storiarum.

F Quod iterum à Vespasiano de integro restructum, vna cum ipsius interitu inflammatum, atq; sola.

In Popli-
cola.

incensum est. Tandem à Domitiano quartum restauratum est, columnis eius ex Pentelio lapide excisis, & ad deurationem ipsius XII. millibus talentorum impensis. Idem scribit, Tarquinium in fundamenta eius templi, quod primum conditum fuit, XL. millia argenti librarum impendisse. Memorabile est, quod de hoc templo Dionysius, Lilius, Seruius, & alij scribunt, cum id à Tarq. Prisco iam votum superbus ædificare vellet, & augurii Deum voluntatem exploraret, qui mos huic templo esset aptissimus, in omnibus autem Tarpeius esset inuentus, in quo erant multa diuersorum nominum facella, factum esse, vt exinde ad alia templa numina euocarentur sacrificiis, quò posset liberè, & sine piaculo templum Iouis ædificare. Cum omnes Dij libenter migrassent, Terminum solum abscedere noluisse, sed illic remansisse, tunc de ipso sacrificatum & deprehensum, quòd Terminus cum Ioue remanens æternum ibi imperium cum religione significaret. Vnde in Capitolio primam partem tecti patere, quæ lapidem ipsum Deum spectaret. Sed & Inuentum abscedere noluisse, aliqui notant. De magnificentia eius Dionysius hæc tradit, situm fuisse, & fundatum in alta crepidine, 11 x. iugerum ambitu, cc. ferme pedibus patens per latera singula pari propemodum longitudine, atq; latitudine, vix xv. pedum differentia, frontem eius Meridiem spectantem, habuisse porticum cum triplici columnarum ordine, in lateribus autem duplici ordine: tresque ædes pares communibus contentas fuisse lateribus, mediam fuisse Iouis, à dextra Mineræ, à sinistra Iunonis. Et quia Mineræ numerorum inuentio à veteribus tribuebatur, lex erat scripta, vt qui Maximus Prætor esset, clauum iuxta eiusdem simulacrum pangeret, vnde annorum numerus cognosceretur. Lilius: In vestigio huius templi erat fictilis Summanus Deus, cuius caput de cælo tactum decidit in Tyberim. Habebat hoc templum cellam, quam ingredi prophano non concedebatur. In qua cella coronæ aureæ erant duæ: alteram Galli Ioui Optimo Maximo consecraverunt, alteram Carthaginienses, ob partem victoriæ in Samnites congratulationem Romam miserunt. In sacello vel delubro Iunonis, quod in hoc templo erat, anseres sacrificabantur, & in arca lapidea seruabantur libri Sibyllini. In hoc etiam templo erat aurea Victoria, vel statua aureæ Victoriæ. P. Victor. Ante cellam Mineræ erant tria signa Deorum Nixiorum, de quibus alibi.

Anno cXLVI. L. Volumnio, Ap. Claudio Coss. ex bonis fœneratorum in publicum redactis, Cn. & Q. Ogulnij, Ædiles Curules, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Iouis, Iouemque ipsum in culmine cum quadrigis posuerunt. Lilius Anno 10 LXI. M. Tuccius & P. Iunius Brutus, Ædiles Curules, de multa damnatorum fœneratorum quadrigas inauratas in Capitolio posuerunt in cella Iouis, supra fastigium ædiculæ, & XII. clypea inaurata, qualia etiam paulò antè ex multatitia pecuniariorum pecunia in fastigio ædis Iouis posita fuerunt. Lilius: Iouis simulacri facies diebus festis minio illini solebat. Seruius in 10. Ecloga. & Plinius: qui etiam scribit Turianum à Fregellis Romam fuisse accitum, cui locarit Tarquinius Priscus effigiem Iouis in Capitolio dicendam. Fictilem eam fuisse, & idè mirari solere. Fictiles etiam in fastigio templi eius quadrigas. Fuit in hoc templo etiam signum Iouis Imperatoris. Ad hoc templum victimas gratulationis causa mactabant. In hoc templo Consules eo die, quo Magistratum inibant, singuli singulos boues immolabant, & ex eo togam sumebant. In hoc templo Imperatores ad bellum iruri vota nuncupabant, & postea reuersi, triumphali pompa, in id deducebantur, Ioui in eo sacrum faciebant, & conuiuium celebrabant. In hoc etiam templo Senarus nonnunquam habebatur. In hoc homines religionis causa incubabant. Plautus in Curculione. Sed quis omnia enumeret?

Præter hoc templum etiam alix duæ ædes Iouis in Capitolio fuerunt, votæ à L. Furio Purpureone, vna ab ipso Prætorè bello Gallico, altera ab ipso Consule, dedicatæ à Q. Marcio Ralla Duumuiro, anno ab Vrbe condita 10 LXI. Lilius.

LATIALIS IVPITER à Latio dictus fuit, quòd eum Latini populi communiter cum Romanis colerent, consecratus à Tarquinio Superbo Rege. Cum enim Turnus Herdonius infidus Tarquinij neci datus esset, ipse verò Princeps populorum Latinorum declaratus, Volsci etiam atque Hernici in societatem recepti essent, Tarquinius, quem admodum Dionysius scribit, vt id fœdus sempiternum maneret, proposuit designare commune fanum Romanorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum eorum duntaxat, qui in societatem recepti erant, quo ad Mercatum convenientes quotannis vnà euntium præstiturque sacris communibus. Gratum id fuit omnibus: locus conuentui præstitus est in medullio ferme harum gentium, mons altus Albanis imminens, vbi singulis annis ferix celebrarentur, & eo temporis spacio, propter loci religionem, legemque

Cic. lib. 1.
de Dini-
nat.

Lib. 41.
Lib. 33.
cap. 1.

Lib. 4.

A legemque de hoc latam, ab omni vi temperarent omnes, sacraque communiter Ioui Lati-
tiali facerent, & vacarent epulis, constituto prius quantum quisque populus in ea sacra
præbere, quantumue portionem recipere debeat, &c. Hæc Dionysius. De feriis Latinis
post dicemus.

IVPITER SPONSOR etiam à Tarquinio Superbo consecratus, templumque ei con-
ditum est, quod postea Sp. Posthumius Consul anno ccxcvi II. dedicauit. Sic enim Dio-
nysius libro 9. In Vrbe ædem Iouis Fidei Sponsoris (sive Lapis vertit, Gelenius, Dij filij,
puto non rectè) Sp. Posthumius Consul alter, Nonis Iuniis, dedicauit, in luco Bellonæ,
locatam ab ultimo Regum Tarquinio, non tamen ab illo consecratam, sed tum demum
ex S.C. id fecit Posthumius, ut testatur eius ædis inscriptio. Hæc ille. Lilius Gyraldus pu-
tat eundem hunc esse cum Dio Fidio, de quo alibi. Collocatur hæc ædes à P. Victore in
viii. Vrbs regione.

IVPITER IMPERATOR ab imperando, quòd omnibus imperet, dictus: à Prænæsti-
nis cultus est, cuius simulacrum T. Quintius Prænæste in deditionem accepto, Romam
deuectum in Capitolium tulit, dedicauitque inter cellam Iouis, & Mineræ tabula sub
eo fixa, quæ esset monumentum rerum gestarum. Tabulæ inscriptio hæc ferè erat: Iupiter
atque Diui omnes hoc dederunt, ut Titus Quinctius Dictator oppida nouem
caperet, &c. Liuius in Historia Anni cccLxxvi. Onuphrius ædem quoque ei in Capito-
lio extructam fuisse putat, cum fragmenta illa in tabulis Capitolinis Accvs,
ET T. DEDICAVIT, sic legenda arbitratur: Ædem Ioui Imperatori, qui Prænæste Ro-
mam actus est in Capitolio: T. Quinctius T. FIL. N. Cincinnatus Imp. dedicauit. Fuit
C et alibi Iupiter hoc nomine cultus, verum id huc non pertinet, de quo Cicero in 6.
Verrina.

IVPITER PISTOR, a pinfendo dictus, cuius ara in Capitolio fuit, de quo sic Lactan-
tius: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant, Ioui Pistori ara posita fuit, quòd Ro-
manos Deus in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod haberent, panem facerent,
& in hostium castra iactarent, eoque facto, soluta est obsidio, desperantibus Gallis, ino-
pia subijci posse Romanos. Meminerunt huius historiæ Liuius, Frontinus, & alij. Vide et-
iam Plutarchum.

IVPITER VICTOR, cognominatus, quòd omnia vincere putaretur. Huic ædem vou-
it L. Papyrius Cursor bello Samnitico, ut Liuius eodem libro docet. Quintus Fabius
bello cum Samnitibus & Gallis, & construxit postea in monte Palatino, teste Liuius, & P.
Victore. Huic Deo vouit, si legiones hostium fudisset, pauxillum multæ priusquam teme-
tum biberet sese facturum, idque votum Deis cordi fuisse.

IVPITER LUCETIVS, ut scribit Seruius, lingua Osca dictus à luce, quam præstare
hominibus dicitur: ipse est enim nostra lingua Diespiter. Agellius: Lucetius, inquit, di-
ctus Iupiter, quòd nos die & luce quasi vita ipsa afficeret, & iuaret. Festus: Lucetium
Iouem appellabant, quòd eum lucis esse causam credebant.

Idem est DIESPITER, id est, diei & lucis pater, & DYOVS, ut Seruius & Agellius
tradunt. Ædes Dyouis à P. Victore in x. collocatur Vrbs regione, a quo sit extructa, i-
gnoratur.

VEIOVIS, qui & Veiupiter, & Vedius à Martiano appellatur, unde dictus sit, Agellius
his verbis docet: Eum Deum, qui non iuandi potestatem, sed vim nocendi haberet
(nam Deos quosdam ut prodesse, celebrabant, quosdam ne obessent, placabant) Veio-
uem appellarunt, dempta, atque detracta iuandi facultate. Particula enim Ve, priuandi
habet hoc loco significationem. Ædes Veiovis inter arcem & Capitolium fuit, in qua et-
iam simulacrum Dei, sagittas tenens, quæ paratæ sunt ad nocendum, huic simulacro a-
stitit figmentum capræ. Ea enim solet ipsi immolari. Addit Agellius, putare quosdam
hunc Deum esse Apollinem. Martianus Plutonem putat. Caput ei cornutum fuisse scri-
bit Alexander.

IVPITER LAPIS, secundum Festum, dicebatur à lapide silice, quem in sancendis
fœderibus iuraturi tenebant, ea verba dicentes: *Si sciens fallam, ita me Diespiter, salua
Vrbe, arcæque, bonis euiciat, ut ego hunc lapidem.* Sunt qui Iouem Lapidem dictum esse
velint, ab ipso lapide Ioue vocato, qui Saturno oblatus fuisse ab Ope, & ab ea deuoratus
fingitur.

IVPITER TONANS, à tonando dictus est. Hunc I Octavius Augustus consecrauit, æ-
demque ei in Capitolio extruxit, liberatus periculo, cum in expeditione Cantabrica
per nocturnum iter lecticam eius fulgor præstrinxisset, seruumque præluentem exa-

minasset. Suetonius. De hac æde sic Dionysius scribit: Iouis etiam Tonantis templum A
 dedicauit, de qua re duo hæc commemorantur, & in ipso tunc sacrificio tonitrua acci-
 disse, & somnum deinde Augusto tale oblatum. Cùm propter nominis ac formæ eius
 Iouis nouitatem, & quòd ab Augusto consecratus esset, maximè autem quòd ascenden-
 tes in Capitolium, ad eum primò perueniebant, Iupiter Tonans ab omnibus frequen-
 taretur, & coleretur, imaginatus est in somnis Augustus, Iouem Capitolinum secum ex-
 postulare, quòd secundo iam ipse loco haberetur: seque respondisse, excubito-rem hunc
 Tonantem ei Capitolino à se esse postum: ideòque orta die tintinnabulum Ioui Tonan-
 ti appendit somnij confirmandi causa. His enim tintinnabulis ianitores nocturni utun-
 tur, vt si quid vsus sit significari possit. Hactenus ille ab Auguribus etiam ante hanc con-
 secrationem Iupiter Tonans & fulgens appellabatur, vt testis est Cicero, quia tonitrua B
 & fulgura ipsi tribuebantur. Hinc in veteribus nummis simulacrum semper fingitur,
 fulmen trifurcum manibus tenens. Fulmina figuræ in antiquis nummis tales reperiu-
 tur.

IUPITER VLTOR dictus, quòd sceleratorum impia facta vlcisceretur. Huic Agrippa
 ædem, quam Pantheon appellauit, consecrauit, quæ etiam Pantheon dictum, quasi
 ἅπ' πάντων θεῶν hodiè Mariæ rotundæ, & omnium Sanctorum dicitur. Aliquando Cybel-
 li sacrum fuit, cuius Dææ caput antiqui operis & saxi, cum duobus piscibus mero tem-
 pli inclusum adhuc cernitur. De eo sic Dionysius & Plinius. Iuvat etiam addere ea, quæ
 Fabricius in sua Roma de hoc templo retulit. Altum, inquit, est hoc templum pedes
 CXLV. totidem latum, Cõignationes æneis trabibus canalium modo compactæ, pedù C
 XL. vt testatur Baptista Leo. Valuæ ingentes, item trabes ex ære Corinthio, & inauratæ,
 lithiostrotum varij marioris, aræ duæ marmoreæ, sex marmoratæ. Interstitia sex col-
 umnarum spacio distantia. Testudo templi laqueata vacuis circumquaque spaciis reli-
 ètis, ne nimio pondère ædificium premeretur. Nulla fenestra penitus inest, nisi in me-
 dio foramen sphericum, æneis inauratisque trabibus fultum, quod lumen præbet, etiq;
 in pavemento subiectum ad imbres excipiendos implauium. Ad foramen illud in tecto
 quadraginta gradibus plumbeis ascèditur: ad quod tectum antequàm perueniatur, bini
 ambitus sunt, ad quorum primum ex imo templi per centum quinquaginta gradus est
 eundum. Marcellinus libro decimo sexto, Pantheon, regionem præterentem spaciola celsi-
 tudine fornicatam nominat. In tecto nunc sunt plumbeæ laminæ, quæ olim argenteæ D
 fuerunt, quas Constantinus Imperator, Constantini iunioris filius, detraxit. Gradus æneis ante
 tẽplum sublari, & saxeis permutati sunt. Ascensum ad templum fuit per gradus duode-
 cim, nunc per totidem descenditur: ex quo intelligitur, quàm altè sit ex ruinis solum.
 exaggeratum. Parietes nunc latericij sunt, olim marmoribus incrustati fuerunt. Inter
 omnia igitur Vrbs opera, nullum admirabilius, siue molem, siue artem, siue impensam
 consideres, nullum etiam ex antiquissimis integrius: nam nec iniectis ignibus Gothi
 corrumpere, aut frangere potuerunt. Hæc ille, Paulò antè dicit, Hoc templum Bonifac-
 cium III. Pontificem à Phœa Imperatore, qui rem Pontificiam auxit, atque extulit,
 acceptum beatæ Virgini, & omnibus Sanctis dicasse: fuisseque primum dictum Virgini-
 nem ad Martyres: sicuti nunc à circulari forma Sancta Maria rotunda. Dionysius. Pan-
 theum quoq; perfecit Agrippa: id sic dicitur fortassis, quòd in simulacris Martis & Veneris
 multas Deùm imagines acciperet: vt verò mihi videtur, inde id nominis habet,
 quòd forma conuexa fastigiatum, cœli similitudinem ostenderet. Voluit Agrippa in
 eo Augusti quoque statuam collocare, noménq; operis ei adscribere: neutrum autem
 eo accipiente, in Pantheo ipso Cælaris superioris statuam suam & Augusti in vestibulo
 posuit. Et Plinius: Agrippæ Pantheon decorauit Diogenes Atheniensis, & Caryatides
 in columnis templi eius probantur, inter pauca operi sicut in fastigio posita signa,
 sed propter altitudinem loci minus celebrata. In honore est & in templo illo Hercu-
 les, ad quem Pœni omnibus annis humana sacrificauerunt victima, humi stans, ante
 aditum porticus agnationes sitæ.

IUPITER CONSERVATOR à conseruando dictus, à Domitiano consecratus est,
 quòd ipsum in seditione Vetelliana à furore hostium conseruasset: de quo sic Tacitus
 lib. Histor. 3. Domitianus prima irruptione apud æditum occultatus solertia liberi
 lineo amictum turbæ sacricolarum immixtus, ignarusque apud Cornelium primum
 paternum clientem, iuxta Velabrum deliruit. Ac potiente rerum patre, disiecto æditui
 contubernio, modicum sacellum IOVI CONSERVATORI, aramque
 posuit, casusque suos in marmore expressit. Mox imperium adeptus IOVI

A CUSTODI templum ingens, seque in sinu Dei sacrauit, &c. huius templi, quod in Capitolio extructum fuit, meminit etiam Suetonius in Domitiano, cap. 5. Extant etiam nummi veteres Iouis Conseruatoris simulacrum & nomen continentes, qualis etiam hic est Maximiani.

IUPITER SOL, vel Sol HELIAGABALVS, vnde dictus alibi explicabitur.

B FAGUTALIS IUPITER à fagu dictus, quæ Ioui sacra habebatur: inde eius sacellum Fagutal. Festus. Fagutal sacellum Iouis, in quo fuit fagus arbor, quæ Ioui sacra habebatur. Meminit eius & Varro, & Plinius lib. 16. cap. 10. qui etiam addit, non procul ab eo sacello & lucum fageum esse. Collocatur in regione decima, à quo extructum fuerit, incertum.

VIMINEVS IUPITER à viminibus dictus: vnde etiam collis Viminalis. Varro. Viminalis à Ioue Viminio, quod ibi aræ sunt eius, aut quod ibi vimineta fuerunt. Festus: Viminalis porta & collis appellabatur, quod ibi viminum sylua fuisse videtur, vbi est & ara Ioui Viminio consecrata.

ARBITRATORIS IOVIS templum in de cima Urbis regione ponitur à Victore: & appellatur Pentapylon, quasi quinque portarum.

PRÆDATOR IUPITER à præda appellatus, quod ei è præda aliquid deberetur. Seruius 3. Æneid. Romanis, inquit, moris fuit, vt bella gesturi, de parte prædæ aliquid numinibus pollicerentur: aded vt Romæ fuerit vnum templum Iouis Prædatoris, non quod prædæ præest, sed quod ei aliquid ex præda debeatur. Locus huius templi, & à quo fuerit consecratum, ignoratur.

MARIANVS IUPITER à Mario dictus est, qui cum cæteris monumentis téplum ei condidit. In hoc Senatusconsultum factum est de reuocando Cicerone ab exilio, quod ipsi erat per somnium significatum, vt scribit Valerius.

POMPEIANVS IUPITER, Colossus fuit Iouis, eximia magnitudinis, sic dictus à Theatro Pompeij cuius vicinus fuit. Plin. lib. 34. cap. 7. Moles, inquit, excogitatas videmus statuarum, quas Colossos vocant, turribus similes. Talis in Campo Marrio

Iupiter à Claudio Cæsare dicatus, qui ideò vocatur Pompeianus, à vicinitate Theatri.

IOVIS PROPVGNATORIS ædes in Palatio fuit, cuius mentio fit in antiquo Epigrammate:

P. MARCIVS. VERVS.
IMP. COMMODO. VI. ET PETRO-
NIO. SEPTIMIANO. COS.

AN. P. R. C. Dccccxli. K. DEC.
IN. PALATIO. IN. ÆDE. IOVIS.
PROPVGNATORIS.

IN. LOCVM. P. VERI.
LATILIVS. CORNELIANVS.
COOPTATVS.

PUGNANTIS IOVIS templum vbi fuerit, & à quo extructus cognitus est. Fugunt A & alia cognomina quibus Iupiter fuit à veteribus insignitus, & cultus: quorum quædam ex Varrone recitantur ab Aurelio Augustino lib. 7. de Ciuitate Dei. cap. 12. Dixerunt, inquit, cum victorem, inuictum, opitulum, impulsorem, statorem, centum pedam, supinalem, tigillum, alnum, ruminum, & alia, quæ persequi longum est. Hæc omnia cognomina imposuerunt vni Deo, propter causas, potestatisque diuersas: non tamen propter tot res, etiam tot Deos eum esse coegerunt: quòd omnia vinceret, quòd à nemine vinceretur, quòd opem indigentibus ferret, quòd habeat impellendi, statuendi, stabiliendi, resupinandi potestatem, quòd tanquam tigillum mundum contineret, ac sustineret, quòd aleret omnia, quòd ruma, id est, mamma aleret animalia, &c. ad quem locum videndus etiam Ioan. Ludouicus Viues. Iouis Opitulantis etiam Festus meminit his verbis: Opitulus Iupiter, & Opitulor dictus est, quasi Opis lator. Adulto Ioui in nuptiis sacrificabatur, de quo post. Dapalis Iouis Caro libro de Rustica meminit: fortasse sic dictus fuit, quòd ei sacra dapali epulo fierent. Sed satis hæc sint de Ioue, in cuius historia prolixior fui, cum ipse etiam pro Principe, & patre Deum, hominumque sit habitus. Progre diamur nunc ad alios.

De Iunone. CAP. VI.

CVM præcedens caput de Ioue præter opinionem nimium excreuerit, idè de Iunone seorsim dicam, quam quidem cum Ioue coniuncturus erat, vt puto, cuius & soror & vxor fuisse fertur. Fuit hæc Saturni & Opis filia sic dicta, quemadmodum Varro scribit, quòd vnà cum Ioue iuuat. Cic. lib. 2. de Nat. deor. Aër, vt Stoici disputant, interiectus inter mare & cælum, Iunonis nomine consecratur: quæ est soror & coniunx Iouis, quòd ei similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effœminatur autem eum, Iunonique tribuerunt, quòd nihil est eo mollius. Sed Iunonem à iuuando credo nominatam. Macrobius etiam in Somnium Scipionis: Iuno, inquit, & soror Iouis & coniunx vocatur. Est autem Iuno aër: & dicitur soror, quia iisdem feminibus, quibus cælum, etiam aër est procreatus: coniunx, quia aër subiectus est cælo. Libet hic referre fabulam de Iunone, qua ratione Ioui matrimonio iuncta sit, quam Lilius Gyraldus ex Commentariis in Theocritum affert, est autem hæc: Iupiter cum insidiaretur Iunoni, vt cum ea iaceret, eam conspexit procul à cæteris Diis, mutatus in Cuculum in monte confedit, qui prius Thronax dicebatur, postea ex re Coccyx dictus est: Cuculus ergo Iupiter tempestatem simul commouit: vbi cum sola in monte Iuno esset ea parte, qua postea constructa est Teliæ Iunonis ædes, Cuculus Iupiter ob tempestatis horrorem in virginis Iunonis gremium deuolauit, quem Iuno miserata veste contextit. Tum verò Iupiter suam indutus formam, Iunonem est amplexatus. Illa matris metu abnuebat, donec pollicitus connubium obtinuit. Hactenus ille. Iunonis passim apud Scriptores Ethnicos sit mentio, cuius historiam vel fabulam potius integram, vt recitemus, non est necesse.

Tantum de simulacro eius & cognominibus, quibus Romæ culta fuit, quædam dicemus. Simulacrum eius ita figurabatur: Erat scæmina, inquit Albricus, in throno sedens, sceptrum regium tenens in dextra, eius caput nubes tenebant opertum super diademam, quod capite gestabat, cui & Iris sociata erat, quæ ipsam per circuitum cingebat: nunciàmque Iunonis Iridem populi appellabant. Idè iuxta illam Iridem ancillam paratam, ad obsequium Dominæ figurabant. Paoues autem ante pedes eius, à dextris & sinistris stabant, auèsque Iunonis specialiter vocabantur, &c. Huius varia apud Romanos fuerunt, pro diuersis eius officiis, & muneribus, nomina. Prima quæ occurrit appellatio est, quòd dicitur Iuno Curis ab hasta. Nam hastam Curim Sabini appellabant. Cato in Originibus (si quæ leguntur fragmenta, legitima sunt.) Quirinalis collis, à Iunone Sabinorum dea, quam illi curatim, id est, hastatam Iunonem vocant. Idem tradit Festus. Huic deæ Romæ in omnibus Curis mensas posuit Titus Tadius Sabinorum Rex, quas suo etiam tempore Romæ fuisse, Dionysius testatur.

SORORIA IUNO dicta est à sorore Horatij. Huic in expiationem cædis sororis suæ aram Horatius consecrauit. Festus.

REGINA IUNO à Latinis cognominata, quòd & coniunx Iouis, deorum atque hominum Regis esset. Hæc à Camillo Dictatore Veis transuecta, in Auentinum, & celebri die, summo matronarum studio dedicata est. Collocatur à P. Victore in XII. Vrbs regione. Liuij verba de ea Romæ transducta adscribam: Cum iam humanæ opes egestæ à Veis

A à Veis essent, amoliri tum Deum dona, ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium modo cepere. Namque delecti ex omni exercitu iuuenes, pure lauris corporibus, caudida veste, quibus deportanda Romam Regina Iuno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admouentes manus, quod id signum more vetusto, nisi certæ gentis Sacerdos atrectare non esset solitus: deinde cum quidam seu spiritu diuino tactus, seu iuuenili ioco, visne Romam ire Iuno dixisset, annuisse: cæteri Romam conclamârunt: inde fabulæ adiectum est, vocem quoque dicentis, *VELLE*, auditam: motum certe sede sua, parui molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus, leuem ac facilem transfatu fuisse, integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani Dictatoris vocauerant, perlatam, vbi templum ei postea idem, cui vouerat Camillus, dedicauit. Hæc Liuius. Eadem Plutarchus habet, & prolixius quidem. Fuit aliud Regiæ Iunonis templum in Capitolio, quod, Liuius teste, à Cn. Flamínio bello aduersus Ligures votum est. Meminit eius & Cicero in Oratione ad Equites, anrequam in exilium iret.

B *CAPROTINA IUNO* vnde nomen acceperit, Plutarchus docet in Romulo de Camillo, & Macrobius, cuius hæc sunt verba: Post Urbem captam, cum sedatus esset Gallicus motus, res verò publica esset ad tenue deducta, finitimi opportunitatem inuadendi Romani nominis occupati, præfererunt sibi Posthumium Liuium Fidenatium Dictatorem. Qui mandatis ad Senatum missis, postulauit, vt si vellent reliquias suæ ciuitatis manere, matres familiæ sibi, & virgines dederentur. Cùmque Patres essent in ancipiti deliberatione suspensi, ancilla nomine Tutela, seu Philotis, pollicita est, se cum cæteris ancillis sub nomine dominarum ad hostes ituram, habitumque matrum familiæ & virginum sumpto, hostibus cum prosequentium lacrymis ad fidem doloris ingestâ suat. Quæ cum à Liuiio in castris distributâ fuissent, viros plurimo vino prouocauerit, diem festum apud se esse simulâtes. Quibus soporitis, ex arbore Caprifisco, quæ castris erat proxima, signum Romanis dederunt: qui cum repentina incursione superassent, memor beneficij Senatus, omnes ancillas manu iussit emitti, dotemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant vsæ, gestare concessit, diemque ipsum Nonas Caprotinas nuncupauit, ab illa Caprifisco, ex qua signum victoriæ ceperunt, sacrificiumque statuit annua solennitate celebrandum, cui lac, quod ex caprifisco manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. Hactenus ille.

C *IUNO MONETA* à monendo dicta: cum enim non multò ante Urbem captam à Gallis terræ motus factus esset, ferunt vocem exitisse è Iunonis templo, quod erat in arce, vt de sue plena fieret procuratio. T. Liuius scribit, L. Furium creatum Dictatorem contra Aruncos, quod bellum ab repentina populatione ceptum erat, inter ipsam dimicationem ædem Iunoni Monetæ vouisse, cuius voti, cum damnatus victor fuisset, Senatum ædem faciendam iussisse, locumque in arce destinatum, quæ area ædium M. Manlij Capitolini fuerat, anno postquam ædes vota erat, Monetæ dedicatum fuisse. Macrobius Calendis Iunij hoc factum fuisse scribit. Seruabantur in æde Monetæ Iunonis libri lintei, qui dicebantur, in quibus Imperij Romani fata continebantur. Non est verosimile, quod de Iunone Monetæ Suidas scribit, cum Romanis pecunia indigerent in bello contra Pyrrhum & Tarentinos, eos Iunonem inuocasse: quæ ipsos monuerit, si iustitiæ armis vterentur, pecuniam eis non defuturam, cùmque id Romanis rectè contigisset, Monetam Iunonem veneratos esse, eiusque rei signum fuisse, quod nomisma, id est, inoneta inscripta in eius templo asseruaretur.

D *IUNO SOSPITA*, à Græco *σώζω*, quod seruare significat, antiquis etiam Sipes appellata est, teste Festo. Hæc in primis Lanuiij colebatur magno cultu, vt docet Liuius. Simulacrum eius sungebatur cum pelle caprina & hasta, & scutulo, & cum calceolis repandis. Cicero. Hanc Iunonem, cuius Lanuiij ædes erat, Romani etiam colebant: sic enim Liuius: Lanuuius, inquit, ciuitas data, sacraque sua reddita, cum eo, vt ædes, lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuuius in municipibus cum populo Romano esset. Quare sepe apud Liuium & alios legitur, misisse Romanos Lanuuium, qui sacrificio facto Iunonem Sospitam placarent. Postea verò & Romæ in foro Olitorio eidem ædes fuit extracta à C. Cornelio. Sic enim Liuius lib. 32. Consul principio pugnae ædem vouit Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi, fugatique essent. Item lib. 34. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: vna Iunonis Sospitæ in foro Olitorio, vota, locatæque; quadriennio autè à C. Cornelio Consule Gallico bello, Censor idem dedicauit. Huic Consules magistratum inuenates sacrificare solebant. Cicero pro Muræna.

IVNO LUCINA inde nomen habet, quòd lucem nascentibus dare crederetur: vnde etiam Lucetia. Varr. de lingua Latina lib. 4. Ideò videtur à Latinis Iuno Lucina dicta, vel quòd terra, vt Phisici dicunt, iuuat, & lucet: vel quòd ab luce eius, qua quis conceptus est, vna viuat, donec mensibus actis produxit in lucem. Facta igitur à iuuado & luce, Iuno Lucina: à quo parientes eam inuocant. Vnde illud Glycerij apud Terentium:

Iuno Lucina fer opem, serua me obsecro.

Plinius verò eam sic dictam ait, à luco, vbi eius ædes condita fuerit, vbi lotos fuerit mire verustatis, quam opinionem etiam Ouidius in Fastis recitat. Huius templum in v. regione Urbis à P. Victore recensetur, vbi & lucus ei dicatus fuit. Ædícula ipsi in v. regione extructa & dedicata fuit, teste eodem. Scribit Dionys. Seruium Tullium Regem ærarium Iunoni Lucinæ instituisse, in quod pro singulis nascentibus parentes, siue cognati ceteri pretij nummum inferrent.

IVGA IVNO appellata, vel quòd Iuges, vt ait Pompeius: sunt enim eiusdem iugi pares, vnde & coniuges: vel, vt scribit Seruius, propter iugum quod imponebatur matrimonio coniungendis. Iuga Iunonis ata fuit Romæ in vico, qui idè Iugarius dictus erat, vt Festus ait. Scribunt alij quòd ad hanc aram veteri ritu nubentes vinculis iuncti fuerint, in omen futuræ concordiæ.

Fuit & IVNONIS IYLIAE ædícula in regione v. & templum Iunonis Martialis in regione iix. Horum verò cognominum mentio extat in nummis C. Vibij Trebonij Galli Imperatoris.

Præter hæc, quæ hæctenus recitauimus, etiam Iunoni alia ferunt indita cognomina: Interduca, Domiduca, Vnxia, Cinxia, in nuptiis inuocabatur, de quibus infra.

Calendaris Iuno vocabatur ab antiquis, quoniam omnes Calendas ipsi attributas existimabant: in primis Laurentis patriis religionibus suis seruabant, qui & hoc cognomē Calendaris Iunonis cæremoniis addiderunt, & omnibus Calendis huic Deæ supplicabant. Sed & Romæ Pontifex minor in Curia Calabra Iunoni rem sacrā faciebat, & Regis vxor, id est, Regina sacrorum, porcā, vel agnā in regia Iunoni immolabat.

NOVELLA IVNO calabatur à Pontificibus: id est, vocabatur in mensum Calendis. Varro.

FEBRVATA, vel FEBRVALIS dicebatur à Februario, quòd ipsi eo mense sacra fiebant. Festus.

FLVONIAM IVNONEM mulieres colebant, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant. Festus.

OPIGENAM etiam IVNONEM matronæ colebant, quòd ferre eam opem in partu laborantibus credebant. Idem.

POPVLONA, seu POPVLONEA IVNO etiam cognominata, quam populus seu plebs precabatur, vt innuit Martianus. Sed de IVNONE hæctenus.

- De Apolline & Diana. CAP. VII.

Sequuntur inter Selectos Deos Apollo, & Diana.

APOLLO à plerisq; putatur idem esse qui Sol, quidam diuersum ab eo faciunt. Cotta apud Ciceronem varios esse Apollines dicit, & ex iis quatuor recenset. Apollinum, inquit, antiquissimus is, quem paulò antè ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. Alter Corybantis filius, natus in Creta: cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur. Tertius Ioue tertio natus, & Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. Quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quòd ab eo se leges ferunt accepisse. Ex his quatuor tertium potissimum à Romanis cultum fuisse, suspicari licet. Is enim celebratissimus apud eos fuit. Diana frater, de quo sic Manilius. vel Manlius apud Varronem: Latona parit casto complexu Ioui Deli deos geminos, id est, Apollinem & Dianam, vt interpretatur Varro idem: O sancte Apollo, qui vnbilicum certum terrarum obtinas. Vnde nomen Apollo habeat, variante Scriptores. Macrobius aliquor diuersas sententias & cognomina recenset lib. 1. Saturn. cap. 17. Hunc quatuor artibus antiqui præfecerunt. Nam primum citharcedum, ac Citharcedorum Deum: deinde Medicinæ inuentorem, post Iaculatorein & Sagittarium, tum Vatem, & vaticinij Deum cõstituerunt. Fabulam eius prolixè recitare nolo. Pingebatur in spe-

A in specie impuberis iuuenis, modò facie puerili, modò iuuenili, semper imberbis: interdum autem cana diuersitate apparentis: licet verò tali facie esset formatus. Is super caput portabat tripodem aureum. In dextra verò manu habebat sagittas, arcum & pharetram: in sinistra autem citharam tenebat. Albricus, item Macrobius & alij. Nonnunquã etiam ita figurabatur, vt manu dextra Gratiã gestaret: arcum cum sagittis sinistra: qua de re multa habet Macrobius lib. I. Saturna. cap. 17. Religiosè hic fuit à Romanis cultus, ac multa est consecutus templa, ædes, aras, multaque cognomina. Dicitur enim, Cœlispex, Medicus, Palatinus, Sandaliarius, Sofinus, Thufcanicus, Tortor.

COELISPEX fortasse dicitur, quòd ita figuratum sit eius simulacrum, vt cœlum aspexerit.

B MEDICVS dicitur, quòd medicinæ fuerit inuentor. Huic ædem extruxit M. Fuluius Nobilior Censor anno 10 LXXIV. Gofs. L. Manlio Acidino, Q. Fuluius Flacco. Liu. li. 49.

PALATINVS, qui & ACTIACVS, & NAVALIS, & PARÆTONIVS, dicitur fuit Apollo à templo, quòd ipsi in monte Palatino Augustus, Antonio & Cleopatra deuictis, ex marmore (vt Seruius testatur) Lunensi fecit. Templum hoc fuit donis opulentissimum, siquidem Augustus aureas argenteasque statuas sibi positas ei donauit, fuit etiam opere magnificentissimum. Valuæ erant eburneæ, auro picturisque ornatae, de quibus detracta hostibus spolia suspensa erant. Describit hoc templum elegantissimè Propertius cuius versus aliquot ex castigatione Iosephi Scaligeri adscribam: sunt autem hi:

Tum medium claris surgebat marmore templum,

Et patria Phœbo charius Ortygia.

Auro solis erat supra fastigia currus,

Et valua Libyci nobile dentis opus.

Altera deiectos Parnassi vertice Gallos,

Altera marebat funera Tantalidos.

Deinde inter matrem Deus ipse, interque sororem

Pythius in longa carmina veste sonat.

Illic aspicias scopulis harere sorores,

Et canere antiqui dulcia furta Iouis.

Vt Semele est combustus, vt est deperditus Io:

Denique vt ad Troia tecta volarit alis, &c.

Fuit hoc templum etiam porticu circumdatum, quæ templi Apollinis Palatini appellata, vt ex eodem Propertio liquet, dicente:

Quaris cur veniam tibi tardior? aurea Phœbi

Porticus à magno Casare aperta fuit.

Tota erat in species Pœnis digesta columnis:

Inter quas Danaï fœmina turba senis.

Hic equidem Phœbo visus mihi pulchrior ipso

Marmoreus tacita carmen hiare lyra.

Atque aram circum steterant armenta Myronis,

Quattuor artificis viuida signa boues, &c.

Fuit & ibidem Area Apollini Palatino consecrata. Hodie ne vestigia quidem illius templi relicta sunt: diruto etiam S. Lucie sacello, in quod Apollinis illud conuersum fuerat.

F SANDALIARIVS APOLLO, simulacrum fuit Apollinis, quod Augustus Cæsar ex strenua, quam ipsi Equites Kalendis Ianuariis in Capitolio præbebant, mercatus est, & in vico quodam regionis Quartæ dedicauit, vnde vicus ipse Sandaliarij nomen accepit. Onuphrius Panuinius & Sext. Rufus. Dicitur autem est Sandaliarius, vt quidam volunt, quòd simulacrum istud Sandaliis fuerit ornatum. Quod ferè probat Theodoros Pulmanus, qui annotat, in antiquis duob. Suetonij exemplaribus, pro eo, quod in excusis est, Apollinem Sandaliarium, fuisse Apollinem Sandaliatum. Est autem Sandaliũ genus calceamenti, quod Germanicè pantoffelen dicimus. Antonius tamen Sabellicus nõ vicũ ab Apolline, sed Apollinem à vico Sandaliarium appellatũ fuisse vult, quòd in eo

vico, in quo hæc Apollinis effigies dedicata fuerit, plurimi Sandaliarij opifices habitârunt, cum quo etiam facit Læuinus Torrentius.

SOSIANY'S etiam APOLLON simulacrum fuit Apollinis cedrinum è Seleucia Româ aduectum, & in æde eius collocatum. Meminit huius Plinius lib. 13. cap. 5.

TORTORIS quoque APOLLINIS simulacrum fuit Romæ, de quo Suetonius scribit, Apollinem hoc nomine in quadam parte Urbis cultum fuisse. Antonius Sabellicus putat, eum Tortorem dictum fuisse à vico, in quo venalia tortorum flagella pependérunt, vel quem tortores incoluerunt. Idem probat Læuinus Torrentius.

THYSCANICVS APOLLO Romæ fuit in Bibliotheca templi Augusti, quinquaginta pedum à Pollice, de quo Pli. lib. 34. cap. 7. dubium esse dicit ære mirabilior sit, an pulchritudine.

APOLLINEM DIADEMATAVM, eius denique colossam, cubitorum triginta, cætum & quadraginta talentis in eo insumptis, Lucullus ex Apollonia Ponti in Capitolium transtulit. Plinius. Reperiuntur & alia Apollinis cognomina in verustis monumentis & nummis, quæ libens prætereo.

DIANA.

Apollinis soror DIANA fuit, sic dicta, ab Iana, si Macrobio credimus, d litera addita: Iana enim Luna est. Alij à *dis*, appellatam eam volunt: hoc est, à Ioue, quasi Iouiana, Iouis enim est filia. Quidam quasi Deuianam, quoniam venantes per deuia, & sylvas deuicare solent captantes feras. Alij Deuianam. Dianam tres Cicero connumerat lib. 3. de Natura Deorum: Primam Iouis & Proserpinæ filiam, quæ pennatum Cupidinem genuisse dicitur: secundam notiores ait, quæ Ioue tertio & Latona nata sit: tertiæ patrem Vpin fuisse dicit, matrem Glaucem, quam sæpe Græci Vpin paterno nomine appellant. Ex his secunda celebratissima fuit, à Græcis, & postea à Romanis culta. Simulacrû eius tale erat: Pingebatur speciem scæminæ, coma dissoluta, quæ arcu tenebat & sagittâ, ceruus quoque cornutos in venatione insequi videbatur, sicuti adhuc in nûmis antiquis cernitur.

Primum DIANÆ templum Romæ in Auentino monte exstructum fuit à populis Latinis, Seruio Tullio regnante. Cum enim, vt Dionysius scribit, Cupido Seruium Regem inuasisset ex populis Latinis, quasi vnum corpus constituere, ne à se inuicem dissentientes, mutuis cædibus ruerent, conuocatis Latinorum optimatibus, suasis eis vt templum cum inuolabili refugio communi sumptu Romæ construerent, quò conuenientes ciuitates, quotannis priuatim simul & publicè sacra facerent, exercebantque forum rerum venalium certis temporibus: & si qua offensa populis incideret, inter sacra Deorum conciliarentur ex aliorum populorum arbitrio. Hæc & alia multa commoda proponens, quæ consequerentur, & communi concilio, omnibus persuasit, qui tum aderat. Collatis deinde oppidatim pecuniis, Dianæ templum ædificauit in Auentino eminentissimo vrbis tumulo, & fœderis leges conscripsit ciuitatibus, ritûsque celebrandi festi, atque fori constituit. Et ne vlla iniuria temporum abolerentur, in creta columna incidit decreta concilij, & ciuitates eius conuentus participes. Ea columna permansit vsque ad nostram ætatem in Dianæ templo dedicata, inscripta literarû characteribus Græcanis. Hactenus Dionysius. Huic templo boum cornua erant affixa, cum reliquis Dianæ fanis ceruorum cornua affigerentur, cuius rei causam hanc recitat Plutarchus, esse id monumento antiqui casus. Fuisse quendam in Sabinis, Autronem Coratium, qui vaccam habuerit magnitudine & forma reliquis præstantem, monitumque à vate quodam ei, qui in Auentino bouem hanc Dianæ immolasset, fata summam potestatem deferre, Urbemque ipsius Italiæ totius regno potituram Romam sese contrulisse bouis ibi mactandæ gratia. Seruum autem Regi Seruio clam id varicinium, Regemque Cornelio Pontifici indicasse. Tum Cornelium Autroni mādasse, vt ante sacrificium aqua Tiberis profluente sese ablueret: sic enim legibus præscriptum esse litaturo: ita hunc lotum abiisse. Interim Seruium occasionem immolandæ vaccæ in honorem Dianæ præcepisse, mactatæque cornua templo affixisse. Hactenus Plutarchus. Eandem fabulam & Liuius recitat.

Fuit ædes DIANÆ in Cæliolo, quæ hodie est templum S. Ioannis Euangelistæ, ante portam Latinam, minimam & nullorum planè ornamentorum. Idem in Subura, vnde nomen DIANÆ Suburanæ.

Ædicula quoque DIANÆ VALERIANÆ in regione Urbis VI. fuit. Item in vico Patricio ædes Dianæ fuit, quam non intrârunt viri, cum ab aliis non arcerentur, eius

A ejus rei hanc causam Plutarchus quæst. 3. affert, fieri id ob sermonem vulgatum. Mulierem enim quandam Deæ ibi cultum exhibentem à quodam vi fuisse compressam, eumque à canibus discerptum: vnde supersticio nata fit, ne viri eò intrarent.

De Sole & Luna. CAP. IIX.

APOLLINI & DIANÆ subicimus SOLEM & LUNAM, qui quamvis iidem sint, quia tamen supersticio Ethnica nonnunquam eos distinguit, ideò etiam nobis seorsim dicendum. Fuerunt Sol & Luna filij Theæ, siue Matris magnæ & Hyperionis, si Diodoro credimus, qui libro 4. Antiquitatum, capite 5. hæc scribit: Regina filia Titæ prior annis, prudentiæque, & virtute reliquis præstantior, in gratiam matris fratres omnes educauit, eoque magnam aiunt Matrem appellatam. Postea verò quàm pater post obitum ad Deos transit, communi populorum fratrumque consensu regnum cepit, adhuc virgo, cum nulli antea nupsisset. Postmodum cupiens filios relinquere successores regni vnum ex fratribus Hyperionem virum sumpsit: ex quo duos peperit liberos, Solem & Lunam. Quorum formam prudentiamque admirantibus singulis, tradunt fratres proliis inuidia motos, veritòsque, ne quando imperium ad Hyperiona perueniret, scelesto facinore excogitato, fratrem communi consilio obruncasse. Solem adhuc puerum in flumen Eridanum proiecit, suffocatum esse. Quare vulgata Luna præter modum fratrem diligens, ex tecto se præcipitavit. Matri quærenti iuxta flumen corpus, cum in somnium incidisset, visum per somnium est, à Sole se consolari, rogarique ne lugeret natonum mortem. Nam homicidas meritum esse supplicium passuros: se verò ac sororem quadam Dei providentia futuros immortales. Nam ignem cæli sacrum antea vocatum Solem ab hominibus appellandum fore: quæ verò Mena prius dicebatur, Lunam. A somno exprorecta, cum omnibus tum somnium, tum infortunium suum narrasset, filios vt Deos coluit, ipsa innupta viuens. Postmodum in insaniam versa, cymbala, tympanaque quatens, edito sonitu, sparsis crinibus per patriam errabat. Quo aspectu misero obtupebant homines. Cum verò singuli eius dolori misererentur, quidam corpus sustinerent, maximo imbre coorto, continuoque fluminum casu Reginam aiunt disparuisse. Quare admiratur populus, Solis Lunæque nomen ad astra transtulit, marrem etiam Deam existimauit. Et erecta ara cymbalis ac tympanis, cæterisque rebus illius gesta imitatus, sacra illi, & Deorum honores instituit. Dictus autem est Sol, vel quia solus ex omnibus sideribus sit tantus: vel quia cum est exortus, obscuratis omnibus solus appareat. Luna à Lucendo nominata est, eadem est Lucina. Cic. lib. 2. de Nat. Deor. Primus Soli & Lunæ ædes Romæ consecrauit T. Tati Sabinorum Rex, Ter. Varrone, & Dio. Halicarnassæo auctoribus. Postea etiam aliæ iis ædificatæ commemorantur in descriptione xiv. regionum Urbis, tria Solis templa, ex quibus vnum est templum Solis Heliogabali, quod condidit Imper. Antonius Varius Heliogabalus in monte Palatino, eodem loco vbi prius fuerat ædes Orci. Colebatur is Heliogabalus in Syria, cuius Sacerdos cum aliquando fuisset Antonius, postea Imperator factus, Romæ etiam ipsius instituit cultum, ita vt omnia omnium aliorum Deorum mysteria, & sacra etiam ad hunc vnum vellet transferri: qua de re Lampridium loquentem audiamus: Vbi primum, inquit, Antonius ingressus est Urbem, Heliogabalum in Palatino monte iuxta ædes Imperatoris consecrauit, ei que templum fecit, studens & Matris typum, & Vestæ ignem, & Palladium & ancylia, & omnia Romanis veneranda in illud transferre templum: id agens, ne quis Romæ Deus, nisi Heliogabalus coleretur. Dicebat præterea Iudæorum & Samaritanorum religiones, & Christianam deuotionem illuc transferendam, vt omnium culturarum secretum Heliogabali sacerdotium teneret. Hæc ille Collocatur hoc templum à P. Victore in regione Urbis x.

LUNÆ etiam templa tria, ædicula vna, referuntur. In monte Auentino magnum templum Lunæ fuit. Fuit item templum in Capitolio, & in monte Palatino templum Lunæ noctiluxæ fuit, in quo noctu lumina solebant accendi. Vnde etiam noctiluca dicitur, teste Varrone. Tantum de his.

De Mercurio & Minerva. CAP. IX.

MERCVRIVM & MINERVAM etiam veteres coniunxerunt: non quidem coniugio, sed communitate studiorum, de quibus hoc capite dicemus.

MERCVRIVS à Latinis quasi medicurius, vel medius currens, quòd sermo medius inter homines fit, cuius ipse Deus ab antiquis credebatur. Arnobius. Festus ait Mercuriū

à mercibus dictum esse: hunc enim negotiorum omnium Deum veteres existimant. Fulgentius, Mercurium dici, quasi Mercium curam. Cicero lib. 3. de Natura Deorum, quinque Mercurios numerat. Vnum qui Cælo patre, & Die matre natus sit, cuius obsecans excitata natura traditur, quod aspectu Proserpine commotus sit. Alterum Valentis & Phoronidis filium, eum qui sub terris habitat, & Trophonius appelleretur. Tertium Ioue tercio natum, & Maia: ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. Quartum Nilo patre: quem Ægyptij nefas habeant nominare. Quintum quem colant Pheneatæ, qui Argum dicatur interemisse, ob eamque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges & literas tradidisse: quem Ægyptij Therin appellant. Lactarius Grammaticus tantum quatuor numerat. Inter hos celebratissimus fuit ille, qui Iouis & Maiæ filius, de quo extat lepidissimus Dialogus Luciani, quomodo à prima pueritia, imò infans adhuc in cunis iacens furacissimus fuerit. Multa munia Mercurio tribuerunt, crediderunt eum Deum sermonis, unde & internuncius Deorum est existimatus. Mercatorum etiam Deus fuit, ut putà, qui pondera, & mensuras, & quæstum ex mercatura facere, Diodoro teste, instituerit. Literas, Musicam, Palæstram & Geometriam inuenisse dicitur, de quo eleganter Galenus Pergamenus in Suaforia (si libellus est legitimus) Mercurium, inquit, ut orationis parentem & artium omnium auctorem, in aliam effigiem, quam Fortunæ effinxerunt, tum Pictores, tum Plastæ. Effingunt enim iuuenem formosum, non tamen fucatum, aut comptum, sed nativa quadam virtutis specie, vultu hilari, acribus oculis, in basi quadrata, quæ stabilitatis & firmitatis figura est. Assignauere ei in capite & pedibus alas, significare volentes volucrum per aëra ferri sermonem: itè caduceum, cui duo dracones sunt implicati, eò quòd Praconis munere fungatur, & pacis auctor habeatur. Statuas Mercuriales appellarunt, quæ in viis extitit iter facientibus.

habeat. Festus ait, idèd Cyllenium dictum, quòd omnem rem sermo sine manibus conficiat, quibus partibus corporis, qui careant, *κύλλης* vocari. Huius duæ aedes, totidem aedicular, aræ, & templum Romæ fuerunt, uti ex xiv. regionum descriptione apparet.

MALEVOLI MERCURII signum, ait Festus, appellabant idèd, quòd in nullius taberna spectabatur.

CAMILLVS dictus fuit ab Hetruscis, quòd esset minister Deorum: Camillos enim ministros sacrorum veteres appellabant, ut infra docebimus. Verùm de Mercurio non addam plura, de quo vel solo integrum volumen confici posset. Ad Mineruam progrediamur.

DE MINERVA.

DE MINERVA, unde nomen habeat, plurimæ, eaque diuersæ veterum scriptorum extant sententiæ, quas hoc loco commemorare volo. Cicero ait, Mineruam dictam esse à minuendo, vel minando, quia prudentiæ Dea sit, & belli. Festus etiam, quòd bene moneat, Mineruam esse dictam vult. Arnobius quasi Memineruam appellatam esse dicit, quòd à quibusdam eadem memoria esse affirmetur. Cicero quinque Mineruas recenset. Minerua prima, inquit, quam Apollinis matrem supra diximus. Secunda orta Nilo, quam Ægyptij Saitæ colunt. Tertia illa, quam Ioue generatam supra diximus. Quarta Ioue nata, & Coriphe, Oceani filia, quam Arcades Coryphasiam nominant, & quadrigaram inuentricem ferunt. Quinta Pallâtis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui primarû talaria affigunt. Tertia ex his ex cerebro Iouis prognata dicitur, qua de re extat elegantissimus Luciani Dialogus. De Minerua in hunc ferè modum scribit Isidorus: Mineruâ gentiles multis ingenis prædicat: hanc enim primâ lanificij vsûm monstrasse: hanc etiam telam ordisse, & colorasse lanas perhibet: oliuæ quoque dicunt

A dicunt inuentricem, & fabricæ, & multarum artium repertricem, idèbque illi vulgò Opifices supplicant. Sed & hoc poetice fingitur. Non enim Minerva istarum artium princeps est: sed quia sapientia in capite dicitur esse hominis, & Minerva de capite Iouis nata fingitur, hoc est, ingenium: idèb sensus sapientis, qui inuenit omnia, in capite est. Idèb & Dea artium Minerva dicitur, quia nihil excellentius est ingenio, quo reguntur vniuersa. Effingebatur Minerva vultu virili & truculento, galeam in capite gerens, armis insignibus, oculis toruis & glaucis, cum hasta prælona, & crystallino clypeo, caput Gorgonis inscriptum habente, quomodo ex capite Iouis profiliisse fingitur.

PALLAS eadem dicta est, vel à Pallante Gigante occiso, vt scribit Seruius, vel quòd in Pallante palude orta esset, vt Festus, vel *ἐκ τῆς πάλαιης τοῦ ὄρου*, idèb vibranda & concurrida hasta: vel à saliendo, & saltando in bello, vt Plato ait. Huius simulacrum Palladium dicebatur, de quo in Vesta dicam.

MINERVÆ templa & ædes plures Romæ fuerunt: in reg. I. ædes eius fuit: in II. reg. ædícula Minervæ Captæ, cuius appellationis causas aliquot recitat Ouid. vel quòd ingeniosa Dea sit, cum capitale ingenium solers dicamus, vel quòd feratur profiliisse ex capite Iouis, vel quòd domitis Faliscis captiua Romam fuerit deducta, vel quòd capite puniatur, si quis ex eius templo furto quicquam subtrahat. Addit Paulus

Marsus aliam Mineruam captam fortasse dici posse, quòd captus locus ex Festi sententia ad sacrificandum legitime constitutus videretur.

Templi **MINERVÆ MEDICÆ** P. Victor meminit, quòd fuit in regione v.

Templum **MINERVÆ FLAVIANÆ** in VI. regione collocatur.

D Fuit & à Pompeio Magno delubrum Minervæ consecratum, còsecrò bello annorum 30. de quo Plinius lib. 7. cap. 26. quòd fuit magnifice ornatum, in quo etiam fuit breuiarium rerum in Oriente gestarum à Pompeio Magno.

MINERVÆ sive **PALLADIS AVENTINÆ** templum in Aventino monte antiquissimum fuit, & Liviij Andronici Poëtæ donarij celebre, quibus ipse ab alijs Poëtis & ab Historicis, quibus fabulas scripserat, honoratus, eadem ad Mineruam ingeniorum præsidem, grata pietate detulerat. De hoc templo Ouid. lib. 6. Fast. De delubro Minervæ in Capitolio antea diximus: Mineruam custodem Cicero domi suæ priuatim coluit, quam postea abiturus in exilium, in Capitolium detulit, & consecrauit. Dio. lib. 38.

CHALCIDICÆ MINERVÆ templum in noua Urbis regione C. Octavius Augustus dedicauit. Dio. lib. 38.

E Signum **MINERVÆ CATVLLIANÆ** à Q. Lutatio Catulo dedicatum est: vnde & nomen habet. Plinius.

MINERVIVM, **MINERVÆ** templum dicebatur. Tantum de Minerua.

MERCVRIO & MINERVÆ, quos artium bonarum inuentores & præsidem fuisse diximus, Musas iungamus, quamuis ad Apollinis historiam referri potuissent, & debuissent etiam.

De Marte & Venere.

CAP. X.

F Coniunxerunt etiam hos Deos, non quidem quòd coniuges essent, sed quòd Camasij.

MARS dictus, vt Varro scribit, ab eo, quòd maribus in bello præstatur: aut quòd à Sabinis acceptus fuerit, ibi Mauors dictus. Mauors verò, vt ait Cic. quòd magna veritas: vel, vt Seruius notat, figuratè dicitur, vt induperator, pro imperator, ita Mauors pro eo qui est Mars. De patria eius varia à scriptorib. traduntur, quæ ab Arnobio lib. 4. còtra Gentes recitantur. Voluit aliqui ipsum solius Iunonis filiũ esse, quæ eũ cum per vireta vagaretur, ex contactu & olfactu florũ conceperit. Alij ex Ioue & Enyo natũ tradiderunt. Iupiter apud Homerum dicit, Martem ex se & Iunone procreatũ esse. Hũc Romani summo cultu venerati sunt, quòd existimarèt parètẽ ipsum fuisse Romuli: vnde etiã in nummis

quibusdam expressus videtur. Mars accedens ad Rheam Syluiam Romuli matrem, concubiturus cum ea, quorum vnum hic adiecimus. Effingebant eum ardentem, nunc in curru, nunc in equo armatum cum hasta & flagello, interdum gallum ei appingebant ob militum vigilantiam. De cognominibus & templis eius hæc traduntur.

Dictus fuit GRADIVS à gradiendo, vel progrediendo. Festus sic scribit: Gradivus Mars appellatus est à gradiendo in bella vltro citroque: siue à vibratione hastæ, quod Græci dicunt *κρησθίων*: vel, vt alij dicunt, quia gramine fit ortus, quod interpretatur, quia corona graminea in remilitari maximæ est honorationis. Huius templum elegans & magnum extra Urbem, prope portam, in via Appia fuit, quod etiam templum Martis extramuraneum à P. Victore appellatur. Hoc templum à L. Cornel. Sulla Felice restitutum, ampliatumque, ac supra c. columnas positum ferunt. Iuxta hoc templum extra portam Capenam erat manalis lapis, quem cum propter nimiam siccitatem in Urbem deferrent, sequebatur statim pluuia, hinc eum, quod aquas manaret, manalera lapidem dixere. Festus.

MARS QUIRINVS à Sabinis nuncupatus, à Quiri hasta, qua hic Deus vti existimabatur. Etiam huius templum in i. regione collocatur. Fuit prope portam Capenam, intra Urbem.

Antiquissimum Martis templum in campo Martio fuit: vnde etiam campus ille nomen habet, de quo alibi.

In circo Flaminiæ ædes Martis fuit, cuius meminit Corn. Nepos, citante Prisciano: In circo Flamini, inquit, fuit ædes Martis, architectata ab Hermodoro Salaminio. In Capitolio etiam ædes Martis fuit, à T. Tatius vota & extructa, cuius simulacrum Ioui Capitolino cedere noluisse ab aliquibus proditur.

MARS VLTOR, ab vlciscendo dictus. Huic templum in foro suo maximum & sumptuosissimum cum opere, tum artificio Augustus extruxit, bello Philippico, quod patris sui vlciscendi causa suscepit. Suetonius. Magnificentiam eius multis versibus celebrat Quidius libr. 5. Fast. In aditu templi ante fores ab vtroque latere Martis & Veneris statua erant, Ouid. lib. 2. Trist. teste. Ad idem templum Apellis tabulam posuit Augustus, in qua Alexander triumphans, Belli imaginem vincis ad tergum manibus, quasi captiuam ducit. Nunc in eo templo picta cohors Romana, cuius vexillifer pro signo labrum habet. Idem Augustus non multo post templum Marti secundum Vltori, siue (vt ipse dici voluit) bis Vltorii, in Capitolio erexit, in quo suspensa signa sunt, à Parthis reddita. Suetonius in Augusto, Dionys. libr. 54. vbi scribit, factum id fuisse ad similitudinem Iouis Feretrii. Icones horum templorum in nummis conspiciuntur, sicuti in præcedenti figura demonstratur.

Fuit & in Vaticano Martis ædes, & Mauortij ædicula, regione i v. Sed de Marte hæc ædificia: cui adiecimus etiam, quia hæc pertinent, Bellonam & Victoriam.

BELLONA.

BELLONAM à bello, antè Duellonam, à duello dictam Varro scribit. Ea bellorum Dea fuit, quæ vt Statius in Theb. canit, Marti in bella eunti, currum & equos pararet, quæque vt Hyginus refert, acum inuenit: vnde etiam vult, eam ab acu, quæ Græcè *ἄξων* dicitur, Bellonæ nomen accepisse. Quidam eam Martis vxorem, quidam sororem fuisse scribunt, quidam & sororem & vxorem faciunt. Ædem habuit in ix. Urbis regione, extat versus portam Carmentalem, in circo Flamini, infra quam dabatur Senatus legatis exterarum nationum, quos in Urbem admittere volebant. Item Ducibus à bello redeuntibus antè ædem colunnella erat, quæ bellica vocabatur, supra quam hastam iace-

A iaciebant, cum bellum indicabatur. Ouidio, P. Victore, & Festo auctoribus. Condidisse eadem hanc dicitur App. Claudius Cæcus, bello Thulco confecto. Ouid. lib. 6. Pastor. Sacerdotes huius Deæ dicuntur ab Acrone Bellonarij, qui se ipsos cultris feriebat, & proprio sanguine numen placabant, furentesque vaticinabantur. Tertul. in Apolog. Lactan. lib. 1. Diuin. insti. Alia, ait sacra Virtutis, quam eandem Bellonam vocant, in quibus ipsi Sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificabant. Lectis namque humeris, & vtraque manu districtos tenentes gladios currunt, & efferuntur, & insaniunt. Meminit eorum etiam Tibullus, Iuuenalis, Lucanus, Horatius, & alij. Fingebatur hæc Dea furens flagello pugnæ concire, Lucano in 7. ita canente:

Sanguineum veluti quatens Bellona flagellum.

B

VICTORIA

VICTORIAM à vincendo dictam, nemini obscurum est, quam Phurnutus Pallantis filiam, Lycaonis neptem fuisse, cum Minerua enutritam, & in numerum Deorum relatam ab ipsa, & Victoriam appellatam, docet. A Romanis religiosè culta est. Simulacrum eius fuit, vt in antiquis nummis & marmoribus cernere est, virgo alata, volans, coronam vel palmam proferens. Ædes Romæ habuit tres, ædículas duas, lucum etiam & arcem, vt de reliquis taceam.

C

Antiquissimum VICTORIAE templum in Auentino fuit, conditum ab Arcadibus, vt Halicarnassæus meminit. Alterum in Palatino fuit, eo loco vbi antea P. Valerij Poplicolæ domus fuit, quod L. Posthumius Ædilis curulis ex mulctatitia pecunia extruendum curauit, in quo matronæ Romanæ simulacrum Matris Deum Pessinunte aduectum, antequam propria ædes consecraretur, intulerunt. Liuius lib. 29.

Ædiculam VICTORIAE virginis Mar. Porcius Cato Consul anno 10 LV. bello Hispaniensi vouit, & biennio post dedicauit. Liuius lib. 34.

VICTORIAE simulacrum aureum CCCXX. pondo ab Hierone Siciliae rege gratulationis causa Romam missum, & in Capitolini Iouis templum illatum est. Liuius lib. 22.

NEMESIS.

D

AD Deos militiæ præfides etiam Nemesis pertinet, quæ alio nomine Rhamnusia & Adraestia est appellata. Nemesis dicitur $\alpha\pi\sigma\tau\eta\ \tau\eta\varsigma\ \epsilon\upsilon\lambda\alpha\sigma\tau\eta\ \delta\iota\alpha\upsilon\lambda\epsilon\tau\tau\alpha\varsigma$: id est, à distributione, quæ unicuique fit. Quænam hæc Dea fuerit, & quomodo à Romanis fuerit culta, tum alij, tum Ammianus, & Pomponius Lætus docent. Ammiani verba sunt: Nemesis Dea est, vltrix facinorum impiorum, honorumque præmiatrix: arbitra rerum, regina causarum, quam Theologi veteres fingentes Iustitiæ filiam, ex abdita quadam æternitate tradebant, omnia despectare terrena. Pomponius autem Lætus, Romani, inquit, profecturi ad bellum, Nemesei sacrificabant, & munus gladiatorium edebant: quod non sine ratione factum arbitramur. Virgo & Victrix Nemesis numen fuit, quo qui ex malefactis delinquebant, puniebantur. Vnde Victores Nemesein non frustra inuocabant. Romani enim semper iusta mouere arma. Cæteræ nationes odio & malevolentia, liuoréque, quod imperium tantæ Urbis iustitia augetur, tela in populum Romanum capiebant. Nemesis, quam plerique existimauere esse vim Fortunæ, alij filiam Iustitiæ, alij vim quadam inter cælestes discurrentem, prima rerum semina, quæ fatorum & sortium vires temperat, atque emendat, rebus humanis trutinam adhibens, & quæ cælo terrena despectans, nocentes punit, bonis præmia largitur: & cum sit velocissima, quia diu non permittit impios præesse, atque grassari, alata fingitur à veteribus: & eius pedibus supponitur rota, cum citissime discurrat. Sed tandem multitudine scelerum indignata, oculos iam diu à rebus humanis auertit, & cum genitrice in remotiore parte cæli, ultra terrarum regiones non reditura, renascentem orbem expectat. Hactenus ille. Effingitur etiam nonnunquam cum fræno, & mensura cubiti, quo significatur, nihil sine mensura & fræno agi oportere. Culta hæc Dea Romæ fuit in Capitolio, teste Plin. lib. 11. & 28. vbi etiam templum habuit, si P. Victori credimus.

F

VENVS.

VENVS, generationis, voluptatisque, & formæ Dea à gentibus credita est: idèque dicta Venus, quod ad omnes res veniat, vel quod per eam omnia proueniant. Cicero.

Varro autem, Poëta, inquit, de cœlo semen igneum cecidisse dicunt in mare, ac natam è spumis Venerem coniunctione ignis & humoris, quam haberet vim significantes. Veneris à qua vi nateis dicta vita, & illud à Lucilio:

Vis est vita vires, qua nos facere omnia cogit.

Veneris antiquum fuisse nomen Cincius & Varro testes sunt, qui nec Græcum eius, nec Latinum sub Regibus fuisse, apud Macrobius testantur. Cicero quatuor Veneres commemorat in 3. de Natura Deorum: Venus, inquit, prima Cœlo & Die nata, cuius in Elide delubrum vidimus. Altera spuma procreata, ex qua & Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus. Tertia Ioue nata & Dione, quæ nupsit Vulcano: sed ex ea & Marte natos Anteros dicitur. Quarta Syria, Syroque concepta, quæ Astarte vocatur, quam Adonidi nupsisse traditum est. Hactenus Cic. Causam cur Venus è spuma procreata esse fingitur, Plutarchus in Sympos. lib. 5. cap. 10. scribit, putare se Venerem à Poëtis è mari ortam fingi, fabulamque de ipsa editam fuisse, tanquam è salo nata, ut sub hoc inuolucro salis vim genitalem proponerent. Simulacrum eius varium fuit. Interdum effinxerunt eam puellam in concha è mari exeuntem: interdum mulierem manu concham tenentem, rosis floribusque coronatam, ponè quam Charites, & vtrinque Cupido, & Anteros. Curru etiam nonnunquam vehabatur, columbis tracto, quod fiebat propter columbæ puritatem & castitatem: alij cygnis vehi curru istum tradunt. Plutarchus in Præceptis connubialibus, Venerem scribit testudinem pede calcantem, Eleis Phidiam effecisse, ut domesticæ custodiæ & silentij mulieribus symbolum esset. Idem in libro de Iside & Osiride, de hac Venere agens ita interpretatur, quod virgines custodia indigeant: nuptas verò deceat domus gubernatio & silentium. Eusebius libro tertio Præpar. Euangel. fabulam eius ita exponit: Venerem, inquit, dicunt generandi vim possidere, seminis & cupiditatis causam, mulierisque ei formam accommodant, propter generationem: pulchram effingunt, quia Phosphorus est, quæ pulcherrima est in cœlo stella. Illi & Cupido assistit, propter cupiditatem. Vbera & partes genitales obteguntur, quia seminis & nutritionis hæc membra causa sunt. Nata verò è mari perhibetur, quod elementum humidum calidumque est, & motu crebro spumas eiicit, quæ res est spermatis symbolum. Hanc Deam, quemadmodum Martem, religiosè coluerunt Romani, à qua originem ducere videri voluerunt, cum finxerunt ex ea & Anchise natum

Æneam: qua de causa in nummis quibusdam expresserunt Mercurium deducentem Venerem ad Anchisem in Ida monte decumbentem, ut cum eo congre-diatur. Hinc plurimis cognominibus & templis eam honorarunt.

CLUACINA VENVS, dicta à cluere, quod antiqua lingua pugnare significat. Plinius libro 15. Ei templum vouit & construxit Titus Tadius Rex, in ea fori parte, qua Romani & Sabini armis depositis pacem inierunt, & facto sacrificio sese purgauerunt. Alij confundunt hanc cum Cloacina, quæ tamen diuersa est, ut infra post docebinus. Quidam hanc Venerem armatam interpretantur. Veneris Cluacinæ templum, ædes & ædícula, recensentur ab Onuphrio.

MVRTIA VENVS, prius Myrtia, à myrto Veneri dicata nomen habet. Plinius libro decimoquinto. Quia & ara vetus fuit Veneri Myrtea, quam nunc Murtiã vocant. Idem habet Plutarchus in Quaestionibus Romanis, quæst. 20. Huius ædes fuit regione XI. teste P. Victore.

LIBITINAE VENERIS ærarium Seruius Tullius instituit, in quod pro defunctis certi pretij nummi inferrentur. Dionysius lib. 4. In huius templo vendebantur ea, quæ ad funera pertinebant. Cuius rei causas requirens Plutarchus dicit, aut esse hoc vnam de Numæ Regis sapienter institutis, quò discerent homines, ab his rebus non abhorre-re, neque pro piaculis eas ducere: aut voluisse veteres hac ipsa re monere caducum esse, quod esset natum, vna eademque Dea & ortibus, & interitibus præsidente.

Alia ab hac est VENVS LIBENTINA, à libendo dicta, cuius meminit Varro, Cicero, & Nonius Marcellus, cui puellæ, quæ excesserant annos pueritiæ, pupas ætatis suæ insignia dicare solebant, vti ex Persio discimus. Locus vbi huius templum fuerit, ignoratur.

A ALMA etiam VENVS dicta est, id est, sancta, siue pulchra. Festus. Huius ædícula fuit regione XII.

CALVA VENVS ab euentu nomen habet. Sic enim Lactantius libro 1. capite 20. Vrbe à Gallis occupata, obfessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormentum fecissent, ædem Veneri Calua consecrârunt. Meminit huius historiae & Vegetius libro 4. In obsidione Capitolij corruptis iugis, ac longa fatigatione tormentis, cum neruorum copia defecisset, maronæ abscissos crines viris obtulere pugnantis: reparatisque machinis, aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt autem pudicissimæ fœminæ deformato ad tempus capite liberè viuere cum maritis, quàm hostibus integro.

B ERYCINA VENVS cognominata est ab Eryce monte Siciliae, in qua Æneas matri templum construxerat, de quo multi scribunt. Postea & Romæ Q. Fabius Maximus Dictator ædè ei vouit, cum ex fatalibus, vel Sibyllinis libris edictum esset, vt is foueret, cuius maximum imperium in vrbe esset. Liuius libro 22. Eam idem creatus Duumuir in Capitolio dedicauit. Liuius lib. 23. Fuit & alia ædes Veneris Erycinæ ad portam Collinam, vota à L. Porcio Lucinio Consule, bello Ligustino, & ab eodem Duumuiro dedicata eo anno, quo Aquileia Colonia Latina in agro Gallorum est deducta. Liuius lib. 40. Meminit eius Ouidius lib. 1. de Remedio amoris:

*Est prope Collinam templum venerabile portam,
Imposuit templo nomina Celsus Eryx.*

C Hoc templum fuisse ex nominatissimis, constat ex Appiano lib. 1. Bellorum ciuilium. VERTICORDIAE VENERIS ædes extra portam Collinam via Salaria fuit. Hæc ædes facta est, cum tres Vestales vno tempore incestum commississent (quemadmodum Iulius Obsequens ait) vt puellarum animos lasciuos ad castitatem verteret. De eodem Valerius Maximus libro 8. cap. 15. Ouidius lib. 4. Factorum:

*Roma pudicitia prauorum tempore lapsa
Cumeam veteres consuluitis anuum.
Templa iubet Veneri fieri, quibus ordine factis,
Vnde Venus verso nomine corda tenet.*

D VENERIS ROMANAE, vel Veneris & Romæ consors delubrum fuit in via sacra, teste stante id contra Symmachium Prudentio:

*Ad sacram resonare viam mugitibus, ante
Delubrum Roma: solitur nam sanguine & ipsa
More. Dea, noménque loci, ceu numen habetur,
Atque Vrbs, Venerisque pari se culmine tollunt.
Templa simul geminis adolentur thura Deabus.*

Hoc templum inter singularia & admiratione digna loca numerat Marcellinus. De Veneris custode hortorum Sallustianorum, nihil opus est dicere.

VICTRIX VENVS à vincendo dicta est, cui ædem dedicauit Pompeius altero consulari, editis celeberrimis & sumptuosissimis ludis. Plutarchus in eius vita. Plinius libr. 8.

E Victricis Veneris imago talis in nummis antiquis cernitur.

VENERIS GENITRICIS templum ante pugnam Pharsalicam vouit, & positus victoria, in foro suo posuit Caius Iulius Cæsar, quia ab Iulo, Æneæ filio, Veneris nepote, cuius ducere videri volebat, eique spolia de hostibus dedicauit, vt thoracem de margaritis Britannicis. Et in eo statuam posuit nondum plene ab artifice absolutam, quia dedicari ædem festinabant. In hoc collocauit Octavius Augustus statuam æneam Cæsari Diuo cum stella crinita supra caput ipsius fulgente, quia eiusmodi post mortem eius stella visa est. Templi huius meminit Dio lib. 45. Appianus libr. 2. de Bell. ciuil.

IOVIS etiam Vltoris templum prius Veneris & Martis dictum fuisse Dio scribit.

VENERIS CAPITOLINAE in Caligula & Galba meminit Suetonius.

PLACIDAE etiam VENERIS ædícula fuit regione V.

VENERI adduntur CYPIDO, & ADONIS, & GRATIAE, de quibus paucis verbis aliquid monebo.

CUPIDINEM, inquit Seruius, Latini vocant, eò quòd faciat amorem: interdum etiam, more Græco, Amorem ipsum appellant. Cicero lib. 3. de Natura Deorum, tres Cupidines enumerat, quorum primus, inquit, Mercurio & Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio & Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte & Venere tertia genitus. Seruius Æneid. 1. scribit, Simoni dem dicere, Cupidinem ex Venere tantum esse progenitum: alios tradere ex Venere & Marte: alios ex Venere & Vulcano: alios Chai, & primæ rerum naturæ filium eum facere. Hic effingebatur puer nudus, alatus, arcum & sagittas gestans: qua de re sic Seruius: Quia turpitudinis est stulta cupiditas, puer pingitur item, quia imperfectus est in amantibus sermo, sicut in puero. Alatus autem ideo, quia nihil amantibus leuius, nihil mutabilius inuenitur. Sagittas verò idcirco gestare dicitur, vel quia amorem & libidinem sequitur punctura pœnitentiæ & dolor, vel quia ipsa incertæ, velocisq; sunt. Hactenus ille. De imagine Cupidinis eleganter luserunt Propertius libro primo Elegiarum, Marullus, Angerianus, Andreas Alciatus Emblemate centesimo decimotertio, & alij, de quibus vide Claudium Minoem Diuionensem, Commentariis in Alciati Emblemata.

ADONIS.

ADONIS VENERIS minister esse fingitur, teste Seruio, qui ait veteres singulis Diis inferiores potestates ministros addidisse, vt Veneri Adonim, Dianæ Virbium, &c. Hic Adonis Cynaræ Regis Cypriorum, eius natæ Myrrha filius fuit. Nomen habet *ἄδων* *ἀδων* *ἄδων* *ἄδων*, id est, ab eo quòd hominibus canat, secundum Phurnutum. Hyginus scribit in Astronomico Poëtico, Venerem cum Proserpina ad iudicium Iouis venisse, cui earum Adonim concederet, eisq; Calliopen à Ioue datam iudicem, quæ Musa Orphei mater fuit. Itaque Calliopen iudicasse, vt dimidiã partem anni earum vnaquæque possideret. Venerem autem indignatam, quòd non sibi proprium concessisset, obiecisse omnibus, quæ in Thracia essent mulieribus, Orpheum, vt sibi quæque appeteret, membræque eius discerperet. Hæc ille. Plura de Adonide non addam. Legantur Ouidius in Metam. Hyginus, Fulgentius, & alij.

GRATIÆ.

VENERI GRATIAS etiam addunt, quas Græci Charites appellant. Has quidam Iouis & Eurynomes, vel Eurymedusa, alij Iunonis, alij Liberi patris & Veneris filias esse tradiderunt, de quibus tantum ea, quæ apud Seruium leguntur, adscribam. Acidalia, inquit, Venus dicitur, vel quia curas iniicit, vel à fonte Acidalio, qui est in Ochromenæ Bœotici ciuitate, in quo se Gratia lauant, quas Veneri constat esse sacratas. Ipsius enim & Liberi filia sunt, nec immeritò: Gratia enim per horum ferè numinum munera conciliantur. Ideò autem nudæ sunt, quòd Gratia sine fuce esse debent: ideò connexæ, quia indissolubiles Gratias esse decet. Quòd verò vna auersa pingitur, duæ nos respicientes, hæc ratio est: quia profecta à nobis Gratia, duplex solet reuerti. Hactenus Seruius Æneid. 2. Huc refer Emblema Andree Alciati 162. de Gratiis, & quæ ad id commentatus est Claudius Minos Diuionensis. Tantum de Venere, & eius comitibus.

De Libero patre, siue Baccho, & Cerere.

CAP. XI.

Sicut Ioues, Martes, Apollines, Mercurij, &c. ita etiam Bacchi plures fuerunt. Philostratus & Diodorus Siculus tres diuerso tempore fuisse affirmant. Cicero quinque numerat, cuius hæc sunt verba: Dionysios, inquit, multos habemus: primum à Ioue & Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisisse: tertium Caprio patre, eumque Regem Asiæ præfuisse dicunt, cui Sabazea sunt instituta: quartum Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum & Thione: à quo Trieterides constituta putantur. Hæc ille. Communis tamè Poëtarum opinio est, Bacchum Iouis & Semeles filium fuisse, cum quibus faciunt & Diodorus Siculus, & Eusebius. Diodori verba lib. 5. rerum antiquarum, ca. 2. hæc sunt: Cadmum Agenoris tradunt ex Phœni-

A Phœnicia ad peruestigandam Europam à Rege ea lege missum, vt aut virginem secum reduceret, aut in Phœniciam non rediret. Cùm diutius quæsitam ab se virginem non inueniret, postposita patria in Bœotiam peruenisse. Vbi eum responso oraculi Thebas condidisset, Hermionem postmodum Veneris filiam in vxorem sumpsisse: ex qua Semelem, Ino, Autonoe, Agaem, ac Polydorem genuerit. Semelem Iupiter ob pulchritudinem in forma hominis cognouit. Quod illa existimans ab Ioue in sui contemptum agi, rogauit, vt secum, prout eum Iunone assueuerat, coiret. Iupiter Dei maiestate assumpta cum tonitribus ac fulgure ad eam descendit. At illa prægnans, cùm neque fulguris, neque tonitru vim ferre posset; filium abortu igne expirauit. Infantem Iupiter Mercurio dedit, ad antrum Nylæ, quod inter Phœniciam Nilumque est, deferendum, à Nymphisque omni studio curaque educandum. Vnde ab Ioue Nylaque Dionysium dixerunt: quod etiam Homerus in Hyinnis testatur, iniciens: Est Nyla supra montem floridum, sylua procul à Phœnicia feruè Egypto fluente. Nutritum à Nymphis aiunt, vini, vineæque exitisse auctorem. Orbem quoque feruè obambulante, multas regiones reddidisse domesticas: ac propterea maximis apud omnes honoribus celebratum. Deuuisse eos insuper, quorum regio vites ferre non posset, potum ex hordeo conficere, quem nonnulli Zithum dicunt, paulum à vini sapore differentem. Exercitum quoque secum non tantum virorum, sed etiam mulierum circumducens, nefarios homines, atque iniquos merita multauit pœna. Hæc & plura alia de Baccho Diodorus.

Dicitur BACCHVS, DIONYSIVS, & LIBER PATER: nam de aliis appellationibus non agam. Vnde DIONYSIVS dicatur hic Deus, ex verbis Diodori intelligimus: nimirum à Ioue Patre, *Ἰὼν τῷ Διὶ*, & Nymphis Nylæis, à quibus fuit educatus.

BACCHVS appellatur *Ἰὼν τῷ Βαχχεῖ*: hoc est, ab in compositè vociferando: quidam à coronæ genere, quæ Baccha dicebatur, deriuant. Eustathius dici voluit *Ἰὼν τῷ Βαχχεῖ*, quod significat ululare, & inconditè clamare, vt Bacchæ facere solebant.

LIBER PATER vocatus est, vel à linguæ licentia, vt plerique putant: nam vini potum magis liberi mortales fiunt, vel potius quòd animum curis liberet, & pellat tristitiam. Vnde Ouid.

*Cura fugit, multo diluiturque mero.
Tunc veniunt risus, tunc pauper cornua sumit,
Tunc dolor & cura, rugaque frontis abit.*

Seneca, Liber, inquit, non ob licentiam linguæ dictus est inuentor vini: sed quia liberum seruitio curarum animum asserit, vegetatque, & audaciorem in omnes conatus facit. Sunt qui dicant, quòd in liberis ciuitatibus coleretur, eum liberum esse appellatum.

Simulacrum eius varium fuit: effingebatur nudus, vt vini naturam ostederet, quæ secreta reuelat: item puer imberbis & lætus, cum corniculis in fronte: nonnunquam senex & caluus. Macrobius lib. I. Saturnal. Liberi, inquit, Patris simulaera partim puerili ætate, partim iuuenili fingebantur: præterea barbata specie, fenili quoque. Coronabatur pampineis, hædera, & ficulneis frondibus. Pampino quidem, & ficu, ex memoria Nympharum Staphylæ & Sycæ: hædera verò, ex memoria Scissi pueri, qui fuerat in hanc plantam conuersus. Effictus est aliquando in curru pampineo, & triumphans, qui pantheris modò, modò tigribus, ac lyncibus trahebatur. Sibenus pando asello propter astans Bacchis & Satyris thyrsos & ferulas vibrantibus, cæteroque bacchantium comitatu, tum præunte, tum subsequente. De Bacchi simulacro elegans extat Dialogismus Andreae Alciati in Emblematis, quem vide, & qui in eum commentatus est, Claudium Minoem Diuionensem.

BACCHI templum collocatur à P. Victore regione II. de quo ita Georgius Fabricius: Bacchi templum nunc S. Constantiæ, extra portam Vininalem, in via Numentana, circulare & vermiculato opere è vique & aries villosus.

Liberi patris ædicula fuit in regione VI. De Liberi Liberæque æde postea dicam.

CERES, quæ Saturni & Opis filia, à Poëtis, non à Romanis solum, sed & à Græcis culta est. Credita fuit Dea frugum, à creando dicta, vel quasi geres, à gerendis frugibus, teste Cicerone libro 3. de Natur. Deorum. Epithetò ei tribuitur, Alma, quia nos alat. Græci *Ἐπιμήθεω*, quasi *ἐπιμήθεω* appellant, id est, Terræ matrem, quòd cunctarum frugum creatrix sit, & altrix: item Thesmophoron, id est, legum latricem. De ea in hunc modum Diodorus: Ceres, inquit, frumenti, quòd fortè inter alias herbas nascebatur ignotum cæteris, prima vsum inuenit, docuitque homines nascendi, seruandique & ferendi modum. Est autem ab ipsa frumētum ante genitam Proserpinam reperiunt. Nam post eius

à Plutone raptum, frumenta omnia tum in Iouis odium, tum propter dolorem filiae incendiisse ferunt. Sed ea inuenta reconciliatam esse Ioui, & Triptolemo frumenti dedisse semen, mandasseque ut cum omnibus id donum participans, modum seminandi monstraret. Traditur à nonnullis illam leges quoque dedisse, quibus homines iuste vivere assuescerent: unde & Legifera dicta est. Et quoniam maximorum bonorum causa humano generi extitisset, ab omnibus, non solum Græcis, sed Barbaris quoque, ad quos frumenti peruenit usus, honoribus, sacrisque solemnibus, ac celebritate præcipua colitur. Hactenus Diodorus. Cereris igitur filia Proserpina fuit, quæ à proserpendo dicta, nihil aliud est, nisi ipsa terre fecunditas, quæ cum aliquando defuisset, posteaque reperta esset, fabulæ de raptu Proserpinæ occasionem dedit, uti Augustinus et Varrone docet. De raptu Proserpinæ extant libri tres elegantissimi. Poëtæ Claudiani.

CERES.

CERES etiam LIBERA dicta fuit, quoniam nonnulli Venerem hoc nomine appellatam velint. Ludouicus Carrio I. C. Comment. 1. Antiquarum lectionum. c. 3. scribit videri sibi, eandem Deam in sacris Pandam nuncupatam fuisse: idque ex Nonio Marcello probare conatur: apud quem sic legendum existimat: Pandere inquit. Nonius, Varro existimat ea causa dici quod qui ope indigerent, & ad asylum Cereris cõfugissent, panis daretur. Pandere ergo, quasi panem dare: & quod nunquam fanum talibus clauderetur. De vita populi Romani, lib. 1. Hanc Deam Ælius putat esse Cererem: sed quod in asylum, qui confugissent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando, pandere inquit est aperire. Hactenus Nonius: apud quem Varronis locum manifestè de Panda accipiendum esse Carrio arbitratur. Idem tamen addit alais etiam rationes huius appellationis afferri posse. Arnobius enim libro 4. aduersus Gentes, auctorem esse quod Tito Tatio Capitolinũ ut caperet collem, viam pandere atque aperire permissum fuerit, Deam Pandam esse appellatam, vel Panticam. Alios item esse, qui Deam pacis esse, Pandam velint, eò quod pacis tempore urbium portæ aperiantur: ex quo Glossarium Latinum, Panda *opulus dicitur*. Hæc Ludouicus Carrio. Idem nomen Pandæ Deæ restituit in versibus Varronis, Satyra Menippæa, qui apud Agellium lib. 13. cap. 21. sed corrupti extant: sic enim legendos eos esse censet:

Sed Anna, Perenna, Pandate Lato, Pales,

Nerienes & Minerva, Fortuna, ac Ceres.

In quibus versibus etiam Iosephus Scaliger vocem Panda retinet: quamuis reliqua paulo aliter legat. Effingebatur hæc habitu matronali, ornata spicea corona, nonnunquam mœsta cum lampade seu face describitur, interdum manipulum spicarum & papauerum gerens, quemadmodum cernitur in nummis antiquis.

Hæc coli cœpta fuit in Vrbe Palantio, quam Arcades in monte Palantio condiderunt, & in ea Cereris templum, teste Dionysio libro 1. addiderunt ei etiam Græcam sacerdotem. Postea verò anno Vrbis conditæ ccl. vii. Cons. A. Posthumio, T. Virginio, ut idem refert lib. 9. ab A. Posthumio Dictatore, post victoriam à Volscis hostibus reportatam, de spoliis ædes Cereris locata est. Cum enim, ut Dionysius scribit, initio belli laboraretur, victus inopia, & magnus metus esset, ne in totum deficeret, terra fructus negante, & bello, ne comearus subueheretur, vetante, libri Sibyllini iussa Dictatoris, inspecti sunt à suis custodibus, & monentibus oraculis, placanda esse hæc numina votum fecit Posthumius, prius quàm exercitum educeret, si imperij sui tempore fœlix prouentus fieret, qualis antea templa se illis constructurum, & institutum in singulos annos sacrificia. Exaudierunt Dij, dederuntque magnum prouentum frugum, cum arboreorum, tum terrestrium, & Posthumius voti damnatus templum eis promissum reddidit. Hanc ædem triennio post altero. Consulum Sp. Calsius in Vrbe relictus dedicauit. Sita est in fine Circi maximi super ipsos carceres. Fuerunt. & aliæ Cereris ædes, quarum meminit P. Victor.

De Vulcano & Vesta.

CAP. XII.

VULCANVM etiam & VESTAM, utpote duos ignes, veteres coniunxerunt, de quibus hoc capite nonnihil dicemus.

VULCANVS, ut Seruius docet, quasi Volicanus dictus est, quod peracrem volat. Varrone.

A Varro autem eum à maiore ignis vi & violentia nomen hoc accepisse tradit. Quis hic Deus fuerit, non liquidò constat: variant enim inter se scriptores veteres. Cicero libro 3. de Natura Deorum, plures à veteribus Vulcanos proditos fuisse affirmat, ex quibus quatuor ipse recenset. Primus, inquit, Cœlo natus, ex quo & Minerva Apollinem, eum cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt. Secundus Nilo natus, Opas, vt Ægyptij appellant, quem custodem esse Ægyptij volunt. Tertius ex tertio Ioue & Iunone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse. Quartus Mœnalio natus, qui tenuit in insulas prope Siciliam, quæ Vulcaniæ appellantur. Horum ille, qui Iouis & Iunonis filius fuisse à Cicerone traditur, is fortasse est, qui vsque aded cultus ab antiquis est. Hesiodus & Lucianus scribunt, eum à sola Iunone citra virilem congressum editum, admodum fortunatum: claudum etiam ex ruina cum præceptis à Ioue datus esset è cœlo, vbi periturus fuisset, nisi à Lemniis pro sua bonitate, dum adhuc in aëre ferretur, fuisset susceptus. Hic ignis inuentor fuisse ab Ægyptiis proditur, Diodoro teste, fabricarumque fornacis auctor, quia sine igne nullum metalli genus fundi extendique posset. Isidorus. Eusebius libro de Præparatione Euangelica scribit: Ignis virtutem Vulcanum appellatam, & in forma hominis ei simulacrum constitutum, in cuius capite pileus esset cœruleus, cœlestis symbolum volutionis, vbi integer sincerusque ignis inuenitur: nam qui è cœlo in terram delapsus est, cum imbecillior sit, materiaque indigeat, claudicans fingitur. Venus ei. vxor fuit, quam tamen Cincius Maiam, Piso Maiesiam appellatam dicit. Templum Vulcano Romæ vouisse Titum Tatium Varro & Dionysius Halicarnassæus libro 2. scribunt. Plutarchus in Quæstionibus, siue causis Romanis, quæstione 47. prodit, ipsum Romulum Vulcani fanum ædificasse extra urbem, & causas eius rei inquirens, dicit fecisse id Romulum, vel quòd cum Martis filius existinaretur, propter fabulosam illam Vulcani aduersus Martem, Veneris causa similitatem, Vulcanum in eadem urbe, eodemque cum Marte domicilio esse noluerit: vel quòd in hoc templum illud à Romulo conditum sit, vt ibi vnà cum Tatio collega curiam haberet, in qua de rebus arcanis cum Senatu absque interuentoribus quietè possent consulare: vel denique cum Romæ ab incendiis statim à primis temporibus multum periculi esset, colendum quidem Deum igni præfectum: sed extra urbem locum ei assignandum Romulus statuerit. In hoc templum Romulus cum reliquis spoliis ex Cameria quadriungum æreum currum deportauit, & statuit, sique statuam ex victoria coronatam locauit. Auctor in vita eius Plutarchus. Augustinus passim Vulcani meminit, de Ciuitate Dei, quòd ei templum à Tatio votum sit, & lib. 7. cap. 16. ignem mundi leuiorem Vestæ esse, violentiorem Vulcani, vbi Viues ex Phurnuto addit, Vulcanum esse ignem hunc crassum, quo passim vitmur. Ille enim subtilior Iupiter est, & idem Prudentius:

--- ipse ignis nostrum qui seruit ad usum,
Vulcanus perhibetur, & in virtute suprema
Fingitur, ac delubra Deus, & nomine & ore
Assimilatus habet: nec non regnare caminis
Fertur, & Æolia summus faber esse, vel Ætæa.

V E S T A.

Vnde VESTA nomen accepit, inter scriptores non conuenit: Quidius enim à vi stando deriuat, cum scribit:

Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.

Alij à vestiendo, quòd terra variis tum herbis, tum plantis, cæterisque vestiatur. Cicero Vestæ nomen à Græcis esse vult: Ea enim, inquit, est, quæ ab illis *estia* dicitur: vis autem eius omnis ad aras & focos pertinet. Libro de Diuinationum generibus ait, Vestæ & item *estia* nomen nihil significare, neque Latinorum, neque Græcorum lingua, sed vtramque vocem Latinam, & Græcam Hebrææ originis esse, & quidem compositam ex E schia, quod ignem Dei significat: vnde etiam probat hanc colendi ignis consuetudinem defluxisse à Patribus, & remansisse inter Ethnicos. eum tenui vmbra deprauatorum rituum. Fuit Vesta, vt Diod. Siculus & Apollodorus volunt, Saturni filia: vt verò Q. Fabius Pictor, Iani vxor, cui etiam ad stipulatur Berofus ille, de quo tamen eruditi non sine causa dubitant, qui eam Noæ, qui Ianus dictus est, fuisse vxorem scribunt, cuius

proprium nomen cum fuerit Tides, A
Arctiam, id est, terram, & Estam, id est,
ignem, post mortem eam cognomina-
tam esse, quia fuisset Regina sacro-
rum & puellas docuisset sempiter-
num ignem sacrorum inextinctum
seruare.

Simulacrum eius varium fuit. Pin-
gebatur nonnunquam forma mulie-
ris sedentis, & gestantis tympanum,
quod terra ventos in se contineat: in-
terdum aliter, vt ostendit hic, quem
adieci, nummus. Fuit Vesta diu ante
Romam conditam culta in Italia, ma-
ximè à Tyrrenis, teste Myrsilo Les-
bio, qui eam Tyrrenorum lingua
Labith Horchiam appellatam esse di-
cit: quam appellationem etiam aucto-
re Herodoto apud Scythas habuit. Ma-
crobius eam vnam ex Diis Samothracibus, siue Penatibus, vel saltem eorum comitem C

esse vult. Huic ignis sacer est, & à virginibus, quæ ob hoc Vestales dicuntur, custoditur,
de quibus alibi, tandem etiam à Romanis culta fuit. Alij ab Romulo putant ei templum
primum conditum fuisse: alij ab Numa, quod libro 2. vehementer Dionys. probare ni-
titur: qui tamen paulò antè scribit, & cum eo Terentius Varro, Titum Tatium recep-
tum à Romulo in regni societatem, tum alijs Dijs, tum Vestæ etiam templum condidisse.
Onuphrius Panuinius in descriptione xiv. regionum Urbis meminit templi Vestæ,
ædis & ædiculæ, cuius sicut etiam templi meminit Sextus Rufus, & P. Victor.

Templum *VESTÆ* extruxit Numa Pompilius, de quo sic Plutarchus: Traditur Nu-
mam custodiæ causa perenni igne Vestæ templum circumdedit: quod rotundum ab
eo constructum est, non vt terræ (quasi ea Vestæ esset) sed vt vniuersi figuram exprimeret, D
in cuius medio ignem collocatum Pythagoræ censent, eumque Vestam & Vnitatem
appellant. Festus. Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius Rex Romanorum con-
secrassè videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit,
eamque pilæ forma esse, vt sui simili templo Dea coleretur. In hac æde præter ignem
Vestæ alia quoque sacra asseruata fuisse à quibusdam traditur, qua de re Dionysij &
Plutarchi verba adscribam. Dionysius lib. 2. ita scribit. Alij tradunt præter ignem ocul-
ta quædam sacra in Deæ fano esse deposita, solis æditus cognita, & virginibus: addunt-
que argumentum non leue ex eius incendio, quod accidit, quando primum Romani
cum Pœnis bello consuetabantur, propter Siciliam: tunc enim virginibus metu diffu-
gentibus, ædituorum vnus L. Cæcilius Metellus vir Consularis, is qui deuictus in Sicilia E
Carthaginensibus in celebri illo triumpho cxxx. elephantos traduxerat, posthabi-
to publicæ vtilitati priuato periculo irrupit in ardens penetrare, sacræque à virginibus
deferta è flammis eripuit: quam obrem honores maximos à ciuitate grata est promer-
itus, sicut ex elogio patet, quod adscriptum est eius statuæ in Capitolio. Ex hac confes-
sa re nectunt coniecturas proprias: quidam dicunt hic seruari partem sacrorum Samo-
thraciæ, quæ quondam ex hac insula Dardanus in Urbem à se conditam deportauerat:
eaque capta Æneas Troia profugus secum attulit in Italiam. Alij Mineræ Iliensis ef-
figiem esse veram, & notam Æneæ, perito rerum talium, cum alteram ad huius simili-
tudinem formatam Achiui furto sustulerint: cuius facti crebra mentio reperitur apud
Poëtas, æquæ ac Historicis. Ego sanè à multis accepi, custodiri à virginibus, non solum
ignem, sed & sacra quædam vulgo incognita: ea tamen nec ipse scrutari ausim curio-
sus, nec alijs fas puto. Plutarchus in Camillo: Alij ignem, vt & apud Græcos, in vesti-
bulo templi ardere lustrationis causa censent, reliqua sacra intus abscondi, neque à
quodam, præter Vestales virgines, conspici ea fas esse. In ijs autem arcanis esse Troia-
num illud Palladium, ab Æneæ in Italiam allatum, multorum sermonibus est tradi-
tum. Alij fabulam addunt, Dardanum è Samothracia asportatum Palladium, eum-
Troiam condidisset, in ea vrbe consecrassè: Æneam id, quo tempore Troia capta est,
clam sustulisse, ac vsque ad migrationem in Italiam adseruasse. Qui sibi maiorem
harum:

A harum rerum noticiam arrogant, duo dicunt dolia haud ita magna ibi esse reposita : alterum apertum & inane, alterum plenum, & obfignatum : solis autem sacris istis Virginibus licitum ea videre. Alij hos errare putant, eos seceptos, quòd tum (scilicet bello Gallico) Vestales pleraque sacra in duo dolia coniecta, terra obruerint sub templum Quirini: cui loco etiam nunc à doliis nomen sit. Haestenus Plutarchus, De Palladio, quia eius mentio facta est, adhuc dicendum videtur, de quo Ioannes Ludouicus Viues ad caput 2. libri 1. Augustini de Ciuitate Dei, hæc collegit : Palladium simulacrum est Palladis, de quo tam varia tradunt rerum scriptores, vt ineptum ducam persequi longius eorum opinionones. Excerptam tamen ex Varrone, Dionysio Halicarnasæo, Ouidio, Plutarcho, & Seruio, quæ mihi verisimiliora videbuntur. Chrysa Pallantis filia, cum Dardano nuberet, pro dote secum attulit Palladium, & magnorum Deorum simulacra. Quibus templa Dardanus in Samothracia construxit : quæ postea sacra in Ilium sunt, nepotum tempore, transueta, accepto oraculo mansuram Urbem, quandiu & in ea Palladium illud. Quocirca in intimam arcis partem est reconditum, effecto altero quodam Palladio illi simillimo, quod in publico negligentius asseruabatur. Cùmque Pyrrhus ex Heleno vate Priami filio inexpugnabilem esse Troianam urbem, saluo in ea Palladio cognouisset, idque Principibus Græcorum renunciaffet, Vlysses & Diomedes per fraudem primum ingressi, deinde facta in custodes vi, Palladium illud imaginarium surripuerunt. Alterum capta iam vrbe Syca Æneæ tradidit cum magnis Diis, quos Penates Troianos vocant. Æneas in Italiam illa omnia secum aduexit. Hinc ex Alba longa, siue, vt Varro putat, ex Lauinio Romam Palladium translatum est, statutumque in æde Vestæ, quæ cùm deflagraret, L. Metellus Pontifex Maximus, Palladium medio ex incendio sustulit amissis luminibus. Palladium vulgò conspectum est, Heliogabalo Imperatore incensa æde Vestæ. Herodianus. Fuit alterum Palladium, quod Athenis in arce dicauit Nicias. Hæc Viues. In veteribus nummis & Vestæ templum rotundum, & Æneas patrem Anchisem in humeris portans, atque vna manu Palladium ferens, altera filium Iulum, alia sacra gestantem, ducens, cernuntur, quorum duos hic subieci.

De Neptuno.

CAP. XIII.

NEP T V N V M à nubendo dictum putauit Varro, quòd nubat, id est, operiat terras, quod idem scribit Arnobius. At M. Cicero à nando vocatum existimat. A Græcis dictus νεφελη, quòd pedibus terram quatit, quanquam alij alias huius appellationis rationes afferant, quas hic prætereo.

Fuit NEPTVNVS Saturni & Rheæ filius : qui cùm nauigandi artem inuenisset, classem instituisse, eiusque præfectus à Saturno factus esse dicitur. Quapropter traditum est posteris Neptunum imperasse mari, sacraque ei à nauigantibus facta. Addunt etiam Neptunum equos primum domuisse, artemque equitandi ab illo traditam: ex quo Hippius sit appellatus. Diodorus lib. 6. cap. 17. Hic à primo Urbis excidio à Romanis cultus fuit, Dionysio, Liuiò, Plutarcho; & alijs minorum gentium auctoribus, cognominæ

Consi, quod ei fuit inditum à consiliis dandis. Sunt tamen qui Consuui diuersum à Neptuno faciant, videlicet Deum consilij, à quo Romulus consilium de rapiendis Sabini^s acceperit. Aurelius Augustinus Consuui à consilio dando denominatum ait. Cyprianus, Romulum dicit Consuui Deum fraudis, velut consiliorum Deum coli voluisse. Arnobius in 3. aduersus Gentes libro, Consuui dictum putat, quod salutaria & fida consilia nostris suggerat cogitationibus. Cùm etiam Dionys. lib. 2. docet, quosdam Neptunum & Consuui eundem Deum, quosdam diuersos eos fecisse. Verùm vt hæc sint, non anxie laborandum nobis est. Conso, teste Dionysio, ara subterranea fuit constructa iuxta Circum maximum: in qua sacra ipsi fiebant Consualibus, de quibus agemus suo loco. Ideò autem huius Dei ara subterranea erat, vt significaretur consilia occulta esse oportere Plutarchus.

EQVESTER NEPTVNVS dictus est, Græcè Hippus, quia primus equos domuisse, artēque equitandi tradidisse fertur, quemadmodum ex Diodoro audiuius.

REDVCIS NEPTVNI mentio extat in antiquis nummis, quorum vnum hic subicimus.

Templum NEPTVNI Romę fuit regione Urbis IX. item aedes, cuius meminit P. Victor.

NEPTVNO addunt SALACIAM & VENILIAM. Salaciam quidam putant Neptuni vxorem fuisse, sic dictam à salo, quod salum moueret, teste Varrone. Festus. Salaciam dicebant Deam aquę, quam putabant salum ciere, hoc est, mare mouere. Augustinus ex Varrone lib. 7. cap. 12. scribit, Veniliam vnam esse, quę ad litus venit, Salaciam vnam, quę ad salum redit. Ioseph Scaliger in appendice ad coniectanea in Varronem: VENILIA, inquit, est accessus, seu exæstuatio maris, Salacia recessus. Varro, vt citatum reperi, Venilia vna, quę ad litus venit: Salacia, quę ad salum redit. Atque ita quidem Romani vocabant maris reciproca incrementa, aut decrementa. Sed postquàm in Oceanum Germanicum penetrarunt (quod primus Drusus Germanicus fecit) Germanicis nominibus veterum Saxonum ea vocarunt, pro Venilia Malinam, pro Salacia Lidunam dicentes. Atque ita quidem scriptum reperi in veteri libro Bedę Anglosaxonis. Hęc ipse. Paulò post addit, Veniliam & Salaciam significare accessus & recessus maris quotidianos: Malinam & Lidunam etiam lunaria Oceani incrementa, & decrementa, &c. Atque tantum de his. Dicendum etiam de aliis marinis Diis, & Nymphis, &c. sed eùm ad Græcam potius historiam pertineant, nos hic ea prætermittemus. Ægeriæ tantùm & Iuturnę, quę à Romanis cultę fuerunt, mentionem facientes.

ÆGERIAM nympham Numę Pompilij Regis vxorem aiunt fuisse. Sic enim de ea Dionys. lib. 2. Fabulantur congressum Numam sæpius cum Ægeria nymphā, cuius è præceptis hauserit regiam prudentiam. Alij non Nympham, sed vnam Musarum palam ad eum ventitasse perhibent. Addit deinde Dionysius narrationem, quo factò Numa Romanis parum credulus suum cum Ægeria congressum probarit. Cùm, inquit, prisca illi Quirites parùm creduli, pro sigmentis haberent quę audirent de Diis, aiunt noluisse Numam eis manifesto signo facere fidem suę cum numinibus consuetudinis, Ægeriæque iubente vocasse domum præcipuos ciuium, ostensaque vili supellectile, atque apparatu, qui non caperet frequens conuiuium, tunc dimissos, inuitasse ad cœnam sub vesperam, quibus ad condictam horam reuersis, ostendisse lectisternia splendida, mensisque refertas multis egregiis poculis, ac mox discumbere in suis epulum præbuisse instructum omnigenis ferulis, qualia nemo facile pararet quantumuis longo tempore. Romanos verò attonitos, tam vario spectaculo constanter posthac opinatos, Deam quampiam cum illo familiariter degere. Hastenus ille. Plura de Ægeria Plutarchus & alij habent.

Huic ædem Romani, extruxere, cuius meminit P. Victor. Dicitur ei & lucus fuit, quem, vt ait Liuius, medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua, qui lucus Camœnis sacer erat. Pompeius Festus Ægeriæ lucum iuxta portam Capenam constituit. Ouidius libro Metamorphoseon 15. Ægeriam inducit in fontem mutari à Diana. De Ægeria, siue Egeria, cui sacrificabant prægnantes, suo dicemus loco.

IVTURNAM Nympham Varro scribit dictam fuisse, quæ iuuaret. Itaque multos ægrotos propter id nomē aquam petere è fonte Iuturna solitos. Seruius in Virgilium: Iuturna, inquit, fons est in Italia saluberrimus, iuxta Numicum fluuium, cui nomen à iu-uando inditum est. De hoc autem fonte Romam ad omnia sacrificia aqua afferri con-lueuerat. Tradunt alij, Iuturnam in lacu submersam ei nomen indidisse.

Ædes eius Romæ fuit ad aquam virginem, vt ait P. Victor, in regione Circi Fla-minij. Ouidius in Fastis innuit, fuisse illam ædem in campo Martio propè aquam virgi-nem. Verba eius sunt:

Te quoque lux eadem Turni Soror ade recepit,

Hic ubi virginea campus obitur aqua.

PORTVMNVS etiam ab his Diis non est segregandus: de quo tamen vno tantum at-que altero verbo dicam. Portumnus, siue, vt alijs magis placet, Portunus, aut gemina-tion, Portunus, Deus marinus erat, portubus præfectus. Festus: Portunus, qui & Pa-læmon, à Romanis inter Deos colebatur. Hic alio nomine Melicerta dictus, de quo fa-bula hæc refertur. Athamas post furorem à Iunone immissum, cum occiso Learcho, qui etiam Clearchus dictus, Melicertam alterum filium cum Ino vx ore sua persequeretur, & illi se in mare præcipitasset, voluntate numinum in Deos versi sunt. Melicerta in Portunum, qui Græcè Palæmon dicitur, Ino in matrem Matutam, quæ Græcè dicitur Leucothea. Historiam prolixè recitat Ouidius in 4. Metamorph. Ædes Portunni Romæ duæ fuerunt, vtraque in xi. Vrbs regione altera rotunda ad pontem Æmilium, olim Sublicium appellatum: altera in Apollinem Cælispicem, & Herculem Oliuarium. At-que tantum de his.

De Genio. CAP. XIV.

Sequitur inter Deos selectos **G**ENIVS, de quo non omnes idem sentiunt. Sextus Pompeius Festus: Genium appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Aufustius, Genius, inquit, est Deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, propterea Genius meus nominatur, quia me genuit. Sunt qui di-cant, duodecim signa coelestia esse Genios vniuersaliores scilicet. Nam alioqui suus est cuique loco Genius, quem ei faciunt præsidere. Quin & vnicuique hominum Genius est. Aurelius Augustinus: Genius est Deus, qui præpositus est, ac vim habet omnium re-rum gignendarum. Et paulò post Varronem affirmare dicit, Genium esse vniuscuiusque animum rationalem, & idè esse singulos singulorum: Geniorum etiam meminit præ-ter alios multos Ammianus Marcellinus, plurimis verbis. Seruius Grammaticus tripli-ces Genios facit, in 1. Georgicorum Virgilij: Genium, inquit, dicebant antiqui, natu-ralem Deum, vniuscuiusque loci, vel rei, aut hominis. De Genio hominis sic Censorinus

D Genio ita nobis assiduus obseruator appositus est, vt ne puncto quidem tēporis longius abscedat, sed ab vtero matris acceptos, ad extremum vitæ diem comiterur. Appella-tum autem hoc nomen Genium ait, siue quòd in eius tutela, vt quisque natus est viuirit: siue quod vt generemur, curet, siue quòd vnà gignatur nobiscum: siue etiam quòd nos genitos suscipiat, ac tueatur. Cæterum veteres vnicuique hominum duos Genios attri-buebant, alterum bonum, alterum malum, non aliter atque nos ex sacris literis edo-cti scimus vnumquemque suum Angelum, custodem habere & contra malum Ange-lum insidiatorem. Docet id præter alios Seruius Grammaticus in hoc Virgilij, *Quisque suos patimur Manes*: Cum nascimur, inquit, duos Genios sortimur, vnus est, qui hortatur ad bona, alter, qui deprauat ad mala, nec incongruè dicuntur Genij, quia cum vnusquis-que genitus fuerit, ei statim obseruatores deputantur: quibus assistentibus post mortem, aut asserimur in meliorem vitam, aut condemnatur in deteriorem: per quos aut vo-cationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo Virgilijus Manes, Genios dixit, quos cum vita sortimur. Censorius scribit à nonnullis binos Genios in his duntaxat do-mibus, quæ maritæ essent, colendos creditum esse. Alij Genios propriè masculis, Iunones fœminis affirmarunt, qua de re alibi erit dicendi locus.

Simulacrum Genij fuit varium: interdum effingebatur imagine serpentis: interdum puerili, vel iuuenili forma: interdum etiam senis, vt apud Cebetem. Coronabatur verò Platanī folijs, vt pote arboris genialis. Albius Tibullus Poëta ita cum suis versibus exor-nat:

Ipse suos adsit Genius visurus honores,

Cui decorent sanctas flores ferta comas.

*Illius è puro destillent tempora nardo,
Atque satur libo sit, madèatque mero.*

In vetustis nonnullis monetis Traiani & Adriani, aliorumque Principum, Genius patenam dextra supra aram porrigere, quæ esset fertis ornata: læva verò manu propendulū flagellum, vel simile quiddam tenere videbatur.

GENIO res sacra fiebat mero, ac floribus, cuius rei causam explicant Varro & Censorinus, his ferè verbis: Id moris inquit, instituitque maiores nostri tenuerunt, vt cum die natali munus annale Genio soluerent, manum à cæde & sanguine abstinerent, ne die, qua ipsi lucem accepissent, aliis demerent. Et addit Censorinus, quòd sacro Genio factò, neminem oportuerit antè gustare, quàm eum, qui sacrum fecisset.

De Geniis plurima habet Plutarchus in eo Commentario, in quo disputat, cur oracula edi deserint, vbi etiam docet alium Genium alio & virtute, & sapientia, & viribus præstitisse.

In descriptione xrv. regionum Urbis mentio fit ædiculæ Genij liberorum, & ædiculæ Genij Larium, regione vi. Sacelli Genij Sangi regione vii. A quibus autem condita fuerint, mihi non liquet. Hactenus de Genio diximus, quibus antequàm ad alia accedamus, adiciemus quædam de Penatibus & Laribus, quia vicina numina fuerunt. Ac de Penatibus primum.

PENATES.

PENATES, quasi penites, quòd penitissimi Dij sint, & proprij. Macrobio illorum sententia placet, qui Deos Penates dixerunt, per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Itaque Penates sunt præsides & custodes Dij. Cicero existimat Penatium nomen à penu ductum esse, quòd vocabulum significet omne id, quo homines vescuntur, vel ab eo, quo penitus insidiant: ex quo etiam Penetrales à Poëtis dicantur. Varia Penatium genera fuerunt, alij Penates totius generis humani, quales putârunt esse Pallada summâ æthera, Iouè, mediâ æthera, & Iunonè infimâ: alij Penates cœli, vt Martianus Capella in nuptiis ludicis: alij terre, alij cuiusque ciuitatis; alij cuiusque domus. Sed vt de Penatibus dicâ, quos, Æneas in Italiam portauit, quorumque tēplum in octaua Urbis regione collocatur, quînâ illi fuerint, inter auctores non conuenit: alij enim volunt Neptunum & Apollinem eos esse, de quibus legitur, quòd muros Troianos extruxerint: alij Vestam dicunt: alij alios. Dionysius Halicarnassæus refert, se vidisse Romæ in templo obscuro & humili, quod non procul à foro absit, simulacra Deorum Troianorum, cum hac inscriptione, Denates, per quod vocabulum Penates intelligat, quia verisimile sit, veteres ante inuentum P, pro eo literam D vsurpasse. Fuisse autem duos hastatos iuuenes, habitu sedentium, ad modum antiqui operis, & addit similia horum Deorum simulacra, militati habitu, etiam in multis aliis templis conspici. Ludouicus Vives dicit, putare se Vestam nō tam fuisse ex Penatibus, quàm Penatibus additum focum, & duos illos iuuenes, de quibus Dionysius loquitur, putat esse Castorem & Pollucem, quos tamen negat Penates Troianorum fuisse, cum sub ipsum bellum Troianum, raptam iam Helena, primum vitæ concesserint. Penatibus & Vestæ Dictator, cæterisque Magistratus Romani, quo die dignitatem inibant, sacra faciebant.

LARES

LARES sunt Dij domestici: vnde & pro ædibus ipsis accipiuntur, atque hinc Lar familiaris, qui ab antiquis, teste Plauto, in canis figura efformabatur. Fuerunt Lares Maniæ filij, quemadmodum Varro & Macrobius docent. Ouidius in Fastis, Mercurij & Laræ Nymphæ, quæ & Mura dicta est, filios eos facit. Lactantius & Ausonius, Larundæ. De Lara verò, siue Larunda, hæc fabula narratur, quòd Nympha hæc Tiberiona fuerit, cui ab Ioue lingua sit abscissa, quòd Iurnæ cum Ioue concubitum Innoni indicasset. Quæ cum postea à Ioue Mercurio tradita esset, vt ad inferos eam deferret, Mercurius inter eundem forma puellæ illectus, rem cum ea habuit, vnde nati sunt gemini Lares. Arnobius scribit Lares vicorum atque itinerum Deos esse, ex eo, quòd Græci vicos cognominant Lauras. Nigidius modò rectorum, domuumque custodes, modò Curetas illos, qui occultasse perhibentur æribus Iouis vagitum, indigetes Samothracios. De simulacris ipsorum Plutarchus scribit, Laribus, quos propriè præstitis vocent, canē assistere: ipsosque Lares canina pelle vestiri, cuiusque rei hanc ponit causam: cum

A cum scilicet custodia & cura domus committantur, conuenire eos alienis terrori, domesticis autem mansuetos, qualis sit natura canum. Addit & alteram causam, quod Lares à quibusdam putentur esse Genij quidam dixi, ac furiarum naturæ affines, ad puniendum facti, qui in vitas & familias hominum inspiciant: itaque canum exuuiis eos vestiri, & canem eis affidere, vt puta qui sint callidi ad scrutandum & vlciscendum malorum facinus. Solebant & coronari Lares. De cultu eorum suo dicemus loco.

In IX. Vrbs regione templum, sacellum, & delubrum Larium fuerant: fuit item Iucis Larium, & sacellum eorumdem in Vela regione x. Primus Laribus ædem vouit & extruxit T. Tatius Sabinorum Rex, teste Varrone.

B LARIBVS PERMARINIS in campo Martio ædem vouit bello contra Antiochum Regem L. Æmilij Regillus, quæ annis vndecim post dedicata fuit, supra cuius ædis valuas tabula cum hoc titulo fixa est: Duello magno Regibus dirimendo* caput* subigendis* patrandæ pacis* hæc pugna exeunti L. Ænilio M. F. Regillo Pratori* auspicio, imperio, felicitate, ductuque eius inter Ephesum, Samum, Chiumque classis Regis Antiochi ante diem XI. Kal. Ian. victa, fusa, contusa, fugataque est; ibique eo die naues longæ cum omnibus sociis captæ XLII. ea pugnata Rex Antiochus, regnumque eius* eius rei ergo ædem Laribus permariis vouit. Eodem exemplo tabula in æde Iouis in Capitolio supra valuas fixa est. Hæc Liuij lib. 40. quæ quidem miserè deprauata sunt: quæ Carolus Sigonius ad hunc modum ex parte restituit. Permarinos autem Lares vocauit L. Æmilij, quia mari sibi adfuerant.

C Aram Laribus Præstitibus dicauit Curij, quod præfuisent mœnibus Vrbs, auctore Ouidio lib. 5. Fastor. Sed de his hætenus.

De Orco siue Plutone & reliquis Dijs inferorum, Parcis, & Furiis.

C A P. XV.

INTER Deos selectos, siue præcipuos, & Orcus fuit, quem ab vrgendo dictum volunt: tamen quidam Græcum potius nomen putauere, à iuramento deductum, & cum aspiratione scribunt Horcum. Festus. Orcum, quem dicimus, ait Verrius, ab antiquis dictum Vragum, quod & V, literæ sonum pro O, efferebant, & per C, literæ formam nihilominus C, vsurpabant, sed nihil afferit exemplorum, vt ita esse credamus, nisi quod is Deus nos maximè vrgear. Hætenus ille. Orcum, ait Varro apud Augustinum, terrenam & iusimam partem mundi esse putabant. Hic fuit Saturni filius, Iouis & Neptuni frater, alio nomine Pluto nuncupatus à diuitiis.

D PLUTO nuncupatus à diuitiis, *ploutos* enim diuitias significat, quas veteres solis terris deputari credebant. Extat elegans distichon, quò comprehenduntur nomina triû illorum fratrum Deorum, Iouis, Neptuni, & Orci, siue Plutonis, & quomodo imperium paternum inter se diuiserint:

*Iupiter astra, fretum Neptunus, tartara Pluto,
Regna paterna tenent tres tria, quisque suum.*

E ORCVS siue potius ORCVM, genere neutro, dicebatur etiam locus inferorum. Cur autem veteres Plutoni imperium inferorum, & hominum mortuorum tribuerint, docet Diodorus Siculus libro 6. cum scribit Plutonem sepulcrorum, funerû, atque honorum, qui mortuis impenditur, vsu introduxisse, cum antea nulla earum apud homines esset consuetudo. Quæ causa extiterit, vt vita functis dominari sit existimatus, antiquitate illi huius curæ principium tribuente. Cæterum & alia huius Dei appellationes erant: dicebatur enim Dis pater, Summanus, Altor, Rufor, & Februus.

Dis appellatus est, vt ait Cicero, quod terrena vis omnis ac natura ipsi dicata putaretur: nam & omnia in terras recidunt, & ex iis oriuntur: Alij tamen, vt est apud Fabium Quintilianum, inde Ditem vocatum volunt, quod minimè diues sit. Mortui enim omnibus exuti bonis credebantur.

Idem etiam SUMMANVS erat, quasi summus Manij cui (vt Plinius scribit) attribuebantur nocturna flumina. Huius simulacrum fictile in fastigio templi Iouis Opt. Max. fuit, quod cum cælo ictum esset, nec vsquam eius caput inueniretur, Haruspices in Tiberim id depulsam esse dixerunt: idque inuentum est eo loco, qui est ab Haruspibus demonstratus. Cic. de Diuinat.

ALTOR dictus, quod ex terra alantur omnia, quæ nata sunt.

RVSOR, quod rursus cuncta eodem reuoluantur.

FEBRUVS appellatus est à purgationibus & lustrationibus funetum, de quibus alibi. A
Ædes Orci in x. Urbis regione fuit.

Summani facellum fuit regione iix.

Ædes autem regione xi. quam vouit Titus Tadius Rex, Varrone teste.

ORCI, siue Plutonis vxor Proserpina fuit, Cereris filia, cuius paulò antè in Cereris hi-
storia meminimus.

PLUTONI adduntur Parcæ & Furiæ, de quibus vno atque altero verbo.

PARCAS nomen habere volunt *ἄρτων ἀντιόχοισιν* quòd nemini parcant: & tres nu-
merant, Clotho, Lachesis, Atropo, quarum Clotho colum teneat, Lachesis sulum, A-
tropos silum ruinpate: vitæ cursum statimque designantes. Vnde versus ille,

Clotho colum retinet, Lachesis net, & Atropos occat.

Fulgentius: tria, inquit, ipsi Plutoni destinant fata, quarum prima Clotho, secunda La-
chesis, tertia Atropos. Clotho enim Græcè, Euocatio Latinè dicitur: Lachesis verò fors
nuncupatur: Atropos quoque sine ordine dicitur: hoc sentire volentes, quòd prima sit
natiuitatis euocatio: secunda, vitæ fors, quemadmodum quis viuere possit: tertia, mortis
conditio, quæ sine lege viuunt. Hæc ille. Græci aliter de Parcibus scribunt, quæ apud Liliū
Gyrdum videri possunt. Hesiodus auctor est, Noctis & Erebi filias esse, propter occul-
tam & abdicatam fatorum vim. Varro apud Agellium libro tertio, capite decimo sexto
scribit, Antiquos Parcibus nomina fecisse à pariendo, & à nono atque decimo mense. Nam
paucæ, inquit, inmutata litera vna, à partu nominata: item Nona & Decima, à partus
tempestiuo tempore. Cefellius autem Vindex in lectionibus suis antiquis: Tria, inquit, C
nomina Parcarum sunt, Nona, Decima, Morta. Et versus hunc Liuij antiquissimi Poë-
tæ ponit ex Odyssæa:

Quando dies adueniet, quem profata Morta est.

Sed homo minimè malus Cefellius, Mortam quasi nomen accepit, cum accipere quasi
uolens deberet. Atque hæc quidem ille.

FURIÆ etiam Græcè Erynnies, Plutoni deseruiebant, quibus veteres commotæ men-
tis affectus adumbrabant, propterea quæ furoris Deas existimabāt. Semper verò virgines
etiam proverbio dictæ, quòd cum malefactorum vltices sint, facillè corrumpi non pos-
sunt, quin etiam pœnas de delinquentibus sumunt Suidas. Erant autè tres Furiæ sorores,
Alecto, Tisiphone, & Megæra, quidam & quartam addunt Lysiam, id est, Rabiem. Isidorus D
de Furiis sic scribit: Aiunt & tres Furias antiqui, fœminas crinitas serpentibus, propter
tres effectus, qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cog-
nunt ita delinquere, vt nec ad famam, nec ad periculum sui respectum habere permit-
tant. IRA, quæ vindictam cupit. CVPIDITAS, quæ desiderat opes. LIBIDO quæ appetit
voluptates, quæ idèd Furiæ appellantur, quòd stimulis suis mentem feriant, & quietam
esse nõ sinant. Rectè de Furiis Cicero in i. de Legibus: Agitant & infestantur impios Fu-
riæ, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientie. Atque hæc quidem de
Diis inferorum repetere hoc loco volumus. Plura qui cupit, legat Liliū Gyrdum
Syntagmate 6. historię Deorum Gentilium, & alios.

De Fortuna. CAP. XVI.

EXPLICATIS Diis Maiorum gentium, quos & Selectos dicebant, eorum historia
Nunc nobis pertexenda est, qui ex hominibus inter Deos relati sunt, quique communi
nomine Indigetes dicuntur. De quibus tamen antequam dicere aggrediar, videor mihi
non absurdè facturus, si de Fortunæ cultu, & templis nonnihil in medium afferam, quæ
licet inter Selectos Deos à veteribus non sit numerata, credita tamen ab iisdem, vel po-
tentissima fuit, & pluribus nominibus ornata, id quod Iuuenalis grauitè reprehendit,
inquirens:

Nullum numen abest, si sit prudentia: sed te

Nos facimus Fortuna Deam, cæloque locamus.

Et Plinius libro 2. cap. 7. Toto, inquit, mundo & locis omnibus, omnibusque horis, om-
niumque vocibus Fortuna sola inuocatur, & vna nominatur, vna accusatur, vna agitur
rea, vna cogitur, sola laudatur, sola arguitur, & conuiciis colitur, volubilibusque à plerisque
verò & cæca existimata vaga, incostans, incerta, varia indignorumque faulrix: huic omnia
feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola vitramque paginam facit: adeo que
obnoxia sumus fortis, vt Sors ipsa pro Deo sit, qua Deus probatur incertus. Hæc te-
nus Plinius. Fortunam definire quidam accidentium rerum subitum, ac inopinatum
euentum.

A euentum. Verùm plurimorum & Oratorum, & Poëtarum, & aliorum Scriptorum dicta & testimonia de Fortuna coaceruare, nobis propositum non est, reperiuntur illa alibi. Satis est, scire potentissimum id numen creditum fuisse, quemadmodum etiam seruus ille Pseudolus apud Plautum testatur:

*Certum doctum hominum consilia hac deuincit Dea
Fortuna, atque hoc verum est perinde vt quisque Fortuna utitur,
Ita praellet, atque exinde sapere cum omnes dicimus.*

Iam verò, quod instituimus, cognomina Fortunæ recitabimus, & quæ illi templa consecrata fuerint, quantum ex veterum monumentis cognoscere poterimus, ostendemus. Etenim per multa ei, quemadmodum Plutarchus ait, antiqua & splendida omnis generis ferè honoribus posita sunt tēpla, & permixta partibus, ac locis Romæ potissimis.

B Primus Romæ Fortunæ templum dedicauit Ancus Martius sorore Numæ natus, quartus à Romulo Rex. Videreturque Fortunam cognomen fecisse Fortitudini, cui ad obtinendam victoriam Fortuna plurimum confert. Plutarchus Commentario de Fortuna Romanorum. Consecrauit autem Fortunam virilem, id quod idem auctor libro eodem docet his verbis: Virilis Fortunæ templum ab Anco Martio quarto Rege est edificatum, nomēque inde petitum, quòd ad Victoriā parandam Fortitudini Fortuna plurimum adfert adiumenti. Meminit huius templi præter alios P. Victor in descriptione **C** XI V. Vrbs regionum, regione.

Post Ancum religiosè Fortunam coluit, & plurima templa ei posuit Seruius Tullius, qui omnium regum maximè & potentiam auxit populi, & Republicam ornauit, ordinemque census, ordinem militiæ instituit, primusque Censor & inspector vitæ ac modestiæ ciuium fuit, creditusque est vir fuisse fortissimus ac prudentissimus: is se ipsum ad Fortunam reiecit, eique regnum suum acceptum tulit: ita vt etiam cum eo consuefcere Fortuna putaretur per fenestellam in domum eius descendens. Is ergo Fortunæ templa posuit primigeniæ, Obsequentiæ, Priuatæ, & Viscosæ, quarum appellationum rationes paucis annotabimus.

D PRIMIGENIÆ FORTVNÆ templum in capitolio fuit, Plutarcho teste, qui in Quæstionibus Romanis, causam cur hoc nomine à Romanis colatur, inquirens, ait id eò id fieri, vel quòd eius beneficio Seruio Tullio ex ancilla nato, Romæ regnum obtigerit: vel potius, quòd ipsi Romæ sui ortus initia suggesserit, vel quòd omnium rerum principium sit Fortuna, & quòd natura ex euentis fortuitis constituat, quando fortuita euenta ordinem inter se sortiuntur. Dio. lib. 42. scribit, Primigeniam dictam, quòd omnia quæ ante oculos, ac post se posita sint, cernat, atque expendat, moneatque debere vnūquemque meminisse, à quibus maioribus ortus, qualisque ipse sit.

Fuit & alia Fortunæ primigeniæ ædes, vota à P. Sempronio Consule cum M. Cornelio Cethego, anno **I O X L I X.** bello secundo Punico, quem ipse Censor postea locauit, **E** in colle Quirinali. **Q.** Mucius Ralla, Duumvir ad id ipsum creatus, dedicauit, anno **I O L V.** decem annis postquam vota erat. Linius lib. 26. & 34.

OBSQVENS FORTVNA dicta est, quasi indulgens, vel clemens. Huius ædes fuit regione octaua.

PRIVATÆ FORTVNÆ siue Propria, delubrum in Palatio à Seruio fuit excitatum: Plutarchus.

PUBLICA FORTVNA, in valle Quirini, quæ inter Esquilias fuit, & Quirinalem collem culta est Ouidius meminit 4. Fastor.

VISCOSA dicta, quòd non eminens capter, & rebus adhibeat. Plutarchus Quæstionibus Romanis, & Commentariolo de Fortuna Romanorum. Ædes hæc collocatur à P. Victore regione Vrbs.

PARVA dicta ab eodem Seruio, vel quòd initio humilis & obscurus, matre natus. Captiua, Fortunæ beneficio ad regnū Romæ euectus fuerit: vel quòd significare voluerit Seruius, animum rebus esse aduertendum, nihilque eorum, quæ offeruntur, ob paruitatem esse negligendum. Plutarchus Quæstionibus Rom. quæ. 74.

MASCVLÆ FORTVNÆ ædes, quæ prope templum Veneris fuit, meminit Plutarchus Commentariolo de Fortuna Romanorum, dedicata est à Seruio.

BARBATÆ FORTVNÆ ædem in Regia sua Tullius habuit.

Fuerunt & Fortunæ Bonæ spei, auertuntæ, blandæ, conuertentis, bene sperantis, & virginis à Seruio Tullio ædes extructæ, & consecratæ. Plutarchus Quæstionibus Rom. quæ. 74.

DVBIAE FORTVNAE vicus in Auentino fuit, regione Urbis XIII. vt P. Victor tradit. **A**
PLEBEIAE FORTVNAE templum etiam à Seruio conditum est, quòd is ex plebe ad Imperij gubernationem venerit. Ouid. 6. Faistor.

*Plebs colit hanc: quia qui possit, de plebe fuisse
 Fertur, & ex humili scepra tulisse loco.*

FORTVNA MULIEBRIS, culta, eique templum constitutum est, in memoriam liberatæ Urbis ab obsidione C. Marcij Coriolani, intercessione Veruriæ, & Volunnia, quam historiam prolixè describunt Dionysius Halicarnassæus libro 8. Plutarchus in Coriolano, & alij, qui etiam annotant, Fortunæ huius simulacrum, cum dedicatum esset matronis præsentibus, bis Latinè locutum esse, his verbis: **RITEME MATRONAE DEDICASTIS**. Valerius Maximus libro 1. cap. 8. Fortunæ etiam Muliebris simulacrum, quòd est via Latina, ad quartum miliarium, eo tempore cum æde sua consecratum, quo Coriolanum ab excidio Urbis maternæ, preces repulerunt, non semel, sed bis locutum constitit, his penè verbis: **RITEME MATRONAE VIDISTIS, RITEQVE DEDICASTIS**. Addit Dionysius, mulieres monitu primæ Sacerdotis hunc morem instituisse, ne simulacrum hoc à nuptis coronaretur, neque à viduis: sed vt solis recens nuptis, hoc honoris & ministerij tribueretur. Plura apud Dionysium vide.

EQVESTRI FORTVNAE ædem Q. Fuluius Flaccus Prætor in Hispania eo die, quo postremum cum Celtiberis pugnavit, vouit: eandem Censor locauit, eoque studio fecit, ne vllum Romæ amplius, aut magnificentius templum esset, qua de causa Iunonis Lacinia ædem in Brutiis ad partem dimidiam detegit, vt ædem suam ornaret tegulis illis, quæ erant marmoræ. Lilius lib. 41. & 42. Collocatur hæc ædes à P. Victore regione Urbis IX. Corn. Tacitus autem lib. 3. Annal. scribit, Tiberio Romæ imperante, nullum ibi Fortunæ Equestris templum fuisse: quod certè mirum est.

FORS FORTVNA, quæ à plerisque Fortis Fortuna appellatur, non rectè à Seruio Tullio consecrata est, qui ei primus ædem fecit, extra Urbem in ripa Tiberis, quam bello Herrusco, vel auxit, vel restituit Caruilius, multoque pòst Claudius Tiberius Imperator. Hanc Deam colebant qui sine arte aliqua viuabant. Vide Donatù in Terentij Phormionem, & in eundem Georgium Fabricium, idem huius Romam cap. 9.

FORTVNA huiusce diei consecrata à Q. Catulo est, docet Plutarchus in Mario, de bello Cimbrico agens: Vouit Catulus etiam sublatis manibus, se consecraturum Fortunam illius diei. Ad huius Deæ ædem signa feminuda fuisse à Pythagora Samio pictore facta Plinius lib. 34. cap. 8. scribit: vbi tamen pro Fortuna huiusce diei, perperam legitur, Fortuna huius Deæ, quem errorem obseruarunt, ac notarunt Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 16. cap. 12. & Paulus Leopardus Einendationum lib. 1. cap. 14. Fortune huiusce diei etiam meminit Cicero lib. 2. de legibus.

FORTVNAE MALAE templum, seu (vt Cicero ait) ara consecrata in Esquiliis fuit, de quo apud suspectum sibi scriptorem se legisse, scribit Lilius.

FORTVNAE SEIAE ædem extruxit Nero Imperator, de quo Plinius lib. 36. ca. 22. Nerone principe in Cappadocia repertus est lapis duritia marmoris, candidus, atque translucens, etiam qua parte fuluæ incidenter venæ, ex argumento Phengites appellatus: hoc construxerat ædem Fortunæ, quam Seiam appellatione dicebat, à Seruio Rege sacratam aurea domo complexus: quare etiam foribus opertis interdiu claritas ibi diurna erat, haud alio, quàm specularium modo, tanquàm inclusa luce, non transmissa. Vnde cognomen hoc habuerit incertum.

MAMMOSAE FORTVNAE ædes fuit in capite vicæ Nouæ, à qua etiam vicus nomen accepit: dicta vel ab vbertate, vel à forma statuæ:

FORTVNAE REDVCIS templum a Domitiano factum est. Martialis lib. 8. Ara etiam Fortunæ reduci consecrata Romæ est, ob reditum Augusti. Dio. li. 54. Atque de Fortuna hæc iam sufficient.

De Dijs Indigetibus. CAP. XVII.

CICERO secundo Nomothesia suæ libro, leges de religione ferens, tres Deorum classes, quibus diuini honores & cultus tribuendi essent facit, primam eorum, qui cælestes semper sint habiti: alteram eorum, quos merita in cælum vocarint: tertiam Diuarum, propter quas detur ascensus in cælum. Hæc enim sunt ipsius verba: Diuos & eos, qui cælestes semper habiti sunt, colunt: & Ollos, quos in cælum merita vocarint. Herculem, Liberum, Esculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum. Ast olla, propter quæ datur homini ascensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem

A rem, fidem, earumque laudum delubra sunt. Cum igitur de prima Deorum classe ha-
 ctenus satis multa attulerimus, consequens est, ut de altera etiam, & tertia classe quaedam
 proferamus. Et quidem de alterius classis Diis hoc capite agere propositum nobis est,
 qui dicti sunt, Indigetes, vel quod nullius rei egerent, secundum Lucretium, vel quod
 in Diis agerent, qui ex hominibus ad diuinitatem peruenissent. Sic Glossarium vetus,
 testate Scatigero: Indigetes *ἰσίδεοι κούρητες*. Alij alias appellationis rationes afferunt, quas
 hic omitto. Festus Indigetes Deos putat esse eos, quos indigetari, hoc est, vocari, & nun-
 cupari nefas sit. Sed nos de iis tantum dicimus, qui ex hominibus Dij facti sunt, quales
 B apud Romanos fuerunt, Hercules, Faunus, Carmenta, Euander, Castor, Pollux, Æscula-
 pius, Acca, Laurentia, Quirinus.

DE HERCVLE.

HERCVLEM dictum voluit * Macrobius libro 1. Saturnalium, cap. 2.

Plures autem hoc nomine fuerunt. Diodorus Siculus tres numerat, Cicero sex, Te-
 rentius Varro quadragintaquatuor fuisse scribit. Ciceronis verba ex 3. libro de Natura
 Deorum hæc sunt: Plures, inquit, Hercules tradunt nobis ij, qui interiores scru-
 tantur, & reconditas literas. Antiquissimum Ioue natum, sed antiquissimo item Ioue.
 Nam Ioues quoque plures in prisca Græcorum literis inuenimus. Ex eo igitur & Lisyto
 C est is Hercules, quem concertauisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur
 Nilo natus Ægyptius, quem aiunt Phrygias literas descripsisse. Tertius est ex Idæis indig-
 enis, cui inferas afferunt. Quartus Iouis est & Asteriæ Latonæ fororis, quæ Tyrij maximè
 colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus
 ex Alcmena, quem Iupiter genuit, sed tertius. Hactenus Cicero. De hoc Hercule,
 quem ille sexto loco commemorat, eiusque natalibus, videatur Plauti Amphitruo, &
 Hyginus. Meminit eius & Diodorus Siculus libro 5. capite 2. cuius hæc sunt verba: Io-
 uem, inquit, ferunt tribus noctibus in vnam redactis, (alij duas tantum ponunt) Alcmena
 operam dedisse, maximèque futuri roboris indicium, tantum tæporis in eo puero crean-
 do impensum. Quod non amoris cupiditate, prout in aliis mulieribus contigit, factum
 D est, sed pueri gignendi gratia. Itaque nolens vi Alcmenam aggredi, neque fidens posse
 illi coitum, ob eius prudentiam, persuadere, dolo mulierem aggressus est, Amphitryonis
 forma assumpta. Adueniente partus tempore Iouem Diis astantibus prædixisse ferunt,
 ea die puerum, qui nasceretur, se perfidarum regem facturum. Quibus verbis mota Iu-
 no, Lucinam filiam iussit comprimere Alcmenæ partum, Eurystheum ante tempus in
 lucem educere. Iupiter licet consilio frustratus, quod prædixerat ratum, & Herculis fa-
 mam claram esse volens, dixisse Iunoni fertur permittere se, Eurystheum, ut prædixerat,
 Regem esse, Herculemq; ei subici velle: duodecim quoque certamina ab eo perfici,
 quæ Eurystheus mandasset: quibus consummatis fieret immortalis. Alcmena post partum
 Iunonem verita, puerum in loco exposuit, quem nunc ab eo Herculeum campum
 dicunt. Quo tempore Minerua vnâ cum Iunone profecta: cum infantis naturam admi-
 raretur, Iunoni suasisit, ut illi mammam præberet. Qua, præter ætatem, violentius sum-
 pta, Iuno dolore mota puerum abiecit. Minerua illum matri detulit nutriendum. Hactenus
 E Diodorus. Ex quibus verbis intelligitur, quomodo à Ioue procreatus sit. Cum
 autem tantæ virtutis hic Hercules fuerit, ideòque factum, ut omnes viri fortes Hercules
 dicerentur, & omnia præclara fortissimorum Heroû facinora vni Herculi adscriberen-
 tur. De duodecim laboribus Herculis multa habet Diodorus Siculus li. 5. ca. 2. Hyginus,
 Seruius, & alij: & noti sunt versus Aufonij falsò hactenus Virgilio adscripti:

- Prima Cleonai tolerata arumna Leonis.*
- Proxima Lernæam ferro face contudit hydram.*
- Mox Erymanthæum vis tertia percussit aprum.*
- Aripedis quarto tulit aurea cornua cerui.*
- Stymphalidas pepulit volucres discrimine quinto.*
- Threiciam sexto spoliavit Amazona balteo.*
- Septima in Angia stabulis impensa laboris.*
- Octaua expulso numeratur adora tauro.*
- In Diomedæis victoria nona quadrigis.*
- Geryone extincto decimam dat Iberia palmam.*
- Undecimum mala Hesperidum distracta triumphum.*
- Cerberus extremi suprema est meta laboris.*

Quorum laborum mythologiam eruditissimo hoc carmine complexus est Andreas Alciati Emblemate 137.

*Roboris inuicti superat facundia laudis
 Dicta Sophistarum, laqueosque resoluit inanes:
 Non furor aut rabies virtute potentior illa est:
 Continuum ob cursum sapientis opulenta cedit:
 spernit auaritiam, nec rapto aut fœnore gaudet:
 Vincit fœmineos, spoliâque insignibus astus:
 Expurgat sordes, & cultum mentibus addit.
 Illicitos odit coitus, abigitque nocentes:
 Barbaries ferit, & dat impia denique pœnam:
 Vnius virtus collectos dissipat hostes:
 Inuehit in patriam externis bona plurima ab oris:
 Docta per ora virum volat, & non interit unquam.*

Quos versus eleganter & multis verbis explicat Claudius Mimos, in suo ad Alciati Emblemata Commentario. Verum nos iis omissis, hoc loco dicemus qua occasione à Romanis cultus fuerit. Id verò Dionysius, Liuius, Plutarchus, Diodorus Siculus, & Aurelius Victor in fragmento illo de Origine gentis Romanæ, quod primus nuper in lucem protulit Antonius Schotus, docent: videlicet eum (fragmentum Aurelij Victoris refert, alio nomine Recarnanum dictum, quod sanè apud nullum alium scriptorem hodiè legitur) Gerione deuicto, armenta agentè in Italiam venisse, quanquam & Diodorus Siculus ipsum non armenta egisse, sed cum exercitu in Italiam deuenisse scribant, quod etiam est verisimilius, quem vbi Euander adesse didicisset, admonitum à matre Carmenta esse in fati, vt natus Ioue & Alcmena Hercules immortalis ex mortali, virtutis ergo fieret, diuinis eum dignatum esse honoribus, extructaque ara ei iuuenum mactasse, oraculo priùs cum hospite communicato, precatumque eum esse vt libaret. De hac ara maxima Dionysius li. i. Ara in qua Hercules obtulit, à Romanis vocatur maxima, prope forum boarium, nulla inferior, quoad ciuium venerationem attinet: nam & iusiurandum apud eam, ac conuenta, quæ volunt esse firma, peragunt, & decimas facultatum ex voto sæpe illuc offerunt. Apparatus tamen eius parum respondet opinioni hominum. De decimis, quæ Herculi offerebantur, scribit Diodorus Siculus, dixisse Herculem, eos qui sibi, postquam ad Deos translatus esset, decimam bonorum dicarent, vitam felicem victuros. Et addit, euenisse hoc vsque ad sua tempora. Multos enim Romanorum non solum mediocri sensu, sed & qui ditissimi sint habiti, decimas Herculi vouisse, posteaque fortunatiores factos bona sua ad quatuor talentorum millia Herculi sacrasse. De qua re vide etiam Plutarchum Quæstion. Rom. quæst. 18. Aurelium Victorem, Macrobius, Seruius, & alios. Multa huius Diui cognomina fuerunt. Dicitur enim Cubans, Defensor, Magnus, Triumphalis, Syllanus, Victor Musarum, quorum pleraque per se sunt aperta. Herculis Cubantis simulacrum fuit regione Urbis xlv.

HERCVLIS DEFENSORIS templum regione eadem fuit, in quo, vt in Iouis propugnatoris milites honesta missione missi, & gladiatores emeriti, arma, clypeosque suspendebant.

HERCVLIS MAGNI ædes fuit regione ix. quam L. Cornelius Sulla ex carmine Sibyllino ædificasse dicitur. P. Victor ædes Herculis Magni custodis Circi Flaminij.

HERCVLIS TRIUMPHALIS simulacrum fuit in foro boario positum, quod iis diebus, quibus Romæ triumphus agebatur, triumphali habitu induebatur.

HERCVLES VICTOR dictus, quod omne genus animalium vicerit. Varro libro 4. Rerum diuinarum. Eius Romæ ædes duæ fuerunt, vna ad portam vigeminam, altera in foro boario. Hæc ad aram maximam extructa fuit rotunda, in quam nec serui, nec mulieres admittebantur. Plutar. Aurel. Victor, qui scribit ex Cassio, propterea ab Hercule sancitum, ne cui fœminæ fas esset, velci ex eo, quod aræ maximæ sacratum esset, sed vt ab ea re diuina fœminæ in totum remouerentur, quod Carmentis ab Hercule inuitata, ad id sacrum non inuenisset. Hanc ædem nec mulsæ, nec canes intrabant. Plinius lib. 10. cap. 29. In hac etiam æde nullum fieri lectisternium Macrobius ex Cornelio Balbo, & Seruius docent.

Ateram autem Herculis Victoris ædem, quæ ad portam Trigeminam fuit, fortasse extruxit Marcus Octavius Herennius, de quo Massurius Albinus lib. i. Memorabilium apud

A apud Macrobiū: Marcus, inquit, Octavius Herēnius prima adolescentia tibicen, postquam arti suæ diffusus est, instituit Mercaturam: & bene te gesta, decimam Herculi profanavit. Postea cūm navigans hoc idem ageret, à prædonibus circumventus fortissimè pugnavit, & Victor recessit. Hunc in somnis Hercules docuit sua opera servatum, cui Octavius impetrato à Magistratibus loco, ædem sacrauit, & signum: Victorēque incisis literis appellavit. Dedit ergo ephitheton Deo, quo & argumentum veterum victoriarum Herculis, & commemoratio novæ historię, quæ recenti Romano sacro causam dedit, contineretur.

HERCULI MUSARVM ædem extruxit M. Fulvius Nobilior, Censor anno 131 XVI. triennio post, quàm de Ætolis triumphavit, in qua Musarum signa, quæ capta Ambracia Romam transtulerat, posuit Liviū lib. 38. Plinius lib. 35. cap. 10. Hanc ædem vetustate collapsam restituit Marcius Philippus Vitricus Augusti. Suetonius in Augusto. Cur sic dictus fuerit, Plutarchus docet quæstione 59. videlicet, quòd Euandrum literas docuerit. Melius Eumenius Rhetor oratione de Scholis instaurandis ad præsidem Galliæ cuius hæc sunt verba: Ædem Herculis in Circo Flaminio Fulvius ille Nobilior ex pecunia Censoria fecit, non id modò secucus, quòd ipse literis, & summa Poëtæ amicitia duceretur: sed quòd in Græcia cūm esset imperator, acceperat Herculem Musagetem esse, id est, comitem ducēque Musarum: idēque primus signa novem, hoc est, omnium Camænarum ex Ambracienſi oppido translata, sub tutela fortissimi numinis consecravit: quia mutis operis & præmiis iuvari ornarique deberent, Musarum quies defensione Herculis: Virtus Herculis voce Musarum. Hęc ille. De Musis, quia notissima sunt quæ de ipsis traduntur, hæc dicere super se debet.

HERCULEM MUSAGETEM novem Musas diuerso habitu repræsentat nummus Q. Pomponij Musæ, quem habet in suis Emblematis v. c. Ioannes Sambucus. Reperiuntur & alia Herculis cognomina in veteribus lapidum inscriptionibus, vt Paciferi, Inuicti, Oliuarij, & alia, quæ petantur ex Theſauro Huberti Goltzj.

F A V N V S.

Duo fuerunt FAUNI Reges Aboriginum, testibus Manethone Ægyptio, Dionysio Halicarnassæo, & aliis, præscus & iunior: Præscus vixit circa annum mundi 2520. secundum Fauncium, regnante apud Assyrios Amynta. Faunus iunior, anno 2724. regnare cœpit. Hic Pici filius fuit, & cuius filius ritu ferarum viuentes, mitiorem vitam docuit, & primus loca certis numinibus, & ædificia quædam ac lucos sacrauit, à quo & sana sunt dicta, teste Probo, ideòque cūm inter homines esse desiisset, antiquitas eum tanquam Deum coluit. Sic enim Dionysius: Fortè tum apud Aborigines regnum à maioribus acceptum tenebat Faunus, à Marte, vt ferunt, oriundus, vir fortis ac prudens, à Romanis post, tanquam vnus Indigetum sacris honoratus & carminibus. Plutarchus eum Mercurij filium fuisse dicit, alij verò Picum patrem habuisse volunt, quorum verior est sententia. Virgilius eum Faunorum, Satyrorum, & reliquorum agrestium numinum patrem facit. Hinc Terentius Varro Faunos Deos Latinorum à fando dictos esse scribit, propterea quòd in syluestribus locis soliti fuerint fari, cuius rei exemplum Dionysius, quòd in prælio inter Hetruscos & Romanos de restitutione Tarquiniorum, vox è sylva propinqua castris audita fuerit, quæ iusserit Romanos bono animo esse, esse eos victores, & vno plus Hetruscorū in acie cecidisse. Ibidem addit, ad hunc Deum Faunum Romanos solere referre Panicos terrores, spectraque variis formis formidinem mortalibus incutientia, & ab eo dicere edi horredas voces Dæmoniicas. Porphyrius scribit, Faunum existimatum Deum inferum ac pestilentem. Apud Ciceronem Cotta omninò negat Faunos esse, aut eorum voces vnquam auditas fuisse. Habuit hic Deus Romæ post Romulum templum in monte Cælio, circulari forma multis in ambitu columnis adornatum: & ædem in insula Tiberina, quæ Domitius Ahenobardus & cui Scribonius Ædiles, cum multos plurimos ad populi iudicium adduxissent: ex eorum qui condemnati fuerunt, multatitia pecunia.

C A R M E N T A.

F CARMINTA, quæ alio nomine Themis, item Nicostrata dicta est, mater fuit Euanthri, mulier vaticinica. Sic enim de ea Dionysius scribit: Euanthri Mercurij filius, & Nymphæ cuiusdam Arcadiæ, quam Græci Themis dicunt, plenam numine, Romanarum antiquarum scriptores Carmentam patriam lingua nominant, quòd Nymphæ nomen fati-

dicam significet, deductum à carmine, iuxta Romanam etymologiam. Hanc mulierem affirmant Dæmonis spiritu correptam, futura populo præcinere solitam. Hæc ille. Plutarchus, qui etiam scribit, quosdam putare Carmentam esse Parcā, aliam huius appellationis rationem indicat, quod scilicet dicta sit Carmenta, quasi carens mente, ob instinctus diuinos, quibus ad fatiloqua fundenda carmina fuerit impulsā. Romani religiosè eam coluerunt: aram enim ei, vt Dionysius scribit, dedicauerunt apud Carmentalem portam sub Capitolio. Eadem templum Romæ habuit in regione IIX. quæ dicitur forum Romanum, quod templum ei matronas dedicasse Plutarchus scribit, tali de causa: Cùm vsù vehiculorum, quibus trahendis iumenta iungerentur, Senatus matronis interdixisset, conspirasse eas inter se, neque vterum gerere se, neque parere velle, ac viros hac ratione vlscisci, idque fecisse, donec mutata sententia vsus vehiculorum iis rursus concessus fuerit. Exinde cùm parerent, sæcundas, & liberorum copia claras, templum Carmentæ posuisse.

EVANDER.

EVANDER Mercurij & Carmentæ filius, eo tempore quò Hercules in Italiam venit, Aboriginum Rex fuit. Liius tamen eum non Regem fuisse, neque imperio, sed auctoritate magis Aborigines rexisse, auctor est, hunc Aborigines primùm propter excellentem eius eruditionem, & summam sapientiam, vt Deum coluerunt: deinde Romani etiam diuinos ei honores tribuentes, aram condiderunt, & quotannis sacrificia obtulerunt, sicut & aliis heroibus iidem fecerunt, vt testatur Dionysius libro primo. Ara autè ei dicata fuit apud Auentinum collem, prope portam Trigeminam.

CASTOR ET POLLUX.

HI duo fratres fuere, Græcis dicti Dioscuri, id est, Iouis filij, siue pueri. Cicero libro 3. de Natura Deorum: Dioscuri etiam apud Graios multis modis nominantur: primi tres, qui appellantur Anaces Athenis, ex Ioue Rege antiquissimo, & Proserpina nati, Triopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi Ioue tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertij dicuntur à nonnullis Alco & Melampus, Emolus, Atrei filij, qui Pelope natus fuit. Hæc Cicero. De Castore & Polluce Iouis & Ledæ filijs, Helenæ fratribus, varia fabula est: alij enim tradunt Iouem in formam stellæ mutatum Ledam vitiasse, & Castorem atque Pollucem genuisse: deinde Helenam. Alij scribunt, Iouem in cygnum conuersum Ledæ congressum, & nocte eadem Tynдарum, ex Ioue Pollucem & Helenam natos, ex Tynдарo Castorem: mortalem hunc, immortales illos. Iuater adscribere Hygini hac de re verba, quæ habet in Astronomico poetico, in ore: Iupiter, air, cùm Nemesim flectere non posset, vt secum cubaret, iussit Venerem, aquilam simularet, se in olorem versum insecuturū eam: quo factò ipse fugiens aquilam Venerem, in Nemesios gremium confugit: quem non auerfata, & consopita, ab Ioue compressa est: statutoque tempore ouum peperit, quod Mercurius in gremium Ledæ proiecit, ex quo nata Helena. Seruius auctor est, Helenam, & Pollucem de Ioue natos, immortales fuisse. Nam Castorem Tyndari filium fuisse, cuius mortem suo interitu fraterna pietas redemerit: & addit, hoc idè fingi, quia horum stellæ ita se habeant, vt occidente vna, oriatur altera. Plura de iis passim leguntur.

Ad e sue templum CASTORI & POLLUCI vouit, extruxitque bello Latino A. Posthumio Dictator, anno Urbis CCLVII. tali de causa, cùm in bello Latino cum Octauio Mamilio Tusculano, & Tarquinis Equitibus Romanis, apparuissent duo primæ languinis iuuenes, præstantiore statura & forma, quàm que videri posset mortalium, præcedentes Romanum equitarum, hostemque hastis ferientes cominus, & in fugam cogentes, ac rursum post fusos fugatosque Latinos, & castra eorum capta, ferè iam finito prælio in Romano foro visi essent adolescentes duo militari cultu procerissimi, & pulcherrimi, vultu adhuc retinente quam in pugna habuerant speciem, & equis sudore madèribus, cùmque de equis descendissent ambo, lauisentque; fontana; quæ ad ædem Vestæ profluens, paruam sed profundam facit lacunam, multis eos circumstantibus, rogantibusque, ecquid ab exercitu noui afferant, pugnam indicassent, atque victoriâ: degressi que foro, nusquam cõparuissent postea, quâuis valde quæsitâ à Præfecto urbis essent. Senatus certior factus à Posthumio eos in prælio etiam visos esse, verisimili coniectura, credidit Castorum eas imagines fuisse. Ideoque templum eis constructū in foro Romano, vbi visæ sunt eorum imagines, vicinûsque fons hic sacer dictus. Dionysius lib. 6. Liius lib. 2.

Hanc ædem vetustate collapsam refecit de manubiis hostium L. Metellus, qui sub actis Dalmatis, Dalmaticus est appellatus. Cicero 3. Verrina, & in eandem Alconius, item pro M. Scauro. Quamquam autem hoc templum vtrisque & Castori & Polluci consecratum esset, tamen vulgò plerunque Castoris tantum, aut Castorum templum appellatum fuit. Vnde iocus ille M. Bibuli apud Suetonium, qui cum C. Cæsar in consulatione collega esset, & cum eo communi impensa venationes ac ludos ederet, omnium autem illarum impèrarum & munificentiarum C. Cæsar solus gratiam caperet, dixisse fertur, idem sibi euenisse quod Polluci. Vt enim geminis fratribus ædes in foro constituta, tantum Castoris vocaretur: ita suam Cæsarisque munificentiam vnus Cæsar dici. Suetonius in Cæsare.

ÆSCVLAPIVS.

ÆSCVLAPIOS tres fuisse Cicero lib. 3. de Natura Deorum docet. Primum Apollinis filium, quem Arcades colant, qui que specillum inuenisse, primisque vulnus obliuissè dicatur. Secundum, secundi Mercurii fratrem, qui fulmine percussus, Cynosuris humatus sit. Tertium, Arsiippi & Arsiinæ filium, qui primus purgationem alui, dentisque euulsionem inuenit, cuiusque in Arcadia non longè à Lusio flumine sepulcrum & locus ostendatur. Æsculapium autem illum nobilem medicum, Tarquitius de illustribus viris differens, vt est apud Lactantium, ait incertis parentibus natum, expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironique traditum, didicisse medicinam; fuisse autem Messenium, sed Epidauri habitasse. Hunc Cornel. Celsus propterea in Deorum numerum receptum esse tradit, quod medicinam adhuc rudem paulò subtilius excoluisset. Qua ratione Romæ coli cœpit, multi tradunt. Cum enim Q. Fabio, Maximi filio, Gurgite, D. Iunio Bruto Scæua Coss. ingens pestilentia Urbem & agros infestaret, tibi Sibyllini aditi, & quaesitum quinam finis, aut quod remedium eius mali à Diis daretur: inuentumque in libris, Æsculapium ad Epidaurum Romam accersendum, quod paulò post factum. Missi enim legati in Epidaurum, & ab incolis benignissimè accepti, & in templum Æsculapij perducti, anguem, quem Epidauri pro Æsculapio coluerant, sponte ad Romanorum nauem pergentem, Romam vexerunt, ibique templo condito coluerunt. Scribunt hanc historiam Valerius Maximus prolixè, Liius lib. 10. & Florus Epitome libri II. Orosius lib. 3. cap. 22. Aurelius Victor de viris illustribus: qui liber hæcenus falsè Cornelio Nepoti, item Plinio secundo adscriptus fuit, Ouidius libro 15. Metamorph. ac alij.

Templum ei Romæ conditum extra Urbem in insula Tiberina, cuius rationem

Plutarchus Quaestionibus Romanis, problem. 94. reddit, & Festus. In Insula, ait Festus, Æsculapio facta ædes fuit, quod ægroti à Medicis aqua maximè sustententur, eiusdem esse tutelæ draconem, quod vigilantissimum sit animal, quæ res ad tuendam valetudinem ægroti maximè apta est. Canes adhibentur eius templo, quod is verberibus canis sit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Lauream coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remediorum. Huic gallinæ immolabantur.

In hoc templo incubabant ægroti valetudinis causa, vnde qui morbo leuatus non erat, apud Plautum, his verbis inculat Deum:

Migrare certum est, iam nunc è sano foras,

Quando Æsculapi ita sentio sententiam.

Vide Hieronymum Mercurialem V. arum lectionum lib. I. cap. 15.

ACCA LAVRENTIA.

Que ACCA LAVRENTIA, siue, vt alij malunt, TARENTIA, fuerit, & qua occasio coli cœpta, in tanta veterum scriptorum discrepantia sanè obscurum est. Vix enim duo

reperias, qui vno & eodem modo de ea scribant. Plutarchus auctor est, duas fuisse Accas, & vtrasq; à Romanis cultas: alteram Accam Laurentiam, quæ Aneo Martio regnante, Tarrutio, siue Taruntio nobili ciui nupserit, à quo fortè etiam Tarutia, vel Taruntia, siue Tarratia est cognominata. Plutarcho, qui tamen etiã non ita distinctè de iis scripsit, assentitur Varro, si verba eius ita, quemadmodum Ioseph Scaliger emendauit, legamus. Laurentinæ, inquit, feriæ, is dies, quem diem quidam in scribendo Laurentalia appellant, ab Acca Laurentia nominatus: cui Sacerdotes nostri publicè parentant festo die: quia altera dicitur ob ditem Taruntium Acca Taruntia. Hos ergo auctores secuti hanc Accam Laurentiam Romuli & Remi nutricem esse dicemus, cui aram & ferias annuas Romulus constituerit, quæ mense Decembri sunt habitæ, sicuti alio loco dicetur. De altera verò Acca Tarrutia, siue Taruntia, quæ eadem Flora à plurimis putatur, infra agemus.

QUIRINVS.

CYRIS, inquit Festus, Sabinis est hasta, vnde Romulus Quirinus, qui eam ferebat, est dictus, & Romani à Quirino Quirites dicuntur. Quidam eum dictum putant à Curibus, quæ fuit vrbs opulentissima Sabinorum, cui postremæ sententiæ etiam ad stipulatur Varro, nisi quòd addit, Quiritium Martem esse, quemadmodum & Seruius scribit, Quirinum Martem esse, qui præsit paci, & intra ciuitatem colatur. Sed non inepta est etiam eorum sententia, qui per Quirinum Romulum intelligunt, cui diuinos honores tributos fuisse, & templum conditum, vel solus Flamen Quirinalis, cum alius sit Marcialis, testis esse potest, ne alias rationes & veterum scriptorum testimonia, necesse habeam in medium afferre. De apotheosi autem Romuli, siue Quirini eleganter Plutarchus in Romulo, cum populus tumultuaretur, atque vociferaretur à Patribus sublatum è medio fuisse Romulum, eisque extrema quæque minaretur, Iulius Proculus vir inter Patres genere, virtute, auctoritate primus, fidus Romulo in primis, & ex Albanis Colonis necessitudine & familiaritate coniunctus, procedens in forum, iuratus maximum & sanctissimum iusturandum, præsentibus ait, Romulum sibi, dum iter faceret, è regione obuiam se obrulisse, specie ipsa & forma insigni, vt antea nunquam, ornatum fulgentibus armis, ac se priore illum ita allocutum: Quæ iniuria, ô Rex, & qua mente impulsus, nos iniquis & improbis criminibus circumuentos, Urbem orphanam in luctu & gemitu, in squalore & sordibus reliquisti? At contra regem respondisse: O Procul, ita Diis visum, nos de cælo dimissos, condita Vrbe imperium per maximum, & gloriam habitura, rursus in cælum reuertit: proinde bono animo sis, ac Romanis nuntia, vti prudentiam & fortitudinem colant: his artibus fore, vt amplissimam inter homines potentiam consequantur. Ego vobis Quirinus facilis, propitiûsq; ero Deus. His verbis & viri auctoritate, & iureiurando fide adhibita, veluti diuino quodam furore afflatis mentibus, nemo contradicere, nemo aduersari, sed reiecta omni suspitione & calumnia, inuocare Romulum votis, Deumque appellare. Et paulò post: Quirinum autem Romuli cognomen, martium ac bellicosum quiddam referre existimant: quidam ex eo ductum, quòd ciues Quirites appellauerunt. Alij tradunt, veteres lanceã Quirim vocare solitos, ac Curetæ Iunonis signum in pilo sublatum. Adhæc lanceã in Regia positam, Martem vocari: lancea quoque donari consueuisse illos, qui in bellis, quàm acriter strenuèque pugnantes fortitudinis laudem meruissent: proinde effectum esse, vt Romulus, veluti Martius quidam Deus, ac pugna, Quirinus diceretur. Illius sanum in tumulo Quirino ab eo nuncupato, constitutum est: &c. id quod etiam Varro testatur lib. 4. de lingua Latina. De Proculo, quæ Plutarchus narrat, etiam Liuius habet, sed breuius.

Penè præteritissem de ANNA PERENNA dicere, quæ & ipsa à Romanis culta: cuiusque festum maxima hilaritate celebratum fuit, vt in Kalèdario in mense Martio dicemus. Quæ autem fuerit hæc Anna Perenna, variè traditur. Plerique existimant fuisse sororem Didonis, hoc nomine appellatam: cuius etiam Virgilius meminit, quæ extincta Didone, & Carthagine ab Iarba Getulorum Rege occupata, relicta Africa in Melitam insulam fugerit: inde ob metum fratris Pygmalionis, nauis consensa in agrum Laurentum delata, & ab Ænea hospitio excepta fuerit: ibique in somniis à Didone monita infidias sibi à Lauinia Æneæ vxore strui, idèd suspectu hospitium fugeret, per fenestram nocte dilapsa ad amnem Numicium venerit, ac in eum se præcipitauerit. Postridie insanis clamoribus per Laurentum agrum diu quæsit, cum præter vestigia ad fluuium vsque nihil appateret, visa fuerit clamantibus ex fluuiio respondere:

---- placidi sum Nympha Numici

Anne perenne latens, Anna perenna vocor.

Itaque deinde pro Dea coli cœperit: id quod Ouidius prolixè explicat: vbi etiam hoc adicit, esse, qui hanc Annam Perennam Lunam esse putârunt, quæ Anna vocaretur, quòd annus ex mensibus, quos motu Lunæ metimur, fiat. Alios eam vnâ ex Atlantidibus, quæ Ioui vbera præbuerit, putasse: alios Io: quosdam etiam Themim: sic enim scribit:

Sunt quibus hæc Luna est, quia mensibus implet annum,

Pars Themim Inachiam, pars putat esse bouem.

Inuenies qui te Nymphem Atlantida dicant,

Tæque Ioui primos Anna dedisse cibos.

B Postremò etiam hanc opinionem affert, fuisse Annam vetulam quandam Bouillis oriundam quæ plebi, cum in Auentinum montem scesisset, & iam commætu destitueretur, placentas quasdam rusticas in montem detulerit. In cuius beneficij memoriam plebs, pace cum Patribus facta, statuerit, vt perenne nomen eius coleretur, ipsaque Anna Perenna nuncuparetur. Quam narrationem sic concludit:

Pacæ domi facta signum posuere perenne,

Quòd sibi defectis illa ferebat opem.

Macrobius à perennitate annorum Annam Perennam dictam scribit. Huius & Varro in Satyra Menippæa meminit apud Agellium lib. 13. cap. 21. his versibus, quemadmodum eos legendos censet Ludouicus Carrio I. C. Comment. 1. Antiq. lect. cap. 1.

Ted, Anna Perenna, Panda, te Lato, Pales,

Nerienes & Minerua, Fortuna ac Ceres.

C De celebritate, quæ in eius memoria peragebatur, in Calendario. Atque hætenus de iis diximus, quos merita in cœlum vocârunt. De Tiberino, Pico, & alijs Latinorum Regibus quos Romulus consecrassè fertur, nihil dicam: sicuti nec de Imperatoribus quicquam agam, qui tamen & ipsi post mortem consecrati, & templis, sacris, ac Sacerdotibus honorati sunt, quòd qua ratione factum sit, libro proximi sequenti exponemus.

De ijs, propter quæ datur ascensus in cœlum.

CAP. XVIII.

D **A**ST Olla inquit Cicero, propter quæ datur ascensus in cœlum mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunt. Nec vlla vitiorum sacra solennia obeunt. Et paulò post in huius legis explicatione: Bene verò, quòd mens, pietas, virtus, fides, consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publicè templa sunt: vt illa qui habeant (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent. Tertia hæc est Deorum, siue Dearum gentilium classis, de quibus hoc capite ordine dicemus, initium à Mente capientes.

DE MENTE

E MENTEM propterea consecratur veteres, quemadmodum Varro, Lactantius, Augustinus, & alij tradunt, vt bonam mentem concederet. L. Balbus apud Ciceronem lib. 2. de Natura Deorum: Tum autem res ipsa, in qua vis inest maior aliqua, sic appellatur, vt ea ipsa vis nominetur Deus, vt Fides, vt Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proximè à M. Æmilio Scauro: antè autem ab Attilio Calatino erat fides consecrata. Hætenus apud Ciceronem L. Balbus. Liuius lib. 22. T. Oracilium Prætozem (sic enim emendauit Carolus Sigonius, cum antè legeretur Attilius) Menti ædem vouisse scribit, quam postea idem Duumuir ad hoc creatus, dedicauerit. Liuius lib. 23. vbi etiam addit, hanc Mentis ædem & Veneris Erycinæ in Capitolio esse, vno tantum canali discretas. Viues Ciceronem ita intelligendum esse vult, Mentem esse consecratam proximè à M. Æmilio Scauro, cum iam antè fuisset ab Attilio consecrata.

DE VIRTUTE ET HONORE.

F VIRTUTEM à viro dici auctor est Cicero, eò quòd virum Virtus maximè honestet. Quid sit virtus, plurimorum insignes disputationes ostendunt, quas hoc loco referre non est necesse. Lactantius dicit, virtutem esse perferendorum malorum fortem, ac inuictam patientiam. Hanc Romani religiosè coluerunt, eique diuinos honores habuerunt, vt scilicet virtutem daret, teste Aurelio Augustino ex Varrone lib. 4. capite 20. & alibi. Simulacra Virtutis varia fuerunt, nonnunquam matronali habitu, nonnunquam senili efficta.

Primus Virtuti fanum posuit Scipio Numantius; deinde Marcellus Virtutis & Honoris. Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum; & in vita Marcelli; Marcellus templum Honoris & Virtutis, à se ex manubiis Siciliensibus extractum dedicare cupiens, à Pontificibus impeditus, quòd ij non rectè vna æde duos Deos includi dicerent, priori alterum adiicere cœpit, ægrè ferens id impedimenti, ac quasi in omen trahens. Idem Valer. Maximus habet libro 1. cap. 1. Liuius lib. 29. Ædem Virtutis eo anno (qui fuit 10 x LII x. P. Cornel. Scipione Africano, P. Licinio Crasso Diuite Cofs.) ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, x vii. anno postquam à patre eius primo Consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Cicero lib. 1. de Natura Deorum: Vides Virtutis templum, vides Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antè annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Cæterùm Virtutis & Honoris templa ita extracta erant, vt per Virtutis templum ingressus esset ad ædem Honoris, quo ostendebatur non patèrè aditum ad verum honorem consequendum, nisi per virtutem ipsam.

Fuit & alia Romæ Honoris & Virtutis ædes consecrata à C. Mario, deuictis Cimbris: diuersas tamen cellas habebat, cuius meminit præter alios Vistruuius libro 7. & vetus inscriptio, quæ habetur in libro Epigrammatum. C. MARIUS PR. TR. PL. Q. AVGV. & C. DE MANVBIS CIMBRICIS, ET TEVTONICIS AÆDEM HONORI, ET VIRTVTI VICTOR VESTE TRIVMPHALI, CALCEIS PVNICEIS. Festus, Summissiorem aliis ædem Honoris & Virtutis C. Marius fecit, ne si fortè officeret auspiciis publicis, Augures eam demoliri cogèrent. Honoris & Virtutis simulacra in nummis antiquis videntur talia.

DE PIETATE.

PIETATIS vox latè patet: propriè quidem conuenit in Deos, quibus omnia debemus: deinde in patriam, atque in parentes, quorum charitas proximè accedit ad Deos: tertio loco, erga omnes propinquos: postremò, erga optimè meritos, quos diligere vt propinquos, & colere parentum ferè loco, æquum est. Cicero lib. 1. de Natura Deorum: Pietas Iustitia est aduersus Deos, & cultus erga maiores, aut sanguine cõiunctos. Hæc vt Deos cæteros colebant Romani. Ædem ei consecrauit M. Acilius Glabrio Dnumuir in foro O-litorio, eo loco, quo quondam mulier habitauerat, quæ matrem suam inclusam carceri mammis suis clam aluerat, ob quod factum impunitas ei concessa fuit. Ita ferè Festus, nisi quòd pro matre, patrem ponit, cum tamen reliqui Scriptores, qui huius historia meminerunt, omnes matrem carceri inclusam fuisse, non patrem, scribant. Liuius lib. 40. Valerius Maximus lib. 5. cap. 4. Plinius lib. 7. cap. 36. Pietatis exempla infinita quidem toto orbe extirè, sed Romæ vnum, cui comparari cuncta non possint. Humilis in plebe, & idè ignobilis puerpera, supplicij causa carcere inclusam matrem, cum impetrasset aditum à Ianitore, semper exclusa, ne quid inferret cibi, deprehensa est vberibus suis alens eam: quo miraculo matri, salus donata filix pietate est, ambæq; perpetuis alimentis, & locus ille eidem consecratus est Deæ C. Quintio, M. Atilio Cofs. templo Pietatis extracto in illius carceris se-

de, vbi nunc Marcelli theatrum est. Hactenus Plin.

DE FIDE.

FIDEM etiam diuinis honoribus coluerunt Romani. Aedes eius in Capitolio fuit, vt Plinius libro 35. Naturalis historiae inuit. Cicero lib. 3. de Offic. Fidem ait vicinam Ioui in Capitolio. & in 2. de Nat. Deor. ab Attilio Calatino consecratam ait. Festus ex Agathocle auctor est, ante ipsum Romulum ab Aenea in Palatio fidem consecratam. Dionysius Halicarnassæus lib. 2. & Plutarchus tradunt, Numam Pompilium primum publicè templum sacrasse Fidei, eique assignasse ex ærario victimas, quemadmodum Diis ceteris. Quid in tanta diuersitate Scriptorum sequendum sit, difficile est iudicare. Me tamen Plutarchi & Dionysij, quibus etiam accedit Lilius, auctoritas mouet, vt

omnino credam à Numa Pompilio primam ipsi ædem consecratam, eandemque vetustate collapsam ab Attilio Calatino restructam, aut nouam extructam esse.

DE SPE.

Huius etiam Deæ ædem à Calatino consecratam esse Cicero in 2. de Legib. docet. Lilius lib. 21. ædis Spei in foro Olitorio meminit, quam dicit fulmine ictam esse. Et lib. 24. Q. Fabio filio Coss. & T. Sempronio Graccho Coss. eandem scribit incendio esse consummatam, quæ paulò post creatis ad id ipsum Triumuiris, restructa fuit. Lilius libro 25. P. Victor Spei nouum templum in VII. Urbis regione statuit: hoc est in via lata. Fuit & ad Tiberiam Spei ædes extructa à M. Fulvio Censore. Lilius lib. 40. Spei effigies in antiquis nummis talis cernitur: Fœmina est stans, insitæ laciniam sinistra manu non nihil attollens: dextra in cubitum elata pateram profert, in qua repositum inest velut ciborium: id est, vas in floris similitudine, cum hac inscriptione, S P E S P. R. Quidam etiam Spem Deam viridi indutam palla effinxerunt; & sedentem supra dolium cum cornice quidam etiam Spem cum Nemese.

Spei templum demum incensum scribit Dio lib. 50. ante bellum Aetiacum, cum aliis plerisque ædificiis: quod factum quidam crediderunt libertorum opera.

DE PUDICITIA.

PUDICITIA etiam à Romanis vt Dea culta fuit, eaque duobus nominibus, Patricia & Plebeia.

PUDICITIAE PATRICIAE aedes in foro Boario fuit, ad ædem rotundam Herculis, quam non licebat ingredi, nisi iis, qui semel nupsissent. Hanc ædem ab Æmilio consecratam aiunt.

PLEBEIAE PUDICITIAE ædícula in vico longo extructa est à Virginia, quæ familia Patricia orta, post Plebeio nupta, à sorore sacris Patriciae Plebeiae arcebatur, de qua re notatu digna sunt, quæ scribit Lilius: Insignem, inquit, supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae, quæ in foro Boario fuit ad ædem rotundam Herculis inter matronas ortum & Virginiam Auli filiam Patriciam Plebeio nuptam L. Volumnio Consule matronæ, quod è Patribus nupsisset, sacris arceuerant. Breuis altercatio, inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: cum se Virginia & Patriciam & pudicam in Patriciae Pudicitiae templum ingressam, & vni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri, honorumve eius, ac rerum gestarum pœnitere verò gloriaretur. Facto deinde egregio magna verba adauxit. In vico longo, vbi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci, modico sacello exclusit, aramque ibi posuit, & conuocatis plebeis matronis, conquesta iniuriam Patriciarum. Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae Plebeiae dedico: vobisq; hortor, vt quod certamen virtutis viros in hac ciuitate tenet, hoc Pudicitiae inter matronas sit: detisq; operam, vt hæc ara, quo illa, si quid potest, à sanctioribus & castioribus coli dicatur. Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior culta est, vt nulla nisi spectatae Pudicitiae matrona, & quæ vni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet.

Haecenus Liius. Hinc Valerius Maximus lib. 2. de Institutis: Quæ vno contentæ matrimonio erant, inquit, corona Pudicitæ honorabantur. Festus auctor est, existimare quosdam Pudicitæ simulacrum, quod in foro Boario fuit, Fortunam esse.

DE CONCORDIA.

CONCORDIA DEA dicta, quæ daret concordiam. Huius diuersæ ædes Romæ fuerunt, quarum primam M. Furius Camillus Dictator v. in Capitolio vouit & extruxit, Plutarcho & Quidio testibus. Plutarchi verba ex interpretatione Xilandri sunt hæc: Camillus vouit, sedata seditione se templum concordiæ dedicaturum. Et paulo post: Postridie concione habita scriptum est, vt templum Concordiæ in rei memoriam, ad forum & Comitium spectans ædificaretur, &c. In hoc templo Senaculum erat, vbi Magistratus cum Senioribus deliberabant. Erant & multa simulacra, quorum passim meminit Plinius.

Alteram Cn. Flavius Appij Cæci Scriba, Anno Libertino patre genitus, qui dies fastos publicauit, æream fecit in Græcostasi, de qua in hunc modum Plinius libro 53. capite 1. P. Sempronio Longo, L. Sulpitio Cofs. Flavius vouit ædem Concordiæ, si populo reconciliaffet ordines. Et cum ad id pecunia publica non decerneretur, ex mulctariis fœneratoribus condemnatis, ædiculam æream fecit in Græcostasi, quæ tunc supra comitium erat, inciditque in tabula ærea, eam ædem ccciv. annis post Capitolinam dedicatam. Meminit huius & Liius lib. 9.

Tertiam vouit L. Manlius Prætor bello Gallico, propter seditionem militarem. Facienda est locata à Duumviris Cn. Puppio Cæsone, Quintio Flaminio ad hoc creatis à Prætoribus Urbis, dicata in arce à M. & Cn. Atiliis. Liius lib. 22. & 23.

Quarta est in foro Romano prope Græcostasium, ædificata à L. Opimio Cof. delictis Grachanis partibus, vbi etiam est basilica Opimia. Varro lib. 3. de lingua Latina. Erecta est ea ædes ingenti indignatione populi Romani, ad quam etiam cum construeretur, inscriptum est: Opus Vecordix templum Concordiæ facit, veluti Xilander hunc locum vertit: Vecors facinus Concordiæ sanum facit. Plutarchus in C. Graccho. Appianus lib. 1. de Bellis civilibus.

Quinta ædes Concordiæ postea est à Liuia Augusta, nisi eadem sit antiquissima, quam fecerat Camillus, reparata à Liuia, quod vetustate laberetur. Suetonius in Tiberio. Quidius in 1. Factorum. dedicauit Tiberius Augustus. Dio li. 50. De ædibus Concordiæ etiam Augustinus libro 3. de Ciuitate Dei, cap. 25.

His Diis, qui consecrati sunt nominibus virtutum, etiam eos adiiciemus, quibus nomina rerum expetendarum sunt indita. Quoniam, vt inquit Cicero, expectatione rerum bonarum erigitur animus. Tales fuerunt, Pax, Quies, Salus, Felicitas, Libertas. De quibus omnibus pauca tantum verba faciemus, ac de pace primum.

DE PACE.

PACIS templum Romæ fuit magnificentissimum, foro proximum, quod Vespasianus à Claudio inchoatum, construxit. Iosephus, Plinius, Suetonius, & Dio. In hoc templo sunt qui tradant, diuum Hieronymum secuti, vasa & donaria templi Hierosolymitani à Tito Vespasiano reposita fuisse. In hoc templo omnium rationalium artium Professores conuenire ad disputandum consueuissent, Galenus in Sermonem de libris propriis docet. Liius Gyraldus etiam ægrotos hoc templum frequentare solitos fuisse, ex quodam parum intellecto Galeni loco asserit, quem errorem notauit & reprehendit Hieronymus Mercurialis lib. 1. Variarum lectionum, cap. 13. Hoc Pacis templum, quod supra cætera maximum ædificium & pulcherrimum ac opulentissimum fuerat, Commodi imperante, incendio consumptum esse, Herodianus lib. 1. auctor est. Simulacrum Pacis fuit varium: effingebatur nonnunquam cum spicis, interdum cum oliua, & cum lauro coronabatur, quin & cum rosa: nonnunquam solo caduceo significabatur. Fuit & ara Pacis Romæ.

DE QUIETE.

QUIETEM, inquit Aurelius Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 16. appellant, que faceret quietem. Hæc ædem habebat extra portam Collinam. Publicè enim, inquit Augustinus, suscipere illam noluerunt. Liius quoque lib. 4. scribit, sanum Quietis fuisse via Labicana. Viues ad Augustini illum locum supra citatum, scribit, se coniectura ductum existimare, Quietem hanc ad mortuos pertinuisse, cum & Orcus ab Antiquis Quietalis dictus sit.

DE SALUTE.

Et hanc Romani sanctè & religiosè coluerunt, ita vt ferie etiam antiquis essent, quoties quis Salutem Deam nominasset, teste Macrobio lib. 1. Saturnal. cap. 16.

Ædes Salutis à C. Junio Bubulco Censore locata fuit, anno Urbis C. D. X. L. V. I. vt Lilius libro 9. & 10. prodit, quam ipse Consul bello Samnitum vouerat, mox idem Dictator eam dedicauit. Hanc ædem à Fabio pictore depictam esse Plinius docet: Ab hac æde vicina nomen habet Porta Salutaris. Sic enim Festus: Salutaris porta Romæ appellata, quòd prope ædem Salutis esset. P. Victorius in v. regione eam collocat.

Porro & Salutis augurium apud Romanos celebrabatur, cuius Scriptores veteres sæpius meminerunt: quale autè id fuerit, solus, quod ego sciam, Dio li. 37. his verbis docet: Annuo, inquit, tunc spacio Romani bellis vacarunt, ita vt longo tempore intermissum augurium Salutis repeterent. Est autem quoddam diuinationis genus, quo probatur, concedantne ipsi Dij, vt populo Salute postulent, quasi nefas esset eam prius, quam concedatur, petere. Ad id dies destinatur singulis annis, ad quam diem nullus exercitus ad bellum sit profectus, nullus hostis in aciem, aut pugnatum sit. Hanc ob causam in continentibus malis, maximeque intestinis non celebratur: alioquin etiam difficillimum est Romanis, vt eam diem exactè ab his omnibus puram seruent: præterea absurdissimum est, cum ipsi sese mutuo, seditionibus vtrò malis infandis affligant, vt siue vincantur, siue ad eò vincant, in miseris sint, ita salutem à Deo velle flagitare. Hætenus ille. Et sic Salutis augurium explicat Angelus Politianus in Miscellaneis, cap. 13.

DE FELICITATE.

FELICITAS etiam, ait diuus Augustinus, Dea est, ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt. De nomine non opus est multa Verba facere. Simulacrum eius Archesilao Plastæ, quemadmodum Plinius scribit lib. 35. locatum à L. Lucullo Hs. LX. cui moris vtriusque inuidit. In antiquis numismatis talis Felicitatis cernitur effigies: Fœmina in folio sedens, dextera caduceum, sinistra grande cornu copix tenens. Ædem ei anno ab Vrbe condita DC. L. VI. L. Lucullus Consul cum M. Cotta locauit. Augustinus. Sed & M. Lepidus Magister Equitum templum Felicitari Cæsaris ex Senatusconsulto construxit. Dio lib. 44.

DE LIBERTATE.

LIBERTAS inprimis à Romanis Dea habita & culta est, vt qui maxime ei student, ab eò videlicet tempore, quò in libertatem sese vindicauere. Libertatis templum P. Victor in Auentino constituit, & ibidem atrium Libertatis, cuius crebra apud Scriptores mentio. Templum Libertatis Lilius ex mulctatitia pecunia cum æreis columnis, & statuis pulcherrimis à patre Tib. Gracchi & conditum & dedicatum: eius atrium ab Ælio Pæto, & Cornelio Cethego, Censoribus instauratum, & auctum, demum & à Pollione restitutum, Suetonius scribit.

Cicerone in exilium profecto, domum eius P. Clodius Tribunus plebis Libertati consecrauit. Cicero pro Domo ad Pontifices. Dio quoque libro 44. auctor est, Romanos in gratiam Iul. Cæsaris publico decreto Libertatis templum construxisse. Atque de his hætenus. Plurima templa, quæ in Imperatorum Romanorum gratiam constructa & consecrata fuerunt, vt Clementix Cæsaris, de quo Plutarchus: Iustitiæ Augusti, de quo Quidius: Fœcunditatis Poppæ de quo Tacitus, & multa alia, de quibus, præter Poetas, & alios veteres Scriptores, Hubertus Goltzius in Thesauro antiquitatis, & alibi, Adolphus Occa Medicus Augustanus in Numismatibus Romanorum Principum, Æneas Vicus, & alij nos docent, prætermitto. Nam translata ad vnum Imperij potestate, superstitiosa assentatio modum non inuenit.

De Dijs Semonibus, siue minoribus, in quorum tutela homo esset.

CAP. XIX.

DE Dijs maioribus, siue Selectis hætenus diximus, tum de Indigeribus, siue iis, quos merita vocarunt in cælum: postremo de iis, propter quos daretur ascensus in cælum. Sequitur igitur vt de Semonibus, siue minoribus verba faciamus. Semones autem, vt Fulgentius Placiades in libello Obscurarum vocum tradit, dici voluerunt Deos, quos nec cælo adscriberent, ob meriti paupertatem, sicut sunt Priapus, Hippona,

Verrumtus: nec terrones eos disputare vellent pro gratiæ veneratione. Hos Iustus Lipsius lib. 2. Antiquarum lectionum, capite 18. Semones dici ait, quasi hemihemones, id est, semi homines. Antiqui enim hominem dicebant hemonem. Augustinus libro 6. de Ciuitate Dei capite 9. auctor est, Varronem commemorasse & enūmerasse Deos à conceptione hominis, & exorsum à Iano, eam seriem perduxisse vsq; ad decrepiti senis mortem, & Deum ad ipsum hominem pertinētes clausisse ad Næniam Deam, quæ in funeribus senum canteretur. Deinde cœpisse ipsum Deos alios ostendere, qui pertinerent non ad ipsum hominem, sed ad ea, quæ sunt hominis, sicuti est victus, vestitus, & quæcunque alia, quæ huic vitæ sunt necessaria, ostendisse que in omnibus, quod sit cuiusque munus, & propter quid, cuique debeat supplicari. Sed cum libri isti interierint, impossibile nobis est de iis eo ordine, quo Varro, dicere, & omnes illos Deos, nemine omisso, recensere: faciamus tamē, vt quantum fieri poterit, eorum, quorum apud Scriptores passim fit mentio, Deorum nomina & officia, vel mūtera, breuiter enūmeremus, accuratiorē descriptionem iis commendantes, qui & ingenio valent, & ocio magis abundāt.

Dei, qui n. sentibus infanibus præerant.

A IANO incepisse Varronem Augustinus docet, de quo nos antè multa diximus.

O P I S, inquit Augustinus, dicitur, & inuocatur vt opem ferat nascentibus, & excipiat eos sinu terræ.

N A S C I O, siue N A T I O, Dea, quæ nascentibus præesse credebatur. Cic. lib. 3. de Natura Deorum: Nascio quoq; Dea putanda est, cui cum fama circumimus in agro Ardeatino, rem diuinam facere solemus.

V A T I C A N V S Deus dictus, qui in vagitu os aperit, vel qui infantum vagitibus præfidet. Agellius libro 16. capite 17. duas diuersas de hoc sententias recitat, quarum prima est, quod præsit agro Vaticanò, & nomen habeat a Vacciniis, quæ ipsius vi arque instinctu in agro illo fieri consueuerint. Alteram deinde subiungit, ex Terentij Varronis libris rerum diuinarum, videlicet: Vaticanum Deum nominatum esse, penes quem essent vocis humanæ initia: quoniam pueri simulatque nascuntur, eam primam vocem edant, quæ prima sit in Vaticano syllaba, quæ de causa etiam vagire dicantur, exprimente verbo sonū vocis recētis. Apud Augustinū lib. 4. capite 8. de Ciuitate Dei, legitur Vagitanus: pro quò tamē in veteribus codicibus Vaticanus inuenitur. Viues annotat.

L E V A N A, quæ de terra leuat infantes.

C Y N I N A, quæ præest cunis, infantēque in cunis decumbentes tuetur: vel quæ cunas infantium administrat. Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 8. 14. & alibi. Lactantius lib. 1. Diuinarum institutionum, capite 20. Cuniua à cunis dicta, eò quod infantes in cunis tueatur, & fascino submoueat.

R U M I N A, quæ mammam paruulo immulgeat: quia rumam dixerunt veteres mammam. Augustinus libro 4. cap. 8. Varro, Cato, vel de liberis educandis, apud Nonium. His Semonibus (sic enim emendauit Iustus Lipsius libro 2. Antiquarum lectionum, capite 18. cum antea legeretur, hisce manibus) lacte fit, non vino. Cuniuæ, propter cunas: Rumina, propter rumam: id est prisco vocabulo, mammam, a quo subrumi etiam nunc dicuntur agni.

D I V A P O T I N A, quæ potionem ministrabat.

D I V A E D V C A, siue E D V S A, quæ escam infantibus præbebat. Augustinus lib. 4. cap. 8. & alibi. Varro, Cato, siue de Liberis educandis, apud Nonium: Cum primore cibo & potione initiarent pueros, sacrificabantur ab edulibus Edusa, & à potione Potinæ nutrices.

O S S I L A G O Dea solidatrix ossium. Arnobius libro 4. Eam quæ durat & solidat infantibus paruus ossa, Ossilago ipsa memoratur.

N V N D I N A Dea antiquiorum, vt scribit Macrobius lib. 1. Saturnal. c. 16. à nono nascenium die dicta, qui dies lustricus nuncupatur, quo scilicet infantes lustrabantur, & nomen eis imponebatur. Is maribus erat nonus, sceminis octauus: cuius moris causas inquit Plutarchus in quæstionibus Rom. quæst. 102. quem hac de re lege.

S T A T I L I N V S, & S T A T A N V S, Dei præfides astantes. Lactantius. Alij educationi illos adscribunt, eoidelicet tēpore, cum standi & consistendi potestatem habere incipiunt.

F A B V L I N V S Deus dicebatur, qui colebatur cum fari pueri auspicarentur. De his duplex Diis ita Nonius: Statilinum, & Statanium, & Fabulinum præfides Deos, Varro de liberis educandis puerilitatis affirmat, ab Statano & Statilino, quorum nomina habent scripta Pontifices. Sic cum primo fari incipiebant, sacrificabant diuo Fabulino.

PAVENTIAM Deam antiqui constituerunt, vt auerteret ab infantibus pauorem. Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 11.

CARNEA vel potius **CARNA** Dea, vitalibus humanis præesse putabatur, ab eaque petebatur, vt ieciora, & corda, quæque sunt intrinsecus viscera, salua conseruaret. Cui templum, pulso Tarquinio, Junius Brutus in Cælio monte construxit, Calendisque Iunij sacrum Vestri reus fecit. Huic Deæ pulve fabacea, & larido res sacra fieri solebat. Quin & Calendæ ipsæ Iuniæ Fabariæ dicebantur. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 2. D. Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 8. & alibi, Cardeam eam appellat, nisi mendosi sint codices.

IUVENTVS, siue **IUVENTAS**, quod Ludouico Viui, & Carolo Sigonio magis placet, inquit Augustinus lib. 4. cap. 11. & alibi, Dea est, quæ post prætextam excipit iuuenilis ætatis exordia. Hanc Romani à Seruio Tullio vsque in Capitolio coluerunt: quare cum Tarquinius Priscus templum Ioui Capitolino extruere vellet, & propterea omnium aliorum Deorum, qui in Capitolio colebantur, templa exauguraret, Terminus & Iuuentas cedere noluerunt, quod Romani in omen traxerunt, fore vt nunquam termini Vrbs mouerentur, nec vnquam iuuenilis vigor deesset. Dionysius Halicarnassæus lib. 3. Augustinus de Ciuitate Dei, lib. 6. cap. 1. Iuuentas Dea cum Termino Deo Ioui noluit concedere in Capitolio condendo. Lilius lib. 5. extremo. Aliam Iuuentutis ædem vouit M. Lilius Consul, quo die Hasdrubalem exercitumque eius cecidit, quam idè Censor M. Cornelio, P. Sæpronio Coss. faciendam locauit C. Licinius Lucullus, Duumuir dedicauit, xvi. annis post, quam vota erat. Lilius li. 36. & qui addit, ludos etiam huius ædis dedicandæ causâ factos, & quidem cum maiore religione, quòd nouum cum Antiocho bellum tum instaret.

ORBONA Dea colebatur, ne orbos faceret. Arnobius libro 4. ait, in huius tutela fuisse orbatos liberis parentes. Ara eius Plinio lib. 2. c. 7. teste, ad Larium ædem erat. Quamquam vocabulum Orbona inde eiectum erat. Restituit autem Adrianus Iunius libro 3. Animaduersorum, capite 1.

VOLUPIA Dea, à voluptate dicta est, quòd voluptatem hominibus afferret. Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 8. Nihil de ea apud Scriptores veteres inuenitur, nisi quòd sacellum habuerit prope portam Romanulam, in via noua. Sic enim Iosephus Scaliger, vbi vulgati habent, nauaha. In eo sacello, teste Macrobio, in ara Volupix, fuit simulacrum Angeroniæ, de qua Dea alibi. Sacellum Volupix à P. Victore collocatur regione Vrbs x. quæ dicitur Palatium. De simulacro huius Deæ Lilius Gyraldus scribit esse, qui Volupiam effingeret in throno, instar reginæ, sed pallidiori aspectu, & quæ virtutes subtus habere videretur: quam tamen opinionem ipse non magnificat. Meminit & Cicero Volupix libro 2. de Natura deorum.

LVBENTINA, siue **LVBENTIA**, à lubendo, dicta teste Varrone, qui & Venerem eam esse significat. Augustinus à libidine eam nomen habere docet.

ANCYLI & **ANCYLÆ** Dij, Deæque erant ancillarum, ab iisque colebantur. Appellati sic sunt ab ancillis, quòd iis præessent: vel à verbo anculare, quo antiqui utebantur, pro ministrare. Festus.

Dij Nuptiales.

IN nuptiis etiam peculiare Dii multi adhibebantur, & colebantur, quos iam enumerabimus. Plutarchus in Quæst. Rom. qu. 2. auctor est, matrimonium contrahentes secundum vulgi opinionem, quinque Deorum ope indiguisse: Iouis perfecti, siue adulti: Iunonis perfectæ, siue adultæ: Veneris Suadæ, ac Dianæ (ea Lucina est) quam parturientes inuocant. Sed & multi alij adhibebantur, quorum hæc nomina apud Augustinum & alios reperiantur.

IVGATINVS dicebatur, quòd coniuges coniungeret: hic colebatur cum mas & femina iungebantur. August. lib. 4. cap. 11. & lib. 6. cap. 9.

DOMIBVVS Deus colebatur, cum domum ducenda erat, quæ nubebat. Dicebatur etiam Iuno domiduca eandem ob causam.

DOMITIVS celebrabatur, vt esset in domo noua nupta.

MVNIVRNA Dea adhibebatur, vt noua nupta cum viro maneret.

VIRGINENSIS Dea adhibebatur, cum virgini zona solueretur. De his omnibus Augustinus lib. 4. De Ciuitate Dei, & lib. 6. cap. 9.

CINXIA etiam Iuno colebatur, de qua sic Festus: Cinxia Iunonis nomen sanctum.

habebatur in nuptiis, quòd initio coniugij solutio erat cinguli, quo noua nupta erat A cincta.

MVTINVS, qui & Priapus, super cuius immanissimum & turpissimum fascinum sedere noua nupta iubebatur more honestissimo & religiosissimo matronarum. Lactantius lib. I. cap. 20. Augustinus lib. 6. cap. 9.

DEVS PATER SVBIGVS adhibebatur, vt virgo à viro subigeretur.

DEA MATER PREMA colebatur, vt subacta virgo, ne se commoueret cum premeretur. Martianus Capella lib. 2. de Nuptiis Mercurij, & Philologiae. Meminit etiam Iunonis Interduca, Domiduca, Vnix, Cinx: quia scilicet nuptarum itinera protegeret, eas in aedes nouorum maritorum duceret, vnctioni postium adesset: de qua re post dicitur in ritibus nuptiarum. Huc pertinet etiam Dea Viriplaca. B

VIRIPLACA Dea, à placando nomen habet, quòd viros placaret, de qua Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. Quoties, inquit, inter virum & vxorem aliquid iurgij intercesserat, in sacellum Deae Viriplacae, quod est in Palatio, veniebant: & ibi inuicem locuti, quae voluerant, contentione animorum deposita, concordēs reuertebantur. Dea nomen hoc à placandis viris fertur assecuta: veneranda quidem, & nescio an praecipuis, sed exquisitis sacrificiis colenda: vt potè quotidianae & domesticae: pacis custos, in pari iugo charitatis, ipsa sui appellatione virorum maiestati debitum, ac foeminis reddens honorem. Haec ille. Sacelli eius meminit P. Victor, regione x. Vrbs Romae, & in eadem Onuphrius Panuinius.

De Dys, Deabusque, quae parturientibus praerant. C

MENEA Dea fuit, quae floribus menstruis mulierum praesse putabatur. Augustinus lib. 7. Iouis filia haec Luna credita, quippe Luna dicitur. Menam idem Augustinus priuignam Iunonis dixit.

DE IYNONE FLVONIA, & IYNONE LVCINA, diximus supra.

PARTVNDATA etiam parientium Dea erat, & ab iis colebatur.

LATONA Apollinis & Dianae mater fuit. Huic ait Aelianus in Varia historia, existimatum gallum gallinaceum in amore fuisse, propterea quòd ei parienti adfuerit, & quòd etiam nunc parientibus adsit, eisque faciles partus efficiat.

EGERIA Deam mulieres colebant, quòd eam credebant opitulari partui egerendo. Ita Festus. Egeriae nymphae sacrificabant praegnantēs, quòd eam putabant facile conceptum alium egerere. D

NIXI DEI dicti fuerunt ab enitendo, id est pariendo. Festus. Nixij Dei tria signa appellantur in Capitolio ante cellam Mineruae, genibus nixa, velut praesidentes parientiū nixibus: quae signa sunt, qui memoriae prodiderint Antiocho rege Syriae superato, M. Attilium subtracto populo Romano deportasse, atque ibi posuisse.

PROSA, vel PRORSA, & POSTVERTA, Deae fuere apud Romanos celebratae, quibus & ars, & sacra fuerunt constituta, ob pariendi discrimina. Prosa enim praesse illis existimabatur, quae rectum ac legitimum partum ederet: Postuerta vero, ab aegris & infirmis, & cum preposterè partus edebatur. Agellius libro decimosexto, capite decimosexto, ex Varrone: Quando infantes contra naturam fortè conuersi in pedes sunt, brachiis plerunque diductis retineri solent, aegriusque tunc mulieres enituntur. Huius periculi deprecandi gratia ars statuta sunt, Romae duabus Carmentibus: quarum altera Postuerta nominata est, Prosa altera: à recti, peruersisque partus & potestate & nomine. A Macrobio tamen Postuerta & Anteuerra, siue Postuorta alia ratione explicantur. Dicit enim veteres eas idè coluisse, quòd ea omnia intelligi oportere existimarent, quae praeterita & futura essent. Quae ex re Coniuges diuinitatis eas appellauerit, non secus ac consilium & prouidentiam, quibus humana omnia & diuina expendantur & prauiuantur. E

Mulieri foetae, post partum tres Deos custodes adhiberi, commemorat apud Augustinum lib. 6. capite 9. Varro, ne Syluanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum causa tres homines circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea à pilo, tertio de uerrere scopis: vt his datis culturae signis, Deus Syluanus prohibeatur intrare: quia inquit, neque arbores caduntur, atque putantur sine ferro: neque far conficitur sine pilo: neque fruges coaceruantur sine scopis. Ab his autem tribus rebus, tres nuncupati Dij, Intercidona à securis intercisione: Pilumnus à pilo: Deuerta à scopis, quibus Diis custodibus, contra vim Dei Syluani foeta conseruatur.

A Ad mulieres etiam proprie pertinet Mater Matuta, quam, ut ait Festus, antiqui ob bonitatem sic appellarunt. Hæc fuit Ino Cadmi filia, quæ & Leucothea Græcis dicebatur. Fabulam eius habet Ovid. in 3. Metam. & 6. Fastror. Ædem ei primus posuit Seruius Tullius rex, quam postea refecit Camillus, confecto bello Veientini. Linius libr. 5. Camillus Dictator satis iam omnibus ad id bellum (Veientinum scilicet) paratis, ludos magnos ex Senatusconsulto vouit, Veiiis capris se facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum. Iam antè ab Rege Ser. Tullio refectam. Idem Plutarchus in Camillo. Ab huius Deæ templi aditu seruæ prohibebantur. Vnam duntaxat matronæ introducebant, & colaphos genis eius infligebant. Cuius rei causam inquirunt Plutarch. in Quæstionibus Rom. quæst. 16. Ab hac Dea nulla mulier suis, sed sororum liberis bona precabantur. Plutarchus quæst. 17. Ideoque in sacris eius sororum liberos pro suis in vlnas accipiebant. Plutarchus in Camillo. Liu. lib. 34. meminit in foro Olitorio dedicatæ ædis Iunonis Matutæ. Verùm Carolus Sigonius pro Matuta Sospitam legendum, nec Matutæ cognomen Iunoni tributum fuisse, docet.

B BONA etiam Dea, muliebris Dea fuit, de qua Plutarchus in Cæsare hæc scribit: Colitur Romæ Dea, quam Boniam appellant, ut Græci muliebrem. Hanc Phryges Mydæ Regis matrem fuisse putant. Romani Nympham Dryadem Fauni uxorem, Græci de nutricibus Bacchi vnam: eam scilicet, quam nominari nefas est: itaque apud hos, cum sacra ei fiunt, vitium palmitibus scenæ testæ gestantur: & secundum fabulam, Draco sacer apud Deam collocatur. Cùm ea sacra peraguntur, virum accedere, aut iisdem in ædibus esse nefas ducitur: ipse inter se mulieres multa cum Orphicis conuentientia obire feruntur. Eorum orgiorum tempus & celebrandi munus cùm ad Consulem vel Prætorum deuenit, ipse, & omne quod est masculinum, ædibus egrediuntur: vxor domum exornat, & pleraque noctu fiunt, iocis ad nocturna sacra admixtis, musicæque multa adhibita. Hactenus Plutarchus. Lactantius ex Sext. Clodio refert, Faunam vxorem Fauni fuisse, quæ, quia contra morem decusque regium clam vini ollam ebibisset, & facta ebria esset, virgine myrteis à viro vsque ad mortem cæsa fuerit: postea cùm Regem facti sui pœniteret, & vxoris desiderium ferre non posset, diuinum illi numen delatum esse: idcircoque in sacris eius obuolutam vini amphoram poni solitam. Quæ Plutarchus in Quæst. Rom. qu. 10. paulò aliter narrat Macrob. lib. 1. Satyr. c. 12. multa de Bona Dea

C habet, quam eandem dicit esse Terram vel Tellurem, & appellari interdum Bonam Deam, interdum Faunam, Opem, Fatuam, Bonam Deam, quòd omnium nobis ad victum bonorum causa sit: Faunam, quòd omni vsui animantium faueat: Opem, quòd ipsius auxilio vita constet: Fatuam, à fando, quòd infantes partu editi non prius vocem edant, quàm atigerint terram. Plura de hac apud Macrobius lege. Huius Deæ sacra violauit P. Clodius, is qui postea Ciceronem in exilium pepulit, de quo Ciceron ipse in Oratione de Aruspicio responsis, & alibi. Plutarchus in Cæsare, Cicerone, & alij.

D Fuit & MANA GENETA à Romanis culta, quam Plutarchus in Quæst. Ro. qu. 52. manando dictam fuisse, & ortui atque partui præesse putat, non aliter atque apud Græcos Hecate. Huic canem immolari, voroque ab ea peri dicit, ne quis domi natorum bonus fiat.

Dij alij ab hominum actionibus sumpti.

MURCIA Dea desidia existimata est, quæ faceret hominem murcidum, id est, nimis desidiosum. Augustinus lib. 4. cap. 16. & Arnobius. Festus: Murcia Deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui antea Murcus dicebatur. Tertullianus libro de Spectaculis: Murcia quoque idolum fecit. Murciam enim Deam moris esse voluit, cui in illa parte ædem vouere. Vide Iosephum Scaligerum castigationibus in Festum.

STRENUA, quæ impellebat homines, ut strenuè quid agerent. Eius sacellum fuit in via sacra. Varro lib. 4. de lingua Latina.

STIMULA Dea, quæ ultra modum ad agendum stimulare. Augustinus.

AGENDIAM vocabant, quæ ad agendum excitaret, ab agendo dictam. Augustinus.

AGONIVS etiam Deus dictus, qui præesset rebus agendis.

HORTAM ab hortando dictam, quòd ad honestas actiones exhortaretur, & incitaret. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 46. ex Antistio Labeone docet: quam tamen ait aliis videri eam esse, quæ post Hora fuerit appellata, Dea agilis, & multis intenta negotiis. Alios etiam dicit existimare; hoc nomen à Græco ἄγαν, quod est

videre, ei tributum esse, quòd sit Dea inspicieus res. Ennius & Ouidius memoriæ produnt, eam Quirin, vel Romuli vxorem fuisse, quæ alio nomine Hersilia dicta sit. Eius templum semper apertum mansisse Plutarchus scribit, vel quia Dea sit hortans, & incitans ad honestas actiones, vt significetur industriam eam, semperque occupatam nunquam cunctari debere, nunquam inclusam, impeditamve teneri: vel vt significetur nunquam ab ea res humanas negligi debere, cum omnia obseruet, & sollicita sit de omnibus, vel etiam vt omnia videre possit. In qua Vrbs regione templum hoc, sciri non potest. Nonius Marcellus, vbi Ennij versus ex lib. 1. Annal. recitat:

Tæque Quirine pater veneror, Horàmque Quirini.

Iutentutis Deam fuisse dicit. Agellius lib. 13. ca. 21. Quirini vxorem vocat. Viues ad Augustinum lib. 4. cap. 16. eandem cum Dea Stimula fuisse putat.

CATIVS Deus dictus, qui homines catos, id est, acutos faceret. August. lib. 4. cap. 21.

VOLVMNVS Deus, & VOLVMNA Dea, à volendo dicti, quòd bona vellent: fuerunt etiam Dij nuptiales, vt bene coniungerentur coniuges.

ADEONA & ABEONA Deæ cultæ fuerunt, quæ adeundi & abeundi facultatem præstarent. Augustinus lib. 4. cap. 21. & lib. 7. cap. 3.

VACVNAM ait Varro lib. 1. Rerum diuinarum, Victoriã dictam esse à Sabinis, & ea maximè gaudere eos, qui sapientiã vincunt. Alij alia de ea tradunt. Porphyrio Horatij interpres aliquot auctorum sententias recitat, sic scribens: Vacuna apud Sabinos plurimum colitur Dea, quæ est sub incerta specie formata, quidam Minervam, alij Dianam putauerunt: nonnulli & Cærem esse dixerunt: sed Varro Victoriã. Hæc ille. Quidam volunt, Vacunã Deã creditam fuisse, quæ vacantibus & otiosis præflet. Eius templum Romæ fuit, quemadmodum in 1. Commentario Reipublicæ Romanæ, in descriptione XIV. Vrbs regionum, Onuphrius Panuinius docet: locus tamen ignoratur.

VITVLAM Deã Hyllus in libro, quem de Diis composuit, vocari dicit, quæ lætitiæ præflet. Piso ait, Vitulam Victoriã nominari: huius rei argumentum hoc profert, quòd postridie Nonas Iulias, re bene gesta, cum pridie populus à Thufis in fugam versus sit: vnde Populi fugia dicuntur, post victoriã certis sacrificiis fiat vitulatio. Quidam nomen eius animaduersum putant, quòd potens sit vitæ tolerandæ: idèd huic Deæ pro fugibus fieri sacra dicuntur, quia frugibus vita humana toleratur. Macrobi. lib. 3. Saturn. cap. 2.

PELLONIA, pellendorum hostium potens credebatur. Arnobius & Augustinus lib. 4. cap. 21.

NUMERIA Dea, quæ numerare docere credebatur, vel ad numeros pertinere. Augustinus lib. 4. cap. 11.

FESSONIA colebatur, vt fessos iuuaret. Augustinus lib. 4. cap. 21.

VIBILIA, quæ ab erroribus viarum liberabat. Arnobius lib. 4.

AVERRYNCVS Deus erat, qui auertere credebatur mala: sic dictus, ab auerruncare, quod pro auertere veteres dixerunt, quemadmodum verruncare, pro vertere: sic Placuntius, Dij nouerint meliora, atque amentiam auerruncassent. Ab hoc igitur Deo precari solebant, vt pericula auerteret. Varro.

ANGERONA silentij Dea fuit, sic dicta, vt habet Festus, quòd angores ac animi sollicitudines propitiã depelleret. In huius Deæ tutela fuisse Romam, à quibusdam proditur. Macrobius. Simulacrum Deæ fuit ore obligato atque signato, & in ara Voluptatis collocabatur, propterea quòd qui suos dolores, anxietatèsq; dissimulant, perueniret patientiæ beneficio ad maximam voluptatem. Sacrificari ei idèd dicit Iul. Modestus, quòd pop. Rom. morbo & angina, qua omne genus animalium consumeretur, præmissa voto, liberatus fuerit. Hæc ferè Macrobi. Fest. Pl. & alij.

HEREMARTEAM antiqui accepta hæreditate colebant, quæ à nomine appellabatur Heredum: & esse vna ex Martis Comitibus putabatur. Festus.

STATÆ matris simulacrum, inquit Festus, in foro colebatur, postquam id collustrauit Ioseph. Scaliger, Cælius statua legendum opinatur, ne lapides igne corrumpere rentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore, magna pars populi in suos quique vicos retulerunt eius Deæ cultum.

LAVERNAM Deã Romani fures precabantur, vt instituta sua & consilia furandi ac mentiendi fortunaret. Plautus Cornicularia: Mihi Lauerna in furtis celebrassis manus. Horatius: Pulchra Lauerna, Da mihi fallere. Erat autem hæc Dea tantum caput,

caput sine reliquo corpore. Vide Iosephi Scaligeri castigaciones in Festum. Huius Deæ lucus erat Romæ, de quo Festus. Lauerniones fures antiqui dicebant, quòd sub tutela Deæ Lauernæ essent, in cuius luco obscuro, abditòque soliti furta: prædámque inter se luere (id est, diuidere.) Hinc & Lauernalis porta vocata est.

NAENIA Dea funerum erat. Eius sacellum extra portam Viminalè fuit dedicatū. A-lia Næmia, vt ait Nonius significat ineptū & incòditū carmen quòd adducta mulier que præfica diceretur, iis quibus propinqui non essent, mortuis exhiberetur. Varr. li. 4. de vita pop. Rom. Ibi à muliere, quæ optima voce esset (sic legit Guil. Canterus) per quam laudati, deinde næmiam cantari soliram ad tibiás & fides. Festus: Næmia est carmen, quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibiá. Sunt qui eo verbo finem significari putant. Quidam volunt Næmiam ideo dici, quòd voci similior quatinonia fluentium sit.

De Libitina, Orco, Plutone, &c. aliàs diximus. Illud etiam non est silentio prætereundum, veteres singulis partibus humani corporis singulos Deos præfuisse. Caput Ioui deferebant, Neptuno pectus, cinctum Marti. Frontem Genio sacram facit Seruius: vnde inquit, Deum venerantes frontem tangimus. Supercilia in Iunonis tutela fuisse ait Sextus Pompeius, quòd iis protegantur oculi, per quos luce fruimur, quam à Iunone tribui putabant, Lucina inde dicta. Oculos Cupidini Veneris filio, in quibus excubet, ceu Specula quadam, tribuit Philostratus: Mineruæ eos sacros tradit Fulgentius. Arcem Memoriam consecratam refert Seruius. Locus retrò aurem dextram Nemese attributus fuit, quo referimus, vt Plinii verbis dicam, tacto ore proximum à minimo digitorum veniam sermonis à Diis ibi recordantes. Dextra Fidei sacra est: nam in fide porrigitur. Dorsum & posticæ partes Plutoni propriæ adscribuntur ab Artemidoro. Renes & inguina Veneri adiacentur. Pedes Mercurio. Genua Misericordiam consignauit antiquitas, quòd ea supplices attingant, à hæc manus tendant, hæc vt aras adorent, vt inquit Plinius. Tali, plantæve pedum in Thetidis potestate fuerunt. Digni Mineruæ consecrati. Seruio teste. Vide Lilius Gregorius Gyraldum Syntagmate 1. Deorum gentilium, & Hadrianum Iunium libro 4. Animaduersorum, capite 12.

De Diis rusticis. CAP. XX.

MARCUS TERENCE VARRO conscripturus præcepta de re rustica innouat XII. Deos Consentes, non eos de quibus supra diximus, qui à Ioue adhibebantur in consilium, sed eos, qui præerant agriculturæ. Verba eius sunt hæc: Quoniam, inquit, vt aiunt, Dei facientes adiuant, prius inuocabo eos: nec vt Homerus & Ennius, Musas: sed XII. Deos Consentes. Neque tamen vrbanos, quorum imagines ad forum auratæ stant, sex mares, & femina totidem: sed illos XII. Deos, qui maximè agricolarum duces sunt. Primum, qui omnes fructus agriculturæ cælo & terra continent, Iouem & Tellurem itaque duo hi parentes magni dicuntur: Iuppiter pater appellatur: Tellus terra mater. Secundò Solem & Lunam, quorum tēpora obseruantur, cum quædam feruntur & conduntur. Tertio Ceretè & Liberū, quòd horū fructus maximè necessarii ad victum. Ab his enim cibus & potio venit è fundo. Quarto, Robigum ac Floram, quibus propitiis, neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neque non tempestiuè florent. Itaque publicè Robigo feriaz, Robigalia, Floræ, ludi Floralia instituti. Item aduencro Mineruam & Venerem, quarum vnus procuratio oliueti, alterius hortorum: quo nomine rustica Vinalia instituta. Nec non etiam precor Lympham ac Bonum euentum: quoniam sine aqua omnis arida ac misera agricultura: sine successu ac bono euentu: frustratio est, non cultura. Hactenus Varro: vnde qui rustici Dij præcipui fuerint, facilè intelligimus. De Ioue, Tellure, Sole, Luna, Cerere, Libero, Minerua, Venere, & Nympha, siue Nymphis diximus antè: itaque de reliquis hoc capite agemus, quibus etiam alios huc pertinentes adiciemus.

PALES.

DE PALE Dea quæ dicam, pauca habeo: Seruius ait, eam fuisse Deam pabuli, cui sacrificati sunt pro felici proventu pabuli, & incolumitate pecorū. Idè scribit alios putare eam Vestam esse, alios Matrem Deum. Festus: Pales dicebatur Dea Pastorum. An templum ei Romæ constructum fuerit, nondum apud quenquam legit: culta tamen ab illis fuit, in eiusque honorem festum, quod Patilia, vel Parilia dicebant, celebratum, vt alio

libro ostendam, propter eam multaeius mentio est apud Virgilium, Ovidium, Tibullum, Propertium, Varronem, & alios. Notat etiam Seruius Palen à Virgilio genere foemino dici: ab aliis genere masculino.

FLORA.

DIXIMVS supra duas à Romanis Accas fuisse cultas, alteram Larentiam Romuli & Remi nutricem, alteram verò Tarrutiam. De Larentia antè verba fecimus, de Tarrutia hic ageamus. Scribunt Plutarchus in Quaestionibus Romanis, Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 10. Augustinus lib. 6. cap. 7. de Ciuitate Dei, & alij, Anco Martio regnante ædituum Herculis per ferias ociantem Deum tesseriis prouocasse, ipse vniufque manū tuente, adiecta conditione, vt victus cœna, scortoque multaretur. Victore itaque Hercule, ædituum Accam Larentiam, nobilissimum per id tempus scortorum, intra ædem inclusisse cum cœna, eamque postero die distulisse rumorem, quòd post concubitum Dei accepisset munus, ne commodum primæ occasionis, cum se domum reciperet, offerendæ aspernaretur. Euenisse itaque vt egressa mox templo à Taruntio, siue Tarrutio capto eius pulchritudine compellaretur, cuius voluntatem secuta, sumptaque nuptiis, post obitum viri omnium bonorum eius facta compos, cum decederet, pop. Romanum nuncuparit heredem. Et eisdem ab Anco in Velabro, loco Urbis celeberrimo, sculpta sit, ac solenne sacrificium eidem constitutum, quo Diis manibus eius per Flaminem sacrificaretur. Addunt quidam, quòd à vero non est alienum, ipsam hac conditione populum Romanum heredem reliquisse, vt sibi quotannis suum natalem celebrarent, editis ludis, quod cum Senatui flagitiosum visum fuisset, ab ipso nomine argumentum sumi placuisse, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam igitur finxisse, quæ floribus præesset, quàmque placari oporteret, vt fruges cum arboribus aut vitibus benè, prosperèque florescerent. Hæc Lactantius lib. 1. Diuinarum restitutionum, capite 20. & addit, eum colorem secutum in Fastis Ovidium narrasse, Floram fuisse non ignobilem Nympham, quæ sit Chloris vocitata, eamque Zephiro nuptam, quasi dotis loco id accepisse muneris à marito, vt haberet omnium florum potestatem. De Floralibus, quæ in huius Deæ honorem celebrabantur, post dicemus.

POMONA Dea fuit, quæ, vt Varro & Festus aiunt, leuissimo agrorum fructui pomis præerat. Hæc proprium habebat Flaminem, qui dicebatur Flamen Pomonalis.

VERTVMNVS, siue, vt alij scribunt, VORTVMNVS. Etiam hunc Deum inter rusticos referre placuit. Sic autem appellabant eum Deum, qui præerat rebus contrahendis, ac vertendis, id est, permutandis: vel ab anno verò nomen habebat: vel ab eo, quòd anni vertentis poma percipiat: de quo Propertius lib. 4.

Quid mirare meas tot in vno corpore formas?

Accipe Vertumni signa paterna Dei.

Tuscus ego, Tuscis orior: nec poenitet inter

Prælia Volscinos deseruisse focos.

Nec me turba iuuat, nec templo lator eburno,

Romanum satis est posse videre forum.

&c.

Plura lege apud Propertium. Propter eam autem quòd hic Deus ad omnes figuras ac formas oportunus erat, credebatur etiam menteis hominum, & cogitationes in rebus emendis ac vendendis vertere, immutare, ac variè efficere, itaque mobili ingenio & inconstantes homines iratis Vertumnis natos dicebant, vt Horatius Satyra 7. lib. 2. Antonius Fanensis ia l. 6. Fastorum Ouidij multa de Vertumno habet, & inter alia dicit, esse qui Vertumnum affirmant fuisse vetustissimum Thuscorum Regem, qui vinearum & pomiferarum arborum serendarum tradiderit rationem, cui Thusci illi, qui cum Lucumone in auxilium Romuli venisse dicuntur, Romæ templum ædificârunt. Ascœnius in 3. Verrinam ait, Vertumnum Deum esse rerum inuertendarum, id est, mercaturæ. Huius signum & templum in vico Thusco ad Opis & Cereris aras constituerunt. Festa eius, quæ mense Octobri celebrabantur, Vertumnalia appellârunt.

SEIA & SEGETIA, siue SEGESTA, harum duarum Diuarum ex Varrone meminit Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 8. cum ait: Sata frumenta quandiu sub terra essent, præpositam voluerunt habere: Deam Sciam: cum verdiam super terram essent, & segetem facerent, Deam Segetiam. Quam verò hic Augustinus Seiam segetam appellat, libro 18. capite 2. vbi etiam Serix meminit. Verba eius sunt: Sciam à serendo

A Segetam à segetibus appellabant, quarum simulacra in Circo videmus. Ex eodem Plinio discimus, à Numa Pompilio eas consecratas esse. Has Deas qui nominasset, eam ferias obseruare solitum, Macrobius lib. 1. Saturn. capite 16. docet.

TUTILINA, vel Tutelina, à tuendo dicta, frumentis collectis, atque reconditis, vt eutò seuerantur præposita fuit, quemadmodum Augustus lib. 4. de Ciuit. Dei, cap. 8. docet. Hanc Adr. Turnebus arbitrat esse, cuius nomen sub Dio proferri non fas fuerit. Plin. lib. 18. cap. 2. auctore. Macrobius etiam lib. 1. Saturn. cap. 16. docet, eos, qui eam inuocarent, serias egisse. Ædicula eius in XIII. Urbis regione, in monte Auentino fuit, teste P. Victore. Simulacrum eius etiam in Circo fuit. Plinius lib. 18. cap. 2. Quidam etiam Tutilinam vocant, cui aram in Auentino dicatam ad populi Romani tutelam, Iosephus Scaliger in Varronem scribit.

TVTANVS & TUTILINA Dij, qui rebus tuendis præerant. Nonius Marcellus. Hinc Varro in periculosis subitisque rebus inuocari dicit, non aliter atque Herculem malorum depulsorem. Tutilinam inauspicatò nominari nefas est. Fuerunt & alij Dij, frumentis præpositi, de quibus Augustini verba adscribam: Proserpinam, inquit, præfecerunt frumentis germinantibus: geniculis, nodisque culmorum Deum Nodorum: inuolumentis folliculorum Deam Volutinam: cum folliculi patrescunt, vt spica exeat, Deam Patelenam: cum segetes nouis aristis æquantur, quia veteres æquare hostire dixerunt, Deam Hostilinam: florentibus frumentis Deam Floram: Lactescentibus Deam Lacturiam (Seruius in 1. Geor. Lactantem Deum esse ait, qui lac infundat segetibus, & eas faciat lactescere maturefcentibus Deam Marutam: cum runcantur, id est, à terra afferuntur, Deam Runcinam. Hactenus Augustinus lib. 4. ca. 8. Idem cap. 21. meminit deæ Fructiferae, quæ fructibus præfesset: Dei Spinienfis, qui spinas ex agris eradicaret.

ROBIGVS deus à robigine, siue rubigine dictus, rubiginem à segetibus auertere putabatur, cui etiam festa Robigalia celebrabantur. Eius multa mentio apud Varronem lib. 5. de ling. Lat. & lib. 1. de Re rustica, apud Festum, Augustinum lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 21. vbi dicitur Robigo, genere fœminino. Viues Robigum quasi Rodigum dici putat, à rodendo. Meminit huius etiam Plinius lib. 18. cap. 17. & 29. De Robigalibus dicemus alibi.

BONVS quoque Euentus ab antiquis cultus est. Huius simulacrum, vt Plin. lib. 35. scribit, ab Euphranore ita factum erat, vt dextera pateram, sinistra spicam ac papauer teneret. Boni euentus meminit Varro in 1. de Re rust. inter colentes diuos agricolarum, vt modò diximus. Plinius auctor est, Praxitelem eius simulacrum in Capitolio fecisse. Templi Boni Euentus quaedam etiam hodie vestigia Romæ cernuntur, inter Mineruam & S. Eustachium, vt à plerisque creditur. Lilius Gyraldus.

POPVLONIAM & FVLGORAM coluerunt, Augustinus lib. 6. de Ciuit. Dei: cap. 10. & Seneca in libro de Superstitione, fortasse idè ne populationes & fulgura fierent.

PILVMNVS & PICVMNVS, de his duobus Seruius in 6. Æneid. Pilumnus & Picumnus fratres fuerunt dij: horum Picumnus stercoreandorum agrorum inuenit vsum: vnde & Sterquilinus dictus est: Pilumnus verò pilendi, seu pinendi frumenti: vnde à pistoribus colitur, & ab ipso pilum dictum est. Hactenus Seruius. Nonius Marcellus Pilumnus & Picumnus deos vocat, præfides auspicii coniugalibus, citatque Varronem lib. 2. de Vita populi Romani. cuius hæc sunt verba: Natus si erat vitalis ac sublatus ab obstertrice statuebatur in terra, vt aufpicaretur rectus, diisque coniugalibus, Pilumno & Picumno in ædibus lectus sternebatur.

STERCVLIVS etiam cognomen erat Saturni, qui sic dicebatur, quòd ipse primùm stercore fecunditatem agris comparauerit. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 7.

BVBONA dea, præerat bobus. Augustinus lib. 6. de Ciuitate Dei, cap. 9.

HIPPONA dea equarum & stabuli fuit: Meminit eius Plutarchus in Parallellis, Appuleius lib. 3. de Asino arceo, Tertullianus in Apologetico, Fulgentius de Obscuris vobibus, & alij.

MELLONA mellificationis dea erat. Idem eodem loco, & Arnobius.

IVGATINVS deus iugis montium præsidebat.

COLLINA collibus: hæc tamen ab Augustino Collatina dicitur, mendosè, vt puto.

VALLONIA, vallibus. Augustinus.

RVSINA dea à rure nomen habuit, quia ipsi rurâ commissa fuerunt. Augustinus lib. 4. cap. 8. Hanc Lilius Gyraldus ab aliis Rurinam dici scribit. Huc etiam pertinent Terminus, Pan, Syluanus, & Priapus.

TERMINVS.

TERMINVS Deus, inquit Festus, dictus, quòd in eius tutela essent agrorum fines. Hic secundùm Varronem à T. Tatius consecratus est, secundùm alios à Numa Pompilio. Sic enim Dionys. lib. 2. Ut Romani contenti propriis, aliena non concupiscerent, Numa lege cauit, de terminandis prædiis. Cùm enim vnunquemque iussisset agrum suum circumscribere, ac in finibus statuere lapides, hos sacros esse Ioui Terminali voluit, iussitque, vt quotiâns stato die res diuina in eo loco in paganorũ cœtu fieret, sacro cum primis nobili festo in honorem Deorum, qui terminis tutelares præsidet. Id Romani vocant Terminalia, sicut lapides ipsos terminos, quos nostri, variante vna litera, Termonas, quos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege terminali caput eius his Diis deuouit, interfectori ipsius tanquàm sacrilegi impunitate promissa, & puritate à scelere. Nec de priuatorum tantùm agris hoc ius sanxit, verùm etiam de publicis. Hos quoque certis complexus finibus, vt Romanum agrum à vicinarum urbium agris terminales Dij discerneret, & priuatum à publico: qui mos ex illo seculo reliquus Romanis religiosè seruatur, etiam nostro tempore. Nam Deos putant terminos, eisque sacra faciunt, non hostias cædentes, quòd nefas sit cruentari hos lapides, sed liba Cerealia, frugumque afferentes primitias. Hactenus Dionysius. Coluerunt Terminum in Capitolio, vbi cùm Tarquinius Superbus templum amplissimum Ioui Optimo Maximo extruere vellet, & propterea omnium aliorum Deorum ædes exauguraret, Terminus & Iuuentus ei cedere noluerunt, qua de re Liuius, Dionysius, Ouidius, Augustinus, & multi alij. Et de hac re intelligendum ænigma apud Agell. lib. 12. cap. 6.

*Semel, minus sit, an bis minus sit, non sat scio,
An vtrumque horum, vt quondam auidius dicier,
Ioui ipsi regi noluit concedere.*

Significatur enim Terminus: & sic explicat Angelus Politianus Miscellaneorum cap. 35.

P A N.

PAN Deus, Mercurij filius, Latine Iunus dictus, nomen accepit, quòd πᾶν significat omne, quia sub ipso vniuersa rerum natura colatur, siue mundus. Iunus dictus ab eundo passim cum omnibus animalibus. Simulacrum eius caprina facie effingebatur, rubro colore, hirtis cornibus, pectore sideribus radiante, infima sui parte hispida, & caprino pede: altero pede incuruum, quod eius simulacrum eleganter interpretatur Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 22. & ad rerum naturam transfert. De Pane etiam Silius Italicus lib. 13. Bellorum Punicorum. Antiquissimum hoc fuit & honoratissimum Arcadum numen, qui cùm in Italiam venissent, sedibus sub colle acceptis, & exedificatis more patrio domiciliis, omnium primum Pani Lyceo templum construunt, Themide iubente, in loco, quem Romani Lupercal nominant, cuius meminerunt Liuius, Iustinus, Plutarchus, & multi alij. Dionysius lib. 1. Erat tum, vt fertur, spelunca sub tumulo magna, denso querceto contecta, & sub petris præfundi fonticuli, solùmque rupibus contiguam, nemorosum, & frequentibus ac proceris opacum arboribus. Ibi ara dicata Deo more patrio sacra fecerunt, quæ nostro quoque tempore faciunt Romani mensè Februario, post Brumam, nihil mutantes ex ritu pristino. Hęc ille. Plura habemus, vbi de Lupercis, & Lupercalibus dicendum erit.

S Y L V A N V S.

Seruius scribit, Publicam cæremoniarum opinionem hoc habere, Sylvanum esse Deum pecorum & agrorum: prudentiores tamen dicere ὄλκων θεὸν, hoc est, Deum τῆς ὄλκας. Hylen autem esse fecem omnium elementorum: id est, ignem sordidiorum, & aërem: item aquam & terram sordidiorum, vnde cuncta procreentur, quam Græci ὄλκω, Latini materiam appellârunt, vnde Syluani nomen factum. Est apud Elianum de Historia animalium, Crathin Sybaritam concubuisse cum capra; & inde natum puerum, qui caprina haberet crura, & humanam faciem; qui fuerit in Deorum numerum relatus, & Sylvanus Deus appellatus. Quòd Sylvanus infestus fuerit puerperis, Augustinus lib. 6. & 15. de Ciuitate Dei docet, & nos paulò antè meminimus.

P R I A P V S.

IMPVRVS & obscœnus hic Deus fuit, de quo, vt multa dicam, pudor meus non finit,

A nit, hoc tantum inoneo, fuisse ipsum horrorem Deum & custodem, quod ex illo Virgilij Ecloga 7. liquet:

*Sinum lactis ex hac re liba Priape quotannis
Expectare sat est, custos es pauperis horti, &c.*

Seruius: Priapus fuit de Lampfaco, ciuitate Hellepontii, de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, post in numerum Deorum receptus, meruit praesidem esse horrorem. Dionysij & Veneris filius fuit, cuius fabulam describunt Apollonij interpretes, Stephanus, Suidas, & alij. Fuit etiam Deus nuptialis, dictus Mutinus, de quo supra. Et de diis rusticis haecenus.

De aliis Diis Miscellaneis.

C A P. X X I.

R Estant pauci aliquot Dij, qui in prioribus capitibus locum habere non potuerunt, de quibus hoc capite dicemus.

P A V O R E T P A L L O R.

Hos Deos Tullus Hostilius III. Romanorum Rex vovit in praelio contra Fidenates, tum cum Albani duce Metio Suffetio, siue, ut multis placet, Fufetio, discessu suo ab exercitu Romano, eos non parum turbassent. Ita Liuius lib. 1. Tullus in re trepida XII. vovit Salios, fanaque Pallori ac Pauri. Meminit eorum Aurel. Augustinus saepe, ut lib. 4. cap. 15. & 25. & lib. 6. cap. 10.

C L O A C I N A.

ALIA haec est à Venere Cluacina, quemadmodum ex veteribus Scriptoribus docet Ioannes Viues, quem hic libenter sequor. Dicta est Cloacina à cloaca, quod Romae in Cloaca magna fuerit effugies eius inuenta, cumque ignoraretur cuius ea esset, ex loco nomen ei inditum, Cloacinam appellata fuerit. Lactantius. Apud Augustinum Cluacina legitur, quod tamen Ludouicus Viues in Cloacinam mutandum esse contendit. Est igitur haec dea à Tarquinio Prisco consecrata. Terrullianus adyta Cloacinae ludens, cum dicit, Cloacam intelligit, his verbis in libro de Pallio: sed omnino totum Empedoclem in adyta Cloacinae detulisset. Vide & Turnebi Commentarios in Varro-nem de lingua Latina.

A I V S L O C V T I V S.

Hic Deus à loquendo nomen habet, quod locutus fuerit, & praemonuerit Romanos de aduentu Gallorum, de quo ita Liuius libro 5. M. Ceditius de plebe nunciavit Tribunis, se in noua via, vbi nunc sacellum est, supra aedem Vestae vocem noctis silentio audiuisse, clariorem humana, quae Magistratibus dici iuberet, Gallos aduentare, id ut sit, propter auctoris humilitatem spreto. Et paulo post: Camillo expiantur etiam vocis nocturnae, quae nuncia cladis ante bellum Gallicum, audita, neglectaque esset, mentio illata, iussumque & templum in noua via Aio Locutio fieri. Eandem historiam recitat Cic. lib. 1. de Diuinat. & Plutarch. lib. de Fortuna Rom. & in Camillo. Aedes huius dei à P. Victore ponitur in 111. Urbis regione: à Cicerone tamen & M. Terentio Varrone apud Agellium, non aedes, sed ara tantum ei constructa esse scribitur.

R I D I C V L V S, V E L R E D I C V L V S.

REDICVLVS etiam deus à Romanis cultus est, cuius extra portam Capenam fanum constructum accepimus. Nam cum secundo bello Punico Urbem oppugnaturus Annibal accessisset, à diis iniecto metu recessit. Festus.

T E M P E S T A S.

TEMPESTATIS aedes à M. Marcello extra portam Capenam constructa fuit, cum is liberatus esset à periculo & tempestate, quam passus erat, cum in Corsicam & Sardiniam nauigaret. Ouidius in Fastis.

F E B R I S.

Colebant veteres quosdam deos, ut prodessent: quosdam, ut ne obsessent, placabant, uti Orbonam, Robigum, Febrim, &c. De Febrim dea ita scribit Val. Maximus: Febrim ad minus nocendum templis colebant, quorum vnum adhuc in Palatio, alterum in arce Marianorum, tertium in summa parte vici Longi, in eaque remedia, quae corporibus

agrotorum innexa fuerant, deferebantur. Meminit ædium huius Deæ aliquoties Cicero.

FUGIA.

Fugiam existimat Lud. Viues Deam lætitiæ de fugatis hostibus fuisse, ad August. lib. 2. cap. 6.

FORNAX.

FORNAX Dea etiam existimata est, quoniam ante triticum, & eius usum, far fornacibus torrebatur: vnde est Dea Fornax constituta, cuius meminerunt Festus, Lactantius, & Ovidius in Fastis.

CACIA.

CACIA Dea culta Romæ, quæ Caci soror fuit, ut scribit Lactantius, quæ de furto bouum Herculi fecit indicium: vnde etiam sacellum inruit, in quo eiper Virgines Vestales fiebat res sacra, ut Seruius scribit in 8. Æneidos.

VICEPOTA.

Quæ hæc Dea fuerit, incertum. Apud Liuium libro secundo, cum de demolitione ædium Valerij Poplicolæ agit, sic legitur in vulgatis: Delata confestim materia infra Velliam, & vbi nunc vicus publicus est, domus in infimo cliuo ædificata. Vbi pro vicus publicus, Beatus Rhenanus annotat, se in vno veteri libro legisse, vbi nunc Vicæ pocæ est: quod tamen in Viriplacæ mutandum censet. Carolus Sigonius legit, Vbi nunc Vicus publicus est, quemadmodum & apud Plutarchum in Poplicola vertit Xilander, Vbi nunc templum est, & vicus publicus dicitur. Iustus Lipsius libr. 2. Epistolatum quæstionum, epistola 11. legendum apud Liuium arbitratur, Vbi nunc Viceporæ est templum: & sic Plutarchum etiam emendandum. Quæ autem, & qualis ea Dea fuerit, ignorare se dicit.

Meminit & MINUCII Dei Festus, sed qualis is fuerit, non exprimit. Hæc enim sunt ipsius verba: Minucia porta appellata est, eò quod proxima esset sacello Minuci. Paulus Festi abbreviator: Minucia porta Romæ est dicta, ab ara Minuci, quem Deum putabant.

Fuit & VOLTURNVS Deus, cuius Festus his verbis meminit: Volturnalia Volturmo Deo sua sacra faciebant, cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant.

Floribus tres Deos præficiant, Forculum, Cardeam, & Limætinum: & Forculus quidem foribus dabatur, ut ait August. li. 4. de Ciuitate Dei, ca. 8. Cardea Cardini, Limentinus, limini. Cardeam quidam libentiùs Carnam vocant, quæ (ut canit Ouidius in 6. Faustorum) ab Iano compressa, acceperit cardinum potestatem, prius Grane nuncupata, deinde per antistichon Carna.

De Diis peregrinis. CAP. XXII.

SUPEREST ut adhuc de Dio Fidio, Ifide, Ofiride, & Serapide dicamus, quos peregrinos Deos appellamus, quod ab aliis gentibus in Urbem recepti & culti sint. Quantum eorum plures fuerunt, de quibus tamen antè, occasione sic oblata, egimus.

SANCTVS, VEL DIVS FIDIVS.

SABINORVM hic Deus fuit, à Reatinis plurimum cultus, vbi etiam editus esse putatur: de quo Dionysius Halicarnassæus libro 2. hæc scribit: In agro Reatino, quo tempore Aborigines eum tenebant, virgo quædam indigena claro genere prognata, choros ducebat in templo Enyalij, quem Sabini, sicut & Romani, Quirinum nominant: verum repente diuino furore correpta, choream deseruit, & in sacrarium se cursu proripuit. Deinde à loci genio compressa, ut vulgo visum est, filium edidit, nomine Medium, vel potius Dium Fidium cognomine. Is virilem ætatem ingressus, & forma supra hominem fuit, & in re militari longè præcellentissimus est habitus. Cùmque captus esset condendè Urbis cupidine, collecta magna manu ex agris finitimis, breui Cures repleuit habitatoribus, vocatas, ut quidam purant, à genio, cuius dicebatur filius: aut ab hasta, sicut malunt alij. Cures enim Sabini hastas nominant. Ita Terentius Varro scriptum reliquit. Paulus post Dionysium refert ex Porcio Catone, Dium illum Fidium, Sabum alio nomine dictum fuisse, quem Sabini coluerint.

A *Ædes* Dij Fidij in Vrbe dedicata est à Sp. Posthumio Consule, anno Urbis cccxcvii. nonis Iuniis in loco Bellonæ, locata ab ultimo Regum Tarquinio, non tamen ab illo consecrata. Dionysius lib. 9. qui etiam addit, eo demum anno ex S. C. ædem hanc à Posthumio Consule dedicatam esse, probari eius ædis inscriptionem.

I S I S.

B Hanc Diodorus Siculus libr. 1. Rerum antiquarum, filiam Saturni & Rheæ Osiridis sororem atque vxorem fuisse, & eandem cum Cerere esse scribit. Quæ prima inuenerit triticum & hordeum, hominibus prius incognita. Leges quoque statuerit, quibus iustitia æquè omnibus seruaretur, vi, atque iniuria timore poenæ sublatis: qua de causa à Priscis Græcis Isis Legifera appelletur, tanquam prima legum inuentrix. Paulò post scribit, hanc ðeam à nonnullis Isidem, ab aliis Cererem, Thesmophoram, Lunam, Iunonem, ab aliis alio nomine appellari. Subiicit etiam inscriptionem columnæ eius, quæ talis est: Ego Isis fem Ægypti regina, à Mercurio erudita. Quæ ego legibus statui, nullus soluet. Ego sum prima frugum inuentrix. Ego sum Ori Regis mater. Ego sum in astro Canis refulgens. Mihi Babastia vrbs condita est. Gaude, gaude Ægypte, quæ me nutriti. Hęc & plura alia Diodorus Siculus, quæ apud ipsum potius leges. Non pauca, imò plura etiam sunt apud Plutarchum in libello de Iside & Osiride.

Isidis ædes & ædiculæ Romæ multæ fuerunt, vt videre est in descriptione xiv. Urbis regionum, quam ab Onuphrio Panuino mutuati, primo libro inseruimus.

C O S I R I S E T S E R A P I S.

O S I R I S etiam Saturni atque Rheæ filius fuit, Isidis frater & maritus, rex Ægypti. Hunc & Osiridem dicunt, & Serapidem, Dionysium, Plutonem, Ammonem & Iouem. Nolo hic prolixè commemorare, quæ plurima à Diodoro Siculo, Plutarcho, & aliis de eo in medium afferuntur, nisi tantum inscriptionem columnæ eius, quæ apud Diodorum extat talis: Mihi pater Saturnus, Deorum omnium iunior. Sum verò Osiris rex, qui vniuersum peragraui orbem, vsque ad desertos Indorum fines. Ad eos quoque profectus sum, qui Arcto subiacent, vsque ad Istri fontes. Et iterum alias quoque orbis adij, vsque ad mare Oceanum, partes. Sum Saturni filius antiquior, germen ex pulchro & generoso ortu: cui non semen genus fuit. Neque vllus est in orbe, ad quem non accesserim locus, docens omnes ea, quorum inuentor fui. Hęc & alia plura in columna Osiridis scripta fuisse, Diodorus auctor est.

D De Osiride hęc Suidas, quemadmodum ea citata & versa sunt à Ioanne Ludouico Viue, ad cap. 5. lib. 18. Augustini de Ciuitate Dei. Hunc ðeum alij Iouem esse dixerunt, alij Nilum, propter modium, quod in capite habet, & cubitum, mensuram aquæ scilicet: alij verò Ioseph. Sunt qui Apim quendam fuisse dicunt hominem locupletem, & Regem in Memphide Ægypti vrbe, qui in difficultate annonæ maxima Alexandrinorum prouentibus eos propriis aluerit. Ideò mortuo templum est erectum, in quo bos nutriebatur, indicium ferens agricolæ, & notas in colore certas habens: diciturque & bos ipse Apis de nomine regis illius. Sepulcrum autem huius Apidis, in quo est eius corpus conditum, Alexandriam translatum est, & à Soro atque Apide composito nomine, vocarunt eum Sorapin, postea dictus est Serapis. Hactenus Suidas. Alij alia afferunt, quæ sciens prætereo. Cultus hic Deus postremis temporibus etiam Romæ fuit, plurimæque ei ædes & templa extructa sunt, vt ex P. Victoris, & Onuphrij Panuinij descriptionibus xi v. regionum Urbis, & ex aliis quoque Scriptoribus manifestum est. Verum de diis Romanorum, eorumque ædibus, templis, ædiculis, &c. hactenus. De Ministris iam eorum dicemus.

LIBRI II. FINIS.

NOBILITATE GENERIS,
DOCTRINÆ, ATQVE VIRTUTIS
EXIMIA SPE, PRÆCELLENTI ADO-

lescenti Gebhardo à *Meiendorff*, *Andræ*,
viri nobilissimi, & præstantissimi

F. S. P. D.

ANTA sunt, nobilissimi viri parentis tui in me merita, GEBHARDE nobilissime, ut ea satis predicare non possim. R. feri em vobis libentissimè gratias, sed nec vestra fortuna desiderat enumerandi vicem; nec mea suggerit restituendi facultatem. Quod igitur solùm meæ opis est, gratias ago vobis maximas, æquàmque dum vivam. Atque ut aliquo modo grati animi significationem vobis ostenderem, volui hunc meum tractatum, ex variis & optimis rerum Romanarum Scriptoribus cum antiquioribus, tum recentioribus collectum, in tuo nomine, nobilissime GEBHARDE, apparere. Quod meum studium neque parenti tuo, viro nobilissimo, displiciturum, nec tibi ingratum futurum esse mihi planè persuadec: de parente enim tuo, ut pauca dicam, quomodo molestum ei esse hoc potest, quod ego tibi munus literarium tale, quale à mediocri ingenio, exigua doctrina profiscitur, offeram, teque publicè compellem, ut vestigiis paternarum virtutum insistas, atque eodem, quo ipse, favore erudites, & artium optimarum studiosos complectaris. Verè dicitur, artem non habere hostem, nisi ignorantem: ita è contrario, non habet ars fautorem, nisi eum, qui eiusdem gnarus & peritus sit. Cum igitur parens tuus, vir præstantissimus, in optimarum artium & disciplinarum studio fuerit enutritus, omnes etiam earundem cultores veneratur, & amore complectitur. Non commemorabo singula, sed ea tantùm, quæ comperta mihi sunt, recitabo. Cum in inferioribus literis, quæ viam ad superiores sternunt, tantùm profecisset, ut dignus atque idoneus iudicaretur, qui ad facultatem aliquam certam animum applicaret, Lipsiam missus est, ubi brevi in gravissimo Iuris studio tantùm profecit, ut publicè coram uniuerso Candidatorum huius facultatis cœtu de materia non cuius facili, aut leui, summa cum laude disputaret, quemadmodum edita propositiones testantur. Propter tantam igitur eruditionem & prudentiam, quam multis vigiliis, ac indefesso studio acquisuerat, multis viris Principibus, in primis autem Reuerendis, ac illustribus, Principi Sigismundo Archiepiscopo Magdeburgensi, & Hallensi gratissimus fuit, ab eiusdem Celsitudine in numerum Consiliorum cooptatus, & ad maximas & gravissimas deliberationes adhibitus. Propter tantam eruditionem & prudentiam adhuc hodiè multi vestri ordinis in gravissimis negotiis & conuersionis ad ipsum tanquam ad Oraculum confugiunt, & consilium petunt, sine quo etiam nunquam dimittuntur. Non enim assidua tantùm lectione librorum de Iure conscriptorum, magnam assecutus est prudentiam, sed eam auxit sedula & diligenti lectione historiarum, veterum & recentiorum, in quo studio, quemadmodum & Geographia, profecitò excellit: ad hæc adhibuit etiam longam experientiam. Rerum quoque naturalium & Medicarum aded non est expertus, ut de multis cum doctissimis viris possit disserere,

& de nonnullis grauiſſimorum in re Medica virorum controuerſis & diſputationibus iudicium ferre non contemnendum. Quid de ſacroſancta Theologia dicam? In ea enim ſic excellit, vt vni huic ſtudio vacaſſe totum vitæ ſuæ tempus videatur. Nullus dies abit, quo non aliquid in textu Bibliorum ſacrorum legat. Sanctorum virorum ſcripta ita familiaria ſibi fecit, vt ſæpe in collationibus non Tomum tantum & librum, ſed paginam etiam citare poſſit. Ex horum lectione cum inſignem omnium articulorum fidei cognitionem percepiffet, adiecit etiam animum ad conſiderationem controuerſarum, quæ auctore malo genio in Eccleſia mouebantur. Illa ſcripta ab vtraque parte de ſingulis controuerſis edita, tanta diligentia perlegit, vt de omnibus grauiſſimam ſententiã ferre, & ambigentes, cui parti adherere debeant, erudire optime, & ex fundamento poſſit: quam ob cauſam multi præſtantes viri iudicium eius ſapiſſimè expetierunt, & maximi fecerunt. Sed dies me deficeret, ſi vellem hîc inſtituere commemorationem virtutum, quæ in eo lucent. Huius igitur tanti viri exemplum, vt ſemper ob oculos habeas, & omni ſtudio ſequaris, te etiam atque etiam hortor. Non deſunt tibi paternæ admonitiones, non deeſt præceptor eruditus, ac fidelis, Magiſter Ionaſ Nicolai, amiciſſimus meus, qui propter pietatem, eruditionem, & in te inſtituendæ fidelitatem, parentibus tuis eſt chariſſimus. Non deſunt etiam aliæ commoditates. O beatum igitur te tanti viri filium! Beatum etiam parentem, te, ſi ipſius exemplum ſecutus fueris, filio! De quo vt minimè dubitem, præclaram mihi ſpem facit generoſa tua indoles, & in parentes pietas, & virtutum amor. Non fallor, haud diu erit, vbi propter animi dotes, & ingenij cultum apud eruditos in ſummo honore, & apud viros Principes in maxima gratia futurus. Sed longius prouehor, quàm inſtitueram. Itaque vt redeam vnde digreſſus ſum, mitto ad te in te mei animi teſtem hunc de Sacerdotij Romanorum librum, tenuem quidem illum, ſed tamen à ſtudiis tuis non alienum. Si enim Iuris fontes eſ delibaturus, multum iuuabit te antiquitatum Romanarum notitia, quarum veſtigia in I. C. libris ſunt frequentiſſima, id quod vel ex ſolius Barnabæ Briſſonij I. C. clariſſ. libris quatuor Selectarũ ex Iure Ciuili antiquitatum, & illis, quos de ritibus nuptiarum, & iure connubij ſcripſi, facile cognoscitur: vt interdum de aliis taceam. Quid ſi quis prætereà ad alios ſtudioſos hinc redibit fructus, eſt cur later: ſim minùs, facultatem, non voluntatem mihi deſuiſſe putabo. Vale, nobiliſſime GEB HARDE, & parenti tuo, patrono, atque Mecænati meo, matri etiam, & præceptori Magiſtro Ionaſ Nicolai amiciſſ. meo, plurimam à me ſalutem. Ratiſbona Kal. Intercal. anni à nato Chriſto 1580.

T. G.

Addiſſimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER III.

DE SACERDOTIIS.

N VLLA vnquam in terris gens fuit tam fera, quæ absque omni Deorum metu fuerit: sed omnes naturali luce edocti, esse aliquem, qui imperium in vniuersum mundum haberet, & cuius voluntate & nutu omnia gubernarentur, & fierent, elegerunt sibi, quem colerent, eiusque cultus gratia templa, aras condiderunt, sacrificia instituerunt, eisque Sacerdotes cærimoniarum & sacrorum peritos præfecerunt: id quod in omnibus omnium gentium historiis videre est. Præter omnes autem alios populos, præcipuè Romani fuerunt in Deorum cultu supersticiosissimi, & religiosissimi, vti hæcenus vidimus. Quæ enim Deos Deisque effinxerunt? quot templa, delubra, fana, aræque iis construxerunt? & vt omnia, quæ ad Deorum cultum pertinent, ritè peragerentur, suos plerisque Diis Sacerdotes instituerunt: his Pontifices præfecerunt, qui reliquos sacrorum omnium rationem edoceret, atque ne qua in re peccaretur, viderent: de quibus nobis hoc libro dicendum est, vt etiam ea in re horrendæ Ethnicorum tenebræ nobis innotescant. Insistemus autem vestigiis L. Feneftellæ, siue, vt iam malunt nonnulli, Dominici Flocci Florentini, Pomponij Læti, Onuphrij Panuij, & aliorum, qui aæte nos de iis sunt commentati, initiumque à prima Latinorum religione, vnde Romani suam illam hauserunt, sumemus.

De prima Latinorum religione.

CAP. I.

H Omnes præcos, agrestes, asperos, & more ferarum viuentes, ad initio rem cultum, vitamque Saturnum, & Ianum, qui in Latio regnarit, redegisse fama est, cum eos agrorum cultum, & politio rem quandam viuendi rationem docuissent. Ipsi verò, qui hæcenus sine vlla religione fuerant, primus Deorum cultum, metumque iniecit Saturni filius, Faunus, qui lucos sacrauit, templa constituit, & sacrificiorum ius ordinauit. A quo etiam ædes sacræ fana appellata sunt. Post Faunum, cum Picus, Latinus, Euander, & alij, qui in Latio regnauerunt, nouas semper cærimonias commenti essent, nouissimè Dæmonum cultum maximè in Latio auxit Æneas, sacris Phrygiis in Italiam transportatis. Cuius postea exemplum secuti cæteri Reges, Albani primùm, deinde Romani, multa & ipsi sacra addidère, vsque ad Numam, qui cum omnia in certum ordinem sacra direxisset, diuini apud Romanos iuris conditor creditus est. Qui verò singulis illis sacris præfecti, & qui Sacerdotum ordines, munia, & cærimonie fuerint, hoc libro, quantum fieri poterit, ex veterum monumentis ostendemus.

De Lupercis, Panos Lycæi, vel Jnni, Sacerdotibus.

CAP. II.

L Vperci, quòd Pani Lycæo sacra facerent, sic dicti, Sacerdotes omnium vetustissimi fuerunt, ante Vibem conditam ab Euandro Arcade Arcadum rege, solenni ex Arcadia translato, in monte Palatino instituti, de quibus Dionysius libro i. in hunc modum scribit: Arcades, inquit, in colle Palatino firmati, cum ædificia alia more patrio exornassent, templa quoque construere, ac primùm quidem Pani Lycæo, admonente eos Cœrmenta (est enim apud Arcadas Pan vetustissimus, plurimùmque in honore habitus) loco congruo inuento, quem Romani Lupercal vocant, Græci Lycæum dicunt. Erat enim antiquitùs antrum magnum sub colle, ar busto denso contextum, & fontes sub petris profundi, adhærénsque rupibus saltus, crebris arboribus, & quidem magnis.

A magnis opacus, vbi ata Deo constructa, sacrificia patria perficiebant, quæ Romani postea mense Februario peragebant. Et post scribit quidam auctor, oportuisse iuuenes Palantium, qui postea Palatinus mons dictus est, incoleates, sacris peractis ex Lupercali circuire vicum cursu, nudos ipsos succinctos pudenda pellibus immolatorum paulò ante animantium. Hanc enim velut purgationem siue lustrationem quandam incolarum patriam habitam fuisse. Meminerunt horum Sacrorum & Sacerdotum Liius libro 1. Iustinus libro 43. Varro libro 4. de ling. Lat. Sext. Pompeius, Val. Maximus libro 7. cap. 1. & alij. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 68. & in Romulo, inquit: Luperci sunt, qui Lupercalibus per lasciuiam discurrentes, pellibus obuio cædunt. Idem alibi: Iugulant capras, tum duos ex genere adolescentes eò sistunt, quorum frontes alij cultro sanguine perfuso pingunt, alij statim lanam lacte inadentem admouentes abstergunt: oportet etiam abstersos adolescentes ridere. Deinde incisis in corrigias caprarum pellibus, discurrent in orbem, & si qui obstant, scuticis cædunt. Mulieres adulta ætate, vltro se ad verbera offerunt, ratæ eam rē ad fecunditatem conducere. Proprium ac suum eius celebratitas est, vt Luperci canem immolent. Meminit huius rei, & Ouidius, vt alibi notamus. Porro duo Lupercorum ordines fuerunt, alij Fabiani, alij Quinctiliani, à præpositis suis Fabio, & Quinctilio sic appellati, quorum Fabiani Romuli, Quinctiliani Remi partium fuerunt, Festo & Ouidio testibus. Quibus deinde tertius ordo, vel sodalitas adiecta est, eorum, qui Iuliani dicti sunt, quòd in Cæsaris honorem sint instituti. Suetonius in Iulio. Dio. lib. 44. initio. Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 7. cap. 3. Meminit eorum etiam Cicero in Philippicis.

De Cereris Græca Sacerdote.

CAP. III.

SACERDOTIS GRÆCÆ Cereris sæpe fit in Liiio mentio: sed quænam ea sit, non explicatur: atque haud scio, an ab vllò alio, præterquam à Dionysio lib. 1. eius origo referatur. Is enim de ea in hæc verba scribit: Arcades post occupatum montem Palatinum, sibi à Fauno Aboriginum Rege concessum, tum alia templa ædificauerunt, tum verò & Cereris ædem extruxerunt, & per foeminas Sacerdotes sacra ei fecerunt abstemia, more Græco: additque deinde suo etiam tempore nihil eorum mutatum esse. Plura de ea repetere non licuit.

De Potitijs & Pinarijs, Herculis Sacerdotibus.

CAP. IV.

ANTIQVISSIMUM fuit etiam Potitiorum & Pinariorum sacerdotium, ab ipso scilicet Hercule institutum, de quo Halicarnassæus libro 1. hæc tradit: Postquam condita Herculi ara ab Euanthro fuisse, & sacrificium factum, ferunt incolas regionis (Aborigines) ab Hercule rogatos, vt quando se vltro inter Deos recepissent, seruariet honores ipsius perpetuos, quotannis iuuenem indomitum mactantes, & ritu Græco peragentes id sacrificium. Et vt semper libens adesset suis sacris, præfecit illis edoctas prius rituum duas nobiles familias. Hi fuerunt Potitij atque Pinarij, penes quas gentes multis seculis durauit cura factorum, ita vt ille iuxta Græcorum disciplinam instituerat: Potitij solis extorum dape vescentibus, à quibus arcebantur Pinarij in communi officio semper potiore partem cedentes collegis sacerdotij Potitij, ea fuit tarditatis multa & negligentia, quòd iussi manè præstò esse, adesis demum extis ad cæteram dapem venerint. Nunc tamen illorum posteritas non habet curam horum sacrorum, sed operantur eis seruienti ære publico. Hæc Dionysius. Eadem Liius lib. 1. docet, & Seruius in 8. Æneid. cuius verba cum notari digna sint, libet adscribere. Is postquam de ara Maxima Herculi constituta verba fecisset, hæc subiungit: Cùm Hercules de suo armento ad sua sacrificia boues dedisset, inuenti sunt duo senes, Pinarius & Potitius: quibus qualiter se coli vellent, ostendit, scilicet, vt manè & vespere ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, cùm circa Solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior aduenit, Pinarius postea extis iam redditis. Vnde iratus Hercules, statuit, vt Pinariorum familia tantùm ministra esset, epulantibus Potitijs & complentibus sacra. Vnde etiam Pinarij dicti sunt, *ὄπιός τις πείνους*, id est, à fame. Nam senem illum Pinarium constat alio nomine esse nuncupatum. Hactenus ille. Porro addit Liius, Potitios, qui ab Euanthro edocti antistites sacri eius per multas ætates fuerant, postquam tradidissent seruis publicis solenne familiæ ministerium, ad vnum omnes interiisse, id quod factum est, vti ex eodem auctore constat, anno ab vrbe condita CDXLI. Consulibus M. Valerio

Liius
lib. 9.

Maximo, P. Decio Mure. in Censura Appij Claudij, cui postea Cæci cognomen fuit. Sic enim in illius anni historia scribit: Eodem Appio auctore Potitia gens, cuius ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, seruos publicos ministerij delegandi causa solennia eius sacri docuerat. Traditur inde dictum mirabile, & quod dimouendis statu suo sacris religionem facere posset. Cùm duodecim familiæ ea tempestate Potitorum essent, Pùberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen tantùm Potitorum interiisse, sed Censorem etiam Appium memori Deum ita post aliquot annos luminibus captum. Hæc Liuius, quæ etiam habet Valerius Maximus lib. 1. cap. 1. *

De Regibus. CAP. V.

REGES tam apud Græcos, quàm apud Romanos Sacerdotes fuisse manifestissimum est. Virgilius enim de Rege Deli Anio ita scribit:

Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbique Sacerdos.

De Romanis autem Liuius lib. 1. & Dionysius lib. 2. scribunt, Numam, quamuis multa sacerdotia instituisset, ipsum tamen etiam quædam obiisse, ea maximè, quæ postea ad Dialem Flaminem fuerint delata. Eiectis verò Vrbe Regibus, Rex Sacrificulus creatus est, qui regia sacrificia curaret, de quo pòst dicemus.

De Fratibus Arualibus. CAP. VI.

FRATRES Aruales, vt scribit Varro lib. 4. de ling. Lat. dicti sunt, qui sacra publica faciunt propterea, vt fruges serant arua, à ferendo, & arueis Fratres Aruales dicti, quia Fratria dixerunt. Eorum institutionem & originem tradit apud Agell. lib. 6. cap. 7. Masfurius Sabinus in 1. Memorab. Accam Laurentiam Romuli nutricem fuisse dicit: eamque mulierem ex XII. filiis maribus vnum morte amisisse, in cuius locum Romulus Accæ Laurentiæ sese filium dederit, scæque & cæteros eius filios Fratres Aruales appellarit. Ex eo tempore Collegium mansisse Fratrum Arualium numero XII. cuius sacerdotij insigne sit spicea corona, & albæ infulæ. Eisdem Plinius libro 17. cap. 2. tradit: vbi inter alia dicit, spiceam coronam, quæ vitta alba colligaretur, & sacerdotio huic pro religiosissimo insigni data esset, primam apud Romanos fuisse coronam. Honorem quoque hunc non nisi vita finiri, & exules etiam captòsq; comitari. De iis etiam Fabius Fulgentius iñ lib. 1. de Vocib. antiq. in hunc modum scribit: Acca Laurentia, Romuli nutrix consueuerat, pro agris semel in anno sacrificare, XII. filiis suis sacrificium præcedentibus, vnde cùm vnus mortuus esset, propter nutricis gratiam Romulus in vicem defuncti se succedere pollicetur: vnde & ritus processit, cum XII. iam deinceps sacrificare, & Aruales dici fratres, sicut Rutilius Geminus in libris Pontificalibus memorat. Hactenus ille. Fratres Aruales de finibus & terminis motis cognouisse, Iac. Cuiacius I. C. libro 11. Obseruat. cap. 5. docet, ex veteribus glossis, in quibus sic scriptum reperitur: Aruales sodales, *οἱ περὶ τῶν διαχωρῶντες διὰ τῆς εἰς*. Idem autem Aruales de terminis motis cognouisse arbitrat, quod termini sancti & inuiolati haberentur, de quibus Iuuenalis:

Improbis aut campum mihi si vicinus ademit,

Aut sacrum effodit medio de limine saxum,

Quod mea cum vetulo coluit plus annua libo.

Seneca in Hippolyto:

-----nullus in campo sacer

Diuisit agros arbiter populus lapis.

Adrianus tamen Turnebus libro Aduers. 21. capite 1. Non Sacerdotes illos Fratres Aruales de agris & eorum terminis iudicasse, sed iudices, qui de agrorum finibus cognoscerent, mutuatitio nomine, de Fratrum Arualium vocabulo, Aruales Sodales appellatos, scribit. Vtrius sententia sit verior, iudicent eruditi.

De LX. publicis Sacerdotibus. CAP. VII.

DE his LX. publicis Sacerdotibus à Romulo institutis Dionys. lib. 2. scribit Romulum post conditam Urbem, & multitudinem in Tribus & Curias diuisam, multos addidisse diuino cultui, ita vt in nulla vrbe recens condita ostendi possint tot Sacerdotes & Sacrifici. Nam præter Gentilia sacrificia, inquit, qui publicè pro ciuitate sacra tributum, & curiatum facerent, LX. illo regnante designati sunt, vt Ter. Varro in Antiq. auctor

Auctor est, vir ætate sua doctissimus. Deinde, quòd cùm alij temerè plerunque ac inconsideratè Sacerdotes eligant, quidam licitatoribus proponentes hunc honorem, quidam committentes sortibus, ipse neque venalia voluit esse sacerdotia, neque sorti subdita: sed lege sanxit, vt è singulis Curiis legerentur bini, annum ingressi quinquagesimum, qui virtute ac genere præcellerent cæteros, sensumque sufficientem haberent, & integro essent corpore. His non ad certum tempus, sed in omnem vitam eum honorem concessit, immunibus ob ætatem à militia, & propter priuilegium exemptis ab vrbanis negotiis. Hæc ille. Alibi non memini me quicquam de iis legere.

De Auguribus & eorum Collegio. C A P. I I X.

AVGURES nomen habent ab auibus, gerendòque, quia per eos auium gestus educuntur, siue ab auium garritu, vnde & augurium. Augurum disciplina vetustissima fuit, à Chaldæis & Græcis vsurpata: maximè autè in Hetruria floruit, vnde ad Latinos & Romanos peruenit. Verùm nobis non est propositum eius rei originem hoc loco superstiosè inuestigare: sed contenti erimus, si quæ apud Romanos circa Augures obseruata sunt, habere poterimus. Apud eos igitur primi Augures à Romulo instituti sunt, quia & ipse excellens Augur fuisse constanter asseritur à Dionysio, Lulio, Plutarcho, & aliis. Fuit autem ab eo trium Augurum Collegium institutum, ita vt singuli ex singulis Tribubus legerentur, quorum sacerdotium deinde confirmauit Numa. Is enim, vt Dionysius libro 2. scribit, cùm octo genera Sacerdotum instituisset, & illorum omnium religiones & cærimoniae octo libris complexus esset, quartum ordinem fecit de cælo signa obseruantium, eaque publica à priuatis discernentium, qui ab vna suæ artis specie Romanis dicti fuerint Augures, Græcis hominibus *οιανόπολοι*, totius diuinatoriæ peritissimi, siue quid è cælestibus signis, siue terrestribus coniciendum esset. Hactenus Dionysius. His tribus Auguribus deinde vnus additus, *iv.* Augurum Collegium fecit. Putant nonnulli eum à Ser. Tullio *vi.* Rom. Rege, cùm in *iv.* Tribus Vrbe diuisisset, additum reliquis esse: non enim traditur. Illud constat anno ab vrbe condita *cdlii.* *Q.* Appuleio Pansa, M. Val. Coruo *v.* Cos. quatuor Augures fuisse, Patritios omnes, quibus vt *v.* ex plebe adderentur, & *ix.* Augurum Collegium fieret, *Q.* & Cn. Ogulnij Tribuni plebis ad populum tulerunt, & magnis contentionibus tandem obtinuerunt. Lulius. Tradit Alex. Neapolitanus lib. 5. Genial. dier. ca. 19. Cautum fuisse tum Senatusconsulto vt non vltra nouem Collegium excederet, quod quidem apud Lulium non inuenio. Mansit tamen hic numerus vsque ad Dictaturam Sullæ Felicis, quo tempore, vt ex Lulio Florus epit. lib. 39. tradit. Sulla Augurum Pontificumque Collegium ampliauit, vt essent *xv.* Augures, totidemque Pontifices, qui numerus postea mansit. Nam quod Alexander Neapolitanus refert, additis à Sulla *xv.* Auguribus, ad *xxiij.* numerum Collegium auctum fuisse, in eo fallitur, adductus haud dubiè deprauius Epitomæ Liuianæ exemplaribus. Totus igitur Augurum cæterus Collegium dicebatur, qui inter eos maior erat, & reliquos ætate anteibat, usq; præerat, Magister Collegij appellabatur. Et hactenus de Augurum numero: iam qua ratione creati illi sint, videbimus. Primi quidem Augures à Romulo instituti & creati sunt, fortasse Comitibus Curiatis. Postea verò in more fuit, vt ab Augurum Collegio si qui decessissent, alij crearentur, ea ratione, vt in defuncti locum vnus aliquis à duobus nominaretur, & à toto deinde Collegio expeteretur, & cooptaretur, qui postquam ad sacerdotium admissus erat, mox in auguratus, vt mos erat, captatis auguriis in Collegiũ admirebatur. Et hic mos per multos annos à Romanis obseruatus fuit, donec anno ab Vrbe condita *dc l i c.* Mario *l i i.* & L. Aurelio Oreste Consulibus, primus Cn. Domitius Ahenobarbus, Tribunus Plebis, Neronis Imperatoris atauus, Pontificib. offensus, quòd alium, quam se, sui patris in locum cooptasset, lege lata, ius Sacerdotum subrogandorum à Collegiis ad populũ translulit, cuius legis meminuit Cicero 2. Agraria: vbi tamen dicit, non ad vniuersum populum, sed ad minorem tantum eius partem selectam, Augurum, sicut & aliorum Sacerdotum, creandorum ius translatum esse, vt qui ab ea factus esset, is à Collegio cooptaretur, & Tributis Comitibus renunciaretur: permillum etiam ea lege esse dicit, vt absentes possent petere sacerdotia, quod antea nemini licuit. Ea tamen Domitij lege postea sublata, Sulla Felix rerum potitus, sanxit, vt Sacerdotes iidem à Collegiis crearentur, teste Pædiano in Diuinationis Commentario. Sed quemadmodum legem Domitiam abrogauit Sulla, sic legem Sullæ aliquot annis post T. Attius Labienus Tribunus plebis abrogauit, Domitiãque restituit, M. Tullio Cicerone, & C. Antonio

Cōs. anno ab Vrbe condita D C X C. Fecit autem hoc auctore C. Cæsare, qui si populus A in mandando sacerdotio suffragium ferret, se, qui popularis admōdum erat, Pontificem Maximum in demortui Metelli Pij locum creatum iri, non sine causa petebat, quod & factum est. Rursus, lege Labieni abrogata, ius cooptandorum Sacerdotum à populo ad Collegia retulit, post eadem Cæsaris, M. Antonius Consul, eo consilio, vt facilius, ac certius M. Æmilius Lepidus, cuius filio filiam suam collocauerat, Pontifex Maximus in Cæsaris locum subrogaretur. Ceterum cum Antonij omnes leges anno sequenti, C. Vibio Panfa, Aul. Hirtio Cōs. ex Senatusconsulto abrogatæ essent, quod ex M. Tullij Philippicis, & Dione intelligitur: hæc quoque, quam de Sacerdotiis tolerat, fracta est, lèxque Domitia restituta. Postea sub Augusto abrogata tertiò lege Domitia, Collegiorum primò, deinde Romanorum Principum arbitrio, Pontifices, Augures, & reliqui Sacerdotes B cooptari cœpti. Viguit autem Augurum Collegium Romæ vsque ad Theodosij senioris Imperatoris tempora.

Porro Augurum dignitatem non parum declarat, quòd cum cæteris ferè omnibus Sacerdotibus simul ac in iudicium ducti & damnati essent, alium substitui moris fuisset, Augures hac lege immunes essent. Dum enim viuerent, licèt maximorum criminum conuicti essent, sacerdotio tamen potiebantur, neque vnquam priuari poterant: cuius rei Plutarchus in Problematis Romanis problem. 99. tres rationes affert: vel, quòd Romani sacrorum eorum arcana neminem, qui Augur non esset, cognoscere voluerint: vel quòd, cum qui Augur esset cooptatus, iureiurando adigeretur, Augurum res nemini sese dicturum, priuatim eum postea factum, eo sacramento liberum esse voluerint: addit C deinde tertiã, quòd Auguris vocabulum non honoris, nec magistratus, sed scientiæ atque artis cuiusdam nomen sit: eamque ob causam nemini Augurum vim ac facultatem diuinandi, vel augurandi detrahi posse, licèt appellatio ei detrahatur. Idem auctor Problemate 73. scribit, Augures, si vlcera haberent, in augurandi causa sedere prohiberi, eiusque rei causam recitat, signum hoc esse, non oportere eos, qui morsum aliquem, vt vlcus, & perturbationem in animo haberēt, res diuinas tractare: sed tum Deorum mentem hominibus prodere, cum & liquido & integro animo essent: vel etiam hanc causam esse putat, cum neque victimam sanandi vlcis causa, quisquam adhibeat, nec aubus vlceratis ad auspicandum vtatur, existimasse Romanos ea multò magis in ipsis Auguribus seruanda esse, vt ad ea, quæ à Diis significarentur, puri & integri accederent: cum D vlcus mutilatio quædam & pollutio corporis videatur.

Officium Augurum fuit, ex aubus vaticinia obseruare, signaque rerum futurarum, & à Diis monita contemplari: si oportune euolassent, aut sedes idoneas accepissent, obnunciare: de prodigijs, somnijs, augurijs, atque oraculis, & portentis responsa dare: tum obseruationes auspiciozum, procuraciones expiationesque, vatium libros, portentorum explanationes, & monita Deorum edicere: si quid ingruente fato casurum foret, & quod saluis auspicijs fieret. Quòdve augurium lætum, quòdve peculiare esset, quod minas celestes, ingruentesque calamitates, aut fatale exitium afferret, præmonere, & vaticinari: quæ omnia comprehenduntur lege Augurali, quæ apud Ciceronem lib. 2. de Legib. E extat eiusmodi: Interpretes, inquit, Iouis Optimi Maximi, Publici Augures signis & auspicijs postea vidento: disciplinam tenento: Sacerdotes vineta, virgetaque, & salutem populi auguranto, quique agent rem duelli, quique populare auspicium, præmonento: alique obtemperato: diuorūque iras prouidento: iisque parento: cælique fulgura regionibus ratis temperanto: Urbemque, & agros, & templa liberata, & effata habento: quæque augur iniusta, nefasta, vitiosa, dira dixerit, irrita, infectaque sunt: quique non paruerit, capitale esto. Et infra: Ipsique augurijs auspicijsque captandis interesse debent, eaque notare, ac inspicere & referre: an egregiè esset litatum, declarare: quibusque hostijs, & quibus sacris ac supplicationibus, & quæ ad puluinaria terra prodigia procurarentur, aut expiarentur, enunciare, &c. Hactenus Cicero, qui etiam plura de Augurum dignitate & excellentia, ac differentia inter Augures sui temporis, & præcos illos annotat. *

De Augurijs.

CAP. IX.

POSTEA QUAM de Augurijs præcedenti capite, quantum potui, non quantum debui, dixi; libet nunc, ipsorum etiam Auguriorum rationem ostendere, non dubitans, quin hæc tractatio præcedens caput mirum in modum sit illustratura. Augurium, quasi auigerium, quòd aues gerunt, vt Seruius, vel vt Festus, ab auium garritu

A garritu dictū, generaliter vocatū quoduis omē, quod vel subito, & ex improviso, aut in corporibus nostris perciperetur, aut intra ædes, aut extra domos in itineribus obiiiceretur, cuiuscumque esset generis, vel quod ritu aliquo solenni, ratōque prænotatum, cœli regionibus circumspēctis, ex auibus peteretur, monerētque de ignotis & futuris, quæ ars & disciplina cōiectorum atque interpretum signis pensitatis explanabat. Speciatim autem appellatio vsurpata est de eo genere diuinationum, quod ex cantu, volatūque auium, & eripudiis pullorū futura auguraretur, ac prælagiret. Nos hoc loco de utroque significato agemus, initiū facientes ab auguriorū diuisionibus. Auguriorū alia erāt prospera, quæ ex Augurum disciplina cōsebantur annuere, ac suffragari deliberatis, & spondere successus rebus motis, aut de consilio Senatus incipiendis, vel sancire decreta de magistratibus aut honoribus distribuendis. Alia aduersa, infauista, & piacularia erant, quæ proposito aduersari, vel abrogare aut improbare latas sententias, & facta decreta de rebus quibuscumque, vel detrectare successus putabantur. Vtrorūque alia oblatiua dicebantur, quæ non poscebantur: alia impetratiua, quæ optata veniebant. Oblatiua nihil adferre, & temerē emissā esse, aut sine ratione, sua quadam concitatione prorupisse putabantur, nisi commotos, & velut percussos animos ita afficerent, vt ad se pertinere assentirentur: si hoc negarent, nihil sese percipere aut experiri eorum, quæ illa prænunciarent, ex Augurum disciplina persuasum habebant, & in potestate nostra positū affirmabant, auspicia non perita amplecti, aut recusare. Impetratiua verō suscitari diuinitus, & rarō fallere, ex multorum euentuum notatione & collatione, ac sese ipsa asserere, atque explicare obseruatione, constantia, & æqualitate sua putabant. Hæc igitur ritu solenni ab auibus petebantur, vel captabantur, hæc, vti accēpimus, ratione: Augur captaturus auspicia, ex arce cœlo non turbido, nec procelloso, sed silenti, placido, sereno, & puro aëre lituum sine nodo: hoc est, baculum à summo inflexum in parte, qua robustior est, manu tenebat. Erat is insigne augurale, quo cœli regiones describebant, & designabant metas, intra quas se obseruatos signa constituerant, vt quod dextrum esset, quōdve sinistrum oculis animōque metiri possent. Manu enim hæc spacia, quæ templa vocabantur, definire, & notare, saluis auspiciis non licebat. Verba quibus Augures templa definebant, vel effabantur, extant apud Varronem, sed miris modis corrupta, quæ vti Ioseph. Scaliger emendauit, hinc adscribam. *Libro 6. de Ling. Lat.*

D *LIBRO 6. DE LING. LAT.*
 TEMPLA TESQVAQ. INCITAVNT. O. QVA AD. EGO. CASTE. LINGVA. NVNCVPAVERO. OLLA. VETER. ARBOR. QVISQVIS. EST. QVAM. ME. SENTIO. DIXISSE. TEMPLVM. TECTVMQ. ESTO. IN SINISTERVM. OLLA. VETER. ARBOR. QVID QVID. EST. QVOD. ME. SENTIO. DIXISSE. TEMPLVM. TECTVMQ. ESTO. IN DEXTERVM. INTEREA. CONCRETIONE. CONSPITONE. CORTVMIONE. VTEIQ. RECTISSVM. SENSIT. Hæc Varro ex emendatione Scaligeri. Captato igitur prospectu in agros, atque Urbem, & conuersa facie in ortum, regiones ab Oriente in Occasum terminabat, limite decumano, & cardine ex transuerso signo metato, quod oculi ferēt quàm longissimè. Ex distinctis regionibus, antica in Ortum vergebat, postica à tergo Occasum, dextera Meridie, Boream sinistra respiciebat. His peractis casa victima, longū præfatus carnē, preces effundebat, quibus signa illarum rerum, quas S.P.R. meditabatur, poscebat: & ne inter precandum fortē titubaret, aut hallucinaretur, vel aliquid omitteret, aliquo præeunte repetebat. Vtebantur autem inter precandum his ferē verbis: *Ionis pater, si mihi es auctor, Vrbi populūq; Romano Quiritium hac sanè sariūque esse, uti tu nūc mihi benè spōsis, benèq; volueris.*

E A precibus considerat velato capite, & duplici amictus toga augurali, quæ lena dicta est, vel trabea ex purpura & cocco, defixisq; in cœlū oculis, & artēte sollicitēq; circumspēctis, ac perlustratis cardinibus omnibus expectabat, nunquid alicunde ostenderet sese, & vnde nasceretur ac prodiret: & si obiiiceretur auis aliqua, huc ne an illuc volaret:

an prono, obliquo, supinove motu corporis ferretur: quod flecteret, contorqueret, porrigeret, contraheret membra: an hac, vel in illa se parte occultaret: à dextrane, vel sinistra parte canerent oscines. Visus auspiciis surgebat è templo. Non autem satis erat vnum augurium vidisse, nisi confirmaretur ex simili. Nam si dissimilia essent posteriora, soluebantur priora. Quod si post acceptum augurium ad aquam venisset, inclinatus hauriebat exinde manibus, & suis precibus vota promittebat, vt visum perseueraret auspicium, quod aquæ interuentu distrumpi credebatur. Seruius.

Porro Auguriorum genera erant quinque, ex quibus auspicandis rebus, continuandisve, aut abrumpendis accommodata præsentio, prænotioq; futurorum euentuum peti putabatur. Eorum primum è cælo nascebatur: alterum præbebant aues: tertium pulli: quartum quadrupes: quintum diræ mouebat. Ex cælo tonitrua & fulmina auguria dabant in hunc modum. Si aut læuum aut impari numero intonuisset, aut si ex ortu emissa fulmina cæli circumacta in eandem partem rediissent, quale Syllæ Dictatori obblatum memorant, aut si in exortiuas recurrissent partes: vel si excussa nubibus à terra resiliissent, & crebris in sublimi ignibus fulsissent: aut si fulgura à sinistra, ad dextram emicuisset prosperos euentus, & iummam felicitatem nunciare hæc à Diis putantur. Non enim tam aduentus spectabatur fulminum, quam reditus, siue ab ictu resiliet ignis, siue opere confecto, aut igne consumpto spiritus remearet. Serena tempestate tonuisse, hominesque, aut ædes sacras de cælo tactas esse, inauspiti auspicij fuisse, sæpe notatum est. Si ab Occasu tonitrua increpitaissent: aut per Septentrionem in Occasum transcurrissent: aut multiplicati ictus pati desissent numero, diros euentus, & calamitates portendebant. Sic Marco Crasso, castra, quæ trans Euphratem metatus fuerat, bis icta fulmine cladem, quam paulò post perpressus est, designauere. Paulo Emilio ad Amphibolim sacrificanti, fulmen cælo elisum cum sacra combussisset, Regni amissionem denunciauit.

Pli. li. 2. c. Distinguebantur fulmina & auctoribus, & vsu, ac finibus. Romani diurna Ioui, nocturna Summano (quem Plutonem dicebant) attribuebant: & ea, quæ solus Iupiter ciacularetur, læta promittere, quæ habito Deorum concilio, aduersa minitari putabant. Cumq; quando vel solus, vel communicato consilio Iupiter intonaret, in dubio esset: fulgetra adorare, & poppy sinatibus obstrepere, consensum gentium fuisse, Plinius notauit

Pli. li. 28. c. 2. Porro fulminum alia bruta erant, vanaque, quæ nulla ratione naturæ: alia fatidica, quæ ex alto, statisque de causis, & ex suis venire sideribus censebantur. Horum alia Consiliaria vocabantur, quæ negotiis cogitatis: alia auctoritatis, quæ decretis ac susceptis iisdem superuenissent: alia status, quæ nec opinantibus coruscassent. Alia item publica, alia priuata notabantur: publica non supra tricesimum, nisi in deductione oppidorum:

Pli. li. 2. c. 52. priuata non vltra decimum annum, nisi in sponsalibus aut natali die, auspicata portendebant. Ex iisdem rursus quædam postularia, sacrorum emendationem exigebant: quædam pestifera, mortem intentabant: quædam monitoria, latentia apperiebant fata: quædam auxiliaria erant: quædam hospitalia seu regalia: quædam peremptalia, quæ fata præcedentibus designata fulgetris perimere credebantur. Familiaria prima fiebant, familiariam suam cuiq; adepto, & in totam vitam fatidica habebantur. Cumq; in lucos pollutos crebriora, & quati ac vibrari & traici fulmina Haruspices notassent, ea vt auerterent, reliquias fulminis cum sacrificio sepelire, dispersosque ignes in vnum cogere, & tacita præce terra condere solebant in loco, quem Birendal vocabant. Thufci in sedecim cælum partes diuisere; prima erat à Septentrionibus ad æquinoctialem exortum, secunda ad Meridiem, tertia ad æquinoctialem occasum, quarta obtinebat quod reliquum est ab occasu ad Septentriones. Has iterum in quaternas diuiserunt partes, ex quibus octo ab exortu sinistras, totidem è contrario appellauere dextras. Ex his maxime dira, quæ in Septentrionem ab Occasu porrigebantur, omninoque multum referebant, vnde venirent fulmina, & quod ferrentur, atque excurrerent.

Pli. li. 2. c. 54. Secundo augurium præbuisse aues diximus. Avium alia erant Oscines, alia Præpetes, Oscines aues dicebantur, quæ ore canentes faciebant auspicium, vt coruus, cornix, noctua: Præpetes, quæ secundo volatu ante eum, qui auspicabatur, volabant, & auspicium faciebant. Et hæc quidæ aut superiora tenebant, & præpetes vocabantur: aut inferiora, & inferæ dicebantur. Præpetes autem ided, quia omnes aues priora petunt volantes. Erant etiam alie avium differentie. Quædam enim dicebantur sinistra, quæ sinebant aliquid fieri. Quædam funebres, quæ auerso omine impediabant aliquid fieri. Et hæc aut areulæ dicebantur, ab arcendo, quod arcerent, vel vetarent: aut cliuia, quia difficilia vocabant cliuia:

Agelli. li. 6. cap. 6.

Seruius. in 2. Aeneid.

aut

aut remores, à remorādo: aut inebra, & enebra, ab inhiendo: quo nomine omne obstaculū intelligebatur: aut alterę aues, eum alterę superuenirent, quę felici auspicio vitium facerent: aut volsgrę: quę se vellendo malum auspiciū faciebant. Superuacaneę erant, quę ex summo acumine vocem emittebant. Ex Prępetibus erant aquilę, vultures, buteones, sanqualis, immusculus, & alia. Picus autem Martius, Feronius, Parra, & in oscinibus, & in prępetibus habebantur.

Aquilę si dextra parte aduolarent, sique patulis & porrectis perstreperent alis, omen futuri boni certissimū prębebant, Homero teste. Aristander augurio aquilę traicientis in hostes, Alexandrum victorem portendit ante confictum. Cū Tarquinio Prisco aquila pileum detractum capiti euexisset in sublime, mōxque reposuisset, regnum ei ominatū ferunt. Fœtus aquilarum implumes à vulturibus rostro, pedibusque à passu abacti, & raptati, conceptique cum ipsis nidis, Tarquinio Superbo exilia portenderunt, ac regni amissionem. Iaculum de satellitum manibus rostro extortum & deiectū in profundū ab aquila, Dionysio Syraculano regnū abrogauit, & diras incussit calamitates.

Dionys.
lib. 3.

Duodecim vulturum numerus Romulum condentem Urbem, de tempore durationis monuit. Sæpe tamen vultrem in ædem Iouis, aut Deorum volasse, prodigij loco habitum est. Vultures, corui, & aquilę si coissent, confictus & cædes indubias denunciabant. Ciconię concordiam ferebant. Ex accipitrum genere Circi nuptias, & rem pecuariam fortunabant. Buteones, quos *πεύχης* vocant, à numero testium, & Falcones futuri maximi boni spem certam, si apparuissent, faciebant. Dario conspectus accipitrum, duo paria vulturum vellicantium, spem de Regno Persico iniecit, quo coniuratis supplicio affectis, esset potiturus. Milui diri semper, inauspicatū fuere ominis, sicut & incendiaria auis. Ea quę sit, nec inuenitur, nec traditur. Quidam ita interpretantur, eam incendiariam esse, quęcumque appareret, carbonem ferens ex aris, vel altaribus, alij Spinturnicem eam vocant: sed & hæc ipsa quę sit, nescitur.

Pli. li. 10.
cap. 13.

Picus Martius & Luscina, atque inter ardeolas illa, quam *κωνδυ τεινον* vocant, si ad Austrum volatu contenderet, aut Septentrionem, prospera feliciq̃ decernere, & omni periculorum metu soluere existimatum est. Pici Martij præcipuē Latio fuerunt in auguriis, à Rege qui nomen huic aui dedit. Cū in capite Prætoris vrbanī L. Tuberonis in foro iura pro tribunali reddentis, Picus sedisset ita placidē, vt prehenderetur: responderunt vates, exitium imperio portendi, si dimitteretur: si exanimaretur, Prætori. Ille autem protinus concepsit, nec multo post prodigium impleuit.

Pli. li. 10.
cap. 15.

Hirundinum circumuoluntiones decubituſue, aut inſessu inſausti habiti. Earum conspectus Dario in Scythas cum exercitu proficiscenti interitum: confessus verò in Pyrrhi tabernaculo & naue Antonij funestas vtrique clades attulisse creditum fuit.

Columban augurium designare felix Homero placuit. Præposteros aut vespertinos gallorum cantus optimi euentus signa aliqui notauere. Gallinarum cantus nunquam exauditi, nisi quando dirum aliquid immineret. Corui inauspicatę garrulitatis aues, à dextra, vt cornices à sinistra spes non ambiguas: si ab Ortu occinerent clara voce, præsentem felicitatem significabant. Ab Occasu vel læua, si proclamarent, aut glutirent vocem, velur strangulati, exitium apportabant.

Corui discerptos deuorantes pullos, reliquiāsque deferentes in nidum, ante Ciuile bellum inter Syllam & Marium, quo plurimo depugnatum est sanguine, visi, & crudelitatem, qua in sua illi sequerunt viscera, portendisse iudicati sunt. Eadem aues Alexandro Babylonem ingressuro, & Ciceroni vitaturo insidias ab Antonio structas, garritu, strepituque ingrato impendens periculum, & ærumnas extremas minitata sunt. Bubo funebris, & maxinē abominatus, publicis præcipuē auspiciis, noctis monstrum, nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu, si in vrbibus, aut omnino in luce viseretur, dirum ostentum præbuit. Cū Sexto Papellio Istro, & Lucio Pedonio Consulibus cellam Capitolij bubo intrasset: eo anno Nonis Martiis Vrbs lustrata est. Idem factum Luc. Cassio, C. Mario Consulibus, bubone viso. Priuatorum si domibus infedisset, aut si taceret, non semper feralis compertus, vrpote qui Agrippę captiuo Iudęorum Regi, regnū promississe putabatur.

Bubonis vox audita anno Vrbs d c x i x. & sequenti, exercitus Romani oppressiōnem ad Numantiam portendisse credita est. Rursus visus non auditus bubo felix omen attulisse, iudicatus est aliquoties.

Noctua si volasset, victoriam nunciare: si sereno cecinisset, turbare aërem: si tempestate occineret, serenatę obseruatum est. Hęc cū in hasta Pyrrhi Regis, contra Argos

euntis confedisset, fatum illi, & discrimen extremum portendit, & attulit. Ante Pharsalicam pugnam apes aræ insidentes, & in nauibus conspectæ, Dioni & Pompeio Magno, cladem paulò post secutam prænotarunt: idcirco cum in Bruti exercitu examen apum procubisset, Haruspices castra mutare eum iusserunt, ne in hoc loco damni aliquid, & detrimenti acciperet. Cæterarum etiam auium, & insectorum volatus multiplici discrimine in omnia conuersa sunt. Chalcas apud Homerum, ex passerum numero, belli Troiani annos auguratur. De tripudio pullorum post dicam, capite peculiari.

Ex quadrupedibus lupos, vulpes, capras, iuencas, asinos, arietes, lepores, mustelas, mures, omina mouisse & auspicia, quæ pedestria dicebantur, compertum est. Lupus si ad dextram commearer pleno ore, prosperæ & magnæ rei argumentum putabatur. Lupos castra introisse, & laceratis obuiis intactos abiisse, exercitiibus cladem portendisse: eodem, si in foro Romano visi essent, & incolumes euasissent, oppressionem Vrbs, aut alia designasse pericula animaduersum est. Romanis coloniam in Lybiam ducturis, C. Graccho Tribuno plebis legem rogante, cum lupus metas aggeri definitas subruisset, & dissipasset, fecit ut à proposito desisterent. Cerua à lupo fugata, cum inter duas acies illæsa euasisset, Romanis victoriam addixit. Ad eum inauspicatus luporum in Vrbe conspectus habitus est, ut quotiescunque viserentur, siue oppressi insectantium industria interficerentur, siue euaderent, semper Vrbs solenni lustratione expiaretur, qua auerti atque depelli calamitates, quas apporassent lupi, credebantur. Examina apum, quacumque se demississent, polluere, & infortunare locum credita sunt: quare quoties in Vrbe comparuerunt, lustratam Urbem ex Sibyllinis institutis legimus. Bouem, si loqueretur (quod sæpe compertum est) Urbem læsi numinis ream peragere, & lustrationem Vrbs exigere censuerunt Romani. Agmina etiam locustarum anxia semper ac sollicita procuratione eorum, quæ ad placanda facerent numina, depulerunt. Mulam gemellos peperisse, aut leonem conspectum; aut ab asino laceratum esse leonem, aut mures derossisse aliquid, tristis, dirique fuit ominis, & magni terroris. Suburbana colubris plena, & equi ab illis depasti, præfagierunt Cræso Lydorum Regi, fore, ut regnum ab exteris subigeretur.

Dirarum nomine complector tum ea, quæ in nostris fiunt corporibus, aut iisdem alioquin accidit insolite, tum quæ indomibus, agris, itineribus, quocumque modo præter rationem & morem eueniunt, atque obiciuntur.

Leporem iter ineundum transuerso saltu velut diremisse, aut fœtam vulpem, vel prægnantem canem obuiasse, aut serpentem commearum iter interrupisse, aut procidisse, aut offendisse pedibus, aut laciniam adhæsisse, aut subito constitisse, aut expauisse, vel defecisse viribus absque manifesta causa, aut spectra conspexisse, aut circumfusas, aut scintillantes flammæ, aut risus, gemitus, conuulsionem sui exaudiuisse, & quidquid fuit huiusmodi, infortunata prælagire, & infesta itinera creditum est. Mulieres per itinera ambulantes torquere fusos, aut omnino detectos ferre, spei omnium præcipueque frugum aduersabatur. Introire in ædes atrum alienum canem, Anguem per impluuium decidere de tegulis, infaustum erat utrumque.

Mustela conspecta, aut serpens, poculum, salinumve euersum, dispersi cineres, oleum effusum, aut mel, si quid à muribus esset corrosum, quod de sua Platonis Politia Cicero annotauit: si cibus prolaberetur, si incendia nominarentur inter epulas, aut sub mensas aquæ profunderentur, recedente aliquo ab epulis simul verri solium, aut bibente conuiuia mensam vel repositorium tolli, aut repente conticescere conuiuium, inauspicatissima erant. Reuocari sternamento mensas & fercula, inter diras erat. Ita si tigna gemuissent, aut crepassent mensas, trabesve, dira portendebant.

Vinum effudisse, aut vino vestes inquinasse, bonæ fortunæ signum erat.

Si vibrata salitione insuetum alter oculorum, dexter vel sinister palpitaret: si concuterentur, ac veluti exilirent, aut trepidaret muscoli, humeri aut fœmora: si prurire pedes inciperent: si inæquali vibratu cohorresceret cutis: si tinniret alterutra auris, aut insolitum friderent dentes: si sternationes pari impari numero crebræ vel raræ fierent: si vagis incertisve motibus huc illuc membra iactarentur: si membra obrigescerent subito, velut stupore affecta: aut titubaret, vel insisteret lingua, mali erunt ominis.

Voces etiam vel ex occulto missæ, vel responsi instar redditæ, suspiciones sæpe de variis mouerunt euentibus in utramque partem. Sæpe veridicæ exauditæ voces in rebus turbidis

Plin lib.
28. cap. 2.
Terentius
in Phormione.
Pli. li. 28.
c. 2.

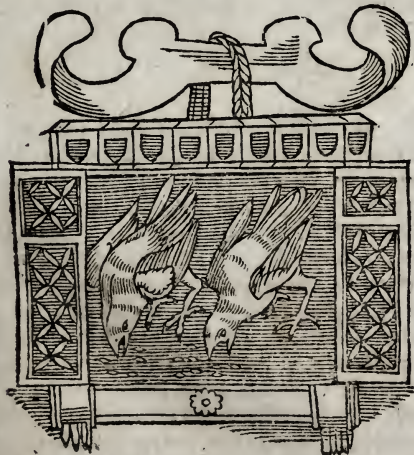
A bidis, & tanquam monita Deorum acceptæ sunt, qualem ex luco Vestæ extitisse memorant, non multò antè captam à Gallis Urbem, vt muri & portæ rescicerentur: futurum enim, nisi præstitum hoc, atque effectum esset, vt Vrbs caperetur. Latratus canum ciuilantium gemitus imitantes, & noctuarum vlulatus, diri semper fuere ominis. Equos hinnitu alacriore, & ferociore fremitu victoriam ominari prælia inituris, etiam nunc militibus persuasum est.

Cùm maximas Vrbs elades perpessa esset, & ancipiti contentione agerent patres, an relicto solo patrio, Veios migrarent: vox Centurionis audita, *Hic manebimus optimè*, *Liuius lib. 2. Extrem.* retinuisse in Vrbe ciues, & confirmasse fertur. Hostilio Mancino Consuli Romano, anno Urbis DCXV. consensuro nauem & Numantiam petituro, vox obiecta de improviso scribitur, *Mane Mancine*: paulò post deuictus ipse, & Numantinis deditus est. Crasso in Parthos ituro, qui Caueas sicut venales clamabat, omen illud innuit, quo paulò post fortunis expoliatis omnibus, fama, vita, & exercitu amittis, interiit: Neronem paucis diebus ante mortem vox è Mausæolo reddita appellauit: Augustum Cæsarem supremo digressu ab Vrbe vox temerè emissa monuit, non amplius eum Romæ futurum. Cassio & Bruto prædituris in aciem, Æthiops obuius euentum pugnae præsignificauit. Quin etiam ab ouis & piscibus auguria petebant veteres, vt Plinius & Plutarchus docent. Sed sufficiant ista hoc loco. Plura ex veterum monumentis magna cura & diligentia conquisiuit Alexander Neapolitanus, & eum secutus, Casparus Peucerus in suis doctissimis Commentariis, de Diuinationum generibus, quæ videri & consuli possunt.

De Pullariis & Tripudiis.

CAP. X.

PULLARIÆ à pullis dicti sunt, teste Cicerone, qui in 2. de Diuinat. sic scribit: Attulit in cauea pullos, qui ex eo nominatur Pullarius. Hic caueæ pullorum curam agebat, è quorum pastu auguria Augures capere solebant: quæ quoties offa, quæ pullis dabatur, aliquo modo cadebat in solum, tripudia solistima dicebantur. Ita Festus: Puls potissimum dabatur pullis in auspiciis, quia ex ea necesse erat aliquid decidere, quod tripudium faceret: id est, terripauium. Pauire enim ferire est. Captabantur autem auguria ex pullis hoc modo: Quotiescunque de inchoanda re quapiam, exequendaque, Deorum per pullos sensa, placitaque exploratum ibant (oportebat autem id fieri summo manè, & primo diluculo) imperato de more silentio, pulsem illis aut offam cauea reclusa obiciiebant. Quod si ad oblatam escam mox pulli è cauea non profilerent, aut ferius egressi, vel non attingerent eam, vel alarum planctu dissiparent, vel relicta esca oberrarent, aut occiderent, aut prorsus non vescerentur, vel auolarent penitus, omen præ se ferebant magni terroris, & sollicitudinis, euentusque tristissimos, & pullarius exitum animo præmetiens, ne quid molirentur, sed vel desisterent ab incepto, vel differrent deliberationes, vel mutarent hoc prorsus, quod præ manibus erat, hortabatur. Quod si pulli mox prouerent cum impetu, certatimque in escam inuolarent, & auidè depascerentur, ita vt

vescentibus illis aliquid ex ore relaberetur, & terram pauiret, quod tripudium faceret solistimum: inde spe hausta mirifica pullarius, vt constanter fortiterque cepta negotia vrgerent, iubebat, & successus optatos, ac prospera à Diis omnia spondebat. Caueæ & pullorum hæc icon in antiquis monumentis cernitur:

Solebant autem, vt Cic. lib. 2. de Diuinat. ait, in auspiciis apud veteres adhiberi non passim omnes, sed hi tantum, qui essent periti. Peritos enim oportebat esse eos, qui quid silentium foret, intelligerent. Silentium id in auspiciis dicebatur, quod omni vitio careret. Rogabatur hinc Augur, an adhuc silentium esset, respondebat statim pullarius silentium sibi esse videri. Tum ille, si aues pascerentur, petebat, aut vbi, non, quod ad auspicia

pertineret, vtrum pascerentur, necne pulli, quos pullarius attulisset: sed quia, cum pascabantur, necesse erat aliquid ex ore decidere, & terram pauire, ex hoc terripatium, primo, post terripodium, deinde tripudium est dictum. Cum igitur ossa iam ex ore pulli ceciderat, tum auspicanti tripudium solistimum nunciabatur. Extabat decretum Collegij Augurum vetus, auem omnem tripudium facere posse. Hunc augurandi modum Claudius 1. bello Punico & 2. Flaminius derisere. De P. Claudio Valerius Maximus libro 1. capite 4. sic scribit: P. Claudius bello Punico primo, cum praelium nauale committere vellet, auspiciæque more maiorum petiisset, & pullarius non exire cauea pullos nunciasset, abiicit eos in mare iussit, dicens: Quia esse nolunt, bibant. Et L. Iunius P. Claudij collega, neglectis auspiciis classem tempestate amisit. Quorum ille populi iudicio concidit, damnationisque hic ignominiam voluntaria morte præuenit, cuius meminit etiam Polybius libro 1. Cicero lib. 1. & secundo de Diuinatione, & lib. secundo de Natura Deorum. De Flamínio verò Linius libro 22. scribit, quòd is, cum tripudio auspicaretur pullarius, diemque committendi prælij propterea differret, ex eo quæsiuerit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum esset, cum ille quiescendum cense- ret, dixerit ei: Præclara esse auspiciæ, si esurientibus pullis res geri, faturus autem nihil geri posset: signa itaque conuulserit, atque pugnauerit ad Thrasimenum, & cum xv. Romanorum millibus ab Hannibale cæsus fuerit.

Quòd si pullarius, quæ Dij diuulgata voluissent, dissimulasset, aut veteratoriè suppressisset, idem contrahi nefas credebatur, ac si quæ occultata & tacita ferenda erant, palam fecisset. Si verò mentitus fuisset, aut omine confecto, aut eo, quod ostensum esset, subdole & fraudulentè deprauato, & in contrarium detorto, sensum non illi, qui consulebat, fraudi esse, sed in auctoris retorqueri caput censebatur, cuius rei exemplum refertur à Lio libro decimo, vbi Pullarius mentiri ausus, & tripudium solistimum Consuli Papi- rio nuncios, paulò post patefacta fraude ab altero Pullario, in initio pugnae emissò temerè pilo ictus cecidit, & sui mendacij pœnas dedit. Porro quia de Tripudijs dixi, ad- dendum & hoc est, fuisse etiam Tripudium soniuuium, de quo ita apud Festum legen- dum docet Iosephus Scaliger: Soniuuium significat in carmine Saliari: item in commenta- rio Augurali, sonanti. Soniuuium tripudium dicitur, vt ait Pulcher, quòd sonet, vt cum pullo excidit puls, quadrupedè aliquid ex ore. Seruius ad illud Virgilij: Tremere omnia visa repentè. Hoc augurium, inquit, iuxta auguralem disciplinam dictum est, quod appellatur Tripudium soniuuium: id est, à sono. Ad quod pertinet, si arbor spontè radici- bus cadat, si terra tremat, quod hinc Æneæ factum ostendit, antequàm voce diuina re- sponfa perciperet. Plinius libro decimoquinto, cap. vigesimo secundo etiam eius memi- nit his verbis: Quæ causa eas (de nucibus inglandibus loquitur) nuptiis fecit religio- sas, tot modis fœtu munito, quod est verisimilius, quàm quia cadendo tripudium soni- uium faciant.

Meminit Festus & Tripudij Ofcini: Ofcinum, inquit, tripudium est, quod oris cantu significat quid portendi, cum cecinit coruus, cornix, noctua, parra, picus. Atq; hæc etiam de Pullariis, de auguriis, quæ ex pullis captarentur, & tripudiis. Restant de Aruspiciis, Aruspicina, & Extispicio quædam, de quibus capite sequenti.

De Haruspiciis, Haruspicina, & Extispicio.

CAP. XI.

HARUSPICES à victimis in arâ aspiciendis, dici, quia postquam hostia immolata est, inspectis extis futura prædicant: vnde Extispices appellantur, ignotum non est. Cum igitur distincti ab Auguribus sint, proprium eis caput attribuimus, quò quid nota- tum de iis dignum est, trademus. A Romulo primùm sunt instituti, teste Dionysio libro 2. Primùm autem Haruspices omnes Hetrusci fuerunt, in quorum patria hæc disciplina maximè viguit. Hinc est illud apud Ciceronem libro 2. de Legibus: Prædicia, portenta ad Hetruscos & Haruspices, si Senatus iussit, deferunt. Et huc spectat, quod Linius libro 5. refert: Prædicia interim multa nunciari, quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spectaque, & quia Hostibus Hetruscis, per quos ea procurarent, Haruspices non erant, &c. Postea verò Senatus decreuit, vt Principum filij sex singulis Hetruriae populis in disciplinam traderentur, teste Cicerone libro primo de Diuinatione: id quod & Valerius Maximus libro primo, capite primo confirmat: qui tamen non sex docet, verùm decem Principum filios mitti solitos in Hetruriam, verba eius sunt: Tantum autem studium antiquis, non solum obseruandæ, sed etiam amplifi-

amplificandæ religionis fuit, vt è florentissima tum & opulentissima ciuitate decem Principum filij Senatusconsulto singulis Hetruriæ populis, percipiendæ sacrorum disciplinæ gratia traderentur. Hæc ille. Quo in loco, quemadmodum & apud Ciceronem, non sex, vel decem, vel duodecim legendum esse censet Henricus Glareanus: vt, cum duodecim Hetruriæ populi fuerint, singulis vnus fuerit traditus. Huc lex illa Ciceronis perducitur: Hetruria Principes disciplinam doceto. Fuit igitur Haruspicum officium, victimas in ara inspicere, considerare, & ex iis futura, arte Dæmonum diuinare, qua de re libet nonnulla hic annotare. Considerabant Haruspices, aut hostias ipsas priusquam iugularentur: aut earum, postquam dissectæ erant, exta: aut flammam, quæ ex incensis & ardentibus euolabat victimis: aut farinas, vel farinæ materiam, ex quibus liba pinsebantur, & molæ: aut thus quod adolebatur: aut vina, & aquas.

Primum in viuis adhuc victimis dum producerentur, aut consisterent ad aras, & tractarentur sacrificantium manibus, obseruabant indicia & notas futurorum. Mali ominis erat, si victima ductorem non spontè sequeretur, sed vi trahenda esset: vel si ex ducentium manibus sese proripuisset, si profugisset: vel elapsa ictum sefellisset: vel percussa aut exiliisset altius, aut horridius exclamasset, aut non statim, & quidem placidè concidisset: vel si semianimis prouoluta in terram, eandem pedibus calcitrasset importunius: vel difficulter expirasset, vel iugulata non copioso diffluxisset sanguine: vel si inter iugulandum triste aliquid, infaustumve oculis, auribusve occurrisset. Signa hæc offensi & alienati numinis, pœnasque minitantis esse putabantur. Contrà lati ominis indicia, & fauentis Dei testimonia adferebat, cum emissa ad aram spontè acceleraret, & sine tumultu ictum perferret, collapsæque placidè, sinèque deformi strepitu, aut pedum complotione animam exhalaret, & confossa tandem copiosum spirantemque, & cum impetu, stridoréque prorumpentem effunderet cruorem. Talem læti, & cum gratulatione, acclamationéque excipiebant: ad alterius conspectum expauescebant, & animis consternebantur, mœxque & trepidè suspectas aras adibant, ritusque absoluebant cæteros, & sollicitè, qua ratione offensum numen reconciliarent, delibabant. Deinde in dissectis iam victimis, ex signis salubribus, noxiisque, ex habitu, coloréque extorum & fibrarum, defectu aliquarum particularum in præcipuis organis, aut præter naturam adnatis, collectiue ex humorum adfluxu abscessibus, sumebant coniecturas de euentuum conditione, & in quam partem numen, cui adornabatur sacrificium, inclinatum esset, ac propenderet. Exta autem dicebantur, quòd ea Diis proscerantur, quæ maximè exta-tem eminerentque, qualia erant iecur, pulmo, lien, cor, præcordia, renes, & lingua, &c. in quibus præcipuum erat iecur. Ab hoc igitur contemplationem extorum inchoabant. Id si grata & natiua purpura ruberet, nullaque esset contaminatum labe: vel si caput iccinoris auctum, duplicatumve, aut geminum iecur reperiretur: vel si extrema fibræ versus interiora replicatæ, ac conuolutæ viserentur: hæc eximie felicitatis argumenta certissima dare, & magnas accessiones, potentie amplificationem, prolationem finium, triumphos, summa dignitatum fastigia designare augurabantur. Constitutis etiam in hepate geminis capitibus vnum hosti, alterum illi, in cuius gratiam instituebatur diuinatio, destinabant, alterutrum eorum si vel corrugatum emarcuisset, vel colore habitumque suum quouis modo mutasset: ruina aut inelinationem, aduersaque omnia minitari: si velut inflatum, atque distentum intumisset, & florido enitisset colore, motuque alacri & continuo micasset: victoriam certam spondere, & successus felicissimos illi putabatur, cuius nominæ cædebat. Si verò aut obsecum vlcibus, pustulisve, aut liuore deforme, aut duritie contractum, corrugatumve abscessibus, aut humoribus vitiosis imbutum esset, atque obstructum: vel in sua non conspiceretur sede, sed aut à præcordiis auulsum subsedisset, aut permutatis sedibus, lienis locum occupasset, illo in dextram regionem translato, aut procidisset in anteriora: vel si contabuisset, aut alioquin gracilius iusto, aridiisque appareret: vel si torum defuisset, aut solo caruisset capite: denique si inter coquendum purulenta inquinaretur sanie, aut ad eum exaresceret modum, vt inter exta non emineret, aut colligatum dissolueretur in pulstem: hæc piacularia esse, funestaque adeò persuasum erat, vt secus accidere, atque de his demonstrarum erat, nihil posse affirmaretur. Anno Urbis 1063 xxxvi. Catoni Consuli immolanti exta emarcuerunt, & caput iccinoris euauit. Caio principi & M. Marcello iecur subito extabuisset annotatum est: quare prælio periisse existimatus est.

A iecinore cor inspiciebant: id si palpitaret, aut exiliret, aut flaccesceret, aut mi-

nus iusto apparet, aut omni destitueretur pinguedine, aut coiuisset in rugas, aut inter exta omnino non viferetur, exitij, diræque atque infectæ fortunæ omina præbebat. Nā & Iulio Cæsari, quo die purpurea veste processit, & à coniuratis interfectus est, cor bis in optimis bobus defecit, & Caio Mario Vitæ immolanti. Pertinaci Cæsari, vtriusque visceris, hepatis & cordis defectus, in ea, quam ante mortem mactari iussit victima, interitum portendit. Si verò aut solito grandius, aut spissum, glabrumque & humectum, nec flaccidum, nec ex ariditate in plicas rugasque contractum inueniretur, aut si in summa basi largiore pinguedine vestitum foret, aut abriperetur ab aquila: propitios hæc Deos, & cœptis annuentes, statimque secundos aspiraturos confirmabant.

Corde explorato, ad fellis, lienis, pulmonum, & membranarum viscera ambientium considerationem se vertebant, si *υδρην χορδονδεχων* geminam, qualem Augusto exhibitam ferunt, eo die, quo Antonium profligavit ad Actium: aut copiosa bile turgentem, atque effluentem notassent: acria & felicia prælia expectabant. Si suo loco positum lienem sine pustulis, duritie, corrugatione, sinèque alieno colore conspexissent, felicia propitæ rei ominabantur. Si contra in dextrum lien vergeret, aut antrorsum propenderet, aut reperet deorsum, aut notas alienas à natura sua haberet: Si exta ex sacrificantium manibus decidissent: Si viscera aut cruore fœdius aspersa, aut liuido fœdata colore, aut maculis variata forent: Si peritonæum ruptum alicubi hiaret, aut sanguine suffusum esset: si phlyctenis & ampullis pure aut falsilagine rebus scaterent intestina, aut lacera esset intus, vel rupta ac diuisa: Si dracones inter exta serperet: Si sceterent viscera aut putrilagium redolerent: fatalium hæc, & iam imminentium malorum indicia erant, quæ pro conditione earum rerum, de quibus victimæ consulebantur, vates interpretabantur. Pulmones bifidi, incisique, moras adferebant rebus, & cunctationes: simplices & solidi mora rupta continuabant rerum curricula, & executionem maturabant. Hinc sacrificiorum alia Mura erant, in quibus nulla inerant signa: alia Arguta, quæ conspicuas, & illustres notas exhibebant: alia Regalia vocabantur, quæ vultum fortunæ & felicitatis pollicebantur. Et tanti faciebant has diuinationes Romani, vt & libris describi rationem consulendi, eosque instar oraculorum custodiri publicè, & in ea disciplina suos exerceri à teneris curarint liberos, nihilque mouerint, aut cœperint, nisi sacrificiis diligenter perlustratis, & examinatis. Affici enim victimas, notisque monitricibus euentorum subito seu consignari ab iis numinibus, quæ adessent coram vocata, & ritus spectarent, persuasissimum habebant.

Tertiò flammam in sacrificiis considerabant, & ex iis futura diuinabant hac ratione: Si admota flamma victimas statim corripere, & diffusa repente totas occuparet, ac consumeret: Si tranquilla, pura, perspicua & nitida, nullis infectæ coloribus alienis, vt nigro, rutilo, aut pallido, nec permixta vel sordibus, vel caligine, fumisve, sinèque strepitu, & sine egestione, atque eiaculatione fauillarum turbulenta, & crepitante, recto ductu turbinatæ pyramidis instar attolleretur, & insurgeret: Si que non nisi tota victima depasta, atque exusta moreretur: placidè numen hostiam acceptare, ac complecti, annueretque, quæ requirebantur, coniciebant: Si contra multo vix excitari statu posset, & cum exarsisset, non coiret, sed finderetur, atque in hiatum dehisceret, nec in totam subito spargeretur, ac penetraret victimam, sed viciniora sensim velut serpens, lamberet, atque vstulararet, nec recto ductu niteretur sursum, sed in vertigines, gyrasque conuolutus atram secum & densam eueheret caliginem, aut reperet deorsum, aut dilaberetur ad latera, aut aliena nasceretur specie: Si que aut ventis disploderetur, aut restingueretur pluuiis, aut insolitum crepitaret, & circunquaque multum eructaret: ardentium fauillarum: aut si palleret plus nimio, vel nigricaret, aut euanesceret spontè, priusquam tota conflagrasset victima: aut si intactæ aliquæ partes remanerent, & integræ: læsi infestique numinis & sacrificium respicientis omen esse suspicabantur.

Scrutabantur & fumos, quos vertigines facerent, quantumque se attollerent, & quomoto, rectè, an obliquo, vel in orbem contorto, aut complicato agglomeratione quadam in tortiles spiras: & quo redolerent nitore, alienone, an eo, qui ex canibus vstis esumarct.

Quin & picem, quæ ex tedis colligitur; comminuta in puluerem, & hoc in ignem coniecto, futura diuinabant, hoc modo: Si exardescens inde flamma coiret, nec dispergeretur, fausta: si diuideretur, aut dissiliret, infausta designare credebatur. Si pugnantem, deductum in diuersa, procumbentem in focum, crepitantem, agris malum, quanescentem, eisdem mortem minitari putabantur.

Ex incepto thure diuinabant: Si ignis mox illud arreptum, dissolutumque verteret in fumum, & suffitum ciceret gratum, læta: Si refugeret, aut odorem exprimeret, inde fœdum, & à natura thuris diuersum, abominanda ostendi putabantur. Meminit loci cuiusdam Dion in historia Romana, quem Nymphæum appellat, in quo hoc modo ex suffito thure præscita de omnibus rebus petita fuerint, præterquam de morte & coniugio. Tandem etiam ex vini consecrati ad libationes, & ex sacre aquæ, qua abluebantur, & decoquebantur victimæ, coloribus, sapore, motu, strepitu, subitis mutationibus, argumenta euentuum colligebant, tum molas, & libamenta, & præcipue materiam eorum, vt hordeum, far, & inde confectas farinas, quibus victimæ conspergebantur, scrutabantur, & expendebant. Sed quis omnia possit enumerare? Collegit hæc diligenter & eruditè tractauit clarissimus vir D. D. Casparus Peucerus, in suis de generibus Diuinationum Cõmentariis, ex quibus ea desumpsimus. Extat apud Agel. exemplum perfidie Haruspicum Hetruscorum, & eorundè pœna, vnde versus ille scite factus & pueris decantatus sit: Malum consilium consultori pessimum est.

Vnum adhuc, antequam ad aliorum Sacerdotum considerationem accedamus, monendum videtur, quis auctor huius disciplinæ fuerit. Celebrârunt autem Hetrusci vniuersæ huius disciplinæ auctorem, puerum, profcissione terræ exaratum, nomine Tagem, qui vt ex Hetruscorum lib. Cic. commemorat, cum terra araretur, & sulcus altiùs impressus esset, repente extitit puerili specie, sed senili prudentia, & eum affatus est, qui arabat. Ad huius conspectum cum obstupuisse bubulcus, clamorémque maiorem cum admiratione edidisset, concursus est factus, totaque breui tempore in eum locum Hetruria conuenit. Tum plurà ille est locutus multis audientibus, qui omnia eius verba exceperunt, literisque mandarunt: omnis autem oratio fuit ea, qua haruspicinæ doctrina continebatur. Atque hæc de Auguribus & Haruspibus hætenus. Progrediemur in instituta Sacerdotum descriptione.

Lib. 2. de
Diuinat.
Ammian.
Marc. lib.
21.

De Tribuno Celerum. CAP. XII.

DE Tribuno Celerum nihil hoc loco dicturus eram, nisi Dion. Halic. lib. 2. monisset, ipsum etiam quædam sacra peregisse. Hæc enim sunt eius verba: Tertiam sacerdotum administrandorum partem Numa Tribuno Celerum tribuit, quem Romulus equitum, quos Celeres vocabant, Præfectum constituit, quos equites ac pedites Regum stipatores fuisse diximus. Nam & hi solennia quædam habebant sacrificia. Hætenus Dionysius: præter quæ de sacris Tribuni Celerum nihil inuenio.

De Curionibus XXX. & Curione maximo.

CAP. XIII.

CVRIONES à Curiis dicti sunt: cum enim Romulus populum Romanum in tres Tribus & triginta Curias distribuisset, singulis Curiis præposuit vnum aliquem virum, quem Curionem dixit, qui sacra pro Curia sua curaret. Hoc sacerdotium Numa Pompilius Rex II. confirmauit: sic enim de eo Dionysius lib. 2. Numa, inquit, omnia quæ ad religionem ac cærimonias pertinent, octo libris iuxta totidem Sacerdotum generum complexus est. Primus sacra triginta Curionum continebat, quorum erat publicè pro suis Curialibus rem diuinam facere. Hæc ille, Curia autem non tantum erant triginta illæ partes populi, sed sic etiam singularum earum partiù ædes dicebantur, in quibus quæque Curia sua sacra publica faceret, feriâsque obseruaret. Ad hæc ritè efficienda singularæ Curia singulos Sacerdotes habebant, qui Curiones dicebantur. Quia igitur triginta Curia, seu partes populi erant, Curiones etiam tot fuisse necesse est. Hi singuli à singulis Curiis eligebantur. Vnus autem, qui reliquis omnibus præsidebat, & Curio maximus dicebatur, cuiusque auctoritate cæteri Curiones regebantur, omnium Curiarum iuffragiis, Comitibus Curiatibus creabatur, vt alio loco pluribus ostendemus. Sacra, quæ in Curiis fiebant, Curionia dicebantur, & Curionium es, quod dabatur Curioni ob sacerdotium Curionatus. Festus.

De Sodalibus Titijs, vel Titienfibus.

CAP. XIV.

HORVM Sacerdotum Dionysius & Liuius non meminerunt. M. Terentius Varro libro 4. de lingua Latina, eorum meminit, scribens, Sodales Titios dictos esse à

Titius aibus, quas in auguriis certis obseruare sint soliti. Hi sacerdotes quando, & à quo sint instituti, incertū est: cū quia antiquissimi Scriptores id in suis monumētis non tradiderunt, tum quia Tacitus, qui duobus locis eorum meminit, non vno modo de iisdem scribit: iam enim tradit, eos à Tito Tatio Sabinorum Rege, & à Romulo in Urbem Romam recepto, mox eos non à Tito Tatio, sed à Romulo post Tatii obitum, in eius honorem institutos fuisse. Verba Cornelij Taciti Historiarum lib. 11. sunt hæc: Faces Augustales subdidere: quod Sacerdotium, vt Romulus Tatio Regi, ita Cæsar Tiberius Iuliaz genti sacrauit. Alibi verò ita scribit: Idem annus novas cæremonias accepit, addito Sodalium Augustalium sacerdotio, vt quondam T. Tatius retinendis Sabinorum sacris Sodales Titios instituerat: Hæc Tacitus: quem si sequamur, coniecere possumus, Titios Sodales non à Titius aibus, vt Varro vult, sed à Tito Tatio ita appellatos esse, quemadmodum etiam Titienſis Tribus. Libet tamen etiam addere, quæ de his Adrianus Turnebus Aduers. l. 21. c. 1. tradit Titios inquit, Varro dictos et se ait, Titius aibus: sed illæ aues cui hodiè aucupi notæ sunt: Equidè esse neminè puto, qui eas magis cognoscat, quàm spinturnicem, hominibus ignotam, vt censet Plinius. Et post pauca: Vetus Interpres Persij in illum locum, Ingentes trepidare Titos, à titis Titos vocatos ait. Seruius dicit palumbes vulgò appellari tetas. Isidorus, Palumbes, inquit, eò quòd sunt factæ pabulo, quas vulgò tetos vocat. An hæ sint Titiaz aues, intelligentioribus & doctioribus iudicandum relinquo. Hæc ille. Eadem habet Commentario in Varronem.

Lib. 11.
Anna-
lium.

De Flaminiſ in genere. CAP. XV.

DE Flaminiſ sacerdotio dicturus, primū in genere, quānam Flamines, & vnde dicti fuerint, explicabo: deinde cū præcipua dignitas Flaminiſ Dialiſ fuerit, de eo, quæ passim reperiuntur, recitabo, ad extremum de alijs Flaminiſ verba faciam.

Flamines vnde dicti fuerint, notum satis est, videlicet à Filo, quasi Filamines. Sic enim Terentius Varro lib. 4. de ling. Latina: Flamines, quòd licio in capite velati erant semper, ac caput cinctum habebant filo, Flamines dicti. Horū singuli cognomina habent ab eo Deo, cui sacra faciūt: sed partim sunt aperta, partim obscura. Sic Seruius: Flaminius in capite habebant pileum, quod cū per ætus ferre non possent, filo tantum capita religare cœperunt. Nam nudis penitus capitibus incedere nefas erat: vnde à filo, quo vrebantur, Flamines dicti, quasi Filamines: cum quo facit etiam Sext. Pompeius Festus. Plutarchus eos à pileo, Pileamines primò, post Flamines dictos putat. Sunt etiam, qui eos à sacris infulis Flamines dictos existimant, quas in capite gestabant, quæ ab antiquis Flaminiæ dicebantur: siue à flammeo, quòd genus est tegminis capitis: mulierum tamen potius, quàm virorum. At hæc quidem de nomine eorum traduntur, vbi videmus plures inclinate in eam sententiam, quòd à filo Flamines nomen acceperint. Et cū toties pilei Flaminiſ mentio fiat, non videtur alienum ab hoc loco, si descriptio eius quoque addatur, quam habet Iosephus Scaliger in Coniectaneis in Varronem: Totus pileus, inquit, vel potius velamenta, Flammeum dicebatur: vnde Flamines dicti. Porro definebat in conum, vnde Apex dictus. Summum autem fastigium vocabant Tutulum. Addebatur virgula ex felici arbore, quæ in Flaminiſ dicebatur Stropus, in Flaminiſ Inarculum. Totus apex filo lanceo velabatur, dicebatur apiculum. Ab hoc putat quasi Flamines dictos Varro. Infra mentum pertinebant amenta, quæ pileum retinebant: eed dicuntur offendices quòd se mutuo offenderent, & conuenirent. Solum tamen Flaminiſ Dialiſ, pileum dicebatur Albogalerus: fiebat enim ex hostia alba, Ioui cæsa, quæ dicebatur Idulis, de qua alibi. Hæc tamen Scaliger, quæ omnia veterum Scriptorum testimoniis confirmari possunt. Apex enim, inquit Festus, Sacerdotum insigne, dictus est ab eo, quod comprehendere antiqui vinculo, apere dicebant: vnde aptus is, qui conuenienter alicui iunctus est. Tutulum vocari aiunt Flaminiſ carum capitis ornamentum, quod fiat vitæ purpurea innexa crinibus, & extructum in altitudinem, quidam pileum lanatum, formali figuratum, quo Flamines ac Pontifices vtantur, eodem nomine vocari aiunt. Stropus est, vt Ateius Philologus existimat, quòd Græcè *στροφιον* vocatur, & quod Sacerdotes pro insigni habent in capite: quidam coronam esse dicunt, aut quod pro corona insigne in caput imponatur, quale sit strophium. Inarculum dicit, virgula erat, ex malo Punico incuruata, quam Regina sacrificas in capite gestabat. Seruius etiam, quemadmodū doct. Scaliger ex schedis Petri Danielis docet, scribit Arculum esse virgæ ex malo Punicæ

A Punica incuruatam, quæ fiat quasi corona: Et imam summamq; inter se alligari vinculo laneo albo, quam in sacrificiis certis Regina in capite haberet: Flaminica autem Dialis omni sacificatione vti deberet. Apiculum, filum est quo Flamines velati, apicem regerunt: sic legendum Scaliger docuit, & addit: Ponè enim regerebant apicem, ne grauis esset summis æstatis caloribus. A mentis enim, quæ offendices dicebantur, sub mentum adductis religabant, vt cum vellent regerent, & ponè pendere permitterent. Offendices Titius ait esse nodos, quibus apex retineatur, & remittatur. At Veranius Choriola existimat, quæ sint in locis apicis, quibus apex retineatur & remittatur, quæ ab offendendo dicuntur. Nam quum ad mentum peruentum est, offendit mentum. Albogalerus, à galea nominatus. Est enim pileum capitis, quo Diales Flamines, id est, Sacerdotes Iouis,

B vtebantur. Fiebat enim ex hostia alba Iouis cæsa: cui adfigebatur apex virgula oleagina. Huius icon in antiquis monumentis videtur talis. Cæterum quo tempore creati primùm Flamines fuerint, de eo inter veteres Scriptores non conuenit. Plutarchus enim eorum primam creationem & institutionem Romulo attribuit: Dionysius verò Romanarum rerum inuestigator acerrimus, & Lilius eandem Numæ adscribunt. Plutarchi in Numa verba sunt hæc: Iouis Martisque Sacerdotibus à Romulo constitutis, tertium ipse Romuli constituit, quem Flaminem Quirinalem nominauit. Lilius lib. i. Tum Sacerdotibus creandis animum adiecit: quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem Flaminem pertinent. Sed

C quia in ciuitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ similes Reges putabat fore, ituròsque ipsos ad bella: ne sacra regia vicis defererentur, Flaminem Ioui assiduum Sacerdotem creauit, insignique eum Veste, & Curuli regia sella adornauit: huic duos Flamines adiecit, Marti vnum, alterum Quirino. Hæc Lilius: quæ eadem confirmauit Dionysius. Maxime igitur consentaneum vero est, Numam Pompilium II. Romanorum Regem, Flamines primùm instituisse, tres videlicet numero, Dialem, Martialem, & Quirinalem. Non autem semper hic numerus mansit. Sed processu temporis XII. alij alij additi sunt, & ita ad xv. numerum Flamines aucti. Erat tamen inter eos differentia: priores enim tres, quorù originè ad Numam referri diximus, ex Patriciis creabantur, & maioris dignationis erant, ideòque Flamines maiores dicebantur: reliqui ex plebeis, & minores appellabantur. Docet id Sext. Pompeius Festus, cum scribit: Maiores Flamines appellabantur Patricij generis, minores Plebeij. Inter omnes autem maximæ dignationis erat Flamen Dialis, teste eodem Pompeio his verbis: Maximæ dignationis Flamen Dialis est, inter quindecim Flamines, & cum cæteri discrimina maiestatis suæ habeant, minimi habetur Pomonalis, quod Pomona leuissimo fructu agrorum præsidet, pomis. Priores item tres Flamines ex Patriciis creatos esse docet Cic. in Oratione pro domo sua. Quamquam autem xv. Flamines essent, qui nomine conuenirent: collegæ tamen non erant, neque eorum quoddam collegium vocabatur. Siquidem Flamen vnus Dei Sacerdos erat, habebatque sua quisque sacra, quæ per se quisque procuraret, quæque ad alios nihil omninò attinerent: quod Cic. lib. 2. de Legibus satis indicat, huiusmodi legem recitans: Diuisque aliis Sacerdotes, omnibus Pontifices, singulis Flamines sunt. Flamines autem (de maioribus potissimum loquor) tamen non essent Pontifices: ita tamen erant adscripti in Collegium Pontificum, vt si quando de re aliqua apud Pontifices ageretur, ipsi vnà Iudices federent eius rei, de qua ad Collegium Pontificum relatum esset: quod potest ex Oratione Cic. pro domo sua, intelligi, quæ cum sit habita apud Pontifices, ad quorum collegium reiectum erat de domo à Clodio consecrata iudicium: in eam tamen Oratione Iudices sedisse Regem sacrorum, & Flamines, ostendit.

D Creabantur Flamines à populo Comitibus Curiatibus, vt ex Lælio Felice docet Agell. lib. 15. cap. 27. Creati inaugurabantur à Pontifice Max. quod cum fieret, capti ducebantur à patribus, velut ab hostibus, ideòque Flamines capti dicebantur, eodem Agellio, li. 15.

cap. 12. teste. Eius dicto omnes suberant, id quod ex plurimis veterum scriptorum locis A patet, vnico Liuij lib. 37. contentus ero, cum de Qu. Fabio Pictore sic scribit: priusquam in prouincias Prætores irent, certamen inter P. Licinium Pont. Max. fuit, & Q. Fabium Pictorem Flaminem Quirinalem, quale Patrum memoria inter Q. Metellum & Posth. Albinum fuerat. Consullem illum cum C. Lutatio Collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus Pont. Max. Prætozem hunc ne in Sardinia proficisceretur P. Licinius tenuit. Et in Senatu, & ad populum magnis cõtentionibus certatum est, & imperia inhibita vtròq; & pignora capta, & mulctæ dictæ, & Tribuni appellati, & prouocatum ad populum est. Religio ad extremum vicit, & dicto audiens esse Flamen Pontifici iussus. Hactenus Liuius. Qua de causa Flamini Diali antiquitatis nec magistratum petere, nec capere permillum erat. In cuius rei gratiam ei B lictore & Regia Sella Curuli vti permillum est. Inde Cornelium Merulam Flaminem Dialectem Cols. in locum Cinnæ Vrbe pulsū suffectum, pœnas dedisse violati antiqui iuris quidam crediderunt. In magistratu enim paulò post occisus est. Flaminium autem Sacerdotium ita perpetuum erat, vt tamen ob certas quasdam causas Flamines etiam sacerdotio priuari possent, dicebaturque Flaminio abire, alique subrogantur. Quod si nullis illarum causis coacti fuissent sacerdotium deponere, id dum viuebant, retinere solebant. Sic enim Val. Max. lib. 1. capite 1. Consimili ratione post. P. Clælius Siculus, M. Cornel. Cethegus, C. Clodius propter exta parum curiosè admota aris Deorum immortalium, variis temporibus, bellisque diuersis Flaminio abire iussi sunt, coactique etiam. At Sulpitio inter sacrificandum apex è capite prolapsus, eidem sacerdotium abstulit. Sed & aliæ erant causæ eius deponendi sacerdotij, de quibus alibi dicitur. Flaminum C vxores Flaminicæ vocabantur, vt tradit Festus, quibus diuortium facere non licebat. Ministri eorum Flaminij dicebantur, & ministræ Flaminicæ. Flaminia ædes, domus Flaminis Dialis, &c. His ita in genere de Flaminibus præmissis seorsim nunc de singulis dicemus, incipientes à Flamine Diali.

De Flamine Diali.

CAP. XVI.

FLAMEN Dialis, inquit Festus, dictus, quod filo assidue veletur, indeque appellatur Flamen: Dialis autem appellatur à Dio, à quo vita dari hominibus putabatur. Terentius Varro à Ioue eum dictum ait, qui sit Diouis. Constitutus igitur à Numa D erat, vt assidue Ioui præstò esset, cique sacra faceret. Plurimæ huius erant carmonia, quas obseruare cogebatur. Agellius lib. 10. capite decimoquinto, ex libris, qui de Sacerdotibus publicis compositi fuerant, & ex primo Fabij Pictoris libro has recenset. I. Equo Dialectem Flaminem vehi, religio est. II. Item Classem procinctam extra pomerium, id est, exercitum armatum videre: id circo rarent Flamen Dialis creatus Consul est, cum bella Consulibus mandabantur. III. Iurare Dialectem, fas nunquam est. IV. Annulo uti, nisi per uio, cassòque fas non est. V. Ignem è Flaminia, id est, Flaminis Dialis domo, nisi in sacrum efferri ius non est. VI. Vincum, si ædes eius introierit, solui necessum est, & vincula per impluuium in tegulas subduci, atque inde foras in viam demitti. VII. Non dum in apice, neq; in cinctu neq; in alia parte vllum habet. VIII. Si quis ad verberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die verberari piaculum est. IX. Capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non detonsit. X. Capram & carnem incoctam, & hederam, & fabam, neque tangere Diali mos est, neque nominare. XI. Propagines è vitibus altius prætensis non succidet. XII. Pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, & de eo lecto trinoctium continuum non decubat: neque in eo lecto cubare alium fas est, neque apud eius lecti fulcrum, capfulam esse cum strue atque ferro oportet. XIII. Vnguem Dialis, & capilli segmina subter arborem siliquam (alij felicem legunt) terra operiuntur. XIV. Dialis quotidie festatus est. XV. Ac sine apice, sub dio esse licitum non est, sub tecto, vti libet, & non pridè à Pontificibus constitutum. Addit hoc loco Agellius, Masurium Sabinum scripsisse, & alia quedam ei remissa, gratiamque aliquot carmoniarum factam esse. XVI. Farinam fermento imbutam attingere ei fas non est. XVII. Tunicam intimam, nisi in locis testis, non exiit, ne sub cælo, tanquam sub oculis Iouis, nudus sit. XVIII. Super Flaminem Dialectem in conuiuio, nisi Rex sacrificulus, haud quisquam alius accumbit. XIX. Vxorem si amisit, Flaminio decedit. XX. Matrimonium Flaminis, nisi morte dirimi non est ius. XXI. Locum in quo bustum est, nunquam ingreditur. XXII. Mortuum nunquam attingit. Funus tamen exequi religio

A non est. Hæc Agellius, & paulò post subiicit verba prætoris ex dicto perpetuo de Flamine Dali, & Sacerdote Vestæ hæc: SACERDOTE M VESTALEM, ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IURISDICTIONE IURARE NON COGAM. Addit etiam verba ex 2. libro Rerum diuinarum Varronis, quòd Flamen Dialis solus album habeat galeum, vel quia maximus sit, vel quia Ioui immolata hostia albo fieri oporteat. Nec poterat Flamen Dialis antiquitus aut magistratum petere, aut capere, ne sacris auocaretur, & multa contra religionem facere cogereretur. Plutarch. in quæst. Rom. q. 113. Hæc ferè fuerunt Flaminis Dialis ceremoniæ, quarum quidè in Scriptoribus antiquis testimonia extant. Plutarchus aliquòt earum causas inquiri, in Problemate. vel Quæst. Roman. q. 109. vt, quòd non liceat Flamini Diali farinam, aut fermentum tangeret: quia videlicet farina alimentum sit imperfectum, & crudum, neque manserit triticum, id quòd fuerat, neque factum sit, quòd fieri debebat, nimirum panis: sed simul seminis vim amiserit, & vsum cibi non sit assecutum. Eandem ob causam eidem interdictum esse dicit contactu carnis crudæ. Fermentum autem tangere ei non licere ait, quòd & ipsum natum sit ex corruptione, & farinam, cui admiscetur, corrumpat, vt languidior fiat, & inefficax. Cur à tactu & nominatione capræ & canis abstinere cogatur, causas has affert: de capra quidem, vel quia esset lasciuia, & foetida, ideòque abominari, vel quòd morbo Comitiali animal istud obnoxium esset, ideòque metuerint, contagionem mali ad eos peruenturam, qui tum vescerentur: capra aut eam tangerent, cum in morbo esset. De cane verò hanc causam affert, quòd sit animal pugnax, ideòque asylis & sacrosanctis prohibetur sacrificiis, in quibus omnis periculi exorsus perfugium supplicibus concedatur. Cum ergo Iouis quoque Sacerdotem, vt pote viuum, sacrumque perfugij simulacrum deceat ad se liberè admittere quosuis supplices & deprecantes, nemine arcente, aut terrente, à canibus ipsi abstinendum esse dicit, ne illi petituros hanc veniam terrent, atque arcerent. Non licere ei hederam tangere dicit, vel quòd sit sterilis & inutilis hominibus, imbecillaque, & ea de causa aliis, quibus innitatur, opus habeat, vabræque & virore suo multis quasi præstigiando imponat: vel quòd eam mulieres Bacchicis furoribus deditæ rectè ferantur, eamque manibus discerpant, & vorent: ideòque nonnullos existimare, inesse spiritum hederæ, qui de statu rationis deturbet, mentemque abalienet, exagitetque, & prorsus ebrietatem à nullo ortam vino inducat. Debere autem Iouis Sacerdotem Orgia Bacchi vitare. Quam etiam ob causam scribit eidem vetitum esse transire per viam, vbi vitium propagines in sublimi præteritæ sint: vouerunt videlicet significare, nefas esse eum inebriari, sed vino moderari, nec ab eo vini, cum, qui ebrii sunt, eorum superius capitibus sit vinum, eaque degrauet & premat. Fabam nec tangere, nec nominare Flamine Diali licebat, quòd ea putaretur ad mortuos pertinere, & in flore eius luctus literæ, apparere viderentur, testibus Sext. Pompeio Festo, & Plinio. Cæterum à Numa vsque ad Marij & Sullæ tempora, perpetua & continuata ferè Flamines Diales semper fuerunt, vsque ad L. Cornel. Merulam, qui in seditione ciuili L. Cornel. Cinnæ, & Cn. Octauij, annò DC L X V I. in magistratu occisus fuit. Post quem, cum C. Iul. Cæsar, qui postea Dictator fuit, id sacerdotium consecutus fuisset, nò longè post à victore Sulla, & sacerdotio, & vxoris dote multatus est: ita vt nullus deinceps Flamen inauguratus fuerit, vsque ad finem Imperij Augusti Cæsaris. Sub quo, anno plus minus e. postquam sacerdotiū id vacauerat, Flamen Dialis inauguratus est Sext. Corn. Maluginensis, post quem perpetuo ordine Flamines Diales multi fuerunt, vsque ad nouissima imperij tempora, quibus cum reliquis sacerdotiis veteris superstitionis ab Imp. Theodosio id sacerdotium omninò sublatum est. Hæc de Flamine Diali. Eius vxor dicebatur Flaminica, quam & ipsam seorsum eandem ferè ceremonias obseruare solitam, idem Agell. lib. 10. cap. 15. docet: videlicet 1. quòd benè nato operiretur. 2. & quòd in rica surculum de arbore siliqua (siue felici) haberet: 3. & quòd scalas, quæ Græcè *κλίμακες* appellantur, ascendere ei plus tribus gradibus religiosum esset: 4. atque etiam cum it ad Argios, quòd neque comeret caput, neque capillum depecteret. Hæc tenus Agellius. Accedemus nunc ad reliquos Flamines.

De reliquis Flaminibus.

CAP. XVII.

DIXIMVS antè, primùm à Numa Pompilio tres Flamines institutos fuisse, Dialem, Martialem, & Quirinalem: postea temporis progressu pluribus additis ad quindecim numerum eorum excreuisse. Cum igitur de Flamine Diali satis multa in medium attulerimus, consequens est, vt reliquorum etiam rationem explicemus: quod

quidem paucis expediemus, cum multa ad eos pertinentia antè sint dicta.

MARTIALIS igitur, qui dignitate proximus erat Diali, & maior Flamen, atque ex Patriciis creabatur, Marti, qui Romuli pater esse putabatur, institutus est, eique sacra fecit, quod clarè docet Varro. Sed & **QUIRINALIS** Flamen maior, & Patricij generis, à Numa in Romuli honorem institutus est, quod Romulus Quirinus appellatus, parens & Urbis conditor fuisset. Frequens huius Flaminis mentio erat apud Lium, Varronem, Sext. Pompeium Festum, & alios. Reliquorum aliquot Flaminum cognomina docet nos Ter. Varro lib. 4. de lingua Latina, cum scribit: Flaminum singuli cognomina habent ab eo Deo, cui sacra faciunt: sed partim sunt aperta, partim obscura. Aperta, vt Martialis, Volcanalis, obscura, Dialis & Furinalis: cum Dialis à Ioue sit, qui est Diuonis: Furinalis, à Furina, cuius etiam in Fastis Furinales Feriæ sunt. Sic Flamen Falacer, à diuo Patre Falacre. Idem alibi: Eundem Pompilium Numam Ennius ait fecisse Flamines, qui cum omnes sint à singulis Deis cognominati, in quibusdam apparent etyma: vt cur sit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus Flaminum cognominibus latent origines: vt qui sunt in verbis plerique: Voltornalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis: obscura est eorum origo. Voltornus, Palatua, Furina, Flora, Falacer, Pomona, pomorum patrona.

VOLCANALIS igitur Flamen & minor fuit, & plebeius, Volcano institutus.

VOLTORNALIS, Voltorno, vel Deo, vel Flumini fuit dicatus, vt ei sacra faceret.

PALATUALIS, Flamen fuit constitutus ad sacrificandum ei Deæ, in cuius tutela Palatium erat. Sext. Pompeius Festus. Eam Deam Varro Palateam vocat.

FURINALIS, Deæ Furinæ institutus est.

FLORALIS, Deæ Floræ, de qua, sicut & de reliquis Diis & Deabus, libro præcedenti multa.

FALACER, quemadmodum Varro scribit, Diuo Patri Falacri est institutus. Quis autem iste Deus fuerit, à nomine veterum traditur. Adr. Turnebus Comment. in Varronem, suspicatur, Falacrem fortasse fuisse eum Deum, qui præfuerit falis Circi, quorum meminit Iuuenalis:

Consulit ante falas, Delphinorumque columnas.

POMONALIS, Pomonæ, Deæ pomorum, institutus est: & quemadmodum Sext. Pompeius Festus docet, minimi habebatur, quod Pomona leuissimo fructui agrorum præsideret, pomis.

Fuit etiam **FLAMEN CARMENTALIS**, qui Carmentæ Euandri Arcadis matris sacra curabat, cuius Cicero in Bruto ita mentionem facit: M. Popillius, cum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum Læna faceret, quod erat Flamen Carmentalis, plebis contra Patres concitatione, & seditione nunciata, vt erat Læna amictus, ita venit in concionem, seditionemque, tum auctoritate, tum oratione sedauit. Et hic quoque Flamen minor, & plebeius fuit, quia Lænas hic, cuius à Cicerone mentio fit, ex plebe Consul electus est.

FLAMINIS VIRBIALIS, qui Deo Virbio, id est, Hippolyto consecratus fuit.

LAVRENTIALIS, qui Accæ Laurentiæ institutus fuit.

LAVINALIS, quoque, & **LVCEIARIS**, nullus veterum Scriptorum, sed epigrammata tantum quædam, quæ ab Onuphrio Panuinio proponuntur, meminerunt. Hæc itaque xv. illorum Flaminum nomina sunt, officia autem, vt singuli suis Diis sacra facerent.

Præter hos verò aliorum Flaminum in Scriptoribus & lapidum epigrammatis vultuosis fit mentio, eorum scilicet, qui imperatoribus Augustis vita defunctis, & inter Diuos relatis fuerunt instituti, iisque sacra peregerunt, quorum quidem tot fuerunt, quot Imperatores à Romanis consecrati sunt, quorum omnium nomina & testimonia summa diligentia collegit Onuphrius Panuinius, secundo suo Reipublicæ Romanæ commentario.

Cum autem hæc mentio inciderit consecrationis Imperatorum Romanorum vita defunctorum, operæpretium me facturum arbitror, si quibus caerimoniis ea peracta sit, paucis hoc loco explicem: id quod capite sequenti faciã, ex traditione Huberti Goltzj.

De consecratione Imperatorum vita defunctorum apud Romanos.

CAP. XIX.

ROMANIS mos erat à Cæsare Augusto primùm institutus, deinde à Tiberio institutus, eos consecrare Imp. qui superstitibus filiis, vel successoribus moriebatur quæque

A que eo erant honore affecti, inter Diuos relati dicebantur. Sic primus omnium Augustus Iulium Cæsarem, Tiberius Augustum mortuos consecrârunt. Cùm Imperator vita defunctus consecrandus erat, tota Vrbe primùm quasi luctus quidam esse videbatur, festæ celebratæ promiscuus: quippe functum vita corpus ritu hominum sumptuoso funere sepeliebant: ceream deinde imaginem defuncto quàm simillimam fingebant, eamque in Palatij vestibulo propositam supra eburneum lectum maximum, atque sublimem, vestibus infratam aureis, locabant. Et quidem imago illa ad ægroti speciem pallida recumbebat. Circa lectum verò vtrinque magnam partem diei sedebant: à læua quidem Senatus omnis vestibus atris amictus, à dextra verò matronæ, quas virorum aut parentum dignitas honestabat. Harumque nulla vel aurum gestans, vel ornata monilibus conspiciebatur, sed vestibus albis exilibus indutæ, moerentium speciem præbebant. Hæc ita per septem dies continuos faciebant, Medicis ad lectum quotidie accedentibus, inspectumque veluti ægrum deterius se habere subinde pronūctantibus. Dein vbi iam visus esset obiisse diem, lectum humeris attollebant Equestris Senatoriiq; ordinis nobilissimi, ac lectissimi iuuenes, perque viam sacram in vetus forum deferebant, vbi Magistratus Romani deponere Imperium consueuerant. Extractum autem erat in ipso Romano foro coloris lapidei tribunal ligneum, super quod ædificium quoddam fabrefactum erat, quod columnæ vndique sustinebant, eratque ebore variè ornatum, & auro: eò allatus fuerat alius lectus consimilis, cui stragulis purpureis, atque auro intertextis ornato erant circum capita belluarum terræ, marisque: in eoque statuum cerea Principis consecrandi, vt dixi, ex Palatio allatam, ornatu triumphali collocabant, à qua puer egregia forma, ita vt Imperator dormiret, pennis pauonis mulcas agebat. Ea ita iacent superstites Imperatores & Senatus, Senatorumque vxoras vestibus iisdem induti accedebant ponè lectum, dum in forum ipsi deuenissent, vbi mulieres quidem in porticibus, Senatus verò sub dio sedebant. Ab vtraque autem fori parte, gradus quidam erant ad scalarum similitudinem extracti, in quibus altera ex parte puerorum chorus erat è Nobilissimis, atque Patriciis, altera foeminarum illustrium, hymnos in defunctum, pæanastique canentium, verendo ac lamentabili carmine emodulatos. Quibus ita dispositis, funebris pompa in foro inchoabatur extra Urbem in campum Martium tendens. Primùm antè ferebantur statuæ omnium veterum Romanorum illustrium, qui vnquam ab ipso Romulo, vsque ad eius consecrationis tēpus fuissent. Deinde Prouinciarum, & nationum omnium, quæ Romano Imperio subiectæ erant, cæna simulacra, variis distincta ornamentis, vt erat cuiusque gentis patria consuetudo. Sequebantur post varia genera Ciuium, Lictorum, Scribarum, Præconum, & qui sunt eiusdem generis. Sequebantur deinceps signa diuersorum illustrium virorum, quos præclarè fecisse aliquid, aut excogitasse, aut in aliquo studio floruisse cōstaret. Veniebant postea equites, ac pedites armati, certatores equi, atque ea quæ ad parentandum pertinebant, quæ ab ipsis Principibus & Sacerdotibus, eorum vxoribus, & clarissimis Equitibus, ac populis, & à ciuium congregatione missa fuerant. Postremò ferebatur altare inauratum, ornatumque ebore, & lapillis Indicis. Quæ postquam transferant, Imp. viuus Rostra ascendebat defunctumque Imp. laudabat. Cùmque oraret, crebrò à Senatoribus adstantibus exclamabatur, partim laudantibus defunctum, partim iugentibus: sed oratione habita multò magis id faciebant, ac tandem cùm lectum de loco, in quo erat, moueri oporteret, omnes simul Senatores lamentabantur, ac flebant. Quibus peractis, iterum lectum à tribunali tollebant Pontifices & Magistratus, non modò qui dum erant, sed etiam hi, qui in sequentem annum designati fuerant, eundemque postea tradebant nonnullis Equitibus ferendum. Pars Senatorum lectum anteibat, ex quibus multi dolere se simulabant, querulas voces emittendo, multi canebant flebile carmen ad tibias. Imperatores postremi sequebantur. Ita extra urbem in Martium campum veniebant. Vbi quæ latissimè campus patet, rogus siue suggestus quidam specie quadrangula, lateribus æquis assurgebat, nulla præterquam lignorum ingentium materia compactus in tabernaculi formam: id quidem interiùs totum erat aridis fomitibus oppletum: extra autem intextis auro stragulis, atque eboreis signis, variisque exornatum: supra verò alterum minusculum quidem tabernaculum positum erat, sed forma & ornatu persimile portis, ianisque patentibus. Tertium item, & quartum, semper superiore tabernaculo contractius, ac deinceps alia: donec ad extremum, quod est omnium breuissimum, perueniebat. In summo eius currus inauratus, quo mortuus Imperator olim vehebatur, collocatus erat. Potest eius ædificij forma comparari turribus his, quæ portibus imminentes, noctu igne prælato

naues in cutas stationes dirigunt. Phari vulgò appellantur. Eius quoque tabernaculi formam adhuc in antiquis numismatibus Sabinæ Augustæ, Ant. Pij, Faustinae Augustæ, & matris & filiae, M. Aurelij Antonini, L. Aur. Veri, P. Heluij Pertinacis, L. Septimij Seueri, & Iuliae Piae Augustæ consecratorum videntur, quorum duo subieci.

Igitur lecto in secundum tabernaculum, quod primo contractius est, sublato, aromata & suffimenta omnis generis, fructus, herbasque & succos omnes odoratos conquisitos, acervatim effundebant. Quippe neque gens erat, neque ciuitas, neque qui honore vllò, aut dignitate præcelleret, quin certatim pro se quisque suprema illa munera Principis honori deferrent. Vbi verò ingens aromatum, ac eorum, quæ parentandi causa allata fuerant, suffimentorum acervus magnus aggestus est, ac locus omnis oppletus, Imperator superstes, cæterique Imperatoris mortui propinqui eius statuam osculabantur: quo facto Princeps in tribunal conscendebat: Senatores verò, exceptis Magistratibus, in tabula parata assidebant, vt tutò simul, & commodè spectarent, quæ gerebantur. Magistratus & cæteri ex ordine collocabantur, vt cuiusque dignitas postulabat. Tum circa ædificium illud adequitabant vniuersi Equestris ordinis certa quadam lege, ac recurso, motuque Pyrrichio, numeroque in orbem decurrentes: pedites quoque circum ipsum rogi cursum vibanos & confectos peragebant. Currus item circumagebantur in sessi purpuratis Rectoribus, qui personas ferebant Ducum omnium Romanorum, Principumque illustrium. Quæ vbi celebrata erant, facem capiebat Imperij successor, eamque tabernaculo admovebat, tum Consules primò, cæterique omnes Magistratus, & alij ordine vndique ignem subiiciebant, cunctaq; illicò fomitibus illis aridis, odoramentisque; referta, igni valido corripiebantur. Mox ab extremo minimoque tabernaculo, tanquam è fastigio quodam, simul cum subiecto igni aquila dimittebatur, quæ in cælum ipsam Principis animam deferre credebatur. Ac iam ex illo, vnà cum cæteris Numinibus Imperator defunctus colebatur: vnde etiam in nummis quibudam videntur aquilæ, vel pauones expressæ defunctos Imperatores, vel Augustas in cælum ferentes.

A Hæc autem habentur in Pertinacis & Seueri consecrationibus à Dione & Herodiano *Lib. 5. 6.* descriptis: quibus, quò omnia accuratius percipiuntur, Augusti quoque consecrationem adiciam à Dione ita descriptam: Postquam eiusmodi præcepta recitata sunt, funus Augusti ducitur. Erat lectus ex ebore & auro factus, stratus, atque stragulis purpureis auròque intextis ornatus, subter quem tanquam in feretro corpus eius iacebat occultum. Ante omnia verò statua eius cerea vestitu triumphali videbatur, eaque ex palatio ferebatur ab iis, qui in sequentem annum Magistratus designati fuerant: deinde ex Curia latera aurea, tercia curru triumphali uehebantur, ferebanturque statua maiorum ipsius, atque propinquorum: qui è vita discesserant, vno tantum Cæsare excepto: propterea quòd iam esset in Deorum numerum relatus: portabatur deinde statuæ ciuium Romanorum omnium, quicumque in Magistratu vnquam ab ipso Romulo ad ea vsque tempora fuissent. Sed & quædam Cn. Pompeij Magni statua ferri visa est. Aderant etiam omnes prouinciæ & nationes pictæ, quæ aut in societatem ab ipso acceptæ, aut deuictæ fuerant. Eadem nomenmodum ratione mulieres Augustas, quæ consecrabantur, inter Diuas referri solitas crediderim: neque enim alia mulierum consecrandi ratio tradita est: prima autem omnium Liuia Augusta consecrata est. Porro autem tam Imperatoribus, quam eorum vxoribus, vel filiis, aut fororibus consecratis, Flamen & Sodales, qui ab eo nomē acciperent, ex S. C. addebantur, templumque in quo hymnos in eius honorem compositos tenerent, construebatur. Hactenus Goltzius.

De Virginitate Vestalibus.

CAP. XIX.

C **V**ESTALES dicebantur hæc, quòd Vestæ sacra curarent, & ignem eius custodirent. De quarum prima apud Romanos institutione non admodum inter Scriptores conuenit. Fuisse quidem eas Lauinij, & Albæ ante Romam conditam, dubium non est, cum, quòd Æneas Vestæ sacra vnà cum Penatibus & Palladio ex Troia in Latium tulerit, & condito Lauinio, Vestæ ibi ædem sacrauerit, cui deinde Afcanius etiam condita Alba longa, templum in monte Albano extruxit: tum verò quòd Rhea Siluia, Romuli mater, à Numinore patruo virgo Vestalis creata fuerit. Vtrum verò Romulus, vt quidam volunt, an qui ei successit, Numa Pompilius, quod pluribus placet, Vestæ ædem Romæ construxerit, eique Virgines custodes ignis æterni assignauerit, de eo valdè discrepant.

D Dionysius certè, cuius in historia Romana non minima est auctoritas, Numæ id institutum tribuit, & contrarium sentientes grauius refutat, cuius verba, quæ quidem huc spectant, libet adscribere: Romulus, inquit, nullas virgines Vestæ Sacerdotes instituit, memor fortasse materni dedecoris, quæ inter illius ministeria virginitatem amiserat: haud quamquam idoneus futurus iuxta leges patrias, si quam violasse pudorem deprehendisset, ne sibi met refricaret probum domesticum. Hæc ille, quem sequuti dicemus à Numa Pompilio Virgines Vestales primùm esse creatas, & institutas. Quo verò numero, quod earum officium, quæ dignitas fuerit, de iis porro Dionysium loquentem audiamus. Sic autem is scribit: Quanto loco erant virgines ignis sacri custodes, quas illi à sua Dea Vestales nominant, cui Rex hic primus templum sacrauit, & cul-

E trices virgines. Et paulò post: Virgines autè, quæ Deæ sacris operabantur, quatuor erant ab initio, & ius optandi eas penes Reges esse, Numa voluit: postea tamen propter sacrificiorum multitudinem ad senarium numerum auctæ (à L. scilicet Tarquinio Prisco V. Romanorum, vt idem auctor alibi docet) in eo hodièque permanent degentes in Deæ sano, à cuius aditu nemo arceatur interdum, sed pernoctare intus fas est viro nemini. Has necesse est per xxx. annos manere puras à nuptiis, sacrario seruientes, & legitimis cæremoniis, ac primò decennio rationem sacròrum eas oportebat discere, sequenti exercere, postremò docere alias. Post exactum verò annum trigessimum nihil verbat eas positus coronis, reliquisque insignibus sacerdotij, cui vellent, nubere: feceruntque; id paucæ aliquot, sed parum læto vitæ exitu, & ominoso apud cæteras; ita vt libenter posthac

F virgines æuum exigent in Deæ contubernio, ac tum demùm in defunctæ locum alia sublegebatur à Pontificibus. Honores autem eis exhibentur à ciuitate multi & eximij, propter quos nec liberorum, nec nuptiarum tanguntur desiderio. Pœnæ quoque, si qua delinquat, graues sunt propositæ, quas Pontifices ab illis exigunt, flagris cædentes depreheas in leuiore crimine, stupratas verò miserabili, longèque fœdissimo tradentes supplicio. Viuæ enim fûnebri pompa efferuntur, amicis ac cognatis cum lacrymis lecticam prosequentibus: delatæque ad Collinâ portam extra muros, in subterranea cella sepeliuntur, nec monumento dignitatis, nec parentatione, aliisve solennibus defunctorum:

honoribus. Admissum autem circa sacra piaculum, tum aliis prodigiis deprehenditur, tum maximè, si ignis extingatur, quod formidolosissimum Romanis habetur, ut perniciem ciuitati minitans, quacunq; tandem causa acciderit: & post multam procuracionem, alium ignem in templum inferunt. Hactenus Dionysius. Vbi quæ scribit de pœna Vestalium impudicarum, quam quidam à L. Tarquinio Prisco institutam esse volût. plenius à Plutarcho explicantur: cum de iis verba faciens in hunc modum scribit: Si quid deliquerit, inquit, Vestalis, verbera ei à summo Pontifice infiguntur, aliquando etiam nudæ, linteo prætenso, in obscuro, & vmbroso loco. At quæ virginitatem poluit, viua defoditur iuxta portam Collinam. Est ibi intra urbem tumulus quidam terreus, in longum porrectus, Aggerem Latini vocant: in eo domus subterranea non magna, in quam ex superiori parte descensus fit, paratur: in eaque lectus constratus, lucerna ardens, paucæque eorum, quæ ad vitam sœuendam necessaria sunt, primitiæ reponuntur, ut panis, aqua, lac in vasculo, & oleum, tãquàm nefas putent fore, si corpus summis consecratum sacrimoniis fame pereat. Tum illam, quæ supplicio est afficienda, lecticæ impostam extrâ operæ, lorisque reuinctam, ita ut ne vox quidem exaudiri possit, per forum vehunt: ei omnes via decedunt taciti, & ingenti cum inœstitia silentes transmittunt, neque est horribilius vllum spectaculum, aut dies, quam vrbs agat tristio- rem. Vbi ad locum, quem dixi, lectica peruenit, vincula lictores soluunt: at princeps sacerorum secretò quædam comprecatur, manibus ad Deos sublatis, antè quàm necessitati supplicij satisfaciat, obuelatam educit, & in scalis deorsum in domum deferentibus constituit, ita ipse cum reliquis Sacerdotibus reuertitur. Postquàm damnata descendit, sursum gradus attrahunt, multaq; supernè terra ingesta domus oculitur, complanaturque. Hactenus Plutarchus. Sextus Pompeius Festus tradit, Sceleratum campum appellari proximè portam Collinam, in quo virgines Vestales, quæ incestum fecerint, viua sint defossæ. Causas autem, propter quas Vestales tali supplicio, non alio, afficiantur, idem auctor inquirat, & tradit has: vel, quòd mortuos tantùm crement, iniustum autem esse eam cremare, quæ sacrum ignem non piè custodierit: vel quòd corpus summis consecratum cærimoniis interficere, & manus ad ferre sacræ mulieri, nefas ceseant, ipsamque vltro morti volentes, infra terram demittant, in extructum ad hoc domiciliû. Hæc Plutarchus. Morem eum à Græcis desumptum esse: Guilhelms Canterus docet. Quòd si ignis negligentia earum extinctus esset, nequaquàm eum accendere ab alio igni licebat, sed renouabant eum, flammamque eliciebant à Solis radiis puram & sinceram. Eam ad rem instrumentis vtuntur, quæ *καρπίδα* nominant. Sunt autem excauata in modum turbinis reſtanguli: hæc si aduerso soli opponantur, fit vt radij Solares in circumferentiam vndique incidentes, ad centrum omnes concurrant, itaque & aërem tenuem reddant, & materiam (quæ leuissima, siccissimaque instrumentis imponitur) statim inflamment, quia videlicet radij Solares à corpore renitente ita coguntur, & stipantur, vt naturam ignis accipiat. Hactenus Plutarchus. Cum quo etiam Festus: Ignis Vestæ, inquit, si quando interstinctus esset, virgines verberibus afficiebantur à Pontifice, quibus mos erat tabulam facilis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro aëneo virgo in ædem ferret. Honores illis redditi fuerunt, vt etiam viuo patre testamentum condere, ac cætera gerere sine curatore possent, quemadmodum & trium filiorum matres, vt eum fascibus, si prodirent, deducerentur. Et si casu in quemquam incidissent, qui ad lethum ageretur, necari eum non licebat: verùm deierare virginem oportebat, se non vltro, sed fortè, non autem dedita opera, & de industria obuiam factam. Qui autem occurreret, cum ipso feretro veheretur, moriebatur. Plutarchus. Plinius scribit, Vestales virgines seruos fugitiuos, ne vrbe exirent, precationibus suis retinere, item crimem suum ad Loron arborem Romæ verustissimam, cognomento capitulatam, consecrandum deferre fuisse solitas. Cæterùm cuius ætatis, ex qua familia, & quo ritu virgo Vestalis capi solita fuerit, eleganter docet Agellius, cuius verba, quemadmodum à Lud. Carrione restituta sunt, adscribam. Qui, inquit, de Vestali virgine capiendâ, scriperunt (quorum diligentissimè scripsit Labeo Antistius) minorem quàm annos v. i. maiorem, quàm annos x. natam negauerunt capi fas esse. Item, quæ non sit patrima & matrima. Item, quæ lingua debili sensûve aurium deminuta, aliavè quauis corporis labè insignita sit. Item, quæ ipsa, aut cuius pater emancipatus sit, etiam si viuo patre in aui potestate sit. Item, cuius parentes alter, ambòve seruerint, aut in negotiis sordidis deseruerint. Sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta sit, excusationem mereri aiunt. Item, cuius pater Flamen, aut Augur, aut Quindecimuir sacris faciundis, aut

Dionysius
lib. 3. Plu-
tarch. in
Numa.

Plutarch.
Quæst. Ro-
manis, q.
96.

Novarum
lectionum
li. 7. ca. 6.

In Numa.
lib. 28. ca.
4.
Plin. libr.
16. ca. 44.
Lib. 1. ca.
12. Anti-
quarum
lectionum
li. 2. ca. 6.

A

B

C

D

E

F

qui

A qui Septemuir Epulonum, aut Salius fit. Sponsæ quoque Pontificis & tibicinis sacrorum filix vacatio à sacerdotio isto tribui solet. Præterea Capito Arceius scriptum reliquit: Neque eius legendam filiam, qui domiciliū in Italia non haberet, & excusandam eius, qui liberos treis non haberet. Virgo autem Vestalis, inquit Agellius, simulatque capta, atque in atrium Vestæ deducta, & Pontificibus tradita est, eo statim tempore sine emancipatione, ac sine capitis minutione è patris potestate exit, & ius testamenti faciendi adipiscitur. De more autem, ritūque capiunda virginis, literæ quidem antiquiores non extant: nisi quod fertur, quæ capta prima est, à Numa Rege esse captam. Sed Papiam legem inuenimus, qua cauetur, vt Pontificis Maximi arbitratu virgines è populo viginti legantur: sortitiōque in concione ex eo numero fiat, & cuius virginis ducta erit, vt eam Pontifex Maximus capiat, eaque Vestæ fiat. Sed ea sortitiō ex lege Papia non necessaria nunc videri solet: nam si quis honesto loco natus adeat Pontificem Maximum, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius duntaxat, saluis religionis obseruationibus, ratio haberi possit, gratia Papix legis per Senatum fit. Capi autem virgo propter eam dici videretur, quia Pontifex Maximus manu prehensa ab eo parente, in cuius potestate est, veluti bello capta abducitur. In lib. I. Fabij Pictoris, quæ verba Pontificem Maximum dicere oporteat, cum virginem capit, scriptum est. Ea huiusmodi sunt: SACERDOTE M. VESTALE M. QVAE. SACRA. FACIAT. QVAE. IOVS. CIET. SACERDOTE M. VESTALE M. FACERE. PRO. POPVLO. ROMANO. QVIRITIBVS QVE. VTI. QVAE. OPTVMA. LEGE. FIAT. ITA. TE. AMATA. CAPIO. Præterea in Commentariis Labconis, quæ ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: Virgo Vestalis neque hæres est cuiquam intestato, neque intestatæ quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quæritur. Amata inter capiendum à Pontifice maximo appellatur: quoniam quæ prima capta est hoc fuisse nomine, traditum est. Hactenus Agellius, qui etiam alibi recitat verba Prætoris ex edicto perpetuo de Flaminc Diali, & de Sacerdote Vestæ, hæc: SACERDOTE M VESTALE M ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IVRISDICTIONE IVRARE NON COGAM. Alebantur Vestales sumptibus publicis. Duravit autem earum sacerdotium vsque ad Theodosij senioris Imperatoris tempora, quo regnante, vnà cum aliis Sacerdotiis, nequicquam reclamante Senatu, omnino est sublatum, id quod ex epistolis Symmachi, & Ambrosij responsionibus manifestum est.

Hunc locum restituit Ludouicus Carrius Antiquariorum lib. 3. c. 1. Et Iacob. Ruardus lib. 2. Variorū, c. 17.

Lib. 10. c. 15.

De Saliis Palatinis XII.

CAP. XX.

Sexta pars legum ad religionem pertinentium, inquit Dionysius, tractabat iura eorum, quos Romani vocabant Salios, de quibus nos hoc capite agemus. Vnde nomen acceperint, dubitatur inter veteres scriptores. Plerique enim à saliendo, vel saltando eos dictos fuisse scribunt, quod id facere in comitiō in sacris quotannis & solerent, & deberent. Quidam tamen eos à Salio quodam, vel Saone sic appellatos volunt, id quod Sextus Pompeius Festus his verbis docet: Salios, inquit, à saliendo & saltando dictos esse, quamuis dubitari non debeat, tamen Polemon ait, Arcada quendam fuisse nomine Salium, quem Æneas à Mantinea in Italiam deduxerit, qui iuuenes Italicos ἐὶ νότῳ saltationem docuerit. At Critolaus Saonem ex Samothrace cum Ænea Deos Penates, qui Lauinium transfulerit, Saliare genus saltandi instituisse, à quo appellatos Salios. Plerique tamen à saltando id nomen deducunt, quos & nos sequimur. Instituti primum sunt Liuio, Dionysio, & Plutarcho testibus, à Numa Pompilio Rege, qui, vt plerique sacra instituit, & Sacerdotes singulis præfecit, ita etiam Salios XII. ex Patricio ordine elegit, qui Marti sacra in Palatio celebrarent: vnde etiam Palatini sunt appellati. Hi erant, vt Dionysius lib. 2. inquit, saltatores quidam, & laudatores Deorum belli præsidum. Festum autem eorum incidit in panathenæa Græcorum, mensēque Martium, agitūque publicè ad dies aliquot, per quos tota Vrbe choreas ducunt vsque in forum & Capitolium, aliisque loca, tam priuata, quam publica, æreis balteis succincti super pictas tunicas, & induti astrictas fibulis prætextas, quas vocant trabeas: quæ Romanorum vestis est propria, & honorata cum primis. Gestant etiam capitibus, quos vocant apices, fastigiatos in altum pileos. Græci appellant Cyrbasias. Accinguntur autem singuli gladio, dextera tenentes lanceam, aut virgam, aut tale quid aliud: sinistra verò ancyle Thraciæ, catra simile. Et paulò post: Gesticulantur militariter ad tibix modulos, nunc simul, nunc per vices, interim canentes pæana quædam patrium. Saltationem autem armatam, quæ col-

hīs ad scutum gladiis crebros ciet strepitus, si quid credendum est antiquis Scriptoribus, primi Curetes inuentam tradiderunt posteris, &c. Hactenus ille. Eadem Liuius tradit, sed breuius. Salios, inquit, duodecim Marti Gradiuo legit, tuniceque pictę in signe dedit, & super tunicam æneum pectori tegmen: cœlestiæque arma, quę Ancylia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis, solenni que saltatu iussit. Cœtus Saliorum dicebatur Collegium, quibus qui præerat, & eos quasi moderabatur, dicebatur Magister Saliorum: item Præsul. Vnde Lucilius:

Præsul ut ampruauit, inde & vulgū redampruauit olli.

Redampruare, ait Festus, quemadmodum Ioseph. Scaliger in lucem edidit, dicitur in Saliorum exultationibus, cum præsul ampruauit, quod est, motus edidit, & referuntur inuicem iidem motus. Ceterum carmina, quę à Saliis fiebant, & canebantur, vel in Deos facta erant, & dicebantur ab eorum nominibus versus Ianualij, Iunonij, Mineruij: vel in vniuersos homines componebantur, & appellabantur axamenta, auctore Festo, ab axare, quod est nominare: vel, ut Scaligero placet, quod in axibus, seu tabulis describebantur, quemadmodum apud Græcos leges. Primum Saliare carmen composuisse fertur Numa Pompilius, quod omnium Latinorum carminum antiquissimum fuisse dicitur, & idcirco obscurissimum, id quod & Cic. ac alij veteres Scriptorum sepissimè testantur, & multa vocabula ex eo à veteribus Græmaticis citata, probant. De Ancylibus, quibus vsi Salij fuerunt, vel potius quorum custodię præpositi fuerunt, pauca adhuc adiciam. Festus: Numa Pompilio regnante è cœlo cecidisse fertur ancyle, id est, scutum breue, quod ided sic est appellatum, quia ex utroque latere erat recisum: ut summum infimumque eius latius medio pateret, vnâque edita vox, omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu in ea mansisset. Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci cœlestis posset, probatum opus est maximè Mamurij: qui præmij loco petiit, ut suum nomen inter carmina Salij canerent, &c. Vnde Mamurij Veturij nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant. Vide & Seruium, Plutarch. Ald.

Manutium lib. 2. de Quęstis per epistol. & alios.

VIRGINES SALIARES.

Virginum Saliarium solus, quod ego sciam, meminit Sext. Pompeius, his verbis: Saliare Virgines Cincius ait esse conductitias, quę ad Salios adhibeantur, cum apicibus paludatę, quę Aelius Stilo scripsit sacrificium facere in Regia cum Pontifice, paludatas cum apicibus, in modum Saliorum. Hęc ille.

De Fetialibus, & Patrepatrsto.

C A P. X X I.

Fetiales dicti, quod fidei publicę inter populos præerant. Nam per hos fiebat, ut iustum conciperetur bellum, & inde desitum, & ut fœdere fides passis constitueretur. Ex his mittebant, antequam conciperetur, qui res repeterent: & per hos etiam nunc fit fœdus. Hactenus Varro. Quando Fetiales primùm Romę instituti & creati sint, quęque eorum munera fuerint, perspicuè docet Dionysius lib. 2. cuius hæc sunt verba: Septima legum sacrarum pars dicata erat Collegio Fetialium, quos Græci *επιλωδοικας* dicerent: hi sunt selecti è præstantissimis familiis, fungunturque per omnem vitam eo sacerdotio, primo Numa huius sacri magistratus auctore, &c. Et pauld post: Longum autem esset recensere omnia Fetialium officia, sed in summa sunt hæc: Dare operam, ne Romani vlli fœderatę ciuitati iniustum bellum inferant: quod si qua prior contra fœderis condiciones aliquid commiserit, Legatos agere, & verbis primò suum ius repeterent: quod si dedignetur facere postulata, tum verò bellum indicere. Itidem si qui illatam sibi contra fœdus querantur iniuriam, causam eorum cognoscere, & comperto crimine fontes comprehesos læsis dedere: iudicare item de Legatorum iniuriis, & dare operam, ut seruentur condiciones fœderum: pacem etiam conciliare, aut si parum legitimè facta videatur, irritam reddere: præterea si quid Imperatores contra iusurandum peccauerint, cognoscere atque expiare. Eadem ferè Plutarchus scribit in Numa, sed breuius:

Fetia-

Fetiales, inquit, quidam pacis custodes, & (vt mea fert opinio, ab re ipsa nomen capientes, controuersias verò sedabant, cum non permitterent prius militare, quam omnium iudicij species abscessisset. Etenim pacem Græci vocant, quando verbo non vi inter se videntes, controuersias solunt, At Romanorum Fetiales sæpè ad eos ibant, qui iniuriam inferrent, illisque suadebant, vt se beneuolè & amicè gererent. Iis autem inimicè sese, & pro voluntate gerentibus, Deos testati, & multa grauiam in eos eorumque patriam imprecari nisi iustè rem aggrediantur, sic eis bellum indicabant. Fetialibus verò prohibentibus, aut minùs comprobantibus, neque militi fas erat, neque regi Rom. arma moueret: sed ab his necesse erat initium belli pro iure Princeps acciperet, & tùm demùm communi commodo prospiceret. Hactenus Plutarch. Vnus Fetialium dicebatur Paterpatratus. Erat autem is, cui pater & cui filij erant, & maximus habebatur, teste Plutarcho, vbi appellationis causas inquitens, has adfert, vel quòd & liberos reuereantur suos, & timeat genitores: vel quòd fiat perfecti, vt ipsum nomen sonat. Patratus enim esse quasi perfectum & absolutum, perfectiorem autem esse, qui viuo patre pater esset factus, vel quòd iureiurandi & pacis præsidem oporteat simul prorsum & retrorsum videre: id verò maximè præstare posse eum, qui & filium habeat, de quo consultet, & patrem quicum deliberet. Addit Plutarchus. Fetiales etiam suo tempore priuilegium, auctoritatèque aliquam retinere. Prætores enim corpora, quæ ob formam & florè ætatis custodia opus habuerint pudica, eorum fidei commendasse. De Fetialibus loquitur lex Ciceronis: Fœderum, pacis, belli, induciarum, Oratores, Fetiales iudices duo sunt, bellaque discipant: Obsoleuisse autem hunc morem per Fetiales res repetendi, & bellum indicendi suo tempore M. Ter. Varro docet, cum ait: Per eos factum esse, vt iustum conciperetur bellum, & inde desitum. Sic enim illud verbum Andr. Turnebus & Ioseph. Scaliger exponunt, & lib. 12. de vita populi ad Nonium sic scribit Varro: Itaque bella & tardè, & nulla licentia suscipiebant, & quòd bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, priusquam indicerent bellum iis, à quibus iniurias factas sciebant, Fetiales legatos repetitum mittebāt iure, quos Oratores vocabant. Et lib. 3. Si cuius legati violati essent, qui id fecissent, quamuis Nobiles essent, vt dederentur ciuitati, statuerunt, Fetialesque xx. qui de his rebus cognoscerent, iudicarent, & statuerunt, & constituerunt, &c. De ritibus indicendi belli & feriendi fœderis, libro de militia dictum.

D *De Pontificibus, & Pontifice Maxima.*
CAP. XXI I.

Vltima Numæ institutionum, inquit Dion. lib. 2. continebat sacra maximi apud Romanos sacerdotij, & cuius potestas est amplissima. Hi ab vno suorum operum, videlicet faciendi ponte sublicio, vocantur Pontifices, summa auctoritate præditi, &c. Quod hic de etymologia nominis Dio. tradit, dictos eos esse Pontifices, à ponte & facere, id confirmat Varro, cum lib. 4. de ling. Lat. sic scribit: Pontifices ego à ponte arbitror dictos. Nam ab iis sublicius est factus primùm, & restitutus sæpe, quum idèd sacra & vls & cis Tiberim non mediocri ritu fiant. Idem tamen annotat, Quæuolam Pontificem maximum voluisse, eos à posse & facere hoc nomen habere, quòd scilicet facere, id est, offerre, vel sacrificare possint. Hi, quemadmodum Dion. lib. 2. scribit, à Numæ temporibus vsque ad annum Urbis circiter 1000. à collegio Pontificum cooptari soliti fuerunt. Non enim Comitibus à populo creabantur, donec Cn. Domitius, Cn. F. Ahenobarbus Tribunus pleb. Pontificibus offensior, quòd alium quam se in locum patris sui Cn. Domitij cooptassent, lege lata, ius Sacerdotum subrogandorum à Collegiis ad populum transfudit, id quod & Cicer. in Rullum, & Tranquil. in Nerone tradunt. Hanc verò legem à L. Sulla dictatore plebi offensiore abrogatam, restituit M. T. Cicerone, M. Antonio Coss. T. Labienus Trib. pleb. teste Dione lib. 37. Postèd sub Augusto iterum abrogata lege Domitia, Collegiorum primò, deinde Romanorum Principum arbitrio Pontifices & reliqui Sacerdotes cooptari cœperunt.

Ad numerum Pontificum quòd attinet, v. tantum à Numa instituti traduntur, qui omnes ex Patriciis semper cooptati sunt, vsque ad annum Urbis MDLIV. quo tempore Q. Appuleio Pansa, & M. Val. Coruo v. Cols. Q. & Cn. Ogulnij Trib. plebi legem tulerunt, vt numerus Augurum & Pontificum augeretur, & pars eorum ex plebe crearentur. Quod de re Liuius ita scribit: Hoc anno, ne vndique tranquillæ res essent, certamen iniectum est inter Priuores ciuitatis, Patricios, Plebeiosque à Tribunis pleb. Q. & Cn. Ogulnij:

Qui vndique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infamam modò plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, Consulares, triumphalesque plebeios, quorum honoribus nihil præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgârunt, vt cum *iv.* Augures, *iv.* Pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri Sacerdotum numerum, *v.* Pontifices, *v.* Augures de plebe omnes allegerentur. Eam rem iuxta ægrè passi Patres, quæ cum Consulatum vulgari viderent: simulabant ad Deos id magis, quàm ad se pertinere, ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: Id se optare tantum, nequa in Rempubl. clades veniat. Minus autem tetendère, assueti iam tali genere certaminum vinci, & cernebant aduersarios non id quod olim vix sperauerint, assestantes magnos honores: sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos multiplices Consulatus, Censurasque, & Triumphos, &c. Et paulò post: Vocare Tribus ex templo populus iubebat, apparebat accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus: postera die deterritis Tribunis ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suafor legis *P. Dec. Mus.*, *P. Sempr. Sophus*, *C. Marc. Rutilius*, *M. Livi* Denter, &c. Ita *ix.* Pontificum numerus est factus, qui vsque ad *L. Sullæ Felicis* Dictaturam mansit. Is enim cum aduersæ partis factionibus cæsis, Dictator renunciatus fuisset, inter multa, quæ aut abrogauit, aut addidit, Pontificum quoque & Augurum Collegium ampliavit, vt essent *xv.* Pontifices, & *xv.* Augures. *Florus* Epit. 89. Ex quo Sullæ factò duplex factus est Pontificum ordo. Primi enim *ix.* & *ij* deinceps, qui in eorum locum cooptati sunt, Pontifices maiores appellati, reliqui verò *vii.* minores Pontifices dicti sunt, quorum passim & apud veteres Scriptorum, & in vetustis Epigram. mentio fit. Vniuersus Pontificum cœtus Collegium vocabatur, quemadmodum ex *Cic.* oratione ad Pontifices pro *Domo*, & de *Haruspicum* responsis, item ex antiquis inscriptionibus liquet.

De Pontificum muneribus & dignitate hæc tradit *Dionys.* libr. 2. Pontifices, inquit, de omnibus causis ad sacra pertinentibus iudicant, tam inter magistratus sacrificios, quàm inter priuatos homines: nouasque leges de sacris arbitrato suo cõdunt, sicubi destituuntur scriptis legibus: & magistratus, penes quos cærimoniæ sunt, ac sacrificia, Sacerdotisque omnes examinant: ministros quoque sacrorum in officio continent, ne quid præter solennes ritus faciant, à profano etiam & imperito vulgo consuluntur de cultu Deorum, ac geniorum, aliisque religionibus, quòd si quem animaduertant præscripta sua contemnerè, eum mulctant pro delicti magnitudine. Ipsi nullius potestati sunt obnoxij, nec tenentur ad reddendam rationem vel Senatui, vel populo. Id genus Sacerdotes, siue sacri Doctores, siue sacrarum legum consulti, siue, sacrorum custodes rectè dicendi sunt: ego Hierophantas nostris appellari dixerim. In desuacti locum alius solet subrogari, non populi suffragiis, sed qui Collegio maximè videatur idoneus ex omni numero: nec nisi inauguratus ad sacerdotium admittitur. Hæcenus *Dionysius*. Quæ ferè eadem etiam à *Cicerone* referuntur, cum in oratione pro *Domo* sua ad Pontifices, sic loquitur: Cum multa diuinitus Pontifices, à maioribus nostris inuenta, atque instituta sunt, tum nihil præclariùs, quàm quòd vos eosdem & religionibus Deorum immortalium, & summæ Reipublicæ præesse voluerunt, vt amplissimi & clarissimi ciues Rempublicam bene gerendò, Pontifices religionem sapienter administrãdo, Rempublicam conferuarent. Quòd si vilo tempore magna causa in Sacerdotum populi Romani iudicio, ac potestate versata est: hæc profectò tanta est, vt omnis Reipublicæ dignitas, omnium salus, vita, libertas, aræ, foci, *Dij* penates, bona, fortunæ, domicilia, vestræ sapientiæ, fidei, potestati que commissa & credita esse videantur. Et paulò post ad *Lentulum*, vnum ex Pontificibus: Te appello, inquit, *Lentule*, tui Sacerdotij sunt tensæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæque ludorum. Vósque Pontifices, ad quos *Epulones* *Iouis Optimi Maximi*, si quid est prætermisissum, aut commissum, afferunt: quorum de sententia illa eadem renouata, atque instaurata celebrantur, &c.

Pontificum Collegium vsque ad *Theodosij Senioris* Imperatoris tempora Romæ fuit. Quibus, religione Christiana omnia iam obtinente, Imperatoribusque antiquæ superstitioni aduersantibus, vno edicto Sacerdotum omnium reditus fisco applicati sunt, Quare postea planè Pontifices, Augures, & reliqui Sacerdotes fieri desierunt, cum redditibus omnibus mulctati essent. *Zosimus*.

Vnus Pontificum omnium supremus erat, qui *Maximus* dicebatur, à *Numa* institutus, quòd, vt *Dionysius* tradit, maximarum rerum, quæ ad sacra & religionem pertinet, iudex

Iudex esset, & vindex contumaciæ priuatorū & magistratuum. De eius creatione sic scribit libro primo Liuius: Minoribus Pontificibus creatis, Numa Pontificem deinde Maximum Numam Marcium, M. F. ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta, exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque vnde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica, priuatæque sacra Pontificis scitis subiecit, vt esset, quo consultum plebs veniret, ne quid diuini iuris negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes modò cærimonias, sed iusta quoque funebria, placandòsque manes, vt idem Pontifex edoceret, quæque prodigia fulminibus, aliòve quo visò missa susciperentur, atque curarentur. Hæc etiam Liuius. Festus etiam ait, Pontificem Maximum iudicem atque arbitrum rerum diuinarum, atque humanarum esse. Cæterum Pontifex Maximus ex Collegio Pontificum creabatur, non quidem Collegarū cooptatione, vt in cæteris Sacerdotiis mos erat, sed populi tributis comitiis, vt ex omni Liuij historia facilè intelligi potest. Multo etiam tempore non nisi ex patribus creabatur, donec postremò omnibus honoribus plebi cõmunicatis, Pontifex quoque Maximus ex plebe primus creatus est T. Coruncanus. Post quem multi tam Patricij, quàm plebeij Pontifices Maximi creati fuerunt, vsque ad C. Iulium Cæsarem. Quo mortuo in eius locum Pontificatum maximum per vim inuasit Lepidus. Post cuius mortem id sacerdotium suscepit Augustus, quod Lepido viuo nunquam, quanquam oblatum, recipere sustinuerat, vt Tranquillus tradit. Decens autem visum est, eum qui totius imperij possessionem adeptus esset, ipsam quoque supremam diuinarum rerum auctoritatem, quæ hoc sacerdotio comprehendebatur, habere. Quare post Augustum omnes Romani Principes, qui sub Imperatoris nomine rei Romanæ præfuerunt, Pontificatum maximum vel susceperunt, vel se Pontifices Maximos appellari passi sunt: vt Constantinus, Constantius, Valentinianus, Valens, & Gratianus Augustus: qui Christianæ religioni addicti, quanquam à Pontificis Maximi munere abhorrent, id tamen elogiis suis adscriptum non aspernati sunt vel reiecerunt.

Primus omnium Gratianus Imperator edicto proposito (vt Zosimus docet) se Pontificem Maximum appellari veruit, atque ita ea sacerdotij dignitas in Imperatoribus defecit. Seriem Pontificum Maximorum à Numa Marcio, vsque ad Titum Flauium Vespasianum Imperatorem Augustum collegit Onuphrius.

De Salijs Collinis XI. CAP. XXIII.

SALI Palatini, de quibus antè diximus, à Numa instituti sunt. Hos verò Tullus Hostilius Rex ex voto creauit, de quibus Dionysius libro 3. hæc memoriæ prodiit: Pugnatum est ad Heretum e v i l. ab Vrbe stadio, multis vtrinque cadentibus. Cùmque tum quoque diu æquo Marte certaretur, Tullus protensis ad cælum manibus votum Diis fecit, si eo die Sabinos vinceret: Saturno & Opi se instituturum ferias, quas Romani post comportatas terræ fruges celebrare solent publicè: duplicaturumque Saliorum numerum. Hi sunt genere Nobiles, certis temporibus armati saltantes ad tibiæ modulos, & patrios quosdam hymnos concinentes. Et antè cùm de Salijs Palatinis loquitur: Agonales, inquit, siue, vt quidam appellare malunt, Collini Salij habent in collino tumulo sacrarium, post Numam instituti à Rege Hostilio, sicut bello Salino vouerat. Meminit horum & Varro lib. 5. de ling. Lat. his verbis in libris Saliorum, quorum cognomen Agonensium, &c. Ex quibus omnibus manifestum est, Salios hos non à Numa, verum à Tul. Hostilio rege ex voto institutos fuisse, ideòque à prioribus aliquo modo distinctos: & Collinos vel Agonenses dictos fuisse à monte, in quo sacrarium habuerunt. Aliter tamen de iis Seruius Virgilij interpres scribit, qui à Iosepho Scaligero sic citatur: Duo sunt genera Saliorum, vt in Saliaribus carminibus inuenitur: Collini & Quirinales à Numa instituti: ab Hostilio verò Pauorij & Pallorij. Addit Scaliger: Quos Quirinales hic vocat, sunt, qui aliter Agonenses. Nam & mons Quirinalis dicebatur Agonalis. Quæ præter hæc ad horum munus pertinent, ex Saliorum Palatinorum descriptione repetantur.

De Duumuiris, Decemuiris, & Quindecimuiris sacris faciundis

CAP. XXIV.

SACERDOTIUM hoc à Tarquinio Superbo Rege institutum est. Qua de re Dionysius lib. 4. ex Varronis traditione hæc scribit: Venit ad Tyrannū externa quædā mulier ix.

libros Sibyllinorum oraculorum venales offerens: cumque Tarquinius nollet eos tanti emere, quanti illa indicauerat, abiit, & tres exussit ex eo numero: nec multo post reliquos relatos tantidem obulit: derisiveque pro delira, quod tantum pro paucioribus peteret, quantum pro pluribus obtinere non potuerat, rursus discedens reliquorum cremavit dimidium: relatisque tribus, auri quantum antea petiit. Tum rex miratus mulieris consilium, accessit Augures: & reque denarrata quid faciendum esset, eos consuluit. Illi auguriis quibusdam edocti, aspernatum eum rem missam diuinitis, & piaculum graue admissum, quod non omnes libros emerit, iusserunt numerari mulieri auri quantum peteret, & reliquum oraculorum redimi. Mulier datis libris diligenter eos seruare monuit, nec posthac vsquam visa est inter homines. Tarquinius Duumuiros creauit ex numero Nobilium, hisque addidit duos ministros publicos, & per hos custodiri libros voluit. Duumuiorum alterum M. Atilium, visum non bona fide rem gerere, & ab vno ministrorum delatum patricidij, in culcum insutum proiecit in mare. Expulsus postea Regibus Sibyllinorum cura deuenit ad popululis nobilissimos viros custodes eorum creauit, qui per totum vitæ tempus fungerentur eo munere, liberi alioqui ab omnibus militaribus atque ciuilibus muniis: hosque libros publice accipiunt, nec sine his cuiquam licet eos inspicere. Et vt compendio dicam, nullam rem, ne sacra quidem, Romani tam diligenter quam Sibyllina oracula custodiunt. Vtuntur autem eis ex S. C. si quando seditionibus turbatur status Reip. aut in bello insignis aliqua clades accepta est, aut prodigia quæpiam dubia, magnumque aliquid portendentia, nunciata sunt, vt plerumque fit. Hi libri manserunt incolumes vsque ad bellum Mithricum, in templi Capitolini cella subterranea, inclusi arca lapideæ, asseruati à Decemuiris: post exactam verò III. supra c. & I. Olymp. cremato Capitolio, siue de industria, vt quidam autumant, siue fortuito incendio, cum aliis donariis Iouis, hi quoque igne absumpti sunt: nam qui nunc extant à multis locis cõportati sunt, partim allati ex Italicis vrribus, partim ex Erythris Asia, ex S. C. legatis illuc ad transcribendum missis, partim ex alijs vrribus, etiam à priuatibus hominibus descripti, in quibus inueniuntur quædam supposititia. Hactenus Dionysius quæ etiam habet Agell. lib. 1. cap. 19. Solin. cap. 8. & alij. Lactant. tamen cap. 6. lib. Diuinarum Institut. & Seruius non Tarquinio Superbo, sed Prisco id adscribunt: quod temporibus est conformius. Nam (vt Solin. auctor est) fuit hæc Sibylla Romæ Olymp. I. qua regnauit Tarq. Priscus. Ad libros etiam illos quod attinet, scribit Plin. lib. 13. cap. 13. non IX. sed III. tantum ad Tarquinium allatos esse, quorum II. fuerunt cremati, non v. vnus à Tarquinio emptus. Duumuiri creati sunt vsque ad annum CCCXXCI. tum numerus eorum auctus est. Tulerunt enim ad populum Tribun. pleb. C. Licinius, & L. Sextius; vt pro Duumuiris sacris faciendis Decemuiri crearentur, ita vt pars eorum ex plebe, pars ex patribus fieret. Linius lib. 6. id quod vsque ad L. Sullæ Felicis tempora est obseruatum, inde Quindecimuirorum mentio fit, ita vt verisimile sit, L. Sullam, qui & reliquorum aliquot Sacerdotum numerum auxit, Decemuiris alijs quinque additis, Quindecim viros instituisse. Post Sullam idem Sacerdotium mansit vsque ad Theodosij tempora, quibus cum cæteris veteris superstitionis sacris abrogatum est. Porro autem ex 4. Cælij ad Cic. epistola colligi potest, populi suffragiis Sacerdotes huius Collegii aliquando creatos, idque per legem Domitiam. Nam quod à Collegis ante eam legem cooptarentur, passim in Liuji historia legitur, vbi de suffectis in demortuorum locum Sacerdotibus loquitur. Munus horum Sacerdotum quod fuerit, ex iis Dionysij, quæ attulimus, verbis satis intelligitur, videlicet libros Sybyllinos custodire, cum ex S. C. adeundi essent, adire, & quæ legissent, Senatui renunciare, & ea S. C. decreta procurare, ludos sæculares celebrare, & postremo omnia peragere, quæ Sibyllinorum carminum iussu facienda erant, id quod præter Dionysium, & Lium, Suetonius, Tacitus, & alij docent. Libet tamen hoc loco addere Varronis locum de libris Sibyllinis & Sibyllis, qui extat apud Lactantium Firmianum libro primo Diuinarum Institutionum, cap. sexto, Sibyllini libri, inquit, non fuerunt vnus Sibyllæ: sed appellantur vno nomine Sibyllini, quod omnes scemina vates Sibyllæ sunt à veteribus nuncupata, vel ab vnus Delphidis nomine, vel à consiliis deorum denuncianda. *Συδς*: enim Deos, non *Θεος*, & consilium non *βουλή*, sed *βουλή* appellabant, *Æolico* genere sermonis; itaque Sibylla dicta est, quasi *Θεοβουλή*. Cæterum Sibyllæ decem numero fuerunt. Prima fuit de Persis, cuius mentionem fecit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secunda Libyca, cuius meminit Euripides in Lamia prologo. Tertia Delphica, de qua Chrysiippus loquitur in eo libro, quem de Diuinatione composuit. Quarta Cū-

A mæa, in Italia, quam Nævius in libris belli Punici, Piso in Annalibus annotat. Quinta Erythræa, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse civem: eamque Graiis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sexta Samia, de qua scripsit Eratosthenes, in antiquis Annalibus Samiorum reperisse se scriptum. Septima Cumana, nomine Amalthea, quæ ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur. Ea novem libros attulit ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulavit. Rex aspernatus ob pretij magnitudinem, derisit mulieris insaniam. Illa in conspectu Regis tres combussit: ac pro reliquis idem pretium postulavit. Tarquinius multò magis mulierem insanire putavit, quæ denuò tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseveraret, motus est Rex, ac residuos trecentis aureis emit: quorum postea numerus est auctus, Capitolio resecto, quòd ex omnibus civitatis & Italicis, & Græcis, & præcipuè Erythræis coacti, allatique sunt Romam, cuiuscunque Sibyllæ nomine fuerunt. Octava Hellepontica, in agro Troiano nata, vi co Marpeffo, circa oppidum Gergichium: quam scribit Heraclides Ponticus, Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nona Phrygia, quæ vaticinata est Ancyra. Decima Tyburs, nomine Albunea, quæ Tyburi colitur vt Dea, iuxta ripas Anienis: cuius in gurgite simulacrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra Senatus in Capitolium transtulit. Addit Lactantius: Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur, & habentur, præterquam Cumæ, cuius libri à Romanis oculantur: nec eos nisi à Quindecimviris inspicere fas est. Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, vnius esse creduntur, suntque confusi, nec discerni, ac suum cuique assignari potest, præter Erythræa: quæ & nomen suum Carmini verum inseruit: & Erythræam se nominat, vbi prælocuta est: cum esset orta Babylonix, &c. & paulò post de Erythræa plura verba faciens adducit Fænestellam de xv. viris sic scribentem: Restituto Capitolio retulisse ad Senatum C. Curionem Consulem, vt legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquista Romam deportarent. Itaque missos esse P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium; qui descriptos à priuatis versus circiter mille Romam deportarunt. Hactenus Lactantius. De Augusto Imperatore scribit Tacit. lib. 6. Anna. cum eo tempore multa vana nomine Sibyllarum ferrentur, iussisse eum conquista Samo, Erythra, Ilio, Africa, & per Italicas colonias carmina intra certum diem ad Præfectum Urbis adferri, & iudicium censuramque Quindecimvirosum adhiberi, ne haberi priuatim liceret, quòd iam à maioribus erat cautum.

Trium Sibyllarum statua Romæ erant iuxta rostra: vna, quam Pacuvius Taurus Ædilis Plebis instituit: duæ, quas M. Messala. Plin. lib. 34. capite 5. Solinus eas nominat Cumanam, Delphicam, & Erythræam Heriphylem. Plura de Sibyllis videas apud Lædonicum Viuem ad cap. 23. lib. 18. Aurelij Augustini de Ciuitate Dei, & alios.

De Rege Sacrorum, siue Rege Sacrificulo.

C A P. X X V.

Qua causa hoc Sacerdotium institutum sit, & vnde nomen habeat, eleganter docet Lilius lib. 2. his verbis: Regibus exactis, & parta libertate, rerum deinde diuinarum habita cura, & quia quædam publica sacra per ipsos Reges factitata erant, nec vbi Regum desiderium esset, Regem sacrificulum creant, id Sacerdotium Pontifici subicere, ne additus nomini honos, aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Et Dionys. lib. 5. sic scribit: Sed quoniam multa magna collata videbantur in Republica, à Regibus volentes hoc nomen in Vrbe seruari perpetuò, iusserunt vt Pontifices & Augures designarent vnum aliquem è senioribus ad hoc idoneum, qui sacris tantum præfesset, immunis à militia, vocareturque Rex sacrificulus, primusque hunc honorem Romæ accepit Manius Papius, vir Patricius, quietis amantissimus. Creabatur Rex sacrorum Comitii Centuriatis, quemadmodum, apud Agellium lib. 15. cap. 27. refert Lælius Felix, & quidem quamdiu religio mansit, semper ex Patriciis, vt Cicero scribit pro Domo. Huic neque magistratum gerere, nec orationem ad populum habere licebat. Cuius rei causam hanc Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 63. affert, vt scilicet nunquam nisi in sacris seruire, vtque in gratiam Deorum regnum sustinere videretur. Vnde etiam hunc ritum à maioribus traditum esse Plutarchus dicit, vt Rex sacrorum ante Comitium, postquam rem diuinam fecisset, fuga sese inde è foro proriperet. Non licebat Regi sacrorum feriis opus videre, quemadmodum nec Flamini-

idè per Præconem denunciabat, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens multabatur. Macrobius lib. 1. Saturnalis. cap. 16. Ad Regem sacrorum virgines Vestales certa die ibant, & dicebant, *Vigilafne Rex? vigila.* Seruius in 10. Æneid. Mansit autem hoc sacerdotium vsque ad Theodosij senioris tempora, quibus cum reliquis sacris abrogatum est.

Regis sacrorum vxor appellabatur Regina sacrorum, quæ & ipsa aliquot sacra facere solebat: cuius meminit Plutarchus in 4. Satur. cap. 15.

De Sacerdotibus sceminis Bonæ Deæ.

C A P. XXVI.

Sacerdotes Bonæ Deæ dictæ fuerunt, matronæ illæ, quæ operatæ sunt sacris Faunæ, siue Fatuæ. Cùm enim ea tantæ fuisset pudicitie, vt nemo illam, dum vixit, præter virum suum, mas viderit, nec nomen eius audierit, propterea illi mulieres sacrificabant, & Bonam Deam nominabant. Varro. De huius Deæ sacris Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 20. scribit, matronas domi suæ sacellum muliebris Deæ, quam Bonam vocent, ornantes, myrtum non inferre: cùm tamen omnibus aliis germinantibus & florentibus studiosè ea re vtantur, & causam eius moris hanc fuisse dicit, quòd mulieres cùm ab aliis rebus puræ, tum maximè re Venerea, sacra ista peragant, quòdque non solum maritos, sed omnes in vniuersum mares domo exterminent, cùm Deæ sacris operantur ritibus: itaque myrtum vt Veneri sacram abominentur. Hæc sacra P. Clodius Ciceronis ætate polluit: cùm enim C. Cæsaris Pontificis Maximi vxorem Mutiam adamaret, muliebri habitu in operto Bonæ Deæ inuentus est, ab Aurelia C. Cæsaris matre, quòd non nisi mulieribus ingredi fas erat. Vnde Cicero in P. Clodium acerrimè inuectus est, quòd ausus fuisset ea sacra, quæ in operto pro salute populi Romani in Pontificis Maximi ædibus fiebant, sua præsentia polluere. Tantum de his.

De Gallo & Archigallo Sacerdotibus Deæ Cybeles.

C A P. XXVII.

DE Cybele, quæ eadem est Mater Deum, diximus libro superiore. Eius Sacerdotes dicti fuerunt Galli, quorum præses, vel summus Archigallus fuit appellatus. Nomen habent à flumine Phrygiæ Gallo: sic enim Sext. Pompeius Festus: Galli, qui vocantur, Marris Magnæ comites dicti sunt, à flumine, cui nomen est Gallo, quia qui ex eo bibissent, in hoc furere incipiunt, vt se priuent virilitatis parte, quod etiam Ouidius, Herodianus, & alij testantur. Quanquàm alij aliam afferant etymologiam, dictos videlicet eos fuisse à Gallo quodam, qui primus Cybeles Sacerdos fuerit. De Archigallo Gallorum Antistite testimonium dicunt & veterum aliquot marmorum inscriptiones, quales à Lilio Gyraldo Syntagmate 4. historiæ Deorum Gentilium, & ab Onuphrio Panuinio recitantur, & Plinius atque Tertullianus, qui eorum meminerunt, vt de reliquis taceam. Testes sibi præcidebant Samia testa, vt Plin. lib. 11. cap. 49. & lib. 35. cap. 12. scribit, cuius rei origo hæc fuisse fertur: Cùm Dea Cybeles puerum Phrygem formosissimum Atyn nomine, suis sacris ea lege præfecisset, vt perpetuò castitatem seruaret, haud longè post Sangritidem Nympham compressit: quare ab irata Dea in furem actus, cùm Byndina venisset, manusque sibi afferre conaretur, miseratione Deæ furore liberatus à se interficiendo abstinuit, virilitatem tamen sibi amputauit; & idè Cybeles castratos Sacerdotes habere mauult: qua de re extat prolixum carmen Catulli. De his Sacerdotibus in hunc modum scribit Dionys. lib. 2. Romæ nulla peregrina sacra sunt recepta publicè, vt fit in multis vrbus: sed etiam si qua oraculorum iussu a hunde introducta sunt, suo more coluntur à ciuibus, abdicatis fabularum miraculis, sicut in matris Idææ sacris fit. Prætores enim quotannis Romano ritu victimas ei cadunt, & ludos faciunt: sacerdotio verò eius funguntur Phryges, vir & mulier, eamque vicatim circumferunt more suo circulatorio, pectora plangentes ad cantum tibiarum, tympanorumque sonitum: ingenuus autem Romanus nemo est Mitriacus, nec oberrat ad Phrygios modulos indutus synthesi, neque ex decreto Senatus initiatur magnæ matris Orgus. Hactenus Dionysius. His Sacerdotibus licebat stipem colligere, cùm reliquis id prohibitum esset. Sic enim Cic. lib. 2. de Legibus. Præter Idææ matris famulos, eosque iustis diebus, ne quis stipem cogito. Et paulò post interpretans hanc legem, Stipem, inquit, sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Idææ matris excepi-

A cepimus. Implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Plura de his Sacerdotibus habebimus libro sequenti, ubi sacra huius Deæ explicabimus.

De Septemuiris Epulonum.

CAP. XXVIII.

VT ferè omnes veterum Sacerdotes, sic Epulones vario numero fuerunt. Quando enim primùm instituti sunt, tres creati sunt, quemadmodum ait Liuius lib. 33. qui ita scribit: Anno Urbis DLVIII. L. Furio Purpureone, M. Cl. Marcello Coss. Romæ eo primùm anno IIII. Epulones viri facti, C. Licinius Lucullus, T. Romuleius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcus Lecca. His Triumuiris item, vt Pontifici, lege datum togæ prætextæ habendæ ius. De his Triumuiris Cic. lib. 3. de Orat. ita scribit: Sed vt Pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tres viros Epulones esse voluerunt, quum essent ipsi à Numa, vt etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti. A posterioribus temporibus Septemuiros Epulones fuisse, ex veteribus cum scriptorum, tum lapidum monumentis intelligi potest. Antistius enim Labeo apud Agellium lib. 1. cap. 12. ita scribit: Item cuius pater Flamen, aut Augur, aut Quindecimuirus. F. aut qui Septemuir Epulonum, aut Salius est. Quis autem eum numerum auxerit, vt pro Triumuiris Septemuiri crearentur nemo tradit. Onuphrius aliquot coniecturis ductus, putat à L. Cornelio Sulla id factum fuisse. Cui interim assentimur, dum alij certius aliquid in medium proferent. Cæsarem quoque Dictatorem aliis tribus ad Collegium Septemuirosum additis, Decemuiros Epulonum constituisse, auctor est Dio, qui lib. 43. extremo, hæc scribit: Cùm Cæsar plurimis beneficia deberet, Magistratibus & Sacerdotiis collatis eis satisfecit. Itaque xv. Sacerdotibus vnum: Collegio Septenario tres addidit. Notat Hubertus Goltzius, Septemuiris Epulonum à C. Iulio Cæsare tres alios additos esse, ita vt Decemuiri facti sint. De munere horum Sacerdotum, Cic. Oratione de Aruspicio. respon. ita loquitur: Ludos minùs diligenter factos, pollutòsque. Quos ludos? Te appello, Lentule, tui sacerdotij sunt tensæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæque ludorum publicorum: vòsque Pontifices, ad quos Epulones Iouis Opt. Max. si quid est prætermisum, aut commissum, adferunt, quorum de sententia illa eadem renouata atque instaurata celebrantur. Ludi sunt minùs diligenter facti? quanto aut quo scelere pollutum? respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio Pontificum, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum, aut scelere esse pollutum. Ex quibus verbis intelligimus, non modò quod esset munus Epulonum, sed etiam fuisse eorù quoddam collegium. Et hi, vt cæteri Sacerdotes, à collegiis subrogabantur ante legem Domitiam, quod ex tota Liuiana historia liquet. Post legem verò Domitiam populi suffragiis is quoque honor mandari cæptus. Tantùm de his.

*De Duumuiris ædis locandæ, faciendæ, dedicandæ, & Triumuiris ædibus
Sacris incendio consumptis restituendis, & sacris con-
quirendis, donisque persequendis.*

CAP. XXIX.

HI quidem propriè Sacerdotes non erant: sed tamen verisimile est ex Sacerdotibus eos potissimùm creatos fuisse. Duumuirosum frequens mentio est apud Liuium: & præsertim lib. 7. & 22. Nam ubi ædes aliquo casu vota erat, statim qui locarent, facerent, & dedicarent, Duumuiri populi Comitibus lege Papiria renunciabantur, quod ex Agellio lib. 15. cap. 17. facillè intelligi potest.

De Triumuiris Liuius lib. 25. ita scribit: Comititia deinde à Prætore urbano de Senatus sententia, plebisque scito sunt habita, quibus creati sunt Quinquemiri, muris, turribusque reficiendis, & Triumuiri bini, vni sacris conquirendis, donisque præsignandis, alteri reficiendis ædibus, Fortunæ & matris Matutæ intra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Plura de his addere superuacaneum.

De Pontificibus & Sacerdotibus Decorum singulorum.

CAP. XXX.

PRæter eos, de quibus hæctenus diximus, inquit Onuphrius lib. 2. de Republ. Rom. multi quoque erant in Vrbe Sacerdotes publici, variis nominibus appellari, &

recentioribus temporibus instituti, quorum memoria in vetustis tantum superest Epigrammatibus, ex quibus quanta potui diligentia eos collegi, atque hac ratione hoc loco in antiquitatis studiosorum gratiam accuratè exscripta subiunxi. Hactenus ille. Nos, cum ad propositum nostrum nihil faciant, epigrammata illa, quæ ipse adducit, omisimus.

De Ministris Sacerdotum populi Romani.

C A P. X X X I.

Sacerdotiis populi Romani explicatis, de Ministris etiam quædam addenda sunt, id quod nos hoc capite faciemus.

C A M I L L I, E T C A M I L L A E.

Hi à Romulo sunt instituti, de quibus Dionys. lib. 2. scribit: Romulus voluit vxores cum suis maritis fungi sacerdotio, & si qua sacra viros obire vetaret mos patrius, ea reliquæ fœminis, in eiusque ministerij partem debitam venire illorum etiam liberos, quod si qui prole carerent, eis licere optare ex quacunque tribu puerum, puellamque elegantissimos: alterum ministraturum sacris, donec pubesceret: alteram tantisper dum pura esset à nuptiis.

FLAMINI, vel FLAMINIAE.

De his in hunc modum scribit Festus: Flaminius Camillus puer dicebatur ingenuus, patrinus & matrimus, qui Flamini Diali ad sacrificia præministrabat. Antiqui enim ministros Camillos dicebant. Flaminia dicebatur sacerdotula, quæ Flaminicæ Diali præministrabat, eaque patrima & matrima erat, hoc est, patrem & matrem adhuc viuos habebat.

AEDITVVS, vel AEDITVVS.

Agellius libro 12. capite 6. Varro, inquit, censet æditum dici oportere, non æditum, quod alterum sit recenti nouitate fictum, alterum antiqua origine incorruptum. Quod respexit etiam Varro libr. 1. de re Rustic. cap. 2. cum scribit: Sementinis feriis in ædem Telluris veneram, rogatus ab æditumo, vt dicere didicimus à patribus nostris: vt corrigimur à recentibus vrbanis, ab ædituo. At lib. 6. de ling. Lat. notat, alios æditum dici malle. Hæc enim sunt ipsius verba: Tueri duo significat, vnum ab aspectu, vt dixi: vnde est illud, Tueor te senex, proh Iupiter: Et, Quis pater aut cognatus volet nos contra tueri? Alterum à curando, ac tutela: vt cum dicimus, Bellum tueor, & tueri villam, à quo etiam quidam dicunt, illum qui curat ædis sacras, Aedituum, non Aeditum. Quod officium huius fuerit, manifestum est. Fuerunt præter hos Scribæ Pontificum à Commentariis Quindecimuirum, sacris faciendis, Adiutores Haruspicum, & Kalatores, quorum mentio extat in vetustis Epigrammatis. Vide Thesaurum Huberti Goltzj.

TIBICINES.

TIBICINVM Romanorum frequens apud veteres auctores mentio est: hi tibias concinentes sacris populi Romani interesse solebant. De his scribit M. Varro libr. 4. de lingua Latina: Quinquatrus minuscule diæ Iunæ Idus ab similitudine maiorum, quod tibicines tum feriat per Vrbem vagantur, & conueniunt ad ædem Mineræ. Quomodo hi aliquando, quod prohiberentur in æde Iouis vesci, Tibur secesserint, & post Romam inde reducti fuerint, alibi ex Liuius, Valerius Maximus, & Plutarchus docentur.

TUBICINES.

DE Tubicinibus sic scribit Sextus Pompeius: Tubicines ij appellantur, qui Sacerdotes viri speciosi publicè sacra faciunt, tubarum iustrandarum gratia, &c. Qui enim tubis canebant, Tubicines dicebantur.

POPÆ.

POPÆ ministri sacrorum erant, qui hostias & victimas ligabant, & laureati succinctique, atque ad ilia vsque nudi, eas ante aras deductas feriebant. Vnde Suetonius in Caligula: Admota altaribus victima succinctus poparum habitu cultarium mactauit. Et Spartianus in vita Getæ: Percussit hostiam popa.

VICTIMARII.

Et hi Sacerdotum ministri erant, qui victimas ligabant, & cultrum, aquam & mo-

A lam parabant, & reliqua, quæ sacris erant necessaria. Valerius lib. 1. cap. 1. Libros Petilius Prætor vrbanus ex auctoritate Senatus, per victimarios facto igne in conspectu populi cremavit. Liuius lib. 49. Libri in comitio igne à victimariis facto in conspectu populi cremati sunt. P. Victor Romæ castra victimariorum fuisse refert.

P R A E C I A E.

Præciæ, siue præclamitatores dicebantur, qui à Flaminiibus præmittebantur, vt denunciarent opificibus, vt manus abstinerent ab opere, ne si vidisset Sacerdos facientem opus, sacra polluerentur. Habuerunt etiam Flamines & virgines Vestales suos lictores, de quibus aliàs dicetur.

P R A E F I C A.

B Terentius Varro libro 6. de lingua Latina: Præfica, vt Aurelius scribit, mulier ab luctu, quæ conduceretur, quæ ante domum mortui laudes eius caneret. Hoc factitatum Aristoteles scribit, in libro, qui inscribitur *ῥήματα ἐπιθρηνητικά*, quibus testimonium est quod Fretum est Næuij:

*Hæc quidem herclè opinor præfica est:
Nam mortuos collaudat.*

Claudius scribit, ea quæ præficeretur ancillis, quemadmodum lamentarentur præfica est dicta: vtrumque ostendit à præfectione, præficam dictam. Plautus in Truculento:

Sine virtute argutum ciuem mihi habeam pro præfica.

Sext. Pompeius: præficæ dicuntur mulieres ad lamentandum mortuum conductæ, quæ dant cæteris modum plangendi, quasi in hoc ipsum præfectæ. Nonius Marcellus: Præficæ (inquit) dicebantur apud veteres, quæ adhiberi solent funeri mercede conductæ, vt & flerent, & fortia facta laudarent. Lucilius 12. Mercede quæ conductæ flent alieno in funere præficæ multo, & capillos scindunt, & clamant magis.

DESIGNATOR ET VESPA, SEU
Vespillo.

Designatores dicebantur, qui constituendæ funebri pompæ præerant, vnicuique incedendi locum ordinemque præscribentes: ita Sext. Pompeius.

VESPILLONES autem cadauerum funeratores erant: ita dicti, quod vespertino tempore mortuos efferre solent: vnde & funera, à funalibus dici autumat Donatus, quia noctu efferbantur ob sacrorum celebrationem diurnam. Hi Vespæ à Sexto Pompeio appellantur: Vespæ, inquit, dicuntur qui funerandis corporibus officium gerent, non à minutis illis volucris, sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa propter inopiam duci nequeunt. Hi etiam vespillones dicuntur. Hactenus de Sacerdotibus, & ministris eorum, ea, quæ à veteribus memoriæ prodita sunt, exposuimus, quibus adiiciemus quædam generalia de Sacrificiis, si prius vasa, quorum vsus in sacrificiis fuit, explicauerimus, atque ita huic libro finem imponemus.

De Vasis, quorum vsus apud Romanos in Sacrificiis fuit.

CAP. XXXII.

VASA, quibus veteres in sacrificiis vsi sunt, plurima fuerunt, de quibus Lilius Gregorius Gyraldus peculiarem librum conscripsit: qui tamen ad meas manus non peruenit. Nos hoc capite quædam, & quidem præcipua, enumerabimus: eorumque iconas ex Guilhelmi Brassicani antiquitatibus, Gallica lingua editis, subiicimus. Sunt autem præcipua vasa hæc: Acerræ, Thurribula, Præfericula, Simpula, seu Simpuua, & quas Cicero in Paradoxis Capedines & Fictiles vrnulas vocat: item Candelabra, Patæræ, Disci, Secespitæ, Seuæ, Enclabria, Dolabræ, Ollæ, Aquiminaria, Asperforia.

ACERRA, inquit Festus, ara, quæ ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur. Alij dicunt arculam esse thurariam, scilicet vbi thus reponebant: sic Glossarium vetus, acerra thuraria, *ἰσθαυρωγίς*.

THVRIBVLVM.

PRÆFERICVLVM.

A

B

C

THVRIBVLVM, vas, quo thura adolentur.

PRÆFERICVLVM, vas æneum, sine ansa patens summum, velut pelvis, quo vtuntur in sacrario Opis *Consue*.

D

SYMPVLVM, *sive* CAPEDVNCVLA.

E

SYMPVLVM, *sive* SYMPVVIVM, vas paruum, non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificiis libabatur, vnde & mulieres rebus diuinis deditæ, simpulatrices dicuntur. Varro lib. 4. de lingua Latina, sympulum à sumendo dictum vult: Iosephus Scaliger diminutivum esse dicit, à Synpone, quod sit à Græco *σινπων*, ac significet vasculum cum tenui fistula, vel angusto collo ad pitissandum vinum.

F

CAPE-

CAPE DVNCVLA, SECVRIS,
Urnula, Lituus, Patella.

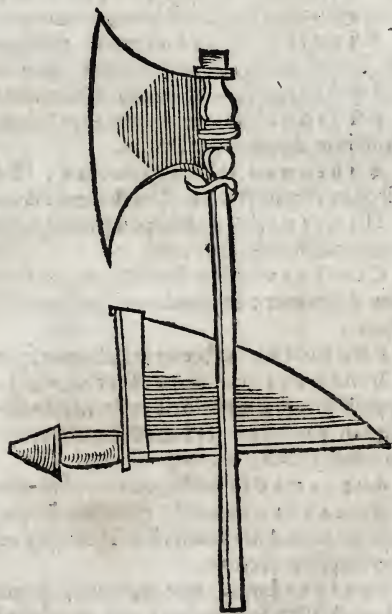
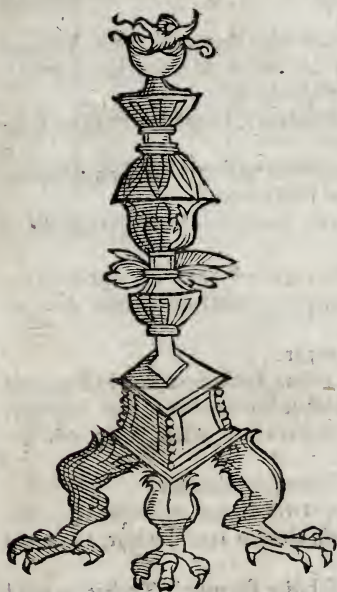

CAPIS poculi genus, dictum à capiendo. Festus, Varro: Capis & minores Capulæ à capiendo, quòd an-
satæ, vt prehendi possint, id est, capi. Harum figuras in
vasis sacris ligneas, & fictiles antiquas etiam nunc
videmus. Idem lib. 1. de Vita pop. Rom. etiamnum
pocula, quæ vocant Capulas, ac Capides, quod est po-
culi genus. Has Cic. in Paradoxis Capedines & Cape-
dunculas, & fictiles urnulas appellat.

CANDELABRA, vasa erant, in quibus candelæ fi-
gebantur. Varro lib. 4. de ling. Lat. Candelabrum à
candela. Ex his enim funiculi ardentis figebantur.
Festus: Candelabrum dictum, quòd in eo candelæ fi-
gantur.

PATERAE, eò quòd pateant, Latine ita diste. Hisce etiam nunc in publico conuiuio,
antiquitatis retinendæ causa, cum Magistri fiunt, potio circumfertur, & in sacrificando
Deis, hoc poculo Magistratus dat Deo vinum. Varro lib. 4. de ling. Lat. Hinc diminui-
tium patellæ, vasa picata, parua, sacrificiis faciendis apta.

CANDELABRVM, SECVRIS, & SECESPITA.

SECESPITAM, inquit Festus, alij securim, alij dolabram æneam, alij cultellum pu-
tant. Et mox: Secepsita cultrum ferreum oblongum, manubrio eburneo, rotundo, so-
lido, victo ad capulum auro, argentoque, fixo clavis æneis, ære Cyprio, quo Flamines,
Flaminicæ virgines, Pontificesque ad sacrificia utebantur, dicta autem secepsita à se-
cundo.

DISCVS, lanx dicebatur, & magis in quo assæ carnes reponcbantur.

DOLABRA, instrumentum, quo in doloando utebantur.

ENCLABRIA, siue potius **ANCLABRIA**, appellabantur vasa ænea, quibus Sacer-
dotes utebantur. Anclabris mensa ministeriis diuinis apta. Sext. Pomp. Festus. Dicebantur

autem Anclabria & anclabris, ab ancolare, quod erat ministrare, siue ab anclare, quod erat haurire.

ASPERSORIVM, quo aquam lustralem aspergebant: dicebatur etiam Aspergillum, & Lustrica.

AQVIMINARIYM, siue **AMVLA**, vas lustrale, deportandæ aquæ religionis expiationisque ergo deputatum. Hæc & alia vasa sacrificiis destinata erant, quibus explicatis, de sacrificiis etiam quædam in genere dicemus: plura sequenti libro explicabuntur.

De veterum Sacrificiis. CAP. XXXIII.

SACRIFICIVM, inquit Isidorus, est victima, & quæcunque in ara cremantur, seu ponuntur. Victimæ verò, vt idem ait, sunt sacrificia, quæ post victoriam deui-^Bctis hostibus immolabantur: sic dictæ, quòd vi ictus percussæ caderent, aut quòd victæ ad aras ducerentur. Frant autem victimæ maiora sacrificia, quàm hostiæ: plerumque tamen confunduntur hæ voces. Festus: hostia, inquit, sacrificium quod Laribus immolabant, quòd ab illis hostes arceri putabant. Alibi dicit hostias ab antiquo verbo hostio, quod serio significat, dictas esse. Ouidius:

Hostibus à victis hostia nomen habet.

Præcidanea hostia Hostiarum multæ erant differentiæ: aliæ enim Præcidanæ, quæ ante solennia sacrificia pridie mactabantur. Festus: Præcidaneam porcã dicebant, quam immolare antè erant soliti, quàm nouam frugem inciderent. Idem: præcidanea agna vocabatur, quæ ante alias cædebat.

Succidanea hostia **SUCCIDANÆ** dicebantur, si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ hostiæ cædebantur, quæ quasi prioribus iam cæsis, luendi piaculi gratia subdebantur, & succedebant, ob id succidaneæ nominatæ.

Eximia hostia **EXIMIAE HOSTIAE** erant, teste apud Macrobiũ lib. 3. Saturnal. cap. 5. Verano in Pontificalibus Quæstionibus, quæ ad sacrificium destinatæ eximebantur è grege: vel quòd eximia specie quasi offerendæ numinibus eligerentur.

Ambegni bos **AMBEGNI** bos, aut veruex appellabantur, cum ad eorum vtraque latera agni in sacrificium ducebantur. Festus.

**Ambæ-
gna oues** **AMBEGNAE**, vel **ANBIEGNAE**, vel **AMBIGNAE** oues in sacris dicebantur, quam circum aliæ hostiæ constituebantur. Varro, Fulgentius Placiades.

Harniga **HARVIGA**, vel, vt Iosephus Scaliger legit, **ARINGA**, dicebatur hostia, cuius adhæ-^Drentia inspiciebantur exta.

Cauiares hostia **CAVIARES** hostiæ dicebantur, ait Festus, quòd Cauiæ, id est, pars hostiæ, cauda tenueretur, & ponebatur in sacrificio pro Collegio pontificum quinto quoque anno.

Prodigia hostia **PRODIGIAE** hostiæ appellabantur, quæ consumebantur.

Bidentes hostia **BIDENTES** hostiæ quæ fuerint, variè disputatur. Festus, Ambidens, siue bidens ouis appellatur, quæ superioribus & inferioribus est dentibus, & hoc probat Ioseph. Scaliger, cum in Varronem scribit: Bidentes erant hostiæ, quæ & cornigeræ essent, & duos dentes eminentulos haberent.

**Ambur-
bales ho-
stia** **AMBURBALES** hostiæ, quæ circum terminos vr̄bis Romæ ducebantur.

**Ambar-
uales ho-
stia** **AMBARVALES** hostiæ appellantur, quæ pro aruis à XII. fratribus sacrificabantur. Festus. Et mox: Ambarualis hostia est, quæ rei diuinæ causa, circum arua ducitur, ab iis qui pro frugibus faciunt.

**Iniu-
ges ho-
stia** **INIUGES** hostiæ, quæ nunquam domitæ, ac iugo subditæ fuerunt. Trebatius apud Macrobiũ lib. 3. Saturn. cap. 5. duo in primis hostiarum genera fuisse dicit: alterum, in quo voluntas Dei per exta disquirebatur: alterum, quo sola anima Deo sacrabatur: vnde & animales hostiæ vocabantur.

Cæterum sacrificia hac ratione peragebant. Cum Sacerdos victimam ad aram adduxisset, stans manu aram prehendebat, & preces fundebat. Principium precationis à Iano & Vesta fieri oportebat, quæ in omnibus sacris præcipua numina erant, & in votis nuncupandis compellationem primam meruerant: inde, quòd per eos aditus ad cæteros patere opinio erat. Et obseruabatur in ea precatione, vt Iupiter pater Opt. Max. omnesque Dij cæteri patres aduocarentur. Ne quid verò verborum præteriret, aut præposterè recitaretur, descripto præire aliquem, rursusque alium custodem dari, qui attenderet sedulo: alium qui fauere linguis iuberet & tibicinem canere, ne quid infaus-^Ftum exaudiretur, oportebat: quod, cum dirè obstrepètes nocuissent, aut precatio errasset, repente.

A repente exiis capita adimi, vel corda, geminarive, stante adhuc victima compertum esset. His peractis sacrum ab immolatione Sacerdos inchoabat. Fruges aut molam falsam in caput victimæ deponebat, addito thure masculino. Vocabatur ritus ille Immolatio, quasi molæ in caput victimæ collocatio. Deinde vinum aspergebat: sed prius quàm id affunderet, scipulo, aut simpuvio ligneo, vel fictili admodum paruo & ipse leuiter delibabat, & altantibus gustandum deferrebat, vt pariter libarent. Vocabatur hic ritus Libatio: quo factò fetas inter cornua victimæ manu euillas tanquàm prima libamina proiiciebat in ignem, conuersusque ad ortum, obliquum cultum à fronte victimæ ad caudam ducebat, tandem victimam Diis exhibitam & deditam iubeat iugulare ministròs: qui quod à mactarent eas cultrarij & victimarij, à nonnullis Popæ & Agones vocabantur: reliqui partim admotis vasculis emanantem cruorem excipiebant, partim victimam excoriabant, & abluebant, partim ignem accendebant. Vbi perpurgata erat, mox Aruspex, Flamen, aut Sacerdos cultro ferreo viscera rimabatur, attentèque explorabat, an perlitatum foret. Non autem manu licebat contrectare viscera, ne qua offensa pollutis sacris intercederet. Inspectis tandem, & exquisitis singulis, ex omni viscere & membro ministri partes certas, decimas, farina farris inuoluebant, & in calathis sacrificanti offerebant: sacerdos aris impositas, foculo incenso comburebat, quod reddere erat, & litare. Eum ignem ex olea, lauro, aut quercu corticis crassioris, aut cuius caudex cauus fungosusque esset, accendere, vel numinibus adolere nefas erat: suspecta enim erant ligna illa tanquàm diri & mali ominis. Vbi quod Diis tributum erat, conflagrasset, ad epulas ipsi, & conuiuia conuertebantur. Inter vscendum Diis laudes canebant, pedibusque circum aras complodentes ad numeros psallebant, & pulsatis cymbalis choreas agebant. Cuius rei causam Seruius in 5. Virgil. eclog. hanc annotat, voluisse nimirum maiores, nullam corporis partem esse, quæ non sentiret religionem: Cantus autem ad animum, Saltationem ad mobilitatem pertinere corporis. Porro suæ singulis Diis victimæ etiam deputatæ erant, superis albæ & impares: inferis nigra, & pares mactabantur. Ioui prodigiali thure & mola falsa: Ioui Flamini boue candido litabatur. Neptuno, Apollini, & Marti, tauro, verre & ariete: Heroibus tauro, capro, & ariete: Cereri primùm lacte, vino, & fauis, postea porca: Cybeli itidem porca: Esculapio capris, & gallinis: Laribus gallo: Soli, & Marti equo: Lunæ tauro: Iunoni agna: Veneri columba: Pani & Mineræ capra: Dianæ cerua: Libero patri melle, vino, & lacte, interdum capro & hirco: Syluano porco: Fauno agna vel hædo, de quibus alibi. Atque hæc de Sacerdotiis, & in genere de sacrificiis hæctenus. Dicemus iam de diebus festis.

NOBILITATE GENERIS,
ERVDITIONE ATQVE VIRTVTIBVS
PRÆSTANTISSIMIS VIRIS, DOMINO FRAN-
CISCO A DOMSDORFF, & DOMINO HERMANNO KOTZEN,
Dominis & Meccœnatibus suis colendis.

INGRATVS planè essem, Nobilissimi viri, Domini atque Meccœnates colendi, si in his libris nullam vestrorum nominum mentionem facerem. Vt enim taceam de summis vestris, & parentum vestrorum in me, & parentes, imò in totam nostram familiam beneficijs, quibus hinc gratitudinem deberi à me iudico: vel istud solum hoc à me requirebat, quòd in itinere Italico hâc transeuntes, me amicè atque humaniter compellaueritis, deque bonis literis suauissimè mecum confabulati fueritis. Itaque peccarem equidem, nisi illorum, quæ iam tum in manibus habebam, vos quoque participes facerem: simul etiam vos horum librorum, quia Italiam perlustrastis, atque cum de alijs, tum de Antiquitate cum multis clarissimis & præstantissimis viris, adeoque luminibus Italia, & literatorum, varios sermones contuleritis, iudices constituerem: denique vos rogarem, ut si quid ex Italia vobiscum attulissetis, quo hi libri exornari, atque illustrari possent, id mecum communicaretis. De quo quidem tu Nobilissime, atque Generosissime Francisce, vtrò spem præclaram mihi fecisti: & hoc ipso etiam testatus es, te mejs conatibus fauere, cum mihi notitiam atque amicitiam clarissimi Medici, Ioachimi F. Camerarij conciliaueris, qui, ut est vir humanissimus, & ad inuanda studia aliorum promptissimus, ita me quoque non parùm iuuat in ijs, quæ proposueram absoluedis. Huius beneficium tum alia multa, tum Vuollgangi Lazij Commentarios Reipublicæ Romanæ, quorum alioqui nec videndi quidem hic locorum copia mihi fuit, legi. Et cum superiore ætate ipsum Noribergæ conuenirem, bone Deus, quantam Antiquitatum æreis formis excusarum copiam mihi exhibuit: ut ei meritò multum deberem, & agnoscam, & publicè profitear. Facerem etiam, ut promptitudinem animi mei ad referendum gratiam benemeritis, vobis probarem, nisi ea vestra esset humanitas, ut nihil aliud, nisi gratam beneficiorum memoriam à clientibus vestris, inter quos me vnum esse pâlâm præ me fero, requiratis. Quare pro eo beneficio, ago tibi, Francisce, maximas gratias, maiores Domino Camerario habeo, vobisque recipio, atque sanctè polliceor, me ea, quæ hæctenus à vobis accepi, & in posterum accepturus sum, beneficia (eò enim impudentia prolabor, ut magis de cumulando, quàm de exoluendo ære alieno cogitem) quæ, inquam, in posterum accepturus sum, perpetuis laudibus celebraturum, nec concessurum, ut vllò vnquam tempore eorum memoria ex animo meo effluat. Neque me pœnitebit præconium facere (nostris morem veterem) eaque quæ à vobis accepero, & didicero cum studiosis publicè communicare, si modò me dignum eo munere iudicaueritis. Verùm de his alijs. Ad librum hunc quod attinet, videtis ipsimet, viri Nobilissimi, me vbi que serè, quantum fieri potuit, in hæssse vestigijs Kalendarij: non quòd omnia alia auctorum veterum testimonia ijs postponenda iudicauerim. Nequaquam enim ea sum sententia, ut putem veteres Scriptores omnes, diuersum aliquid à Fastis illis profere-
rentes

ventes errare: sed tamen quum mira etiam inter ipsos Scriptores sit discrepantia, arbitratus sum, me minus erroribus impleri posse, si unico illo Kalendario insistere-rem. Habetis rationem mei consilij. Quod si videritis, me nihilominus interdum à scopo aberrare, non mirum id vobis videbitur: cum etiam veteribus auctoribus, qui que ijs temporibus, quibus hæc omnia in flore fuerunt, vixerunt, de multis non constiterit, quod in literas referrent: cuius rei vel solus Macrobius locuples testis esse potest. Vos igitur, Nobilissimi viri, Domini atque Mecænatæ colendi, hoc tenue munusculum, indicium meæ in vos observantia & gratitudinis, hilari fronte à me accipite, & animum meum potius, vobis certè deditissimum, quàm ipsum munus respicite: quòdque hætenus fecistis, vobis me porro commendatum esse, patiamini. Valete, Nobilissimi viri, Domini atque Mecænatæ colendi, parentibusque vestris, à me & parentibus meis plurimam salutem dicite. Ratisbona, ipsis ferijs Natalitij Salvatoris nostri, inchoantibus annum ab orbe redempto 610 XXCI. qui ut vobis, vestrisque omnibus felix, ac fortunatus eveniat, ex animo precor.

V. N.

Deditissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQUITATVM

ROMANARVM

LIBER IV.

DE ANNO, MENSIBVS, ET DIEBVS.

POSTEA QUAM de Diis, quos Romani coluerunt, tum de Deorum ministris, siue Sacerdotibus diximus: requirit nunc propositæ tractationis ordo, vt de sacris etiam eorum, & diebus in eorum honorem feriatis, quædam subiiciamus: qua quidem in re, quantum fieri aut præstari à nobis potest, sequemur potissimum Kalendarium, siue Fastos Romanos ex vetustis marmoribus descriptos, & ab aliquot doctissimis viris in publicum editos: à quibus tamen Ouidius in iis, qui adhuc extant, VI. Fastorum libris non raro discrepat, cui nos illorum auctoritatem semper prætulimus, discrepantiam simul illam annotâtes. Cùm autè hic de diebus potissimum festis, & eorum cæremoniis agere instituissemus, operæ precium nos facturos arbitrati sumus, si paulò altius initium repetentes, tractationi huic de festis quædam de anni ratione apud eos obseruata præmitteremus, vt ita vniuersam doctrinam de anno, mensibus & diebus coniunctam in conspectu habere studiose possent. Æquum prætercà erat, vt de partibus in hoc libro dicturi, de diebus videlicet prius rationem totius nimirum anni, explicarem. Sed ommissa longiore præfatione, rem ipsam aggrediemur, dicturi primùm de anni ratione: post Kalendarium Romanum è marmore descriptum, sicuti à Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Benedicto Aria Montano editum est, in medium proponemus: huic subiiciemus explicationem & diuisionem dierum: postremum, secundùm ordinem mensium de diebus festis, vt qui que occurrent, differemus, non neglectis etiam iis, quorum hoc in Kalendario nulla sit mentio. Atque hæc de ordine.

De triplici anno Romanorum. CAP. I.

TRIPlici anno Romani, diuersis temporibus vsi sunt: primo Romuli, altero Numæ Pompilij, tertio C. Iul. Cæsaris. Primus annus à Romulo ordinatus habuit menses x. dies ccciv. (quanquam alij velint, Romuli annum in xxii. menses distributum, cccliv. dies habuisse, nos tamen priorem numerum, quem etiam Varro Romanorum doctissimus probat, retinebimus) Numæ annus in xii. mensibus, cccliv. dies habuit. Iulius autem ex diebus cccxlv. & quadrante annum constituit. De his singulis Macrobius disputantem audiemus, qui libro primo Saturnal. cap. 12. hæc scribit: Romani auctore Romulo annum suum x. mensibus ordinatum habuerunt: qui à Martio incipiebatur, & conficiebatur diebus ccciv. Vt vi. quidem menses, id est, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December, tricenium essent dierum, quatuor verò, Martius, Maius, Quintilis, October, tricenis & singlis expedirentur, qui hodiè que septimanas habent Nonas, cæteri quintanas. Septimanas autem habentibus, ab Idibus reuertebantur, Kalendæ ad diem septimumdecimum, verùm habentibus quintanas, ad decimum octauum remeabat initium Kalendarum. Hæc Romuli constitutio. Sed cùm hic numerus, vt idem Scriptor tradit, neque Solis cursui, neque Lunæ rationibus conueniret, nonnunquam vsu veniebat, vt frigus anni æstiuus mensibus, & contrà calor hyemalibus proveniret. Quod vbi contigisset, tantùm dierum, sine vlllo mensis nomine, partiebantur assumi, quantum ad id anni tempus adduceret, quo cæli habitus instanti menses aptus inueniretur. Sed secutus Numa, quantum sub cælo rudi, & sæculo adhuc impolito, solo ingenio magistro comprehendere potuit, vel quia Græcorum obseruatione

A forſan inſtructus fuit, quinquaginta dies addidit, vt in trecentos quinquaginta quatuor dies, quibus duodecim Lunę curſus confici credidit, annus extenderetur: atque his quinquaginta diebus à ſe additis, adiecit alios ſex, retractos illis ſex menſibus, qui triginta habebant dies, id eſt, de ſingulis ſingulos: factiſque ſexaginta & ſex dies, in duos novos menſes pari ratione diuiſit: ac de duobus priorem Ianuarius nuncupauit, primũque anni eſſe voluit, ſecundum dicauit Februo Deo, qui luſtrationum potens creditur. Paulò verò poſt in honorem imparis numeri, vnum adiecit diem quem Ianuario dedit, vt tam in anno, quàm in menſibus ſingulis præter vnum Februarium, impar numerus ſeruaretur. Nam quia duodecim menſes, ſi ſinguli, aut pari aut impari numero putarentur, conſummationem parem facerent: vnus pari numero inſtitutus, vniuerſam putationem parem fecit. Ianuarius igitur, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December, vndericenis cenſebantur diebus, & quintanas Nonas habebant. Ac poſt Idus in omnibus ſeptemdecim ad Kalendas computabantur. Martius verò, Maius, Quintilis, & October, dies tricenos ſingulos poſſidebant. Nonę in his ſeptimanaę erant. Similitérque poſt Idus decem & ſeptem dies in ſingulis, vſque ad ſequentes Kalendas computabantur. Sed ſelus Februarius viginti & octo retinuit dies, quaſi inferis & diminutio, & par numerus conueniret.

Cum ergo Romani ex hac diſtributione Põmpilij, ad Lunę curſum, ſicuti Gręci, annum proprium computarent, neceſſariò & intercalarem menſem inſtituerunt more Gręcorum. Nam & Gręci cum animaduertent temerè ſe trecentis quinquaginta quatuor diebus ordinare annum, quoniam apparet de ſolis curſu, qui trecentis ſexaginta quinque diebus, & quadrante Zodiacum conficit, de eſſe anno ſuo vndecim dies, & quadrantem, intercalares ſtatuta ratione commenti ſunt, ita vt octauo quoque anno nonaginta dies, ex quibus tres menſes tricentũ dierum compoſuerunt, intercalarent. Id Gręci fecerunt, quoniam erat operoſum, atque difficile, omnibus annis vndecim dies, & quadrantem intercalare. Itaque maluerunt hunc numerum octies multiplicare, & nonaginta dies, qui naſcuntur, ſi quadrans cum diebus vndecim octies componatur, inferere, in tres menſes (vt diximus) diſtribuendos. Hunc ergo ordinem Romanis quoque imitari placuit, ſed fruſtrà: quippe fugire eos, diem vnum (ſicut ſuprà admonuimus) addidit à ſe ad Gręcum numerum, in honorem imparis numeri. Ea re per octennium conuenire numerus, atque ordo non poterat. Sed nondum hoc errore comperto, per octo annos, nonaginta quaſi ſuperfundendos Gręcorum exemplo computabant dies: alterniſque annis binos & videnos, alternis ternos, videniſque intercalares, expenſabant intercalationibus quatuor. Sed octauo quoque anno intercalares octo affluabant dies ex ſingulis, quibus vertentis anni numerum apud Romanos, ſuper Gręcum abundaſſe iam diximus. Hoc quoque errore iam cognito, hæc ſpecies emendationis inducta eſt. Tertio quoque octennio ita intercalandos diſpenſabant dies, vt non nonaginta, ſed ſexaginta ſex intercalarent, compenſatis viginti quatuor diebus pro illis, qui per totidem annos ſupra Gręcorum numerum creuerant. Omni autem intercalationi menſis Februarius deputatus eſt, quoniam is vltimus anni erat. Quod etiam

E ipſum de Gręcorum imitatione faciebant. Nam & illi vltimo anni ſui menſi ſuperſuos interſerebant dies. Verùm vnã re à Gręcis differebant: nam illi conſectò vltimo menſe, Romani non conſectò Februario, ſed poſt vigefimum tertium diem intercalabant, terminalibus ſcilicet iam peractis. Deinde reliquos Februarij menſis dies, qui erant quinque, poſt intercalationem ſubiungebant: Credo, veterę religionis ſuę more, vt Februarium omninò. Martius ſequeretur. Sed quum ſepe eueniret, vt nũdine modò in anni principem diem, modò in Nonas caderet (vtrumque autẽ pernicioſum Reipub. putabatur) remedium, quo hoc auerteretur excogitatum eſt. Dies ille, quo abundare annum diximus, eorum eſt permiſſus arbitrio, qui faſtis præerant, vt cum vellent, intercalarent: dum modò eum in medio terminaliorum, vel menſis intercalaris ita locarent, vt à ſpectò die celebritatem euerterent nũdinarum. Et hæc anni ordinatio à Numę regis regno, ad Iul. Cęſaris Imperium Romę durauit. Is enim tertius fuit, qui annum ordinari, quem nos adhuc hodiè ſequimur. Illam verò conſtitutionem Macrobius libr. i. Satur. cap. 14. ſic deſcribit: Verùm fuit tempus, inquit, cum propter ſuperſtitionem intercalatio omnis omiſſa eſt, nonnunquam verò per gratiam Sacerdotum, qui cum Publicanis proferri, vel imminui conſultò anni dies volebant: modò auctio, modò retractio dierũ proueniebat, & ſub ſpecie obſervationis emergebat maior cõfuſionis occaſio. Sed poſtea C. Cęſar omnem hanc inconstantiam temporum, vagam adhuc & incer-

tam, in ordinem statutz definitionis coëgit, adnitenti sibi M. Fauio Scriba, qui scriptos A
dies singulos ita ad Dictatorem retulit, vt & ordo eorum inueniri facillime posset, &
inuento certus status perseveraret. Ergo C. Cæsar exordium nouę ordinationis initurus,
dies omnes, qui confusionem adhuc poterant facere, consumpsit: eaque re factum est vt
annus confusionis vltimus in CDLIII. dies protenderetur. Post hoc imitatus Ægyptios,
solos diuinatum rerum omnino conscios, ad numerum Solis, qui diebus CCC LXV. &
quadrante cursum conficit, annum dirigere contendit. Nam sicut Lunaris annus mensis
est, quia Luna paulò minùs quàm mensem in Zodiaci circuitione consumit, ita Solis
annus hoc dierum numero colligendus est, quem peragit, dum ad id signum se denuò
vertit, ex quo digressus est. vnde annus vertens vocatur, & habetur magnus, cum Lunę B
annus breuis putetur. Iulius ergo Cæsar x. dies obseruationi veteri superadidit, vt an-
num CCC. & LXV. dies quibus Sol lustrat Zodiacum, efficerent: & ne quadrans deesset,
statuit, vt quatto quoque anno, Sacerdotes qui curabant, mensibus ac diebus vnum in-
tercalare diem: eo scilicet mense ac loco, quo etiam apud veteres mensis intercalaba-
tur: id est, ante quinque vltimas Februarij mensis dies, idque bissextum censuit nomi-
nandum. Dies autem decem, quos ab eo additos diximus, hac ordinatione distribuit: In
Ianuarium, Sextilem, & Decembrem binos dies inseruit. In Aprilem autem, Iunium,
Septembrem, & Nouembrē singulos. Sed neque mensi Februarij addidit diem, ne Deo
infero religio immutaretur: & Martio, Maio, Quintili, Octobri seruauit pristinum statum,
quod satis pleno erant numero, id est, dierum singulosum tricenorumque. Ideò C
& septimanas habent Nonas, sicut Numa constituit, quia nihil in his Iulius mutauit.
Sed Ianuarius, Sextilis, December, quibus Cæsar binos dies addidit, licet tricenos sin-
gulos habere post Cæsarem cœperint, quintanas tamen habent Nonas, & ab Idibus il-
lis sequentes Kalendę in vndeicesimum reuertuntur: quia Cæsar, quos addidit dies,
neque ante Nonas, neque ante Idus inferere voluit, ne Nonarum aut Iduum religio-
nem, quę statuto erant die, nouella comperendinatione corrumpere. Sed nec post Idus
voluit inserere, ne feriarum quarumque violaretur indictio. Sed peractis cuiusque mens-
is feriis, locum diebus aduenis fecit. Et Ianuario quidem dies, quos dicimus quartum
& tertium Kalendas Februarias, dedit: Aprili, tertium Kalendas Maias: Iunio, tertium
Kalendas Iulias: Augusto, quartum & tertium Kalendas Septembris: Septembri, tertium D
Kalendas Octobris: Nouembri tertium Kalendas Decembris: Decembri verò, quar-
tum & tertium Kalendas Ianuarias. Ita factum est, vt cum omnes hi menses, quibus dies
addidit, ante hanc ordinationē habuissent mensis sequentis Kalendas ad septimumdecim-
um reuertentes, postea ex augmento additorum dierum, hi qui duos acceperunt ad
nonumdecimum: qui verò vnum, ad octauumdecimum haberent redierunt Calendarum.
Feriarum tamen cuiusque mensis ordo seruatus est: nam si cui ferē tertius ab Idibus dies
festus, aut feriatu s fuit, & cum ad sextum decimum dicebatur, etiam post augmentum
dierum, eadem religio seruata est, vt tertio ab Idibus die celebraretur: licet ab incre-
mento non iam ad decimum sextum Kalendas, sed ad septimumdecimum, si vnus, ad
decimum octauum, si duo essent additi, diceretur. Nam ideò nouos dies circa finem cui-
usque mensis inseruit, vbi finem omnium, quę in mense erant, reperit feriarum, adiectis
que omnes à se dies fastos notauit, vt maiorem daret actionibus libertatem, & non so-
lum nullum nefastum, sed nec Comitiale quemquam de adiectis diebus instituit, ne
ambitionem Magistratuū augeter adiectio. Sic annum ciuilem Cæsar habitis ad Lunam
dimensionibus constitutum, edicto palam posito publicauit.

Et huc vsque error stare potuisset, ni Sacerdotes sibi errorem nouum ex ipsa emenda-
tione fecissent. Nam cum oporteret diem, qui ex quadrantibus consist, quarto quoque
anno confecto, antequam quintus inceperet, intercalare: illi quarto non peracto, sed in-
cipiente, intercalabant. Hic error sex & triginta annis permansit, quibus annis intercala-
ti sunt dies duo decim, cum debuerint intercalari nouem.

Sed hunc quoque errorem serò deprehensum correxit Augustus, qui annos duode-
cim sine intercalari die transigi iussit, vt illi tres dies, qui per annos triginta, & sex, vitio E
Sacerdotalis festinationis excreuerant, sequentibus annis duodecim nullo die intercalato
deuorarentur. Post hoc vnum diem, secundum ordinationem Cæsaris, quatio quoque
incipiente anno, intercalari iussit, & omnem hunc ordinem arę tabulę ad æternam
custodiam incisione mandauit. Hactenus Macrobius.

Cum quibus eadē tradunt Censorinus de die Natali, Dio, Suetonius, Plinius, Solinus,
Florus. Dissentit aliquo modo Plutarchus, qua de re vide Lil. Gyraldum in lib de Anno,
Mensibus,

A Mensibus, ac Diebus, & Aldum Manutium libro primo de Quæstis per epistolam, epistola tertia. Ut autem lucis aliquid his accedat illam annorum & mensium differentiam breui tabella lectori ob oculos ponemus.

ANNVS ROMVLI DIE- rum CCCIV. menses habet decem.		ANNVS NVMAE DIE- rum CCCLIV. menses habet duodecim.	
MARTIVS,	} dies habuit	XXXI.	} dies habuit
APRILIS,		XXX.	
MAIVS,		XXXI.	
IVNIVS,		XXX.	
QVINTILIS,		XXXI.	
SEXTILIS.		XXX.	
SEPTEMBER,		XXXI.	
OCTOBER,		XXX.	
NOVEMBER,		XXX.	
DECEMBER.		XXX.	
		IANVARIVS,	XXIX.
		FEBRVARIVS,	XXIIX.
		MARTIVS,	XXXI.
		APRILIS,	XXIX.
		MAIVS,	XXXI.
		IVNIVS,	XXIX.
		QVINTILIS,	XXXI.
		SEXTILIS,	XXIX.
		SEPTEMBER,	XXIX.
		OCTOBER,	XXXI.
		NOVEMBER,	XXIX.
		DECEMBER,	XXIX.

ANNVS CÆSARIS DIERUM CCCLXV.
menses habet duodecim.

IANVARIVS,	} dies habuit	XXXI.
FEBRVARIVS,		XXIIX.
MARTIVS,		XXXI.
APRILIS,		XXX.
MAIVS,		XXXI.
IVNIVS,		XXX.
QVINTILIS,		XXXI.
SEXTILIS,		XXXI.
SEPTEMBER,		XXX.
OCTOBER,		XXXI.
NOVEMBER,		XXX.
DECEMBER,		XXXI.

De Kalendario Romano. CAP. II.

COGNITIS his, quæ de triplici anni ordinatione apud Romanos passim traduntur, de singulis mensibus & diebus in iis festis agemus: quod antequam aggrediamur, operæpretium nos facturos arbitramur, si præmittamus Kalendarium Romanum antiquum è marmore, quod est Romæ in ædibus Massæiorum ad Agrippinam, descriptum, & à Paulo Mauro, ac filio illius Aldo aliquoties editum, cum quo etiam consentit illud, quod in charta patente, curante Benedicto Aria montano Antuerpiæ excusum est, & illud quod ab Huberto Goltzio in publicum datum est, quod meum studium benevolus Lector boni consulet.

VETVS KALENDARIVM ROMANVM E
marmore descriptum, in ædibus Massæiorum ad Agrippinam,
in tabula marmorea supernè fracta.

IANVARIVS.		FEBRVARIVS.	
A. K.IAN.F.		H. K.FEBR.N.	
B. F.		A. N.	
C. C.		B. N.	
D. C.		C. N.	
E. NON.F.		D. NON.	

F. F.
 G. C.
 H. C.
 A. AGON.
 B. EN.
 C. CAR.NP.
 D. C.
 E. EID.NP.
 F. EN.Dies vitiof.ex S.C.
 G. CAR.
 H. C.
 A. C.
 B. C.
 C. C.
 D. C.
 E. C.
 F. C.
 G. C.
 H. C.
 A. C.
 B. C.
 C. C.
 D. C.
 E. F.
 F. N.
 G. C.

XXXI.

MARTIVS.

E. N.
 F. N.
 G. N.
 H. N.
 A. N.
 B. N.
 C. N.
 D. EID.NP.
 E. N.
 F. LUPER:NP.
 G. EN.
 H. QVIR.NP.
 A. C.
 B. C.
 C. C.
 D. FERAL.F.
 E. C.
 F. TER.NP.
 G. REGIF.N.
 H. C.
 A. EN.
 B. EQ.NP.
 C. C.

XXIIX.

APRILIS.

D. K.MAR.NP.
 E. F.
 F. C.
 G. C.
 H. C. (est.
 A. NP. Hoc die Cæsar Pont. Max. factus
 B. NON.F.
 C. F.
 D. C.
 E. C.
 F. C.
 G. C.
 H. EN.
 A. EQ.NP.
 B. EID.NP.
 C. F.
 D. LIB.NP.
 E. C.
 F. QVIN.N.
 G. C.
 H. C.
 A. N.
 B. TVBIL.NP.
 C. Q.REX.C.F.
 D. C.
 E. C.
 F. NP. Hoc die Cæsar Alexand. recepit.
 G. C.

C. K.APR.N.
 D. C.
 E. C.
 F. C.LVDI Matri Magnæ...
 G. NON.LVD.
 H. NP.LVDI.
 A. N.LVDI.
 B. N.LVDI.
 C. N.LVDI.
 D. N.LVD.in Circ.
 E. N.
 F. N.LVDI Ceteri.
 G. EID.NP.LVDI.
 H. N.LVDI.
 A. FORD.NP.LVDI.
 B. N.
 C. N.LVDI.
 D. N.LVDI.
 E. CER.N.LVD.in Circ.
 F. N.
 G. PAR.NP.
 H. N.
 A. VIN.NP.
 B. C.
 C. ROB.NP.
 D. F.
 E. C.
 F. NP.LVDI Floræ

A. H. C.
A. G.
B. C.

G. C.Lvdi.
H. C.Lvdi.

XXXI.

XXX.

MAIVS.

IVNIVS.

A. K.MAI.N.
B. F.COMP.
C. C.
D. C.
E. C.
F. C.
G. NON.N.
H. F.
A. LEM.N.
B. C.
C. LEM.N.
D. NP.LVDI Mart.in Circ.
E. LEM.N.
F. C.
G. EID.N.P.
H. F.
A. C.
B. C.
C. C.
D. C.
E. AGON.NP.
F. N.
G. TVB.NP.
H. Q.REX.C.F.
A. C.
B. C.
C. C.
D. C.
E. C.
F. C.
G. C.

H. K.IVN.N.
A. F.MART.Car.Monct.
B. C.
C. C.
D. NON.
E. N.
F. N.
G. MENTI.in Capit.
H. VEST.N.FER.Vestæ.
A. N.
B. MATR.N.
C. N.
D. EID.N.
E. N.
F. Q.St.D.F.
G. C.
H. C.
A. C.
B. C.
C. C.
D. C.
E. C.
F. C.
G. C.
H. C.
A. C.
B. C.
C. C.
D. F.
E. C.

XXXI.

XXX.

IVLIVS.

AVGVSTVS.

F. K.IVL.N.
G. N.
H. N.
A. NP.
B. POPLIF.N.
C. N.LVDI APOLLIN.
D. NON.N.LVDI.
E. N.LVDI.
F. N.LVDI.
G. C.LVDI.
H. C.LVDI.
A. NP.LVDI.
B. C.LVD.in Circ.
C. C.MERK.
D. EID.NP.MERK.
E. F.MERK.

E. K.AVGVS.T.N.
F. C.FER.hoc die C.Gæf.Hispalin.vic.
G. C.
H. C.
A. NON.F.
B. F.
C. C.
D. C.
E. NP.Hoc die Cæsar Hispalin.vic.
F. C.
G. C.
H. C.
A. EID.NP.
B. F.
C. C.
D. C.

F. C.MERK.
 G. C.MERK.
 H. LYCAR.NP.MERK.
 A. CLVDI VICT.CAESAR
 B. LYCAR.LVD.
 C. CLVDI.
 D. NEPT.LVDI.
 E. N.LVDI.
 F. FVRR.NP.LVDI.
 G. C.LVDI.
 H. C.In Circ.
 A. C.In Circ.
 B. C.In Circ.
 C. C.In Circ.
 D. C.

XXXI.

E. FONT.NP.
 F. C.
 G. VIN.F.P.
 H. C.
 A. CONS.NP.
 B. EN,
 C. VOLC.NP.
 D. C.
 E. OFIC.NP.
 F. C.
 G. VOLT.NP.
 H. NP.H.D.ara Victorię in Curia dedic.
 A. F.
 B. F.
 C. C.

XXXI.

SEPTEMBER.

OCTOBER.

D. K.SEPT.N.Hoc die Fer.Nep.
 E. N.
 F. Np.
 G. C.LVDI Romani.
 H. Non.F.LVD.
 A. F.LVDI.
 B. C.LVDI.
 C. C.LVDI.
 D. C.LVDI.
 E. C.LVDI.
 F. C.LVDI.
 G. N.LVDI.
 H. Eid.NP.
 A. F.Equor.prob.
 B. LVD.Rom.in Circ.
 C. C.In Circ.
 D. C.In Circ.
 E. C.In Circ.
 F. C.In Circ.
 G. C.MERK.
 H. C.MERK.
 A. C.MERK.
 B. NP. MERK. H.D. Augusti natalibus
 Lud.Circ.
 C. C.
 D. C.
 E. C.
 F. C.
 G. C.
 H. F.
 A. C.

XXX.

B. K.OCT.N.
 C. F.
 D. C.
 E. C.
 F. C.
 G. C.
 H. Non.F.
 A. F.
 B. C.
 C. C.
 D. MEDI.TR.
 E. AVGVST.NP.
 F. FONT.NP.
 G. FN.NP.
 H. Eid.NP.
 A. F.
 B. C.
 C. C.
 D. ARM.NP.
 E. C.
 F. C.
 G. C.
 H. C.
 A. C.
 B. C.
 C. C.
 D. C.LVD.VICT.
 E. C.LVDI.
 F. C.LVDI.
 G. C.LVDI.
 H. C.LVDI.

XXXI.

NOVEMBER.

DECEMBER.

A. K.NOVEM.N.
 B. F.
 C. F.
 D.

G. KDEC.N.
 H.
 A.
 B.

E. Non.F.

A
E. NON.F.
F. F.LVDI.
G. C.LVDI.
H. C.LVDI.
A. C.LVDI.
B. C.LVDI.
C. C.LVDI.
D. C.LVDI.
E. EID.NP.Epul.indict.
F. F.Equor.prob.
G. C.LVD.pleb.in Circ.
B
H. C.In Circ.
A. C.In Circ.
B. C.MER.
C. C.MERK.
D. C.MERK.
E. C.
F. C.
G. C.
H. C.
C
A. C.
B. C.
C. C.
D. C.
E. C.
F. C.

XXX.

C. NON.F.
D.
E. C.
F. C.
G. C.
H. C.
A. AGON.NP.
B. EN.
C. EID.NP.
D. F.
E. CONS.NP.
F. C.
G. FERIAE SATVRN.
H. C.
A. OPAL.NP.
B. C.
C. DIV.NP.
D. C.
E. LAR.NP.
F. C.
G. C.
H. C.
A. C.
B. C.
C. F.
D. F.
E. C.

XXXI.

SEQUITVR HVIVS KALENDARII
explanatio.

De discrimine dierum apud Romanos.

CAP. III.

DE Anno & Mensibus diximus, sequuntur Dies, qui minores anni partes sunt. Non autem propositum nobis est hoc loco ea adducere, quæ de diebus ab Astronomis dicuntur: ut quod alius sit dies naturalis, alius artificialis. Sed de civili tantum agemus, qui est spacium vigintiquatuor horarum. Apud Romanos autem est spacium à media nocte ad proximam mediam. Illi enim à media nocte diem suum incoperunt, quod Terentius Varro testatur, quum Athenienses ab occidente Sole, Babylonij ab eodem oriente, Umbri à meridie diem inciperent. Diei partes primum duæ apud Romanos erant, ante meridiem, & post meridiem. Auctor Censorinus de Die natali, cap. 19. Alij postea eundem in quatuor partes, sicuti & noctem similiter diuiserunt, id quod testatur similitudo illa militaris, cum dicitur, Vigilia prima, item secunda & tertia, & quarta. Tandem verò plura noctis & diei tempora notata, & propriis discreta nominibus, quæ apud veteres Poetas, ut Censorinus ait, passim scripta inueniuntur. Primum diei tempus dicebatur media nox: alterum mediæ noctis inclinatio, vel de media nocte: tertium, gallicinium, siue galli cantus: quartum, contincinium, quod & galli conticescerent, & homines etiam tum quiescerent: quintum, diluculum, cum incipit dignosci dies: sextum, manè, cum est dies clarus. Dictum autem manè est, aut quod ab inferioribus locis, id est, à manibus exordium lucis emergeret, aut ab omine boni nominis, quod Lanuini manè pro bono dixerint. Varro ait, Manè dictum à manando, quod tum manaret dies ab Oriente: septimum, tempus ante meridianum: octauum merides, quæ ipsa est mediæ diei pars. Sunt qui meridiem dictum putent, quod ærus sit dies: id est, purus. Nam merides est purior diei pars, quia Sol in medio cælo rutilat, & omnem orbem pari illustrat claritate: nonum, tempus pomeridianum: decimum, Solis occasus, siue suprema tēpestas, hoc est, nouissimum diei tempus: undecimū,

vespera, quæ à stella, quæ Græcis *σπερ*; dicitur, nomen habet, quod tum appareat: duodecimum, crepusculum, sic fortasse appellatum, quod res incertæ crepere dicuntur: idque tempus noctis sit, an diei, incertum est: decimum tertium, prima fax, quod lumina tum accendebantur. Liuius primas tenebras appellat. Horatius lib. 2. epist. prima lumina: decimum quartum, concubia nox, cum itum est cubitum: decimum quintum, intempesta nox: id est, multa nox, quia nihil agi est intempestiuum. Ælius: Intempestiuum est, inquit, cum tempus agendi est nullum, quod alij concubium appellarunt, quod ferè omnes tunc cubarent. Alij ab eo quod siletur: silentium noctis dixerunt: decimum sextum, inclinatio ad mediam noctem. Hæ partes breuiter. hoc typo comprehenduntur

		Manè.
	Lucem, cuius partes sunt:	Ad Meridiem.
		Meridies.
		De Meridie, siue tempus occiduum.
		Solis occasus, siue suprema tempesta.
DIES civilis con- tinet	Diluculum.	
	Crepusculum.	Vesper.
	Tenebras, seu noctem, cuius partes sunt:	Prima fax.
		Concubium.
		Nox intempesta.
		Ad mediam noctem.
		Media nox.
		De media nocte, vel, mediæ noctis inclinatio.
		Gallicinium.
		Conticubium.

Cæterum non omnes dies vnius generis erant, sed quædam earum discrimina & diuersitates. Numa enim, cum annum in duodecim menses distribuisset, eundem etiam in certa dierum genera diuisit, ita vt quidam dies essent Festi, alij Profesti, alij Intercisi. Festi dicebantur, qui Diis dicari erant: Profesti, qui hominibus ad administrandam rem priuatam, publicamque concessi erant: sic dicti, vt Festus ait, quod procul sint à religione numinis diuini. Intercisi erant Deorum, hominumque communes, quibusdam enim illorum horis fas erat, quibusdam non fas erat ius dicere. Nam cum hostia cædebat: fari nefas erat: inter cæsa & porrecta, fari licebat: rursus cum adolebatur, non licebat. Ideoque Intercisi, vel quomodo veteres pronunciabant, & quomodo etiam in Kalendario notantur, Endotercisi vocabantur, aut quod intercederet fas, aut quod intercisiu esset nefas. Festi porro dies, inquit Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. diuiduntur in sacrificia, epulas, ludos, ferias. Sic & Profesti in Fastos, Comitiales, Comperendinos, Statos, & Præliares. Sacra celebritas est, vel cum sacrificia Diis offeruntur: vel cum dies diuinis e-pulationibus celebrantur: vel cum ludi in honorem aguntur Deorum: vel cum feriae aguntur.

Feriarum autem aliæ sunt publicæ, aliæ priuatæ. Publicarum porro genera sunt quatuor: aut enim statiuæ sunt, aut conceptiuæ, aut imperatiuæ, aut nundinæ. Et statiuæ quidem ferie sunt vniuersi populi communes, certis & constitutis diebus, ac mensibus, & in fastis statis obseruationibus annotatæ, in quibus præcipuè seruantur Agonalia, Carmentalia, Lupercalia. Conceptiuæ sunt, quæ quotannis à Magistratibus, vel Sacerdotibus concipiuntur in dies vel certos, vel etiam incertos: vt sunt Latinæ, Paganalia, Sementinæ, Compitalia. Imperatiuæ sunt, quas Consules, vel Prætores pro arbitrio potestatis indicant. Nundinæ sunt paganorum, id est rusticorum, quibus conueniunt negotiis propriis, vel mercibus prouidendi.

Priuatæ autem ferie sunt vel propriæ familiarum, vt Claudie familiæ, aut Æmiliae, aut Iulie aut Cornelie, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebrationis obseruat, de quibus loquitur duodecim tabulæ: Sacra priuata perpetua manent: vel sunt singulorum, vt natalium fulgurumque susceptiones, aut funerum, atque expiationum. Festus: Priuatæ ferie vocantur sacrorum propriorum, velut dies natales operationis, denecales. Apud veteres quoque quicumque nominasset, vt ait Macrobius, Semonam, Seiam, Segeriam, Tutilinam, ferias obseruabat: Item Flaminica, quoties tonitrua audisset, feriata erat, donec Deos placasset,

A Cæterum ad ferias publicas quod attinet, indicebantur illæ, & proclamabantur singulis mensibus à Rege sacrorum, & à Prætoribus. Ab hoc quidem vacationis à forensibus negotiis: ab illo autem sacrorum ritè peragendorum gratia. De Rege sacrificulo testis est Varro libro quinto de lingua Latina: Rex cum ferias menstruas Nonis Februariis edicit, hunc diem Februatum appellat. Et paulò post: Harum rerum vestigia apparent in sacris Nonalibus in arce: quòd tunc ferias primas menstruas, quæ futuræ sint eo mense, Rex prædicat. Ex quibus verbis satis perspicuum est, Regem sacrificulum singulorum mensium ferias proclamasse. Videlicet (vt Arnobius aduersus Gentes libro secundo scribit) in hunc modum: Lauatio Deum matris est hodiè: Iouis epulum cras est: Æsculapij geritur, celebraturque vindemia: Lectisternium Cereris erit Idibus proximis: Telluris natalis est, &c. Prætorem autem etiam ferias, quæ Compitalia dicebantur, morte maiorum, verbis olim solennibus concepisse, Agellius libro 10. capite 24. Macrobius libro 1. Saturnal. capite 4. auctores sunt.

Postquam enim modò die quinti, modò die quinto veteres dixisse docuissent, ad demonstrandam hanc veterum consuetudinem conferre plurimum, addiderunt hæc solennia verba, quibus more maiorum Compitalia Prætor concipere solet: Die Noni post Kalendas Ianuarias Quiritibus Compitalia erunt. Nec quidem Compitalitas duntaxat, sed etiam ferias omnes conceptiuas, & imperatiuas indicere prætor consueuisset, ex eodem Macrobio & Suetonio probari potest. Macrobij verba supra sunt recitata. Suetonius in Claudio scribit: Obseruauitque sedulo, vt quoties terra in Vrbe mouisset, ferias aduocata concione Prætor in Vrbe indiceret. Vide hac de re plura apud Iacobum Ræuardum lib. 5. Variorum, cap. 19.

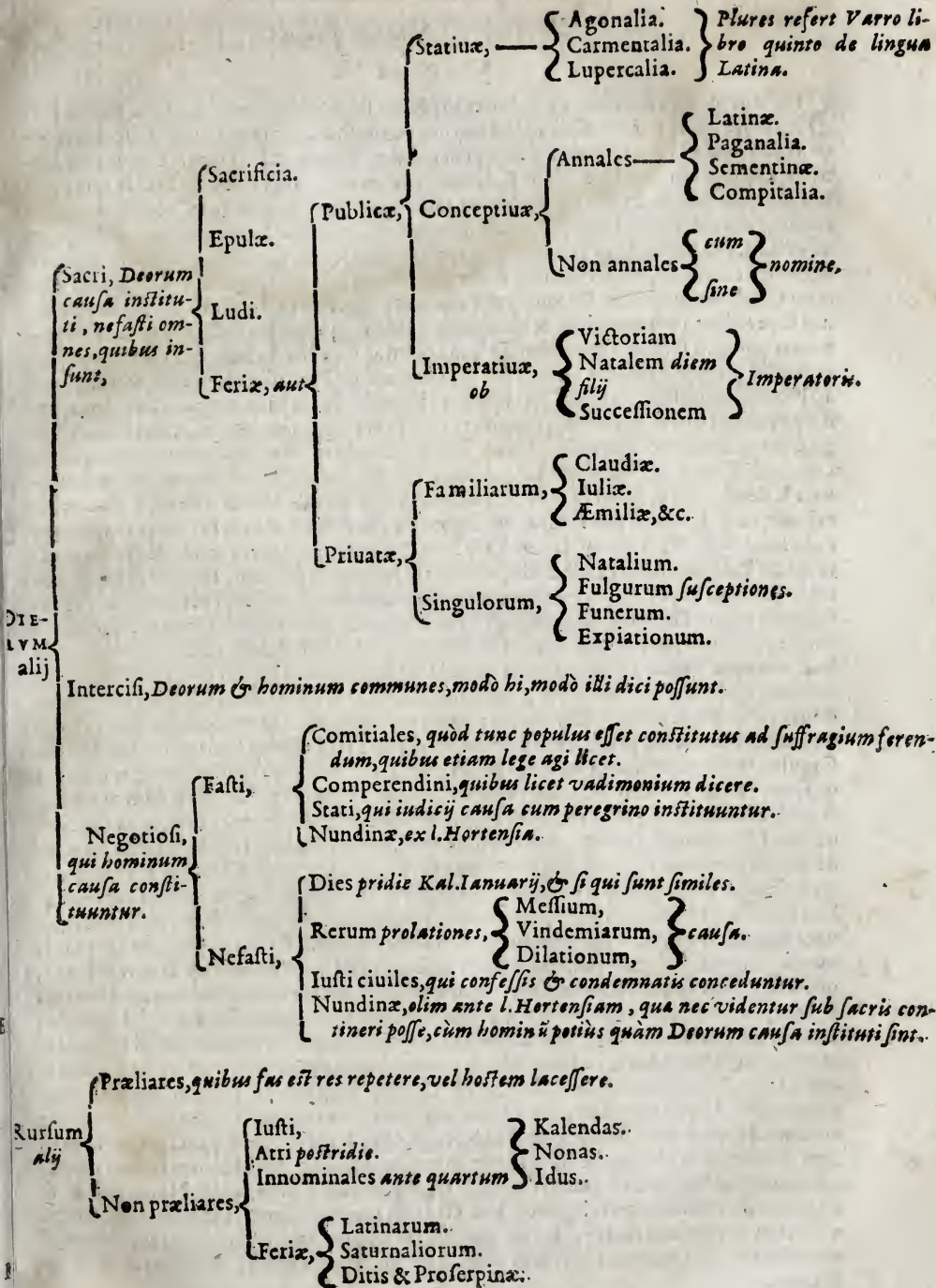
Quid porro feriis fieri deberet, docet Cicerò libro 2. de Legibus, his verbis: Feriis iurgia amouento: easque in famulis, operibus patratibus, habentò: itaque, vt ita cadat in annuis infractibus, descriptum est: certasque fruges, certasque baccas sacerdotes publice libantò: hoc certis sacrificiis ac diebus. Itemque alios ad dies vbertatem lactis, fœtibusque seruanto: Idque ne committi possit, ad eam rem & rationem cursus annuus Sacerdotes finiuntò, quæque cuique diuò decoræ gratæque sint hostiæ, prouidentò. Et paulò post hanc legem explicans, hæc dicit: Feriarum, festorumque dierum ratio in liberis quietem habet litium, & iurgiorum: in seruis operum, & laborum, quia compositio anni conferre debet & ad perfectionem operum rusticorum, & ad remissionem animorum: per quod tempus, vt sacrificiorum libamenta seruentur, fœtibusque pecorum, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est, &c. Hæc Cicerò.

De feriis etiam hoc notandum est, quod Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimosexto habet: Sacerdotes, inquit, affirmabant, ferias pollui, quoties iis indictis, conceptisque opus aliquod fieret. Præterea non licebat Sacrorum Regem, & Flamines videre feriis opus fieri. Atque ideò per Præconem denunciabant, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens multabatur. Præter multam etiam affirmabant eum, qui talibus diebus imprudens aliquod egisset, porco piaculum dare debere: prudentem expiare non posse Scæuola Pontifex asseuerabat. Sed Varro negat eum pollui, qui opus vel ad eos pertinens, sacrorumve causa fecisset, vel aliquid ad urgentem vitæ utilitatem respiciens acitasset. Scæuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, id quod prætermissum noceret: quapropter si bos in specus decidisset, eumque paterfamilias, adhibitis operis liberasset, non est visus ferias polluisse: nec ille qui trabem recti fractam fulciendo ab imminenti vindicauit ruinam.

Ad profectos dies venio, quorum alij fuerunt Fasti, alij Comitiales, alij Comperendini, alij Stati. Fasti sunt, quibus licet fari Prætori tria verba solennia, Do, Dic o, Ad dic o: quibus contrarij sunt Nefasti. His enim non licebat Prætori tria illa verba solennia fari. Comitiales, quibus cum populo agi licet. Comperendini, quibus vadiationi licet dicere. Stati, qui iudicij causa cum peregrino instituuntur. Et quidem Fasti dies qui propriè sic appellantur, in Calendario notati omnes sunt litera F. ac sunt numero xxxix. Non tamen his solum, verum etiam aliis diebus Prætori tria illa solennia verba dicere licebat: Comitibus scilicet, & illis qui dicuntur Nefasti primò. Eam ob causam Paulus Manutius tria Fastorum dierum genera facit. Primum genus eorù, de quibus iam diximus, quibus fari sæpè & licebat, & solebat: atque hi propriè erant Fasti, & toti propriè, quòd per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interueniret, nūquam Prætor ius nò dicebat: toti, quòd fari omnibus horis licebat. Alterum genus eorù, qui & ipsi propriè fasti erant, sed non toti: hoc est, quibus quidem fari

licebat sed non omnibus horis: quales sunt, qui in Calendario notantur literis his, **EN**: NP:F.P.Q.REX.C.Q.ST.D. quę notę sic explicantur: **EN**. Endotercios, vel intercios denotat, de quibus suprà. **NP**. Nefastos primò: id est, quibus quidem horis matutinis ius dicere non licebat, postmeridianis autem licebat. His contrarij erant **F.P.** id est, Fasti primò. Iis enim antemeridianis horis iustitium erat, post meridiem verò fari licebat. **Q.REX.C.** significat, Quando Rex comitiavit, **Q.ST.D.** Quando stercus defertur, de quibus suo loco plura. Hi autem erant omnes **LXV.** Tertium genus Comitiales fuere, qui casu tantum, non autem propriè Fasti erant. Quia, cum Comitia non haberentur, tunc fari solum Prætor solebat. Hi modò toti erant Fasti, cum nulla scilicet Comitia haberentur: modò ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minimè per totum diem. Atque hi numero erant **CXXIV.** qui reliquis duobus generibus additi, **CXXCVII.** numerum efficiunt. Reliqui, præter hos omnes, erant Nefasti, hoc est, non licebat iis Prætori tria solennia verba fari: Causas tamen agere, concionem habere, & legem promulgare licebat. Porro quòd ad rem militarem attinet, ibi etiam non erant vnus generis dies omnes. Alij enim erant Præliares: alij non præliares. Iustos enim à Præliariis Macrobius segregat. Præliares erant, quibus fas erat res repetere, vel hostem lacessere. Iusti erant continui triginta dies, quibus exercitui imperato, vexillum rusticoloris in arce positum erat. Non Præliares erant, quibus res repetere, aut hostem lacessere non licebat, quales erant dies Iusti, item atri, vt postridie Kalendas, Nonas, & Idus. Innominales, vt ante quartum Kalendas, Nonas, & Idus, & Feriæ Latinarum, Saturnaliorum, Ditis ac Proserpinæ.

De diebus atris Verrius Flaccus libro quarto, de Verborum significatione, apud Agellium libro quinto, capite decimosextimo, cur ij, qui sunt postridie Kalendas, Nonas, Idus, quos vulgus imperitè Nefastos dicat, ita sint appellati, & habiti, his verbis docet: Vrbe, inquit, à Gallis Senonibus recuperata, Lucius Attilius in Senatu verba fecit: Quintum Sulpitium Tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postridie Idus fecisse. Tum exercitum populi Romani occisione occisum, & post diem tertium eius diei Vrbe, præter Capitolium, captam esse. Complurèsque alij Senatores recordari sese dixerunt, quoties belli gerendi gratia res diuina postridie Kalendas, Nonas, Idus à Magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio Reipublicæ malè gestum esse. Tum Senatus eam rem ad Pontifices reiecit, vt ipsi, quòd videretur, statuerent. Pontifices decreuerunt nullum iis diebus sacrificium rectè futurum. Ante diem quoque quartum Kalendas, vel Nonas, vel Idus tanquam Innominalem diem plerique vitant. Eius obseruationis in religio vlla sit tradita, quæri solet. Nihil super ea re scriptum inuenimus, nisi quòd Claudius Annalium quinto, cladem illam pugne Cannensis vastissimam, factam dicit ante diem quartum Nonas Sextileis. Hactenus Agellius. Idem habet Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimosexto. De atris diebus etiam multa Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima quinta. De feriis Latinarum, Saturnaliorum, Ditis ac Proserpinæ ita Macrobius: Nam cum Latiar, hoc est, Latinarum solenne concipitur, item diebus Saturnaliorum: sed & cum mundus patet, nefas est prælium sumere. Quare nec Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter Romanum populum, Latinòsque firmatę sunt, inchoari bellum decebat: nec Saturni festo, qui sine vilo tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo, quòd sacrum Diti patri, & Proserpinæ dicatum est, meliùsque oclusa Plutonis fauce, eundem ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit: Mundus cum patet, Decorum tristitium atque inferum quasi ianua patet, propterea non modò prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, vxorem liberum quærendorum causa ducere religiosum est, &c. Verum tamen hi dies obseruabantur in inferendo bello, non in excipiendo. Tum enim omnes præliares erant. Atque hæc in genere de dierum discrimine dicta sint, quæ omnia hoc typo comprehenduntur.

Singulos menses Romani ex ordinatione Romuli distribuerunt in partes tres, in Kalendas, Nonas, & Idus. Kalendas dixerunt primum cuiuscunque mensis diem, à Græco verbo *καλάω*, id est, voco: quo etiam præsci Latini frequenter vsi sunt. Cur autem primum singulorum mensium diem Kalendas vocitarint, causa hæc fuit: Præscis temporibus, antequam Fasti à Cn. Flauio Scriba inuitis patribus in omnium notitiam proderentur, Pontifici minori hæc prouincia delegabatur, vt nouæ Lunæ primum obseruaret aspectum, visamque Regi sacrificulo nunciaret: atque tum sacrificio à Rege & minore Pontifice celebrato, idem Pontifex Kalata, id est, vocata in Capitolium plebe, iuxta Curiam Calabram, quæ casæ Romuli proxima erat, quot numero dies à Kalendis ad Nonas superessent, pronuntiabat: & quintanas quidem, quinquies dicto verbo *καλάω*, septimanas repetito septies prædicebat. Et hunc diem, qui ex his diebus, qui calarentur, primus esset, placuit Kalendas vocari. Idco autem minor Pontifex numerum dierum, qui ad Nonas superessent, calando prodebat, quod post nouam lunam oportebat Nonarum die populares qui in agris essent, confluere in Urbem, accepturos causas feriarum à Rege sacrorum, sciturusque quid esset eo mense faciendum. Hæc Macrobius, cum quo facit etiam Terentius Varro, qui lib. 5. de ling. Lat. sic scribit: Primi dies mensium nominari Kalendæ: ab eo, quod hæis diebus kalentur eius mensis Nonæ à Pontificibus quintanæne, an septimanæ sint futuræ, in Capitolio, in curia Calabra sic: Dies te quinque kalo Iuno Nouella. Septem dies te kalo Iuno Nouella: hoc enim modo legendum esse docet Iosephus Scaliger, & addit, non malè etiam pro Iunone, Ianam legi, quo nomine Luna sit appellata à veteribus: item pro vocabulo Nouella, in vetustioribus excusis, quod etiam Turnebus indicat, legi Couella, quod ipse deducit à Couum, quomodo veteres cælum appellarunt, ita vt sit Iuno, vel Iana Couella: Iuno, vel Iana cœlestis. Sed hæc *ἐν περιέρῳ*. Venio ad Nonas, quas quidem sic dictas putant, quasi nouæ obseruationis initium, quod in eas occurreret principium Lunæ, vel quod ab eo die semper ad Idus nouem dies putarentur. His diebus populus ex agris in Urbem conueniebat in arce, ibique Rex sacrorum prædicebat primas (vel priuas, vt Iosepho Scaligero placet: id est, singulas) ferias menstruas, qua de re paulo antè diximus. Porro quidam menses habebat quatuor Nonas, quidam sex, inde vsque à Romulo primò Rege. Is enim cum ita menses distribuisset, vt alij essent dierum triginta vnus, alij vndetriginta: tum, vt ex die Nonarum, Idus nono die essent, & inter Idus ac sequentes Kalendas sedecim dies intercederent, in mensibus illis, qui triginta vnum dies habebant, inter Kalendas & Nonas interiecit duos illos, quibus mensis angebatur, dies: inde fiebat, vt alius mensis quatuor, alius sex Nonas haberet, quod etiam Cæsar, cum annum aliter ordinaret, obseruauit, ne stata sacra, quæ à Præscis instituta fuerant, transferrentur. Restant Idus, quæ in quouis mense sunt octo: dictæ Idus, vocabulo Thufco, apud quos idem dies Itis vocabatur, quod significat Iouis fiduciam. Cum enim Iupiter sit auctor lucis, vnde etiam Lucetius & Diespiter dicitur: huius autem diei lux non cum Solis occasu finiatur, sed splendorem diei & noctis continuet, Luna illustrante, quod semper in plenilunio: id est, medio mense fieri soleat, idco iure Iouis fiduciam vocari eum putant. Alij volunt, Idus dictas quasi vidus, à videndo, vel *ὄρω τὴν εἰδήσιν*, id est, videre, quod eo die plenam speciem Luna demonstrat. Alij ab oue iduli, quæ Idibus omnibus immolatur, Alij putant Hetruscam vocem esse, apud quos iduare erat diuidere: idcoque hunc diem idus dictam, quod mens diuidat, quia plerunque in medium mensem incidunt. Ab Idibus dies reliqui omnes referuntur ad Kalendas sequentis mensis. Dies postridie Calendarum, Nonarum & Iduum atros vel infaustos religiosos, hoc est, tristi omine infames, impeditosque esse, in quibus & res diuinas facere, & rem quampiam nouam exordiri non liceat, iam antè monuimus. Sed tempus est, vt iam ordinae de singulis mensibus, & diebus in iis festis agamus.

De mense Ianuario, & diebus in eo festis.

CAP. V.

Diximus supra, Romulum annum suum decem tantum fecisse mensium, quorum primus fuerit Martius. Iis verò Numa Pompilius duos alios adiecit, vt duodecim menses essent, Ianuarium scilicet, & Februarium. Primum mensem appellauit Ianua-

A Ianuarius, à Iano, de quo alibi diximus: quòd sicut Ianus Deus est bifrons, & præterita, & futura videt; ita etiam hic mensis respiciat & finem transacti anni, & principium futuri.

Cur ab hoc mense annum incæperint Romani, Plutarchus docet, has causas afferens: vel quòd Numa Pompilius, pacis studiosus, & ciues à re bellica ad agriculturam transdere cupiens, Ianuario principem locum assignauerit, Ianoque magnos honores detulerit, ut qui ciuilibus vitæ, & terræ colendæ, quàm belli fuisset studiosior, cum Romulus homo bellicosus, & Martis filius Martium cæteris præposuisset: vel quòd Numa ad naturæ potiùs ordinem respiciens, cum post brumam Sol progrediendi sine facto, conuertatur, & ad nos cursum reflectat, ac quasi de nouo cursum suum incipiat, optimum iudicauerit, idem anni: quod Solis, esse principium: cui sententiæ etiam Ouidius accedit, ita canens:

*Bruma noui prima est, veterisque nouissima Solis,
Principium capiunt Phæbus & annus idem.*

Porro hic mensis in Iunonis tutela erat, quod cum ex aliis, tum ex Calendario veteri rustico manifestum est: atque ex constitutione Numæ Pompilij xxi. dies habuit, ex ordinatione autem C. Iulij Cæsaris xxxi. Videamus igitur, qui dies in eo fuerint festi, idque præeunte nobis Calendario Romano, & Ouidio in Fastis.

C DE MENSIS IANUARIJ DIEBUS

Festis sic habet Calendarium.

A. K. I. A. N. F.

Id est, Kalendæ Ianuarij Fastus. Priores literæ, A, B, C, D, E, F, G, H, quarum serie totum conteritur Calendarium, dies nundinarum demonstrant.

Kalendæ omnes in Iunonis tutela erant, teste Ouidio in i. Fastorum:

Vendicat Ausonia Iunonis cura Kalendas, &c.

Ianuarij autem Kalendæ præter cæteras: maximè celebres erant, propter anni initium:

D Primùm his Kalendis omne genus operis in sua quique arte inchoabant, instaurabantque, ut scilicet, cum omnia principiis inesse soleant, si prima anni die industrij, & solertes essent, de totius anni diligentia & solertia augurarentur. Ita Ouidius:

Pòsteã mirabar cur non sine litibus esset

Prima dies: Causam percipe, Ianus ait.

Tempora commisi nascentia rebus agendis,

Totus ab auspicio ne foret annus iners.

Quisque suas artes ob idem delibat agendo,

Nec plus quàm solitum testificatur opus.

E Hoc eodem die, qui designati Consules erant, Consularum inibant, & comitati frequentanti populo ascendebant in Capirolium, & Ioui Optimo Maximo iniuges iuuenocos mactabant, multaque odorem facientia in templis, & pro foribus templi cremabantur. Quod obseruatum fuit ab anno vrbis Id. ci. quo Q. Fuluius Nobilior, & T. Annius Lucus Consules fuerunt. Ab eo enim anno regulariter hic dies solènis Consularum inuendo fuit. Testatur id præter veterum historicorum innumeros locos, Quid. his versibus:

Cernis odoratis ut luceat ignibus ather,

Et foret accensis spica ciliisa focus.

Flamma nitore suo templorum verberat aurum;

Et tremulum summa spargit in aede iubar.

Vestibus intactis Tarpeias iur in arces,

Et populus festo concolor ipse suo est.

Iàmque noui præeunt fascès, noua purpura fulget;

Et noua conspicuum pondera sentit ebur.

Colla rudès operum præbent ferienda iuueni,

Quos aluit campis herba phaliscæ suis.

Kalendas Ianuarij amici lætis precationibus faustum sibi inuicem ominabantur, teste præter Plinium & alios, Ouidio:

At cur læta tuis dicuntur verba Kalendis?

Et damus alternis, accipimúsque preces.

Item munera sibi inuicem mittebant boni omnis causa, videlicet caricas, coriotides, & mella, ut dulces dies anni à dulcibus rebus auspicarentur: & stipem, id est, nummum signatum: quæ omnia simul strenas appellârunt: cuius rei origo ad ipsum T. Tatium Regem à Symmacho refertur, quod is verbenas è Iuco Streniæ Deæ acceperit, significans strenuis viris istas deberi. Strenam, inquit, festus, vocamus, quæ datur die religioso, omnis boni gratia, à numero, quo significatur alterum, tertiamque venturum similibus commodi, veluti trenam, præposita S litera, ut in loco, & lite solebant antiqui. Constituta autem per Cn. Octauium Augustum Monarchia, hic mos inoleuit, ut equites ac reliquus populus ipsis etiam Imperatoribus strenam Kalendis Ianuarij conferrent: qua de re sepe loquitur Suetonius.

Hoc item die erat festum Iani, cui sacra fiebant ex libo, quod ab eo Ianua antiqui dicebant: auctor Festus. Item ex mola, quæ farina horna & sale miscebatur: quin etiam thure & mero. Ouidius:

Iane tibi primum thura, merumque fero.

Erat etiam festum dedicationis templorum Æsculapij, & Iouis in insula Tyberina, quod Ouidius ex ipsis Fastis se didicisse scribit his verbis:

Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis,

Sacrauere Patres hac duo templa die.

Accepit Phæbo, nymphæque Coronide natum,

Insula diuidua quam premit amnis aqua.

Iuppiter in parte est, cepit locus vnus vtrumque,

Iunctæque sunt magno templa nepotis auo.

Plurimum autem celebritatis Kalendis Ianuariis festo duorum templorum dedicatione accessit. Cùm Seruius auctor sit, nihil apud Romanos tam solempne fuisse, quàm diem consecrationis, siue dedicationis. Ceterùm Æsculapio de capra res diuina imprimis fiebat, quoniam capra nunquàm sine febre esse dicitur, sed & gallus: quidam etiam gallinas scribunt ei oblatas fuisse, & has quidem rostro nigro, nigrisque pedibus, & digitis imparibus. Si enim luteo essent rostro, vel pedibus, impure dicebantur ab Aruspibus. De Iouis sacris dicemus postea.

Sequitur in Calendario.

B. F.

Secundus Ianuarij dies, qui quartus Nonarum: vel postridie Kalendas, Latine dicitur, Fastus erat. Idem etiam erat alter, ut paulò antè docuimus.

C. C.

Tertius Ianuarij dies, Latine tertius Nonarum, & erat Comitialis.

D. C.

Quartus Ianuarij dies, pridie Nonas. Hic etiam Comitialis erat.

E. N. O. N. F.

Quintus Ianuarij dies, Nonæ Ianuarij erant, dies Fastus. De Nonis diximus antè. Hæc in nullius Dei tutela erant. Ouidius: *Nonarum tutela Dea caret.*

F. F.

Sextus, postridie Nonas Ianuarij, vel octauus Iduum, & erat Fastus, item ater.

G. C.

Septimus dies, Latine septimus Iduum, Comitialis.

H. C.

Octauus, sextus Iduum, Comitialis.

A. A. G. O. N.

Nonus dies Latine dicitur quintus Iduum. Hæc die celebrabantur A. G. O. N. I. A, siue A. G. O. N. A. L. I. A, de quibus Varro lib. 5. de lingua Latina: Dies Agonales, per quos Rex in regia arietem immolat, dicti ab agone, eò quod interrogatur à principe ciuitatis, & princeps gregis immolatur. Festus: Agonium dies appellabatur, quo Rex hostiam immolabat. Hostiam enim antiqui agoniam vocabant. Agonium etiam putabant Deum dici præsentem rebus agendis, cuius festa Agonalia dicebantur. Siue, quia agones dicebantur montes, Agonia sacrificia, quæ fiebant in monte. Hinc Romæ mons Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonenfis. Ouidius lib. 1. Fastorum quinque rationes huius vocabuli affert, quarum prima cum Varronis sententia conuenit, videlicet dicta Agonalia, quod minister sacrorum siue victimarius cultrum manu tenens, atque hostiam feriturus rogare soleret, agone: id est, serione: nec nisi iussus hostiam percuteret: quem

morem

A morem etiam Seneca lib. 3. Partitionum, explicat. Altera est, quòd Agonalia nomen habeant ab agendo, quòd pecudes non sponte ad sacrificium veniant, sed agantur, vnde etiam hostia, agonia dicitur. Tertia, quòd ab agnis, quasi Agnalia, nomen habeant: quamuis Rex sacrorum arietem immolaret. Quarta, quòd sic appellentur, à metu hostiarum, quæ viso cultro, quo erant ferendæ, in aqua, siue in mola, vbi tingebantur, trepidabant: nam *ἀγων* trepidationem significat. Vltima quòd Agonalia nomen habeant à Ludis Græcorum, qui Agones dicebantur, cui sententiæ ipse accedit. Versus Ouidij sunt:

*Quattuor adde dies, ductis ex ordine Nonis,
Ianus Agonali luce piandus erit.*

R. 1. Ratio.

*Numinis esse potest, succinctus causa minister,
Hostia cœlitibus quo feriente cadit.*

*Qui calido strictos tincturus sanguine cultros
Semper agatne rogat, nec nisi iussus agit.*

2. *Pars quia non veniant pecudes, sed agantur ab actu,
Nomen Agonale credit habere diem.*

3. *Pars putat hoc festum priscis Agonalia dictum,
Vna sit ut proprio littera dempta loco.*

4. *Aut quia prauisos in aqua timet hostia cultros,
A pecoris lux est ipsa notata metu.*

5. *Fas etiam fieri solitis aetate priorum
Nomina de ludis Græca tulisse diem.*

*Et prius antiquus dicebat Agonia sermo,
Veraque iudicio est vltima causa meo:*

E Agnalibus autem Rex sacrorum arietem immolabat, Ouidio teste:

*Vtque ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum
Numina lanigera coniuge debet ouis.*

B. E. N.

Decimus Ianuarij dies, quartus Iduum, Endotercifus, siue Intercifus erat: de quo nomine suprâ diximus.

C. C. A. R. N. P.

D Vndecimo die, tertio Iduum, Carmentalia celebrantur. Et hic dies erat nefastus primò, quod quomodo sit intelligendum, paulò antè docuimus.

C. A. R. M. E. N. T. A. L. I. A, inquit Varro, nominantur, quòd sacra tum, & feriæ Carmentis. Ouidius hoc die ferias esse Carmentæ multis versibus docet, quem vide. Fuit autem Carmenta Euandri mater mulier vaticinica, quæ post obitum in Diuarum numerum relata est, condiraque ei ara sub Capitolio ad portam Carmentalem, de qua libro secundo diximus. Ad hanc igitur aram sacra ei hoc die facta sunt. Ouidius:

*Proxima prospici et Tithono aurora relicto,
Arcadia sacrum Pontificale Dea.*

*At vates felix, ut Diis gratissima vixit:
Possidet hunc Iani sic Dea mense diem.*

E Eodem etiam die quædam Iururnæ dicata est in campo Martio, de qua nos suprâ. Ouidius:

*Te quoque lux eadem Turni soror ade recepit,
Hic vbi virginea campus obitur aqua.*

D. C.

Duodecimus dies Ianuarij, pridie Idus, Comitiales.

E. E. I. D. N. P.

Decimus tertius, Eidus, nefastus primò, Idus omnes Ioui sacræ erant, ideòque ipsi ouis mactabatur, quæ ab hoc dicebatur Idulis. Ouidius:

Idibus alba Ioui, grandior agna cadit.

Festus: Idulis ouis dicebatur, quæ omnibus Idibus Ioui mactabatur. Macrobius etiam lib. 1. Saturnaliorum, capite 15. Sunt qui existiment, Idus ab oue Iduli dictas, quam hoc nomine vocant Thufci: & omnibus Idibus ouis immolatur à Flamine. Idibus autem Ianuarij veruecem Ioui mactatum & immolatum esse, Ouidius tradit, inquit:

*Idibus in magni castus Iouis ade Sacerdos
Seminaris flammis viscera libat ouis.*

Hoc eodem die Octavius Imperator Augustus dictus, & Prouinciz in formam redacta. Ouidius. Plutarchus auctor est, hoc die tibicines habitu muliebri Vrbein lustrasse, quod alij ad Idus Iunij referunt, vbi & nos de eo ritu dicemus.

F. EN.

Decimusquartus dies, qui est xix. Kalendarum Februarij, Endotercisus. In Calendario additur, quod sit ex Senatusconsulto vitiosus.

G. C. A. R.

Decimusquintus, qui dicitur xix. Kalend. Februarij.

C A R M E N T A L I A.

CARMENTALIA hoc die referbantur, vel iterabantur, de quibus non omnes idem sentiunt. Alij enim à Carmenta, quemadmodum priora illa, alij à duabus Carmentis, Porrina scilicet & Profluera, hæc Carmentalia dicta esse autumant. Qua causa hæ feriez instituta, & à matribus familias obseruata sint, Plutarchus docet in *Questionibus Romanis*, quæstione 56. Memoria, inquit, proditum, matres, cum vsu vehiculorum, quibus iumenta trahendis iungerentur, Senatus ipsis interdixisset, inter se conspirasse, neque vterum gerere se, neque parere velle, ac viros hac ratione vlciisci, idque fecerunt, donec mutata sententia, vsus vehiculorum concessus fuit. Exinde cum parerent, foecundæ, & liberorum copia claræ, templum Carmentæ posuerunt, eique sacra fecerunt. Eadem etiam Ovi. habet, & addit piaculum fuisse Scortea, hoc est, sua morte preempta in his sacris attulisse. Versus sunt hi:

*Respiciet Titan ætas vbi tertius Idus,
Fient Parrhasia sacra relata Dea.
Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant,
Hac quoque ab Euandri dicta parente reor.
Mox honor eripitur, matronaque destinat omnis,
Ingratos nulla prole nouare viros.
Nè ve daret partus, ictu temeraria cæco
Visceribus crescens excutiebat onus.
Corripuisse Patres ausas immittia nuptas,
Ius tamen ereptum restituisse ferunt.
Binæque nunc pariter Tegea sacra petenti,
Pro pueris fieri, virginibusque iubent.
Scortea non illi fas est inferre sacello,
Ne violent puros exanimata focos.
Si quis amas veteres ritus, assiste precanti,
Nomina percipies non tibi nota prius.
Porrina placatur, Postuertiæque, siue sorores,
Siue fuga Comites Menali diua tua.
Altera quod porrò fuerat, cecinisse putatur,
Altera venturum postmodo quicquid erat.*

Haecenus Ouidius. De Porrina, quæ ab alijs Prosa, siue potius Prorsa, dicitur, & Postuerta, diximus alibi.

Post Carmentalia secunda nullæ amplius Ianuarij mensis feriez in Calendario annotata sunt, sed dies omnes, vsque ad iv. kalendas Februarij, Comitiales fuisse dicuntur. Cum autem in Ouidio adhuc aliquot celebritatum mentio fiat, nolimus eas hoc loco silentio præterire.

Die igitur proximè Carmentalia sequenti, qui est xvii. kalend. Februarij, festum erat dedicationis templi Concordiæ, quod à Camillo positum est, de quo templo nos suprâ ex Plutarcho quædam in medium attulimus. Ouidius:

*Candida te niveo posuit lux proxima templo,
Qua fert sublimes alta Monet a gradus.
Nunc bene prospicies etiam Concordia turbam,
Nunc te sacrata constituere manus.
Furius antiquus populi superator Hetrusci
Vouerat, & voti soluerat antè fidem.
Causa quod à patribus sumptis secesserat armis
Vulgus, & ipsa suas Roma timebat opes.*

A Subiungit Ouidius, & illud Concordiæ templam à Liuia constructum, dedicatum hoc die esse, de quo nos suprâ, cum de Diis ageremus. Concordiæ sacrificium Seneca in Medea his versibus explicat:

— & asperi

*Marris sanguineas qua cohibet manus,
Qua dat belligeris fœdera gentibus.
Et cornu retinet diuite copiam
Donetur tenera mitior hostia.*

B Die xxiv. qui est ix. Kalend. Februarij, Sementinæ feriæ celebrabantur. Hæ tamc non statæ, verùm conceptiuz erant, vti antè ex Macrobio audiimus. Ita etiam Ouidius:

*Ter quater euolui signantes tempora Fastos,
Nec Sementina est ulla reperta dies.
Tum mihi (sensit enim) lux hac indicitur, inquit,
Musa, quid à Fastis non stata sacra peris?
Ut que dies incerta sacris, sic tempore certo
Seminibus iactis est ubi fetus ager:
State coronati plenum ad præsepe iuenci,
Cum tepido vestrum vere redibit opus.
Rusticus emeritum palo suspendit aratrum,
Omne reformidat frigore vulnus humus:
Villice da requiem terra, semente peracta,
Da requiem terram qui coluere viris.*

C Varro lib. 5. de lingua Latina: Sementinæ feriæ dies i, qui à Pontificibus dictus: appellatus à Semente, quòd sationis causa susceptæ. Festus: Sementinæ feriæ fuerunt institutæ, quasi ex iis fruges grandescere possint. His feriis sacra in æde Telluris, Cereri & Telluri fiebant. Varro li. i. de re rustica, cap. 2. Orationem ad Terram & Cererem profelici frugum prouentu habet Ouidius, quam etiam leges.

D Die xxvii. qui est vi. Kal. Februarij, festum dedicationis templi Castoris & Pollucis, de quo ira Ouidius.

*At qua venturas præcedit sexta Kalendas,
Hac sunt Ledæis templa dicata Deis.
Fratribus illa Deis, fratres de gente Deorum
Circa Iuturna composuere lacus.*

Die xxx. qui est iiii. Kalendarum Februarij, festum Pacis erat, de quo item Ouidius:

*Ipsam nos carmen deduxit Pacis ad aras,
Hac erit à mensis sine secunda dies, &c. & post:
Thura Sacerdotes Pacalibus addite flammis.
Albaque persusa victima fronte cadat.
Vtique domus, qua perstat, eam cum pace perennet,
Ad pia propensos vota rogate Deos.*

E Hætenus de mense Ianuario. Lilius Gregorius Gyraldus in suo Calendario Romano xxix. Ianuarij diem assignat. Equiriis, idque auctoritate veteris Calendarij, vt ipse ait: de quib. nos postea.

Hoc item mense sacrum Diis Penatibus factum, clarum est ex Calendario veteri rustico, ab Huberto Goltzio edito, cum quo etiam istud Kalendarium, quod Georgius Fabricius 2. Antiquitatum libro inseruit, conuenit.

De Februario, & diebus in eo Festis.

CAP. VI.

F ET hic mensis à Numa additus est, cum à Romulo fuisset præteritus. Nomen hæbet à Februo Deo lustrationum, cui à Numa erat dicatus. Lustrari autem eo mense ciuitatem necesse erat, quo statuit, vt iusta Diis manibus soluerentur. Macrob. lib. 1. Saturnaliorum, cap. 13. Festus: Februarius mensis dictus, quod tum, id est, extremo mense anni populus februaretur, id est, lustraretur, ac purgaretur: vel à Iunone, februatæ, quam alij februalem, Romani februlim vocant: quòd ipsi eo mense sacra fiebant, cuiusque sacra erant Lupercalia, quo die mulieres februebantur à Lupercis amiculo Iunonis, id est,

pelle caprina, quam ob causam is quoque dies februaturn appellabatur. Quæcumque denique purgamenti causa in quibusque sacrificiis adhibentur, februa appellantur. Id verò quod purgatur, dicitur februaturn. Hæctenus Festus, à quo non dissentiant Censorinus, Plutarchus, & Ovidius, quorum hic etiam docet, apud præcos hunc mensem fuisse anni vltimum, & præcessisse Ianuarium: à Decemviris autem legum scribendarum primum institutum, vt post mensem Ianuarium collocaretur. Versus eius sunt hi:

Sed tamen (antiqui ne nescius ordinis erres)
Primus vt est, Iani mensis & ante fuit.
Qui sequitur Ianum, veteris fuit vltimus anni,
Tu quoque sacrorum Termine finis eras.
Primus enim Iani mensis, quia ianua prima est,
Qui sacer est imis manibus imus erat.
Postmodò creduntur spatio distantia longo,
Tempora bis quini continuasse viri.

Dies habuit hic mensis ab vltima Numæ constitutione viginti octo, quod Numam eò fecisse Macrobius docet, quòd cum in honorem imparis numeri, tam in anno, quam in mensibus singulis imparem numerum esse voluerit, huic tamen mensi parem dierum numerum tribuerit, vt vniuersa putatio totius anni impar fieret, quod alioqui factum non fuisset, si etiam huic mensi imparem dierum numerum assignasset. Vel etiam ob hanc causam fecit, quòd Deo infero, cui hic mensis sacer erat, diminutio & par numerus conueniret. Quare etiam Iulius Cæsar cum annum aliter ordinaret, & aliquot diebus adiectis augetur, nullum huic mensi diem addidit, ne Deo infero religio mutaretur.

Hic item mensis intercalationi destinatus erat, qua de re initio huius libri satis multa diximus, fuitque in tutela Neptuni.

DE DIEBUS MENSIS FEBRUARII FESTIS.

In Calendario illo Romano, quod supra posuimus, à Kalendis huius mensis ad Idus vsque dies omnes Nefasti esse scribuntur, nec vllum notatur festum. In Ouidio tamen aliquorum fit mentio, de quibus pauca hic dicemus.

Ita Calendarium habet.

H. K. F. E. N. Hoc est, kalendæ Februarij, Nefastus dies.

Kalendæ Februarij, sicut & Ianuarij, & sequentium mensium omnium in tutela Iunonis erant, quod in Ianuario diximus, nec amplius repetemus.

Kalendis Februarij festum erat dedicationis templi Iunonis Sospitæ, de quo ita canit Ouidius:

Principio mensis Phrygia contermina matri,
Sospita delubris dicitur aucta nouis.

De hoc templo diximus libro secundo.

Erat hoc die festum luci Asyli Ouidius:

Tunc quoque vicini lucus celebratur Asyli,
Qua petit aquoreas aduena Tybris aquas.

De Luco Asyli Liuius, Dionysius, & alij multa habent.

Eodem die etiam rem diuinam faciebant in æde Vestæ, & æde Iouis Tonantis: atque in Capitolio mactabant Ioui bidentem. Ouidius:

Ad penetrabile Numæ, Capitolinumque Tonantem,
Inque Iouis summi caditur arce bidens.

Die Februarij V. In quem Nonæ incidebant, Cn. Octavius Augustus Pater Patriæ dictus est, qua de re Suetonius, Dio & alij multi loquuntur. Ouidius:

Dum canimus sacras alterno pectine Nonas,
Maximus his fastis accumulatur honos, &c. & post:

Sancite Pater patria, tibi plebs, tibi Curia nomen
Hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen eques.

Res tamen ante dedit, serò quoque vera tulisti
Nomina, iam pridem tu pater orbis eras.

Idibus rufsum Iouis Idulis mactabatur, vti in Ianuario notauimus. Februarij Idibus etiam Fauni feræ erant, de quibus Ouidius:

A *Idibus agrestis fumant altaria Fauni,
Hic ubi discretas Insula rumpit aquas.*

Idem dies ater siue religiosus erat ob eadem Fabiorum, de qua omnes propè historia Romanæ, & Ouidius loquuntur.

F. LUPER. N. P. Hoc est, LUPERCALIA, Nefastus primò.

Die xv. Februarij, qui Latinè dicitur xv. Kalend. Martij, Lupercalia celebrabantur.

LUPERCALIA, inquit Varro, dicta, quòd in Lupercali Luperci sacra faciunt. Rex *libr. 5. de lingua Latina.*

cùm ferias menstruas Nonis Februaricis edicit, hunc diem Februatum appellat. Februum Sabini purgamentum, & id in sacris nostris verbum. Nam & Lupercalia Februatio, vt in antiquitatum libris demonstraui, &c. Hæc vt scribit Dionys. Liuius, Plutarchus, & multi alij, ab Euandro ex Arcadia in Italiam translata sunt, alij ab ipso Romulo & Remo instituta esse volunt. Et huius posterioris qui sunt sententiæ, nõ omnes vnani eorum institutorum causam afferunt. Quidam enim in memoriam nutritorum à Lupa Romuli & Remi: quidam propter factam sibi à Numitore auo potestatem con-

cedendæ Urbis in monte Palatino, vbi seruati fuerant, instituta & celebrata primùm à Romulo & Remo tradunt. Hanc causam Valerius Maximus libro 2. explicat: illam Plutarchus à Buta quodam afferri dicit. Valerij Maximi verba primùm adscribam. Lupercalium, inquit, mos à Romulo & Remo inchoatus est, tunc, cum lætitia exultantes, quòd his auus Numitor rex Albanorum, eo loco, vbi educati erant, Urbem condere permiserat sub monte Palatino, hortatu Faustuli educatoris sui, quem Euander Argiuis consecrauerat, facto sacrificio, cæsisque capris, epularum hilaritate, ac vino largiore prouecti, diuisa pastorali turba, cincti pellibus immolarum hostiarum, iocantes obuios petiuerunt: cuius hilaritatis memoria anno circuitu feriarum repetitur. Hactenus Valerius.

C Plutarchus autem de Lupercalibus, eorum institutione, & cærimonii in Romulo ita scribit: Lupercalia si ad tempus respiciatur, lustrationis causa instituta videri possunt. Fiunt enim diebus nefastis mensis Februarij, qui ab expiationibus nomen habet, atque illa dies antiquitus Februata nuncupabatur. Lupercalia Græcis Lycæa vocantur, cuius nominis ratione videntur esse peruerusta, & ab Arcadibus, qui cum Euandro fuerant, deducta: possunt tamen etiam à lupa, quæ iis Lycæna est, dicta videri, cum Luperci cursum suum ab eo loco, quo Romulus expositus fuerat, ordiatur. Sed quæ aguntur Lupercalibus, eorum causa coniectu difficilior est. Maestum enim capras: tum duo nobiles adolescentes adducuntur ad eos, quorum alij frontem gladio cruentato contingunt, alij confestim detergunt lana lacte madefacta: adolescentulis istis interim dum deterguntur, ridendum est. Deinde caprarum pellibus in scuticas dissectis, subligaculis præcincti, cætera nudi, discurrunt, ac obuium quemque iis scuticis cædunt. Mulieres autem iuniores istos illos nequaquam fugiunt, credentes eos ad parienti facilitatem & conceptum conducere. Id quoque peculiare festi huius est, quòd canis à Lupercis immolatur.

D Porro Butas quidem Elegiacis versibus causas Romanarum rerum fabulosas perscripsit. Is tradit Romulum cum suis victo Amulio, lætitia exultantes ad eum locum accurrisse, vbi infanti ipsi lupa vbera præbuisset: itaque & ad imitationem huius cursus Lupercalia agi, & currere nobiles, ac

Percutere oblatos: velut ense cucurrit ab Alba

Armatus quondam Romulus, atque Remus.

Quòd autem gladius cruentatus fronti eorum adhibetur, id esse cædis ac periculi signum: sicut deterfio quæ sit lacte, nutritionem indicat. At C. Acilius narrat, pecudes Romuli ante Urbem conditam amissas fuisse: eum itaque cum suis Fauno votis factis, ad eas quærendas nudos excurrisse, ne sudore molestarentur: idèoque Lupercos etiam nudos currere. Quod ad canem attinet, siquidem id sacrum lustrationis causa peragitur, haud abs te expiationis causa immolari dicemus: nam in id genus sacrificij Græci catulos adhibent, varièque vtuntur iis, quos à catulis periscylacismos nominant. Quòd si instituta sunt Lupercalia ad agendas lupæ gratias, pro nutrito & seruato Romulo: haud absurdè canis maestatur, animal lupis inimicum: nisi potius idèd plectitur, quòd Lupercis circumcurrentibus interrurber. Hæc Plutarchus. De Lupercalibus, præter eos quos dixi, Ouidius multa habet, quæ legere potes, & Ioannes Goropius Becanus lib. 4. Originum, quem inscripsit Cronia, vbi omnium rituum in his sacris obseruatorum causas diligenter inquirat, & explicat.

H. QVIR. N. P. Hoc est, QVIRINALIA, Nefastus primò.

Die Februarij xvii. qui Latinè, xiii. Kalend. Martij dicitur, Quirinalia erant.

Latine, XIII. Kalend. Martij dicitur, Quirinalia erant.

QUIRINALIA, inquit Varro, à Quirino, quòd ei Deo ferix, & eorum hominum qui Fornacalibus suis non fuerunt feriat. Quirinalia igitur Quirino, id est, Romulo celebrabantur, de cuius ~~deus~~ ^{deus} ~~libro~~ ^{suprà} libro secundo, & de eius Flamine, qui Quirinalis dicebatur, libro tertio diximus. Ovidius:

Proxima lux vacua est, at tertia dicta Quirino,

Qui tener hoc nomen Romulus antè fuit.

Eodem die etiam ferix Stultorum erant, vnde & Quirinalia ferix stultorum dicebantur, ob hanc causam, quòd, cum quisque in sua curia Fornacalibus, quæ indictiæ ferix erant, ferieretur, & sacra faceret, stulta populi pars, quæ sua Curia esset, ignorans, rem diuinam Fornacalibus, omisissam, Quirinalibus faciebat. Ita Festus, quem admodum restituit Iosephus Scaliger, cum antea hæc essent corruptissima: Quirinalia mense Februuario dies, quo Quirini sunt sacra. Idem stultorum ferix appellatur, quo quidam, qui suorum Fornacalium sacra Romæ ignorauerant, eo potissimum re diuinam faciunt. Idem vel potius Paulus Diaconus paulò inferius: Stultorum ferix appellabatur Quirinalia, quòd eo die sacrificabant ij, qui solenni die, aut non potuerunt re diuinam facere, aut ignorauerunt

Fornacalia autem (nam ea hoc die à Curione maximo indicebantur) festa erant, non stata illa quidè, sed indictiua, quæ fiebant Deo Fornaci. Festus: Fornacalia ferix instituta sunt farris torrendi gratia, quòd ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Idem: Fornacalia sacra erant, cum far in fornaculis torrebant. Plinius lib. 18. cap. 2. auctor est, à Numa Fornacalia esse instituta. Sic enim scribit: Numa instituit Deos fruge colere, & mola salsa supplicare, atq; (vt auctor est Hemina) far tortere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id vno modo consecutum, statuendo, non esse purum ad rem diuinam nisi tostum. Is & Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æquè religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maximè nouerat. De Fornacalibus, & ferix stultorum Ovidius lib. 2. Fastorum:

Facta Dea est Fornax: lati fornace. coloni

Orant, vt fruges temperet illa suas.

Curio legitimis tunc Fornacalia verbis.

Maximus indicit, nec sacra stata facit.

Inque foro multa circumpendente tabella,

Signatur. certa Curia quaque nota.

Stultaque pars populi, qua sit sua Curia, nescit:

Sed facit extrema sacra relicta die.

D. FERALIA. Hoc est, Feralia Fastus.

Die XXI. qui est, IX. Kalend. Martij erant Feralia, quæ tamen ab Ouidio ad XIII. Kalend. Martij, hoc est, XVII. Februarij diem referuntur.

FERALIA, inquit Varro, ab inferis & ferendo, quòd ferunt tum epulas ad sepulcrum, quibus ius ibi parentare. Festus: Feralia Diis manibus sacrata festa à ferendis epulis, vel à feriendis pecudibus appellata. Hæc Macrobius lib. primo Saturnaliorum cap. 13. à Numa Pompilio instituta scribit. Ovidius ab Ænea eorum originem deducit, cuius versus, quia notatu digni sunt, & multa de ritibus Feraliorum habent, huc referam. Sic autem scribit:

Est honor & tumulis animas placare paternas,

Paruaque in extructas munera ferre pyras.

Parua petunt manes, pietas pro diuite grata est

Munere, non auidos Styx habet ima Deos.

Tegula porrectis satis est velata coronis,

Et sparsa fruges, paruaque mica salis.

Inque mero mollis Ceres, violaque soluta:

Hac habent media testa relicta via.

Nec maiora veto, sed & his placabilis umbra est:

Adde preces positis & sua verba focis.

Hunc morem Æneas pietatis idoneus auctor

Attulit in terras iuste Latine tuas.

Ille patris genio solemnia dona ferebat:

Hinc populi ritus edidicere pios.

At quondam dum longa gerunt pugnacibus armis:

A *Bella, parentales deseruere dias.*

Non impunè fuit: nam dicitur omine ab isto

Roma suburbanis incaluisse rogis.

Vix equidem credo, bustis exisse feruntur,

Et tacitè questi tempore noctis aui.

Pèrque vias urbis, latòsque vlulasse per agros

Deformes animas, vulgus inane ferunt.

Posteà prateriti tumultis redduntur honores,

Prodigiisque venit, funeribusque modus.

Hoc eodem die religiosum esse nubere, aut Diis superis sacra facere, docet idem, cum

B ita pergit:

Dum tamen hac fiunt, vidua cessate puella,

Exoptat puros pinea tada dies.

Nec tibi, qua cupida matura videre matri,

Comat virgineas hasta recurua comas.

Conde tuas Hymenaa faces, & ab ignibus atris

Aufer: habent alias mœsta sepulcra faces.

Dij quoque templorum foribus calentur opertis,

Thure vacent ara, stentque sine igne foci.

Nunc anima tenues, & corpora functa sepulcris

Errant, nunc posito pascitur umbra cibo.

Nec tamen hac ultra quàm quot de mense supersunt

Luciferi, quot habent, carmina nostra pedes.

Hanc quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem,

Vltima placandis manibus illa dies.

C
Ipsis Ferialibus etiam Deæ Mutæ sacrificium fieri, Ouidius docet, quod erat sacrum quoddam magicum ad compescendas detrahentium linguas: cuius rationem Ouidius his versibus explicat:

Ecce anus in mediis residens annosa puellis,

Sacra facit Tacita, nec tamen ipsa tacet.

D
Et digitis tria thura tribus sub limine ponit,

Qua breuis occultum mus sibi fecit iter.

Tum cantata tenet cum plumbo licia fusco,

Et septem nigras versat in ore fabas.

Quòdque pice astrinxit, quod acu traiecit ahena,

Obsutum menta torret in igne caput.

Vina quoque instillat: vini quæcunque relictum est,

Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa bibit.

Hostiles linguas, inimicæque vinimus ora,

Dicit discedens, ebriâque exit anus, &c.

E
Quorum versuum enarrationem petes ab Antonio Fanensi, Paulo Marso, & aliis, qui hos Ouidij libros suis Commentariis illustrarunt.

Proximo à Ferialibus die Charistia ab anicis celebrari, Ouid. scribit his versibus:

Proxima cognati dixere Charistia chari,

Et venit ad socios turba propinqua deos.

& qui sequuntur.

Meminit etiam eorum mense Februario Kalendarium rusticum. De Charistiis Valerius Maximus libro secundo capite primo. Conuiuium etiam, inquit, solemne maiores instituerunt, idque Charistia appellauerunt, cui præter cognatos & affines nemo interponebatur: vt si qua inter necessarios querela esset orta, apud sacra mensæ, & inter hilaritatem animorum, fautoribus Concordiæ adhibitis, tolleretur. Hactenus Valerius: Sic

F
& Ouid. *Dij generis date thura boni, Concordia fertur*

Illà præcipuè mitis adesse die.

Et libate dapes, vt grati pignus amoris

Nutriet intinctos missa patella cibos.

Iam tibi suadebit placidos nox humida somnos,

Larga precaturi sumite vina manu.

Et bene nos, bene tu patria Pater optime Casar,

Dicite suffuso per sacra verba mero.

Reuertamur ad Kalendarium nostrum, in quo die Februarij xxi, sic scriptum A
extat:

F. TER. NP. Id est, Terminalia, Nefasti primò.

TERMINALIA, inquit Varro, quòd is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit Februarius, & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense. Festus: Termino sacrificabant, quòd in eius tutela fines agrorum esse putabant: denique Numa Pompilius statuit eum, qui terminum exarasset, & ipsum, & boues sacros esse. Terminalia Numa Rex instituit, quemadmodum Dionysius, Plutarchus, Plinius, & alij docent. Dionysius lib. 2. cum multa de Terminis Deis verba fecisset, tandem ita concludit: Nam Deos putant Terminos, eisque sacra faciunt, non hostias cedentes, quòd nefas sit cruciari hos lapides, sed liba Cerealia, frugumque offerentes primitias. Plutarchus causam inquirens, cur Terminum, quem Deum censerent, & sacris Terminalibus honorarent, nullum animal immolaretur, ita tandem respondet: An, quia Romulus terminos agro populi nullos posuit, vt liceret progredi, aliisque ademptum adiciere suo, & putare omnem ditionem ad se pertinere, quam (vt Laco ille dicebat) hasta assequi possent: Numa autem Pompilius, homo iustus, ciuilis ac Philosophus, limitibus suum agrum à vicino distinxit, iisque Terminum nuncupans, in spectorem atque custodem amicitiae & pacis, existimauit sanguinis purum, nulla inquinatum caede debere seruari. De sacris etiam Terminalibus ad hunc modum Ouidius:

Nox ubi transierit, solito celebratur honore,
Separat indicio qui Deus arua suo.
Termine, siue lapis, siue es defossus in agro,
Stipes ab antiquis tu quoque nomen habes.
Te duo diuersa Domini de parte coronant,
Binaque ferta tibi, binaque dona ferunt.
Ara sit, hic ignem curta fert rustica testis,
Sumptum de tepidis ipsa colona focis.
Ligna senex minuit, concisaque construit arte,
Et solida ramos figere pugnat humo.
Tunc sicco primas irritat cortice flammis,
Stat puer, & manibus laeta canistra tenet.
Inde ubi ter fruges medios immisit in ignes,
Porrigit incisos filia parua fauos.
Vina tenent alij, libantur singula flammis,
Spectant, & linguis candida turba fauet.
Spargitur & caso communis terminus agno,
Nec queritur lactens cum sibi porca datur.
Conueniunt, celebrantque dapus vicinia supplex,
Et cantant laudes Termine sancte tuas.

Sequitur in Kalendario:

G. REGIF. N. Hoc est, REFUGIUM, Nefastus.

Die Februarij xxiv. qui est vi. Kalend. Martij erat, Regifugium.

REGIFUGIUM, inquit Festus, sacrum dicebant, quo die Rex Tarquinius fugerit à E
Roma; de quo ita Ouidius:

Nunc mihi dicenda est Regis fuga, traxit ab illa,
Sextus ab extremo nomina mense dies.

Meminit etiam Ausonius in Ecloga de feriis Romanis:

Nec Regifugium pulsus ex urbe Tyrannus,
Latum Romanis fas reticere diem.

Historiam illam de fuga vel exilio Romanorum Regum, Tarquiniolorum scilicet, quia ea vulgò notissima est, & plerisque scriptoribus veteribus decantata, hoc loco repetere nolo.

B. EQV. NP. Hoc est, EQVIRIA, Nefastus primò.

Die Februarij xxvii. qui est iii. Kalend. Martij, Equiria erant.

EQVIRIA, inquit Varro, dicta ab equorum cursu. Eo enim die currunt equi in Campo Martio. De iisdem Festus ita scribit: Equiria ludi, quos Romulus Marti instituit per equorum cursum, qui in Campo Martio exercebantur. Meminit eorum & Ouid.

Laetique dua restant noctes de mense secundo,

A *Marsque citos iunctis curribus urget equos.
Ex vero possum permansit Equiria nomen,
Qua Deus in campo perficit ipse suo.*

Fridie Kalendas Martij, qui est XXIX. idem ultimus Februarij, Tarquinius Tyrannos prælio superatos à Romanis esse, nonnulli tradunt. Meminit eius rei Plutarchus in Poplicola. Tantum de mense Februario.

De Martio, & diebus in eo Festis.

C A P. V I I.

B **A**Nnum, ut supra diximus, decem mensium fecit Romulus, quorum primus fuit Martius: sic dictus vel à Marte, quod is Romuli pater crederetur, vel ab illius gentis in re militari alacritate. Varro: Martius à Marte dicitur. Macrobius lib. I. Saturnaliorum, cap. 12. Romulus primum anni mensem genitori suo dicavit. Quidius:

*A te principium Romano ducimus anno,
Primus de patrio nomine mensis eris.
Vox rata sit, patrioque vocat de nomine mensero,
Dicitur hac pietas grata fuisse Deo.*

C **F**estus: Martius mensis initium anni fuit & in Latio, & post Romam conditam, eò quod gens erat bellicosissima. Cuius rei testimonium est, quod posteriores menses, qui annum finiunt, à numero appellati, ultimum habent Decembrem. Auctor est Quidius, Martium mensis nomen, etiam ante Romam conditam, Italix populos habuisse, licet non omnibus fuerit mensis anni primus. Alij enim tertio, alij quarto, alij quinto, alij sexto, alij decimo loco anni collocarunt. Versus Quidij sunt:

*Quod si forsè vacat, peregrinos inspicе fastos,
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Phaliscis,
Sextus apud populos Hernica terra tuos.
Inter Aricinos, Albanaque tempora constat,
Factaque Telegoni moenia celsa manu.
Quintum Laurentes, bis quintum Equicolus acer,
A tribus hunc unum turba forensis habet.
Et tibi cum proavis miles Peligno Sabinus
Conuenit huius genti quartus utriusque Deus.
Romulus hos omnes ut vinceret ordine saltem,
Sanguinis auctori tempora prima dedit.*

Quod autem hic mensis apud veteres Romanos ex prima Romuli constitutione, primus anni fuerit, & ex his, quæ iam adduxi, testimoniis, constat, & Macrobius ac Solinus multis rationibus conuincunt: quales sunt, quod hoc mense & publicè & priuatim ad Annam perennam sacrificatum iuerint, ut annare, perennareque commodè licuerit: quod hoc mense mercedes exoluerint magistris, quas completus annus deberi fecisset. Quod Comitia auspiciati fuerint: Vectigalia locarint: Quod inatronæ seruis cœnas apposuerint, quemadmodum Domini Saturnalibus: Illæ, ut principio anni ad promptum obsequium honore seruos inuitarent: hi, quia gratiam perfecti operis exoluerent. Reliquas in Kalendis Martij referemus. Habuit Martius, qui in Mineræ tutela fuit, ex Romuli, Numæ, & C. Julij Cæsaris constitutione, dies xxxi.

DE DIEBUS MENSIS MARTII FESTIS.

D. K. M A R. N P.

Hoc est, Kalendæ Martiæ, vel Martij, Nefastus primò.

Kalendæ Martiæ, quod is mensis olim anni primus esset, valdè celebres fuerunt. His enim, quemadmodum Macrobius lib. I. Saturnaliorum, cap. 12. & Solinus in Polyhistoro, cap. 3. & alij scribunt, ignem nouum Vestæ aris accendebant, ut incipiente anno, cura deuò seruandi nouati ignis inciperet.

Idem Kalendis tam in regia, curiisque, atque in Flaminum domibus, quam A
in fascibus Consularibus laureas veteres nouis mutabant: de quibus Ouidius libro 3.
Fastorum:

*Neu dubites, prima fuerint quin ante Kalenda
Martis, ad hac animum signa referre potes.
Laurea Flaminibus qua toto persiuit anno,
Tollitur, & frondes sunt in honore noue.
Ianua tunc Regis posita viret arbore Phœbi;
Ante tuas iidem Curia prisca fores.
Vesta quoque ut folio niteat velata recenti,
Cedit ab Iliacis laurea cana focis.
Adde, quod arcana fieri nouus ignis in ade
Dicitur, & vires flamma resecta capit.*

Kalendas Martij etiam Matronalia erant, quæ à matronis Marti celebrabantur, cuius rei causas Ouidius recenset quinque: quarum prima est, quod mulieres Sabinæ à Romanis raptæ, sua intercessione atrox bellum, quod inter maritos & patres atque amicos iam motum erat, sedauissent: ideòque constitutum, vt quotannis eo die Marti sacrificarent. Altera est, vt fauore Martis eam felicitatem consequerentur in filiis, quam videbatur iis Deus Iliæ concessisse, quæ à Matte compressa, Romulum summæ C felicitatis filium peperit. Tertia, quod mense Martio terra fecunda esset, quales matronæ fieri cuperent. Quarta, quod Kalendis Martiis Iunoni Lucinæ templum datum esset in Esquilis. Quinta, quod Mars Iunonis, quæ Coniugii præerat, filius diceretur. Versus, Ouidij sunt:

*Inde diem, primasque mens celebrate Kalendas,
Oebalides matres, non leue munus habent.*

Ratio 1. *Aut quia committi strictis mucronibus ausa,*

Finierant lacrymis Mætria bella suis.

2. *Vel quod erat de me feliciter Iliæ mater,*

Ritè colunt matres sacra, diemque meum.

3. *Quid? quod hyems adoperta gelu tunc denique cedit,*

Et pereunt lapsa sole repente nives?

Arboribus redeunt de tonse frigore frondes,

Vinidæque in tenero palmitè gemma tumet:

Quaque diu latuit, nunc quæ se tollat in auras,

Fertili occultas inuenit herba vias.

Nunc fecundus ager, pecoris nunc hora creandi,

Nunc auis in ramo testæ, larèmq; parat.

Tempora iure colunt Latia fecunda parentes,

Quarum militiam, votæque partus habet.

4. *Adde, quod excubias ubi Rex Romanus agebat,*

Qui nunc Exquilias nomina collis habet.

Illic à nuribus Iunoni, templà Latinis

Hac sunt, si memini, publica facta die.

Quid moror? & variis enero tua pectora causis?

Eminet ante oculos, quod petis, ecce, tuos.

5. *Mater amat nuptas, matrum me turba frequentat,*

Hac vos præcipuè tam pia causa decet.

Ferte Dea flores, gaudet florentibus herbis

Hac Dea, de tenero cingite flore caput.

Dicite, tu nobis lucem Lucina dedisti,

Dicite, tu voto parturientis ades.

Si qua tamen grauidæ est, resoluto crine præcetur;

Vt soluat partus molliter ipsa suos.

Hoc eodem die Saliorum festum incipiebat, qui ancylia circumferebant, & Mamurium canebant. Sic enim Ouidius:

Quis mihi nunc dicet, quare cœlestia Martis...

Arma ferant Salij, Mamuriúmque canant?

Deinde causam huius rei subiiciens, quomodo videlicet Numa Iouem ad se elicuerit, colloquium cum eo habuerit, signum Imperij Romani petierit, & quid Iupiter responderit, ita tandem scribit:

*Dum loquitur totum iam Sol emouerat orbem,
Et grauis aethereo venit ab axe fragor.
Ter tonuit sine nube Deus, tria fulmina misit,
Credite dicenti, mira, sed acta loquar:
A media cælum regione dehiscere cœpit,
Summisère oculos cum Duce turba suo.
Ecce leuis scutum versatum leniter aura.
Decidit à populo clamor ad astra venit.
Tollit humo munus, casâ prius ille iuuenca,
Qua dederat nulli colla premenda iugo,
Idque ancyle vocat, quod ab omni parte recisum est,
Quémque notes oculus, angulus omnis abest.
Tunc memor imperij sortem consistere in illo,
Consilium multa calliditatis inuit.
Plura iubet fieri simili calata figura,
Error ut ante oculos insidiantis eat.
Mamurius morum, fabrane exactior artis,
Difficile est ulli dicere clausit opus.
Cui Numa munificus facti pete premia dixit,
Si mea nota fides, irrita nulla petes.
Iam dederat Salij à saltu nomina dicta,
Armaque, & ad certos verba canenda modos.
Cum sic Mamurius: merces mihi gloria detur,
Nominaque extremo carmine nostra sonent.
Inde sacerdotes operi promissa vetusto
Præmia persolunt, Mamuriúmque vocant.*

Idem etiam Ouidius docet, his diebus, quibus circumferrentur ancylia, priusquam condita rursus esset, ominusum esse nubere, neque etiam licere Flaminicam Dialem sese pectere, atque ornare. Hæc enim sunt ipsius verba:

*Nubere si qua voles, quamuis properabitis ambo,
Differ, habent parua commoda magna mora.
Arma mouent pugnam, pugna est aliena maritis,
Condita cum fuerint, aptius omen erit.
His etiam coniunx capitis discincta Dialis
Lucibus, impexas debet habere comas.*

De hoc Saliorum festo, & saltatione, ac circumgestatione ancyliorum, Plutarchus in Numa, ubi de Saliorum institutione & nomine agit, ad hunc modum scribit: Salij nomen nantur, non (ut fabulantur nonnulli) à Salio quodam Samothrace, aut Mantinensi, qui saltationem armatam docuerit: sed ab ipsa potius chorea, quæ saltibus constat, quam per Urbem circumeuntes ducunt, cum mense Martio peltas gestant, puniceas tunicas induti, mitrisque latis æreis cincti, & galeas æreas ferentes, pugionibusque arma pulsantes. Reliqua tripudij pars pedum officio constabat. Mouebantur enim eleganter, celeriter, atque confertim orbem implicantes, euoluentésque, multumque in eo roboris & agilitatis ostendentes. Et paulo post: At Mamurio mercedis nomine datum aiunt, ut eum Salij inter Pyrrhicam saltationem cantarent, alij Verurium Mamurium eum, qui caneretur, fuisse tradunt, alij veterem memoriam. Hæc Plutarchus, secutus, opinor, Varronem, qui libro 5. de lingua Latina ait, Salios, cum cantant Mamurium Verurium significare veterem memoriam. Festus breuiter huius moris rationem indicat his verbis: Mamurij Verurij nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant, hac de causa. Numa Pompilio regnante, cælo cecidisse fertur ancyle, id est, scutum breue, quod ideo sic est appellatum.

quia ex utroque latere erat recisum, ut summum, infimūque eius latius medio pateret, unaque edita vox, omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu in ea mansisset. Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci cœleste posset, probatum opus est, maximè Mamurij, qui præmij loco petiit, ut suum nomen inter carmina Salij canerent. Hæc Festus. Historiam de ancylī habent scriptores rerum Romanarum plerique, qui sunt consulendi. De Saltatione Saliorum Dionysius etiam Halicarnassæus quedam habet, cuius pauca verba adscribam: Gesticulantur, inquit, Salij militariter ad tibie modulos, nunc simul, nunc per vices: interim canentes Pæana quendam Patrium. Saltationem autem armatam, quæ collis ad scuta gladiis crebros ciet strepitus. Si quid credendum est antiquis scriptoribus, primi Curetes inuentam tradiderunt posteris, &c. Hæc ille. Sed de veterum saltationibus alibi dicemus prolixius.

V I. die Martij, qui est pridie Non. Sacrum Vestæ erat. Eodem die C. Octavius Augustus Imperator Pontificatum maximum inierat, quod & in veteri Calendario notatum est his verbis: **HOC DIE CAESAR PONTIF. MAXIM. EST FACT.** De utroque Ovidius:

Sextus ubi è terra cliuofum scandet Olympum

Phœbus, & alatis aethera carpat equus:

Quisquis ades, castaque colis penetratia Vestæ,

Grasare, Iliacis thuræque pone focis.

Cæsaris innumeris, quos maluit ipse mereri,

Accessit titulus Pontificalis honor.

Ignibus aternis aterni numina præsumt

Cæsaris, imperij pignora iuncta vides, &c.

De Vestæ sacris Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro quinto capite duodecimo: Vestæ si quando Vestales virgines sacra libarent, vel rem diuinam facerent, coëcultu, ornatūque, ut erant, & vittatæ peragebant. Album tamen præterea vestimentum, quod suffibulum vocabatur, oblongum, & prætextum, & quadrangulum in capite sumebant, fibulæque subnectebant: tum casta mola, & sale tuso, ac in ollam fistilem missō, mox in aquam iniecto, sacra faciebant: calcibusq; fistilibus, quas culillos dicebant, Vestæ & Diis libabant. Hæc ille. In veteribus etiam nummis sacra Vestæ expressa videntur, cuiusmodi duas ex Guilhelmi Brassicani antiquitatibus hic subieci.

Nonis Martij, qui est dies eius septimus, Veiovis templum consecratum est ad duos tuos Asyli, de quo ita Ovidius:

Vna nota est Martis Nonis, sacra quod illis,

Templa putare lucos Veionis ante duc.

De Veiove supra diximus.

Pridie Id. Martij, qui est dies eius mensis xiv. Equiria altera erant. Sic enim Calendarium habet, A. E. Q. N. P. Id est, EQVIRIA, Nefastus primò.

DE EQVIRIIS paulò antè diximus. Ovidius:

Sex ubi sustuleris, totidem quoque deseret ortus,

Purpuream rapido qui vahit axe diem.

*Altera gramineo spectabis Equiria campo,
Quem Tyberis curuis in latus urget aquis.
Qui tamen eiecta si forte tenebitur unda,
Calius accipiet puluerulentus equos.*

Significat Ouidius, Equiria hæc in campo Martio iuxta Tiberim fuisse celebrata, nisi Tiberis inundasset. Tum enim in montem Cælium translata, vnde in eo monte locus dictus Campus Martialis, in quo Equiria solebant fieri, si quando aquæ Tiberis Campum Martium occupassent. Festus.

Iidibus Martij Annæ Perennæ festum erat, in quo largioribus pœculis indulgebant, & pro cyathorum numero annos mutuo precabantur, de quo festo ita scribit Ouidius:

*Iidibus est Anna festum geniale Perenna,
Non procul à ripis aduena Tybri tuis.
Plebs venit, ac virides passim disiecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quisque sua.
Sub loue pars durat, pauci tentoria ponunt,
Sunt quibus è ramis frondea facta casa est.
Pars ibi pro rigidis calamo statudre columnis,
Desuper extentas imposuere togas.
Sole tamen, unòque calent, annosque precantur,
Quot sumunt cyathos, ad numerumquæ bibunt.
Inuenies illic, qui Nestoris eibat annos,
Qua sit per calices facta Sibylla suos.
Illic & cantant quicquid didicere theatris,
Et iactant faciles ad sua verba manus.
Et ducunt posito duras cratera choreas,
Cultaque diffusis saltat amica comis.
Cum redeunt, titubant, & sunt spectacula vulgi,
Et fortunatos obuia turba vocat.
Occurrit, nuper visa est mihi digna relatu
Pompa, senem potum pota trahebat annas.*

Causas cur Annæ festum tanta lætitia fuerit celebratum, Ouidius duas refert, quarum vna est, quòd ij, qui Annam Perennam apud Æneam exulantem, & post vxoris eius Lauiniæ insidias fugientem quæsiuerant, responso accepto, esse eam Nympham Numici amnis, totum illum diem in agris lætis conuiuuiis celebrarint. Altera, quòd Anna anus quædam Bouillis oriunda, plebi seditiosæ in montem sacrum digressa, & penuria laboranti, quotidie liba attulerit & diuiserit, in cuius rei memoriam plebei pascere cum Patriciis facta, hoc festum solenne instituerint. De priori causa ita scribit Ouidius.

*Sidonis interea magno clamore per agros
Quaritur, apparent signa notæque pedum.
Ventum erat ad ripas, inerant vestigia ripis,
Sustinuit tacitas conscius amnis aquas.
Ipsa loqui visa est: Placidi sum Nympha Numici,
Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.
Protinus erratis lati vescuntur in agris,
Et celebrant largo, seque diemque mero.*

Alteram causam his explicat versibus:

*Hac quoque, quam referam, nostras peruenit ad aures
Fama, nec à veri dissidet illa fide.
Plebs vetus, & nullis etiam tunc tuta Tribunis
Fugit, & in sacri vertice montis erat.
Iam quoque quem secum tulerant, defecerat illis
Victus, & humanis vsibus acta Ceres.
Orta suburbanis quadam fuit Anna Bouillis,
Pauper, sed multa sedulitatis anus.
Illa leui mitra canos incincta capillos,
Fingeat tremula rustica liba manu.
Atque ita per populum fumantia manè solebat
Diuidere: hac populo copia grata fuit.*

*Pace domi facta signum posuere perenne,
Quod sibi defectis illa ferebat opem.*

Idem etiam senciit hoc die festo puellas, iocosa quædam & obscæna carmina canere consueuisse, eam ob causam, quod Anna inter diuos relata, & à Marte precibus sollicitata, vt Mineruæ, cuius amore tenebatur, nuptias sibi conciliaret, cum deluserit, affirmans se inflexisse Mineruæ animum, eamque paratam esse ad coniugium: in cuius tamen locum ipsamet flameo, tanquam noua nupta velata ad Martem deducta, & dolus detectus sit, quam narrationem Ouid. his versibus concludit:

*Ludis amatorem chara noua nupta Minerva,
Nec res hac Veneri gratior vlla fuit.
Inde ioci veteres obscænaque dicta feruntur,
Et iuuat hanc magno verba dedisse Deo.*

Idem dies dictus est Particidium, quod C. Iulius Cæsar Dictator à Coniuratis in Senatu collecto in curia Pompeij, x xiii. vulneribus confossus est, de qua re Suetonius in Cæsare, capite penultimo, Florus Epitoma Liuiana lib. ii6. Plutarchus, Ouidius, Dio, & alij multi. Est & hoc non abs re meminisse, P. Cornelium Dolabellam Consulem, vt est apud Appianum lib. 2. de bellis ciuilibus, legem tulisse, vt hic dies, quo C. Iulius Cæsar interfectus esset, in posterum natalis Urbis haberetur, quasi scilicet hac Iulij Cæsaris necè libertas Reipub. restituta esset.

xvi. Kalend. Aprilis, qui est dies Martij x vii. Liberalia erant, sic in Calendario notata:

D. LIB. NP. Hoc est, Liberalia, Nefastus primò.

LIBERALIA, inquit Festus, Liberi festa, quæ apud Græcos dicuntur *ἑλευθέρια*. Varro libro 5. de lingua Latina: Liberalia dicta, quod per totum oppidum eo die sedent Sacerdotes liberi, hedera coronatæ anus cum libris & foculo pro emptore sacrificantes. In libris Saliorum, quorum cognomen Agonensium, forsitan hic dies idè appellatur potius Agonia. Quem locum explicans Adrianus Turnebus, vir eruditissimus, in iis Commentariis Varronianis, quos post obitum ipsius hæredes in lucem dederunt, ait, sedere hic significare feriari, & per foculum ignitabulum intelligi, paruùmque focum, quo vsi veteres fuerint, cum rem diuinam extra templa in locis non sacris, aut in quibus ara non erat facerent. Vnde Cicero pro Domo: C. Attinius bona Q. Metelli consecrauit, foculo posito in rostris, adhibitòque tibicine. Hæc ille. Quod Varro dicit, in libris Saliorum hunc diem Agonia appellari, idem confirmat etiam Masurius, qui libro 2. Fastorum, vt est apud Macrobiu lib. i. Saturnaliorum, cap. 4. Liberalium diem à Pontificibus Agonium à Martiale appellari scribit. Rituum, qui Liberalibus obseruabantur, causas diligenter explicat Ouidius multis versibus, quos legere potes, nos aliquos tantum adducemus. Sic igitur scribit:

*Carminis huius opus causas exponere, quare
Vilis anus populos ad sua liba vocet.
Ante tuos ortus ara sine honore fuerunt,
Liber & in gelidis herba reperta focis.
Te memorant, Gange, totòque Oriente subactò,
Primitias magno seposuisse loui.
Cinnama tu primus, captiuâque thura dedisti,
Dèque triumphato viscera tostâ boue.
Nomina ab auctoris ducunt libamina nomen,
Libâque quod sanctis pars datur inde focis.
Liba Deo sunt, succis quia dulcibus idem
Gaudet, & à Baccho mella reperta ferunt.*

Et paulò post:

*Melle pater fruitur, libòque infusa calenti
Iure repertori splendidâ mella damus.
Fœmina cur præest, non est rationis operta,
Fœmineos thyrsò concitat ille choros.
Cur anus hac faciat quaris vinosior atas
Hæc erit, & grauida munera vitis amat.
Cur hedera cincta est? hedera est gratissima Baccho,
Hoc quoque cur ita sit, dicere nulla mora est.*

Nysiades Nymphas, puerum quarente nouerca,

Hanc frontem cuius opposuisse ferunt.

Eodē etiā Liberaliū die, toga libera odolefcentibus pueritiam egressis dabatur, cuius rei causas Ouidius commemorat quatuor, de quibus ipsum audire placet. Sic inquit:

Restat, ut inuentiam, quare toga libera detur

Luciferis pueris, candide Bacche, tuis.

1. *causa.* *Sine quod ipse puer semper, iuuenisque videris,*

Et media est atas inter utrunque tibi.

2. *Seu quia tu pater es, patres sua pignora nato:*

Commendant cura, numinibusque tuis.

B 3. *Sive quod es liber, vestis quoque libera per te*

Sumitur, & vita liberioris iter.

4. *Aut quia cum colerent prisca studiosius agas,*

Et faceret patrio rure Senator opus,

Et caperet fasces à curuo Consul aratro,

Nec crimen duras esset habere manus.

Rusticus ad ludos populus veniebat in urbem,

Sed Dis, non studiis ille dabatur honos.

Luce sua ludos vna commentor habebat,

Quos cum tadisera nunc habet ille dea.

Ergo ut Tyronum celebrare frequentia posset,

Visa dies danda non aliena toga.

De toga, & aliis vestium generibus dicemus suo loco.

Hoc etiam die & præcedenti ibatur ad Argeos, ut Ouid. docet. Argei loca erant in Vrbe, vbi sacra fiebant, à Numa consecrata. Liu. lib. 1. Locaque sacris faciendis, quæ Argeos Pontifices vocat, dedicauit: qualia vigintiseptem per quatuor primas Vrbs partes dispersa fuisse, ex Varrone discimus, qui lib. 4. de lingua Latina scribit: Reliqua vrbs loca olim discretæ, ut Argeorum sacra in 7. & 20. parteis Vrbs sunt disposita. Horum etiā verborum hunc esse sensum Iosephus Scaliger in Coniectaneis docet, Argeorum sacraria 27. diffusa esse per quatuor illas Vrbs parteis, siue tribus urbanas, in quas Vrbs

D primū distributa fuit: quod & ex sequentib. pagellis Varronis manifestum fit. Argeos autem, inquit Varro, putat dictos à principibus, qui cum Hercule Argiuo venerunt Romam, & in Saturnia subsederunt, &c. Festus: Argei (quamuis in vulgari sit Argea) loca Romæ appellatur, quod in his sepulti essent quidam Argiuorum illustres viii. Apud Agellium lib. 10. cap. 15. Lex de Flamini Diali extat, ut, cum iret ad Argeos, neque caput comeret, neque capillum depecteret. De Argeis, quæ effigies scirpeæ erant, & singulis annis per virgines Vestales in Tibertium iaciebantur, paulò post dicemus.

XIV. Kalend. Aprilis, qui est xix. dies Martij Quinquatria incipiabant, & quinque dies continuabantur, quorum sic meminit Calendarium:

F. QVIN. N. Hoc est, Quinquatria Nefastus.

E QVINQVAT RVS, inquit Varro, hic dies vnus à nominis errore obseruatur, proinde ut sint quinque, dictus ab Tusculaneis. Post diē sextū Eidus similiter vocatur Sextatrus: & post diem septimum Septimatrus: sic hic, quod erat post diem quintum Eidus, Quinquatrus. In quam sententiam etiam Festus ita scribit: Quinquatrus appellari quidā putant à numero dierū, qui ferè his celebrantur, qui scilicet erant, tã Hercule, quã qui triduo Saturnalia, & totidē diebus Cõpitalia. Nã omnibus his singulis diebus fiunt sacra. Forma autē vocabuli eius, ex p̃lo multorū populorū Italicoꝝ enunciata est, quod post diē quintū Iduū est is dies festus, ut apud Tusculanos Triatrus, & Sextatrus, & Septimatrus, & Faliscos Decimatrus. Mineruæ autem dicatum eum diem existimant, quod eo die ædis eius in Aventino consecrata est. Hactenus Festus. De quinquatrib. & ritibus ac ceremoniis, quæ illis diebus obseruari solebant, ad hunc modum scribit Ouid. .

Vna dies media est, & sunt sacra Mineruæ,

Nominaque à iunctis quinque diebus habent.

Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,

Causa, quod est illa nata Minerua die.

Alteræ, tresque super strata celebrentur arena,

Ensis expertus bellica lata dea est.

Rallada nunc pueri teneraque ornata puella,

Qui bene placarit Pallada, doctus erit.
 Pallade placata lanam mollire puella
 Discant, & plenas exonerare colos.
 Illa etiam stantes radio percurrere telas
 Erudit, & rarum pectine densat opus.
 Hanc cole qui maculas lasis de vestibus auferis,
 Hanc cole uelleribus quisquis athena paras.
 Nec quisquam inuita facies bene vincula planta
 Pallade, sis Titio doctior ille licet.
 Et licet antiquo manibus collatus Epeo
 Sis prior, irata Pallade, mancus erit.
 Vos quoque Phœbea morbos qui pellitis arte,
 Munera de uestris pauca referte dea.
 Nec vos turba feri sensu fraudata magistrō
 Spernite, discipulos attrahit illa novos.
 Quique motus cœlum, tabulâsq; coloribus uris.
 Quique facis docta mollia saxa manu.
 Mille dea est operum, certè dea carminis illa est:
 Si mereor, studiis adsit amica meis.

Vltimò, Quinquatrium die, qui est dies Martij xxiii. Latine x. Calend. April. dicitur,
 Tubilustrium erat. Sic enim habet Kalendarium:

B. T V B I L. N P. Hoc est, Tubilustrium, Nefastus primò.

T V B I L V S T R I V M, inquit Varro, appellatur, quòd eo die in atrio Sutorio sacrorum
 tubæ lustrantur. Festus, quemadmodum Iosephus Scaliger legendum censet, Tubilu-
 stria dies, quibus diebus adscriptum, in atrio Sutorio agna tubæ vt lustrentur, ab eis tu-
 bis appellant, quòd genus lustrationis ex Arcadia, Pallante eò transferente, venisse di-
 cuit. Ouidius:

Summa dies è quinque suba lustrato canora
 Admonet, & forti sacrificare Dea.

Dies proxime sequens, qui est xxiv. Martij in Kalendario ita notatus est:

C. Q. R. I. x. C. F. Hoc est, Quando Rex Comitauit, fas.

Dies qui sic vocatur. Quando Rex Comitauit, fas, inquit Varro, dictus ab eo, quòd eo
 die Rex Sacrificulus itat ad Comitium (sic enim Scaligero placet, cum vulgari ha-
 beant, dicat) ad quòd tempus est nefas, ab eo fas. Itaque post id tempus lege actum sæ-
 pe. Festus, siue potius Paulus mutilator eius: Quando Rex Comitauit, fas, in fastis nota-
 ti solet, & hoc videtur significare, quando Rex Sacrificulus diuinis rebus perfectis in
 Comitium venit: ex quibus tamen verbis nihil certi intelligi potest. Vt autem diei hu-
 ius celebritas, & ritus cognoscantur, sciendum est, Regi sacrorum neque magistratum
 gerere, neque verba ad populum habere fas fuisse. Propterea in Comitium ire illi non
 licebat, nisi hoc die, qui notatus est in Fastis. Ibat enim in Comitium sacrificij causa,
 quo properanter patrato, protinus fuga se è Comitio eripiebat. Docet hoc Plutarchus
 in Quæstion. Romanis, quæstione 63. his verbis: Cur Regi sacrorum magistratum ge-
 rere, aut orationem ad populum habere non licet? An quòd antiquitus Reges pleraque
 & potissima sacra peragebant, inque immolandis hostiis Sacerdotibus aderant: cum verò
 modum non seruantur, sed superbe, iniquèq; dominarentur, Græci plerique iis om-
 ninem ademerunt potentiam, id tantum relinquentes, vt Diis sacra facerent, Romani
 autem Regibus omninò eiectis, sacrificiis alium præfecerunt, neque magistratum ge-
 rere eum, neque eum populo agere sinentes, vt nunquam, nisi in sacris seruire, & in
 gratiam Deorum sustinere regnum viderentur? Sanè à maioribus tradito ritu, ante Co-
 mitium Rex sacrorum, postquam rem diuinam fecit, fuga sese inde è foro proripuit.
 Hæc Plutarchus.

Die xxv. Martij, qui est iix. Kalend. Aprilis, Hilaria erant, cuius tamen festi neque Ka-
 lendarium, neque Ouidius meminerunt. Macrobius autè libro i. cap. 21. de eo sic scribit:
 Ad iix. Kalend. Aprilis celebratur exordium lætitiæ, quem diem Hilaria appellant, quo
 primùm tempore Sol diem longiorem nocte protendit. Celebrabantur Hilaria in ho-
 norem Matris Deùm, quod & ex Macrobio constat, & ex Lampridio, qui in Alexandri
 Seueri vita ita scribit: Kalendis Ianuariis & Hilaris Matris Deùm, & Iudis Appollina-
 ribus, & Iouis epulo, & Saturnalibus, & huiusmodi festis diebus Fastianus, & cæloquitur
 de

A de temperantia & frugalitate Alexandri. Flavius Vopiscus in Aureliano: Hilaribus, quibus omnia festa & fieri debere scimus, & dici. Ad quem locum Ioannes Baptista Egnatius annotat: Hilaria Pani Deo, omnium auctori, dicata esse, malè opinor. Contrarium enim docent hæc, quas adduxi auctoritates, & Turnebus libro 24. Aduersariorum, cap. 45. vbi maximum Dionysij interpretem citat in hæc verba de Hilaribus scribentem: ἡσάν πνεε κήρια τις εἰδολοχά τρεας, αἱ ἱλαρίας ἐκάλουον. κ' αἱ ὑψὶ ἦσαν ἰδία κ' ἱλαρία, αἱ ὅταν τις ἐζηκῆ, ἢ ἴαν ἐκτάτο. αἱ δὲ ποισαὶ κ' δημοσίαι ἱλαρία ἐκκαλιώτο, αἱ ὅταν βασιλεὺς ἀσχηρενύμους, τὰς δημοσίας ἱλαρίας παρέχει, κ' ἢ τε πένθημα ἐν ταύταις φορεῖν ἔβλη, ἀλλὰ κ' δειὰ κ' θυσιὰ κ' ἐκείτω ἡμέραν διατελεῖντο δαμόσιαι, κ' οἱ πευθουῖτες ἐπύοντο, κ' ἐθεύον, κ' ἐν δουχίαις ἀπαύσεις διαγῶν τὰς ὡλοῦσας ἡμέρας τῆς ποιούταις ἱλαρίας. ἢ δὲ ἱλαρία ἐορτὴ ἰδία Ρωμαίων εἰς πρῶν τῆς μνηστὲς τῆς θεῶν αὐτῆς, μᾶλλον δὲ δαμόσιον, ὡς φησὶ δαμόσιος ἐν τῷ πρῶτῳ τῆς παρ' ἀρχαίους θυσιῶν. Quæ verba ita reddi possunt: Habebant aliquot dies idololatræ, seu idolorum cultores, quos nuncupabant Hilarios. Horum autem dierum alij erant priuati, & Hilarij appellabantur, veluti si quis celebrârit nuptias, aut si filius alicui natus fuerit; alij verò erant vulgares & publici, qui Hilaria nominabantur, vt cum Rex aliquis publicè proclamatus, publicas hilarias subditis exhibebat, & his quidem diebus neque lugere licebat, sed spectacula & sacrificia quotidie perficiebantur publicè: quin & iudicia haberi cessabant, ludos spectabant, & conuiujs continuè peragebant dies Hilarijs deputatos. Erant autem Hilaria festum proprium Romanorum in honorem matris Deûm: imò verò dæmonum, quemadmodum inquit Demophilus in libro de sacrificijs antiquorum. Cæterùm & Herodianus in Commodò, libro 1. suæ historix, docet hæc festa principio veris celebrata fuisse, maxima populi lætitia, & nobilissima pompa, quouis è populo insignia cuiusque dignitatis mentiente atque simulante, liberè & impunè, vt internosci magistratus à simulatore plerunque non posset: vbi tamen Hilariorum nomen non habet.

*Tres vbi luciferos veniens premiserat Eos,
Tempora nocturnis aqua diurna feret,
Inde quater pastor saturos vbi clauserit hædos,
Canuerint herba rore recente quater:
Ianus adorandus, cum quo concordia mitis,
Et Romana salus, atque pacis erit.*

D Vltimo Martij die Lunæ sacra fiebant in monte Auentino. Quid.
*Luna regit menses, huius quoque tempora mensis,
Finit Auentino Luna colenda iugo.*

Quidam hos versus de Diana Auentina accipiunt, quos reprehendit Lilius Gyraldus. Lunæ taurus maectabatur, quòd cornua haberet similia cornibus tauri.

Pridie Kalendas Aprileis, Mater Deûm, magna pompa à Gallis ad Almonem fluuium producebatur, qui non procul ab Vrbe Tiberi miscetur, ibique ad confluentem duorum annuum abluebatur veteri instituto. Nam quo primum die ex Asia illuc est aduecta, à Sacerdote lota est, isque nos postea per singulos annos est seruatus: & dies ille dictus, Lauatio Matris Deûm. Arnobius: Lauatio Matris Deûm est hodiè, Lucanus in 1.

Et lotam paruo reuocant Almone Cybele.

Ouidius libro 4. Fastorum:

*Est locus, in Tiberim quæ lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit in anme minor.
Illuc purpurea canus cum veste Sacerdos
Almonis Dominam, sacræque lauit aquis.*

Prudentius in Romano:

*Nudare plantas ante Carpentum scio,
Lapis nigellus enehendus effedo,
Quem ad lauacrum præuendo ducitis,
Almonis vsque peruenitis riuulum.
Proceres togatos matris Idæa sacris,
Muliebris oris clausus argento sedet,
Pedes remotis atterentes calceis, &c.*

Meminerunt huius lauationis etiam Papinius, Silius Italicus, Martialis, atque alij. Hactenus de Martio, sequitur Aprilis.

De mense Aprili, & diebus in eo Festis.

A

CAP. IIX.

EX ordinatione Romuli Regis, Aprilis secundum anni mensis fuit, vti supra ex Macrobio audiuius, quod & alij scriptores cum eo multi restantur. Vnde nomen habet, de eo inter vetustissimos etiam auctores non conuenit. Alij enim dictum eum volunt, quasi Aphrilem, à spuma, quam Græci vocant ἀφροίτη, vnde orta Venus creditur. Et hanc Romuli asserunt fuisse rationem, vt primum quidem mensem à patre suo Marte, secundum ab Æneæ matre Venere nominaret: vt hi potissimum principia ferrent, à quibus esset Romani nominis origo, vnde in sacris quoque Martem, Patrem; Venerem genitricem vocabant. Alij putant Romulum vel altiore prudentia, vel certi numinis providentia, ita primos ordinasse menses, vt cum præcedens Marti esset dicatus, Deo plerunque hominum necatori, secundus Veneri dicaretur, quæ vim eius, quasi benefica, leniret. Sed Cincius in eo libro, quem de Fastis reliquit, ait, imperitè quosdam opinari, Aprilem mensem antiquos à Venere dixisse: cum nullus dies festus, nullumque sacrificium insigne, Veneri per hunc mensem à maioribus institutum sit: sed nec in earminibus quidem Saliorum Veneris vlla, vt cæterorum cœlestium, laus celebretur. Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomen Veneris ne sub Regibus quidem apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum fuisse, & idè non potuisse mensem à Venere nominari: sed cum ferè ante æquinoctium vernum, triste sit cœlum, & nubibus obductum, sed & mare nauigantibus clausum, terræ etiam ipsæ aut aqua, aut pruina, aut niuibus contegantur, eaque omnia verno, id est, hoc mense, aperiantur: arbores quoque, nec minùs cætera, quæ continet terra, aperire se in germen incipiant: ab his omnibus mensem Aprilem dici meritò credendum, quasi Aperilem: sicut apud Athenienses ἀπριλιον, idem mensis vocatur, ab eo, quòd hoc tempore cuncta floreat. Non tamen negat Verrius Flaccus hoc die postea constitutum, vt matronæ Veneri sacrum facerent. Hæc ferè Macrobius. Varro lib. 4. de lingua Latina: Secundus mensis Aprilis (vt Fuluius Flaccus, scribit, & Iunius Gracchus) à Venere dictus, quòd ea sit Ἀφροδίτη; cuius nomen ego, antiquè literis, quod nusquam inueni, magis puto dictum, quòd ver omnia aperit, Aprilem. De vtraque vocis huius etymologia etiam Plutarchus in Numa, & Ouid. multa, vt de aliis raceam, meminere: posterior tamen sententia pluribus probatur. Ioannes Goropius Becanus in Croniis opinatur, Aprilem hunc mensem dictum fuisse à Cymbico Operil. & per Syncopen, Opril, quòd inter eos menses, qui tellurem recludunt, sit excellentissimus. Cæterùm hic mensis, qui in Veneris tutela fuit, ex ordinatione Romuli & Iulij Cæsaris dies habuit xxx. ex ordinatione autem Numæ xxix. ex quibus quinam festi fuerint, ordine videbimus.

DE DIEBUS MENSIS APRILIS FESTIS.

C.K. APR. N. Kalendæ Aprilis, Nefastus.

Præter alia generalia, singulis Kalendis obseruata, de quibus supra diximus, Kalendis Aprilis Veneri sacrum fiebat, cum floribus & myrto, & mulieres festis myrteis redimitæ lauabantur, quod etiam Plutarchus docet, cum in Numa scribit, hoc mense Veneri sacra fieri, & mulieres myrto coronatas, Kalendis Aprilis lauare: & Ouid. ita canit:

*Ritè Deam colitis Latia matrèsque, nurúsque,
Et vos queis vitta, longæque vestis abest.*

*Aurca marmoreo redimicula demite collo,
Nunc alij flores, nunc noua danda rosa est.*

*Vos quoque sub viridi myrto iubeat illa lauari:
Causæque cur iubeat, discite, certa subest.*

*Littore siccabat rorantes rore capillos,
Viderunt Satyri, turba proterua, deam.*

*Sensit, & opposita rexit sua corpora myrto,
Tuta fuit factò, vósque referre iubeat.*

Hoc die thure sacrificium fiebat Fortunæ virili à virginibus: cuius causam recitat Ouidius hanc, quòd virgines viro maturæ in eius templum ducerentur, & ibi depositis vestibus, omnia corporis vitia detegerent, sperantes fore, vt ea Fortunæ beneficio viros laterent. Versus Ouid. sunt:

*Discite nunc quare fortuna thura virili
Detis eo, gelida qui locus humet aqua.*

Accipit

Accipit ille locus posito velamine cunctas,
 Et vitium nudi corporis omne videt.
 Vt togat hoc, calæque viros, Fortuna virilis
 Præstat, & hoc paruo thure rogata facit.

Placabatur & Venus Verticordia, vt animos ab illicito amore auerteret. Sic enim
 Quid. scribit:

Nec pigeat tritum niueo cum lacte papauer
 Sumere, & expressis mella liquata fauis.
 Cum primùm cupido Venus est deducta marito,
 Hoc bibit, ex illo tempore nupta fuit.
 Illam supplicibus verbis placare, sub illa
 Et forma, & mores, & bona fama manet.
 Roma pulchritia proauorum tempore lapsa est,
 Cumaam veteres consuluisis anum.
 Tempa iubet fieri Veneri, quibus ordine factis,
 Inde Venus verso nomine corda tenet.

De Venere Verticordia supra plura attulimus.

Pridie Nonas Aprilis, qui est iv. Aprilis, dies erant ludi Matris magnæ Deum, qui
 dicebantur Megaleſia, siue ludi Megalenses, de quibus ita Ouidius canit:

Ter sine perpetuo cœlum verſetur in axe,
 Ter iungat Titan, terque resoluat equos,
 Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu
 Flabit, & Idaa festa parentis erunt.
 Ibunt seminares & inania tympana tudent,
 Aeræque tinnitus are repulsa dabunt.
 Ipsa sedens molli comitum ceruice feretur
 Urbis per medias exululata vias.
 Scena sonant, ludique vocant spectare Quirites:
 Et fora Marte suo litigiosa vacent.
 Querere multa libet, sed me sonus aris acuti
 Terrer, & horrendo Lotos adunca sono.
 Da dea, quàm scitè doctas Cybilsia neptes
 Vidit, & has cura iussit adesse mea:
 Pandite mandati memores Heliconis alumna,
 Gaudeat assiduo cur dea Magna sono.
 Sic ego, sic Erato: mensis Cythereius illi
 Cessit, quod teneri nomen amoris habet.
 Reddita Saturno fors hac erat: optime regum
 A nato sceptris excutière tuis.

Ille suam metuens, vt quaque erat edita prolem
 Deorat, immersam visceribusque tenet.
 Sæpe Rhea quæſta est, toties fœcunda, nec vnquam
 Mater, & indoluit fertilitate sua.
 Iupiter ortus erat pro magno teste vetustas
 Creditur, acceptam parce mouere fidem.
 Veſte latens saxum cœlesti gutture sedit,
 Sic genitor fatiſ decipiendus erat.
 Ardua iam dudum resonat tinnitibus Ida,
 Tutus vt infanti vagiat ore puer.
 Pars manibus clypeos, galeas pars tundit inanes,
 Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
 Reſ latuit patrem præſciique imitantia facti
 Era dea comites, rancæque terga mouent.
 Cymbala pro galeis, pro sentis tympana pulſant,
 Tibia dat Phrygios, vt dedit antè, modos.

Plura de ludis Magalensibus hoc loco non dicemus, sed referuabimus ad proximam
 sequentem librum cuius priorem partem Ludis propriè consecrauimus. De Matre
 Deum, siue Dea Cybele diximus lib. 2.

IIX. Idus, qui est vi. dies Aprilis, dies Consecrationis templi Fortunæ publicæ in Colle Quirinali, de quo Ovidius:

*Postera cum cælo motis Pallantias astris
Fulserit, & niveos luna leuarit equos,
Qui dicit, quondam, sacrata est colle Quirini
Hac fortuna die publica verus erit.*

De Fortuna publica diximus alibi.

VI. Id. Aprilis, qui est dies mensis eius xix. Ludi erant ob victoriam Cæsaris, quorum iocem Ovidius sic meminit:

*Tertia lux (memini) ludis erit hac mihi quidam
Spectanti senior, continuusque loco.
Hac ait, illa dies, Libycis qua Cæsar in oris
Perfida magnanimi contudit arma Iuba.*

V. Id. Aprilis referuntur ab Ouidio, & Lilio Gyraldo Ludi Cereris. In Calendario tantum Ludorum fit mentio, & die proximo sequenti Ludorum in Circo. Pridie autem Idus, Ludorum Cereris. Et ipsi Idibus rursus Ludorum. Sic enim habet:

C.N. LVDI.	E.N.
D.N. LVDI. IN	F.N. CERERI LVDI.
CIRCO.	G.EID. NP. LVDI.

De his Ludis omnibus dicemus libro sequenti.

Idibus Aprilis Ioui Victori, & Libertati sacra fieri consueuisse, quod eo die templis honorati essent, Ovidius docet his verbis:

*Occupat Aprileis Idus cognomine Victor
Iuppiter, hac illi sunt data templa die.
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Argia libertas cæpis habere sua.*

XVII. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis xv. Fordicidia erant, teste Ouidio, & Kalendario, quod sic habet: A. Fo R D. NP. LV DI. Hoc est, Fordicidia. Nefastus primò, Ludi.

FORDICIDIA, inquit Varro, à fordeis bubus nomen habet. Bos forda, quæ fert in vêtre: quod ea die publicè immolètur boues prægnâtes in curiis cõplureis. A fordeis cẽdendeis Fordicidia dicta. Festus Pompeius: Fordicidiis boues forda, id est, grauidæ immolabantur, dictæ à fœtu. Idem paulò post, eundem diem Fordicidia etiam dici ait, quod Horda sit prægnans. Ovidius triginta gravidas boues hoc die immolari scribit, pro numero Curiarum, in singulis scilicet singulas: aliquas etiam in templo Iouis Capitolini. Versus Ouidij sunt:

*Tertia post Veneris cum lux surrexerit Idus,
Pontifices forda sacra litate boue.
Forda ferus Bos est, fœcundaque dicta ferendo,
Hinc etiam fœtus nomen habere putant.
Nunc grauidum pecus est, grauida quoque semine terra,
Telluri plena victima plena datur.
Pars cadit arce Iouis, ter denas curia vaccas
Accipit, & largo sparsa cruore madet.*

Eodem die virgo Vestalis maxima cremabat vitulos, quorum cinis fetuabatur in templo Vestæ, ut inde suffimen fieret, quo populus Palilibus purgaretur. Cuius moris meminit Ovidius, cum ita pergit:

*Ast ubi visceribus vitulos rapuere ministri,
Sectaque fumosis exta dedere focis:
Igne cremat vitulos, qua natu maxima virgo est,
Luce Palis populos purget ut ille cini.*

Caterum Fordicidiorum sacrum Numam Regem monitu Fauni instituisse, Ovidius multis versibus docet, quorum hic est sensus: Cum Numa imperante modò fecitas, modò nimia pluuiæ sterilitatem facerent, consultum à Numa Faunum, quam ratione ista sterilitas auerti, & Dij placati possent: qui responderit, placandam Deam tellurem esse duabus hostiis, quas tamen in iuuenca daret, quod ænigma Nympha Ægeria de boue grauida sit interpretata. Sic enim Ovidius Faunum respondentem inducit:

A *Morte boum tibi Rex Tellus placanda duarum,
Détque sacris animas una iuuenca duas.
Excutitur terrore quies, Numa visa resoluit,
Et secum ambages, casaque iussa refert.
Expedit errantem nemori gratissima coniux,
Et dixit, grauida posceris exta bouis.*

*Extæ bouis grauida dantur, facundior annus
Prouenit, & fructum terra, pecusque ferunt.*

Sequenti die, qui est, Latinè XVI. kalend. Maij dicitur, Ogiuius Augustus
Imperator salutatus est, testante id ipsum Quidia:

B *Hanc quondam Cytherea diem properantiùs ire
Iussit, & athereos præcipit auit equos.
Et titulum Imperij, quamprimum luce sequenti
Augusto iuueni prospera signa darent.*

XIIX. die Aprilis Equiritia erant in Circo maximo, de quibus antè diximus: & vulpes cum stipulis ardentibus in Circo mittebantur, qui mos originem suam habuit ab adolefcente quodam filio cuiusdam rustici Carseolani: qui cum maturis frugibus vulpem laqueis implicitam comprehendisset, eam stipula inuoluit, & accenso igni dimisit. Fugiens illa, maturas fruges aduffit: quare id singulis annis repetitum est, vt vulpes Cereris ob aduffas fruges pœnas darent. De vtroque & Equirierum & vulpium adurendarum more Quidius:

*Tertia post Hyadas cum lux erit orta remotas,
Circere partitos Circus habebit equos.
Cur igitur missæ, iuuentis ardentia tadis,
Terga ferant vulpes, causa docenda mihi est.*

Et post pauca: causam recensens, quam audierit ab hospite quodam Carseolano ipsum sciloquentem inducit:

*Hoc ait in campo (campumque ostendit) habebat
Rus braue cum duro parca colona viro.
Ille suam peragebat humum, siue vsus aratri,
Seu curua falcis, siue bidentis erat.*

*Hac modo verrebat cum raro pectine prætum,
Nunc matris plumis oua fouenda dabat.
Aut virides maluas, aut fungos colligit albos,
Aut humilem græto calfacit igne focum.*

*Et tamen assiduis exercet brachia telis,
Aduersus minas frigoris arma parat.*

*Filius huius erat primo lasciuus in æuo,
Addideratque annos ad duo lustra duos.*

*Is capit extremi vulpem in conualle salicti,
Abstulerat multas illa cohortis aues.*

*Captiuam stipula fœnôque inuoluit, & ignes
Admouet, urentes effugit illa manus.*

*Quâ fugit, incendit vestitos messibus agros,
Damnosis vires ignibus aura dabat.*

*Factum abiit, monumenta maneat. Nam dicero certans
Nunc quoque lex vulpem Carseolana vetat.*

*Vtque luat pœnas genus hoc Cerealibus ardet,
Quoque modo segetes perdidit, illa perit.*

XIII. kalend. Maij, qui est dies Aprilis XIX. CEREBALIA erant.

F CEREBALIA à Cerere dicta sunt, in cuius honorè fiebant. Dicebantur hæc etiã Græca sacra, quòd, vt Festus inquit, ex Græcia translata essent, quæ ob inuentioem Proserpine quæ colentur. Quæ sacra, dum non essent matronæ, quæ facerent, propter cladem matronæ Cannensem, & frequentiam lugentium, institutum est, ne amplius centum diebus lugeretur. Hæc Festus, ex quibus constat, à matronis hæc sacra perfectæ fuisse, & quidem ritu Græco, neque à lugentibus. Quare & Liuius scribit libro 22. post Cannensem cladem luctum ad eò totam urbem oppleuisse, vt sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit: quia nec lugentibus id facere fas esset, nec vlla in illa tempestate matrona expers luctus

esset. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut priuata desererentur, A
Senatusconsulto diebus xxx. luctum esse finitum. Et Festus auctor est, minui luctum,
cum in Casto Cereris quis sit, id est, cum quis operetur Cereri, sic enim hoc verbum in-
telligendum esse docet Iosephus Scaliger in Coniectaneis ad Varronem, & castigationi-
bus in Festum, quod alioqui multum negotij fecit doctis viris, in primis Iacobo Ræuardo
lib. 1. Variorum, cap. 20. & Theodoro Cantero lib. 2. Variarum lictionum, cap. 21. Illud
quoque non est omitendum, huic Cereris sacrificio duas porcas, vnam auream, argenteam
alteram fuisse adhibitam: quod ex Capitone Ateio Sex. Pompeij Færus his verbis do-
cet. Porcam auream, & argenteam dici ait Capito, quæ etiam numero hostiarum nõ
sint, nõ enim Cereris. De ludis qui Cereri fiebant, dicemus suo loco.

XI. Kalend. Maij. qui est dies Aprilis xxi. Parilia, siue Palilia erant, quorum Kalenda-
rium sic meminit: G. PAR. NP. hoc est: Parilia, quæ eadem Palilia dicebantur, Nefastus
primò. Ouidius XII. Kalend. Maij Palilia celebrata scribit. Verum nos Kalendarium
sequimur.

PALILIA, inquit Varro, dista à Pale, quod d & ferix ei Deæ sunt. Festus verò: Pales di-
cebatur Dea pastorum, cuius festa Palilia dicebantur, vel, vt alij volunt, dista Parilia,
quoniam pro partu pecoris eidem sacra fiebant. Cui sententiæ etiam accedit Dionysius,
scribens, quod ineunte vere pro partu qua lupedum agricolæ grati, pastoresque sacra
faciant, quodque suo etiam tempore eam diem, si vllum alia Romana ciuitas singu-
lis annis festum celebrãrit. Vtrum verò iam antè festus fuerit, an verò à Romulo pri-
mum propter Vròis initia consecratus sit, ipse dubitare se ait. Cæterum quibus carimo-
niis celebratis huius diei parata fuerit, multis verbis Ouidius in Fastis docet. Primum
suffimen erat conficiendum, ex viculi fauilla, sanguine equi & fabæ culmine: deinde
primo diluculo pastor lustrabat oves. & ouilia, hac ratione: Insupergebat oves aqua &
sulphure, herbæque Sabina, & lauro igne succensis, circumcirca ouilia suffibat, quo suffi-
mento pecora piari, morbos depelli, & tabem putabant. Deinde sacrificabatur Pali Deæ
libo ex milio, lacte, & sapa confecto, tum preces ad eam fiebant, sicuti ab Ouidio est an-
notatum, quid & quomodo ab hac Dea veteres petere sint soliti. Versus Ouidij, quibus
& carimonias Paliorum, & preces ad Palem Deam exponit, hi sunt:

*Ipete virginea populus suffimen ab ara,
Vesta dabit, Vesta munere purus eris.
Sanguis equi suffimen erit, vitulique fauilla,
Tertia res dura culmen inane faba.
Pastor oves saturas ad prima crepuscula lustrat,
Vnda prius spargat, virgæque verrat humum.
Frondius, & fixis decorentur ouilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.
Cærulei fiant puro de sulfure fum;
Tactæque fumanti sulfure balet ouis.
Vre mares oleas, sadamque, herbæque Sabinas.
Et crepet in medijs laurus adusta focis.
Libæque de milio, milij fiscella sequetur,
Rustica præcipue est hoc dea lata cibo.
Adde dapes in utramque suas, dapibusque refectis
Syluicolas tepido lacte precare Palem.
Consule, dic, pariter pecori, pecorisque magistris,
Effugiat stabulis noxa repulsa meis.
Sive sacra pauis, seditve sub arbore sacra,
Pabulæque è bustis inscisa carpsit ouis.
Seu nemus intrauit vetitum, nostrisve fugata
Sunt oculis Nympha, semicapæque Deus.
Si mea falx ramo lucum spoliavit opaco,
Vnde data est agra fiscina frondis oui.
Da veniam culpa, nec dum de grandinat, obsit,
Agrestis Fauno supposuisse pecus.
Nec noceat turbasse lacus ignoscite Nympha,
Mota quod obscuras ungula fecit aquas.*

Tu Dea pro nobis fontes, fontanâque placa
 Numina, tu sparsos per nemus omne Deos.
 Nec Dryadas, nec nos videamus lâbra Dianæ,
 Nec Faunum, medio cum premit arua die.
 Pelle procul morbos, valeant hominésque, gregésque,
 Et valeant vigiles, prouida turba canes.
 Néve minús multo redigam, quàm mand' fuerunt,
 Néve gemam referens vellera rapta lupo.
 Absit iniqua fames, herba, frondésque supersint:
 Quaque lauent artus, quaque bibantur aqua.
 Vbera plena premam, referat mihi caseus ara,
 Déntque viam liquido vimina rara sero.
 Sitque salax Aries, conceptâque semina coniux
 Reddat, & instabilis multa sit agna meis.
 Lanâque proueniat nullas la sura puellas,
 Mollis & ad teneras quaslibet apta manus.
 Qua precor eueniant, & nos faciamus ad annum
 Pastorum domina grandia liba Palis:
 His dea placanda est, hac tu conuersus ad ortus
 Dic quater, & viso per lue rore manus.

Peractis sacris pastores aqua spargebantur, cœnæ apparabantur, & vesperi sub noctem ignes à rusticis excitabantur ex stipulis, quos ter transliebant. Sic enim Ouidius:

Dum licet apposita velui cratere camella
 Lac niueum potes, purpureâmq; sapam,
 Moxque per ardentis stipula crepitantis aceruos
 Traiciias celeri strenua membra pede. Et paulò antè:
 Certe ego transilij postas ter in ordine flammæ.

Cuius moris causas Ouidius inquirens septem recitat: vel quia edax ignis omnia purget, ideóque etiam oues: vel quia duo hæc, ignis & humor, sint causa generationis, & ab his duobus omnia oriuntur: vel quia per ea viuamus, vnde etiam exulibus aqua & igni interdicebatur, in nuptiis autem eadem adhibebantur: vel quia referre voluerint his cœrimoniis Phaëthontis incendium, & Deucalionis cataclysmos: vel quia pastoribus saxa saxis percutientibus, vt ignem elicerent, prima flamma perierit, altera stipulis excepta fuerit: vel quia flamma dederit Æneæ innocuum iter: vel, quam rationem ipsemet verisimiliorem esse dicit, quia condita Roma, cum pastores iuberen- tur à Romulo mutare domus, & suos lares in noua tecta transferre, illi veteribus suis casis ignem supposuerint, perque illas flammæ & pecus & coloni salierint. Versus Ouidij hi sunt:

Expositus mos est, moris mihi restat origo
 Turba facit dubium, cœptâque nostra tenet.

Causa I. Omnia purgat edax ignis, vitiúmque metallis

Excoquit, idcirco cum duce purgat oues.

2. An quia cunctarum contraria semina rerum

Sunt duo, discordes, ignis & vnda, Dei?

Iunxerunt elementa patres, aptúmque putarunt

Ignibus, & sparsa tingere corpus aqua.

3. An quod in his vita causa est, hac perdidit exul,

His noua sit coniux, hac duo magna petunt.

4. Vix equidem credo, sunt qui Phaëthonta referri

Credant, & nimias Deucalionis aquas.

5. Pars quoque, cum saxis pastores saxa feribant,

Scintillam subito profuluisse ferunt.

Prima quidem perit, stipulis excepta secunda est,

Hoc argumentum flamma Palilis habet.

6. An magis hunc morem pietas Æneæ fecit,

Innocuum victo cui dedit ignis iter?

7. Hoc tamen est vero propius, cum condita Roma est,

Transferri iussos in noua tecta Lares.

Mutantēque domum tectis agrestibus ignem,

Et cessatura supposuisse casa:

Per flammās saluisse pecus, saluisse colonos,

Quod sit natali nunc quoque Romano.

Erat enim hic dies natalis Urbis, cuius meminerunt omnes ij, qui de Urbis primordiis aliquid in literas retulerunt, in primis Plutarchus & Solinus: vnde obseruatum, ne hoc die hostia mactaretur: quod videlicet eum diem, qui patrię natalis erat, & quo ipsi sanguinem, id est, vitam, cuius causa efficiēs est sanguis, cepissent, à cęde & sanguine purum esse deceret. Neque illud hoc loco silentio prætereundum est, quod Dio libro 43. scribit, C. Julio Cæsari ex bello Hispaniensi Romam reuertenti decretum inter alios honores à Senatu etiam hunc esse, vt Parilibus (quo festo die equorum certamen celebratum fuisse dicit) Diis immortalibus sacra fierent: non cam ob causam, quod is dies natalis Urbis esset: sed quod nuncius de victoria Cæsaris pridie eius diei sub vesperam allatus fuisset. De Palilibus, & natali Urbis, vide etiam Tibullum lib. 2. elegia 4. & Propertium elegia 1. libri 4.

Præter hæc verò Palilia, quæ vniuersi celebrabant, alia etiam erant, quæ à puerperis obseruabantur, de quibus hæc ex Festi fragmentis & ruderibus Iosephus Scaliger: Palilia sibi obseruanda iudicant priuatim ipsæ quoque puerperæ domi in stratis, vt pariendo ab iis quasi stabiliantur Palilia festa: quæ postea explicans, dicit, scetas in lectis, quos in atrio sternebant, & aduersos vocabant, dicis causa cubuisse. Ex quibus suspicari quis non incommode posset, Palilia à Pale dicta, quæ rure facta sint à Pastoribus: Palilia autem à pariendo, quæ à grauidis fuerint celebrata, pro feliciori partu.

IX. Kalend. Maij Vinalia priora erant, de quibus in hunc modum Kalendarium: A. VIN. hoc est, Vinalia.

VINALIA, inquit Varro, à vino. Hic dies Iouis, non Veneris, &c. Festus: Vinalia diem festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. De his varia & diuersa scribunt auctores: Plerique enim tradunt, hæc vinalia, quæ priora dicuntur, Ioui altera Veneri esse celebrata: Iosephus tamen Scaliger Castigationibus in Festum scribit, Vinalia mense Aprili esse Veneris, eique hortos dedicatos: appellarique ea à Plutarcho Veneralia. Vinalia autem mense Sextili esse Iouis: & addit, vtrumque contra apud scriptores reperiri. Ouidius certè auctor est, Vinalia festum Veneris dici, & tamen etiam Iouis festum esse. Plinius libro 18. cap. 29. Vinalia priora, quæ antè hos dies sunt IX. Kalend. Maij de gustandis vinis instituta, nihil ad fructus attinent. Verùm ego hanc controuersiam non dirimam. Hoc die meretrices sacrificabant Veneri Erycinæ, quod docet Ouidius his versibus:

Numipa vulgares Veneris celebrate puella,

Multa professorum quæstibus apta Venus.

Poscite thure dato formam, populique fauorem,

Poscite blanditias, dignaque verba ioco.

Cùmque sua domina dato grata sisymbria myrto:

Textaque composita iuncea vincla rosa.

Templa frequenti vni Collina proxima porta

Nunc decet à Siculo nomina colle tenet.

Hoc die multum vini effundebatur è templo Veneris: quem morem eiusque causas Plutarchus ita explicat in Quæstionibus Romanis, quæstione 45. Cur Veneralibus multum vini effunditur è templo Veneris? An verum est, quod plurimi narrat, Mezentium Etruscorum Imperatorem Aeneæ per interuuncios pacem ea cõditione obtulisse, vt sibi is annum vinum daret: & abnuente Aenea, suis id vinum promississe, si prælio victor discessisset: Aeneam cognita eius pollicitatione, Diis vinum id consecrasse, partaque victoria, vinum è congectis vuis factum, ante sanum Veneris effudisse. An hoc signo monebant, festos dies sobriè, non per ebrietatem debere agitari: quod Dij magis delectentur pimum merum effundentibus, quam bibentibus. Hactenus Plutarchus. De libatione vini Ioui facta, propter quam Vinalia instituta sint, dicam in Augusto.

Die Aprilis xxv. qui Latine vii. Kalend. Maij appellatur, Robigalia erant. Sic enim Kalendarium: C. R. O. V. NP. hoc est, Robigalia, Nefastus primò.

ROBIGALIA, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, dicta à Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. Idem libro 1. de re Rustica cap. 1. Robigalia ait, ferias esse Robigo institutas, & celebrari, ne rubigo frumenta atque arbores

A arbores corrumpat. Festus: Robigalia dies festus septimo Kalendas Maias, quo Robigo Deo suo, quem putabant rubiginem auertere, sacrificabant. Hæc Plinius libro 18. c. 29. à Numa Pompilio instituta esse scribit, cuius verba sunt: Rubigalia Numa constituit anno regni sui xi. quæ nunc aguntur a. d. vii. Kalend. Maij, quoniam tunc ferè segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat Sole tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio. Sed vera causa est, quod post dies vndeüiginti ab æquinoctio verno, per id quadriduum, varia gentium obseruatione a. d. iv. Kalend. Maij canis occidit, fidus & per se vehemens, & cui præoccidere caniculam necesse sit, &c. Sacrum autem hoc oue & cane peragebatur, quorum exta cum thure & vino Deo offerebantur, de quo Ouidius ita scribit:

*Sex ubi, qua restant, luces Aprilis habebit,
In medio cursu tempora veris erunt.*

*Et frustra pecudem quares Athamantidos Helles,
Signaque dant imbres, exoriturque Canis.*

*Hac mihi Nomento Romam cum luce redirem,
Obstitit in media candida turba via.*

*Flamen in antique lucum Rubiginis ibas.
Extâ canis flammis, exta daturus ouis.*

*Protinus accessi, ritus ne nescius essem,
Edidit hac Flamen verba Quirine tuus:*

*Aspera rubigo parcas Cerealibus herbis,
Et tremat in summa lene cacumen humo.*

*Tu sata sideribus cæli nutrita secundis
Crescere, dum fiant salcibus apta, sinas.*

*Vis tua non leuis est, qua tu frumenta rotasti,
Mæstus in amissis illa colonus habet.*

*Nec venti tantum Cerei nocuere, nec imbres,
Nec sic marmoreo pallet adusta gelu.*

*Quantum si culmos Titan incalfacit vdos:
Tunc locus est ira Diua timenda tua.*

*Parce precor, scabrâsque manus à messibus aufer,
Nè ve noce cultis: posse nocere sat est.*

*Nec teneras segetes, sed durum amplectere ferrum:
Quodque potest alios perdere, perde prius.*

*Vtilius gladios, & tela nocentia carpes,
Nil opus est illis: ocia mundus agat.*

*Sarcula nunc, durûsque bidens, & vomer aduncus,
Ruris opes niteant: inquinet arma sit us.*

*Conatusque aliquis vagina ducere ferrum,
Astrictum longa sentiat esse mora.*

*At tu ne viola Cererem, semperque colonus
Absenti possis soluere vota tibi.*

*Dixerat, à dextra villis mantile solutis,
Cumque meri patera i buris acerra fuit.*

*Thura focis, vinumque dedit, fibrâsque bidentis,
Turpiâque obscæna vidimus exta canis.*

*Tum mihi, Cur detur sacris noua victima, quaris?
Quæ seram, causam percipe, Flamen ait:*

*Est canis (Icarium dicunt) quo sidere moto
Tota fitit tellus, præripiturque seges.*

*Pro Cane sidereo canis hic imponitur aris,
Et, quare fiat, nil nisi nomen habet.*

V. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis xxxix. Floralia erant: de quibus **Kalendarium:**
F. NP. LVD. Flor. hoc est, Nestastus primò, Ludi Floralia.

FLORALIA, inquit Plinius libro 18. cap. 29. v. Kalen. Maij instituerunt Romani, anno Urbis MDXVI. ex oraculo Sibyllæ, vt omnia bene deflorescerent. Hunc diem Varro determinat, Sole tauri partem quartamdecimam obrinente. Ergo si in hoc quadriduum incidit plenilunium, fruges, & omnia quæ florebunt, lædi necesse erit. Ouid.

Cum Priami coniunx Tithonia fratre relicto,

Sustulit immenso ter iubar orbe suum.

Mille venit variis florum Dea nexa coronis,

Scena ioci morem liberioris habet.

Exit & in Maias festum Florale Kalendas, &c.

De Floralibus plura dicemus libro proxime sequenti.

Pridie Kalendas Maij sacrum fiebat Vestæ Palatinæ: de quo Ouid. quamuis obscure:

Auferi Vestæ diem, cognati Vestæ recepta est

Limine, sic iusti constituere Patres, &c.

De mense Maio, & diebus in eo Festis. CAP. IX.

APRILEM mensem sequitur Maius, de quo ita Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 12. Maium Romulus tertium posuit, de cuius nomine inter auctores lata dissensio est. Nam Fulvius nobilior in Fastis, quos in æde Herculis Musarum posuit, Romulum dicit, postquam populum in maiores, iunioresque diuisit, ut altera pars consilio, altera armis Rempublicam tueretur, in honorem vtriusque partis, hunc Maium, sequentem Iunium mensem vocasse. Sunt qui hunc mensem ad nostros Fastos à Tusculanis transisse commemorent, apud quos nunc quoque vocatur Deus Maius qui est Iupiter, à magnitudine, scilicet, ac maiestate dictus Cincius mensem nominatum putat à Maia, quam Vulcani dixit vxorem, argumentòq; vitur, quòd Flamè Vulcanalis Kalend. Maiis huic Deæ rem diuinam facit. Sed Piso vxorem Vulcani Maiestam, non Maiam dicit vocari. Contendunt alij Maiam Mercurij matrem mensi nomen dedisse, hinc maximè probantes, quòd hoc mense mercatores omnes Maiæ pariter, Mercurioque sacrificant. Affirmant quidam, quibus Cornelius Labeo consentit, hanc Maiam, cui mense Maio res diuina celebratur, terram esse, hoc adeptum nomè à magnitudine, sicut & Mater magna in sacris vocatur: assertionemque existimationis suæ etiam hinc colligunt, quòd sus prægnans ei mactatur, quæ hostia est propria terræ: & Mercurium ideò illi in sacris adiungi dicunt, quia vox nascenti homini terræ contactu datur. Scimus autem Mercurium vocis & sermonis potentem, &c. Hæc & alia Macrobius. Ouidius. lib. 5. Fastorum tres huius appellationis causas reddit, quarum prima est, quòd dicta sit à Maiestate Dea Magistratum: altera, quòd à maioribus: tertia, quòd à Maia Mercurij matre nomen habeat. Versus eius, quia plures sunt, adscribere nolo. Festus: Maius mensis in compluribus ciuitatibus Latinis ante Urbem cõditam fuisse videtur, qua ex causa vtrum à maioribus, ut Iunius à iunioribus, dictus sit, an à Maia, quòd Mercurio Filio eius res diuina Idibus fiat eo mense, an quòd ipsi Deæ in multis Latinis ciuitatibus sacrificia fiebant, &c. Idem alio loco: Maius lingua Osca, mensis Maius. Osca enim à regione Campaniæ, quæ est Osco, vocati sunt. Cui si credimus, Maij mensis appellatio vel ante Romam conditam extitit, id quod argumento foret, à Romulo nullam ei propter maiores obtigisse denominationem. Ioannes Goropius Becanus in Croniis, mensis huius appellationem deducit à veteri Cymbria voce Mai, siue Mei, quo omnis viror plantarum significetur, quòd hoc mense omnia vireant & floreat. Cæterum fuit hic mensis in tutela Apollinis, & semper xxxi. dierum ex Romuli, Numæ, & C. Iulij Cæs. constitutione.

DE DIEBUS MENSIS MAII FESTIS.

Kalendis Maij Laribus Præstitibus aram à Curibus Sabinis consecratam fuisse, & Bonæ Deæ sacra fieri Ouidius docet, de Laribus quidem his verbis:

Præstitibus Maia Laribus videre Kalenda

Aram constitui, paruaque signa Deum.

Vouerat illa quidem Curius, sed longa vetustas

Destruit, & saxo longa senecta nocet, &c.

De causa appellationis, cur dicti Præstitites, scripsimus alio loco.

De æde Bonæ Deæ item Ouidius:

— Intere à Diua canenda Bona est.

Est moles natiua loco, res nomina fecit,

— Appellant saxum, pars bona montis ea est.

Huic Remus institerat frustra, quo tempore fratri

Regna Palatina prima dedistis aues.

Templa Patres illic oculos exosa viriles.

Leniter accliu construere iugo.

Dedicat hos veteris Clausorum nominis hares:

Virgineo nullum corpore passa virum.

Liuisa restituit, ne non imitata maritum

Esset, & ex omni parte secuta virum, &c.

Macrobius libro Saturnaliorum, 1. cap. 12. scribit, Cornelium Labeonem auctorem esse Maix, id est, terræ, ædem Kalendis Maiis dedicatam sub nomine Bonæ Dæ: & postea de sacris eius verba faciens, ait, virgam myrteam in templo eius haberi nefas esse, quod & Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima docet: Cùm tamen omnibus germinantibus & florentibus ad ea sacra vtantur. Item super caput simulacri Bonæ Dæ extendi vitem, qua maxime eam Pater decipere tentauerit: vinum in templum eius non suo nomine solere inferri, sed vas in quo vinum inditum sit, mellarium nominari, & vinum lac nuncupari: serpentisque in templo eius nec terrentes, nec timentes indifferenter apparere. Viros etiam ab eius sacris arceri. Hæc ferè Macrobius. Festus hoc sacrum Damium appellari scribit his verbis: Damium sacrificium, quod fiebat in operto in honorem Bonæ Dæ, dictum à contarietate, quod minime esset δημόσιον id est, publicum: Dea quoque ipsa Damia, & sacerdos eius Damiatris appellabatur. Ad quem locum Iosephus Scaliger annotat, falsum esse, quod Festus scribat ἀνθρώπων id est, dictum Damium, quod minime sit publicum: imò ita dictum, quod pro populo fieret, & Iuuenalis adducit verbum:

Pro populo faciens quantum Saufeia bibeat.

Fiebant autem hæc sacra à matronis in æde Pontificis Maximi. Itaque cùm in ædibus C. Iulij Cæsaris, qui tum Pontifex Maximus erat peragerentur, P. Clodius muliebri vestitu indutus, in iis deprehensus fuit, & ita sacra ea polluit: qua de re Cicero, Plutarchus, & alij sæpe.

II. die Maij, qui Latine VI. Non. dicitur, Compitalia erant, quorum sic meminit Calendarium:

B. F. C O M P I. hoc est, Fastus, Compitalia.

COMPITALIA, inquit Varro, dies attributus Laribus, vt alibi: ideò, vbi viæ competunt, tum in Compireis sacrificatur: quotannis is dies concipitur. Festus: Compitalia festa, quæ in Compitis peragebant. De his sacris apud Macrobius libro 1. Saturnaliorum, cap. 7. Albinus Cæcina: Qualem nunc permutationem sacrificij Prætextate memorasti, inuenio postea Compitalibus celebratam, cùm ludi per Vrbum in Compitis agitabantur, restituti scilicet à Tarquinio Superbo Laribus, ac Maniæ ex responso Apollinis, quo præceptum est, vt pro capitibus supplicaretur. Idque aliquandiu obseruatum, vt pro familiarum sospitate pueri mactarentur Maniæ Dæ, matri Larium. Quod sacrificij genus, Iunius Brutus Consul pulso Tarquinio aliter constituit, celebrandum. Nam capitibus allij, & papaueris supplicari iussit, vt responso Apollinis satisfieret de nomine capitum, remoto scilicet scelere infausta sacrificacionis. Factumque est, vt effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus, periculum si quod immineret familiis, expiarent. Ludosque ipsos ex viis compitorum, in quibus agitabantur, Compitalia appellitauerunt. Hæc Macrobius, Dionysius Halicarnassæus libro 4. de Compitalibus scribit, ea paucis post Saturnalia diebus celebrata fuisse, sacrificiumque ministrantibus seruis peractum. Verba eius sunt hæc: Sacrificis Compitalia sacra facientibus, non ingenuos, sed seruos ministrare voluit Tullius, quasi hoc gratius esset Laribus: quod festum nostra quoque ætate Romani agitant, paucis diebus post Saturnalia, cum primis celebre, & sumptuosum, Compitalium appellatione: duratque mos ille prisca in sacris placandi genios per seruorum ministeria, qui temporaria libertate fruntur per eos dies, vt hac humanitate mansuetiores redditi, dominos chariores habeant, & leuius ferant suæ fortunæ inclementiam. Hæc ille. Fuerunt tamen hæc sacra non statim, sed conceptiva, vt initio huius libri docuimus. De Compitalibus etiam Suetonius in Augusto, cap. 31. Compitales Lares ornare bis anno instituit, vernis floribus, & æstiuis, &c.

VII. Id. Maij, qui est dies mensis eiusdem nonus, Lemuria erant. Sic enim Calendarium:

A. L E M. N. hoc est, Lemuria, Nefastus.

LEMURIA dicebantur à Lemuribus, qui re diuina facta his diebus placabantur: de quibus Nonius Marcellus: Lemures larum nocturnæ, & terificationes imaginum & bestiarum. Varro de vita populi Romani, lib. 1. Quibus temporibus in sacris fabam iactant noctu, ac dicitur, se Lemures domo extra ianuam eicere. Porphyrio interpres Horatij, in 2.

epistolam, li. 2. Lemures, inquit, dictos esse putant, quasi remures, à Remo, cuius occisi A
 vmbra frater Romulus cum placare veller, Lemuria instituit, id est, Parentalia, quæ
 mense Maio per triduum celebrari solent, ante additum anno mensem Februarium:
 ob quam rem Maio mense religio est nubere. Hactenus Porphyrio. Et hæc sacra tribus
 noctibus, non continuis, sed interueniente semper vna nocte, celebrabantur, vti in Ka-
 lendario notatum est. De iisdem Ouidius:

*Hinc ubi sustulerit formosa ter Hesperus ora,
 Ter dederint Phæbo sidera victa locum.
 Ritus erit veteris nocturna Lemuria sacri,
 Inferias tacitis Manibus illa dabunt.
 Annus erat breuior, nec adhuc pia februa norant,
 Nec tu dux mensum, Iane biformis eras.
 Iam tamen extincto cineri sua dona ferebant,
 Compositique nepos busta piabat aui.
 Mensis erat Maius, maiorum nomine dictus,
 Qui partem prisca nunc quoque moris habet.
 Nox ubi iam media est, somnumque silentia præbent,
 Et canis, & varia conticuisse aues.
 Ille memor ritus veteris, timidusque Deorum
 Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.
 Signaque dat digitis medio cum pollice iunctis.
 Occurrat tacito ne leuis umbra sibi.
 Cumque manus puras fontana perluit unda,
 Vertitur, & nigras accipit ore fabas.
 Aversusque iacit, sed dum iacit, hæc ego mitto,
 His, inquit, redimo meque, meosque, fabis.
 Hæc nouies dicit, nec respicit, umbra putatur
 Colligere, & nullo terga vidento sequi.
 Rursus aquam tangit, Temesaæque concrepat ara,
 Et rogat, ut tectis exeat umbra suis.
 Cum dixit nouies, Manes exite paterni,
 Respicit, & purè sacra peracta putat.
 Et paulò post:*

*Fana tamen veteres illis clausere diebus,
 Vt nunc serali tempore operta vides.
 Nec vidua tadis eadem, nec virginis apta
 Tempora, qua nupsit, non diuturna fuit.
 Hæc quoque de causa, si te prouerbia tangunt,
 Mense malum Maio nubere, vulgus ait.
 Sed tamen hæc tria sunt sub eodem tempore festa,
 Inter se nulla continuata die.*

IV. Id. Maij, qui est dies mensis eius XII. Ludi Marti fiebant in Circo. Sic enim Ka-
 lendarium, D. NP. LVD. MART. IN CIRCO. id est, Nefastus primò, LVDI MARTI in
 Circo. De iisdem Ouid.

*Solennes ludos Circi celebrate Quirites,
 Non visa est fortem scena decere Deum.*

Plura de his dicemus libro sequenti.

Idibus Maij Argeorum scirpea simulacra, & oscilla de ponte sublicio in Tiberim
 præcipitabantur quotannis. Sic enim Festus: Argeos vocabant scirpeas effigies, quæ per
 virgines Vestales annis singulis iaciebantur in Tiberim. Et Varro libro sexto de lingua
 Latina: Argei fiunt è scirpeis virgulteis, simulacra sunt hominum triginta: ea quotannis
 à ponte sublicio à Sacerdotibus publicè iaci solent in Tiberim. Plutarchus in quæstio-
 nibus Romanis, quæstione trigesima secunda, cur simulacra hominum, quæ Maio mense
 de ponte ligneo in flumen abiciuntur, Argeos vocant? An quòd antiquitus barbari ista
 loca incolentes hoc modo interficiebant, si quos Græcorum cepissent: Hercules autem,
 cuius virtutem admirabantur, docuit eos more interficiendi peregrinos dimisso, simu-
 lacris eum representare, iisque iaciendis religione se soluere? Argeos autem, siue Argi-
 uos antiquitas simpliciter quosuis Græcos nominauit. Nisi hoc potius sentiendum est:

A Cùm Arcadibus Aigiui ob vicinam inimici haberentur, Euandrum è Græcia profugū cùm in istis confedisset Italiæ locis, istam odij & inimicitiarum memoriã conseruasse? De hoc more ita Ouidius:

Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum
Mittere soberos scirpea ponte solet.

Corpora post decies senos qui credidit annos
Missa neci, sceleris crimine damnat auos.

Fama vetus, tunc cùm Saturnia terra vocata est,
Talia fatidici dicta fuere senis.

Falcifero libata seni duo corpora gentes

Mittite, qua Thuscis excipiantur aquis.

Donec in hac venit Tirynthius arua, quotannis

Tristia Leucadio sacra peracta Deo.

Illum stramineos in aquam misisse Quirites,

Herculis exemplo corpora falsa iaci.

Pars putat, ut ferrent iuuenes suffragia soli,

Pontibus infirmos precipitasse senes.

Tibri, doce verum, tua ripa vetustior urbe est,

Principium ritus tu bene nosse potes.

Tibris arundiferum medio caput extulit alueo,

Raucaque dimouit talibus ora sonis:

Hac loca desertas vidi sine mœnibus herbas,

Pascebat paucos utraque ripa boues.

Et, quem nunc gentes Tiberim noruntque, timèntque,

Tunc etiam pecori despiciendus eram.

Arcadis Euandri nomen tibi saepe refertur,

Illam meas remis aduena torisit aquas.

Venit & Alcides turba comitatus Achiuæ,

Albula, si memini, tunc mihi nomen erat.

Excipit hospitio iuuenem Pallantius Heros,

Et tandem Caco debita poena fuit.

D Victor abit, secumque boues Erytheida prædam

Abstrahit, at comites longius ire negant.

Magnaque pars horum desertis mansit in agris,

Montibus his ponunt spemque, larèmq; suum.

Sæpe tamen patria dulci tanguntur amore,

Atque aliquis moriens hoc breue mandat opus.

Mitte me in Tiberim, Tiberinis vectus ut undis

Littus ad Inachium puluis inanis eam.

Displicet heredi mandati cura sepulcri,

Mortuus Ausonia conditur hospes humo.

E Scirpea pro domino in Tiberim iactatur imago,

Vt repetat Graias per freta longa domos.

Eodem die Mercatorum festus erat, quòd eo die Mercurij ædes dedicata, vt Liu. anno cclix. Arque è Mercurij fonte, ad portam Capenam mercatores aspergebant, se lauro termitè immerso, vberioris questus gratia. Ouid.

Templa tibi posuere Patres spectantia Circum

Idibus, ex illo est hæc tibi festa dies.

Te, quicunque suas profitentur vendere merces,

Thure dato, tribuas vt sibi lucra, rogant.

Est aqua Mercurij porta vicina Capenæ,

Si iuuat expertis credere, numen habet.

Huc venit incinctus tunica mercator, & urna

Purus suffusa, quam ferat haurit aquam.

Vda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab vda

Omnia, qua dominos sunt habitura nouos.

Spargit & ipse suos lauro rorante capillos,

Et peragi solita fallere voce preces.

*Ablus præteriti periuria temporis, inquit,
 Ablus præterita perfida verba die.
 Sive ego te feci testem, falsòve citavi
 Non audituri numina vana Iouis:
 Sive Deum prudens alium, Diuamve fefelli.
 Absfulerit celeres improba verba Noti:
 Et pereant veniente die periuria nobis,
 Nec curent superi, si quæ locutus ero.
 Da modò lucra mihi, da factò gaudia lucro,
 Et face, ut emptori verba dedisse iuuet.
 Talia Mercurius poscentes ridet ab alto.
 Se memor Ortygiæ surripuisse boues.*

XIII. Kalend. Iunij Agonalia siue Agonia erant, de quibus Calendarium: E. AGON. NP. id est, AGONIA, siue AGONALIA, Nefastus primò. Ouid.

*Ad Ianum redeat, qui quarit Agonia quid sint,
 Qua tamen in Fastis hoc quoque tempus habent.*

De AGONIA siue Agonalibus diximus supra.

X. Kalend. Iunij, Tubilustria erant, quorum ita meminit Calendarium: G. TVB. NP. hoc est, TVBILVSTRIA, Nefastus primò. De his diximus in Martio. Ouid.

*Proxima Vulcani lux est, quam Lustria dicunt,
 Lustrantur pura, quas facit ille, tuba.*

Sequenti die, qui est xxiv. Maij, Latine ix. Kal. Iunij dicitur, erat Regifugium alterù, de quo ita Calendarium: Q. REX. C. F. hoc est, QVANDO REX COMITIAVIT. FAS: quæ verba, quomodo sint intelligenda, & qui ritus, quæve cærimonie huius dici fuerint, etiam in Martio docuimus. Ouidius:

*Quattuor inde notis locus est, quibus ordine lectis,
 Vel mos sacrorum, vel fuga Regis inest.*

IX. Kalend. Iunij, qui est xxv. Maij, dies erat Consecrationis ædis Fortunæ publicæ, cuius ita meminit Ouidius:

*Nec te prætereo populi Fortuna potentis
 Publica, cui templum luce sequente datum est.*

De Fortuna Publica diximus libro harum antiquitatum secundo, quæ inde repetantur. Atque tantum etiam de mense Maio: sequitur Iunius:

De mense Iunio, & diebus in eo Festis.

CAP. X.

DE hoc mense ita scribit Macrobius libro Saturnaliorum 1. cap. 12. Iunius Maium sequitur, aut ex parte populi (vt diximus) nominatus, aut (vt Cingius arbitratur) quòd Iunonius apud Latinos antè vocitatus, diuque apud Aricinos, Prænestinòsque hac appellatione in Fastos relatus sit: aded vt (sicut Nisus in Commentariis Factorum dicit) apud maiores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit: sed post, detritis quibusdam literis, ex Iunonio Iunius dictus sit. Nam & ædes Iunoni Monetæ Kal. Iunius dedicata est. Nonnulli putauerunt Iunium mensem à Iunio, Bruto, qui primus Romæ Consul factus est, nominatum: quòd hoc mense, id est, Kalendis Iunij, pulso Tarquinio, sacrum Carminæ Deæ in Cælio monte voti reus fecerit, &c. Hæc Macrobi. qui- bus verbis triplicem huius appellationis rationem indicat, vel, quòd dictus sit Iunius à iunioribus, sicut Maius à maioribus: vel à Iunone, vel à Iunio Bruto, primo Romanorum Consule. Priores duas causas etiam Ouidius agnoscit. Quòd enim à Iunone dicatur, ipsamet Iuno multis versibus Ouidium docet ita exorsa:

*Ne tamen ignores, vulgique errore traharis,
 Iunius à nostro nomine nomen habet. Et post:*

*Nec tamen hunc nobis tantummodo præstat honorem
 Roma suburbani dant mihi munus idem.*

*Inspice quos habeat nemoralis Aricia Fastos,
 Et populus Laurens Lauiniùmque meum.*

*Est illic mensis Iunonius: aspice Tybur,
 Et Prænestina mœnia sacra Dea.*

Iunonale leges tempus, nec Romulus illas

Condit, at nostri Roma nepotus erat.

Sic etiam Festus: Iunium mensē dictum putant à Iunone, idem ipsum dicebant Iunonium, & Iunoniam. De altera causa, quam Macrobius priori loco recitat, Ovidius paulò aliter scribit. Inducit enim Hebes Herculis vxorem, quæ eadem Iuventas est, contendentem, à suo nomine hunc mensē appellationem accepisse, idque duplici ratione: vel propter maritum Herculem, qui benemeritus de ea regione sit, vbi postea condita est Roma, quòd eam Caci atrociniis expurgarit: vel propter iuvenes, alteram populi partem, quibus ea præsit. Verba Hebes apud Ovidium sunt:

Quid graue, si titulum mensis Romane dedisti

Herculis vxori, posteritasque memor?

Hæc quoque terra aliquid debet mihi nomine magni.

Coniugis, huc captas appulit ille boues.

Hic malè defensus flammis, & dote paterna

Cacus Auentinam sanguine tinxit humum.

Ad propiora vocor, populum digessit ab annis

Romulus, in partes distribuitque duas.

Hæc dare consilium, pugnare paratior illa est:

Hæc atas bellum suadeat, illa gerat.

Sic statuit, mensisque nota secreuit eadem,

Iunius est iuuenum, qui fuit ante senum.

His etiam aliam addit rationem, qua dictum Iunium putat, quasi Vniūm siue Iungium, à iunctis Romulo & Tatío Sabinorum Rege. Sic enim apud ipsum:

Hæc vbi narravit (Concordia) Tatium, fortemque Quirinum,

Binæque cum populis regna coisse suis,

Et lare communi soceros, generosque receptos.

His nomen iunctis Iunius, inquit, habet.

Ioannes Goropius Becanus in Croniis auctor est, Iunium mensē à fauore nominatum, quòd in eo fauorem terræ sentire incipiamus, fructibus iam se ad edendum offerentibus: dici autem Iunium, quasi Iunium, à Germanica voce *Zungen*, vel *Gunnen*, quod Latinis fauere significat. Hic mensis, qui in Mercurij tutela erat, ex Romuli & C. Iulij Cæsaris xxx. ex Numæ autem Pompilij constitutione xxxix. dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS IUNI FESTIS.

H. K. I. V. N. N. Hoc est, Kalendæ Iunij, Nefastus. Hic nullius diei festi, aut sacri hoc die peracti, sit mentio in Calendario.

V. I. Nonas Iunias, qui est dies eius mensis secundus, feriæ erant Martis, Carinæ, Monetæ: quarum ita meminit Calendarium, quòd à Paulo Manutio, & Huberto Goltzio in lucem datum est. Illud enim, quod Benedicto Aria curante editum est, de iis nihil habet.

A. F. M. A. R. C. A. R. M. O. N. E. T. hoc est, Feriæ Marti, Carinæ, Monetæ. Ab Ouidio & Macrobio hæc sacra ad Kalendas Iunij referuntur.

De Martis sacro, quod Kalendis Iunij in templo extra portam Capenam peractum fuerit, ita Ovidius:

Lux eadem Marti festa est, quem propicit extrâ

Appositum tecta porta Capena via.

De sacrificio Carinæ Deæ Macrobius libro. I. Satur. cap. 12. cum monuisset, alios scripsisse, Iunium mensē à Iunio Beuto, primo post exactos Reges Consule, dictum, causam hanc subiicit: quòd scilicet in hoc mense, id est, Kalendis Iuniis, pulso Tarquinio, sacrum Carinæ Deæ in Cælio monte voti reus fecerit. Hanc, inquit, Deam vitalibus humanis præesse credunt. Ab ea denique petitur, vt iecinora, & corda, quæque sunt intrinsicus viscera, salua conferret. Et quia cordis beneficio, cuius dissimulatione Brutus habebatur idoneus emendationi publici status, exiit, hanc Deam, quæ vitalibus præest, templo sacrauit. Cui pulre fabaria, & larido sacrificatur, quòd vires maximè his rebus corporis roborentur. Nam & Kalendæ Iuniæ Fabariæ vulgò vocantur: quia hoc mense adultæ fabæ diuinis rebus adhibentur. Hactenus Macrobius. Ouid. lib. 6. Fast. cum multa de hac Dea dixisset, quænam illa fuerit, & quod eius munus sit, quæ apud Ovidium ipse legit, paulò aliam eius cultus rationem, atque Macrobius annotat, cuius versus hi sunt:

Pinguia cur illis gustentur larida Kalendis,

Mixtaque cum calido sit faba farre, rogast?

Prisca Dea est, aliturque cibis, quibus antè solebat,

Nec petit adscitas luxuriosa dapes.

Priscis adhuc illis populis sine fraude natabat,

Ostreâque in conchis tuta suère suis.

Nec Latium norat, quam prabet Ionia diues,

Nec qua Pygmeo sanguine gaudet auis.

Et præter pennas nihil in pavone p'accebat,

Nec tellus captus miserat antè feras.

Sus erat in pretio, casa suo festa colebant,

Terra fabas tantum, durâque farrâ dabat.

Qua duo mixta simul sextis quicunque Kalendis

Ederit, huic ladi viscera posse negant. &c.

De consecratione templi Iunonis Monetæ idem Ouidius:

Arce quoque in summa Iunoni templa Monetæ

Ex voto memorant facta Camille tuo.

Et Macrobius in verbis, quæ paulò antè à nobis citata sunt: nam & ædes Iunoni Monetæ Kalendis Iuniis dedicata est.

Hoc eodem die & Tempestatis delubrum consecratum, de quo Ouid.

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur,

Cùm penè est Corsis obruta classis aquis.

Pridie Nonas Iunias sacrum fiebat Bellonæ, cui eo die templum consecratum erat, Ouidio teste, cuius hæc sunt verba:

Manè ubi bis fuerit, Phœbûsque iter auerit ortus,

Factâque erit positio rore bis vda seges:

Hæc sacra: a die Thusco Bellona duello:

Dicitur, & Latio prospera semper adest.

Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata,

Multum animo vidit, lumine captus erat.

Prospicit à tergo summum brevis area Circum,

Est ubi non parua parua columna nota.

Hinc solet hasta manu belli prænuncia mitti,

In Regem, & gentes cùm placet arma capi.

Quibus verò carimoniiis Sacerdotes eius sacrum ipsi fecerint, pluribus exposui lib. 2. cùm de Bellona agerem, quæ hinc repetè.

Eodem die etiam Herculi ædes in Circo posita est: de qua Ouidius:

Alterâ pars Circi custode sub Hercule tuta est:

Quod Deus Euboico carmine munus habet:

Nonis Iunij sacrum fiebat Dio Fidio, de quo Ouidius:

Quarebam Nonas Sancto Fidiõne referrem,

An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait:

Cuicumque ex istis dederis, ego munus habebõ,

Nomina terna fero, sic voluère Cures.

Hunc igitur veteres donarunt ade Sabini,

Inque Quirinali constituère iugo.

VII. Id. Iunij Piscatorij ludi peragebantur, quorum sic meminuit Ouidius:

Tertia post Nonas remouere Lycaona Phæbe

Fertur, & à tergo non habet Vrsa metum.

Tunc ego me memini ludos in gramine campi

Aspicere, & dici lubricæ Tibri tuos.

Festa dies illis, qui lina madentia ducunt,

Quique tegunt paruis ara recurua cibis, &c.

Festus: Piscatorij ludi vocantur, qui quotannis mense Iunio trans Tiberim fieri solent à Prætorè urbano pro Piscatoribus Tiberinis, quorum quæstus non in macellum peruenit, sed ferè in aream Volcani, quòd id genus pisciculorum viuorum datur ei Deo, pro animis humanis.

VI. Idus Iunij sacrum fiebat Menti in Capitolio, cui eo die ædes consecrata. Sic enim Kalendarium:

G. MENTI IN CAPITOLIO.

A De æde Mentis, quo tempore, qua causa, & à quibus vota & consecrata sit, lib. secundo ex Liviò docuimus. Ouidius:

Mens quoque numen habet, Mentis delubra videmus

Vota metu belli, perfide Pæne, tui.

Pæne rebellabas, & letho Consulis omnes

Attoniti Mauras pertimere manus.

Spem metus expulerat: cum Menti vota Senatus

Suscipit, & melior protinus illa venit.

Aspicit instantes mediis sex lucibus Idus

Illà dies, qua sunt vota soluta Dea.

V. Idus Iunij feriæ erant Vestæ, quarum sic meminit Kalendarium: H. VEST. N. FER. VEST. A. E. quod sic interpretantur, Vestalia, Nefastus, Feriæ Vestæ.

VESTALIS dies, inquit Varro, ut virgines Vestales Vestæ sacrificent. Sex. Pompeius Festus. Penus vocatur locus intimus in æde Vestæ, segetibus septus, qui certis diebus circa Vestalia aperitur. Ij dies religiosi habentur, &c. De sacrificio Vestæ diximus supra. Hoc autem die, cum conuiuia passim ante focos agitantur, cibi etiam Virginibus Vestalibus à ciuibus mittebantur. Deæ Vestæ libandi: & asini floribus coronati, atque è pane veluti monilia quædam gerentes circumducebantur per urbem: molæ item fertis & floribus ornabantur, & quiescebant: quarum cærimoniarum & rituum causas Ouidius diligenter inquirat & explicat, videlicet, quod olim nullus molarum vsus fuerit, sed farra solummodò in furnis, Vestæ, hoc est, ignis beneficio torreri consueuerint, indeque mos seruatus fuerit, ut hoc die, & foci & Domina focorum, quæ Vestà est, à Pistoribus colerentur: & asini, qui scilicet primis temporibus Vestæ beneficio immunes à circumagendis molis essent, cum nullus earum Romæ vsus esset, vacarent, & feriantur. Cur autem iidem asini floribus coronati panes ex collo dependentes gestare solerent, hanc rationem affert, quia scilicet asini Sileni clamore Vestà è somnis excitata, insidias & libidinem Priapi effugisset. Sed præstat Ouidij versus recitare. Sic ergo scribit:

Ante focos olim scamnis considerare longis

Mos erat, & mensa credere adesse Deos.

Nunc quoque cum sunt antiqua sacra Vacuna,

Ante Vacunales stantque, sedentque focos.

Venit in hos annos aliquid de more vetusto,

Fert missos Vestæ pura patella cibos.

Ecce coronatis panis dependet a sellis,

Et velant scabras florida ferta molas.

Sola prius furnis torrebant farra coloni,

Et fornacali sunt stata sacra Dea.

Suppositum cineri panem focus ipse parabat,

Stratâque erat tepido tegula quassa solo.

Inde focum seruat pistor, dominamque focorum,

Et qua punicas versat a sella molas.

Præterea, referamne tuum rubicunde Priape

Dedecus? est multifabula plena ioci.

Turrigora frontem Cybele redimita corona,

Conuocat æternos ad sua festa Deos.

Conuocat & Satyros, & rustica numina Nymphas,

Silenus, quamuis nemo vocarat, adest.

Ne c licet, & longum est, epulas narrare Deorum,

Ia multo nox est peruigilata mero.

Dij temerè errabant, in opaca vallibus Ida

Pars iacet, & molli gramine membra leuat.

Hi ludunt, hos somnus habet, pars brachia nectunt,

Pars viridem celeri ter pede pulsat humum.

Vestà iacet, placidamque capis securâ quietem,

Sicut erat positum cespite sulca caput.

At ruber hortorum custos, Nymphasque Deasque

Capit, & errantes fertque refertque pedes.

*Aspicit & Vestam, dubium est, Nymphamne putarit,
 An scierit Vestam, scisse sed ipse negat.
 Spem capit obscœnam, furimque accedere tentat,
 Et fert suspensos corde micante gradus.
 Fortè, senex quo vectus erat Silenus, a sellum
 Liquerat ad ripas lenè sonantis aqua.
 Ibat ut inciperet, longi Deus Hellepenti,
 Intempestiuo cum rudit ille sono.
 Territa voce graui surgit Dea: conuolat omnis
 Turba, per infestas effugit ille manus.
 Lampfacus hoc animal solita est mactare Priapo,
 Hinc asini flammis indicis exta damus.
 Quem tu Diua memor de pane monilibus ornas:
 Cessat opus, vacua conticuere mola.*

Vestalibus matronæ nudis pedibus ad Vestæ templum ibat, cuius moris causam hanc affert Ouidius, quam se à matrona quadam accepisse dicit, quòd olim ea parte lacunæ fuissent, ita ut sicco pede templum Vestæ adiri non potuerit: nudis igitur pedibus matronas accelsisse, id quod & postea, siccatis iam lacunis in memoriâ vetustatis obseruarint. Ouidij versus, quia multi sunt, non libet adscribere.

Hoc etiam die, siue, ut aliis placet, præcedenti Ioui Pistori ara in Capitolio posita est, de qua Ouidius pluribus versibus, quos ab ipso petes. Lactantius: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant, Ioui Pistori ara posita fuit, quòd Romanos Duces in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarent, eoque facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Vide etiam Plutarchum, & alios.

Hoc die D. Iunius Brutus vltiorem Hispaniam subegit, & M. Crassus cum exercitu à Parthis cæsus est, de quibus præter Ouidium, epitome Liiij lib. 56. & 106. Appianus in Parthico, Plutarchus in M. Crasso, & Iustinus lib. 41. & 42. In primis Carolus Sigonius in Factorum Commentariis.

III. Idus Iunij, MATRALIA erant, quorum sic meminit Kalendarium:

B. MATR. N. Hoc est, Matralia, Nefastus.

MATRALIA Matris Matutæ festa, inquit Festus. Quæ fuerit Mater Matuta, libro 2. harum Antiquitatum exposuimus. Ritus sacrorum huius Deæ hic erat: aditu templi eius seruatæ prohibebantur, vnam duntaxat matronæ introducebant, & colaphos genis eius infligebant: quod fieri ex æmulatione huius Deæ aduersus maritum Plutarch. arbitratur. Cum enim suspicata ea esset, maritum amare ancillam, in infaniam prolapsa, filium perdidit, vnde hic ritus seruatus, ut ancillæ prorsus ab eius sacro arcerentur. In huius etiam Deæ sacrificio, matronæ sororum liberos pro suis in vlnas accipiebant, eisque bona precabantur. Denique ea agebant, quæ Bacchi nutriticibus, & casui, in quem Ino propter pellicem venit, conuenirent. Plutarch. in Camillo, item in Quæstionib. Romanis, quæ st. 16. & 17. Libum quo ei sacrum fiebat, testuatium dicebatur, attestante Varrone, qui libro 4. de lingua Latina sic scribit: Testuatium, quod in testu caldo (vel, ut alij legunt, teste calda) coquebatur: ut etiam nunc Matralibus id faciunt matronæ. De huius Deæ sacris ita Ouidius:

*Ite bonæ matres, vestrum Matralia festum,
 Flauæque Thebanae reddite liba Deæ.
 Pontibus & magno iuncta est celeberrima Circo
 Area, qua posito de boue nomen habet.
 Hac ibi luce serunt Matuta sacra parenti
 Sceptriferas Serui templa dedisse manus.
 Qua Dea sit, quare famulas à limine templi
 Arceat (arceat enim, libæque tostata petit)
 Bacche racemiferos hedera redimite capillos,
 Si domus illa tua est, dirige vatis opus.
 Et paulò post.
 Hospita Carmentis fidos intrasse penates
 Diceris, & longam deposuisse famem.
 Liba sua properata manu Tegea sacerdos*

*Trahitur, & subito cocta dedisse foco.
Nunc quoque liba iuuant festu Matralibus: illa
Rustica sedulitas gravior arte fuit.*

Et rursum:

*Cur vetet ancillas accedere, quaritis? odit,
Principiumque odij, si sinat ipsa, canam.
Vna ministrarum solita est, Cadmea, tuarum
Sape sub. amplexus coniugis ire tui.
Improbos hanc Athamas furtim dilexit, ab illa
Comperit agricolis semina tosta dari.
Ipsa quidem fecisse negat, sed fama recepit:
Hoc est, cur odio sit tibi serua manus.
Nam tamen hanc pro stirpe sua pia mater adoret,
Ipsa parum felix visa fuisse parens.
Alterius prolem melius mandabitis illi,
Vtilior Baccho quam fuit ipsa suis.*

Eodem die P. Rutilius Consul cum L. Iulio Cæsare, anno V. C. IO. CLXIV. in bello Mar-
tico, siue sociali periit, epitoma Lituij LXXIII. Apianus lib. I. Bellorum ciuiliu. Erat hoc
die etiam festum Fortunæ (Sciæ scilicet, vti Antonius Fanensis arbitratur, de qua nos
suprà diximus) in cuius templo signum erat Seruij Tullij regis toga contectum, cuius
rei causas Ouidius inquirens, tres recitat, vel quod Seruius à Fortuna amatus sit, ac dein-
de Deam puduerit homini succubuisse, ideoque velatum voluerit eius simulacrum: vel,
quod Seruij morte confusa plebs mœrore, & desiderio amissi Regis, cum imaginem ei-
us intuens, à lacrymis temperare non posset, eam velauerint, vt lacrymis modum adhi-
berent: vel, quod ipsi Manes Seruij voluerint simulacrum istud tegi, ne aspicere cogere-
tur sceleratam filiam Tulliam. Idem simulacrum, orto aliquando incendio, & crematis,
consumptisque reliquis omnibus, quæ in eo templo asseruabantur, solum nulla accepta
labe permanisse, Ouidius & Dionysius scribunt. De hoc Fortunæ festo, & Seruij in eius
Deæ templo simulacro, ita Ouidius:

*Lux eadem, Fortuna, tua est, auctôrque, locusque,
Sed super iniectis quis later iste togæ?
Seruius est, & constat eum, sed causa latendi
Discrepat, & dubium me quoque mentis habet.
Tum Dea furtiuos timide profitetur amores:
Cælestemque homini concubuisse pudet:
Arsit enim magno correpta cupidine Regis,
Cacæque in hoc vno non fuit illa viro.
Nocte domum parua solita est intrare fenestra,
Vnde Fenestrella nomina porta tenet.
Nunc pudet, & vultus velamine calat amatos,
Oræque sunt multa regia tecta toga.
An magis est verum, post Tullij funera plebem
Confusam placidi morte fuisse Ducis?
Nec modus vllus erat, crescebat imagine luctus,
Donec eum positus occulere togis.
Tertia causa mihi spatio maiore canenda est:
Nos tamen adductos intus agemus equos.*

Et infra de Tullia ingressa templum Fortunæ à parente constructum loquutus, hæc
subiicit:

*Signum erat in solio residens sub imagine Tulli,
Dicitur hoc oculis opposuisse manum.
Et vox audita est, Vultus abscondite nostros,
Ne nata videant ora nefanda mea.
Veste data tegitur: vetat hanc Fortuna moueri,
Et sic è templo est illa locuta suo.
Ore reuelato cum primum luce patebit
Seruius, hac positi prima pudoris erit.
Parsite matrona vetitas attingere vestes,*

Solennes satis est voce mouere preces.
 Siue caput semper Romano rectus amictu,
 Qui rex Romana sextus in vrbe fuit.
 Arserat hoc templum, signo tamen ille pepercit
 Ignis, opem nato Mulciber ipse tulit, &c.

Eodem etiam die Concordiæ ædes à Liuiâ constructa, & dedicata est, de qua nos libro secundo diximus. Ouidius:

Te quoque magnifica, Concordia, dedicat ada
 Liuiâ, quam charo præstitit illa viro.
 Disce tamen veniens asus, ubi Liuiâ nunc est
 Porticus, immensa recta fuere domus.
 Urbis opus domus una fuit, spatiumque tenebat,
 Quo breuius muris oppida multa tenent.
 Hac æquata solo est nullo sub crimine regni:
 Sed quia luxuria visa nocere sua est.
 Sustinuit tantas operum subuertere moles,
 Tôtque suas hæres perdere Casar opes.

Idibus Iunij ædes Ioui inuictæ consecrata & dedicata fuit, de qua sic Ouidius:

Idibus Iuictæ sunt data templa Ioui.

Iisdem erant Minusculæ Quinquatrus, de quibus ita scribit Varro lib. 5. de ling. Lat. Quinquatrus Minusculæ dictæ Iuniæ Eidus, ab similitudine maiorum, quod tibicines tum feriat per Urbem vagantur, & conueniunt ad ædem Mineræ. Festus: Minusculæ Quinquatrus appellabantur Idus Iuniæ, quod is dies festus erat tibicinum, qui Mineruam colebant. De origine rituum, qui à Tibicinibus Quinquatribus hæc minusculis obseruabantur, ita Liuius lib. 9. Eiusdem (inquit) anni rem dictu paruum præterirem, nisi ad religionem visa esset pertinere. Tibicines prohibiti à proximis Censoribus erant in æde Iouis vesci, quod traditum antiquitus erat. Egredî passî Tibur vno agmine abierunt, ad eò vt nemo in Vrbe esset, qui sacrificiis præcineret. Eius rei religio tenuit Senatam, legatòsque Tibur miserunt, vt darent operam, vt hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benignè polliciti, primùm accitos eos in Curiam hortati sunt, vt reuertentur Romam: postquàm pelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum eos aggrediuntur. Die festo alij alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa inuitant, & vino, cuius auidum genus est, oneratos sopiunt, atque ita in plaustra victos coniciunt, ac Romam deportant, nec priùs sensere, quàm plaustris in foro relictis, plenos crapula eos lux oppressit: tunc concursus populi factus, impetratòque vt manerent, datum, vt triduum quotannis ornati (vestibus scilicet floridis, & muliebribus, & capite personis recto, quod Valerius & alij tradunt) cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis licentia, per Urbem vagentur, restitutùmque in æde vescendi iis, qui in sacris præcinerent. Hæc Liuius. Eadem Val. Maximus lib. 2. cap. 5. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 55. & Ouidius libro 6. Fastorum, paulò aliter hæc narrant. Quia etiam Plutarchus hunc ritum Idibus Ianuariis obseruatum fuisse scribit, non rectè opinor. E

Versus Ouidij sunt:

Et iam Quinquatrus iubeor narrare minores,
 Nunc ades, ò cæptis flammæ Mineruæ meis:
 Cur vagus incedit tota tibicen in Vrbe?
 Quid sibi persona, quid toga longa, volunt?
 Sic ego, sic posita Tritonia cuspide dixit.
 (Possem utinam docta verba referre Deæ)
 Temporibus veterum tibicinis usus auorum
 Magnus, & in magno semper honore fuit.
 Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,
 Cantabat mœstis tibia funeribus.
 Dulcis erat mercede labor, tempùsque secutum est,
 Quod subitò grata frangeret artis opes.
 Adde quod Edilis, pompa qui funeris irent,
 Artifices solos iusserat esse decem.
 Exilio mutant urbem, Tyburque recedunt,
 (Exilium quodam tempore Tybur erat.)

A
*Quaritur in scena caua tibia, quaritur aris,
 Ducit supremos nania nulla choros.
 Seruierat quidam quantolibet ordine dignus
 Tybure, sed longo tempore liber erat!
 Rure dapes parat ille suo, turbamque canoram
 Conuocat, ad festas conuenit illa dapes.
 Nox erat, & vinis oculisque, animique natabant,
 Cum praecomposito nuncius ore venit:
 Atque ita, Quid cessas conuiuias soluere? dixit.
 Auctor vindicta iam venit ecce sua.*

B
*Nec mora, conuiua valido titubantia vino
 Membra mouent, dubij stantique, labantque pedes.
 At dominus, Discedite, ait: plaustrisque morantes
 Sustulit, in plaustro scirpea lata fuit.
 Alliciunt somnos tempus, motusque, meramque,
 Potaque se Tybur turba redire putat.
 Iamque per Exquilias Romanam intrauerat urbem,
 Et manè in medio plaustra suere foro.
 Callidus ut posset specie, numeroque Senatum
 Fallere personis imperat ora regi.
 Admisceri que alios, & ut hunc tibicina coetum
 Augeat, in longis vestibibus esse iubet.
 Sic reduces bene posse regi, ne forte notentur
 Contra collega iussa redire sui.
 Res placuit, cultusque nouo licet Idibus uti,
 Et canere ad veteres verba iocosa modos.*

C
 XVII. Kalendas Iulias, siue Sextiles, qui est dies mensis Iunij xv. in Calendario notatus est: Q. ST. D. F. hoc est, Quando sterco delatum fas.

Dies qui vocatur sic: QUANDO STERCUS DELATVM FAS (inquit Varro libr. 5. de lingua Latina) ab eo appellatus, quod eo die ex æde Vestæ sterco euerritur, & per Capitolinum cliuam in locum defertur certum. Festus, quemadmodum Iosephus Scalliger restituit: QUANDO STERCUS DELATVM, FAS, eodem modo in Fastis notatur dies, qui talis est, ut ædis Vestæ purgetur, stercoque in cliuam Capitolinum defertur, cum in actum sit, tum est Prætori fas. Idem in voce Stercus: Stercus ex æde Vestæ xvii. Kalendas Iulias defertur in angiportum medium ferè cliui Capitolini, qui locus clauditur porta stercorearia. Tantæ sanctitatis maiores nostri esse iudicauerunt. Ouidius:

*Tertia lux veniet, qua tu Dodona Thyene
 Stabis Agenorea fronte videnda bouis.
 Hac est illa dies, qua tu purgamina Vestæ
 Tibri per Etruscas in mare mittis aquas.*

XIV. Kalend. Iulias, siue Sextiles Palladi in Auentino sacrum fiebat, de quo Ouidius:

*Iam sex, & totidem luces de mense supersunt,
 Huic unum numero tu tamen adde diem.
 Sol abit è Geminis, & Cancrj signa rubescunt,
 Cæpit Auentina Pallas in arce coli.*

Sequenti die, qui est XIII. Kalendas Iulias, Summano templum positum fuit, de quo idem Ouidius:

*Iam tua Laomedon oritur nurus, ortaque noctem
 Pellit, & è pratis cana pruina fugit.
 Ecce dicit, quisquis is est, Summano templa feruntur
 Tunc cum Romanis Pyrrhe timendus eras.*

IX. Kal. Iulias, Dies ater erat, quod Ouidius his versibus notat:

*Non ego te, quamuis properabis vincere Casar,
 Si vetat auspicium, signa mouere velim.
 Sunt tibi Flaminius, Thrasymenæque littora testes.
 Per volucres aquos multa monere Deos.
 Tempora si vet eris quaris temeraria damni,*

Quartus ab extremo mense bis ille dies:

Historiam illam, quam Ouidius indicat, lege apud Liuium lib. 22. Val. Maximum lib. 1. cap. 6. de Prodigijs, & Plutarchum in Fabio.

IIX. Kal. Iulias Syphax à Masinissa superatus: item Hasdrubal ductu M. Liuij Consulij, & opera Claudij Neronis collegæ cæsus est: de quibus vide Liuium, Plutarchum, Polybium, & Caroli Sigonij Commentarios Fastorum. Ouidius:

Postera lux melior, superat Masinissa Syphacem,

Et cecidit telis Hasdrubal ipse suis.

Eodem die festum erat Fortis Fortunæ: de quo sic Varro lib. 5. de lingua Latina: Dies fortis Fortunæ appellatus à Seruio Tullio Rege, quòd is fanum Fortis Fortunæ, secundum Tiberim, extra Urbem, dedicauit Iunio mense. Donatus in Phormionem Terentij, hanc ædem trans Tiberim fuisse scribit, quòd & pedibus iri per pontes, & per fluium Iyntribus vehi poterat. Colebant Fortem Fortunam, & hunc diem festum agebant ij, qui arte aliqua viuabant: vnde Columella ad Olitores:

Et celebres Fortis Fortuna dicite laudes.

Naues item coronatæ per Tiberim conuiuia agitabant. Ouidius:

Quàm citò venerunt Fortuna Fortis honores

Post septem lucas Iunius actus erit.

Ite, Deam lati fortem celebrate Quirites,

In Tiberis ripa. munera regis habet.

Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,

Nec pudeat potos inde redire domum.

Ferte coronata iuuenum conuiuia lintres,

Multaque per medias vina bibantur aquas.

Plebs colit hanc, quia qui posuit, de plebe fuisse.

Fertur, & ex humili sceptrum tulisse loco.

Conuenit & seruis, serua quia Tullius ortus

Constituit dubia templa propinqua Dea.

V. Kal. Iulij templum dedicatum Laribus, ad quod habitabant puellæ, quæ coronas texere consueuerant. Ouidius:

Lucifero subeunte, Lares delubra tulerunt;

Hic ubi sit docta multa corona manu.

Eodem etiam die Iouis Statoris templum conditum, de quo Ouidius:

Templum idem Statoris erit, quod Romulus olim

Ante Palatini condidit ora iugi.

IV. kalend. Iulij templum in colle Quirinali dedicatum est. Ouidius:

Tot restant de mense dies, quot nomina Parcis,

Cùm data sunt trabæa templa Quirine tue.

Pridie Kalendas Iulias templum Herculi & Musis est consecratum, de quo idem Ouidius:

Tempus Iulias cras, est natale Kalendis,

Pierides cæptis addite summa meis.

Dicite Pierides, quis vos addixerit isti,

Cui dedit inuitas victa nouerca manus.

Sic ego: sic Clio, clari monumenta Philippi

Aspicis, vnde trahit Martia castra genus.

Plura de hoc Herculis & Musarum templo, sicuti etiam de templo Quirini, Iouis Statoris Larium, Fortis Fortunæ, & aliorum, diximus lib. secundo, quæ hic repetantur. Atque de mense Iunio hætenus.

De mens. Iulio, & festis in eo diebus!

CAP. XI.

IN explicatione Fastorum hætenus fuimus prolixiores, cum multa nobis eò pertinentia suppeditauerit Ouidius in suis Fastorum libris, cuius auxilio iam destituti, erimus multis partibus breuiores, cum præter vetus Kalendarium, nihil quo iuari possimus, habeamus. Quod igitur ad hunc, qui sequitur, mensem attinet, & in ordine septimus est, dictus is à primis temporibus fuit Quintilis, eò quòd quintus esset à Martio, quem Romulus anni principium fecerat: quòd nomen etiam tum, cum

cum iam Numa Pompilius reliquis decem mensibus à Romulo institutis, duos alios, Ianuarium videlicet, & Februarium addidisset, & Ianuarius primus anni mensis esset, retinuit. Postremis temporibus idem mensis Iulius appellatus fuit, à C. Iulio Cæsare, qui eo mense natus ferebatur. Quæ omnia Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 12. sic explicat. Sequitur Iulius, qui cum, secundum Romuli ordinationem Martio anni tenente principium, Quintilis à numero vocaretur: nihilominus tamen etiam post præpositos à Numa Ianuarium, ac Februarium, retinuit nomen, cum non videretur iam quintus esse, sed septimus. Sed postea in honorem Iulij Cæsaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio M. filio Cos. Iulius appellatus est: quod hoc mense ad iv. Idus Quintilis, Iulius procreatus sit. Hæc Macrobius. Dio quoque Historiarum lib. 44. cum honores Cæsari à Senatu decretos commemorat, addit & hoc, quod mensem, in quem Cæsaris natalis competebar, Iulium cognominauerint. Idem Suetonius in ipsius vita, cap. 76. Plutarchus in Numa, & Censorinus de Die natali, tradunt. Festus: Iulium mensem appellârunt, quod eo mense dicitur Iulius natus. Factum hoc esse anno ab Vrbe condita 196 c. lxx. C. Cæsare v. Cos. cum M. Antonio. Sigonius ex eorum temporum historiis ostendit. Hic mensis, qui in tutela Iouis erat, semper xxx. dierum fuit, uti ex iis, quæ initio huius libri diximus, constat.

DE DIEBUS MENSIS IULII FESTIS.

Kalendis Iuliis, siue Quintilibus nullum festum in Calendario notatum est. Illud tamen de iis notatu videretur esse dignum, quod eo die migrationes ex ædibus apud veteres fieri consueverint, qui dies primus conductionum erat, uti ex Cic. lib. 2. epist. 3. ad Q. Fratr. Suetonio in Tiberio, & Martiali cognoscitur, qua de re multa ex Iuriconsultis quoque congestis, & explicauit Antonius Augustinus lib. 4. Emendar. atque opin. cap. 14. quem lege: item Beroaldi Comment. in Suetonij Tiberium, cap. 35.

III. Nonas Poplifugia fuerunt, quorum sic meminit Kalendarium: B. POPLIF. N. hoc est, Poplifugium, Nefastus.

Dies POPLIFUGIA, inquit Varro lib. 5. de lingua Latina, videtur nominatus, quod eo die repente tumultu fugerit populus. Non multò enim post hic dies, quàm decessus Gallorum ex Vrbe: & qui tum sub Vrbe populi, ut Ficulneates, ac Fidenates, & finitimi alij, contra nos coniuérunt. Aliquot huius diei vestigia fugæ in sacris apparent, de quibus rebus Antiquitatum libri plura referunt. Macrobius lib. 3. Saturnal. capit. 2. de Vitulæ Dea, quænam ea sit, locutus, hæc subiicit: Piso ait Vitulam, Victoriæ nominari. Cuius rei hoc argumentum profert, quod postridie Nonas Iulias, re bene gesta, cum pridie populus à Thuscis in fugam versus sit (vnde Populifugia dicuntur) post victoriã certis sacrificiis fiat vitulatio. Plutarchus in Romulo scribit, eum diem, quo Romulus fato concesserint consternatũ repentina Regis morte populũ, Fugã plebis appellari, ac Nonas Caprotinas, siue Caprazinas: eòq; die Romanos ex Vrbe ad Caprã paludẽ exeuntes sacrificare. Ad quod sacrum dum exirent, eos multa vistorum nominum inclamare, veluti Marci, ac Caij, imitantes eam, quæ tum acciderat, fugam, ac mutuam inuocationẽ cum timore ac tumultu factam. Quod etiam Dionys. lib. 2. tradit.

Pridie Nonas Quintiles ludi Apollinares celebrantur, sic enim Kalendarium: C. N. LVDI APOLLIN. hoc est, Nefastus, Ludi Apollinares. De his, sicut & de reliquis, qui sequuntur, dicemus libro sequenti.

Nonis Quintilibus item Ludi celebrabantur, restante id Kalendario, quod sic habet: D. NON. N. LVDI. hoc est, Nonæ, Nefastus, LVDI. Hæ Nonæ dicebantur Nonæ Caprotinæ, de quibus ita scribit Varr. li. 5. de ling. Lat. Nonæ Caprotinæ quod eo die in Latio Iunoni Caprotinæ mulieres sacrificant, & sub caprifico faciunt, & è caprifico adhibent virgam. Ob hoc toga prætexta data eis. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 11. Nonis Iuliis diem festum esse ancillarum, tam vulgo notum est, ut nec origo, nec causa celebratitatis ignota sit. Iunoni enim Caprotinæ die illo liberæ pariter, ancillæque sacrificant sub arbore caprifico, in memoriam Benignæ virtutis, quæ ancillarum animis pro conseruatione publicæ dignitatis apparuit, &c. Et postea, cum recitasset historiam de memorabili isto ancillarum Romanarum facto, quam nos libro 2. cum de Iunone Caprotina ageremus, ex Macrobio citauimus, hæc subiungit: Memor beneficij Senatus, omnes ancillæ manu iussit emitti: dotemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant vsæ, gestare concessit, diemque ipsum Nonas Caprotinas nuncupauit,

ab illa caprifico, ex qua signum victoriæ ceperunt: sacrificiûmque statuit annua solennitate celebrandum, cui lac, quod ex caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. Plutarchus in Romulo & Camillo duas diuersas opiniones, cur hæc Nonæ Caprotinæ appellata & instituta sint, recenset, quarum vna est, quod hoc die Romulus apud Capreæ paludem, concione habita repente tempestate orta, disparuerit: altera eadem est cum ista, quam modò ex Macrobio recitauimus. Inter alia hæc scribit: Romani factò in hostes inopinantes impetu, victoria potiti diem eum in rei memoriam festum celebrant: & à Caprifico Nonæ Caprotinæ vocantur. Epulum autem præbent mulieribus extra Urbem, sub vmbraculis ex ficu frondibus contextis: seruæq; circumeuntes ludunt, deinde inuicem se plagis, ac lapidum ictibus impetunt, quasi tum quoque Romanis in prælio adfuerint, pugnantibusque opem tulerint. Idem in Camillo: In memoriam facinoris istius, ancillarum solenne illud festum agitur. Primò enim confertim exeuntes, multa communium ac tritorum apud Romanos nominum, vt sunt, Caij, Marcij, Lucij, & alia id genus inclamant: imitantes eam, quæ tum mutua inter properandum fuit, inuocatio. Deinde ancillæ eleganti habitu circumeunt, locisque obuios impetunt: est & pugna inter ipsas, quo indicatur, tum quoque ipsas contra Latinos suis auxilio fuisse. Cùm epulantur, sedent sub vmbraculis ex ficulis frondibus contextis: & diem Nonas Caprotinas nuncupant: nimirum à Caprifico, à qua facem illam ardentem sustulerat. Hæc Plutarchus.

Sequentibus diebus quinque ludi fuerunt celebrati, de quibus libro sequenti agemus.

IV. Idus Quintileis C. Iul. Cæsaris natalis fuit, vti initio huius capituli meminimus.

III. Idus Quintileis LVDI CIRCENSES edebantur, de quibus postea.

Pridie Idus Quintileis ita notatur in Kalèdario: C. C. Merk. hoc est, Comitialis MERKARVS. sic enim plerique interpretantur. Hubertus Goltzius in suo vberissimo Antiquitatis thesauro monet, considerandum esse, an non legendum sit Mercurialia, ita vt intelligatur Mercurij festum, sicut Saturnalia Saturni, Vulcanalia Vulcani festum appellantur. Durabant autem hi siue Merkatus, siue hæc Mercurialia vsque ad xiv. Kalend. Sextileis.

Eodem die ædes Fortunæ Muliebris dedicata est, de qua præter alios Scriptores vide 2. Antiquitatum librum.

Eidibus Quintilibus transuectio erat Equitum Rom. ab æde Honoris in Capitolium, de quo Val. Maximus. Liuius lib. 9. extremo: Ab eodem (Q. Fabio) institutum dicitur, vt equites Idibus Quintilibus transueherentur. Ad quem locum annotat Sigonius, Liuium videri id significare, de quo Plutarchus in Pompeio: ad sedentes in foro Cæsore, vnumquemque equitem equum suû adduxisse, & de stipendiis legitimis cõfessis interrogatos, rationem iis reddidisse. Verùm videtur errare. Non. n. instituit Q. Fabius equites trabeatos Idibus Iulij censerî, sed transuechi, sic nimirum: vt equites Rom. Idibus Quintilibus ab æde Honoris, equis insidentes, & olea coronati in Capitolium transirent. Ita enim Liuium & Valerium expressè interpretatus est Aurelius Victor (quem libri de Viris illustribus auctorem Andreas Schottus prodidit) vbi de Q. Fabio Rulliano ad hunc modum legitur: Hic primus instituit, vt Equites Rom. Idibus Quintilibus ab æde Honoris, equis insidentes in Capitolium transirent. Ex quo loco satis perspicuum est, non censuram Equitum instituisse Fabium, sed Equitum transuectionem quandam, quæ singulis Idibus Quintilibus ordinis totius equestris recognoscendi, probandique gratia fieri videatur consueuisse. Meminit huius ritus etiam Plin. lib. 15. cap. 4. his verbis: Oleæ honorem Romana maiestas magnum præbuit, turmas Equitum Idibus Iulij ex ea coronando. Atque de hac Equitum transuectione loquitur Suetonius, cùm ita de Augusto scribit: Augustus Equitum turmas frequenter recognouit, post longam intercedendum reductò more transuectionis: sed neque detrahi quemquam in transuehendo ab accusatore passus est, quod fieri solebat, &c. Ad hanc transuectionem etiam Vlpianus respexisse videtur, negans eum, qui equo publico in Capitolium (sic enim legendum, non, in causa publica, vt vulgati libri habent) transuehitur, in ius vocari posse, cap. 2. de in ius voc. Cuius loci, sicut etiam superiorum Liuij aliquor, & aliorum explicationem debemus clariss. I. C. Iac. Ræuardo, quem lib. 2. Variorum, cap. 15. de hac re legere poteris: ex quo etiam hæc ferè omnia descripsimus. Dionys. Halicarn. lib. 6. paulò aliter de hoc ritu scribit, videlicet, institutum eum esse in honorem Castoris, & Pollucis, & in memoriam victoriæ, quam Romani ex bello cum Latinis populis quod

A quod gestum fuit A.V.C. CCLVII. A. Posthumio, T. Virginio Cōs. anno XIV. liberæ Reipublicæ reportârint, quâinque Castor & Pollux equestri habitu, & equis vecti Romæ annunciârint. Hæc enim sunt eius verba: Eius mirificæ apparitionis numinum in Vrbe multa extant monumenta: in foro templum Castorum publicè constructum, vbi visæ sunt eorum imagines, vicinûsque fons his sacer dictus, & vsque ad nostra tempora creditus: tum sacrificium splendidum, quod quotannis populus Rom. per primarios equestris ordinis Idibus Quintilibus peragit, quia die victoria hæc illi contigit. Præter omnia verò post sacrificium transuectio eorum, qui equos habent ex publico: qui per Tribus & Centurias distincti, ordine in equis vehuntur omnes, quasi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmaris amicti, quas vocant trabeas, initio pompæ facto ab æde Martis, quæ extra Vrbein sita est, & pertranseunt cum cæteras Vrbeis partes, tum forum, ædémque Castorum, nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quicquid donorum militarium acceperunt à ducibus: egregium sanè spectaculum, dignumque imperij magnitudine. Hactenus Dionysius.

XVII. Kalendas Sextileis, dies atra Alliensis dicta: qui dies atrî sint, & cur sic appellati, supra ostendimus. Hic autem dies peculiariter Alliensis vocatus, quòd eo die Tribunî militum legiones ad Aliam fluium educentes, à Gallis pugna victi sint, & Vrbein amiserint. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 25. & in Camillo. Liviûs libro 5. Macrobius libro 1. Saturnal. cap. 16. Cicero epistola 5. libri 9. ad Atticum: Maiores nostri functiorem diem esse voluerunt Alliensis pugnae, quàm Vrbeis captæ, quòd hoc malum ex illo. Eodem die trecenti Fabij ad Cremeram in Hetruria cæsi feruntur. Auctor Plutarchus.

XIV. Kalend. Sextileis Lucaria erant, de quibus ita Kalendarium: H. LVCAR. NP. MERCATVS: hoc est, LVCARIA, Nefastus primò, MERCATVS,

LVCARIA festa, inquit Sext. Pompeius, in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit: pro eo, quòd victi à Gallis fugientes è prælio, ibi se occultauerunt. Varro lib. 5. de lingua Latina: Lucaria item à luce, quòd propter lucem amissam is cultus institutus. Sic hunc locum restituit Iosephus Scaliger, cum antea legeretur: Lucere item à luce, &c. Festus igitur à luco. Varro autem ab luce, hoc est, libertate amissa, Lucaria deducit.

XIII. Kalendas Sextileis LVDI VICTORIAE CAESARIS, quorum meminit Suetonius in Augusto, cap. 10. Dio lib. 45.

XII. Kalend. Sextileis Lucaria repetebantur, teste Kalendario, quòd sic habet: B. LVCAR. LVDI. Hunc diem Solinus capitè 35. ex sententia Sacerdotum Ægyptiorum facit mundi natalem. Sed variæ sunt de eo veterum & recentiorum sententiæ, ac disputationes, de quibus videre potes Liliûm Gyraldum libro de Anno, Mensibus, ac Diebus. Hadrianum Iunium Animaduersorum lib. 3. cap. 8. & alios multos.

X. Kalendas Sextileis Neptunalia erant, de quibus ita Kalendarium: D. NEPT. LVDI. hoc est, NEPTVNALIA, LVDI. De Ludis dicemus suo loco.

NEPTVNALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Neptuno: eius enim Dei feriæ.

IX. Kalendas Sextileis Furrinalia erant, quorum ita Kalendarium meminit: F. FVRR. NP. LVDI. hoc est, FVRRINALIA. Nefastus primò, LVDI.

FVRRINALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Furina, quòd ei Deæ feriæ publicæ dies is, cuius Deæ honos apud antiquos. Nam ei sacra instituta annua, & Flamen attributus: nunc vix nomen notum paucis. Festus: Furrinalia, siue Furrinalia, sacra Furinæ, quam Deam dicebant.

Sequentibus diebus LVDI IN CIRCO fuerunt editi, de quibus suo loco.

Quod Festus notat rutilas canes, id est, non procul à rubro colore, immolari, vt ait Atteius Capito, canario sacrificio pro frugibus, deprecandæ sœuitiæ causâ sideris Caniculæ, id videtur etiam ad hunc mensem referendum, licèt dies ignoretur.

De mense Augusto, & festis in eo diebus.

C A P. X I I.

Sicut præcedens mensis Quintilis, ita hic Sextilis dictus est, quòd sextus à Martio anni principe esset. Postea Augusto imperante, in ipsius honorem Augustus est appellatus: qua de re ita scribit Macrobius Saturnal. libr. 1. cap. 12. Augustus deinde est, qui Sextilis antea vocabatur, donec honori Augusti daretur, ex Senatusconsulto, cuius verba subieci: Cum Imperator Cæsar Augustus mense Sextili, & primum Consulatum

inierit, & triumphos tres in Urbem intulerit, & ex Ianiculo legiones deductæ, secutæque sint eius auspicia, ac fidem, & Ægyptus hoc mense in potestatem populi Romani redacta sit, finisque hoc mense bellis ciuilibus impositus sit, atque ob has causas hic mensis huic Imperio scelicissimus sit, ac fuerit, placere Senatui, vt hic mensis Augustus appelletur. Item Plebisцитum factum ob eandem rem, Senx. Pacubio Tribuno plebem rogante. Hæstenus Macrobius. Idem ferè Dio libro 55. tradit, his verbis: Mensem Sextilem Augustum nominauit: quod nomen cum alij Septembri, quo mense natus esset Augustus, indere vellent, ipse Sextilè prætulit, quod eo mense primùm Consul factus, ac eo multis magnis præliis victoria potitus esset. Et Suetonius in Augusto, cap. 31. Annum, inquit, à diuo Iulio ordinatum, sed postea negligentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit: in cuius ordinationem Sextilem menslem è suo nomine nuncupauit, magis quam Septembrem, quo erat natus: quia hoc sibi & primus Consulatus, & insignes victoriae obtigissent. Cæterum hic mensis, qui in Cereris tutela erat, ex ordinatione Romuli & Iulij xxx. ex Numæ autem constitutione xxix. dierum fuit, vti initio huius libri docuimus.

DE DIEBUS MENSIS AVGVSTI FESTIS.

Kalendis Augusti nulla feriæ in illo Calendario, quod initio huius libri posuimus, notatæ sunt. Legimus tamen apud Dionem lib. 60. Kalendis Augusti equestria certamina fuisse exhibitæ, quod deo die Maris aedes consecrata esset.

IV. Non. Augusti erant feriæ, quod Cæsar Hispaniam citeriorem vicisset. Harum ita meminit Calendarium: FER. QVOD HOC DIE C. CAESAR HISP. CIT. VICIT. quemadmodum etiam in altero illo Calendario, quod beneficio Benedicti Arië Montani in lucem datum est, scriptum fuisse, fragmentum istud ostendit, CIT. VICIT. priora enim desiderantur. Hæc verò quæ prius ex Calendario integro adscripta verba, sic legenda sunt: FERIAE QVOD HOC DIE C. CAESAR HISPANIAM CITERIOREM VICIT. De hac verò victoria & feriis in memoriam eius celebratis Dio lib. 43. Id postremum bellum ab eo confectum est, hancque vltimam victoriam reportauit, &c. Nihilominus tamen apertè triplex triumphus, triplèxque pompa Romæ de victoria Hispaniensi habita est, feriæque insuper quinquaginta dierum actæ. De eadem victoria Suetonius in Iulio Cæsare, cap. 36. & alibi, Plutarchus in eius vita, Hirtius libro de Bello Hispaniensi, Velleius lib. 2. In primis Car. Sigonius in Faistorum Commentariis, ad annum 1000.

V. Idus Augusti ita notatus in Calendario est: HOC DIE CAESAR HISPALIM VICIT. id est, HOC DIE CAESAR HISPALIM VICIT. Meminit & huius victoriae Dio libro 43. item Suetonius in Cæsare, & Hirtius libro de Bello Hispaniensi.

IV. Idus Atas Opis & Cereris in vico Iugario consecratas esse, Lilius Gregorius Gyraldus ex veteri, vt ipse ait, Calendario notat.

Pridie Idus Herculi magno Custodi in circo Flaminio sacra facta esse, idem Lilius Gyraldus annotat, ex veteri Calendario.

Idibus Augusti Dianæ sacra fiebant, quod testatur Martialis epigram. 68. libri 12.

Maia Mercurium creastis Idus,

Augustis redit Idibus Diana.

Et Ausonius Eidyllio de feriis Romanis:

Et medias Idus Maij, Augustique recursu,

Quas sibi Mercurius, quasque Diana, dicat:

Has ferias intelligit Propertius cum lib. 2. eleg. 33. sic scribit:

-Sed tibi me credere turba verat,

Cum videt accensis deuotam currere radis.

In nemus, & Trivia lumina ferre Deæ.

Mulieres enim voti damnatæ, & compotes ab Urbe ardentes faces in Aticinum nemus, vbi religiosissimè colebatur. Diana, ferebant illius Deæ feriis, vt Ouidius in Fastis scribit:

Sape potens voti frontem redimita coronis

Fæmina lucentes portat ab Urbe faces.

Et Venatores (nam venationibus Diana præest) sæpenumerò faces spicatas accensas ad ferebant, & canes suos morbo, aut scabie affectos infulis velatos Deæ sistebant, omnèque instrumentum venatorium ante eam collocabant. Gratius de Venatione:

*Spicatasque faces sacrum ad nemorale Diana
Sistimus, & solito catuli venantur honore:
Ipsaque per flores medio in discrimine luci
Siraute arma sacra, & pace vacantia festa.*

Sed & Diana, quæ venari, ferasque agitare, & sagittis conficere antiquorum opinione cenfebatur, illis ipsis feriis suis, quæ Idibus Augusti celebrabantur, emeritos canes, quietosque à venatione, & immunes habere credebatur, ipsaque etiam feriari. Stadius Pampinus 3. Sylvarum:

———— ipsa coronat
Emeritos Diana canes, & spicula tergit,
Et tutas finit ire feras.

Collegit hæc Adrianus Turnebus Aduers. lib. 7. cap. 26. ex quo ea descripsi.

Eodem die festum erat seruorum & seruarum, de quo ita scribit Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 100. Cur Idibus Sextilis, qui nunc Augustus dicitur, ferix sunt vtriusque sexus seruis: mulieres autem tum maximè lauare & purgare capita student? An hoc seruis datum, quod ea die Seruius Rex natus è captiua fuit ancilla? Lotionem autem capitis ab ancillis feriarum causa cœpta, etiam ad liberas peruasit? Hactenus ille.

XVI. Kalend. Septembris Portumnalia erant, de quibus ita kalendarium: E. PORT. NP. hoc est, PORTVMNALIA, Nefastus primò.

PORTVMNALIA, inquit Varro, libro 5. de lingua Latina, dicta à Portumno, cui eo die ædes in portu Tiberino facta, & ferix instituta. Adrianus Turnebus addit: Rem diuinam fieri consueuisse ad pontem Æmilium, ubi eius ædes fuerit. Plura quæ de Portumnalibus afferam, non habeo. De Portumno vide quæ scripsimus li. 2. ca. 13.

XIV. Kal. Septembris VINALIA erant, quorum kalendarium sic meminit: G. VIN. F. P. hoc est, VINALIA, Festus primò.

VINALIA duplicia erant, alia Veneri, alia Ioui celebrabantur, quæ tamen Scriptores veteres mirum in modum confundunt: modò enim ea quæ Veneri sacra erant, & ob id Veneralia à Plutarcho dicuntur, mense Aprili: altera mense Augusto celebrata tradunt: modò contrarium scribunt, vt incertus sis, quid potissimùm sequaris. Ioseph. Scaliger

Castigationibus suis ad Festum inclinat in hanc sententiam, quòd Vinalia Veneris, siue Vinalia priora mense Aprili: altera Vinalia, quæ Iouis erant, & Rustica Vinalia appellabantur, Augusto mense fuerint celebrata: quem & nos secuti antè sumus, & adhuc sequemur: quamuis, vt ipse fatetur, contrarium apud Scriptores reperiatur. Sic enim Varro libro 5. de lingua Latina: Vinalia Rustica dicuntur ante diem duodecimum Kalendas Septembris: quòd tum Veneri dedicata ædis, & horti eius tutelæ assignantur, ac tum sunt feriati olitores. Paulus Festi mutilator: Rustica Vinalia quartodecimo kalendas Septembris celebrabantur, quo die primum vinum in Urbem deferebatur. Festus: Rustica Vinalia appellantur mense Augusto, quartodecimo Kalendas Septembris, Iouis dies festus, quia Latini bellum gerentes aduersus Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedicauerunt. Eodem autem die Veneri templa sunt consecrata: alterum ad Circum maximum: alterum in loco Libitinensi, quia in ipsius Deæ tutela sunt horti. Quod idem ferè in voce Roscij scripsit, quæ verba à Iosepho Scaligero sic sunt restituta: Rustica Vinalia mense Augusto Veneri dicata sunt, quòd eodem die ædis ei consecrata sit: iumenta quoque, olitores, & omnes horti in eius tutela sunt, &c. Contrà tamen, & in superioribus quos citauimus, locis scripsit, & in voce Vinalia: Vinalia, inquit, diem festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. Huius verò libationis vini, quæ Ioui fiebat, ita meminit idem alibi: Calpar vinum nouum, quòd ex dolio demitur sacrificij causa, antè quàm gustetur. Ioui enim prius sua vina libabant, quæ vocabant Vinalia. Id autem fiebat, inquit Iosephus Scaliger in Coniectaneis, ne reliquum, quod in apothecis illis, vnde calpar promeretur, remaneret, sacrum esse inciperet, & omninò ex vsibus eriperetur humanis: sed calpari libato, religione solueretur. Itaque cùm Calpar libabant, Inferium vocabant, quòd solum inferretur, his verbis: Maeste hocce vino inferio esto. Et hoc præcipuè dicebatur de vino diffuso, & doliari. Nam alioqui de eodem musto libabant: sed id Sacrima vocabatur, posteaquàm polluerant eas confectiones, quæ vocabant Suffimenta, ex faba miliòque molito, multo sparso: quæ Diis eo tempore dabantur, quo vix calcata prælo premebantur, &c. Hactenus Iosephus Scaliger. Ex quibus cognoscere licet causam superstitionis illius, cur vinum nouum tangere nefas esset, antequàm Vinalia kalarentur.

XII. Kalend. Septembris Consualia erant: sic kalendariū: A. CONS. NP. quod interpretantur, CONSUALIA, Nefastus primò.

CONSUALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Latina, dicta à Conso, quòd tum feriæ publicæ ei Deo, & in circo ad aram eius ab Sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ. Festus: Consualia ludi dicebantur, quos in honorem Consi faciebāt: quem Deum consilij putabant. Liuius libro 1. ab Vrbe condita auctor est, Consualia ludos esse Neptuni Equestris. De his ita Plutarchus in Romulo: Romulus sparferat rumorem, reperisse se aram cuiusdam Dei sub terra occultatam. Dei nomen Consus fuit, siue quòd in consultando iuaret, sicut Latinis est consilium, & consul: siue is Neptunus equestris est: nam ara Consi in Circo maiori reliquo tempore latens, Circensibus ludis apparet: siue, quod alij asserunt, abdito consilio, arcanoque haud inconuenienter subterranea Deo ei ara tribuitur. Ea ergo ara prolata, sacrificium eius nomine splendidè & ludos, & spectaculum publicum edidit, conuocatis ad hoc finitimis, &c. Et paulò post: Raptæ autem sunt virgines xv. kalend. Septemb. quo die Consualia. Vbi in numero erratū puto, cum Kalendariū XII. Cal. Septembr. festum illud collocet. Consualibus equos, asinosque coronabant, & ociari sinebant: vel quia feriæ istæ Conso, qui equester Neptunus est, agebantur: asinus autem tum equo consors est, iuxtaque fruitur vacatione laboris: vel quia tum comoda nauigandi maris tempestas exhibita, iumentis qualemcunque quietem præbebat. Plutarch. Quæst. Rom. qu. 48. Festus quoque scriptum reliquit: Mulis celebrari ludos in Circo maximo Consualibus consueuisse, quia id genus quadrupedum primum putat cœptum curru vehiculòque adiungi.

XI. kalend. Septembr. dies intercisus erat, quod testatur kalendariū his notis: B. EN. hoc est, ENDOTERCISVS. Endotercisi, vel intercisi dies qui sint, suprâ est à nobis explicatum.

X. kalend. Septembr. VOLCANALIA erant, testante idipsum kalendario, quod sic habet: C. VOLC. NP. hoc est, VOLCANALIA, Nefastus primò.

VOLCANALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Volcano, quòd ei tum feriæ, & quòd eo die populus pro se in ignem animalia mittit. Ad Vulcanalia respexit Plin. cum libr. 18. cap. 13. de satione napsi scripsit: Serere nudum volunt, precantem sibi & vicinis serere se: sacus vtrique generi iustus, inter duorum numinum dies festos, Neptuni atque Vulcani. Huius etiam festi Columella lib. 11. cap. 3. de raphani satione docens, meminit.

IX. kalend. Septembr. FERIE LVNAE ERANT IN GRAECOSTASI, quemadmodum habet fragmentum kalendarij marmoreum effossum Romæ sub colle hortulorum, & ab Huberto Goltzio Thesaurò Antiquitatis insertum. Hoc etiam die mundus patere dicebatur, qua de re in Octobri agemus.

IIIX. kalend. Septemb. Opiconsua erant: sic enim kalendariū: E. OPIC. NP. hoc est, OPICONSIVA, Nefastus primò.

OPICONSIVA dies, à Dea Opiconsua, cuius in Regia sacrarium, quod idèd actum, vt eò præter virgines Vestales, & Sacerdotem publicum, introeat nemo. Is cum eat, subfibulum habeat, &c. Varro lib. 5. de ling. Lat.

VI. kalend. Septemb. Volturalia erant, de quibus ita habet kalendariū: G. VOLT. NP. hoc est, VOLTURNALIA, Nefastus primò.

VOLTURNALIA, inquit Festus, Volturino Deo sacra erant, cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant. Diximus de Volturino lib. 2. vbi de Diis disputauimus.

V. kalendas Septembris ita notatus est: HOC DIE ARA VICTORIAE IN CURIA DEDICATA EST. De Victoria in Curia Iulia consecrata Dio libro 51. cum triumphum Augusti de Ægypto exposuisset, sic scribit: Cæsar (Augustus scilicet) his omnibus triumphis in Vrbe inuectus, &c. Mineruæ templum, & quod Chalcidicum vocatur, tū Curiam Iuliam in honorem patris sui factam dedicauit, in eaque imaginem Victoriæ posuit, quæ hodiè quoque extat, Tarento olim Romam vecta, ac à Cæsare tum in Curia posita, & spoliis Ægyptiis decorata: quo Cæsar nimirum ostendebat imperium se ex victoria esse adeptum. Ara Victoriæ in Curia meminit Herodianus libro 7.

In kalendario Rustico, quod Hubertus Goltzius Romæ ad palatium nouum Farnesianum, in campo Floræ, ex marmore quadrato exscripsit, & in suum Antiquitatis Thesaurum retulit: item in illo kalendario, quod Georgius Fabricius libr. 2. Antiq. habet, descripto, vt ipse ait, ex duobus veteribus lapidibus, alterum in domo Vallarum, quæ est in circo Flaminio: alterum in hortulo Angeli Colotij in campo Martio, sit mentio sacro-

A sacrorum Spei, Salutis, & Dianæ: quo verò die ea facta sint, non additur. Lilius tamen Gyraldus Kalendis Augusti Spei ad forum Olitorium: Nonis, Salutis in colle Quirinali, & iterum Spei: vi. Idus Soli Indigeti in colle Quirinali: pridie Idus, Herculi magno custodi in circo Flaminio: xv. Kalend. Septembris Iano ad theatrum Marcelli sacra facta fuisse tradit, idque ex auctoritate, ut ipse scribit, veteris Kalendarij: cuius rei fides sit penes auctorem. Et de mense Augusto hæc tenentur.

De mense Septembri, & festis in eo diebus.

C A P. XIII.

B SEPTEMBER sequitur, qui mensis appellationem hanc accepit, quòd septimus esset à Martio, quemadmodum Varro lib. 5. de lingua Latina, testatur, ubi scribit, menses reliquos à Junio ad Decembrem vsque à numero dictos. Quidam volunt Septembrem Romanis quasi septimum imbrem: non tantum, quòd à Martio septimus numeretur: verum etiam ob imbrum frequentiam, & aëris turbationem, quæ sub initium autumnii accidere plerumque solet, dictum esse, haud aliter, ac reliqui menses, ad finem vsque anni suas appellationes antiquitus nacti sint. Hunc mensem Senatus in Tiberij Augusti honorem Tiberium appellari voluit: quod tamen ne fieret, ipsemet intercessit. Suetonius in Tiberio, cap. 26. Dio lib. 57. hoc de mense Nouembri tradit, quia scilicet Tiberius in Tiberio, cap. 13. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 12. Mensis September principalem sibi retinet appellationem ex Germanici appellatione. Julius Capitolinus in vita Antonini Pij refert, Senatum decreuisse hunc mensem Antoninum, sequentem Faustinum appellari, verum id Antoninum respuisse. Commodus autem Imperator, cum omnia mensium nomina transmutasset, iisque pro vetustis appellationibus nouas de suis cognominibus imposuisset, hunc mensem Herculem vocauit. Ælius Lampridius in eius vita. Herodianus lib. 1. ubi tamen nouas illas mensium appellationes non addit. Tandem Tacitus Imperator Septembrem mensem Tacitum appellari iussit: idcirco, quòd eo in mense & natus, & factus esset Imperator, Flavius Vopiscus in eius vita. Cæterum hic mensis, qui in Volcani tutela fuisse existimatus est, ex Romuli & Cæsaris ordinatione D xxx. ex Numæ autem constitutione xxxix. dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS SEPTEMBRIS FESTIS.

In hoc mense breuioribus erimus, cum Ludi, qui potissimam eius partem occupant, sequenti capite à nobis sint explicandi.

IV. Nonas Septembris memorabilis est, propter naualem victoriam Augusti de M. Antonio & Cleopatra Regina Ægypti, teste Dione lib. 51. qui eam victoriam prolixè describit lib. 5. extremo. Atque ut idem auctor est lib. 51. ab hoc die Cæsaris Monarchia cœpit, anno ab Vrbe condita MCCXXVI. Qua de re vide prolixè differentem Dionem loco indicato, Xiphilinum in Epitome, Suetonium, Futropium, & alios. Inprimis B Carolum Sigonium in Commentariis Fastorum.

Pridie Non. Septembr. & octo sequentibus LVDI ROMANI erant, ut habet Kalendarij, de quibus nos libro sequenti agemus.

VI. Idus Septembris Hierosolymæ à T. Vespasianio captæ sunt, quod Iosephus tradit.

Idibus Septembris vetustis temporibus Prætor maximus clauum pangebatur, de quo Liuij verba ex libro 7. adscribam: Lex, inquit, vetusta est prisca literis, verbisque scripta, ut qui Prætor maximus sit, Idibus Septembris clauum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis Optimi maximi, ea parte, qua Mineruæ templum est: eum clauum, quia rarè per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerua inuentus sit. Vulfiniis quoque clauos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortia Etruscæ Dæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius Consul ex lege templum Iouis Optimi maximi dedit, anno post Reges exactos. A Consulibus postea ad D. Statores, quia maius imperium, solenne clauum fingendi translatum est, &c. Hæc Liuius.

Eodem die templum Iouis Capitolini dedicatum est, à M. Horatio Consule, quod docet Plutarchus in Pœpicola, his verbis: Idibus Septembris (quæ dies incidit in pleni-

Junium mensis eius, quem Metagatimontem Græci vocant) dedicationis causa, cum frequentes in Capitolium omnes conuenissent, Horatius facto silentio, peractis pro more omnibus, fores tangens, verba dedicationis solennia dixit, &c. Vide de hac dedicatione etiam Liuium libro 2. qui tamen diem non annotat.

Postridie Idus Septembris, vel XIX. Kalend. Octobris, dies erat **EQVORVM PROBANDORVM**. Sic enim kalendarium habet: A. F. EQVOR PROBAND. hoc est, Fastus, Equorum probandorum. De hac celebritate quid dicam, non habeo, cum eius nec Varro, nec Festus villo verbo meminerint. Valerius quidem Maximus probationis equorum mentionem facit lib. 2. cap. 1. his verbis: Equestris ordinis iuuentus omnibus annis bis Urbem spectaculo sui sub magnis auctoribus celebrabat, die Lupercalium, & equitum probatione. Sed ipse sese statim explicat, quod eam equitum trabeatorum transuectionem in Capitolium intelligat, quæ Idibus Iulii fuerit celebrata, de qua nos in Julio mense ex Iacobi Ræuardi libris Variorum plura diximus. Qualis igitur hæc equorum probandorum consuetudo fuerit, cuius in hoc & sequenti mense extat mentio, querendum videtur.

XVII. Kalend. Octobris, & sequentibus aliquot **LVDI ROMANI IN CIRCO** erant, ut habet Kalendarium: de quibus ludis nos sequenti libro differemus.

XII. Kalend. Octobris, & sequentibus tribus diebus **MERKATVS**, siue **MERKVRIALIA** erant, de quibus etiam in Julio.

IX. Kal. Octobr. natalis Augusti erat: sic enim Kalendarium: NP. MERK. H. D. AVGVSTI. NATA. hoc est, Nefastus primò, **MERKATVS**, siue **MERKVRIALIA**, **HOC DIE AVGVSTI NATALIS**. Kalendario astipulatur Suetonius in Augusto, cap. 5. Natus est, inquit, Augustus, M. Tul. Cicerone, & Antonio Coss. IX. Kal. Octo. paulò ante Solis exortum, regione Palatii, ad capita bubula, & Dio lib. 55. Augustum mense Septembri natum dicit. De celebratione autem natalis eius idem Dio. lib. 54. in Historia anni 100XXXIII. **Ædiles natalibus Augusti priuatim ludos equestres, & venationem ediderunt. Et in Historia anni 100XL. lib. eodem: Natalem Augusti diem Iulius Antonij F. Prætor equestri certamine, & venatione celebrauit, & ex S. C. epulum Augusto & Senatoribus in Capitolio dedit. Suetonius in Augusto, cap. 57. Equites Romani natalem Augusti spontè atq; consensu biduo semper celebrârunt.**

V. Cal. Octob. Veneris Genitricis feriæ erant, sicut testatur fragmentum aliud Fastorum effossum Romæ sub colle hortulorum, in quo sic legitur: **VENERI GENETRICI IN FORO CAESARIS. De Venere Genitrice diximus lib. 2.**

Hoc mense Epulum Mineræ fuisse, Kalendarium Rusticum, cuius antè quoq; mentionem fecimus, habet: quo autem die, incertum. De Epulo dicemus in Nouembri.

De mense Octobri, & diebus in eo festis.

CAP. XIV.

Hic mensis October dictus à numero, quod octauus esset à Martio. Hunc Domitianus è suo nomine Domitianum appellauit, quod eo natus esset. Sic enim Suetonius in eius vita, cap. 13. Septembrem mensẽ, & Octobrem ex appellationibus suis Germanicum Domitianumque transnominauit, quod altero suscepisset Imperium, altero natus esset, Macrob. lib. 1. Satur. cap. 12. Octobrem verò suo nomine Domitianus inuaserat. Sed ubi infaustum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit eradi, mensẽs quoque usurpatione tyrannicæ appellationis exuti sunt. Cautio postea Principum cæterorum diri ominis infausta vitantium, mensibus à Septembri vsque ad Decembrem prisca nomina referuauit. Plutarchus etiam in Numa: Septembrem & Octobrem Domitianus suis cognomentis insigniuit: sed non diu ita vocati sunt, statimq; post cædem eius pristina nomina recuperârunt. Hunc eundem mensẽ decreto Senatus Faustinum dictum, in honorem Faustinae vxoris M. Antonini Imp. & à Commodò Inuictum, iam antè ex Iulio Capitolino, & Ælio Lampridio diximus. Cæterum hic mensis, qui in Martis tutela fuit, semper triginta vnus dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS OCTOBRIS FESTIS.

III. Non. Octobr. mundus patere dicebatur, qua de re ita Fest. Mundus, ut ait Capito Ateius in lib. 6. Pontificali, ter in anno patere solet, diebus his: postridie Volcanalia, & ante diem 3. Non. Octob. & ante diem 6. Id. Nouemb. Qui quid ita dicatur, sic refert Cato in Comment. Iur. ciuil. Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est.

A Forma enim eius est, ut ex iis, qui intrare, cognoscere potui, assimilis illi. Eius inferiorem partem, veluti consecratam Diis manibus, clausam omni tempore, nisi iis diebus qui superscripti sunt, maiores censuerunt, quos dies etiam religiosos iudicauerunt, ea de causa, quod tempore ea, quæ occultæ & abdita religionis Deorum manum essent, veluti in lucem quandam adducerentur, & pateficerent: nihil eo tempore in Repub. geri voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoste manus conferebant: non exercitus scribatur: non Comitia habebant: non aliud quicquam in Rep. nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur. Macrobi. Satur. lib. 1. ca. 19. Nec Latinarum tempore, quo publice quondam inducitur inter Rom. pop. Latinosque firmata sunt, inchoari bellum decebat, nec Saturni festo, qui sine vilo tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo: quod factum Diti Patri & Proserpinæ dicatum est, meliusque oclusa Plutonis fauce, eundem ad prælium putauerunt. Vnde & Vatro ita scribit: Mundus cum pater, Deorum tristitiam atque inferum quasi ianua patet propterea non modò prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauè soluere, uxorem liberum quarendorum causa ducere, religiosum est, &c.

B V. Id. Octob. **MEDITRINALIA** erant, quorum sic meminit Kalendarium. D. **MEDITR.** hoc est, **MEDITRINALIA**. **MEDITRINALIA**, ait Varro lib. 5. de ling. Lat. dies dictus à medendo, quod, ut Flaccus Flamen Martialis dicebat, hoc die solitum vinum nouum & vetus libari & degustari medicamenti causa. Quod facere solent etiam nunc multi, cum dicunt: Nouum vetus vinum bibo: nouo veteri morbo medeor. Fest. Meditrinalia dicta hæc de causa. Mos erat Latinis populis, quo die quis primùm gustaret mustum, diceret omnis gratia: Vetus nouum vinum bibo, veteri nouo morbo medeor. A quibus verbis etiam Meditrinæ Deæ nomen ceptum, eiusque sacra Meditrinalia dicta sunt.

C **IV. Idus Octobr. AVGVSTALIA** erant, teste Kalendario, quod sic habet: E. **AVGVSTI**. NP. hoc est, **AVGVSTALIA**, Ne fastus primò.

AVGVSTALIA dicebatur dies reditus Augusti Romam, rebus in Sicilia, Græcia, Asia, Syria, & Parthia compositis. De quo sic Dio lib. 54. in historia anni 1000 xxxv. Ob reditum Augusti ac propter ea, quæ absens egisset, multa ac varia in honorem eius decreta sunt, quorum ille nihil accepit, nisi quod Fortunæ reduci aram consecrari, diemque sui reditus inter ferias referri, & Augustalia dici passus est. His feriis ludii etiam peragebantur, qui dicebantur **LVDI AVGVSTALES**, quorum Dio sæpe meminit, ut libro 56. extremo: Eo, inquit, tempore plebs tumultuata est, cum Augustalibus quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis antè turbarum fuit, quàm ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu, precibus impetrarunt, ut liceret sibi maiores aliquantò, quàm legibus permetteretur, sumptus facere, &c. Et alibi Cornelius Tacitus Annalium libro 1. Tribuni plebei petiuerunt, ut proprio sumptu ederent ludos, qui de nomine Augusti Fastis aditi Augustales vocarentur: sed decreta pecunia ex ærario, utque per Circum triumphali veste vterentur. Curru vehi haud permissum, mox celebratio annua ad Prætorum translatâ, cui inter ciues & peregrinos iusdictio euenisset. Horum ludorum etiam meminit Plin. lib. 7. Historiæ naturalis, cap. 43.

E **III. Idus Octobris FONTINALIA** erant, de quibus ita Kalendarium: F. **FONTI**. NP. hoc est, **FONTINALIA**, Ne fastus primò.

FONTINALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à fonte, quod is dies feriæ eius: ab eo autem tum, & in fontes coronas iaciunt, & puteos coronant. Festus: Fontinalia fontium sacra, vnde & Romæ fontinalis porta. Iosephus Scaliger Coniectancis in Varronem de lingua Latina notat, Fontinalia esse sacra, & feriæ eius fontis, cuius delubrum fuerit iuxta portam Capenam: vnde & ipsa Fontinalis dicta sit.

Idibus Octobris, October equus Marti immolabatur, de quo ritu Festus in hunc modum scribit: October equus appellatur, qui in campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum victricum dexterior, de cuius capite non leuis contentio solebat esse inter Suburanenses (vel, Suburanos) & Sacrauienses, ut hi in regia pariete, illi ad turrim Mamiliam id figerent, eiusdemque cauda tanta celeritate perfertur in Regiam, ut ex eo sanguis distillet in focum, participandæ rei diuinæ gratia, quem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacri dicunt, non ut vulgus putat, quia velut supplicium de eo sumatur, quod Romani Ilio sunt oriundi, & Troiani ita in effigie equi sint capti. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 97. ubi tamè Idibus Decëbris hoc factum fuisse tradit, cum quæsiuisset, cur Idibus Decëbris exhibitis equestribus ludis, dexter equus Victor Marti sacer immolaretur, & caudam aliquis apud ferret ad locum, cui Regia

nomen, aramque cruentaret, de capite alij à sacra via, alij à suburbra descendentes depugnaret: ita respondet, id fieri, aut quòd equo Troiam captam purantes, equum plectant: utpote qui sint Troùm splèdida proles, natis mixta Latinùm: aut quia animosa sit bestia & bello apta, atq; Martialis equus. Düs verò ea potissimùm immolari, quæ eis accepta sint & conuenientia. Victorem autem equum mactari, quia Deo victoria sit accepta ferenda: aut rectius hoc dici, opus illius Dei statariam esse pugnam, victoriàmq; stãdo suos ordines qui seruant, de fugientibus reputare: itaque puniri celebritatem, ut fugæ commentum, monerique isto argumento ciues, fugientibus nullam esse salutis fiduciam. Hætenus Plutarchus.

XIV. Kalend. Nouembris ARMILVSTRIVM erat, testante id ipsum Calendario, quòd sic habet: D. ARMILVSTRIVM, Nefastus primò.

ARMILVSTRIVM, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, ab eo, quòd in armilustro armati sacra faciunt: nisi locus potiùs dictus ab heis. Sed quòd de his priùs, id ab luendo, aut lustro, id est, quòd circumibant ludentes ancylibus armati. Paulus Festi abbreviator: Armilustrium festum erat apud Romanos, quo res diuinas armati faciebant: ac dum sacrificaret, tubis canebant. Ad quem locum Iosephus Sealiger annotat, existimare se Centuriatis Comitibus exercitum armatum lustrari solitum, sumpro more ex vetustissimo instituto Atheniensium, apud quos *οὐρανίῳ* Comitium lustrarint. Addit etiam, non esse credibile tubis in eo sacro canere solitos, sed classico.

V. Kalendas Nouembris, & sequètib; diebus quinq; LVDI VICTORIAE fiebant. Sic enim kalendarium: C. LVD. VIC. hoc est, LVDI VICTORIAE. Hi ludi à P. Cornelio Sulla instituti fuerunt bello ciuili. Asconius in Verrinam 2. Velleius lib. 2. Felicitatem diei, quo Saninitium, Telesinque pulsus est exercitus. Sulla perpetua ludorum Circensium honorauit memoria, quibus sine nomine Sullanæ victoriæ celebrantur.

Hoc mense Libero etiam sacrum fieri consueuisse, ex Calendario Rustico, cuius iam aliquoties meminimus, constat.

Initio autem huius Vortumnalia erant, quemadmodum ex Varrone liquet, qui ea ante Meditrinalia, & alia huius mensis festa collocat, diem autem certum non notat. Vortumnalia, inquit, à Vortumno, cuius feriæ Octobri mense.

De mense Nouembri, & festis in eo diebus.

CAP. X V.

SICUT præcedentes menses, ita etiam Nouember nomen habet, quòd nonus esset à SMartio, quèadmodum ex iis Varronis, Plutarchi, & Macrobij verbis, quæ capite præcedenti recitauimus, manifestum est, nec vnquam appellatione suam mutauit, assumpto alio nomine, nisi sub Imp. Commodò, quo tempore Exuperatorius mensis dictus est, qui antea Nouember fuit. Testatur hoc Ælius Lamprid. in vita eius, his verbis: Menses quoque, inquit, in honorem eius pro Augusto Commodù, pro Septèbri Herculem, pro Octobri Inuictum, pro Nouembri Exuperatorium, pro Decembri Amazonium ex signo ipsius adultores vocabant. Amazonius autè vocatus est ex amore cõcubinæ suæ Martiæ quã pictam in Amazone diligebat: propter quam & ipse Amazonico habitu in arenam Romanam procedere voluit. Suidas xiii. menses à Commodò scribit ita nuncupatos: Amazonium, Commodum, Augustum, Herculeum, Romanum, Exuperatorium, Inuictum, Pium, Felicem, & Fortunatum, tum Lucium, Ælium, & Aurelium, ex quibus verbis faciliùs intelligimus verba Lampridij, quæ sunt in vita Commodi: Nominatus, inquit Commodus inter Cæsares iv. Iduum Octobr. quas Herculeas postea nominauit, Pudente & Pollione Cofs. Appellatus Germanicus Idib. Herculeis, Maximo & Orphito Cofs. Assumptus est in omnia Collegia Sacerdotalia, Sacerdos xiiii. kal. Inuictas, Pisonè & Iuliano Cofs. Profectus in Germaniam xiii. kal. Ælias (ut postea nominauit) iisdem Cofs. Togam virilem accepit, cum Patre appellatus Imperator, v. kal. Exuperatorias, Pollione ii. & Apro Cofs. triumphauit x. kal. Ianuar. iisdè Cofs. Iterum profectus iii. Non. Commodias, Orphito ii. & Rufo Cofs. Darius in perpetuum ab exercitu & Senatu in domo Palatina Commodiana conseruandus, xi. kal. Romanas, Præsentè ii. Cofs. Tertio medians de professione, à Senatu & populo retentus est. Vota pro eo facta sunt Nonis Piis, Fusciano ii. Cofs. Hætenus ille. Cæterum hic mensis, qui in tutela Dianæ fuit, ex ordinatione Romuli & Cæsaris xxx. ex Numæ constitutione xxix. dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS NOVEMBRIS FESTIS.

VII. Idus Nouemb. Mundum patere docuimus capite præcedenti, vnde hic repetantur, quæ ibi attulimus.

IX. Idus Nouembris, & sequentibus diebus sex, LVDI erant, testante idipsum Calendario. Sed de iis & aliis ludis dicemus libro sequenti.

III. Idus Nouembris, Maria Claudi, habet Vegetius, & alij.

Idibus Nouembris Epulum indictum. Calendarium: E. EID. NP. EPVL. INDIET. hoc est, Eidus, Nefastus primò, EPVLVM INDICTVM.

Epulum hoc loco conuiuium significat, quod Ioui, aut aliis Diis apparabatur, alio nomine Lectisternium, vti opinor, dictum. Moris enim erat apud Rom. vt nonnunquam placandæ alicuius Dei iræ causa, conuiuium in templo illius exhiberetur, Diisque tanquam epulaturis aut cubituris lecti sternerentur. Meminit Epuli Iouis Valer. Max. lib. 2. cap. 1. Iouis epulo, inquit, ipse in lectulum, Iuno & Minerua in sellas ad cœnam invitantur. Huic verò epulo indicendo Triumviri, vel Septemviri Epulonum præerant, quod testatur Sex. Pompeius his verbis: Epulonones dicebant antiqui, quos nunc Epulones dicimus. Datum autem est his nomen, quòd Epulas indicendi Ioui, cæterisque Diis potestatem haberent. Ibidem Cic. in Ora. de Harusp. respon. testatur. Epuli Iouis mentio fit à Liuiò multis locis, ab Ælio Lampridio, in Alexandro, & aliis.

Postridie Idus Nouembris dies erat EQVORVM PROBANDORVM, teste Kalèdario: de quo diximus quædam capite proximè præcedenti.

XVII. kalend. Decembris, & duobus sequentibus diebus, LVDI PLEBEI erant in Circo, vti kalendarium docet, de quibus Ludis libro sequenti agemus.

XIV. kal. Decèb. & sequentibus duobus diebus, MERKATVS siue MERKVRIALIA erant, teste Kalendario, de quibus alibi diximus. Hoc mense etiam Brumalia celebrata fuisse, Lil. Greg. Gyrál. in suo kalendario ex Constantino de re rustica annotat. Fuerunt autem Brumalia Dionysij, siue Bacchi, qui etiam Bromius, siue Brumus dictus est: festù à Græcis Ambrosia appellatur, quòd præter alios explicat Cæl. Rhodig. lib. 28. Antiqu. lect. c. 25. Idem lib. 27. cap. 24. scribit. veteres Romanos probrosum censuisse alienis velticibus: quare attulisse singulos, quod essent, aut biberent, quòd non dicerentur ἀνοσιβοίη. Hinc tollendæ ignominie causa Romulum, quòd cum fratre ab Laurentia fuerit educatus, Brumalia instituisse, quibus conuiuiò excipere solitus sit Senatam, cum necessarium diceret à Rege suo ali Senatam hyeme nullis obstrepentibus bellis. Hactenus Rhodiginus kalendarium tamen Rusticum dicit mense Octobri sacrum Libero factum fuisse, sicut capite præcedenti meminimus. Eodè mense Græcis & Gallis in foro Boario defossis sacra arcana fieri consueuisse, Plutarch. in Marcello auctor est. Tantùm de Nouembrii.

De mense Decembris, & diebus in eo festis.

CAP. XVI.

Hic mensis December dictus, quòd decimus esset à Martio. Ab adulatoribus Commodi Imp. Amazonius est appellatus, vt modò ex Ælio Lampridio audiuius: quæ tamen appellationem non diu retinuit. Fuit in tutela Vestæ. Ex ordinatione Romuli dies habuit xxx. ex Numæ constitutione xxxix. ex Iul. Cæsaris ordinatione xxxi.

DE DIEBUS MENSIS DECEMBRIS FESTIS.

Kalendis Decembris peractum fuit primum sacrum Fortunæ muliebris, quod tamen inde transfatum est in II. Nonas Quintiles. Docet hoc Dionys. Halicarnassæus libro 8. cuius verba adscribam: Valeria, inquit, quæ prima Sacerdos eius Deæ ex Senatusconsulto creata fuerat, quòd mulieribus legationis ad Marcium Coriolanum auctor fuisset, & matri eius persuasisset, vt profectioi interesse vellet, præeunte primum sacrificium mulieres peregerunt pro populo in ara recens in fano facta, priusquam absolueretur templum, aut Deæ simulacrum, kalendis Decembris, anni secuti proximè: nam ea die bellum finitum fuit. Anno deinde post primum sacrificium altero, ædes, que publicè locata fuerat, dedicata est pridie Nonas Quintileis à Cõsule Proculo Virginio. Hęc Dionysius, & alia plura, quæ ipse apud eum leges.

Nonis Decembris Fauni festum erat, quod dicebatur Faunalia, Acrone & Porphyrione auctoribus, & in syluis ac pratis celebrabatur. Fiebat autem Fauno ea die res sacra hædo & vino, quod testatur Horat. lib. 3. Carm. oda 18. vbi & reliqua eius diei so-

lennia explicat. Versus eius sunt hi:

Si tener pleno cecidit hœdus anno:

Larga nec desunt Veneris sodali

Vina cratera:vetus ara multo

Fumat odore.

Ludit herbofo pecus omne campo,

Cum tibi Nona redeunt Decembres:

Festus in pratis vacat otioso

Cum boue pagus.

Inter audaceis lupus errat agnos:

Spargit agreseis tibi sylua frondes:

Gaudet inuisam pepulisse fossor

Ter pede terram.

III. Idus Decembreis **AGONALIA** erant, teste kalendario: quod sic habet: **A. AGONALIA NP.** hoc est, **AGONALIA**, Nefastus primò. De Agonalibus diximus in Ianuario.

XIX. kalendis Ianuarij **CONSVALIA** erant, vt kalendarium habet, de quibus in mense Augusto diximus.

XVI. kalendis Ianuarij **SATVRNALIA** erant, de quibus ita kalendarium: **G. SAT. FERIAE SATVRN.** hoc est, **SATVRNALIA**, **FERIAE SATVRNI.**

SATVRNALIA, inquit Varro lib. 5. de lingua Latina, dicta à Saturno, quòd eo die feriae eius, vt post tertium diem Opalia, Opis. Sext. Pompeius Festus: Saturno dies festus celebratur mense Decembri, quòd eo ardis est dedicata: & is culturæ agrorum præsidere videtur: quod etiam falx est ei insigne, &c. Fuerunt autem Saturnalia multò ante Romam conditam in Italia, quin etiam in Græcia celebrata, de quorum origine Macro-

lib. 1. Saturnal. cap. 7. tres diuersas veterum Scriptorum sententias recenset: quarum prima est, quòd Saturnalia à Iano, quem Saturnus cum alia, tum agriculturam docuerat, post eius obitum fuerint instituta. Altera quòd à Comitibus Herculis ab ipso in Italia relictis, quia Saturni nomine ac religione tuti a latronum incursionibus fuerant, sacra hæc ipsi instituta sint, vt ad maiorem reuerentiam ipsa indiæti festi obseruatio agrestes vicinorum animos vocaret. Tertia est, quòd à Pelasgis in Delium insulam delatis, ex Apollinis oraculo ara Saturno erecta, & festum, quo sacra ipsi fieret, Saturnalia nominata sint. Addit ibidem, Pelasgos primùm Saturni victimis humanis placasse, ab Hercule postea monitos, vt fastis sacrificiis infausta mutaret, accensis luminibus eundem coluisse, inde morem per Saturnalia missitandis cereis cœpisse. Saturnalibus crebra cœiuiua agitabant, & mittebant sibi inuicem tum alia munera, quæ Saturnalitia dicebantur, tum etiam cereos, vel eam ob causam, quòd Saturni luminibus accensis colerent, vel vt significarent, hoc Principe ab incomi & tenebrosa vita, quasi ad lucem, & bonarum artium scientiam editos nos esse. Cum autem multi occasione Saturnaliorum per auaritiam à clientibus ambitiosè munera exigere, idque onus tenuiores grauaret, Publicius Trib. pleb. tulit, vt non nisi cerei ditioribus missitaretur. Ipsi etiam domini seruos suos conuiuibus liberantibus & opiparis accipiebant, illisque ministrabant, Macrobio & Athenæo lib. 14. testibus. Quin etiam bellum Saturnalibus sumere nefas habebatur. Et pœnas à nocente iisdem diebus exigere, piaculare erat. Macrobi. Saturno res diuina fiebat capite re-

cto, cum aliis Diuis, excepto Honore, velato capite sacrificarent, cuius moris Plutarch. in Quæst. Rom. q. II. rationes inquirens, ait, id vel propterea fieri, quòd velare caput institutum sit: **ÆNEÆ**: Saturni autem sacrificium multò sit vetustius: vel quòd capita operiant coram cœlestibus Diis: Saturnus autem inter inferos, terrestrèsque Deos numeretur: vel quia veritati, cuius Patrem Romani Saturnum esse censeant, nihil opertù sit, nihil occultum. Cæterum primùm Saturn. a. d. xiv. Kal. Ianuarias celebrabantur, atque vno die absoluebantur. Postquam verò C. Cæsar in anni emendatione huic mense duos dies addidit, xvi. kal. Ianuarij cœpta sunt celebrari. Ea re factum est, vt cum vulgus ignorer certum Saturnaliorum diem, nonnullique à C. Cæsare inserto die, & alij veterem more celebrarent, plures dies Saturnalia numerabantur. Quod Augustus Imp. confirmauit, cum in legibus iudiciariis triduo ferias eas seruari iussit. Quanquam & apud veteres vel vii. dies Saturnalia peragi consueuissent, Nonius & Mummus, vel triduum tantùm celebrata fuisse. Mallius tradant. Alij tamen contrarium prodiderunt, qua de re prolixè differentem Macro. li. 1. Satur. ca. 10. Ioan. Goropius Becanus li. 4. orig. Antwerp. quem Cronia inscripsit, affirmat, Saturnalia primùm à Noha tempore diluuij in Arca celebrata fuisse mense diluuij decimo, eo die, quo primùm iuga montium ex aquis apparere cœperint: ac deinde singulis annis, eum diem festum fuisse: quem de hac re prolixè disputantem, qui volet, legere poterit.

XIV. kalendas Ianuarij Opalia erant, kalendario teste, quod sic habet: **A. OPALIA NP.** hoc est, **OPALIA**, Nefastus primò.

OPALIA, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, die tertio post Saturnalia, feriae Opis

A Opis. Sex. Pompeius : Opalia dies festi, quibus supplicatur Opi appellantur. Macrobi. lib. 1. Saturnaliorum, c. 10. cum pluribus de Saturnalibus disputasset, ita tandem concludit : Ex his ergo omnibus colligi potest, & vno die Saturnalia fuisse, & non nisi xiv. Kalendas Ianuarias celebrata, quo solo die apud ædem Saturni conuiuio soluto, Saturnalia clamitabantur, qui dies nunc Opalibus inter Saturnalia deputatur, cum primùm Saturno pariter, & Opi fuerit adscriptus. Hanc autem Deam Opem Saturni coniugem crediderunt, & ideo hoc mense Saturnalia, itrinque Opalia celebrari, quòd Saturnus, eiusque vxor tam frugum, quàm fructuum repertoires esse credantur. Itaque omni iam sætu agrorum coacto, ab hominibus hos Deos coli, quasi vitæ cultioris auctores, quos etiam nonnullis cælum & terram esse persuasum est, Saturnumque à fatu dictum, cuius causa de cælo est : & terram Opem, cuius ope humanæ vitæ alimenta quærentur: vel ab opere, per quod fructus, frugisque nascuntur. Huic Deæ sedentes vota concipiunt, terramque de industria tangunt, demonstrantes ipsam matrem terram esse mortalibus appetendam. Philochorus Saturno & Opi primùm in Artica statuissè aram Ceropem dicit, eosque Deos pro Ioue terraque coluisse, instituisseque, vt patres familiarum, & frugibus & fructibus iam coactis, passim cum seruis vesceretur, cum quibus patientiã laboris in colendo rure tolerauerant, delectari enim Deũ honore seruorum contemptu laboris. Hinc est, quòd ex instituto peregrino huic Deo sacrum aperto capite facimus, &c. Hactenus Macrobius, ex quibus abundè quid Opalia fuerint, cognosci potest.

C XIII. Kalendas Ianuarij Sigillariorum festum incipiebat. Cum enim Saturnalia primùm vno tantum die, videlicet xiv. Kalend. Ianuarij peregerentur: deinde vetò triduũ iis tribueretur, à xvi. vsque ad xiv. Kalendas eiusdẽ mensis, adiecta tandè est Sigillariorum celebritas, quæ discursum illum publicum, & lætitiã religionis in septem dies extendit: auctor Macrobius lib. 1. Saturnaliorũ, capite 10. De origine verò Sigillariorum idem libro eodẽ, capite 11. ex Epicado hæc scribit: Epicadus, inquit, refert, Hercule occiso Gerione, cum victor per Italiã armenta duxisset, ponte, qui nunc sublicius dicitur, ad tempus instructo, hominũ simulacra pro numero sociorũ, quos casu peregrinationis amiserat, in fluium demississe: vt aqua secunda in mare deuecta, pro corporibus defunctorũ veluti patriis sedibus redderentur: & inde vsum talia simulacra fingendi inter sacra mansisse. Sed mihi, inquit, huius rei illa origo verior existimatur, quam paulò antè memini retulisse, quòd Pelasgis postquam felicior interpretatio capita non viuentium, sed fictilia, & caris æstimationẽ non solum hominẽ, sed etiam lumen significare docuisset, cœperint Saturno cereos potiùs accendere : & in sacellum Ditis aræ Saturni cohærens oscilla quadam pro suis capitibus ferre. Ex illo traditum, vt cerei Saturnalibus missitentur, & sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur, quæ homines pro se, atque suis piaculũ pro Dite Saturno facerent. Ideò Saturnalibus taliũ cõmeriorum celebritas cœpta, septem occupat dies, qui tantum feriati fuerũt, non festi omnes. Hęc Macrobius:

XII. Kalend. Ianuarij Divalia erant, quorum sic meminit Calendarium: C. DI v. NP. Hoc est DIVALIA, Nefastus primò.

E DIVALIA feriæ erant Diuæ Angeronæ, alio nomine dicta ANGERONALIA. Varro lib. 5. de lingua Latina: Angeronalia ab Angerona, cui sacrificium fit eo die, ac cuius ex feriæ publicæ. Sic enim hunc locum restituit Iosephus Scaliger in Coniectancis. Sextus Pompeius: Angeronæ Deæ sacra à Romanis instituta sunt, cum angina omne genus animalium consumeretur, cuius festa Angeronalia dicebãtur. Macrobi. lib. 1. Saturnaliorũ cap. 10. Duodecimo kalendas Ianuarij feriæ sunt Diuæ Angeronæ, cui Pontifices in sacello Voluptæ sacrũ faciunt, quam Verrius Flaccus Angeroniã dici ait, quòd angores ac animorũ sollicitudines propiciata depellat. Iulius Modestus ideo sacrificari huic Deæ dicit, quòd populus Romanus morbo, qui angina dicitur, præmissò voto sit liberatus.

Eodem die Herculi & Cereri mulso libari, & sue prægnante sacrificari confucuisse, Macrobius libro 3. Saturnaliorum, cap. 11. docet.

F VI. kalendas Ianuarij ferias esse Laribus dedicatas, quibus ædem bello Antiochiæ: Æmilius Regilius Prætor in Campo Martio curandam vouerit, Macrobius libro 1. Saturnaliorum, cap. 10. habet.

X. kalendas Ianuarij Larentinalia erant, de quibus ita kalendarium: E. LAR. NP. Hoc est, Larentinalia, Nefastus primò. Quidam interpretantur LARALIA, vt sit festum Larium, sed cum illa die præcedenti fuerint celebrata, vt ex Macrobio audiimus, hic cum Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Petro Thsaconio Larentinalia intelligo, de quibus ita Varro libro quinto de lingua Latina, ex emendatione Iosephi Scaligeri:

Laurentiæ is dies, quem quidam in scribendo LAVRENTALIA appellant, ab Acca Laurentia nominatus, cui Sacerdotes nostri publicè parentant festo die: quia altera dicitur ob ditem Taruntium Acca Taruntia. Hoc sacrificium fit in Velabro, qua in nouam viam exitur, vt aiunt quidam, ad sepulcrum Accæ: vt quod propè faciunt Diis manibus eius ibi Sacerdotes: vel, vt quod ibi propè faciunt diis manibus Aruales Sacerdotes. Sic enim legendum esse conicit Iosephus Scaliger, & constat ex Agellio libro 6. cap. 7. Sacerdotes; siue fratres Aruales Accæ, seu Caiæ Tarratiæ rem diuinam facere solitos. *Sex*: Pompeius: Larentalia coniugis Faustuli, inuentoris Remi, & Romuli Larentiæ festa. Macrobius libro 1. Saturnaliorum, cap. 10. Decimo Kalendas Ianuarij feriæ sunt Iouis, quæ appellantur Larentinalia. Et paulò pòst: Solemne sacrificium eidem constitutum, quo Diis Manibus eius per Flaminem sacrificaretur, Iouique feriæ consecratæ, quia existimantur antiqui, animas à Ioue dari, & rursus post mortem eidem reddi, &c. Quæ verò præcedunt in Macrobio verba, ea ad alteram Accam, siue Caiam Tarratiam, siue Tarratiam pertinent, de qua nos libro 2. harum Antiquitatum, in Flora diximus, cuius feriæ mense Aprili fuerunt, Floralia, nisi fallor, appellata. Valdè autem hæc à veteribus scriptoribus confunduntur, quod & Iosephus Scaliger in Coniectaneis monuit. Vide & Plutarchum in Romulo, & Quæstionibus Romanis.

IX. Kalendas Ianuarias, Iuuenales ludi erant, de quibus sequenti libro agemus.

Hoc etiam mense festum illud, quod Septimontium dicitur, fuit: quo die, incertum. Varro post Laurentalia eius mentionem facit. *Sex*. Pompeius Septimontium illum diem appellari scribit, qui in Fastis Agnalia dicitur. Terentij Varronis verba lib. 5. de lingua Latina hæc sunt: Dies Septimontium nominatus, ab heis septem montibus in quæis sita Vrbs est. Feriæ non populi, sed montanorum modò. *Sex*. Pompeius: Septimontium dies festus appellatur mense Decembri, qui dicitur in Fastis Agonalia, quòd in septem montibus sunt sacra, Palatio, Velia, Fagurali, Subura, Cermalò, Cælio, Oppio, & Cispio. Sacrificium, quod fiebat Romæ in monte Palatino, Palatuar dicebatur, &c. Varronis sententiam verisimiliorem facit Tertullianus, cùm scribit in libro de Idololatria: Etiam Sreniæ captandæ, & Septimontium, & brumæ, & Caræ cognationis honoraria exigenda omnia. Ex quibus apparet, non solum Decembri mense fuisse, quia is est brumæ mensis: sed etiam circa finem eius mensis fuisse, quia proximum sit srenæ exigendæ, quod fiebat Kalendis Ianuarijs. Vide Iosephum Scaligerum Castigationibus ad Festum Plutarch. in Quæstionibus Romanis, quæst. 69. has ferias institutas esse ait, propter adiectum septimum Romæ collem, quo facta sit septi-collis. Eoque die vsu vehiculorum, quæ iumentis traherentur, & antiquos abstinuissè, & suo etiamnum tempore antiquitatis studiosos abstinere: cuius moris rationes plures assert, inter quas & hæc sunt: Aut quòd Romani, cùm Vrbe condenda magnum opus peregissent, iamque vterius incrementum Urbis nullum animo cõciperent, quietem cùm sibi, tum iumentis, quorum opera fuissent vsi, per istas ferias parauerint: aut quòd iidein, cùm vellent omnes festiuitates ciuium præsentia ornari, eam verò inprimis quæ ob contractas in vnam multas Urbis partes instituta erat, cinibus vsu vehiculorum iumentariorum ista die interdixerint, ne Vrbe, cui dies agebatur festus, exirent. Hæc Plutarchus. Atque de mense Decembri hætenus.

De diebus Festis, non statò aut certo tempore celebratis.

C A P. XVII.

DIXIMVS hætenus, quantum in tam obscurata antiquitatis memoria fieri à nobis potuit, de feriis statuis, idque præeunte nobis Kalend. Romano, ex antiquo marmore descripto: superest, vt de conceptiuis etiam, Imperatiuis, nundinis, & alijs quibusdam, quædam in medium afferamus, quod hoc capite faciemus, atque tum finem huic libro imponemus. Conceptiæ sunt, ait Macrobius lib. 1. Saturnaliorum, cap. 16. quæ quotannis à Magistratibus vel Sacerdotibus concipiuntur, in dies vel certos, vel etiam incertos: vt sunt Latina, Paganalia, Sementina, Compitalia. Quanquàm Latinas ferias non conceptiuas, sed stativas fecissè videtur Lilius lib. 25. qua de re vide Commentarios Pauli Manutij in epistolam 4. lib. 2. ad Q. Fratrem.

LATINÆ FERIAE, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. dies conceptiuis, dictus à Latineis populeis, quibus ex Albano monte ex sacreis caruem petere fuit ius cum Romanis: à quibus Latineis Latinae dictæ. De origine feriarum Latinarum Dionys. Halicarn. lib. 4. in historia Tarquinij Superbi, VII. Romanorum Regis, cùm deuictis Hetruscis, & federe inter Latinos populos auctore Tarquinio Superbo Rege isto, multa

verba fecisset, sic scribit: Vt sempiternum maneret id fœdus, Tarquinius proposuit designare commune sanum Romanorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum, duntaxat in Societatem receptorum, quò ad mercatum conuenientes, quotannis vnà epularentur, fruerenturque sacris communibus. Gratum id fuit omnibus: locus cõuentui præstitutus est in meditullio ferè harum gentium, mons altus Albanis imminens, vbi singulis annis feriæ celebrarentur, & eo temporis spatio propter loci religionem, legemq; de hoc latam, ab omni vi temperarent omnes: sacrarum communiter Ioui Latiali facerent, & vacarent epulis, constituto priùs, quantum quisque populus in ea sacra præbere, quantamve portionem recipere debeat. Earum feriarum, atque sacrificij participes fuerunt tribus minùs 50. populi, quas nostra quoque ætate Romani agitant, Latinas vocatas: conferuntq; in eas populi sacrorum participes, quidam agnos, quidam caseos, quidam lactis certum modum, quidam libra lactaria. Victima est taurus vnus cõmunis omnium, de cuius visceribus cuiq; populo sua certa portio tribuitur. Sacrificatur autè pro omnibus, & Romani præstant sacrificio. Hæc tenus Dionys. Ex quibus ipsius verbis satis superque, quæ ratio Latinarum feriarum fuerit, intelligi potest. Pertinet & hoc ad Latinarum feriarum rationem, quòd Cõsules non antè exire paludati in Prouincias consueuerint, quàm ferias Latinas indixissent, atque iis in mote Albano, cum Latinarum ciuitatum Magistratibus opera dedissent. Liu. multis locis, & Dio li. 46. vbi etiã annotat, malè cessisse iis, qui ante ferias Latinas Vrbe profecti fuissent. Quòd si in eo sacro nõ omnes Latini carnem acciperent, sed aliqui dilatum, præteritumve fuisset, aut neglectæ carimonix, intermissumve solene esset, tãquam nõ ritè exhibitum foret, denudè instaurari Latinas oportebat: cuius moris exempla apud Lium lib. 32. 37. 41. & alibi multa extant. Indiæto Latiari, hoc est, soleni festo Latinarum, nefas esse prælium sumere, quod eo tẽpore quondam publicè, induciæ inter Rom. populũ, Latinisq; firmatè esset, Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 16. habet. Cùm autem Cõsules Romani huic sacrificio hisque feriis operã darèt, moris erat, vt interim alius aliquis ex Patriciorum numero Vrbi præficeretur, qui Præfectus vrbis Latinarum causa dicebatur: de quo ait Agellius lib. 15. cap. 8. quæsitũ fuisse, an ius Senatus cõuocandi, consulendique haberet. Anno V. C. 10 c x c v i. Q. Ogulium Dictatorem cum M. Lætorio Planciano Magistro equitum, feriarum Latinarum constituendarum causa creatum fuisse, ex Fastis Capitolinis patet. Atque his feriis vnum diem dicauit Tarquinius Superbus. Exactis autem Regibus alter additus est: post fœdus cum Latinis à SP. Cassio Cõsule ictum, tertius: anno demum Vrbi trecentesimo nonagesimo sexto, composita, quæ diu ciuitatem turbauerat, de plebeio Cõsulatu seditione, quæbus Dion. li. 6. extremo, in historia anni c c l x. Supplicationes Senatus decreuit ob plebis in gratiam reditum, & feriis Latinis diem tertium addidit, cùm priùs duo tantum fuerint, primus consecratus à rege Tarquinio, quo tempore deuicit Hetruriam: alter à populo additus, quando Regibus pulsas libertatem adeptus est: tunc verò tertius accessit post reconciliatam plebem Patribus. Earum feriarum & sacrificiorum, certaminumque curam Senatus commisit Ædilib. ornatis priùs Prætecta & sella eburnea regis insignibus. Plutarch. in Camillo: Ad Latinarum feriarum triduum eodè edicto quartus adiectus est. Eadem ferè Liu. lib. 6. extremo. Alexander ab Alexandro Genialium dierum lib. 4. c. 7. vbi multa de Latinis feriis habet, etiã hoc addit, Latinarum tẽpore solemne ludicrum in Capitolio fieri, quadrigamque concito cursu decertare, victorẽque certaminis in palmam victoriæ absinthium bibere solitum fuisse. Vnde verò hoc habeat, mihi nõ liquet.

PAGANALIA, siue Paganicæ feriæ, agriculturæ causa susceptæ sunt, vt haberet in agris omnis pagus: vnde Paganicæ dictæ sunt. Varro lib. 5. de ling. Latina. Harum feriarum auctor est Seruius Tullius Rex. Is enim, quemadmodum Dion. Halicarn. lib. 4. tradit, postquam tribus alias vrbanas, alias rusticas instituisset, & has in suos pagos distribuisset, vt rusticanae multitudinis facilius iniri posset numerus, per singulos pagos aras iussit dedicari Diis tutelariis, quotannisque ibi conuentum fieri, & sacrificium, festum hoc comprimis religiosum constituens, vocatum Paganalia, simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque seruantur, conscripsit. Ad id sacrificiũ, eumq; conuentum omnes paganos iussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud impuberes: quibus connumeratis per sacrorum præfides, apparerebat hominum numerus per sexus ac ætates distinctus. Hæc Halicarn. Ouid. lib. 1. Fast.

Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,

Et date paganis annua libra focus.

Placentur matres frugum, Tellusque, Ceresque,

Ferre suo granida, visceribusque suis, &c.

Paganalia mense Ianuario, & quidem post Sementinas peracta fuisse significat. Cùm enim de Sementinis dixisset, hæc subiicit:

*Villice da requiem terra semente peracta,
Da requiem terram qui coluere viris.*

Iosephus Scaliger Coniectancis in Varronem notat, in Paganalibus potionem, quæ Deæ Cereri, vel, quæ eadem esse videtur, Pali in Camella proposita sit, burranicam dictam esse: & eò refert illos Ouidij versus lib. 4. Fast.

Dum licet, apposta velut in cratere Camella.

Lac niueum potes, purpureamque sapa.

Hæc potio, inquit, burranica dicebatur, à colore burro, quem mulsùm lacte dilutum facit. Festus: Burranica potio appellatur lacte commistum sapa, à tuso colore, quem burrum vocant. Camella autem ea est, quam Pollux *oxáμιναν* vocat. Idem Scaliger eodem loco addit, Cererem in Paganalibus sacris vocatam fuisse Empandam, de qua intelligendus sit Varro lib. 1. de vita populi Rom. cuius hæc apud Nonium leguntur verba: Hanc Deam Ælius putat esse Cererem. Sed quòd in asylum qui confugerent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, hoc est aperire. Ergo, inquit Scaliger, intelligit Empandam Deam Paganorum. Porro, Varro videtur Paganicas à Paganalibus distinguere, quòd Paganalia essent priuatæ feriæ alicuius pagi; Paganicæ verò omnium. De quo tamen discrimine Ouidius atque alij nihil habent.

De feriis Semétrinis, secuti Ouidium, diximus in Ianuario: de Compitalibus in Maio.

Conceptiuarum Varro genera duo facit, alias enim annales esse dicit, quæ non quidem in certos dies & menses, sed tamen quotannis: alias non annales, quæ neq; certis diebus, neque mensibus, neque quotannis conciperentur. Sic enim libro 5. de ling. Latina. Præterea feriæ conceptiuæ, quæ non sunt annales, vt hæc, quæ dicuntur sine proprio vocabulo, aut cum perspicuo, vt Nouendialis. Et hæc fortasse sunt, quæ à Macrobio Imperatiuæ dicuntur, quales fuerunt feriæ Nouendiales, de quibus etiam quædam dicenda sunt.

NOUENDIALE sacrum dupliciter à Romanis actum fuit, vno modo, cùm defunctis parentabant, scæque lustrabant, vt alibi dicimus, id enim huc non pertinet: altero, cùm prodigium aliquod accidisset, quod nouendiali sacro expiare solebant. Hoc autem sacrum nouem continuos dies fieri, vnde & nomen habet, & vel à Pontifice, Max. vel à Prætoře vrbano, ex Senatus decreto indici solebat. Paulus Festi abbreviator: Nouendiales feriæ à numero dierum sunt dictæ. Festi verba mutila sunt, quæ tamen ex iis, quæ à Liuio lib. 1. scribuntur, intelligi atque suppleri facile possunt, ideòque Liuij locum adscribam. Deuictis, inquit, Sabinis, cùm in magna gloria, magnisque opibus regnum Tullii, ac tota res Romana esset, nunciatum Regi, Parribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse: quod cùm credi vix posset, missis ad visendum prodigium, in conspectu haud aliter, quàm cùm grandinem venti glomeratam in terras agunt, erebri cecidère cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex sūmi cacuminis luco, vt patrio ritu sacra Albani facerent, quæ velut Diis quoq; simul cum Patria relictis obliuioni dederāt: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunę (vt fit) obirati cultū reliquerant. De sūm. Romanis quoque ab eodẽ prodigio nouendiale sacrum publicè susceptū est: seu voce cœlesti ex Albano mōte missa (nā id quoq; traditur) seu Haruspicum montu. Mansit certè solēne, vt quodocunq; idem prodigiū nunciaretur, feriæ per nouẽ dies agerentur. Hæc Liuus, qui & alibi passim huius sacri, harumq; feriarū meminit. Quòd autem in Festi fragmentis inter alia, hæc verba leguntur, quæ missa crate, & c. arbitrat. Scaliger significari nouẽdiale sacrum illis factum, quos Tarquinius sub crate necauisset.

Quarti generis feriarum publicarum sunt Nundinæ, quas paganorum, id est, rusticorum fuisse, quibus conuenerint negotiis propriis, vel mercibus prouisuri, Macrobi. lib. 1. Saturn. cap. 16. scribit. Sext. Pompeius: Nundinas feriarum diem esse voluerunt antiqui, vt rustici conuenerent mercandi, vendendiq; causa, eumq; nefastum, ne, si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores. Vtrum tamen hæc feriæ fuerint, an non, disputatum à veteribus scriptoribus esse Macrobi. docet. Alios enim negare scribit, Nūdinas feriæ esse, vt Tirum, Iulium, Modestū, & Trebatium: alios contra ferias eas esse affirmare, vt Iuliū Cæsarē, & Corneliū Labeonē. Causam autem huius varietatis apud Granium Licinianū lib. 2. inueniri scribit. Is ait (verba sunt Liciniani apud Macrobiū): Nundinas Iouis ferias esse, si quidem Flaminica omnibus Nūdinis in regia Ioui arietē solcat:

soleat immolare. Sed lege Hortensia effectum, ut factæ essent, uti rustici, qui nundinandi causa in Urbem veniebant, lites componerent. Nefasto enim die Prætori dari non licebat. Ergo, qui ferias dicunt, à mendacio vindicantur patrocinio vetustatis: qui contra sentiunt, æstimato ætatis, quæ legem secuta est, vera depromunt, &c. De origine etiam Nundinarum variæ fuerunt veterum opiniones, quas Macrobius eodẽ loco his verbis receset. Nundinarum, inquit, originẽ quidam Romulo assignant, quæ cõmunicato regno cum T. Tatius, sacrificiis & sodalitatibus institutis, Nundinas quoque adiecit commemorant, sicut Tuditanus affirmat. Sed Cassius Ser. Tullium fecisse Nundinas dicit, ut in Urbem ex agris conuenirent, urbanas, rusticasq; res ordinaturi. Geminius ait, diem nundinarum exactis iam regibus cepisse celebrari: quia pleriq; de plebe, repetita Seruii Tullij memoria, pareretur ei nundinis. Cui rei etiam Varro consentit. Rutilius scribit, Romanos instituisse Nundinas, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent: nono autẽ die, intermisso rure, ad mercatum, legesq; accipiendas Romam venirent, & ut scita, atque consultata frequentiore populo referrentur, quæ trinundino die propõsita, à singulis atq; vniuersis facile noscebantur: vnde etiam mos tractus, ut leges trinundino die promulgarentur. Ea re etiam Candidatis usus fuit in Comitium Nundinis venire, & in colle consistere, vnde coram possent ab vniuersis videri. Sed hæc omnia negligentius haberi cõcepta, & post abolita, postquam in trinundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse cõperunt. Hæc tenus Macrobius. Plutarchus in Quæst. Rom. quæst. 42. Nundinas Saturno consecratas fuisse scribit. Sed hæc de Nundinis hoc loco sufficiant.

Non sunt etiam hic silentio prætereunda Bacchanalia, Ambarualia sacra, Solitaurilia, &c. quæ cum explicauero, tum de Priuatis feriis pauca dicam, atque sic tandem hunc librum concludam.

BACCHANALIA dicebantur Bacchi festa, inquit Sext. Pompeius. De quorum solemnitate & licentia multa tradunt, quæ huc referre non placeat: illa tantum adscribam, quæ de iis Flavius Blondus Foroliuensis lib. 2. de Roma triumphante, quemadmodum ea citat Ludouicus Carrius I. C. Scholius in 2. librum Argonauticon Valerij Flacci, habet: Bacchanalia, inquit, Libero Patri Baccho dicata, temporis longitudine per Autumnum Saturnalibus paria, maiore luxu celebrata sunt. Nudi. n. viri cum nudatis omnia membra mulieribus, matronis, viduis & virginibus. ad sacra conueniebant, quæ non nisi nocturna erant, caput omnes pariter, femoraliaq; pampinis, & vuarum racemis cincti, alios item vuarum racemos in manu tenebant, & tumultuario inuicem commixti cœtu in sublimi saltantes, variâq; gestulatione, brachia, ceruicem, caputque mouentes, carmen inconditum Baccho cantabant, nec prius erat saltationis modus, quam defatigati, & toto corpore vacillantes partim resupinarentur proximioribus inhaerentes, partim in pavementum fanatici, amentesq; procumberent, ut rectè sensit Marcus Varro, talia nisi ab amentibus fieri non potuissent. Hæc Blondus. Quomodo hæc sacra in Italiam quoque & ipsam urbem Romam irrepserint, quæque eorum fuerit turpitudine, videre est apud Lium lib. 39. vbi etiam hoc Senatusconsultum, quomodo abolita Bacchanalia Romæ, & per totam Italiam fuerint, recitat. In reliquum, inquit, Senatusconsulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romæ, nève in Italia essent, si quis tale sacrum solemnne, & necessarium duceret, nec sine religione, & piaculo se id omittere posse, apud Prætorem urbanum profiteretur: Prætor Senatui consuleret. Si ei permissum esset, cum in Senatu centum, non minus, essent, ita id sacrum fieret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset, &c. Illud etiam eodem libro prodit, primum, quotannis tribus diebus aliquos his sacris initiatos fuisse, postea verò eò rem deductam, ut singulis mensibus quinque dies initiationi tribuerentur. De turpitudine sacrorum, quæ Baccho fierent in Italia, quædam etiam Augustinus lib. 7. cap. 21. de Ciuitate Dei, ex Varrone adducit, quæ legere potes.

AMBARVALE sacrificium, ait Seruius, dicitur, quod arua ambiat victima. Hæc victima siue hostia Ambarualis dicebatur. Sext. Pompeius: Ambaruales hostiæ appellabantur, quæ pro aruis à XII. fratribus sacrificabantur. Idem: Ambarualis hostia est, quæ rei diuinæ causa circum arua ducitur ab iis, qui pro frugibus faciunt. Quæ verba etiam à Macrobius lib. 3. Saturn. cap. 5. citantur, qui etiam hæc addit: Huius sacrificij mentionem Virgilius in Bucolicis habet, vbi de apotheosi Daphnidis loquitur:

*Hæc tibi semper erunt, & cum solennia vota
Reddemus Nymphis, & cum lustrabimus agros.*

Vbi lustrare significat circuire. Hinc enim videlicet, & nomen hostiæ acquisitum est

ab ambiendis aruis. Hæc ille. Cæterùm hoc sacrum ita peragebatur. Victimas, suam A scilicet, ouem, & taurum, vnde Suouetaurilia id sacrificium appellatur, maturis frugibus ter circum arua ducebant, omnesque post clamantes sequebantur: ex quibus vnus querna corona ornatus, cum solenni saltatione composito carmine Cereri decantabant laudes: ac postquam vino, & lacte libassent, antequam fruges mereret, porcã Cereri immolabant. Discimus hoc ex Virgilio lib. 1. Georgicorum, vbi sic scribit:

*Cuncta tibi Cerevem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho:
Terque nouas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus, & socij comitentur ouantes,
Et Cerevem clamore vocent in tecta: neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri torta redimitus tempora quereu,
Det motus in compositos, & carmina dicat, &c.*

Ambarualia etiam Tibullus lib. 2. elegia 1. videtur describere, sic incipiens:

*Quisquis adest, faueat: fruges lustramus, & agros,
Ritus vt à prisco traditus extat auo.
Baccho veni, dulcisque tuis è cornibus vna
Pendeat, & spica tempora cinge Ceres, &c.*

Cætera ex ipso Tibullo pete. Neque verò hoc sacrificium à rusticis tantùm fiebat, sed & à Romanis fines agri Romani lustrantibus, qui inter quintum & sextum lapidem, vt C auctor est Strabo lib. 5. erant, quod sacrum Ambarualia, vt inquit, vocabant, quod, opinor, circum agri Romani terminos, sacrum fieret. Adrianus Turnebus lib. 18. Aduersariorum cap. 17. Atque huic sacro Fratres Aruales præerant, qui ad hoc creati erant, vt terminos agri Romani Suouetaurilibus circumferrent. Vide Iosephum Scaligerum Castigationibus in Festum, ad vocem, Amtermini.

Sed & Patres familiã vnusquisque in agro suo, fines fundi Suouetaurilibus lustrabat, quam lustrationem ita describit Cato cap. 141. de re Rustica: Agrum lustrare sic oportet, Imperans Suouetaurilia circumagi cum diuisis volentibus, quodque bene eueniat, mando tibi Mani, vt illa Suouetaurilia, fundum, agrum, terramque meam, quota ex parte, siue circumagi, siue circumferenda censeas, vti cures lustrare: Ianuam, Iouemque vino præfamino, sic dicit: Mars Pater te precor, quã sôque, vti sies, volens, propitius mihi, domo, familiãque nostrã, quo ius rei erga agrum, terram, fundumque meum Suouetaurilia circumagi iussi, vti tu morbos visos, inuisibilesque viduertatem, vastitudinemque, calamitates, intemperiasque prohibeas, defendas, auerruncesque, vti que tu fruges, frumenta, vineta, virgulasque grandine, benèque euenire sinas. Pastores, pecuãque salua seruas, diuisque bonam salutem, valetudinemque mihi, domo, familiãque nostrã. Harũnce rerum ergo, fundi, terrã, agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergo, sicuti dixi, macta hisce Suouetaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater eiusdem rei ergo, macta hisce Suouetaurilibus lactentibus esto. Item cultro facito struem, & fertum vti adsiet. Inde obmoueto. Vbi porcum immolabis, agnũ, vitulumque sic oportet. Eiusque rei ergo macta hisce Suouetaurilibus immolandis esto, nominare vetat Martem, neque agnum, vitulumque. Si minũs in omnes litabit, sic verba concipito: Mars Pater, si quid tibi in illisce Suouetaurilibus piaculo. Si vno, duobusque dubitaueris, sic verba concipito: MARS PATER, quod tibi illuc porco neque satisfactũ est, te hoc porco piaculo. Hęc Cato.

Porca, quæ Cereri ante mensẽ mactari solebat, dicebatur Præcidanea porca, quod Sext. Pompeius docet his verbis: Præcidanea agna vocabatur, quæ ante alias cædebat. Item porca, quæ Cereri mactabatur, ab eo, qui mortuo iusta non fecisset, id est, glebam non obiecisset: quod mos erat eis facere, priusquam nouas fruges præcidant. Sacrificij huius porcæ præcidancæ formulam hanc habet Cato capite 134. de re Rustica: Priusquam messem facies, porcã præcidancã hoc modo fieri oportet. Cereri porcã præcidancã, F porcã fœminã, priusquam hasce fruges condantur, far, triticum, hordeum, fabam, semen rapicium, thure, vino, Iano, Ioui, Iunoni præfato. Priusquam porcã fœminã, immolabis Iano struem commoueto sic: IANE PATER, te hac strue commouenda bonas preces precor, vti sies, volens propitius mihi, liberisque meis, domo, familiãque meã mactus hoc fœcto. Fœctum Ioui moueto, & inactato, sic: IVPITER TE hoc fœcto obmouendo bonas preces precor, vti sies, volens propitius mihi, liberisque meis, domo, familiãque meã mactus hoc fœcto. Postea Iano vinum dato sic: IANE PATER, vti te strue commo-

commouendo bonas preces bene precatus sum, eiusdem rei ergo maeste vino inferio esto. Postea Ioui sic: IVPITER MAESTE fereto esto, maeste vino inferio esto. Postea porcam prædicandeam immolato. Vbi extra projecta erunt, ita Iano struem commoueto, maestoque item vti prius obmoueras. Ioui item feretum obmoueto, maestoque vt prius feceras. Item Iano vinum dato, & Ioui vinum dato, ita vti prius datum fuit ob struem obmouendâ, & feretum libandum, postea Cereri extra & vinum dato. Hastenus Cato: apud quem tamen MACTVS perpetuo legendum, locus ille ex libro Arnobij contra Gentes 7. significare videtur, vbi sic scribit: Operæpretium est verba ipsa depromere, quibus cum vinum datur, vti ac supplicare consuetudo est. Mactus hoc vino inferio esto. Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaque ratione profertur: ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat, & ex vrbibus excipiat humanis.

Erant & AMBURBIA sacra, quæ fiebant, cum Vrbs & pomerium lustrabatur, vt apud Lucanum lib. 1.

*Mox iubet & totam pauidus à ciuibus urbem
Ambiri, & festo purgantes mœnia lustrò,
Longa per extremos pomeria iungere fines,
Pontifices sacri quibus est permissa potestas.*

Hinc Amburbiales hostiæ dicebantur, quæ circum terminos vrbs Romæ ducèbatur. Festus. Huius sacri meminit Vopiscus in Aureliano: Cantata, inquit, carmina, amburbium celebratum, imbarualia promissa, &c. Obseruauit hæc Turnebus Aduersariorum libro 18. capite 17. Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum, ad vocem Amtermi, Amburbia ab Ambarualibus non distinguit, sed eadem esse scribit.

Quoniam autem de lustrationibus dixi, non alienum ab hoc loco erit, si etiam de lustratione quinquennali, quæ à censoribus quinto quoque anno perfectò censu, peragebatur, quædam afferam. De hoc itaque more Dionysius Halicarnassæus lib. 4. in historia Seruij Tullij Regis, qui auctor huius instituti fuit, ita scribit: Perfectò censu à Tullio Rege, omnes ciues iussi sunt armati adesse in campo Martio, ibi instructos in sua quemque Centuria equites, pedites, velites, lustrauit Rex Solitaurilibus. Hostiæ, taurus, aries, & hircus ter circumductæ circum exercitum Marti maectæ sunt. Hoc modo etiam nostra ætate post Censum Romani lustrantur à Magistratu sanctissimo, quod lustrum sua voce nominant. Eadem etiam Liu. l. 1. Censu perfectò, iuquit, quæ maturauerat metu legis de incensis latæ, cum vinculorum minis, mortisque edixit, vt omnes ciues Romani, equites, peditesque in suis quisque Centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem Suouetaurilibus lustrauit, idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Dicebatur autem hoc sacrum Suouetaurilia, quia sus, ouis, vel aries, & taurus ornati vittis, & tæniis, atque ad aram ducti, quam icona etiam Guilielmus Brassicanus in suum de antiqua Romanorum religione librum retulit. Dicuntur etiam Solitaurilia, de quibus Sex. Põpeius: Solitaurilia historiarum triu diuersi generis immolationem significant, tauri, arietis, verris, quod omnes hi solidi, integrique sint corporis. Contrarij verueces, maialésque, quia solum Osce torum, & solidum, significat, vnde tela quædam soliferrea vocatur tota ferrea, & homo bonarum artium solers, & quæ nulla parte laxata, cauæque sunt, solida nominantur, atque harum hostiarum omnium inuiolati sunt tauri, quæ pars scilicet cæditur in castratione. Sunt quidem, qui putent, ex tribus hostiis præcipuè nomen inclusum cum solido tauri, quod amplissima sit earum, quidam dixerunt omnium trium vocabula confusa, suis, ouis, tauri, adfectisse id, quod vno modo appellarentur vniuersæ, &c. Sed de his satis.

Illud etiam non omiserim, moris fuisse apud Romanos, vt quotannis certo die solenni in pompa gestaretur canis in cruce actus, & anser splendidè admodum in lectica, & veste stragula pretiosa sedens: ob eam causam, quod hi in obsidione Capitolij, Gallis irruptionem in arcem tentantibus, Romanos clangore & strepitu excitassent, canibus interim somno indulgentibus. Meminit huius solennitatis Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum.

Et Sext. Pompeius meminit lapidis manalis, quo nomine appellatam fuisse dicit petram quandam, quæ fuerit extra portam Capenam, iuxta ædem Martis, quam, cum propter nimiam siccitatem in urbem protaxissent, insequuta statimpluvia fuerit: vnde etiã,

quòd aquas maneret, manalis lapis dictus sit. De eodem Varro lib. 2. de vita populi Romani, apud Nonium Marcellum: Manalis lapis appellatur in Pontificalibus sacris, qui tunc mouetur, cum pluuix exoptantur. Sic enim Varronis locum restituit Iosephus Scaliger, Castigationibus in Pompeium Festum.

De Supplicationibus lib. 10. cap. penultimo dicemus. De lectisterniis paulò antè quædam memorauimus.

Sunt præterea ferix propriæ familiarum, inquit Macrobius, vt Claudix familiæ, vel Æmiliæ, seu Iuliæ, siue Corneliæ: & si quas ferias proprias quæque familia ex vsu domesticæ celebritatis obseruat. Sunt singulorum, vt natalium, fulgurumque susceptiones. Item funerum, atque expiationum. Apud veteres quoque, qui nominasset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutilinam, ferias obseruabat. Item Flaminica, quosies tonitrua audisset, feriatæ erant, donec placasset Deos. De feriis familiarum propriis, siue sacris priuatis fuit lex in 12. Tabulis, his concepta verbis: SACRA PRIVATA PERPETVA MANENT O: ad quam legem quædam de sacris priuatis notabimus: plura habet Francisc. Hotomannus in Tripertita 12. Tabul. commentatione. Feriis natalitiis sacrificabant Genio, quemadmodum ex Tibullo li. 2. elegia 2. discimus, vbi etiam alia, quæ iis diebus peragi solerent, commemorantur. Fœminæ Iunoni, quæ ipsarum natalis Dea erat, sacra faciebant. De Funeribus, sacrisque eò pertinentibus dicemus suo loco. Atque hæc habuimus, quæ de Romanorum sacris in medium afferemus: quibus coronidis loco, adiciemus Aufonij Burdigalensis epigrammata quædam de diebus, mensibus, & quatuor anni partibus, quòd ea ab hac tractatione non videantur esse aliena.

AVSONII BURDIGALENSIS VIRI CONSULARIS, de Nominibus septem dierum,

EDYLLIVM XV.

Nomina, quæ septem vertentibus apta diebus.

Annus habet, totidè errantes fecere planeta,
Quos indefessa voluens vertigine mundus,
Signorum obliqua iubet in statione vagari.
Primum, supremumque diem radiatus habet Sol.

Proxima fraterna succedit Luna corona.
Terti^o assequitur Titania lumina Maors.
Mercurius quarti sibi vindicat astra dici.
Inlustrant quintam Iouis aurea, sidera Romanam.

Sexta salutigerum sequitur Venus alma parentem.

Cuncta supergrediens Saturni septima lux
Ostaua instaurat reuolubilis orbita Solem.

DE MENSIBVS ET

quatuor anni temporibus.

EDYLLIVM XVI.

Æternos menses, & tempora quattuor anni,
Quattuorista tibi subiecta monastica dicent.
Martius, Aprilis, Maius sunt tempora VERIS,

Iulius, Augustus, necnon & Iunius ÆSTAS,

Septembri, Octobri, AVTVMNVS, totòque
Nouembri,

BRVMALES, Ianus, Februarius, atque December.

DE MENSIBVS MONASTICIS.

nosticis.

EDYLLIVM XVII.

Primus Romanas ordiris Iane Ka'endas.

Febraua vicino mense Numa instituit.

Martius antiqui primordia protulit anni.

Fæstiferu Aprilẽ vindicat alma Venus.

Maiorum dictus patrum de nomine Maius.

Iunius atatis proximus est titulo:

Nomine Casareo Quintilem Iulius auget.

Augustus nomen Casareum sequitur.

Autumnum Pomona tuum Septeber opimat.

Triticæ Oçtober fœnore ditat agros.

Sydora precipitas, pelago intempesta Nouber.

Tu genialem hyemem festa December agis.

DE MENSIBVS ALIA

Monastica.

EDYLLIVM XIX.

Dira patet Iani Romanis ianua bellis,

Vota Deo Diti Februa mensis habet.

Incipe Mars anni felicia fata reduci.

Tunc Ariès Veneri lutea ferta legit.

Dulcia, Maia, tuis lucent examina Nonis.

Arte poli Geminos Iunius ecce locat.

Iulius ardenti diuertit lumina Solis

Ære, flammigero cuncta Leone calent.

Poma legit virgo maturi initia Solis,

Fundit & Oçtober vina Falerna laci.

Aret tota soli species vi dura Nepai.

Indè December amat te genialis hyems.

DE MENSIBVS

Distictis.

EDYLLIVM XIX.

Iane noue, primo qui das tua minima mensi,

Iane bisfrons, spectans tempora bina simul.

Post.

Post superum cultus, vicino Februa mense.

Dat Numa cognatis Mambus inferias.

Martius & generis Romani praesul, & anni,

Prima dabat Latius tempora Consulibus.

Eneadum genitrix vicino nomen Aprili

Dat Venus, est Marti nazque Aphrodita comes.

Maia Dea, an maior, Mai, te fecerit atas

Ambigo, sed mesi est auctor uterq; bonus.

Iunius hunc sequitur duplici celebrandus honore,

Sei nomen Iuno, siue iuuenta dedit.

Inde Dionae praesulgens Iulius astro,

Et atis media tempora certa tenet.

Augustus sequitur, cognatum à Casare nomē,

Ordine sic anni proximus, ut generis.

Nescuntur post hos numerumque ex ordine signant,

September Bacchi munere praela rigans:

Et qui sementis per tempora fenore latus

October, cupidi spem fouet agricolae:

Quiq; salo mergens solēnia signa Nouēber

Praecipitat, caelo mox reditur a suo.

Concludens numerū genialia festa Decēber

Finit: ut à bruma mox nouus annus eat.

DE MENSIBVS TESTASTICHA.

EDYLLIVM XX.

IANVARIVS.

Hic Iani mensis sacer est, en aspice, ut aris

Thura micet: sumat ut pia thura Lares.

Axonorum, secliq; caput, natalis honorum,

Purpureos fastis qui numerat proceres.

FEBRVARIVS.

At quem carulis nodo constringit amictus,

Quique paludicolam prendere gaudet auens,

Dadala quē iactu pluuio circumuenit Iris.

Romuleo ritu Februa mensis habet.

MARTIVS.

Cinctum pelle Lupa promptū est cognoscere mensē,

Mars olli nomen, Mars dedit exuuias.

Tempus Ver, hœdus petulans & garrula hirundo

Indicat, & sinus lactis, & herba virens.

APRILIS.

Contectā myrto Venerē veneratur Aprilis

Lumen iuris habet, quo nitet alraa Ceres.

Cereus è dextra flammis diffundit odoras,

Balsama nec desunt: quis redolet Paphie.

MAIVS.

Cunctas veris opes, & picta rosaria gemmis

Laniger in calathis, aspice, Maius habet.

Mensis Atlātigena dictus cognomine Maia,

Quem merito multum diligit Vranie.

IUNIVS.

Nudus mēbra, dehinc solares respicit horas

Iunius: ac Phœbum flectere monstrat iter.

Idem maturas Cereis designat aristas

Floralésque fugas, lilia fusa docent.

IULIVS.

Ecce coloratos ostentat Iulius arcus,

Crines cui rutilos spīcea ferta ligant.

Morus sanguineos prabet grauidata ramos:

Qua medio Cancris sidere lata virct.

AVGVSTVS.

Fontanos latices, & lucida pocula vitro

Cerne, ut demerso torridus ore bibat.

Æterno regni signatus nomine mensis,

Latona genitam quo perhibent Hecaten.

SEPTEMBER.

Surgentes acinos varios, & praefecat uvas

September, sub quo miria poma iacent.

Captiuam silo gaudens religasse lacertam:

Qua suspensa manu nobile ludit opus.

OCTOBER.

Dat presum leporem, cūmq; ipso palmitē fetus,

October, pinguis dat tibi ruris aues.

Iā bromios spumare lacus, & musta sonare

Apparet vino vas calet ecce nouo.

NOVEMBER.

Carbaseo surgens post hunc indutus amictu

Mensis, ab antiquis sacra deāmque colit:

A quo vix audius sistro deāscitur anser,

Deuotusque satis vbera fert humeris.

DECEMBER.

Annua sulcata coniecta & semina terra

Pascit hyems, pluuio de Ioue cūta madet.

Aurea nunc reuocat Saturni festa Decēber,

Nunc tibi cū Dominō ludere verna licet.

QVOTENI DIES SINT

mensium singulorum.

EDYLLIVM XXI.

Implent tricenae per singula menstrua luce:

Iunius, Aprilisque, & cum Septembre, No- uember.

Vnum ter denis cumulatius adde diebus

Per septem menses, Iani, Martisque Ka- lendis,

Et quas Maius agit, quas Iulius, Augustus- que

Et quas October, positusque in fine Decēber.

Vnus erit tantum duo de triginta dierum:

Qua Numa proposito voluit succedere Iano.

Sic ter centenis decies accedere senos,

Quadrantēmq; & quinque dies sibi com- putat annus.

DE TRIBVS MEN- struis mensium.

EDYLLIVM XXII.

Bis senas anno reparat Lucina Kalendas:

Et totidē medias dat currere Iuppiter Idus:
Nonarūmq; diem faciunt infra octo secun-
di.

Hæc sunt Romano tantum tria nomina
mensi.

Cætera per numeros sunt cognomenta die-
rum.

Quo mense quotæ Nonæ, vel
Idus sint.

At Nonas modo quarta aperit, modo sexta
refert lux.

Sexta refert Maij, Octobris, Martisque re-
cursu,

Et qui solstitio sua tempora Iulius infert.

Cætera pars mensum quartis est prædita
Nonis.

Omnes verò Idus octava luce recurrunt.

Quotæ Kalendæ sint mensum
singulorum.

Post Idus, quas quisque suas habet ordine
mensis,

Diversa numero redeunt variante Kalenda:
Dum rursūmq; iterūmq; . . . vocantur,

Vt tandem oblati procedant temporis ortu,
Ter senis, unòque die, genitalia festa.

Porrigit, ut Ianum arcessat noua bruma mo-
rantem.

Hoc numero mensisque Numa, redit, au-
tumnique

Principium referens Bacchi, September a-
lumnus,

Iulius & Maius posturūsq; in fine December,
Octobérque die reuocatur tardius uno.

Inde dies redeunt minùs uno, quattuor ul-
tra,

Quos numero adiiciam, Sextilis, Iunius, atq;
Aprilis, post quos penultima Meta Nouem-
ber.

Ter quinis, unòque die, Iunonie Mauors,
Vt redeas, referasque exordia prima, cieris.

Hoc numero, ad plenum, vertens reparabi-
tur annus.

DE FERIIS ROMANIS EDYLLIVM XXV.

Nūc & Apollineos Tiberina per ostia ludos:
Et Megalesiaca matris opera loquar.

Vulcanique dies autumnus exordia primi:

Quinquatrūsq; Dea Pallados expediam.

Et medias Idus, Maij, Augustique recursu,

Quas sibi Mercurius, quāsque Diana dicat.

Matrona, qua sacra colant pro laude viro-
rum,

Mauortis, primi quum rediere dies.

Festa Caprotinis memorabo celebria Nonis:

Quum stola matronis dempta teget famu-
las,

Quatuor illa etiam discretis partibus anni

Solstitia, & lucas nocte, diæque pares.

Nec Regifugium pulsus ex urbe tyrannus,

Latum Romanis fas reticere diem.

Vis neopesunte sacrum vel Saturnalia di-
cam?

Festāque seruatorum, quum famulantur heris?

Et nunquam certis redeuntia festa diebus,

Compita per vicos quum sua quisque colit?

Aut duplicem cultum, quem Neptunalia di-
cunt,

Et quem de Conso consiliisque vocant?

Festa hac nanigijs, aut qua celebrata qua-
drigis,

Iungunt Romanos, finitimōsq; duces.

Adiiciam cultus, peregrināque sacra Deo-
rum,

Natalem Herculeum, vel ratis Isiaca

Nec non lasciuia Floralia lata theatri,

Qua spectare volunt, qui voluisse negant.

Nunc etiam veteres celebrantur Equiria
ludi,

Prima hac Romanus nomina Circus ha-
bet.

Et Dionysiacos Latio cognomine ludos

Roma colit: Liber qua sibi vota dicat.

Ædiles plebeij etiam, Ædilesque Curules,

Sacra, Sigillorum nomine dicta colunt.

Et gladiatores funebria prælia notum

Decertasse foro: nunc sibi harena suos

Vindicat: extremo qui iam sub fine Decem-
bru,

Falcigerum placant sanguine caligenam.

LIBRI QUARTI DE ANNO, MENSIBVS,

ET DIEBVS, FINIS.

DOCTIS

DOCTISSIMIS ATQVE
HUMANISSIMIS VIRIS D.D. GODEFRIDO,
ET HENRICO, REVERENDI AC CLARISSIMI
viri D.D. TILEMANI Helshufij filii, Artium Liberalium Magi-
stri, Amicis, ac Fratribus suis colendis.

MICITIAM eam, qua inter parentes nostros est, Dilectissimi atque humanissimi viri, amici ac fratres colendi, decet nos liberos quoque colere, conseruare, & quantum in nobis est, augere: siquidem augeri potest id, quod omnino cum latum esse videtur. Cui meo animo testande, hunc librum ad vos mitto indicem, & amicitia nostra, & mei erga vos amoris. Conscripsi autem in eo, qua lectio variorum auctorum mihi suppeditauit, de veteribus Romanorum ludis, non quidem omnia: quæ enim hoc possem? Cum & impedita ea sint, & à veteribus etiam non diligenter tradita, sed aliqua saltem, eaque non omnino protrita & vulgaria: quæ, si & vitam mihi Deus prorogauerit, & otium ab alijs studiis & vocationis operibus suppetierit, quantum poterò, illustrabo. Præclaram etiam in enodanda & eruenda ludorum veterum ratione operam posui Vulsæ angus Lazius in aureis illis Reipublicæ Romanæ Commentariis, ex quorû lectioe plurimum me proficisse non nego. Sed multa adhuc ipsis deesse, neminem, qui rem attentius considerauerit, puto esse dubitaturum: quæ tamen supplebunt Onuphrij Panuinij de Ludis libri, siue editi illi sint, siue adhuc alicubi lateant: nondum enim, quamuis studiosissimè à me quaesitos, postquam ab Hieronymo Mercuriali eorum mentionem fieri intellexissem, videre licuit. Adieci tractationi de Ludis, etiam quædam de mensis, siue Conuiujs veterum, de re Vestitaria, de nuptiis & Funeribus, quorum omnium cognitio studiosis adolescentibus, quibus solis ista scribo, ad veteres scriptores intelligendos, haudquaquam erit inutilis: cerè eos delectabit. Quæ ego omnia simul ad vos mitto, & per vos, cum studiosa iuuentute communico. Vos ista sic accipietis, ut ab amico optimo, vobisque deditissimo profecta. Et me cum vobis commendatum habebitis, tum Reuerendo etiam Parenti vestro, quem ipse quoque iam diu parentis loco habeo, atque colo, diligenter commendabit. Concludam epistolam versibus Paulini:

Ego vos per omne, quod datû mortalibus,
Et destinatum sæculum est,
Claudente donec continebor corpore,
Discernor orbe quolibet.
Nec corde longos, nec remotos lumine
Tenebo fibris infitos.
Videbo corde, mente complectar pia

Vbique præsentès mihi.
Et cum solutus corporali carcere,
Terraque prouolauero:
Quo me locarit axe communis pater,
Illic quoque vos animo geram.
Neque finis idem, qui meo me corpore,
Et amore laxabit vestro.

Valete viri humanissimi, amici charissimi, ac saluete. Ratispona 7 diebus
Aprilis, anni ab Orbe redempto ∞ 10 XXC.

V. H.

Studiofiss.

IOANNES ROSINVS.

ANTIQUITATVM

ROMANARVM

LIBER V.

DE LVDIS, MENSIS, SIVE CONVIVIIS,
Vestibus, Nuptijs, & Funeribus.

EXPLICATIS iis, quæ de Diis Romanorum, Sacerdotibus, & facris, atque festis diebus fuerunt obseruatione digna, de ludis iam agemus, qui quidem etiam ad celebritates & dies festos pertinent. Nos verò proprium iis librum tribuimus, duabus de causis: quarum prior hæc est, ne liber præcedens nimium exeresceret: altera, quòd placuerit nobis Varronem Romanorum doctissimum hac in re sequi, qui & ipse, quemadmodum ex Aurelio Augustino discimus, seorsim de ludis scripsit, diuerso tractatu ab eo, qui de feriis fuit, & quidem ita vt primo loco de Scenicis, postea de Circensibus egerit. Addimus his quædam de conuiujs, vestimentis, nuptijs, & funeribus: cum quia pleraque ad religionem etiam pertinent, tum quia aliùm locum conuenientiorem de iis dicendù non habebamus: neq; etiam placebat singulis illis materijs singulos libros consecrare. Hæc enim, vt iam sæpius monui, tantum introductionem quandam in Antiquitatem, non plenam eius explicationem esse volumus. Scripsit de Ludis Romanorum diligentissimè Onuphrius Panuinius Veronensis, qui & singularem de ludis Sæcularibus librum edidit, verùm isti mihi visi non sunt. Multa de iis habet Iulius Cæsar Scaliger in primo Poëtices libro. Et de Gymnicis ludis plurima tradit in suis de arte Gymnastica libris Hieronymus Mercurialis Medicus Patauinus, ex quibus multa in hanc nostram explicationem transtulimus. De mensis & conuiujs veterum eleganter Iustus Lipsius vir clarissimus, cui me aliquando operam dedisse haud pœnitet, in tercio Antiquarum lectionum libro. Quædam etiam eò pertinentia habet Hieronymus Mercurialis in arte Gymnastica, & variis lectionibus: Franciscus Robortellus lib. de vita, & victu populi Romani: Aldus Manutius Pauli F. in libris de quæstis per epistolam, & alij. Nam Francisci Polleti Commentarius de mensis veterum, quod ego sciam, lucem nondum aspexit. De re vestiarum scripsit Lazarus Bayfius, quem librum mihi legere contigit beneficio clarissimi Iurisconsulti Ioan. Thomæ Freigij, Rectoris Gymnasij Altorfiani, cuius opera & consilio non semel in his Antiquitatum libris vsus sum. Multa etiam de vestibus habent Aldus Manutius, Carolus Sigon. & Iustus Lipsius in eo, quem iamprimum in lucem dedit, Electorum libro. De nuptijs & earum ritibus multa habent Carolus Sigon. lib. I. de Antiquo iure ciuium Rom. atque Andreas Tiraquellus I. C. in legibus Connubialibus: & singularem ea de re librum scripsit Barnabas Brissonius I. C. clarissimus. De Sepulcralibus extat commentarius Liliij Georgij Gyraldi. Scripsit de iisdem & Onuphrius Panuinius, vt audio: & iam in manibus librum de Funeribus, item alterum de re Vestiarum habet Iust. Lipsius, quos expectamus breui. Plurima etiam de iis rebus, de quibus hoc libro agimus, extant in Alexandri Neapolitani Genialibus diebus, Cælij Rhodigini Antiquis lectionibus, Vuolfgangi Lazij Commentarijs Reipublicæ Romanæ, & aliorum etiam scriptis: quæ ego propterea hoc loco commemorare volui, vt beneuolus lector sciret, quorum vestigia secuti essemus, & vnde etiam ipse plenorem harum rerum explicationem petere posset. Sed tempus est vt ludorum explicationem aggrediamur.

De Ludis Romanorum, quinam is sint, & quis eorum primus apud

Romanos Auctor.

C A P. I.

DE ludis dicturi, ipsum vocabulum primùm considerabimus. Tertulli libr. singulari de spectaculis ex veteribus auctoribus scribit, Ludos à Lydis dictos esse, qui ex Asia Tranſuena, duce Tyrhenò cum fratri suo regni contentione cederet, in Etruria cõfederint, ibique inter ceteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituerint. Vnde Romani accersitos artifices mutuati fuerint, & tempus, & enunciationem, vt ludi à Lydis vocarentur. Varro ludos à ludo, vel lusu appellatos scribit. Ceterùm vocabuli ludi variæ sunt significationes. Aliàs enim significat factum aliquod iocosum, vnde Grammatici distinguunt inter iocum & ludum, vt illud sit in verbis, hoc in rebus vel factis: aliàs locum exercitationis significat, vnde ludum gladiatorium, ludum matutinum, apud veteres legimus. Hoc loco ita ludos accipimus, vt sint publicæ celebritates, quæ vel placandæ Deum iræ, vel pro salute populi, vel gratiæ populi deimerenda causa sunt editæ. Finis eorum erat tum religio quædam, qua antiqui opinabantur, sese Diis rem gratam illis ludis tanquam promissam facturos: tum populi voluptas, cui & Reges, & Reip. & Imperatores, maximè studebant, quò homines voluptate demulsi, in officio continerentur. Primus apud Rom. ludos instituit Romulus Rex, Consualibus celebratis; de quibus omnium veterum scriptorum historiæ loquuntur. Hunc secuti alij sunt, tum Reges, tum Consules & Prætores, postremùm Imperatores: vti postea videbimus.

De Ludorum diuisione.

C A P. II.

Quid ludi fuerint, diximus, sequitur vt de diuisionibus & generibus etiam eorum, quædam annotemus. Et primùm quidem in vniuersum duo fuerunt ludorum apud Romanos genera. Alij enim Circenses fuerunt, alij verò Scenici. Docet hoc Cicero, qui cum lib. 2. de legibus hanc legem recitasset: Ludis publicis, quod sine curriculo, & sine certatione corporum fiat, popularem lætitiã in cantu, & fidibus, & tibiis moderando: eamque cum Diuim honore iungunto: eam deinde sic explicat: Iam ludi publici, quoniam sunt cauea, circòque diuisi, sint corporum certationes, cursu, pugillatione, luctatione, curriculisque equorum vsque ad certam victoriam circo constitutæ: cauea, cantu, voce, ac fidibus, & tibiis: dummodò ea moderata sint, vt lege præsetibitur. Circenses dicebantur, quòd exhiberentur in circuitu ensibus positis. Olim enim in litore fluminis agebantur, in alto latere positis gladiis, vt ab vtraque parte esset, ignauia præfens periculum. Scribit in 3. Georgicorum, & 8. Æneidos Virgilij. Alij à circumuendo sic dictos putant, alij à Circo, in quo exhibebantur, de quo post. Scenici vocati sunt alteri, quòd in scena, hoc est, in vmbra agerentur, & hi ingeniorum acumine, atque actionis agilitate, seu arte constabant. Dicemus de vtrisque, si prius qui ludos exhiberint, & vbi exhibiti fuerint, exposuerimus.

Qui Ludos exhiberint.

C A P. III.

Quemadmodum non vna, & eadem semper fuit Reipub. forma, sed ea sæpius mutata est, ita non vnus & idem Magistratus ludos semper exhibuit: quin etiam diuersi ludi à diuersis sunt exhibiti Magistratibus, vel aliis personis. Principiò Reges ludos edi curauerunt, quod vel ex eo clarum est, quod Liuius, Dionysius, Plutarchus, & alij (non enim omnes auctores recensere libet) de Romulo scribunt, eum Consualia, vel ludos Neptuno Equestri sacros exhibuisse. Quamuis autem de reliquis Regibus nihil certi in scriptorib. vetustissimis, præterquam apud Tertullianum extet, quo minùs tamen de iis dubitetur, faciunt iidem scriptores, qui cum nonnullis aliis memoriæ produnt, Tarquinium Priscum certum locum celebrandis ludis extruxisse, & ludos exhibuisse, vt iam dicitur. Post eiectos Roma Reges, Consulatum fuit id munus, quemadmodum de Secularibus scribunt Valerius Maximus, Censorinus & alij. Creatis autem Ædilibus, eorum id muneris fuit, ita quidem, vt Ædiles plebei ludos plebeios curarent, & Ædiles curules, qui potissimùm ob hoc ipsum creati primùm sunt, magnos exhiberent, cuius rei testimonia plurima in historia Liuij & aliorum extant. Sed & ad Prætoris Urbani officium pertinuit, signum dare mittendis quadrigis: Quocirca, ipso nonnunquam

bellis occupato, atque absente, dictus Dictator fuit, qui in Prætoris locum ludorum tempore signum mittendis quadrigis daret. Quod autem ad ludos funebres attinet, eos illi curarunt, & exhibuerunt, qui proximi defunctorum, in quorum honorem ludi celebrabantur, hæredes fuerunt. Nonnunquam tamen & hi ab Ædilibus curati fuerunt, id quod ex omni Romana historia intelligitur. Exceptis igitur ludis funebribus, reliquos vel Reges exhibuerint, vt Circenses, vel Consules & Prætores, vt eosdem, item Sæculares & Apollinæres: vel Ædiles plebeij, vt Plebeios, vel Ædiles Curules, vt magnos Megalæses, &c. Tandem omni Reipublicæ potestate in vnum translata, Imperatores etiam hoc munus sibi sumpserunt, quod ex Suetonio & sequentibus historicis cognoscitur.

De loco, vbi Ludi sunt exhibiti. De Circo Maximo, Circus, Theatris, & Amphitheatris.

CAP. I V.

LVdi primùm in Insula Tiberina exhibiti sunt, nullo ad id certo constituto loco, sed ab altera parte Tiberis promota erat, ab altera enses ponebantur, teste Seruio Virgilij interprete. Primus omnium Tarquinius Priscus V. Romanorum Rex, Circum maximum extruxit. Sic enim Liu. lib. 1. Tum primùm Circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca diuisa Patribus, equitibusque, vbi spectacula sibi quisque facerent. Fori appellati, spectauère, furcis duodenos, ab terra spectacula alta sustentib. pedes. Hæc Liu. Dionys. tamen lib. 3. non rude tantùm ædificium ipsum extruxisse, sed elegantissimè etiam exornasse scribit: cuius hæc sunt ex versione Sigismundi Gelenij: Idem Tarquinius Priscus in Circo maximo inter Palatinum & Auentinum montes sito, primus circumquaque operata tecto fecit sedilia. Nam antea stantes spectare solebant furcis tabulata sustentibus. Locos spectaculorum in triginta curias distribuit, vt Curialium quisque suo loco spectaturus sederet: quod opus & ipsum procedente tempore annumerandum erat, inter spectacula totius vrbs pulcherrima. Longitudo enim eius est trium stadiorum cum dimidio, latitudo quatuor iugerum, à duobus maioribus lateribus, & vno minore, cingitur Euripo, qui aquas recipiat; decempedali profunditate simul, & latitudine. Post Euripum extructæ sunt triporticus, imæ habent lapidea paulùm scandentia (sicut in theatris) sedilia, super duplici contignatione sunt lignea, duas maiores porticus, tertia minor coniungit transversim lunata specie apposita, vt ex tribus vna conficiatur, amphitheatralis 8. stadiorum amplitudine capax, centum quinquaginta milia hominum. Reliquum è minoribus latus, quod subdiale est, habet fornicatos carceres, vnde equi emittuntur, omnes vno clauso repagulo, externè ambit Circum simplex contexta porticus, habens officinas & supernè cellas, per quas spectatores intrant, & ascendunt per officinas singulas, vt nulla confusio exoriatur, inter tot hominum millia, tum ventientia, tum discedentia. Hactenus Dionysus. Dicitur igitur est Circus, quòd in circuitu spectaculis ædificatis ludi ibi fierent, & quòd illic circum metas ferretur pompa, & equi currerent. Alij à Circe venefica, Solis filia, nomen habere volunt, quod annotat Tertullianus libro singulari de spectaculis, vbi & hæc de ornamentis Circi afferit: Singula, inquit, ornamenta Circi, singula templa sunt, oua honori Castorum ascribunt, qui illos ouo editos credendo de Cygno Iouè non erubescunt. Delphinos Nepruno vouent, columnas sessias à sementationibus, messias à messibus, tutilinas à tutelis fructuum sustentent, ante has tres aræ, trinis Diis parent, magnis, potentibus, valentibus. Eosdem Samothracas existimant. Obelisci enormitas, vt Hermateles affirmat, Soli prostituta: scriptura eius, vnde & census, de Ægypto superstitio est. Frigebat Dæmonum concilium, sine sua Matre magna, ea itaque illic præsidet Euripo. Confus apud metas, sub terra delitescit. Murtias quoque idolum fecit. Murtiam enim Deam amoris volunt, cui in illa parte ædem vouère. Hæc Tertullianus. Idem paulò antè: Circus Soli principaliter consecratur: cuius ædes medio spatio, & effigies de fastigio ædis emicat, quòd non putauerint, sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Quæ de ouis & Delphinis Tertullianus dicit, sic sunt intelligenda, quòd fuerint opera rotunda, specie ouorum, quædam etiam animantium vt Delphinorum formis expressis, quæ conuersionem & flexionem cursus ostenderent, ab Agrippa posita, cum propter similitudinem metarum, quatum multæ in Circo erant, aurigantes sæpe non sine magno periculo errarent. Obeliscorum, quorum etiam mentionem facit Tertullianus, descriptio extat apud Ammianum Marcellinum lib. 17. cuius pauca quædam hæc afferam: Obeliscus, inquit, est asper-

rimus lapis in figuram metæ cuiusdam sensum ad proceritatem confurgens excelsam, utque radium imitetur, gracilescens paulisper, specie quadrata in verticem productus angustum, manu leuigatus artificis, formarum autem innumeras notas, hieroglyphicas appellatas, quas ei vndique videmus incisas, initialis sapientiæ vetus insigniuit auctoritas. Volucrum enim, ferarumque etiam alieni mundi genera multa sculptentes, ad æui quoque sequentis ætates Imperatorum vulgatiùs perueniente memoria, promissa vel soluta Regum vota monstrabant. Non enim, ut nunc, literarum numerus præstitutus, & facilis exprimit, quicquid humana mens concipere potest, ita prisæ quoque scripturæ Ægyptij: sed singulæ literæ, singulis nominibus seruebant, & verbis nonnquam significabant integros sensus, &c. Paulò post recitat inscriptionem obelisci in Circo maximo ex Hermapionis libro, quæ inde peti potest. Hunc obeliscum, qui in Circo maximo constitutus ab Octauo Augusto est, excisum à Rege Semneferteo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit, centum viginti quinque pedum fuisse, & dodrantis, præter basim: Plinius lib. 36. cap. 9. auctor est, ubi & de Obeliscis aliis, qui Romam translati fuerint, mentionem facit. Cæterùm carceres primùm ex topho, lignoque fuerunt, quos marmoreis permutauit Claudius Imperator. Metas insigniores inaurari voluit Claudius: solùm minio & Chryso colla sterni Caligula, auri atque argenti scobe conspergi mandauit Heliogabalus, dolens quòd non posset etiam electri: id ex Suetonio & Lampridio notum est. In Circo, ne quis non sederet molliter, non solum Magistratibus & honoratioribus tomentum, quod leuconium & gnaphalium: sed & multitudini substernebatur, quod è concisis arundinibus factum, nomine proprio Circense dictum est, ut Suetonius & Martialis indicant. Nequis porò, importunè sedendo alteri molestus foret, sedilia cancellis erant separata. In Circo ornamentis causa cum Deorum imagines gypseæ, tum detracta hostibus spolia suspendebantur. Per Circum naves & fractum cicer clamando solebant serui circumferre: item in cortinis aquam portare, quam esurienti sitientique plebi venderent. Quæ omnia ex Ouidio, Horatio, & Plauto discuntur. Sub Circo in cellis, antrisve subterraneis habitabant, quæ corpore facerent quæstum, mulieres, ut ex Iuuenale colligitur. Ad eundem res furto ablata vendebantur, quod in Horatium, cum Circum fallacem vocat, annotauit Helinius Acro.

Præter hunc Circum, qui maximus appellatus est, etiam alij progressu temporis sunt extructi. P. enim Victor in libello de regionibus vrbis, octo, vel nouem fuisse dicit. Meminit enim Circi Flaminij, de quo etiam Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 66. & Martialis in Apophoretis, & epigram. libro 12. In quo Circus vitri officina fuit in qua pocula fierent, punctis coloratis, quasi gemmis insignita, & crystallinis similia: quæ ut precio gemmatis æquanda non erant, ita vsu reperiebantur firmiora, quòd aquis calidis, ut veræ gemmæ, non vitarentur aut fluerent. Collocatur hic Circus regione vrbis IX. In I. regione Circus Antonini Caracallæ cum obelisco fuit. In V. Circus Aureliani cum obelisco. In VI. regione duo memorantur, alter prope portam Collinam, alter Circus Floræ, siue Floralium. Regione X. Circus Alexandri Imperatoris. Regione XI. præter Circum maximum, Circus intimus, antiquiore nomine Circus ad murum dictus. Erat & Circus Domitiæ, & Circus Vaticanus, quorum memoria adhuc apud P. Victorem & alios extat, quorundam etiam vestigia & rudera hodiè cernuntur. De Theatris iam dicemus.

Ut Circenses ludi in Circo, ita Scenici in Theatro peragebantur. Nomen habet Theatrum à *θεῶν*, quod est spectare. Est autem locus, in quo Deorum immortalium diebus festis ludos spectabant, sedentes cum coniugibus & liberis.

Apud Romanos Theatrum diu nullum fuit: olim enim, uti Iul. Cæsar Scaliger docet, in diem ac locum indictum conuenientes, qui specimen firmitatis, aut dexteritatis, aut peracitatis edituri essent, in medio datis nominibus, profitebantur. Circumfusa turba cum iudicibus ad spectandum, mox alia item affluente, commodè spectare non poterant: quod alij aliis obiectu corporum conspectum adimebant: idcirco aggestis cespitibus editiorem locum sibi puluillis actis faciebant. Eam ob causam medius locus depressior fuit, ac propterea Cauca dictus. Igitur per initia stantes spectabant, postea subsellia sibi quisque afferebat. Primi Theatrum faciendum locarunt M. Valerius Messala, atque C. Cassius Longinus, Censores, anno 10 x cix, verùm auctore P. Scipione Nasica omnem apparatus operis eorum subiectum hæc venire placuit. Atque etiam Senatus consulto cautum est, ne quis in Vrbe, propiusve passus mille subsellia posuisset, sed ensve

Iudos spectare vellet, vt scilicet remissioni animorum iuncta standi virilitas, propria Romanae gentis vota esset. Valerius Maximus libro secundo, capite quarto. Meminit & Velleius libro secundo, & Liuius libro 48. Deleta Corintho L. Mummius ludis, quos in triumpho fecit, Theatrum erexit, sed temporarium. In primis autem celebratur M. Scauri Theatrum, de quo haec scribit Plinius lib. 36. cap. 15. M. Scaurus fecit in Aedilitate sua opus maximum omnium, quae vniquam fuere humana manu facta, non temporaria mora, verum etiam aeternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex altitudine trecentarum sexaginta columnarum, in ea ciuitate, quae sex hymettias non tulerat, siue probro ciuis amplissimi. Ima pars scenae est marmore fuit, media est vitro: inaudito etiam postea genere luxuriae. Summae tabulis inauratis columnae, vt diximus, imae duodequadragesimum pedum. Signa aerea inter columnas fuerunt tria millia numero. Cauea ipsa cepit hominum xxc. millia, cum Pompeij Amphitheatro toties multiplicata Vrbe, tantoque maiore populo sufficiat largè xl. millia federe. Sed & reliquos apparatus tantus Atralia veste, tabulis pictis, caeteroque choragio fuit, vt in Tusculana villa repositatis, quae superfluebant, quotidiani vsus deliciis, incensa villa ab iratis seruis, concremaretur ad festeria. Haec Plinius. Idem paulo post de Theatris Curionis: Theatra duo iuxta fecit amplissima est ligno. Cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito inter sese auersis, ne inuicem obstrepent scenae, & repente circumactis, vt contra starent: postremo iam die descendentibus tabulis, & cornibus inter se coeuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorium spectaculum edebat, ipsum magis autoratum populum Romanum circumferens, &c. Primum mansurum Theatrum C. Pompeius Magnus Romae extruxit lapide quadrato, auctore Cornelio Tacito libro 14. ad exemplum illius, quod Mitylenis viderat bello Mithridatico. De hoc Pompeij Theatro Tertul. lib. singulari de Spectaculis: Pompeius Magnus solo Theatro suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memori suae Censoriam animaduersionem, Veneris aedem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non Theatrum, sed Veneris templum nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita damnatum, & damnandum opus templi titulo praeceperit, & disciplinam superstitione illudit. Haec Tertullianus. Erat autem Theatrum in modum hemicycli, cuius ab utroque cornu scenae erant, cum singulis aris, quarum vna Bacchi, altera eius Dei erat, in cuius honorem ludi fiebant.

Amphitheatra verò circulari integra forma construebantur, aut ovali, & oblonga, in quibus gladiatorij ludi, & conularum ferarum venationes exhibebantur. Eius area dicebatur cauea, & arena, quod arena spargeretur, vt certantes sine offensione caderent, quod ex Suetonio liquet.

Theatri partes sunt Scena, Orchestra, Proscenium, & Pulpitum. Scena frons est Theatri, & ea pars, quae ab vno eius cornu ad alterum cum coopertura ducebatur: ea aut versatilis erat, scilicet, cum machinis quibusdam subito vertebatur, & aliam picturae faciem ostendebat: aut ductilis, cum tractis tabulatis hac atque illac, species picturae, interior nudabatur, vt annotauit Seruius lib. 3. Georg. Proprie verò scena vocatur arborum in se cubantium concamerata condensati o, vt subterpositos ab aëris iniuria posset tegere. Nam praesens temporibus ante vsu Theatrorum sub frondibus & umbraculis agebant. Quare scena dicta est, inquit Cassiodorus, ab umbra luci densissima, vbi à Pastoribus inchoante vere diuersis sonis carmina cantabantur. Placidus Grammaticus scenam dicit esse Cameram hinc inde compositam, quae umbra loco in Theatro erat, in quo ludi agebantur. Scenae autem longitudo ad Orchestrae diametron duplex fieri debet, vt docet Vitruuius libro 5. capite 7.

Proscenium locus erat ante scenam porrectus, in quo erat Pulpitum, agentium & loquentium locus. In Pulpitum enim actores prodibant, quod quidem vt Vitruuius, sentit, erat latius Latinis, quam Graecis. Eius autem altitudo Romanis erat non plus pedum quinque. At scena erat altior pulpito, pulpitu altius proscenio & orchestra. Ibi gestulatione, cantu, & saltatione, ritifices personis in scena additis populum retinebant.

Orchestra apud Romanos locus erat, in quo Senatores confidebant spectaturi: apud Graecos saltationes in eo peragebantur. Sedilium ordines Cunei à figura dicebantur. Cum enim excurrerent ab angusto spatio ad ambitum extimum, strictiores erant necessarii, quo propius accederet ad caueam, &c. Atque de Theatris etiam, earumque partibus haec tenentur.

Caeterum

Cæterum ut de spectandi ratione adhuc pauca moncam, auctor est Valerius Maximus, & cum eo alij, per quingentos & quinquaginta octo annos Senatū populo mistum spectaculo ludorum interfuisse. Sed eum morem Attilium Serranum, & L. Scribonium Ædiles, ludos Matri Deūm facientes, superioris Africani sententiam secutos, discretis Senatū & populi locis, soluisse: quæ quidem res auerterit vulgi animum, & fauorem Scipionis magnoperè quassauerit. Lata deinde lex Roscia est, Metello & C. Martio Coss. anno Urbis conditæ 1000 cxxv. quæ Equitem quoque à Plebe distinxit: sic tamen, ut qui ex Equite, vel vitio, vel fortuna decoissent, ab alijs separarentur, ac remotiore loco considerent. Meminere eius legis Horatius, Iuuenalis, ac sepe Cicero, præfertim Philippica 2. qui natos hinc, se Consule, L. Roscij Othonis (nam is legem sanxerat) odio tumultus non solum compefcuit, verum etiam effecit, ut errore suum Plebs agnosceret, neque se notari sedis discrimine iniquo animo ferret. Auctor in eius vita Plutarchus, & Plin. libr. 7. cap. 30. Verum lex Roscia nihil nisi de xiv. ordinibus sanxit. Secutus autem Augustus, primum eam sic moderatus est, ut cum plerique Equites attento bellis ciuilibus patrimonio, metu pœnæ theatralis sedere in xiv. non auderent, ea non teneri statueret, quibus ipsis, parentibusque Equester census, vnquam fuisset. Neque hoc solum, verum etiam in vniuersum, quoties quid spectandum publicè ederet, primum subfelliorem ordinem Senatoribus relinquere voluit: militem præterea se creuit à populo, ac maritis è Plebe proprios ordines: Prætextatis quoque suum cuneum attribuit. Qua de re plura lege apud Læuinum Torrentium, Commentariis in Suetonio Nerone. Scribit Valerius Maximus, Religionem ludorum crescentibus opibus secutam esse lautitiam. Eius instinctu C. Catulum Campanam imitatum luxuriam, primum spectantium confessum velorum vmbraculis texisse. Cn. Pompeium ante omnes, aquæ per semitas decursu, æstium minuisse feruorem. Cl. Pulchrum scenam varietate colorum adumbrasse, vacuis antè pictura tabulis extentam: quam totam argento Caius Antonius, auro Petreius, ebore Quintus Catulus prætexerit. Versatilem fecisse Lucullus. Argentatis choragiis P. Lentulum Spintrem adornauisse. Translatum antè Phœnicæis indutum tunicis M. Scaurum exquisito genere vestis cultum induxisse. Hactenus Valerius. Quamuis autem Theatra, Circi, & alia eiusmodi loca singulares quæque, ac proprios ludos haberent, & exercitationes cuique loco accommodatas: tamen eadem sæpe omnibus in locis peracta sine discrimine fuerunt. De quo vide Georgij Fabricij Romam, cap. 12. Ex quo etiam multa huc transcripsimus. Theatra in libello Onuphrij Panuinij de xlv. regionibus Urbis memorantur quatuor, Balbi, Marcelli, lapideum, & Pompeij. Amphitheatra tria, Amphitheatrum magnum, Castrense, & Tauri Statilij. Pertinet ad locum etiam Odeum, Stadium, & Xystus. Odeum Græco nomine dictum *αὐδῆ*, publicum ædificium erat, in quo citharœdi & tibicines à musico, & reliqui actores scenici ab histrione exercebantur, antequàm in Theatrum prodirent. Talia ædificia in Vrbe fuere quinque. Stadium locus erat cursoribus destinatus, extructus à Domitiano, Suetonio teste. Xystus Græca appellatione locus dictus, in quo sub tecto hyemis tempore versabantur athletæ. Sed de locis spectaculorum siue ludorum hactenus.

Quinam fuerint ludi Circenses.

C A P. V.

Diximus per quos, & vbi ludi exhiberentur, iam ad ipsos ludos reuertemur, atque cum in duo genera eos distribuerimus, in Circenses & Scenicos, de Circensibus priore loco dicemus.

Vnde cognomen hi ludi habeant, capite secundo docuimus. Quidam eosdè etiam Gymnicos appellant, à Gymnicis ludis, siue exercitationibus, quæ in iis exhibebantur. Hos quidam appellatos dicunt à nuditate, quod ludentes corpora nudarent, aut saltè vestes exuerent, quod expeditiores & agiliores ad certamina ludicra essent. Alij ab exercitatione corporis. Namque exercitio & habitu corporis constabant: quemadmodum etiam Galenus Gymnasticam definit artem, siue scienciam potentia omnium exercitationum. De primariis horum formis, quæ in Circensibus exhibebantur, meminit Virgil. libr. 5. Æneid. Homerus penult. Iliad. Prima erat pugna cum pugnibus, cæstibus, gladiis, fustibus, hastis, pilis, similibusque armis certabatur. Huc spectat & gladiatura, cum gladiatores variis modis dimicabant, interim pro gloria, interim pro vita: idque spectante populo, ut iuuetus cæditi, sanguinis, & vulnerum aspectu, afflueret in bello minus ista timere. Huc quoque refertur pugna & certamen cum bestiis: qualia multa describit Martialis.

Virumque horum omninò infame fuit ingenuis, & ferè per seruos agebatur. Item lucta, quum alter alterum in terram profernere, tum vi, tum agilitate corporis nitebatur. Altera species est cursus, quum peragebant currendo certa stadia in campo, perueniebantque ad metam destinatam. Tertia erat saltatio in æquo campo, aut infernè ad locum superiorein, & contrà, aut cum in equos currusve insiliebant, non tantum nudi, sed etiam armati, & cataphracti. Quarta iaculatio discorum, sagittarum, pilarum, telorum, omniumque armorum, cuiuscunque generis, quæ longè proiiciuntur: & hi ludi erant ferè pedestrimum. Quinta species est decursio equestris, qua exhibebatur species pugnae equestris, qualem describit Virgil. in *s. Æneid.* Sexta est aurigatio, id est, certamen bigarum, aut quadrigarum, cuius formam & schema videas apud Philandrum in annotationibus suis in *Victruuium.* Septima est Naumachia, id est, nauale certamen, quum in mari, fluuio, stagno, lacu, forma naualis pugnae representabatur. De plerisque his speciebus multa eruditè collegit Hieronym. Mercurialis Medicus Patauinus in 2. & 3. lib. artis Gymnasticæ, ex quo ij, qui pleniorem huius rei explicationem desiderant, petere ea possunt. Nos hoc loco tantum, de cæstibus, discis, & aurigationem factionibus quædam adiiciemus, de pompa ludorum post dicturi. Cæstus, uti Aldus Manutius describit lib. 2. de quæstis per epistolam, epist. 8. erant lora ex multiplici crudo tergoze bouis agrestis, quemadmodum ait Homerus, manibus & lacerris inducta, ferreis plumbeisve clauis, aut squamis clauatis, conuoluta ad similitudinem arietini cornus, cuiusmodi adhuc in antiquis nummis cernuntur, & nuper beneficio Pyrrhi Ligorij antiquitatis peritissimij, aliquot cæstum iconas in publicum dedit Hier. Mercurialis, apud quem eas videbis lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 9. Multa de cæstibus habet Ald. Manutius eo, quem indicaui loco. Discus fuit lamina quædam trium vel quatuor digitorum crassitudine, longior paulò plus pede, aliàs lapidea, aliàs ferrea, quin etiam ænea nonnunquam, ne dum ex alto rueret, frangeretur, plana quasi lentis speciem referens, quam in aërem proiiciebant, manu ad pectus adducta, atque extrorsum & deorsum reducta, rotationis instar in aërem eiuculabantur: de quo, & eius forma vide etiam, si liber, Hieronym. Mercurialem lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 11. Factiones aurigantium, qui ludis Circensibus palmam quærebant, fuerunt quatuor, quæ à coloribus viridis, cærulei, coccini, albique panni, quo donabantur, nomina acceperunt, Prasinæ, Venetæ, Rufatæ, Albatae: de quibus ita Tertullianus: Ab initio duo soli fuerunt colores, albus & rufus. Albus hyemi ob niues candidas: rufus æstati, ob solis ruborem voti erant. Sed postea tam voluprate, quam superstitione prouecta, rufum alij Marti, alij album Zephyris consecrauerunt: Prasinum verò terræ Matri, vel verno: Venetum cælo & mari, vel autumnò. Hactenus Tertull. Domitianus duas, aurati, purpureique panni, ad quatuor pristinas addidit, teste Suetonio. Harum factionum ad reprehensionem usque studiosi fuerunt Principes nonnulli, ut Caligula Prasinæ, Vitellius Venetæ: tum agitantes ipsos habuerunt in pretio, ut Caligula Incitatum, Nero Prasinum, Domitianus Passerinum, & Tigrim, Nerua Scorpion: quorum victorias prædicatione extollit Martialis. Meminit Boculi cuiusdam Alconius: meminerunt M. Aurelij Dioclis, & C. Apuleij Dioclis, & C. Pompeij Eusceni & Fuscij vetera epigrammata. Martialis tres factiones coniungit:

*Si Veneto, Prasinove faues, qui coccina sumis,
Ne fias ista transfuga veste, vide.*

De Prasina separatim Iuuenalis Satyra 11.

*Totam hodiè Romam Circus capit, & fragor aurem
Percutit, euentum viridis quo colligo panni.*

Iustiniani temporibus ex Prasinæ & Venetæ factionum contentione est tanta Byzantij seditio exorta, ut quadraginta ferè hominum millia sint trucidata: quod ex Zonara monacho transcripsit Culpinianus. Post illam cladem factionum nomina sunt abolita. Magistratus is qui his ludis præerat, videlicet Prætor, aut Dictator, ob hoc ipsum creatus, mappa aurigis signum cursus dabat. Exhibebantur autem olim (ut Varro dicit in libris de rebus populi Romani) xxv. missi, sed vigesimus quintus dicebatur ærarius, eò quòd de collatione populi exhibebatur, quæ desit esse, postquam conferendæ pecuniæ est consuetudo sublata. Seruius in 3. Georgic. Domitianus Centum missus, sed quibus tantum spatium exhibuit. Suet. in eius vita.

Quinam fuerint ludi Scenici.

CAP. VI.

Alterum ludorum genus eorum est, qui dicuntur Scenici, à Græco *σκηνή*, quod umbram significat: nam in umbra fiebant, & ingenij arte exercitabantur. Hos originem à Græcis traxisse, ex Aristotelis Poëtica, Polydoro, Virgilio, Lud. Viue, & aliis intelligitur. Qua autem ratione, & quibus de causis Romæ instituti fuerint, eleganter docet Liuius in hist. A. V. C. c. c. x. c. i. x. his verbis: Et hoc, inquit, & in sequenti anno, C. Sulpitio Poitico, C. Licinio Stolone Cofs. pestilientia fuit, eo nihil dignum memoria actum, nisi quòd pacis Deum exposcendæ causa tertio tum post conditam Urbem lectisternium fuit, & cum vis morbi nec humanis consiliis, nec ope diuina leuaretur, victis superstitione animis, ludi quoque Scenici, noua res bellicoso populo (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parua quoque, vt ferè principia omnia, & ea ipsa res peregrina fuit. Sine carmine vllò, sine imitandorū carminū actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibiae modos saltantes, haud indecoros motus more Thusco dabant. Imitari deinde eos iuuentus simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus cœpère: nec absoni à voce motus erant, accepta itaque res, sepiusque vsurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia Hister Thusco verbo Ludio vocabatur, nomen Histrionibus inditum: qui non, sicut antè, Fescennino similem versum, compositum temerè, ac rudem alternis iaciebant, sed impletas modis Satyras, descritto iam ad tibiae cantu, motūque congruenti peragebant. Liuius post aliquot annos, qui ab Satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet id quod omnes tum erant, suorum carminum actor dicitur, cum sepius reuocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibiae cum statuisset, canticum egisse aliquantò magis vigente motu: quia nihil vocis vsus impediēbat, inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diuerbiāque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hæc fabularum, ab risu, ac soluto ioco res auocabatur, & ludus in artem paulatim verterat, iuuentus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactare cœpit: quæ inde Exodia postea appellata, consertaque fabellis positissimum Atellanis sunt, quod genus ludorum ab Olsis acceptum tenuit iuuentus, nec ab histrionibus pollui passa est, eo institutum manet, vt actores Atellanarum nec tribu moueantur, & stipendia tanquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est, vt apparet, quàm ab sano initio res in hanc, vix opulenti regnis tolerabilem insaniam venerit. Hæc Liuius libro septimo, quæ eadem etiam Valer. Maximus lib. 2. cap. 4. habet: ex quibus discimus, quàm tenue initium Scenicorum ludorum fuerit, quòd scilicet primùm ludiones ex Etruria acciti, sine carmine ad tibiae modos saltarint, post, versus, sed inconditi, & motus à voce non absoni accesserint, tandem arte omnia fuerint perpolita. Quomodo Aurel. Augustinus Scenicæ fabulas & actiones exagitet, vide libr. eius 1. de Ciuit. Dei, cap. 32. libr. 2. cap. 8. & alibi. Recensentur autem ludorum Scenicorum species istæ, Tragœdia, Comœdia, Satyra & Mimus. De prioribus duabus speciebus in sequentibus capitibus plura dicam: hic de Satyra tantum & Mimo quædam mouebo.

SATYRA, inquit Diomedes lib. 3. Grammat. est fabula, in qua Tragici Poëtæ, non Reges, aut Heroas, sed Satyros induxerunt, ludendi causa, iocandique, simul vt spectator inter res tragicas, seriâque, Satyrorum quoque iocis & lusibus delectaretur, quod & Horatius ostendit, cum in arte Poëtica sic scribit:

*Carmine qui Tragico vilem certauit ob hircum,
Mox etiam agrestes Satyros nudauit, & asper
Incolumi grauitate iocum tentauit: eò quòd
Illecebris erat, & grata nouitate morandus
Spectator, functusque sacris, & potus, & exlex.*

Ad quem locum hæc notat in eius Poëmatis Commentario Ald. Manutius Pauli F. Satyri, quibus à principio locus in Tragœdia non fuit, admisceri cœpti sunt, non vt Tragœdiæ pars essent, verum vt intercinentes iocorum illecebris, & dictorum acumine spectatorem detinerent, ex quo deinde argutum poëma hexametro versu confectum, Satyræ nomen accepit: quale extat Horatij, Iuuenalis, Persij. Nam Lucilij Satyræ desiderantur. Nudos autem in tragœdias Satyros induxit Horatius, qui saltarent, & acuta dicta dicerent. Nam dicacitatem, aut facetias per se Tragœdia non habet, quippe cui sit risus ini-micus, vt ait Demetrius Phalereus: & in qua nihil, nisi miserabile ac terrificū, ostēdatur,

vt Aristoteles dixit in lib. de Arte Poët. Idem reiectos à Sophocle primùm Satyros, vt aliquando suam grauitatem Tragœdia reciperet, in eodem libro docet. Receptos autem postea Satyros à Latinis in Tragœdias vix opinor: sed in Comœdias primùm inductos à Liuiio Andronico, deinde à iuuentute remotos esse, & in Atellanis fabellas aliquantò post demigrasse, videtur Liuius indicare lib. 7. Hactenus Manutius. Dicta est Satyra siue à Satyris, quòd similiter in hoc carmine ridiculæ res, pudendæque dicuntur, quæ velut à Satyris proferuntur, & fiunt: siue à satyra lance, quæ referta variis multisque primiciis, sacris Cereris inferebatur, & à copia & saturitate rei satyra vocabatur, cuius generis lancium, & Virgil. Georg. meminit, cum hoc modo dicit:

*Lancibus & pandis fumantia reddimus extra. &
--- Lancésque & liba feremus.*

Siue à quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum, Satyram Varro vocitat. Est autem hoc positum in 2. lib. Plaut. quæst. Satyra est, vbi passa & polenta, & nuclei pinei ex mulso conspersi. Ad hæc alij addunt & de malo punico grana: alij autem dictum putant à lege Satyra, quæ vno rogatu multa simul comprehendat, quòd scilicet & Satyra, carmina multa simul, & poemata comprehenduntur. Plura de Satyra vide apud Liliū Gregorium Gyraldum Dialogo 6. Historiæ Poëtarum, & Iulium Cæsarem Scaligerum lib. 1. Poëtices, cap. 12.

MIMVS, teste eodem Diomedede, est sermonis cuiuslibet motus sine reuerentia, vel factorū cum lasciuia imitatio. Dictus est Mimus, quasi solus imitetur: & cum alia poemata idem faciant, ipse quasi priuilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Donatus Mirum dictum ait à diurna imitatione vilium rerum, & leuium personarum. Vnde etiam Pantomimi, omnium rerum imitatores, & Archimimi, præcipui, seu mimorum principes appellantur. De Mimo ita scribit Iul. Cæs. Scaliger lib. 1. Poët. cap. 10. Mimus, inquit, est poema quoduis generis actionis imitans, ita, vt ridiculum faciat, ab imitatione nomen habet. Solebant Mimi introduci inter actus, qui omnia gestulatione imitarentur. Hi cum inter actus apponi soliti essent, ex ea extracti, atque asserta libertate, iustum se sibi poema fecere. Hoc in lusu, cum postea quædam impensius populo placuissent, ausi sunt seorsum suis auspiciis, quam commouerant, expectationem sustinere, atque in eo laudem querere, & artificis præterea nomen vendicare. Hos Latini Mimos vocant, ex Publio & Laberio, qui eo in genere excellere: & Planipedes ob eam causam quod Cothurno Tragici: Socco autem Comœdi pedes induebant: ipsi autem nudis pedibus agebant. Erat Mimorum argumentum apud Lacedæmonios varium, ac ridiculum, veluti imitatio furantium poma quædam. In alio Medici peregrini. Aëtores appellabantur *δαιμονισται*, quod verbum sonat figulos & imitatores. Cæterum Mimi non erant personati, sed fuligine obliti, & agnitis amicti pellibus, quæ Pœsia dicta legimus in Carmine Saliari. Ibant autem cum canistris & herbis, serpyllō, mantho, violis, hedera, corollis: saltabantque in numerum, atque in honorem Bacchi, cuius more viatores hedera coronabantur. Inde procurentes, obuium quemque subsannabant. Manuum quoque tegumenta gerebant ex floribus confecta, & tunicas albo ad medium distinctas, à cinctura, quam cogeat velum Tarentinum, ad talos demissas. Silentio per ostium ingressi, vbi ad Orchestræ medium euaserant, conuertebant se ad theatrum, & loquebantur. Hæc Scaliger. Quædam etiam de Mimis habet Lil. Greg. Gyraldus Dialogo 6. Historiæ Poëtarum, quem vide.

De Tragœdia.

C A P. VII.

TRAGœdia à plerisque putatur antiquior Comœdia: verum Iul. Cæs. Scalig. Comœdiam antiquiorem fuisse, & ex hac ortam Tragœdiam demonstrat: non tamen negat Tragœdiam prius exultam, quàm Comœdiam esse. Vnde nomen Tragœdiæ sit, inter Grammaticos non conuenit. Diomedes lib. 3. Tragœdia, inquit, vt quidam volūt, dicitur à *τραγος*, & *αἶδι*, quoniam olim aëtoribus Tragicis *τραγος*, i. hircus, præmium cantus proponebatur, qui Liberalibus, die Festo, Libero patri ob hoc ipsum immolabatur, quia (vt ait Varro) depascunt vitem. Et Horatius in arte poëtica:

Carmine qui tragico vilem certauit ob hircum.

Alij putant à *σῶρα*, quam Græcorum quidam *τραγος* appellant, Tragœdiam nominatam, permutatione literarum in aduersum: quoniam olim nōdum personis à Thespide reperis, tales fabulas peruncti fœcib. ora agitabant, vt rursus est Horatius testis, ita scribens:

*Ignotum Tragica genus inuenisse Camæna
Dicitur, & plaustris vexisse poemata Thespis,
Quæ canerent, agerentque peruncti sæcibus ora.*

Ex quibus verbis intelligimus, hunc Thespim primum pensiles scenas in plaustris circumegisse, addidisseque nudis oribus sæcem pro persona. Alij à vino arbitrantur, propterea quod olim vinum dictitabatur *πρῦξ*, à quo *πρῦγνος* hodiè quoque vindemia est: quia Liberalibus apud Atticos, die festo Liberi patris, vinum cantoribus pro corollario dabatur, cuius rei testis est Lucilius in 12. Hactenus Diomedes. Alij etiam alias quasdam etymologias adferunt, quas hîc omitto. Non tamen repudianda videtur Isaci veteris Commentatoris Græci coniectura, quæ etiam Aldo Manutio Pauli F. placet. Is enim Tragœdiam primùm *τραγῳδίαν* dictam putat, quasi *τραχὺ καὶ ἄδω*, quod esset aspera cantilena, quæ res asperas, difficiles ac tristes complecteretur: postea verò vsùm hoc nomen, vt multa alia, corrupisse, & pro *τραγῳδία*, *τραγῳδία* dixisse.

Est autem Tragœdia heroicæ fortunæ in aduersis comprehensio: vel narratio & actio repræsentans negotia grauiâ, & res magnas, & euentus atroces, collata in personas ad hæc negotia idoneas, heroum & regum, imago vitæ honoratæ, & potentia, atque principatus in terris. Iul. Cæsar Scaliger definit hoc modo: Tragœdia est imitatio per actiones illustres fortunæ, exitu infelici, oratione graui metrica. Huius species à loco duæ sunt, Græca & Latina, quæ fuit prætextata, qualis erat Nero Senecæ. Ab argumentorum verò generibus diuersæ sunt: nam Callias Atheniensis, qui maior natu quàm Stratis fuit, Tragœdiam fecit, quam Grammaticam nominauit: propterea quod è literis & sonum ducebat, & argumentum. Nam chorus nihil aliud quàm saltatio fuit ex nominibus, & sonis, & temporibus, & rythmis elementorum. Alia species continet Satyros mistos Heroibus, ita vt etiam seueris hilariora misceatur, cuiusmodi Polyphemus extat in Euripide. Menedemus Philosophus hoc in genere poematis primas tribuit Sophocli, & A-chæo. De Tragœdiæ vtilitate notanda Timoclis Comici verba, qui ait, apud Tragœdiam totius vitæ & conditionis esse exempla, atque documenta. Nam si pauper esse, inquit, inopiam ferre discas à Telepho: si filij ante diem pereunt, à Niobe: si furor arripuit, furorem sedare discas ab Alcmeone: si oculis captus, à Phinæo cœcitatem, vt à Philo-ctete claudicatem: sic ab alijs alia æquo animo ferre discas: omnia enim maiora, quàm quibus patitur, infortunia, qui alijs accidisse contemplatur, suas ipsius calamitates æquius, faciliusque ferre consuevit. Est etiam apud Athenæum legere, quæ documenta ex Tragœdia habere possimus, lib. 7. & nonnihil apud Aristotelem in Poëtica. Verùm de Tragœdia paulò post plura dicemus.

De Comœdia, & eius atque Tragœdiæ differentia, de Colburn, item & Socco.

C A P. IIX.

SEQVITVR inter Scenicorum ludorum species Comœdia, quam quidem reliquis antiquiorem fuisse Iul. Cæs. Scaliger sentit. Dicta est Comœdia, quemadmodum scribit Diomedes, *ἀπὸ τῆς κωμῶν*. *Κῶμος* enim appellatur pagi, i. conuenticula rusticorum. Nam iuuentus (vt ait Varro) Attica circum vicos ire solita fuit, & quæstus sui causa hoc genus carminis pronuntiabat: aut certè à vicis. Nam posteaquàm ex agris Athenas commigratum est, & hi ludi constituti sunt, sicut Romæ Compitalitij, ad canendum prodibant, & ab vrbana *κῶμῳ* & *ἀδῆ* Comœdia dicta est: vel *ἀπὸ τῆς κωμῶδ εἰων*, i. viculis, quod ea humilium domuum fortunæ comprehendantur, non vt in Tragœdia publicarum, regiarumque; vel *ἀπὸ τῆς κῶμῳ*, i. commensatione, quod olim in huiusmodi fabulis amantium iuuenum *κῶμοι* agebantur. Hæc Diomedes. Alij eam dictam volunt *ἐπει ἐν ταῖς εἰδοῖς ἐκωμῶζον*, quod in viis lasciuirent, & petulanter luderent. Iul. Cæsar Scal. lib. 1. Poët. vbi multa & rara de Comœdia & Tragœdia in medium affert. Comœdiam dictam esse ait *παρὰ τῶν ἀδῶν ἐν ταῖς κῶμῳ*, quod iuuentus opera sua absoluta, & largiori cibo refecta, vacui temporis otio, atque licentia noctis abusa, secum imperiorum, vel heri, vel patroni, vel parentum per pagos (non dum enim in vrbes conuenerant) discurreret. Qui mos cum ipso nomine simul ad Romanos deductus est. Inde lusus, quos vicitum exerceret, aprè Comœdiam dixere: quoniam non in pascuis, aut in aruis, aut ad tumulos, aut ad aras canerent. Quemadmodum verò in cæteris quoque ita vsu venit, vt tempus artium sit, & lima, & lex, politioribus deinde seculis in artem redacta, certisque limitibus præscripta est, itémque constituta loca & tempora, in quibus ageretur. A Græcis ad Romanos transit.

Est igitur Comœdia priuatæ ciuiliſque fortunæ, ſine periculo vitæ comprehenſio. **D**o-
natus : Comœdia eſt fabula, diuerſa inſtituta continens affectuum ciuilium, ac pri-
uatorum, qua diſcitur, quid ſit in vita uile, quid contrâ euitandum. Cicero Comœdiam
eſſe ait imitationem vitæ, ſpeculum conſuetudinis, imaginem veritatis. Iul. Caſ. Scaliger
ſic definiſit Comœdiam, quòd ſit poëma dramaticum, negotioſum, exitu lætum, ſtylo
populari. Cæterum Comœdiæ duplex aſſertur differentia, altera ſumpta à temporibus,
altera ab argumentis. Differentiâ à temporibus ſumpta hæc eſt, quòd alia ſit Comœdia
vetus, alia media, alia noua. Vetus dicitur ea, quæ primùm in uſu fuit, eo uidelicet tem-
pore, quo ſummum imperium penes populum fuiſit. Idcirco licuit illius ſæculi Poëtis
riſum aucupari ex quocunq; genere iocorum, ſiue ij ſale, ſiue acerbitate aſperſi eſſent. **B**
Non enim æquo ſolùm, ſed etiam libenti animo audiebat populus, quæ in Iudicium ini-
quitates, Prætorum mala, vel facinora, vel euenta, prauorum ciuium corruptos mores
dicta iacerentur. Id tum impune fuit maledicis Poëtis : quaſi malæ famæ metu deterri-
ti, componerent animos auios à virtutibus, atque appellerent ad frugem bonam. Graſ-
ſabatur ergo ea licentia in omnes ordines, ætates, ſexus, conditiones impunè : idque non
in tranſcurſu tantùm, ſed integro fabularum tractu, ac primario ſtudio. Quod in Ranis,
& in Nubibus conſtat Ariſtophanis. Vexatio autem illa, tametiſi ſparſim, atque vt ſeſe
res daret, exercebatur : ipſi tamen choro potiſſimùm eſt attributa. Habuit autem hæc
quoque vetus, ætates duas. Quippe ſub Sannyrione, cuius nomen primùm inter Comi-
cos celebratur, inconditæ partes, ac perſonarum introductiones, neque lex erat earum
numero poſita. Primum ferunt Cratinum & partes diſtinxiſſe, & actus diſpoſuiſſe, & **C**
ad tres tantùm perſonas numerum adſtrinxiſſe, neque ab eo tam exactè hanc operam
poſitam, quam ſtudioſè ſuſceperat : perfectam poſteà ab Ariſtophane. Attritis deinde po-
puli opibus, reductâque illius inſana & licentia & inconstantia ad tyrannicam pauco-
rum libidinem, continuit. Poëtæ metus potentiorum in officio benedicendi. Quocir-
ca ſublatus chorus fuit : cuius illæ videbantur eſſe præcipuæ partes, vt potiſſimùm,
quos liberet, læderet. Quare cum cætera nihil mutata eſſent, manſit ſpecies quidem
prior, parte tantùm deſiderata : Vnde mediæ nomen ortum eſt : non tunc quidem, ſed po-
ſteaquàm nouæ Comœdiæ appellatio fuit inſtituta : inter quam & veterè illam, quæ in-
tercederet, *meon* fuit nominata. Interceſſit autem & tempore & forma : quando neque
huius neque illius faciem repræſentaret : tempore quoque poſterior fuit ſuperiore, & **D**
poſtrema prior. Quippe noua ſub Alexandro florere cœpit, cuius ætas Oligarchiam ſub-
ſecuta eſt. Chori, autem loco *meon* quedam ſebant, in quibus aliorum Poëtarum
dicta, ſcriptaque ſine maleficii crimine, aut poenæ ſuſpicionè irridebantur. Diſfert autè à
veteri noua multis modis : potiſſimùm verò compositione. Aſtrictior enim certis legi-
gibus tam ad argumenta, quàm ad dictionem. Non enim ridicula dramata in noua, vt ex
qualibet materia riſum capter. Quinque partitionibus ſecta tri bicornem interſerit. Voca-
bula noua non fabricat ad riſum, aut ad cauillum. Et populari ſermoni de medio ſum-
pro propior noua fuit apud Græcos. Neque excurrit noua ad alios verſus, ſolis iambicis,
aut trechaicis contenta. In veteri multæ carminum ſpecies videmus. Ortam tamen ex
antiqua nouam, ſatis apparet ex iis, quæ veteres memoria prodidèrè. Aiunt enim Ari-
ſtophanem ſcripiſſe fabulam Cocalum, cuius filium fuerit amuſſis, & regula Menan-
dro, atque Philomeni ad nouam Comœdiam comminiſcendam. Hoc vnum genus La-
tini quanquàm amplexi, atque imitati ſunt : tamen ſecundùm ætates Comœdiæ modos
quoque à temporibus notauèrè : quæ eis differentias non à ſpecie, ſed à ſtylo conſtitue-
rent. Itaque veteres fabulas Liuij. Andronici dicimus, Pacuuij medias, Terentij nouas,
quia hic poſtremo ſæculo, ille priſco, Pacuuius medio natus eſſet. Andronicus enim pri-
mus dedit fabulam, quam Græcorum more docuit hiſtriones, ita vt eſſet in Scena ipſe,
atque eos caſtigaret. Nec abſtinuit tamen noua Romanorum à cenſura, atque animad-
uerſione vitiorum, vt ſæpe eſt apud Plautum. Romanus auſus eſt emollire opicam ſeu-
ritatem, ac nomina ſimul cum moribus inferre in ſcenam è Latio, & deducere inſeſtos
ludos. Vnde ora fuèrè genera fabularum, ab ornatu veſtituè que gererent, nomina-
ta. Nam quemadmodum Græcas Palliatas, à gentis veſte, ita à Romana toga, Togatæ di-
ctæ ſunt. Latinarū igitur ſpecies hæc : Nobiliores, quæ à perſonis primariis, Prætextatæ
appellabantur. Erat enim prætexta Magiſtratuum toga, cui purpura prætexebatur. **C**
Mel ſtus, qui fuit ab Auguſto præfectus Bibliothecæ in porticu Oſtauia, edidit nouum
genus togarum, quas Trabeatas appellauit : quemadmodum legimus in lib. de Clar.
Grām. Minùs nobiles, in quibus Senatores priuati cum togis introducebantur. Vltimū
genus

sum genus Atellanæ, ab Atella Scorum oppido, natura omnium maximè & iocosa & dicaci. Quare cum facetias suas in theatra municipij intulissent, id gratiæ sunt assequuti, ut in Urbem quoque transferrentur. Nihil enim præter risum aucupabantur, etiam in ipsa verborum acerbitate. Cuiusmodi fuit in versu illo, quem recitat Suetonius in Tiberio, cui olido, hirsutòque seni oris obscœnitas esset exprobrata. Versus fuit:

Hircum vetulum capris naturam ligurire.

Quibus verbis fortasse subest stimulus. Ut capras nominaret: quod ille in Insula Capreis agebat. Romani igitur inter serias Reipubl. tractationes ad animorum refectionem, minimè turpe putarunt in vicinorum abire mores. Ad eò verò placuerunt, vt tametsi omnia obscœna erant, persona, res, oratio: tamen occeptæ sint sententiæ diaces à ciuibus agi per iocâ versibus inconditis iactata. Quod genus poematis, quia ei deerat multum ad iustam Atellanæ magnitudinem, tanquam pars toti conueniens insertum, fuit potestè in Atellanas, atque ex eo facta exodia, quæ causa fuit, vt ij, qui agerent Atellanas, neque histriõnum numero adscriberentur, neque tribu amouerentur. Ab argumentis etiam possumus agnoscere differentias: sunt enim amatorix totæ, vt Andria: Calumniantorix, vt Nubes, Ranæ: Ciuilibus fortunæ & morum, vt Thesaurus, Captiui, Aulularia: Euenta, vt Phasma, Arcturus: Fallaciosæ, vt Miles, Pseudolus. Alia quoque ratione distinguuntur: alias enim turbulenta & negotiosa agnoscimus, qualis Adelphi: has motorias dixere. Alias sedatioras, quas statarias idcirco vocant, quod in iis non ita discurretur. Talis est Hecyra & Asinaria. Aliæ hilares & coniuuiales sunt, cuiusmodi Bacchides. Hæc de Comœdiæ speciebus & differentijs Iulius Cæsar Scaliger. Jam verò etiam quid inter Comœdiam & Tragœdiam intersit, videamus: differunt autem quinque modis potissimum. Primò, materia, hoc est, rebus ipsis: nam in Comœdiâ amores ferè & virginum raptus: in Tragœdiâ luctus, exilia, cædes introducuntur. In Comœdiâ sunt sales & risus: in Tragœdiâ perturbationes. Secundò, differunt personis: nam in Tragœdiâ sunt Heroes, Reges, Principes, &c. In Comœdiâ priuati homines, & mediocri tantum fortunæ. Tertiò, dictione, siue stylo: nam in Comœdiâ verba sunt non tam atrocias, aut significantia, vt in Tragœdiâ, in qua affectus atrociores regnant, quos afferunt res grandes: in Comœdiâ autem mitiores affectus sunt. Quartò, exitu: nam in Comœdiâ exitus sunt iucundi & læti: in Tragœdiâ tristes & funesti, & fortunarum miserabilis commutatio. Illorum exemplum est in Odyssea, horum in Iliade Homeri. Quintò, differunt propria nota in theatro: nam Comœdiâ socco utebatur: Tragœdiâ verò cothurno. Erat autem Cothurnus calceamentum quadrangulum, quod viriis pedi æquæ accommodari poterat, ad eò crassum, vt eius accessione Heroum magnitudinem æquatam prodar. Heroas enim omnes mira fuisse proceritate legimus. Soccus verò erat calceamentum humile, populo commune, à Thracibus acceptum. Quales porrò ordines & differentix personarum in Tragœdiâ, quales in Comœdiâ fuerint: qui item genus & vestitus singularum, docet Iulius Cæsar Scaliger lib. 1. Poët. cap. 13, 14, & 15. unde desumi possunt. Quædam etiam habet Lilius Gregorius Gyraldus Dialogo 6. Historiæ Poëtarum.

De partibus Comœdiæ, & Tragœdiæ.

CAP. IX.

His in genere hæctenus de Comœdiâ & Tragœdiâ expositis, partes etiam earum videamus. Partes Comœdiæ alix legitimæ, vel primariæ sunt, alix accessoriæ, alix atinentes, quas Philosophi circumstantes nominant. Primariæ partes sunt quatuor, Protasis, Epitasis, Catastasis, Catastrophe: has enim numerat Iulius Cæsar Scaliger, cum cæteri plerique omnes Catastasin omitant. Protasis est, in qua proponitur & narratur summa rei, sine declaratione exitus: ita enim arguitur est, animum semper auditoris suspensum habens ad expectationem. Epitasis, in qua turbæ aut excitantur, aut intenduntur. Catastasis est vigor ac status fabulæ, in qua res miscetur in ea fortunæ tempestate, in quam subducta est. Catastrophe est conuersio negotij exagitati in tranquillitatem non expectatam. Harum partium communes portiones maiores Actus dicuntur, verum non penitus, neque semper. Actus enim quintus interdum non est pars Catastro-

phes, sed æqualis ei, simulque cum ea sortitur & initium, & finem. Eodem modo & Protasis non semper in primo: in secundo enim actu est apud Plautum in Milite glorioso. Est autem actus pars actionis, siue actæ fabulæ, cum videlicet omnibus personis scena deseritur: & interim chorus aut tibicen populum delectat, quod cum videmus, finitum esse actum agnoscimus. Debet autem omnis fabula non plures neque minores quinque actibus continere, ut præcipit Horatius in Arte Pœtica:

*Nève minor quinto, neu sit productior actu
Fabula, qua posci vult, & spectata reponi.*

Actuum maiores partes sunt Scenæ, quæ sunt mutationes rerum & personarum in actibus. Et quia plures vno actu in Scenam reduci possunt, idè non habent singuli actus definitas Scenas. De Scenis hoc præcipitur, ne plures personæ in Scenam recipiantur, quàm tres, iuxta Horatij versum:

--- Nec quarta loqui persona laboret.

Nam etsi tertia persona, paucissima tamen loquitur, & ferè aliorum dicta ex insidiis suscipit, & occultè respondet. Atque eadem partes sunt etiam Tragediæ.

Accessoriæ partes sunt, Argumentum, Prologus, Chorus, & Mimus. Argumentum, siue *πλοχὸς*, summam totius fabulæ breuiter recitat. Et hæc noua res est, neque necessaria, nisi iis in fabulis quarum Prologus aliquid agit, neque in Protasi continetur. Prologus, prænarratio quædam est, in qua Pœta rem suam agit. Hic autem non est vniusmodi. Alius enim argumentum narrat, aut Pœtæ consilia in fabulis, & hic dicitur *προῆστος*. Alius commendat populo fabulam, vel Pœtam, Græcè *τὸς ἀπὸ τοῦ*. Alius est *ἀπαροχὸς*, quo aut refelluntur obiectiones aduersariorum, ut in Andria, aut etiam regeruntur crimina, aut populo gratiæ referuntur. Et hic Prologus in reliqua Comœdia nullum locum habebat, nec ad reliquam fabulam pertinebat. Nouum & rarum est, quod Plautus Mercurium in Amphitruone fecit agere prologum: qui tamen magnam deinde fabulæ partem expedit. Chorus pars est inter actum & actum: vel, pars est post actum introducta cum concentu. Dicebatur autem Chorus multitudo canentium & saltantium cum tibicine: primam quidem circa aras Deum. Virgilius lib. 6. *Æneidos*:

*Illæ chorum simulans, Euanteis. Orgia circum
Ducebat Phrygiæ.---*

Quo in loco Seruius ait, Chorum esse multitudinem in sacra collectam. Et in Georg.

Omnis quam chorus, & socij comitantur ouantes.

Chorus, inquit, propriè est cœuorum cantus, atque saltatio. Solebant enim aras Liberi patris, Deorumque cæterorum gyrare canentes, atque saltantes. Et primùm ex choro subducta est vna persona, quæ respondens alternis ipsi choro, ampliavit rem Musicam. Deinde altera, tum tertia, postmodùm quarta, tandem plures personæ. Nam in choris numerus personarum non est præfinitus. Omnes enim voce quasi confusa loquentes, concentum in vnam personam formabant. Constabat chorus tam viris, quàm mulieribus, ut ex Troade Senecæ apparet. Tamen id obseruari solitum erat, ut si mas laudandus esset, viris: si fœmina, fœminis chorus constaret. Præterea, quicquid canebatur, ad argumentum fabulæ, maximè ad actum ipsum, quem distinguebat, oportebat pertinere, auctore Horatio:

*Afforis partes (inquit) chorus officiumque virile:
Defendat, neu quid medios intercinat actus,
Quod non proposito conducat, & habeat apicem.*

Cæterùm distinguebantur Græcis actus Choro in Orchestram ascendente. Latinis vero, qui Choro carebant mimis, personisque de proscenio in Scenam redeuntibus. Plurima de Choris habet Iulius Cæsar Scaliger lib. I. Pœtices, cap. II. quæ cum ad Græcos potissimum pertineant, hic prætermisimus. De mimis etiam antè diximus.

Artinetes, siue Circumstantes partes sunt, titulus, modi, cantus, saltatio, apparatus. Titulus est inscriptio nominis, non à tutando, ut ait Varro, sed *παιὶ τὸ τίον*. Honor enim & titulus idem. Nomen dico tam auctoris, quam fabulæ. Quod non pronuntiabatur tantùm ab eo, qui modos faciebat, sed etiam proponebatur in proscenio. Aiunt quidam, si fuisset vetus Græca fabula auctoris noui opera edita Latinè, fabulæ nomen præponi solitum. Sin esset aliter, auctoris nomini fabulæ nomen postponi, quò attentior esset populus ad audientiam ex vetere opinione. Argumentum autem ipsum sub titulum præponi solitum, descriptum grandibus literis, arbitratus Scaliger, atque inde illud quoque.

quoque argumenti genus excogitarunt, ex cuius versuum capitibus Fabulæ nomen legeretur.

Modi sunt, quos Aristoteles *μελοποιία* nominat: hoc est, modulatio, mensura, aut harmonia cantus, cum affectibus Comœdiæ congruens, quæ auctori indicabat, quam vocem in agendo sequi deberet, humilémne, an elatam: iratámne, an tristém. Aliàs, ut voluit, Græcè *νόμος* dicebatur, quodd statam intendendi cantus rationem, seu legem transsendere non liceret, sicuti iam quoque secundum mensuram, aut tactum cantus gubernatur. De saltatione & apparatu capite sequenti agemus. Et hæc quidem partes Comœdiæ.

Tragœdia neque hoc argumentum habebat, neque prologum separatam, sed in persona aliqua ad fabulam pertinente. Habet autem Tragœdia Chorum, quem nunquam amisit, & loco Mimi Satyram. Cantum quoque communem cum Comœdia partem habet, & Titulum, cum saltatione & apparatu.

De ornatu Scenæ, atque saltationibus. CAP. X.

QUID Scenæ fuerit, & unde appellata, diximus capite huius libri 4. Cassiodorus scribit, Scenam appellari eam theatri portionem, quæ inter duo protendatur cornua: quanquam prius non ferè aliud scenæ erat, quam veluti tentotium ab rusticis in umbrationis causa excitari solitum. Hæc cum primùm è ramis ac frondibus constituerentur, cum racemis & corymbis: ac postea casæ cum cellis: postremùm magnificè ornata sunt. Fuerunt autem tria Scenarum genera, Tragicum, Comicum, & Satyricum. Tragica Scenæ conformabatur columnis, & fastigiis, signisque, ac regalibus instruebatur rebus. Præterea etiam palatia, regis, & turres in ea excitabantur. Comica priuatorum ædificiorum speciem habebat, & mœnianorum. Satyrica ornabatur arboribus, speluncis, montibus, viridariis, & rebus agrestibus aliis in topiarj operis speciè. Varius deinde ornatus accessit, quem admodum cap. 4. ex Val. Max. audiujmus. Plura de Scenis, eamumque ornatu videas apud Vitruium & alios. De Saltationibus iam etiam aliquid dicendum.

Saltationis rationem non fuisse veteribus vulgarem, aut contemptibilem, argumento esse multa possunt: id verò in primis, cærimonias nullas, aut spectacula paulò antiquiora fuisse, quibus non adhiberetur saltatio. Est autem Saltatio nihil aliud quam facultas quedam motibus ac gestibus corporis, artificioso quodam, numero, & ratione factis imitandi hominum mores, affectus & actiones. Quomodo autem hæc per numerosos motus efficeretur imitatio, vnus omnium clarissimè post Aristoteli expressit Plutarch. qui in 9. Coniual. quæst. probl. 15. saltationem tres partes habuisse scripsit, lationem, figuram, & indicationem: eò, quia tota ipsa ex motibus & habitudinibus, & quietibus constaret, perinde ac harmonia ex tons, atque interuallis. Lationem dicit ipse, nihil aliud fuisse, quam motionem affectus alicuius vel actionis, vel potentis representatiuam: figuram verò fuisse habitudinem, dispositionemque, in quam motio, siue latio terminabatur: nempe quando saltatores quiescentes secundum Apollinis, vel Panis, vel alicuius Bacchæ figuram dispositi in corporis similibus formis graphicè aliquantulum persistebant: indicationem autem fuisse non propriè imitationem, sed alicuius rei, nempe terræ, cæli, vicinorum numerosis, atque ordinatis motibus factam declarationem. Quemadmodum namque Poëtæ dum imitantur, aliàs nominibus fictis, aliàs translatis vtuntur: dum verò indicant, propria nomina vsurpant: similiter saltatores imitantes: figuris & habitudinibus declarantes autè res ipsas, prædictis indicationibus vtuntur. Porrò vetustissima saltatio sine cantu fuit: deinde cantus est additus: postremò etiã adiuncta instrumenta. Saltationis autè differentis summæ sunt duæ, stataria & motoria, pro argumentis fabularum, non quòd non vtraque moueatur, sed quòd hæc magis. A quibus species illæ deductæ sunt contectæ, temissæ, seriæ, molles, ridiculæ. Alia verò nomina vel à regionibus *ἰωνικόν*: vel ab inuētoribus *πυρρίχια*: vel ab argumento subiecto, Achilles: vel à corporis partibus *περὶ χριστῶν*: vel à modo motionis *μυθοποιήσιμος*, vel ab imitatione, *χόριος*, vel ab instrumentis, *πινάκιδες*, vel ab habitu, *εὐπλοῖον, γυμνασική*, cū thyrso, calatho, hasta, aratro, abaco, olla, &c. Summa autè genera ab vsu & loco sūpta sunt duo, vulgare, quod coniugiis ac sacrificiis adhibebatur: & Theatrale. Huius, species tres sunt, pro modo, numero & genere fabularū. Vna in Tragœdia, quã vocant *ἐμμελοῦσαν*, ea grauis est, & composita, quemadmodum vox ipsa quoque declarat, Altera est Comœdia, solutione licentia, *κρίβδαξ* dicta. Tertia lasciuia, inconstans, in Satyris appellata *σκυραῖς*, cuius etiam meminit Euripides. Et hæc species rursus in aliàs subdiuiduntur, sicuti etiam extra

Theatrum multæ ac variæ saltationum species fuerunt, quarum nomina apud Homerum, Platonem, Xenophontem, Aristotelem, Strabonem, Plutarchum, Galenum, Pollucem, & Lucianum reperies, descriptiones non item. Saltâtes porò impellebant corpus, aut trahebant: idque sursum, vel deorsum, vel sinistrorsum: à quibus postea motibus componebatur simplex ambulatio, flexus, procurfus, saltus, diuaticatio, claudicatio, ingenuicatio, elatio, iactatio pedû, permutatio: quibus tota saltatio perficiebatur. Sed plura de saltatione hic non dicam. Plurima de ea lectu dignissima & iucundissima, collegerunt præter Athenæum & alios, Cœl. Rhodiginus lib. 5. Antiq. lect. ca. 3. & 4. Iul. Cæs. Scaliger lib. 1. Poët. ca. 18. & Hieron. Mercurialis Medicus Patauinus, lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 3. 4. 6. & 7. & alibi. Restat vt de Tibiis dicamus.

De Tibijs, & earum differentijs. CAP. XI.

TIBIA, vt Grammatici volunt, dicta, quòd antiquitus ex tibiis gruum fieri consueuisset: quamuis etiam alia earum materia fuerit. Quid enim libro 6. Fast. & Seneca in Agamemnone tibiae è buxo: Plinius autem primùm ex arundine omnes, deinde sacrificas è buxo, ludicras è loto, & ossibus asininis, argenti quoque factas esse, li. 16. cap. 36. perspicuè demonstrat. Quem locum Ald. Manutius ita intelligit, quòd tibiæ sacrificiorum causa è buxo semper fuerint: ad ludicras autem res primùm ex arundine, deinde è loto, & ossibus asininis, & argento. Tibiarum multus vsus apud veteres fuit, de quibus multi multa. Nos hoc loco de iis tantùm dicemus, quæ ad actiones fabularum adhibebantur. Et hæc quidem non vnus ac eiusdem erant generis. Primùm enim alia vetus, alia noua fuit, quod ostendit Horatius in Arte pœtica, hinc verâbus:

*Tibia non, vt nunc, orichalco vinceta, tubaque
Æmula, sed tenuis, simplexque foramine pauco
Adspirare, & adesse choris erat utilis, atque
Nondum spissa nimis complere sedilia statu:
Quòd sanè populus numerabilis, vt pote paruus,
Et frugi, castusque, verecundusque coibat.*

Quibus verbis docet, veterem tibiæ rebus quatuor ab ea, quæ postea inducta est, fuisse distinctam, videlicet quòd orichalco vinceta nõ fuerit, quòd tenuis, quòd simplex, quòd paucis foraminibus. Referuntur deinde aliæ differentia: fuerunt enim pares, impares, dextræ, sinistræ, Phrygiæ, Sarranæ. Quæ pares, aut impares tibiæ fuerint, inter eruditos non conuenit. Alij enim existimant, ab æquidistantibus, aut inæqualibus foraminibus, vel interuallis ita dictas esse: alij, inter quos etiam est doctiss. Scaliger, pares tibiæ distas volunt, cum duæ eiusdem magnitudinis & toni modularentur; impares autem, cum vnica tantùm caneret, & cantus ille *monóton* seu *parauinus* diceretur. Verba Scaligeri 1. Poët. lib. cap. 20. hæc sunt: Monaulos est singularis tibia: singulares autem dictæ sunt impares, gemine pares, &c. Ad dextras & sinistras quod attinet, magis adhuc variant sententia. Iulij Cæs. Scaligeri lib. 8. cap. indicato hæc verba sunt: Internodium radici proximum excidebant ad læuam tibiæ, quod subesset cacumini, ad dextram: quo læuæ sonum grauem agnoscas, dextrarum acutum. Sic apud veteres scriptum est. At Latini aiunt, sinistras acutiores, apertiusque rebus ludicris: nem Sarranas, quibus aiunt foramina fuisse æqualia, veluti spondiacis. Non igitur constant sibi. Spondiacæ enim rerum grauium affines fuere. Hac de causa Phrygiis foramina erant inæqualia, sicuti dactylis, quæ ludicris adhibebantur. Dextras autem apud Rom. funeribus dicatas, quia essent graues, cum tamen in funeribus barbari acutissimis vterentur. Dextras autem & sinistras appellarunt ab lateribus vnde inflarentur, &c. Hæc Scaliger. P. autem Victorius Variar. lect. li. 38. cap. 22. de iisdem prolixè agens, inter alia vtitur his verbis: Vocabantur tibiæ dextræ, quæ dextra parte oris manûq; itidem dextra tenebantur, eodemque pacto sinistræ, quæ contraria parte oris, & manus: dextris verò sinistrisq; dicebatur is, vt tibiæ, qui simul ambas inflaret. Nam hoc etiam fieri solitum aliquando intelligitur ex antiquis monumentis, vt veterum Rom. nummis & lapidibus, in quibus institutum hoc incisum foret, vt fabula etiam, nisi fallor, acta dextris & sinistris: in qua partim tibiæ, dextris, partim autè sinistris vsu forent: quarum contrariarum tibiæ sonum sibi in cantu responderet. Hæc Victorius. Cum Scaligero ferè consentit Ald. Manutius Pauli E. cuius verba facere non possum, quin hic adscribam. Sic autè is lib. 3. de Quæstis per epistolâ, epist. 4. Dextræ tibiæ erant, quæ dextra histriones spectabant, sinistra scilicet spectatores. Sinistræ contra, quæ sinistra histriones, dextra spectatores. Opinor autem, sinistras grauem sonum reddidisse,

A reddidisse, dextras acutum. Sinistræ enim ex ea arundinis parte fiebat quæ proxima terræ nascitur, quæ cum crassior sit, & foramen latius habeat, quàm quæ longinquior à radice est, grauiorem sonum reddat necesse est: dextræ autem ex superiore arundinis parte fiebant. Testis Plin. lib. 16. in extremo cap. 36. his verbis: Sed tum ex sua quamque tantum arundine congruere persuasum erat, & eam, quæ radicem antecesserat, leuæ tibie conuenire, quæ cacumen, dextræ. Hinc legas: Acta est tibiis dextris & sinistris, id est, sono acuto & graui, tibiis vtrimque constitutis. Vbi autem legitur, Paribus dextris & sinistris, Sarranas significat dextrorsum sinistrorsumque positas, quæ pares vocabantur, quòd foraminis cauerna, vt ait Seruius, par erat: ideoque sonum parem reddebant, vt Phrygiæ impares, quòd cauernam imparem habebant, ex quo sonum reddebant imparem: acutum scilicet partim, & partim grauem. Ex quo Seruius interpretans illud Virgilij libro 9.

*O verè Phrygia (neque enim Phryges) ite per alta
Dindyma, vbi assuetis biforem dat tibia cantum.*

explanat biforem, dissonum, imparem & dissimilem, iuxta Phrygiarum tibiaram naturam, quæ hoc à Sarranis distabant, quòd, vt ait Seruius, cauernam foraminis imparem habebant, vt Phrygiæ distabant, quòd dextræ vnicum foramen habebant, vt sonitu vniformi sonarent: sinistrae verò duo, quorum vnum grauem, alterum acutum sonum reddebant. Quòd verò dextræ tibie acutum, sinistrae grauem sonum reddiderint, præter Plinij, Varronis quoque testimonium extat, de Re rust. lib. 1. cap. 2. quo loco ait: Tibias dextras & sinistras, cum vno eodemque tempore sonarent, vt histrionum vocè sequerentur, alteram incentiuam, alterâ succentiuam fuisse: vbi per incentiuam dextrâ, per succentiuam sinistram intelligit. Idem paulò post: Si Sarranæ pares sunt, & Phrygiæ impares ob foraminis æqualitatē, inæqualitatēque quod ait Seruius, manifestò patet Sarranas, tam dextras quàm sinistras esse posse: quales in Andria Têrētij fuisse existimo ideoque in inscriptione legitur, Tibiis paribus, dextris & sinistris, id est, Sarranis. Et in Adelphis, vbi legitur, Tibiis Sarranis eadē opinor fuisse cū paribus dextris & sinistris. Et in Phormione, Tibiis imparibus, explano, Tibiis Phrygiis dextris & sinistris. Hæc opinio meâ id cõfirmat, quòd nūquàm reperi Phrygias aut Sarranas nominatas vnâ cū paribus aut imparibus, quod indicio est: Paribus, ad indicandas Sarranas: & imparibus, ad Phrygias, satis fuisse. Illud etiâ animaduerti, Sarranas Phrygiâsq; in vna, eadēmq; comœdia nūquàm sonuisse, sed vel has, vel illas: ideoque legitur, Paribus aut imparibus: nec vnquam vnâ, Paribus & imparibus. Opinor etiâ, vbi legitur, Dextris & sinistris, intelligendū esse nō vnâ tantum, sed plures tibias à dextris sonuisse sinistrisq; scenæ: aliquândoq; sonuisse tantum ex altera parte, quomodo legitur in Eunucho inscriptione, Tibiis duabus dextris: itaq; est inscriptis libris, & rectè. Quo loco dubitauit interdū, deesse Paribus vel imparibus: vt ostenderet Phrygiæne, an Sarranæ essent, quod in aliis dixerat: sed postea, cum neq; Paribus neq; imparibus ibi scriptū sit, intelligi debere existimauit, pares potius quàm impares fuisse: Sarranas scilicet potius, quàm Phrygias: cum æqualis sonus grauior sit, qui Sarranæum erat, ideoque conuenientior, & Romanorū auribus iucundior.

E Quod autem dextræ tibie sint pares, id patet ex Heautontimorumeni inscriptione, vbi est, Acta primū tibiis imparibus, deinde duabus dextris. Nā si dextræ non eadē sunt cū imparibus, sequitur pares esse. Pares autē easdem fuisse cum Sarranis, iam diximus. Impares igitur Phrygiæ sunt, à sinistrâq; sonabant. Ex quo patet, Sarranas modò vtrinque sonuisse, tuncque dicebant, Tibiis paribus dextris, & sinistris, vt in Andriæ inscriptione: modò dextra tantum, vt in Heautontimorumeni, vbi ait, Deinde duabus dextris: cum dixisset iam, Acta primū tibiis imparibus. In Eunucho quoque sonauerunt tantum à dextra: dicit enim, Tibiis duabus dextris. Vbi verò neque dextræ, neque sinistrae nominantur, vt in Phormionis Hecyræque inscriptionibus, credendum est, ab vno tantum latere sonuisse: à sinistro scilicet, in Phormione, cum dicat, Tibiis paribus. Testimonio enim inscriptionis Heautontimorumeno iam demonstrauimus impares Phrygias scilicet, sonuisse tantum à parte sinistra. Sarranas verò sonuisse opinor modò à dextra solum, vt in Eunucho & Heautontimorumeni: tuncq; in Comœdiæ inscriptione id aperte significabatur, & dicebatur, Tibiis dextris: modò à dextra & sinistra, vt in Andria, vbi tanquàm de re, quæ interdum variaret, Dextris & sinistris, dicitur. Hæc Aldus Manutius, ex quibus, opinor, satis intelligitur, quænam ratio & differentia tibiaram apud veteres: in fabulis fuerit. Plura alia de aliis tibiaram generibus præter Cœlium Rhodiginum colligit Iulius Cæsar Scaliger Poëtices libr. 1. cap. 20. Sed de Scenicis Iudis hæc tenus.

Alia ludorum diuifio. CAP. XII.

HACTENVS eam ludorum diuifionem explicauimus, quæ à forma fumpta est, qua nimirum alij sunt Circenfes, alij Sceniciorum alteram adiciemus, quæ sumitur à fine. Alij enim sacri erant, alij funebres, quomodo ab initio diuifos fuisse, Tertullianus libro singulari de Spectaculis scribit. His deinde accesserunt votiui & ij, qui exercitationis causa fiebant, ita vt quadriariam ludos partiti possimus, alios sacros appellare, alios votiuos, alios funebres, alios ludicros. Sacri dicebantur, qui in Deorum honorem fiebant, quales erant ludi Megalenses, Cereales, Florales, Martiales, Apollinares, Capitolini, Romani, Plebeij, Consuales, Compitalitij, Sæculares. Hi enim singulis suis Diis celebrabantur, de quorum aliquibus, à quibus instituti sint, ita scribit Tertullianus: Cùm promiscuè ludi Liberalia vocarentur, honorem Liberi Patris manifestè sonabant. Libero enim à rusticis primo fiebant ob beneficium, quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant. Eundem enim & Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit, quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, Deo, vt voluit, consilij: eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonium excogitauit, &c. & paulò post: Dehinc idem Romulus Ioui Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos, & Capitulos, Piso tradidit. Post hunc Numa Pompilius Marti & Robigini fecit. Nam & Robiginis Deam finxerunt: dehinc Tul. Hostilius: dehinc Ancus Martius, & ceteri quoque per ordinem. Hæc Tertullianus. Quin etiam singulas ludorum species singulis Diis consecratas fuisse, tum alij docent, tum Saluianus Massiliensis Presbyter libr. 6. de Gubernatione Dei, his verbis: Colitur namque, inquit, & honoratur Minerua in Gymnasijs, Venus in Theatris, Neptunus in Circis, Mars in Arenis, Mercurius in Palæstris: & ideò pro qualitate auctorum, cultus est superstitionum. Votiui dicebantur, qui ex voto vel pro victorijs, vel pro bona valetudine edebantur. Funebres, qui in honorem defunctorum exhibebantur. Exercitationis causa fiebant Troiani, Castrenses, &c. Cæterum, quod ad tres superiores species attinet, illorum alij erant statij, alij non statij. Et primùm quidem ludi omnes conceptiui, siue indictiui erant, non annales, aut annui, hoc est, non in annos singulos: deinde quidam facti sunt annales, tum statij soli Apollinares. In Calendario Romano ferè omnes ludi, qui in Deorum honorem peragebantur, vt statij notantur: tum igitur non statij fuerunt funebres & votiui. Sed hæc singula prolixiorum aliquantò requirunt explicationem, quam hinc subiiciemus, sumpto initio ab iis, qui in Deorum honorem celebrati fuerunt.

De ludis Megalensibus. CAP. XIII.

QVINAM Megalenses ludi fuerint, non inter omnes conuenit. Scriptor vitæ Terentij, siue is Ælius Donatus, siue alius est, Megalenses magnis Diis consecratos esse, quos Græci *μεγαλοίς* appellant, ait, & hunc sequuntur tum alij multi, tum etiam Antonius Goueanus I. C. qui etiam, vt hanc sententiã defendere possit, Megalesia à Megalensibus distinguit. Sed rectè refutatur à M. Antonio Mureto. Non enim Megalenses ludi illi sunt appellati, qui in honorem magnorum Deorum celebrabantur, sed qui Magnæ Deorum Matri fiebant, & primùm quidè dicti Megalesia postea, vt fit, detricta litera n, Megalesia. Sic enim Terentius Varro, quem admodùm Iosephus Scaliger legendum existimat: Megalesia dicta à Græcis, quod ex libris Sibyllinis accessit à Attalo Rege Pergami, Pessinunte, vbi Megalesiò templum eius Deæ, vnde aduecta Romam. Et Festus: Megalesia ludos Matris Magnæ appellabant. Quin etiam Lilius ipse, vt de alijs taceam, idem confirmat. Hæc enim sunt eius verba libr. vigesimo nono. In ædem Victoriam, quæ est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis: istuc dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatio tulit: lectisternium, & ludi fuere, Megalesia appellata. Item libro trigesimo quarto. Megalesia, ludos scenicos, C. Attilius Serranus. L. Scribonius Libo Ædiles Curules primi fecerunt. Quo ex loco etiam illud constat, Ædiles Curules hos ludos edidisse, quod etiam ex Cicerone libro quinto actionis 2. in Verrem, & libro secundo de Legibus manifestum est, vbi inter alia sic scribit: Sunt Ædiles Curatores Urbis, annonæ, ludorumque solemnium. Idem ex Aconio Pædiano Commentario in Cornelianam Ciceronis, & Dione libr. 39. liquet. Fiebant autem hi ludi in Palatio, quod docet Cicero Oratione de Harusp. respon. his verbis: Nã quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum, in ipso conspectu Matris Magnæ Megalensibus fieri, celebrarique voluerunt

A voluerunt. Hos ludos per sex dies, à pridie Nonas April. ad v. Idus fuisse, fasti veteres demonstrant. Nam etsi Deam perlatam esse pridie Idus Aprilis in ædem Victoriæ Pasatiana, eumque diem festum fuisse cum lectisternio & ludis, qui Megalesia vocati sunt, Livi-
 uis dicat: postea tamen eos ludos in pridie Nonas reiectos esse, non est à vero alienum: cum præsertim etiam Ælij Spartiani testimonium accedat, qui cum 11x. Idus Aprilis
 ipsis Megalensibus interemptum Caracallam narret, satis indicat, Megalensium primum
 diem pridie Idus Aprilis non fuisse, nisi si quis mendosum esse Livi locum, & pro pridie
 Idus, legendum pridie Nonas, arbitretur: ne dissidentibus antiquis opinione dubia fluctuemus. Vide Paulum Manutium Commentariis in 2. epistolam lib. 2. ad familiares. De
 his ludis Herodianus lib. 1. Veris initio, solennique die pompam Matri Deum Romani
 celebrant. In ea, quæ apud quemque sunt diuitiarum præcipua supellæque pleraque Imperator-
 10 ratoria, materiæ aut artis spectandæ, præferri ante Deam solent. Passimque omnibus lu-
 dendi licentia permittitur, sic ut personas induant, quas cuique libitum, nullamque non Ma-
 gistratum quoque imaginem, prout cuiusque studium, representent, sic ut non temerè à
 falsis veros dignoscas. De turpitudine sacrorum Matris Magnæ Aurelius Augustinus li-
 bro 2. de Ciuitate Dei, capite 5. & libro 6. capite 26. Plurima de Megalensibus Ouidius
 libro 4. Fastorum, ex quo aliquot versus citauimus in Calendario, reliquos ab ipso pete.
 Simul etiam repete ea, quæ libro 2. de Dea Cybele, & libro 3. de Gallis Sacerdotibus Deæ
 Cybeles, & Archigallo diximus. Alexander ab Alexandro libro 6. Genialium dierum, ca.
 19. cum de Megalensium institutione dixisset, hæc subiungit: Ante Deæ simulacrum lu-
 20 dere, matronasque spectatæ pudicitia in his psallere, memoriæ datum est. Quibus die-
 bus Romanæ consuetudinis erat, conuiuia, & sodalitates inuicem agere, & comessari, vi-
 30 ctu tamen frugali & modesto: nec die tantum, sed noctu epulari. Namque hi ludi præci-
 pue casti, magno fauore spectantium conspicui erant, ad quos seruos adire non licebat:
 illorumque Prætores & Magistratus purpurati in toga & prætexta, atque in ornatu maximo
 celebrantur: quare purpura Megalensis in vulgi prouerbium venit. Quibus diebus sti-
 pem cogere, Idææ Matris famulis proprium fuit, quod edicto cauebatur, his verbis:
 Præter Idææ Matris famulos, eosque iustis diebus, ne quis præterea stipem cogito, &c.
 Hactenus Alexander. Quorum quædam etiam à Iul. Cæsare Scaligero lib. 1. Poëtices,
 cap. 29. afferuntur. Quod ad conuiuia attinet, quæ his ludis mutudæ agebant, recitatur ab
 Agellio lib. 2. cap. 24. Senatufconsultum, C. Fannio, M. Val. Messalla Coss. factum quo iu-
 40 bentur Principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est, mu-
 tua inter se conuiuia agitent, iurare apud Consules verbis conceptis, non amplius in
 singulas cœnas sumptus esse facturos, quam centenos, vicensque æris, præter olus, & far,
 & vinum, neque vino alienigena, sed patrio vsuros, neque argenti in conuiuio plus pon-
 do, quam libras centum illaturos. Quidam hos ludos eosdem cum Romanis esse putant,
 quos tamen turpiter labi Paulus Manutius docet, cum Romani à Tarquinio Prisco re-
 50 gè, Megalenses in Republica post multos annos instituti sint: & Romani mense Septem-
 bri, Megalenses Aprili darentur: Romani in honorem Iouis, Iunonis & Mineræ, Me-
 galenses Matris Magnæ Deum: Romani primum Circenses, deinde etiam Scenici fue-
 rint: Megalenses Scenici tantum.

De ludis Cerealibus.

CAP. XIV.

CEREALIS ludi dicebantur, qui in honorem Cereris celebrabantur, ducto more à
 Græcis ex Eleusine, de quibus sacris multa habet Arnobius. In his ludis representa-
 batur à matronis luctus Cereris, ob raptam Proserpinam, & eius peregrinatio eum face-
 10 quæritantis filiam. Pompa producebatur cum Deorum signis, & ouo. Hi ludi, inquit A-
 lexander ab Alexandro Genialium dierum lib. 6. cap. 19. à solis matronis fiebant annis
 singulis, Romanique in toga candida spectare ludos, mulierisque in veste alba pariter
 sacrum facere solebant: in quo id fuit obseruatum, vt tunc Diis gratum esse conferent, si
 20 à lætis, nec funere pollutis celebraretur: vtque in sacris Cereris ante noctem epuletur
 nemo, atque à vino in primis, & Venere abstineant. Vtque quinto quoque anno ex Si-
 byllinis carminibus prodigiorum causa ieiunium fiat, inter quæ præcipuum fuit, vt sacris
 30 initiatos calda abluerent primum, quod castitati prodesse ducerent. Hæc ille. quorum
 quædam etiam Iulius Cæsar Scaliger habet lib. 1. Poëtices, cap. 32. Et inter alia causam
 refert, cur Cerealibus ante noctem epulare nefas esset: quia videlicet, prodete idem Cal-
 limacho, Cererem extrema affectam fame, ac nihilo secius pertinacius ieiunium perpe-
 40 tuante, solus vesper flexerit, persuaseritque, vt cibum caperet. Addit & hoc, cum thêsa proce-

deret, si auriga equi lorum læua manu apprehendisset pro pollutis cærimonia istas habitas fuisse. Cùm autem hoc sacrum, & hi ludi, à lugentibus peragi non possent, ideo bello Punico secundo, post cladem Cannensem, quia tum lugentibus omnibus matronis intermissum erat, Senatus finiri luctum triginta diebus iussit. Livijs lib. 35. vnde Festus scribit, minui luctum, cùm in Casto sit Cereris, de quo in Calendario. Fiebant hi ludi, quemadmodum Kalendarium habet, à pridie Idus Aprilis per dies octo in Circo, proximo post Circenses die, quod & Ouidius testatur lib. 4. Fast. his versibus:

Circus erit pompa celesber, númeroque Deorum,

Primaque ventosis palma petetur equis.

Hinc Cereris ludis non est opus indice cause,

Sponte Dea munus, promeritumque pater, &c.

Id quod causam erroris præbuit Angelo Politiano, ut opinatus fuerit, Cereales eodem cum Circensibus capite Miscellaneorum 85. quem errorem notauit Ioan. Ludouicus Viues, & post eum alij. Exhibebantur Cerealibus certamina equestria, ut Dio. lib. 47. cùm scripsisset, Ediles plebis Cereri loco ludorum equestrium, gladiatorios exhibuisse, adiciit malum id omne fuisse, quòd statum Reipublicæ popularem euersum iri significauerit. Iisdem Cerealibus etiam missilia, hoc est nuces, cicer, & alia dabantur, & spargebantur in vulgus ab iis qui ludos exhibebant, ad plausum & populi fauorem captandum. Simius Capito apud Festum, quemadmodum eum locum restituit Iosephus Scaliger. Præerant his ludis Ediles, quod vel ex numis aliquot antiquis constat; in quibus sic legitur: C. MEMMIUS C. F. QUIRINVS, MEMMIUS ÆD. CEREALIA PRIMVS FECIT. Vide Caroli Sigonij scholia in 30. librum Liviij. Cicero. lib. 5. actionis 2. in C. Verrem: Nunc sum designatus Ædilis: habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum cærimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, &c. Nonnunquam tamen alij etiam Magistratus eos curabant. Nam Livijs lib. 30. scribit, Dictatorem & Magistrum equitum ludos Cereales ex Senatusconsulto fecisse. Sed de his ludis vide plura apud Ouidium, & in Calendario.

De ludis Floralibus.

CAP. XV.

FLORALES ludi in honorem Floræ, de qua diximus lib. 2. celebrabantur. Hos Romani instituerunt iv. Kalend. Maij, anno Urbis 1006. ex oraculis Sibyllæ, ut omnia bene deflorescerent. Plinius lib. 18. cap. 29. vbi etiam addit, si in quadriduum illud quod intersit inter Robigalia & Floralia plenilunium incideret, fruges, & omnia, quæ floreat, lædi necesse esse. Ouidius lib. 5. Fastorum L. Posthumio Albino, M. Popilio Lenate Coss. quod fuit anno ab Vrbe condita 1006. Floralia instituta esse, his verbis docet: *

Conuenere patres, & si bene floreat annus,

Numinibus nostris annua festa vouent.

Annuimus votis, Consul cum Consule ludos

Posthumio Lenas persoluere mihi.

Et cùm Floralia primùm mense Aprili celebrarentur, postea in Maium translata sunt, E quod Ouidius his versibus ostendit:

Mater ades florum ludis celebranda iocosis:

Distuleram partes mense priore tuas.

Incipis Aprili, transis in tempora Maij,

Alter te fugiens, cùm venit alter, habet.

His ludis scæminas, quæ vulgato corpore quæstum faciebant, denudari, & pudendis obscœnisque inuelatis, per luxum & lalciuian currere, & impudicos iocos agere, moris erat: quibus etiam Ediles cicer, fabas, & alia missilia plebi spargere, leporésque & capreas, aliâque mitia animalia ludis admittere consueuerant. Hos in vico Patricio, aut proximo celebrabant, nocturq; accensis facibus, cum multa obscœnitate verborum per Urbem currebant, & ad tubæ sonitum conueniebant. Hæc Alexander ab Alexandro lib. 6. Genialium dierum, cap. 8. Laetantius etiam lib. 1. Diuinarum institutionum: Celebrantur illi ludi cum omni lasciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuunt etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc minorum funguntur officio: & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur. Quare apud Valerium Maximum legimus lib. 2. cap. 5. Cùm ludis Floralibus, quos Messius Ædilis faciebat,

bar, M. Porcio Catone spectante, populus ut Mimæ nudarentur, postulare erubuisse, Catonem, cognito illo ex amico suo Fauonio, è theatro discessisse, ne præsentia sua spectaculi consuetudinem impediret, populūmq; cum abeuntem ingenti plausu profecutum, priscum morem iocorum in Scenam reuocasse: confellum se plus maiestatis vni tribuere, quàm vniuerso sibi vindicare. Introducebantur hisce ludis etiam funambuli, elephantés, uti ex Suetonio in Galba, & ex Flauij Vopisci Carino apparet. Dio lib. 58. scribit, L. Seianum Prætorem Floralibus ad ridendum Tiberium, qui caluus erat, omnia caluorum ministerio ad noctem vsque peregrisse, lumen quoque discedentibus à theatro per puerorum rasis capitibus quinque millia præbuisse. De his ludis Ouid. lib. 5. Fast. cum de ipsa Dea multa dixisset, tandem ad ludorum illorum explicationem conuersus ita scribit:

Quarere conabar, quare lasciuiâ maior
 His foret in ludis, liberiorque iocus:
 Sed mihi succurrit numen non esse seuerum,
 Aptaque delicijs munera ferre Deam.
 Tempora sutilibus cinguntur tota coronis,
 Et latet iniecta splendida mensa rosa.
 Ebrius incinctus Philyra coniuua capillis
 Saltat, & imprudens vertitur arte meri.
 Ebrius ad durum formosa limen amica
 Cantat, habent vincta mollia sarta coma.
 Nulla coronata peraguntur seria fronte,
 Nec liquida vinctis flore bibuntur aqua.
 Donec eras mistus nullis Acheloë racemis,
 Gratia sumenda non erat vlla rosa.
 Bacchus amat flores, Baccho placuisse coronans
 Ex Aradnao sidere nosse potes.
 Scena leuis decet hanc, non est, mihi credite, non est
 Illa cothurnatas inter habenda Deas.
 Turba quidem cur hos celebret meretricia ludos,
 Non ex difficili cognita causa fuit.
 Non est de tetricis, non est de magna professis,
 Vult sua plebeio sacra patere choro.
 Et monet atatis specie, dum floreat, uti:
 Contemnunt spinam cum cecidere rosa.
 Cur tamen, ut dantur vestes Cerealibus alba,
 Sic est hac cultu versicolore decens?
 An quia maturis albescit messis aristis?
 Et color, & species floribus omnis inest?
 Annuit, & motis flores cecidere capillis.
 Decidere in mensas, ut rosa missa solet.
 Lumina restabant, quorum me causa latebat,
 Cum sic errores abstulit illa meos.
 Vel quia purpureis collucent floribus agri,
 Lumina sunt nostros visa decere dies:
 Vel quia nec flos est hebeti, nec flamma colore,
 Atque oculos in se splendor uterque trahit.
 Vel quia delicijs nocturna licentia nostris
 Conuenit, à vero tertia causa venit.
 Est breuis praterea, de quo mihi quarere restat,
 Si liceat, dixi: dixit & illa, licet.
 Cur tibi pro Libycis clauduntur rete leanis
 Imbelles caprea, sollicitusque lepus?
 Non sibi, respondit, syluas cessisse, sed hortos,
 Aruaque pugnaci non ad eunda fera.
 Omnia finierat, tenues secessit in aurās,
 Mansit odor, posses scire fuisse Deam.

De ludis Martialibus.

CAP. XVI.

MARTIALES ludi erant, qui in honorem Martis peragebantur, 4. Idus Maij in Circo, quod testatur Kalendarium. Horum ludorum sic meminit Dio libr. 56. Hæc tum leges ab Augusto latæ sunt, ludique extraordinarij ab histrionibus & equitibus acti, Martisque ludi in foro Augusti (quia circum Tiberis stagno occupauerat) cum equorum decursu quodam, & venatione celebrati. Hi iterum facti ludi sunt, & in Circo iis Germanicus ducentos leones occidit, &c. Celebrabantur etiam ludi Martis Kalendis Augusti, teste eodem Dione li. 60. Quæ, inquit, equestria cartamina Kalendis Augusti exhibentur, instituta sunt propterea, quod ea die Martis ædes consecrata fuit. De ludis Martis etiam Suetonius in Claudio, cap. 4. Collocutus sum Tiberio, vt mandasti mea Liuia, quid nepoti tuo Tiberio, faciendum esset ludis Martialibus. Et paulò infra: In præsentia tamen quibus de rebus Consulis, curare eum ludis Martialibus triclinium sacerdotum, non displicet nobis, &c.

De ludis Apollinaribus.

CAP. XVII.

APOLLINARES ludi in Apollinis honorem celebrabantur, de quorum origine & institutione Liuius libro vigesimo quinto hæc prodit, inuentum fuisse carmen Marcii vatis perplexo scripturæ genere conceptum: hoc videlicet, Hostem Romani si ex agro pellere vultis, vomitâque quæ gentium venit longè, Apollini vouendos censeo ludos: qui quotannis comiter Apollini: cum populus dederit ex publico partem, priuati vti conferant pro se quisque. His ludis faciendis præerit prætor is, qui ius populo, plebique dabit summum Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si rectè facitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is Diuus extinguit perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placidè. Ad id carmen expiandum (ita enim Car. Sigonius legit, id est, procurandum) diem vnum sumpserunt: postero die S. C. factum est, vt Decemviri libros de ludis Apollinis, ræque diuina facienda inspicerent. Ea cum inspecta, relatæque ad Senatam essent, censuerunt Patres, Apollini ludos vouendos, faciendosque: & quando ludi facti essent, XII. millia æris Prætori ad rem diuinam & duas hostias maiores dandas. Alterum S. C. factum est, vt Decemviri sacrum Græco ritu facerent, hisce hostiis, Apollini, boue aurato, & capris duabus albis auratis: Latonæ, boue fœmina aurata. Ludos Prætor in Circo maximo cum facturus esset, edixit, vt populus per eos ludos stipem Apollini, quantam cõmodù esset, cõferret. Hæc est origo ludorù Apollinariù, victoriæ, nõ valetudinis ergo, vt plerique rentur, vtorù, factosque populus coronatus spectauit, matronæ supplicauêre, vulgò apertis ianuis in propatulo epulati sunt, celebræque dies omni cærimoniarù genere fuit. Hactenus Liu. Eadè Macrob. lib. 1. Satur. ca. 17. vbi & hoc adiicit, Cum ludi primò Romæ Apollini celebrarètur, ex vaticinio Marcii vatis carminèque Sibyllino, repentino hostis aduètu plebem ad arma excitatâ, hosti occurrisse, eoque tẽpore nubè sagittarum in aduersarios visâ ferri, & hostè fugasse, & victores Romanos ad spectacula Dei sospitalis reduxisse. Sex. Pom. Festus: Apollinares ludos, hoc est, in laudè Apollinis, populus laureatus spectabat, stipe data pro cuiusque copia. In his ludis Parasitos Apollinis, qui ita appellabantur, quod ridiculi efsèt, quæadmodù Ioseph. Scaliger li. 2. Aufon. l. 2. ca. 19. explicat in scena dicere cõsueuisse: Salua res est, cum saltat senex, Pom. Festus docet, eiusque moris hanc causâ ex Verrio Flacco affert, his verbis: Quod P. Sulpitio, Cn. Fulvio. Cols. M. Calpurnio Pisone Prætores Urbis, faciẽte ludos, cum Romani subito ad arma exiisfèt, nũciato aduètu hostiù, victoresque in theatrù rediisfèt solliciti, ne intermissi religionè adferrèt, instauradique essent, inuètus ibi sit C. Pomponius libertinus, minus magno natu, qui ad tibicinè saltaret. Qua de causa gaudio non interruptæ religionis edita voce, postea quoque celebrata fit. Seruius in 3. Æneid. paulò aliter de eo more scribit, cuius hæc sunt verba: Cum, inquit, iracundia Matris Deùm Romani laborarent, & eam nec sacrificiis, nec ludis placare possent, quidam senex statutis ludis Circensibus saltauit, quæ sola fuit causa placationis, vnde & natum prouerbiu est. Omnia secunda, saltat senex. Cum autem hi ludi primùm non statim essent, sed in annum à Prætores vouerentur, dièque fierent incerta, vt ex Liuius lib. 26. & 27. intelligitur: anno deinde 1045. M. Marcello V. T. Quinto

atio Crispino Cofs. lege ad populum lata constitutum est, vt deinceps in perpetuum & in statam diem vouerentur: qua de re ita Liuius lib. 27. Ludi Apollinares Q. Fuluius, Ap. Claudio Coss. à P. Cornel. Sulla, Prætoro urbano, primum facti erant, inde omnes deinceps Prætores urbani fecerant: sed in annum vnum vouebant, diæque incerta faciebant. Eo anno pestilentia grauis incidit in Urbem, agròsque, quæ tamen magis in longos morbos, quàm in perniciosas euasit. Eius pestilentie causa & supplicatû per Cõpita, tota Vrbe est, & P. Licinius Varus, Prætor urbanus, legem ferre ad populum iussus, vt hi ludi in perpetuû in statam diem vouerentur. Itaque ipse primus ita vouit, fecitque ante diẽ tertium Nonas Quinctiles, is dies deinde solennis seruatus. Hactenus ille. In Calendario tamen Romano referuntur ad pridie Nonas Quinctiles. Atque cum his ludis Prætores ex veteri instituto præessent: tamen apud Dionem lib. 43. legimus, anno Urbis 1001 X. alterum ex Ædilibus Curulibus, sumptibus C. Cæsaris ludos Apollinares fecisse.

De ludis Capitolinis. CAP. XIX.

CAPITOLINI ludi dicti fuerunt, quod in honorem Iouis Capitolini pro seruato Capitolio ab hostibus Gallis Senonibus instituti essent, & celebrarentur. Ostendit hoc Liuius lib. 5. vbi cum de Camillo scripsisset, quomodo quæ ad Deos immortales pertinerent, ad Senatum retulisset, inter alia cum hæc quoque retulisset, Senatûsque consultum fecisse dicit, vt ludi Capitolini fierent, quod Iupiter Opt. Max. suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiûmque ad eam rem M. Furius Dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Et paulò post: Camillus verba ad populum faciens, eique oratione suadens, ne deserta Roma Veios commigrarent, inter cætera sic loquitur: Aio Locutio templum propter cælestem vocem exauditam in Noua via iussimus fieri: Capitolinos ludos solennes aliis addidimus, collegiûmque ad id nouum auctore Senatu condidimus. Hæc Liu. His ludis præconis voce Sardonios venales proclamari, & senem quendam ludibrii gratia produci solitum, bullam collo appensam gerentem puerilem, Plutarch. habet in Quæst. Rom. q. 53. Eiusque moris causam inquirens, ait, id eam fortasse ob causam fieri, quod cum Veientes Etruscorum populus per longum tempus Romulo bello restitissent. Romulus hanc vltimam urbem ceperit, multosque captiuos sub hasta vendiderit vnâ cum ipsorum Rege, futilitatem eius & stultitiam deridens. Cum enim Etrusci à Lydis originem traherent, & Lydorum primaria vrbs sit Sardes, idcirco, inquit, Veientes Sardoniorum nomine proclamant, & in hunc vsque diem ludicri gratia morem istum cõseruant. Quod idem ferè etiam Festus docet, cuius locum ea de re, quemadmodum à Iosepho Scaligero restitutus est, huc adscribam: Sardi venales, inquit, hoc est, alius alio nequior: ex hoc natum prouerbiû videtur, quod ludis Capitolinis, qui fiunt à vicinis prætextatis, auctio Veientum fieri solet: in qua nouissimus is, qui omnium deterrimus, producitur à præcone in medium senex cum toga prætexta, bullaque aurea, quo cultu Reges soliti sunt esse Etruscorum, qui Sardi appellantur: quia Etrusca gens orta est Sardibus ex Lydia, &c. Vicinos Festus, vt idem Scaliger docet, magistratos vicorum, qui etiam si Magistratus non erant, ludos tamen faciebant prætextati.

Præter hos verò Capitolinos ludos etiam alij erant, qui singulis quinque annis celebrabantur, instituti à Domitiano Imperatore, qui alio nomine Agones Capitolini appellantur, de quibus ea hic referam, quæ diligenter, vt solet, omnia collegit Iosephus Scaliger lib. 1. Aulon. leet. cap. 10. vbi sic scribit: Agones Capitolini primum à Domitiano instituti sunt die XXI. eius, & Sergij Cornelij Dolabellæ Consulatu, exemplo ludorum Olympicorum. In iis agonibus omne genus artifices certabant. Nam & Citharædi Iuuenalis.

An Capitolinam speraret Pollio quercum. Item & Poëtæ Martialis:

O cui Terpeius licuit contingere quercus. & Histriones, vt patet ex hac inscriptione:

L. SVRREDI L. F. CLV.

FELICIS.

PROCVRATORI. AB

SCÆN. THEAT. IMP.

CÆSAR. DOMITIAN.

PRINCIPI

CORONATO. CONTRA

OMNES. SCÆNICOS.

Vides eodē principe, qui hos ludos instituerat, histrionē coronatum. Illud, **CONTRA** **OMNES** **SCAENICOS**, manifestō significat certamen & contentionem. In eo agone, Staius post incredibilem totius vr̄bis expectationem tandem Thebaidem suam recitauit, sed non placuit, & contra eum alij coronati fuerunt. Id quod ipse non vno loco in Syluis conqueritur, sed in primis in epicedio patris. Vnde locus Iuuenalis Grammaticis non benē perpenſus explicatur:

— *sed cūm fregit subsellia versu*

Esurit, intactam Paridi nisi vendat Agauen.

Nam satyricē dicit, eum fregisse subsellia versu, quōd, vt Comici loquuntur, recitans non stetit, sed excidit, hoc est, non placuit. Cuius rei vel ipsum Statium testem producere possumus, qui in Syluis hæc innuit non vno loco, vt iam dixi. Causis confundas agone Albanum cum hoc Capitolino. Vterq; enim institutus à Domitiano. Sed nobilior Capitolinus: ad eō, vt Romæ non per lustra, vt antea, magnum annum, vt vocabant, sed per Capitolinos agonas supputarent. Quod à Domitiani institutione vsque ad tempora sua obtinuisse Censorinus scribit. Cæterum semper agone ipse mansit Romæ: vt in eo Poëtæ, Rhetores, aliarumque professionum homines coronarentur ab ipso Imperatore. Neq; puto aliunde Poëtarum laureatorum morē manasse. Nam & ipsi antiquitus ab ipsis Cæsaribus Germanis coronabantur, magnōq; in precio habiti coronati, apud Italos & Germanos, qui id honoris virtute ingenij consecuti essent. Sed in veteribus agonibus Capitolinis, qui vicerant, corona & ramo lemniscatis, aut torque inuolutis donabantur. Nam qui secundi erant, eorum coronæ, & palmæ sine lemniscis erant. Id vel ex ipso Aulonio cognoscas licet:

Et qua iam dudum tibi palma poëtica pollet,

Lemnisco ornata est, quo mea palma caret.

Sed melius Sidonius, quanquā non de agone Capitolino loquitur:

Hic mox præcipit æquis Imperator

Palmis serica, torquibus coronas

Coniungi, & meritum remunerari.

Nam coronis torques, & palmis serica, hoc est, sericatos lemniscos coniungi vides, quanquā, vt dixi, de aliis ludis, aliāque re loquitur. Vides tamen amplificata præmia pro ratione meritorum. Hæctenus Scaliger.

De Ludis Romanis. CAP. XIX.

QVI ROMANI ludi fuerint, docet Aſconius Pædianus in actionem 1. in Verrem his verbis: Romani ludi sub Regibus instituti sunt, magnique appellati, quōd magnis impensis dati sunt: tunc enim primū ludis impensa sunt ducenta milia nummūm. Alij id eō magnos ludos dictos putant, quōd Conſo, Conſiliorum ſecretorum Deo, id est, Neptuno Latium Regi, & rerum conditarum, & Diis magnis, id est, Laribus vr̄bis Romæ, dati sunt: quibus aiunt raptas Sabinas esse, vt videatur propter hoc dicere Virgilius: Magnis Circensibus actis. Nam & magni & Circenses iidem sunt, &c. Quod Aſconius scribit, id eō magnos hos ludos dictos esse, quōd Conſo, id est, Conſiliorum ſecretorum Deo, id est, Neptuno, &c. dati sunt, nescio quā verum sit, cūm Liuius illos ludos Conſualia appellatos libro 1. scribat: cui etiam Varro lib. 4. de lingua Latina, Tertullianus libro ſingulari de ſpectaculis, & Sextus Aurelius Victor aſſeruntur: quod etiā monuit Tirus à Popina notis in Aſconiu. De Romanis verō ludis lib. 1. Liuius in historia Tarquinij Prisci V. Romanorū Regis ita scribit: Bellum primū cum Latinis gessit, & oppidum Appiolas vi cepit: prædāque inde maiore, quā quantā belli fama fuerat, reuecta, ludos opulentiū, instructiūſque quā priores Reges, fecit. Tunc primū Circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est, loca diuisa Patribus, equitibusque, vbi ſpectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectauere furcis duodenas ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes, Ludicrum fuit, equi, pugilēſque ex Etruria maximē acciti, ſolennes deinde annui manſere ludi, Romani, Magnique variē appellati. Atque hi ludi primū à Regib. quemadmodum ex Liuii verbis manifestum est, edebantur, tum à Conſulibus, vti verisimile est, cūm ij in Regum locum ſucceſſerint, inde ab ædilibus Plebeiis, tandem à Curulibus, postquam ij creati fuerunt, in honorem trium magnorum Deorum, Iouis, Iunonis, & Mineræ, quod vel ex vno Cicerone satis constat, qui libro 5. actionis 2. in Verrem hæc dicit: Nunc ſum designatus Ædilis: habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos

A ludos sanctissimos, maxima cum cærimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, mihi Floram matrem populo, plebique Romanæ ludorum celebritate placandam, mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani appellati sunt, maxima cum dignitate ac religione Ioui, Iunoni, Mineruæque esse faciendos. Hi verò ludi primùm Circenses erant, quod ex verbis Livi paulò antè à nobis citati manifestum est: deinde verò etiam fuerunt Scenici, ut idem Livi docet tum alibi, tum libro trigésimo primo, ubi sic scribit: Ludi Romani Scenici eo anno magnificè, apparatusque facti ab Ædilibus Curulibus. L. Valerio Flacco, & L. Quinctio Flamini biduum instaurati sunt. Cæterùm cum hi ludi primùm vno die, postèa biduo, & item triduo peragerentur, tandem plures dies iis sunt tributæ. Fasti quidem veteres eos novem continuos dies à pridie Nonas Septembris, vsque ad pridie Idus celebratos eos fuisse docent: post quos biduo interiectos, alios ludos Romanos in Circo per quinque dies habitos, idem testantur. Hos tamen Paulus Manutius Commentariis in actionem primam Verrinam, institutos esse arbitratur post illud tempus, quo Verres est à Cicerone accusatus.

De ludis Plebeis, Compitalitiis, Augustalibus, & Palatinis.

CAP. XX.

LVDI Plebeij, scribit Asconius Pædianus in actionem I. Ciceronis, in Verrem, sunt, quos exactis Regibus pro libertate plebis post fecerunt Romani, aut pro reconciliatione plebis post secessionem in montem Aventinum. Alij eos post primam plebis in sacrum montem secessionem primùm editos scribunt. Hos Ædiles plebis edebant uti ex Livio non vno loco intelligitur. Fiebant autem in Circo a. d. XVII. Kalendas Nouembris per triduum, ut testantur veteres Fasti. Atque in his ludis observabatur, ut quoties instaurarentur, ab Ædilibus ludorum causa epulum daretur. Errant qui hos eosdem cum Romanis fuisse opinantur. Sed de his hoc loco non ero prolixior. Restant de ludis, qui in Deorum honorem acti sunt, Consuales & Compitalitij.

De ludis Consualibus, cum in Calendario dixerimus, non necesse est ea hic repeti.

De ludis Compitalitiis hæc Iulius Cæsar Scaliger libro I. Poëtices, capite 28. scribit: Ante urbem designatam à vicorum compitis, in quibus agitabant agrestes, ludi & facti & dicti Compitalitij: intermissi deinde ad Seruium vsque Regem, ac per vicorum Magistros instaurati, quemadmodum à L. Pisone iterum curatum est, ut per eosdem magistros, qui tum Præfecti nominati sunt, restituerentur. Tandem sublatis Collegiis ipsi pariter aboliti sunt. Meminit Compitalitiorum ludorum etiam Suetonius in Augusto capite 31. De Compitalibus in Calendario quoque diximus.

Ad hos ludos, qui in Deorum honorem celebrarentur, Augustales quoque & Palatinos referre non incommodè possumus, cum etiam Augustus, in cuius honorem acti illi sunt, post excessum ex vita pro Deo fuerit habitus. De iis verò Dio libro quinquagesimo sexto extremo, ubi de honoribus Augusto decretis loquitur, inter alia hæc habet: Decretum porrò est, inquit, ne qua eius imago vllò in funere ferretur, ut natalitiis eius ludis Consules, quemadmodum Martis fieri solitum, præmia certaminum proponerent, Augustalia Tribuni plebis tanquam sacri celebrarent. Iique omnia reliqua eo, quo consueverant fieri, more peregerunt: veste triumphali ludis Circensibus vsi: currum tamen non conscenderunt. Præter hæc in Palatio Liuia peculiare ludos in honorem Augusti fecit, qui ipsi quoque secundo loco ab Imperatoribus exhibentur. Et paulò post: Eo tempore plebs tumultuata est, cum Augustalibus quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis antè turbarum fuit, quam ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu precibus impetrârunt, ut liceret sibi maiores aliquantò, quam legibus permetteretur, sumptus facere. Palatinorum ludorum etiam Suetonius meminit in Caligula, capite 56.

De ludis Sæcularibus. CAP. XXI.

CLEBERIMI apud Romanos ludi erant Sæculares, sic dicti quòd post centum annos fierent, quia Sæculum in centum annos extendi existimabant, de quorù origine Valerius Maximus libro 2. capite 4. multa habet, quæ legere potes. Angelus Politianus Miscellaneorum c. 58. ex Zosimo & aliis hæc de ludis Sæcularibus afferit: Quum bellum inter se Romani, Albanique gererent, & vtraque in procinctu iam staret acies, extitit repente quidam monstrosa specie, pelle amictus furva, vociferans, Iubere Ditem Patrem, Deamque Proserpinam fieri sacrum sibi præs quam prælium committeretur. Quo perterriti viso Romani protinus aram sub terra ædificârunt, & statim sacrificio

facto pedum viginti aggere contexerunt, vt esset omnibus, præterquam Romanis ipsis. A
 ignorabilis: Sed enim euenit, vt Valesus Valesius, vnde nomen & origo Valeriæ familiæ,
 clarissimus in gente Sabina, & locuples, homo rusticæ vitæ aram hanc, quam diximus,
 ita diuiniçus inuenerit. Erat ei nemus ante villam proceris maximè arboribus, quæ
 statim fulmine iætæ confignârunt. Nec multò post, filij duo & filia correpti pestilentia
 morbo ad desperationem vsque Medicorum laborabant. Cùm sese igitur Laribus
 familiaribus aduolens pater, pro liberorum salute suum, matrisque puerorum capita
 deuoueret, vox è nemore, quod tactum de cælo, statim audita, saluos fore eos spondens,
 si Tiberi ad Tarentum peruecti, calfactam Ditis & Proserpinæ foco de fluuio ipso
 biberent aquam. Quoniam verò longissimè abesse Tarentum, scilicet in extrema
 Iapygio, nec proximè eam urbem reperiri Tiberim vllum fluuium sciebat, spem sibi
 deterrimam fingebar, etiam inde territus, quòd inferarum potissimum vox illa potesta-
 tum meminisset. Sed impositos nihilò seciùs in lintrem filios Hostiam pergens, mox
 ad campi Martij regionem deuexit: ibi recreare sitientes, & æstu febrique laborantes,
 desiderans, qua placidissimè amnis labitur, exponit in ripa ægrotos, ac dū tumultuariam
 sibi tegeticulam concinnat, extincto igniculo, admonetur à gubernatore petendum
 potiùs Tarentum (nam ita locus in proximo vocabatur) etenim fumum esse illic aspi-
 cere. Tum verò lætior audito Tarenti nomine Valesus, Deos adorans, & salutem sibi
 liberorum iamiam propemodùm bona fide spondens, agi profum iubet, & illuc maxi-
 mè nauigium appelli. Quòd cùm peruenisset, haurit aquam festinatò de flumine, fre-
 túsque omine tenaciùs arrepto, fumigans ibidem solum flau sollicitat in flammam, ca-
 lesfactamque mox aquam porrigit in calice, pueris. Succedit autem potui somnus. Vi-
 dent in quiete illi, spongia sibi à nescio quo detergeri morbum, tum præcipi, vt Diti patri,
 & Proserpinæ, furuæ ibidem mactentur hostiæ, trinoctiùmque perpetuum choris
 & carminibus concelebraretur. Surgit igitur recuperata valetudine, visumque illud patri
 renunciant. Is homo locuples defodi iaciundis altè fundamentis humù iubet. Inueta
 igitur sic ara est ea, quã diximus, cum titulo Ditis & Proserpinæ. Mactat ille (quod erat
 iussus) furuas continuò victimas, & trinoctiù sacris frequentat: tot enim numero filios
 media de morte receperat: ex eoque Manius Valerius Tarētinus appellatus, quòd à Diis
 Manibus in Tarento liberum suorum valetudinē impetrauisset. Ad hūc igitur modū qui-
 dā tradiderunt. At enim M. Varro libro de Scenicis originibus 1. Cùm multa, inquit:
 portenta fierent, & murus, ac turris, quæ sunt inter portam Collinam, & Exquilinam, de
 cælo tacta essent, & ideò libros Sibyllinos Quindecimviri adissent, renunciauerūt, vt
 Diti patri & Proserpinæ ludi Tarentini in campo Martio fierent, tribus noctibus, & hos-
 tiæ furuæ immolarentur. Hactenus de origine. Seculares autem, non quia fierent anno
 vel centesimo denique, vel etiam centesimo decimòque nuncupati, quod vtrunque si-
 cut assertores habet, ita se ipsa penitus coarguitur: sed ob id magis credi potest, quòd ple-
 runque semel hominis ætate fierent, vt multa alia, quæ rara sunt, post seculum euenire
 loquentium consuetudo vsurpat. Tarentini autem à loco ipso, qui Tarentus ob id voca-
 tur, aut quòd ara ibi Ditis patris (quem admodum supra diximus) in terra occultaretur, aut
 quòd ripa Tiberis fluuius eo loco terreret, ex quo etiã Rumò dict⁹ à veteribus, & in sa-
 cris Serra nominatus, quòd ruminaret: hoc est exederet, & fecaret ripas: Vnde ait Maro:

Surgentem ripas, & pinquia culta secantem.

Cæterùm de temporum interuallis, quibus isti ludi referrentur, fides in ambiguo est:
 Siquidem in carmine Seculari Horatiùs vndenos decies per annos fieri declarat, quod &
 Commentarij Quindecimvirosum, & diui Augusti edita, & ipsius denique Sibyllæ,
 quod adhuc extat, oraculum confirmauerint. Contrà verò Centesimum redire post an-
 num, tam Valerius Antias, quàm Titus Lilius, & item M. Varro testati perhibēt. Quòd
 enim legimus apud Herodianum trium spacio ætatū solitos instaurari, vereor vt emē-
 data sit ibi lectio, nostramque vob id è Græco interpretationem cum venia legendam
 cenfeo. Nec autem (si tempora dinumeres) aut quanta interualla retrò fuerint; aut
 quanta esse debeant, omninò colligas. Instituti autem primi Seculares ludi post ex-
 actos Reges à P. Valerio Poplicola, qui primus Consul fuit, existimantur. Etenim labo-
 rantibus pestilentia ciuibus, apud hanc ipsã, quam diximus, aram, publicè nūcupatis vor-
 ris, arum bouem Diti pro maribus, concolorè pro fæminis, iuuenecam Proserpinæ ma-
 ctavit, ludosque & lectisternia trinoctio fecit, & aram terra, sicut antè fuerat, exaggera-
 ta occultuit, inscriptam titulo isto: P. Valerius Poplicola frumentarium Campum Diti
 & Proserpinæ consecraui, & ludos Diti & Proserpinæ Romanorum salutis ergò feci.

Secundo & quinquagesimo post Romā conditam factos anno admonitu Sibyllinorum carminum, tradit Græcè Zosimus, missis occupata morbo ciuitate lectis ad hoc viris, qui libros consulere: ex quorum responso, denuò regeſta humo apud arā hanc ipsam: in extremo campi Martij, de more sacra & ludi perſoluti, reſtitutaque Romanis iterum est incolumitas. Consulem verò scriptor hic vnum duntaxat, exemplario fortasse mendo. M. Publium Quintium nominauit, cum Cenſorinus M. Valerium & Spurium Verginium Consules prodit. Idemque tertius, & item quartus Consulum temporibus, quos & nominatim citat autoritatibus Antiatij Valerij, Titi Liuij, Varronis, Piſonis, Agellij, & Heminae comprobat factos, etiāque Commentarios Quindecimuirum sacris faciundis in testimonium adſciſcit. At enim quoniam lubricus in propriis nominibus, & item in numerorum notis librariorum lapsus, vitiata ista (ni fallor) in Cenſorini Commentario reperies. Cæterum diuus Augustus abſolitos eos paulatim (sicuti quidam putant) atque intermiſſos inſtaurauit, magno (vt Liuius ait) apparatu, L. Cenſorino, & M. Manlio Puellio Consulibus, Ateio autem Capitone circumuito, spatiūque ſubſiciente, ritum verò sacrorum libris anticantibus Sibyllinis. Porro sextos, Claudius se Consule 1111. & L. Vitellio quasi anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempori reſeruatos: quamuis ipse in historiis suis prodidiſſe memoretur, intermiſſos eos, Augustum multò poſt diligentiffimè annorum ratione ſubducta; in ordinem redegiſſe. Quare vox etiam irrita præconis traditur, inuitantis more ſolenni ad ludos, quos nec ſpectauiffet quiſquam, nec ſpectaturus eſſet, cum ſupereſſent adhuc, qui ſpectauerant, & quidam hiſtrionum producti olim, tum quoque producerentur. Etenim Stephanionem, qui primus togatis saltare inſtituit, vtriuſque ſæcularibus ludis, Auguſti videlicet & Claudij, ſaltare accepimus, qui LXXXIII. non amplius annos interſuere, quamuis & poſtea ille diu vixerit. Septimos Domitianus, se XIII. & L. Minutio Ruſſo Consulibus, computata ratione temporum ad annum, non quo Claudius proximè, ſed quo prima Auguſtus ediderat. Denique in numiſmatis variis apud Laurentium noſtrum Medicem ſtelographiam quoque iſtam vidimus: LVD. SÆC. FÆC. COS. XIII. Hæc Politiānus. Et paulò poſt: Centefimo decimòque poſt Domitiani ludos anno, inſtaurauit, & eos Imperator ille Septimius Seuerus, cuius etiam nunc Romæ pulcherrimus ſpectatur triumphalis arcus, cum filiis Antonino & Geta, Chilone & Vibone Consulibus. Quos ludos & vidiffie ſe memorat Herodianus, & Dion ætate ſua factos memoriæ prodidit. Poſt Seuerum negat inſtauratos Zosimus: quoniam hic annorum centum & decem penè receptus autoritate ambitus in Conſulatum Conſtantini Chriſtiani Principis tertij, & Licinij, quem dein bello ipſe vicit, incurriſſe. Nos tamen apud Eufebium in Chronicis & Eutropium in Hiſtoriarum libro 9. legimus Philippo imperante (quanquam primus fuiſſe Chriſtianum Imperatorem creditur) milleſimum annum Romanæ Vrſis ingenti ludorum apparatu, & ſpectaculorum fuiſſe celebratum, beſtiāſque in Circo innumerabiles interfectus, & ludos in Campo Martio theatrales tribus diebus ac noctibus populo peruigilante concelebratos: quibus ludis ſæcularibus etiam dicitur Philippus iunior, is qui nunquam riſiſſe creditur, patrem Philippum ſeniorem petulantius cachinnateſ vultu auerſo notauiſſe. Reſtat vti de ritu carptim pauca perſtringamus. Inſtantibus itaque ludis tota Italia præcones miſſitabantur conuocatum ad ludos, qui nec ſpectati, nec ſpectandi iterum forent. Tum ætatis tempore, paucis antequam ſpectacula edebantur, diebus, Quindecimuiris ſacris faciundis in Capitolio, & Palatino templo pro ſuggeſtu conſidentes, piamina diuidebant populo, quæ erant trada, ſulphur, & bitumen. Nec tamen ad ea ſeruis quoque accipienda ius vllum. Coibat autem populus, cum in quæ ſupra retulimus loca, tum prætereà in Dianæ templum, quod erat in Auentino, & cui triticum, ſaba, hordeumque dari mos. Tum ad inſtar Cereris initiorum peruigilia fiebant. Vbi verò iam aduenit feſtus dies, triduum, trinocſiumque ſacris intenti, in ripa ipſa maximè Tiberis agitabant. Sacrificia verò Ioui, Iunoni, Apollini, Latonæ, Dianæ, prætereaque Parcis, & quas vocant Ilithyas, tum Cereris, & Diti, & Proſerpinae ſuſpiciebantur. Igitur ſecunda primæ noctis hora Princeps ipſe tribus aris ad ripam ſaminis extractis, totidem agnos, & vnà Quindecimuiris immolabant, & ſanguine imbutis arſæ, caſa victimarum corpora concremabant. Conſtructa autem ſcena in theatri morem, lumina & ignes accendi, & hymni concini, ad hunc uſum tunc maximè compoſiti, & item ſpectacula edi ſolenniter ſolita, data celebrantibus hac mercede tritico, ſaba, hordeo, quæ ſupra inter vniuerſum populū diuidi oſtendimus. Manè verò Capitolium aſcendere, ſacra ibi de more agitare, tum in theatrum conuenire ad ludos in honorem

Apollinis & Dianæ faciundos, confueuerunt. Sequenti die nobiles matronas, qua hora præcipitur ab oraculo, conuenire in Capitolium, supplicare Deo, frequentare lectisternia, canere hymnos ex ritu, mos habebat. Tertio denique die in templo Apollinis Palatini, ter noueni pueri prætextati, totidemque virgines, patrimi omnes, matrimiq; Græca, Romanaque voce carmina, & Pæanas concinebant, quibus imperium suum, & incolumitatem populi Diis immortalibus commendabant. Quod si quis fortasse quaesierit, quod genus tunc aut ludorum fieret, aut sacrificiorum, sciat & ludos celebrari omnibus theatris, atque omne genus, & sacrificia temporis omnibus consueuisse noctu pariter, atque interdiu. Nam de Scenicis & Circensibus minimè dubitatur, cum Domitiani ludis histiones interfuisse inmeminerimus, prætereaque Circensium die, quo facilius centum missus peragerentur, singulos à septenis spaciis ad quina legerimus correptos. Illud utique in Augusto memorabile, qui ludis istis iuuenes vtriusque sexus, prohibuit vllum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maiore natu propinquorum. His, prout in mentem desubitè venerunt, expositis, iam nec ille vatis Aufonij versiculus ambiguus relinquetur:

Trina Tarentino celebrata trinoctia ludo.

Nec obscura apud Horatium ratio existerit, cur Parcas, Ilithyan, Dianamque ex Auentino, cur & puerorum vota, & Quindeciuiros memorauerit, & item Sibyllinos versus, qui nunc quoque apud eundem Zosimum vetustissimis quidem codicibus citra vlla fastigia inueniuntur, quos sic Latine reddimus:

*Asi ubi iam humana longissima tempora vita
Orbis agens annos referet, centumque, decemque,
Sis Romane memor (licet alta obliuia tentent)
Sis memor, ut qua se nimium Tiberina coarctat
Ripa feras, Diis in campo solennia sacra,
Cum nox atræ premit terras, tectusque latet Sol,
Agnæ, caprigenumque pecus genitalibus Parcus
Hostia furua, vtraque cadant, tum numina placæ
Lata puerperis (quod fas fuit) Ilithyias.
Terra suem ferat, & scropham sibi fertilis atram,
Sed Iouis ante aram candenti corpore tauros
Luce feri: nam lux superis gratissima diuis.
Lunonis templum nitida ceruice iuuenta
Imbuat, atque iidem Phœbus placeret Apollo.
Quem vocitant etiam Solem, Latæa propago.
Pæanas puerique canant, pueraque Latinorum
In templo. Sed enim pueri pueraque seorsum
Concelebrando choros, verum hæc sit patrima proles,
Matrimaque, at nupta genibus Lunonis ad aram
Oranto inuisa, diuamque in vota vocanto.
Februa quinetiam vir quisque & scemina: quanquam
Fœmina præcipue, accipio, dehinc adibus omnes,
Primitias vita placidis placamina diuis
(Qua fas est) & cœlitibus portando beatis.
Antè domi tamen illa memor tibi habeto reposita,
Que dare mox vsu liceat poscente virisque,
Fœmineoque gregi: tum digna sedilia Diuis,
Pérque dies iuxta & noctes multesima turba
Completo, & lepidis miscento seria ludis.
Qua tibi si stabili sint omnia condita mente,
Cuncta tuo Italia tellus, cunctique Latini
Subdent colla iugo, & victoris sceptrâ timebunt.*

Plura de ludis Sæcularibus legas tum apud alios, tum in libro singulari, quem de iis scripsit Onuphrius Panuinius: cuius tamen inspiciendi copia mihi hæctenus fieri non potuit.

Cum ludis Sæcularibus multi confundunt Taurios, sed falluntur: sunt enim omninò diuersi. Paulus Diaconus Festi abbreviator: Taurij appellabantur ludi in honorem Deorum inferorum, facti. Instituti autem videntur hæc de causa: Regnante Superbo Tarquinio,

A Tarquinio, cum magna incidisset pestilentia in mulieres gravidas, quæ fuerat facta ex carne diuendita populæ taurorum, ob hoc Diis inferis instituti ludi, & Taurij vocati sunt. Sextus Pompeius, ut à Iosepho Scaligero editus est: Taurij ludi in Circo Flaminio fiebant, qui instituti Diis inferis ex hac causa sunt: Tarquinio regnante, cum grauis pestilentia in mulieres gravidas incidisset, foetus infecti sunt ex carnis putore taurorum immolatorum. Ob id Taurij ludi & appellati sunt, & fiunt in Circo Flaminio, ne intra muros euocentur Dij Manes. Contra eos ludos Varro ait vocari, quod discipulus prudens à doctore inter *** solitus sit impelli, atque vsque eò cogi docere, quo ad consisteret, & virtute talorum constaret pedum firmitas: Hactenus Festus. Addit autem Scaliger: Quod ludi Taurij in Circo Flaminio fierent, qui fuit extra portam Carmentalem, testis est Varro lib. 4. de Latino sermone. Reliqua quæ ex opinione Varronis afferuntur, quin ita scripserit Festus, negari non potest. Apud nullum autem veterem Scriptorem id temerè inuenias. Apparet tamen Vartonem ludos Taurios ab eo dictos sensisse, quod in Corio tauri etiam id genus ludi fieret à Ludimagistris eò die, quo ludi Circenses, qui dicti sunt Taurij, in Circo Flaminio fierent, aut quod scutica taurica discipulus impelleretur: idque explendum fuisse in ea lacuna, in qua causa nominis desiderari videtur. Hæc Scaliger. Atque tantum de præcipuis ludis iis, qui in honorem Deorum agebantur, à quibus non sunt separandi Votiu: nam & ipsi cultus diuini gratia celebrabantur. Itaque iam de iis dicemus.

De Ludis Votiu: CAP. XXII.

Votiu ludi erant, qui à Magistratibus ad bellum ituris vouebantur, post res scelerate gestas, & victoriam partam exhibendi. Atque hi introducebantur, aut Sibyllinis versibus, aut Augurum præceptionibus, aut promissis Imperatorum, vel ante bellum, vel confecto bello, atque hostibus deuictis. Tales erant, illi, quos magnos cognominantur, quod in honorem Iouis, quem principem Deorum putabant, fierent: quoru multa mentio est tum apud alios, tum apud Liuium, ut lib. 22. in historia anni 1333 VI. ubi scribit, auctore Q. Fabio Maximo Dictatore placandæ Deum iræ, & victoriæ de Carthaginensibus impetrandæ gratia, ex libris Sibyllinis votos fuisse ludos magnos, æris CCCXXXIII. millibus triente: præterea bubus Ioui CCC. multis aliis Diuis bubus albis, atque cæteris hostiis, &c. Quomodo autem hi vouerentur, ex eodem Liuiio cognoscitur, apud quem lib. 39. sic legimus: Certa deinde sorte Senatusconsultum factum est, quod populus Romanus eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse, qui que sub imperio eius essent, ut eius rei causa supplicationem imperaret Consules: utique M. Acilius Consul ludos magnos Ioui voueret, & dona ad omnia puluinaria. Id votum in hæc verba, præeunte Publ. Licinio Pontifice Maximo Consul nuncupauit: Si duellum quod cum Antiocho Rege sumi populus iussit, id ex sententia Senatus populique Romani confectum erit, tum tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet, donaque ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantam Senatus decreuerit. Quisquis Magistratus eos ludos, quando, ubique faxit, hi ludi rectè facti, donaque data sunt, &c. Vouebantur nonnunquam in quinquennium, cuius exempla sunt apud Liuium multa, libro vigesimo septimo scribit: Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere Dictatorem iussit, quos M. Æmilius Prætor Urbis C. Flaminio, Cn. Scruilio Consulibus fecerat, & in quinquennium vouerat. Tum Dictator & ludos fecit, & in sequens lustrum vouit. Idem libro trigesimo: Ut placatis Diis omnia inciperent, agerentque decretum à Senatu, ut quos ludos M. Claudio Marcello, T. Quintio Consulibus, T. Manlius Dictator, quasque hostias maiores vouerat, si per quinquennium illud Respublica eodem statu fuisset: eos Consules priusquam ad bellum proficicerentur, facerent. Ludi in Circo per quadriudum facti: hostiæque, quibus votæ erant, Diis cæsæ. Hactenus Titus Liuius.

Pertinent huc etiam Ludi Victoriæ, Ludi Quinquennales, Decennales, Vicennales, de quibus breuiter quædam dicemus.

Ludi Victoriæ à L. Cornelio Sulla instituti fuerunt, bello civili, Asconio & Velleio Paterculo testibus, cuius verba in Calendario citauimus. Celebrabantur mense Octobri per dies quinque.

Fuerunt etiam alij Victoriæ ludi in memoriam victoriarum C. Cæsaris, Augusti, &c. peracti, de quibus in Calendario diximus.

Quinquennales ludi instituti sunt ab Augusto post deuictum Antonium, & partam

victoriam apud Actium Promontorium: vnde etiam Actiaci ludi nonnunquam appellatur, testis Suetonius in Augusto, cap. 18. his verbis: Quoque Actiacæ victoriæ memoria celebratio in posterum esset, urbem Nicopolim apud Actium condidit: ludosque illic Quinquennales constituit: & ampliato vetere Apollinis templo, locum castrorum, quibus fuerat usus, exornatum naualibus spoliis, Neptuno ac Marti consecrauit. Dio lib. 51. Eadem die Cæsar Apollini, qui apud Actium colitur, trirēmem, quadrirēmem, ac alia nauium genera, vsque ad decirem ex captis nauibus consecrauit, templum maius extruxit, ludos Musicos & Gymnicos, & certamen equestre cum sacro Quinquennali constituit, Actios illos ludos dicens, urbemque eo loco, vbi castra habuerat, efficit, &c. De quibus ludis etiam Strabo lib. 7. loquitur. Neque verò hi ludi Nicopoli tantum, sed & Romæ fuerunt celebrati: sic enim Dio lib. 55. initio: Ludos propter Actiacam victoriam decretos cum Agrippa exhibuit, & in iis equestre certamen per pueros & viros Patricios peregit: isque deinceps ad nostram vsque ætatem ludi quinto quoque anno facti sunt, eorumque curatio quatuor Sacerdotum collegiis per ordinem incumbit, Pontificibus: nimirum, Auguribus, Septemuiris, & Quindecimuiris. Gymnici quoque ludi, stadio in Campo Martio extructo ligneo, acti sunt: & munus gladiatorium depugnantibus captiuis exhibitum. Idem lib. 54. Tum Quinquennales etiam ludi propter principium Augusti ab Agrippa: nam is quoque à collegio Quindecimuirorum, quibus per ordinem horum ludorum curatio incumberebat, cooptatus & inauguratus fuerat, inaugurati sunt, &c. Idem ludi etiam hinc inde in Prouinciis Neapoli, item & in ludæa Cæsareæ ab Herode instituti & celebrati sunt, teste Egesippo & aliis. Quin etiam reliquis post Octauium Augustum Imperatoribus & viuis & defunctis, ludi Quinquennales celebrati sunt, quemadmodum ex Ælio Spartiano, & cæteris minorum gentium Historicis cognoscere licet: vnde etiam Flaminum Quinquennialium origo, de quibus veteres inscriptiones testantur. Quinquennale quoque certamen Romæ instituit Nero, teste Suetonio in ipsius vita, cap. 12.

Decennales idem ludi à Cn. Octauio Augusto sunt instituti, prætextu quodam ad Imperatoris titulum, monarchiæque potestatem retinendam sine inuidia. Solebat enim decimo anno, constituto in hoc ingenti spectaculo, ludorumque apparatu, Imperium populo resignare: quod tamen illicò, quasi rogaretur, recepit. Atque hinc ortum est, vt posteriores etiam Imperatores, quoties decimum imperij annum attigissent, festum celebrarent, & ludos cum maximo apparatu ederent. Dio lib. 53. Augusto, cum primum decennium exiisset, aliud quinquennium, atque eo circumacto rursus aliud quinquennium, post decennium, ac eo finito, aliud item decretum est, ita, vt continuatis decenniis per totam vitam summam Imperij obtinuerit. Quam ob causam posteriores quoque Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium iis Imperium deferatur: tamen singulis decenniis festum pro eius renouatione agunt, quod hodiè etiam fit. Hæc Dio. Ita Eusebius scribit in historia Ecclesiastica, Constantinum Magnum decennialia celebrasse. Et Trebellius Pollio de Gallieno Imperatore: Interfectis sanè militibus apud Byzantium, Gallienus quasi magnum aliquid gessisset, Romam cursu rapido conuolauit: conuocatisque Patribus, decennia celebrauit nouo genere ludorum, noua specie pomparum, exquisito genere voluptatum. Iam primum inter togatos Patres, & equestrem ordinem, albatos milites & omni populo præeunte, seruis etiam prope omnium, & mulieribus cum cereis facibus, & lampadibus præcedentibus Capitolium petiit. Processerunt etiam altrinsecus centeni albi boues, cornibus auro iugatis, & dorsalibus sericis discoloribus præfulgentes. Agnæ candentes ab vtraque parte c. c. præcesserunt, & x. elephanti, qui tunc erant Romæ; mille c. c. gladiatores pompaliter ornati. Cum auratis vestibibus matronarum mansuetæ feræ diuersi generis c. c. ornatu quam maximo affectæ. Carpenta cum mimis, & omni genere histrionum: pugiles fallucis, nõ veritate pugilantes. Cyclopea etiam luserunt omnes apenarij, ita vt miranda quadam, & stupenda monstraret. Omnes vitæ ludis, strepitumque & plausibus personabant. Ipse medius cum picta toga, & tunica palmata inter patres, vt diximus, omnibus Sacerdotibus prætextatis, Capitolium petiit. Hastæ auratæ altrinsecus quingenæ, vexilla centena, & præter ea, quæ collegiorum erant, dracones & signa templorum, omniumque legionum ibant. Ibant præterea gentes simulatæ, vt Gothi, Sarmatæ, Franci, Persæ: ita vt non minus quam duceni singulis globis ducerentur. Hæc Trebellius.

Vicennialia, siue Vicennales, ludi erant, qui xx. quoque imperij anno exhibebantur, quorum etiam Eusebius lib. 3. de vita Constantini Magni, & alij meminerunt.

Præter eos, de quibus hæcenus diximus, etiam ludi Triumphales fuerunt, qui post insignes victorias celebrabantur. Natalitij, qui in natalibus magnorum virorum edebantur, vt a. d. iv. Idus Iulias, C. Iulij Cæsaris natalitij ludi erant. A. d. ix. Kalend. Ianuarij Titi Cæsaris. iv. Kalendas Decembris Neruæ. A. d. iv. Kalend. Nouemb. Hadriani. Kalend. Aprilibus Antonini. A. d. iij. Idus Aprilis Ælij Veri. A. d. xij. Kalend. Decembris Septimiani. A. d. xij. Kalend. Ianuarij Gordiani. A. d. iv. Kalend. Februarij Constantini Magni, & Iunioris, de quibus Ælius Spartianus, Lampridius, Capitolinus, & alij sæpe sic loquuntur.

Iuuenales ludi fuerunt à Nerone primùm instituti cùm barbam depõneret. Hi cùm priuari primùm essent, mox passim in eos data nomina à pluribus. Non nobilitas cuiquam, non ætas, haud acti honores impedimẽto fuẽre, quin histrionis artem exerceat, vsque ad gestus, modõsque haud viriles Æliam Caralam filiam nobilissimam, atque ditissimam, natam annos xxc. saltasse, ex Dione scribit Xiphilinus. Dicti igitur Iuuenales, quòd in eis veluti reiuuenerent: vt à quibus auspicatus Nero, tandem etiam in Theatro caneret: per domos enim tantùm, atque hortos Iuuenales agebantur. Tacitus lib. 15. Suet. in Nerone, cap. 11. & 22. Atque hoc est, quòd eleganter scribit Plinius libr. 37. capit. 2. Peculiari theatro Neronem in hortis primùm cantasse, & Pompeiano prælusisse. Vide Læuinum Torrentium Commentariis in Suetonium.

Fuerunt & alij ludi Iuuentutis, quos Salinator Senensi prælio vouit, fortasse pro salute iuuentutis. De quibus Cicero in Bruto: C. Cornelio, Q. Minutio Consulibus, ludis Iuuentutis, quos Salinator Senensi prælio vouerat, Liuius docuit fabulam.

Miscelli ludi, quorum apud Suetonium mentio extat, qui fuerint, dubium videri solet. Læuinus Torrentius Commentariis in Suetonij Caligulam, capit. 20. hæc scribit: Varro libro 3. de re Rustica, columbarum quoddam genus miscellum vocat, quæ neque agrestes, neque domesticæ sint. Atque idem libro 1. cap. 54. quemadmodum & Cato de re Rustica, capite 6. miscellæ appellat vites, quæ omni agro conueniunt. Quare miscellos quoque ludos vocari existimo, qui ad nullum certum genus ludorum Scenicorũ, siue argumentum, siue scenæ instrumenta, & apparatus spectes, referri possint. Vuolfgangus Lazius libro 11. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, capite 15. scribit, Miscellaneos ludos fuisse ex variis, multiformibûsque ludicris commixtos. Sed hæc de his quoque sufficiat. Iã, antequàm de funebribus, & reliquis ludis, qui exercitationis gratia fiebant, verba faciamus. Pompa ludorum videtur nobis esse explicanda. Hæc enim potissimùm ad eos ludos, de quibus hæcenus diximus, pertinebat. Faciemus autem hoc capite sequenti, idque verbis Dionysij Halicarnassæi.

De ludorum Pompa.

CAP. XXIII.

Quæ pompa ludorum fuerit apud veteres, eleganter explicat Dionysius Halicarnassæus li. 7. Itaque ipsummet de ea, & quidem Latinè beneficio Sigismundi Gelenij, loquentem audiemus. Sic autem scribit: Pompa ludorum, sacræque habebant se hoc modo. Priusquàm spectaculum committeretur, viri potestate ac dignitate præeminentes, pompam ducebant Diis à Capitolio per forum in Circum maximum, in qua primi erant eorum filij pubertati proximi, qui iam per ætatem interesse possent, equis inuecti, quorum patres erant Romani equites, cæteri pedites in pedestrem accensendi militiam, distincti per alas, & Centurias, classiumque ordines, ac si ludum literarium peterent, vt appareret hospitibus futura iuuentus urbana quàm esset egregia forma, & numero hos sequebantur, quadrigarij, bigarij, singulariumque equorum agitadores: post quos athletæ grauiorum, leuiorumque certaminum, nudi cætera, pudenda tantùm tecti subligariibus cæpestribus: qui mos Romæ manet nostro quoque tempore: sicut olim fuit in Græcia, in qua nunc antiquatus est, orto à Lacedæmoniis initio. Athletas sequebantur saltatorum chori diuisi trifariam, primo virorum, deinceps imberbium, postremò puerorum: post quos tibicines instantes antiqui moris breues tibus, quarum & nunc vsus est, citharistæque plestentes lyras septem fidium eburneas, & quæ vocantur barbita, quibus iam vti Græcia desit, apud Romanos verò adhibentur omnibus antiquis certimoniis. Saltatorum habitus erant tunica puniceæ balteis æreis astrictæ, gladiis dependentibus, gestabantque breuiore mediocribus lanceas: viri verò, etiam creas galeas cristis pinnatis insignes, quemque chorum, præcedebat vnus vir qui præibat cæteris saltationis formulas, vnus item militares ac concitatos præcens modulos rhythmis plerumque procelesmaticis, id genus exercitij apud Græcos

olim cum primis erat celebre, armata saltatio, quæ vocatur Pyrrica: siue id Mineræ A inuētum est, quæ post deletos Titanas, in læticia victoriali fertur prima saltasse armata, choreasque duxisse: siue prius etiam institutum à Curetibus, dum infantem Iouem mulcerent armorum fonitu, concinnisque gesticationibus, vt habent fabulæ. Post armatos saltatores in Pompa incedebant Satyri, scinnem referente Græcicam: habitus horum Silenos representantium erant hirsutæ tunicæ, quas quidam appellant scortearas amiculâq; conferta ex omni florum genere: alius item Satyrorū, ex hircinis tergoribus campestria, setæque horrentes in vertice, aliâque his similia: hi serias illas saltationes ridiculè imitabantur, deprauentes per ludibrium, quibus lusus fatyricis, salibûsque iam inde à priscis sæculis delectatos Romanos apparet è triumphis etiam. Permittitur enim victores deducuntibus, iambos & diæteria iacere in Imperatores clarissimos, B quemadmodum Athenis solebant pompam in plaustris ducentes scommatibus obuios impetere: nunc autem extemporalibus vtuntur versuculis, quin & in illustrium virorum funebribus pompis inter alios feretrum præcedebant saltatores Satyrici, maximè in diuitum. Lusus autem satyricos, nec Ligurum, nec Vmbrorum, nec aliorum Barbarorum Italiam habitantium fuisse inuentum, si docere voluero, vereor ne moléstus videar, laborans in euidente re demonstranda. Post hos choros transibat agmen citharistarum, ac tibicinum: post quos alij gestantes acerras argenteas, aureasque tam sacras, quam publicas, suffitumque facientes. Extremum agmen claudabant simulacrorum baiuli, habentium, quales apud Græcos finguntur, effigies, eundemque habitum, eadem insignia, munerâque, quorum inuētores & donatores traduntur: nec solum Iouis, C Iunonis, Mineræ, Neptuni, aliorumque, quos Græci inter 12. numerant, sed antiquiorum etiam, quorum 12. illi sunt progenies, Saturni, Themidis, Latonæ, Parcarum, Memorix, adhæc Proserpinæ, Lucinæ, Nympharum, Musarum, Horarum, Gratiarum, Liberi, semideorumque, quorum animæ post mortem inter cœlites relatæ pari cum his honore coluntur, Herculis, Æsculapij, Castorum, Helenæ, Panes, & aliorum innumerorum. Peracta pompa confestim sacrificabant Consules sacerdotes, quibus fas erat, & victimarij, idque more nostratum. Lotis enim manibus, & lustratis aqua pura victimis, molâque conspersis earum capiribus, votisque nuncupatis tum ministros eas mactare iubebant, quorū alij stantem etiam tum hostiam veste feriebant in tēpora, alij cadentem cultris excipiebant, ac mox direpto tergere concidebant membratim, delibatâque D ex singulis extis, aliisque, mēbris primitias farre obuolutas in canistris offerrebat sacrificantibus, qui aris impositas succendebant, & vinum affundebant insuper. Post hæc certamina spectabantur. Primus erat quadrigarum, bigarum, singulariumque; equorum cursus, sicut olim in Olympia, & nunc quoque. In his equestribus certaminibus duo quædam præscorū instituta seruantur à Romanis, hoc quoque seculo: alterū trigariorū, quod defecit in Græcia vsitatum heroum temporibus, vt Homerus testatur describens eorum prælia: quo duobus equis bigarū in morem iunctis, adiungebatur tertius funalis loramentis adnexus, quem inde *πρωτοσπο* Græci vocabant, alterum quod apud paucos aliquot Græciæ populos durat ex antiquitate reliquum, vectorum cursus. Finito enim equorum certamine, viri, qui prius cum aurigis eodem curru vehebantur, quos Poëtæ parabatas, Athenienses approbatas nominant, desilientes in pedes cursu certant in stadio. Post equorum cursum athletæ inducebantur, cursores, luctatores, pugiles. Hæc enim tria genera certaminum apud priscos Græcos erant, vt Homerus indicat in Patrocli funere. Cæterum medio inter certamina tempore bene de Republica meriti coronabantur, vocæque prætonis celebrabantur, ex more Græcorum laudatissimo, sicut Athenis per Liberalia factitatum est: & ostentabantur spectatoribus relata ex hoste spolia. Hactenus Dionysius.

De Ludis Funebribus, & Gladiatoriis. CAP. XXIV.

DIxi mus de iis ludis, qui in Deorum honorem fierent, itēque de votiuis: sequitur iam, vt de Funebribus etiam quædam afferamus. Funebrium origo longè est F vetustissima, quippe Æneas ad Pallantis, Achilles ante eum ad Patrocli rogam mactauit inferias cum ludis, vnde etiam gladiatorum mos, sine dubio, est ortus. Nam quum primum captos ex hostibus iugularent, vitantes fœdi spectaculi crudelitatem, captiuos inter se commiserunt: vt penes eisdem esset, & facinus, & supplicium. Quibusque fors, & virtus dedisset, supersessent: alij placarent manes puris manibus parentantium. A Græcis hic mos ad Romanos propagatus est, à quibus hi ludi munera dicebantur. Sic Tertullianus libro singulari de spectaculis, capite de munere: Munus, inquit, dictum est ab

ab officio: quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabatur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperauerunt. Nam olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captiuos, vel malo ingenio seruos mercati in exequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos parauerant armis, quibus tunc, & qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent: mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant: ita mortem homicidiis consolabantur. Hæc muneris origo. Sed paulatim prouecti ad tantam gratiam ad quantam & crudelitatem. Qui ferarum voluptati satis non fiebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Hactenus Tertullianus. Primus Romanorum Iunius Brutus, dicitur in defuncti patris honorem dedisse Romæ gladiatores. Alij Appium Claudium, & M. Fuluium Consules, an id verum sit, dubium est. Tunc enim primum fuere fontes obiecti feris in arena, tanta immanitate, vt ab eo horrore matronæ publico edicto summotæ sint. Dabantur & à publicis magistratibus, & à priuatis personis, & cum certaminibus, & cum fabulis. In patrij funeris apparatu arenam inspersisse tradunt C. Cæsarem, cum Ædilis esset: qui postea Dictator fuit. Claudius princeps ex arbitrariis statos fecit ludos funebres, quos Ædiles edere: ex pecunia publica de Quæstoribus, quos Gladiatorios appellauit. Verum postea illorum pertæsus, immanitatem sustulit. Priuatis tamen consuetudinis mansit ius. Cæterum cum ea profusione ad inopiam multi redacti essent: iam antea sub Tiberio S. C. factum fuerat, vt nemini id liceret, qui minus quadringentis millibus in censu haberet. Nam & emptis opus erat, & educatis: productis quoque in arenam alij cadebant, alij petente populo manu mittebatur. Gladiatorum quoque magistri non sine magno precio, qui docerent eos, conducebantur, hos Lanistas appellabant. Tandem à Theodorico Gothorum rege, vniuersus vsus sublatus est. Quid enim immanius, quam vitam dare hominibus, vt eam ipsi mutuis cædibus ab sese auferant? Nefas erat cum gemitu vulnus accipere: iussos ferrum iugulo non accipere, sanguinem suum eodem, quo hostilem, animo inspicere. Proposita paria Lanista indicabat quanti: iugulatorum precia non accipiebat. Cum hastis ac rudibus prodibat. Erat Rudis baculus gladiatorius, quo prima pugnae rudimenta meditabantur, vnde & nomen. Ea manumissi propter fortitudinē simul cum libertate donabantur: propterea quod sine cruore deinceps essent acturi vitam. Certaminis initio, postquam inter se rudibus batuissent, ferro nudi transfigebant. Fessis aut victis alia manus substituebatur. Vnde Martialis: Hermes suppositicius sibi ipsi. Cum indefessus esset, atque inuictus sibi ipse succedebat. Ludibrium infelicitatis humane Nero, ccc. Senatores, lxx. Equites ad eam operam exhibuit. Alterum orbis monstrum Domitianus etiam sceminarum pugnas noctu edidit. Qui funebres curarent ludos, Designatores dictos autumant. Apud Horatium pro eo, qui præest funeri interpretantur. Hæc de ludis funebribus Iulius Cæsar Scaliger libro primo Poëtices, capite trigesimoquinto. Quædam etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus, libro tertio Genialium dierum, capite septimo. Horum ludorum sæpe fit mentio à Liuiio, Suetonio, Tacito, Dione, & aliis.

De iis ludis, qui exercitiorum causâ fiebant, Troianis scilicet, & Castrensibus.

C A P. XXV.

Troiani ludi, siue Troiæ ludus, ludicrumque (omnibus enim his nominibus appellabatur) ab Ascanio Æneæ filio primum omnium in Italiam venerunt, celebranturque in Circo à pueris maioribus & minoribus, turmatim congregantibus: quibus qui præsedebat, Princeps iuuentutis vocabatur, atque ex numero filiorum primi nominis Senatorum, Augustorumve eligebatur. Suetonius in C. Iul. Cæsare, capite 39. Troiam ludit turma duplex maiorum, minorumque puerorum. Idem in Augusto, capite 43. Sed & Troiæ ludum edidit frequentissimè, magnorum, minorumque puerorum dilectum, præsci, decorique moris existimans, claræ stirpis indolem sic enotescere. In hoc ludicrum C. Nonium Asprenatem lapsu debilitatum, aureo torque donauit, passusque est ipsum posterorsque Torquati ferre cognomina. Idem in Tiberio: Præfedit & Actiacis ludis, & Troianis Circensibus ductor turmæ puerorum maiorum. Dicitur libro 43. de ludis Cæsaris scribens: Etiam Troiam antiquo more Patriciorum filij luserunt: inueniuntque, qui dignitate æquales erant, curibus certauerunt. Eorundem etiam lib. 48. & 51. atque alibi meminit. De horum ludorum origine & caerimoniis Virgilius lib. 5. Æneid.

At pater Æneas nondum certamine misso.

Custodem ad sese, comitemque impubis Iuli
 Epytidem vocat, & fidam sic fatur ad aurem:
 Vade, agè, & Ascanio, si iam puerile paratum
 Agmen habet secum, cursûsque instruxit equorum,
 Ducat auo turmas, & sese ostendat in armis.
 Dic, ait, ipse omnem loco decedere Circo
 Infusum populum, & campos iubet esse patentés.
 Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
 Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
 Trinacria mirata fremit, Troiaque iuuentus.
 Omnibus in morem tonsa coma pressa corona:
 Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro:
 Pars leues humero pharetras it pectore summo
 Flexilis obtorti per collum circulus auri.
 Tres equitum numero turma, ternique vagantur
 Ductores: pueri bisseñi quemque secuti.
 Agmine partito fulgent, paribûsque magistris
 Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
 Nomen aui referens Priamus, &c.

Et paulò post, cum nomina præstantium auctorum recensuisset, hæc subiicit:

Postquam omnem lati confessum, oculòsque suorum
 Lustrauère in equis, signum clamore paratis
 Epytides longè dedit, insonuitque flagello.
 Olli discurrère pares, atque agmina terni
 Diductis soluère choris, rursumque vocati
 Conuertère vias, infestâque tela tulère.
 Inde alios ineunt cursus, aliòsque recursus
 Aduersis spaciis, alternòsque orbibus orbes
 Impediunt, pugnaque cient simulacra sub armis.
 Et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt
 Inseni: facta pariter nunc pace feruntur.

Inde autem horum ludorum consuetudinem ad Romanos venisse, idem Virgil. his verbis docet: -

Hunc morem, cursus, atque hæc certamina primus
 Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
 Rettulit, & præscos docuit celebrare Latinos.
 Quo puer ipse modo, secum pro Troia pubes
 Albani docuère suos, hinc maxima porro
 Accepit Roma, & patrium seruauit honorem:
 Troia nunc pueri Troianum dicitur agmen.

Vide de his ludis Vuolfgangum Lazium Commentariorum Reipubl. Rom. lib. 10. capite 2.

Erant & Castrenses ludi, quibus milites in Castris & exercebantur, & delectabantur: quorum meminit Suetonius in Tiberio, cap. 72. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, Castrensibus ludis, non solum interfuit, sed etiam missum in arenam aptum iaculis desuper periiit. Ad quem locum Læuinus Torrétius hæc annotat: Castrenses ludos, vt puto, eos appellat, quia militibus illic in statione manentibus, Castrensi more edebantur. Sed de variis Romanorum ludis hæc sufficiant, de quibus, si cui vacat, legendus præter eos, quos passim indicaui, Vuolfgangi Lazij lib. 10. Comment. Reipub. Romæ qui totus de ludis agit. Nos iis, quæ visa fuerunt scitu iucunda & vtilia esse, hinc breuiter expositis, ad alia nunc accedemus, de quibus initio huius libri spem Lectori fecimus.

De mensis & Conuiujs Romanorum. Quoties Romani singulis diebus cibum caperent. CAP. XXVI.

ALVDIS ad mensas & conuiuia veterum accedemus, & videbimus quem morem in iis Romani obseruauerint. Nã & huius moris cognitio nõ caret maxima vtilitate, cum suauitate coniuncta. Veteres in more habuerunt, quater in die cibum sumere. Prima erat matutina ientatio, quam Prandiculum Prisci appellauerunt: mox Prandium: tum Cœna:

A Cœna: postremò Comeffatio. Nam Merendam, quæ à cibo meridiano nomen sumpfit, cum Prandio eandem apud veteres fuisse, monet Festus: quanquam eam post prandium, & post meridiem collocat Nonius. Sed hæc facillè habita ratione temporum controuersia dirimitur, vt præcis temporibus Merenda pro Prandio fuerit, Prandij nomine & vsu nondum inducto: deinde verò, vt luxus & nequitia serpit, cum à Merenda ad Cœnam, id est, à meridie ad vesperam, vnde vespernam Cœnam dixere, ieiunitas nimium longa videretur, prandij vsus in Merendæ locum & horam successerit. Merenda verò post eam horam, vnde nomen sumpserat, id est, post Meridiem, producta sit, qui hodiè que mos retinetur. Inde non quater modò, sed quinquies quotidie cibum capi solitum esse constabit. Quòd tamen non ita intelligendum est, quasi omnes sine discrimine toties comederint, verùm de pueris, qui famem non ferunt, & opificibus, seruis, viatoribus, quorum vires labore fractas, atque imminutas refici & augeri cibo necesse erat, item de senibus, qui valetudinis causa aliquod cibi ante cœnam sumebant, verum est. Reliqui homines liberaliter educati, semel tantùm, aut plurimùm bis comedebant, id quod ex pluribus veteribus Scriptoribus probant, Hieronymus Mercurialis Variarum lectionum libr. 4. cap. 17. in arte Gymnastica, lib. 1. cap. 11. & Aldus Manutius Pauli filius, libr. 1. de quæstis per epistolam, epistola 4. & alij.

Quid Ientaculum, Prandium, Merendæ, Cœnæ, Comeffatio fuerint.

CAP. XXV I I.

EX his igitur, quæ præcedenti capite dicta sunt, facillè intelligitur, quid ientaculum, Prandium, merendam, cœnam, comeffationem veteres appellârunt.

Ientaculum cibum erat matutinus, qui sumi solebat antequàm homines operas aggrederentur. Quanquam notat Festus, Prandium & ientaculum veteribus idem fuisse. Nomen habet ientaculum, à ieiunio, quòd ieiuni eo vterentur, vnde etiam ientare, quod ientaculo uti, vel ientaculum sumere significat. Ientaculum priùs dicebatur Silatum auctore Festo, cuius hæc sunt verba: Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus, appellabant, quia ieiuni vinum sili conditum ante meridiem absorbebat. Plutarch. in Symposiaci, libro 8. quæst. 6. ait, Priscos, cum & laboribus dediti, & temperantes essent, manè panem edisse, mero intinctum, aliud nihil, vnde etiam ientaculum vel prandium (hæc enim antiquitùs pro iisdem accipiebant) ἀκράτουμ dixerint, quòd ἀκράτου sit merum.

Prandium antiquitùs idem erat cum Ientaculo, postea verò distinctum, ita vt ientaculum sumeretur aliquantò ante prandium. Dicebatur prandium, quemadmodum Plutarch. in Symposiaci docet, πρὸ ἐνθίου quòd meridie sumeretur: ἐνθίου enim significare ait meridianum tempus, πρὸ τοῦ ἐνθίου ἐνθίου, quod significat, deesse, indigere, vt videantur voluisse matutinum cibum, & nutrimentum, quo vterentur, priusquam indigerent. Erant igitur prandia vt plurimùm breuissima, & parcissima. Sumptuosiora autem, & liberaliora, vel Festis diebus vsurpari solebant, vel nuptialia erant, vel ambitionis & largitionis, vel luxuriæ causa instituebantur. His causis exceptis & similibus, parè admodum prandebant, cœnabant largiùs. Ita Plutarchus in Symposiaci libr. 8. quæst. 6. scribit, Priscos Romanos moderatè prandere seorsim, cum amicis verò cœnare consueuisse, ideò que cœnam, quasi κοινὴν, id est, communem ipsis appellatam esse.

Merendam, Festus ait, antiquos dixisse pro prandio, quòd scilicet medio die caperetur. Nonius Marcellus auctor est, Merendam dici cibum, qui post meridiem daretur. Iosephus Scaliger notis in Varronem de re Rustica, docet, Merendam dictam esse, quæ iis, qui mererent ære, hoc est, mercenariis, data fuerit, adducens fragmentum Calpurnij: ---Sera cum venerit hora merendæ.

Cœnam, quam nunc dicimus, vespernam, veteres appellabant: quam autem prædium vocamus, illi cœnam appellabant, ait Festus. Isidorus lib. 20. cap. 2. Cœnam ait vocari à communione vescientium: κοινὴν quippe Græci commune dicunt, vnde & communicantes, quòd communiter, id est, pariter conueniant. Apud veteres enim solitum erat, in propatulo vesci, & communiter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Hæc illè. Hora Cœnæ apud Romanos, erat hora diei nona.

Ultima erat comissatio (sic enim scribendum esse, non comeffatio, docent, Aldus Manutius iunior in Orthographiæ ratione, Leonardus Malaspina, & alij) de qua sic Festus: Comissatio à vicis quos Græci κάμας dicunt, appellatur. In his enim habitabant, priusquam oppida conderentur, quibus in locis alij alios conuictus causa inuitabant. Alij à

comedendo vel comessendo deriuant. Contra Dionysius Lambinus Commentariis in Horatium, mutuatos esse ait Latinos hoc verbum à Græcis, vt alia pleraque, apud quos *κωμωδία* sit ebriorum aut intemperantium more se gerere, lasciuire, scortatum ire, &c. Vnde etiam Fuluius Ursinus comassari, dicendum existimat. Priorem tamen sententiam comestationem, à comedendo nomen habere, Læuinus Torrentius in Suetonij Vitellio defendit. Hoc quidem certissimum est, comestationes antiquis probatas non fuisse. Verùm nos reliquis omnibus prætermisissis, de Cœnis tantùm ad quas veteres conuiuas vocabant, pauca quædam in medium afferemus, & primùm quomodo Romani cibum ceperint, ostendemus.

Quomodo Romani cibum ceperint, atque de accumbendi, & discumbendi ratione. CAP. XXIIIX.

MAIORES nostri, inquit Seruius, sedentes epulabantur, quem morem habuerunt à Laconibus, & Cretensibus, vt Varro docet in libris de vita populi Romani, in quibus dixit, quid à quaque traxerit gente. Et Isidorus lib. 20. cap. 11. Apud veteres, inquit, non erat vsus accumbendi, vnde & confidere dicebantur: postea, vt Varro ait de vita populi Romani, viri discumbere cœperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus. Hæc ille, cum quo consentit Valerius Maximus, libro 2. capite 1. vbi tamen notat, posterioribus temporibus mulieres etiam contra morem maiorum cum viris accumbere cœpisse. Manauit autem hic mos accumbendi ad Romanos, vt verisimile est, post Asiam deuictam, Græciamque cognitam ab ipsis Græcis, quod innuere Horatius videtur, cum scribit.

Græcia victa suum victorem cepit, &c.

Quomodo accubuerint veteres, pauci rectè norunt, & est sanè res in tanta vetustate obscurissima. Iustus Lipsius, Hieronymus Mercurialis, & Dionysius Lambinus, præ reliquis omnibus, absit verbis inuidia, eum morem diligentissimè exposuerunt, à quibus ea, quæ huc conferre aliquid poterunt, mutuatus adscribam: plura ab illis ipsis petantur. Sic autem Iustus Lipsius lib. 3. Antiquarum lectionum: Accumbendi modum, quæ ex libris, quæ ex monumentis, hunc ferè fuisse collegimus. In cœnaculo mensa collocabatur rotunda, humilis: inferiorum quidem hominum tripes & ex simplici ligno: lautiorum citrea, aut acerna, aut lamina argentea interiecta: quem pes eburnus fabrefactus, purà in modum Pardi, aut Leonis, sustinebat. Circùm mensam tres, vt plurimum, lecti erant, ex quo Triclinij nomen. Vel duo etiam, quod Plautus Biclinium: posterior ætas à Vespasianorum imperio, Sigma vocare cœpit. Quod cum esset in formam hemicycli, aut lunatæ testudinis extractum, vocari placuit nomine literæ Græcæ: quia, vt ex marmoribus liquet, illa ætas sigma literam, vt mediam lunam scribebat. C. Sigma autem duobus lectis tantùm constituisse, colligo ex numero conuiuarum apud Martialem, Lampridium, & alios. Ij porro lecti internebantur aulæis, purpura, aut alia veste stragula pro copia, & inopia conuiuatoris. Id sub hotam cœnæ fiebat. Priusquam autem accumberent, lauabantur, atque togas mutabant vestibus, quas à re, Cœnatoria dixerunt. Tum etiam soleas pedibus demebant, ne lectum conspurerent. Cæterùm aut terni, aut quaterni vnum occupabāt. E Horatius:

Sæpe tribus lectis videas cœnare quaternos.

Si plures, sordidum id, & minimè lautum habebatur. Ita fiebat, vt ex vna communi mensa vix esset, vt supra XII. viderentur. A quo numero, illa Augusti famosa Cœna apud Suetonium *Δωδεκάθερος* dicta. Apud Macrobius tamen in Cœnæ Pontificiæ descriptione in duobus tricliniis decem modò conuiuæ nominantur: vt pateat in magnifico aliquo epulo vix binos lectum vnum occupasse. Iam verò modus accubitus hic erat. Accumbebant reclinata supra parte corporis in cubitum sinistrum, infera in longum porrecta ac iacente: capite leuiter erecto, dorso à puluillis modicè suffulto, quod si plures vno lecto decumberent, primus decumbebat ad caput lecti, cuius pedes porrigebantur ponè dorsum secundi: secundus verò occiput obuertebat ad vmbilicum primi, puluillo interiecto, pedes iacebat ad tergum tertij, & sic deinceps tertius, sic quartus. Iam qui primus, & ad caput lecti decumbebat, summus dicebatur: qui ad pedes, Imus: qui inter istos, Medius. Atque si tres conuiuè in vno lecto, medius dignissimus: proximus honore, summus: si quatuor, medium censeri arbitror, proximum à summo: si duo tantùm, dignissimus, summus fuit. Hæc ferè Iustus Lipsius vir clarissimus, cum quibus etiam ea conueniunt

niunt, quæ scribit Dionysius Lambinus in Satyram 4. lib. 2. Horatij, postrema scilicet eorum commentariorum editione: & Hieronymus Mercurialis lib. 1. artis Gymnasticæ, cap. II. qui etiam addunt, discumbentes, quàm diu vescerentur & potarent, eo corporis sicu mansisse: vbi verò cibum capere desissent, vel intermisset, tum dorsi spinam quæ antea erat inflexa, & ad epulandum composita, reposuisse, & caput in cervical reclinaffe: nonnunquam etiam sedentium instar erexisse. Atque hæc quidem in priuatis conuiujs ad hunc modum plerumque obseruabantur. In publicis autem epulis, & cœnis nuptialibus, cum magna hominum multitudo conueniret, numerus discumbentium obseruari non poterat, sed plures ternis aut quaternis in vno lecto accumbebant, id quod præter Plutarchum docet lapis vetustissimus, qui habebatur Patavij in ædibus Rhamnusijs, in quo triclinium vetus conspicitur: quem, cum de multis huc pertinentibus nos moneat, ex Hieronymi Mercurialis arte Gymnastica lectoris studiosi oculis subiicere volui.

Hoc triclinium, inquit Mercurialis, præter alia, tria non adeò vulgata monstrat nobis Vnum est, quod memoriae prædidit Varro, scilicet, quo tempore vsus Cameræ ignorabatur, vela ad excipiendum puluerem, ne super mentas spargeretur, atque dapes simul confpurcarent, & conuiuas, solita in triclinijs suspendi, atque ab Horatio aulaa vocata, his carminibus designari lib. 2. Satyr. 8.

Interea suspensa graues aulaa ruinas

In patinam fecere, trabentia pulueris atri,

Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.

Quem morem hodiè Principes & Monarchas seruare compertum est: apud quos, mentas sub quibusdam veluti tentorijs sericis parari sæpe videmus. Alterum est, quod in varijs nostris lectionibus docuimus, nimirum priscis illis temporibus, priusquam coronæ ex floribus, herbis, & auro in vsu venirent. Cœnatos, cum ad dolores capitis ex cibo & potu auerruncandos, tum ad ebrietatem compescendam, laneis & lineis vinculis tempora, & frontem vincire solitos, quod minimè puto absque ratione fuisse excogitatum: cum venæ, arteriæ, cæteri que capitis meatus quò magis coacti, atq; astricti sunt, eò minus vapores à vino, & cibis sursum elatos, simulque molestias varias inducentes, recipiant. Tertium est id, quod luculentissimè Athenæus tractauit, apud quem scriptum & probatum inuenitur, priscos illos primùm cornibus bouum potasse, indeque κερσσαι, id est, temperare vinum aqua, *δὲ τὸ τὴν κερσάων*, id est, à cornibus, vocatum esse: tum cornua illa non solum auro, & argento ornata, verùm etiam argentea, & aurea esse facta, illisque continuas sibi ipsi mutuo propinare consueuisse. Appicti etiam sunt duo pueri, quorum alter mensæ ministrabat, & conuiuis frigidam, & calidam præbebat, quem cunctos, ne ab ipso malè tractarentur, reueritos esse, & ab eo mordendo abstinuisse, verisimile fit. Extrat apud Agellium lib. 13. cap. II. fragmentum quoddam Varronis ex Satyris Menippæis, quod cum de numero conuiuarum, & alijs ad conuiuia veterù pertinentibus multa habeat notatu digna, visum fuit iis, quæ de accumbendi & discumbendi ratione diximus adiicere. Sic autem Agellius: Lepidissimus liber est M. Varronis ex Satyris Menippæis, quæ inscribitur: Nelcis, quid vesper ferus vehat: in quo disserit de apto cõuiuarum numero, deq; cõuiuij habitu, cultuque. Dicit autè, conuiuarum numerum incipere oportere à Gratiarum numero, & progredi ad Musarum, id est, proficisci à tribus, & consistere in nouem: vt, cum paucissimi conuiuæ sunt, non pauciores sint, quàm tres: cum plurimi, non plures, quàm nouem. Nam multos, inquit, esse non conuenit, quòd turba plerumque est turbulenta, vt Romæ quidem constat, sed & Athenis. Nusquam autè plures curabant. Ipsum deinde conuiuium constat, inquit, ex rebus quatuor, & tum denique omnibus suis numeris absolutum est, si belli homunculi collecti sunt, si lectus locus, si tempus lectum, si apparatus non neglectus. Nec loquaces autem, inquit, conuiuas, nec muros legere oportet: quia eloquentia in foro, & apud subsellia: silentium verò non in conuiuio, sed in cubiculo esse debet. Sermones igitur id temporis habendos censet, non super rebus anxjis, aut tortuosis, sed iucundos, atq; inuitabiles, & cum quadam illecebra & voluptate vtiles, aut quibus ingenium nostrum venustius fiat, & amœnius. Quod profectò, inquit, eueniet, si de id genus rebus ad communem vitæ vsum pertinentibus confabulemur, de quibus in foro, atque in negotijs agentes loqui non est ocium. Dominum autem, inquit, conuiuij esse oportet non tam lautum, quàm sine sordibus. Et in conuiuio legi non omnia debent, sed ea potissimùm, quæ simul sint *βιωπηγῆ*, & delectent, &c. Hætenus ex Varrone Agellius, de quibus etiam nonnulla Plutarchus in Symposiacis & Macrobius in Saturnalibus.

ICON TRICLINII,
cuius priori huius paginæ latere facta est mentio.

De partibus Cœnæ.

C A P. X X I X.

EXplicata accumbendi, ac discumbendi ratione, mensam nunc instruemus. Qua in eundem sequemur Iustum Lipsium, qui hanc materiam eruditè, & eleganter explicavit libr. tertio Antiquarum lectionum. Sic enim scribit: Cœnam antiqui in tres partes tribuerunt, siue placet dicere missus. Primum missum ante cœnam siue gustationem, siue gustum dixerunt: secundum, in quo præcipui & lautissimi cibi, propriè cœnam: tertium, in quo bellaria, mensam pomorum, siue mensas secundas. De Antecœna testis est Macrobius: de gustatione Petronius Arbitr: de gustu, Martialis. Eadem cœnæ pars prandiū ab Horatio dicta est, his versibus:

*Ætates peraget qui nigris prandia moris
Ille salubres finiet, &c.*

Hoc enim dicere ibi Carius voluit, initio cœnæ ponenda mora esse, quod Galenus & Medici probant: non autem nihil sumendum præter mora. Vocarunt Antecœnam etiam Promulsidem, idem videlicet, quod daretur ante mulsum. Nam antiqui in conuiuio non temerè primam sitim, nisi mulsio sedabant. Quod ipsum principio cœnæ, vel confectum apponi moris fuit, vel eius loco separatum vinum, & mel, vt conuiuia quisque pro arbitrio id temperans, mulsum sibi conficeret. Hanc sequitur Cœna, cuius quod præcipuum ferculum erat, caput Cœnæ dicebatur. Cæterùm moris erat, vt est apud Athenæum, domino conuiuij simul ac decubisset, schedam dari, quæ descripta ordine obsonia omnia haberet, vt iam tunc sciri posset, quid primum, quid postremum coquus missurus esset. Extat apud Macrobius libro tertio Saturnal. cap. 13. descriptio Cœnæ Metelli Pontificis, vnde quis veterum luxus fucrit, facillè intelligitur. Sic enim Macrobius, postquam ordine enumerasset eos, qui accubissent, pergit: Cœna hæc fuit: Ante cœnam echinos, ostreas crudas, quantum vellent, pelorydas, sphondylos, turdum, asparagos, subtrus gallinam altilem, patinam ostearum peloridum, balanos nigros, balanos albos. Iterum sphondylos, glycomaridas, vrticas, sicedulas, lumbos, capragines, aprugnos, altilia ex farina inuoluta, murices, & purpuras. In cœna, sumina, sinciput aprugnum, patinam piscium, patinam suminis, anates, querquedulas elixas, lepores, altilia assa, amyllum, panes Picientes. Hætenus Macrobius. Cœnæ initium fuisse veteribus lactucam, oua, & lucanicos, vel ex Varrone & Cicerone epistolis ad Papirium Pætum manifestum. Verùm de plurimis veterum eduliis Macrobius lib. 3. cap. 13. 15. & sequentibus multa habet, quemadmodum etiam Plutarch. Plin. & ex recentioribus Cælius Rhodiginus antiquarum lectionum lib. 27. & 28. & alibi, atque Hieronymus Mercurialis in variis lectionibus.

Secundæ mensæ dicebantur mensæ pomorum, cum scilicet apponerentur bellaria, quo vocabulo omne genus secundæ mensæ significari, puta, nuces, pira, poma, ficus, oleas, vuas, & alia, de quibus, eorumque generibus multa habet Macrobius libro Saturnaliorum 3. cap. 18. 19. & 20. docet Varro in Satyra Menippæa apud Agellium. Cæterùm cum in tantum luxuria cresceret apud Romanos, vt ea modum non inueniret, legum animaduersione opus fuit. Hinc igitur ortæ leges sumptuariæ, de quibus nos libro 8. dicemus. Est & hoc silentio nequaquam prætereundum, moris apud antiquos fuisse in conuiuio ante triclinia saltare & canere, qua de re videndus Macrobius lib. 3. Saturnaliorum, cap. 14. Cælius Rhodiginus lib. 27. cap. 26. & alij passim. Veteres foris cœnare, nec mensam omnino tollere, sed semper aliquid super ea relinquere consueuisse, Macrobius Plutarch. in Quæst. Rom. & Sympofiacis, & alij tradunt.

De poculis, & eorum generibus.

C A P. XXX.

ACTIBUS ad potum nos nunc conuertemus, & videbimus, quis in eo veterum mos fuerit. Hieronymus Mercurialis Medicus doctissimus lib. 1. Variarum lectionum, cap. 22. Variis, inquit, mensuris antiquos potasse, non me later: sed ex eis tres potissimum obseruare soleo, Sextantem, Deuncem, & Trientem, quarum duas rariùs, tertiam frequentius, & à pluribus, in quotidiano victu vsuipatam puto. Sextante temperatos, ac valetudinarios, Deunce intemperatos, & bibaces potasse, valdè vero simile est. Nam Suetonius auctor est, Augustum Cæsarem, sextante bibisse, eumque sexies tantum in conuiuio publicis ori admouisse. Martialis item de seipso, & Cinna:

Sextantem poto, tu potas Cinna deuncem,

Et quereris quod non Cinna bibamus idem.

Item de Lusco bibone, ad Aulum:

Potor nobilis, Aule, lumine vno.

Luscus Phryx erat, alteroque lippus.

Huic dicit medicus, Bibas caueto:

Vinum si biberis, nihil videbis.

Ridens Phryx oculo, Valebis, inquit.

Miseri sibi protinus deunces.

Sed crebros inbet. Exitum requiris?

Vinum Phryx, oculus bibit venenum.

Ex quibus in eam facillè venire coniecturam possumus, Deuncem, siue vnciarum:

vndecim calicem ebriosorum potiùs, & intemperatorum hominum mensuram extitisse. Cæterùm quod in communi omnium ferè vsu esset crater, quinque paulò, plus minùsve vnciarum appellatus Triens, idèd mihi pro comperto habendum videtur, quoniam Pœtæ, qui omnibus aliis auctoribus, meliùs veterum, in edendo præsertim, & bibendo, mores expresserunt, cùm de huiuscemodi potus mensuris, vasisque loquuntur, ferè semper trientes nominant. Proper. lib. 3.

Cùm fuerit multis exacta trientibus hora. Perf. Sat. 3.

Sed tremor inter vina subit, calidùmque trientem.

Martialis verò, quem cæteris copiosius de hisce rebus luisse apparet, lib. 1.

Crebros ergo bibas licet trientes. Et lib. 4.

Sed nec post primum legat hæc, summùmne trientem,

Sed sua cùm medius prælia Bacchus amat.

Et alibi sepe. Vnde conicere quivis potest, calices quotidianos, & à cunctis ferè pro potu vsitatos, trientes fuisse, quæ erat quarta sextarij pars. Ex quo etiam ad credendum inducor, sextarium forsàn eam fuisse potus mensuram, quam in Cœna quotidie sumebant, quàmque in quatuor partes, siue in trientes quatuor prouidebant. Quanquàm non ignoro, interdum nullam esse in bibendo seruatum mensuræ rationem: quemadmodum inuitat Martialis Caium Proculum lib. 11.

Quincunces, & sex cyathos, bessémque bibamus

Caius ut fiat Iulius & Proculus.

Et quemadmodum in conuiujs publicis factitatum, rationi consentaneum est: in quibus refert Alexander Trallianus libro Problem. 1. institutum esse, vt contrarijs poculis vterentur, in principio scilicet minutis, in fine verò amplioribus. Vt enim epularum gratia, in quibus frequentius bibere decebat, veteres crebrius potarent, à paruis calicibus inchoabant, & in capaciores desinebant, quippe cùm parua implere satis, vbi potare liberalissimè liberet, nequirent. Quòd si ab amplioribus incœpissent, ocyùs repleri necesse erat, & subinde minùs potare. Siquidem natura à largo protinus haustu accepto veluti expleta, copiam omnem subsequenter contemnit: ex aduerso, si paruis poculis assueta paulatim ampliora exhibeantur, facilè copiam quamcunque sustinet. Hactenus Mercurialis. Veteres cornibus potare solitos, paulò antè ex eodem Mercuriali audiuius. Varias poculorum appellationes, & varia eorum genera reperias apud Nonium Marcellum capite de generibus vasorum & poculorum, & apud Cælium Rhodiginum lib. 27. cap. 27. & alios. Quòd veteres & frigidam & calidam potarint, quòd vina sepiùs aqua temperarint, eaque nonnunquàm niue, aut in puteo, aut alia ratione refrigerarint, pluribus explicat Hieronymus Mercurialis lib. 1. Variarum lectionum, cap. 8. & 18. & Plutarch. in Symposiacis. De calida aqua siue calda etiam Iustus Lipsius libro Electorum, cap. 4.

Iam & hoc notandum, in cõuiujs moris fuisse, vt talis, astragalisve sorte missis Symposiarcha, quæm alij Regem, alij Magistrum conuiuij, Varro Modimperatorem appellat, duceretur: nonnunquàm etiam sola corollæ impositione diceretur, qui conuiuij præses Coniuiales leges præfigeret, de quo, qualis eligi, & qualem is sese præbere debeat, pluribus docet Plutarchus lib. 1. Symposiacôn, quæstione quarta. Magisteriorum huiuscemodi, quæ & regna vini dicuntur, sepiùs à veteribus scriptoribus fit mentio. Cato apud Ciceronem de Senectute: Me verò & Magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur in poculo, &c. Legum verò coniuualium meminit Cicero in Verrem, vbi inquit: Iste enim Prætor seuerus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquàm paruisset, illis diligenter legibus, quæ in poculis ponebantur, obtemperabat.

Cæterùm in omni conuiuio, cùm paulò hilariùs inuitare sese vellent, hunc solemnem morem obseruabant, vt à summo biberent ad imum: hoc est, ab eo conuiua, qui summus accumbebat, vsque ad imum. Solemne & hoc erat, vt Diuo alicui libarèt, hoc est, ex patera leuiter vini aliquid defunderent vel in mensam, vel in terram, vel in alium quemque locum pro re nata: vtque in Domine aut amicæ honorem cyathum ebiberent, eamque polàm nominarent, quod qua verborum forma fecerint, ex Plauti Stichò intelligimus, vbi Sangarinus ita loquitur:

Bene vos, bene nos, bene nostrum etiam Stephanum.

Ita enim loquebantur concisè, pro eo quod esset, Bene vos viuere precor, bene valere.

Quin & illud vsurpabant, vt in honorem amici, aut amicæ tot cyathos biberent, quot literæ in eo nomine essent. **Martialis:**

Nania sex cyathis, septem Iustina bibatur. Et lib. 9.
Nunc mihi dic, quis erit, cui, te Calatisse, Deorum,
Sex iubeo cyathos fundere? Caesar erit.
Subtilis aptetur decies rosa criminibus, vt sit
Qui posuit sacra nobile gentis opus.
Nunc bis quina mihi da suauia, fiat vt illud
Victor ab Odryso quod Deus orbe tulit.

Cyathorum, rosarum, basiorum numerus respondet his tribus nominibus, Cæsar, Domitianus, Dalmaticus. De sermonibus, qui in conuiuibus agitari solebant. Plutarchus in Sympotiasticis, Macrobius in Saturnalibus, Varro in Satyris Menippæis apud Agellium, & alij. Atque hæc de conuiuibus & eorum ritibus hæctenus. **Qui** plura vult, legat eos, quos paulo antè dixi, auctores, Cælium Rhodiginum, Hieronymum Mercurialem, & in primis Iusti Lipsij, viri clarissimi, tertium Antiquarum lectionum librum, ex quo pleraque descripsi: multa etiam omisi, quæ diligens lector ex illo ipso Lipsij libro petet, ad cuius etiam, sicut & aliorum viri illius doctissimi scriptorum, lectionem studiosos sedulo hortor.

De vestibus Romanorum in genere.

C A P. X X X I.

Non sunt in his Antiquitatum libris vestimentorum genera prætermittenda. Nam, quantum eorum cognitio ad veram multorum veterum scriptorum sententiam intelligendam faciat, non opus est explicatione. Sunt autem vestimenta, vt Vlpianus docet, aut virilia, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria, eaque vel induendi, vel præcingendi, vel amiciendi, vel insternendi, vel iniiciendi, vel accubandi causa parata sunt. Virilia sunt, quæ ipsius patrisfamiliæ causa parata sunt, togæ & tunicæ, palliola, vestimenta stragula, amphitapa, & saga, & reliqua similia. Puerilia sunt, quæ ad nullum alium vsu pertinent, nisi ad puerilem, veluti togæ, prætextæ alicubi, & chlamydes, pallia, quæ filiis nostris comparamus. Muliebria sunt, quæ matrisfamiliæ causa parata sunt, quibus vir non facile vti potest, sine vituperatione, veluti stolæ, pallia, tunicæ, capitia, zonæ, mitræ, quæ magis capitis tegendi, quam ornandi causa comparata sunt: plagulæ, penulæ. Communia sunt, quibus promiscuè vtitur mulier cum viro, veluti si euasodi penula, palliûm ve est, & reliqua eiusmodi, quibus sine reprehensione, vel vir, vel vxor vtatur. Familiaria sunt, quæ ad familiam vestiendam parata sunt: sicut saga, tunicæ, penulæ, lintea, vestimenta stragula, & cætera similia. Hæctenus Vlpianus. Dicemus de singulis, & primùm de virilibus.

Quid toga & tunicæ fuerint, cum prolixior earum tractatio sit, peculiaria illis capita tribuimus.

Palliolium, diminutiuum à pallio, vestimentum lancum erat. Pallium autem vestis Græcorum propria, vt toga Romanorum.

Vestimenta stragula dicebantur, quæ insternebantur. **Varro** lib. 4. de ling. Lat. **Quicquid** insternebant, à sternendo, stragulum appellabant.

Amphitapæ vestes dicuntur vtrinque habentes villos. **Lucil.** lib. 1.

Psila, atque amphitapa villis ingentibus molles.

Hæc substernebantur dormientibus. **Lucil.** lib. 6.

Pluma atque amphitapa, & si aliud quid deliciarum.

Varro Manio: Alterum bepe acceptum dormire super amphitapa bene molli.

Sagum, vestimentum militare erat, quod armis superinduebatur. **Strabo** & alij Gallicam vocem esse testantur.

Chlamys, ab Vlpiano inter vestimenta puerilia refertur, aliàs est vestis militaris.

Penula, vestis est, quam supra tunicam accipimus. **Pomponius Pannuccceatis:** Penulam in caput induce, ne te noscat. **Varro** Virgula diuina: Non quaerenda est homini, qui habet virtutem, penula in imbro. Hac utebantur veteres arcendis pluuiis, **Lanpridius** in Alexandro. **Quin** etiam veteres abusiue Penulam dixerunt omne quicquid tegetet. Penularum inultus vsus apud Romanos temporibus Augusti, & post. Tum enim spreta toga, penulis ferè, lacernis, aut solis tunicis, isque coloris pulli,

Antiquitatum Romanarum
 ICON IMPERATORIS PALUDATI.

utiebantur: nonnulli tamen deliciores coloris amethystini aut coccinei, de quo vide A
 Iusti Lipsij Electorum librum cap. 13.

Lacerna, vestis militaris erat. Propertius:

Texitur hac castris quarta lacerna tuis.

Verum & hæc per bella ciuilia in urbem irrupit, & frequenter vsurpata, & gestata est,
 non à vulgo tantum, verum etiam à Senatoribus: qua de re videndus Iustus Lipsius.

Paludamentum, ait Nonius, est vestis quæ nunc Chlamys dicitur. Sallustius histor.
 lib. 3. Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum

defen-

A defensus, postquam ex sarcinis paludamenta astari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. Festus omnia militaria ornamenta paludamenta dici ait. Varro li. 6. de ling. Lat. Paludata à Paludamentis : sunt insignia & ornamenta militaria. Ideò ad bellum cum exit Imperator, ac lictores mutant vestem, & signa incinuerunt, Paludatus dicitur proficisci : quæ, propterea quòd conspiciuntur, quæ ea habent, ac fiunt palàm, paludamenta dicta. Propriè tamen Paludamentum Imperatorum erat, non solum purpura, sed cocco etiam, auròque distincta, vt Isidorus scripsit. Livijs paludamentum pro veste militari, etiam eius, qui non esset Imperator, posuit in historia Horatij lib. 1. Imperatoris Paludari icona ex veteribus monumentis Lazarus Baysius publicè donauit, quam & nos hîc subiecimus.

B Apud Nonium Marcellum & hæc vestium nomina leguntur.

Abolla, vestis militaris erat. Varro Cosmoterine : *ἄβωλα φορεῖται κόρησι*: Toga tracta est, & abolla data est ad turbam, vbi sera militia in munera velli, vt præstarem.

Tunicam rallam, tunicam spissam.

Ricinium, omne vestimentum quadratum. Ij, qui XII. interpretati sunt, esse dixerunt, virilem togam prætextam clauo purpureo. Festus. Varro libro 4. de ling. Lat. Antiquissimi amictui Ricinium, id quòd eo utebantur duplici, ab eo, quòd dimidiam partem retrosum iaciebant, ab reiciendo Ricinium dictum.

C Lana, vestimentum militare, quòd supra omnia vestimenta sumitur. Vsurpabatur etiam in sacrificiis. Varro lib. 4. de lingua Latina: Lana, quòd de lana multa. Duarum enim togarum instar, vt antiquissimum mulierum, ricinium, sic hoc duplex virorum. Festus: Lana vestimenti genus habitus duplicis.

Subucula, erat interior virorum vestis, quæ proximè cutem attingebat, à subtus dicta, vt vult Varro lib. 4. de lingua Latina. Idem libro 1. de vita populi Romani apud Noniũ: Postquam, inquit, binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare, Subuculam, & indusium, siue (vt alij scribunt) intusium, &c.

Cæscium, linteolum dicitur purum & candidum à cædendo, quòd ita ad candorem perueniat, vel quòd oras circumcisas habeat. Plautus Epidico: Linteolum Cæscium.

Patagium, aurea clamys, quæ preciosis vestibus immitti solet.

D Supparũ, est linteum femorale, vsque ad talos pendens, dictum, quòd subtus appareat.

Carbasus, pallium, quo fluuij amictuntur, vel opulentiæ causa, vt sericum, aut lino tenui. Hæc & quædam alia vestium nomina apud Nonium Marcellum leguntur, & explicantur, quæ hîc paucis repetere volumus : addituri etiam vocabula vestium muliebrium, si prius de Toga, Tunica, & Trabea dixerimus.

De Toga, & eius multiplici differentia. CAP. XXXII.

T Oga antiquitus propria Romanorum, pacis tempore, vestis, à tegendo corpore, vt Varro docet, appellata, amictus exterior fuit: de qua quid passim apud scriptores veteres reperiat, hîc exponemus. Primum autem de materia & forma eius dicemus, post varia genera explicaturi. Ad materiam, quòd attinet, lanea ea fuit, id quòd Martialis multis locis ostendit, & Varro, cum scribit: Toga lana, quòd de lana multa, duarum enim togarum instar. Forma semicirculari primum fuit, vt perspicuè docent Dionysius Halicarnassæus, Quintilianus, & Isidorus: quanquam alicubi quadratam fuisse Athenæus significare videatur, vbi sic scribit: Romani in Asia, vt vim Mithridatis effugerent, ad templa confugerunt, & quadratis vestimentis abiectis pallia sumpserunt. Id verò de togis intelligendum esse, quòd iis abiectis pallia Romani sumpserint, docet Cicero, qui eiusdem historiae meminit oratione pro Posthumo. Sed potior est superiorum auctoritas, præsertim cum Dionysius expressè dicat, togas non fuisse amictũ quadratum. Hæc enim sunt ipsius verba, de Tarquinio Prisco loquentis: amictum ipsius fuisse togam pictam purpuream, qualia fuerint Lydorum, atque Persarum regum gestamina, nisi quòd non quadrata, vt illa, sed figura semicirculi. Hoc genus Romani togam, Græci *ἀμικτω* appellant, &c. Hactenus illè. Tunicæ porro superinietam testimonio præter alios est Agellius, cum scribit, antiquitus sine tunicis, sola toga amictos fuisse: & Asconius in Scaturianam: Cato Prætor iudicium, quia ætate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus. In forum quoque sic descenderat, iũque dicebat; idque repetierat ex vetere consuetudine, secundum, quam & Romuli ætatis statuæ in Capitolio, & in Rostris Camilli fuerunt,

togata sine tunicis. Adde etiam Plutarchum, qui scribit, Tiberium Gracchum fugientem togam dimisisse, atque in tunica cecidisse. Apertam fuisse cognoscitur ex Valerio, de Nafica loquente libro tertio. Lauam manum apertæ togæ circumdedit: & ex eo, quod toga dicebantur amicitri, ipsaque amictus, & amiculum vocabatur: vnde idem libro 2. Iussit eum toga lacinij abscissis amictum, discinctaque tunica indutum nudis pedibus adesse: & Agellius lib. 11. Obtentu togæ tanquam se amiciens. Aldus Manutius Pauli filius eam non apertam, sed à summo ad imum integram, nulla scissura, nullis manicis fuisse, & brachia li emittenda forent, reiecta in tergum ima toga expedita fuisse, probare contendit. Per annum tamen, sumpta virili toga, modestiæ causa, togam in humerum reici non consueuisse, ibidem ex Cicerone monet, qui in oratione pro Cælio sic scribit: Nobis quidem olim annus erat vnus ad cohibendum brachium toga constitutus.

Cingeretur, necne toga, de eo controuertitur inter viros huius ætatis doctissimos. Carolus Sigonius cingi eam consueuisse asseuerat, & triplicem fuisse cincturam scribit laxiorem, attriorem, & cinctum Gabinum. Laxiorem ait fuisse, quæ togæ lacinia traheretur, de qua Macrobius libr. 2. Cæsar ita toga præcingebatur, vt trahendo laciniam, velut mollis incederet, vt Sulla tanquam prouidus dixerit Pompeio: Caue tibi illum puerum malè præcinctum Astrictiorem, qua sinus togæ in anteriore parte conficeretur, nec toga ad pedes deuenire permitteretur, vnde altè præcincti, pro expeditis, dicti sint. Quibus contrarium scribit Aldus Manutius, & locum Macrobij, quem Sigonius adducit, de mendo suspectum ait, cum Suetonius eadem de re loquens, tunica, non toga malè cinctum Cæsarem fuisse dicat. Verba Suetonij sunt: Cultum etiam notabilem ferunt. Vsum enim lato clauo ad manus fimbriato, nec, vt vnquam aliter, quam vt super eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura: vnde emanasse Sullæ dictum, Optimates sapius admonentis, vt malè præcinctum puerum cauerent. Hæc Suetonius, cuius auctoritatem, vt, qui de genere vestium, teste Seruio, librum scripserit, Macrobio anteferendam esse, Manutius existimat, & discinctam togam, maiorem habuisse dignitatem, ideòque nemini vitio datam fuisse, ex Quintiliano probat. Sinum autem togæ, cuius idem Suetonius de cæde Iulij Cæsaris verba faciens, meq̄ inuit, extremam partem togæ fuisse, nec alios sinus veteres in vsu habuisse: eos verò sinus, qui apud Quint. Tertul. Apuleiũ, Statiũ, & alios leguntur, nouũ inventũ posteriorũ tẽpõũ fuisse, his verbis Quintiliani confirmavit: Veteribus nulli sinus, posterioribus perquam breues, &c. Per veteres, Ciceronis ætatem intelligens. De nouis autem posteriorum temporum finibus scribit Manutius, eos non attextos, sed asutos, vel appensos in toga fuisse: quorum alter superior à dextro latere ad sinistrum humerum, tanquam balteus obliquè duci, alter inferior ab umbilico demitti, sic, ne infra imam togam deflueret: ab Oratore autem in dextrum humerum: quemadmodũ ille superior in sinistrum, reici consueuisse, quod Quintiliani verba declarant. Hæc ferè Aldus Manutius. Quin etiam sinus togæ gremium fuit, vnde illud Liuij de Fabio Legato in Senatu Carthaginis: Sinu ex toga facto: Sinu effuso: quod dixit Florus: Excusso togæ gremio.

De Cinctu Gabino sic Isidorus: Cinctus Gabinus dicitur, cum ita imponitur toga, vt togæ lacinia, quæ post reicitur, attrahatur ad pectus, ita, vt ex vtroque latere pendeat, vt Sacerdotes pingebantur. Item Seruius exponens versum illum Virgilij:

*Ipsè Quirinali trabea, cinctuque Gabino,
Insignis referat stridentia limina Consul:*

inquit: Gabinus cinctus est, toga sic in tergum reiecta, vt vna eius lacinia, à tergo reuocata hominem cingat. Hoc autem vestimenti genere utebatur Consul bella indicturus, ideò, quia cum Ganij Campaniæ ciuitas sacris operaretur, bellum subito venit, tum ciues accincti togis suis ab agris ad bella profecti sunt, & adepti victoriam, vnde hic est ortus mos.

Togæ mensura non eadem omnibus, sed, vt inquit vetus Horatij interpres Porphyrio, pro opibus varia fuit. Quibus enim domestica res angustior, iis togæ parue: quibus ampla, maiores. Hinc illud Horatii epistola 19. lib. 1.

Arta decem comitem sanum toga.

Et Epistola 20.

Exiguæque toga simul et textore Catonem.

Iusta verò togæ mensura sex vlnarum fuit. Horatius epistola 4.

Vides ne sacram metiente vitam.

Cum bis ter vlnarum toga, &c.

Quo loco subiungit Porphyrio : Hanc esse iustam togæ mensuram , intelligendum. Nec discrepant Quinctiliani verba: Pars, inquit, togæ prior mediis cruribus terminatur, posterior eadem proportione. Longiorem tamen stante Republica togam fuisse videri, ad caleos videlicet , de quo sic Quinctilianus : Togam veteres ad caleos vsque demittebant, vt Græci pallium, idque vt fiat, qui de gestu scripserunt, Plotius, Nigidiusque præcipiunt. Et Cicero de toga prætexta Quinctij Tribuni plebis loquens in Cluentiana: Facite, vt non solum mores eius, & arrogantiam, sed etiam vultum, atque amictum, atque illam vsque ad talos demissam purpuram recordemini. Idem ostendit vetus illa lex, quæ Romulo adscribitur: Quisquis demissam ad talos togam in vrbe habeto: de quo nos alibi dicemus. Togæ componendæ quæ cura fuerit, quod artificium, vt rugæ, tilix, tabulata, umbones fingerentur, indicat in libro de pallio Tertullianus. De colore togæ dicemus tum, quum, quæ fuerit toga pura, explicabimus.

Vfus autem togæ proprius Romanorum fuit, vt Græcorum Pallium. Itaque Togati pro Romanis dicti, vt Palliati pro Græcis. Et fabulæ togatæ fuerunt, in quibus Romani inducebantur: vt palliatæ, in quibus Græci. Et Galli, atque Hispani, teste Strabone, Togati vocati, qui victum, cultumque Romanorum adsciuerunt. Quare Suetonius: Augustus, inquit, inter varia munuscula togas insuper, & pallia distribuit, lege proposta, vt Romani Græco, Græci Romano habitu vterentur. Cicero pro Rabirio, obiectum dixit Rabirio, quod Alexandriæ palliatus fuisset. Et Scipioni obiecit, inquit Liuius, quod cum pallio, crepidisque inambulasset in Gymnasio. Cicero etiam obiecit Verri, quod stererit soleatus Prætor cum pallio purpureo, muliercula nixus in littore. Et in Antonium dixit de iudice Græco Romæ iudicante: Iudex modò palliatus, modò togatus.

Eadem toga pacis fuit insigne, vt sagum belli, vnde togati fati oppositi. Etenim in tumultu priuati togas, magistratus prætextas ponebant, & saga militaria sumebant, vt idem ostendit eodem in loco. Quamquam etiam in castris vsum togæ fuisse, ex multis Liuij & Plutarchi locis appareat, ex quibus tamen Aldus Manutius colligit, non omnes milites, sed Centuriones tantum, & equites: ac quidem in castrorum ocio, non autem in acie, toga vfos fuisse, qua de re vide ipsum prolixè differentem lib. 2. de Quæsitis per epistolam, epist. 1.

Honestiores fœminæ toga non utebantur, sed eius vice stola. Quæ tamen obscuro loci essent, item ancillæ, & mulieres impudicæ togam ferebant, vnde apud Poëtas sæpe togatæ mulieres matronis opponuntur, quippe eo nominæ meretrices notabantur. Exulibus Romanis, quibus aqua & igni esset interdictum, vti toga non licuisse docet Plin. lib. epist. 4.

Cæterum mutata Republica, & imperio labente, toga, quæ olim necessaria ciuibus erat, apud paucos, & non nisi honestiores, remansit. Vulgus spreta ea, abiit ad Penulas, Lacernas, aut Tunicas solas: eaque coloris pulli. Cæpit id statim sub Augusto, de quo Suetonij verba sunt cap. 40. Etiam habitum, vestitumque pristinum reducere statuit: ac visa quondam pro concione Pullatorum turba, indignabundus, & clamitans: En, ait:

Romanos rerum dominos, gentemque togatam.

Negotium Ædilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro, circove, nisi positis lacernis, togatum consistere. Post Augustum, vt libertas, sic toga magis, magisque exoleuit. Hadriani quidem temporibus, vix in Senatoribus & Equitibus ius suum tenuit, adiuta Principis edicto, de quo Spartianus in Hadriano: Senatores & Equites Romanos semper in publico togatos esse iussit, nisi si à cœna reuerterentur. Appianus, qui eodem ferè tempore vixit, memoriæ prodit, in solis propemodum Senatoribus reliquum togæ vsum tum fuisse, de quibus vide pluribus agentem Iustum Lipsium libro primo Electorum, cap. 13. & Aldum Manutium, Pauli F. loco quem supra indicaui. Atque his in vniuersum de toga cognitis, nunc de generibus eius agamus. Fuerunt autem hæc: Prætexta, Candida, Pura, Pulla, Sordida, Picta, Purpurea, Palmata.

TOGA PRÆTEXTA dicitur à prætexendo, quia ei purpura, vt ait Macrobius, prætexta erat: hoc est, quia purpuram in ora habebat, vnde etiam Græci scriptores περιπέριον vocant, id est, circumquamque purpuram habentem. Hac utebantur pueri vsque ad annum xvij. qui annus tyrocinij dicebatur. Cuius moris causas plures Macrobius libro Saturnaliorum primo, capite sexto indicat. Scribit enim, primis Reipublicæ Romanæ temporibus puerilem ætatem prætextam non vsurpassisse: sed postea Tarquinium De-

marati exulis Corinthij filium, Priscum, quum de Sabinis triumphum ageret, filium suum, annos quatuordecim natum, quod hostem in eo bello manu percussisset, & pro concione laudasse, & bulla aurea, prætextaque donasse, eumque adhuc puerum ultra annos fortem præmiis virilitatis & honoris insigniuisse. Inde deductum morem, ut prætexta, & bulla in vsum puerorum nobilium usurparentur, ad omen & vota concilian de virtutis, ei similis, cui primis in annis munera ista cessissent. Alias deinde aliorum sententias subiicit, videlicet Tarquinium Priscum eum ingenuorum puerorum cultum inter præcipua duceret, instituisse, ut Patricij bulla aurea cum toga, cui purpura prætextatur, vterentur, illi scilicet, quorum patres Curulem gessissent magistratum: cæteris autem, ut prætexta tantum vteretur, indulgisse, sed usque ad eos, quorum parentes equo stipendia iusta meruissent: Aut, quod rerum antiquarum peritissimi tradunt, Romulum, cum ad consolandum raptas spondidisset, se eius infanti, quæ prima sibi ciuem Romanum esset enixa, illustre munus daturum. Hostium Hostilium Hersylia filium, quod ea prima ex omnibus Sabinis mulieribus raptis partum edidisset, bulla aurea, ac prætexta insignibus honorasse: Aut, Togam prætextam pueris datam, ut ex purpura robore, ingenuitatis pudore regerentur. Aut, quam Verrij Flacci sententiam esse ait, togæ prætextæ vsum primum ei puero concessum, qui, cum Circensium die de cœnaculo pompam ludorum supernè despexisset, & patri retulisset, quo ordine secreta sacrorum in arca pisenti composita vidisset: ea re oraculi, quo nunciatum erat, populum Romanum propterea pestilentia laborare, quod Dij despicerentur, sententiam aperuisset. Sed hæc apud Macrobium latius.

Neque verò pueri tantum, itaque ingenui, verum etiam puellæ ingenuæ, libertinorum filij, magistratus omnes non modo Romæ, sed in coloniis etiam & municipiis: magistri vicorum & collegiorum: Sacerdotes, Senatores ludorum Romanorum diebus: & mulieres nonis Caprotinis toga vtebantur. De quibus omnibus testimonia ex scriptoribus antiquis plurima collegit Aldus Manutius, Pauli F. libro secundo de Quæsitis per epistolam, epistola prima, ex quibus nos vno atque altero contenti erimus. De pueris antè testimonia audiuimus. De puellis ingenuis prætextatis Cicero in Verrem: Eripiet pupillæ togam prætextam. Et Propertius libro 4.

*Mox ubi iam facibus cessit Prætexta maritis
Vinxit, & acceptas altera vincta comas.*

Ex quo etiam intelligitur, sicut pueri, donec virilem sumerent, prætexta vtebantur: ita puellas, donec nubarent, eadem vfas fuisse, quod etiam docet Festus his verbis: Nubentibus depositis prætextis, à multitudine puerorum obscœna clamabantur:

Cur libertinorum filiis concessa prætexta sit, exponit Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 6. videlicet, quod, cum bello secundo Punico ad lectisternium ex stipe collata faciendum, libertinæ quoque pecuniam subministrassent, & aucta obsecratio esset, pueris ingenuis, itemque libertinis carmen pronunciantibus: concessum fuerit, ut libertinorum quoque filij, qui ex iusta duntaxat matrefamilias nati fuissent, togam prætextam & lorum in collo pro bullæ decore gestarent.

De prætexta Magistratum & Sacerdotum multa extant testimonia apud Ciceronem, Plutarchum, Polybium, Macrobium, & alios. Valerius Tribunus plebis apud Lium libro 34. Purpura viri vtemur, prætextati in Magistratibus, in Sacerdotiis: liberi nostri prætextis purpura togis vtemur: Magistratibus in coloniis, municipiisque, hic Romæ infimo genere magistris vicorum togæ prætextæ habendæ: ius permitteremur: nec id ut viui solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur: fœminis duntaxat vsu purpuræ interdicens, &c. Quare etiam apud Valerium lib. 9. cap. 12. legimus, quod Prætores aliquem capitis damnaturi, prætextam prius deposuerint, eam fortasse ob causam, quia tristem sententiam in veste lætitiæ indicante, ferri non deceret. De Magistris collegiorum Asconius Padianus in Orationem in Pisonem: De Senatoribus ludorum diebus prætextam gerentibus, Cicero 2. Philippica: De mulieribus prætextatis Nonis Caprotinis Varro lib. 5. de lingua Latina testes sunt.

A prætexta, Prætextati dicti sunt, & qui in ætate essent prætextata, id est, puerili, & qui in Magistratu. Quomodo Papirij à Prætexta cognomen consecuti sint, eleganter docet Agellius, & ex eodem Macrobius.

CANDIDA TOGA dicebatur, qua induebantur ij, qui honores petere volebant: eaque signum erat petitionis. Macrobius libro 1. Saturnalior. cap. 16. Mos fuit petitoribus,

vt sumpta candida toga nundinis in Comitium venirent, & in colle considerent, vnde coram possent ab vniuersis videri. Hinc candidati vocati. Erat autem candida, vt inquit Isidorus, cui intendendæ albedinis causa cretam addiderant. Est enim plus candidum, quam album. Albus color natius lanae est, candidus propriè splendens ille, & qui est ab arte. Idèd Polybius aliquot locis λαμπρῶν dicere maluit Petitorum togam, quam λευκῶν: & Latine commodè eam dicemus splendentem. Hinc Liuius libro 4. Placet tollendæ ambitionis causa, Tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret. Vide Iustum Lipsium lib. 1. Electorum, cap. 13. & alibi.

TOGA PURA fuit communis toga hominum priuatorum. Eadem virilis est appellata, & libera, & recta: nonnunquam simpliciter toga dicta, nullo epitheto addito. Ac pura quidem dicta, quòd albi coloris, nulla admixta purpura, esset. Albam fuisse, ostendit Pollux, τὴν βεννὴν λευκὴν, & ἐλ ἐλευκὴν, appellans: item Martialis, Papinius, & Agellius, quorum & item aliorum testimonia, vide apud Aldum Manutium, & Iustum Lipsium, qui accuratè de colore togæ scripserunt. Quòd nullam purpuram admixtam haberet, ἀπόρροος, id est, expers purpuræ, à Plutarcho in Bruto dicitur. Virilis appellata, quia pueris virilem ætatem ingrediētibus dabatur, in exitu scilicet anni xv. sicuti data est M. Ciceronis filio: qui tamen mos Imperatorum ætate mansisse non videtur. Nam Caligula togam puram anno xix. M. Aurelius xv. accepit, auctoribus Suetonio & Capitolino. Qui eam sumebant, tyrones appellabantur. Plinius lib. 8. cap. 48. Tanaquil priua texuit rectam tunicam, qua simul cum toga pura tyrones induuntur, nouæque nuptæ. Liberam vocant, quia pueris toga pura initium quoddam libertatis erat, cum antea custodiretur à Pædagogis. Rectæ nomen ex Festo cognoscimus, cuius hæc sunt verba: Rectæ appellantur vestimenta virilia, quæ patres liberis suis conficienda curant omnis causa, ita appellata, quòd à stantibus, & in altitudinem texuntur. Et alio loco: Regillis, tunicis albis, & reticulis luteis, vtrisque rectis, textis sursum versum à stantibus, pridie nuptiarum diem virgines induta cubitum ibant, omnis causa: vt etiam in togis virilibus dandis obseruari solet. Locus, in quo sumebatur, Capitolini Iouis, vt opinor, templum fuit: aut certè, post eam domi sumptam, statim in Capitolium ad Iouis ædem ibatur, quod Valerius Maximus lib. 5. cap. 4. declarat his verbis: Hanc pietatem æmulatus M. Cotta, eo ipso die, quo togam sumpsit virilem, protinus vt è Capitolio descendit, Cn. Carbonem, à quo pater eius damnatus fuerat, postulauit. Plura vide apud Aldum Manutium, à quo hæc sumpsi.

TOGA PULLA atrii coloris fuit, quam induebant luctus causa. Et ab illo vestis colore atrati dicebantur. De hac toga Cicero loquitur in Vatinium: Qua mente fecisti, vt in epulo Q. Arrij cum toga pulla procumberes? Item: Quis in funere familiari cenauit atratus, cum ipse epuli dominus Q. Arrij albatu esset, &c. Atque hoc stante Republica ita obseruatum, vt pulla veste non nisi in luctu vterentur. Sub Imperatoribus autem, cum iam exoleuisset vsus togæ, exoleuit etiam simul vsus coloris albi, & tum pullæ fuerunt plebeix vestes omnes. Hinc pulla paupertas Calpurnio dicta:

*Vidissim propius mea numina, sed mihi sordes
Obstiterant.* ———

O vti nam nobis non rustica vestis inesser,

Pullæque paupertas, & adunco sibula morsu.

Hinc Pullati Suetonio in Augusto, cap. 44. Sanxit ne quis pullatorum media cauea sederet. Hinc discrimen natum inter ciues, ignotum sæculo priori: vt alij Candidati dicerentur, Pullati alij. Candidati non ij, qui peterent (vt olim) sed honestioris ordinis ciues: Pullati, infima plebs, siue vulgus, à colore scilicet vestium, quibus vtrique utebantur. Et in hac significatione ista vocabula à Plinio in epistolis, Quintiliano, & aliis vsurpantur. Pullati isti à Seneca lib. 2. de beata vita etiam colorati appellantur, quemadmodum locum illum restituit, & explicauit Iustus Lipsius: sicut Candidati Pexati, ab eo dicuntur, quòd pexis, hoc est, candidis & recentibus togis vterentur. Ita enim istud vocabulum accipiendum intelligitur ex Persio, qui scribit:

---Pexisque, togæque recenti. Pexis autem togis opponuntur tritæ, quæ à Festo decores, siue, vt Lipsio placet, decutes appellantur, quòd sint sine flocco, & quasi sine cute.

SORDIDA TOGA à pulla differebat & colore & vsu. Non enim erat atrii coloris, vt Sigonius & alij perperam tradiderunt, sed alba: verumtamen erat sordidior & obsoleta, ac longo vsu detrita. Deinde nullus eius vsus fuit in luctu: sed erat ferè vulgi vestis,

quod ob id etiam sordidū interdum dicitur, quia sordida veste vteretur. Qui verò erant A
ditiores & elegantiores, ij semper niuea toga vestiti erant, quæ si interdum sordes ali-
quas traxisset, erant Romæ fullones, qui eas maculas ac sordes toga eluebant, & addito
sulphure ac creta, iterum eam candefaciebant. Testis huius rei Plin. lib. 35. cap. 15. & 17.
Hinc tam crebra vsus fullonum apud veteres. Vulgus verò, vt iam dixi, toga sordida vte-
batur. Per dies autem, vel priuatim, vel publicè lutos togas recentes sumebant, & vsu
nondum sordidas, aut obsoletas, quæ à Prudentio contra Symmachum,

Candidior toga, & niueus pietatis amictus.

Ab Ouidio vestis intacta, à Persio recens toga nominatur: vnde est, quòd per ludos apud
Martialem & alios, Candidati leguntur: inde, quod apud Plautum Aulularia scribitur: B

Qui vestitu, & creta se occultant, & sedenti quasi frugi.

In homines scilicet tenuiores, quibus cum copia mutandæ togæ non esset, tamen vt ni-
tidi, & melioris fortunæ apparerent, sub dies ludorum togulam suam incretabant. Vi-
ri autem illustres ac nobiles, cum semper niuea toga vterentur, si rei essent facti, per
dies iudicij sumebant togā sordidā, posita niuea, vt miserabiliores essent in veste plebeia.
Itaque rei in sordibus esse dicuntur, aut sordidati. Neque verò ij solū, qui rei facti
erant, verū etiam cognati eorum, & affines sordidam togam sumebant: quod cum
facerent, vestem mutare dicebantur. Liius lib. 6. Tribuni plebis diem Manlio dicunt.
Conuersa plebs est, vtique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non mo-
dò Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem, aut affines, quod ad eam diem nun-
quam vsu venisset, vt in tanto discrimine non & proximi vestē mutarent. Hæc Liius.
Verū de hoc more libro 9. qui de iudiciis est, plura dicemus.

DE TRABEA, quæ etiam inter Togarum genera videtur referenda, dicemus paulò
post, capite singulari.

TOGA PICTA, vestis Etrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, à triumphantibus
geri solita, quàm vt ait Florus, subactis duodecim Thulciæ populis, Tarquinius Pri-
scus Romam transfulit: id quod etiam Dionysius confirmat, Macrobius, Plinius, id non
Prisco, sed Tullo Hostilio tribuunt. Hæc purpurea fuit, vt Dionysius ostendit. Picta
vocabatur, quòd in ea figura ita fingerentur, vt ea species ad picturæ similitudinem ac-
cederet. Duos historiarum memorant, quorum virtuti tributum sit, vt picta toga, quan-
tūm priuati, vterentur, Paulum Æmiliū, qui de vltimo Macedoniæ Rege Perseo
triumphauit, de quo Aurelius Victor, libro de viris illustribus: & Pompeium, de quo
Velleius lib. 2. & Dio libro 37. scribunt. I

TOGAM PALMATAM, inquit Manutius, à palmis pictis sic appellatur: cuius tamen
non multa apud scriptores veteres mentio extat. plures meminerunt tunicæ pal-
mata.

TOGA PURPUREA differbat à picta & à prætexta: à picta, quia pura erat: à prætexta,
quia hæc erat alba cum limbo purpureo circumducto: purpurea verò limbum non ha-
bebat. Et Liius lib. 31. separatim eas nominat. Dona, inquit, ampla data, quæ ferrent E
Regi vasa aurea, argenteaque, togatæque purpurea, & palmata tunica, cum eburneo sci-
pione, & toga prætexta. Togarum etiam alia genera, vndulatam, sericulatam, Phrygia-
nam, Scutulatam nominant. Plinius, Martialis, Iuuenalis, deductis nominibus à vario
genere picturæ. Sed de Toga, & multiplici eius differentia hætenus, quæ maximam
partem ex Caroli Sigonij lib. 3. de iudiciis: Aldi Manutij lib. 2. de Quæstis per episto-
lam, & Iusti Lipsij Electis exscripsimus, vnde tu, beneuole lector, prolixiorē & ple-
niorē harum rerum explicationem petes. Leges Vvolfgangi Lazij libri 8. Commen-
tatorum Reipublicæ Romanæ, caput 3. in quo de toga differit: & Lazari Bayfij I. C. cla-
rissimi de re vestiaria librum, cap. 9. & 10. vbi etiam habet Senatoris Romani togati ico-
na, ex antiquis marmoribus desumptam, quàm & nos his Commentariis inserere volui-
mus. F

ICON SENATORIS ROMANI TOGATI.

De Tunica.

CAP. XXXIII.

A **T**OGAE verò suppositæ tunicæ plures fuerunt, sed quæ togam proximè attigit, ea proprio nomine Tunica dicta est. Hæc angustior & breuior, quàm toga fuit, ac primùm sine manicis, deinde manicata, ac cinctura constricta est. De modo Tunicæ Quinctilianus libro II. Cui lari clavi ius non erit, ita cingatur, vt tunicæ prioribus oris infra genua paululùm, posterioribus ad medios poplites vsque perueniant. Nam infra mulierum est, supra Centurionum. Hinc talaris tunicæ, id est, vsque ad talos demissæ, semper probro obiectæ sunt. De manicis Agellius libro 7. cap. 12. Tunicis vti virum prolixis ultra brachia, & vsque in primores manus ac propè in digitos, Romæ, atque in omni Latio indecorum fuit. Eas tunicas Græco vocabulo nostri *χιτωνες*.

appellauerunt, fœminisq;e solis vestem longè latèq;e diffusam decere existimauerunt: A
ad vlnas cruràq;e aduersùs oculos protegenda. Viri autem Romani primò quidem si-
ne tunicis toga sola amicti fuerunt: postea substrictas & breues tunicas citra humerum
desinentes habebant, quod genus Græci dicunt *ἐξωπίδα*. Hac antiquitate inductus P.
Africanus Pauli filius P. Sulpitio Gallo homini delicato inter pleraque alia, quæ obie-
ctabat, id quoque probo dedit, quòd tunicis vteretur manus totas operientibus. Qui
cum chirodota tunica inferior accubuerit. Item Cicero in Catilinam: Quos pexo ca-
pillo nitidos, aut imberbes aut barbatos videtis manicatis, & talaribus tunicis, velis
amictos, non togis, &c. Color tunicæ liberorum hominum albus fuit, quod constat ex
Vopisco Aureliano, cuius hæc sunt verba: Sciendum tamen congiaria illum ter dedisse,
donasse etiam populo Romano tunicas albas manicatas, ex diuersis Prouinciis. Iuena- B
lis quoque tunicas albas appellat hoc versu:

Sufficiunt tunica summis Edilibus alba.

Et Cicero Verri obiicit, quòd in officina federe solitus sit cum pallio, & tunica pulla.
Vide Iustum Lipsium libro Electorum 1. cap. 13. Aldus Manutius purpureum tunicarum
colorem defendit lib. 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2. Scribit porrò Plutarchus,
Catonem maiorem per hyemem tunica exomide sumpta, per ætatem nudum opus in
agro perfecisse, &c. Iuuenes tunicatos in campo se exercuisse scriptum est apud Cicero- C
nem in Cluentiana. Plebeculam verò Romanam tunicatam incessisse significauit Ho-
ratius, cum popellum eam tunicatum vocauit. Cum ergo ciues omnes Romani tunica
vterentur, factum est, vt tunica ordines distinxerint. Nam Senatores, & Equites tunicam
clauatam induerunt, plebs restam, & sine clauis. Clauata tunica fuit, quæ clausos purpu-
reos intextos, vel potius infutos, quod Aldus Manutius probat, habuit, aut latos, aut an-
gustos. Fuerunt autem clauis, quasi flores panno intexti, vnde Martialis dixit:

lato mapalia clauo.

Festus: clauata vestimenta scribit fuisse clauis intertexta. Varro in octauo de lingua
Latina addit: Si quis tunicam in vsu ita consuit, vt altera plagula sit angustis clauis,
altera latis, vtraque pars in suo genere caret analogia. Plin. lib. 9. Toga prætexta & la-
tiore clauo è Regibus primum vsus Etruscis deuiçtis, Tullum Hostilium satis con-
stat. Silius:

Sacrificum lato vestem distinguere clauo:

Varro Modio, teste Nonio:

Istorum vitrea toga ostentant tunica clauos.

Cæterum tunica latòs clausos purpureos intertextos habens, quæ & latus clauus, & tuni-
ca lati clauis dicta est, propria fuit Senatorum, atque amplissimi ordinis insigne. Indicat
hoc Suetonius loquens de Augusto: Sumentis virilem togam tunica lati clauis resuta ex
vtraque parte ad pedes decidit. Fuerunt, qui interpretarentur, non aliud significare,
quàm quòd is ordo, cuius insigne id esset, quandoque ei subiceretur. Idem: Liberis
Senatorum, quo celeritùs Reipublicæ assuescerent, protinus à virili toga latum clauum
induere, & curiæ interesse permisit. Et de Tiberio: Senatori latum clauum ademit. Et de
Caio: Latum clauum, quanquam initio affirmasset, non lecturum Senatorem, nisi cuius E
Romani abnepotem, etiam libertini filio tradidit, &c. Vt autem latus clauus fuit Sena-
torum, sic angustus clauus Equitum Romanorum. Ostendit Velleius Paterculus de Mec-
cenate scribens, qui Equestri dignitate cõtentus erat: Mecenate nò minùs Agrippa Cæ-
sari charus, sed minùs honoratus: quippe vixit angusto clauo pene contentus. Lampridi-
us item in Alexandro: Tum satis esse constituit, vt Equites Romani à Senatorib. clauis
qualitate discernerentur. Hæc de Tunica Carolus Sigonius lib. 3. de iudiciis. Et ab hac
clauorum differentia, discrimen etiam inter Tribunos militum fuit, vt alij diceren-
tur angusticlauij, qui scilicet vtebantur angustò clauo: alij laticlauij, qui latum
clauum vsurpabant, quorum hi maioris, illi minoris dignitatis erant. Qua de re Sueto-
nius in Augusto, Nerone, Othone, Domitiano, & in eundem Læuinus Torrentius. Adri- F
anus Turnebus Aduersariorù li. 3. ca. 2. & li. 12. ca. 6. Itè li. 17. ca. 11. Aldus Manutius li. 2. de
Quæstis per epistolam, epistola 2. scribit, latos clausos omnium fuisse, qui vel patre Senatore,
vel Equite nati essent: non quidem à primis annis per omnem etatè, sed ab anno xvii.
quo etiam virilis toga sumebatur, ad annù ætatis Senatoriæ: quo anno curiã ingredi-
entibus remanserit eiusdè tunicæ ius, addito prætereà omni reliquo iure, quo Senatorius
ordo præcipuè fruebatur: sin autè Senatoriã dignitatè non assequerentur: vel quia nol-
lent, ociosam aut tranquillam vitam honoribus anteponebant: vel quia non possent,
gratia

gratia deftituti:lato clauo deposito angustum sumperint: ad quam sententiam probadam Ouidij, & Suetonij testimonia adducit, quæ apud ipsum leges.

Palmatam tunicam idem Manutius fuisse arbitratur: quam triumphantes toga picta superimposita, tanquam insigne victoriæ, gestârunt.

Sicut autem tunica exterior illa vestis dicebatur, quæ togæ supponebatur, ita Subucula interior tunica, quæ proximè cutem attingebat. Tantum de tunica, de qua præter eos, quos citaui, scriptores, etiam Lazarus Baysius libro de re vestiaria, cap. 12. Vvolfgangus Lazius lib. 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, cap. 4.

De Trabea.

CAP. XXXIV.

AD H V C de Trabea nobis agendum est, antequam ad muliebria vestimenta accedamus, vbi tamen nos paucis expediemus. Sueton. in lib. de vestimentis, auctore Seruio in lib. 7. Virgilij, tria Trabearum genera fuisse ostendit: vnum è sola purpura, Diis consecratum, alterum è purpura non sine albo, quo Reges vsi fuerint, tertium Augurale è purpura & cocco. De primo genere non est opus, vt inulta verba faciam. Secundi generis trabeæ fuerunt præ reliquis in maximo apud Romanos vsu. Non enim Reges tantum, verum etiam pulsus Regib. Consules: item Equites, cum trabeati idibus Quinctilibus transfueherentur, eas vsurparunt. Et Consulium quidem Trabea videtur Aldo Manutio, post Reges, fuisse militaris habitus, quo Consules in bello vsi fuerunt: quod sibi in mentem venisse ait, illum Liuij locum lib. 32. consideranti: Consul, cum Corcyræ hybernasset, vere primo in continente trabeatus ad hostem ducere pergit, &c. Eamque ob causam etiam Equestres turmas bellicam speciem representantes, Idibus Quinctilibus trabea vestitos transfuectos esse dicit. Meminit huius trabeæ Consularis Ausonius in gratiarum actione, pro Consulatu, his verbis: In procinctu, & tum maxime dimicaturus, Palmatæ vestis meæ ornamenta disponi feliciter, & bono omine: namque iste habitus, vt in pace Consulis est, sic in victoria triumphantis. Parum est, si qualis ad me trabea mittatur, interrogas: te coram promi iubes. Hęc Ausonius. Quibus ex verbis primum illud constat, triumphalem Romanis trabeam fuisse, quod alibi non facile inuenias. Triumphabant enim in toga picta: deinde Consularem: quod Reipublicæ temporibus inusitatum fuit: Prætexa enim tunc & Consules, & reliqui Magistratus utebantur: postremò, trabeam & palmatam vestem, & togam pictam eandem facit, qua de re vide Ald. Manutium lib. 2. de Quæstis per epistolam, epist. 3. & Eliam Vinctum, Commentariis in Ausonium. Quin etiam trabeam auro pictam facit Ausonius, quod nec Suetonius, vbi de tribus trabearum generibus agit, nec quisquam alius veterum scriptorum veteris & liberæ Reipubl. meminit. Vnde apparet Gratiano imperante, & trabeatos Consules fuisse, qui prætextati antea fuerant, & trabeam fuisse pictam, contra veterem consuetudinem. De tertio trabearum genere Dionysius loquitur lib. 3. vbi de Saliorum vestitu, vel trabeis scribens, eas *αετροπυρις* vocat: id est, purpura prætextas, puniceo colore alternis intertexto. De Trabea præter Aldum Manutium, Eliam Vinctum, Lazarum Baysium, & alios, Vvolfgangus Lazius lib. 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, cap. 5.

De sceminarum vestibus.

CAP. XXXV.

EXPLICATIS iis vestimentis, quibus viri & pueri proprie vsi apud Romanos fuerunt, sequitur, vt de mulieribus etiam pauca subiiciamus. Muliebria cum Vlpiano appello, quæ matrisfamilias causa parata sunt, quibus vir non facile vti potest sine vituperatione, veluti Stola, Pallia, Tunica, Capitia, Zona, Mitra, quæ magis capitis tegendi, quam ornandi causa comparata sunt, Plagulæ, Penulæ.

STOLA M, inquit Nonius Marcellus tractatu de genere vestimentorum, veteres non honestam vestem solum, sed etiam omnem, quæ corpus tegeter, appellarunt: quibus verbis docet, Stolam non mulierum vestem propriam, sed iis cum viris communè esse: cui rei probandæ testimonia Ennij & Varronis adducit. Vlpianus tamè Stolam pro muliebri tantum veste vsurpat, quæ demissa erat ad imos vsque pedes, & cuius extremam partem instita assuta, quæ erat fasciola quædam siue limbus, ambibat. Dicta autem videtur Stola *στωλὴ ἢ στωλῆ*, quod induo significat. Hac matronæ Romanæ utebantur, non aliter atque viri tunica. Sic enim eas virosum & mulierum vestes confert Terentius Varro lib. 7. de ling. Lat. cum scribit: In vestitu quum dissimillima sit virilis toga tunica, mulieris Stola, pallio, tamen inæqualitatem hanc sequimur nihilominus, &c. Quibus verbis togæ

& tunicam viro tribuit, pallium & stolam mulieri. Stolatæ mulieris icona talem ex vetustis monumentis suo libro de re vestiaria inseruit Laz. Bayfius, quam & nos hic adiciemus.

ICON MULIERIS ROMANÆ STOLATÆ.

PALLIUM virorum & puerorum erat, erat & mulierum : hoc tamen ab illo altero, quod viri & pueri vsurpabant, erat diuersum. Dicebatur pallium, quia palàm gestabatur, & tunica, siue stole circumdabatur, aut tunica operimentum erat, id quod ex Varronis verbis, quæ modò recitauimus, liquet. Hæc etiam Palla dicta fuit, vt Varro li. 4. de ling. Lat. docet, quòd l foris ac palàm esset. Nonius : Palla est honeste mulieris vestimentum, hoc est, tunica pallium. Vide de his vestimentorum generibus differentem Aldum Man-

A nuntium Pauli filium libro 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2. sub finem.

TUNICAE non tantum virorum, sed & fœminarum erant, quod ex Varrone cognoscimus, qui eas fœminis tribuit. Idem lib. 9. de lin. Lat. Muhebrem tunicam eam dicimus quæ de eo genere est, quo indutu mulieres vt vterentur, est institutum. Ita autem dicebatur exterior fœminarum tunica: indusium interior, quæq; carni hærebat. Sic enim Varro lib. 4. de ling. Lat. cum de capitis locus esset, subiungit: Alterius generis item duo: vnum, quod foris, ac palam, à quo palla: alterum, quod intus, à quo indusium. Nonius: Indusium est vestimentum, quod corpori intra plurimas vestes adheret, tãquam intusium. Apud eundem Varro. lib. 1. de vita pop. Rom. Postquam binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare subuculam & indusium. Ex quo apparet subuculam anteriorem virorum tunicam, indusium mulierum fuisse. Posterioribus tamen temporibus subucula quoque fœminarum fuit, quæ etiam Supparus dicta. Ita enim Festus: Supparus vestimentum puellarum lineum femorale vsque ad talos pendens, dictum quod subtus appareat, Et ita quatuor muliebres vestes fuerunt, indusium, intra tunicas omnes, supparum, stola, & palla. Vide Aldum Manutium loco paulò antè citato.

CAPITIA capitum tegmina, inquit Nonius, vbi adducit locum Varronis lib. 4. de Vita popul. Rom. Neque id ab orbita matrum familiàs instituti, quòd ex pectore, ac laceris erant apertis, nec capitia habebant. Ex quo tamèn loco capitia non capitis, sed pectoris tegumentum fuisse intelligitur, quod etiam idem Varro lib. 4. de ling. Lat. significat, cum sic scribit: Capitium ab eo, quòd capit pectus, id est, vt antiqui dicebãt: indutu comprehendit. Atque sic capitium intelligendum, Adriano Turnebo, & doctissimo Scaligero placet. Erant & ad vincendum pectus strophia & fasciæ, de quibus Terentius, de puellis loquens, quas matres student esse:

Demissis humeris, vincto pectore, vt graciles fient,

Si qua est habitior paulò, pugilem esse aiunt, deducunt cibum, &c.

Nam fasciis illis humerorum castigabant superfluum, & quasi luxuriatè habitum, eòsq; papillarum cohibebant. Nonius: Strophium est fasciæ brevis, quæ virginalem tumorem cohibet papillarum. Turpilius Philopatro: Me miseram, quid agam, inter vias epistola excidit mihi, infelix inter tunicullam, ac strophium collocaram. Vide Ioseph. Scaligerum Coniectaneis in Varronem de lingua Latina.

Zonæ, quæ à Iurifconsulto etiam inter muliebria vestimenta numerantur, erant, qui- bus sese mulieres cingebant, sic dictæ à Græco verbo ζωνω, quod est cingo. Hæ alio nomine appellantur cingula, de quibus Varro li. 4. de ling. Lat. Cinctus, & cingulum à cingendo, alterum viris, alterum mulieribus attributum. Festus: Cingulo noua nupta præcingebatur, quod vir in lecto soluebat.

MITRÆ, capitis ornamenta erant, mulieribus propria, quemadmodum Seruius in 9. lib. Æneidos in illum versum Virgilij,

Et tunica manicis, & habent redimicula mitra,

scribit: Pileæ, inquit, sunt virorum, mitræ fœminarum, quas Calanticas appellant.

CALANTICÆ, inquit Nonius, est tegmen muliebri, quod capiti innectitur. Marcus Tullius in Clodium: Tunc, cum vincirentur pedes fasciis, cum calanticam capiti accommodares? Cælius Rhodiginus lib. 6. Antiq. lect. cap. 10. ex Euripide & Herodoto docet, mitram esse genus fasciæ, siue tæniæ, quo caput obligetur, & subiicit esse quosdam, qui sic fiant, ex fascibus horariisq; concinnatas corollas dici mitras: eamque appellationem inclinari à *mitros*, quòd solum est: atque etiam eò nomine dici zonam, de qua paulò antè.

PLAGULÆ diminutiuum à plaga, de qua ita Nonius: Plagæ grande linteum tegmen, quod nunc torale, vel lectuariam sindonem dicimus, quarum diminutiuum est plagulæ.

DE PENULA paulò antè diximus, quæ virorum & mulierum communis fuit: hic tamen I. C. inter muliebria simpliciter ponit. Ælius Lampridius in vita Alexandri Severi: Penulis (inquit) vt frigoris causa senes intra urbem vterentur, permisit: cum id vestimenti genus semper itinerarium, aut pluuiæ fuisset. Matronas tamen intra urbem penulis vti vetuit, in itinere permisit. Hactenus de iis muliebriũ vestium nominibus diximus, quorum Vlpianus meminit: quibus etiam ea adiciemus, quæ apud Nonium Marcellum, & alios extant, quanquam nonnullorum iam antè mentionem fecerimus..

RETICVLVM, tegmen capitis muliebre. Varro Sefquiulyffe: Suspendit Laribus marinas molleis pilas reticula, ac strophia. Cic. in 7. Verrina: Ipse autem coronam habebat vnam in capite, alteram in collo: reticulúmque ad nares sibi opponebat: tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ, &c. Ex quo loco intelligis, reticulum dici fasciam laneam, vel lineam ad formam retis factam, quam faciei adiuuerent, ne agnoscerentur: vel vt naribus suaves odores adiuuerentur. Sed cum ad ornatum mulierum spectat, tum est id, quod capillos continet. Hinc Varro lib. 4. de ling. Latina, scribit à reti dictum esse, quod capillum contineret, & Reticulum à raritudine.

VITTA Æ dicebantur capitis ornamenta muliebria, quibus mulieres capillos colligabant, vt satis ostendit illud Ouidij in 1. Metam.

Vitta coërcebat postios sine lege capillos. & lib. 2.

Vitta coërcebat neglectos alba capillos.

Erantq; olim propriæ honestarum matronarum, virginum, & Vestalium, quæ etiam dicebantur tæniæ.

RICAE & RICVLAE, vt Festus scribit, vocantur parua ricinia, & palliola ad vsum capitis facta. Grauius autem esse ait muliebre cingulum capitis, quo pro vitta Flaminica utebatur. Agellius lib. 10. cap. 15. vbi de Flaminica loquitur: Et quod in rica surculum de arbore felici habet. Sic enim hunc locum Iosephus Scaliger restituit.

FLAMMEVS, inquit Nonius, vestis vel tegmen, quò capita matronæ tegunt. Hoc autem amiciebantur nubentes omnis boni causa, propterea quòd eo assidue utebatur Flaminica, id est, Flaminis vxor, cui non licebat facere diuortium. In C. fœminæ, 30. q. 5. scribitur fœminas, cum maritantur, ideò flammeo velari, vt se nouerint semper maritis suis subditas esse. Hinc Flammearij dicti opifices huiusmodi vestium apud Plautum in Aulularia:

Flammearij, Violarij, Carinarij.

ENCOMBOMATA & PARNACIDES, inquit idem Nonius, genera erant vestium puellarum. Varro Cato de Liberis educandis: Vt puellæ habeant potiùs in vestitu chlamydas, encombomata, ac parnacidas, quàm togas. Pollux ἐγμύσωμα vocat albam tuniculam. Plura de muliebribus vestimentis non addam, quæ si quis desiderauerit, petet ea ex Andree Tiraquelli I. C. clarissimi Præceptis siue Legibus connubialibus, præcepto, aut lege 3. vbi summa diligentia plurima ornamentorum muliebrum, instrumentorum, repositiorum, aliarumque rerum ad eam rem pertinentium collegit, & ordine alphabetico disposuit. De ornamentis etiam muliebribus lectu non indigna habet Iacobus Rauardus lib. 1. Variorum, cap. 4.

De Calceis.

C A P. XXXVI.

RESTAT in hoc de vestibus veterum tractatu, vt de calceis etiam quædam afferamus: quod cum fecerimus, ad alia progrediemur. Calceamentorum genera duo fuerunt, calceus, & solea. Calceus totum pedem texit, solea plantam tantum: pars enim superior habenis deiuncta fuit. Sed & calceorum & solearum multa genera. Cæterum calceus adstrinxit magis pedem, quàm solea: vnde illud Pauli Æmilij, de quo Plutarchus: Nonne hic calceus pulcher est: at nescis qua ex parte pedem meum torqueat. Cicero de Rhetoricis: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum venire oportebat. Hunc proprium togæ tormentum Terullianus in libro de Pallio vocat. Idem auctor est, calceos quosdam mulleolos, quosdam pueros fuisse: Impuro, inquit, cruri purum aut mulleolum inducit calceum: vbi per mulleolos lunulatos, per pueros eos, qui ex puro corio, siue lunulis facti erant, quique perones appellantur, intellexisse videtur. Lunulati calcei Senatorum, & nobilitate præstantium virorum erant, quos Isidorus Romulum reperisse ait, affuta luna. Luna verò non syderis in eis formam, sed notam centenarij numeri significasse, eos dicit, quòd initio Patricij centum fuerint. Plutarchus Quæst. Rom. q. 79. quærens, cur, qui nobilitate generis aliis præstare videantur, lunulas in calceis gestarint? multas eius moris rationes affert. An, inquit, signum hoc est habitationis supra Lunam, quæ fertur, & quòd post mortem rursus animæ Lunam sub pedibus habebunt? An hoc prisca habuerunt eximium, qui erant Arcades cum Euandro, & ante Lunam nati dicebantur? Aut, vt multa alia, hoc quoque institutum erat, vt rebus secundis elati, ac superbientes, mutationis fortunæ in alteram partem admonerentur? Exemplo videlicet Lune, quæ primùm recens existit è caligine: fulgore dehinc subinde faciem splendido auget sic illustrans: & cum pulcherrima renidet orbe pleno, rursus exiit lumina

A lumen suum, & ad nihilum redit. Aut obedientiæ sic ad sueferre dicebant, Lunæ exemplo, præstantiori parere non recusantes? & quemadmodum illa secundas obit partes, Phœbeï semper radiis intenta nitore, vt canit Parmenides: ita ipsi quoque contenti esse secundo loco, Magistratibusque obtemperare, ab iisque potentia, & honorum fructu aliquo impetiri. Hactenus Plutarchus. Zonaras: Patricij, inquit, gestabant in vrbe calceos vrbanos forma literæ rho, vt à centum Senatoribus trahere originem viderentur, aut quòd prima esset litera Romanorum. Idcirco etiam Patricij calcei dicuntur in illa veteri inscriptione: *ÆDEM HONORI ET VIRTVTI FECIT, VESTE TRIVMPHALI, CALCEIS PATRICIIS.* De mulleis, vel mulleolis Festus: Mulleos, inquit, genus calceorum aiunt esse, quibus Reges Albanorum primi, deinde Patricij vsi sunt. M.

B Cato Originum lib. 7. *Qui Magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos allucinatos, aut lunatos* (quemadmodum Antonio Augustino, & Jacob. Ræuardo placet) cæteri perones. Item Titinius in Setina: iam cum mulleis te ostendisti, quos tibiatim calceos. Ita legit Iosephus Scaliger, & tibiatim exponit, ad median tibiam. Addit etiam talia fuisse omnia calceamentorum genera, qualia Turcarum hodiè, medio crure tenus. Catonis autem fragmentum, ne hoc omittam, idem Scaliger sic legit: *Qui Magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos, alij vncinatos, cæteri perones*: & ita explicat, quòd Magistratu functi mulleos, milites vncinatos, cæteri Romani perones sumpserint: qua ratione tria calceorum genera facit, mulleos de quibus iam diximus. Hos veteres, Festo auctore, à mullando, i. suendo mulleos appellatos putarunt. Adr. Turnebus Aduersar. libro 10.

C capite 2: à rubro mulli colore, mulleos dictos arbitratur, quòd scilicet fuerint purpurei. Perones siue puri calcei, ex puro corio, sine lunulis facti erant, quibus per niues, imbres, & glaciem veteres etiam vsos esse Iuuenalis his versibus auctor est Satyra 14.

Nil vetitum fecisse volet, quem non pudet alto

Per glaciem perone tegi.

Sed de his plura Iac. Ræuardus lib. 1. Varior. cap. 8. Calceos albi coloris fuisse, nonnullos etiam, videlicet Imperatorum, & aliorum delicatiorum hominum, coccineos Iustus Lipsius Electorum libro 1. cap. 13. probat, id quod de virorum calceis intelligendum est. Fœminas enim luteis, aut albis calceis vsas fuisse, idem Lipsius eodem capite ostendit: in quam sententiam adducit hunc Flauij Vopisci in Aureliano locum: calceos mulleos, & cereos, & galbos, & hederatios viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. De calceis luteis videndus præter Lipsium Adr. Turnebus Aduersar. lib. 28. cap. 11.

D *Quin etiam eos lapillis quibusdam, gemmisque pretiosis exornatos nonnunquam fuisse, Iac. Ræuardus loco supra indicato ostendit. De soleis sic Agellius libro 13. cap. 20. Omnia id genus, quibus plantarum calces tantum infimè teguntur, cætera propè nuda, & teretibus habenis iuncta sunt, soleas dixerunt, nonnunquam voce Græca crepidulas. Gallicas autem opinor esse verbum nouum, non diu ante ætatem M. Ciceronis vsurpari cœptum. Itaque ab eo ipso positum in 2. Antonianarum: Cum Gallicis, inquit, & lacerna accurristi. Idem Cic. in Verrem: Stetit soleatæ Prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicæque talari, muliercula nixus in litore, &c. Sed de vestimētis Romanorum hactenus. Sequuntur nuptiarum ritus, quos capite sequenti explicabimus.*

De Nuptiis, & earum ritibus.

CAP. XXXVII.

QVAE hic in medio afferemus, debemus clarissimo viris Andrea Tiraquello I^o V. C. Carolo Sigonio, & Barnabæ Brissonio I. C. qui tanta industria laude ritus eos inquisuerunt, & explicarunt, vt nihil istorum monumentis addi posse videatur. Quod eò commemoro, ne cornicum oculos configere velle videar, cum de iis materiis, de quibus tantorum virorum monumenta extant, hic disserere instituerim. Quæcunque etenim apud illos ipsos auctores obseruatione & notatu digna legi, quæque huic meo instituto conuenire putavi, huc transtuli, tantum eam ob causam, vt & illi, qui librorum talium copia destituuntur, habeant quæ de nuptiis veterum sciri possunt: reliquos verò, quibus libri isti suppetunt, moneo, atque hortor, vt his relictis illos libros diligenter euoluant, cuius quidem lectionis eos minimè pœnitebit. Vt autem via & ordine hæc procedat tractatio, primùm de sponsalibus dicemus: deinde de personis, inter quas more maiorum nuptiæ fieri potuerint: tum de tempore, quo nuptiæ apud antiquos celebrari consueuerunt: postremùm de iis nuptiarum ritibus, quibus capite sequenti pauca quadam de Diuortio, Repudio, & nunciij remissione adiciemus. Ac de sponsalibus primùm. Sponsalia à sponsonibus vel spondendo nomen habent, sicut etiam sponsi,

sponsæque appellatio inde ducta est, quòd veteres stipulari & spondere uxores solerent, A
 Vlpiano ac Florentino testibus. Quamvis aliter sentiat Verrius Flaccus, qui, ut est apud
 Pompeium Festum, sponforum & sponsarum nomen inde tractum existimabat, quod
~~providas~~ interpositis rebus diuinis facerent. Sed nobis potior sit auctoritas Vlpiani &
 Florentini, præsertim cum ipsorum sententiam etiam confirment veteres sponsaliorum
 ritus. Fuit enim in more priscis temporibus, ut qui uxorem ducturus, ab eo, vnde ducen-
 da erat, eam in matrimonium datum iri, stipularetur: idque qui nuptum daturus erat,
 sponderet: qui contractus stipulationum, sponsonumque, dicebatur sponsalia. Hoc
 Seruium Sulpitium in libro de Dotibus, Neratium Priscum in libro de Nuptiis tradi-
 disse, Agellius scriptum libro 4. capite 4. reliquit. Huius moris vestigia apud Plautum
 non pauca extant, quorum vno atque altero hic contenti erimus. Sic enim in Aulula- B
 ria Megadorum ab Euclione filiam stipulantem facit:

M. Quid nunc etiam mihi despondes filiam? E. Illis legibus.

Cum illa dote, quam tibi dixi. M. Sponden' ergo? E. Spondeo, &c.

In Trinummo quoque, Lysiteles à Charmide ita stipulatur:

Sponden' ergo tuam gnatam uxorem mihi? C. H. Spondeo, & mille auri

Philippum dotis. Et paulò pòst:

Ishac lege filiam tuam sponden' mihi uxorem dari?

C. H. Spondeo. C. A. Et ego spondeo idem hoc. &c.

Respexit ad hunc morem Arnobius lib. 4. aduersus Gentes, fabulosa Gentilium Deo- C
 rum coniugia ridens. Eiusdemque meminit Seruius in 10. lib. Æneid. Nec verò à filiz
 duntaxat patre nuptum datum iri: sed à patre viri ductum iri sponsio interponebatur,
 si modò Donato credimus, qui Terentij verba ex prima Andriæ Scena ad eam rem ex-
 ponit, quæ ita habent:

Hac fama impulsus Chremes

Vtrò ad me venit, unicam gnatam suam

Cum dote summa filio uxorem ut daret.

Placuit: despondi: hic nuptiis dictus est dies.

Cæterum ad constituenda sponsalia nudus consensus sufficiebat: nec quicquam intere-
 rat, vtrùm testatio interponeretur, an aliquis sine scriptura sponderet. Denique & ab-
 senti absens per epistolam, vel internuncium rectè despondebatur. I. sufficit. I. in sponsa- D
 libus. ff. de sponsalibus. In tabulas tamen ut plurimum sponsalitiæ conuentiones refe-
 rebantur: ex quo illud Iuuenalis Satyra 16.

Si tibi legitimis pactam, iunctamque tabellis

Non es amaturus. -----

Et Tertullianus in libro de virginibus velandis: Hæ sunt tabellæ priores naturalium
 sponsaliorum, & nuptiarum, &c. Quæ tabellæ signatoris eorum, qui interfuerant, an-
 nulis obsignabantur: vnde Iuuenalis de nuptiis contrahendis agens:

--- Veniet, ait, cum signatoribus Auspex.

Apuleius Apolog. 2. Habes, Æmiliane, causam totam, cur tabellæ nuptiales inter me
 & Pudentillam non in oppido sint, sed in villa vrbana consignatæ, &c. In argumen- E
 tum etiam contractorum sponsaliorum sponsæ à sponso arrhæ dabantur: quemadmo-
 dum ex Paulo lib. 2. Sentent. & ex Gratiani, ac Valentiniiani, aliorumque Imperatorum
 constitutionibus intelligitur. Quin & annulus sponsæ pignoris loco mittebatur,
 quem pronubum Tertullianus in libro de cultu fœminarum vocat. Isidorus Hispa-
 lensis libro 20. Etymol. Fœminæ, ait, non vsæ sunt annulis, nisi quos virgini sponsus
 miserat: neque amplius, quàm binos aureos in digitis habere solebant. Idem lib. 2. de
 Diuinis officiis, cap. 15. Quòd in primis, ait, nuptiis, annulus à sponso sponsæ datur,
 fit nimirum vel propter mutuæ dilectionis signum, vel propter id magis, ut eodem pi-
 gnore eorum corda iungantur. Vnde & quarto annulus digito inferitur: idèd, quia in
 eo vena quædam, ut fertur, sanguinis ad cor vsque perueniat. Quam eandem rationem
 Agel. lib. 10. cap. 10. & Macrob. lib. 7. cap. 13. ex Appione & Arceo Capitone reddunt, F
 cur apud Romanos communi assensu receptum esset, annulum in digito, qui minimo
 vicinus est, quem & medicinalem vocant, atque adèd manu præcipuè sinistra, gestare.

Quem morem etiam Iuuenalis versus Satyra 6. indicant:

Conuentum tamen & partum, sponsalia nostra

Tempestate paras, iamque à tonsore magistro

Pectetis, & digito pignus fortasse dedisti.

A Ferreum verò annulum, eúmque sine gemma sponsæ mitti ætate sua consueuisse Plin. libro 33. Natur. histor. cap. 1. auctor est. Porro à qua ætate sponsalia olim contrahi poterint, ex Modestino lib. 4. Differentiarum, l. in sponsalibus. ff. de ritu nuptiarum, liquet, cuius hæc verba sunt: In sponsalibus contrahendis ætas contrahentiũ definita non est, vt in matrimoniis. Quapropter à primordio ætatis spõsalia effici possũt, si modò id fieri ab vtraq; persona intelligitur: id est, si non sint minores, quàm septem annorum. Quæ verba certam nominatim sponsalibus contrahendis præscriptam ætatem non fuisse significant. Quod autem, quantum ad præmia legis Iuliæ & Papiæ attinet, ea demùm sponsalia probari, admittique Augustus constituit, quibus biennio post iustæ, ac legitimæ nuptiæ accedere possent, vt proinde minores natu 10. annorum virgines frustra sponsæ haberentur: idè factum est, quòd sponsaliorum obtentu, quæ ad exitum & effectum breui perduci per sponsarum immaturam ætatem non poterant, legi fraudem fieri animaduertisset: vt Dio li. 54. Zonaras & Suetonius docent. Quod quidem prohibitum non fuit, cum illa, quæ septem tantum annos habebat, sponsalia contrahere: sed illud constitutum, ne statim illorum sponsaliorum nomine commodi, lucrive quid percipi posset.

Iam videndum inter quas personas more maiorum nuptiæ fieri potuerint. Ad quam quæstionem vt respondeam, primùm hoc sciendum, Romanum non nisi Romanam ducere potuisse, quod & Iustinianus in Instit. indicat. Romanos hinc intelligimus non eos tantum, qui in vrbe Roma domicilium habuerunt, & vixerunt: sed eos etiam, qui iure ciuitatis donati, rogatione aliqua hoc ius impetrarunt, vt ipsis Romanas ducere: & iurissim filias suas Romanis nuptum dare liceret, quod non est obscurum. Sic enim Strabo refert, Romanos & Albanos summa inter se sacrorum connubiorum, & sermõnis necessitudine fuisse deuinctos: & Dionys. lib. 6. multas Romanas mulieres apud Latinos & Latinas apud Romanos fuisse; & Lilius lib. 38. de Campanis auctor est, quòd primum habuerint ius connubij cū Romanis, & post defectionem, cum iterũ victi à Romanis essent, M. Val. Messala, & C. Lilius Salinatore Coss. à Senatu petierint, vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret, & si qui prius duxissent, vt haberent eas, & ante eam diem nati, vt iusti sibi liberi hæredesque essent, idq; impetrarint. Quòd etiam ciuibus Romanis cum municipibus Latinis ius cõnubij fuerit, testis est Cic. in Philip. vbi de Antonio verba facies, meminit L. Philippum & C. Mareellum Aricinas vxores habuisse: Aricinos autem municipes fuisse manifestum est. In ipsa tamen Vrbe discrimen aliquod connubiorũ, inter Patricios & Plebeios fuisse, ne videlicet Patriciis cū Plebeiis Romæ connubium esset, tum lex XII. Tab. quæ à Dionysio lib. 11. recitatur: tum oratio C. Canuleij Trib. pleb. testatur, qui apud Lilium lib. 4. initio ita concionatur: Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non Decemuiri tulerunt, paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis: non esse vlla maior, aut insignior contumelia potest, quàm partem ciuitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quàm exilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cauent: ne societur sanguis cauent, &c. Peruicerunt autem Tribuni plebis, licet magnis contentionibus, anno V. C. cccix. teste Lilio lib. 4. vt connubia inter Patricios & Plebeios communia essent. Quòd etiam nec ingenuus libertinam, nec libertinus ingenuam ducere potuerit vxorem ex lege Papiæ Poppæ, quæ hoc primum conceffit, apparet: quam legem, sicut & totam hanc quæstionem luculentissimè explicauit elegantiss. I. C. Barn. Brissonius lib. singulari de Iure connub. quem leges.

D Sequitur quæstio tertia de tempore celebrandis nuptiis idoneo. Sponsalibus factis, consequens erat nuptiis diem dici: nec verò temerè, & è re nata, ac quolibet, prout incidisset, die nubebant: sed in ea re non leuem mensuram, temporum, ac dierum delectum habebant. Nouarum certè Kalendarum posteros omnes dies à nuptiis habitos alienos, Sext. Pomp. Festus scribit. Mensis item Maius, quemadmodum Plutarchus in Quæst. Rom. q. 86. testatur, nuptiis infaustus & inauspicatus existimabatur. Ex quo illud olim vulgi sermone tritum prouerbum: Mense Maio nubunt malæ. Ouid. lib. 5. Fastor. quæadmodum etiam in Calendario retulimus:

*Nec vidua tadis eadem, nec virginis apta
Tempora, qua nupsit, nec diurna fuit.*

*Hac quoque de causa, si te prouerbia tangunt,
Mense malas Maio nubere vulgus ait.*

Dies etiam alios, qui nuptiis contrahendis vitabantur, Macrobi. lib. 1. Satur. cap.

recenset, cuius hæc sunt verba: Ne hoc prætermiserim, ait, quòd nuptiis copulandis Kalendas, Nonas, & Idus religiosas, id est, deuitandas censuerunt. Hi enim dies præter Nonas feriati sunt. Feriis autem vim cuiq; fieri piaculare est. Idèd tunc vitantur nuptiæ, in quibus fieri vis virginibus videtur. Sed Verrium Flaccum, iuris Pontificij peritissimum, dicere solitum refert Varro, quia feriis tergere veteres fossas liceret, novas facere ius non esset, idèd magis viduis quàm virginibus idoneas esse ferias ad nubendum. Subiiciet aliquis: Cur ergo Nonis, si feriatus dies non est, prohibetur celebritas nuptiarum? Huius quoque rei in aperto causa est. Nam primus nuptiarum dies verecundiæ datur: postridie autem nuptam in domo viri dominium incipere oportet adipisci, & rem diuinam facere. Omnes autem postriduani dies, seu post Kalendas, seu post Nonas, Idusve ex æquo attri sunt. Idèd & Nonas inhabiles nuptiis esse dixerunt, ne nupta aut postero die auspicaretur libertatem vxoriam, aut atro immolaret, quo nefas est sacra celebrari. Idem etiam auctor capite 16. eiusdem libri ex Varrone: Mundus, ait, cum pater, Deorum tristium atque inferorum quasi ianua patet. Propterea non modò prælium committi, verùm etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem proficisci, nauem soluere, vxorem liberum quærendorum causa ducere, religiosum est, &c. Hæc Macrobius. Parentalibus quoque, quæ mense Februario celebrabatur, coniugium, propter infastos & ominosos eiusmodi dies, vitandum esse Ouidius lib. 2. Fastorum præcipit his versibus:

Post ea præteriti tumulus redduntur honores,

Prodigiisque veniunt, funeribusque modus.

Dum tamen hac sient, vidua cessate puella,

Expectet pueros pinea tada dies.

Nec tibi, qua cupida matura videbere matri,

Comat virgineas hasta recurua comas.

Conde tuus Hymenæe faces, & ab ignibus atris

Aufer, habent alias mæsta sepulcra faces.

Pomponij tamen nuptias pridie Idus Februarij celebratas Cic. lib. 2. Epist. ad Q. fratrem, epist. II. indicat. Sed & Saliorum diebus festis abstinendum nuptiis, idem Ouidius lib. 2. Fastorum præcipit his versibus:

Nubere, ait, si qua volet, quamuis proper abitis ambo,

Differ, habent parua commoda magna mora.

Contrà, coniugio aptissimum esse id tempus, quod Idus Iunias sequitur, ostendit lib. 6. quo loco filia diurnam salutem precatus, ita concludit:

Hanc ego cum vellem genero dare, tempora tadis

Apta requirebam, quaque cauenda forent.

Tunc mihi post sacras monstratur Iunias Idus

Vtilis & nuptis, vilis esse viris.

Primæque pars huius thalarnis aliena reperta est:

Nam mihi sic coniunx sancta Dialis ait.

Atque ad hunc supersticiosum dierum nuptialium delectum referenda sunt verba Ciceronis libro 2. Epistol. ad Q. fratrem: De nostra Tullia tui meherculè amantiissima, spero cum Crassipede nos confecisse. Dies erant duo, qui post Latinas habentur religiosi. Cæterum confectum est, &c. Tantum de tempore nuptiis celebrandis idoneo & commo. Porro, vt ad ritus tandem aliquando deueniamus, vxorum duo genera fuisse Cic. in Topicis docet: vnum quod propriè vxor dicebatur, alterum quod materfamilias. Verba eius hæc sunt: Si ita Fabia pecunia legata est à viro, si ea in manum viri non conuenierat, nihil debetur. Genus est enim vxor, eius duæ formæ: vna matrumfamilias, earum, quæ in manum conuenierunt: altera, earum, quæ tantummodò vxores habentur, &c. Quam ad locum hæc annotat Boëtius: Tribus modis, inquit, vxor habebatur, vsu, farre, coëmptione: sed confarreatio solis Pontificibus conueniebat. Quæ autem in manum per coëmptionem venerant, hæc matresfamilias vocabantur: quæ vsu vel farre, minimè. Hæc Boëtius, quæ tamen, vera non esse ostendit Cicero in Oratione pro Flacco, vbi sic scribit: In manum conuenerat. Nunc audio: sed quæro vtrum vsu, an coëmptione? vsu non potuit: nihil enim potest de tutela legitima, sine omnium tutorum auctoritate, diminui. Coëmptione? Omnibus ergo auctoribus, &c. Nam vsu etiam, nedum coëmptione vxores in manum conuenisse significat. Iacobus Ruardus lib. 4. Variorum, cap. 16. ita Ciceronis locum in Topicis interpretatur, vt dicat, Ciceronem per duas vxorum formas intelligere vxorem iustam & iniustam, vti Iuriconsulti loquuntur. Iustam esse

A esse ait, quæ in manum viri conuenient, vsu, farre, aut coëmptione, quæ Cicero matrem-familias appellat: iniustam, quam sola consuetudo vxorem fecerit, & cum qua ius esse connubij leges non patiantur.

Cæterum vt ad tres illos modos, quibus vxores iustæ habebantur, reuertar, vsu fieri matrimonium dicebatur, cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cū viro ita consuecebat, vt cū iusto marito, ad eò, vt si vsus ille intra annum non interrumpere, pro vsu capta iam haberetur: qua de re non nihil scriptum fuisse in duodecim Tabulis, satis locus hic Agellij indicat. Quintum Mutium Iurisconsultum dicere solitum legi, non esse vsurpatam mulierem, quæ cum Kalend. Ianuariis apud virum causa matrimonij esse cœpisset, ante diem xv. Kalend. Ianuarias sequentes vsurpatum esset. Non posse impleri trinoctium, quod abesse à viro vsurpandi causa ex duodecim Tabulis deberet, quoniam tertie noctis posterioris sex horæ alterius anni essent, qui inciperet ex Kalend. Ex his enim verbis apparet, vt aliatum rerum, sic etiam vxorum vsucapionem fuisse, & si vxor per annum integrum nullo interrupto vsu apud virum fuisset, in manum mariti venisse, & ex tutorum potestate exisse: vsum verò, si per tres noctes ab eo abfuisset, interruptum fuisse. Hoc enim veteres vsurpari dixerunt. Atque hanc legitimi matrimonij rationem antiquissimam fuisse, & à raptu illo Sabinarum initium sumpsisse, Iacobus Ræuardus Iurisconsultus clarissimus, & quemadmodum Iustus Lipsius eum appellat, Belgici Papinianus, arbitratur: qui raptus, quia feliciter Romulo successerat, id eò institutum ab eodem rege fuisse putat, vt non vero, sed simulato quodam raptu omnis legitimi connubij ritus perageretur. Quo quidem tempore (verba hæc sunt Iacobi Ræuardi in Commentariis xix. Tabularum, capite 21.) ea fuisse videtur matrimonij contrahendi ratio, vt vsu quisque virginem ex gremio matris, aut ex proxima necessitudine vi simulata raptam, non aliter suam faceret, quam Romana pubes Sabinas olim virgines suas vsu fecerit. Idque omninò mihi visus est voluisse Festus, cum ita scriberet: Rapi simulatur virgo ex gremio matris, aut si ea nō est, ex proxima necessitudine, cum ad virum trahitur, quod videlicet ea res feliciter Romulo cessit. Rapiundæ autem vi simulata virginis, quānam olim ritus fuerit, eleganter Apuleius exposuit libro 4. de Asino aureo his verbis: Tunc me gremio suo mater infelix tolerans, mundo nuptiali decenter ornabat, mellitissque suauis crebriter ingestis iam spe futura liberorum votis anxiiis propagabat, cum in ruptionis subitæ gladiatorum impetus ad belli faciem sæuiens, nudis & incertis mucronibus coruscans, non cœdi, non rapinæ manus afferunt, sed densò, conglobatò que cuneo cubiculum nostrum inuadunt protinus, nec vllò de familiaribus nostris repugnante, ac ne tantillum quidem resistente, me miserâ, exanimè, sæuo pauore trepidâ, de medio matris gremio rapuere. Et id quidem illud esse omninò videtur, quod hunc in modum in libro de Spectaculis Tertullianus scribit: Dehinc Equiria Marti Romulus dixit: quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, Deo, vt volunt, consilij, eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Probum planè consilium, & nunc quoque apud ipsos Romanos iustum & licitum, ne dixerim penes Deū, &c. Hactenus ex Festo, Apuleio, & Tertulliano Ræuardus, qui etiam affirmat hūc simulatū raptum nulli alij connubij contrahendi modo, quam ei qui vsu fiebat, cōuenire.

De Confarreatione loquitur Dionysius in Romulo, sacras nuptias scribens Farracia esse dicta, quod eodem farre coniuges vescerentur, quo etiam victimas respergerent. Itaque Vlpianus titulo 1x. Institutionum: Farre, inquit, conuenitur in manum certis verbis & testibus decem præsentibus, & solenni sacrificio factò, in quo panis quoque farreus adhibetur. Et plin. lib. 18. capite 2. In sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, nouæque nuptiæ farreum præferbant. Et Tacitus libro tertio Annalium, confarreandi consuetudinem aut omisam, aut inter paucos retentam fuisse. Hinc diffarreatio apud Festum dissolutio matrimonij dicitur confarreatione contracti. Quod autem Boëtius scribit confarreationem solis Pontificibus conuenisse, id sic interpretatur Ræuardus, eam per solos Pontifices peractam fuisse.

Coëmptio, ait Boëtius, certis solennitatibus peragebatur: & sese in coëmendo inuicem interrogabant: vir ita, an sibi mulier materfamilias esse veller? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat: An vir sibi paterfamilias esse veller? Ille respōdebat, velle: itaque mulier in viri conueniebat manū, & vocabantur hæ nuptiæ per coëmptionē, & erat mulier materfamilias viro loco filia. Hæc Boëtius: quæ etiam totidē verbis reuert Seru. in 4. Æneid. & 1. Georgic. Coëmptionem porrò imaginariis venditionibus

peractam, vt & adoptionem, credibile est: in eaque facienda nummos aliquot dieis causa interuenisse. Id enim in aliis quoque legitimis actibus obseruabatur, in quibus specie tenus Mancipationum solennia representanda erant. Ad hanc contrahendi matrimonij rationem pertinet, quod ex Varrone Nonius Marcellus refert his verbis: Veteri Romanorum lege nubentes mulieres asses tres ad virum venientes ferre solebant: atque vnum quidem, quem in manu tenebant, tanquam emendi causa, marito dare: alium, quem in pede habebant, in foco Larium familiarium ponere: tertium in sacciperione, cum condidissent, compito vicinali donare, quemadmodum Iustus Lipsius li. 5. antiquarum lectionum, ca. 21. emendauit, aut (quod Palmerio in Spicilegiis placet) rezonare, hoc est, soluta zona promere. Huius autem modi meminisse etiam Cicero pro Murena: Putarunt, inquit, Iurisperiti, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari, & in 1. de Oratore: Mirandum non est, qui, quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere. Ex hoc ergo fiebat, vt mulier in manu, mancipiòque mariti esset, suaque illi hæres fieret. Vir autem non in manu, id est, potestate vxoris erat, sed quod coemptus erat, id ei sui heredis ius tribuebat: qua de re plurib. eruditè disputat Barnabas Briffonius lib. singulari de ritu nuptiarum, Iacobus Ræuardus, & alij. Ac de vxorum quidem generibus ac differentiis satis iam reliquos nuptiarum ritus explicabimus.

Primum ergo nuptiæ non nisi captatis prius auguriis fiebant. Isque faciendis Auspices olim interponebantur, vt Val. Max. lib. 2. c. 1. vbi antiqua instituta persequitur, tradit his verbis: Apud antiquos non solum publicè, sed etiam priuatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto: quo ex more nuptiis etiamnum Auspices interponuntur: qui quamuis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia vsurpantur. Vnde notum illud Tullij pro Cluentio: Nubit genero focrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestè omnibus omnium. Et auspiciorum nuptialium mentio est apud eundem in primo de Diuinatione, vt interim de aliis taceam. Ipsa virgo, siue noua nupta senis crinibus ornari solebat: siue quod is ornatus vetustissimus esset, seu quod eo virgines Vestales ornabantur, quarum castitatem viris suis nubentes spondebant, quemadmodum Sex. Pompeius tradit. Celibari præterea hasta, quæ in corpore gladiatoris abiecti, occisique stetit, nubentis caput, eodem auctore, comebatur: vt, quemadmodum illa fuerat coniuncta cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro esset: vel quia matronæ in Iunonis Curitis tutela essent, quæ ita à ferenda hasta (quæ Saliorum lingua Curis dicitur) appellabatur: vel vt viros fortes genituram ominaretur: vel quod nuptiali iure imperio viri subiiciebatur nubens, quia hasta summa armorum & imperij est. Plutarchus etiam in Romulo docet, esse qui affirmat, propterea nuptæ comam cuspidem hastilis discriminari, vt signum sit, primas nuptias bello & pugna contractas. Et in Questionibus Romanis, quaestione 87. etiam alias quasdam huius moris rationes affert. Verba eius sunt hæc: Cur nuptiarum comam discriminant hastæ cuspidem? Aut mouentur nuptæ, quia bellicosis iungantur maritis, debere ipsas ornatu vti simplici, & à luxu ac mollitie alieno: quemadmodum Lycurgus fores & fastigia ædium iubens ferra & securi, nullo alio adhibito instrumento, fabricari, omnem luxum, superuacaneamque operam præcidit. Aut perambages innuitur solo ferro coniugium discissum iri. Aut quia pleraque ad nuptias pertinentia ad Iunonem referuntur. Iunoni autem sacra habetur hasta, & pleraque eius statuæ hasta nituntur, ipsaque dicitur Dea Quiris. Hasta enim antiquis Quiris nominabatur, &c. Huius item moris meminit Ouidius lib. 2. Fastorum his versibus:

Nec tibi, qua cupida matura vilebere matri,

Comat virgineas hasta recurua comas.

Corona inde redimiri nouæ nuptæ consueuerant, Tertullianus in libro de Corona militis. Catullus in carmine de nuptiis Iuliæ & Manlij:

Cinge tempora floribus Suauè olentis amarici.

Recta item tunica induebantur, qualem prima Caia Cæcilia texuit, Plinius libro 3. cap. 48. Quod quidem ex felici textricis coniugio in vsu venisse, non est dubium, cuius memoriam boni ominis causa in nuptialibus ritibus nouas nuptas vsurpare constat. Cingulo insuper nupta cingebatur, quod vir in lecto soluebat. Factum id ex lana ouis, Sex. Pompeius scribit, vt sicut illa in glomis sublata, coniuncta inter se est: sic vir suis secum vinctus, cinctusque esset. Catullus in Nuptiis Iuliæ & Manlij, & alij, Arnobius lib. 3. aduersus Gentes. Coronam item ex verbenis à se lectis compositam noua nupta, Sexto Pompeio teste, sub amiculo ferebat. Eandem & soccos luteos gestasse Catullus

A suspicandum relinquit. Velo autem obnubi solebat, cum ad virum deduceretur. Tertulianus libro de Virginitibus velâdis. At quoniam etiam velatæ ad virum ducuntur. Vnde nuptiarum nomen ductum est. Nubere enim & obnubere prisca velare & operire significabat, ut Festus Pompeius non vno loco, Nonius Marcellus & alij complures notant. Caper in libro de Orthographia: Vir ducit, mulier nubit, quia pallio obnubit caput suum genâsque. Velum autem id, quo nuptæ caput operiebatur, Flammeum vocabatur: quo boni ominis gratia eas velari solitas, Sex. Pompeius tradit, idcirco, quod eo assidue Flaminica vteretur, cui diuortium facere non licebat. Flammeum autem hoc erat luteum, ut Plinius lib. 21. cap. 8. his verbis docet: Lutei, inquit, video honorem antiquissimum in nuptialibus flammeis totum fœminis concessum, & fortassis idem non numerari inter Principales, hoc est, communes maribus ac fœminis, quoniam societas principatum dedit. Vnde Lucanus lib. 2. de bello Pharsalico:

Non simidum nupta leuiter tectura pudorem

Lutea demissos velarunt flammea vultus.

Quomodo etiam raperentur nubentes ex gremio matris aut proximæ necessaria, paulo ante ostendimus. Quod respiciens Catullus sic scripsit in Epithalamio Iuliæ & Manlij:

Qui rapis teneram ad virum virginem.

Hoc modo ornata noua nupta in viri domum, tanquam coniugij mansionem, ac domicilium traducebatur: quem morem eleganter explicauit, & multis Iuriconsultorum atque aliorum auctorum testimoniis probauit Barnabas Brissonius, lib. 1. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap. 18. Vnde vxorem ducere, quasi domum ducere, Latini dicunt, quemadmodum ex compluribus Plauti locis patet. Deducebantur autem vespere à prætextatis pueris patrimis tribus, quorum vnus facem præferabat ex spina alba, reliqui duo tenebant ducentem.

Faces autem adhibebantur vel in honorem Cereris, ut Festus tradit: vel quod non nisi vbi contenebrasset, in mariti domum sponsa deduceretur, quod Seruius ex Varrone, & Plutarchus docent. Idem Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 2. scribit, quinque tantum faces, siue cereos in nuptiis, non plures, nec pauciores accendi consueuisse: eiusque moris causas inquirens, ait id propterea fieri, vel, quæ Varronis opinio sit, quod ab Ædilibus, qui pluribus quam Prætores qui trinis tantum facibus utebantur, dignem sponsi accenderent: vel quod hic numerus impar reliquis præstantior atque perfectior crederetur, & ad nuptias magis quadrare videretur: vel potius quod cum mulieres ad quinque plerumque pariant, veteres tot faces, procreationis signa accenderint: vel denique quod matrimonium contrahentes, quinque Deorum ope indigere putarent, Iouis perfecti, siue adulti, Iunonis perfectæ, siue adultæ, Veneris, Suadela, ac Dianæ, siue Lucinæ, quam parturientes inuocant, &c. Hæ faces sæpe à Poëtis tædæ, vel faces iugales, faces legitimæ, tædæ geniales, & festæ appellantur. Nubentem à pueris patrimis & matrimis duobus manu deductam colus compta cum fuso & stamine comitabatur. Cuius moris meminit Plinius libro 8. cap. 48. his verbis: Lanam cum colo, & fuso Tanaquil, quæ eadem Cæcilia vocata est, in templo Sangi durasse, cum colo, & fuso, auctor est M. Varro, factamque ab ea togam regiam vndulatam in æde Fortunæ, qua Seruius Tullius fuerat vsus. Inde factum, ut nubentes virgines comitaretur colus compta, cum fuso & stamine. Plutarchus etiam in Quæstionibus Romanis, quæstione 31. testis est, nouam nuptam secum importare in domum mariti colum & fustum. Præter hæc utensilia mulieris, & quæ in vsu ac ministerio eius crant, per puerum impuberem in vase aperto gestari consueuerant. Puer Camillus, vas ipsum Cumerum proprio nomine vocabatur. De puero Varro lib. 6. de lingua Latina: Igitur dicitur in nuptiis Camillus (siue Casmillus) qui cumerum fert, in quo quid sit in ministerio, plerique extrinsecus nesciunt. De vase Sextus Pompeius: Cumerum vocabant antiqui vas quoddam, quod operitum in nuptiis ferebant, in quo erant nubentis utensilia. Itæ Cumerum vas nuptiale, à similitudine cumerarum, quæ sunt palmæ, vel spartæ ad vsum popularem, sic appellatum. Hoc igitur comitari nubentes ad mariti ædes accedebant. Ædium porro fores floribus & frondibus ornari consueuerant, vnde Catullus in carmine de nuptiis Pelei:

Vestibulum ut molli velatum fronde vireret.

Pro foribus autem interrogatæ nubentes, quænam essent, Caias se esse respondebant. Testis est præter alios auctor epitomes libri 10. Valerii Maximi, qui sic scribit: Cæterum Caias, vsu super omnes celebrata est. Fertur enim Caiam Cæciliam Tarquinij Prisci Regis vxorem optimam lanificam fuisse, & idem institutum esse, ut nouæ nuptæ ante

ianuam mariti interrogatâ, quænam vocarentur, Caiam se esse dicerent. Plutarchus in *Quæstionibus Romanis*, quæstione 30. testis est, sponsam introducentes iubere eam dicere, Vbi tu Caius, ego Caia. quorum verborum plerique hunc sensum esse existimârunt, Vbi tu Dominus, & paterfamiliâs, ego Domina & materfamiliâs. Postes verò ianuæ lana tangi à nubentibus, adipèque vngi, & oblini consueuerant, vnde vxores quasi vnxores dictæ. Seruius in 4. *Æneidos*: Moris fuit, vt nubentes puellæ simul ac venissent ad limen mariti, postes, antequàm ingrederentur, ornarent laneis vitris, & oleo vngerent: & idèd vxores dictæ quasi vnxores. Eadem Donatus in *Hecyram Terentij*, Plinius libro 29. capite 2. Idem libro 28. capite 9. nouas nuptas adipè lupino postes inungere solitas, ne quid mali medicamento inferretur, scribit. Peracta vnctione, noua nupta limen ianuæ transibat, eoque modo in ædes inducebatur. Religioni quippe habebant, si in transgrediendo mulier limen contigisset. Plutarchus etiam in *Quæstionibus Romanis*, quæstione 29. docet, sponsæ non licuisse transcendere limen domus, sed eam sublata transportari à Pronubis consueuisse, cuiusque moris rationes aliquot affert: vel quòd in prima raptione mulieres non vtrò intrauerint domos, sed illatæ sint: vel quòd videri velint, non volentes, sed vi coactæ eò ingredi, vbi sint virginitatem amisissæ: vel quòd hoc signum sit, exire etiam eas, domumve relinquere non debere, nisi vi ciuciantur, sicut vi introductæ sint. Varro autem apud Seruium in 8. *Virgilij Eclogam* opinatus est, idèd sponsas limen non tetigisse, vt ne à sarcilegio inchoarent, si deposituræ virginitatem, calcarent rem Vestæ, id est, numini castissimo consecratam. Iam ingredienti nuptæ clauis dabantur, ad significandam, quemadmodum Sext. Pompeius explicat, partus facilitatem: vel, quòd verisimilius est, vt significaretur, ei rerum omnium domesticarum, quæ clauibus concludi solent, curam ac custodiam, totam denique domum, ac rei familiaris administrationem, dispensationemque permitti. Statuebatur quoque noua nupta, quemadmodum à Sext. Pompeio traditur, in pelle lanata, vel propter inorem vetustum, quo antiquitatis homines pellibus erant induti, vel quòd testaretur, se lanificij officium viro præstituram. Sed & aqua & igni mariti vxores accipiebant, vnde Sex. Pompeius: Aqua & igni interdici solet damnatis, quæ accipiunt nouæ nuptæ: videlicet quia hæ duæ res maximè vitam continent. Et iterum: Aqua aspergebatur noua nupta, siue vt pura, castique ad virum veniret, siue vt ignem & aquam cum viro communicaret. Varro lib. 4. de lingua Latina: Igitur causa nascèdi duplex, aqua & ignis: idèd ea in nuptiis in limine adhibentur, quòd coniungit. Hinc & mas ignis, quòd ibi semen, aqua foemina, quòd foetus ab eius humore, & eorum coniunctione sumit Venus. Idem apud Seruium in 4. *Æneidos*: Aqua & igni mariti vxores accipiebant. Vnde & hodiè faces prælucent, & aqua petita de puro fonte per puerum felicissimum, vel puellam, quæ interest nuptiis, de qua solebant nubentibus pedes lauare. Huius moris etiam Plutarchus in *quæstionibus Romanis*, quæst. 1. meminit, eiusque quatuor rationes in mediũ affert, quarum prima & tertia cum Varonis ac Sex. Pompeij sententia conveniunt: altera est, quòd hac cærimonia significetur, debere eam, quæ nubit, puritatem, & castimoniam conseruare. Ignis enim, inquit, lustrat, aqua purgat. Vltima est, quòd significet alterum ab altero deserere non debere, sed eos in societate qualiscunque fortunæ persistere, etiam ita rebus ferentib. vt præter ignem & aquam nihil boni vnà frui detur. Adhibebantur porò his cærimoniis singulis, quemadmodum Aurelius Augustinus ex Varrone docet, singuli Dij, vt, cum mas & foemina coniungerentur, Deus Iugatinus: cum nupta domum duceretur, Domiducus: vt in domo esset Domitius, vt cum viro maneret, Manturna: cum postes vngeret, Iuno Vnxiæ. Martianus Capella, etiam Iunonis Domiducæ, Interducæ, & Vnxiæ meminit.

Acceptæ hoc modo sponsæ, & comitibus eius cœna dabatur à nouo marito, quæ veteribus scriptoribus cœna nuptialis, à Claudio epulæ geniales appellatur in quâ cœnam aliquantò maiores sumptus quàm in alia conuiuia, facere, legibus Licinia & Iulia permittebatur. Tibiam etiam nuptialibus festiuitatibus internuisse, non pauci Plauti, Terentij, & aliorum scriptorum loci declarant. Præterea Thalassionem in nuptiis Romani non secus atque Græci Hymenem inclamare consueuerunt: quam acclamationè ex eo inoleuisse Lilius lib. 1. auctor est, quòd in Sabinarum raptu, virgo vna longè ante alias specie & pulchritudine insignis à globo cuiusdam Thalassij rapta fuerit: multisque sciscitantibus, cuiam eam ferretur deducendam, ne quis violaret, Thalassio eam ferri clamitantibus. Qua de causa vocem hanc nuptialem factam, & ad posteros inde mansisse, Plutarchus quoque in *Romulo* & *Quæstionibus Romanis*, quæstione 31. censet.

A Nonnullis tamen ad lanificium vocis huius originem, causamque referendam esse videtur. Qua in sententia Varronem fuisse, Sextus Pompeius testatur, Thalassionem in-
 A quiens, Varro ait, signum esse lanificij. Thalassionem enim vocabant quasillum, qui alio modo appellatur calathus: vas utique lanificiis aptum. Constat autem lanificiis præscas matronas valde deditas fuisse, præcipuamque his curam & operam impendisse. In fœdere etiam inter Romanos & Sabinos percusso, lex hæc, atque conditio dicta est, ut volentes nuptæ apud viros, quibus coniunctæ erant, manerent, omnium operum ac munerum vacationem, præterquam lanificij, habituræ, ut est à Plutarcho in Romulo memoriæ proditum. Noces à nouis maritis iaci, & pueris spargi consueuisse indicat Catullus in carmine de nuptiis Iuliæ & Manlij, & Virgilius Ecloga iix. *Sparge marite*
 B *noces: ———* cuius moris rationem Varro apud Seruium hanc esse putat, ut Iouis omine matrimonium celebraretur: ut noua nupta matrona esset, sicut Iuno. Nam noces in tutela erant Iouis, vnde & iuglandes vocatæ, quasi Iouis glandes. Illud vulgare fuisse idem Varro tradit, iceiro sparsas noces, ut à rapientibus pueris fieret strepitus, ne puellæ vox virginitatem deponentis possit audiri. Aliis placuit, ea id gratia factum, ut se puerilibus omnibus ludis renunciare, & iuuenilia cuncta ludicra relinquere maritus, eo iudicio testaretur. At Plinius lib. 15. cap. 21. duas alias recitat, vel, quod cadendo tripodium sonumve facerent: vel quia, gemino protectæ essent operimento, ut ita significarent fœtum multis modis munitum. Nubentibus prætextis depositis, à multitudine puerorum, qui ad eam celebritatem frequentes conueniebant, obscena clamabantur, versusque mollicie, ac lasciuia diffuentes, maxima, nec vlli reprehensioni obnoxia licentia occinebantur: quos versus Fescenninos vocabant, siue quod ex vrbe Fescennia alati essent, siue quod fascino accere putarentur. Et huius etiã moris apud veteres scriptores testimonia extant. Interea verò lectus nuptialis componebatur. Eum autem proprio nomine Genialem, quasi generalem, appellatum Seruius in 6. Æneidos ostendit: Geniales, scribens, eos proprie esse lectos, qui puellis nubentibus sternuntur, dictosque ita à venerandis liberis. Toga verò sterni lectos, & maritorum genios aduocari consueuisse, Arnobius lib. 3. aduersus Gentes, mores veritate obliteratos recensens, testis est. Et hinc fortasse sacri genium lecti. Iuuenalis Satyra 6. dixit. Noua nupta in cubiculum deducta, ut ait Festus, prætextati eius, qui prælux dicebatur, fax rapi erat solita ab
 C vtriusque amicis, ne aut vxor eam sub lecto viri ea nocte poneret, aut vir in sepulcro coburendam curaret, quo vtroque mors propinqua alterutrius captari putabatur. Aliam causam reddit Seruius, nondum editus, quemadmodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum annotat: Quæ, inquit, Seruius, solent præire nubentes puellas, cornæ sanè faces, quæ quasi diutissimè luceant, quas rapiunt tanquam vitæ præsidia. Namque his qui sunt potiti, diutius feruntur vixisse. In cubiculum inferebantur simulacra Deorum, ut ope illorum sine vlla difficultate virginitas auferretur. Hi erant Virginensis Dea, ut virgini zona solueretur. Subiugus Deus, ut viro subiiceretur. Dea Prema, ut subacta ne se commoueret, & comprimeretur: & dea Pertunda, quæ concuteret & penetraret. Item Venus, & Priapus. Inbebatur autem noua nupta super ingentem fascinum, id est, membrum Priapi, sedere: qui erat in loco altiori, quem iudicat Lucanus, inquit: *Torus stat, id est, stratum pendulum & erectum, in quod ascendebatur gradibus ebore ornatis.* Hoc autem fiebat propterea, ut illorum pudicitiam prior Deus delibasse videretur. Hoc ex Varrone, Aurelius August. lib. 6. de Ciuitate Dei, ca. 9. & li. 7. ca. 24. Lactantius libro primo. Post hæc noua nupta lectum viri adibat, in quo eam collocabant pronubæ, quod significat Catullus his versibus:

*Iam cubile adeat viri
 Vos vnis senibus bona*

*Cognita bene femina
 Collocate puellam.*

Ad huiusmodi enim officium spectatæ pudicitia mulieres, & quæ vni duntaxat viro nupsissent, adhibebantur, quo matrimonij perpetuitatem, quemadmodum Sex. Pompeius auctor est, aspiciantur. Inde Cingulum virgineum maritus sponsæ soluebat, teste eodem Pompeio. Erat hoc cingulum Herculanæ nodo vinctum, quod vir soluebat omnis gratia, ut sic ille felix esset in suscipiendis liberis, ut fuit Hercules, qui septuaginta liberos reliquit. Idem alio loco: Cinxia Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod in initio coniugij solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta. Vnde Catullus:

*Quod zonam soluit diu ligatam. item:
 Tibi virgineos zonula soluunt sivas.*

Hoc pacto, quæ sponsa fuerat, fiebat vxor. Postridie nuptiarum apud nouum maritum A
 rursum cœnabatur, & quasi instauraretur, redintegrareturque potatio, cum diem Repo-
 tis, Sexto Pompeio teste, appellabant. Nouæ autem nuptiæ munera à cognatis & propin-
 quis mittebantur, eaque sunt Nuptialia dona apud Iurifconsultos. At apud Ciceronem
 pro Cluentio, & Apuleium lib. 6. de Asino aureo, Nuptialia dona ea accipienda sunt, quæ
 ante contractas nuptias mulieri à viro offerebantur. Postridie item nuptiarum, noua nu-
 pta libertatem auspiciens vxoriam in domo viri rem diuinam faciebat, vt est à Macro-
 bio lib. 1. Saturnaliorum cap. 15. proditum. Atque hæcenus de nuptiarum ritibus, quo-
 rum plerique colligi possunt ex nuptiis Marcæ, & Catonis apud Lucanum lib. 2. belli
 Pharsalici.

Quomodo Connubia dissoluerentur, & de Diuortio ac Repudio.

C A P. XXXIIX.

DIXIMVS quomodo connubia contrahi, & qui ritus in nuptiarum celebritate ob-
 seruari solerent: requirit præpositæ materiæ ordo, vt etiam, quomodo eadem dis-
 soluerentur, explicemus. Quæ in re idonæum auctorem sequemur Iacobum Ræuardum,
 qui in XII. Tabularum commentariis cap. 19. docet, tribus modis connubia dissolui con-
 uenisse, vsurpatione, diffarreatione, & remanicipatione. Quæ enim vsu vxor erat, ante-
 quàm esset vsu capta, si trinotium à viro vsurpandi causa abfuisset, lege XII. Tabula-
 rum vsurpata dicebatur. Vsurpato vsucapionis interruptionem significat, non vi quid-
 em, & proprietate verbi, sed per consequentiam. Si enim id quod possideo, necdum tamen
 vsucepi, ab aliquo solenniter vsurpetur, siue apprehendatur: is, si eius rei dominus
 est, possessionem meam sua vsurpatione interrumpit. Quia igitur mulieres, in potestate
 aut mariti, aut parentum vel tutorum erant perpetua, idcirco vsu vxor nondum vsuca-
 pta, ante annum à marito discedēs, vsurpabatur: hoc est, à parentibus, aut, si illi non essent
 à tutoribus solenni quadam ratione apprehendebatur, & mariti potestate liberabatur, si
 ab eo trinotium abfuisset. Atque ita videtur intelligendum esse, quod ex Q. Murio de
 vxore, quæ per trinotium à viro abfuerat, lege XII. Tabularum vsurpata, Agellius lib. 3.
 cap. 2. & Macrobius lib. 1. cap. 3. tradiderunt.

Confarreatione matrimonium contractum, diffarreatione dissolui solitum, Festus ob-
 seruauit, qui diffarreationem genus fuisse ait sacrificij, quo inter virum & mulierem fie-
 bat dissolutio: iccirco sic appellatam, quia fiebat farreo libo adhibito. Et ita, quæ farreo
 libo, hoc est, confarreatione, facta erat in manus conuentio, eadem farreo libo, id est,
 diffarreatione, dirimebatur.

Et quia nihil tam naturale est, quàm vnumquodq; eo modo dissolui, quo ligatum est:
 idcirco etiam non vsus vsurpatione tantum, non confarreatio diffarreatione duntaxat, sed
 & cœmptio dissolui remanicipatione soler. Testis est enim idem Festus, remanicipatam
 Gallum Ælium eam definiuisse, quæ mancipata sit ab eo, cui in manus conuenerat. In
 cœmptione autem quandam quasi in manus traditionem interuenire solitam, testatur
 expressè Symmachus, hunc in modum de Fulvio quodam scribens lib. 2. epistolarum:
 Sororem Pompeiam olim viro maturam, te auspice in manus optat accipere, nec gene-
 re minor, & re fortassis vberior. Huc spectat quoque Terentij illud in Andria:

Hanc mihi in manum dat, mors continuo ipsam occupat.

Igitur quæ cœmptione in contrahendo matrimonio mulier mariti in manus tra-
 debatur, eadem illa in dissoluedo remanicipabatur, hoc est, manu ab eo reddebatur, in
 cuius manus conuenerat. Cæterum illa coniugum separatio vel matrimonij dissolu-
 tio Diuortium dicebatur, de quo Romulus legem tulerat. Sic enim scribit Plutarchus:
 Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemens est illa, qua mulieri maritum
 relinquendi potestas adimitur: viro autem eicere vxorem conceditur, si veneficio cir-
 ca prolem vsa fuisset, aut alienam pro sua subdidisset, aut adulterium commisisset: si
 quis alia de causa repudiasset coniugem, eius mariti bona partim vxori cederent, partim
 Cereri sacra foret: & qui vxorem dimisisset, is Diis manibus rem sacram faceret. Hæc-
 enus Plutarchus. Itaq; postea quoq; in XII. Tabulis Diuortium esse permissum, ex eo licet
 suspicari, quod inquit Cicero in Philippicis de Antonio: Frugi factus est mimam illam
 suam suas sibi res habere dixit ex XII. Tabulis, clauas ademit, exegit. Et Caius ad legem
 Juliam de adulteriis: Si ex lege repudium missum non sit, & iccirco mulier adhuc nupta
 videatur, tamen si quis eam vxorem duxerit, adulter non erit. Quod autem inquit de re-
 pudio ex lege missum, significat, cum alia multa, tum maximè diuersas repudij ac diuortij
 formulas,

- A formulas, atque solemnem ipsam matrimonij renunciationem. Inter repudium autem, & diuertium illud interfuisse Paulo & Modestino placuit, quod repudium sponsa remitteretur, diuertium cum vxore fieret. Itaque repudij formula fuit: **CONDITIO NE TVA NON VT OR: Diuertij: RES TVAS TIBI HABETO, Vel: RES TVAS TIBI AGITO:** quod & Cicero loco citato significauit, & Caius cap. 2. de diuertis tradidit. Renūciatio autem matrimonij eiusmodi fuit, vt vir vxori, aut vxor marito, vel præsenti, vel absenti nuncium remitteret. Quāquam autem diuertium lege concessum erat, nemo tamē ante annum lxx. diuertium cum vxore fecisse perhibetur. Qui autem primus fecit, is Sp. Caruilius Ruga fuit, qui M. Pomponio, C. Papirio, vel, vt alijs placet, M. Atilio, P. Valerio Coss. vxori nuncium noua de causa remisit, nempe quod eam sterilem esse diceret, scq; quærendorum liberorum causa vxorem habere iurasset, vt in Dionysij, Agellij, Valerij Maximi Commentarijs præscriptum videmus. A quo tempore, vt inquit Agellius, rei vxoriæ cautiones Romæ necessariae sunt visæ, cum antè nullæ fuissent. Inde autem illa certè fluxerunt, quod soluto hoc modo matrimonio dotem reddi voluerunt, nisi quid causæ incidere, cur retinenda esset. Siquidem scriptum est apud Paulum de dotibus: Si diuertium sine culpa mulieris fiat, dotem integram repeti: si contra, in singulos liberos sextam partem dotis à marito vsque ad mediam eius partem duntaxat retineri. Quod vetus institutum fuisse apparet ex verbis Ciceronis, quæ sunt in Topicis: Si viri culpa factum est diuertium, pro libertis manere nihil oportet. Post Caruilianum autem diuertium vulgo ita dimitti vxores cœperunt, vt etiam sine magna admōdum causa ab iis discesserint. Paulus quidem Æmilius cum Papiriam dimitteret, mirantibus amicis, & causam quærentibus (erat enim non tam pulchra, quàm fecunda) nullam certam attulit: sed se tamen ab ea læsum significauit. Pudicitia verò vitium magnam repudiandæ vxori attulisse causam, C. Cæsar, qui postea Dictator fuit, exemplo confirmari potest, qui Pompeia nuncium remisit, quam Clodius adamabat, cum diceret, Cæsar, vxorem non modò peccato, sed peccati etiam suspicione vacare oportere. Erat autem suspicio, ne ei P. Clodius stuprum intulisset, qui muliebri veste, domi Cæsar, tum Pontificis Maximi, cum sacra Bonæ Deæ pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu educus, &c. Hæc ferè collegit Carolus Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 9. Quædam etiam eadem de re notabimus in XII.
- D Tabulis. Et inter alia legis Iuliæ de adulterijs capita, hoc quoque fuit: Diuertia septem ciuihus Romanis puberibus testibus adhibitis præter libertum eius, qui diuertiu faciet, posthac faciunt. Aliter facta pro infectis habentor: de quo Barnabas Briffonius lib. singulari ad legem Iuliam de adulterijs. De duobus vxorum delictis, lib. 7. capit. 5. vbi leges Regiæ recensendæ erunt, quædam afferemus. Vnum adhuc hoc loco monebo, atq; ita hunc de nuptiis, & matrimonijs tractatum concludam. Agellius lib. 8. cap. 6. duo fuisse vxorum genera tradit: matronam, & matrem familiâs. Matronam dictam scribit propriè, quæ in matrimoniu cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiam si sibi liberi nondû forent: dictamq; esse ita à matris nomine, nõ adepto, sed cum spe, & omine mox adipiscendi: vnde & ipsum quoq; matrimoniu dicitur. Matrem autè familiâs appellatam esse eâ solam quæ in mariti manu, mancipiôq; aut eius, in cuius maritus manu, mancipiôq; esset, quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoq; mariti, & in sui hæredis locum venisset. Festus autem, matrem familiâs, inquit, non antè dictam, quàm vir eius paterfamiliâs dictus esset, nec posse hoc nomine plures in vna familia, præter vnam appellari: sed nec viduam hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Cum autem vxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, vt sine eo auctore nec testari, nec contrahere possit. Iacobus Ræuardus lib. 4. Variorum, capite 11. triplicem vsum vocis Materfamiliâs, diuersis tamen temporibus, fuisse docet, primùm Matremfamiliâs appellatam dicit, quæ sæpius peperisset, id ex Nonio & Festo probat. Deinde Ciceronis tempore, omnes fœminas, quæ in manum conuenissent, matresfamiliâs appellatas ait, etiã antequàm peperissent, etiãsi in parentum essent potestate. Vnde illa cõemptionis antiqua formula: **VI S MIHI ESSE MATERFAMILIAS?** Denique Iuriconsultos scribit non speciei ampliùs, sed generis loco matresfamiliâs vocabulo vsos esse. Illo enim genere quodam non in manus solùm conuentiones, aut natales, sed honestatem etiam facere definiuisse: adeò quidem, vt viduas, libertasque patronorum concubinas, puellas quæ sui iuris essent, & omnes notæ auctoritatis fœminas etiam matresfamiliâs appellârint. Idem libro eodè cap. 17. docet, & aliquot veterum scriptorũ testimonijs confirmat, moris apud

antiquos fuisse, vt sine comite materfamilias, aut matrona non prodiret in publicum, & iccirco non leuem iniuriam eisdem fieri ab iis, qui comites earum abducerent. Sed de matrimonio, & reliquis eò pertinentibus hæc hæcenus.

De Funeribus & Sepulcris.

CAP. XXXIX.

CVM propositum mihi sit in his libris plerosque veterum Romanorum ritus & mores, quorum cognitio ad faciliorem antiquorum monumentorum intellectum facere aliquid videatur, explicare, non possum sine reprehensione funebres caerimonias prætermittere: quia in iis non minùs, quàm in cæteris, de quibus & hæcenus diximus, & in sequentibus libris dicturi sumus, multa sunt, quæ plurimis veterum scriptorum locis magnam lucem afferunt. Quare huc, quæcunque ad funera spectant congeram, secutus in eo, tum alios clarissimos atque doctissimos viros, qui multa huc pertinentia obseruauerunt, & è tenebris eruerunt, tum Lilius Gregorium Gyraldum, cuius liber de vario sepeliendi ritu extat ad Carolum Miltizium scriptus.

Romani igitur (hinc enim placet incipere) ubi animam ægrotus exhalare cœpisset, qui proximiores erant, si domi moriebatur, spiritum eius ore excipiebant, morientisque oculos claudabant, rursusque in rogo patefaciebant: quod Quiritium magno ritu sacrum fuisse, Plinius lib. 11. cap. 37. scribit, ita more condito, vt neque ab homine supremum eos spectari fas sit, & cælo non ostendi nefas. Lege tamen Mænia cautum fuit, vt auctor est Varro apud Nonium Marcellum, ne filij parentibus luci claro oculos sugillarent: minùs enim licebat, vt filij parentum oculos in obitu sugillarent: quo loco Nonius sugillare pro occludere exponit. Scribit Plutarchus, eos vulgò infelices vocari, quorum oculos propter absentiam non potuerint obtere. Prius illud ex Virgilio manifestum est, apud quem lib. 4. Æneidos, Anna Didonis soror ita loquitur:

————— *extremus siquis super halitus errat, Ore legam, &c.* —————

quæ verba Tiberius Donatus sic explicat: Obseruare volo exeuntem spiritum, & addit: Idè hoc dixit Virgilius, quia hunc charissimi colligere se posse arbitrabantur: licet teneri non possit Cicero Verrina 7. Vt extremum filiorum spiritum excipere liceret, &c.

Posthæc defuncti corpus per interualla conclamabatur, atque à propinquis & affinibus calida aqua abluebatur & vnguentis vngebatur. Virgil. lib. eod.

————— *dare vulnera lymphis, Abluam,* ————— &c. ad quem locum Seruius: Lauare, inquit, cadauera proximis concedebatur. Idem Virgil. lib. 6. Æneid.

Per calidos latices, & ahena undantia flammis

Expediunt, corpusque lauant frigentis, & vngunt. &c. Ennius.

Tarquini corpus bona femina lauit & vnxit.

Seruius ex Plinio hanc causam affert, quòd mortui & calida aqua abluantur, & per interualla conclamantur, quia solet plerumque vitalis spiritus exclusus putari, & homines fallere: refert etiam, quandam suppositum puræ adhibitæ ignibus erectum esse, nec potuisse liberari: vnde, inquit, & seruabantur cadauera septem diebus, & calida abluebatur aqua, & post vltimam conclamationem comburebantur, vnde traxit Terentius: *Definit, iam conclamatum est.* Hæc Seruius. Qui autem cadauera vngerent, Pollinctores dicebantur. Nonius Marcellus: Pollinctores sunt, qui mortuos curant. Ablutum vinctumque corpus, cædida vel alba induebant veste, vt Iuuenalis Satyra 3. Apuleius lib. 1. Floridorum, & Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 26. docent, apud quem candidam vel albam vestem togam intelligi Iustus Lipsius monet. Nam, inquit, cadauera in honestissima veste efferri mos erat: quæ in vulgo ciuium, & in tacito funere toga vulgata fuit, in Magistratibus toga prætexta, in Censoribus purpurea tota. Polybius libro 6. Liuius lib. 34. Purpura viri vtemur: Prætextati in Magistratibus, in Sacerdotiis, nec id vt viui solùm habeamus in signe, sed etiam, vt cum eo crememur mortui, &c. Inde in vestibulo ædium collocabatur ad ianuam ipsam. Id proprio verbo dicebatur Collocatio. Glossæ Priscæ: Conlocatio, *si dō; vngōs.* Suetonius in Augusto, cap. 100. Corpus Decuriones municipiorum, & Coloniarum à Nola bouillas vsque deportarunt, noctibus, propter anni tempus, cum interdiu in basilica cuiusque oppidi, vel in ædium sacrarum maxima reponeretur. A bouillis Equester ordo suscepit, vrbique intulit, atque in vestibulo domus collocauit, &c. Illustris locus, & clarum vestigium huius moris. Corpus enim ablutum, vinctum coronatum ad ianuam deponebant: donec post legitimos dies efferatur ad bustum. Meminit huius moris Lucianus *ἡεὶ τὴνδὲ*, & Dio de Liuiæ excessu, ex quo etiam

A Iosephus Scaliger colligit, eam collocationem à filiis, aut ceterè hæredibus, solitam fieri. In hoc ritu collocandi, cærimonia quædam adiuncta fuit, & cautio. Seruabant enim, vt corpus mortui foràs spectaret, & facie, pedibûsque esset in publicum versis: fortasse eo situ abitionem illam postremam significantes. Hinc Persius:

— tandemque beatus alio
Compositus lecto, crassusque lumentus amomis,
In portam rigidos cautes extendit, &c.

Interim Cupressi, vt ait Sext. Pompeius, mortuorum domibus apponebantur idèd, quia huius generis arbor excisa non renascitur: sicut ex mortuo nihil iam est sperandum: quam ob causam in tutela Ditis parisi esse putabatur. Seruius Petri Danielis, quemadmodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Sex. Pompeium citat: Romani moris fuit propter cærimonias sacrorum, quibus populus Romanus obstructus erat, vt potissimum Cupressus, quæ excisa renasci non solet, in vestibulo mortui poneretur, nequis imprudens funestam domum, rem diuinam facturus, introëat, & quasi attaminatus suscepta peragere non possit. Plin. lib. 16. cap. 33. Cupressus Diti sacra idèd & funebri signo ad domos posita. Addit autem Iosephus Scaliger, nouum hunc morem fuisse, neque tam vetustum, quàm paret Seruius, idque vel ex eo apparere, quòd peregrina fuerit arbor, seròque Romam aduecta, non multùm ante Catonis ætatem. Diuitum etiam tantùm, non omnium ædibus præponi solitam testimonio Lucani confirmat, apud quem est:

Et non plebeios luctus testata cupressus.

C Cuius rei causam nullam aliam putat, quàm raritatem arboris, quòd initio pauci in agris, aut intra vrbanas villas eam arborem instituerent.

Apparabantur tum ea, quæ ad funera requirebantur. Docet autè Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 23. ea, quæ ad funera pertinerent, in templo Libitinæ, quæ eadem cum Venere sit, vendi fuisse solita: eiûsque moris duas rationes affert, quarum prima est, quòd putat institutum hoc sic esse à Numa Pompilio Rege, vt discerent Romani ab his rebus non abhorreere, neque eas pro piaculis ducere: altera, vt monerentur hoc ritu, caducum esse, quòd esset natum cum vna, eadèmqe Dea & ortui, & interitui præfideret. Hæc Plutarchus. Vnde Libitinarij dicti, qui funera curabant, & pyram, si cremandus defunctus foret, lignis aliisque rebus pro hominis conditione struebant.

D Vbi ita septem dies in ædibus cadauer seruatum fuisset, die octauo, ne fraudarentur solenni honore supremi dies, & vt homines ad honestandas exequias conuenirent, euocabatur populus ad funus per præconem his verbis: *EX EQVIAS L. TITIO, L. FILIO, QUI BVVS EST COMMODYM IREIAM TEMPVS EST. OLLVS EX AEDIBVS EFFERT VR.* Hinc etiam indictum funus; auctore Festo, appellatur, ad quod per præconè euocabantur. Postquàm populus conuenisset, lecto constrato purpura, aut linteis splendentibus, & in eo defuncti corpore collocato, post vltimam conclamationem, tibicine præcedente, qui nãmiam funebrem, quæ laudes defuncti, & facta recensèbat, cum pudorem, integritatem, & fidem, non saltabundus, sed stans Phrygio modulo caneret, funus (sue funeris pompam) præcedebat. Non autem omnes eodem modo efferebantur. Qui enim ditiores erant, ij lectis efferebantur, vnde de L. Cornelio proditum est, quòd sexmillia lectorum in funere habuerit. At tenuis fortunæ homines capulis sue feretris, vt Seruius notat. Idem etiam in 5. Æneid. scribit, moris fuisse, vt maioris ætatis funera ad tubam proferrentur: minoris verò ad tibias. Vnde Staius de Archemoro:

Tibia enim teneros solitum deducere manes.

Agellius lib. 20. cap. 2. hos tibicines proprio nomine siticines dictos esse docet, & adducit testimonium Capitonis Ateij, in cuius Coniectaneis scriptum sit, Siticines appellatos, qui apud sitos canere soliti essent, hoc est, vita functos, & sepultos: eosque habuisse proprium genus tubæ, qua canerent, à cæterorum tubicinum proprietate differēs, quos Sicinistas vulgus dicat. Idem etiam eodem loco auctor est Siticines, siue Sicinistas

E Illos olim ludibundos, siue saltabundos: suo verò tempore stantes nãmiam canere solitos. Fuit etiam lege XII. Tabularum cautum, ne plures quàm decem tibicines funcribus adhiberentur: neque plures lecti inferrentur, de quibus infra lib. 8. dicemus. Deferendi verò feretrum propinquioribus virilis sexus dabatur munus. Seruius: itaque filij, interdum parentes & fratres forores elatas funere deferebant: nonnunquàm serui libertate donati plerunqe Senatorij, Prætorij, & Consulares, quique amplissimis honorib. functi erant, Imperatorum & Consularium virorum feretrum detulère. Quare Pauli Æmilij, qui de Macedonia triumphauit, legati Macedonum, & Sullæ Dictatoris feretrum

Senatores, & sacrae virgines extulerunt, & Metello filij tres Consulares, duo triumphales, vnus Cenforius, & alter Prætor, lectum subière.

Si verò defunctus tenuioris fortunæ fuisset, à Vespis, siue Vespillonibus portabatur, qui, Sext. Pompeio auctore, sic dicebantur, quòd vespertino tempore eos efferrent, qui funebri pompa duci propter inopiam nequibant. Dum efferebatur, insignia honorum, quos gessisset, vt falces, secures, lictores, armæque, & dona militaria, coronasque omnis generis, quas in vita meruisset, vexilla atque vrbium dona, & legionum, spoliisque hostium, ac munera, quæ quis daturus erat, expressisque cera vultus & decora maiorum, totiusque familiæ longo ordine simulacra, in oblongis perticis, siue hastis præferebant ab vltima origine, quanto cum poterant apparatu. Polybius singula illa simulacra, singulis curribus vecta fuisse libr. 6. affirmare videtur, cuius integrum locum paulò inferius adscribemus. Præterea etiam si ab eo serui manumissi, & libertate donati fuerant, illi præcipuè, qui fide insignes à domino cogniti forent, herilem interitum miserantes, pleni lacrymarum elatum corpus præcedebant pileati, aut alba lana capitibus velatis: qui quantò plures erant, tantò plus nominis, laudisque dedere, quòd familiam totam decedens dominus tantis muneribus cumulasset, ac libertatis pretio affecisset. Nonnunquam illos qui raris capitibus triumphantis currum fuerant prosecuti, eiusdem defuncti corpus pileatos in pompa funeris præcessisse, inuenimus, vt Q. Terentium Culeonem & alios. Atque hi feretrum, siue lectum, quo defuncti cadauer portabatur, præcedebant. Sequebantur liberi, propinqui, affines, atque alij amici lugentium habitu, capillo demisso, in veste pulla. Ac filij quidem velatis, filia nudis capitibus, passisque crinibus incedebant, cuius moris causas Plutarchus in *Quæstionibus Romanis*, quæst. 14. has affert: An, inquit, quia filiis venerandi sunt parentes tanquam Dij, filiabus autem lugendi vt mortui, lex vtrique parti suum decoro conueniens assignauit officium? An, quia lectui maximè congruit, quod est alienum à consuetudine? solent autem ferè mulieres lectis, mares nudis capitibus in publicum progredi, &c. Idem quæst. 26. mulieres in luctu albas gessisse vestes, albâque vittas prodit: idque eas facere scribit, aut exemplo magorum, qui aduersus Plutonem, & tenebras lucido & illustri amictu se muniant: an quòd sic amictos esse velint necessarios, quemadmodum defuncti sint, quorum cadauera albis inuoluebant tegminibus: id est, togis puris, quod Iusto Lipsio placet: an quòd existiment luctum maximè decere vilia & simplicia: quæ autem colore infecta sunt, ea partim luxum, partim superuacaneorum rerum studium arguere: solum album syncerum esse, mixturæque expers, purum & tinctura non imitabile, ac proinde optimè conuenire iis qui sepeliuntur. Hæc Plutarch. Adhibebantur etiam præfixæ, quas Sext. Pompeius ait, mulieres fuisse, ad lamentandum mortuum conductas, quæque darent cæteris modum plangendi: vnde etiam nomen habeant, quasi quæ huic rei sint præfectæ. Propinquos atque affines, alij, qui funeris deducendi causa confluxerant, sequebantur. Ferrebat autem defunctus, si illustis ac splendidi generis, meritisque in Rempubl. insignis fuisset, primùm in forum, ibique oratio funebris recitabatur: de quo more insignis extat apud Polyb. lib. 6. locus, quem hic integrum adscribam. Si quando, inquit, apud Romanos quispiam ex illustribus viris ex hac vita discesserit, elato funere portatur cum reliqua pompa ad rostra sic dicta, in forum: & nunc stans conspicuus, nunc obuolutus, idque rarò, vniuersa plebe circumstante rostra ascendit, siquidem filius adultus supersit, ac præsens existat: sin verò, alius quisquam ex ipsius genere, ac demortui virtutes, & quæ in vita præclare gessit, deprædicat. Et hinc accedit, vt multi admoventur, & quæ gesta sunt, inspiciant: hancque non illi modò, qui operum illius fuere consortes, sed & exteri vsque ad eòs compatiētes, vt casus eiusmodi non solum illis, qui periclitantur, proprius, sed & populo videatur esse communis. Et paulò post, cum de imaginibus dixisset, quas in vestibulo ædium ponere & colere consueuissent Romani, hæc subiungit: Vbi autem præclarus aliquis ex domesticis vltimum diem obiuit, instituunt funeris elationem & circumfusi, qui simillimi magnitudine, ac reliqua statura videntur, vestitum vsurpant: si vel Consul, vel Imperator fuerit, purpura circumdatum: si Cenfor, purpureum: si triumphum egerit, vel tale quid perfecit, auro contextum. Igitur isti curru sic incedunt. Falces verò, & secures, ac reliqua Principatibus consuetæ, secundum dignitatem cuiusque præcedunt, qua dum in viuis esset, in Republ. eminuit. Vbi ad rostra veniunt, cuncti ex ordine sellis elephantinis sedent, quo spectaculo haud facillè poterit quicquam spectari pulchrius iuueni, gloriæ & honestatis cupido. Etenim eorum viro- rum, qui virtutis gratia glorificatur, videre imagines, easque omnes veluti viuas, quem

non excitaret? quòdnam aliud pulchrius spectaculum? Præterea qui de iam sepeliendo mortuo concionatur, etiam de aliis differere incipit, idque primùm de maiore natu ex his, qui præsentibus sunt, recensens, quid quisque illorum consecutus sit ac gesserit: vnde fit, vt frequenter bonorum virorum præconia virtute acquisita, renouentur, ac celebritas eorum, qui honesti aliquid gesserunt, immortalis, & gloria illorum, qui patriæ benefecerunt, multis innotescat, & ad posteros propagetur. Et, quod maximũ est, iuuentus ad hoc prouocatur, vt nihil non pro Reipub. commoderate ferendum subear, quò celebritatem, quæ bonos viros comitatur, consequatur. Hactenus Polybius, ex Vvolfangi Musculi versione. Primus apud Romanos funebri oratione collegam suum Iunium Brutum laudauit P. Valerius Poplicola Consul anno primo post Reges exactos, quam orationem tam acceptam, tamque charam populo fuisse Plutarchus scribit, vt inde tractum sit, vt omnes boni ac magni viri, cum fato concessissent, ab optimis laudarentur. Qui honor posterioribus temporibus etiam illustribus iuuenibus, & claris mulieribus, quemadmodum cum ex alijs, tum ex Plutarcho, Suetonio, & Dione manifestum est, fuit concessus. His sic peractis, funus procedebat, donec ad locum veniretur, vbi mortuus vel sepeliendus, vel cremandus erat. Cæterum memoriæ prodidit Seruius in 5. lib. Æneid. apud maiores moris fuisse, vt qui mortuus esset, domum suam referretur, & in illa sepeliretur. Vnde est apud Virgilium:

Sedibus hunc refer antè suis, & conde sepulcro:

Postea verò lege XII. Tabularum cautum, ne hominem mortuum in Vrbe sepelirèt, néve vrent. Quam legem explicabimus suo loco. Verum tamen etiam post latis XII. Tabulas fuerunt quidam in ipsa Vrbe sepulti: quos legibus solutos, virtutis causa id consecutus fuisse, Cicero existimat, vt Valerio Poplicolæ, & P. Posthumio Tuberto contigit, de quibus Cicero lib. 2. de Legib. C. quoque Fabricius iuxta Veliam in foro sepulcrum habuit, de quo Plutarchus. C. Poplicius sub Capitolio, de quo eodem loco lapis Tiburtinus. Claudia familia sub eodem Capitolio, de qua Suetonius. Seruius Sulpitius in campo Esquilino, de quo in Philippicis Cicero. Quin etiam Imperatores & virgines Vestales, quia legibus non tenebantur, in Vrbe sepulcra habebant. Reliqui aut priuati in agris suis condebantur: aut in viis extra portas tumulos habebant. Locum autem sepulcro designabant, vel Augures, vel Pontifices. Qui verò cremandus erat (hoc enim cuique liberum erat) postquam ad pyram delatus fuisset, digitus ei incidebatur, ad quem seruatum iusta fierent, reliquo corpore combusto: quod factum, teste Festo, mēbrum abscindi mortuo dicebatur, quanquam ne id semper liceret, XII. Tabularum legibus cautum fuerit: in quibus sic scriptum erat: Homini mortuo ne ossa legito quo post funus facias: extra quam, si militia, aut peregrè mortuus sit, &c. Tum cadaver curatum ad pyram efferebatur. Pyram autem in modum aræ lignis construere solebant, eique intexebant laricem, piceam taxum, & alias arbores: circa eam constituebant cupressos, quod Seruius ex Varrone factum fuisse dicit, propter grauem vstrinæ odorem, ne eo offenderetur populi circumstantis corona: quæ tamdiu stabat respondēs fletibus præfice, id est, planctum principi, quamdiu, consumpto cadavere, & collectis cineribus, dicebant nouissimum verbum, I LICET, quod ire licet significat. Moris autē erat, vt pyram siue rogam (quem ne ascia polirent XII. Tabulæ vetabaat) & cadaver, liquoribus quibusdam preciosis perfunderent, & aurum multaque alia præciosa, vestes, arma, atque alia, quæ defuncto in vita chara fuerant, iniicerent, quod, ne fieret amplius XII. Tabulæ sanxerunt, in quibus sic fuisse scriptum proditur: Vti ne sumptuosi respersio fieret: néve mutata portio mortuo inderetur. Itē: Ne plutes tribus ricinijs, cum mortuo vrentur, aut conderentur. Item: Ne aurum adderetur: ast quo i auros dentes vinciti essent, id cum illo sepelire, & vrene, se fraude esset.

Posteaquam cadaver rogo impositum erat, is, qui defuncto necessitudine maiore iunctus erat, auersus, rogo ardentem faciem inferebat. Scribit Seruius moris etiam fuisse, vt ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captiuorum, vel gladiatorum, eisque inferias fuisse appellatas, alio loco dicit his verbis: Inferiæ sunt sacra mortuorum, quæ inferis soluuntur. Sanè mos erat in sepulcra virorum fortium captiuos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulcra dimicare, qui à bustis Bustiarij dicti sunt. Sin captiuorum, aut gladiatorum copia non esset, laniantes genas suam effundebant cruorem, vt rogis illa imago restitueretur, vel, quemadmodum Varro loquitur, vt sanguine ostenso inferis satis fieret: quod tamen etiam lege XII. Tabularum fuit interdictum, quæ talis erat: Mulieres genas ne radunto, néve lassum funeris ergò habento: de qua lege, sicut & de reliquis, quarum paulò, antè mentionem fecimus.

plura dicemus lib. 8. Mox ubi vſtlatum cadauer erat, rogaruſtium dicebatur, cineréſque & oſſa cado, ſiue vrna, colligebátur, amicis & cognatis, & aliis circumſtantibus, qui à ſacerdote ter aqua pura aſpergebantur, & ita expiabantur, ſiue luſtrabantur. His perfectis, Præſtica nouiſſimum verbum illud alta voce pronounciabat, *ILIC ET*, quod eſt ire licet. Quo dicto, qui comitati funus erant domum abituri, extremum vale alta voce pronounciabant, hoc modo. Vale, Vale, Vale, nos te ordine, quo natura permiferit, ſequemur. Varro Logiſtorico, ſcribit, Ideò mortuis Salue & Vale dici: non quòd valere aut ſalui eſſe poſſint, ſed quòd ab his recedamus, eos nunquàm viſuri. Tum cineres & oſſa ſepulcro inferebantur, ante quod ara conſtituta erat, quam acerram Feſtus appellatam ſcribit, in qua odores incendebant. Hos ritus ſerè omnes eleganter exſecutus eſt Virgilius lib. 6. de Funere Miſeni ſcribens his verſibus:

*Nec minùs intereà Miſenum in littore Teucri
Flebant, & cineri ingrato ſuprema ferebant.
Principiò pinguem tadis, & robore ſectò
Ingentem ſtruxère pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, & ſerales antè cupreſſos
Conſtituunt, decorantque ſuper fulgentibus armis.
Pars calidos latices, & ahenam vndantia flammis
Expediunt, corpùſque lauant frigenti, & vngunt.
Fit geritui: tum membra toro deſleta reponunt,
Purpureàſque ſuper veſtes, velamina noſa,
Coniiciunt, pars ingenti ſubière feretro
Triſte miniſterium, & ſubiectam more parentum
Auerſi tenuère facem, congeſta cremantur
Thurea dona, dapes, fuſo crateres oliuo.
Poſtquàm collapſi cineres, & flamma quieuit:
Reliquias vino, & bibulam lauère ſauillam:
Oſſa que lecta cado textit Chorineus ahenò.
Idem ter ſocios pura circumtulit vnda,
Spargens rore leui, & ramo felicis oliuæ:
Luſtrauitque viros, dixitque nouiſſima verba.
At pius Æneas ingenti mole ſepulcrum
Imponit, ſuaque arma viro, remùmque, tubámque
Monte ſub aërio: qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur, aternùmque tenet per ſecula nomen.*

De vrnis, loculis & ſepulcrorum ornamentis multa diligenter collegit Georgius Fabricius Chemnicenſis in ſua Roma, cap. 21. quæ hic non pigebit repetere. De loculis ſiue vrnis ita ſcribit: Faciendorum loculorum, & vrnarum condendarum, non admodum diuerſa fuit ratio, cum in Vrbe, tum in reliqua Italia, atque etiam in Græcia. Marlianus ſcribit, antra concamerata foſſionibus eſſe aperta, in campo Eſquilino quædam vnus teſtudinis, quædam duplicis concamerationis, ita vt ex ſuperiore in inferiorem descenderetur. Pauimenta interdum teſſellata, interdum vermiculata: in parietibus circumcercà loculos extiſſe, ſingulos cum binis vrnis. Alia quoq; fuiſſe antra plurium parietum, modico intervallo diſtantium, in quibus totidem vrnas fuiſſe contiguas, & exiguo poſt ſpatio ruruſus alias, hiſque alias impoſitas: has pauperum, alias diuitem fuiſſe opinatur. Nos in agro viæ Appiæ in profundum ſub terram fornem descendimus, plenum loculorum inter ſe diſpoſitorum: ex ruina autem parietum verè cognosci ordo loculorum non potuit. Inter Puteolos & Atellam, ad vtraque viæ ſilicibus ſtratæ latera, plurima ſepulcrorum luſtrauimus monumenta: quorum ædificia partim quadrata ſunt, partim rotunda. Inter cætera pulcherrimum eſt, quod arcum cellæ nominant. Parietes eius tetragoni, cum laqueari vermiculato: in cuius medio Centauri imago puerum vehentis. Loculi vltra ſexaginta, medijs ampli, fortalſe pattonorum: laterales contracti, libertorum, libertarũque. In loculis vrnæ ſingulæ plurèſve diſpoſitæ fuerunt, clauiſe exteriùs tabellis marmoreis, in quibus nomina depoſitorum, de more, fuerunt, adſcripta. Teſtatur Ciriacus Anconitanus (cuius ſcriptas quafdam chartas euoluimus) ſe Patris in Achaia ad ædem S. Andreae antrum ſubterraneum ex integro ſolidòque lapide vidiffè, miro artificio fabricatum, in quod per gradus ſedecim deſcenſus fuerit, quòdque ſub vna teſtudine ad tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim,

in quibus singulis binæ aut ternæ funerales fuerint locatæ, ex quibus testimoniis non multò diuersam Græcorum & Romanorum, vt diximus, vrnas coniungendi rationem fuisse est perspicuum. De sepulcorum autem ornamentis hæc afferunt: In sepulchris, quæ hinc inde per urbem in multis locis occurrunt, varia rerum simulacra sunt exsculpta. Ludorum Curvulum quale est ante SS. Cosmam & Damianum, in foro Romano: & in S. Ioanne Laterano, in quo etiam nocentes obiciuntur bestiis, vt in alio quodam ante S. Mariam in via lata. Equestrium certaminum, vt in S. Maria in ara cœli, montis Capitolini. Pugnarum, vt in S. Gregorio, montis Cælij. Venationum, vt in S. Laurentio in Lucina, campi Martij. Triumphorum, vt ante S. Laurentium in Panisperna montis Viminalis: & Triumpho Venerei in S. Ioanne Laterano. Sacrificiorum, vt in S. Maria de Strada, inter Octauij porticum & Capitolium: & in S. Laurentio extra Esquilinam. Deorum ludentium, vt Apollinis canentis, & Narcissi iaculantis discum, in domo Augustini Maphæi: Satyrorum puellæ dormienti insultantium, in horto S. Marci: Amorum equitantium, in domo Columnensium: Deorum marinorum in piscium caudas defunctium, & vehentium in eis Nymphas tribus in locis: in S. Ioanne Paulo in Cælio, in hortis S. Sabinæ montis Auentini: ante S. Thomam in regione Harenulæ. Rlutonis Proserpinam rapiens, in S. Syluestro, prope arcum Domitiani: & ante S. Mariam Cosmedim, prope Velabrum. Ventorum quatuor simulacra in sepulcro domus Cæsæ: laborum Herculis, in domo Sabellorum, supra Marcelli theatrum. Seruilium suppliciorum, in quibus alij pede vtroque suspenduntur, aliis cultro secatur collum, aliis brachium saxo impositum alio saxo frangitur, in S. Maria in ara cœli, & ante ædem S. Stephani de Cacabo, in regione Pineæ. In quibusdam sepulchris exsculpta sunt ædificia, partim ianuis apertis, quibus dicunt animæ æternitatem significari, cuiusmodi est in Palatio Capitolino Triumvirum: partim clausis, qua interitus eius vnâ cum corpore notatur: tale in domo cuiusdam regionis Transiberinæ cernitur è regione pontis Fabricij. Hæc è multis retulisse satis sit, quæ non ita accipi vòlo, quasi vnus tantum rei effigies expressa sit: sed alia multa quæ oratione depingi in hac breuitate nequeunt, spectaculi gratia sunt addita: quod vt intelligatur, duobus exemplis declarabo. In sepulcro Sacrificantium in S. Maria de Strada, mulier in bigis, quæ à rhinocerotibus trahuntur, vehitur: ipsis animalibus duo iuuenes insident, & animalia à Faunis naso ducuntur. Præcedit Thuscus fidicen, & viri nudi ac mulierculæ, donec ad aram perueniatur, cui fidicen canens astat, & inter cætera ludicra Faunus cornibus cum hirco concurrat. Item in altero apud S. Syluestrum: Pluto quadrigis vectus, raptam Proserpinam amplexu tenet, exanimi similem: supra quam volitat alatus Cupido, eurrum præcedit Mercurius alato pileo & caduceo. In altera parte Ceres bigis inuehitur tractis à serpentibus, pinea tæda, quam sinistra gestat inuestigans amissam filiam. Inter hæc, ab vtraque parte comites Proserpinæ flores collectos gestant, veste vltra pubem sublata. A lateribus Hercules est, leonis exuuiis indutus, dextra tenens clauam: sinistra anum quandam inuadens, cui verbera minitur. Hactenus Fabricius.

Peractis ad sepulcrum iustis, conuiuia domi apparabantur, ad quæ amici atque cognati conuocabantur. Senibus enim cœna funebris exhiberi solebat, quod Silicernium dicebatur, de quo in XII. Tabularum explicatione dicemus. Sed & populo interdum epulum à defuncti hæredibus dabatur, aut cruda caro distribuebatur, quod Visceratio dicebatur. Denicales inde feriæ celebrabantur, cum hominis mortui causa familia purgabatur. Erant etiam Exuerræ, purgatio quædam domus, ex qua mortuus ad sepulcrum ferebatur, quæ fiebat per euerriatorem, certo genere scoparum adhibito, ab extra verrendo dicta: Sextus Pompeius Festus, vbi & hæc habet: Euerriatorem vocatum, quem accepta iure hæreditate, iusta facere defuncto oportuerit: quæ si non fecisset, aut quid in ea te turbasset, suo capite luerit. Edebantur etiam nonnunquam in honorem defunctorum ludi, quos funebres appellabant, de quibus iam antè diximus. Inde discrimen illud funerum ortum, vt aliâ dicerentur Indictiua, alia Simpludearia. Indictiua erant, quibus adhibebantur non ludi modò, sed etiam desultores, eaque erant amplissima: Simpludearia autem, quibus adhibebantur duntaxat ludi, corbitoresque. Quidam ea dixerunt esse, quibus neutrum genus interesset ludorum, Sext. Pompeius Festus. Iosephus Scaliger ad eum locum annotat: Simpludearia dicta, quasi simpliludaria, quia simpli ludi adhiberentur: hoc est, saltatores, vel cernuatores, siue coruitores, quos Festus corbitores appellat. Indictiuis autem & ludios, & desultores, ac etiam ludorum quædam genera adhibita fuisse. Vide eundem Scaligerum lib. I. Ausoniarum lectionum, cap. 28.

Cæterùm cùm nonnulli essent, qui suorum vel propinquorum, vel amicorum minus desiderium ferre possent, tertium, septimū, nonum, & quidam vicesimum, trigessimū, & quadragesimum, non sine quadam numerorum religione, dies defunctorum manibus, & memoriæ statuebant: vnde parentationes, feralia, nouendialia, decennialia, vicennialia, tricennialia, &c. originem traxerunt, quæ omnia tum lacte, & vino, tum fertis & floribus, tum aliis rebus ab antiquis celebrabantur. Quanquàm decennialium, vicennialium, &c. etiam alius vsus fuerit, de quibus paulò antè diximus.

Vnum adhuc superest, vt quamdiu apud veteres lugeri mortui solerent, explicemus. Constat autem ex veterum monumentis, tum ex Plutarcho, & Ouidio in Fastis, menses decem (tot enim Romuli annus habebat) viros ab vxoribus viduis lugeri consueuisse: ita quidem vt ante legitimum tempus luctus, nubere nemini possent, nisi id peculiari-^Bter à Magistratu, aut Principe impetrassent. Quòd si nubendi potestatem non impetrassent, & tamen nubent, infames à Prætore fiebant, & multabantur. Minuebatur tamen nonnunquàm luctus aut publicè aut priuatim. Publicè populo luctus minuebatur ædis dedicatione, cùm à Censoribus lustrum condebatur, cùm votum publicè susceptum soluebatur: priuatis autem, cùm liberi nascerentur, cùm honos in familiam veniret, cùm pater & liberi, aut vir, aut frater ab hoste captus domum rediret, cùm puella desponsaretur, cùm propiore quis cognatione, quàm is, qui lugeretur, natus esset, cùm casto Cereris constitissent. Sext. Pompeius Festus. Qua de re pluribus eruditè disputat Iacobus Ræuardus lib. 1. Variorum, cap. 20. vbi etiam discrimen facit inter lugere, & clugere: atque lugere dicit esse lugubri habitu incidere: elugere, legitimum tempus à nuptiis, & aliis, quæ prohibita ipsis erant, abstinere. De legitimo luctus tempore etiam disserit Iacobus Cuiacius libr. 6. Observationum, ca. 31. Tantum etiam de Funeribus, & quæ ad ea spectant. De quibus præter Liliū Gyraldum, Alexander ab Alexandro Neapolitanus libr. 3. Genialium dierum, cap. 2. & 7. & Cælius Rhodiginus lib. 17. Antiquarum lectionum, capitibus 19. 20. 21. & alij.

LIBRI V. FINIS.

AMPLISSI-

AMPLISSIMIS VIRIS PRUDENTIA, ERVDITIONE ET VIRTUTIBVS PRÆSTANTISSIMIS, DOMINO CAMERARIO, & toti Senatui inclytæ Reipublicæ Ratisbonensis, Dominis suis reuerenter colendis, S. D.

VLTA sunt pij Magistratus officia, Viri amplissimi, Domini reuerenter colendi: sed nescio, an non multò maximum & præstantissimam sit, curare, vt bona litera floreat & conseruentur. Cùm enim Spiritus sanctus per Prophetam Esaiam pios Magistratus appellet nutritios Ecclesia: certè hoc etiam vult, vt Scholarum cura tangantur, quippe qua seminarium sunt Ecclesia: inò non Ecclesia tantum, verùm etiam Politia. Et profectò si res rectè perpendatur, dici non potest, quantum de toto genere humano, & de omni posteritate mereantur ij, qui Scholas instituunt, institutas liberaliter fouent & conseruant, quod vel ex superioris etatis historia luce meridiana clarius est, vbi omnes bona artes sprete & sine honore iacuerunt, tantaque barbaries fuit, vt non sine stupore de ea cogitare possimus.

Neque verò sacra tantum litera hoc munus Magistratui adscribunt, verùm etiam Ethnici ex lumine naturæ perspexerunt eidem conseruationem Scholarum competere. Vnde inter alia plurima numina Græci coluerunt etiã Hercule mouçayérlw, Romani Herculem Musarum, ob nullam aliam causam, quàm vt ostenderent Musas & Herculem mutuis operis & premiis inuari, ornarique debere Musarum quietem defensione Herculis: Virtutem Herculis voce Musarum, vt præclare docet Eumenius Rhetor in oratione, quam habuit ad Præfectum Antiochenum de Scholis instituendis. Laudanda igitur est vestra pietas, Viri amplissimi, quòd inter alias molestias & curas, qua Reipubl. causa vobis incumbunt, Schola etiam, eiusque alumnorum curam non abiciitis, verùm fouetis, & vt porò foueatis, & omni studio conseruetis, maximoperè vos rogo & obtestor. Cùm autem & mihi partem aliquam muneris in ea vestra Schola commendaueritis, succisuis illis horis, qua mihi à publicis vocationis meæ laboribus relique fuerunt, ex varia variorum scriptorum lectione, quadam ad classicorum scriptorum sententiã intelligendam non inutilia notauì: qua cùm viris doctis vsque ad deò probarentur, vt me ad eorum editionem hortarentur, æquisimum fore putauì, si vestra Amplitudini, sub quarum umbra hæctenus viuo, alterum Antiquitatum Romanarum Commentarium publicè inscriberem, meaque in Vest. Ampl. gratitudinis specimen ederem, reuerenter atque humillimè petens, vt V. A. hoc meum, licet exiguum, munus beneuolo animo accipere, sibi que me, meaque studia etiam porò commendata habere dignetur. Valete, Viri amplissimi, & saluete. Ex ludo vestro ad IV. Id. Ianuar. Anno CIO. IC. XXC.

V. A.

Deditissimus:

IOANNES ROSINVS.

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER VI.

DE COMITIIS.

ABSOLVIMVS priorem instituta ſcriptionis partem, quæ de Vrbe, Populo, & Religione fuit. Iam poſterioſiorem, quæ de Politica gubernatione agit, aggredimur: in qua primùm omnium de Comitiiis dicendum eſſe arbitramur, cùm eorum cognitio ad reliquorum librorum tractationem ſummoperè requiratur, & omnia ferè, de quibus in ſequentibus diſputabitur, Comitiiis populi peracta ſint. Magiſtratus enim iisdem à populo creatos fuiſſe, quis ignorat? Cui obſcurum eſſe poteſt, leges omnes non aliter, quàm Comitiiis populi latas eſſe? Sic iudicia etiam quædam, ea ſcilicet, quæ populi propria fuerunt, itè que multa ad rem militarem pertinentia, Comitiiis ſunt peracta. Facile igitur perſpicitur ſummè neceſſarium eſſe, vt antequàm ad illorum explicationem accedatur, horum ratio perſpecta ſit. Scripſerunt quidem de Comitiiis apud veteres, M. Terentius Varro, & alij: noſtra verò ætate eruditione multa præditi, & excellentes viri non pauci: inter quos ſunt Alexander Neapolitanus, Onuphrius Panuinius, Ioachimus perionius, Carolus Sigonius, & alij, vt de Blondo & Budæo taceam. Inter omnes autem Nicolaus Grucchius, vir doctiſſimus, ante annos aliquot, tres libros eruditione multiplici reſertos, de Comitiiis Romanorum in publicum edidit, quem ego præ reliquis ſecutus ſum: ordine tamen non nihil mutato. Quippe cùm mihi viſum fuerit, temporis etiam rationem aliquo modo obſeruandam eſſe, de Curiatis Comitiiis primùm agendum putavi, de quibus ipſe vltimo loco diſputat. Sed nec illud diſſimulare poſſum, quod de quibuſdàm huic pertinentibus Carolo Sigonio non bene cum Grucchio conueniat. Conſului igitur diligenter illa etiam ſcripta, quæ ab vtroque de rebus huius materiæ controuerſis ſunt edita. Et cùm Sigonij ſententia mihi probabilior, pluribus etiam & firmioribus rationibus niti videatur, ſecutus eam ſum. Nequaquàm autem ita meum iudicium interponere volui, vt lectoribus horum librorum omnem de illa controuerſa vltiorem inquisitionem adimerem: imò hortor eoſdem, vt diligenter ea ſcripta legant, & iudicium ipſimet de iis faciant. Quam etiam ob cauſam ſemper vtriuſque ſententiam ſimul lectori propoſui: & tamen quæ ex iis mihi veriſimilior viſa fuerit, reticere nolui. De his igitur, ſtudioſe lector, monendus mihi initio eras. Sequitur, vt vnde Comitia dicta, quid, & quotuplicia fuerint, videamus.

*Vnde dicantur Comitii, quid, & quotuplicia ea ſint, & quid
Comitii calata.*

C A P. I.

Comitia (à coeundo, vel comeundo, vt veteres locuti ſunt, quòd populus coire hiſ, & vnum in locum conuenire ſoleret, dicta) fuerunt conuentus populi, ad ferendum de aliqua re ſuffragium. Agellius libro 15. cap. 27. ex Lælio Felice recitat diſcrimen inter Concilia & Comitii, cùm ait: Eum qui non vniuerſum populum, ſed partem aliquam adeſſe iubear, non Comitii, ſed Concilium edicere debere. Vnde intelligitur Comitii dicta fuiſſe, quando vniuerſus populus conueniret: Concilia autem, quando non vniuerſus populus, ſed pars tantùm aliqua eius congregata eſſet: quæ tamen diſſerentia anxie auctoribus non eſt obſeruata: imò ſæpiùs reperitur alterum vocabulum pro altero poſitum. Indicare igitur hoc loco, non explicare pluribus eam volui.

Neque

A Neque verò omnes populi conuentus Comitia dicta fuerunt, sed ij tantùm, qui ferendorum de aliqua re suffragiorum causa haberentur. Quando verò ludorum, vel census gratia, vniuersus populus, vt sæpe fiebat, conueniret, Comitia non fuerunt.

Genera Comitiorum, eorum scilicet, quæ propriè sic dicta sunt, fuisse tria, Curiata, Centuriata, & Tributa, inter omnes conuenit. Quod Agellius lib. 15. capite 27. ex Laelio Felice refert, de Comitibus calatis: ea proprium & peculiare genus non efficiunt. Fuerunt enim primùm omnia Comitia calata dicta (quod idem etiam innuere videtur, inquitens, Calatorum alia fuisse Curiata, alia Cèturiata) à Græco verbo *καλῆς*, quod voco significat: vnde vetustas rudis calare dixit, Latina forma, pro vocare: sed postea cùm in vsu hoc verbum esse desisset, reuentum est nomen Calatorum Comitiorum in his tantùm, quæ pro collegio Pontificum habebantur, vel testamentorum condendorum causâ fiebant: idque religionis cuiusdam, & antiquitatis ratione. De priori causa loquitur Laelius Felix apud Agellium lib. 15. ca. 27. inquitens, Calata Comitia esse, quæ pro collegio Pontificum aut Regis sacrorum, aut Flaminum inaugurandorum causâ haberentur. De posteriori autem Theophilus Insti. lib. 2. sic scribit: Duo erant apud veteres testamentorum genera: vnum, quod Calatis Comitibus fiebat, & dicebatur: alterum, quod in procinctu. Testamentum calatis Comitibus, tempore pacis, fiebat bis in anno, hoc modo: Præco vniuersam circumibat ciuitatem, populum conuocans: ac tum qui testamentum condere volebat, in concione populi, ipso teste populo, testamentum scribebat. Ex quo etiam dictum est Calatis Comitibus: nam calare est vocare: Comitia verò, populi congregatio. Quoniam igitur vocari congregabantur, appellatum est testamentum Calatis Comitibus. Hæc ille.

Quid sint Comitia Curiata, & quid Curia.

C A P. II.

D E Curiatis Comitibus, quòd ea omnium prima sint, primo etiam loco dicendum esse arbitror. Fuerunt ergo Curiata Comitia, in quibus populus curiatim suffragium dicebat: hæc est, in quibus populi per curias diuisi sententia rogabatur, vt, quòd plures curiæ statuisset, id iussum populi esse diceretur. Laelius Felix apud Agellium lib. 15. cap. 27. vbi discrimen inter Curiata, Centuriata, & Tributa Comitia recenset, dicit, cùm ex generibus omnium suffragium feratur, Curiata Comitia esse. Quod vt meliùs intelligatur, de curiis, vnde hæc Comitia nomen traxerunt, verba facienda sunt.

Curiam à cura dictam, testis est apud Nonium Varro lib. 2. de vita pop Rom. Tres autem sunt significationes vocis curiæ, quarum in historia Romana sit mentio. Prima est, quòd curiæ sunt triginta illæ partes, in quas populum Romulus distribuit, altera, quòd significant sacras illas ædes, quas singula harum triginta partium habuerunt, & in quibus sacra sua peregerunt, Quas primùm quidem à Romulo in monte Palatino conditas, Veteresque appellatas: postea verò nimium aucto populo, nouas prope compitum Fabricij ædificatas fuisse Festus docet. Tertiò sunt etiam Curia dictæ ædes illæ, in quibus Senatus est habitus. De secunda & tertia significatione Varro lib. 4. de ling. Lat. sic scribit: Curiaë duorum generum sunt: nam & vbi curarent Sacerdotes res diuinas, vt curiæ veteres: & vbi Senatus humanas, vt curia Hostilia, quam primus ædificauit Hostilius Rex. Festus verò, Curia, inquit, locus est, vbi tantùm ratio sacrorum gerebatur. Curiaë etiam nominantur, in quibus vniuscuiusque partis populi Romani quid geritur: quales sunt hæ, in quas Romulus populum distribuit, numero triginta, vt in sua quisque curia sacra publica faceret, feriâsque obseruaret, hisque curiis singulis nomina Curium (aut Curetium, siæ Caricentium) virginum imposita esse dicuntur, quas virgines quondam Romani de Sabinis rapuerunt. Hæc ille. De prima significatione Pomponius I. C. ff. titulo 21. 2. de Origine iuris, scribit, & Halicar. lib. 2. qui etiam originem curiarum, id est, triginta populi Romani partium sic refert: In tres partes, inquit, diuisa vniuersa multitudo, Romulus singulis præclarum aliquem virum Ducent præposuit: deinde vnâquamque Rursum in decem partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit: has Curias, illas Tribus vocari voluit, sicut vocantur & hodiè. Et paulò post: Sacra sua Romulus cuique curiæ partitus est, assignatis in singulas Diis & Dæmonibus, quos perpetuò colerët: sumptusq; in hæc attribuit ex ærario publico: quæ quoties celebrarentur, aderant curiæ suis vicibus, epuluntq; diebus festis præhebatur Curialibus (id est, iis qui erant eiusdem curiæ) in aula cuique curiæ propria. Hactenus Dionysius. De numero igitur & prima origine curiarum, quòd triginta tantùm fuerint, à Romulo primo Romanorù Rege insti-

turæ, quòdque is numerus perpetuo fuerit retentus, præter Asconium Padianum Com-
mentario in Ciceronis Verrinas, qui curias cum Tribubus confundit, & easdem ad tri-
gintaquinque numerum auctas fuisse affirmat, plerique consentiunt. In eo autem discre-
pant Scriptores, vnde nomina curiæ acceperint. Lilius enim & Festus auctores sunt, vir-
ginum Sabinarum à Romanis raptarum nomina curiis indita esse. Verba Liliij libr. 1.
Decade 1. sunt hæc. Ex bello tam tristi læta repente pax chariores Sabinas viris ac pa-
rentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum in curias triginta
diuideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, cum haud dubia aliquan-
to numerus maior hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis, virorumve, an
forte lætæ sint, quæ nomina curiis darent. Hæc ille. Varro tamen, Plutarch. & Dion. &
alij eos mendacij arguunt, & contrarium afferunt. Plutarchi verba in Romulo adscri-
bam: Singulæ, inquit, Tribus decem continuauerunt curias. Eas quidem perhibent à Sa-
binis mulieribus nomen traxisse: sed hoc mendacium esse deprehenditur: nam multis
earum à locis nomina imposita sunt. Et Dionys. libro 2. vbi de honoribus Sabinis mu-
lieribus habitis differit, inter alia ait: Sunt qui scribant eas donis multis, magnisque re-
muneratas à Regibus, & triginta, quas diximus, curias accepisse illarum nomina, quòd
totidem in legatione fuerint. Sed Terent. Varro hac parte dissentit à reliquis, asserens
iam pridem curiis nomina imposuisse Romulum, cum primum distribueret multitu-
dinem partim à Ducibus, partim à veteribus patris.

Cæterum de triginta curiarum nominibus præter octo, nulla sunt reliqua, Foriensis,
Raptæ, Vellensis, Velitiæ, meminit Festus, his verbis: Nouæ curiæ proximè compiunt
Fabricij ædificatæ sunt, quòd parum amplæ erant veteres à Romulo factæ, vbi is popu-
lum & sacra in partes triginta distribuera, vt in iis sacra curarent: quæ quando ex vete-
ribus in nouas euocarentur, quatuor curiarum per religiones eudæari non potuerunt. I-
taque Foriensis, Raptæ, Vellensis, Velitiæ, res diuinæ sunt in veteribus curiis, &c. I-
dem etiam Tifatæ meminit, & Titia, Tifata, inquit. Illiceta: Romæ autem Tifata cu-
ria: Tifata etiam locus iuxta Capuam. Et post pauca: Titienfis Tribus à prænomine
Tatij Regis appellata videtur. Titia quoque curia ab eodem Rege est dicta, &c. Cala-
bra curia, ex Varrone lib. 4. de ling. Latina, nota est, qui ait, Calabram curiam dictam
esse, vbi tantum sacrorum ratio sit gesta. De Fancia, vel, vt quidam malunt, Saucia, lo-
quitur Lilius lib. 9. Dictator, inquit, Papyrius C. Iunium Bubulcum Magistrum Equi-
tum dixit, atque ei legem Curiatam de imperio ferenti, triste omen, diem diffudit, quod
Fancia (vel Saucia) Curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ vrbs, &
Cædina pacis, quod utroque anno eiusdem curiæ fuerat principium, &c. Hoc quo-
que addere visum est, curias Romæ fuisse populi tales quasdam partes, quales sunt no-
stro tempore in vrbsibus quibusdam paræchiæ. Vt enim nostræ paræchiæ habent desti-
natas quasdam ædes & domos, in certa quadam vrbsis parte sitas, quæ communia sacra
ipsam ædem communem, & sacrorum communem ministrum, id est, paræchum habet:
ita curiæ erant incolarum vrbsis partes, non modò loco, sed etiam sacris sibi peculiaribus
distinctæ, quibus qui præerant, Curiones vocabantur. Et licet primum curiæ Tribuum
partes essent: tamen posterioribus temporibus, crescente Tribuum numero, eadem ratio
obseruata non est. Hinc igitur intelligi potest, quænam Curiatæ Comiticia fuerint: quo-
rum, sicuti etiam curiarum, Romulum auctorem fuisse certum est.

De quibus causis actam sit Comitibus Curiatæ. CAP. III.

DE origine Curiarum Comitiorum dictum est: iam etiam causæ, propter quas ea
habita fuerint, aperienda sunt. Primum quidem, quando nondum Centuriata,
nec Tributa fuerunt, omnia quæ ad Rempublicam pertinuerunt, Curiatæ Comitibus pera-
cta sunt. Reges & alij Magistratus iis creati, leges omnes, quæ ad illud vsque tempus
latae sunt, & quæ ad iudicia peracta Curiatæ fuerunt, ita vt omnia, quæ populi suffragiis
fierent, non nisi Comitibus Curiatæ fierent.

De Regibus quidem, quòd iis Comitibus Curiatæ creata sint, res est manifesta. Testan-
tur id Lilius lib. 1. & Dionysius lib. 2. & aliis multis locis. De Numa Dionysius perspicue
indicat, cum Curiatæ Comitibus Regem declaratum esse. Eadem de Seruio Tullio re-
fert, ne dicam de aliis: omnes enim Reges, excepto Tarquinio Superbo, legitimis Co-
mitibus sunt creati. De Tribuno Celerum elici potest ex Dionysij libro 2. & Liliij libro 1.
vbi de eius prima creatione scribunt. Addo quod Dionysius libro 4. vbi de Centuriatis

Comitiis à Seruio Tullio institutis, verba facit: Clarè, inquit, iam olim penes populum fuisse trium horum arbitrium creandi Magistratus, tam domi, quàm militiæ, leges abrogandi, vel confirmandi: bellum pacemve decernere: & quoties de iis rebus dilceptatum sit, curiatim collecta suffragia. Ac de Romulo Dionysius libro 2. loquens: Plebi, inquit, tria hæc commisit, Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, vt Senatus quoque in iis accedat auctoritas. Perspicuum ex his est, non tantum Magistratus, vt Reges & Tribunos Celerum (quod etiam referri debent Quæstores: nam & ipsos sub Regibus fuisse testis est Tacitus Annal. lib. 11.) Curiatis Comitiis creatos: sed leges etiam in eisdem latas esse: eas scilicet, quas Reges tulerunt. Quintam etiam iudicia iis Comitiis sub Regibus exercitata fuisse, confirmat iudicium Horatij sub Tullo Hostilio, vbi Curiarum suffragiis vel calculis Horatius absolutus est, testib. Dionysio lib. 3. & Lioio lib. 1. Præter hoc autem Iudicium nullum aliud, quod Comitiis Curiatis peractum sit, reperitur: quod etiam Carolus Sigonius vir doctissimus libr. 3. de Iudiciis Romanorum, cap. 4. affirmat.

Post eiectos Roma Reges, cum plebs per successionem impetrasset à Patribus, vt liceret sibi Tribunos, Ædilesque Plebeios creare, etiam illi Curiatis Comitiis vsque ad legem Voleronis latam creati leguntur. Vbi verò Curiatis non tantum Centuriata, sed & Tributa accesserunt: cum omnia ferè, quæ antè Curiatis fiebant, post Tributis & Centuriatis peragerentur: & maximè postquam lex Voleronis lata est, de creandis plebeis Magistratibus Comitiis Tributis, qui antè Curiatis creati fuerant. Post quæ tempora duabus potissimum rationibus Curiatia Comitia haberi cœperunt: vna fuit legum ferendarum, altera verò Sacerdotum quorundam creandorum.

Leges Curiatæ fuerunt sex. Prima de confirmatione quorundam Magistratum, qui iam antè aliis Comitiis designati erant: quod tamen non diu obseruatum est, vti postea dicitur. Altero de imperio (hoc est, rei militaris administrandæ facultate) Magistratibus, vt putà, Dictatoribus, Consulibus, Proconsulibus, Prætoribus, Proprætoribus, ac Proquæstoribus, qui cum iure Prætorio in Prouincias mittebatur dando: Cicero 2. Philippica & Lilius Imperium enim, vt clarissimè ostendit Carolus Sigonius in posteriore cum Grucchio disputatione, & libro 3. de Antiquo iure prouinciarum, capite 4. & sequentibus: item libro primo de Antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 21. duplex fuit, ciuile & militare. Ciuile (quod in auspicio & iudicio consistebat, & plerumque potestas dicitur, non imperium) Magistratibus iis Comitiis dabatur, quibus creabantur, vel in Magistratu inerat. Militare verò imperium (quod erat sacramento adigendi milites, exercitum habendi, bellumque gerendi ius) non habebant, nisi peculiari lege ea de re ad populum Curiatis Comitiis lata, impetrassent. Quamquam hoc non erat omninò necessarium, cum etiam ex Senatusconsulto peculiari, item iure Prouinciæ imperium illud habere possent, vt pluribus docet Carolus Sigonius. Hoc igitur alterum genus legis Curiatæ fuit.

Tertia lex Curiatia fuit, qua Camillus ab exilio reuocatus est, vt tradit Lilius libro quinto.

Quarta erat, qua adoptiones fiebant, de qua Cicero pro domo, Tacitus libro 17. & Agellius lib. 5. cap. 19.

Quinta, quæ testamentis confirmandis ferri solebat, de qua idem Agellius lib. 15. cap. 27. Sexta lex Curiatia fuit, qua sacrorum detestationes fiebant: id est, omnes consecrationes, quas publicè in concione populi fieri oporteret. Agellius lib. 15. cap. 27. Altera porò causa habendorum Curiatorum Comitiorum posterioribus temporibus, fuit ad creandos sacerdotes quosdam. Hi autem erant Flamines, & Curio maximus, cuius, vt tradit Sext. Pompeius, auctoritate, Curia omnes, Curionesque regebantur, vti ex Dionysio lib. 2. & Lælio Felice apud Agel. libro 15. cap. 27. intelligitur. Reliqui autem Curiones non Comitiis, sed à suis quisque Curiiis eligebantur, vt alibi dicitur. Hæ igitur cause fuerunt, de quibus Curiatis Comitiis actum est, quemadmodum ex veteribus scriptoribus cognoscitur.

Quas personas Comitibus Curiatibus interesse oportuerit. CAP. I V.

Dvpplices considerandæ sunt personæ, & quæ potestatem habuerint conuocandi, ac habendi Comitibus Curiatibus, & quæ suffragium iis tulerint. Potestatem conuocandi & habendi Curiatia Comitibus habuerunt primum Reges, penes quos summa rerum omnium potestas fuit, vt in sequenti de Magistratibus libro demonstrabitur. Exempla &

testimonia de ea re multa adducere ineptum esset. Mutata autem veteri Reipub. forma, & in Regis locum Consulibus creatis, etiam hæc ratio mutata, & ius vocandi populum ad Comitia Curiata, ad alias personas translatum est. Tum enim Magistratibus quibusdam Patriciis, Consulibus, Prætoribus, Dictatoribus, & Interregibus: Pontificibus etiam id ius fuisse, Romanæ historiæ scriptores testantur. Ac Patricios quidem Magistratus solos id iuris habuisse ex Liviø lib. 6. intelligi potest, ubi dicit, Curiata Comitia auspiciatõ & Patribus auctoribus haberi. De Consulibus autem, Prætoribus, & Dictatoribus, quod id ius habuerint, non est dubium. Cùm enim legem de Imperio eorum ferri Curiatis Comitibus oporteret, eosdem etiam vocare potuisse populum ad ea Comitia, quis est qui dubitet? ut interim alia argumenta, quibus idem probari posset, præteream. De Interregibus item manifesta res est, cùm Dionys. lib. 2. & Liviø lib. 1. testentur, Romulo, item Numa Regibus extinctis, Interreges aliquandiu Rempubl. gubernasse, ac tandem communi consilio vnum Comitia Curiata, creando nouo Regi in defuncti locum edixisse. Quia autem & Flaminium inaugurandorum causa Curiata Comitia haberi solerent, ut capite præcedenti dictum est, idque ad Pontificum officium pertineret: eosdem etiam populum ad illa Comitia vocandi potestatem habuisse, perspicuum est. Et hæc quidem de iis personis, quæ ius conuocandi populum ad Curiata Comitia habuerunt. De iis nunc agendum, qui suffragium tulerunt. Fuerunt autem qui suffragium his Comitibus tulerunt, ciues Romani, & quidem ij tantum, qui in Curias descripti erant. Atqui non omnes ciues in Curias descripti fuerunt: sed ij tantum, qui in vrbe habitauerunt: qui verò extra urbem Romam domicilia habuerunt, in Curias descripti non sunt. Quod igitur discrimen inter eos fuerit, non videtur ab hoc loco alienum, paucis explicare. Omnes ciues, qui in vrbe domicilium haberent, in Tribus & Curias describebantur. Postquam verò crescente Republ. multis vicinis populis deuictis ius ciuitatis communicaretur, describebantur illi quidem in Tribus, & ciues Romani erant. Quandiu autem extra urbem viuerent, in Curias non referebantur, sed sua sacra patria retinebant. Qui autem ex coloniis, vel municipiis, vel etiam prouinciis, Romam migrabant, ij, cùm in Curias describebantur, patria sua sacra relinquere cogebantur, & ea recipere, quæ eius Curia, in quam describebantur, propria essent. Illi ergo, quibus in vrbe domicilium erat, ius suffragij Comitibus Curiatis habebant. Reliqui non item. Cuius rei explicationem prolixiorẽ si quis desiderat, legat Nic. Grucchium li. 3. de Comitibus, cap. 3. Onuph. I. Panuinium lib. 2. Commæt. Reip. Roman. & Carol. Sigonium lib. 1. de Iure ciuium Rom. cap. 5. Meminit Grucchius, & eum secutus Onuph. Panuinius, ac Paul. quoque Manutius lib. de Legib. & Oratione 1. in Rullum, Ciceronis tempore triginta tantum lictores curiarum, non ipsas curias nonnunquam suffragium Comitibus Curiatis ferre solitos. Quam opinionem multis argumentis refutat Car. Sigonius in posteriore cum Grucchio disputatione, & lib. 3. de Iure prouinc. cap. 1. & ostendit liquidò id elici ex Ciceronis verbis non posse, quæ sic habent: Sint igitur Decemviri neque veris Comitibus, hoc est, populi suffragiis, neque illis ad speciem, atque ad usurpationem vetustatis per triginta lictores auspiciorum causa adumbratis, constituti, &c. Hoc enim ait Ciceronem significare velle, Rullum Decemviro suos eiusmodi Comitibus Curiatis constituere voluisse, ut ad ea non modò non omnes curias adhiberet, quæ ille vera Comitia appellat: sed nec lictores quidem curiarum in speciem aduocaret auspiciorum causa, isque triginta licitoribus vera Comitia Curiata adumbraret, quasi omnes curia aduisent. Quod verò talia Comitia vnquam in usu fuerint, Ciceronem nequaquam docere affirmat. Solebant quidem Comitibus Curiatis singulis curiis singuli lictores adesse, non autem suffragiorum, sed officij causa. Verùm de horum verborum intellectu plura scribit Sigonius, in posteriore cum Grucchio disputatione, & lib. 3. de antiquo iure prouinciarum, capite 1.

De loco Curiatorum Comitiorum, de Comitio & Reistris. CAP. V.

Curiata Comitia non ferè poterant auspiciatõ fieri, nisi intra pomerium, idque in foro, adeoque in Comitio, quod multis scriptorũ locis demonstrari potest. Varro lib. 4. de ling. Lat. dicit, Comitium inde primũ nomen habuisse, quod Comitibus Curiatis populus illuc conueniret. Fuit igitur Comitium foro coniunctum, imò pars fori à Palatij porta incipiens, & finiens ad templum D. Mariæ Nouæ, ut Marlianus Epitome Topographiæ antiquæ vrbs, libro 3. capite 15. & 20. docet, qui etiam scribit S. P. Q. R. aliquid quod ex usu Reipub. esset, decreturos, eò coisse. Quod verò addit,

Consules, Tribunos, aliósq; Magistratus ibidem creatos, in eo multú errat. Non enim Consules in Comitio, sed in campo Martio creati sunt, vt paulò pòst ostenderur. Sicuti etiam de Tribunis, quòd non omnes, neque semper in Comitio, sed vt plurimùm in campo Martio, nonnunquàm in Capitolio creati fuerint docebitur. Hoc verò etiam notandum, quod ibidem tradit, Comitium multis annis tecto caruisse, & propterea sæpe Comitia indicta, ob tempestatem ingruentem peragi non potuisse, sed fuisse dissoluta. Longo autem tempore pòst, vbi Hannibal in Italiam venerit, tectum impositú fuisse, idque postea à Cæsare restauratum. Plurimæ statuz in hac fori parte fuerunt, item Rostra, quæ L. Furio Camillo, C. Mænio Coss. ex Rostris nauium Antiatiú condita fuerunt: sic enim Liu. lib. 8. Naues Antiatiæ partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ: rostris-que earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum. Horum sæpe in Liuió, Cicerone, & aliis sit mentio. Ferebantur in Rostris leges, agebantur causæ, & conciones habebantur. Erant autem duplicia, noua & vetera. Noua quæ ad Palatij radices: & vetera, quæ apud curiam in Comitio, de quibus hoc loco. Illud etiam memorabile de Rostris est: quòd Antonius occisi Ciceronis caput præcisum, & ad seallatum inter duas manus in Rostris poni curauerit, vbi ille Consul, vbi sæpe Consularis, vbi eo ipso anno aduersus Antonium, quanta nulla vnquàm humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. Testantur hoc Liu. Plutarch. in vita Ciceronis. Dio. lib. 47. & alij. De loco tamen Comitiorum Curiatorum etiam hoc notandum, legem curiatam, qua reuocatus Camillus ab exilio fuit, vrbe à Gallis capta, Veis, non in Comitio latam esse, teste Liuió lib. 5.

De tempore Curiatorum Comitiorum.

CAP. VI.

DE tempore Curiatorum Comitiorum equidem nihil habeo dicere, nisi quòd Comitialibus diebus, de quibus alio libro multa dicuntur, ea sint habita. Non enim certo aliquo tempore Curiatis Comitiiis populum conuenisse, ac de re aliqua suffragium tulisse, legitur: sed quandoque necessitas Reipublicæ id requirebat, tum conueniebant. Non tamen omnibus diebus sine discrimine, sed tantùm Comitialibus, vt modò dictum est. Superest vt modum horum Comitiorum explicemus.

De modo Comitiorum Curiatorum.

CAP. VII.

IN explicacione modi Comitiorum Curiatorum, primùm videbimus quid ante illa fieri oporteret, vt iusta essent: deinde, quo ordine in ipsa Comitia peragerentur: tum etiam quædam particularia, quæ in singulis obseruari solerent, addemus. Quòd igitur ad ea quæ ante tempus Comitiorum initorum fiebant, attinet, notanda hæc veniunt: primùm edicebantur hæc Comitia ab aliquo eorum Magistratum, quibus id ius fuisse paulò antè diximus: conuocabatur deinde populus per triginta lictores. Habebatur etiã auspiciatò, ita vt obnunciacioni parendum esset, si de cælo seruatum esset. Quod vt intelligatur, quædam de auspiciis reperenda sunt. Tria fuerunt auspiciorum genera: auium inspectio: de cælo obseruatio: & tripudij animaduersio. Obseruatio de cælo ad omnia Comitia adhibebatur, & sic etiam ad Curiata. Auium inspectio ad Curiata & Centuriata tantùm. Eam ob causam propter obseruationem de cælo etiam Augures tres oportebat his Comitiiis adesse, qui lateri legis in auspicio essent. Tripudij rerum gerendarum erat proprium. Sed de Auguriis vel auspiciis alio loco distú est prolixius. Hoc tantùm addere visum fuit, quod antè præterij, & in hunc locum referuauim, cum legatur & de Magistratibus ipsis Patriciis, & de Auguribus, quòd auspiciati fuerunt, vtrum similia eorum auspicia, an verò diuersa fuerint. Etsi, diuersa fuerunt, quòdnã inter ea sit discriminẽ. Hoc vbi explicauero, tum ad ea, quæ Comitiiis Curiatis obseruata fuerunt, pertexenda reuertar. Tractat hanc quæstionẽ eruditissimus Ald. Manut. Pauli F. lib. 3. de Quæstis per epistolã epist. 9. prolixè, ex quo capita tantùm præcipua hic afferam, studiosum lectorem, si pleniorẽ eius explicacionem volet, ed remittens. Quod igitur ad propositum attinet, multis modis diuersæ fuerunt Augurum & Magistratum auspicia: præcipua eorum discrimina Ald. Manutius recitat lex.

Primùm Augures auspicabantur, vt ex signis quibusdam, vel probarent aliquid, vel vetarent, quod Cicero pluribus locis aliis, tum maximè lib. 2. de Legib. ostendit. Magistratus verò cæteris quidem in rebus, teste eodem Cicer. li. 2. de Diuin. signa obseruabant, ex quibus aut prohiberēt, aut probarent: Comitiiis autem, vel si nulla instructi sciẽ-

tia essent, nulla signorum obseruatione, solo auspicio utebantur, siue aliquid contrarium vidissent, siue non vidissent. Itaque in Oratione pro Domo sua: Negant, inquit, Augures fas esse agi cum populo, cum de cælo seruetur. Ipsa igitur actio, non ea quæ agentes vidissent, impediendi vim habebat.

Alterum discrimen hoc est, Augures nunciationem solam habebant, sine spectatione: Magistratus utramque, quod ostendit Cic. in 2. Philip. iisdem penè verbis: Nos, inquit (de Auguribus loquitur, quia & ipse Augur erat) nunciationem solum habemus, Consules, & reliqui Magistratus etiam spectationem. Spectationem autem habere, idem est, quod seruare de cælo, vel auspicari: nunciare verò, vel obnunciare, est, visa vel audita auspicia indicare.

Tertia differentia est, quòd Augures necessariò adhibebantur: non enim Magistratum Comitium, neque legum haberi poterant, nisi Augures adessent, & probassent, teste Cic. lib. 3. de Legib. & ad Attic. lib. 4. epist. vlt. vbi ait, Augures tres in ferenda lege Curia adesse oportere: Magistratus autem seruare de cælo nulla res cogebar. Sed vbi Comitium impedimento esse cupiebant, tunc de cælo seruabant. Hoc tamen non est prætereundum, nemini Magistratum licuisse Comitium, Magistratum creandorum causâ institutis, de cælo seruare, & ita ea Comitium impedire.

Quarta differentia est, Augures non obnunciabant futuris tantum Comitium, verum etiam institutis, aut iam habitis, quòd docet Cicero lib. 2. de Legib. cum inquit: Quid maius est, quam posse à summis imperiis, & summis potestatibus Comitium tollere, consilia, vel instituta dimittere, vel habitata rescindere? quid grauius, quam rem susceptam dirimi, vnus si Augur, alio die, dixerit: quid magnificentius, quam posse decernere, vt Magistratum se abdicent Consules? quid religiosius, quam cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? Hæc Cicero. Magistratus autem obnunciare solebant, priusquam Comitium haberentur, quod perspicuum est ex 2. Philippica, vbi dicit Cicero: Quisquamne diuinare potest, quid vitij in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo seruare constituit? quod neque licet Comitium per leges, & si quis seruauerit, non habitis Comitium, sed priusquam habeantur, debet nunciare. Idem intelligitur ex epistolis ad Atticum epist. 3. lib. 4.

Quintum discrimen est, Augures obnunciabant, cum auspicati essent: erant enim auspicia priora obnunciatione: Magistratibus autem semper impediuntibus, obseruatio signorum necessaria non erat. Ita enim obnunciabant, quasi aduersa signa semper essent. Propterea liberum illis fuit, non modò post auspiciam, sed ante etiam obnunciare, quasi diuinarent, vt aliquid in auspiciis futurum. Cic. Philippica 2. & pro Sestio, & Dio lib. 39.

Sextum & vltimum discrimen est, tres Augures interdum, vt in ferenda lege Curia, teste Cicero ad Attic. lib. 4. epist. vlt. quandoque vnus, quemadmodum in Comitium Magistratum, vt idem Cicero lib. 2. de Legib. docet, auspicium utebatur. Magistratus autem vel vnus, qui de cælo seruaret, impedire legum Comitium poterat, quod probatione non eger. Hæc de discrimine inter auspicia Magistratum & Augurum. Reuertamur ad Comitium. Postquam curiæ conuenissent, & Magistratus illi, qui Comitium instituerant, per Augures auspicati essent, nec quicquam impedimento esset, quominus ea peragerentur: tum rogatio, de qua curiæ suffragium latura erant, publicè recitabatur: quæ vbi recitata erat, præses Comitiorum curias in suffragium mittebat, his verbis: Si ita vobis dicitur, Quirites, discedite in curias, & suffragium inite: quod perspicitur ex Dionysio Halicarnassæo lib. quarto. Si verò rogatio non videbatur futura è re populi, Tribuni plebis intercedebant, vtentes solenni verbo, Veto, vel, Vetamus. Quod cum fieret, non licebat curiis suffragium ferre, sed Comitium vel dissoluebantur, vel in alium diem proferebantur. Nemine autem Tribunorum intercedente, discedebat populus in curias, & de rogatione consultabat. Post singulæ curiæ, vna post alteram sorte vocatæ, exhibant, & suffragium ferebant. Et ea quidem, quæ prima exierat, Principium dicebatur. Quod autem plures ex triginta curiis iusserant, id ratum habebatur. Atque si primò vocatæ consentirent, statim atque sedecim ex illis suffragium dixerant, finis fiebat Comitium. Quia tum certum esset, à pluribus curiis id iustum esse, quod sedecim curiæ iussissent. Sin dissentirent, eò vsque vocabantur, dum sedecim curiæ consensissent.

Obseruabatur & hoc, vt curia primò ad ferendum suffragium sorte vocata, esset boni ominis. Si contrarium accideret comitia in alium diem proferebantur. Quod intelligitur ex Lio lib. 9. cum scribit, L. Papyrium Dictatorè auspicia postero die repetiisse, quia ipso Comitium de imperio priori die habente, prima exisset curia Saucia, quæ mali ominis

ominis erat, duabus scilicet insignis cladibus, captæ vrbis, & Caudinæ pacis, quod utroque anno eiusdem curiæ fuerat principium, &c. Tandem quod pluribus curiis visum esset, id ad Patres referebatur, vt ab eis confirmaretur. Quem tamen morem non semper fuisse retentum, sed posterioribus temporibus mutatum, ita vt Patrum sententiam curiæ confirmauerint, docet Dionysius libro 2. his verbis: Populus ferebat suffragium non vniuersus confusè, sed per curias vocatus: quòdque pluribus visum esset curiis, id ad Patres referebatur: nunc verò mos mutatus est. Neque enim Patres de iussis populi pòst iudicant, sed contra sententiam Patrum confirmat deinde populus, &c.

Postulat hic locus vt de suffragiis etiam aliquid dicatur, quomodo ea lata à curiis sint, per tabellas, an viva voce. Qua de re, hoc ex antiquorum scriptis cognoscitur initio fuisse & in his, & in aliis Comitibus semper vñrata suffragia vocalia, vsque ad legem illam tabellariam à Gabinio Tribuno plebis latam, Còs. Cn. Calpurnio Pisone, M. Popilio Lenate, Anno ab Vrbe condita DCXV. qua cautum erat, vt Comitibus, quibus Magistratus crearentur, populus non voce, sed tabella suffragium ferret. Et quòd id liberius esset, ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret. Ita ab omni parte liberum iudicium suum in Magistraribus creandis populus habebat. Secutæ hanc legem sunt & alia, vt Cassia, Papyria, & Cælia, quibus cautum, vt non solùm in creandis Magistratibus, sed etiam in iudiciis populi, in legibus iubèdis & vetandis, item in iudicio perduellionis tabellæ vsurparentur, vt in libro de Legibus & iudiciis explicabitur. Atque hæc in genere de modo Comitiorum Curiatorum dicta sint. Præter quæ tamen etiam specialia quædam digna sunt consideratione.

In Comitibus legum ferendarum præter ea, quæ dicta sunt, nihil ferè fuit obseruatum, nisi quòd eas oportuerit trinundino antè proponi, quàm Comitiam haberentur.

Quod autem ad Comitiam Curiatam de confirmatione Magistratuum iam designatorum attinet, sciendum est, primis temporibus, Comitiorum & Magistratuum confirmatorum ius penes Senatum fuisse, vt paulò antè ex Dionysio ostendimus. Quod ius Senatui ademptum populus deinde ad se rapuit, ac bina de Magistratibus Patriciis Comitiam haberi voluit: vna, quibus crearetur, & illa vel Centuriata, vel Curiata fuerunt: altera, quibus confirmarentur, quæ etiam Centuriata aut Curiata fuerunt. Centuriata lex ferebatur pro confirmatione Censurorum iam designatorum: Curiata autem pro reliquorum Magistratuum Patriciorum confirmatione. Solebat autè in prioribus Comitibus quæ Magistratibus designandis haberentur, populus ita rogari: Quos vultis Consules fieri? Posterioribus, quibus de confirmatione Consulium, vel aliorum Patriciorum Magistratuum lex Curiata ferebatur, ita rogabatur: Vultis, iubetisne, vt M. Cicero, C. Antonius, quos Consules populus designauit, Consulatum habeant? Confirmabantur igitur Magistratus designati lege ad populum lata, non autem designabantur lege lata. Nam rogatio illa, qua ad populum ferebatur, vt Magistratus crearent vel designarent, lex non dicebatur. Docet hoc de binis Magistratuum Comitibus Cicero, cuius oratione 2. contra Rullum hæc sunt verba: Maiores de omnibus Magistratibus bis vos iudicare voluerunt. Nam cum Centuriata lex Censurorum ferebatur, cum Curiata cæteris Patriciis Magistratibus, tum iterum de iisdem iudicabatur. Et mox addit causam: Vt esset reprehendendi potestas, si populù beneficij sui pœniteret. Quorum sententiam hanc esse docet Carolus Sigonius libro 3. de antiquo iure Prouinciarum capite 2. De omnibus Magistratibus, inquit, maiores bis vos iudicare voluerunt. Nam cum Centuriata lex Censurorum iam designatis ferebatur, cum Curiata item cæteris Patriciis Magistratibus pariter iam designatis ferebatur, eo tempore secundum iudicium faciebat populus, vt posset reprehendere, si beneficij sui prioribus Comitibus delati, pœniteret. Primùm enim Comitibus Centuriatis Censores designabant, deinde eisdem legem centuriatam ferebant. Item Centuriatis Comitibus Consules designabant, deinde eis legem Curiatam ferebant. Non erat autem idem designare Magistratum, & legem ei Centuriatam, aut Curiatam iam designato ferre. Prioribus igitur Comitibus designabantur Magistratus posterioribus lege confirmabantur, &c. Hæc ille. Qui tamen mos de binis huiusmodi Comitibus non semper obseruatus, sed mutatus posterioribus temporibus est, & in eorum locum successerunt bina Comitiam Prærogatiuæ, & iure vocatarum, vt paulò pòst dicetur: quod tum fuisse factum suspicari licet, cum numerus tribuum triginta quinque est expletus.

Alia ab hac lege Curiata de confirmatione Magistratuum designatorum, est illa de imperio eorundem, quæ Magistratibus, vt putà Consulibus, & aliis in prouinciam, & ad bellum cum imperio militari profecturis, ferebatur, ac postremis etiam temporibus

obseruabatur: Et sine qua Magistratibus rem militarem attingere non licebat, vt Cicero **A** loquitur. Quamquam legamus nonnunquam Senatusconsulto, vel Plebiscito idem ius Magistratibus tributum fuisse, sicuti etiam iure prouinciæ, iis, qui in Prouincias mittebantur, rem militarem attingere licebat. Quod tamen si sine Curiata lege facerent, propriis sumptibus in Prouincias ire cogebantur: si verò legem Curiatam accepissent, tum ex ærario viaticum, id est, sumptus in mulos, vehicula, & tabernacula, & cætera eiusmodi instrumenta eis suppeditabantur. Regulariter autem, Magistratibus vrbanis, & Prouincialibus, si extra urbem bellum esset gerendum, imperium militare lege Curiata tribuebatur: in Vrbe verò seditionis alicuius restringendæ causa, quam ad rem exercitus opus erat, militare imperium Magistratibus dabatur summo illo Senatusconsulto: Videant Consules, ne quid Respublica detrimenti capiat, id quod Sallustius docet. Et hæc **B** quidem omnia prolixè & diligenter explicat Carolus Sigonius in posteriori cum Gruchio disputatione, & lib. 3. de iure Prouinciarum, cap. 5. & sequentibus, de quibus etiam nobis alio loco pluribus erit agendum.

Sequitur vt de lege Curiata arrogationum dicam. In iis itaque Comitibus præter superiora illa generalia, etiam hæc obseruabantur. Non tantum latorem legis, eosque, inter quos arrogatio fiebat, & curias suffragium ferentes, sed Pontifices etiam adesse oportebat, qui de causis, & omni iure arrogandi cognoscerent, in quo certum quoddam iuramentum, à Quinto Mutio Pontifice Maximo cõceptum, quod hi iurare debebant, inter quos fiebat arrogatio. Considerabatur ætas eius, qui arrogare volebat, an liberis postea gignendis idonea esset: bonæque eius, qui arrogabatur, ne illa insidiosè appetita essent. **C** Rogari solebat is, qui arrogabatur, auctõrne fieret vt in alterius potestatem illo modo transfirer. Posteaquam verò vtrique interrogationibus iurati respondissent, & Pontifices causas arrogationis probarent, necne, publicè professi essent: tum populus à Magistratu rogabatur, vt legem iuberet. Cuius formulam recitat Agellius lib. 5. cap. 19. his verbis: Arrogatio, inquit, dicta est, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. Eius rogationis verba hæc sunt: Velitis, iubeatis, vti L. Valerius L. Titio tam iure, legèque filius sibi fiet, quam si ex eo patre, matrèque familiæ eius natus esset: vtique ei vitæ, necisque in eum potestas sit, vti pariendo filio est. Hoc ita vt dixi, ita vos Quirites, rogo, &c. Hactenus Agellius.

In Comitibus Curiatis Flamini Diali, hoc propriè obseruatum fuisse scribit Tacitus **D** lib. 4. Annalium, vt tres Patricij, confarreatis nati parentibus, nominarentur, ex quibus deinde vnus legeretur. An verò hoc etiam in reliquorum Flaminum creatione obseruatum fuerit, dubitari potest. Nihil enim de iis antiquiores scriptores tradunt. Atque hæc de Comitibus Curiatis dicta sint, sequuntur Centuriata.

De Centuriatis Comitibus, quid ea sint: quæque classes & centuriæ.

C A P. VIII.

SICVT Curiata Comititia à curiis, ita Centuriata à centuriis dicta sunt. Ad quorum rationem intelligendam refert primùm scire quid centuriæ fuerint, & à quo sint institutæ: quod vbi cognitum fuerit, non difficulter etiam Centuriarum Comitiorum **E** natura intelligi poterit. Fuit autem, vt rem aggrediar, centuriarum autor & institutor Seruius Tullius, consentientibus Luitio, Dionysio, Floro, Eutropio, & multis aliis, ex quibus Dionysij lib. 4. verba adscribere libet, qui omnium diligentissimè, & clarissimè centuriarum institutionem tradit. Seruius, inquit, iussit cenferi bona omnium ciuium cum iureiurando bonæ fidei, adscriptis atatis annis, & parentum nominibus, atque ad eò liberorum etiam, atque coniugum: adhæc, quam quisque regionem vrbis, quemve pagum incoleret: ei qui non cenferetur, poena proposita, vt bonis in fiscum redactis, cæsus virgis, sub hasta veniret: diuque lex ea Romanis seruata est. Peracto censu, cum ex scripto & ipsorum numerum, & opes eorum cognouisset, commentus est institutum longè prudentissimum, & Reipublicæ saluberrimum, vt res docuit. Id fuit **F** tale. Vnam selectam ex omni numero partem, cuius maximus census erat, nec minor centum minis, in octuaginta centurias digestam, arma habere imperauit, clypeum, argium, loricam ex ære, galæamque & ocreas, tela, hastam, & gladium. Ex his quadraginta centurias fecit iuniorum, qui foris bella gererent: totidem seniorum, qui manerent ad vrbis custodiam. Hæc prima classis fuit. Eius iuuentus primùm semper locum tenebat in acie. Secundæ classis census erat intra decem millia drachmarum vsque ad minas septuaginta. Ex his conscriptæ viginti centuriæ: arma gestare iussi eadem

A eadem: nisi quod lorice adeptæ, & scuta data pro clypeis. Hic quoque nati super quadragesimum quintum annum à militari ætate diuisi. Centuriæ decem iuniorum, qui ad bella emitterentur: totidem seniorum ad seruanda inœnia. Huic classi secundus locus dabatur in acie. Tertiæ census, vt ad septies mille & quingentas drachmas non perueniebat: ita quinquaginta minas excedebat. His non solum lorice adeptæ, sicut proximis, sed & ocre: eundem numerum centuriarum explentibus, diuisarum equè in denas, ætatis discrimine. Locum in acie tuebantur post secundam classem proximum. Ex reliquis rursus cum detraxisset, qui minùs quinque millibus drachmarum in bonis possiderent, vsque ad viginti minas, quartam classem fecit æquè viginti constantem centuriis, decem vigentium cum maximè, totidem maturitatem iam egressorum, quemadmodum & priores distinxerat. Arma his imperata, scuta, hastæ, & gladij: locus assignatus in postrema acie. In quintam classem reiecti sunt, quorum facultates censerentur inter viginti quinque minas, & duodecim cum dimidia, triginta erant centuriæ, pro ætatis ratione diuisæ pariter, quindecim seniorum, iuuenum totidem. His imperatum, vt cum fundis & iaculis militarent extra ordines. Iussæ etiam armatos sequi quatuor inermes centuriæ, duæ ad armorum, & machinarum fabricam: totidem cornicinum, tubicinum, quique aliis instrumentis signa canerent. Opifices in secunda classe censebantur adscripta senioribus vna eiusdem ætatis centuria: altera iuniorum stipendiâ faciebat cum iuuenibus. Tubicines & cornicines quartæ classis pars erant, pari ætatis discrimine. Centuriones deinde præfecti, vt quisque erat virtutis spectatissimæ, qui centurias imperatis peragendis assuefacerent. Hi ordines fuere tam legionariorum, quàm leuis armaturæ peditum. Cæterum equitum delectum habuit ex opulentissimis nobilium: illorum octodecim centurias primis illis legionariorum octuaginta centuriis attribuit, cum suis præfectis viris illustrissimis. Reliquos ciues quorum census minor fuit duodecim minis cum dimidia, sed numero non cedebant quinque classibus, aut superabant etiam, in vnum ordinem congestos immunes fecit à tributis simul, & militibus. Sex classes Romani vocant, &c. Hæ classes continebant **CXCIII.** centurias. Prima **XCIII.** annumeratis equitibus: secunda **XXII.** cum opificibus: tertia **XX.** quarta **XXII.** cum cornicinibus & tubicinibus: quinta **XXX.** vltima pro vna censebatur egenorum centuria. Hactenus Dionysius. Ex quibus perspicuum est, quid centuriæ fuerint, & quomodo à Seruio introductæ, & quod quinque tantum classes census faciendæ causa sint institutæ: sextæ nulla ferè habita ratione.

D Quanquam autem initio classes & Centuriæ cum tribubus & curiis nihil habuerint commune, vt manifestè ex Liuio & Dionysio constat: tamen procedente tempore institutum est, vt classes centuriæque quodammodo tribuum essent partes. Quod factum fuisse post expletum trigintaquinque tribuum numerum, ex Liuio colligit Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 4.

Erant igitur Centuriata Comitia, quibus populus per classium centurias diuisus suffragium ferebat, ita vt suffragia colligerentur centuriatim, & quod plures centuriæ iussissent, id ratum haberetur, &c. Vt autem centuriarum, ita etiam Centuriatorum Comitiorum auctor fuit Seruius Tullius, teste eodem Dionysio & Liuio: quod postea, vbi de modo Centuriatorum Comitiorum dicendum erit, pluribus demonstrabitur.

De causis Comitiorum Centuriatorum.

C A P. IX.

DIONYSIVS libro quarto, vbi de institutione Comitiorum Centuriatorum agit, inter alia dicit, Seruium Tullium regem, tria Comitii illis peregrisse, vtputà, Magistratus creasse, leges tulisse, & bellum indixisse. Hoc institutum etiam post assertam in libertatem Rempublicam mansisse intelligitur, ex antiquarum rerum scriptoribus. Tum enim eodem modo Magistratus Centuriatis Comitii creati, leges latæ, & quod superioribus illis accessit, iudicia peracta sunt. Nec mutatum de his causis quicquam est, donec libera fuit Respublica. Explicandæ igitur nonnihil, & pluribus demonstrandæ hæ causæ sunt. Dicam de singulis, & primùm quidem de Magistratibus. Eorum quosdam centuriatim collectis suffragiis à populo creatos esse, maiores scilicet, & quidem ordinarios, docet ex Messala Agellius libro 15. capite 14. his verbis: Maiores Magistratus Comitii Centuriatis sunt. Erant autem Magistratus maiores, vt idem eodem loco dicit, & nos etiam alibi annotamus, quorum maiora erant auspicia, id est, quorum auspicia magis rata erant quàm aliorum. Ordinarij verò, qui singulis

annis ad suum munus ordinarium in Vrbe obeundum à populo creabantur. Tales erant Consules, Prætores, atque Censores. A

De Consulibus, quòd ij Centuriatis Comitii creati sint, res est manifesta. Liuius lib. 1. vbi de primis Consulibus agit, sic scribit: Duo Consules inde Comitii Centuriatis à Præfecto vrbis ex Commentariis Seruij Tullij creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus, &c. Quòd idem confirmat Dionysius libro 5. inquit, Sp. Lucretium interregem à Bruto dictum, iussisse omnes ciues Romanos cum armis in campo Martio adesse: & postquam eò ventum esset, duos viros nominasse habituros potestatem regiam, Brutum, & Collatinum: hisque populum eum honorem ratum fecisse, collectis centuriatis suffragiis. De Consulibus igitur certa res est. Prætores verò etiam Centuriatis Comitii creatos fuisse, testis est apud Agellium libro 13. cap. 14. Messala, B qui eos inter maiores Magistratus numerat, & Consulium collegas facit. Idem ostendit Liuius libro 7. initio, quando de Tribuni plebis loquitur, eos non passos esse tantum, quod pro vno Consule plebeo, tres Patricios Magistratus Curulibus sellis prætextatos tanquam Consules sedentes, nobilitas sibi sumpsisset: Prætorum quidem etiam iura reddentem, & collegam Consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, &c. Hic dicit Liuius, Prætorum iisdem auspiciis, id est, Comitii, quibus Consules, creati. Creantur autem Consules Centuriatis: Ergo & Prætores. Clariora tamen sunt, quæ affert Cicero Oratione pro lege Manilia, de seipso loquens: Nam, inquit, cum propter dilationem Comitiorum, ter Prætor primus centuriis cunctis renunciatus sum. Hæc ille, &c.

De Censoribus, quòd Centuriatis Comitii fuerint creati, liquet ex eodem Agellio, C quum scribit: Patriciorum auspicia in duas esse potestates diuisa. Maxima esse Consulium, Prætorum, Censorum, &c. Hi itaque Magistratus Centuriatis Comitii creabantur. Dictatorum, Magistrorum Equitum, & Interregum, qui quidem etiam maiores Magistratus erant; sed extraordinarij, alia fuit ratio, quam alibi prolixè explicauimus.

Præter hos autem, de quibus diximus, Proconsules etiam interdum, item Reges Sacrorum Centuriatis Comitii creati solebant. De Proconsulibus auctor est Liuius lib. 26. de P. Cornelio Scipione Proconsule loquens: Et Romæ, inquit, Senatui populoque post receptam Capuam, non Italia iam maior, quam Hispania cura erat, & exercitum augeri, & Imperatorem mitti placebat, nec tamen quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, vbi duo summi Imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset. cum alij alium nominarent, postremum eò decursum est, vt populus Proconsuli creando in Hispaniam Comitia haberet, diemque Comitii Consules edixerunt. Primum expectauerunt, vt, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ vt delitura expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque Imperatorum amissorum. Mæsta itaque ciuitas, propè inops consilij, Comitiorum die tamen in campum descendit: atque in Magistratus versi, circumspectant ora Principum aliorum alios intuentium: fremuntque adeò perditas res, desperatumque de Republica esse, vt nemo audeat in Hispaniam imperium accipere: cum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat, filius, vigintiquatuor ferme annos natus, professus se petere, in superiore, vnde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati exemplò sunt felix faustumque imperium. Iussi deinde ire suffragium, ad vnum omnes, non modò Centuriæ, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania, iusserunt. Hactenus Liuius. Ex quibus intelligitur eum Centuriatis Comitii creatum esse. Verum hæc ratio extraordinaria fuit. Idèd non semper vsitata. Nec scio an vllum aliud exemplum, excepto hoc, inueniri apud auctores possit. De ordinaria autem constituendarum Prouinciarum ratione dicemus suo loco. De Rege sacrorum fateor, nullum vllius auctoris veteris testimonium perspicuum proferri posse: Nicolaus Græchius tamen id probare nititur, cuius rationes videri & perpendi possunt. F

Non sunt silentio prætereundi Tribuni militares Consulari potestate, & Decemviri legibus scribendis. Nam & hi Comitii Centuriatis creati fuerunt. Cum enim sint maiores Magistratus, & propterea maiora auspicia habuerint: quis dubitabit, eos etiam maioribus, id est, Centuriatis Comitii creatos fuisse: Quòd autem apud Agellium nulla eorum inter ceteros maiores Magistratus mentio fiat, causa est, quòd eorum Magistratus non fuerit diuturnus, sed breui tempore à Republica sublatus. Constat certè ex

Liuius, Dio hysio, & alijs, eos à populo per cēturias dimisso lectos fuisse. Et hæc quidem de prima causa dicta sufficiat. Accedamus ad alterā, quam diximus fuisse legū ferendarum. Hæc verò non ita sunt intelligenda, quasi omnes leges huius Comitiiis latas esse dicamus. Sunt enim aliæ Curiatis, aliæ Centuriatis, aliæ Tributis perlatæ, de quibus singulis suis locis. Hic de Centuriatis tantum dicendum. Quæ enim leges Centuriatis Comitiiis ferrebantur, Centuriatæ: sicut illæ, quæ Curiatis, Curiatæ dicebantur. Fuerunt autem illæ ferè leges, quæ à Magistratibus maioribus auctoritate Senatus, ac de re quapiam maioris momenti rogabantur, Centuriatis Comitiiis late. Quas quidem propriè leges dici, testis est Iustinianus in Institutionibus, ubi ius civile in sex species diuidens, legem definit esse id, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante (veluti Consul) constitueret. Eas itaque Centuriatis Comitiiis latas fuisse, ne multis scriptorum testimonijs (quæ tamen in promptu sunt) recitandis sim longior, vnico Liuij libro 8. contentus ero, qui scribit à Dictatore P. Philone legem latam, vt earum legum, quæ Comitiiis Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent: quod argumento esse potest, eas leges, quæ ad distinctionem plebiscitorum sic appellarentur, quales erant, quæ à Magistratibus maioribus ferrebantur, Comitiiis Centuriatis ferri solitos. Sic leges Valerij Poplicolæ latæ de prouocatione, Centuriatæ fuerunt, vt est apud Valerium Maximum libro 4. capite 1. Et lex alia Valerij, & Horatij Coss. Cuius meminit Liuius libro 3. Item lex de reuocatione Ciceronis ab exilio, teste ipso Cicerone in Oratione post reditum in Senatu, & libro 1. epistolarum ad familiares, epistola 2. ad Lentulum, Centuriatæ fuerunt. Huc referantur etiam Decemuirales, siue duodecim Tabularum, de quibus quod iisdem Comitiiis latæ sint, testimonium dicit Liuius libro 3. Neque excluduntur hæc leges ad populum à maioribus Magistratibus latæ de bellis hostibus indicendis. Eas enim his quoque Comitiiis latas, testis non obscurus est Liuius de bello Macedonico, & de bello cum Perseo, & alibi, vt taceam de Dionysio. Singulas autem hæc leges hic enumerare, non est necesse.

Tertia Comitiorum Centuriatorum causa est iudiciorum exercendorum: non quidem omnium, sed vnus tantum, videlicet, Perduellionis. De quo licet alibi etiam dicendum sit, hic tamen pauca quædam annotabimus.

Caius ff. de verborum significat. dicit: Quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant: eum quo sentit Terentius Varro libro 6. de lingua Latina. Hinc factum est, vt reus perduellionis diceretur, qui se quoquo modo in Rempublicam hostili esse animo declarasset: quasi diceret reum hostilitatis. Festus affirmat perduellem dici eum, qui pertinaciter bellum retineat. Sed prior sententia melior esse videtur. Distingui quidam volunt inter crimen perduellionis, & crimen maiestatis, ita vt crimen maiestatis sit, duces hostium pecunia liberare, aut priuatum hominem domi suæ hostium duces seruare incolumes: Perduellionis verò, ciuem Romanum contra ius libertatis in crucem tollere, aut securi percutere, aut in latumias conicere. Verum id discrimen non vsque adeo obseruatur, sed vtraque pro vno plerunque habentur. De quibus alibi plura erunt dicenda. Illud hoc loco demonstrandum, quod de perduellione Comitiiis Centuriatis indicatum sit. Id verò docet Valerius Maximus libro sexto cap. 5. inquit: M. Popiliam Trib. pleb. Tiberio Graccho & C. Claudio Censuribus, cum ob nimis seuerè gestam censuram maiorem partem ciuitatis exasperassent, diem perduellionis ad populum dixisse: quo in iudicio primæ classis permultæ centuriæ Claudium aperte damnarint, &c. Clarum hoc etiam est ex Liuii lib. 6. de iudicio M. Manlij Capitolini loquente. Et Cicero pro Sestio, & alibi docet, legibus duodecim Tabularum sancitum esse, ne de capite ciuis nisi Comitiiis Cēturiatis rogaretur. Hinc Sigonius libro 3. de iudicijs Rom. cap. 5. affirmat post instituta Tributa Comitiiis, de multa Tributis: de capite verò ciuis Centuriatis Comitiiis actum esse. Et hæc de causis horum Comitiorum. Sequitur de Personis.

De Personis, quarum interuentu Comitiiis Centuriata peracta sunt.

CAP. X.

TRIPLEX hic personæ considerandæ sunt, aliæ videlicet, quæ ius habuerunt Comitiiis Centuriata conuocandi, aliæ quæ suffragium in iis tulerunt: aliæ quas præter priores his Comitiiis adesse oportuit. Ius igitur horum Comitiorum habendum fuit penes Magistratus maiores tantum, & quidem penes Consules, Prætores, Censores, Dictatores, Interreges, Tribunos militum Consulari potestate, & Decemuiros legibus scribendis.

Magistratum creandorum Comitia habuerunt soli Consules, Dictatores, Interreges, Tribuni militum Conspectate, & Decemviri legibus scribendis. Legum autem Consules, Dictatores, Prætores, & Censores. Iudiciorum item Consules, Dictatores, & Prætores. Id verò probandum est.

Quòd Consules habuerint ius Comitiorum Centuriatorum, creandorum Magistratum, nulla ferè probatione eget: probabimus tamen, idque ordine. Habuerunt primùm Comitia Consulium creandorum. Quotiescunque enim noui Consules in sequentem annum creandi essent, tum illi qui præsentis anni Consulatum gerebant, Comitia de Consulibus in sequentem annum legendis habebant. Testatur id, vt de reliquis taceam, Lilius sexcentis locis. Quòd si tempus Comitiorum Centuriatorum instaret, & Consules, vel bellis impediti Romam redire non possent, vel abdicassent, vel aliud quid impediementi ipsis obiectum esset, ex Senatusconsulto Dictatorem Comitiorum causâ creabant: is postea Comitia habebat. Quod testatur præter alios, Lilius multis locis, & hinc toties in Fastis Consularibus Sigonij & Onuphrij legitur, Dictatorem Comitiorum habendorum dictum esse. Vbi verò vel contentione Ordinum, aut Magistratum, vel Candidatorum ambitu, vel alia ratione, perfici ante anni exitum Comitia nouis Magistratibus creandis non potuissent, tum Patricios conuenire oportebat ad prædandum ex suo numero Interregem, qui dies quinque imperaret, à quo alius deinde creabatur, eodemque modo alij atque alij singulis quinque diebus creabantur, donec vnus ex iis Comitia Consulibus creandis haberet. Confirmat hoc etiam Lilius libro 10. Eo anno (nec traditur causa) Interregnum initum. Interreges fuere Claudius, deia P. Sulpitius is, Comitia Consularia habuit, &c. alibi sæpe.

Comitia Prætoribus creandis, & item Censoribus soli Consules habuerunt. Neque enim Prætores, ac Censores à Prætoribus, & Censoribus, sed tantùm à Consulibus creati potuerunt. De Prætoribus præter Lilium, qui ostendit sæpenumerò in sua Historia, Consules Prætorum Comitia (ita enim dicebantur, quæ Prætorum creandorum causâ habebantur, sicut etiam Consularia, quæ de Consulibus, & Censoria, quæ de Censoribus, item Tribunitia, Ædilitia, Quæstoria, quæ de Tribunis militaribus, vel plebeis, Ædilibus plebis, & Quæstoribus) Prætorum, inquã, Comitia habuisse testis locuples est Cicero li. 9. epistolarum ad Atticum, epistola 11. ad quem sic scribit: Nos autem in libris habemus, non modò Consules à Prætoribus, sed ne Prætores quidem creati ius esse. Idque factum esse, nusquam. Consules eò non esse ius, quòd maius imperium à minore rogari non sit ius. Prætores autem cum ita rogentur, vt collega consulium sint, quorum est maius imperium, &c. Idem etiam confirmant M. Messala, &c. Tuditanus apud Agellium lib. 13. cap. 14. quorum verba sunt hæc: Prætor (inquit Messala) est collega Consulis est, neque Prætorum neque Consulium iure rogare potest: vt quidem nos à superioribus accepimus, & ante hæc tempora seruatum est, & vt in commentario 3. C. Tuditani patet: quia imperium minus Prætor, maius habet Consul: & à minore imperio maius, aut maioris collega (sic enim legendum est: cum in vulgatis sit, aut à maiore collega) rogari iure non potest.

De Censoribus porrò, quòd eorum etiam Comitia Consules habuerint, perspicuum est ex Lilio, lib. 24. qui sic scribit: Decretumque omnium primùm, - vt Consules sortirentur, compararentve inter se, vter Censoribus creandis Comitia haberet, & pauò post: Q. Fabius Consul Comitia Censoribus creandis habuit. Item Lilius libro 27. Per eos dies & Censoribus creandis Q. Fuluius Cos. Comitia habuit. &c. Non dissentit à Lilio Cicero libro 4. ad Atticum, epistola 2. in cuius epistola hæc sunt: Ego, inquit me à Pompeio rogari ita passus sum, vt nulla re impediret, quin, si vellem mihi esset integrum, aut si Comitia Censorum proximi Consules haberent, petere possent. Perspicuum ex his est, Censorum etiam Comitia à Consulibus habita.

De Tribunis militaribus Consulari potestate, & Decemviris legibus scribendis nunc dicendum, qui & ipsi Comitia Magistratum creandorum habuerunt. Ac de Tribunis militaribus testis est Lilius multis locis, præcipuè verò libro 4. Tribuni, inquit, militum mentione nulli Comitiorum Consularium habita (credo ob iram Dictatoris creati) Tribunorum militum Comitia edixerunt.

Idem etiam Consularia Comitia habuerunt, vt ex eodem Liliij libro, & ex 5. eiusdem, item ex Fastis Sigonij apparet.

Tribunorum verò militum Comitia non ab ipsis tantùm Tribunis, sed sæpe à Consulibus, nonnumquam etiam ab interregibus habita sunt, vt ex Lilio liquet.

Decemviroꝝ prima Comitia Consules habuerunt: altera vero Decemviri, testibus Liviõ, Dionysio, & aliis.

Sed hic quaeritur, cum duo Consules, plures Interreges, tres, interdum plures Tribuni militares, decem Decemviri essent, quisnam eorum Comitia Magistratuũ creandorum habuerit? Respondebo de singulis. Primum, quod ad Consules attinet, illi inter se se comparabant, vel fortiebantur, cui forte id munus offerebatur, is Comitia peragebat. Docet hoc Liviũ libro 35. his verbis: Consulibus ambobus Italia prouincia decreta est, ita vt inter se compararent, fortirenturve vter Comitii eius anni praesseret. Item: Eodem ferè tempore diuorum Consulũ literæ allatæ sunt, L. Cornelij de prælio ad Mutinam cum Boiis factõ, & Q. Minutij à Pisis, Comitia suæ sortis esse. Cæterũ ad eò suspensã omnia, &c. Quod si is, cui fors tulerat, vt Comitia haberet, adesse non poterat, tum id alteri demandabatur: si tamen vellet. Testis est eodem loco Liviũ. Sic enim de Q. Minutio scribit, eum ad senatũ literas dedisse, Comitia suæ sortis esse, cæterũ ad eò suspensã omnia, &c. Et paulõ post: Si ita videretur patribus mittere ad collegã, vt is ad Comitia Romam rediret. Si id facere gravaretur, quod non suæ sortis id negotium esset, se facturũ, quod Senatus censuisset. Item Liu. lib. 39: Iam Consularium Comitiorũ appetebat tempus: Quibus quia M. Æmilius cuius sortis ea cura erat, occurrere non poterat, C. Flaminius Romam venit, &c. Plura testimonia, praesertim in re tam manifesta, adducere nolo.

De Interregibus respondeo cum Alconio Pædiano, qui in Oratione pro Milone scribit, non fuisse moris, vt ab eo, qui primus Interrex proditus erat, Comitia haberentur. Verissimum sanè hoc est. Nusquam enim apud Liviũ legitur à primo Interrege Comitia habita: sed interdum à secundo, vt libro nono. Item decimo: Interreges fuisse Ap. Claudius, dein P. Sulpitius, is Comitia Consularia habuit. Interdum à tertio, vt lib. 5. duobus locis. Interdum à pluribus, vt ad vndecimum etiam Interregem aliquando peruentum sit, Liu. lib. 7. De Tribunis militaribus idem quod de Consulibus diximus, suspicor, licet expressũ veteris alicuius scriptoris testimonium non habeam.

De Decemviris nihil attinet dicere, cum vna tantum aliorum Decemviroꝝ creandorum Comitia ipsi habuerint. Liviũ libro 3. quidem affirmat, reliquos nouem Decemviroꝝ Ap. Claudio, quod is minimus natu inter eos esset, munus habendorũ Comitiorũ communi consensu iniunxisse. Et hæc quidem de Magistratuũ Comitiiis. Pergamus ad reliqua.

Legum Comitia dixi habuisse Consules, Dictatores, Decemviroꝝ, Prætores. De Consulibus res manifesta est. Omnes enim leges Consulares, quæ passim reperiuntur apud auctores, satis ostendunt, legibus ferendis Consules Comitia Centuriata habuisse. Neque de Dictatoribus vlla est dubitatio. Confirmant id lex Hortensia, Æmilia, & Cornelia, quæ omnes à Dictatoribus latæ, alijs tamen, quàm Centuriatis Comitiiis, ferri non potuerunt. De Decemviris testimonium dicunt duodecim Tabularum leges ab iis Centuriatis Comitiiis latæ, vt est apud Liviũ, & Dionys. Prætores quoque Comitia Centuriata legum habuisse testatur Liviũ lib. 45. cum scribit, Prætorem M. Iuuentium legem tulisse de bello Rhodiis indicendo. Confirmat id ipsum & hoc, quod si in Vrbe consules non essent, Prætorũ ac praesertim Vrbanũ summum imperium erat. Ex quo sequitur, si legum Comitia habenda essent, Prætorũ id fuisse munus.

De iudiciis etiam dicendum. Illorum igitur Comitia habuerunt Consules, quod patet ex iudicio Coriolani apud Liviũ lib. 2. Ea enim Consules habuisse Comitia, ibi disertè dicitur. Habuerunt eadem etiam Dictatores: quod probatur ex iudicio Sp. Melij, quod exercuit L. Quintus Dictator, qui ad id exercendum potissimum dictus erat. Liviũ lib. 4.

De Prætoribus, quod Comitia iudiciorũ habuerint, dubitari nullo modo potest. Scribit enim Liviũ lib. 43. Tribunos plebis à Prætoribus diem Comitiiis Centuriatis petisse, ad exercendum iudicium. Verba eius sunt hæc: Tribuni plebis Sempronius & Rutilius, postquam se perduellionis iudicare reis pronunciauerunt, diem Comitiiis à Prætoꝝ Vrbanõ petierunt. De Censoribus nusquam extat, quod vel Magistratuũ, vel legum, vel iudiciorũ Comitia habuerint. Quod autem leges Censoriæ, apud scriptores reperiuntur, id non de legibus Comitiiis Centuriatis latis: sed de eorum subscriptionibus, vt Cicero pro Cluentio actione 7. in Verrem, aut locationibus à Censoribus factis, vt idem alicubi appellat, intelligendum est. Habuerunt tamen ius populi vocandi in campum Martium lustrari condendi causã, teste Liviõ: de quo aliã.

Hactenus igitur de iis personis, quæ ius vocandi populum ad Comititia Centuriata habuerunt, egimus: postulat locus, ut de iis etiam, quæ suffragium tulerunt, dicamus. Tulerunt autem suffragium ciues, qui in centurias descripti erant, qui que ius suffragij habebant, non tantum qui in vrbe Roma, sed etiam, qui extra Urbem in Italia habitabant, ciuitate tamen cum iure suffragij donati erant. Non enim omnes Itali pari iure ciuitatem adipiscebantur: sed alij cum iure suffragij, alij sine iure suffragij, quod pluribus declarabitur libro de militia. Qui igitur ciuitate cum iure suffragij donati erant, etiam si in Vrbe non habitabant, ius suffragij habebant.

Neque tamen omnes etiam ciues, qui in Vrbe habitabant, ius suffragij Comititiis Centuriatis habebant. Qui enim à Censoribus ignominix causâ notabantur, si plebeij essent, in Ceritum tabulas referebantur, id est, adimebatur iis ius suffragij, & referebantur in tabulas eorum ciuium, qui eo iure carerent: fiebant etiam ærarij, id est, non erant amplius in albo centuriarum suarum: scilicet ad hoc, ut ciues essent, sed tantummodò, ut pro capite suo tributi nomine æra penderent.

Quod verò etiam ij ciues, qui domicilium in Vrbe non habebant, si ciuitatis plenum ius cum iure suffragij adepti essent, centuriatis Comititiis suffragium tulerint, testis est inter alios Cicero pro Domo, & post Reditum ad Quirites, quando de Comititiis Centuriatis reuocationis suæ ab exilio causa habitis agens, sic scribit: Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta reuocauit. Et alibi pro Sestio: Nullum erat Italiæ municipium, nulla colonia, nulla præfectura, nulla Romæ societas, nullum collegium, aut concilium, aut omnino aliquid commune consilium, quod tum non honorificentissimè de mea salute decreuisset, &c. Quibus ex locis intelligitur, municipes etiam, colonos, & eos, qui in præfecturis habitabant, si modò id ius haberent, suffragium his Comititiis tulisse. Aliquos autem municipes, colonos, & præfecturas aliquas id ius non habuisse, ostendetur in lib. de militia Rom. ubi de eorum omnium origine, & iure differendum erit. Et hæ quidem personæ habuerunt ius suffragij. Præter eas autem de quibus diximus, etiam quasdam alias personas his Comititiis interesse oportuit, quarum tantum nomina hic recitabo. Causæ enim propter quas adfuerint, & quid eorum officium, alibi explicabitur. Fuerunt autem illi, in Comititiis quidem magistratuuum, candidati: in genere autem in omnibus, Diribitores, rogatores, custodes, & Præcones, quod in sequentibus probandum erit. Itaque hic huius capituli finis esto.

De loco Centuriatorum Comitiorum, & quid campus Martius.

CAP. XI.

CENTURIATA Comititia in loco inaugurato haberi oportebat, non tamen intra Pomerium, sed extra, quod docet Agellius lib. 15. cap. 27. cum inquit: Centuriata Comititia nisi imperato exercitu haberi non poterant, idque præsidij causâ, quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus. Exercitum autem extra Urbem imperari oportebat, intra Urbem imperari ius non erat: quod confirmat etiam apud Liuium lib. 39. Sp. Posthumius Consul his verbis: Maiores vestri, ne vos quidem, nisi cum aut vexillo in arce posito Comitiorum causâ exercitus edictus esset, aut plebi concilium Tribuni edixissent, aut aliquis ex Magistratibus ad concionem vocasset, fortè temerè coire voluerunt. Manifestum hinc est, non intra, sed extra Urbem, & quidem edicto exercitu Comititia Centuriata haberi potuisse. Locus autem Centuriatis Comititiis destinatus erat campus Martius, quem Cicero dicit Consularibus auspiciis consecratum: quia imperij Consularibus auspiciis omnia ferè peragebantur, quæ publicè in eo campo fieri solebant. Pauca itaque de eo hic sunt adiicienda.

Fuit campus Martius, qui alibi etiam Tiberinus dicitur, locus extra urbem Romam, prope portam Flumentanam: Martius dictus, eò quod Marti sacer vel dicatus esset. Scribit Agellius lib. 6. cap. 7 eum à Caia Tarratia, virgine Vestali populo Romano donatum, propter quem amplissimos honores populus ipsi habuerit. Sunt tamen qui cum ab Acca Laurentia scorto nobili: non à Caia Tarratia, testamento populo Romano condonatus, asserunt. Eum fortasse Romulus Marti sacrum fecit. Non enim traditur. Serui enim Tullij, Regis vii. tempore, iam tum Marti sacer fuit, in eoque primùm lustrum conditum, & Comititia Centuriata habita, testante Dionysio li. 4. Postea à Tarquinio Superbo, vii. & ultimo Romanorum rege, in proprios usus conuersus, post eiectos reges, à Bruto, & collega eius ad pristinam conditionem redactus est. Qua de re liber adscribere verba

A Dionysij, lib. 5. quæ sunt: Iunius Brutus, & P. Valerius bona Tyrannorum populo diripienda dederunt: agrum quem illi priuatim possederant, in opibus ex plebe diuiserunt, vno tantum campo excepto, qui situs est, Urbem inter, & fluuium. Is iam antè Marti sacer erat, pratum equis & iuuentuti in armis exercendæ accommodatum. Id Tarquinius contempta religione suis oppleuerat segetibus, sicut satis apparet ex decreto Consulium, de eius frugibus. Cùm enim omnia Tyrannorum bona agenda, ferendâque permisissent populo, quicquid frumenti erat in eius campi areis, vel in stipula, vel tritum iam, non permiserunt auehi, religione vetante, iusseruntque totum effundi in Tiberim. Et nunc quoque eius facti manet monumentum, bene magna Insula, sacra Æsculapio, cincta flumine, concreta (vt fertur) è frumenti acerbis putrescentibus, & paulatim aliis, quæ tèmè fert flumen, eodem inuectis, fit auctior. Hæc Dionysius. Paulò antè dicit, moris fuisse in campo Martio, Reges & Magistratus creari. Bartholomæus Marlianus Epitoma antiquæ Romæ Topographiæ lib. 6. cap. 12. vbi de campo Martio verba facit inter alia refert, in hoc campo, præter natiuam loci, pratorumque amœnitatem, ornamenta etiam, & statuas illustrium virorum erectas, & ex Capitolio, cùm ille locus nimis angustus esse cœpisset, propter ornamentorum quæ quotidie inferrentur, multitudinem, plurima in campum Martium translata esse. Strabo lib. 5. etiam eleganter campum Martium his verbis describit: Maximam, inquit, horum (scilicet deorum) partem campus Martius habet, præter natiuam locorum amœnitatem, artis & solertiæ exornationes admittens. Campi enim admirabilis magnitudo, & Curules pariter cursus, & alia equestria certamina expedita suppeditat: nec minùs, tam multis pilam, trochum, palæstram exercitatione tractantibus, aliâque incumbentiâ simul opera. Quid perennes solo herbas, coronatôsque vsque ad fluminis alueum colles? Scenicarum ostentatio picturarum eius generis spectacula præstant, vt difficilè & inuitus abscedas. Hæc ille. Varia itaque ludicra in hoc campo exercebantur, quod præter Strabonem & Horatius docet. Tumultu exorto delectus in eo habebatur, clari viri mortui cremabantur, & hic campus ferè schola erat militiæ Romanæ, vbi iuuentus Romana ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo grauiorum, exercebatur, caput petendo, lateribus insidiando, poplites succidendo, insiliendo, resiliendo, punctum potiùs, quàm cæsum feriendo, & interim tamen assiduè sese protegendo, item iaculando. Pars ibi Tyronum pilis, lapidibus, sagittis, manu funda, arcu iaculandis exercebatur. Tum verò saltu fossæ latitudinem, aut valli altitudinem superare: præcipuè autem cursu locum occupare, fugientem assequi consuebat. Erant etiam equi lignei in campo, vt insilire, desilire, dextrâ, læuâ, inermis, armatus, districto etiam gladio futurus eques addisceret, veros etiam equos domaret, & futuris præliis assuefaceret, &c. Neque prætereundum est, quod Pomponius Lætus in suis antiquitatibus. Rom. annotat, fuisse in campo Martio insigne horologium, quod habuerit septem gradus circum, & lineas distinctas metallo inaurato: solum etiam campi, eo loco, vbi horologium istud fuerit, lapide amplo quadrato stratum fuisse, & habuisse lineas easdem, & in angulis quatuor vêtos, cum inscriptione, vt Boreas spirat, ex opere misino. Meminit eius etiam Plin. lib. 36. cap. 10. & addit, ab Augusto Imperatore illud horologium conditum fuisse. In hoc igitur campo Centuriata Comititia regulariter, & semper habita fuerunt. Nisi quòd illa, quibus de Manlio Capitolino iudicatum est, Comititia ex campo Martio in Lucum Petilinum translata sunt, eam ob causam, vt à conspectu Capitolij, oculi populi auerterentur, quòd liberiùs de conseruatore eius iudicare posset, vt scribit Liuius lib. 6. Sequitur de tempore.

De tempore Comitiorum Centuriatorum.

C A P. XII.

NVLLA Comititia nisi diebus Comitialibus haberi poterant. Ergo nec Centuriata. Qui autem Comitiales dies fuerint, non opus esse arbitror hîc pluribus explicari, cùm in priori harum Antiquitatum commentario, vbi omnium dierum ratio & discrimina, à Romanis obseruata, diligenter inquisitâ, & tradita sunt, de Comitialibus etiam non pauca sint annotata: nec patitur horum librorum ratio, vt eadem sæpius repetantur. Hoc tamen hîc monendum videtur, cùm in singulis mensibus quidam Comitiales dies fuerint: quo anni tempore Magistratuum Comititia haberi consueuerint. De iudiciorum enim, & legum Comititiis nihil certi dici potest.

Non semper idem tempus obseruatum fuit Magistratibus creandis. Liuius libro 3. scribit, L. Eburium & P. Seruilium Kalen. Sextil. vt tunc principium anni actum sit, Consulatum iniuisse. Eo igitur tempore mense Iunio, vel Quinctili Comititia eorum habita

fuerunt. Ceteri quidem nihil traditur. Paulò post, cum de Decemviris loquitur, ita scribit: Idus tum Maiæ solennes erant ineundis Magistratibus. Mense igitur Martio, vel Aprili, tum eorum Comitia habita fuisse suspicari licet. Tempore autem belli Punici secundi, Consules Idibus Martiis Consulatum inibant, ut passim in historia T. Livii legitur. Idque ita observatum fuit vsque ad annum Urbis DCI. Illo igitur tempore Comitia haberi solebant, Ianuario & Februario mense, dimissis scilicet in hyberna exercitiis. Anno autem Urbis DCI. Q. Fulvius Nobilior, & T. Annius Luscus Consules, primi Kalend. Ianuariis Magistratum inierunt, post quod tempus idem deinde à sequentibus Consulibus factum est. At eo tempore ordinaria Magistratum creatio fuit, ad finem mensis Iulij, & principium Augusti, ut ex Ciceronis oratione secunda in Verrem, Epistolis ad Atticum, & epistola Cælij ad Ciceronem, constat. Quòd si vltra duceretur Comitium, id eveniebat propter intercessiones, aut obnunciationes, per quas differrentur.

Porro autem Consularia Comitium ante Prætoriam haberi solebant: interdum quidem eodem die, ut ex Livii lib. 10. constat, interdum postero die, nonnunquam tertio, aut alio quodam post die, ut ex eodem Livio intelligi potest.

Censoribus creandis Comitium initio paulò post initum à Consulibus Magistratum, priusquam in provincias proficiscerentur, ætate Ciceronis ad finem mensis Iunij, ut constat ex Epistolis ad Appium, collatis cum iis, quæ ad Atticum libro 6. scripta sunt, ex quibus colligi potest, Appium Censorem factum, eo, quo dixi, tempore, idque quinto quoque anno fiebat, ut ex historia cognoscitur. Hoc tamen differebant Censorum Comitium à Consularibus, & Prætoris, quòd Censores statim designati Magistratum inibant. Vnde legitur apud Livium, libro 40. Censores designatos statim in Capitolium deductos, ad capiendam Magistratus insignia, iurandumque in leges. Consules verò, Prætoresque, nisi inter regno aut in locum demortui creati essent, non statim designati inibant Magistratum, sed ab eo tempore, quo designati erant ad illud, quo Magistratum inibant, quòd posterioribus temporibus ferè quinque mensium spacium erat, privati manebant. Queris, quid per id tempus actum sit: respondeo, inquirebatur per competitores aut alios de ambitu in designatos, de quo alibi dicendum erit. His ita explicatis, modum Comitiorum trademus.

De modo Centuriatorum Comitiorum, & primum quidem de iis, quæ ante Comitium fieri solebant. CAP. XIII.

Quòd ad modum horum Comitiorum attinet, tria nobis consideranda veniunt: primum, quid ut iusta haberentur Centuriata Comitium, fieri ante ipsa soleret: deinde quis modus in ipsis Comitium servaretur: postremò quid post dicta suffragia fieri oporteret. Hoc capite de iis, quæ ante Comitium observari solebant dicemus, de reliquis in seq. cap. acturi.

Primum omnium ex auctoritate Senatus hæc Comitium fieri oportebat. Hoc enim discrimen inter Centuriata, Curiata; ac Tributa Comitium præter alia fuisse Dionys. li. 9. scribit, quòd Tributis non opus esset Senatus auctoritate, in reliquis vel maxime necesse esset, eam accedere. Ac primis quidem temporibus, post habita Comitium Patres auctores fiebant, hoc est, ea, quæ populus suis suffragiis iussisset, confirmabant. Postea verò id ius Senatus ad præsum est, & institutum, ut antè, quam Comitium haberentur, in incertum Comitiorum eventum, Patres auctores fierent. Testatur hoc Livius li. 8. pluribus locis, & Cicerone pro Plancio. Testatur etiam lex P. Philonis Dictatoris, qua creabatur, ut legum, quæ Comitium Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent. Et Appianus lib. 1. bellorum civilium scribit, à L. Cornelio Sylla legem latam, ut nihil referretur ad populum, quòd antè à Senatu decretum, confirmatumque non esset, atque addit, veteri id lege cautum fuisse. Requirebatur itaque in Comitium Centuriatis primum, ut Patres auctores fierent, hoc est, ut iuberent aliquem Comitium illa edicere. Iubebant autem id plerumque Senatusconsulto, quemadmodum ex Livio constat. Quòd si Patres auctores non fierent, hoc est, non probarent causas Comitiorum, tum intermitterentur, vel differrebantur, donec Senatus auctoritas accederet.

Postquam Patres auctores facti essent, hoc est, postquam probassent Comitium vel Magistratum creandum, vel legum ferendarum, vel iudiciorum exercendorum haberi, tum edictum præmitti necesse erat, ut ad quam diem convenire populus deberet, multò antè intelligeret. Vnde fit, ut in omnibus historiis tam sæpe reperiantur Consules Comitium edixisse. Id verò edictum in tabella scriptum publicè proponi solebat, quòd

A ex Agellij lib. 13. cap. 14. apparet, qui sic scribit: In edicto illo Consulium, quo edicunt, quis dies Comitiiis Centuriatis futurus sit, scribitur ex veteri forma perpetua: Ne quis Magistratus minor de celo seruasle velit. Ex quibus verbis apparet, in eo edicto plura capita fuisse scripta, atque illud proponendum publicè fuisse, vt populo notum esset. Quoniam autem Comitiiis etiam adesse ex agris homines oportebat, qui in Urbem ferè, nisi nundinis, hoc est, nono quoque die, non veniebant, propter eà edictum illud per plures dies publicè extare necesse erat, vt populo vniuerso notum esset. Solebatque plerunque in Comitiiis Centuriatis trinundinum interiici, inter edictum illud, & diem Comitiorum, non tantum in legum & iudiciorum, sed Magistratum quoque Comitiiis, si nihil accidisset, quod impedimento esset, ne legitimo tempore Comitia haberentur: quemadmodum fiebat, si per Interreges Comitia haberentur, aut necessitas aliqua posceret, Comitia maturari. Quando enim Interreges Comitia habituri erant, tum certè tantum tempus inter edictum, & diem Comitiorum interiici non poterat. Erat enim Interregis Imperium, quinque tantum dierum: poterat autem secundus Interrex Comitiam habere, vt pauld antè ostendimus. Sic etiam superioribus tēporibus, quibus Consules bellis vrgentibus in Vrbe esse non poterant, sæpe accidebat, vt in exitu annus propè esset, nec dum tamè subrogati essent Magistratus. Eo igitur tempore interdū reperimus propter necessitatem subrogandorum Magistratum, paucis post edictum diebus, habita fuisse Comitiam. Vnde T. Lilius lib. 24. scribit, Q. Fabium, in eum, quem primum Comitiam lem diem habuerit, Comitiam edixisse, quibus verbis satis ostēdit, post edictum non fuisse interiectum trinundinum. Neq; enim tot dies continui, quot sunt in trinundino, esse poterant, quin aliqui ex iis essent Comitiales. At temporibus ætati Ciceronis proximis Consules totum ferè annum sui Consulatus agebant in Vrbe, nec ad exercitus, aut in Provincias, nisi ad finem anni proficiscebantur. Vnde fiebat, vt legitimo tempore Comitiam Magistratum edicerentur: & nisi ad diem edicto præstitutum haberentur, id eò accidebat, quòd dies diffunderetur vel auspiciis, vel Magistratum intercessionibus.

C Quòd si verò Consules abessent, tum edictum illud Comitiorum ex itinere præmittabant, vt trinundino antè proponeretur, vel Pratori scribebant, vt is eorum nomine Comitiam indiceret, teste Lilio lib. 22. Atque hæc quidem in genere, de omnibus Comitiiis Centuriatis legitimis & regularibus intelligenda sunt. Præter ea autem, Comitiam legum, & iudiciorum peculiariam etiam quædam habebant, quæ etiam consideranda sunt.

D Ante Comitiam legum hic modus seruandus erat, vt primum legislator concionem haberet, in qua populo necessitatem & vtilitatem legis proponendæ ostenderet, deinde etiam recitaret, ac publicè proponeret, vt populo potestas fieret, eam cognoscendi otiosè: & vt inde liceret librariis describere, si qui vellent legem apud se habere. Cognosci hoc ex Dionysij lib. 10. potest, qui sic scribit: Tribuni plebis aduocata concione pollicebantur plebi fe legem laturos de iis rebus, quas postulabat. Quam orationem postquam plebs collaudauit, sublata omni mora, legem, quam paratam habebant, recitauerunt. Ac proposita ea lege, datum est trinundini spacium, quo fieret potestas legis improbandæ omnibus, qui vellent, &c. Hæc ille. Quæ etiam de legibus Decemuiralibus scribit Lilius lib. 3. Post hanc legis propositionem, trinundino promulganda erat, id est, tribus nundinarum diebus aduocata concione recitanda, & de singulis capitibus populus docendus: rogandus etiam vt legem accipere vellet, vtque prodita die, qua Comitiam haberentur legis ferendæ, ad illam diem frequens adesse: inter quos, qui primus populo vt legem acciperet suadebat (solebant enim sibi latores virum aliquem præcipuum magna auctoritate præditum conciliare, & adiungere, qui legem populo suaderet) is auctor legis appellari solebat. Post hunc auctorem alij etiam nonnunquam priuati, data à Magistratibus concione, eam suadebant. Dabatur etiam potestas dissuadendi legem quicumque vellet. Et ex Ciceronis oratione post reditum in Senatu, colligitur, rogatores legum primo nundinarum die, post recitatam & explicatam legem, populo gratias egisse, quòd aduenisset, & simul rogasse, vt pari studio concouerent reliquis diebus, cum lex eadem rursus ad populum referenda esset: solum etiam fuisse populum significationem dare acclamationibus, legem sibi acceptam esse, aut non esse, antequàm dies suffragij veniret.

E Quemadmodum autem in legum, sic etiam in iudiciorum Comitiiis obseruabatur, vt trinundino accusatio promulgaretur. Docet hoc Cicero in oratione pro Domo sua, inquit: Moderata populi iudicia sunt à maioribus constituta: primum, vt ne pœna capitis cum pecunia coniungatur: deinde, ne nisi prædicta die quis accusetur: vt ter antè Magistratus accuset, intermissa die, quam multam irroget: aut iudicet: quarta sit accu-

fatio trinundinum prodita die, qua iudicium futurum fit. Hæc ille. Tribus autem nundinarum diebus ante Comitia accusatio repetebatur ad populum. Atque hæc quidem ante diem Comitiorum obseruabantur.

De ijs quæ in ipsis Comitijs, & postea obseruari solebant.

C A P. X I V.

DLXIMVS præcedenti capite, quid vt iusta essent, ante Comitiorum diem fieri oportuerit: considerabimus nunc, quæ ipso Comitiorum die, adeoque ipsis Comitii obseruari solerent. Primum, nulla Comitia Centuriata iure fieri poterant, nisi captatis antè auspicijs. Pertinebant autem ad hæc Comitia duo auspicioꝝ genera, obseruatio de cælo, & auium inspectio. Et igitur qui Comitia habiturus erat, parendum erat obnunciationi. Si enim quis obnunciaret, se de cælo seruasse, tum Comitia peragi non poterant. Non autem omnes Magistratus, maiores scilicet, & minores, maioribus obnunciare poterant, sed maiores tantum, iique qui erant Consulum collegæ, Cõsules, & Prætores. Ideoque in omnibus Centuriatorum Comitiorum edictis, inter alia hoc caput erat: Ne quis minor Magistratus de cælo seruasse vellet, quod paulò antè ex Agellij lib. 13. cap. 14. recitauimus.

Deinde etiam is, qui Comitia habiturus erat, priusquam in campum veniret, in arce, aut alio quodam, sed intra pomerium, loco auspicabatur, adhibito augure, qui sibi in auspicio esset: qui si aduersa auspicia nunciasset, Comitia eo die peragi non poterant. Posterioribus tamen temporibus, vt ex Dionysij lib. 2. & Ciceronis libro 2. de Legibus, & libro 2. de Diuinatione cognosci potest, neglecta augurali disciplina, Magistratus, qui Comitia habiturus erat, augurem nõ tam consulere Deos iubebat, quam bona esse auspicia pronuntiare. Itaque ex voce auguris verius, quam ex vllò signo ex auiibus, aut ex cælo sumpto, auspicabantur.

Sed & Candidatos ante Comitia auspicatos fuisse, docet Dionysius Halicarnassæus libro 2. his verbis: Qui Magistratus accepturi sunt, prima luce, loco aperto expositi Diis supplicant, tum ex Auguribus publicis, qui adsunt, nonnulli nunciant illis fulgur finistrum, quod omninò non factum sit. Illi Augurium ex voce accipientes abeunt. Magistratum accepturi: alij quidem satis esse existimantes, nulla sibi aduersa auspicia fuisse, alij verò etiam repugnantibus Diis. Hactenus ille. Præter auspicia erant etiam sacra quædam legitima, quæ à Magistratu ante Comitia fieri oporteret, quemadmodum idem Dionysius lib. 7. & 10. docet. Illa verò sacra immolationes hostiarum erant, quibus in omnibus actionibus publicis vti solebant.

Captatis itaque auspicijs, & factis peractis, primis quidem temporibus, Magistratus Comitia habiturus urbem egrediebatur, atque tabernaculum capiebat: cum sequebantur omnes ciues armati sub signis, in suis quique Centurijs, vt multis docet Dionysius. Posterioribus verò temporibus non omnes ciues armati in campum continebant, sed tamen præsidij causâ, vt ait Agellius, paucorum hominum exercitus imperabatur, atque in Ianiculum introducebatur, & erigebatur vexillum donec peracta essent Comitia. Quem morem, eiusque causas Dio lib. 37. indicat his verbis: Cum antiquitus multi hostes circum Romam habitarent, veriti Romani, ne, dum ipsi Comitia Centuriata agerent, hostes per insidias Urbem aggredierentur, Ianiculumque occuparent: statuerunt non omnes ire in suffragia, sed vt semper aliqui armati per successionem eum locum custodirent. In Ianiculo igitur, quamdiu concio durabat, custodiæ agebantur. Cum autem soluenda iam erat concio, signum à Ianiculo remouebatur, custodisque discedebant. Non autem licebat custodijs ab arce ea remotis, quicquam amplius statuere. Is autem mos: solis Centuriatis Comitii obseruabatur, cum extra Urbem omnes in armis adesse res postulabat, & id hodièque religionis causâ fieri solet. Hactenus ille. Hoc etiam semper obseruatum fuit, vt Consul Comitiorum die, quasi ad vsurpationem vetustatis extra pomerium tabernaculum haberet: velut Dux exercitus. In quo capiendò vitium committebatur. si prius quam pomerium transgredieretur, auspicia aut non consulisset, aut aduersa apparuissent. Tantumque tribuebatur his auspicijs tabernaculi capiendi, vt si hinc peccatum esset, tota actio vitiosa, & inauspicata censeretur. Scribit Plutarchus in Marcello idcirco solitos Magistratus capere tabernaculum, vt in eo federet, pro captandis auspicijs. Quòd si nondum ratis auspicijs, aliqua eos causa in Urbè retineret, primum tabernaculum relinquere oportebat, & alterum capere, ex quo denuò captabantur auspicia. Huiusmodi autem auspicia prima luce captari solebãt, quemadmodum

intelligi potest ex Dionysio, Macrob. lib. i. Saturnal. cap. 3. & Agell. lib. 3. cap. 5. Porrò & hoc ad auspiciorum rationem pertinebat: si cœptis Comitiiis, tonitru superuenisset, tum ea dirimebantur. Item, si ipsis Comitiiis morbo Herculeo correpro, quisquam repente concidisset, dissoluenda erant Comitia, nec iusta eo die haberi poterant: vnde etiam illi morbo nomen est Comitialis, vt Serenus docet his versibus:

Est subiti species morbi, cui nomen ab illo

Quod fieri nobis suffragia iusta recusat:

Sape etenim membris acri languore caducis,

Concilium populi labes horrenda diremit.

Et hæc quidem de auspiciis horum Comitiorum.

Cùm igitur Senarus auctoritate, edicto antè proposito, & re per multos dies antè promulgata, lacris factis, auspiciis addicentibus, nullâque obnunciatione interiecta. Centuriata Comitia maior Magistratus habere vellet, nihil omiserat eorum, quæ ad legitimum modum Comitiorum ante ipsa quidem Comitia requirebantur. Videamus reliqua.

Populus Romanus, cui quidem ius erat suffragij, ad diem edicti conueniebat in campo Martio, atque ibi, priusquam in centurias distribuatur, habebat Magistratus concionem ad populum, qua rogabatur, vt id, quo de ageretur, iubere, aut vetare vellet. Ac si Magistratum quidem essent Comitia, solebat is, qui habebat Comitiam, rogare populum, vt ex iis Candidatis, quorum haberi rationem oporteret, quosque tum omnes nominatum appellabat, crearet populus quos vellet, Consules, Prætores, Censoresve. Neque verò cùm voce quidem suffragium ferebatur, necessitas ea ratione populo imponebatur, vt non posset alios, quàm candidatos facere: sed libera suffragia relinquebantur, vt ex omnibus ciuibus crearet, quos vellet, si modò ij essent, quorum ratio legibus haberi posset. Quin etiam legibus solutos sæpe reperimus multos, vt creati possent, vel ante legitimam ætatem, vel absentes, vel decennio nondum interposito inter eundem Magistratum. Et multos qui non peterent, creatos inuenimus. Verùm ista euenire non solebant, nisi ea tempora essent, in quibus magna virtus alicuius Reipublicæ necessaria videbatur: quæ in petentibus tanta non erat populo cognita. Ordinarium autem, ac legitimum erat, vt ex Candidatis crearetur Magistratus. Post leges tabellarias, hî modò creati poterant, quorum rationem haberi debere, antè iudicatum esset, vt in tabellis nomen eorum scriberetur.

Quod de Magistratibus dixi, idem debet in Comitiiis Regis sacrorum intelligi.

Huiusmodi autem conciones, non solum antè, quàm populus in suffragium mitteretur, sed interruptis etiam interdum Comitiiis ad emendanda populi suffragia habitas fuisse, testimonio est Liuius lib. 3. de L. Quinctio scribens, cùm C. Claudius Consul haberet Comitiam Consularia, & se resciri Consulem videret, L. Quinctius eius collega interrumpit Comitiam, orationemque ad populum habuit, cuius exitus fuit, vt communiter ab ambobus Consulibus ediceretur, ne quis L. Quinctium Consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non obseruaturus: simile exemplum recitat Liuius libro 24. etiam de Q. Fabio Maximo.

Si legum Comitiam essent, antequàm populus in suffragium mitteretur: primùm lex recitabatur à Præcone, subiiciente Scriba: tum oratione docebatur populus, denique rogabatur, vt eam legem acciperet, & suffragiis suis iubere vellet, testibus Asconio, in argumento orationis pro C. Cornelio, Appiano lib. i. bellorum ciuil. & Plurarcho in Catione Vticensi. Ex quibus etiam auctoribus intelligi potest, obseruatum fuisse, vt post triduum promulgationem, die Comitiorum rursus recitaretur lex, haberenturque orationes, suadendi & dissuadendi causâ.

At si iudicij causa Comitiam haberentur, idem fiebat, quod in legibus ferendis. Iudicium enim populi lege lata fiebat: quæ si acciperetur à populo, condemnatus erat reus: sin antiquaretur, absoluebatur.

Erat autem omnium actionum cum populo commune principium: VELITIS IVBEATIS QUIRITES, quemadmodum ex Cicerone, & Liuiio intelligi potest. Ex qua dicendi formula nomen ortum est rogationis, omnibus actionibus cum populo commune.

His peractis, iubebat Magistratus populum in suas centurias discedere, ad suffragium ferendum: idque populus ita faciebat: nisi hîc obnunciatum esset, aut ab aliquo Magistratu intercessum.

Intercedebant inter se Consules, Prætores, & Tribuni, vnde in legibus Ciceronis scribitur: Par, maiorve potestas plus valet. Qua lege significatur, parendum esse intercessioni parisi aut maioris potestatis.

De suffragiis iam dicendum, quo ordine centuriæ ea tulerint. Non enim omnibus temporibus eadem obseruata ratio fuit. De primis temporibus Dionysius libro 4. in historia Ser. Tullij Regis sic scribit: Quando Tullius Magistratus creare, aut de lege cognoscere, aut bellum inferre volebat, pro Curiatis, Centuriata indicebat Comitia. Primum ad suffragia vocabantur maximi census centuriæ, XIX. equitum; XX. peditum. Hæ, quia tribus centuriis plures erant, quàm reliquæ, si consentirent, vincebant, & definitur sententia. Sin minùs, XXI. centuriæ secundæ classis inibant suffragia. Quòd si ne tum quidem conuenirent calculi, tertia classis vocabatur, ac deinceps quarta: idque tandiu fiebat, donec nonaginta septem centuriarum consentirent suffragia. Id, si ne post quintam quidem vocationem contingeret, centum nonaginta duabus centuriis pari vtrinque numero diuisis in duas sententias, tum demùm vocabatur vltima inopum centuria, immunis à tributis, atque militia, & vtricumque parti accederet, eam reddebat potiore altera: quod perrarum erat, & penè impossibile. Plerumque enim prima vocatione absoluebantur Comitia, rarò ad quartam perueniebatur: quinta & sexta erant superuacaneæ, &c. Hæc eo loco docet Dionysius. Sequentibus autem temporibus, & quidem libera ciuitate, mutata illa ratio fuit. Non enim centuriæ Equitum primam sententiam ferebant, sed omnes centuriæ in sortem coniciebantur, & quæ prima educebatur, prima suffragium dicebat, & prærogatiua appellabatur: deinde reliquæ vocabantur, quæ dicebantur Iureuocatæ. Post expletas verò tribus trigintaquinque cùm centuriæ ac classes, Tribuum partes essent, vti ex Lio Sigonio & Grucchio colligunt, tum primum vniuersus populus in Tribus trigintaquinque distribuebatur, & duplex sortitio fiebat, prima inter Tribus, quæ primum sorte exibat, Prærogatiua tribus dicebatur: altera sortitio fiebat inter centurias Prærogatiuæ tribus: quæque primum exibat, centuria Prærogatiua dicebatur, ac prima suffragium ferebat, postquam primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad suffragium ferendum vocabantur, quæ Iureuocatæ appellabantur: atque plerumque, imò semper Prærogatiuæ sententiam (tantum eius omen erat) sequebatur. Et hæc est causa, cur in Centuriatis Comitibus non tantum Prærogatiuæ centuriæ, verum etiam Tribus mentio fiat:

Sed neque hoc prætereundum est, cùm primis liberæ Reipublicæ temporibus, bina de Magistratibus maioribus Comitia haberentur, Cæturata & Curiata, quemadmodum supra ex Sigonio docuimus, obsoletis postea Curiatis Comitibus factum est, vt Prærogatiuæ & Iureuocatorum suffragia pro binis Comitibus haberentur. Docet hoc Asconius in 2. Verrinam, cùm sic scribit: Prærogatiuæ tribus sunt, quæ primæ suffragium ferunt ante iure vocatas. Mos enim fuerat, quòd facilius in Comitibus concordia populi firmaretur, bina omninò de iisdem Candidatis Comitia fieri, quorum tribus Prærogatiuæ dicebantur, quòd primò rogarentur, quos vellent Consules fieri: secunda Iureuocatæ, quòd in iis, sequente populo, vt sæpe contingit, Prærogatiuam voluntatem, iure omnia completerentur: Hæc tenet Asconius. Ad suffragia redeo. Ante leges tabellarias latus populus voce suffragium ferebat: at postea cœpit tabella suffragium ferre. Ac voce quidem cùm dicebatur suffragium, erant in singulis centuriis rogatores, qui singulorum rogabant sententias, quas palam singuli proferebant. In quam autem partem plures eiusdem centuriæ homines inclinassent, eius totius centuriæ sententia censetur: quam deinde rogator per Præconem nunciari iubebat. Quòd si Magistratum Comitia essent, rogabantur singuli, quem vellent Magistratum esse, & tum nominatim singuli appellabant, quem vellent Magistratum creare. Idem in Comitibus Regis sacrorum fiebat. Sin legum Comitia essent, cùm populus legem accipere veller, solebat vti his verbis solemnibus, ac velut conceptis, VTI ROGAS: quibus significabat, se velle hoc ita fieri, quemadmodum legis rogator fieri veller. Cùm verò legem accipere nollet, utebatur solemnì verbo, ANTIQVO: quo significabat se, quòd rogaretur, antiquare: hoc est, ne omninò fieret, vetare.

Iisdem vocibus etiam utebantur in Comitibus iudiciorum. Nam & ea per legem his Comitibus exercebantur: quam si populus antiquasset, absolutus erat reus: sin verò iussisset, tum erat damnatus. Postquam autem tabella populo data est, oportuit eam munere vocis fungi. Ac in Comitibus quidem Magistratum oportuit tabellis nomina Candidatorum inscribi, vt daretur iis per tabellam Magistratus, sicuti priùs voce creabantur.

A Tot autem tabellæ unicuique de populo dabantur, quot essent candidati, quorum rationem haberi oportere iudicatum esset. Et breuitatis causa in tabellis non integra Candidatorum nomina scribebantur, sed primæ tantum literæ nominis cuiusque, id quod ex Ciceronis Oratione pro Domo intelligitur.

In Comitibus legum duæ dabantur tabellæ, vna in qua scriptum erat, **VTI ROGAS**, duobus tantum primis elementis, v. r. Altera, in qua scriptum erat, **ANTI QVO**, vna etiam litera. **A**. In Comitibus iudiciorum eadem tabellæ dabantur, vna notata litera **A**. quæ significabat **ANTI QVO**, altera notata literis v. r. id est, **VTI ROGAS**.

B Illæ autem tabellæ non domo afferebantur à populo, sed erant, qui eas ministrarent populo suffragium inuito, quos Diribitores appellabant, idque hoc ordine fiebat.

Sortitione inter Tribus & Centurias de prærogatiua facta, Magistratus in Tribunali, quod erat in campo Martio, sedens, per Præconem, vocabat Prærogatiuam centuriam ad suffragium. Centuria igitur illa de eo loco in quo consistebat, discedebat in septum quoddam prope tribunal, quod alio nomine etiam Ouile dicebatur, & erat locus in Campo Martio cancellis conclusus, in quo erant, qui suffragium dicebant, & quod aliis interim ingredi non licebat. In illud igitur Ouile, seu septum Centuria discessura ibat per pontes, qui erant angustiæ viæ, per quas populus in Ouile discedebat. In pontis initio stabant Diribitores, qui tabellas singulis ministrabant. Inгредиentibus in Ouile Rogatores cistam proponebant, in quam conicerent eam, quam vellent, tabulam. Postquam autem totius Centuriæ tabellæ collectæ erant, tum educendis suffragiis adhibebantur Custodes. Eorum munus erat describere suffragia, vt ea Centuriæ sententia renunciaretur, in quam plures inclinasse conspiceretur. Hoc autem erat describere suffragia, tot puncta in tabella notare, quot tabellæ similes reperirentur: vt inuito tandem numero, ea Centuriæ sententia renunciaretur, quæ plures habere similes tabellas ex numero punctorum perspiceretur. In legibus quidem ferendis, si plures reperirentur tabellæ, in quibus scriptum esset, v. r. pauciores in quibus scriptum esset, **A**. ab ea Centuria legem iuberi renunciabatur. Contrà verò legem Centuria non accipere pronunciabatur, si plures scriptum haberent, **A**. At si fortè pares numero tabellæ in vtramque partem reperirentur, eius centuriæ nulla renunciabatur sententia, nisi lex esset, quæ de perduellione ferretur. In favore enim reorum absoluisse censebatur Centuria, quæ non condemnâret. Itaque si pares essent reliquæ Centuriæ accipientium legem, & verantium, hac accessione ad veterantes Centurias, legem antiquabat: aded, vt reus absolueretur. Quod præter alios Dionysius lib. 7. testatur, cum scribit, lege cautum fuisse, vt æqualitate suffragiorum reus absolutus iudicaretur.

C In Magistratum verò creatione numerus inibat tabellarum, quæ idem nomen continerent. Cuius enim Candidati nomen plures tabellæ comperiebantur continere, is ab ea centuria Consul, Prætor, Censorve factus renunciabatur. Sin paria suffragia tulisse omnes Candidati reperirentur, nullus renunciabatur, expectandaque erant reliquarum centuriarum suffragia.

D Quod de Magistratum Comitibus Centuriatis dixi, idem de Comitibus Regis sacrorum intelligi debet. Hic enim pro Candidatis erant, duo, tresve, quos inaugurasset Pontifex Maximus, vt ex iis postea populus suffragiis suis crearet, quem vellet esse Regem sacrorum, vti ex Livij libro 40. colligitur.

E Postquam Prærogatiua centuriæ suffragium renunciatum esset, tum ea ex Ouili discedebat, & prima Equitarum centuria, post singulæ centuriæ primæ classis ordine ad suffragium ferendum vocabantur, eo modo, quo de Prærogatiua diximus. Vbi omnes primæ classis centuriæ suffragium tulissent, tum ea iterum numerabantur. Et in legum quidem Comitibus, si illæ omnes cum Prærogatiua consensissent, aut legem iussissent, aut vetuissent, lex præferebatur, neque opus erat reliquarum classium centurias ad suffragiū vocare, cum prima classis reliquas omnes numero centuriarum vinceret. Si verò nō omnes primæ classis centuriæ cum Prærogatiua consentirent, sed aliquæ tantum, & quidem maior pars: tū secundæ classis Centuriæ ordine introvocabantur, donec apparet, tot iā centurias vel iussisse, vel antiquasse legem, vt numero reliquas omnes vinceret. Idem etiā in Magistratum Comitibus obseruabatur, hac ratione: Si primæ classis centuriæ cum Prærogatiua de vno aliquo Candidato consensissent, reliquorum autem Candidatorum suffragia paria essent, vnus ille, qui omnium suffragia habebat, Consul, siue Prætor, siue Censor, renunciabatur: de reliquis Candidatis secundæ classis centuriæ, interdū etiā tertiæ, quartæ, quintæ, &c. vocabantur, donec aliquis, vel aliqui, reliquos numero

suffragiorum vincerent, & sic prius renunciatis collegæ addi possent. Quod si nec reli- A
quæ centuriæ inter se conuenirent, sed paria de singulis Candidatis suffragia manerent,
quod interdum factum fuisse legimus: tum dinumeratis omnibus suffragiis, vnus tan-
tum Consul, qui renunciatus erat, sequenti die de subrogandis sibi, vel Prætoribus, vel
collegis Comitia habebat. Quod etiam fiebat, si vno Cōsule, item vno, vel pluribus Præ-
toribus renunciatis, antequàm ex reliquo Candidatorum numero, alter quoque Con-
sul, vel alij Prætores renunciati essent, aliquid de cælo accidisset, cuius interuentu Co-
mitia dirimebantur. Tum etiam ille Consul, vel Prætores illi iam renunciati, non qui-
dem reddebantur vitiosi: sed tamea collegæ illorum, eo die creati non poterant, verum
postero die.

Diuersum erat in Comitiiis Censorum, in quibus, si creato vno Censore tempestas Co- B
mitia dirimeret, tum etiam is, qui creatus iam Censor erat, vitiosus censebatur.

Erat & hæc vna dirimendorum Comitiorum ratio, si quis Magistratus maior vexil-
lum illud, seu signum militare, quod principio Comitiorum in Ianiculo erigebatur, in-
de detraheret, & exercitum abduceret. Tum enim nihil ampliùs decerni poterat, sed
concio soluebatur, vt habet, Dio lib. 37. Restant ea, quæ post dicta suffragia fieri solēbāt.

In legum Comitiiis magistratus post dinumerata suffragia legem aut acceptam aut
antiquatam pronuntiabat, populùmq; dimittebat. In magistratuum verò Comitiiis so-
lebat is, qui Comitia habebat, priusquàm populum dimitteret, eos renunciare, quos iam
sæpe à Præconibus pronuntiatos populus creasset, adiecta solenni precatione, id quod
ex Cic. Oratione pro Muræna constat, qui etiam solennia quasi verba precationis recit- C
tat: Quæ precatus sum, inquit, à Diis immortalibus, Iudices more institutòque maiorū,
illo die, quo auspicato à Comitiiis Centuriatis L. Murænam Consulem renunciaui, vt ea
res mihi Magistratusq; meo: populo plebeiq; Romanæ bene ac feliciter eueniret, &c.
Illud quoque ex eodem Cic. confirmare possumus, eos, qui consules designati essent, do-
mum de campo deduci solitos, à magna multitudine populi, ac præsertim propinquo-
rum & necessariorum. Verba Ciceronis Orat. 2. in Verrem, sunt hæc: Nam vt Hortensius
Consul designatus reducebatur è campo cum maxima frequentia & multitudine. Et
paulò pòst: Propinquis, necessariisque eius, qui tum aderant, verbum nullum facit. At-
que de Comitiiis Centuriatis hæctenus: dicemus nunc de Tributis.

Quid sint Tributa Comitia, & quid, q; òique Tribus. CAP. XV. D

TRIBUTA Comitia fuerunt, vt docet apud Agellium Messala lib. 15. cap. 27. cum ex
regionibus & locis, hoc est, per Tribus suffragium ferebatur. Quod vt intelligatur,
de Tribubus, vnde hæc Comitia nomen acceperunt, quædam dicenda sunt, Triplici
modò vocabulum Tribus vsurpatur, aut pro loco, aut pro hominibus, aut pro iure.
Quando pro loco ponitur, tum partem quandam vrbis Romę significat: quando verò
pro hominibus, tum partem quandam ciuitatis Romane, vel ciuium, notat: pro iure ac-
ceptum, ius alicuius partis vrbis, vel ciuitatis designat. Erant igitur Tribus populi Rom.
partes distinctæ locis in Vrbe diuersis, & regionibus vndique circum Vrbe per Ita-
liam dispersis, sic appellatæ, quemadmodum Asconius Pædianus in actionem 3. in Ver- E
rem, & alij docent, aut à tributo dando, aut quia primò tres tantum fuerunt, vnde etiam
Tribuni dicti. Earum primus auctor fuit Romulus: qua de re Dionysij lib. 2. verba, omis-
sis reliquorum scriptorum testimoniis, adscribam: In tres, inquit, partes, diuisa vniuer-
sa multitudine, singulis præclarum aliquem virum, duces præposuit: deinde vnam-
quamque rursus in decem partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit. Has Cu-
rias, illas Tribus vocare voluit, sicut vocantur & hodiè. Hęc ille. Quem quidem sequun-
tur plerique alij Romanarum rerum scriptores, excepto Varrone, Plutarcho, & Livi-
o lib. 1. quorum hic eas tres populi partes non Tribus, sed Equitum Centurias vocat (ali-
bi tamen etiam Tribus eas appellat) & primum Tribuum auctorem Seruium Tullium
facit: illi verò Romulum quidem Tribuum, sicut & Curiarum auctorem faciunt, sed
post Sabinum confectum bellum: cum Dionysius contrà, Romulum ante omne bellum
à se gestum populum in Tribus & Curias distribuisse scribat: quorū tamen diuersas senten-
tias ita conciliare facile possumus, si dicamus, Romulum quidem initio statim, ante
Sabinorum bellum populum in tres partes, seu Tribus descripsisse, secundum Diony-
sium, quas partes Livijs non Tribus, sed centurias Equitū dicat: non quòd Tribus illas
fuisse neget, sed quòd ex singulis illis Tribubus centum Equites, siue singulæ Equitum
centuriæ ab eodem sint descriptæ: eisque tribus partibus, secundum Plutarchi, Varronis,
& alio-

A & aliorum sententiam, post confectum tandem Sabinum bellum, & Tit. Tatium in urbem & regni societatem receptum, nomina ea quæ iam habemus, esse imposita, fuerunt autem earum Tribuum nomina hæc: Ramnensis Titiensis, & Luceres. Ramnensis dicta fuit à Romulo, primo Urbis conditore: Titiensis à Tito Tatio Sabinorum Rege, qui à Romulo prælio victus ab eodem in urbem Romam & Imperii societatem receptus fuit: Luceres vel à Lucumone, vel à Lucretino, vt quidam volunt, vel à luco Aſyli, in quem multi fuga delati, ciuitatæque donati fuerunt, quæ posterior sententia Plutarchi in Romulo, & Pædiani in actionem 2. in Verrem, verisimilior esse videtur. Ramnensis igitur fuerunt, qui cum Romulo primò Urbem condiderunt, pastores scilicet Albani, & aliquot Græcanici generis, qui ante Urbem conditam ea loca tenuerunt: B atque hi omnes habitauerunt Palatium & Cælium montes. Tatienses fuerunt Sabini, & quotquot ab ea regione vel cum T. Tatio, vel postea venerunt, & hi coluerunt Capitolium, & Quirinale: cæteri aduentitij, vt Etrusci, Ardeates, Latini, & per fugæ omnes, qui ad Aſylum confugerant, Luceres dicti sunt, & tenere loca inter Palatium & Capitolium plana, atque Circum Forum. Permaneruntque hæ Tribus vsque ad Tarquinij Prisci tempora. Nam cum sub Tullo Hostilio Albani victi in Ramnensium Tribum adscripti, cæteri que omnes populi, qui sub Regibus Romam ad habitandum venerant, præter Sabinos, Lucerum Tribui inclusi fuissent, Urbemque multum aucta, hæ tres Tribus non sufficerent, L. Tarquinius Priscus numerum Tribuum augere, & de se & aliis amicis nominare volens, cum, ne id faceret, ab Augure Nauio prohiberetur, veteres illas sub C iisdem, quibus inauguratæ à Romulo erant, nominibus duplicauit, primòsque & secundos Tatienses, Ramnenses & Luceres constituit: quod, vt alia omittam, ex Sex. Pompeio manifestum est, cum scribit: Sex Vestæ Sacerdotes constitutæ erant, vt populus pro sua quaque parte haberet ministram sacerorum. Quia ciuitas Romana in sex erat distributa partes, in primos, secundosque Tatienses, Ramnenses, & Luceres. Eodem autem modo centurias etiam Equitum Tarquinium duplicasse, tradunt Dionysius & Liuius.

Tarquinius Prisco insidijs filiorum Anci Martij viuus sublato, Seruius Tullius VI. Rom. Rex, aliam Tribuum diuisionem instituit, de qua quidem non nihil discrepant inter se scriptores veteres. Dionysius lib. 4. sic scribit: Cæterum Tullius postquam septem colles vno muro complexus Urbem in quatuor partes diuisit, à collibus cognominatas, D Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam, & quatuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, subòsque cuique Tribules adscripsit, diuisa habituros munia, nec mutaturos domicilium: ita, vt in quaque seorsum delectus militum, & collationes Tributorum fierent, nec iam iuxta illas generales Tribus, vt antea, sed iuxta has quatuor, per locos à se digestas, vel locales, ordinabat militiam, Tribunis in singulos præpositis, &c. Hactenus ille. Quæ quidem confirmantur etiam à Liuiò, qui tamen nomina Tribuum non addit. Quod verò sequitur in Dionysio: Diuisit & vniuersum agrum, vt Fabius auctor est, in partes viginti sex, quas ipse Tribus nominat, ita vt triginta fiant, vrbis quatuor ad has additis. Cato certè eas tot fuisse dicit, iam tum regnante Tullio. Ego libentiùs accesserim Venonio, qui triginta & vnam Tribus numerat, tacito agrorum numero, &c. repugnat cum iis, quæ in historia anni cclxxx. à Liuiò dicuntur, tum primùm viginti & vnam (sic enim legendum esse Sigonius in Scholijs Liuianis monet, non quemadmodum vulgati libri habent, triginta & vnam) Tribus factas. Carolus Sigonius lib. 3. de Antiq. iur. ciu. Rom. cap. 3. ita hæc explicat, vt dicat Ser. Tullium aucta mirum in modum aduentitia multitudine, quam in tertiam Tribum, Lucerum scilicet, Romulus coniecerat, aucta etiam Vrbe, quam ampliolem fecerat, inclusis pomerio duobus collibus, Viminali & Esquilino, totam vrbis multitudinem in quatuor partes, secundum loca habitationum, distribuiffe, quas à tributo Tribus appellauit, neglectis illis tribus Tribuum generalibus à Romulo institutis, iisque nomina à locis, vbi habitauerunt, indidisse Suburanam, Palatinam, Esquilinam, & Collinam, & quæ vrbis Tribus nominasse. Postea eundem vniuersam rusticam multitudinem in quindecim Tribus diuisisse, quarum nomina fuerint: Romilia, Læmonia, Pupinia, Galeria, Pollia, Voltinia, Æmilia Cornelia, Fabia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, & illa, quæ post dicta est Claudia. Imposuisse autem Seruium illis omnibus nomina à locis, vt testatur Varro: veterum vindicata post in libertatē ciuitate, multas earum veteri relicto nomine, illustriū aliquot familiarum sibi nomina asciuiffe: hunc numerum ad annum vsque cclxxx. mansisse, quo anno additis duab. ad xxx. viginti & vnâ Tribus factas. Atque sunt duas tribus, quæ prioribus xxx. fuerunt additæ, quarumque nomina à Liuiò non sunt expressa, fuisse putat

Crustumina, siue Clustumina, & Veientina. Dionysius certe de iudicio C. Martij Coriolani, quod inci dit in annum Urbis c c l x i i. verba faciens, viginti & vnâ Tribus tum fuisse scribit. Sigoniû sequitur Onuphrius libro 2. Commentariorum Reip. Rom. nisi quod x x i. à Seruio institutas, quàm postea anno c c l i x. completas fuisse affirmare malit. Quæ Alex. Neapolitanus lib. 1. Genial. dier. cap. 17. & Ioach. Perionius libro 2. de Magistr. Rom. & Græc. de Tribubus scripserunt, valde impedita & confusa sunt. Dederunt autem iis errandi causam deprauati Liuianæ historiæ codices: sed ad Tribus reuertamur. Hactenus igitur x x i. fuerunt. Anno verò c c l x v i. ex nouis ciuibus quatuor Tribus additæ, Stellatina, Tromentina (in vulgatis exemplaribus mendosè habetur Pomatina, apud Florum Prometina) Sabbatina, Arniensis, x x v. numerum expleuere. Sic enim potius apud Liuium lib. 6. legendum, quàm x x v. vt vulgati libri habent. Rursus anno c c c x c v. teste eodem Liuiio lib. 7. duæ Tribus additæ, Pomptina & Publilia: anno postea c c c x x i. à Censoribus Publ. Philone & Sp. Posthumio duæ Tribus propter novos ciues censos additæ, Metia & Sceptia. Duæ etiam Tribus, Ventina, ac Falerina, anno c c c x x x v. & anno c c c l i v. à Censoribus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Auerrione rursus duæ Tribus, Anienfis & Tarentina. Tandem anno d x i i. duæ Tribus additæ, Velina, & Quirina x x x v. numerum expleuerunt: qui numerus integer vsque ad extrema Reipublicæ tempora penetravit. Florus Epitoma libri 19. Hæ Tribus omnes diuisæ fuerunt in vrbanas & rusticas. Fuit autem hoc inter eas discrimen, vt prius quidem temporibus, vrbanis Tribubus ij, qui vrbem, rusticis autem ij qui rus haberent, comprehenderentur. Quod ex verbis Dionysij, quæ supra recitata sunt, manifestum est. Inde enim cognoscitur, tempore Seruij Tullij vrbanas Tribus fuisse eorum, qui vrbem: rusticas illorum qui rura, & quidem colendi causa haberent: ita, vt Tribus nihil aliud, quàm pars aliqua vrbis, vel agri Romani esset, eaq; habitationem sequeretur, & mutata habitatione, mutaretur, quique in agris, iidem in aliqua Tribu essent: siquidẽ tot ferè rustice Tribus, quot agri partes, numerarentur. Et hæc quidẽ prima ratio fuit Tribuû: quæ tamen postea mutata est. Posterioribus enim tẽporibus hoc discrimen inter vrbanas & rusticas Tribus fuit, vt rustica vrbanis longè præferrentur, & ita optimus & præstantissimus quisque in rusticis Tribubus, relictis vrbanis, cenferi vellet: ac tũ Tribus non vrbis, sed ciuitatis partes haberentur. Cuius mutationis causas duas fuisse Sigonius refert: vitæ nimirum rusticæ commendationem, & Censoriam potestatem vel notationem. De priori scribit Varro lib. 2. de Re rustica, initio: Viri magni maiores nostri non sine causa præponebant rusticos Romanos vrbanis. Vt ruri enim, qui in villa viuunt, ignauiores, quàm qui in agro versantur, in aliquo opere faciundo: sic qui in oppido sederent, quàm qui rura colerent, desidiosiores putabant. Et Plin. lib. 18. cap. 3. commendans vitam rusticam: iam distinctio, inquit, honosque ciuitatis ipsius, non aliunde erat. Rusticæ Tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent: Vrbane verò in quas transferri ignominie esset, desidie, probro. Itaque quatuor solæ erant à partibus vrbis, in queis habitabãt, Suburana, Palatina, Collina, Esquilina. Nundinis vrbem reuilitabant, & idè comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Hæc ille. Ex quibus etiam altera causa, videlicet Censoria potestas, vel notatio intelligi potest, de qua etiam Liuius lib. 8. scribit: Ap. Claudius Censor humilibus per omnes Tribus diuisis, forum & campum corruptit. Et ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas, aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius Censores facti. Et Fabius simul concordie causa, simul ne humillimorum in manu essent Comitata, omnè forenses turbam excretam in quatuor Tribus coniecit, vrbanasq; eas appellauit. Hæc Liuius, vt alia omittam. Factum est anno a. V. C. c d x l i x. Cos. P. Sulpitio Auerrione, P. Sempronio Sopho. Atque hæc in genere de Tribuum origine, numero & discrimine dicta sint. Iam quod restat, ordine de singulis pauca subiiciam: vnde nomen acceperint, & vbi earum fiat mentio. Ac primum de quatuor vrbanis.

Tribus I. Suburana.

Hæc prima inter vrbanas recensetur, à Varr. lib. 4. de ling. Lat. Dionys. lib. 4. Liuii lib. 1. lin. ac aliis. Dicta autem est Suburana, teste Varrone, quod sub muro terreo Carinarum esset, vel, quemadmodum idem ex Iunio affert, ab eo, quod fuerit sub antiqua vrbis. Cui testimoniu potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus vocatur. Sed ego, inquit, à pigo potius Sucufano dictam puto Sucufam. Nunc scribitur tertia litera, nõ e. Pagus Sucufanus, quod succurrit Carineis. Sex. Pompeius sic de ea scribit: Suburam

Verrius alio libro à pago Sucufano dictam ait. Hoc verò maximè probat eorum auctoritate, qui aiunt, ita appellatam & regionem vrbis, & Tribum à statino præsidio, quòd solitum sit succurrere Esquiliis infestantibus eam partem vrbis Gabinis, indiciòq; esse, quòd adhuc ea Tribus per C, literam, & non per B, scribatur. Hæc Cælium montem, & circum adiacentia loca complectebatur. Paul. Manurius in Scholiis in 8. lib. epist. Cic. ad familiareis, existimat de ea Ciceronem locutum fuisse in Orat. 2. Agraria, vbi tamen in vulgatis legatur Ogriculana, in libris autem quinque antiquis: ab vsuranam, pro quo ipsè legendum putat Suburana.

Tribus II. Esquilina.

Tribus Esquilina dicta est ab Esquiliis. Esquilix autem, vt Varro lib. 4. de lingua Lat. testis est, secundùm quosdam ab excubiis regiis, secundùm alios, quòd exultæ à Rege Tullio essent, sic dictæ sunt: sed de iis suprà, vbi de monte Esquilino sermo fuit, plura attulimus. Meminerunt huius Tribus idem, qui Suburanæ, Dionysius, Liuius, Varro, Plinius & Festus.

Tribus III. Collina.

Collina Tribus dicta est, vt scribit Varro lib. 4. de ling. Lat. à collibus, Quirinali, & Viminali, in quibus sita erat. Meminit eius præter superiores etiam Iosephus lib. 14. cap. 17. his verbis: L. Coponius, L. F. Collina.

Tribus IV. Palatina.

Denominata hæc Tribus est, secundùm Varronem lib. 4. de ling. Lat. à Palatino monte, quem cum Foro & Capitolio obtinebat. Meminerunt eius omnes ij, qui superiorum, & præter eos Cicero Orat. 4. in Verrem: C. Claudius, C. F. Palatina, & ad eum locum Afconius: alibi ait, L. Claudium Palatina. Reperitur eius mentio etiam in plurimis antiquis marmoribus, in quibus hæc ferè literis notatur: PAL. PALAT. PALATIN. PALATINA, & PALATINA. Inscriptiones illas qui cognoscere voluerit, videat Onuphr. Paniniuum 2. Comment. de Republ. Rom. qui singularum Tribuum testimonia ex inscriptionibus adduxit. Atque hæc sunt iv. Tribus vrbanae, sequuntur rusticae.

Tribus V. Romilia.

Sequuntur rusticae Tribus: inter quas primum locum obtinet Romilia, quæ sic dicta est, quòd sub Roma sit, teste Varrone. Sext. Pompeius sic eius meminit: Romilia Tribus dicta, quòd ex eo agro censebatur, quem Romulus ex Veientibus ceperat. Ex quo loco Onuphr. lib. 2. Comm. Reipubl. Rom. colligit hanc Tribum eam agri Romani partem obtinuisse, quæ in Tuscia prope vrbis mœnia inchoans, secundùm flumen, vsque ad maris ostia trans Tiberim extendebatur. Meminit eius etiam Cic. Orat. 2. Agraria: item 2. in Verrem: Fortem virum ex eadem familia, Q. Verrem, Romilia. Ad quem locum annotat Afconius: Romilia, nomen est Tribus, ablatiui casus, vt sit ex Romilia.

Tribus VI. LEMONIA.

Sext. Pomp. Festus: LEMONIA Tribus à pago LEMONIO appellata est, qui est à porta Capena, via Latina. Cic. eius meminit Phil. 9. Ser. Sulpitius Q. F. LEMONIA Rufus: & in Orat. pro Planco: Quid Planco cum LEMONIA?

Tribus VII. Pupinia.

Tribus Pupinia, scribit Sext. Pompeius, dicta ab agro Pupinio, qui in Latio cis Tiberim ad mare vergens, haud longè ab Vrbe erat, vt videre est apud Liuium lib. 26. Meminerunt eius Cælius epist. ad Ciceronem: C. Lucretius C. F. Pup. Iur. & Cic. ad Q. Frat. Cn. Nerius Pupinia. Valerius etiam Maximus lib. 4. cap. 4. his verbis: Illi etiam prædiuites, qui ab aratro accersebantur, vt Consules fierent, voluptatis causa sterile, atque ætiosissimum Pupinae solum versabant. Et paulò pòst: Atilius Consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem iugerum in Pupinia habebat, mortuum esse.

Tribus IX. Galeria.

Vnde Galeria dicta sit, ex veteribus scriptoribus non liquet. Carolus Sigonius lib. 1. de Antiquo iure ciuium Rom. cap. 3. opinatur, eam etiam à loco aliquo nobis iam incognito, hoc nominis accepisse, quemadmodum reliquæ Tribus omnes à Seruio institutæ. Sigonius sequitur Onuphris lib. 2. Comment. Reip. Rom. qui etiam addit, posse videri eam à flumine Thuscix Galefo, cuius Virgilius meminit, Galefam, pòst Galeriam dictam. Memoria eius extat apud Liuium libro 27. Galeria iuniorum, quæ forte prærogatiua erat, Q. Fuluium, & Q. Fabium Cofs. dixerat. Plinius lib. 7. cap. 48. M. Mucium, M. F. Galeria, Felicem commemorat.

Tribus IX. Pollia.

Etiam hanc Tribum à loco aliquo, cuius nomen & memoria interciderit, nomen accepisse Sigonius & Onuphrius putant. Meminit eius Liu. lib.8. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem in Tusculanos latam. Et libr.39. Cùm ad Tribum Polliam ventum est, in qua M. Liuij nomen erat, & Præco cunctaretur citare ipsum Censorem, Cita, inquit Nero, M. Liuium. Meminit vtriusque rei, & Tribus Polliæ etiam Val. Maximus lib.2. cap.4. & lib.9. cap.10.

Tribus X. Voltinia.

Hæc Tribus, quemadmodum præcedentes, à loco nobis modò incognito, secundùm Sigonium & Onuphrium, nomen habet. Mentionem eius facit Cicero Oratione pro Plancio, cùm ait: Quas Tribus edidisti? Terentinam credo, aut Voltiniam. Et paulò post: Voltinia Tribus ab hoc corrupta Terentinam habuerat venalem, quid diceret apud Voltinienfes, aut tribules suos iudices? Et alibi: Plures te testes habere de Voltinia, quàm quot in ea Tribu puncta tuleris.

Tribus XI. Claudia.

Diximus antè ex Varrone, Tribus à Seruio Tullio Rege institutas omnes à locis nomina habuisse: cui rei etiam testimonium præbent illæ Tribus, de quibus hæcenus egimus. Vindicata verò in libertatem ciuitate, multæ earum veteri relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina adsciuerunt. Atque hinc fit, vt plurimùm antiquæ appellationes ignorentur, noua tantùm à familiis ipsis indita nomina apud scriptores reperiantur. Id quod de Tribu Claudia, & aliis, quæ sequentur, sentiendum est. Fuit enim vetus Tribus à Seruio Tullio instituta, in quam cùm Actius Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum clientibus suis Regillo profugus, & ciuitate donatus, scriptus esset, Tribui illi, de sua appellatione nomen dedit, testibus Liuiolib.2. & Halicarnassæo lib.5. Meminerunt etiam huius Tribus Virgilius 7. Æneid. & Pædianus ad Orationem Ciceronis pro Scauro.

Tribus XII. Æmilia.

Claudix exemplum multæ aliæ Tribus secutæ, antiquis nominibus, quæ à locis acceperant, dimissis, nobilissimarum gentium, quæ in singulas sese transtulerant, nomina acceperunt, vt Æmilia, Cornelia, Fabia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, & Veturia. D Quod tum fuisse factum verisimile est, cùm forensi turba, in vrbanas Tribus coniecta, viles eæ haberi inciperent, & illustres familiæ in rusticis nomina darent, sèque in eas transferendas curarent, in quibus agros suos haberent. Primùm autem in vrbanas Tribus illustriores familias relatas fuisse, ex Liuiio, Dionysio, & aliis manifestum est. Æmilia igitur Tribus à familia vel gente potius Æmilia, quam celeberrimam Romæ fuisse tum ex omnibus rerum Romanarum scriptoribus, tum ex generosi viri Richardi Streinij Baronis Austrij libro de Familiis & Gentibus Romanorum cognoscitur, nomen hoc sortita est. Meminerunt eius Liuius libr.38. Rogatio perlata est, vt Æmilia Tribu Formiani ac Fundani, in Cornelij Arpinates ferrent: & Cicero in epist. ad Atticum. E

Tribus XIII. Cornelia.

Fuit & hæc antiqua Tribus à Seruio Tullio instituta, quæ veteri nomine dimisso, Cornelia postea appellata fuit, à gente Cornelia omnium nobilissima atque amplissima, quemadmodum legenti veterum scripta, & Richardi Streinij de Gentibus & Familiis Romanorum librum, clarum fit. Meminit eius Liuius eodem loco, vbi Æmilia.

Tribus XIV. Fabia.

Nomen obtinuit hæc Tribus à clarissima gente Fabia, quæ in eam relata fuit. Mentio eius extat apud Suetonium in Augusto: Fabianis & Saptiensibus Tribulibus suis die Comitiorum singula millia numùm à se diuidebat. Item apud Horatium: F

Hic multum in Fabia valet, ille Velina.

Tribus XV. Horatia.

Quod nomen antiquitatis huic tribui fuerit, in tanto veterum auctorum defectu sciri non potest: dicta postea fuit Horatia, à nobili & clara gente Horatia. Quanquàm autem nullum veteris scriptoris de hac Tribu testimonium extet: quia tamen in antiquis lapidum inscriptionibus eius mentio fit, Carolus Sigonius & Onuphrius coniectura ducti, eam inter primas illas à Seruio institutas retulerunt. Paulus Manutius eam no-

Tribus XVI. Menenia.

Hanc Tribum Meneniam potius, quam Mentinam (vix apud Iosephum fortasse corruptè legitur) dictam fuisse Paulus Manutius & Onuphrius volunt, accedente præsertim inscriptione apud Feltriam, in qua expressè scriptum est: C. FIRMIO C. F. MENEN. RVFINO, &c. Integram illam inscriptionem habet Onuphrius. Habet autem nomen hoc à gente Menenia, quæ prius Reipublicæ temporibus Romæ floruit, testantibus id Liuius, Dionysio, Cassiodoro, & Richardi Streinij de Familiis & Gentibus Romanorum libro. Mentio huius Tribus extat apud Flauium Iosephum antiquitatum libro 13. L. Manlius L. F. Menenia: vbi tamen (quemadmodum antè monui) in vulgatis exemplaribus legitur Mentina. Meminit eius etiam Cicero libr. 13. epistol. ad familiares, epist. 9. ad M. Brutum. P. Rupilius C. F. Men.

Tribus XVII. Papiria.

A Gente Papiria, cuius Liuius, Dionysius, ac alij, & inter recentiores Richardus Streinius meminerunt, hæc Tribus nomen accepit. Sic enim Sext. Pompeius: Papiria Tribus à Papirio vocata. De ea Liuius loquitur libro 8. Memoriæque eius iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad Patrum ætatem constat, nec quenquam fermè ex Pollia Tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

Tribus XII X. Sergia.

Appellationem hæc tribus obtinuit à gente Sergia, de qua Richardus Streinius. Meminit eius Q. Asconius Pedianus, ad Orationem Ciceronis pro Cornelio: Sergio & Quirina damnauerunt. Et Frontinus libro 2. de Aquæductibus: Tribus Sergia principium fuit.

Tribus XI X. Veturia.

Veturia Tribus à gente Veturia, quæ prius Vetusia dicta fuit, relicto veteri nomine, hanc appellationem accepit. Meminit eius Liuius libro 36. his verbis: Fuluius Romam Comitiorum causâ accersitus, cum Comitia Consulibus rogandis haberet, Prærogatiuâ Veturia iuniorum declarauit Tit. Manlium Torquatum, & Tit. Octacilium, &c. Quo loco etiam Veturiæ Seniorum meminit. Atque hæc sunt nouemdecim illæ Tribus, in quas populum Romanum Seruius Tullius Regem diuisisse, Carolus Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Rom. cap. 3. scribit, quatuor vrbane, quindecim rusticæ. Considerabimus reliquas.

Tribus X X. Crustumina.

Liuius libro 2. in Historia anni cclix. scribit, eo anno Romæ viginti & vnam Tribus factas esse, quod etiam Florus in Epitome testatur, inquiens: Numerus Tribuum ampliatus est, vt essent viginti vna (sic enim legendum esse ea quæ in sequentibus libris de Tribubus scribuntur, coarguunt, cum in vulgatis Liuij & Flori exemplaribus sit triginta vna.) Quæ verò nomina earum fuerint, non addunt. Carol. Sigonius coniectura ductus, putat esse Crustumina & Veientina, quem nos sequimur. Onuphrius placet has duas addendas esse superioribus, & dicendum viginti & vnam ab ipso Seruo factas, nec hoc anno numerum Tribuum ampliatum, cum nullam eius rei mentionem Dionysius faciat. Quod autem ad Crustumina Tribum, quæ etiam Clustumina in antiquis lapidum inscriptionibus appellatur, dicta ea est à Thuscorum vrbe Clustumina, alias Crustumina, testante Pompeio Festo, meminit eius præter Festum Liuius lib. 42. in oratione Sp. Ligustini, Trib. plebis ad populum. Sp. Ligustinus, Trib. Crustumina, ex Sabinis sum oriundus, Quiritis. Et Cicero oratione pro Plancio, item pro Balbo: In Tribum Crustumina petuenit L. Cornelius Balbus, Legis de ambitu præmio.

Tribus XXI. Veientina.

Hanc, vt diximus, cum Crustumina anno cclix. tribuum numero adscriptam esse, placet Sigonio. Dicta est Veientina, à Veiis, vel ab agri Veientini parte, Meminit eius Cicero pro Plancio: Quid Plancio cum Lemonia? quid cum Veientina?

Tribus XXII. Stellatina.

Liuius libro 6. in historia anni cccxliv. Eo anno in ciuitatem accepti qui Veientium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis nouis ciuibus assignatus, ac paulò post in historia anni cccxvi. Tribus quatuor ex nouis ciuibus additæ, Stellatina, Trométina, Sabatina, Arniensis, æque vigintiquinque Tribuum numerum expleuere: quod idem etiam habet Florus in Epitome. Stellatina nomen à Stellate agro Thuscorum accepit. Sic enim Festus in fragmentis, quem-

admodum legendum docet Antonius Augustinus Episcopus Herdensis : Stellatina tribus, non à Stellate campo eo, qui in Campania est, sed eo, qui est . . . miliario à porta Capena, ex quo Thufci eum campum ita appellauerunt. Quæ posteriōra Onuphrius libro 2. Commentarior. de Republ. Rom. sic legit: Sed eo, qui in Etruria, regione Capena, ex qua Thufci profecti, eum Stellatam campum appellarunt.

Tribus XXIII. Tromentina.

Tromentina tribus à campo Tromento dicta. Sext. Pompeius : Is campus in Thufcia fuit, ex quo, cum aliquot Romam perfugissent, & ciuitate donati, inque quatuor tribus coniecti, agri populi Romani partem obtinissent, vim earum Tromentinae nomen posterunt. Meminit eius Liuius libro 6. vbi Stellatinae.

Tribus XXIV. Sabatina.

Etiā huius Liuius libro 6. meminit, quod anno ccc l xvi. cum præcedētibz duabus, & sequente Arniensi fuerit reliquis addita. Dicta est Sabatina, teste Pompeio, à lacu Sabate, quem Onuphrius lib. 2. Commentar. de Republ. Rom. dicit fuisse in Thufcia, & nostra ætate appellari Anguillariam.

Tribus XXV. Arniensis.

Arniensis, quam alij in Narniensem transformarunt, dicta est ab Arno, Thufciae amne, vt volunt Sigonius & Onuphrius. Meminit eius Liuius libro 6. item 29. C. Claudius Nero Censor, ex tribu Arniensi, Valerius lib. 2. cap. 4. Cicero oratione in Rullum: à Suburana vsque in Arniensem, id est, vt Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Roman. cap. 3. interpretatur, à prima tribu, ad vltimam. Habuerunt enim Tribum Arniensem pro vltima, non quòd vltimo loco, vel nouissimè fuerit addita, & trigintaquinque tribuum numerum expleuerit, sed quòd fuerit ab vrbe Roma omnium remotissima.

Tribus XXVI. Pomptina.

Hæc Tribus cum Popilla, in quas tum ij ciues, qui agrum Pomptinum sortiti erant, tum alij noui ciues, qui indies ciuitate donabantur, coniecti sunt, anno ccc xcv. addita est. Dicta autem est Pomptina, ab agro Pomptino, de quo multa Liuius libro 7. Sextus Pompeius Festus Pontinam hanc tribu appellat, & ab vrbe Pontia sic dictam scribit, quæ vrbs fuit in Volscis prope Terracinas. Quanquam Carolus Sigonius apud Festum legat Pomptinam tribum dictam esse à Pometia vrbe. Meminit huius tribus præter Festum & Liuium libro 7. Cicero epist. ad Atticum: Tribus habet Pomptinam, Velinam & Mæciam, & Cælius ad Ciceronem libro 8. epist. ad famil. L. Vilius, L. F. Pom. Annalis: vbi per Pom. tribus Pomptina intelligenda est.

Tribus XXVII. Popillia.

Tribus hæc variè scribitur, Popillia, Poplilia, Poblilia, & Publilia. Vnde nomen accepit, dubitatur. Apud Festum quidem, vbi de ea loquitur, sic legendum docet Iosephus Scaliger: Popillia vna trigintaquinque Tribuum, tot enim fuerunt, dicta à Popilliae felici nomine. A quo & Tribus Pinaria, à fororis eius nomine. Et addit Scaliger: Non dubium est, Festum ita scripsisse. Nam quid manifestius quam à Popillia fœmina dictam esse Tribum, cuius nomen auspiciatissimum habebatur, ac bonæ scænae, vt tunc loquebantur? Paulus Diaconus scribit: Popillia Tribus, à progenitrice traxit nomen. Carolus Sigonius dubitat, à locone, an à viro dicatur. Onuphrius maualt à loco aliquo, qui fortè in Volscis prope Pontinam fuerit, hoc nomen accepisse. Sed siue à loco, siue à familia, siue à Popillia fœmina hoc nomen habuit, Tribus certè fuit, cuius præter Liuium libro 7. & Festum meminit Valerius Maximus libro 9. c. 10. his verbis: Quam ob causam Popillia Tribus, in qua plurimum postea in ciuitatem recepti potuerunt, neminem vquam Candidatum Pollia Tribus fecit Magistratum.

Tribus XXVIII. Mæcia.

Liuius libro 8. in historia anni c d x x i 8. eodem anno (scilicet A. Cornelio 11. & Cn. Domitio Coss.) census actus, nouique ciues (Lanuuii, Arcini, Nomentani, Pedani, qui paulò antè ciuitate donati fuerant) censi, Tribus propter eos addita, Mæcia, & Scaptia. Censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Posthumius. Dicta est Mæcia, vt docet Festus, à quodam castro, Mæcio scilicet, quæ non procul à Lanuuiio fuit, teste Liuius libro 6. Meminerunt etiā huius Tribus, Cicero ad Atticum, & pro Plancio, Liuius lib. 29. & Valerius lib. 2. c. 4.

Tribus XXIX. Scaptia.

Nomen accepit hæc Tribus, vt Festus habet, ab vrbe Scaptia, quam Plinius cum aliis

aliis in Latio numerat. Meminit eius Suetonius Tranquillus in Augusto : Fabianis & Scaptienſibus tribulibus ſuis die Comitiorum ſingula millia nummum à ſe diuidebar.

Tribus XXX. Vſentina.

Vſentina Tribus, quæ & Oufentina, crescente ob nouos ciues, qui indies in Vrberem recipiebantur, frequentia, cum Falerina anno *cdxxxv*. addita eſt, Liuius teſte, à Cenſoribus L. Papirio Craſſo, & C. Mænio. De ea ſic ſcribit Feſtus: Oufentina Tribus initio cauſa fuit nomen fluminis Oufens, quod eſt in agro Priuernate, inter mare & Terracinanam. Lucretius:

Priuerno Oufentina venit, fluiuique Oufente.

Poſteà deinde à Cenſoribus alij quoque diuerſarum ciuitatum eidem Tribui ſunt adſcripti. Haſtenus Feſtus.

Tribus XXXI. Falerina.

Falerina Tribus, quæ eodem anno, quo Oufentina adiecta reliquis eſt, ab agro Falerino in Campania, quemadmodum Sigonius & Onuphrius coniiciunt, nam ea parte etiam Oufentina fuit, nomen accepit. Meminit eius præter Liuium, Joſephus libro 13. c. 16. Antiquitatum hæſ verbis: C. Sempronius C. F. Falerina.

Tribus XXXII. Anienſis.

Ob eam, ob quam ſuperiores, cauſam, anno Vrberis *cdlv*. M. Fuluius, T. Manlius Coſſ. vti Liuius libro 10. docet, condito luſtro à Cenſoribus P. Sempronio Sæpho, & P. Sulpitio Sauerrione, Tribus additæ duæ, Anienſis, ac Tarentina. Ex his Anienſis ab Aniense amne, qui in Sabinis fuit, diſta eſt. Meminit eius Cælius epiſtola ad Ciceronem libro 8. epiſtolæ. ad familiares, L. Atteius L. F. An. Capito. & Cicero pro Plancio.

Tribus XXXIII. Terentina.

Huius Tribus, quæ cum Anienſi addita, & à Tarento, qui locus in campo Martio erat, nomen vti putatur, accepit, meminit Cicero oratione pro Plancio: Quas Tribus edidiſti Terentinam, credo? Et paulò poſt: Prioribus Comitibus Anienſem à Politio, Terentinam à Plancio tibi eſſe conſeſſam. item: Altinæ præfectura, ex qua Cn. Plancius fuit, ex tribu Terentina. Meminit etiam Cælius epiſtola ad Ciceronem libro 8. epiſtolarum ad familiares. M. Oppius M. F. Terentina.

Tribus XXXIV. Velina.

Hæc Tribus cum Quirina anno *dxii*. Coſſ. A. Manlius 11. & Q. Lutatius, à Cenſoribus C. Aurelio Cotta, & N. Fabio Buteone addita trigintaquinque Tribuum numerum expleuit. Nomen habet à lacu Velino, qui in Sabinis fuit, non à Velia vrbe Lucaniæ. Meminit eius Cicero epiſt. ad Atticum: Tribus habet Pomptinam, Velinam, & Mæciam. Ac in Bruto: T. Annius Velina. Meminerunt eiufdem etiam Horatius libr. 1. epiſt. 6. & Perſius Satyra 5.

Tribus XXXV. Quirina.

De Quirina Tribu ſic ſcribit Sex. Pompeius Feſtus: Quirina tribus à Curenſibus Sabinis videtur appellationem traxiſſe. Fit eius mentio à Cicerone, oratione pro Quinto: L. Albius Sex. F. Quirina, & ab Aſconio in oratione pro Cælio: Duæ ſolæ Tribus, Sergia & Quirina damnauerunt. Cælius quoque ad Ciceronem: C. Septimij, T. F. Quirina, & Joſephus antiquitatum lib. 14. c. 17. Papyrij Quirina, meminerunt.

Atque hæc ſunt triginta quinque Tribus, in quas populus Romanus tum vrbanus, tum ruſticus, diſtributus fuit, & ex quibus aliquam neceſſe fuit, cuiuſcunque eſſet ordinis, ciuis Romanus obtineret: qui numerus ad extrema vſque Reipublicæ illius temporis permansiſt, quemadmodum ex Cicerone, & aliis ſcriptoribus antiquis cognoscere licet. Nam quod Onuphrius ex Velleio Paterculo, & Appiano refert, tempore belli Marſici, quod incidit in annum Vrberis conditæ *dc lxxv*. cum Tuſcis, Vmbris, Gallis & reliquis Ciſpadanis populis lege Iulia ciuitas data eſſet, octo vel decem nouas Tribus à Cenſoribus P. Licinio Craſſo, & L. Tulio Cæſare additas fuiſſe, in quas noui ciues conicerentur, ipſemet fatetur, vltra annos quatuor eas non manſiſſe, ſed nouis illis ciuibus in veteres xxxv. Tribus à Cenſoribus L. Marcio Philippo & M. Perperna, auctore L. Cinnæ Conſule diſtributis, xxxv. Tribuum numerum fuiſſe reſtitutum.

Quod verò præter ea, quæ recenſuimus, multa alia Tribuum nomina, maximè in antiquis lapidum & marmorum inſcriptionibus, reperiuntur, videlicet Păpia, Ocriculana, Camilla, & alia, Caro. Sigonius vir doctiſſimus, Onuphrius Panuinius, & ante eos, Georgius Fabricius in Roma, cap. 6. putant, nomina ea eſſe xxxv. Tribuum: ſed multas earum:

duobus fuisse fortasse aliquando nominibus insignitas, altero quod loci esset, altero quod familiaræ, eaque ab aliis hoc, ab aliis illo fuisse appellatas, quemadmodum etiam tres ex veteribus illis postea fuerint ab Augusto Vespasiano & Traiano Iulia, Flauia, & Vlpia vocatæ. Atque de Tribubus, vnde Comitia Tributa nomen habent, hætenus prolixius penè, quàm satis erat. Reuertamur ad Comitia.

De causis Tributorum Comitiorum.

CAP. XVI.

CAUSÆ habendorum Comitiorum Tributorum generales fuerunt quatuor: prima ad creandos minores Magistratus: altera ad sacerdotes collegiorum cooptandos: tertia, ad leges ferendas: quarta ad iudicium exercendum: de quibus singulis ordine dicemus.

Magistratus, qui his Comitiiis creabantur, partim erant Prouinciales, partim vrbanis: & hi partim ordinarij, partim extraordinarij. De vrbanis primùm. Ordinarij Magistratus, qui his Comitiiis creabantur, erant omnes minores Magistratus, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in Vrbe obeundum, à populo creabantur. Tribuni plebis, Ædiles plebis, Ædiles Curules, Triumuiroi capitales, Triumuiroi nocturni, Triumuiroi auro, argento, ære, flando, feriundo, Tribuni militum. De Tribunis, & Ædilibus plebis, certum est, eos, cum primùm Curiatii Comitiiis crearentur, vt demonstratum paulò antè est, post legem à Volerone Trib. pleb. latam, vt videlicet plebeij Magistratus tributis Comitiiis fierent, semper iis creatos esse, testibus Liniò lib. 2. & Dionysio lib. 9. qui etiam addit, eam (Voleronis) legem perlatam esse, ac propterea ex eo tempore Tribunorum & Ædiliùm plebis Comitiiis ad suam vsque ætatem, Tributa vt essent, obseruatum. Clarissima hæc sunt, neque vllum dubitationi locum relinquunt, vt non sit necesse, plura adducere testimonia. Ædiles autem Curules iisdem Comitiiis creatos fuisse, ex Agellio lib. 6. cap. 9. constat, apud quem hæc verba sunt citata ex tertio Annali L. Pisonis: Cn. Flauius patre libertino natus scriptum faciebat. Isque eo tempore Ædili Curuli appareret, quo tempore Ædiles subrogabantur. Eumque primæ Tribus Ædilem Curulem renunciauerunt. At Ædilis, qui Comitia habebat, negat accipere. Idem etiam Linius lib. 9. extremo habet, Cn. Flauium à factione forensi, quam Ap. Claudius Censor in omnes Tribus diuiserat, Ædilem Curulem factum.

De Quæstoribus præter Liuium libr. 4. testis est Cicero lib. 7. ad familiares, epistola 30. ad M. Curium his verbis: In campo certè non fuisti, cum hora secunda Comitiiis Quæstoriis institutis, sella Q. Maximi, quem illi Consulem esse dicebant, posita esset, quo mortuo nunciato, sella sublata est. Ille autem, qui Comitiiis Tributis esset auspicatus, centuriata habuit, &c. Appellat enim hoc loco Cicero Quæstoria Comitia ea que Quæstoribus creandis habebantur, & paulò post addit, ea tributa fuisse. De Triumuiris capitalibus, testis est Cicero oratione pro Cluentio, de Q. Manilio loquens, vbi dicit eum suffragiis populi ad id munus peruenisse: quod certè neque Centuriatis, neque Curiatiiis Comitiiis fieri potuit, quemadmodum ex superioribus constat. Tributis ergo eum factum esse Triumuirum capitalem, necessàrio sequitur. Idem etiam sentiendum de Triumuiris nocturnis, de quibus Linius lib. 9. extremo. Tribunos porrò militum Tributis Comitiiis creatos fuisse, obscurum non est: non tamen omnes. Cum enim duo eorum genera fuerint, vt scribit Linius lib. 7. & Asconius, Rufuli scilicet & comitiati, Rufuli in exercitu ab Imperatoribus vel Ducibus belli, Comitiatii Romæ Comitiiis creabatur: cuius rei initium, teste Lio loco modò indicato, fuit anno ab V. C. cccxciii. Co ss. Q. Seruilio II. L. Genutio II. Atque hi Magistratus omnes ordinarij fuerunt. Videamus nunc extraordinarios.

Magistratus minores extraordinarij, qui tributis Comitiiis creantur, fuerunt Præfecti Annonæ, teste Lio lib. 4. vbi dicit, eum à plebe creatum. Duumuiroi nauales, de quibus Linius lib. 9. inquit: Et duo imperia eo anno dari cepta per populum, vtraque ad rem militarem pertinentia: vnum, vt tribuni militum senidemi in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea perquam paucis suffragio populi relictis locis, Dictatorum & Consulum fermè fuerant beneficia: alterum, vt Duumuiros classis ornandæ, reficiendæque causâ idem populus iuberet.

De Quæstoribus siue Quæstoriis parricidij testes sunt leges, Manilia apud Sallustium, & Varia apud Asconium, quibus decernebantur de certis quibusdam criminibus quæstiones, ad quas exercendas ipsi legum latores simul populum rogabant, vt Quæstio-

tores designaret. Ne dicam, quod sæpe legimus, Tribunis plebis Comititia habentibus, Quæsitores creatos fuisse: quæ certè Comititia non Centuriata, sed Tributa esse oportuit.

Pertinent huc & Duumviri ædium sacrarum locandarum, edificandarum, consecrandarum, vel restituendarum: quos populus ex lege Papiria designare solebat, de quibus Cicero pro Domo sua, & sæpissime Livius. Triumviri reficiendis sacris, de quibus Livius. Quinquaginti turribus, murisque reficiendis, Livius lib. 25. Triumviri & Quinquaginti mensarij, Livius lib. 6. & 23. Triumviri sacris conquirendis, & Triumviri donis persequendis, Livius lib. 25. Item omnes Curatores siue Magistratus extraordinarij, id est, qui non vt ordinarij annuam potestatem continuatam habebant, sed tantum in ea erant, dum curationem, cui præfecti erant, absoluissem, Comitibus Tributis creabantur. Triumviri quoque vel quotquot creari placuit, ad colonias deducendas, ad redigendos colonos in suas quemque colonias, aut agros diuidendos, de quibus frequentissima est in omni historia mentio: curatores item viarum extra Urbem, de quibus Cicero, & Triumviri iuuenibus ad militiam conquirendis, de quibus Liv. lib. 23. Comitibus Tributis creabantur. Et de his omnibus Messala Augur, apud Agel. lib. 13. cap. 14. dicit: Minoribus Magistratibus creandis Tributis Comitibus Magistratus, sed iustius Curiata datur lege. Quibus verbis significat Messala, minores Magistratus Comitibus Tributis creari, cum prius & quidem iustius, Curiatis creati essent.

Prouinciales Magistratus, qui his Comitibus creabantur, fuerunt Proconsoles, Propretores, & Proquæstores. Proconsoles enim, quanquam ordinariè ex Senatus decreto Prouincias obtinerent: sæpe tamen etiam præter Senatus voluntatè, populi iussu in Prouincias missos fuisse legimus, præsertim si extra ordinem Prouinciæ iis mandarentur. Id quod etiam de Proprætoribus & Proquæstoribus sentiendum est, de quibus hoc loco non dicemus plura, sed in librum de Magistratibus referuabimus.

Alteram causam Tributorum Comitiorum fuisse diximus sacerdotum creatorum: non tamen omnium. Quidam enim à collegiis suis cooptabantur, vt Salij, Luperci, Fratres aruales, Sacerdotes Galli, & Sodales Titij: Vestales à Pontifice maximo, Rex sacrorum Centuriatis, Flamines & Curio maximus Curiatis, solus Pontifex maximus ante legem Domitiam, Tributis Comitibus creabatur, vt ex Liuio intelligi potest. Post legem verò Domitiam, qua Sacerdotum subrogandorum ius à collegiis ad populum translatum est, etiam Pontifices, Augures, Feciales, Septemviri Epulonum, & Quindecimviri sacris faciendis his Comitibus creari cœpti. Cuius rei testimonia si quis requirat, is Nicolai Gruchij librum 2. de Comitibus Romanorum legat vbi ea omnia diligentissimè multis scriptorum locis in medium adductis, probat. Accedamus ad reliqua.

Tertiam causam dixi esse legum ferendarum, id quod nemini, nisi in lectione historiarum planè non versato, ignotum esse potest. Testatur hoc ipsum nomen plebiscitorum, quæ videlicet plebs, plebcio Magistratu rogante, constituebat. Omnia igitur plebiscita, omnes rogationes, quibus de pace ad populum ferebatur (bellum enim lege Centuriata indici solebat, vt antè diximus) & quibus superioribus temporibus aliquis legibus soluebatur, quacunque id ratione fieret, item, quibus per populum triumphus decernebatur, publicæ quæstiones constituebantur, aut ciuitas aliquibus dabatur Comitibus Tributis ferebantur. Non opus est singula prolixè probare, de duabus tantum aliquid addam, videlicet de rogationibus, de pace, & soluendo legibus. Quòd de pace ad populum Tributis Comitibus latum sit, docet Livius li. 30 vbi scribit, M. Attilium & Q. Minutium Trib. pleb. ad populum tulisse, vellent, iuberentne Senatum decernere, vt cum Carthagenensibus pax fieret, & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitum deportare iuberent. Et alibi Livius lib. 24. Q. Martium Regem & Catinium Labeonem Trib. pleb. ad plebem tulisse, vellent, iuberentne cum Rege Philippo pacem esse. Quæ rogatio in Capitolio ad plebem lata est: Omnèsque v. & xxx. Tribus vii rogatæ iusserunt.

Quòd ad illas rogationes attinet, quibus aliquis legibus solueretur, id superioribus temporibus obseruatum fuit. Etate enim Ciceronis Senatum eam sibi auctoritatem attribuisse, eaque lege Cornelia rursus priuatum fuisse, habet Asconius in argumento Orationis pro C. Cornelio: C. Cornelijs, inquit, legem promulgauit, qua auctoritatè Senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solueretur, quod antiquo quoque iure erat cautum. Itque in omnibus Senatusconsultis, quibus aliquem legibus solui placebat, adiici erat solitum, vt de ea re ad populum ferretur. Sed paulatim ferri erat desitit:

résque in eam consuetudinem venerat, vt postremò ne adiiiceretur quidem in Senatusconsultis de rogatione ad populum ferenda. Hactenus Alconius.

Restat vt etiam de quarta Tributorum Comitiorum causa, de iudiciis videlicet, dicamus. Hic igitur ea iudicia intelligenda sunt, quæ multæ alicui indicendæ causa exercebantur. Nam iudicia capitis Centuriatis Comitibus fiebant. Testis de his iudiciis est Liuius multis locis. Li. 4. scribit, M. Posthumio, & T. Quinctio Tribunis plebis diem dictam, quòd ad Veios eorum opera male pugnatum esset. Et paulò post subiicit: Mæstæ ciuitati ab re malè gesta, & iratæ ducibus, M. Posthumius reus obiectus, decem milibus æris grauis damnatur. T. Quintium collegam eius omnes Tribus absoluerunt. Plura testimonia apud eundem sunt lib. 25. lib. 34. lib. 43. & aliis. Et hæc de causis Tributorum Comitiorum.

De personis quarum interuentu Comititia Tributa peragebantur.

C A P. X V I I.

TRiplices personæ etiam hinc sunt considerandæ: primùm quibus ius fuerit Comititia Tributa habere: deinde illæ propter quas illa Comititia fuerint habita, tum quæ tulerint suffragia.

Tribunorum & Ædilium plebis Comititia habuerunt Tribuni, & ij quidem, quibus id fortè eueniebat: quod docet Liuius lib. 3. qui de Comititiis Tribunitiis verba faciens, dicit: Fortè quadam vtili ad tempus, vt Comititiis præset, potissimùm M. Duillio (qui vnus ex collegio Tribunorum erat) forte euenit, viro prudenti, &c. Sortiebantur igitur Tribuni, cui Comititia habenda essent, vel communii consensu alicui id munus iniungebant: cuius exemplum legimus apud eundem Liuium lib. 3. Nec plura testimonia de Tribunitiis Comititiis, quòd Tribunis habere ea licuerit, vt de re manifesta, adferam.

De Ædilitiis Comititiis, quòd id munus etiam ad solos Tribunos plebis pertinuerit, perspicuè docet Dionysius lib. 6. scribens, Tribunos plebis, postquam impetrassent à Patribus potestatem creandi Ædiles, quasi ministros, confestim eos creasse. Quod autem apud Liuium lib. 3. legitur, Tribunos post eiectos Decemuiros à Pontifice Maximo creatos fuisse, id semel tantùm, atque extraordinariè factum est, cum nulli tum essent Tribuni plebis, propter Decemuirorum imperium, in quo instituendo cessarant omnes alij Magistratus, nec possent ipsi ab Interrege Patricio Magistratu creati. Tribunorum itaque, Ædiliùmque plebis Comititia ordinariè habebantur à Tribunis. Reliquos ordinarios Magistratus minores Consules creabant, aut Dictatores, si quando Comitiorum habendorum causa creabantur, aut Tribuni militum Consulati potestate.

De Consulibus, quòd habuerint Comititia Tributa Quæstorum creandorum, testatur Cicero lib. 7. epist. ad famil. ad Curium, & oratione in Vatiniùm. Sic & Ædiliùm Curulium Comititia habebant, quemadmodum testatur idem Oratione pro Plancio, & ad Atticum lib. 4. Quod idem etiam de Tribunis militum Consulati potestate sentiendum. Illi enim Quæstoria Comititia habuerunt, vt ex Liuiò cognoscitur. Idem scribit lib. 6. Primos Ædiles Ceres à Dictatore creatos fuisse: Comititia etiam Tribunorum militum in castris, ad Consulium munus pertinuerunt.

Quod ad extraordinarios Magistratus attinet, eos creandi Consulibus, Prætoribus, & Tribunis plebis ius fuit, vt ex omni historia patet. Non igitur singula pluribus sunt probanda.

Sacerdotum Comititia Tributa Consules habere oportuisse ex Ciceronis epistola ad Brutum colligi potest, vbi ait, mortuis Hircio & Pansa Consulibus, Comititia Sacerdotum necessariò differenda esse, donec res ad Interregnum rediisset, vt Consules auspiciatò ab Interrege subrogarentur. Atqui tum & Prætores, & Trib. pleb. erant Romæ: quibus si ius fuisset, ea Comititia habendi, Sacerdotum Comititia non fuissent eò vsque differenda, dum Consules subrogati essent. Hoc tamen post legem Domitiam obseruatum fuit. Nam ante eam legem Comititia Tributa, quæ Pontifici maximo creandò habebantur, ab vno quodam Pontifice haberi solebant, id quod ex Liuiò lib. 25. initio intelligitur. Scribit enim, Comititia Pontifici maximo creando habuisse M. Cornelium Cethegum Pontificem.

Legum, iudiciorumque Comititia Tributa habere iis Magistratibus licet, quibus ius erat cum populo agendi, Consulibus scilicet, Prætoribus, & Tribunis plebis: de quibus sæpe legimus in historiis, quòd rogationes ad populum tulerint: quæadmodùm ætate Ciceronis rogatio de religione à P. Clodio polluta à M. Pisone Cõsule lata est. Lex Aurelia de

A de tribus ordinibus Iudicum ab Aurelio Cotta Prætor: leges Gabinia, Manilia, Vatinia, à Tribuni plebis latae sunt. Hæ igitur personæ omnes, ius habendi Comitia Tributata habuerunt. Sequuntur illæ, quæ ius suffragij habuerunt.

Omnibus ciuibus Romanis, quibus data erat ciuitas cum iure suffragij, licebat Comitibus Tributis suam dicere sententiam. Simul enim cum pleno iure ciuitatis Tribum accipiebant, in qua suffragium ferrent. Docet id Lilius lib. 38. inquit: De Formianis Fundanisque municipibus, & Arpinatibus C. Valerius Tappo Tribunus plebis promulgauit, vt iis suffragij latio (nam antè sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Et apud Agellium li. 15. cap. 27. Lælius Felix scribit, Tributa Comitia esse, cum ex locis & regionibus suffragium feratur. Quibus ex verbis manifestum fit, non eos solum ciues Rom. qui in Vrbe ipsa habitarent, & Tribubus siue locis distincti essent, suffragij ius habuisse: sed eos etiam, qui non in Vrbe, sed extra eam, in Italia habitarent, atq; etiam Tribubus, siue regionibus, ipsam Vrbe circumiacentibus distincti essent, postquam ciuitate cum suffragij iure donati essent, siue municipales, siue coloni essent. In quibus autem Tribubus quæuis colonia, vel præfectura, vel fœderata ciuitas post ciuitatem impetratam suffragium tulerit, inuentu difficillimum, nec ita scitu necessarium esse arbitror. Carolus Sig. lib. 3. de antiquo iure Italiæ, cap. 3. paucas annotat, quas ipse inuenit. Verba eius liber adscribere: Mihi, inquit, ne hanc quidem inuestigandæ antiquitatis partem negligenti contigit, vt veterum lapidum titulos perlegens, atque obseruans, paucarum tantum quarundam certas Tribus inuenirem. Mutinæ quidem, patriæ meæ, Polliam, Veronæ Publiliam, Sutrij Velinam, Ceretis & Tudertis Clustumina, Florentiæ Scaptiam, Aretis Romiliam, Brixia Fabiam, Vicentiæ Meneniam, Clusij Arniensem, Tergestis Pupiniam, Aletrij Publiliam, Arretij Pomptinam. Nam Atinam in Terentina suffragium inisse, docet Cicero in Planciana. Hastenus Sigonius.

Notandum verò & hoc est, licet interdum eiusmodi coloniæ, præfecturæ, aut fœderatæ ciuitates ius suffragij non haberent: quosdam tamen ciues ex iis illud ius adipisci potuisse, idq; variis modis: vel per legem, cuius exemplum habemus apud Lilius li. 41. Lex, inquit, locius, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, vt ciues Rom fierent, qui in Latinis coloniis Magistratum gessissent: vel etiam hac ratione, qua per legem Seruiliam Latinis ius erat ciuitatem assequendi in locum eius, quem accusando damnassent repetundarum. De hac ratione Cicero pro Balbo.

Præter has personas oportebat etiam adesse Comitibus Tributis Magistratum Candidatos, eosque in Tribunitiis quidem & Ædilitiis Comitibus omnes plebeios. Nulli enim Patricio is Magistratus parebat, vt habet Lilius lib. 4. Quapropter factum est, vt posterioribus temporibus quidam Patricij, quod possent ad eum Magistratum peruenire, sese plebeiis adoptandos dederint, quemadmodum de Clodio legimus. Id etiam obseruatum est, vt ex singulis classibus par numerus Candidatorum esset. Ideoque ab anno trigessimosesto post primos Tribunos plebis, semper ex singulis classibus binos creatos fuisse, testatur Lilius li. 3. Idem alibi dicit, cautum etiam fuisse Tribunorum Ædiliūque pleb. personis, vt eos Magistratus gerere iis non liceret, quorum pater, qui sella curuli sedisset, viueret.

Candidati Quæsturæ tam patricij, quàm plebeij esse poterant, hoc tantum in iis prouidendum erat post legem annalem, vt ætatem haberent lege definitam, & vt emeritis decem annis stipendiis, nullo infami iudicio à petitione deicerentur: Candidatis Tribunatus militaris videndum erat, si Equites essent, vt decem stipendia; si pedites, vt sex vel minimum quinque haberent.

Quod autem ad Candidatos Magistratum extraordinariorum attinet, de iis quidem certi nihil tradi potest, nisi quod Cicero adfert, lege Licinia & Ebutia cautum fuisse, ne is, qui ad populum rogationem de aliqua potestate, aut curatione tulisset, semetipsum, aut collegas suos, aut cognatos, aut affines crearet.

Porro etiam in Sacerdotum Comitibus Candidatos adesse oportebat. De quibus sciendum, quod dimidia ex parte patricij, ex altera plebeij esse debuerint, quodq; absentium, vel etiam non petentium ratio haberi potuerit. Non autem duos ex eadem gente in eodem collegio sacerdotes esse potuisse, legibus cautum fuisse scribit Dio. Neque etiam legibus definitam fuisse ætatem petendi sacerdotia, sicuti erat in petendis Magistratibus, colligi potest ex Suetonio, qui affirmat, Cæsarem septimo & decimo ætatis anno factum fuisse Flaminem Dialem. Et Cicero ad M. Brutum scribit, se velle, vt filius suus Cicero iunior in Pontificum collegium cooptetur, quo tamen tempore ille admodum

adolescens fuit. Non tamen verisimile est, eos antè, quàm togam virilem acciperent, ad A Sacerdotia peruenire potuisse.

De Candidatis Pontificatus Maximi notandum, eos nonnisi ex Pontificum collegio esse potuisse, quod pluribus probat Græchius. Atque hæc quidem de Candidatis. In Comitibus iudiciorum præter eos, qui Comitibus haberent, & eos, qui suffragium ferrent, adesse etiam oportuisse accusatores, & reos cum Aduocatis, Patronis & fordidatis, cuiq; manifestum est.

De Diribitoribus, custodibus, rogatoribus & præconibus, quorum munus fuit etiam Centuriaris Comitibus interesse, supra dictum est, & post plura erunt annotanda. Considerabimus nunc horum Comitiorum locum.

De loco Tributorum Comitiorum.

C A P. XIIX.

TRIBUTIS Comitibus vocandis non erat vnus destinatus locus, quemadmodum Curiatibus & Centuriatis. Quia religio non erat, extraneæ, an intra pomerium haberentur. Hinc reperimus, interdum in campo Martio, interdum in Comitio, nonnunquam in Capitolio, aliquando in pratis Flaminiis, seu Circo Flaminiis, Tributa Comitibus habita. Quæ singula videntur probanda.

De campo quidem Martio, quòd in eo Comitibus Tributa Magistratum creandorum habita sint, multa extant veterum testimonia. De Tribunitiis Comitibus testatur Cicero epistola 1. lib. 1. epistolarum ad Atticum: In campo Comitibus Tribunitiis a. d. xvi. Kalen. Sextil. & c. & alibi. De Quæstoribus epistola 30. libri 7. ad familiam ad Curium scribit: In campo certè non fuisti cum Quæstoribus Comitibus institutis, & c. Mox enim epistola 3. libri 4. ad Atticum subiungit, ea Tributa fuisse. De Ædilitiis idem testis est ex epistolis ad Atticum. Plerumque igitur hi Magistratus in campo Martio creabantur.

Legum autem Comitibus & iudiciorum in Comitio haberi solebant. Testis est Cicero pro Rabirio Posthumo, ubi Equites Romanos ita alloquitur: Si iam vobis nunciaretur, in Senatu sententias dici, vt his legibus teneremini, concurrendum ad Curiam putaretis: si lex ferretur, conuocaretis ad Rostra. Fuisse autem nostra in Comitio supra demonstrauimus. Quòdque Comitibus Tributa iudiciorum exercendorum in Comitio haberi consueuerint ex Agellij libro 1. cap. 1. discimus.

Cæterum etiam in Capitolio Tributa Comitibus Magistratum creandorum, legum ferendarum, & iudiciorum exercendorum nonnunquam habita fuerunt. Sic enim Tib. Græchus, vt est apud Plutarchum in Gracchis: & Appianum lib. 1. bellorum civilium, in Capitolio Tributa Comitibus creari iterum Tribunus plebis voluit: suntque iidem testes, Triumuiros agrarios ex lege Tib. Gracchi in Capitolio creatos.

Leges in Capitolio etiam latas, scribunt Plutarchus in Gracchis, & Liuius lib. 45. de lege Agraria, & rogatione de Triumpho L. Pauli, ubi eas in Capitolio à Graccho perlatas asserunt. Et paulò post, de Opinio refert Plutarchus, quòd de abrogandis C. Gracchi legibus Comitibus in Capitolium edixerit.

Iudiciorum etiam Tributa Comitibus in Capitolio habita fuisse, præter alios ostendit Liuius lib. 25. ubi de Comitibus quibus de mulcta M. Posthumio Publicano irrogata populus iudicabat, in Capitolio ea habita esse scribit.

De circo Flaminiis iam dicendum. In eo igitur Comitibus Tributa haberi solita, ex hoc probari potest, quòd Liuius lib. 3. scribit post eiectiones Decemuiros Q. Furium Pontificem Max. in pratis Flaminiis, seu circo Flaminiis Tributa Comitibus Tribunos plebis creasse. Idem alibi docet Liuius lib. 27. rogationem eam, quam tulerat Bibulus Trib. plebis de abrogando Marcello imperio, in circo Flaminiis antiquatam fuisse, quòd & Plutarchus in Marcello confirmat. Fuit autem circus Flaminius, vt id obiter addam, locus in ipsa vrbe, sic dictus, quòd circum Flaminium campum ædificatus esset, vel à Consule Flaminio, qui ad Thrasimenum lacum occisus est, in quo ludi Apollinares, Equestrèsque celebrabantur: in quem etiam Senatus sæpe consultandi gratia ex Capitolio descendens, conuenire solebat. De quo videndus Bartholomæus Marlianus lib. 6. cap. 3. in antiqua vrbe Topographia, & Georgius Fabricius cap. 12. in sua Roma.

De tempore Tributorum Comitiorum.

C A P. XIX.

DE tempore horum Comitiorum idem iudicandum, quòd de prioribus diximus, non potuisse ea nisi diebus Comitibus haberi: hæc tamen addita exceptione, nisi quis nomi-

nominatim, vt aliis etiam diebus cum populo agere sibi liceret, legem tulisset, id quod P. Clodium in Tribunatu fecisse, docet Cicero oratione pro Sestio, vbi scribit, eum inter alias leges etiam hanc tulisse, vt omnibus fastis diebus sibi legem ferre liceret. Comitiales igitur tantum diebus ordinariè Tributa Comitia habebantur. Quo verò anni tempore, id sciri nullo modo de omnibus posse arbitrari. Nam legum, iudiciorumque & extraordinariorum Magistratum Comitia certum tempus habere non poterant, quandoquidem pro publica necessitate ac voluntate Magistratum variis anni temporibus haberentur. Sacerdotum Comitia, cum erat in demortui locum sufficiens alius, habebantur: aliàs non, nisi aut noui instituerentur, aut numerus in collegiis augetur.

Ordinarij verò Magistratus ferè ad finem mensis Iulij, & principium Augusti creabantur. Ac Tribunorum quidem, Ædiliùmque plebis Comitia prima erant, tum Consularia, & Prætoria, de quibus supra diximus, mox Ædiliùm Curulium, post Quæstorum, & tandem Tribunorum militum.

Quòd autem Tribunorum, Ædiliùmque plebis Comitia priora fuerint, quàm Consulum & Prætorum, intelligi potest ex epistola Ciceronis l. lib. l. ad Atticum, vbi sic scribit: In campo Comitibus Tribunitiis. a. d. xvi. Kalend. Sextil. &c. & paulò post mentionem facit Candidatorum Consularium illius anni: quibus verbis satis indicat, nondum fuisse Consules creatos. At idem Oratione 2. in Verrem, & in eam Asconius ostendunt, Prætoria, Ædilitiùmque Comitia post Consularia fuisse, sicut & Cælius ad Ciceronem scribens indicat, Tribunos Ædilesque plebis iam creatos, cum adhuc sua Comitia, quibus fieri Ædilis Curulis volebat, non essent habita: vbi ostendit Kalendis Sextil. iam creatos fuisse Tribunos Pleb. Coss. & Prætores, cum adhuc Ædiles Curules creati non essent. Eodem tempore, & Tribunos militum creati solitos, docet Cicero Oratione 2. in Verrem: post Ædiles tamen plebis, sicuti etiam Quæstores, vt disertè affirmat Dio lib. 39. Hoc igitur ordine & tempore creati Magistratus solebant, nisi aut obnunciationibus, aut intercessionibus differrentur Comitia. Notandum etiam est, quòd sicuti alia Comitia, ita & Tributa ante primam diei horam haberi non potuerint, idque legibus prohibitum fuisse, Dio docet lib. 39.

De modo Tributorum Comitiorum.

C A P. X X.

Indicebantur primùm hæc Comitia ab aliquo Magistratu, qui ea habiturus erat, idque vt plurimum trinundino antè quàm haberentur: quod ostendit Liuius, quando in sua historia sæpissimè dicit, indicta fuisse Comitia à Tribunis, Consulibus, aut aliis. Vnico testimonio contentus ero, quod scribit libro quarto: Cum Tribunorum plebis creandorum Comitia indicta essent, &c.

Legibus etiam, quas Tribuni plebis, aliique Magistratus, Tributis Comitibus ferebãr, omnia accommodari, quæ de Centuriatis diximus, poterant, quod scilicet trinundino antè promulgandæ, suadendæ & dissuadendæ atque explicandæ essent. Et hoc primùm de modo eorum Comitiorum notandum est. Deinde illud obseruandum, non auspiciatò habita fuisse ea, id quod præter Liuium & alios, Dionysius lib. 9. vbi discrimen ponit inter Tributa & Curiata Comitia, apertè docet. Verba eius hæc sunt: Curiatis Comitibus de re quæ iam in Senatu priùs tractata, suffragia curiatim colligebantur, idque auspiciatò: aliàs, nisi aues addicerent, ea Comitia habebantur pro irritis. Tributa verò inconsulto Senatu, nullis auspiciis adhibitis, vna die peragebantur à tribulibus. Hæc ille. Quæ tamen non de omnibus auspiciis intelligenda sunt. Cum enim tria essent auspiciorum genera, vt supra ex Sigonio retuli, auium inspectio, de cælo obseruatio, & tripudij animaduersio & auium inspectio ad Comitiam Curiata, & Centuriata: tripudij animaduersio ad res gerendas: obseruatio de cælo ad omnia Comitia adhiberetur: sequitur hoc tantum auspicium in iis obseruandum esse, ne haberentur, quo die feruarum esset de cælo: id quod etiam Cicero in Vatinius innuere videtur cum scribit: Inde à Rómulo decretum fuisse ab Anguribus Ioue fulgente cum populo agi nefas esse. Parendum igitur etiam in his Comitibus obnunciationi fuit, nisi interdum ad legem aliquam ferendam, quam omnino vellet Senatus pro temporis necessitate, perferri, vt nulla ratione impediretur, lator illius his legibus solueretur: sicuti de M. Aufidio Lurcone Tribuno plebis legimus apud Ciceronem. Et Clodius initio sui Tribunatus legem tulisse fertur, ne obnunciationi sibi parendum esset. Ita autem hæc Comitia inau-

spicatio habebantur, quod non captarentur auspicia, non adhiberentur Augures, Pullariive, quemadmodum in Magistratibus maioribus fieri solebat. Sic Sigonius lib. 1. de antiquo iure civium Romanorum, cap. 7. explicans, quid esset, quod Plebeij Magistratus carerent auspiciis, scribit: Cum plebeij carere auspiciis dicuntur, avium volantium, aut canentium observatione in Comitibus, tripudio in rebus gerendis carere dicuntur, quæ soli Patricij tenuerunt. Hæc ille. Et sic etiam intelligendum, quod interdum legitur, Tribunos, aut Aediles plebis, aut alios Magistratus minores vitio creatos fuisse, videlicet eo die, quo creati essent, fulgurasse aut tonuisse. Ideoque contra commune Augurum decretum cum populo aut plebe actum esse, quo die servatum esset de cælo. Non igitur oportebat Patres horum Comitiorum auctores fieri, nec auspicia adhibebantur, nec sacra antè fiebant, quod Centuriatis Comitibus factum fuisse, diximus. Ad ipsa verò Comitibus quod attinet, quando populus conuenerat, tum concio habebatur à Magistratu eo, qui Comitibus illa habebat: qua concione de Magistratibus aut sacerdotibus creandis, vel de legibus ferendis, verba ad populum faciebat. Hac peracta, populus in suas quisque Tribus discedebat, tum sortitiones fiebant à Magistratu, quæ diversi erant generis. Una erat, ac prima omnium ad sortiendum, in qua Tribu Latini suffragium ferrent. Sic enim Livijs lib. 25. Testibus datis, Tribuni populum sunimouerunt: stellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Quod quomodo intelligendum sit, pluribus docent, Nicolaus Gruchius, lib. 2. de Comitibus, cap. 4. & Carolus Sigonius, lib. 1. de antiquo iure Italiae, cap. 4. quorum ferè hæc est summa: Fœdere cum Latinis icto, Sp. Cassio 11. & Posthumo Cominio 11. Cos. anno Urbis conditæ cclxi. datam eis fuisse potestatem ferendi suffragij, si quando tempore Comitiorum Romæ essent, quod quidem in legum & iudiciorum tantum Comitibus factum fuisse, Sigonio placet. Quia verò in nullam Tribum adscripti essent Latini, ante legem Iuliam, qua eis vniuersis ciuitas data est, iccirco sortiendum erat, in qua Tribu suffragium ferre deberent. Post legem autem Iuliam latam, qua Latini omnes ciuitate donati sunt, hac sortitione opus amplius non fuit. De fœdere quidem cum Latinis facto scribunt Cicero & Dionysius lib. 8. quorum hic Sp. Cassium sic loquentem introducit: Latinos cognatos Romanorum, sed eosdem imperij, gloriæque æmulus in amicitiam atque ciuitatem recepi (siue æquo iure ciuitatis donauit) ut iam Romam patriam existimarent, non aduersariam. Et paulò post: Sp. Cassius accersebat ad suffragia ex Latinis & Hernicis quotquot poterat. Illi frequentes conueniebant, breuique repleta est vrbs hospitibus. Hoc cognito Virginius voce præconis edixit per compita ut omnes, quibus in Vrbe non esset domicilium, excederent, præfinito ad id non magno temporis spacio. Cassius verò iussit contrarium proclamari, ut, quotquot haberent ciuitatis ius, manerent, donec perferretur lex. Quibus ex verbis intelligitur, qua ratione Latini ius ferendi suffragij acceperint, quod scilicet ius precarium potius Magistratum beneficium, quam oprimum ius fuerit, ideoque nonnunquam Consule, vel Tribuno plebis intercedente, ij, qui suffragiorum causa in Urbem venissent, ante Comitibus exire fuerint iussi: id quod etiam ex Plutarcho in Gracchis manifestum est, ubi scribit, socios Latinos à C. Fannio Consule Vrbe exire iussos, ne tum Romæ essent, quando legibus Gracchi ferendis, Tribus in suffragium vocarentur. Hinc Cicero pro Sestio: Nihil acerbius socios Latinos ferre solitos esse dicit, quàm id, quod perraro accidit, ex Vrbe exire à Consulibus iuberi. Hæc igitur prima sortitio erat. Altera fiebat inter Tribus, quo scilicet ordine quæque earum suffragium ferret. Ad quam sortem peragendam, omnium Tribuum nomina in cistellam quandam coniciebantur, tum, ut quæque prior exierat, ita prior suffragium ferebat, quemadmodum ex historia Tib. Gracchi apud Appianum lib. 1. Bellorū ciuiliū intelligi potest. In Sacerdotum verò creatione, quia septemdecim tantum Tribus suffragium ferre ex lege poterant, iccirco sortiendæ tantum erant hæ Tribus septemdecim, quæ erant suffragium laturæ: hæc quidem, ut verisimile est, & ex Cicerone colligitur, ratione, ut coniectis in cistam tringintaquinque Tribubus, septemdecim, quæ primùm eduecerentur, suffragium ferrent, reliquæ suffragio excluderentur. In omnibus autem Comitibus Tribubus, quæ Tribus prima sorte exibat, prærogatiua dicebatur. Hoc tamen diuersum erat à Comitibus Centuriatis, quod in his, sortitione prærogatiuæ centuriæ facta, reliqua Comitibus absque sorte, pro censu, ordine, atque ætate peragebantur. At Comitibus Tribubus sorte vtendum erat ad finem vsque Comitiorum.

Sortiente Magistratu, prout quæque primùm exierat, à præcone ad suffragiū ferendum vocabatur. Quæ verò Tribus vocabatur, de eo loco, ubi consistebat (erant enim etiã

ante suffragium tribus diuisæ locis, & singulæ seorsim stabant, id quod tum ex alio tum ex Dionysij lib. 7. perspicuum est) discedebat per pontes in septem, vel otium, de quo supra diximus. In pontis initio stabant Diribitores qui tabellas populo ministrarent. Consistebat & in ponte Magistratus ille, qui Comitiam habebat, isque cistam deferrebat, colligendis per Tribus suffragiis, atque rogatoris munereungebatur. Non enim alij his Comitiiis erant rogatores, quod in Centuriatis fiebat, quam ipsi Magistratus, qui Comitiam habebant, id quod ex auctore Rhetoricorum ad Herennium lib. 1. Cicerone 1. de natura Deorum, Afconio in Cornelianam, & Suetonio in Cæsare apparet. Aderant autem custodes, qui animaduernerent, ne quid fraudis, vel in diripiendis, vel in colligendis suffragiis committeretur, quique suffragiorum numerum pro Candidatis inirent. Hi custodes erant, vel candidatorum amici, qui amicitia causa, vel etiam Magistratus, qui pro Magistratu suo Comitiiis sese interponebant, atque hoc munereungebantur. Cæterum quod ad suffragia attinet, colligebantur ea viritum, ita ut omnes, qui ex eadem Tribu essent, rogarentur. Postquam autem tota Tribus suffragium dixerat, sententia numerabatur, atque describebatur: hoc est, tot puncta in tabella notabatur, quod tabellæ similes reperirentur; atque in quam plures consensisse videbatur, ea tribus sententia renunciabatur.

Quod Lilius libro quadragesimo scribit, de Censoribus M. Emilio Lepido, & M. Fulvio Nobiliore, mutasse eos suffragia, regionalimque generibus hominum, causisque; quæstibus tribus descripsisse, ex eo colligit Nicolaus Græchius, libro 2. de Comitiiis, capite quarto, cum primum confusè homines vnus Tribus suffragium ferre consueuissent, id mutatum ab istis quos dixi, Censoribus esse, & constitutum, ut non amplius confusè, sed quadam distinctione, & quibusdam gradibus, vnus Tribus ordines, & genera sententias dicerent, ita quidem ut seorsim ferrent suffragium Patricij, seorsim Plebeij, seorsim ingenui, seorsim libertini (sic enim genera interpretatur) tum, ut causis etiam distincti suffragium ferrent, hoc modo, ut seorsim ferrent Senatores, tum publicani, scribæ, Tribuni æriarij, atque agricolæ. Hos enim causis, id est, negotiis distinctos fuisse, Lilius affirmare vult, quod negotia inter sese gererent diuersa. Tandem, ut seorsim etiam suffragium ferri distincti homines quæstibus, id est, qui artes exercebant inter ciues receptas, & inter se diuersas, ut puta, lictores, Præcones, fabri, tibicines, argentarij, numularij, alique. Sellurias enim, siue manuaris artes exercere ciuibus Romanis non licebat, quemadmodum Dionysius lib. 2. & 9. testatur. Atque hæc quidem distinctione, quæ Ciceronis etiam tempore obseruari solebat, ratio habebatur aliqua dignitatis nobiliorum hominum, ne in cætera turba promiscuè suffragium ferrent: quod autem ad suffragiorum vim attinebat, nihil mutabatur, nec erat eorum maior auctoritas, quam prius. Si quidem ea tandem tribus sententia renunciabatur, in quam plures cuiusque generis inclinassent, ac numeri, non dignitatis suffragiatum hac in re habebatur ratio. Quæ omnia prolixè explicat, & adductis veterum scriptorum testimoniis confirmat Græchius. Atque hæc in genere de Tributorum Comitiorum modò dicta sint. Nunc etiam specialia quædam de singulis sunt subiicienda. Primum de Magistratum Comitiiis.

In his tot dabantur tabellæ, quot erant Candidati, quorum nomen receptum esset. Et quoniam triginta quinque tantum Tribus erant, oportebat enim decem & octo Tribus ferre, quemque Candidatum, ut à maiore parte populi creatus diceretur. Ut autem quisque prior eum numerum Tribuum tulerat, ita prior renunciabatur: cumque tot creati erant, quot ex lege in eo Magistratu esse oportebat, tum finis fiebat Comitiiis: Veluti Ædilitiis Comitiiis, quia duo tantum creandi erant, statim, ubi ex omni Candidatorum numero duo ab octodecim Tribubus facti Ædiles erant, finis fiebat vocandarum Tribuum. Ac si consensissent in eo ille octodecim Tribus quæ primè sorte exierant ad suffragium ferendum, reliquæ Tribus non vocabantur nisi variassent octodecim illæ Tribus, quia alios Candidatos alia Tribus fecissent, eo usque vocandæ erant Tribus, dum legitima suffragia duo confecissent, hoc est, donec duo ab octodecim Tribubus creati Ædiles essent. Quod idem etiam de tribus plebis decem, viginti quæstoribus, viginti quatuor Tribunis militaribus, & aliis, quotquot creandi essent, ordinariis, extraordinariisque Magistratibus intelligendum est.

Verum in Tribunorum plebis renunciatione, primis quidem temporibus, id proprium erat, ut si euenisset, ex numero Candidatorum decem non confecisse legitima suffragia, tum ab iis, qui legitima suffragia confecerant, cooptabatur, absque suffragio populi, quot erant necessarij ad perficiendum numerum decem Tribunorum. Docet hoc Lilius lib. 3. de Comitiiis M. Duillij in hunc modum scribens: M. Duillius Comitiam habuit.

Et quinque Tribunis plebis creatis, cum præludiis apertè petentium nouem Tribunorum, alij Candidati Tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde Comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ numero nusquam præfinito Tribunis, modò vt relinquerebantur, sanciret: & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo erat: Si Tribunus plebis decem rogabo, si quos minùs hodiè decem Tribunos plebis fecerint, hi tum, quos sibi collegas cooptassent, ita illi legitimi eadem lege Tribuni plebei sint, vt illi, quos hodiè Tribunos plebei feceritis. Verùm ea ratio lege à L. Trebonio Tribuno plebis lata anno proximo, postquam hæc, quæ de M. Duillio diximus, gesta erant, mutata est, vt idem Lilius lib. 3. paulò pòst scribit: L. Trebonius Tribunus plebis rogationem tulit, vt, qui plebem Romanam Tribunos plebis rogaret, is vsque eò rogaret, dum decem Tribunos plebis faceret. Hac lege cooptationem sublata esse, manifestum est. Si itaque post eam legem accidisset, Tribunos plebis ad numerum legitimum factos non esse, reuocandæ erant Tribus ad suffragium eo vsque dum decem Tribuni plebis creati essent. Appian. lib. 1. bellorum ciuiliu etiam scribit, C. Gracchum, secundum Tribunatum obtinuisse per legem quandam, qua cautum sit, vt, si quis ex Candidatis legitima suffragia non confecisset tum liberum esset plebi, quem vellet Tribunum plebis nominare. Erat enim legitima suffragia conficere, octodecim Tribuum suffragia ferre. Explere autem suffragia, erat, non quidem octodecim Tribuum suffragia ferre, sed tamen eum numerum tribuum conficere, vt tandem plures tulisse iudicaretur, quàm alius. Si itaque tum duo, vel tres Candidati parem numerum suffragiorum haberent, nec alter alterum numero suffragiorù excederet, reuocandæ erant Tribus, quæ ex illis Candidatis, qui Tribus non expleuerant, vnù aliquem Tribunum, vel quotquot adhuc necessarij erant, crearent. In Edilitiis Comitibus hoc non obseruabatur. In iis enim, si aliquando accidisset, pares suffragiis Candidatos esse, non reuocabantur Tribus, sed sorte decernebatur, cui cederet Magistratus, quod ex Cic. pro Plancio intelligitur. In Quæstoriis Comitibus idem factitari solitù, verisimile est, quod in Tribunitiis, vt reuocaretur potiùs Tribus, quàm vt sorti res committeretur. In Tribunorum militarium Comitibus si ad legitimum numerum non peruenient, qui creati erant, Consul hac in re iudicio stabatur. Erat enim is Magistratus, quem Consul creare posset.

In extraordinariis verò Magistratibus idem factum fuisse, quod in Tribunis plebis sentiendum est. Id enim totum sui iudicij esse populus volebat, vt Cicero oratione 2. Agraria indicat.

In legum Comitibus Tributis, idem modus omninò, qui Centuriatis seruabatur.

Quod verò attinet ad Comitibus iudiciorum, Cicero pro Domo eam docet fuisse rationem, vt nemo nisi prædicta die accusaretur: tum vt Magistratus ter reum antè accusaret, quàm multam irrogaret: ea verò interrogata, trundino prodenda erat, dies, qua ad populum multa certandum esset: quæ dies cum aduenisset, quarta accusatio fiebat à Magistratu. Tum atratus reus, siue, vt Cicero ait, sordidatus, barba, & capillo promisso (hic enim reorum habitus esse solebat) à magno amicorum item atratorù comitatu in forù deducebatur. Magistratus interim in rostris sedebat, reus sub rostris stabat, populus ante rostra in Comitio erat. Præco igitur, cum Magistratus iusserat, ex rostris reum citabat. Qui, si vellet pro se dicere, in rostra ascendebat, vt inde orationem haberet ad populum. Sin per alium se vellet defendere, is item iussu Magistratus in rostra ascendebat, reumque defendebat. Quòd si orationibus tempus vsque eò consumeretur, vt non satis videretur restare temporis, quo ante noctem peragi Comitibus possent, dies producebatur: hoc est, in alium Comitiale diem differebatur populi iudicium. Qui dies cum venisset, idem quod priori die peragebatur: nisi quòd spacium ferè dicendi Magistratus constituebant. Cum dicendi finem vtrinque fecissent, populus in suffragium mittebatur. In quo nõ eadem dabatur tabellæ, quæ Iudicibus, Condénandi, Absoluendi, & Ampliandi: sed quales in legibus ferendis, vt **ROGA S,** & **ANTI QVO.** Lege enim lata multa diebatur: quæ lex, si à populo acciperetur, tantæ pecuniæ damnatus erat reus, quanta erat multa, quam dixerat Magistratus: sin populus antiquaret, absoluebatur. Neque verò ex eo, quod supra rostra, Comitiumque appellauimus, in iudicio populi describendo, existimandum est, eò tantum in loco Comitibus de multa haberi. Nam aliis quoque in locis haberi docuimus antè: sed quia eo in loco sæpiù id vsu veniebat, propterea eum locum potissimum accepimus: sed ita, vt de aliis locis idem vellemus, quod de hoc, intelligi. Ad modum etiam horum Comitiorum pertinet, quod Cicero scribit pro Domo sua

sua : Si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciumque sublatum esse. Ex hoc enim loco apparet, in reorum favorem propriè institutas fuisse has duas rationes effugiendi iudicij : quarum vna erat in auspiciis, quæ si diem iudicij diffunderent, totum iudicium sublatum erat, benigna scilicet voluntatis Deorum interpretatione, quasi nollent omninò de hoc reo damnando cum populo agi, quando bona auspicia non dedissent. Altera causa etiam in excusatione legitima: quæ si die iudicij obtendi poterat, tota causa (inquit Cicero) tollebatur : ita ut reus non posset hoc nomine causam dicere, nisi reuocato de integro toto iudicio, perinde, ac si nihil priore actum esset. Erant autem excusationes legitimæ, morbus: quemodo excusatum dicit fuisse P. Africanum T. Liuius: exilium voluntarium, quemodo Cæso Quinctius excusatus est, teste eodem Liuiio li. 3. Item funeris familiaris procuratio, aliæque huius generis, quæ ex iure ciuili colligi possunt.

Quod attinet ad sacerdotum Comitiam, in his id iam diximus proprium fuisse, quod septendecim tantùm Tribuum suffragio staretur, earum quibus id fortè obtigisset. Itaque propter incertum sortis beneficium omnes Tribus conueniebant, ut nulla se exclusam conqueri posset: sed in fortem tantùm id reiicere poterant, quæ in suffragium vocatæ non erant. Statim ergo ut vnus competitorum nouem Tribus tulerat, sacerdos renunciabatur. Aut si ita variassent Tribus, ut nullus competitorum nouem ferret Tribus, tum qui plures tulerat, reliquos superabat. Sin suffragiis pares essent, tum reuocari Tribus oportuisse existimari licet, nisi potius hac in re collegij iudicio staretur, ut is sacerdos esset, quem potissimùm cooptassent. Cæterùm ex Cicerone 2. Philippica, & in Bruto discimus iis, qui petitionem sacerdotij profiteri volebant, nominationem fuisse necessariam, hoc est, non potuisse quenquam petitionem sacerdotij profiteri, nisi sibi vnum aliquem, aut plurimùm duos, nam plures lex non concedebat, ex collegio conciliaffer, à quo, vel à quibus, in concione nominaretur. Oportebat autem eum, qui nominaret aliquem, iuratum id facere, hoc est, publicè iurare, dignum esse eum, quem nominaret, eo sacerdotio, de quo ageretur. Quod iuramentum fortasse eò fuit institutum, ne quem suffragiis suis populum indignum sacerdotio crearet. Denique inauguratos oportebat esse omnes, cuiuscunque sacerdotij Candidatos. Ita autem dicebantur inaugurati, si adhibitis ad Deos consulendos Auguribus, pronuntiarentur Diis ad fungendum sacerdotium. Atque ante legem quidem Domitiam omninò cooptabatur in collegium, qui inauguratus erat. At post legem Domitiam omnes competitores inauguratos esse oportebat, sed is solus cooptabatur, quem populus creasset, quod pluribus probat Nicolaus Grucchius li. 2. de comitiis, c. 4. & ita ferè populus iudicium sacerdotum confirmabat. Quæ ratione factum, ut apud Latinos auctores totum hoc creandorum sacerdotum negotium verbo inaugurandi contineatur: ita ut inauguratum fuisse aliquem sacerdotem dicant, eum factum fuisse sacerdotem dicere volunt.

Post dicta suffragia, in Magistratum creatione, eadem ferè quæ post Centuriata, fiebant. Postquam enim à præcone & à Magistratu renunciati erant, quos populus crearat, domum à frequenti amicorum comitatu deducebantur.

Post legum Comitiam, id modò restabat, ut publicarentur, id quod æneis tabulis per fora, & templa fixis fieri solebat, teste Cornelio Tacito libro 11. Annalium.

In iudiciorum Comitibus, si damnatus erat reus, illicò prædes dare, soluendæ multæ cogebatur: alioqui in vincula duci iuebatur à Magistratu, quod ex historia L. Scipionis Asiatici, apud Liuium lib. 38. & Agellium lib. 7. cap. 19. intelligi potest.

Atque hæc quidem de Comitibus hætenus. Sequitur de Magistratibus.

REVERENDIS VIRIS, PIETATE ET ERVDI-
tione præstantibus D. Magistro Bartholomæo, D. Theodorico, & bonæ
indolis acspei adolescentibus, Petro Christophoro & Abrahamo Rosi-
nis, Parenti, Patruo, ac Fratribus suis clarissimis, S. D.

SEMPER mihi cura fuit, Reuerende Domine patres, ac patrue, cum sa-
cro sancto Theologia studio, cui me ab ineunte pueritia mea mancipa-
ui, etiam aliarum humaniorum literarum, in primis historiae & anti-
quitate scientiam coniungere. Videbam enim summos viros idem fe-
cisse, & ea ratione alijs quibus dediti erant, studijs non parum digni-
tatis addidisse. Audiebam præceptores nostros, identidem nos ad id cohortari, & suo
exemplo nobis præire, atque viam monstrare, qua sequi tuto possemus. Intelligebam e-
tiam hoc studium non carere amplissima vilitate. Accedebat huic iudicium tuum, re-
uerende pater, quod, uti debui, nunquam non magnifeci, qui sic sentiebas, me non posse
illos prima inuentus annos melius collocare, quam si præter alia, quibus deditus essem,
studia, aliquid temporis tribuerem lectioni & cognitioni historiarum & antiquitatis,
requirente præsertim id ipsum eo, in quo versarer, vitæ statu. Valuerunt hæc apud me
tantum, ut quicquid oculi mihi esset à grauioribus studijs & operibus vocationis, id totum
huic rei tribuerem. Nec verò legebam tantum ea, quæ à grauissimis scriptoribus prodita
erant: verum etiam, quæ morem aliquem antiquum continebant, enotabam. Quæ cum
tua reuerentia, & post alijs amicis, ac præceptoribus etiam meis ostenderem, placebant
vobis ita, ut me cohortaremini, sic pergerem, & plura colligerem, fore eas, si aliquando in
publicum darentur, non inutilia studijs discipulorum. Obtemperans igitur præceptis ve-
stris, feci quod potui: quid præstiterim, iudicent alij. Cum autem ea in lucem edenda es-
sent, non posse me in ignem impietatis & ingratitude notam effugere iudicari, si non
& tui rationem haberem, & aliquid harum primitiarum tuo nomini publicè inscribere,
quas, etiam si absque vlla nuncupatione mea rectè vindicare posses, ut cuius sumptu,
cura & diligentia à prima pueritia liberaliter educatus, & in celeberrimis aliquot scho-
lis, quantum tempora illa studijs nostris iniquiora tulerunt, institutus sum, & à quo
præcipuo auctore, hoc, quicquid est, laboris, in me recepi: volui tamen etiam publicè hoc
meæ in te obseruantia & pietatis monumentum extare, id quod tibi non improbatum iri
spero. Coniunxi tecum Reuerendum fratrem tuum, Patrum colendum, & fratres meos
charissimos, tum ut & illis beneuolentiam & fraternum meum amorem ostenderem: tum
verò ut minores ætate fratres cohortarer, darent operam, ne præclaræ discendi occa-
sionem negligerent, sed Spartam, quam nacti sunt, ornarent, insisterent vestigijs tuis, Pa-
rens dilecto, & fratrum, Magistri Bartholomæi, Ioachimi, cuius immatura mors nobis
omnibus propter summam expectationem, quæ de ipsis præclaro ingenio conceperamus,
acerbissima fuit, & etiam meis. Nolo enim cuiquam malo exemplo ad ignauiam se tan-
dam auctor esse. Quod si fecerint, & Deo gratum facient, & tuam senectutem oblecta-
bunt, & nos fratres ad omnia studia & officia ipsis præstanda reddent promptissimos,
& suis etiam rebus ac salutem maximè consulent. Valete in Domino, Parens optime, Pa-
træ reuerende, & fratres charissimi, meumque hoc, qualecunque id est, studium, boni
consulite. Ratisponæ Idibus Ianuarijs, anni à nato Christo, 1580.

Ioannes Rosinus Isennacensis.

ANTIQUITATVM

ROMANARVM

LIBER VII.

DE MAGISTRATIBS.

ERVENIMVS ad Magistratum descriptionem, quorum ordines, munia, dignitates, & priuilegia sunt nobis hoc libro explicanda. Digna profectò res, in cuius indagatione & consideratione non parum operæ ponatur. Polybius lib. 6. inter rerum Romanarum scriptores non postremus, si modò omnes eius libri ad nos peruenissent, maximè pulcherrimam huius populi Politiam miratur, & omnibus aliarum gentium Rebus publicis, Lacedæmoniorum in primis, antepone non veretur. Vtinam autem nos tantam in hac tractatione diligentiam adhibere pos-

semus, quã tantam rei dignitas requirit. Sed difficultatem maximam parit, sæpiùs Magistratum variata ratio, & veterum monumentorũ, in quibus hæc perspicuè tractata sunt, amissio. Fæerunt quidem, & ante hoc sæculum, & nostra etiam memoria plurimi, qui in harum rerum consideratione maximos labores exantlarunt, quique ea, quæ summo studio & labore inuenerunt, aliis liberaliter communicarunt. Inter quos, vt aliquorum tantum nomina recitem, fuerunt Flavius Blondus Foroliuensis, qui in libris de Romanorum triumphante plurima, obseruatione dignissima, exposuit: Pomponius item Lætus, Alexander ab Alexandro Neapolitanus, & Dominicus Floccus Florentinus, qui scriptor librorum de Magistratibus & Sacerdotiis Romanorum, qui sub nomine Fenestellæ circumferuntur, iam à plurimis proditur. Et hi quidem ante hæc tempora vixerunt. Nostra autem memoria Vvolfgangus Læzius Historicus Cæsareus, suis illis aureis Reipublicæ Romanæ Commentariis, & Onuphrius Panuinius Veronensis Factorum commentariis, tanta diligentia in hac scriptioe versati sunt, vt veteres illos longo interuallo post se reliquisse dici iure possint. Quædam etiam hinc inde sparfa, in optimis de antiquo iure ciuium Romanorum, Italix, Prouinciarum, de iudiciis, & alibi habet doctissimus Sigonius, Vlricus Zasius in scholiis ad legem 2. ff. Pomponij de origine iuris, & Lexicon illud iuris ciuile, quod primùm à Pardulpho Prætore delineatum, nouissimè auctum, ex officina Martini Lechleri Francofurti prodit. Horum igitur doctissimorum virorum exemplum quid vetat me quoque sequi, & aliquam operam in harum pulcherrimarum rerum consideratione ponere: præsertim cum institutus ordo id requirat: & illi libri, qui diligentissimè de hac materia scripti extant, non cuius sint obuii. De Fenestellæ enim, vel potius Dominici Flocci Florentini, & Pomponij Læti libris, qui iam omnium manibus teruntur, doctissimorum virorum iudicia nemini sunt ignota. Editus etiam non ita pridem est libellus de Magistratibus adeoque Reipublicæ Romanæ statu, Lausannæ: qui, si liberè licet quod sentio dicere, haudquaquam perfectus est, & plurimis in locis à grauissimis scriptoribus dissentit. Quod verò ad hunc meum tractatum attinet, affirmare possum, me, quæcunque ex illis quos nominaui, clarissimorum virorum scriptis tum ex veteribus rerum Romanarum historicis, & ex publicis etiam clarissimi viri Ioannis Rosæ, piæ memoriæ, præceptoris quondam mei lectionib. didicerim, fideliter hic in vnum contulisse, & cum omnibus harum rerum studiosis candidè communicasse. Sed de mea fide, candore, & studio aliis iudicium permittens descriptionem Magistratum ordinar: si priùs de Politia, & eius speciebus quædam generalia præmisero.

Vocabulum Politia, vt Plutarchus in libro de tribus Reipublica generibus annotat, tria præcipue significat. Primum, communicationem iuris, quod in aliqua est Republica: sic dicimus, imperium alicui Politiam, Einen in seine Stadt nehmē/einem das Stadtrecht mittheilen. 2. Politia etiam dicitur hominis ciuilis, qui Reipublica administrat, vitæ ratio: sic Biantis politia (seine Policey) in laude ponimus, ac Hyperboli & Cleonis, vituperamus. 3. Significat ordinem & constitutionem ciuitatis, ad quam diriguntur actiones. Iuxta hanc tertiam significationem, Politia est legitima ordinatio Reipublicæ secundum quæ alij præsumunt, alij parent: sicuti Aristoteles lib. 3. Polit. ca. 4. definit: Est descriptio, seu ordo ciuitatis & Magistratuum, cum aliorum, tum præcipue summi gubernatoris. Eius tres à plerisque recensentur species: Regnum, siue Monarchia, Aristocrazia, & Democratia: quarum tamen singulis contrariæ sunt oppositæ: Monarchiæ Tyrannis: Aristocratiæ Oligarchia: Democratia Ochlocrazia. Hinc fit, vt ab aliquibus non tres, sed connumerentur vitiosæ, sex Politia species recensentur, tres rectæ, & tres vitiosæ: cuius sententiæ est verum Polyb. lib. 6. qui de Politiarum speciebus & reuolutionibus eruditè & eleganter disputans, inter alia sic scribit: Quapropter sex sunt Politiarum dicenda genera: quorum tria decantata sunt omnibus: tria reliqua istis sunt cognata: Monarchia scilicet, Oligarchia, & Ochlocrazia &c. Monarchia siue Regnum, est Imperium ad communem utilitatem spectans. Notandum hoc loco est, licet iuxta naturam vocabuli, omnia Imperia, vbi vnus aliquis cæteris imperat, & supremam potestatem habet, Monarchiæ appellari possint, quemadmodum nostro seculo regnum Turcicum, Persicum, Moscouiticum, Tartaricum, Gallicum, Danicum, Hispanicum, Sueuicum, &c. item Principatus, Ducatus, & Electoratus: quod etiam referuntur Episcopatus & Comitatus, &c. In iis enim singulis vnus aliquis præ reliquis potestate eminens suæ ditionis incolis imperat, qui Monarcha dici rectè potest: tamen iam vsus obtinuit, vt quatuor tantum summa in mundo imperia, quæ à Deo per Prophetam Daniele prædicta sunt, Monarchiæ nomine censantur: Assyrium, Persicum, Macedonicum, & Romanum. Polybius distinguit inter Monarchiam & Regnum, ita vt Monarchia dicatur, si quis robore corporis & animi viribus præstans, sibi ipsi Imperium & Principatum alicuius populi sumat & obtineat, sine voluntario consensu populi: Regnum verò quando voluntario subditorum consensu Imperium & Principatus vni alicui conceditur. Quo in loco etiam docet, quomodo Regnum ex Monarchia oriatur, atque hæc illo sit prior, quæ harum rerum studiosus ipse poterit legere. Opponitur primò huic Politia generi Tyrannis, quæ est aberratio Monarchiæ, & Imperium ad utilitatem vnus spectans. Qui huiusmodi imperium tenet, Tyrannus dicitur, ducto nomine, vt quibusdam placet, à Tyrrenis, quod hi atrocissimi quondam insignes fuerint: vel à Græcis, à quibus, quicunque in ciuitate, quæ libera soleret esse, dominabatur, Tyrannus appellabatur, non Rex. Trogius Pompeius auctor est, Reges bliu, quos ad maiestatis fastigium, non ambitio popularis, non vis, sed spectata inter bonos moderatio prouerheret, quique æquo iure omnia administrarent, ob fortitudinem Tyrannos esse dictos: ceterum, cum vrbes & regna oppressa, vi magis, quam legibus gubernarentur, ita vt quod libido, non quod æquum diceret, pro lege ratum haberetur, Tyranni nomen vti coepisse, & cum notasse, qui nullam legibus & iuri reuerentiam haberet, sed pro suo libitu omnia ageret, & in immeritis eiu delissimè contra ius, fasque seuiret. Altera Politia species est Aristocrazia, quæ est Imperium paucorum, ad communem utilitatem spectans. Ac dicitur Aristocrazia, vel quia optimi imperant (Latinis Optimatum Imperium) vel quia ad optimum publicum imperantes spectant: Polybius Aristocratiam definit, cum Respublica secundum electionem à iustissimis ac prudētissimis viris æqualiter administratur. Quando hæc degenerat, fit Oligarchia, quæ est Imperium ad utilitatem paucorum, scilicet diuitem, spectans. Tertia species est Democratia, quæ definitur Imperium populi, communem utilitatem spectans. Hæc cum degenerat, fit Ochlocrazia, cum vulgus auctoritatem suam confert ad augendam potentiam tenuiorum ciuium contra optimates. Politia in genere contraria est Anarchia, in qua nemo præest aliis, nec quisquam alteri, tanquam legitimo Magistratui obtemperat, sed quilibet facit, quod sibi rectum videtur, aut lubet. Hæc politia genera omnia Respublica Romana experta est. Monarchia fuit sub Regibus, & quando Dictatores summam in Republica potestatem obtinuerunt, postremum etiam sub Imperatoribus Augusto & aliis. Hæc in Tyrannidem versa est Tarquinio Superbo Romæ regnante, Dictatore

Aristoteles lib. 3. Politicorum.

Polyb. lib. 6.

Aristoteles lib. 3. Polit.

Aristoteles lib. 3. Polit. Polybius libro 6.

Sulla, & imperantibus Tiberio, Nerone, Caligula, & aliis. Liberata à tyrannide Regum Repub. & Consulibus, mox etiam Tribunis militaribus. Consulari potestate, & Decemuiris, legibus scribendis, creatis, Aristocrata fuit: quæ tamen aliquot ante secessionem plebis in montem sacrum annis, tertio Decemuirorum anno: & sub Triumuirorum Reipub. constituendæ imperio, in Oligarchiam degenerauit. Tribunis autem plebis in Rempublicam inductis, quandiu quidem illi intra metas sese continuerunt, Democratia fuit: quando verò contra Patricios & maiores Magistratus tumultuarii sunt, & seditiones excitarunt, vti tum sæpe aliàs, tum paulò ante Decemuirorum creationem, & Gracchorù Tribunatu factù, Ochlocratia effecta fuit. Ab anno verò Urbis cccxxvi. impeditis per totum quinquennium, vt Liviùs, vel quadriennium, vt alij malunt, Magistratum Curulium Comitii, & à Trib. pleb. Repub. administrata, fuit Anarchia, quemadmodum etiam à Diodoro Siculo illius temporis status expressè nominatur. Scribit Polybius suo tempore Reipub. Romanæ formam non simplicem, sed mixtam & compositam fuisse, ex Monarchia, Aristocrata, & Democratia, ita vt in Consulum potestate Monarchia siue Regnum: in Senatus auctoritate Aristocrata: in populi maiestate Democratia apparuerit: quam sententiam ex veteribus quidem Dionysi. & Cicer. ex recentioribus autem, Carolus Sigonius, Paulus, Manutius, Nicolaus Grucchios, & alij sequuntur. Sed Ioannes Bodinus contrà multis rationibus probare nititur, roto illo libera Reipub. præcipuè Polybij, & pòst Cic. ac Dionysij tempore, Democratiam Politicæ formam viguisse: in cuius viri sententiam, me quoque grauissimis adductum argumentis pedibus ire non diffiteor. His ita præmissis, Magistratus Populi Romani à diuisione eorum initium facientes, quanta fieri poterit diligentia, ordine explicabimus.

Livius lib. 6. Decad. 1.
Sextus Rufus.
Cassiodorus, & Eutropius.
Polybius lib. 6. Ioannes Bodinus in Methodo historica, cap. 6.

Magistratum Romanorum diuisio. CAP. II.

Magistratum Romanorum non vna fuit ratio: alij enim in ipsa Vrbe fuerunt, siue vrbani: alij extra Urbem, seu prouinciales: rursus vrbano rum magistratum alij fuerunt maiores, alij minores. Vtrorùmq; alij fuere ordinarij, alij extraordinarij.

Magistratus maiores ordinarij fuerunt: Rex, Præfectus, vel Trib. Celerum, Consules, Censores, Prætores, Imperatores, Cæsares Augusti, donati Tribunitia potestate, Nobilissimi Cæsares, vel Principes iuuentutis, Præfectus vrbis.

Magistratus maiores extra ordinem fuerunt: Præfectus vrbis absente ordinario Magistratu, Interrex, Dictator, Magister Equitum, Decemuir legibus scribendis, Consulari potestate, Tribuni militum Consulari potestate, Triumuir Reipublicæ constituendæ.

Magistratus minores ordinarij, Quæstores vrbani, vel ærarij, Trib. plebis, Ædiles plebis, Ædiles curules, Ædiles cereales, Curatores omnium tribuum, Triumuir capitales, Triumuir nocturni, Triumuir valetudinis, Triumuir monetales, A. A. A. F. F. Quatuoruir viarum curandarum, quinqueuir cis, & vls Tiberim, Decemuir litibus iudicandis, Centumuir litibus iudicandis, Præfecti ærarij, Curatores operum publicorum, Curatores aluei Tiberis, & cloacarum, Curatores viarum singularum extra urbem, Præfectus Prætorio, Præfectus frumenti populo diuidendi, Præfectus vigilium, Curatores regionum, Denunciatores regionum, Magistri vicorum 14. regionum Urbis, Ad-uocatus fisci.

Magistratus minores extra ordinem, Duumuir perduellionis, Quæstores patricij, vel rerum capitalium, Præfectus annonæ, Quinqueuir mensarij, Triumuir mensarij, Duumuir navales, Triumuir, qui conquirent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militèsq; facerent, Quinqueuir turribus murisq; reficiendis, Triumuir legendi Senatus, Triumuir, recognoscendi turmas Equitum Romanorum.

Magistratus populi Romani extra Urbem, vel prouinciales, Proconsules, Proprætores, Legati Proconsulum, Legati Proprætorum, Quæstores Prouinciales, Proquæstores, Præfectus Ægypti, Præfecti Præfecturarù, Cõsulares quatuor, qui per Italiã ius dicerent, Iuridici Italiæ, Triumuir, vel Quinqueuir, vel Septemuir, vel Decemuir coloniarum deducendæ, Quinqueuir, vel Septemuir, vel Vigintiuir, agris dandis, attribuendis, Quinqueuir vel quindecimuir agrorum metiendorum, diuidendorumq; Triumuir, vel Quinqueuir ad ins. icendos fines, litèsq; dirimendas.

Ministri Magistratum populi Romani, Scribæ, Accensù, vel Adcensù, Præcones, Lictores, Viatores, Carnifices. Hos omnes, quantum quidem fieri poterit, ordine explicabimus.

CAP. III.

Agel. li. 13. ca. II. **M**AIORES Magistratus dicuntur, quorum maiora sunt auspicia, quique Comitibus Centuriatis creantur: vel qui imperium, potestatemque habent: hoc est, qui non obedientes & noxios ciues multa, & vinculis coercendi ius habent. Ordinarii autem, qui singulis annis ad munus suum ordinarium in Vrbe obeundum à populo creantur: vel quorum ordine legibus instituto solemni more creantur, & perpetuò vsurpantur. Inter ordinarios igitur Magistratus principem locum tenet Rex, de quo primùm nobis agendum. Respublica Romana primùm à Regibus gubernata fuit, consentientibus omnibus, qui eius populi historiam scripserunt. In eorum verò creatione hic mos, Dionysio teste, fuit obseruatus. Defuncto Rege aliquo, Senatus à populo accipiebat potestatem: vel constituendæ, ad quam placeret formæ, Reip. Senatus Interreges creabat. Illi virum eligebant optimum, nullo ciuium sociorum, aut exterorum discrimine, quem Regem constituerent: in quem, si Senatus, populique consentirent suffragia, & addicerent auspicia, assumebat is imperium, quod à horum trium aliquid decisset, alter nominabatur, & post hunc tertius, nisi secundus ille probaretur Deorum, hominùmque iudiciis. Et hac quidem ratione omnes Reges post Romulum, imperium adepti sunt, præter Seruium Tullium, & Tarquinium Superbum, qui non legitime ad regnum peruenerunt. Romulus autem, cum nullus adhuc Senatus esset, à populo communi consensu Rex declaratus fuit: cui tamen populi declarationi obtemperare priùs noluit, quam DEVS auspicio certo comprobaret illam electionem: ac deinde hunc morem instituit, ne quis nisi auspiciò, regnum assumeret, magistratùmve iniret, vt scribit Dionysius: qui etiam addit, obseruatum hoc apud Romanos esse longo tempore, non solum sub Regibus, verùm etiam sublata Monarchia, in Consulum, Prætorum, cæterorùmque Magistratuum Comitibus. Potestas atque officia Regis fuerunt, primùm, vt sacra curaret, atque sacrificia, perque eum gereretur, quicquid ad placandos Deos attinet. Alterum, vt legum ac morum patriorum haberet custodiam, & iuris, siue naturalis, siue quod scripta & pacta continet: vtque de iniuriis grauisimas causas ipse decerneret, leuiiores permitteret Senatoribus: prouidendo interim, ne quid peccaretur in iudiciis: vtque Senatum cogeret, populum in concionem conuocaret, primus sententiam diceret, quod pluribus placuisset ratum haberet. Hæc Regi munia Romulus attribuit, & præterea summum in bello imperium. Dionys. Liu. & alij. Insignibus autem quibusdam, vt præ cæteris inter nosci, & à reliquo populo discerni possent, Romulus, & post eum alij Reges vsi fuerunt, qualia sunt hæc: Incedebant ornati purpura, & toga purpurea, dâtes populo iura, & exercentes iudicia sedebant in sella Curuli conspicua: habebant circa se lectos iuuenes trecentos, eosque robustissimos, ad custodiam sui corporis, qui eò, quod regi quotidie præstò essent, à celeritate officij. Celeres sunt nuncupati: quidam tamen à Tribuno, vel Præfecto suo, cui hoc nomen fuerit, vel à Celere quodam Romuli comite, qui Remum interfecerat, Celeres eos dictos affirmant. Præter Celeres habebant duodecim alios ministros, succinctis vestibus, & expeditos ad plectèdos facinorosos, quos lictores vocant, qui ipsis Curuli sella vectis, præferrent fasciculos virgarum, intra quas obligata securis erat, sic, vt ferrum in summo fasce extaret. Cuius rei causas Plutarch. in Problem. ostendit, inquitens: vel indicium id fuisse, iram Magistratus non debere esse in procliui, & solutam: vel propterea sic institutum, vt solutum fascium, quæ paulatim fit, moram aliquam ire iniiceret, & cunctationem: fecisseque nonnunquam, vt sententia de supplicio exigendo mutaretur. Virgas verò & secures simul ipsis prælatas, vt cum vitiorum alia sanabilia sint, alia insanabilia, virgis corrigerentur, quæ emendari possunt, securibus amputarentur immedicabilia. Numerum autem lictorum Romulus sumpsit, vel è numero auium, quæ augurio ipsi regnum portenderat, vel ab Hetruscis finitimis, quod ij ex duodecim populis (tot enim primores vrbes in Hetruria fuisse ab auctoribus proditum est) communiter creato Regi, singulos singuli populi lictores dederint. Tarquinius Priscus v. Romanorum rex vsus etiam fuit toga picta purpurea, sella eburnea. Gestauit coronam auream, sceptrumque eburneum in sinu mitata habens Aquilam, permissu scilicet Senatus, populique Romani, cum donatus iis esset ab Hetruscis, quæ ornamenta etiam posteriores Reges retinuerunt, testibus Dionysio, Liuio, Plutarcho, Floro, Eutropio, & aliis. In-
Dionys. l. 3. Liu. lib. 9. perium penes Reges fuit annos cccxliij. Sext. Ruffus, Messala, Lilius, Eutropius, Orosius, & alij: Dionysius Halicarnassæus vnum annum adiicit, alij pauciores numerant,

numerant, cuius diuersitatis causam Sigonius Commentariis suis in Fastos eruditè monstrauit. *Plutarch. in Romul. Florus. Eutropius lib. 1.*

De Præfecto, vel Tribuno Celerum.

CAP. IV.

TRIBVNVS, siue Præfectus Celerum, vt scribit Pomponius, fuit, qui Equitibus præerat, & veluti secundum locum à Regibus obtinebat, quo in numero fuit Iulius Brutus, qui auctor extitit Regis eiciendi. Et paulò post ait, Magistros equitum ira Dictatoribus esse iunctos, vt Regibus Tribuni Celerum. Fuerunt autem Celeres trecenti robustissimi, & ex nobilissimis familiis delecti iuuenes, commendati suffragiis curiarum, & deni per singulas Curias delecti, qui circa Regem essent, ipsum hastati per urbem allectarentur, & iussi ministeria exequerentur, in militia antesignani, & protectores, qui primi pugnam inirent, & postremi se reciperent: Equites quidem vti campus esset ad equestre certamen accommodus, pedites verò in aspero loco, & equis inuito. Appellati fuerunt Celeres vel à celeritate ministerij, iuxta rationem vocabuli Romani, vel à duce suo, cui nomen id fuisse dicitur, vel à Celere quodam Romuli comite, qui eum in pugna contra Remum strenuè adiuuerit, Remumque occiderit, Plutarchus. Hi trecenti iuuenes, in tres centurias distincti, singula suum Præfectum habebant, qui Centurio dicebatur: qui verò his omnibus, necnon & Centurionibus, præerat, Præfectus, siue Tribunus Celerum nuncupabatur. Plutarchus in Numa scribit, Numam Pompilium secundum regem, Celerum custodiam deposuisse: quod si ita est, à sequentibus Regibus, eorum ordinem rursus institutum fuisse, credendum est, cum etiam in reliquorum Regum vitis Celerum mentio fiat. Nos Germani appellare possumus Celeres, die herschärer: Tribunum vel præfectum Celerum, der herschärer hauptman. *Dionys. li. 4. Pompon. titulo 2. ff. de Origine Iur. Plutar. in Romulo.*

De Senatoribus, eorum numero, & lectione: item, qui sint Patricij maiorum, qui minorum gentium: qui Patres Conscripti: quis Princeps senatus, & qui Senatores pedarij.

CAP. V.

DICENDVM iam de Consulibus esset: cum autem augustum Regum, & aliorum etiam Magistratum consilium fuerit Senatus, & ex eo plerique, de quibus ordine dicitur, Magistratus creati, operæ precium videtur, vt prius de Senatorib. pauca annotentur, & quinam Candidati fuerint explicetur, quo facto ad descriptionem Magistratum reuertemur.

Senatores à Romulo primùm institutos esse, Lilius, Dionys. Plut. alique auctores tradunt, eosque qui tum generis amplitudine, tum prudentia, tum etiam instituto vitæ clariore essent, electos, hac quidem ratione: primùm ipse Romulus ex omnibus vnum principium declarauit, cui rerum vrbicularum regimen committeret, quoties ipse foras exercitum duceret, deinde iussit tribum vnquamq; tres viros seligere, qui per ætatè maximè saperent, & genere præcellerent: post hos 1x. mandauit singulis curiis, vt à Patriciis ternos eligerent, maximè idoneos, adiectisque ad illos 1x. quos Tribus legerat, his nonaginta, & omnibus præfecto duce, quem ipse secreuerat, centenarium expleuit Senatorum numerum: vel quia eum numerum satis esse putaret, vel, quia c. tantum ex illa multitudine creari Patres possent. Hoc Consistoriū siue Conciliū Senatum appellauit, de quo postea ipsos autem, qui electi essent Senatores & Patres, Senatores quidè, vel propter ætatè eorū, vel propter virtutè, quia præci viros ætatè & virtute præstantes senū appellatione honorarunt. Patres autè, vel quòd hi solùm, qui legitimi patres essent, creati, vel quòd illi patres suos ostèdere possent quod nō multis cōtingit, ex primis illis aduenis: vel à patrociniò hoc nominis acceperūt: vel etiā, quòd primores & potentes illos oporteret paterno officio & indulgentia humiliorū causā, in fidè suā curāq; suscipere, quòdque ceteri docerentur, vt tutiorem sibi vitam in eorum præsidio viuendam statuerent, neque quibus virtute cederent, eorum honore augerentur, sed beneuolo & amico animo in eos forèt, patrèsq; illos honoris gratia & appellaret, & esse opinarentur. Dionys. Lilius. Plutar. Festus ait, eos patres dictos fuisse, quòd agrorū partes attribuerint tenuioribus, ac si liberis propriis. Hæc de primis Senatoribus, quorū centum fuerunt. Auctus autem hic numerus non multò post fuit, confecto bello Sabino. Cum enim Sabinorum,

Etruscorum, & aliorum indies ad Asylum confugientium aduentu vrbs valdè creuisset, eosque Romulus in ciuitatem æquo iure suscepisset, atque in Lucerum, Tatiensiumque Tribus coniecisset: placuit Romulo, & Tatio, quem ipse paulò antè victum, in societatem regni Romam adsciuerat, vt Patriciorum duplicato numero, Senatorum quoque numerus augetetur. Ex illustrioribus igitur familiis viros centum Curiarum suffragiis deligentes, in Patres cooptarunt, & veteribus Senatoribus adscripserunt: atque hac ratione Senatorum numerum ad ducentos auerunt. Dionys. Neque verò hic numerus retentus diu fuit. Tarquinius enim Priscus, mox vt principatum accepit, ad conciliandum sibi plebis fauorem, & selectos ex omni plebeiurum numero viros centum, spectatæ vel fortitudinis, vel prudentiæ, in Patriciorum primo allectos ordinem, Patrum etiam adscripsit numero: ac tum primum Roma trecentos habuit, qui ducenti antè fuerant, Dionys.

Dion. l. 2.

Dion. l. 3.

Plutarch. in Grac.

Florus Epitomæ li. 60.

Liuius.

Appianus lib. 1. bellorū civil.

Appianus lib. 1. eodè.

Sigonius li. 2. de anti-

quo iure ciuium

Rom. cap. 2. Dionys.

lib. 43. & 52. extremo.

Suetō. in Augusto, ca. 35.

item Dio. lib. 54. Sigonius li. 2. de anti-

quo iure ciuium

Rom. c. 2.

Dionys. li. 5.

Lin. lib. 2. & 43.

Seneca de clamatio-

nis, lib. 2. 14. prolo-

gō.

ij numerum veterem non auerunt, sed tantum diminutum suppleuerunt. Longo tempore post, à C. Graccho Trib. pleb. allectis ex Equestri ordine trecentis, sexcenti Senatores lege primum facti sunt, testibus Plot. & Floro: qui tamen sexcentos Equites Senatoribus additos fuisse scribit. Verum hæc lex à populo antiquata, aut non ita multò post abrogata esse videtur, cum eadem à M. Liu. Druso Trib. pl. sit relata, vt est apud Appianum. Sed & illa lex, vnà cum cæteris Liuianis Philippo Consule referente, vno S. C. sublata fuit. Facta etiam lectio Senatus est, teste Appiano, L. Corn. Sulla, Quinto Pompeio Raso Cos. Ita enim scribit, eos Consules in Senatum, tum maxime propter infrequentiam contemendum, trecentos ex optimatibus legisse: quam tamen lectionem non à Consulibus, sed à Censoribus qui tum fuerunt, L. Iul. Cæs. & P. Licinio Crasso factam fuisse, opinatur Sigonius. Idem etiam Appianus memoria prodidit, ipsum Sullam Dictatorem Senatum exhaustum trecentis Princ. equestris ordinis lectis, dato Tribub. de singulis suffragio, suppleuisse. Quanquã aut certus Sullani Senatus numerus afferri non potest, tamen supra quadringentos fuisse, ex epistola quadam Cic. ad Attic. elici posse videtur, vbi sic scribit: Homines ad xv. Curioni nullum S. C. facienti assensent: facile ex altera parte, c. d. affuerunt. Hęc ille. Actum inde ad nongentos à Cæs. Dictatore Senatū, & post necem eius, à Triumuiris Reip. constituendæ indignissima etiã turba repleum, & Dionis & omnium propè loquuntur historiæ. Vnde est & illud Suetonij: Augustū Senatorū affluentē numerū deformi, & incondita turba (erant enim super mille, & quidã indignissimi, & post necē Cæsaris per gratiã & præmiū allecti, quos Orcinos vulgus vocabat) ad modum & splendorem pristinum redegisse. Hæc de numero Senatorum, quantum quidem ex antiquis auctoribus sciri potest, quæ omnia diligenter tractat Carolus Sigonius, ex quo ferè ad verbū hæc descripsi. Cæterum legi solebat Senatores à Regibus, Consulibus, & Censoribus, aliis tamen atque aliis temporibus, vt ex his, quæ dicta sunt, & ex Dionysio, Liuiio & Festo, aliisque manifestum est. In iis verò legendis, generis, ordinis, census, ætatis & Magistratus habita fuit ratio. Generis quidem, vt ex iis familiis legeretur, quibus Senatus patebat. Patuit autem primum Patriciis, post etiã plebeiis. De Patriciis nullum est dubium, de plebeiis, quando illi primum in Senatum allecti fuerint, valdè discrepant auctores. Zonaras à Tarquinio Prisco primum factū fuisse scribit, Festus à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis Consulibus. Eos tamen antequam in Senatum allegerentur, Patricios factos fuisse, Dionysius aperte tradit: ex quo etiam colligitur post annū A. v. c. c. c. l. x. & ante annum c. c. c. x. vij. ex Liuiio patet, plebi Senatum cōmunicatū fuisse. Sigonius cōiectura ductus putat, Decemuirum Consulariū tempore id institutū fuisse, ex quib. aliquot ex plebe fuerūt, quos in Senatū propter Magistratus ipsius amplitudinem ascitos esse, atque eorum exemplo post alios etiam adscriptos, præsertim verò, postquam plebei, de Tribunatu militari, quæ erat par Consulatu potestas, capiēdo peruicerint. Ordinis ea ratio fuit, vt cum in Senatū legēdi essent, maxime ex Equestri ordine, qui proximus dignitate erat, legeretur, quod ostendunt Liuius & alij.

Censum autem in legendo Senatu spectatam, declarat Seneca inquiens: Senatorum gradū census ascendere facit. An verò hoc antiquum fuerit institutū, in dubiū reuocare videtur Plinius cum ait: Posterius laxitas mundi, & rerū amplitudo dāno fuit, postquam Senator censu legi cœptus, pessum iere vitæ pretia, &c. Laudatur autem Censum in Senatore, ne splendor amplissimi ordinis rei familiaris angustiis obscuratur. Cæterum antè Augustam, censum Senatorium festeriū 800. millia fuisse: cumq; ab Augusto ampliātū, docent

docent Suetonius & Dio. Neque solum si quis Senatorium censum non haberet, Senator legi non poterat: sed si posteaquam lectus esset, censum labefactasset, ordinem amittebat. Cic. Epist. ad Q. Valerium.

Quin etiam ætatem in legendo Senatore certam esse obseruatam, ex eo suspicari possumus, quod scribit Agellius, Prefectum vrbs ea ætate factum, quæ non esset Senatoria, & ex Cic. oration. pro lege Manilia de Pompeio. Quæ tamen hæc ætas esset, dubium videtur. Sigonius ex Valerio Max. & Ciceron. Philipp. probat, Senatoriam propè eandem fuisse cum Quæstoria. Quæsturæ autem capiendæ annus fuit vicesimus primus, vt post demonstrabitur. Rationem huius suæ sententiæ Sigon. affert etiã hanc, quod illi maxime in Senatu legi consueuerint, qui Magistratus cœpissent: Quæsturam verò primum vrbano fuisse Magistratum, extra controuersiam est. Hinc etiam intelligi potest, Senatorem legi ex ordine, nisi qui Magistratum gessisset, non fuisse solum. Quare cõgruenter Cicero sanxit in legibus suis, e Magistratibus Senatum esse oportere. Probat idem in oratione post reditum in Senatu. Est tamen illud animaduertendum, quanquã hæc omnia in aliquo constarent: non tamen idcirco necessariò Senatorem eum fuisse. Opus enim fuit lectione Censoris, vsque adeò, vt ne qui Magistratus quidem gessissent, nisi à Censoribus lecti essent, Senatores esse possent. Valerius. Neque verò legendi solum Senatoris arbitrium fuit Censorium, sed etiam prætereundi & mouendi, ita vt, quem in recitando Senatu nominassent, is lectus in Senatum, quem præterissent, idem Senatu motus putaretur. Atque hæc legendi Senatus ordinaria fuit ratio, vt & à Censoribus, & eo, quo dictum est, modo, legeretur, Appij Claudij Cæci Censoris qui libertinorum filios legit, & Fabij Buteonis Dictatoris Senatus legendi causa dicti, lectiones fuerunt extraordinariæ: sicuti & Gracchi, atque Drusi, Tribunorum pleb. Sullæ dictatoris, Cæsaris Dictatoris, Triumuirum Reip. constituendæ, & Augusti Cæsaris.

Insigne Senatorum fuit tunica lati clauis, qua ab Equitibus sunt separati, Plinius, Suetonius. Quæstus omnes in Senatore indecorus fuit, teste lege Q. Clodij Tribu. pleb. de qua Lilius, & Cicero. Denique in petendis honoribus fuerunt occupati, vnde multa ornamenta domi forsique pepererunt, Cicero pro Cluentio, & pro Posthumo. Finem capiti imponam, si prius dixero, qui Patricij minorum, qui maiorum gentium, quique Patres conscripti fuerunt: qui Princeps Senatus, & qui pedarij Senatores. Patricios maiorum gentium dictos fuisse ducentos illos Senatores à Romulo primùm lectos, eorumque progeniem, dubium non est. Eos verò, qui à Tarquinio Prisco, v. Romanorum rege ex plebeis in Patriciorum primùm ordinem allecti, & deinde Patrum numero adscripti fuerunt, Patricios minorum gentium appellatos, testis est Lilius. Allectos autem in Senatum à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis Consulibus post pulsos Vrbe Reges, Patres Conscriptos vocitatos, Lilius & Plutarchus docent, cùmque his Cornelius Tacitus, cuius hæc sunt verba: Iisdem diebus in numero Patriciorum a se iuit Cæsar vetustissimum quemque è Senatu, aut quibus clari parentes fuerant. Paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum gentium, L. Tarquinus minorum, Brutus Conscriptorum appellauerant. Sic enim legendum hunc locum monuerunt Ludouicus Viues, Guilhelmus Canterus, & nouissimè Iustus Lipsius. Alij aliter sentiunt, quorum opiniones hæc recensere non est necessè. Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectione Senatus, quæ per Censores peracto censu fiebat, primo loco recitabatur. Qui honor ferè nemini, nisi Consulari, & Censorio tribuebatur: & qui semel Principatum hunc acceperat, is, dum viuebat, locum illum etiam apud alios Censores, retinebat, nec nisi eo mortuo alius Princeps Senatus declarabatur. Pedarij Senatores qui sint docet Agellius, ex Varronis Satyra Menippæa, quod videlicet Equites quidam Pedarij Senatores appellati sint, qui nondum à Censoribus in Senatum lecti, & ita Senatores quidem propriè non fuerint, honoribus tamen populi vsi sint, & propterea in Senatum venerint, & sententiæ ius habuerint: & quia in postremis scripti essent, sententias non rogati fuerint, sed in eas, quæ principes dixissent, discesserint. Vbi etiam diuersas ab hac sententias aliorum recitat, vt, quod quidam opinati sint, Pedarios Senatores appellatos esse, qui sententiam in Senatu non verbis dixerint, sed in alienam sententiam pedibus iuerint: quidem autem, inter quos C. Bassus, eos Pedarios dictos fuisse, qui cùm Curulem Magistratum non gessissent, pedibus in curiã itauerint, non Curuli sella vesti fuerint, sicuti illi, qui Curulem Magistratum gesserant. Quorum omnium sententias improbat: priorem quidem, quod inde sequeretur, si quando Senatus consultum per discessionem fieret, omnes Senatores esse Pedarios: quia tamen vniuersi sententiã pedibus ferant: posteriorem verò ex Varrone:

Agellius
li. 14. c. 8.
Sigonius
li. 2. de antiquo iure
ciuium Romanorum
ca. 2. Cic.
li. 3. de Legib.

Valerius
Maxim.

Plin. libr.
33. cap. 2.
Sueton. in
Augusto,
& Tiber.
Liu. l. 11.
Cicero 7.
Verrina.
Liu. lib. 1.

Liu. lib. 2.
Plutar. in
Poplicola.
Corn. Tac.
cit. 11. li.
Annal.

Agel. 3. ca.
3. cap. 18.

qui scribit etiam Curulibus Magistratibus functos, si nondum à Censoribus in Senatum lecti essent, Senatores non esse. Festus scribit, Pedarium Senatorem appellatum fuisse, qui tacitus transeundo ad eum, cuius sententiam prober, quid sentiat, indicet. Hactenus de Senatoribus. Reliquum est, ut de Senatu quoque, eius potestate, & Senatusconsultis quædam addantur, quod capitibus duobus proximè sequentibus fiet.

De Senatu, & eius potestate, item per quos more maiorum, quo loco, & quo tempore Senatus habitus fuerit.

CAP. VI.

TOTUM illud Senatorum collegium, siue concilium, Senatus dictus est, cuius quæ fuerit potestas, paucis indicat Dionysius libr. 2. inquit, Senatu dignitatem ac potestatem eam addidit Romulus, ut de iis de quibus à Rege ad ipsum relatum esset, decerneret, & ferat calculum, ita ut semper plurimum obtineat sententia, & ita Senatus erat potestas in negociis ad Rempubl. pertinentibus, & alio loco scribit, lib. 6. legem semper ab Urbe condita fuisse Romæ, ut Respublica omnis in potestate Senatus esset, præter Magistratum creationem, legum lationem, & belli pacis arbitrium. Polybius verò lib. 6. pluribus eam Senatus potestatem exponit, cuius verba sunt hæc: Senatus primam æriarij potestatem habet. Etenim in ipsius arbitrio sunt & reditus & sumptus. Neque enim Quæstoribus ne ad particulares quidem usus, integrum est aliquid expendere, sine ipsorum decreto, nisi in Consules tantum: vniuersalis verò, ac maximus quisque sumptus, quales plerumque Quæstores in sacra tecta, ad publicum pertinentia, singulis quinquenniis facere solent, in Senatus est potestate, & per hunc indultum est, quicquid conceditur Censoribus. Consimiliter & quæcunque flagitia per Italiani commissa, publicam animaduersionem requirunt, ut puta proditiōis, coniurationis, veneficij, cædis dolo perpetrata, horum puniendorum cura Senatum concernit. Præterea, si quis priuatus, vel ciuitas quæpiam ex Italicis, vel conciliatione aliqua, vel æstimatione, vel auxilio, aut custodia opus habet, horum omnium procuracionem habet Senatus. Denique si legatus quædam aliquid mittenda sit extra Italiam, quæ vel conciliet quosdam, vel adhortetur, siue omninò imperet aliquid, aut accipiat, vel bellum denunciet, de his prouidet Senatus. Consimiliter cum legati Romam veniunt, quomodo tractandi sint quilibet, quidque respondendum, cuncta hæc perficiuntur per Senatum. Hactenus Polybius. Quæ omnia etiam confirmantur à Cicer. oratione in Vatiniū testem, & pro Domo sua, exceptis iis, quæ de iudiciis à Polybio dicuntur: quæ tamen sic intelligenda sunt, quod Iudices ex Senatu lectos fuisse dicere velit. Eo enim tempore, quo Polybius hæc scripsit, nondum communicata fuerunt iudicia ordini Equestri, ut alibi ostenditur, alioqui maximè obscurus hic locus esset. Non minima etiã Senatus potestas fuit, quod in Comitibus maioribus, & legibus ferendis, necessaria fuit & cognitio & auctoritas eius. Liuius li. 1. & 8. & Appian. li. 1. de bellis ciuilibus, & Dion. li. 11. & maximè commendat Senatus dignitatem ea, quæ à Plutarcho scripta sunt in Pyrrho, de Cynea, quod cum à Pyrrho Romam legatus missus esset, & inde reuersus, à Pyrrho interrogaretur, quomodo placuisset sibi Senatus Romanus: responderit, sibi Senatum illum visum fuisse concessum Regum. Sed reliqua etiam videantur.

Per quos autem Senatus more maiorum haberi & consuli confueuerit, exponit Agellius ex Varrone, dicens: Senatum haberi solitum fuisse à Dictatore, Consulibus, Prætoribus, Tribunis pleb. Interrege, & Præfecto vrbis, neq; alij, præter hos, ius fuisse facere Senatusconsultum Quoties autem usu venisset, ut omnes isti Magistratus eodem tempore Romæ essent, tum quo supra ordine scripti fuerunt, qui eorum prior aliis esset, ei potissimum Senatus consulendi ius fuisse. Extraordinario autem iure Tribunos quoque militares Consulari potestate, item Decemuiros legum scribendarum, Triumuiros etiam Reip. constituendæ, ius consulendi Senatum habuisse. Idem tradit, de Præfecto vrbis Latinarum causa dubitatum fuisse, verum ius id habuerit, sensisse tamen & Capitonæ, & Tuberonem, contra Mutium, Præfectum vrbis Latinarum causa, & Tri. ple. quanquam hi ante Atinium Plebiscitum Senatores non essent, Senatum tamen habere potuisse. Docet etiam Senatum nisi in loco per Augures constituto, quod templum appellaretur, haberi non licuisse: quodque Senatusconsultum aliis locis factum esset, iustum non fuisse, & propterea in curia Hostilia & Pompeia, & postea in Iulia, cum profana ea

Loca essent, templa fuisse per Augures constituta, ut in iis Senatusconsulta, more maiorum, iusta fieri possent. Loca autem ea Senacula dicta fuisse, habet Festus inquit: Senacula Romæ tria fuisse, in quibus Senatus haberi solitus sit, memoria prodidit Nicostriatus in lib. qui inscribitur, de Senatu habendo. Vnum, ubi nunc est ædes Concordiæ inter Capitolium & forum, in quo solebant Magistratus, ut dicit Titinius, cum senioribus deliberare. Alterum ad portam Capenam. Tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in Urbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Hæc Festus. Sed tamen etiam Magistratibus iis qui ad Urbem esse dicebantur, datum in Bellonæ templo Senatum fuisse, ex Liviō cognoscitur. Memorabile est quod Plinius scribit, cum esset nunciatum, bouem loquutum (quod frequens in priscorum prodigiis fuisse ait) Senatum sub dio haberi fuisse solitum.

Liv. libro 38. & 49.

Plin. libro

8. cap. 45.

Sueton. in

Augusto.

cap. 35.

Iulius Ca

pitolinus

in Gor-

diano.

Agell. lib.

14. cap. 7.

Seneca li.

1. de tran-

quillitate

vita.

Ceterum, ut de tempore etiam habendi Senatus aliquid dicatur, sciendum est, Senatum alium fuisse legitimum, alium indictum, Legitimus dicebatur, qui vel lege, vel more certis semper diebus habebatur, Kal. Non. Idib. Suet. ait: Sanxisse Augustum, ne plus quam bis in mense legitimum Senatus haberetur, scilicet Kalen. & Idibus. Nève Septem. bri, Octobri mense ullos adesse alios necesse esset, quam sorte ductos. Indictus autem dicebatur, qui reliquis diebus mensis, qui modò Comitiales non erant, Magistratum vocatu cogebatur, Iul. Capitolinus, Comitilibus autem diebus iccirco Senatus non dicebatur, ne Senatores à suffragio ferendo auocarentur. Præterea Agellius docet, Senatusconsultum nec ante exortum, post occasum Solem factum, ratum fuisse: Opus etiam Censorium fecisse existimatos, per quos eo tempore Senatusconsultum factum esset, quod confirmat his verbis Seneca: Maiores nostri, inquit, novam relationem post horam decimam in Senatu fieri vetabant. Quin & totum mensem Februa. legationibus exterarum gentium audiendis attributum fuisse, ex Ciceronis epistola ad Lentulum, ad Q. Fratrem, & aliis locis multis constat.

Quomodo sententiæ in Senatu & rogata, & dicta fuerint. Item de Senatusconsultis.

CAP. VII.

SENATVSCONSULTA duobus modis fieri solita, Agellius lib. 14. cap. 7. ex Sarrone docet, aut per discessionem, si consentiretur, aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas. Singulos autem debere Consuli gradatum, incipere à Consulari gradu: ex quo gradu semper quidem regulariter primum rogari solitum, qui Princeps in Senatu lectus esset. In Senatusconsulto verò per discessionem faciendo, moris fuit, ut is Magistratus, qui de aliqua re ad Senatum retulerat, diceret: Qui hoc censetis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem: quibus verbis præibat omnis causa, ne diceret: Qui non censetis, Festus, Hircius, Suetonius, Plinius Iunior, Agellius, Cicero, & alij. Quòd si singulorum sententiæ exquirende essent, tum hoc ordine procedebatur. In more erat, ut post Comititia Consularia, Consules designati primi sententias rogarentur, & eorum is prior qui priore loco declaratus esset: ante Comititia verò is qui à censoribus Princeps Senatus lectus erat: ij deinde, quos Consulibus videbatur ita tamen, ut ne Prætorium Consulari, Ædilitium Prætorio, Tribunitium Ædilitio anteferet, quemadmodum ex Sallustio, Agellio, & Cicerone quinta Philippica cognoscitur. Memorabile autem est quod Suetonius scribit in Iulio Cæsare, consuetudinem obtinuisse, ut quem ordinem rogandarum sententiarum Consul Kalendas Ianuarias tenuisset, eundem toto anno usurparet, quem tamen morem à Cæsare non observatum fuisse ibidem annotat.

Cum rogatus Senator dicere sententiam vellet, assurgebat, stansque dicebat, & non modò de ea re, de qua relatum fuisset, verum etiam quacunquē de re volebat, & quantum volebat dicendi potestatem habebat. Agellius lib. 4. cap. 10. Tacit. lib. 3. & 13. Annalium, & Plutarch. in Catone, Forma autem sententiæ dicendæ, quemadmodum ex Philoration. apparet, ferè hæc erat: Quòd verba facta sunt de literis, &c. de ea re ita censeo. Neque verò prætereundum illud est, quod Peditanus in Milonianam docet, cum aliquis in dicenda sententia duas, pluresve res complexus esset, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum à quous sedente, ut divideret, id est, ut de rebus singulis referretur. de quo more multa etiam Plinius lib. 8. Epist. ad Aristonem, & Cicero lib. 1. epistolarum ad Lentulum habent.

Ceterum qui numerus Senatorum ad Senatusconsultum faciendum necessarius fuerit, non videtur alienum ab hoc loco inquirere. Quis numerus Senatorum inde ab Urbe

condita ad Augusti tempora Romæ fuerit, capite ab hoc tertio annotatum est. Quia vero non omnes Senatores semper adfuerunt, ideò certus numerus eorum constitutus, qui necessariò præfens esset, ad Senatusconsultum faciendum. Is autem diuersus fuit, pro diuersis Reip. temporibus, Lilius ubi de Bacchanalibus loquitur, innuere videtur, Senatusconsultum fieri posse, si centum, non minùs Senatores in Senatu essent. Peditanus autem de re non ita magni momenti loquens, in Corneliana scribit, lege Cornelia cautum fuisse, ne quis in Senatu solueretur legibus, nisi ducèti adfuissent. Posterioribus temporibus 400. adfuisse oportere, docet Dio, de Augusto scribens: Cùm videret Senatum non semper frequentem conuenire, decreuit, vt eius consulta etiam à paucioribus, quàm à quadringentis fierent. Priùs enim non aliter, quàm eo numero constante, rata esse poterant. Hactenus ille. Qui igitur Senator non aderat, is legitima excusatione agebat, aut in culpa erat, teste Cicerone. Si in culpa erat, tũ multa ei indicebatur, quæ dũ solueretur, pignus ab eo capiebatur. Hinc Agellius de Varrone scribit, quod in Isagogico suo de Senatu habendo, item in Epistolis etiam de pignore capiendò disseruit, de quæ multa dicenda Senatori, qui cùm in Senatum venire deberet, non adfesset. Meminit huius moris etiam Cicero, apud què est cadere vel concidere pignora, pro ita capi, vt auctione distraherentur, & cõsumerentur. Sed pergamus ad reliqua. Discensione facta, siue sententiis singulorum exquisitis, præscribebatur Senatusconsultum. In eo autem scribendo moris erat, vt ea res, de qua rogata sententia fuerant, summam exponeretur. Exèpli gratia: Quod M. Marcellus Consul verba fecit de Pronineis D. E. R. I. C. quæ verba sic interpretatur Valerius Probus: De ea re ita censuerunt. Quòd verba facta sunt de Philosophis & Rhetoribus, D. E. R. I. C. Quòd M. Pompeius Senatum consuluit, &c. Quòd si quid Consulibus Senatus mandaret, addi solebat: Si eis (Consulibus) videatur, Donatus in Terentium. Cuius rei exemplum est in Ciceronis Philippicis: Vtique C. Pãsa, A. Hircius Coss. alter, ambòve, si eis videatur, Quæstoribus vrbanis imperèt. Quamquàm ex eodem apparet, eam interdum formulam prætermisissam. Quoniam autem Senatusconsultis intercedere Tribuni plebis poterant, propterea moris erat, vt illa clausula adderetur: Si quis huic Senatusconsulto intercesserit, Senatui placere, auctoritatem præscribi, & de ea re ad Senatum, populùmque referri. Ac si quis intercessisset, addebatur: Huic Senatusconsulto intercesserunt C. Cælius: C. Pãsa Tribuni plebis. Et tum quidem non Senatusconsultum, sed auctoritas præscripta dicebatur, Dio. Quòd si fortè vsu veniret, vt non tam multi, quàm opus erat, conuenirent, Senatus quidem habebatur, decretumque perferrebat, non tamen quasi ratum effectum habebat: sed erat auctoritas, vti Senatus sententia nota ac testata esset. Tale enim quiddam vis huius verbi declarat, quod vno verbo Græcè exprimi non potest. Idem etiam obseruatum est, si quando in loco aliquo non legitimo, aut die non idoneo, aut non legitimo edicto, sed ambrosè Senatus coactus esset, aut nonnulli Tribuni plebis intercessissent. Tum enim Senatusconsultum fieri non poterat, quid tamen placuisset, testari reliqui volebant. Hæc Dio, quibus consentanea scribit Cicero Epistolis ad Lentulum.

Dio. l. 55.

Cic. lib. 4.
ad Attic.
Epistola.
Cic. lib. 3.
de Orat.
Lamprid.
in Helio-
gabalos.

Notari quoque etiam nominatim oportuisse in cuius sententiam Senatusconsultum factum esset, colligitur ex epist. Cic. ad Atticum. Scripto Senatusconsulto, eorum omnium nomina, qui affuissent, adscribi solebant, quod notum est ex Epistola Cælij ad Cicero- nem; & ex ipso Cicer. Fieri autem id ad Consulibus pedes solitum fuisse, Lampridius sub- iungere videtur. Ex iis quæ hactenus dicta sunt, intelligi etiam potest, quæ impedimen- to fuerint, quò minus Senatusconsultum fieri potuerit, vt putat, si legitimus Senatorum numerus non adfesset: quo tempore cuius Senatori dicere Consuli licebat, numera Sena- tum. I. Cùm dies tolleretur: hoc est, cùm quis ad vsque Solis occasum orationem pro- duceret, quo tempore Senatusconsultum fieri non poterat. II. Cùm quis Tribunorum plebis moram interponeret, hoc est, tempus sibi ad deliberandum postulare. III. Cùm quis intercederet. Nam, vt scribit Agellius lib. 14. cap. 7. intercedendi, ne Senatusconsultum fieret, ins fuit iis, qui eadem potestate, qua ij qui Senatusconsultum facere vellent, maiorève essent. Memorabile autem est, quod Valerius lib. 2. cap. 2. scribit, vetustis tem- poribus ius non fuisse Tribunis plebis curiam intrare: ante valuas autem, postis sub- selliis, decreta Patrum examinasse, vt, si qua ex iis improbabant, rata esse non sine- rent. Itaque veteribus Senatusconsultis, r. litteram subscribi solitam, qua nota significa- batur, illa Tribunis plebis quoque censuisse. Lilius li. 3. etiam auctor est, anno a. v. c. ccciv. institutum à Valerio, & Horatio Coss. fuisse, vt Senatusconsulta in eadè Cereris ad Aediles plebis deferrentur, quæ ante arbitrio Consulium supprimebantur, vitiabantur.

Postea tamen ad ærarium ea delata fuisse, & Cicero 5. Philippic. Suetonius in Augusto & Tacitus libro 3. Annalium testantur. Hæc de Senatu, ex quo, ut ait Dionysius Sacerdotes & Magistratus creati sunt. Ij verò, qui Magistratum aliquem petebant, Candidati dicebantur, de quibus capite sequenti.

De Candidatis.

CAP. IIX.

Candidati dicebantur, qui Magistratum aliquem petebant: id nominis adepti à toga candida, quam gestabant, qui se Magistratum petere professi essent. Professio autem ista fiebat ad populum, ea ratione, ut quis impetrata ab aliquo Magistratu concione, vel per se, vel per amicos, oratione declararet, velle se Magistratum populi beneficio obtinere. Nemini autem prohibito erat proficere in candida toga petitionem, quia populo in candida veste supplicare, cuius liberum erat, qui se à populo obtinere posse sperabat. Sed tamen non semper habebatur ratio eorum, qui professi essent. In quo Magistratum ac Senatus cognitio locum habebat. Ne enim populus Magistratum alicui mandaret indigno, aut contra leges, publicè intererat considerari Candidatorum causas à Magistratibus & consilio publico: quæ deinde ad populum allegata, efficiebant, ut eorum tantum qui digni essent, rationem Comitibus habere vellet. Ac sæpe etiam, contra populi studia manifesta, Magistratus iudicio aut Senatus decreto excluderentur suffragiis populi nonnulli Candidati. Oportebat enim eos ante Comitiorum diem, sua nomina etiam proficere apud Magistratum illum, qui Comitibus habiturus erat. Tum si digni iudicarentur, quibus pars aliqua gubernationis Reipublicæ à populo committeretur, nomina eorum à Magistratibus recipiebantur: sin minus, non recipiebantur, neque tum populus, etiam si maximè vellet, creare eos poterat. Professio porrò, quæ integrum annum, ante Comitibus nonnunquam incipi solebat, posita erat, ut apud Ciceronem de petitione Consulatus, Q. Cicero prolixè disputat, in amicorum, & populi voluntate concilianda. Amicorum nomen latius in hoc genere patuit, quam in reliquæ vitæ consuetudine. Nam & propinqui, & necessarij, & omnino, qui aliquid voluntatis ostenderunt, inter amicos habiti sunt. Hi omnes conciliandi erant. Studia enim eorum plurimum ad petitionem valebant. Qui verò aliquid voluntatis ostenderunt, ij fermè, aut salutatores, aut deductores, aut sectatores fuerunt. Salutatores prima diei hora domum petitoris veniebant, atque salute dicta, inde discedebant. Deductores præterea tantisper expectabant, dùm illum domo exeuntè in forum deducerent, atque hi etiam observare eum dicebantur. Sectatores assidui cum eo omnibus horis erant, eiusque latera stipabant. Hic Petitorum mos erat, ut summo mane domi inambularent, ac sui copiam saluatoribus facerent. Popularis ratio, siue voluntatis populi conciliatio, quatuor habebat partes: nomenclationem, blanditiam, assiduitatem, & benignitatem. Nomenclatio eam habuit vim, ut Petitor suo quemque civem nomine appellaret ac salutaret. Fuit ergo illud in primis Petitori elaborandum, ut singulos cives nosset, eorumque nomina teneret. Si quidem, qui aut non teneret, aut oblitus est nomen alterius, is parùm eius rationem videatur ducere. Sed quoniam in tanto populo, & tantis vitæ occupationibus fieri non poterat, ut æquè omnes cogniti essent: hinc ministrum instituerunt, qui Petitori nomina omnia civium, ut quisque occurrebat, suggereret, eumque nomenclatorem vocarunt. Cicero pro Muræna monitorem, Festus factorem appellat, quòd clam veluti infarciret in aures Candidati nomina saluatorum civium. Altera pars popularis rationis est blanditia. Est autem blandè appellare, non proprio nomine, sed honestiore salutare, ut patrem, aut fratrem, aut patronum. Ad assiduitatem pertinebat ambire, prensare, ac rogare. Ambire erat circumire. Ambibant autem Petitores non solum Romæ & in foro, sed etiam in Conciliabulis Italiæ, in quibus civis multi negotiandi causa versari solebant. Prensare erat rogandi causa singulorum dextram prehendere. Rogare erat prescibus petere, ac beneficium reponere. Atque in hoc quidem munere supplicationis, vel admonitionis, aut ipsi versabantur, aut alios claros viros adhibebant, qui vices suas sustinerent, qui suffragatores dicti sunt. Ij cum virtutes Petitorum populo commemorabant, tum beneficia accepta exponebant. Attulit etiam aliquid ad hanc rationem Toga candida, qua sumpta Petitores nondum veniebant in Comitium, & in colle considebant, unde coram possent ab vnicersis videri. Narrat etiam Plutarchus in Coriolano, Petitores cum in campum descenderunt, tunicam deposuisse, siue, quemadmodum idem inquit in Problematibus, Problemate 49. ne in sinu pecuniam gestare possent, qua suffragia emerent: siue ut cicarices aduerso pectore acceptas commodius possent ostendere omnibus qui

occurrerēt: aut quemadmodum prelationibus & supplicationibus, sic etiam habitu & mutatione corporis se deprimerent. Benignitas posita in conciliando populo, congiariis dandis, prandiisque præbendis, gladiatoribus exhibendis, locis parandis, & pecuniis diuidendis, quibus muneribus dandis multi patrimoniam consumpsisse leguntur. Fuerunt etiam, qui locis tribulibus suis, cum gladiatores darentur, in foro commodandis, gratiam eorum quaesierunt. Quinetiam postremis temporibus consuetudo obtinuit, ut præsentis pecunia populi suffragia emerentur, ad eamque rem ministri adhiberentur, interpretes, sequestres, & diuiores. Interpretes, teste Asconio, erant, per quos pactio inducebatur: Sequestres, apud quos pecunia deponebatur: Diuiores, qui singulis numeros distribuebant. Hæc omnia Cicero, de petitione Consulatus, & alibi, Asconius, Plutarchus, & alij.

De Consulibus. CAP. IX.

SUPERIUM inter reliquos Reipublicæ Romanæ Magistratus ordinarios locum dignitatemque imperium, post Reges, Consules obtinebant: de quorum institutione, dignitate, & potestate, hic nobis dicendum est. Postquam Regum imperium per L. Iunij Bruti, & sociorum ipsius Tarquinij Collarini, Spuriij Lucretij, atque Valerij, qui Poplicola postea dictus est, operam, Roma excussit, re cum Patribus, vniuersoque populo deliberata: visum fuit commodissimum fore, ut deinceps, suprema potestas duobus committeretur, idque ad anni solummodò spacium: quos tum quidem Prætores (cum nondum Prætorum nomen peculiarem haberet Magistratum à Consulibus distinctum) quoddam summæ rerum præsentent, vel quoddam populo prærent, aliquot annis interpositis, Iudices à iudicando: ac tandem Consules, à consulendo, vel quoddam alios consulerent, vel quoddam ab aliis consulerentur, appellatos esse, ex Sexto Pompeio, Iustiniani Imperatoris Nouellis, Cicerone & Varrone dicitur. Græci eos *ὀψίβους* appellare maluerunt, quàm *συμβίβους*, sive *πριβίβους*: à potestate præcellentia. Hi creabantur Comitij Centuriatis, ut præcedenti libro ostensum est. Legitimus annus eius Magistratus capiendi fuit quadragesimus tertius ætatis. Nemini enim Consulatus regulariter contingebat, nisi ad minimum annos ætatis XLII. expleuisset, & prudentia atque virtute singulari conspicuus, gradatim per Quæsturam, Ædilitatem, ac Præturam antea gestam, sibi aditum fecisset ad petitionem huius inuneris. Ideò prorsus peculiare, & extraordinarium

Novell.
24.25.
Cicero libro 3. de legibus.
Varro libro 4. de lingua Lat. & libro 2. de vita populi Romæ. apud Nonium.
Vide etiam Antonij Contium libro 2. institutionum subsecularium iuris civilis, ca. 19.

quiddam fuit, quando honoris & præmij causa, aliquis ante legitimum tempus factus est Consul, quod Marco Valerio Coruino, Tito Flaminio, Scipioni, & Pompeio contigit. Nec licebat absentem aliquem Consulem creari. Qui Candidatos se prostebantur, eos oportebat esse præsentem. Inter Consulatum etiam, & Præturam ad minimum intercedebat spacium biennij: sicuti & tantundem temporis inter Ædilitatem, & Præturam interponebatur. Nec fas erat nudo anno sequente Consulem fieri, qui anno proximo hac dignitate fuerat perfunctus. Quamquam in persona Marij, propter molem ex bello Cymbrico imminens periculum hoc non fuit observatum. Et hæc quidem ad hunc modum se habuerunt, dum Respublica fuit sui iuris. Nam de eo tempore, quo cœpit Cæsaris imperium, hæc non loquimur. Rarò quoque hæc dignitas bis, aut ter in vnum quempiam collata est. Quamquam in quosdam toties collata fuisse legitur. Rariùs verò quater, aut quinque. Vnius Marij hoc est proprium, quod septies Consulatum gessit. Initio etiam hæc dignitas non nisi in Patricios conferebatur: quæ postea cum Plebeijs quoque communicari cœpit, anno ab v. c. CCCXXCVII. Annorum DXXXI. eò res deducta legitur (cum id multis annis antè, lege Licinia fuisset obtentum) ut tum primùm nouo quodam prorsus exemplo ambo Cōsules Plebeij eligerentur. Sed tamen nihilominus plerumque euenit, ut iungerentur Patricius & Plebeius.

Insignia Consulum fuerunt, sella Curulis regia, & eburnea, in qua ius dicebatur, trabea seu purpurea prætexa, listores præferentes ipsis fasces. Fuit & hoc maximæ dignitatis, quod hic Magistratus esset *ἐπίνομος*, hoc est, quo annorum solebant differentia notari: non aliter, quam apud nos. Christianos annorum series à natiuitate Saluatoris nostri sumitur.

Cæterum quæ potestas Consulum fuerit, tum multi alij, tum verò Polybius libro 6. exactè describit, cuius hæc sunt ex versione Vvolfgangi Musculi: Consules, inquit, antequam exercitus educantur, Romæ præsentem omnium publicarum actionum potestatem funguntur. His reliqui principes cuncti subiiciuntur, & obediunt, præter Tribunos plebis. Et in Senatum illi legationes ducunt, & vrgentia consilia proferunt, ac totum

edictorum (siue Senatusconsultorum) negotium ipsi exequentur. Denique quicquid per plebem, quod publica negotia concernat, perficiendum est, huius cura pertinet ad ipsos. Illorum est conuocare concionem, illorum proferre edicta (siue Senatusconsulta) illorum ea, quæ à pluribus decreta sunt, dispensare. Denique & bellicus apparatus ad eos pertinet, ac vniuersa, quæ sub cælo est, œconomia, propè Imperatoriam, ac regiam habent potestatem. Licet enim ipsis constituere millenarios Iudices (siue Tribunos militum) qui videntur imperare belli sociis, conscribere exercitus, ac seligere socios ac necessarios. Et præterea in ipsorum potestate est, quemlibet ex subditis vbi-libet commorantibus, punire. Et id quoque potestatis habent, vt sumptus ex ærario publico, quantum ipsis videtur, faciant, Quæstore ipsos ad hoc consequente, & imperata cunctanter faciente. Hactenus Polybius. Quæ omnia etiam ab aliis scriptoribus confirmantur, & à Cicerone libro 3. de Legibus paucis comprehenduntur, cum inter alias leges hanc quoque recitat: Regio imperio duo sunt, ique præcundo, iudicando, consulendo, Prætores, Iudices, Consules appellantur: militiæ summum ius habent: nemini parento: ollis salus populi suprema lex esto. Eum Magistratum, nisi interuenerint decem anni, ne quis capito. Æuitatem annali lege seruant, &c.

Restricta tamen plurimum est Consularis potestas, quod ad Senatus auctoritatem fuit alligata, & quod maturè est constituta prouocatio à Consulibus ad plebem lege Valeria. Qui consulatum gesserant, Consulares appellabantur, sicut, qui Præturam, Prætorij: qui Ædilitatem, Ædilitij: qui Quæsturam, Quæstorij. Et erat eximij honoris symbolum, dici Consulare, hoc est, agnoscij pro eo, qui dignus fuisset habitus, cui se legitimis suffragis Respublica Romana, maximæ partis orbis terrarum domina, aliquando commisit. Ex illis electi sunt, Dictatores, Magistri equitum, & Censores.

Non est hoc loco silentio prætereundum, quod de Consulibus Præuaricariis Dio libro 43. scribit, quos anno a. v. c. DCCIIIX. primum creatos fuisse docet. Eius verba sunt hæc: Consulatum, inquit, Cæsar continuò, antè etiam, quàm Urbem intraret, accepit. Non autem toto anno gessit, sed postquam in Urbem venit, eo se abdicauit, Consulèque fecit Q. Fabium, ac C. Trebonium: Fabiòque extrema Magistratus sui die mortuo, statim in residuas horas C. Caninium substituit. Hac in re dupliciter præuaricatum est à Cæsare contra instituta maiorum, quod Consulatus non toto anno, neque omni reliquo anni tempore gestus est, sed ipse viuus, ac neque legibus patriæ, neque edicto quodam iussus, eo se abdicauit, aliùmque subrogauit. Deinde quod is Caninius simul & Consul creatus est, & gessit Magistratum, & deposuit, quod Cicero cauillatus, tanta fortitudine ac cura Consulem eum in suo Magistratu vsum dixit, vt ne breuissimum quidem in eo somnum admisserit. Verùm ab eo cœptum est, vt perpauci toto anno Consulatum gererent, sed alij pauciores, alij plures menses, dièsq; prout casus tulisset, eo Magistratu fungerentur. Ac nostro quidem tempore, nemo, neq; ad integrum annum, neq; amplius duobus mensibus ferè cum Collega aliquo Consul est: in cæteris ab antiquo more nihil discrepamus. Annorum autem numerus his, qui initio eius Consules fuerunt, adscribitur, & c. Auctum verò fuisse hoc institutum à Triumuiris R. P. C. L. Marcio C. Caluissio Coss. vt ipsi gratiæ causa multos in eundem annum Consules designarent, qui in paucos menses, aut etiam dies Magistratum gererent, idem scriptor tradit alio loco his verbis: Consules electi sunt, non, vt moris erat, duo qui annum eum Magistratum gererent, sed ipsis Comititiis tum primum plures designati simul sunt. Equidè iam antè quoque, nonnulli alij in Consulatu substituti fuerant, neque mortuis, neq; per ignominiam, aut aliàs eo depositis. Verùm hi tamen ipsi ex arbitrio eorum, quibus Consulatus in totum annum mandatus fuerat, constituti: tum verò annuus Consul nullus est creatus, sed alij ad alias partes temporis eius designati, quorum primi nomen Consulem per totum annum gerebant, vt nunc quoq; fit: reliquos ij, qui Rome, aut in Italia erant, sui quemq; Magistratus tempore Consulem nominabant, reliqui aut omnes istos, aut plerosque ignorabant, iccircoque eos Consules minores appellabant. Hæc ille. Hinc Suetonius de Domitiano, cap. 2. In sex Consulatibus non nisi vnum ordinarium gessit. Quem locum Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 5. cap. 10. explicans scribit, Ordinarium Consulem dici, ex cuius nomine anni supputatio ordinaretur, id est, cuius nomen in literis, & instrumentis, & in fastis scriberetur, qui denique Kalen. Ianuar. honorem iniret. Nam, inquit, ætate Imperatorum annus in multis deuidebatur Consules: sed soli, qui anni initio inibant honorem, ordinarij censebantur, honoratioreque erant. Sic & Seneca: Consulem me fecit, sed non ordinarium. Atque tantum de Consulibus.

ANNO cccx. primi Censores constituti sunt, quòd Consules negotiorum mole impediti, vacare censendis ciuibus non poterant, ideòque totos annos septemdecim nullus fuerat habitus census. Partem igitur hanc consularis muneris, & alia quædam officia iudicârunt Patres transferenda esse in peculiarem Magistratum, cui hinc censuræ nomen est impositum, quòd ad eorum censionem, id est, arbitrium, cense-

Varr. lib. 4. de lingua Latina. Festus. retur populus, vel quòd quisque rem suam tanti æstimare solitus sit, quantum illi censuissent. Liuius lib. 4. scribit: Censores eos dictos, quòd censui præessent. Fuit hic vnus de Magistratibus maioribus, & Romanæ Reipublicæ propter disciplinæ custodiam, cuius seuera cura Censoribus inter cætera, sine prouocatione commissæ fuit, admodum salutaris. Ipsorum officium erat describere facultates cuiusque ciuis, obseruare singulorum hominum, etiam eorum, qui Senatorij, aut Equestris erant ordinis, mores & vitam: & notare ignominia ciuem quemcumque: Senatorem loco mouere, & Equiti adimere equum, & anulum, si quid in vita eius deprehenderet honestati contrarium, tollere quoque omnia, quæ probitati morum pestem, & perniciem illatura videbantur, vnde Magistri morum solebant nominari. Si quis etiam, ait Agellius lib. 4. cap. 12. agrum suum passus fuerat sordescere, eumque indiligenter curabat, ac neque arauerat, neque purgauerat, siue quis arborem suam vineamque habuerat derelictam, non is sine pœna fuit: sed erat opus censorium, Censorisque ararium faciebant. Item si quis Eques Romanus equum haberet gracilentum, aut parum nitidum visus erat, impolitiz, id est, incuriæ notabatur. Plinius libro 34. cap. 6. scribit, statuas circa forû omnes, quæ non essent populi aut Senatus sententia positæ, per Censores Scipionem & Popiliû sublatas fuisse, ne scilicet quis temerè sibi honores, & eorum insignia vendicaret. Et alibi Plinius libro 33. cap. 4. docet quomodo lege Censoria de numero metallicorum hominum, ne nimis multi ad aurifodinas adhiberentur, fuerit constitutum. Apud eundem lib. 35. cap. 17. legitur etiam, Fullonibus modum in pingendis vestibus à Censoribus fuisse præfixitum. Porro, vt constaret quinam è Senatu, aut ordine Equestri reciterentur, vtitatum erat, peracto censu recitare omnium Senatorum, qui tali ordine digni haberentur, postea & Equitum nomina: vbi, qui in recitatione præteriti erant, sua dignitate exiti intelligebantur. In Senatorum catalogo eximius honos erat primo loco recitari. Quod ideò notandum est, quia talis vocabatur ob eam dignitatem Princeps Senatus, de quo supra. Eadem ratione princeps Equestris ordinis dicebatur is, quem Censores primo loco scriperant in Equitum tabulis, siue catalogo. Hoc tamen etiam obseruandum, quòd licet quis à Censoribus esset notatus, non tamen propterea fuerit ve infamis per omnem vitam à reditu ad honores exclusus. Eum enim vel successores, vel Iudices, re cognita & iudicata (si quidem Censores plerunque fama solummodò laborantem, etiam si causam non dixisset, ab officio remouebant) vel populus iis suum locum reddens, aut nouum honoris gradum decernens, poterat restituere. Et habent Valerius libro 2. capite 9. ac Cicero pro Cluentio duo exempla virorum, qui per Censores è Senatu eiekti, postmodum ipsi ad censoriam dignitatem peruenierunt, vbi multa de censoriæ animaduersionis correctione afferunt. Et Valerius grauitè ait in illis duobus, qui ita notati fuerant, ignominiam virtutem acuisse: Rubore enim eius excitatos omnibus viribus incubuisse, vt digni ciuibus viderentur, quibus dari potius, quàm obijci censura deberet. Sed & alia ad Censuram munus pertinebant, vt puta, addere tribus, tueri vrbis templa, vias, pontes, aquarum ductus, & alia quædam publica ædificia: elocare item vestigalia, & fundos publicanis, quod in conspectu populi Romani fieri oportebat, vt ex Cicerone, oratione 1. in Rullum patet. Precia quoque Sacrificiorum procurare, & alere sacros anfers, lustrum condere. Habuerunt etiam potestatem leges condendi, aut abrogandi, & cognoscendi de certis causis, vt de matrimonialibus: Equitibus quoque emeritis vocationem dederunt: quorum omnium probationem qui desiderat, legat Liuium, Plutarchum, Valerium, Agellium, Plinium, & alios. Cicero libro 3. de Legibus paucis verbis hæc omnia complectitur, quando de Censuræ munere eiusmodi legem proponit: Censores populi auitates, soboles, familias, pecuniisque censento. Vrbis templa, vias, aquas, ærarium, vestigalia tuentor: populi que partes in tribus distribuunt: exin pecunias, auitates, ordines partiuntor: Equitum peditumque prolem describuntor: cælibes esse prohibentor: mores populi reguntor: probum in Senatu ne relinquuntor: bini suntor: Magistratum quinquennium habentor: reliqui Magistratus

tus anni sunt: eaque potestas semper esto, &c.

Fuit autem obseruatum, vt ad hoc munus non eligerentur, nisi duo viri, virtute & auctoritate insignes, & vt plurimum Consulares: nec post Martium Censorium vlli licuit bis hanc dignitatem capere. Cùm etiam Censor moreretur, id pro infauitissimo habebatur omine: propterea quòd eo anno, quo Roma à Gallis occupata est, mors Censoris calamitatem eam præcesserat. Ideòque post occupatam à Gallis Vrbe[m], tanta religione obitus Censoris accipiebatur, vt confestim Collegam quoque Magistratu illo abire oporteret, nec quisquam in demortui locum sufficeretur. Liuius lib. 4. 5. 6. 9. Plutarchus in vitis.

Creabantur autem quinto quoque anno, Liuius lib. 4. & 9. Et quanquam primis & posterioribus temporibus integro quinquennio, quod spacium Iustrum dicebatur, Magistratum retinereat: tamen anno Urbis cccxi. Mamercinus Dictator eam potestatem annuam, & semestrem fecit.

Communicatus fuit hic Magistratus, qui initio solis Patricijs fuit delatus, cum plebe, anno Urbis cdi. Liuius libro 7.

Cæterùm cùm ingratum sit licetiam quærentibus, rigidiore disciplina custodia contineri: iccirco accidit, vt aliquando, & vt verisimile est, post annum Urbis dclxvii. intermitteretur censura, quæ tamen anno dcccxi. est restituta. Clodium quoque Tribunum inter cæteros perniciosos conatus censuram tantum non sustulisse, cum legem tulisset, ne quem Censores Senatu mouerent, nèue qua ignominia afficerent, nisi qui apud Tribunos accusatus, & illorum quoque sententia damnatus esset, ex Dione lib. 38. & 40. & Cicerone in Pisonem, & pro Sestio intelligitur. Sed anno cc∞i. Q. Metellus Scipio, Pompeij in Consulatu collega, eam denuò integram reddidit Reipublice: quæ postea vsque ad Decij Imperatoris tempora retenta est, vsurpantibus sibi hunc honorem ipsi Imperatoribus non tamen omnibus. Et scribit Dio lib. 54. de iis, qui postrema de personis priuatis Censores fuerunt, sub Augusto Cæsare, tribunal ipsorum, cùm prima Magistratus die conscenderent, corruisse, & contractum esse, omine non obscuro, quòd deinceps eorum similes censuram non essent gesturi. Apud Halicarnassum li. i. etiam mentio fit commentariorum, quos Censores in sua familia reliquerint, vbi scribit: Sicut apparet, cùm ex alijs multis, tum ex Censoris commentarijs, quos à Patribus filij per manus accipiunt, & ipsi posteris pari cura tradunt, haud secus quàm sacra paterna, & gentilitia. Hi per viros illustres seruantur in familijs Censoris. Hactenus ille.

De Prætoribus.

CAP. XI.

CONSULES primùm Prætores appellatos fuisse à præeundo, antè dictum est, restantibus id Festo, Iustiniano Imperatore, & Varrone lib. 4. de ling. Latina, qui inquit, Prætores dictum eum, qui præiret iure & exercitu. Dixisse enim Consules primis temporibus ius, ex plurimis Liuij, Dionysij, & aliorum locis est manifestum. Post autem, vt scribit Pomponius ff. tit. 2. de origine iuris. l. 2. anno a. v. c. cccxxcvi. cùm Consules auocarentur à bellis finitimis, neque esset qui in ciuitate ius reddere posset, factum est, vt Prætor quoque crearetur, qui ius in Vrbe diceret: quod idem etiam Liuius lib. 6. testatur. De hoc Cicero lib. 3. de Legibus: iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicariue iubeat, Prætor esto: is iuris ciuilius custos esto: huic potestati parento. Post aliquot verò annos, non sufficiente eo Prætores, quòd multa turba peregrinorum, ad ius petendum in Vrbe veniret, creatus est & alius Prætor. Ita Prætores duo facti: vnus qui ciuibus, alter qui peregrinis ius diceret. Vnde ille vrbano, hic peregrinus vocatus. Quod factum post dxli. annum fuisse Liuius epitoma lib. 19. ostendit. Hi Comitibus Centuriatis creati, à populo iurisdictionem, sed incertam, accipiebant. Vbi verò designati erant, ex Senatusconsulto duas iurisdictiones, vrbanoam, & peregrinam, sortiebantur, quàmque forte adepti erant, eam exercebant. Itaque licet apud Liuium legere, quotannis iurisdictiones in sortem coniectas, easque Prætores designatos sortiri iussos. Factum tamen aliquando est, vt ambas iurisdictiones vnus Prætor ex Senatusconsulto sortitus sit, easque exercuerit: idque non antiquis solùm temporibus, quorum testis est Liuius, sed etiam vltimis. Cæterùm Prætores, priusquam ius dicerent, vt cuique notum esset, quemadmodum anno suo, ius dicturi essent, in albo edictum constituiebant, atque proponebant (quod ab edicendo, id est, antè denunciando, ac prædicendo sic dictum est) quasi tanto antè populo denunciaret, quæ esset in iure dicendo obseruaturus. Hoc autem initio Magistratu, habita soneione, & iuratus in leges faciebat, teste

Cicerone libr. 2. de Finibus Iuris dicundi munus tribus hisce continebatur verbis: Do, A Dico, Addico, de quibus libro de Iudiciis Insignia Prætorum, quibus utebantur, fuerunt: prætexta, sella Curulis, hasta, & ministri, scribæ scilicet accensi & lictores. Prætexta fuit toga purpura prætexta, quam Kalendis Ianuariis in Capitolio, votis solemnibus nuncupatis, vnà cum cæteris insignibus acceperunt, quod eis commune cum Consulibus fuit. Sella Curulis fuit sella eburnea, qua in publico & priuato loco sedendi causa utebantur. Propria autem Prætorum insignia duo fuere, hasta, & gladius: illa ad iurisdictionem, hic ad quæstionem significandam. Cyprianus epistolarum libro 2. Seneca de breuitate vitæ. Lictoribus duobus Prætor vrbanus vsus est, teste Cenforino de Die natali. Polybius tamen & Plutarchus eidem sex lictores datos tradunt. Vfus scribarum fuit, vt in tabulas actiones referrent: Accensorum, vt citarent, & horam esse tertiam, aut meridiem admonerent: Lictorum, vt coercerent, aut summouerent. Cæterum licet hi duo Prætores, vrbanus & peregrinus, parem potestatem habuerint, ideoque alter alterius decreto intercedere potuerit, teste Aseonio in 3. Verrinam, si quis eos appellaret: dignitas tamen vrbani maior fuit, quam ob causam Prætor vrbanus maior, peregrinus minor appellatus fuit. Hotomanus tres ferè differentias inter Prætorum vrbani, & peregrinam fuisse tradit: Primam, quod soli ciues Rom. agere apud vrbani potuerint, peregrini non item. Alteram, quod apud vrbani lege ageretur, apud peregrinum autem nequaquam. Tertiam, quod Prætor vrbanus edictum in albo proponeret, quibus de rebus ius anno suo dicitur esset: cum alter nusquam legatur proposuisse, sed (vt idem opinatur) ex Vrbano edicto ius diceret. Et hæc quidem de duobus Prætoribus, qui primum soli creati fuerunt, & iudiciis priuatis præfuerunt. Publicis enim iudiciis primis temporibus ante constitutas quæstiones perpetuas solebant illi præesse, quos populus creasset, Quæstiores (Pomponius Quæstiores Parricidij appellat) vt quodque crimen publica animaduersione dignum inciderat: aut verò ab aliquo Magistratu ad populum vocabatur is, quo cum iudicio publico agendum esse videbatur. At post constitutas quæstiones perpetuas (quod Cicero in Bruto factum esse ait Cenforino & Manlio Coss. qui est annus Vrbis DCV.) ad Sullæ vsque tempora sex Prætores creati fuerunt, quorum duo, vrbani & peregrini, de priuatis causis egerunt: reliqui quatuor iudicia publica exercuerunt, ea nimirum, de quibus non videbatur extra ordinem quærendum esse: vnus de repetundis, alter de ambitu, tertius de maiestate, quartus de peculatu. Nam propterea quæstiones perpetuæ dicebantur, tum, quod lege erat præscripta quedam forma perpetua iudicij de his rebus exercendi, vt noua semper lege non opus esset: tum verò, quod annuam prouinciam in his quæstionibus exercendis illi Prætores peragerent: non, quemadmodum antè fieri solebat, vt, cum ita casus tulisset, vt quærendum videretur, tum primum crearetur, qui quæreret, statimque hoc absoluto iudicio potestatem de eadem re quærendi non haberet. L. verò Cornelius Sulla Dictator, cum videret non satis esse aucto perpetuarum quæstionum numero, vt quatuor modò Prætores publicis iudiciis præessent, adiecit alios quatuor, vt vult Pomponius: atque ita decem Prætores cœperunt Romæ esse, quorum duo, vrbani & peregrini, priuatis potissimum iudiciis præerant: reliqui octo quæstionibus publicis. Erant autem, si Pomponium ff. tit. 2. de origine iuris, l. 2. sequamur, illi octo Prætores, quos ex Ciceronis oratione pro Cluentio colligere ferè possumus, duo qui inter Sicarios ius dicerent: vnus qui de repetundis quæreret, alius qui de peculatu: alius qui de ambitu, alius qui de falso: alius qui de maiestate, alius qui de vi. Quidam tamen volunt, quatuor quidem Prætores à Sulla Felice prioribus additos, verum ex iis tantum duos retentos, atque ita Sullæ tempore octo Prætores creatos fuisse, quibus duo Prætores Cereales à Cæsare Dictatore addit, testibus Tranquillo, Dione & Pomponio: ab Augusto item duo, testibus iisdem & Tacito, & à Claudio Imperatore duo, qui de fideicommissio ius dicerent: quorum tamen vnum detraxerit Titus, in cuius locum restituerit Nerva, qui inter fisci & priuatos ius diceret, & postremum adiectus Prætor tutelaris à Marco Imperatore, vt habet Iulius Capitolinus, quindecim Prætorum numerum effecerint.

De Imperatoribus, Cæsaribus, Augustis, donatis Tribunitia potestate.

C A P. X I I.

Postquam Respublica Romana, eiectis Regibus, per annos CDXLVII. vt habet Sex. Rufus, & alij, à Consulibus, Decemuiris legibus scribendis, & Tribunis militum Consulari-

sularibus fuisset gubernata, secuta alia est eius mutatio, & summa potestas, quæ hæcenus penes populum fuerat, in vnum translata, atque ita popularis Reipublicæ status in Monarchiam conuersus est, hac quidem ratione. Cum C. Iulius Cæsar deuictis Pompeij in Hispania filiis, & reliquiis civilis belli confectis, Romam reuersus esset: Senatus, qui magna ex parte Pompeium secutus fuerat, metuens ne ipse victoria elatus, crudele quid in se statueret, nouos quosdam, ac singulares honores decreuit, inter quos fuerunt hi vel precipui: vt Pater Patriæ diceretur, Consul in decennium (quæ tamen honorem post aspernatus est) Dictator in perpetuum esset, Sacrosanctus haberetur: Quinctilis mensis ab eius nomine Iulius appellaretur: Vt Comitia Tributa in sua haberet potestate: In acta sua Magistratus inuentes irarent: & vt Imperator appellaretur. Quæ omnia post necem Iulij in Octauius, postquam Triumviratum deposuisset, sunt confirmata, & alia insuper addita. Nam & ipse Imperator esse dictus. Quam quidem appellationem Suetonius in Tiberio scribit, Prænomen fuisse, quo primum Iulius Cæsar, deinde filij eius, ac nepotes Senatusconsulto sint affecti. Intelligi autem Imperatoris vocabulo non eum voluerunt, qui re bene gesta id nominis, vel militari studio, vel Senatus auctoritate consequutus, sed qui potentiam & auctoritatem in Republica summam adeptus esset: quo factum, vt quotquot post Octavianum summum ius in Republica obtinuerunt, Imperatores appellarentur. Quanquam etiam prior huius tituli vsus non penitus abolitus, sed tum in alijs, tum in ipsis Principibus fuerit retentus, & obseruatus, cum scilicet, rebus in bellis præclare gestis, pro victoriarum numero Imperatores i. ii. iii. iiii. v. nuncuparentur. Quemadmodum de Octauius legimus, quod xx. (id est, viciesimum) Imperator propter res præclare gestas, & toties reportatam ex bellis victoriam, fuerit appellatus. Iidem etiam Augusti dicti sunt, quo nomine primum Octavianum appellatum fuisse, Dio libro 53. Suetonius in Augusto, & alij tradunt. Cum enim Senatus & populus Romanus cum singulari aliquo nomine ornare vellent, & alij censerent, Romulum eum appellari oportere, quia & ipse conditor Urbis esset, quo quidem nomine, Octavianum valde delectatum fuisse scribitur: ne tamen ea occasione in suspicionem regni incideret, præualuit ipsa Munatij Planci sententia, vt Augustus potius vocaretur, non tantum nouo, sed etiam ampliore cognomine: quod loca quoque religiosa, & in quibus auguratio quid consecratur, & omnia quæ maximo honore digna sunt, Augusta dicantur. Censorinus a. d. xvi. Kalend. Februar. alij Idibus Ianuarijs id factum fuisse scribunt, Cn. Octauius vii. M. Vispanio Agrippa Coss.

Præter hæc, quæ commemorauimus, Tribunitia etiam potestate Imperatores donabantur, Pontifices Maximi creabantur, & Patres Patriæ appellabantur. De quibus omnibus & de potestate, quæ his ipsis appellationibus ad eos deferebatur, eleganter & prolixè scribit Dio, cuius verba, cum ad intelligendam Imperatorum potestatem maximè faciant, omnino adscribenda esse putauimus. Sic autem Dio lib. 53. Imperatores omnia, quæ in populari forma Reipublicæ multum valuerant, Senatu, populoque volentibus, ea cum ipsis nominibus in se recipiunt, excepta Dictatura. Consules enim fiunt sæpenumerò, & quoties extra pomerium sunt, Proconsules dicuntur, nomenque Imperatoris non modò, si qui aliquam victoriam retulerint, sed & aliàs reliqui omnes ad significandam plenam suam, & perfectam potentiam, semper gerunt, loco nominis Regij, & Dictatoris: quæ semel è Republica sublata, vt non imponunt sibi, ita eorum vim ac rem ipsam Imperatorio titulo confirmant. Horum nominum ratione exercitus scribendi, pecuniam conficiendi, bella suscipiendi, pacem faciendi, peregrinis atque vrbans rebus perpetua, & in omnia valente potestate, imperandi, atque etiam intra pomerium Equites, Senatorisque necandi, aliisque omnia quæ Consulibus, aliisque cum pleno Imperio Magistratibus facere licet, agendi ius habent. Ex Censoria autem appellatione in vitam & mores inquirendi, census agendi, in Equestrem ac Senatorium ordinem adscribendi, aliisque ex iis remouendi pro suo arbitrio licentiam consequuntur. Quod autem omnibus Sacerdotijs inaugurati sunt, ac plerisque in ea collegia adsciscunt, semper vnus eorum (si quidem duo, vel tres nonnunquam simul Imperatores sunt) summum Pontificatum gerit: eo fit, vt omnes religiones, & sacrificia in sua habeant manu. At Tribunitia potestas, quam præclarissimum quisque Imperator habuit, efficit, vt intercedere iis, quæ ab alijs contra ipsorum placitum mouentur, possint, ac sacrosancti sint, ita vt si vel minimo sermone se ab aliquo lætos existiment, indicta eum causa, tanquam qui se piaculo obstrinxerit, necare

queant. Gerere quidem Tribunatum plebis nefas ducunt Imperatores, cum utique ipsi Patricij sint, omnem verò Tribunitiam potestatem, quantavniquam maxima fuit, accipiunt: & quia quotannis eam cum Tribunis plebis eius annirenouant, annorum Imperij ipsorum hinc summa concipi solet. Hæc igitur singula, cum legibus fuerint stabilita in ea Reipublicæ institutione, qua penes populum est summa rerum, Imperatores cum ipsis nominibus sibi sumunt, vt nihil sibi à subditis non datum habere videantur. Aliud porro quoddam ius habent, nulli unquam Romano apertè & in omnibus rebus concessum. Legibus enim soluti sunt Imperatores: quo ipso solo, & ea quæ retulimus, ac reliqua etiam omnia agendi, licentia eis datur. Ad hunc itaque modum, ratione eorum nominum, quæ in populari ciuitatis statu vsurpantur, omnem totius Reipublicæ potestatem accipiunt, ac regiam etiam, nisi quòd inuidiam nominis vitant. Nam Cæsaris, & Augusti vocabula, nihil eis quidem ea potentia adiiciunt peculiariter, sed alterum successiorem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat. Patris autem nomen, tamen aliquod ius in subditos tribuit, quale est parentum in liberos: tamen initio non in hunc finem eis impositum est, sed honoris gratia, utque admonitioni esset ipsis, vt subditos liberorum loco, hique rursus ipsos veluti parentes suos charos haberent. Hæc sunt appellationes istæ, quibus Imperatores secundum leges, ac instituta nostri etiam temporis vtuntur: nostræ verò ætate, omnia eis hæc tribuuntur, Censorio excepto: ac olim singula ex legibus decreta eis sunt. Hastenus Dio. Breuius Zonaras Annalium Tomo 2. Omnis autem, inquit, potestas, quæ Consulium, Tribunorum plebis, Censorum, cæterorum denique omnium olim fuerat, in Imperatores est translata: atque illud etiam eis datum, vt legibus soluti essent, nec vllò præscripto tenerentur. Ex quibus intelligitur, quanta Imperatores potestate præditi fuerint: quæ quidem potestas, vt & hoc addam, ipsis quando iam ab exercitu Imperatores proclamati & consulari (id enim plerumque primum fieri solitum legimus) & à Senatu comprobati fuerant, lege Regia, quæ quòd sublato vetere Comitiorum more, à Senatu comprobatis fuerat, lege Regia, quæ quòd sublato vetere Comitiorum more, à Senatu ferebatur, nonnunquam etiam Senatusconsultum dicitur, tributa fuit, teste præter alios Cornelio Tacito lib. 12. Annalium, qui de Nerone sic scribit: Illatusque castris Nero, & congruentia temporis præfatus, promisso donatio, ad exemplum paternæ largitionis, Imperator consalutatur. Sententiam militum secuta Patrum consulta. Et de Vespasiano: At Romæ Senatus cuncta Principibus solita, Vespasiano decernit, &c. Qualis autem ea lex fuerit ex fragmento legis de Vespasiani Imperio, quod ærea tabula incisum, adhuc hodie in Laterani Basilica asseruari dicitur, & ad quam legem Cornelius Tacitus iis verbis, quæ de Vespasiano paulò antè citauimus, respexisse videtur, aliquo modo intelligi potest: quod, vt gratiam aliquam ab hærum rerum studiosis incam, libet hæc adscribere, ac tum hunc de Imperatoris potestate tractatum concludere: Fragmentum verò illud est huiusmodi.

FOEDYSE CVM QVIBVS VOLET, FACERE LICEAT, ITA VTI, LICVIT DIVO AVG. TI. IVLIO CAESARI AVG. TIBERIOQVE CLAVDIO CAESARI AVGVST. GERMANICO, VTIQVE EI SENATVM HABERE, RELATIONEM FACERE, REMIT TERE, SENATVS CONSVLTA PER RELATIONEM, DISCESSIONEMQVE FACERE LICEAT, ITA VTI LICVIT D. AVG. TIB. IVL. CAESARI TIB. CLAVDIO CAESARI AVG. GERMANICO. VTIQVE CVM EX VOLVNTATE, AVCTORITATE, IVSSV, MANDATQVE EIVS, PRAESENTE VE EO SENATVS HABEBITVR, OMNIVM RERV IVS PERINDE HABEAT VR, SERVET VR, AC SI E LEGE SENATVS EDICTVS ESSET, HABERET VR. VTIQVE, QVOS MAGISTRATVM, POTESTATEM, IMPERIVM, CVRATIONEMVE CVIVS REI PETENTES SENATVI, POPVLOQVE ROMANO COMMENDAVERIT, QVIBVSVE SVFFRAGATIONEM SVAM DEDERIT, PROMISERIT, EORVM COMITIIS QVIBVSQVE EXTRA ORDINEM RATIO HABEAT VR. VTIQVE EI FINES POMERII PROFERRE, CVM EX REPUBLICA CENSEBIT ESSE, LICEAT. ITA VTI LICVIT TI. CLAVDIO CAESARI AVG. GERMANICO. VTIQVE QVAECVNQVE EX VSV REIPUBLICAE, MAIESTATE DIVINARVM, HVMANARVM, PVBLICARVM, PRIVATARVMQVE RERV ESSE CENSEBIT, ELAGERE, FACERE IVS POTESTASQVE SIT. ITA VTI DIVO AVG. TIBERIOQVE IVLIO CAESARI AVG. TIBERIOQVE CLAVDIO CAESARI AVG. GERMANICO FVIT. VTIQVE QVIBVS LEGIBVS PLEBEIV SCIPTIS SCRIPTVM FVIT, NE DIVVS AVG. TIBERIVSVE IVLIVS CAESAR AVG. TI-

Tacitus
4. Historiarum.

Vide Marium Sallamonii
libr. 6. de Principatu. & Antonium Vaccam à capite filicis, volumine 1. expositio nem locorum obscuriorum & paratitlorum in Pandectis ad tit. 4. libr. 1. Quod principi

BERIVSVE CLAVDIVS CAESAR AVGVST. GERMANICVS TENERENTVR IIS LEGIBVS, PLEBISQ. SCITIS IMP. CAESAR VESPASIANVS SOLVTVS SIT. QVAE QVE EX QVAQVE LEGE, ROGATIONE DIVVM AVGV. TIBERIVMVE IVLIVM CAESAREM AVGV. TIBERIVMVE CLAVDIVM CAESAREM AVGV. GERMANICVM FACERE OPORTVIT: EA OMNIA IMP. CAESARE VESPASIANO AVGV. FACERE LICEAT. VT IQVE QVAE ANTE HANC LEGEM ROGATAM ACTA, GESTA, DECRETA, IMPERATA AB IMP. CAESARE VESPASIANO AVGV. IVSSV, MANDATVVE EIVS A QVOQVE SVNT: EA PERINDE IVSTA, RATAQ. SINT, AC SI POPVLI, PLEBISVE IVSSV ACTA ESSENT. Sanctio. SI QVIS HVIVSCE LEGIS ERGO ADVERSVS LEGES, ROGATIONES, PLEBISVE SCITA, SENATVSVE CONSVLTA FECIT, FECERIT, SIVE, QVOD EVM EX LEGE, ROGATIONE, PLEBISVE SCITO, S. VE. C. FACERE OPORTEBIT, NON FECERIT, HVIVS LEGIS ERGO, ID EI NE FRAVDI ESTO, NEVE QVID OB EAM REM POPVLO DARE DEBETO, NEVE DE EA RE CVI ACTIO, NEVE IVDICATIO ESTO, NEVE QVIS DE EA RE APVD SE AGI SINITO.

De Principibus iuuentutis, Caesaribus, & nobilissimis Caesaribus.

C A P. XIII.

NON erant hi propriè Magistratus, sed tamen ad capiendos Magistratus designabantur: idèoque nolui eos hoc in loco silentio præterire. Consueverant Imperatores ex filiis, vel nepotibus, vel aliis sanguine iunctis, vnum atque alterum, quorum præclaram indolem conspexerant, creare, ad quos Imperium transferri volebant: eosque primùm Principes iuuentutis, post extincta ferè Cæsarum familia, Cæsares, tandem nobilissimos Cæsares appellabant. Primus huius instituti fuit auctor Octavius Augustus, de quo sic Cornel. Tacitus lib. 1. Annal. Augustus subsidia dominationi Claudium Marcellum fororis filium, admodùm adolescentem, Pontificatu & Curuli Ædilitate: M. Agrippam ignobilem loco, bonum militia, & victoriæ socium, geminatis Consulatus extulit: mox defuncto Marcello, generum sumpsit: Tiberium Neronem, & Claudium Drusum priuignos Imperatoriis nominibus auxit, integra etiamdum domo sua. Nam genitos Agrippa Caium ac Lucium in familiam Cæsarum induxerat: nec dum posita puerili prætexta, Principes iuuentutis appellari: destinare Consules specie reculantis, flagrantissimè cupierat. Hæc Tacitus. Ex quibus hoc intelligitur, Octavianum Augustum primùm auctore esse huius instituti, quod deinde reliqui Imp. retinuerunt, ut, quem vellent successorem habere adoptarent, Principem iuuentutis nuncuparent, ac deinde variis honoribus, Consulatus, Pontificatu, Tribunitiâ etiam potestate, & aliis ornarent. Sic Nero Princeps iuuentutis à Claudio dictus est. Et extant in Huberti Goltziji Augusto numismata aliquot cum his inscriptionibus: C. L. CAESARES, AVGVSTI. F. COSS. DESIG. PRINC. IVENT. item, C. CAESAR, AVGVSTI F. PONT. COSS. DES. PRINC. IVENT. item, L. CAESAR AVGVSTI F. AVGV. COSS. DES. PRINC. IVENT. &c. vt taceam de lapidum inscriptionibus, quas & Hubertus Goltzius & Onuphr. Panuinius adducunt. Aliquantò post, translato imperio à Cæsarum familia ad alios, ij, qui ab Imperatoribus adoptati, & successores destinati erant, non ampliùs Principes iuuentutis, sed Cæsares tantum appellabantur, nouo prorsus more, cum ex Cæsarum familia non essent, atque ita posterioribus temporibus Cæsarum appellatio non familie, sed dignitatis fuit. Docet hoc Ælius Spartianus in Ælio Vero, his verbis: Ælius Verus ab Adriano adoptatus, nihil habet in sua vita memorabile, nisi quodd tantum Cæsar est appellatus, non testamento, vt antea solebat, neque eo modo, quo Traianus est adoptatus: sed eo propè genere, quo nostris temporibus à vestra clementia (de Diocletiano loquitur) Maximianus, atque Constantius Cæsares dicti sunt, quasi quidam Principum filij viri, & destinati Augustæ Maiestatis hæredes, &c. Idem Orosius libro 7. capite 25. confirmat, eodem modo de Diocletiano scribens, quodd Maximianum Cæsarem legerit, & post eundem ex Cæsare Augustum fecerit, atque in eius locum Constantium & Maximianum Galerium Cæsares legerit. Non addam plura testimonia, quorum plena est illorum temporum hystoria. Retinuerunt autem hoc nomen etiam tum, cum ad Imperatoriâ Maiestatis fastigium pertenerunt. Nouissimè Cæsares nobilissimi appellati sunt, vt ex Fastis Onuphr. Panuiniij & imaginibus Imp. quas: ex antiquis numismatibus Iac. de Strada Mantuanus Fastis illis adiecit, liquidè.

ad tit. 4. li. 1. Quod principi placuit, &c. Georgius Fabricius Antiquitatum libro 1. scribit, videri hæc alteram tabula partem esse, priore amissa.

cognosci, vt de aliis taceam, potest. Fuerunt ergo tum Principes iuuentutis, Cæsares & nobilissimi Cæsares, iidem, qui hodiè Reges Romanorum.

De Præfecto Urbis.

C A P. XIV.

PRÆFECTVS Urbis, de quo hoc capite agendum, Magistratus est ordinarius, primum ab Octauio Augusto, consilio Mecœnatis institutus, testibus Suetonio in Augusto, Dio, lib. 52. & aliis. Occasio eius creandi, dignitas & munia facile intelligi possunt ex Oratione Mecœnatis ad Augustum, qua suadet, imò hortatur eum, vt solus Imperium retineat: & simul rationem constituendæ Reipubl. monstrat, vbi inter alia dicit, Præfectum Urbis ex primariis viris quendam creandum esse, qui omnes Magistratus, quos geri ante hunc conueniret, gessisset: non, vt per absentiam Magistratum Rempubli- cam administraret: sed vt cum reliquis in rebus Vrbi præesset, tum causas quoque eas, quibus prouocatio competeret, capitalésque etiam omnes, paucis exceptis, in Vrbe ac extra eam, vsque ad xxxi. millia passuum diiudicaret, &c. Huius igitur sapientissimi viri consilium Augustus secutus, vbi Reipublicæ curam & gubernationem omnem in se recepit, Præfectum Urbis instituit, quem etiam sequentes Imperatores retinuerunt. Plurima eius officia Vlpianus ff. de officio Præfecti Urbis, ex epistola Diui Seueri Augusti, ad Fabium Cilionem Præfecti Urbis recenset, quorum hæc ferè sunt præcipua, vt seruo- rum de dominis querelas, vicissimque horum in illos criminationes audiret: Vt patronis de libertis ingratas querentibus ius diceret: Vt de tutorum, curatorum ve criminib. cognosceret: Vt nummulariorum, argentariorumque fraudes coërceret: Vt carnis curam gereret: Vt quietem in populo procuraret, illicitaque Collegia coërceret: Vt spectaculorum disciplinæ præesset. Denique quicquid non modò intra Urbem, verùm etiam intra centesimum ab Vrbe lapidem commissum esset, animaduerteret: sic, vt & Vrbe, & Italia interdicensi potestatem haberet, itémque in Insulam deportandi. Hæc pluribus Vlpianus explicat. Primum Præfectus Urbis hac potestate ab Octauio Augusto creatus est Cilnius Mecœnas Equestris ordinis, eum secutus Messala Coruinus, tũ Taurus Statilius, dein. L. Piso, vt est apud Tacitum lib. 6. Annalium. Cæterùm constituto hoc nouo & ordinario Magistratu, non planè abolitus est vetus ille, quando Præfectus Urbis Latinarum causa creabatur: sed retentus etiam Augusti, & aliquot sequentium Imperatorum temporibus est, vti ex Tacito ibidem constat. De eo igitur capite sequenti agemus. Sequuntur Magistratus maiores extra ordinem.

De Præfecto Urbis absente ordinario Magistratu.

C A P. XV.

QVI extraordinarij Magistratus fuerint, ex superioribus intelligi potest, videlicet, qui non singulis annis creati fuerunt, nec annuam habuerunt potestatem, sed qui tum demùm, cum necessarijs ipsorum videbatur vsus, à populo electi fuerunt, & quando curationem illam, cui præfecti erant, absoluisset, Magistratu abierunt. Inter eos primus & antiquissimus est Præfectus Urbis. Alius verò est hic à superiore: cuius institutio prima refertur ad Cn. Octauium Augustum: hic enim Magistratus ante Augustum in Republica fuit, & extraordinarius quidem, sicut ille ordinarius. Prima mentio huius Præfecti Urbis fit apud Liuium, cum ait, Lucretium à Lucio Tarquinio Superbo Rege contra Ardeates profecto, Præfectum Urbis institutum fuisse, ac imperium in vrbe, Rege absente, habuisse. Tacitus libro 6. Annalium primam eorum originem ad Romulum refert, & demonstrat sub Regibus semper vsitatum fuisse, Præfectos Urbis creari: cuius verba quia notatu digna sunt, & ea tradunt, quæ ab alijs scriptoribus sunt omissa, adscribam: Antè, inquit, profectis domo Regibus, ac mox Magistratibus, ne Vrbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui ius redderet, ac subditis moderaretur, feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium, & ab Tarquinio Superbo Spurium Lucretium impositos: dein Consules mandabant, duratque simulacrum, quoties ob ferias Latinas præficitur, qui Consulare munus vsurpet. Hæc Tacitus. Constat igitur Præfectos Urbis sub regibus, quoties illi ad bellum profecti, ab Vrbe abessent, creari solitos, quod & Dionysius libro secundo indicat, quando de Romulo & prima Senatus lectione hæc scribit: Ex omnibus vnum præcipuum ipse declarauit. cui rerum vrbianarum regimen committeret, quoties ipse foras duceret exercitum, &c. Eiectis autem Regibus, etiam à Consulibus, ante institutam Præturam, quotiescunque ipsis ad bellum proficiscendum erat, Præfecti Urbis declarabantur, &

domi relinquebantur, qui absentibus Consulibus, munus Consulare in Vrbe obirent, & ius dicerent. Hi verò non vt reliqui Magistratus Comitii, siue Curiaris, siue Centuriatis, siue Tributis creabantur, sed à Regibus & Consulibus eligebantur, quod ex Taciti & Dionysij iam citatis locis perspicuum est: habebantque absentibus Consulibus, vel legibus ferendis, vel iudicio exercendo ius Centuriatis Comitii cum populo agendi. At post introductum Praturæ Magistratum, desit Præfectus Urbis fieri, nisi quòd Latinarum causa profectis Urbè Consulibus, relinquendus domi erat Præfectus, idque religionis causa potius, quàm quòd eo Magistratu magnooperè opus esset. Et quoniam factis agi cum populo non licebat, idcirco planum est, huic Præfecto Urbis, cui nonnisi tempore Latinarum (de quibus alio libro diximus) imperium erat, ius non fuisse agendi eum populo: tamen si vocandi Senatus (si quid interim accidisset, cur extra ordinem vocandus videretur) ius habebat, vt ex Agellio libro decimoquarto, capite vltimo discimus. Reliquo verò anni tempore, quanquam absentem Consulibus, nullus locus reliquus erat huic Magistratui, sed summa potestas erat penes Prætores vrbānum, vt ex Ciceroe lib. 10. Epistolarum ad familiares, discitur.

Hocomanus tria Præfectorum Urbis genera facit, vnum eorum, qui sub Regibus, & primis Consulibus temporibus extraordinarij Magistratus fuerunt: aliud eorum, qui posterioribus temporibus, libera tamen adhuc ciuitate, eius Magistratus procuracionem habuerunt, & Præfecti Urbis Latinarum causa dicti sunt: tertium genus eorum, qui Imperatorum temporibus ordinarij Magistratus fuerunt. Nos priora duo genera hæc coniunximus.

De Interrege.

CAP. XVI.

Interregnum, ait Festus, appellatur spacium temporis, quousque in loco Regis mortui alius ordinetur. Is autem qui præerat cum Regia potestate & insignibus, Interrex dicebatur. Origo Interregum antiquissima est. Nam Romulo (de cuius obitu variè diuersorum sunt sententiæ, quas hoc loco recensere non est necesse) defuncto, vt tradit Dionysius libro. 2. antequàm nouus crearetur Rex, integrum annum Interregnum fuit. Sequenti, inquit, anno (post Romuli scilicet obitum) nemo Romæ regnauit, ad nouum Interregum Magistratum delata administratione Reipublicæ, in modum hunc: Ducenti Patres conscripi, ex quibus Senatus Rege Romulo constitutus erat, distributi in decurias, Decemuiris sorte committebant Urbis Imperium. Hi non simul, sed vnus post alium quinis diebus lictores habebant, cæteraque insignia regia, quæ ceu per manus tradebantur, à primo deinceps vsque ad vltimum: tum quinqueduanus ille Magistratus migrabat ad sequentem decuriam, & inde rursus ad aliam, &c. Hæc Dionysius, quæ & Liuius libro 1. tradit, sed paulò aliter. Obseruatumque hoc fuit sub Regum imperio, vt quoties Rex vita defunctus esset, priusquam nouus eligeretur, Interreges vicem Regis obirent. Mansit postea hæc appellatio etiam sub Consulibus imperio. Cum enim ordinarij Magistratus absentent, & Comitii interesse non possent, siue vitio creati abdicasset, neque placeret Dictatorem dici, tum res ad Interregnum veniebat. Atque hi etiam Interreges, qui sub Consulibus erant, eodem modo quinqueduanum habebant Magistratum, vt illi superiores Morem hunc fuisse obseruatum etiam tempore Ciceronis, lib. 7. ad familiares, apparet ex epistola ad Trebatium, vbi sic scribit: Nisi antè Roma profectus esses, nunc eam certè relinqueres. Quis enim tot Interregnis Iureconsultum desiderat, &c. Interreges autem nonnisi à Patriciis eligebantur, vel prodebantur (hoc enim verbum propriè de iis vsurpabatur) vt ex plurimis Liuij, Ciceronis, & aliorum locis cognoscitur. Mutata verò veteri Reipublicæ forma, & summa rerum ad vnum delata, Interreges creari desierunt.

De Dictatore.

CAP. XVII.

Anno Urbis conditæ cclv. Coss. T. Lartio (vel Lartio) Flauo, Q. Cælio Siculo, cum omnes Latini populi, auctore Octauio Mamilio, conspiratione facta, bellum Romanis mouerent: Senatui autem in tantis angustiis & periculis constituto, etiam à domesticis in apparando bello, & militum delectibus, nonnihil difficultatis obiceretur, non omnibus pari alacritate dantibus nomina. Nam egeni, præsertim àre alieno pressi, quorum ingens erat numerus, citati non parebant, nihil sibi cum Patriciis esse di-

citantes, nisi Senatusconsulto remitterentur debita: immò non deerant, qui deserturos se Urbem dicerent, seque inuicem hortabantur ad non immorandum in Urbe, in qua nullius bonæ rei sint participes. Ad hunc modum constitutis rebus, & ad seditionem spectantibus, cum etiam in Senatu plurimum discrepantes sententiæ audirentur: aliis, quorum princeps M. Valerius erat, æquum esse censentibus, inopibus debita remitti, & hac ratione paruo dispendio ciuium beneuolentiam redimi, magnoperè vtilem futuram, tam priuatim, quàm publicè: aliis autem, inter quos Ap. Claudius Sabinus primus erat, diuersum sentientibus, & omnixè contendentibus plebi seditiosæ nihil quicquam concedendum esse: aliis mediam viam quærentibus, vbi nihil proficeretur, nec seditio tolleretur, facta in Senatu mentio est eiusmodi Magistratus, cui aliquantò plus auctoritatis & potestatis esset, quàm Consulibus, quibus multum dignitatis & potentia, lege Valeria ademptum erat. His in Senatu disceptatis, Senatusconsultum tandem de creando Dictatore, vt refert Dionys. lib. 5. factum tale est: T. Largium, vel Lartium, & Cælium Coss. & si quis alius Magistratus sit in Republ. potestatem deponere. Vnum autem virum à Senatu electum, approbatumque suffragiis populi, habere semestrem potestatem rerum omnium ampliore, quàm sit Consulum. Hoc S. C. ad plebem perlato, & ab ea probato, T. Largius, vel Lartius, primus Dictator à collega Cælio dictus est. Linius tamen, Eutropius & Eusebius triennio antè, anno scilicet cclii. ab v. c. primum Dictatorem creatum scribunt, quos sequitur in Fastis suis Hubertus Goltzius. Appellatus autem est Dictator, teste Varrone li. 4. de ling. Lat. vel quòd à Consule diceretur, vel quòd eius dicto omnes audientes essent: quòd idem Linius lib. 2. & Plutarchus docent, & Dionysius, qui etiam hoc addit, cauisse Senatam, ne inuidiosum & molestum nomen imponerent, Magistratui gubernaturo ciuitatem liberam, tum subditorum causa, ne offenderentur, odiosis vocabulis: tum ipsorum, qui id imperium assument, respectu, ne imprudentes vel efferantur plus æquo ab aliis, vel ipsi eos tractent insolentiùs, sicut in tanta potestate fieri solet. Alio nomine Magister populi dictus est, sicut is, quem ipse postea Dictator asciiuit, quique proximam à Dictatore potestatem habebat, Magister Equitum vocatus est, testibus Varrone, Ciceroe, Sex. Pomp. Festo & Seneca. Et primum seditio- nis quidem sedandæ, & rei gerendæ causa hic Magistratus est institutus: vnde in posterum obseruatum fuit, vt quoties aut belli externi, aut seditionis domesticæ vis quædam maior Reip. immineret, cui auertendæ, maiore seueritate & potentia, quàm Consulari opus esset, crearetur Dictator. Hinc toties in Fastis scriptum reperitur: Dictator rei gerendæ, item seditionis sedandæ causa creatus, &c. Postea verò, et propter alia quædam ardua negotia, Dictator dictus inuenitur, vt clauis figendi causa, in pestilentia aut seditione, de quo more Linius li. 7. hæc scribit: C. Genutio, L. Emilio Mamercus ii. Coss. cū piaculorū magis conquisitio animos, quàm corpora morbi afficerent, repetitū ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clauo ab Dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus Senatus, Dictatorē clauis figendi causa dici iussit: dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarius Magister Equitum dixit: Lex vetusta est, prisca literis, verbisque scripta, vt qui Prætor maximus sit, Idibus Septembribus clauum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis Opt. Max. ea parte, qua Mineruæ templum est. Eum clauum, quia rara per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eòque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus Mineruæ inuentum sit. Volturni quoque clauos indices numeri annorum fixos in templo Nurtiæ Hetruscæ Deæ comparere, diligens talium monimentorum auctor Cintiuss affirmit. M. Horatius Consul ex lege templum Iouis Opt. Max. dedicauit, anno post Reges exactos. A Consulibus postea ad Dictatores, quia maius Imperium erat, solenne clauis figendi translatum est. Intermissa deinde more digna etiam per se visa est res, propter quam Dictator crearetur. Hac ille. i. i. Comitiorum habendorum causa, Dictator creabatur, maiori Magistratu absente. i. v. Latinarum feriarum causa. v. Ludorum Romanorum causa, qui signum daret mittendis quadrigis. vi. Senatus legendi causa: quod bello Punico. ii. propter solitudinem curiæ inquiturum fuit. Quorum omnium exempla in Fastis Capirolinis, Sigonij, Onuphrij Panuini, Huberti Goltzij, & aliorum reperiuntur. Conferrebat autem Dictatura alicui viro Consulari, spectatæ virtutis, non à populo, aut per suffragia, nec à Senatu (quanquam in interdum nominaret quem vellet Dictatorem dici) sed à Consule, viua voce (nonnuquam etiam per literas, sed rariùs) sic, vt cessantibus interim cæteris Magistratibus omnibus, præter Tribunalum plebis (qui tamen eo anno, quo primus Dictator creabatur, nullus fuit) summa ei permitteretur, atque plena potestas belli ac pacis, aliorumque

que omnium negotiorum, eaque prorsus libera, & absque omni prouocatione, & sic etiam ius animaduertendi pro sua sententia in cuiuscunque ciuis Romani caput, indicta causa, & inconsulto populo, mandandi, edicendi, præscribendi, creandi in semestri Magistratus, prout ipsi videbatur esse ex commodo Reipublicæ. Et hoc intelligit Festus, cum scribit: Optima lex**** in magistro populi faciendo, qui vulgò Dictator appellabatur, quàm plenissimum posset ius esse significabatur.

Sed tamen non perpetua, nec etiam diuturna, sed regulariter semestris fuit hæc potestas: quanquàm aliquando in magnis periculis, ad annum nonnullis fuit continuata, vt Camillo, quando iterum fuit Dictator, & bis L. Papirio Cursori, & Q. Fabio Maximo. Hinc illa Ciceronis lex: Ast quando duellum grauius, discordiæve ciuium escunt, vnus ne amplius sex menses, nisi Senatus creuerit, idem iuris, idem Consules teneo, usque aue sinistra dictus populi magister esto, &c. Sic enim legit Lambinus: paulò aliter Guilhelmus Canterus lib. 2. Nouarum lectionum, cap. 4. eodem tamen sensu. Quin etiam de pluribus legitur, quòd ante legitimum tempus, decimo quarto, vel quinto die postquam Dictaturam adepti fuerant, eandem deposuerint. Nec licebat Dictatori equi, nisi ituro ad bellum, conscendere, aut vllos sumptus facere ex ærario, sine Senatusconsulto, vel populi iussu, alioqui omnes fasces, vt plus tetroris haberet, & maiorem parendi necessitatem hominibus incuteret, vsurpabat: quare Polybius lib. 3. præter alia discrimen hoc inter Consulem & Dictatorem fuisse scribit, quòd Consulem duodecim seculis præcesserint, Dictatorem verò viginti quatuor.

Est & hoc de Dictatoribus obseruatione dignissimum, quod Dionysius libr. 5. refert, vbi tradit Sp. Largium (vel Lartium) Dictatorem primùm supposito bello Latino Dictaturam designatis prius Consulibus, deposuisse, nemine ciuium à se occiso, nec pulso in exilium, nec mulcato grauius; sibi enim hæc addit: Id exemplum omnes postea Dictatores secuti sunt, vsque ad ætatem ab hac nostra tertiam. Nusquam enim in omni historia proditum reperimus, aliquem in hoc Magistratu se gessisse immodestè, vel inciuiliter, quamuis sæpe Respublica solennibus Magistratibus abrogatis, omnia vnus potestati permisit: qui si in externis tantùm bellis Dictaturam adepti, bene patriam defendissent, nil corrupti magnitudine imperij, minùs mirum esset. Nunc inter multas magnas seditiones ciuium, vel regnum, tyrannidève affectantibus quibusdam ciuibus, vel imminetibus innumeris aliis calamitatibus ad prohibendas eas potestate accepta, omnes ad vnum sine reprehensione vsi, primum illum Dictatorem æmulati sunt, vt vulgò crederetur vnicum id esse cuiusuis insanabilis mali remedium: & extremam hæc salutis spem reliquam, cæteris deficientibus. Sed Patrum ætate quadringentis annis elapsis à Dictatura Titi Largij, odiosa res visa est omnium mortalium iudicio, quando Lucius Cornelius Sylla primus & solus acerbè crudelitèrque vsus est ea, vt tum primùm sentirent Romani, quod superioribus temporibus ignorauerant, Dictaturam esse tyrannidem. Nam & Senatum ex qualibuscunque constituit, & Tribunitiam potestatem fecit quàm minimam, & vrbes desolauit integras, & regna aliis dedit, aliis abstulit, aliæque multa superbe gessit, de quibus longum esset dicere. Ciuium quoque præter eos, qui præliis absumpti sunt, dedititiorum interfecit non minùs quatuor millia, & his ex cruciatos prius aliquot. Hactenus Dionysius. Post Caij autem Iulij Cæsaris, qui postremus Dictator, & quidem perpetuus, contra leges patrias fuit, Dictatura penitus è Reipubl. est sublata.

De Magistro Equitum.

C A P. XIIX.

QVAM primùm Dictator ita, vt dictum est, creatus esset, eligebat sibi ipse Magistrum Equitum, virum aliquem, vt plurimum Consularem, aut, si ita postulare necessitas, alioqui virum industrium, qui Magister Equitum nominabatur, quòd ei potestas in Equites committebatur: sicuti de Dictatore iam memorauimus, eum Magistrum populi vocitatum, quòd penes ipsum summa in populum Romanum potestas fuerit. Sed ad dignitatem & potestatem Magistrorum Equitum quod attinet, tradit Pomponius Iurisconsultus, ferè eandem eos habuisse, quàm Regum temporibus Tribuni Celerum, & post imperio vniuerso in vnus manu posito, Præfecti Prætorio. Subiecti certè fuerunt Dictatorum imperio, & sine ipsorum mandato & permissu nihil moliri ausi sunt. Vnde legimus de Q. Fabio & M. Minucio Magistris equitum, cum ab-

sentibus Dictatoribus, & ab ipsis prohibiti, prælium cum hostibus commisissent, quod in grauissimum vitæ discrimen venerint: & nisi populi precibus liberati, & salute donati fuissent, capitis supplicium subire fuerint coacti, vt Liuius, Plutarchus, Eutropius, & alij testantur. De Magistro Equitum quidam etiam Ciceronis legem intelligunt, quam cum in vulgatis exemplaribus sic concepta sit, Æquitatem quicumque regat, habero pari iure cum eo, quicumque erit iuris disceptator: sic legendam putat Guilhel. Canterus lib. 2. Nouellarum lectionum, c. 4. Æquitatum quicumque regat, habeto pari iure, vel parius, cum eo, quicumque erit iuris disceptator: quod quæritur Ciceronem patrem Magistri Equitum potestatem facere imperio Prætorio. Nonnunquam, sed raro, Dictatores sine Magistris Equitum creati sunt. Peculiare hoc fuit, quod M. Minutio tempore secundi Punici belli æqua potestas, cum Dictatore commissa est, quod tamen antè nunquam factum fuisse testantur Plutarchus in Fabio, & Polybius, Liuius, Florus, Eutropius, & alij.

De Decemuiris legibus scribendis Consulari potestate.

C A P. X I X.

Occasionem creandorum Decemuirorum primam dedit C. Terentius, vt Dionysius eum nominat, vel, vt Liuius, C. Terentillus Arsa Tribunus plebis. Is enim anno ab Vrbe condita c c x c i. Consulibus L. Lucretio Tricipitino, & T. Veturio Gemino, legem se promulgaturum, professus erat de Quinquemiris legum de Consulari imperio scribendarum causa creandis. Sed resistentibus acriter primùm patribus & Præfecto Urbis Q. Fabio, deinde etiam Consulibus, perlata ea non est. In sequenti autem anno P. Volumnio, & Seruio Sulpitio Camerino Consulibus legem Terentillam à toto collegio relata, Liuius lib. 3. docet, quibus tamen nonnihil diuersa scribit Dionys. lib. 10. Is enim non relata Terentij legem hoc anno fuisse, sed collegium Tribunorum ad populum tulisse, de Decemuiris legum scribendarum creandis, ex quorum præscripto omnia, tam priuatim, quàm publicè gererentur, auctor est. Causa autem rogationis Tribunorum hæc erat: Nondum, inquit Dionys. erat apud Romanos ius æquum omnib. ciuibus nec omnes ex æquo ordinae admittebantur ad tractandam Rempublicam, nec ius scriptum extabat: sed quandiu regnatum est in Vrbe, Regum arbitrio lites dirimebantur, quod tum erat pro legibus. Translato deinde à Regibus, ad annuos Magistratus imperio, inter cætera officia regia, iuris quoque reddendi munus ad eos deuenit. Id ius maxima ex parte constabat virorum potestate præditorum præiudiciis, minima pars eius habebatur in libris Põtificum, quarum legum scientia penes solos erat Patricios, quod hi soli huiusmodi libros versarent. Reliquum vulgus negotiatorum & agriculturalum, quod nonnisi mercatus gratia in Urbem statis diebus conueniebat, profusus imperitum erat rerum talium. Capita rogationis Tribunorum fuerunt hæc: Decemuiros legitimis Comitibus à populo eligi, ætate, prudentia, dignitate præstantissimos, & qui bonæ suæ famæ rationem habeant maximam. Eos viros leges de negotiis tam priuatis, quàm publicis promulgare, quibus legibus sua iura præscriberentur tam priuatis ciuibus, quàm annuis Magistratibus. Certatum deinde aliquot annos inter Patricios & plebem de huius legis promulgatione, donec tandem anno c c x c i x. Coss. Sp. Tarpeio, A. Æternio cum Tribuni plebis lenius cum Patribus agerent, & eos rogarent, vt finem certaminum facerent, si plebei leges displicerent, vt illi communiter legulatores & ex plebe, & ex Patrib. qui virisq; vitia ferret, quæque æquandæ libertatis essent, sincerè creari, suadente T. Romulio, qui prioris anni Consul fuerat, Senatusconsultum factum est, vt legati mitterentur ad Græcas vrbes, qui sunt in Italia, alij Athenas, qui peterent à Græcis leges optimas, & instituto suo conuenientissimas. Quibus reuersis referendum ad Senatum de legislatoribus eligendis, & quodnã eorũ futurũ sit imperium, quàmve diuturnum, de quæ cæteris rebus ad id negotium pertinentibus. Missi itaque legati ad Græcas vrbes sunt Sp. Posthumius, Ser. Sulpitius, A. Manlius, triremesque eis assignatæ, & ornatae sunt, ex ætario, pro maiestate Rom. imperij. Quibus anno tertio reuersis Tribuni plebis vserunt, vt legumlatores crearentur. Post aliquot igitur contentiones Tribunorum & Cõsulum, Senatusconsultum in designatorum Consulũ subsequenti anni sententiam factum est, eligendos Decemuiros è Senatu primoribus: eorum annuũ esse imperium ex eo die, quo creati fuerint, cum ea potestate, quam modò Consules, olim Reges habuissent: interim cessare omnes Magistratus alios, donec iuxta leges creati fuerint: Decemuiros verò priuatis iura reddere, & Rempublicam constituere. Hoc Senatusconsulto à Tribunis ad populum relato, Ap. Claudius, & T. Genutius, qui in sequentem annum Consules designati

signati erant, Magistratum e iuraverunt, & Tribunorum Ædiliū, Quæstorū Magistratibus, aliisque, ad tempus antiquitatis, Comitii Centuriatis Decemviri creati sunt, de quorum imperio Dionysius libro octavo hæc tradit: Sequenti anno (qui fuit ab Vrbe cōdita c c c i i .) Decemviri assumptis civitatis gubernaculis, aggressi sunt Rempublicam constituere: penes vnum fascēs erant, & reliqua Consularis potestatis insignia. Is Senatum conuocabat, decreta confirmabat, cæteraque agebat, pro imperio. Reliqui (quibus singuli accensī apparebant, teste Liviū libro tertio) ad minuendam potestatis inuidiam non multum à priuatis differebant habitu. Deinde alius in potestatem succedebat, seruatis vicibus, idque ad certos dies, donec elaberetur tempus annum. Omnes autem à manē pro tribunali cognoscebant causas priuatas & publicas (Liviū decimo quoque die id à singulis factum fuisse docet, tum quæ ad subditos pertinerent, & socios.) Et lites controuersas dirimebant de singulis disceptantes, summa æquitate, atque iustitia: visumque est ciuitati optimum eius anni Decemuitale imperium. Sed maximè laudabatur cura plebeiorum hominum, & præsentaneum contra omnem vim atque iniuriam auxilium. Iactabaturque à multis non fore opus ciuitati aliis Magistratibus, cum vnus ad obeunda omnia munia mira prudentia sufficiar. Et mox: Hi Decemviri leges conscriptas tum ex Græcorum iure, tum è patriis consuetudinibus proposuerunt in decem tabulis cognoscendas cui libet, ferentes admoneri se à priuatis hominibus, & hoc agentes, vt leges placerent omnibus: diūque consultaerunt cum præeribus, reuocantes ad exactissimum examen singulas. Vbi verò visæ sunt, bene habere, primū Senatu coactō, nemine contradicente, Senatusconsultum de eis fecerunt: deinde Centuriatis Comitii in præsentia Pontificum, Augurum, aliorūque Sacerdotum à re diuina exorsī, calculos dederunt Centuriis, tum peribscito quoque confirmatas, & in æreas columnas incisas, vna serie proposuerunt in loco fori maximè conspicuo, &c. Hactenus Dionys. Finito anno eorum imperio, cum videretur aliquid deesse iis legibus (quemadmodum idem auctor, & cum eo Liviū, Plutarchus, & alij testantur annitentibus etiam nonnullis ex Patribus, vt ea ratione Tribunitia potestas abrogaretur, consensu Senatus & plebis etiam in sequentem annum Decemviri creati sunt, pars quidem eorum ex prioribus resecti, pars in aliorum loca subrogati, vt id quod x. tabulis deesset, supplerent, & legum iam latarum obseruationem à volentibus nolentibus exigerent. Cum verò hi statim iñitio suæ administrationis clandestinum fœdus inter sese iureiurando ferirent, ne quis ex collegio vlla in re alteri aduersaretur, sed quod vni eorum placuisset, idem probarent omnibus: nève Comitia haberent, perpetuòque retinerent imperium: nève quemquam alium ad id admitterent, ipsique pari honore, pari potestate essent, Senatusconsultis, Plebisque scitis non nisi raro, idque necessario vterentur. Maximam partem rerum pro imperio, multa tyrannicè agerent, cumque primò honoris die post peracta sacra solennia singuli cum singulis insigniis regis prodirent, prælatis cuique duodecim fascibus & securibus, quod antea antiquatum fuerat, accedente etiam cæde Sicij, & iudicio Verginix, Decemviri damnati, & hæc potestas in vniuersum sublata est, tertio anno postquam primū in Rempub. fuisse introducta.

De Tribunis militum Consulari potestate.

CAP. XX.

VT plurimorum aliorum Magistratum, ita etiam huius, de quo agendum est, auctores fuerunt Tribuni plebis. Dicuntur Tribuni militum, vel Tribuni militares Consulari potestate, ad differentiam eorum, qui castrenses Magistratus erant. Causam autem iis creandis dederunt Tribuni plebis, qui, vt referunt Liviū libr. 4. initio, & Dionysius libr. xi. cum multa alia priuilegia Patribus & Patriciis antè extorsissent, tandem etiam hoc ad populum tulerunt, vt alterum Consulē ex plebe fieri liceret. Rogarunt hoc Tribuni plebis, & grauiusimè vserunt anno ab Vrbe condita c c c i i x. Coss. M. Genutio, & C. Curtio. Cum autem Patrij. Tribunis sese grauiusimè opponerent, nihil tamen efficere possent, Tribunis nihil de suo seruore remittentibus, tandem suasu C. Claudij, viri Consularis, ne Consulatus cum plebe communicaretur, Senatusconsultum factum est, vt in locum Consulū alij Magistratus, vel Præfecti, pars ex plebe, & pars ex Patribus crearentur, Consularem potestatem habentes, quorum imperium cum finitum esset, Senatus plebique conuenirent, & cognoscerent, vtrum Consulēs, an Præfectos mallent imperium suscipere: & quod omnibus suffragium ferentibus videretur, fir-

munum esset. Quod Senatusconsultum cum Tribuni plebis summis laudibus extulissent, plebsque acceperit, in annum sequentem, qui fuit ab Vrbe condita cccix. Tribuni militum tres, & quidem omnes Patricij, A. Sempronius Atratinus, T. Clælius Siculus, L. Attilius Longus creati sunt. Plebs eò primùm contenta fuit, quòd sui ratio in Comitibus habita fuisset. Sed iidem paulò post, cum vitio facti essent, abdicarunt, inque eorum locum Consules sunt creati. Post aliquot annos rursus Tribuni creati, & primùm quidem tres, mox quatuor, & tandem sex. Nec plures creatos fuisse vnquam Sigonius Commemorat, in Fastis demonstrat, licet diuersum reperiat apud Lium lib. 5. initio, qui vno in loco dicit octo creatos fuisse: quem tamen locum corruptum esse credibile est, cum apud nullum alium auctorem eius rei mentio extet. Idemque in Fastis etiam Onuphrij Panuini, & Huberti Goltzj tantum sex eo anno, quo Lius octo fuisse dicit, ponuntur. Fueruntque hi Tribuni nonnunquam omnes Patricij, nonnunquam ex Patribus & plebe simul creati. Post annum autem cccxcvi. nulli amplius Tribuni militum reperiuntur: vt non sit dissimile vero, eos qui anno cccxcvi. creati fuerunt, vltimos fuisse. Ita hic Magistratus post annum lxxvii. quàm in Reipublicam introductus esset, frequentari desit. De potestate & insigniis eorum, quia iisdem, quibus Consules vsi fuerunt, quod ex verbis illis, Consulari potestate, intelligitur, non opus est vt hic à me multa afferantur.

De Triumuiris Reipublica constituenda.

CAP. XXI.

Triumuirorum Reipublicæ constituendæ Magistratus (si modò Magistratus dicendus est) vt contra leges fuit institutus, ita etiam non fuit diuturnus. Initium eorum incidit in annum ab Vrbe condita dccx. Causæ propter quas ij in Reipublicam inducti fuerint, hæ ab auctoribus Dione libro 46. Appiano lib. 3. & 4. Bello- rum ciuilium, Suetonio in Augusto, Plutarcho in M. Bruto & Antonio, & aliis recensentur. Cum C. Iulius Cæsar in Senatu viginti tribus vulneribus esset confossus, C. Cæsar Octavianus, qui à C. Iulio adoptatus, & in Cæsarium familiam trāsarus erat, anno dccx. Consul cum Q. Pedio, Hircio & Panse ad Mutinam occisis suffectus in toto suo Consulatu nihil aliud moliebatur, quàm vt patris Iulij Cæsaris interfectores vlcisceretur. Q. igitur Pedium collegam legem ferre iussit de quæstione habenda in eos, quorum ille opera occisus esset, postulatque ea lege M. Brutus, C. Cassius & D. Brutus, absentes damnari sunt. M. autem Antonij opes C. Asinius Pollio, qui Hispaniæ, & L. Munatius Plancus, qui Galliæ præerant, cum suis exercitibus adiuncti auxerant, & D. Brutus, cui Senatus, vt persequeretur M. Antonium mandauerat, relictus à legionibus suis profugerat, & tandem iussu Antonij, in cuius potestatem venerat, à Capeno Sequano, ad Aquileiam interemptus erat. Cæsar igitur cum M. Bruto, qui Macedoniam, & C. Cassium, qui Syriam ex Senatusconsulto obtinebant, nullo pacto armis vlcisci posset, cum M. Antonio, & M. Lepido, pace facta, postquam Consul creatus esset, vtrumque ex Gallia in Italiam accersit. Congressi omnes in agro Bononiensi, vt Dio libro 46. vel Mutinensi, vt Appianus libro 4. Bell. ciuil. initio docet, consultationes summas de ordinanda & corrigenda Reipublica habuerunt, & tandem ita inter eos conuenit, vt publicè quidem ipsi tres constituendis, administrandisque rebus præficerentur, idque non in perpetuum, sed in quinquenniū: ita vt omnia ex animi sui sententia, etsi neque ad Senatum, neque ad populum de his reuoluerent, agere, Magistratus aliòsque honores, quibus ipsi vellent, tribuere possent: priuatim autem, néve viderentur omnes prouincias sibi ipsis arrogare velle, Cæsari Africa, vtraque Sardinia & Sicilia: Lepido Hispania omnis, ac Gallia Narbonensis: Antonio reliqua omnis Gallia, quæ cis & trans Alpes iacet, tribuerunt: vt inimicos suos prescriberent, ac cæderent: Lepidus in locum D. Bruti Consul fieret, Romamque & totam Italiam in custodia haberet: Antonius verò & Cæsar Bruto & Cassium bello persequerentur. Arque his consultationibus perfectis, cum confestim omnes Romam venissent, singuli interiectis diebus Urbem ingressi, quæ decreuerant executi sunt. Sui à quoque inimici, plurimi Equites, cxxx. Senatores proscripti sunt: inter quos fuerunt L. Paulus, frater M. Lepidi, L. Cæsar, auunculus Antonij, & qui Cæsarem suis sententiis ornauerat M. Cicero: cuius occisi à Popillio legionario milite, cum haberet annos lxxiii. caput eum dextra in rostris positum est. Inierunt Triumuiratum v. Kal. Decemb. anno ab v. c. dccx. Cum autem quinquenniū hunc Magistratum gessissent, teste Dione, semetipsos in alterum quinquenniū renunciauerunt: quod

quod factum esse anno 1060 xvi. Carolus Sigonius scribit. Sed non multò post diffidiis ortis inter Octavium & Lepidum, Octavius fugato Sext. Pompeio, Lepidum bello persequutus est, eique victo Triumviratus honorem abrogavit, supplicem tamè factum vita donavit. Postea etiam Antonio bellum intulit, eoque victo, cum ipse solus rerum potius esset, Triumviratu abiit. Hunc finem habuit Triumviratus, qui non ultra annos x. in Republica Romana fuit. Sequuntur Magistratus minores ordinarij.

De Quæstoribus vrbanis duobus, vel Quæstoribus ærarij.

CAP. XXII.

Quæstores, inquit Varro lib. 4. de ling. Lat. à quærendo dicti sunt, qui conquirent publicas pecunias & maleficia, quæ Triumviri Capitales nunc conquireunt: ab heis postea, qui quæstionum iudicia exercent, Quæstores dicti. Tria eorum fuerunt distincta genera. Alij enim Quæstores vrbani, vel ærarij: alij Quæstores parricidij, vel rerum capitalium: alij Quæstores Prouinciales fuerunt. Sed nobis de Quæstoribus ærarij, vel vrbanis hoc loco dicendum est. De eorum autem primà institutione dubitatur. Vlpian, quidem ff. lib. 1. tit. 13. de Quæstoribus, sic scribit: Origo Quæstoribus creandis antiquissima est, & penè ante omnes Magistratus. Iunius Gracchanus libr. 7. de potestatibus refert, etiam ipsum Romulum, & Numam Pompiliuin bonos Quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent. Sed sicuti dubium est, an Romulo & Numa Pompilio regnantibus Quæstor fuerit: ita Tullo Hostilio Rege Quæstores fuisse certum est: & sanè erebrior apud veteres opinio est, Tul. Hostilium primum in Reimpubl. eos induxisse. Et à genere quærendi, Quæstores initio dictos, Iunius, & Trebatijs, & Fenestella scribunt. Hæc Vlpianus. A quibus tamen non nihil discrepant ea, quæ Cornel. Tacitus scribit in Annalibus. Plutarchus in Poplicola, eorù primam institutionem ad P. Valerium Poplicolam refert, iniquens: P. Valerium cum Saturni ædem ærarium constituisset, populo concessisse, vt Quæstores duos creare posset: creatòsque primos esse P. Veturium, & M. Minucium, & pecuniam multam coactam, &c. Hæc ille. Erat autè Quæstura primus Magistratus vrbanus, qui petebatur, postquam quis x. annua stipendia fecisset, non ante annum ætatis xxvii. Sed vigesimo tamen septimo & sequentibus peti poterat. Ac primum quidem ex Patriciis, Comitibus Curiatjs, vt ex Livijs lib. 31. & Plutarcho manifestum est, creabantur: postea verò cum duobus prioribus alij duo adicerentur: qui Consules in bellum euntes sequerentur, eisque ad ministeria belli prestò essent, de quibus post dicam: à plebe obtentum est, vt pars ex Patriciis, pars ex plebe Comitibus Tributis crearentur, quorum posterius ex epistola etiam Cic. ad Curium, cuius initium: Ego verò te iam nec hortor, &c. intelligitur: vbi Cic. libr. 7. ad Famil. epist. 30. scribit: In campo certè non fuisti, cum Comitibus Quæstoribus institutis, &c. subiungit enim: Ille autem qui Comitibus Tributis auspiciatus esset, Centuriata habuit, &c.

Officia Quæstoris vrbani fuerunt varia, ex quibus hæc ferè sunt præcipua: Curam gerere ærarij, & vectigalium populi Rom. pecuniam publicè, vel priuatim erogare, vel in ærarium condere, atque in tabulas accepti & expensi referre: cum exercitus scribi, & in campum legiones duci oporteret, signa militaria ex ærario depromere, atque ad Consules in expeditionem ituros mittere: legatis ex vltimis oris terrarum Romam profectis, publicum hospitium curare, & munera, sæpe commeatu, largè & hospitaliter, & vestimenta publico nomine exhibere, ac ne quid ipsis eorùmq; comitibus deesset, prospicere: Ægotantium legatorum peregrinorum curam suscipere, mortuisque funus è publico facere. Apud Quæstores vrbanos, Imperatores ab expeditione redeuntes, ac triumphum petentes, iurare cogebantur, verè fuisse scriptum ad Senatam de hostium occisorum, & ciuium amissorum numero, alioqui triumphus ei negabatur. Ad eorum etiam munus pertinebat, prædam ex hostibus captam vendere, pecuniàmque inde redactam in ærarium referre: tandem translata etiam ad eos est cura asseruandorum Senatorum consultorum, cum antea Tribunorum plebis, & Ædilium id munus fuisset: Plutarchus, Livijs, Valer. Maximus, Dio, Agellius libr. 13. cap. 13. & alij. Sed nullum imperium

Sigon. lib. 2. de antiq. iur. ciu. Rom. cap. 2. & alij.

Liv. lib. 7. Plutarch. Probl. 43.

Val. Max. lib. 2. cap. 8.

officium erat libros, hoc est, epistolas, siue orationes Principis in Senatu legere. Vlpianus, Aelius Lampridius, Dio & Tacitus. De his vidè etiam Barnabam Brissonium libro primo Antiquitatum, capite 17.

De Tribunis plebis decem.

CAP. XXIII.

MVltas in Republica Romana dedit turbas nimia sceneratorum in egenos & obratos crudelitas, quod manifestum est omnibus iis, qui diligenter Romanas Historias legunt, vt non necesse sit, multa de ea re hoc loco verba facere. Illud tantum iam ostendam, eandem crudelitatem etiam causam fuisse creatorum Tribunorum plebis. Cùm enim, vt docent Dionysius libro 6. Liuius lib. 2. & alij, Romani post electos Reges continuis bellis vexarentur per multos annos, plurimi, quibus tenuis res erat, cogebantur, tum propter continas illas expeditiones, tum propter tributa, aliaque onera, nomina facere: reuersi autem ex bellis domum, cùm soluendo non essent, à creditoribus victi in seruitium ducebantur, vbi miserè ab iisdem tractabantur. His miseris mota plebs aliquoties petebat, se illis subleuari: minabatur etiam, nisi leuationem, vel remissionem debitorum imperaret, non duram nomina ad expeditionem, quod primum anno ab Vrbe condita ccc l v. Coll. Tito Lartio Flauo, & Q. Clælio Siculo factum esse habet Dionysius. Delinita tamen Patrum pollicitationibus plebs, sæpe de suo fetuore remittebat, & imperata faciebat. Cùm autem Patres, secum ipsi dissidentes, nullis egenorum querelis mouerentur, vt ipsorum curam habuissent, res tandem ad seditionem veni, ita vt cùm anno Vrbe condita ccc l x. Coll. A. Virgilio Tricosto Cælimontano, T. Verusio, vel Veturio, Gemino Cicurino, bellum cum Volscis & Aequis esset, plebs auctore Siccio & ex castris, & ex Vrbe in montem vrbi vicinum, qui postea sacer dictus fuit, secesserit, & non prius inde reuocari potuerit, quàm Patres per legatos plebi debitorum leuationem, & nexorum solutionem obtulissent, eique insuper Tribunatum plebis, cuius constituendi tunc primum facta est mentio: item Aediles plebis permittentes: quo facto sublata est discordia, & plebs in Urbem rediit: creatique primum Tribuni plebis quinque, anno ab Vrbe condita ccc l x. Sp. Cassio Viscellino II. Aul. Posthumio Auranco II. Coll. qui Tribuni dicti fuerunt, vt docet Varro lib. 4. de ling. Lat. quod primi ex Tribunis militum creati fuerunt. Eorum nomina, vt recenset Dionysius libro 6. D fuerunt hæc: L. Iunius Brutus, C. Sicinius Bellulus, C. & P. Lucinij, & Sp. Icilius Ruga: refertque Dionysius, eos Comitius Curiatius à plebe creatos, A. D. 4. Id. Decemb. potestatem Tribunatiam accepisse. Duplicatus deinde hic numerus fuit, & pro quinque decem creati, cum magno Optimatum dispendio, anno ab Vrbe condita ccc x c vii. Cofs. M. Valerio, Sp. Virgilio. Primi autem Tribuni plebis his conditionibus creati sunt: Cùm in illa plebis cum Patribus transactione plebeij metuerent, ne soluto coetu, vel promissis non staretur, vel aliqui comprehensi raperentur ad supplicium, securitatis sue causa potestatem illam postularunt, & adepti sunt, vt ipsi sibi de suo corpore contra Patriciorum potentiam ac vim, creare peculiarem Magistratum possent, à quo auxilij latio aduersus Consules esset, vtque hic Magistratus sacrosanctus esset, hoc est, talis, quem vel vi, vel verbis violare capitale esset, & scelus inexpiabile: vt ita magis ad impediendum, quàm ad agendum initio Tribuni fuerint creati, hoc sine, vt si quid vel de publico negotio, vel de priuato animaduertent à Patribus agi, quod fraudi posset esse plebi, interponerent suam auctoritatem, & illud auerterent: non autem ipsi alia & noua molirentur, sicut sæpe fecerunt. Ideo in Halicarnassæo aliquoties ipsis obicitur, quod non sint memores, quas metas ea potestas habeat. Nam in veteri iure non habuerunt Tribuni potestatem vocandi: qua de re legi potest Agell. lib. 13. c. 12. & Cic. 2. in Rullum, & lib. 3. de Legib. dicit, Tribunum plebis maiores præsidem libertatis, custodémque esse voluerunt, & alibi de Tribunis verba faciens, inter alia comparat eos cum Ephoris, quod & Val. Maximus lib. 4. c. 1. facit. De potestate autem Tribunorum hæc inuenimus: Quod quemuis potuerit rueri, contra vim intentatà à superiore, & quod licuerit illis quibusuis decretis, que improbabant, intercedere: licuerit etiam ipsis quemcunque vellent, arreptum in concionem producere, & cogere quibus de rebus esset interrogatus, de iis respondere: hac tâta potentia & immunitate, tanquàm telo quodam acerrimo armati, si qui natura inquieti, aut aliàs Patrib. iniqui essent, valdè abusi sunt sua potestate, & paulatim latius progrediêdo, & multo plus sibi iuris vendicando, quàm initio fuerat cõces-

sum, multum labefactarunt auctoritatem Consulum & Senatus, & auctores crebri fuerunt maximorum tumultuum, & malorum, ut non raro pestis & perniciēs Reipublicæ nominentur. Et ferme semper; quoties aliquid affulsit quietis Reipublicæ, illud turbarunt, ubique opponendo se importunè Senatui, & res mouendo nouas, & rixarum subministrando materiam perpetuam: quanquam ipsa Tribunorum constitutio, si intra limites suos mansisset, & iuste fuisset administrata, fuisset saluti Reipublicæ, & frænum Patrum, ne discederent ab officio, sicut & Dionysius eam habet pro saluberrima, & quæ multum ad insolentiam Patrum reprimendam potuerit: Ibidè tamen addit, id eatenus se iudicare, quatenus illa potestas cadat in bonos & prudentes viros, quia improbis & stolidis non raro fuerit ad pessimos conatus occasio. Sed & hoc de Tribunis memorabile est, quòd si vnus ceterorum rogationibus refragaretur, impedire poterat omnia. Vnde & Claudius apud Halicarnassum sperat fore, ut ipsa Tribunitia vis à se ipsa destruat, si scilicet aucto Tribunorum numero incidant inter ipsos dissensiones. Gestarunt Tribuni plebis purpuram, ut affirmat Cicero pro Cluentio, quanquam contrarium assert Plutarchus Problemate 81. Domitius Tribunitia non fuit clausa, sed nota & interdictum semper tanquam portus quidam & perfugium iis, quibus opitulandum esset, patuit. Nec licuit Tribuno integrum diem ab Vrbe abesse, nisi in Latinis feriis, Halicarnassus lib. 8. Agel. lib. 3. c. 2. & Macrobius lib. 4. Saturnaliorum, c. 3. Potestas etiam Tribunorum terminata fuit mœnibus, nec extra Urbem quicquam valuit, vt dicit Halicarnassus & Lilius lib. 3. Cæterum quòd Sulla Dictator totam hæc potestatem aboleuerit, quæ tamen à Pompeio restituta sit, videmus in Plutarcho, in Pompeio, & Cicerone li. 3. de Legibus, ne plures nunc producam. Sub Constantino autem Imperatore in viuierum Tribunatus cessauit.

De Ædilibus plebis duobus. CAP. XXIV.

QVOD hætenus in hisce libris religiosè obseruauimus, ut singula munia Reipublicæ quæ aliqua ex parte distincta fuerunt, etiam in nomine similitudo quædam esse videretur, distinctè etiam traderem, atque explicarem eidem mihi & hoc loco faciendum puto, ubi de Ædilibus officiis differendum erit. Cum enim tres ordines eorum fuerint, alij Plebeij, alij Curules, alij Cereales: qui licet vnum nomen habeant, quoad officia autem multum à se inuicem differant: de iis singulis singularim dicere institui, & primùm quidem de Ædilibus plebis. Ædilis dicitur est, teste Varone lib. 4. de ling. Lat. qui ædes sacras & priuatas curaret. Ædiles autem plebis dicti sunt, quòd ex plebe crearentur, & plebis proprij Magistratus essent. Duo igitur Ædiles plebis primùm creati sunt anno ab v. c. c. c. l. x. Sp. Cassio Vicellino II. A. Posthumio Aurunco II. Consulibus, eodem anno, quo primi Tribuni plebis. Cum enim, vt Dionys. lib. 6. testatur, inita inter Patres & plebem concordia, plebs, quæ in montem sacrum secesserat, in Urbem rediisset, & impetrasset à Senatu, ut liceret sibi quotannis è suo corpore creare Tribunos plebis, de quibus iam dictum est; petierunt etiam sibi à Senatu permitti, ut quotannis duos è plebe crearet subministratos Tribunis, quicquid opus esset, & lites nonnullas, eorum permissu, diiudicaret, aditumque sacrarum, locorum publicorum, atque annonæ curam habituros. Quo per Senatum concesso, creauerunt, quos tum ministros & socios Tribunorum, ac Iudices appellabant. Nunc verò ab officiorum vno Ædiles vocant, potestatem habentes alterius Magistratus iurisdictionem, vt antea. Curant autem multas magnas res, suntque maxima ex parte Gregorij Agoranomis similes, &c. Hætenus Dionysius. Primi Ædiles plebis creati fuerunt Comitiis Curiatis, idque obseruatum vsque ad legem Voleionis latam. Post illam verò legem Tribus Comitiis creati eos solitos, consentiunt scriptores ferè omnes.

Officia Ædiliū plebis fuerunt, uti ex Dionysio audiuius, & alij etiam scriptores confirmant, Tribunis plebis ministrare, & de leuibus quibusdam causis, & iuribus ipsorum permissu iudicare: iis, qui plus quam lege diffinitum erat, agri possiderent, diem dicere: matrones probriè accusare, fœneratores coercere, popinas, & ganeata obsonia prohibere, in facta dictaque inciuilia, atque improba animaduertere, atque multam iudicare: vt ædificia publica priuataque fierent, vt cloacæ publicæ, aquæ ductus, & cætera ædificia, lauta, munda, integra, & expedita asseruaretur, curare: iniqua pòdera corrigere, mensuras minores frangere, & mulctare, de alæ lufibus cognoscere, conuhere frumentum, & oleum: ne vrbs penuria annonæ, aut caritate laboraret: vtq; commeatus, quæque bello vsui forent, in castra deferrentur, ipsorum muneris erat: Plebificta vt in æde Cereris

asseruarentur, ad ipsorum curam spectabat. Quare Pomponius Iurisconsultus ff. titulo A de Origine iuris, scribit, eos ob hanc causam potissimum creatos fuisse. Postea etiam Senatusconsultorum cura, ne pro Consulum arbitrio supprimerentur, ipsis est demandata, quæ tamen ad extremum Quæstoribus vrbanis, vt in ærarium reponerentur, sunt commissa. In tantum etiam honoris culmen Ædilitas est prouecta, vt aliquando Vrbe peste laborante, maiestas Consularis, quemadmodum Liiui libro 3. habet, ad Ædiles plebis deciderit. Hanc verò eorum potestatem à Claudio & Nerone Imperatoribus Augustis, plurimum accisam fuisse, Cornelius Tacitus, & Suetonius produnt.

De Ædilibus Curulibus duobus, & Ædilibus Cerealibus duobus.

CAP. XXV.

ALII erant Ædiles, qui Curules appellabantur, à sella curuli, qua vti solebant. Plutarchus in Mario, eos maiores Ædiles appellat. Creabantur autem ex Patriciis, non ex Plebeis. Quærentibus autem de ea iniuria Tribunis plebis, conuenit inter eosdem & Senatum, vt alternis annis ex plebe fierent: postea promiscuum fuit. Eorum origo, vt Liiui lib. 6. extremo habet, hæc fuit: Cum concordia inter Plebem & Patres inita, Senatus ludos in eius honorem decreuisset, & Ædiles plebis se eos facturos recussissent, conclamantur Patricij iuuenes, se id honoris Deum immortalium causa libenter acturos, vt Ædiles fierent. Quibus cum ab vniuersis gratiæ actæ essent, factum Senatusconsultum, vt duos viros Ædiles ex Patribus Dictator populum rogaret. Primi igitur Ædiles Curules creati sunt anno Vrbs condita cccxxvi, Cn. Quintius Capitolinus, & P. C. Corn. Scipio, L. Sextio, L. Æmilio Mamercio Consulibus. Liiuius libro septimo, initio. Horum munus fuit ludos sacros & solennes instituere, ac procurare. Sacrum ædium, & priuatarum curam gerere. Quod tum ex iis, quæ dicta sunt, tum ex his Ciceronis verbis actione septima in Verrem intelligitur. Sic enim scribit: Nunc sum designatus Ædilis, habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maximam cura & cærimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos: mihi Floram matrem populo, plebique Romanæ ludorum celebritate placandam: mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maximam cum dignitate, ac religione Ioui, Iunoni, Mineræque esse faciendos. Mihi sacrarum ædium procurationem, mihi totam vrbem tuendam esse commissam. Ob earum rerum laborem & sollicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in Senatu sententiæ dicendæ locum, rogam prætextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam, posteritatemque prodendam. Hæc Cicero. Ex quibus etiam, quæ insignia honorum Ædilibus concessa fuerint, cognoscitur. Cæterum illos ludos quisque Ædilis sua impensa & sumptibus pro modo patrimonij, ac dignitatis suæ celebrandos procurabat, vt ex alio Ciceronis loco, libro secundo Officiorum, patet, vbi etiam docet, vitandam esse suspicionem avaritiæ. Multi enim, vt ludorum sumptum vitarent, Ædilitatem non petebant. Mamercus, inquit, homini ditissimo prætermisso Ædilitatis, Consulatus repulsam attulit: & addit, Murænam, qui Ædilis non fuerat, propterea ludos in Prætura fecisse, vt à se suspicionem avaritiæ remoueret, & sibi populi Romani beneuolentiam, ac studium conciliaret. Est & hoc obseruatione dignum, quod Lucius Ioannes Scoppa in Collectaneis annotat, legem Romæ latam fuisse, ne quis Romanorum quid scriberet, nisi prius ad Ædiles Curules accessisset, & scribendi veniam impetrasset, cum illi prius scriptoris vires perpendissent, & secundum ingenij capacitatem, ac doctrinam, componendi potestatem dedissent. Quod de fabulis Scenicis intelligendum esse, ex omnibus fere Terentij Comediarum inscriptionibus colligi potest. Eas enim Ædiles emebant, & vt publicè agerentur, curabant.

Erant etiam Ædiliū Curulium officium, curare, vt Tempa, Theatra, Stadia, Fora, Porticus, Curia, & Basilicæ, atque Mœnia, magnificis operibus rescicerentur, & ornarentur. Sed non contenti his muneribus, etiam annonæ, aliarumque rerum curationem & cognitionem sibi vindicarunt, & multa cum Ædilibus plebeis communia habuerunt. Omnium autem maximè ad eos pertinebat, causas & lites redhibitionum, id est, in quibus agebatur de rei corruptæ vitio, quam quis aut vendidisset, aut commutasset, dirimere: id è quo vbi Kalendis Ianuariis Magistratum inierant, non aliter atque Prætores edictum promonebant, in quo quemadmodum de singulis controuersis ius dicturi essent, populum præponebant. Vnde apud Iurisconsultos peculiaris titulus est de Ædilitio edicto. Annus quo hic Magistratus peti solebat, erat, vt colligunt Paulus Manutius, & alij, **xxxvii**. Atque hæc de Ædilibus Curulibus.

De *Ædilibus Cerealibus* pauca, quæ admoneam, habeo. *Cereales* dicti, quòd *Cereri*, hoc est, frumento præ sint. Et primum à *Caio Iulio Cæsare* instituti, & ex *Patriciis* creati sunt, anno ab *Vrbe* condita. *DCCXX*. Testis est *Suetonius Tranquillus*, cum in *Iulio* scribit: *Prætorum, Ædilium, Quæstorum*, minorum etiam *Magistratuum* numerum amplauit. Et *Dio* libro 43. qui paulò claritùs id ipsum docet, sic scribens: Eodem anno primò sex *Ædiles* sunt constituti, duo *Patricij*, qui *Cereri* *Ædiles* vocarentur, quatuor *Plebei*. Isque mos ad nostram vsque ætatem exinde perductus est: &c. *Hæc* ille, quæ etiam confirmat *Pomponius Iurisconsultus ff. de Origine iuris*.

De *Curatoribus omnium Tribuum*.

CAP. XXVI.

VRATORES Tribuum erant, qui Tribuum commodà procurarent, perinde atque in vicis vicorum *Magistri*. Eorum *Terentius Varro* lib. 5. de lingua Latina meminit, in recitatione verborum, quæ dicit *Censor præconi*, conditurus iustrum: Omnes *Quirites*, *pedites*, *armatos*, *priuatos*que, *Curatores omnium Tribuum*, si quis pro se, siue altero dari rationem volet, voca *Iulicium* huc ad me, &c. Apud alios scriptores non facile est eorum mentionem inuenire.

De *Triumuiris Capitalibus*.

CAP. XXVII.

TRIVMVI *Capitales*, qui & *Tresuiri*, seu *Tresuiri Capitales*, eò quòd tres viri simul ad munus illud obeundum crearentur, sunt dicti, fuerunt, quemadmodum scribit *Pomponius ff. de Origine iuris*, qui *carceris custodiam* haberet, vt cum animaduerti oporteret, id interuentu eorum fieret. Horum sæpe fit mentio apud *Liuium*, *Ciceronem*, *Plautum*, & alios. Creati sunt primum, vt *Onuphrio Panuino*, & *Huberto Goltzio* in *Fastis* placet, ab *Vrbe* condita anno *CDLXV*. Eorum non tantum erat, vt ex *Pomponio* audiuius, *carceris custodiam* habere, sed etiam *latomiarum*. Ad columnam item *Mæniæ*, vt *Cicero* docet, de eorum scelere cognoscebant, qui cum ciues *Romani* non essent, in *Vrbe* habitarent: ac de *vilibus*, & *abiectæ tantum conditionis* hominibus, vt de *furibus* & *seruis* nequam, ius dicebant, teste *Asconio* in *Diuinationem*. *Primis* autem temporibus, etiam de aliis *maleficiis* cognouisse eos, nondum constitutis *quæstionibus publicis*, colligitur ex *Plauto* in *Asinaria*, & *Varrone* libro 4. de lingua Latina, qui de *Quæstoribus* agens scribit: *Quæstores à quærendo*, qui conquirerent *publicas pecunias*, & *maleficia*, quæ *Triumviri Capitales* nunc conquirunt. Quod autem addit *Pomponius* animaduersum in delinquentes, ac *scelerosos*, ipsorum interuentu fuisse, intelligendum sic est, non quòd ipsi *Triumviri* quenquam *supplicio* affecerint, sed vsi ad eam rem sint opera *licitorum*, quorum octo sub se habebant: vnde apud *Plautum* in *Amphitruone*: *Sofia*:

Quid faciam nunc, si Tresuiri me in carcerem compegerint?

Inde cras è promptuaria cella depromar ad flagrum.

Nec causam liceat dicere mihi, neque in hero quicquam auxilij fiet?

Nec quicquam sit, quin me omnes esse dignum deputent.

Ita quasi incudem me miserum homines octo validi cadent, &c.

Hic enim per octo homines, octo *lictores* intelligunt, *ministrantes Triumuiris*. Quod verò etiam *sacramenta exegerint Triumviri Capitales*, atque in *diuinos vsus*, & ad *tueda sacra ciuitatis* eam pecuniam contulerint, constat ex *lege Lucij Papirij Tribuni plebis*, apud *Festum*, quam quomodo legendam putant *Lucas Fruterius*, & *Iosephus Scaliger*, huc scribam: *Quicumque prætor posthac factus erit*, quei inter *ceiueis ious* dicit: *Tresuiros Capitales* populum rogato, iisque *Tresuiri Capitales*, queicumque posthac factei erunt, *sacramenta exigunt*, *iudicant*que, eodem ioure sumpto, vrei ex *legibus*, *Plebei*que *sciteis* exigere, *iudicare* esse oportet. Addit enim *Festus*, *sacramenti nomine* id æs dici ceptum esse, quod & propter *ærarij inopiam*, & *sacrorum publicorum multitudinem* consumeretur in *rebus diuinis*. Creabantur porro *Comitiis Tributis Capitales* *Triumviri*, vt alibi est ostensum. Vide etiam de hac *lege & Triumuiris Capitalibus* *Iacobum Requardum* libro secundo *Variorum*, capite 18.

De Triumuiris nocturnis, Triumuiris valetudinis, & Triumuiris monetabilibus. A

CAP. XXIX.

QUANDO Triumuiroi nocturni creati fuerint, certum non est: hoc constat, antiquum cum Magistratum esse. Meminit eius Liius libro nono, vbi de C. Flauio Scriba, quomodo Ædilis Curulis factus sit, agens, inter alia dicit, eum prius Tribunatum gessisse, & duos Triumuiratus, nocturnum alterum, alterum coloniarum deducendarum, &c. Meminit eius & Tacitus libro 5. Annalium, his verbis: Triumuiroi nocturni, quod ad incendium in sacra via ortum tardè venerant, à Tribuno plebis die dicta damnati sunt. Quod eorum officium fuerit, Paulus Iurisconsultus ff. libro primo tit. 44. Apud vestitiores, inquit, incendii arcendis Triumuiroi prærant, qui ab eo, quod excubias agebant, etiam nocturni dicti sunt. Interueniebant nonnūquam & Ædiles, & Tribuni plebis. Erat autem familia publica, circa portas & muros disposita, vnde & si opus esset, vocabatur. Fuerunt & priuatæ familiæ, quæ incendia, vel mercede, vel gratia extinguerent: deinde Diuus Augustus maluit per se huic rei consuli instituto Præfecto vigillum cum cohortibus. Hæc ille.

Triumuiroi valetudinis.

De his cum nihil quicquam in veteribus scriptoribus inueniam, nec satis sciam, an Magistratus fuerint, quia tamen ab Onuphrio Panuinio in Magistratum numerum referuntur, nolui eos præmittere, & cum mihi, quinam illi fuerint, cognitum non sit, Onuphrij verba lib. 2. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, adscribere libet, quæ hæc sunt: Huius, inquit, Magistratus nulla apud veteres auctores, quod sciam, mentio est. In antiquo verò argenteo nummo sic scriptum est: M. ACILIUS III. VIR. VALET. HI nostra ætate pestis causa creari solent, atque Domini sanitatis vocantur, quibus temporibus de morbo suspectis, magna potestas concedi solet. Nummi autem verba sic ego interpretor: M. ACILIUS III. VIR. VALETUDINIS TUENDÆ. Hæc Onuphrius.

Triumuiroi monetales.

De Triumuiris monetabilibus Pomponius Iurisconsultus ff. tit. 2. de Origine iuris, sic scribit: Constituti sunt eodem tempore & Quatuoruiroi, qui curam viarum agerent, & Triumuiroi monetales, æris, argenti, auriflatores, &c. Præfuerunt cudendæ monetæ: dicti fuerunt Triumuiroi monetales, & Triumuiroi A. A. A. F. F. quod est auro, Argento, Ære, Flado, feriundo. De iis etiam intelligendus locus apud Cic. in epist. ad Trebarium Iurisconsultum, vbi sic scribit: Treuiros vires censeo, audio capitales esse, malle in auro, argento, & sic hunc locum interpretantur, Bembus in epistola ad Paulum Manutium, & alij. Quamuis etiam hoc verum sit, intelligi simul per Treuiros populos illos in confinibus Germaniæ, quorum metropolis fuit Treuirum, vrbs adhuc celebris propter Archiepiscopum Treuirensis.

De Quatuoruiroi viarum curandarum, & Quinquenriis eis & vls Tiberim.

CAP. XXX.

MAXIMA priscis temporibus Senatus diligentia fuit in faciendis faciendisque viis, tam intra, quam extra Urbem. Earum autem curandarum munus primum Cenforibus à Senatu commissum fuit, vnde supra, cum de Cenforum officio dicemus, addidimus hoc, eorum munus fuisse tueri vias, &c. post verò cum Cenfores aliis rebus pro officio occupati huic muneri sollicitè vacare requirent, ex Senatusconsulto Magistratus alius speciatim ob eam causam creatus est. Ij Quatuoruiroi viarum curandarum vocabantur, quod viis vel muniendis, vel sternendis præessent. Eorum non multa mentio est in scriptoribus, quos habemus: in antiquis autem Epigrammatis plurima. Pomponius I. C. & Dominicus Floccus Florentinus sic de iis scribunt: Constituti sunt & Quatuoruiroi, qui curam viarum agerent. Vide etiam de his Barnabam Brissonium libro quarto Antiquitatum, capite 12.

Quinquenriis eis & vls Tiberim.

Non fuerunt hi Magistratus, sed Magistratum vicarij, de quibus Pomponius I. C. & eum sequutus Dominicus Floccus, sic scribunt: Et quia Magistratibus vespertinis temporibus in publicum esse inconueniens erat, Quinquenrii constituti sunt eis Tiberim, & vls Tiberim, qui possent pro Magistratibus fungi. Est horum memoria obscura, nisi quod præter Pomponium & Floccum Liius etiã alicubi eorum meminit. Cæterum vt

& hoc

A & hoc addatur, veteres vsi sunt particula vls, pro quo nos dicimus vltra, teste Festo.

De Decemviris stlitibus iudicandis, & Centumviris litibus iudicandis.

CAP. XXX.

D Ecemviri stlitibus iudicandis Magistratus fuerunt, vt docet Pomp. ff. tit. 2. de Orig. iur. Cùm esset, inquit, necessarius Magistratus, qui hastæ præfesset, Decemviri stlitibus iudicandis constituti sunt. Hic Magistratus post Quæsturam captus est, vt colligitur ex Suetonio in Augusto, & ex antiqua inscriptione: SCAEVA QVAESTOR. DEC. EMVIR. STLITIBVS IVDICANDIS TRI. PL. &c. Adhibuerunt autem hi Decemviri hastam Prætoriam, atque ea postea iudicârunt, & ea iudicia exercuerunt, quæ Centumviralia dicta sunt, de quibus plura libro de iudiciis. Quòd ad vocabulum stlitibus, attinet, significat illud idem quòd super lites, testantibus Quintiliano & Festo. Centumviri autem Magistratus non erant, sed Iudices, de quibus sic scribit Festus: Centumviralia iudicia à Centumviris sunt dicta: nam cùm essent Romæ xxx. & v. Tribus, quæ & curiæ dictæ sunt, terni ex singulis Tribubus sunt electi ad iudicandum, qui Centumviri appellati sunt: & licet quinque amplius quàm centum fuerint, tamen quòd facilius nominarentur, Centumviri sunt dicti. De quibus controuersis illi iudicârunt, docet Cicero li. r. de Orat. his verbis: Iactare se in causis Centumvitalibus in quibus vsucapionum, tutelaram, gentilitatum, agnationum, alluionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, cætera rûmque rerum innumerabilium iura versentur, &c. Posterioribus autè temporibus multum creuit eorum iurisdictio, vt in Fab. Quint. lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 2. lib. 11. cap. 4. videre licet, atque eorû numerus auctus ad cxxc. manète tamen semper nomine Centumvirorum, vt testatur Plinius Iunior lib. 6. epistolarum, epist. 33. ad Roman. Diuidebantur porrò Centumviri in quatuor consilia, vti alio libro ostenderetur.

De Præf. Cælis Ararij.

CAP. XXXI.

S Equentur alij Magistratus ab Octauio Augusto instituti, inter quos non postremum Slocum obtinent Præfecti ararij, de quibus hoc capite dicam. Origo eorum creando hæc fuit: Cùm ad Vrbs præsidium, & tuendos Imperij fines plurimæ legiones àlendæ essent, nec Augusto suppetere tot sumptus, consuluit Senatam de re ditu. quodâ perpetuo constituendo, vnde citra vilius iniuriam stipendia ac præmia militibus sufficerent. Quia verò nullus reditus excogitari poterat, quem omnes probarent, quin inò omnes eum quæri indignarentur, Augustus ipse certum ac proprium ararium constituit, quod militare appellauit, atque in illud pecuniam pro se & Tiberio intulit, promisitque se quotannis id facturum. Quem secuti aliquot Reges & populi, idem sunt polliciti. Pòst verò, cùm neque ipsius pecunia, neque ea quæ à Regibus & populis mittebatur, satis locupletari ararium, nec alia ratio inueniri posset, constituit vt pars hereditatum ac legatorum vicesima eò referretur, exceptis iis, quæ proximis cognatis aut pauperibus relinquebantur. Huius igitur ararij administrationem tribus Prætoribus, sorte lectis, ad triennium mandauit, qui binis lictoribus, aliisque ministris, quos conueniebat, vterentur, vt Dio lib. 55. scribit: Quod & Suetonius in Augusto, cap. 49. confirmat his verbis: Quicquid vbique militum esset, ad certam stipendiorum, præmiorumque formulam adstrinxit: definitis pro gradu cuiusque, & temporibus militiæ, & commodis missionum: ne aut ætate, aut inopia post missionem sollicitari ad res novas possent: vtque perpetuo, ac sine difficultate sumptus, ad tuendos eos, prosequendosque suppeteret, ararium militare cum vëstigalibus nouis constituit. Hæc ille. Postremis autem temporibus eosdem. Præfectos à Principe eligi, & sine lictoribus creati solitos, docet Dio li. 55.

Ee Curatoribus operum publicorum. Curatoribus aluei Tiberis, & cloacarum, & Curatoribus viarum singularum, extra Vrbs.

CAP. XXXII.

H ORum sicut & sequentium, nulla mentio est, nisi in lapidibus & apud Suetonium, qui in Augusto cap. 37. sic scribit: Quòque plures partem administrandæ Reipublicæ caperent, noua officia excogitauit, curam operum publicorum, viarum & aquarum aluei Tiberis, frumenti populo diuidendi, præfecturam vrbs, Triumviratum legendi Senatus, & alterum recognoscendi turmas equitum, quotiescunque opus esset. Hæc Suer.

Curatores alui Tiberis, & cloacarum.

Officium horum fuit curare ne quid detrimenti cloacæ caperent, & vt purgarentur, & aquam transmittere possent. Cloacâ, vt id obiter adiciâ, primus cœpit fodere Tarquinius Priscus, qui montibus subfossis ac vrbe pensili fornicibus suspenso receptaculum omnium vrbis sordium cloacam fecit, inque tres ductus diuisit, maxima ea cloaca dicta est, fossæ deinde sunt alix, vt plures essent. Sed post Vrbem à Gallis captam & incensam, dum sibi quisque domicilium reædificare, qua parte primùm potuit, festinat: vicorum nulla, vt anrè fuit ratio obseruata, neque ciuitas, vt priùs, in certas regiones diuisa, neque cloacæ, quæ olim per publicum ducebantur, animaduertæ, vbi essent, postea priuata subintrarunt recta: vnde factum, vt quæque domus hodiè suam ferè habeat cloacam. Earum cura primùm penes Censores fuit, vt alibi est dictum, postea publici earum curatores ab Augusto sunt instituti. Plura de cloacis habent Dionysius lib. 3. Plinius li. 36. cap. 15. Bartholomæus Marlianus lib. 3. cap. 18. Liuius lib. 1. & alij.

Curatores viarum singularum extra Vrbem.

Quatuor vias viarum curandarum creatos fuisse paulò antè est dictum. Crescente verò viarum numero, quum hi non sufficerent, singulis vel duabus, aut tribus, pluribusve viis restituendis, sarcindisque, prout temporis necessitas exigebat, singuli ciues præpositi fuerunt, qui Curatores earum viarum appellabantur. Quorum Magistratus cum priùs incertus esset, nec nisi ad tempus crearetur, tandem eum ordinarium fecit Cæsar Augustus, vt docet Suetonius in Augusto cap. 27. Meminit eorum Cicero ad Atticum, Plinius Iunior, & Plutarchus in Gracchis, & Tacitus. De viis multa habent Georgius Fabricius, & Onuphrius Panuinius.

De Præfecto Prætorio.

CAP. XXXIII.

Veteres, inquit Alconius Padianus, omnem Magistratum, cui pareret exercitus, Prætozem appellauerunt: vnde & Prætorium tabernaculum eius dicitur, & in castris porta Prætoria, & hodiè quoque Præfectus Prætorio. Præfectus igitur Prætorio dicitur, qui militibus iis præerat, quos Imperatores in sui custodiam allegerant. Fluxit autem hoc institutum primùm ab Octauio Augusto, vt ex Suetonio & Dione cognoscitur, deinde à Tiberio Cæsare stabilitum est. Et primùm quidem ex Equitibus tantum Romanis Præfectus Prætorio legebatur: postea verò, cum ex Præfectis quoque Imperatores creari cœperunt, quorum primus fuit Macrinus, tum non Senatoribus modò, sed Consularibus etiam ea dignitas patuit. Durauitque hic Magistratus ad Imperium vsque Constantini, quo tempore, cum Prætoriani pro Maxentio contra Constantinum stetissent, post victum & occisum Tyrannum, castrum Prætorio diruto, cohortes Prætorianæ exauctoratæ sunt, atque ita Præfectorum Prætorio dignitas est sublata: in quorum locum, quum ipse Imperator nouam quandam orbis Romani diuisionem commouens esset, vt eum in quatuor præcipuas partes, siue diœceses diuideret, quatuor quoque Præfectos Prætorio creauit, qui singulis præessent: quorum vnus Præfectus Prætorio Galliarum, alter Præfectus Prætorio Italiae, tertius Præfectus Prætorio Illyrici, quartus Præfectus Prætorio Orientis, dicebatur, de quibus alij. Sed vt ad Præfectum Prætorio, qui in Vrbe cohortibus Prætorii præerat, reuertar, maxima eius dignitas & potestas fuit, vt tum ex alijs, tum ex Aurelio I. C. intelligitur, qui sic scribit: Breuiter commemorare necesse est, vnde constituendi Præfectorum Prætorio officium origo emanarit. Ad vicem Magistri equitum Præfectos Prætorio antiquitus institutos esse, à quibusdam scriptoribus traditum est. Nam cum apud veteres Dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur, & Magistros equitum sibi eligerent, qui associati principali curæ, militiæ causâ, secundam post eos potestatem gererent, Regimentis Reipub. ad Imperatores perpetuò translatis, ad similitudinem Magistrorum equitum Præfecti Prætorio, à Principibus electi sunt, datæque est eis plenior licentia, ad disciplinæ publicæ emendationem. His cunabulis Præfectorum autoritas initiata, in tantum meruit augeti, vt appellari à Præfectis Prætorio non possit. Nam cum antè quæsitum fuisset, an liceret à Præfectis Prætorio appellari, & iure liceret, & extarent exempla eorum, qui prouocauerant: postea publicè sententia principali electa, appellandi facultas interdicta est. Crediti enim Princeps eos qui ob singularem industriam explorata eorum fide, & grauitate ad huius officij magnitudinem adhiberentur, non aliter iudicatos esse pro sapientia ac luce dignitatis suæ, quam ipse foret iudicaturus. Subnixi etiam sunt alio priuilegio Præfecti Prætorio, ne à sententis

tiis eorum minore ætate ab aliis Magistratibus, nisi ab ipsis Præfectis Prætorio restitui possint. Hactenus ille. Plura de Præfectis Prætorii vide apud Vuolfgangum Lazium Commentariorum Reipub. Romanæ libro 1. & 2.

Notandum & hoc est, quamprimum Præfectus Prætorio lectus esset, dari ei ab Imperatore cingulum cum gladio solitum, vnde memorabilis illa Traiani vox literis mandata est, qui cum Præfectum suum cingulo donaret, ita dixisse fertur: Accipe hunc enssem, & siquidem rectè, atque è Republica imperauro, pro me: sin secus, in me vtere. Plinius Iunior in Panegyrico, & alij.

De Præfecto frumenti diuidendi, & Præfecto vigilum.

CAP. XXXIV.

ETIAM hic Magistratus nouus est, institutus ab Augusto, vt ex Suetonio in Augusto cap. 27. apparet, vbi dicit, Augustum multa noua officia excogitasse, & inter ea etiam curam frumenti populo diuidendi. Cum enim lege Gracchi esset obtentum, vt frumentum populo diuideretur, & quidem senis æris trientibus in singulos modios veniret, Publij autem Clodij rogatione effectum esset, vt gratis frumentum populo daretur: Octauius Augustus, vbi Imperium est adeptus, summo operè curauit, vt illud institutum obseruaretur, vt ea liberalitate populus beneuolentior sibi redderetur: ideoq; frequenter populo frumentum distribuit, cui distributioni qui præerat, Præfectus frumenti populo diuidendi est appellatus. De frumenti diuisione sic Suetonius in Augusto, cap. 40. Ac ne plebs frumentationum causa frequentius à negotiis auocaretur, ter in annum quaternum mensium tesseras dare destinauit: sed desideranti consuetudinem veterem concessit rursus, vt sui quisque mensis acciperet. Et paulò post: Frumentum quoque in annonæ difficultatibus sæpe leuissimo, interdum nullo pretio viritim ad mensus est, tesserasque nummarias duplicauit. Hæc ille. Et sic Dio. lib. 54. quoque refert, cum vehemens Romæ fames esset, ab Augusto viros Consulares frumento & pani Præfectos fuisse, qui certam singulis summam venderent, &c. Cæterum cum in loco Suetonij à nobis citato mentio fiat tesserarum frumentariarum, sciendum est, fuisse eas signa, quæ qui exhiberent, frumentum pro portione Romæ à Principe accipiebant. Adrianus Turnebus Aduersariorum lib. 9. cap. 26 existimat, fuisse frustilla lignea quadrata, certa insignita & notata forma, quæ data sint iis, quibus ius fuerit petendi frumenti publici, ideoque à Græco *τρωαει* dictas putat: quanquam & rotunda etiam fuerint, cum à Dione *σπείρια* dicantur, id est, globuli, & pilulæ. Sed hæc præter rem.

Præfectus vigilum.

Etiam Præfectus vigilum ab Augusto institutus est, restibus Suetonio in Augusto cap. 30. Dione libro 55. & alijs. Nam cum septem cohortes opportunis locis constituisset, vt binas regiones vrbis vnaquæque cohors tueretur: præposuit eis Tribunos, & super omnes spectabilem virum, qui Præfectus vigilum appellaretur. Is cognoscebat de incendiarijs, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus: nisi si qua tam atrox, tamque famosa persona esset, vt Præfecto vrbis remitteretur. Et quia plerumque incendia culpa sunt inhabitantium, aut fustibus castigabat eos, qui negligentius ignem habuissent, aut seuera interlocutione comminatus, fustium castigationem remittebat. Idem per totam noctem vigilare debebat, & coerrare calciatus, cum hamis & dolabris, & curare omnes inquilinos admonendos, ne negligetia aliqua incendij casus oriatur: Præterea vt aquam vniquisque inquilinus in cœnaculo habeat. Hæc Paulus ff. titulo de officio Præfecti vigilum. Quæ confirmat etiam Dio libro 55. his verbis: Cum eo tempore multa in Vrbe essent vaitata, libertinos septem locis ad ea curanda instituit, equitem eis præfecit, quos etsi haud diu id officium gerere, pati statuerat: tamen re ipsa expertus, vtilissimum ac maximè necessarium esse eorum munus, perdurare iussit: suntque nostra ætate etiam nocturni hi custodes, non ex libertinis tantum, sed ex alijs militibus, multosque in Vrbe tenent, & mercedem publicè accipiunt. Eadem Suetonius tradit, sed breuiter.

De Curatoribus regionum Denunciatoribus regionum, & Magistris vrbis, & Vrbis regionum 14.

CAP. XXXV.

CVM Vrbem in quatuordecim regiones Augustus diuisisset, per singulas eas duos Curatores, & duos Denunciatores creauit. Curatorum munus erat procurare apud

principem commoda regionum, decorem, & elegantiam viarum & vicorum Urbis, ne à priuatis nouis ædificiis interrumperentur, prouidere, & alia eiusmodi facere. Denunciatorum verò officium erat, quicquid regioni tam publicè, quàm priuati accideret, denuntiare. Magistri verò vicorum, qui & Vicomagistri appellati sunt, quatuor per singulos vicos creabantur, vt illos tuerentur, de quibus quod prætextati soliti fuerint ludos Compitalitios facere in DORVM Larium honorem, scribit Asconius in Pisonianam. Eorum omnium mentio fit sæpissimè in Sexti Rufi, & P. Victoris libris xiv. Urbis regionibus. Et Suetonius in Augusto cap. 30. scribit: Spacium Urbis in regiones, vicosque diuisit instituitque, vt illas annui Magistratus sortitò tuerentur: hos Magistri è plebe cuiusq; vicinæ electi. Magistratus enim annuus regionum Curatores, & Denunciatores intelligitur: magistratos autem è plebe, Magistros vicorum, vel Vicomagistros.

De Aduocato Fisci.

CAP. XXXVI.

FISCUS, fiscinæ, & fiscellæ, ait Asconius in i. Verrinam, sparteæ sunt utensilia ad maioris summa pecunias capiendas: vnde quia maior summa est pecunia publicæ, quàm priuatæ, vt pro censu priuato locus & arcam, & saccullos dicimus, sic pro publico thesaurò ararij dicitur Fiscus. Hæc ille. Propriè autem Fiscus Principis erat, vt ararium populi. Qui huic Fisco patrocinabatur, Fisci patronus vel Aduocatus dicebatur, isque à Marco Antonino philosopho primus institutus est, teste Iulio Capitolino in ipsius vita. Sequuntur Magistratus minores extra ordinem.

De Duumuiris perduellionis, & Quæstoribus Parricidij, vel rerum capitalium.

CAP. XXXVII.

QVI Magistratus minores, item qui extraordinarij fuerint, dictura est antè. Inter minores autè Magistratus extraordinarios primi sunt Duumiri perduellionis, siue Capitales, quorum origo est antiquissima, vtputà, qui à Tullo Hostilio III. Romanorum Rege primùm creati sunt. Cùm. n. Horatius parta de Curiatij victoria urbem Romanam triumphans ingressus, sororem sibi obuiam & vnum de Curiatij lamentantem interfecisset, posteaquam à quibusdam reus factus, neque absolui iustè, nec honestè damnari à Rege posset: Rex Duumuiros creauit, qui de perduellione certarent. Verba Liuij lib. i. sunt hæc: Rex ne ipse tam tristis, ingratiq; ad vulgus iudicij, ac secundum iudicium, supplicij auctor esset, Concilio populi aduocato, Duumuiros, inquit, qui Horatio perduellionem iudicent, secundum legem, facio. Lex horrèdi carminis erat, Duumiri perduellionem iudicent, si à Duumuiris prouocàrit, prouocatione certato: si vincat, caput obnubito: infelici arbori teste suspendito: verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium. Hæc Liuius. Fuit etiam post Reges eiectos hic mos aliquandiu retentus, vt in iudicio perduellionis Duumiri crearentur, qui perduellionem iudicarent, vt ex Liuijo constat, donec tandem vetustate obsoletus, prorsus intermissus fuerit, quem tamen à Labieno Tribuno plebis postremis temporibus, in Republicam relatum, Cicero grauissimè queritur. Meminit eorum præter Liuium lib. i. & 6. & Ciceronem pro Rabirio, Plutarchus quoque, Suetonius & Dio lib. 37. De Perduellione & Perduellibus alibi dicitur.

Quæstores Parricidij, vel rerum capitalium.

Quæstores Parricidij, vel rerum capitalium, qui & Quæstores dicti, fuerunt qui iudicia quæstionum exercerent. Eorum Magistratus non fuit ordinarius, sed extraordinarius. Cùm enim Consules de capite cuius Romani, iniussu populi ius dicere non possent, iccirco, quoties vsus postulabat, ex Senatusconsulto, vel Dictator, vel Consulum alter, ambòve, vel Prætorum aliquis de crimine publico quærere iuebatur: qui iussus erat, is Quæstor dicebatur. Docet hoc Pomponius Iurisconsultus ff. titulo de origine iuris his verbis: Quia de capite cuius Romani iniussu populi non erat lege permittum Consulibus ius dicere, propterea Quæstores constituebantur à populo, qui capitalibus rebus præessent. Hi appellabantur Quæstores Parricidij, quorum etiam meminit lex duodecim Tabularum. Hactenus Pomponius. Quæ etiam confirmat Festus sic scribens: Parricidij Quæstores (sic enim legendum esse monet Iosephus Scaliger, non Parici) appellabantur, qui solebant creati causa rerum capitalium quærendarum. Nam Parricida non vtique is, qui parentem occidisset, dicebatur, sed qualemcunq; hominem. Id autem fuisse indicat lex Numæ Pompilij Regis, his composita verbis: Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, Parricida esto, &c.

Hoc autem modo publicæ quæstiones tractatæ sunt vsque ad annum v. c. d. e. i. v. quo constitutæ sunt quæstiones publicæ de ambitu, maiestate, peculatu, repetundis & singulis sui Prætores Præfecti, atque tum, si de aliquo horum criminum esset quærendum, non nouo Quæstore, qui extra ordinem quæreret, opus erat: sed Prætor ille, qui ei quæstioni præset, adibatur, isque, vt antè, cum consilio de eo crimine cognoscebat, dicebaturque tum ipse Prætor quæreret, & quæstionem ac iudicium exercere, quæstioni præesse, & Quæstor esse, vti ex multis Ciceronis locis intelligitur. Sed de his plura dicentur libro de Iudiciis.

De Præfecto annonæ. CAP. XXXIIX.

P R A E F E C T V S annonæ extraordinarius Magistratus fuit. Eius munus erat, vt videret, ne plebs annonæ inopia & caritate laboraret, vti que panis copia redundaret, ponderèque iusto, ac mundicia debita panis veniret. Itaque si quid ad annonam pertinens commissum erat, ipse cognoscebat. Mentio eius fit à Liuiio li. 4. & alibi sepe, item à Pomponio ff. titulo de origine Iuris, & Martiano ff. li. 13. de accusat. Eundem Magistratum gessit Cn. Pomponius magnus eo anno quo Cicero reuocatus est ab exilio, vt constat ex oratione eius pro domo.

De Quinquenris Mensariis, & Triumuiris Mensariis.

CAP. XXXIX

Q V I N Q V E V I R I mensarij à dispensationem pecuniæ dicti, vt tradit Liuius lib. 7. creati sunt, eodem teste, anno a. v. c. d. i. Coss. Valerio Poplicola, C. Marcio Rutilio, ex plebe. Causa eorum creandorum fuit, sceneratorum improbitas, & æris alieni plebis Romanæ magnitudo, cui quidem rei cum Principes plebis succurrere sæpenu-merò tentassent, sed nihil proficere potuissent, hoc anno, scribit Liuius, inclinatis semel in concordiam animis, noui Consules scenobrem quoque rem, quæ destinere vnanimes videbatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterent, Quinquenris creatis, quos mensarios à dispensatione pecuniæ appellârunt. Meriti autem æquitate, curaque sunt, vt per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere C. Duellius, P. Decius, Mus, M. Papirius, Q. Publius & T. Æmilius, qui rem difficillimam tractatu, & plerunque parti vtrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam iactura sustinuerunt. Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut ærarium, mensis cum ære in foro positus dissoluit, vt populo prius caueretur: aut æstimatio æquis rerum preciiis liberauit, vt non modò sine iniuria, sed etiam sine querimonis partis vtriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. Hæc Liuius libro 23. Idem alibi tradit, anno d. x. x. v. ii, tempore ii. belli Punicî Triumuiros mensarios creatos fuisse. Verba eius sunt: Et Romæ quoque propter penuriam argenti, Triumuiros mensarij, rogatione Minutiij Tribuni plebis facti, L. Æmilius, qui Consul Censorque fuerat, & M. Attilius Regulus, qui bis Consul fuerat, & L. Scribonius Libo, qui tum Tribunus plebis erat, &c. Creabantur hi Comitibus Tributis.

De Duumuiris naualibus, Triumuiris, qui conquirerent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militesque ficerent, ac de Quinquenris turribus, murisque conficiendis.

CAP. XL.

D V V M V I R I hi sic dicti sunt, quòd duo viri simul idem munus obirent, non fuerunt ordinarij Magistratus, sed extraordinarij. Eorum prima mentio fit à Liuiio lib. 10. in historia anni a. v. c. d. x. l. i. Coss. C. Iunio Bubulco ii. & Q. Æmilio Barbula i. i. quo tempore acerrimū populo Romano bellum cum Samnitibus erat, vbi scribit, rogante M. Decio Tribuno plebis, Duumuiros nauales classis ornandæ, rescindendæque causa populum iussisse. Quod eorum officium fuerit, non est difficile videre: Rescindere scilicet, & ornare classem, vtq; naualibus sociis impleatur, comearumque instruatur, curare. Creati hi Magistratus, quemadmodum ex Liuiio lib. 40. & lib. 41. intelligitur, & postea sunt, bello contra Ligures, item bello Illyrico, qui tuendam xx. nauibus, mari superiore Anconâ velut cardinem haberent, vti Liuius docet: ex quo etiam intelligitur, non certum ac definitum tempus Magistratum hunc habuisse, quod in alijs Magi-

stratibus fuit obseruatum: quippe hi, quorum posteriore loco ex Liuio mentionem feci, biennium illum Magistratum tenuerunt: vnde extraordinarium eum fuisse liquidò apparet.

Triumuiui, qui conquirerent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent.

Hi creati sunt, secundi belli Punici tempore, anno A. V. C. D. X. L. I. Q. Fuluius Flacco III. & Appio Claudio Pulchro Coss. Causam eorum creandorum Liius lib. 25. tradit. Consules, inquit, cum ægrè delectum conficerent, quòd inopia iuniorum non facillè in vrù- que, vt & nouæ vrbanae legiones & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat: Senatus abistere eos incepto vetuit, & Triumuiros binos creati iussit: alteros qui citra, al- teros, qui vltra quinquagesimum lapidem in plateis, forisque, & in conciliabulis om- nem copiam ingenuorum inspicerent, & si qui roboris satis adferenda arma habere vi- derentur, etiam si nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, vt qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem & viginti annorum, aut maiores milites facti essent. Ex hoc Senatusconsulto creati Triumuiui bini, conquestionem in- genuorum per agros habuerunt. Hæc Liius: præter quæ nihil de iis reperio.

Quinqueuiri turribus, murisque reficiendis.

Meminit & horum Liius lib. 25. eo loco, vbi præcedentium: Comititia deinde, inquit, à Prætorè vrbano de Senatus sententia plebisque scito sunt habita, quibus creati sunt Quinqueuiri turribus, murisque reficiendis, &c. Quod Liius dicit, Comititiis eos creatos fuisse, Tributa intelligit, officia eorum titulus indicat.

De Triumuiris legendi Senatus, & Triumuiris recognoscendi turmas Equitum Romanorum. CAP. XLI.

DE his, quòd ab Octauio Augusto instituti fuerint, Suetonius in Augusto ca. 37. scri- bit, cuius hæc sunt verba: Quòque plures partem administrandæ Reipublicæ ca- perent, noua officia excogitauit, curam operum publicorum, viarum & aquarum aluei Tiberis, frumenti populo diuidendi, Præfecturam vrbis, Triumuiratum legendi Senatus, & alterum recognoscendi turmas Equitum, quotiescunque opus esset. Hæc ille. Vnde etiam manifestum est, extraordinarios eos Magistratos fuisse. Sequuntur Magi- stratus Prouinciales.

De Proconsulibus.

CAP. XLII.

HACTENVS de iis Magistratibus, qui in ipsa Vrbe potestatem habuerunt, quantum quidem ex veterum monumentis cognosci potuit, mediocri diligentia diximus: restat vt Prouincialium explicationem subiungamus. Dicuntur Prouinciales, quòd non in Vrbe, sed extra eam, in Prouinciis scilicet, potestatem habuerint, & exercuerint. Quid autem prouinciæ, quotuplices, & quomodo constitutæ fuerint, libro de Militia expli- candum erit. Nos hoc capite de Proconsulibus dicemus, vbi primùm consideranda ve- nit ipsa appellatio. Plurimùm enim de ea discrepant viri huius nostri sæculi doctissimi quomodo ea scribenda, & pronuncianda sit. Quidam volunt esse duo distincta vocabula, alterum præpositionem, alterum nomen, atque in singulari numero in omnibus casibus de Proconsule, in plurali, Proconsulibus: alij contrà contendunt esse vnum nomen com- positum, & inflecti regulariter, Proconsul, Proconsulis, Proconsuli, &c. sicuti, Pronepos, Pronepotis, Pronepoti, &c. dicimus. Cuius sententiæ est Aldus Manutius iunior in Or- thographia. Vide etiam Paulum Manutium Commentariis in primam epistolam Cic. ad Lentulum. Qui priorem sententiam amplectuntur, pro se adducunt Augustini & Ci- ceronis auctoritatem. Augustini hæc est: Ab E litera vocali, nullum Latinum nisi iuncta præpositione masculinum inuenitur, vt Proconsule, Proprætorè. Ergo iuncta præposi- tione fiunt Latina, vt dixi, pro Prætorè, pro Quæstorè. Nam veteres nominatiuo casu Proconsul dicebant, attendentes, nullum nomē apud Latinos vitilis generis in E exire. Hæc ille. Apud Ciceronem autem extat testimonium, vbi L. Philippus dicit, se Cn. Pom- peium pro Consule, non pro Consulibus ad bellum Mithridaticum mittere: & alibi apud eundem Gellius Proconsule vocatur. Ad quas auctoritates quid respondeat Aldus Manutius, videri potest. Legimus quidem etiam in Ciceronis epistolis ad Familiareis, quas Dionysius Lambinus emendauit, sæpe M. T. C. P. Lentulo PRO CONSULE. Sed de vocabulo non est tanti: rem ipsam videamus.

Proconsules quatuor modis dictos fuisse inuenimus. Primùm eos, quibus vltra legi- timum

timum, & annum tempus Magistratus prorogatus fuit: deinde eos, qui ex priuatis in prouincias, vel ad gerendum bellum missi sunt: tum eos, qui ex Magistratu in prouinciis sunt profecti: postremum qui constituta Monarchia à Senatu in prouincias eas, quæ populi fuerunt, missi sunt.

Ad primam huius vocis significationem quod attinet, primus eiusmodi Proconsul fuit *Q. Publilius Philo*, ut in *Tabulis Capitolinis* extat, & in *Liui* lib. 8. cuius verba in historia *Belli Palæpolitani* hæc sunt: Itaque cum & Comitiorum dies instaret, & *Publilium* imminetentem hostium muris auocari à spe capiendæ in dies vrbis, haud è Republica esset, actum cum *Tribunis* est, ad populum ferrent, ut cum *Publilio Philo* Consulatu abisset, Proconsul rem gereret, quoad debellatū cum Græcis esset, &c. Vnde constat, Proconsules primò fuisse eos, quibus post Consulatū Magistratus prorogatus esset.

Alio modo Proconsules dicti, qui ex priuatis, nullo antè gesto Magistratu vrmano, ad bellum mittebantur, qualis fuit *P. Cornelius Scipio*, de quo *Liuius* lib. 26. Et hos quidè verè Magistratus fuisse, aut dici potuisse, *Sigonius* negat. Nec etiam alius ante hunc *Scipionem* in Romana historia reperitur, cui priuato, quiq; antea nullum in Vrbe Magistratum gessisset, Proconsulatus hoc modo fuerit concessus, id quod etiam *Carolus Sigonius* in posteriori cum *Gruccio* disputatione fatetur.

Tertio modo, Proconsules dicti fuerunt, qui proximo post Consulatū in Vrbe gestū, anno, in prouincias Consulares profecti sunt, easque pro Consulibus gubernarunt. Fuit enim constitutum lege *C. Sempronij Gracchi*, atque postea vsque ad Augusti imperium obseruatū, ut antequam noui Consules atq; Prætores designarentur, Prouinciæ duæ Consulares & sex vel octo, vel plures Prætorias; prout numerus Prætorū postulabat, à Senatu futuris Consulibus, & Prætoribus decernerentur, quas illi designati sortirentur, vel inter se compararent, ita ut finito annuo Magistratu vrmano in eas proficiscerentur: Consules quidem in Consulares, vnde Proconsules, Prætores autè in Prætorias, vnde Proprætore appellabantur, ut ex multis scriptorum veterum locis manifestum est. Atque hæc tum ordinaria prouinciarum administratio fuit. Quod si qui non proximo anno à Consulatu in Vrbe gesto, quemadmodum sæpe fiebat in quinto, vel sexto, vel alio post Consulatum anno, in Prouinciis proficiscerentur: si etiam Prætores non proximo à gesta in Vrbe Prætura, sed aliquantò post in prouinciis proficiscerentur, tum priuati in Prouinciis ire dicebantur, ab ordinariis verò Proconsulibus, aut Proprætoribus nihil discrepabant. Antequam autem ad quartum ordinem Proconsulum accedamus, quædam de his qui ex Consulatu in Prouinciis sunt profecti, eorum creatione, vel electione, potestate, imperio, & aliis huic pertinentibus dicenda nobis sunt.

Ad creationem igitur eorum quod attinet, non eligebantur à populo, vel plebe Centuriatis, aut Tributis Comitibus, ut de *Q. Publilio Philone*, & *P. Scipione* legimus: sed quando Comitibus Centuriatis, Consules in annum sequentem designati erant, tum alter Consul qui Magistratum gerebat, ad Senatum de Prouinciis referebat, quæ futuræ Consulares, quæ Prætorias essent. Quod ubi constitutum esset, tum illæ, quæ Consulares erant, Consulibus designatis decernebatur, ut eas vel sortirentur, vel inter se compararent, utram quisque ex Consulatu obtineret. Quo facto, Consulatus sui tēpore quem Romæ gerebant, legem ad populum per curias congregatum ferebant, de imperio militari, sine qua lege bellum gerere non poterant, tum Prouinciæ Senatusconsulto ornabantur. Pertinebant autem ad ornamenta illa, latitudo prouinciæ, magnitudo exercitus, stipendium in milites, viaticum in legatos, & cohortem, comitatus & cætera generis eiusdem: quæ quidem, quoniam non omnibus eadem amplitudine, numeroque concessa sunt, propterea, cum ea decernebat Senatus, tum prouincias, aut præsidem ipsos Prouinciarum ornare dicebatur. Ad viaticum pertinebat annulus aureus, qui, teste *Zonara*, Magistratibus peregrè proficiscentibus de publico dabatur, item vestes, vasa, vehicula, muli, tabernacula, & reliqua eius generis, quæ instrumenta locata fuisse, indicio est *P. Ventidius*, qui, ut *Agellius* lib. 15. cap. 4. scribit, vñtum quæsiuit comparandis mulis, & vehicula Magistratibus, qui sortiti Prouincias forent, præbenda publicè conduxit. Itaque etiam *Alex. Seuer.* ut tradit *Capitolinus*, exemplo veterum, argento & necessariis Magistratus, quos in prouinciam mittebat, instruebat, ita ut Præsides prouinciarum acciperent argenti pondo vicena, phialas senas, mulos binos, equos binos, vestes forenses binas, domesticas singulas, aureos centenos, Cocos singulos. Quanquam ex verbis *Appij* apud *Ciceronem* lib. 1. ad familiares conici possit, extremis Reipublicæ temporibus eos, qui legem Curiam non habuissent, rem militarem quidem attingere potuisse, viatico

autem publico fraudatos fuisse, atque ita suo sumptu in prouincias iuisse.

Comitatus complectebatur adiutores, ministros, comitésque eorum omnes, quos cum vseratióne prouinciæ, tum dignitas ipsa Magistratum ac Reipublicæ postulauit. Fuerunt autem legati, Tribuni militum, Centuriones, Præfecti, Decuriones, alique militarium operum, rationumque adiutores, atque ministri. Præterea verò Scribæ, Accensî, Præcones, lictores, interpretes, tabellarij, Aruspices, Cubicularij, medici, & qui quotidianæ vitæ propè socij fuerunt, quæ cohors Prætorîa, & quasi Prætorîa dicta est. Inter quos referendi contubernales quoque sunt, qui erant adolefcentes, rei militaris percipiendæ, & prouinciæ cognoscendæ gratia Magistratus in prouinciam sequuti. Ideóque familiariter cum ijs vixerunt, neque ab eorum lateribus discesserunt, teste Cicerone. Atque hac quidem ratione Proconsules prouincias obtinebant, atque ornabantur. Quomodo autem in eas sint profecti, & quod ipsorum munus atque officium in prouinciæ administratione fuerit, iam explicabimus.

Vbi prouinciam Senatusconsulto atque in ea Imperium Proconsules obtinuerant, tum verò extremo Consulatus anno, aut sua sponte, aut Senatusconsulto Paludati exiabant. Verum antequàm id facerent, in Capitolium venientes, ibi solemnia pro Republica vota nuncupabant, atque inde Paludamento, lictoribus duodecim, cum totidem securibus ac fascibus, insignibusque cæteris imperij assumptis, rectà ad portam Urbis ibant, ad quã veteri instituto salutati, inde aut continuò, amicis officij causa aliquanto vitæ spacio profectibus, ac bene ominantibus, in Prouinciam iter ingrediebantur: aut si quid negotij in Vrbe haberent, ad Vrbein per aliquot dies, aut menses manebant, quòd cum imperio in Vrbe esse non possent. Hoc tamen etiam sciendum, vt Senatusconsulto exire Consules iussi sunt, sic, ne irent, Tribunorum plebis edicto aut Dirarum obnuntiatione prohiberi potuisse. Itaque M. Crassus cum P. Atteio primùm edicendi, deinde obnuntianti non paruisset, ipse post, ac filius cum Parthis dimicans iustas dedisse pecnas existimatus est.

Verum vbi iter in prouinciam iam erant ingressi, moris fuit, vt Proconsules eos, quibus succedebant, de aduentu suo facerent certiores: scilicet, vt cum iis congregientes, de statu cognoscere prouinciæ possent: quo verò die in prouinciam accedebant, eodem prouincialis muneris initium capiebant. Erat autem id in duas partes distributum, in potestatem & imperium. Potestas fuit facultas cognoscendi, imperium exercitui imperandi, bellumque gerendi: quorum alterum pacis, alterum belli temporibus congruit. A statem ferè rei militari, hyemè Prætorîæ cognitioni, quæ in iurisdictione potissimum est versata, dicabatur. Iurisdictionem autem, (de imperio enim militari alibi diçã) ita instituebant, vt aut intra Prætorium, & in cubiculo querelas prouincialium audirent, ministrante atque admittente cubiculario. Quæque ibi transigebantur, ea ferè per diplomata annulo obsignata perficiebantur: aut in Basilica, atque in Tribunali, scribis, Accensis Præconibus, & lictoribus apparentibus, ius dicerent. Hoc vt commodè facere possent, institutum erat, vt Proconsul, posteaquàm in prouinciam venerat, in aliquam ciuitatem, vel in plures ex iis, in quibus conuentus agi solebat, conuentum, siue forum in ceram diem edicto indiceret, eoque Prouinciales homines euocaret, atque ita aut vno in oppido plures conuentus, aut in singulis singulos ageret, atque omnes percurreret. Ius verò reddebat, & iudicium dabat vel ex legibus, quas aut Imperator ab initio ex decem Legatorum sententia prouinciæ dederat, aut postea de re nata Consules, aut Tribuni plebis tulerant, quòd etiam Senatusconsulta pertinent: vel ex edictis quæ ipsi in prouincia, ingressi singulis de rebus diligenter scripta proposuerant: quæ si ex Vrbanis aut Prouincialibus edictis sumpsissent, translaticia: sin minus, noua dicebantur. Tota autem Iudiciorum forma eadem erat in Prouincijs, quæ erat Romæ: vnde ex libro de iudicijs intelligi facillè poterit. Et priuatarum quidem causarum cognitionem nonnunquàm Vicarijs quibusdam, putà Legatis suis, Quæstoribus, vel alijs, delegabant. Publicarum autem causarum siue quæstionum exercitationem mandare alijs non poterant, nisi fortè lege, quæ de quæstione illa scripta esset, nominatim cautum esset, vt is, cui exercitio eius quæstionis obtigisset, posset eam alij mandare.

Præter iurisdictionem habebant etiam curationem, quæ consistebat in cæteris rebus curandis, atque prouinciæ imperandis, vt in re frumentaria, tributaria, vestigali, & Viaria: quæ omnia per edicta sua administrabant. Frumentum aliud vendebant, aliud emebant, aliud in cellam suam æstimabant, aliud imperabant, aliud honoris causa accipiebant: quod frumentum honorarium, sicut etiam vinum, quod honoris causa accipiebant,

vinum honorarium dicebatur. Extra ordinem autem interdum vectigalia noua instituebant, ac tributa imperabant, verum non sine crimine. Sæpe etiam naues, nautas, militesque prouinciæ ciuitatibus ex fœdere imperasse eos, sumptum autem ex ordine narcho à sua quaque ciuitate suppeditatum fuisse, Cicero alicubi docet: Sed tamen, vt Præfides multi, libidine atque auaritia obcæcati, noua vectigalia, ac noua tributa prouinciis imposuerunt, aliæque ad perniciem earum plurima imperarunt: sic nonnulli tanta caritate, atque abstinentia fuerunt, vt non solum publica vectigalia sustulerint, sed etiam prætorium ipsum vectigali, in quo præcipue Cicero gloriatur, remiserint, neque vlli alij rei, quam commodis, ornamentisque sociorum studuerint. Vnde honores summos ab ipsa prouincia retulerunt, legationes Romam honoris sui causa missas, statuas, fana, dies festos, cuiusmodi se affici ornamentis ipse in Cilicia Cicero prohibuit.

Cæterum, quomodo etiam de prouincia decesserint Proconsules aperiendum est: quæ de re hæc à veteribus scriptoribus traduntur. Annuo prouincialis Imperij munere terminato, Proconsul successorem, si maturè venturus erat, in prouincia expectabat, atque ei aduenienti obuiam prodibat, ac præsentem præsens prouinciam, atque exercitum tradebat, deinde intra triginta dies (tot enim lex Cornelia Syllæ dedit) decebat: verum intereà nihil in prouincia, quod ad administrationem attineret, attingebat. Quod si decessor ante successoris aduentum decessisset, tum verò aliquem, qui prouinciæ præfesset, vt quæstorem, aut legatum cum imperio est relinquere coactus. Constituto successore, aut imperij Vicario, Romam decebat, si ante, quod C. Iulius Cæsar in primo Consulatu sanciuit, rationes pecuniæ confectas apud duas prouinciæ ciuitates reliquisset: quibus rebus peractis, è prouincia decessit, ac Romam venit, & nisi triumphum petere in animo habuisset, licitoribus dimissis, & paludamento deposito, Urbem priuatus ingressus est. Sin autem de triumpho postulando cogitaret, aliquandiu ad Urbem manebat, & lictores fascisque laureatos quandiu triumphasset, habebat, ac Senatu in ædem Bellonæ euocato, res à se gestas exponebat, ac triumphum petebat. Vbi verò, siue triumphans, siue priuatus Urbem introiisset, tum alio die rationes referre ad ærarium cogebatur, nec multò post, Centuriones, cæterosque prouincialis curæ socios ad ærarium in beneficiis, si liberet, deferrebat. Ac ante legem quidem Iuliam liberior referendi ratio fuit. Lege autem Iulia cautum est, vt rationes, quas in prouincia apud duas ciuitates reliquissent, eas statim, atque Urbem iniissent, ad ærarium totidem verbis referrent, atque triginta diebus, quibus rationem retulissent, comites in beneficiis deferrent: quod tamen non Proconsulum proprium, sed Quæstorum commune fuit, quemadmodum ex Ciceronis scriptis intelligitur.

Verum, quemadmodum Proconsulibus, qui se optime gessissent, magni & in prouincia, & in Vrbe honores habebantur: sic e contra, si quid deliquissent, atque à legibus recessissent, multis iudiciorum laqueis irretiti sunt. In primis autem tribus obnoxij legibus ac quaestionibus fuerunt, peculatus, maiestatis, & repetundarum. Peculatus, si prædani aut pecuniam publicam auertissent, quo iudicio etiam Quæstores, Legati, & Scribæ eorum obstructi fuerunt: Maiestatis, si aut exercitum aut prouinciam hosti prodidissent, aut vitrò exercitum è prouincia eduxissent, aut bellum sine S. C. intulissent: Repetundarum, si se in socios, aut auarè, aut superbè, aut libidinosè, aut crudeliter, aut iniuste gessissent. Quæ & maximè socialis fuit, & prouinciarum salutem continuit, quo iudicio postulati plurimi, damnati multi, nonnulli etiam absoluti sunt: de quibus alio libro disputabimus. Atque hæc quidem de iis Proconsulibus, qui libera adhuc Republica prouincias gubernarunt, dicta sint: restat vt de his qui constituta Monarchia prouinciis præfuerunt, quædam addam.

Octauius Augustus, cum Senatus, ac populi Romani voluntate compelleretur, vt solus Rempub. regeret, prouinciarum administrationem aliam à priori instituit. Alias enim sibi reseruauit, eas scilicet, quæ potentiores erant, & plus periculi ostendebant: ac vel hostes accolos habebant, vel nouos per se ipsæ aliquos motus turbare poterant. Quæ autem infirmiores, & paciores erant, populo attribuit, vt in eas, quos vellent, mitterent, eosque qui ipsi præfessent, Proconsules appellauit: de quorum potestate quid Dio lib. 53. scribat audiamus: Annuas, inquit Dio, eorum Præfecturas Augustus esse iussit, nisi quis multitudinis liberorum, aut nuptiarum ratione priuilegium haberet, utque de cõmuni Senatus consilio mitterentur, neque gladio accincti, neque militari habitu ventres. Proconsules autem eos dici voluit, non modò duos istos Cõsulares, sed reliquos etiam Prætorios, aut qui Prætoriorum loco haberentur: utque lictores utriusque, tot, quot in vrbe permisit esse legibus

habere, adessent, ut imperij insignia statim atque extra pomerium essent, adsumerent, & usque ad reditum in Urbem ea seruarent. Et post: Senatus autem, & seorsim quidem Consularibus Africam atque Asiam concessit, & Prætoris reliquas provincias adscripsit. Vtrisque autem ex æquo interdixit, ne ante quintum annum à gesto in vrbe Magistratu provincias sortirentur: ita fiebat, ut etsi eorum numerus, quàm prouinciarum erat maior, tamen ad omnes tandem imperium perueniret. Post Cæsaris autem Octauiani tempora, cum nonnulli eorum malè gessissent Magistratum suum, Imperatori ista quoque provinciæ adiectæ sunt, ac sic his etiam ipsis quodammodo is prouincias assignabat. Cæterum & Legatos, seu assessores quosdam sibi adsciscebant, quorum consilio in administratione provinciæ uterentur, vnicum quidem Prætorius, ex sui, aut inferioris ordinis hominibus, tres autem Consularis, ex eiusdem dignitatis viris accipiebat, eos, qui ipsi Imperatori probarentur. Erat etiam hoc generaliter de omnium prouinciarum potestate constitutum, ne quem delectum militum agerent: ne pecuniam, præter eam quæ constituta erat, exigerent, Senatus, Imperatorisve iniussu: cum successor missus esset, is ut statim ex prouincia abiret, ac ne in redeundo domum tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reuerreretur. Hæc Dio. Plura de iis traduntur à Iurisconsultis, titulo de Proconsulis officio, qui propriè huc pertinet.

De Prætoribus prouincialibus, & Proprætoribus.

CAP. XLIII.

INITIO prouinciis præfecti sunt Prætores, ut & ius prouincialibus dicerent, & si res cogeret, bellum administrarent. Itaque Prætorum numerus ob id creuit, quia prouinciarum numerus creuit. Cum enim duo Romæ Prætores essent, vnus, qui inter ciues, alter, qui inter peregrinos ius diceret, ac prouinciæ duæ Sicilia atque Sardinia essent institutæ, visum est faciendum, ut Prætores alij in eas duo adiicerentur. Inde duabus ad Imperium adiunctis Hispaniis, totidem alij accesserunt, qui quaterni quaternas in singulos annos prouincias gubernarent. Quoniam autem in ipsis prouinciis sæpe tumultus ac bella grauiora excitabantur, quæ bella iam inde ab initio geri per Consules erant solita, hinc etiam prouinciæ Consulibus ordine sunt commissæ. Et sic duo potissimum ordinarij fuerunt prouinciarum Rectores: Prætores qui in Prætura, & Consules, qui grauiore vigente bello, in Consularu prouinciis præfuerunt. Prætores igitur prouinciales, sicut & reliqui, creati sunt Comitibus Centuriatis, quibus, ubi erant designati, decretæ à Senatu prouinciæ, quas sortirentur. Insignia fuerunt eadem, quæ Prætorum Urbanorum, lictores videlicet sex, totidem fasces, atque secures, vnde ab Appiano ἐξαρταίειν, id est, sex securium appellantur. Tempus ordinarium, quo prouincias tenuerunt, fuit annum. Si verò prorogato post Præturam imperio in prouinciis remansissent, Proprætores sunt appellati. Atq; hoc quidem vltra annum Urbis nec sic est obseruatum. Postea verò, cum L. Calpurnius Piso, Tribunus plebis, L. Marcio Censorino, M. Manilio Coss. anno ipso nec v. teste in Bruto Cicerone, primus de quæstione perpetua repetundarum tulisset, id est, ut ex Prætoribus iis, qui prouincias sortiri soliti erant, vnus prouinciæ loco, quæstionem repetundarum sortiretur, eique per annum in Vrbe præfesset: & cum idem postea etiam in aliis quæstionibus ac Prætoribus alij alia lege sanxissent, initium introductum est, ut Prætores, qui quotannis adhuc seni tantum creabantur, iurisdictiones duas, quæstiones quatuor, aut plures ex legibus, quæ de quaque quæstione latæ erant, in fortem conicerent, easque per annum in Vrbe exercerent: extremo autem anno, ex Senatusconsulto prouincias in posterum sortirentur, & inde Proprætores appellari cœpi sunt.

Cæterum ad ipsam appellationem quod attinet, vtrum Proprætor, an Prætor dicens sit, ea hic repetantur, quæ de Proconsulibus monuimus. Non autem vno modo Proprætores dicti sunt. Primum enim Prætores prouinciales, qui imperio prorogato in prouinciis vltra legitimum tempus manserunt, Proprætores sunt appellati: tum etiam illi, qui ex priuatis ad bellum gerendum, non autem ad gubernandam prouinciam, missi sunt, ut C. Octavius. Et hi propriè Magistratus non fuerunt. Tertiò Proprætores dicti, qui Prætura in Vrbe gesta, sub finem anni in prouincias profecti, eis præfuerunt: hi ordinarij Magistratus prouinciales fuerunt: quorum imperium & potestas eadem fuit, quæ Proconsulum, nisi quod sex tantum licitoribus, totidem fascibus, & securibus vsi fuerunt, & quod prouincias minores obtinuerunt. Cætera, quæ capite proximè præcedenti de Proconsulum in prouincias profensione, & comitatu diximus, item de imperio,

imperio, iurisdictione, curatione & decessione, illa omnia etiam ad Proprætores pertinent. Quædæ Proprætores etiam dicti sunt illi, quos C. Octavius Augustus, & post eum reliqui Imperatores in eas provincias, quas sibi reseruabant, miserunt. Et hi maiorem, quàm Proconsules, qui provinciis populi præficiantur, habebant potestatem: de quibus Dio libro 53. in hunc modum scribit, de Augusto verba faciens: Qui neque consulares, neque Prætorij erant, ipse (Augustus scilicet) delegit, ac legatos suos & Proprætores nominavit. Nam cum hæc omnia diu admodum in priori Reipublicæ forma florissent, Prætores, inquam, & Consules: Prætoris nomine, ut bellis maximè ab antiquis temporibus conveniens, se delectos insigniuit, Proprætores eos nuncupans: Consulium appellatione reliquos, ut paci propinquiores affectu, Proconsules dicens. Hæc nomina in Italia Cæsar reseruavit: qui extra Italiam imperarent, quasi eorum locum tenentes, Præfectos appellavit. A se porro designatis, præter nomen Proprætorum hoc etiam tribuit, ut plus quàm annuum essent cum imperio, quatenus videlicet ipse statuisset, ut militarem habitum gestarent, gladiūque, & ius capite plectendi militis haberent. Omnes autem Proprætores, ac qui non sunt pro consulibus, sex vtuntur lictoribus, nomēque inde apud Græcos habent ἐξαρτυλῆες. Vtrique autem imperij insignia statim, atque venerint in provinciam ipsis destinata, accipiunt, perfunctique eo statim deponunt. Hæc ille. Qui etiam paulo post addit, Proprætores cum urbanis legionibus, pluribus instructis Præfectis in provincias à Cæsare missos, additōsque eis curatores, qui publicos reditus colligerent, & certas impensas facerent. Quin etiam de ipsis constitutum ait, ne quem delectum militum agerent, ne pecuniam præter eam, quæ constituta erat, exigere, Imperatoris iniussu, cui successor missus esset, is statim ex provincia abiret, ac ne in redeundo tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reueteretur. Plura de his Proprætoribus habentur in Pandectis titulo de officio Præsidis, quæ inde petantur.

De Legatis Proconsulum, & Proprætorum.

CAP. XLIV.

INTER Comites Proconsulum & Proprætorum primum locum obtinuerunt Legati, de quibus hoc capite agemus, reliquos ad alium, & commodiorem locum differentes. Legati, inquit Varro libro 4. de lingua Latina, dicuntur, qui lecti publicè, quorum opera, consilioque vteretur peregrè Magistratus, quive nuncij Senatus, aut populi essent. Quibus ex verbis intelligitur, duplices fuisse apud Romanos Legatos: alios, qui Senatus voluntatem ad alios detulerunt: alios, qui Præsibus, Proconsulibus scilicet, & Proprætoribus operam quacunque ratione nauarunt. Sunt autem & aliæ Legati significationes, verum de ea tantum dicemus, cuius prior loco Varro meminit. Illi igitur Legati, qui Proconsules, Proprætoresque in provincias euntes comitabantur, aut à Senatu iis dabantur, aut permissu Senatus ab ipsis Præsibus adsciscabantur, aut lege aliqua extra ordinem deligebantur, Cicerone teste. Numerus Legatorum provincialium Rectoribus assignatorum, qui minimus, fuit trium. Nec verò dubium est, quin in eo sit habitatio Prætorij gradus & Consularis, & provincie, & belli, ipsius denique hominis. Vnde legimus, nonnullis Legatorum numerum auctum esse. Obseruatum & hoc est, ut Legatos libenter sibi quisque legaret, qui rei militaris periti essent, quique ipsi provinciis aliàs cum imperio præfuisent. Itaque Consulares Consulibus, Prætorij Prætoribus Legatos se poscentibus adiunxerunt, & frater fratrem, filius patrem sibi legavit. Cæterum, quod ad munus ipsorum attinet, Vicarij quidam erant Proconsulum, ad molem rerum provincialium sustinendam, vnde etiam ipsi lictoribus ac fascibus utebantur. Ad iurisdictionem autem quod attinet, priuatarum tantum causarum cognitionem habebant, in quibus non sua, sed mandata utebantur auctoritate: & si quid occurreret, quod maiorem diligentiam expostularet, id ad Proconsulem remittebant. Publicarum autem quæstionum cognitio & exercitatio iis à Procons. mandari non poterat, nisi in lege istius quæstionis nominatim scriptum esset. Ius nullum habebant animaduertendi in caput cuiusquam, nec atrociter verberandi. Id enim Proconsulis erat. Si tamen contigisset Proconsulem abesse à provincia, tum Legatis committebantur, quæ animaduersionem postulabāt. Sed & hoc notandum, si Proconsules aut Proprætores ante successoris aduentum, de provincia decederent, eos Legatos vel Quæstores interim provinciis præfuisse, qui & ipsi tum Proconsules aut Proprætores appellabantur.

De Legatis decem, quorum consilio & ope Duces exercituum utebantur, in provinciis

constituendis, alio loco dicam. Illud hoc loco, antequam ad alia progrediar, admonendum videtur, quod de legatione libera interdum legitur, moris fuisse, ut Senatores Romani, quibus priuata negotia in prouinciis erant, veluti hereditates, aut legata persequendi, vel nomina exigendi, honorario titulo libera legationis à Senatu donarentur, ut ita sub Legatorum personis commendabiliores controversias haberent, atque fauorabiliores. Qui etiam voti soluendi, & periculi vitandi causa eas legationes sæpe impetrabant, & lictores à Prouincialibus Magistratibus, cæterorumque Legatorum insignia accipiebant. Cicero autem libro tertio de Legibus, in suo Consulatu omnino extingueret & tollere eiusmodi legationes voluit, vnde etiam inter alias suas leges hæc ponit: Rei suæ ergo ne quis Legatus esto. Sed intercessit Lilius Tribunus plebis, &c. Et hæc de Legatis.

De Quæstoribus Prouincialibus & Proquæstoribus.

C A P. XLV.

QUÆSTORVM tria genera fuisse, supra diximus: Alij enim Quæstores ærarij vel vrbani: alij Quæstores parricidij, vel rerum capitalium erant: alij Quæstores Prouinciales, de quibus hoc capite dicemus, eo ordine, ut primum, qui Quæstores Prouinciales fuerint, quomodo creati sint, & Prouincias obtinuerint, tum quam potestatem habuerint, ostendamus. Quæstores Prouinciales erant, qui vnà cum Proconsulibus, aut Proprætoribus in Prouincias exibat. In singulas enim prouincias singuli Quæstores mittebantur, præterquam in Siciliam: quæ cum duplex fuisset, Prouincia vetus & noua, duos etiam habuit Quæstores, vnum qui Lilybæi, alterum qui Syracusis curabat. Legabantur autem eodem modo, quo Prætores Prouinciales. Nam cum legitimus Quæstorum numerus in annum populi suffragiis esset creatus, iubebat Senatus ut prouincias in sorte conicerent: Prouinciæ verò duæ erant vrbane eorum, qui ærario populi Romani præessent, reliquæ ferè Prouinciales, eorum, qui cum Consulibus, aut cum Prætoribus in prouinciis irent. Quemadmodum autem Præsides non semper prouincias ex Senatus consulto, & sorte sed aliquando lege obtinuerunt: sic etiam Quæstores non semper ex S. C. eas sortiti, sed aut S. G. aut lege aliqua extra ordinem nominatim adepti sunt, cuius rei exempla non pauca apud Lium & Ciceronem extant.

Ministris Quæstores vsi sunt, Scribis & Licitoribus: Scribis ad conficiendas tabulas publicas, Licitoribus ad maiestatem Magistratus tuendam. Nec verò semper Quæstor cum suo Præside in prouinciam proficiscebatur: verum sæpe, aut multò ante, aut multò post eum in prouinciam veniebat: vnde fiebat, ut non idem semper Quæstorij muneris in eundi dies fuerit, qui Prætorij: quod vbi euenit, simul illud etiam contingere potuit, ut duos Quæstores Præsides vnus eodem anno habuerit, Cicerone teste.

Potestas horum erat, publicam pecuniam, quam ex ærario, à Tribunis ærarij accipiebant, quæque attributa pecunia dicebatur, curare, & inde stipendia, & viaticum Legatis, cohorti Prætorij, & exercitui suppeditare: tum etiam vectigalem pecuniam ex re frumentaria, & ex portorijs, cæterisque, quæ Publicani exercent, vectigalibus exigere, & Romæ in ærarium referre. Nonnunquam etiam Proprætores Quæstoribus iurisdictionem, imperiunque suum mandârunt, & totius rei frumentariæ administrationem commiserunt. Quod si Quæstores à Proprætoribus vel Proconsulibus, ante successionem aduentum de prouincia decedentibus, prouincia præponerentur, tum & ipsi Proconsulis aut Proprætoris nomen ferebant, prout huius, vel illius vices sustinebant. Si verò Quæstores non expectato successore de prouincia decederent, non erat eorum suæ prouinciæ aliquem præficere: sed eius, penes quem summum erat prouinciæ imperium, Proconsulis aut Proprætoris.

Ceterum quanta intercesserit necessitudo Quæstori cum Præside suo, docet Cicero, cum sæpe aliàs, tum verò in Diuinatione in Verrem his verbis: Sic à maioribus accepimus, Prætozem Quæstori suo parentis loco esse oportere, nullam neque iustiore neque grauiorem causam necessitudinis posse reperiri, quam coniunctionem sortis, quam prouinciæ, quam officij, quam publici muneris societate. Idem alibi dicit, maiores hanc Quæsturæ coniunctionem liberorum necessitudini proximam esse voluisse. Inter vrbanos, & prouinciales Quæstores hanc differentiam notat Hotomanus, primum quòd illi neque lictores, neque viatores habuerint, cum neque vocationem, neque prehensionem haberent: hi verò & lictores, & togam prætextam habuerint. Deinde quòd vrbani ius non dixerint: prouinciales autem iure dicendo conuentus circumiuerit, ut scribit Suetonius, & quæcunque commissa populo Romano essent, exquisuerint.

déque iis iudices ac recuperatores dederint, quemadmodum videmus in Diuinatione, Q. Cæcilium Verris Quæstorem in Agonidem iudicium dedisse.

Porro ad Proquæstores quod attinet, nam & de his me dicturum aliquid promisi, sic appellati sunt ij, qui mortuo Quæstore Præsidi ipsi Quæstoris loco esse cæperunt, item qui, Quæstore, non expectato successore, decedente prouinciæ ipsius intereà præfecti sunt. Hi verò prouinciã suã non à Senatu, aut populo, vti Quæstores, verùm ab ipso Proprætore, vel Proconsule, acceperunt, ideòque inferiori gradu fuerunt. Legimus etiam præsentibus nonnunquã Quæstoribus, tamen etiam Proquætores st fuisse, sed rarò.

De Præsfecto Ægypti, Præsfectis Præsfecturarum, Consularibus quatuor, qui per Italiam ius dicerent, & Iuridicis Italiae.

CAP. XLVI.

Præsfecti vocabulum latè patet. Nam & in re militari magnus eius vsus est, & in hoc de Prouincialibus Magistratibus loco variè vsurpatur. Scribit enim Dio, Octauium Augustum eos omnes, quos Prouinciis extra Italiam suis præposuisset, Præsfectos appellasse. Verùm cum eorum eadem quæ Proprætorum in Cæsaris Prouinciis missorum ratio fuerit, nihil de iis hîc dicam, sed tantùm de Præsfecto Ægypti, pauca monebo. Præsfectus Ægypti, qui & Augustalis dictus est, ab Augusto primùm fuit institutus, & Ægypto, quam Antonio & Cleopatra victis in prouinciæ formam redegerat, præpositus. Diuersus fuit à reliquarum prouinciãrum Restoribus, quod non Senatorij, vt illi, sed equestris ordinis fuerit. Senatoribus enim eam prouinciã Augustus committere, vt Dio lib: 51. docet, noluit, veritus, ne si venientes Senatores Præsides nacta esset, occasionem rerum nouandarum afferret. Quin etiam, vt idem ait, proficiscendi in Ægyptum potestatem, nisi ipse nominatim alicui permisisset, omnibus ademit. Primus, qui ei præfuit sub Præsfecti nomine Cornelius Gallus fuit, à quo deinceps omnes, qui eam prouinciã administrarunt, Præsfecti sunt appellati. Meminit eorum Vlpianus ff. titulo de Præsfecto Augustali, his verbis: Præsfectus Ægypti non priùs deponit Præsfecturam, & imperium, quod ad similitudinem Proconsulis lege facta sub Augusto ei datum est, quàm Alexandriam ingressus sit successor eius, licèt in prouinciã venerit, & ita in mandatis eius continetur, &c. Reliqua ferè omnia cum Proconsulibus vel Proprætoribus cõmunia habuit.

Præsfecti Præsfecturarum dicebantur ij, qui Præsfecturis præerant, & in iis ius dicebant: propriè quidem prouinciales Magistratus non erant, Præsfecturæ enim, vt Festus docet, in Italia appellabant illæ vires, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Respublica: neque tamen Magistratus suos habebant, in quas legibus Præsfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. Quorum genera duo fuere: alterum, in quas solebant ire Præsfecti, populi suffragio creati: alterum, in quas Prætor vrbhanus quotannis Præsfectos mittebat. Sed de Præsfecturis, alio loco plura dicemus.

Consulares quatuor, qui per Italiam ius dicerent, ab Imperator Hadriano instituti sunt. Cum enim is Italiam in quatuor regiones distribuisset, in singulas Præsfectos misit, potestate ferè Proconsulari, qui, quòd priùs Romæ Consulatum gessissent, Consulares dicti. Ælius Spartianus in Adriano: Quatuor Consulares per omnem Italiam iudices constituit. Iulius Capitolinus de M. Antonio Pio: Ab Adriano inter quatuor Consulares, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimùm possidebat. Ex quibus constat Consulares hos tantùm iudicium habuisse, hoc est, iudicandis Italorum cõtrouersis occupatos fuisse, rem verò militarem non attigisse. Neque diu post Adrianum hæc ordinatio mansit, id quod testatur Appianus libro 1. de bellis ciuilibus, cum in historia belli Marfici sic scribit: Apparet, tunc quoque regiones Italiae distributas fuisse Proconsulibus, quem morem imitatus Adrianus Imperator, renouauit post ætates aliquot, non diu duraturum post eius obitum. Hæc ille. In horum Consularium locum Iuridicos Italiae præposuit M. Anton. Philof. testante Iul. Capit. his verbis: Datis Iuridicis Italiae cõsuluit, ad id exemplum, quo Adrian. Consulares viros reddere iura præceperat. Plura de iis non memini me legere.

De Triumuiris, Quinquenris, Septemuiris, ac Decemuiris, Colonia deducenda. De Quinquenris, Septemuiris, Viginuuiris agris dandis, attribuendis. De Quinquenris, Quindecimuiris agrorum metiendorum.

DE COLONIIS, earum diuisione, iure, & deductione libro ultimo dicendum nobis erit, ideoque hic breuiores erimus. Appianus libro primo bellorum ciuilium scribit, morem Romanis fuisse, nunc hos, nunc illos Italiae populos subiugando parte agri multare, in eumque colonias deducere: aut in iam ante condita oppida novos colonos sui generis adscribere. Hæ coloniae tanquam praesidia partis bello prouinciis imponebantur: in quibus, quantum erat culti agri colonis diuidebatur, aut vendebatur, elocabaturve: quod verò inculcum supererat, ut ferè bellum sequi solet vastitas, quia sub sortem mittere non vacabat, per praconem inuitatis assignabant, quibuscunque liberet colere, excepta sibi tributi nomine in singulos annos ex arbutis prouentus parte quinta, frugum verò decima. *Quin* & gregibus vectigal indictum erat, tam minoris, quam maioris pecoris: ita prospiciebatur frequentiae generis Italici, quod laboris patientissimum est habitum, ne carerent auxiliis domesticis. Hactenus Appianus, ex quibus intelligere licet, qua occasione Coloniae fuerint deduci coeptae. Cum igitur aut lege aliqua à plebe scitum, aut Senatusconsulto decretum esset, Coloniam aliquam deduci, & numerus colonorum scriptus esset, creabantur Comitibus Tributis, ut libro superiore ostendimus, modò per Consulem, modò per Praetorem urbicum, Curatores, qui Coloniam deducerent, interdum tres, interdum quinque, septem, decem, viginti etiam, qui inde Triumui, vel Quinquemui, vel Septemui, vel Decemui, vel Vigintiui Coloniae deducenda, aut agris dandis, attribuendisve appellabantur. Hi postquam creati erant, colonos, qui vel sua sponte nomina dederant, vel sorte exierant, agros lege definitos, atque in Coloniam sub vexillo, quasi exercitum aliquem deducebant. Dux autem deductionis aliquis è Curatoribus agrariis erat. Appianus, Plutarchus, Cicero. Signa cohortium, in antiquis nummis, quibus Coloniae alicuius deductio significatur, impressa adhuc etiam cernere possumus. Vbi verò colonos in agris, quò deducendi erant, collocarent, tum aratro urbem, & agrum circumscribebant, testibus Varrone, Dionysio, Plutarcho, & Cicero, ac aliis: nummis etiam antiquis in quibus aratro deductio Coloniae demonstrabatur, quales in Fastis, Iulio, & Augusto Huberti Goltzj multi cernuntur, in quibus etiam

hi, quorum primus repræsentat nobis vexillum, aquilam, & signum cohortis, secundus item vexillum, aquilam, aratrum, decempedam, siue perticam agri mensuram, tertius sacerdotem agentem iugum bouum, & sulcum aratro ducentem, vrbe, agroque, quomodo dixi, circumscripto: tum verò agri diuisionem, ac suae cuique partis assignationem sunt aggressi, vnde agros coloniarum diuisos, & assignatos dici notauit Frontinus. Quod munus difficillimum, ac molestissimum saepe plenissimum videtur fuisse, propter odium colonorum, in quod illi facile poterant assignationis eius causa incurrere. Atque hæc omnia fiebant auspiciatò: qua de causa Curatoribus illis pullarius dabatur, qui cum ipsis proficisceretur. Tantum de illis. Sequuntur ministri Magistratum Romanorum.

*De Scribis, Apparitoribus, Accensis, Interpretibus, Praconibus,
Lictoribus, Viatoribus, & Carnificibus.*

CAP. XLIIIX.

A MAGISTRATVVM explicacione ad ministros transibimus. Fuerunt autem ministri Magistratuum Scribae, Apparitores, Accensi, Interpretes, Pracones, Lictores, Carnifices.

Scribae, ut Festus docet, fuerunt librarij, qui rationes publicas scribebant in tabulis. Apparuerunt autem singulis Magistratibus eo nomine, ut rationes publicas in tabulas referrent, & leges, actaque omnia perscriberent: vnde dixit Cicero in 5. Verrina, Scribarum ordinem esse honestum, quod eorum hominum fidei tabulae publicae, periculaque Magistratuum committantur. Leges quodammodo in manibus Scribas habuisse, & Magistratibus ius suggestisse, ostendit idem, cum in tertio de Legibus extremo scribit: Animaduerto quosque in Magistratibus ignoracione iuris sui tantum sapere, quantum apparitores velint, quod ipsum de Scribis esse dictum docet Plutarchus, ubi Scribarum arrogantiam a M. Catone minore fractam, ac repressam esse narrat, in haec verba: Cato cum Quaesturam inisset, ministros, & Scribas coeuit, qui publicas tabulas, legesque tractantes, cum adolescentis nati essent, quibus Magistratibus apparerent, quod ij propter inscientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsi erant Magistratus. Eos vero Cato Apparitorum loco, ut erant, tractauit, cum alios fraudis, alios inscientiae insimularet: cumque illi auxilio collegarum Catonis vsu resisterent, Cato primum eorum damnatum de fraudata hereditate ab aerario expulit, alterum vero de inertia postulauit: qui cum gratia Catuli Censoris fultus euasisset, eo nunquam vsus est Cato. Adde illud, Scribas ferè a Quaestoribus mercedem apparitionis accipere solitos, id quod ex fragmento veteris huius tabulae intelligitur:

Q. VRE. QVEI AERARIVM PROVINCIAM OPTINENT EAM MERCEDEM DEFERTO QVAESTORQVE QVEI AERARIVM PROVINCIAM.

OPTINEBIT EAM PECVNIAM EI SCRIBAE SCRIBEISQVE HAEREDIVE.

EIVS SOLVITOIDQVE EI SINE FRAUDE SVA FACERE LICETO QVOD.

SINE MALO PECVLATV FIAT OLLEISQVE HOMINIBVS EAM PEQVNIAM CAPERE LICETO.

Omnium autem, ut scribit Festus, minimae dignitatis fuit Scriba naualis, quod periculis quoque eius ministerium esset obiectum. Cum ergo multi essent Scribae in ciuitate, factum est, ut in decurias multas sint translati, Quaestoriorum, Aedilitorum, Praetoriorum, prout à Quaestoribus, Aedilibus, Praetoribus essent lecti. Nam hoc ius eorum Magistratuum fuisse, non obscure innuit Cicero pro Cluentio cum scribit: Nuper hominem tenuem Scribam Aedilium D. Matrini cum defendissem, apud M. Iunium, Q. Publicium Praetores, & M. Praetorium, C. Flaminium Aediles Curules: persuasi, ut Scriba iurati legerent eum, quem iidem isti Censores aerarium reliquissent. Et Linius libro 40. Q. Petilius Praetor vrbanus eos libro à L. Petilio Scriba sumpsit, & erat familiaris vsus, quod Scribam eum Quaestor Q. Petilius in decuriam legerat. Sed tamen aliquot etiam decurias pretio emptas fuisse apparet, ex oratione quinta in Verrem. Non admodum autem grauem, atque honestum fuisse Romae Scribarum ordinem, duae res indicio sunt: vna, quod Aemilius Probus in Eumene Scribarum munus multo apud Graecos honorificentius fuisse, quam apud Romanos, prodit: nae apud Romanos reuera, sicut essent, mercenarios habitos, apud Graecos nemine, nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissum. Altera, quod Piso apud Agellium li. 6. ca. 9. de Cn. Flauio Scriba ita scribit: Cn. Flavius, patre libertino natus scriptum faciebat: usque in eo tempore Aedili Curuli apparebat, quo tempore Aediles subrogantur, cumque primae tribus Aedilem Curulem renuiciauerunt, atque Aedilis, qui Comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum Aedilem fieri. Cn. Flavius dicitur tabulas possidisse, scribi sese abdicasse usque Aedilis Curulis factus est. Non tamen aditum omnino Scribis ad maiores honores fuisse interclusum, Cicereij, qui Scipionis Africani maioris Scriba fuerat, exemplum ostendit, qui, auctore Valerio, cum in campum Africani filium Candidatum Praetoris Comitibus deduxisset, seque omnibus centuriis Scipioni anteferri vidisset, è templo descendit, Quin etiam Cicero quendam memorat, qui, cum in Sulle Dictatura Scriba

fuiſſet, poſt in Cæſaris, Prætor vrbanus fuit.

APPARITORES Magiſtratum dicebantur, qui Magiſtratum imperio præſtò erant, vt Scribæ, Accenſi, Interpretes, Præcones, Viatores, Liçtores, Serui publici, Carnifices. Hæc autem munera libertis ferè ſuis Magiſtratus quiſque more maiorum mandauit. Quod cum ex aliis multis locis colligitur, tum maxime ex oratione Senatoris cuiuſdam apud Tacitum lib. 13. Annalium, de libertinorum ordine ita differentis: Hinc plerunque tribus, decurias, miniſteria Magiſtratibus, & Sacerdotibus, cohortes etiam in Vrbe conſcriptas, & plurimis Equitum plerisque Senatoribus non aliunde originem trahi. Quibus verbis ſatis planum facit, libertinis tribus & decurias, credo Scribarum & Præconum, & Viatorum, aliquando eſſe repletas, ex libertinis miniſtros Magiſtratibus & Sacerdotibus datos eodem eſſe aliquando in cohortes ad bellum deſcriptos, atque inde plurimos Equites, multos Senatores originem deduxiſſe.

Scribas autem ex hoc numero exemimus: non quòd non Apparitorum numero fuerint, ſed quòd eorum ordinem ex ingenuis potiùs, quàm ex libertinis conſtituiſſe animaduertimus. Siquidem & antiquus ille Scriba Pontificum Cn. Flauius, non libertinus fuit, ſed libertini filius, & Cicerei Scriba Scipionis, Prætor legi non potuiſſet, niſi ingenuus fuiſſet. Neque enim ſtante Republica Magiſtratus vlli libertinorum ordini paſuerunt. Cicero tamen M. Tullio liberto ſuo Scriba viſus eſt.

ACCENSO hoc loco intelligimus Magiſtratum miniſtros, qui accirent. Sic enim Varro libro 4. de lingua Latina, Conſul loquitur ad exercitum: Impero, qua conuenite ad Comitia Centuriata. Quare hîc Accenſo, illic Præconi dicit, hæc eſt cauſa. In aliquot rebus idem vt Præco, Accenſus acceibat, à quo Accenſus quoque dictus. Accenſum ſolium ciere Bœotia oſtendit, quam Comœdiam Ælij eſſe dicunt, hoc verſu:

Vbi primum Accenſus clamârit meridiem, &c.

Liuius de Decemuiris Conſularibus: Penes Præfectum iuris duodecim faſces erant, Collegis nouem ſinguli Accenſi apparebât. Et Cicero in epiftola illa nobili ad fratrem: His rebus nuper C. Octauius iucundiffimus fuit, apud quem primus Liçtor quieuit, tacuit Accenſus, quoties cuiſque voluit, dixit, & quàm voluit diu. Quo in loco cum de Accenſo, Tacuit, dixit, ſignificat, Accenſi officium fuiſſe non ſolum vt acciret ad Prætorem, qui ius poſcerent: ſed etiam, vt moleſtis interpellatoribus ſilentium imponeret. Libertis autem hoc muneriſ datum eſſe, idem ille in eadem oſtendit: Accenſus ſit, inquit, eo etiam numero, quo eum maiores noſtri eſſe voluerunt, qui hoc non in beneficij loco, ſed in laboris, aut muneris non temerè niſi libertis ſuis deſerebant, quibus illi quidem non multò ſecus, ac ſerui imperabant: vnde ad Appium cum ſcribit Pausaniam, Lentuli libertum, Accenſum ſuum vocat.

INTERPRETES fuerunt, quos inter exterarum gentes, ad externorum populorum orationem interpretandam adhibuerunt: quos ex apparitorum & libertinorum numero fuiſſe, Ciceronis verba, quæ ſequuntur, oſtendunt: Primum ad Thermum, inquit, ſe pro Coſſin Sicilia, in longa apparitione ſingulari, & propè incredibilem Interpretis ſui Marcilij fidem cognouiſſe. Deinde in Corneliana: C. Publicium Menandrum, libertinum hominem apud maiores Legatos in Græciam proficiſcentes Interpretem ſecum habere voluiſſe.

PRAECONVM in ciuitate vſus fuit varius, ac multiplex: in auctionibus, vt ad haſtam ſtarent, & precia oblata nunciarent: in concionibus, vt audientiam facerent: in Comitibus Magiſtratum, vt tribus ad ſuffragia in eunda citarent, & eos, qui designati erant, renunciarent: in legibus ferendis, vt ſubiiciente Scriba leges populo recitarent: in iudiciis & quæſtionibus, vt iudices, reos, & accuſatores, & teſtes citarent: quod vnicuique planum eſſe poteſt, qui non curſim, ſed attentè antiquorum ſcripta perlegerit. Liberos autem fuiſſe Præcones, exemplo ſit Sex. ille Næuius, de quo Cicero pro Quinctio. Hi à Conſulibus ex ciuibus Romanis legebantur, eorùmque multæ erant decuriæ.

LICTORES dicuntur, air Feſtus, quòd faſces virgarum ligatos ferunt, hi parentes Magiſtratibus, delinquentibus plagas ingerunt. Vſi ſunt Liçtoribus Conſules, Prætoreſ, Interreges, & Dictatores, & ſi qui alij Magiſtratus non poteſtatem ſolum habuerunt, ſed etiam imperium. Viatoribus ij, quorum poteſtas potiùs quàm imperium exitit. Eorum munus erat, vt populum ſummouerent, fontes virgis cæderent, & ſecuri ferirent, quæ ex Liuiò multis locis eliciuntur, qui eos etiã alicubi aditus ſummotores vocat. Hos in plebe Romana fuiſſe, idem oſtendit, apud quem aliquis ex plebe queritur, quatuor & viginti Liçtores apparere Conſulibus, & eos ipſos plebis homines: Punico autè bello conſecto,

qui Magistratibus in prouincia apparerent, eos ferè Bruttios fuisse, vnde Bruttianos dictos, tradit Agellius. Plurima de Licetoribus collegit obseruatione dignissima Iustus Lipsius libro singulari Electorum, cap. 23.

VIATORES appellantur, inquit Festus, qui Magistratibus apparent eò, quia initio omnium tribuum cum agri in propinquo erant vrbis, atque assidue homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in via, quam vrbe: quòd ex agris pleiunque homines vocabantur à Magistratibus, & frequens eorum erat ab agris ad urbem via: cum quo etiam Columella & Cicero, cuius hæc sunt verba: E via ad Senatum accedebantur Curius, & ceteri senes, ex quo, qui eos accedebant, viatores nominati sunt. Hi alij erant à Licetoribus, si antiquam vtrorumque originem respiciamus. Valgius tamen eosdem ferè Viatores cum Licetoribus existimauit, vt est apud Agellium. Licetorem enim dicit à ligando appellatum esse, quòd cum Magistratus populi Romani virgis quempiam verberari iussissent crura eius, & manus ligari, vinciri que à Viatore solita sint, isque qui ex collegio Viatorum officium ligandi haberet, Licetor sit appellatus, vt utique ad eam rem testimonio M. Tullij. Viatoribus utebantur Consules vocandi & nunciandi causa. Eorumque, sicut etiam Præconum, decuriæ erant, quæ à Consulibus legebantur, & mercede afficiebantur, vt testis est antiqua tabula, quam habet Carolus Sigonius, ex cuius etiam doctissimi de antiquo iure ciuium Romanorum commentariis hæc de ministris Magistratuum omnia transcripsimus.

Erant etiam Serui publici, quorum ministerio Magistratus ferè omnes utebantur, de quibus passim loquuntur historia. Eos alios fuisse à Licetoribus ostendit vetus Senatusconsultum, quod ponitur à Frontino libro de aquæductibus: Placere Senatui, eos, qui aquis publicis præessent, cum eius rei causa extra Urbem essent, Licetores binos & Seruos publicos ternos, Architectos singulos, & Scribas, & Librarios, Accensos Præconesque toridem habere, quot habent ij per quos frumentum plebi datur. Sed de his quoque videndus Iustus Lipsius in lib. singulari Electorum, cap. 22.

Vnus fuit CARNIFEX, qui non modò ciuis non fuit, sed ne domicilium quidem in Vrbe habuit, si teste M. Tullio statum in Rabiriana illa de perduellione ita loquente: Sed moreretur prius acerbissima morte millies Græchus, quam in eius concione Carnifex confisteret, quem non modò foro, sed etiam cælo hoc, ac spiritu Censoriæ leges, ac Urbis domicilio carere voluerunt. Est autem Carnifex ferè is, per quem in crucem egerunt, vt Licetor, per quem securi percusserunt.

Hæc habuimus, quæ de Magistratibus, eorumque ministris diceremus. Sequuntur Leges.

* * *

LIBRI SEPTIMI FINIS.

REVERENDIS VIRIS,
PIETATE ET ERVDITIONE
PRÆSTANTIBVS DOMINIS, ESAIÆ
Krugero, M. Dauidi Schillingo, & Abrahamo Tetel-
bachio Ecclesiarum Ministris, affnibus suis colen-
dis S. D.

NEGARE nolo, teneri me maximo studio cognoscendæ antiquitatis, cum
omnis, tum verò Romana. Non tamen ita huic inhaerendum esse iudi-
co, vt omnia alia studia interim negligantur. Habent hæc suum mo-
dum & suas metas. Allectus sum autem ad Antiquitatis tantum amo-
rem à Præceptore meo viro immortalitate dignissimo M. Ioanne
Rosa, pie memoria, quem vos nouistis fuisse & sacrosanctæ Theologiæ, & Philoso-
phiæ moralis, & historiarum ac antiquitatis Romane studiosissimum. Nec ipse solum
his studijs vacabat diligentissimè, verum etiam discipulis suis auctor erat, vt antiqui-
tatem & historias colerent, profuturas ad omne aliud studiorum genus, cui sese singu-
li essent consecraturi. Eaque de causa, vt ostenderet, quæ ratione in illis versari debe-
remus, publicè nobis in illustri Academia Ienensi prælegebat, Caroli Sigonij viri do-
ctissimi & antiquitatis instauratoris omnium, quos Italia habet, præstantissimi, Fa-
stos & Triumphos, Quas explicationes sine dubio edidisset, nisi mors ipsum nobis abri-
puisset. Quo factum est, vt absoluerè, quod cœperat, non potuerit. Imò carendum etiam
nobis est præclaro Onomastico, quod meditabatur scribere de ijs viris, quorum mentio
passim in Cicerone, Plinio, Liuijs, historicis alijs, Græcis & Latinis extat. Verum in-
uidit nobis hoc donum fortuna. Ab eo itaque tempore quo ipsum docentem audiuì, stan-
tus ardor cognoscendæ antiquitatem & legendi historias, me occupauit, vt longo tempo-
re, penè nihil aliud, nisi de ea re, cogitarem. Auxit ardorem istum meum Iustus Li-
psius, vir clarissimus, cuius libri variarum & antiquarum lectionum, Epistoliarum
questionum, & emendatus Tacitus, mirum quantum me, vt in cœpto persisterem, in-
citarint. Feci igitur hoc, neque sine consilio Parentis nostri charissimi, & in proprium
vsu multa, quæ notatu digna erant, collegi: quæ cum eidem Parenti nostro, & amicis
alijs ita placerent, vt edenda illa esse censerent, passus sanè id sum, si forte aliqua inde
ad discentes utilitas proficisci posset. Cum autem plurimorum sanguine, & affinitate,
& beneuolentia iunctorum mihi amicorum mentionem in ijs fecerim, neque vestra de-
siderari nomina volui: quippe qui amabili affinitatis vinculo mihi iuncti, me à multis
annis omni beneuolentiæ & officiorum genere estis prosecuti. Neque dubito, incundam
vobis harum rerum lectionem esse futuram. Vt enim de hoc tantum libro, in quo leges
Romanorum recensentur, dicam, multa inuenietis, quæ sacrum etiam Codicem nonnun-
quam vobis declarabunt.

Cum sanctus Paulus Gentium Apostolus à Philippenfibus captiuus teneretur, &
virgis casus esset, dixisse legitur, se ciuem esse Romanum, quem indemnatum & in-
dicit.

dicta causa virgis cædi non fas sit, & subicitur audito hoc, Magistratum eius loci sibi valde tenuisse, Idem postea Hierosolymis factum esse repetitur. Quid verò hoc est, Apostolum Paulum cinem Romanum esse, cum tamen fuerit Tarsensis, Tarso Cilicia vrbe oriundus?

Docent hæc antiquitates, non tantum eos ciues Romanos esse, qui in vrbe Roma domicilia haberent: sed eos etiam, qui, siue in municipijs, siue in Colonijs, siue in prouincijs habitarent, iure ciuitatis Romanae essent donati. Ciliciam autem prouinciã Romanorum fuisse, quam M. Tullius Cicero, insignis ille Orator pro Consule rexerit, notissimum est.

Iam qui ciues Romani erant eo, quo dixi modo, hoc privilegio erant ornati, ut non liceret in eos animaduertere virgis, quod cautum erat legibus Porcia, & Sempronijs, quæ in huius libri parte altera cap. 2. recitantur.

Est præterea & illud non minus incundum, quàm vtile, conferre has leges cum legibus diuinis, & videre in quibus conueniant, in quibus non. Conueniunt autem dubio procul quàm plurima, id quod ostendit vetus Iurisconsultus Licinius Rufinus in eo libro, in quo leges diuinas cum legibus populi Romani contulit. Et quod Basilius grauis Doctor Ecclesie de Philosophicis & Ethnicis Græcorum auctorum disputationibus scripsit, legendas eas esse, quia vel eadem essent cum iis præceptis, quæ in sacris literis continentur, vel ab iis discreparent: si essent eadem, prodesse eas propter consensum: si discreparent, conferre tamen aliquid ad confirmationem potioris. Idem etiam de legibus iudicandum est. Sed non addam plura: vos viri Reuerendi, affines colendi, rogo, ut meum hoc qualecunque consilium boni consulere, meque porro favore vestro prosequi dignemini. Ratispona Idibus Februarij, anno à nato Christo ∞ IC. XXX.

V. R.

Studiofiss.

Ioannes Rosinus.

ANTIQUITATVM

ROMANARVM

LIBER IIX.

DE LEGIBVS.

ANTA est dignitas, tanta vtilitas, tanta denique necessitas legum, vt sine illis Respublica nulla constitui, nec consistere possit: sed mera sit barbaries, vt omnium temporum & gentium historiae satis superque declarant. Quid enim Sparta laudabile gestum fuit, quam vitam ibi homines egerunt, antequam Lycurgus leges ferret, & cuique ordini ciuium sua officia praescriberet, quidque a quoque requireretur, doceret? Quam eleganter Solon Reipublicam Atheniensium instituit, leges ferendo, & quemcunque ordinem certis quasi cancellis circumscribendo: immo verò, Deus ipse, cum populum

Judaicum sibi praer omnibus aliis gentibus eligeret, certas ipsi leges praescripsit, iuxta quas Deum colerent, & vitam suam agerent. Quem morem omnibus hominibus communem, Romani quoque obseruauerunt. Quamprimum enim Urbem Romulus condidit, certas proposuit & tulit suis ciuibus leges, quae postea auferente in immensum multitudinem, necessitate nonnunquam requirente, interdum hominum libidine impellente, mirum in modum sunt multiplicatae, id quod veteres scriptores non semel grauissimè queruntur. Quare cum proposuerim mihi in hisce commentariis Reipubl. Romanam describere, & quantum fieri potest illustrare, leges omittendae non fuerunt. Nulla enim Reipublicae pars est, quae in iis non attingatur.

Collegerunt patrum aetate quasdam leges Pomponius Laetus, Conradus Celtes, Aymarus Riuallius, eosque secuti nostro tempore Vdalricus Zasius Brigantinus, ad cuius legum catalogum annotationes adiecit Ludouicus Caranda Parisiensis, paulus Manutius, Franciscus Hotomanus, pardulphus Prataeus, quorum omnium labores summam laudem merentur, & propterea lectione & cognitione sunt dignissimi. Non tamen me a simili conatu deteruerunt, quin eorum vestigiis insistent, ideam tentarem: praesertim, cum vel maximè in his rebus valeat tritum illud, Dies diem docet, semperque posterior dies aliquid inueniat, quod prior ignorauit. Quare non improbaturos spero antiquarum literarum amantes hoc meum studium, quod ipsorum commodis & vtilitati consulere cupiens, ea quae multis plurimorum libris de Romanorum moribus & institutis tradita sunt, vno quasi fasce comprehenderim: id quod in hoc de legibus libro, si non praestiti, certè tamen volui. Omnes enim leges, quae apud illos, quos modò nominavi, scriptores, reperiuntur, in hunc librum conieci. Nec eas solùm, verùm etiam alias, quae ab illis ignoratae, aliorum nonnullorum recentium scriptorum cura & industria inuentae sunt, addidi, vt quiuis, qui hunc nostrum catalogum cum aliorum indicibus vel commentariis conferre volet, videbit.

Ceterum, antequam ipsas leges recitem, non puto rem ingrati lectorem me facturum, si quaedam generalia de legibus, & more rogandi eas apud Romanos obseruato, repetam: id quod sequentibus tribus capitibus breuissimè facere conabor, a vocabulorum aliquot, quae huc pertinent, explicatione initio sumpto.

Quid Lex sit, & quotuplex.

CAP. I.

VOCABVLVM iuris, & legis saepe pro synonymis vsurpantur. Est tamen quaedam inter ea differentia. Iuris enim nomè generale est, & ad non scripta etiam pertinet: Legis

Legis autem est speciale, & ad ius scriptum tantum refertur. Dicemus de utroque, & primum quidem de iure.

Ius pluribus modis dicitur. I. Significat id, quod semper bonum & æquum est: ut ius naturale immutabile. II. Quod omnibus, aut pluribus in quaque ciuitate vtile est: ut est ius ciuile. III. Prætorum edicta dicuntur ius honorarium. IV. Prætoris, & cuiuslibet Iudicis sententia ius vocatur, etiam cum ius reddens iniquè decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod Prætor ita fecit, sed ad illud, quod Prætorum facere conuenit, vnde formula illa loquendi, ius dicere. V. Ius dicitur locus, vbi Magistratus, vel alius Iudex consistit iuris dicendi, aut iudicandi gratia, etiam, si domi, aut in itinere, siue de plano hoc fiat. VI. Ius pro necessitudine dicimus, veluti est, ius cognationis vel affinitatis.

Legis verò vox non tam latè patet. Aut enim eandem cum iure, quod ad duo prima significata attinet, vim habet, aut formam contractus, siue pactiones & conditiones notant, vnde illud vsitatum: Ea lege & conditione. Sed nos reliquis omissis, propius ad institutum nostrum accedemus.

Lex siue ius (hæc enim synonyma esse diximus) triplex est, diuinum, naturale, & humanum. De iure diuino, seu lege diuina, quænam ea sit, & quomodo diuidatur, in moralè, cærimoniale, ac forenscum, docent, ex sacra scriptura Theologi in suis methodicis libris.

Ius naturæ, de quo hic etiam nos loquimur, quod tamen est quasi fundamentum humani, est, quod natura omnia animalia docuit. Ab Aristotele libro 5. Ethic. ad Nicomach. sic definitur: Naturæ ius est, quod vbique locorum & gentium retinet vim suam, neque opinione ratum aut irritum est. Cicero libro primo de Legibus: Ius vel lex naturæ est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea, quæ faciendæ sunt, prohibetque contraria. Definitio Philippi, quam in explicatione libri quinti Ethicorum Aristotelis affert, videtur esse clarior, cum dicit: Legem naturæ & illam ipsam notitiam principiorum practico-rum, & conclusionum, quæ ex illis necessaria consequentia dicuntur, diuinitus insitam mentibus humanis, non solum de moribus ciuilibus, sed primum de agnitione Dei, & obedientia Deo debita, postea de moribus ciuilibus, qui referendi sunt ad hunc finem, ut Deus celebretur. Hoc ius in scriptoribus Ethnicis non semel ius gentium dicitur. Quanquam in Institutionibus iuris ciuilibus ius naturæ, & ius gentium distinguantur, cum vniuersum ius priuatum, id videlicet, quod ad singulorum hominum utilitatem pertinet, triperitum esse docetur, collectum aut ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Videtur autem hoc interesse inter naturæ & gentium ius, quod ius naturale commune sit omnibus hominibus cum brutis animalibus: ius gentium autem non etiam brutis animalibus, sed tantum hominibus commune. Sic enim Iacobus Cuiacius in Notis ad Institutiones, hunc locum explicans: Quæ bruta, ait, faciunt incitatione naturali, ea si homines ratione faciant, iure naturali faciunt. Quæ bruta, ait, faciunt incitatione naturali, ea si homines ratione faciunt, iure naturali faciunt. Quæ bruta non faciunt, ea si omnes homines ratione faciant, iure gentium faciunt, quod & ipsum ius naturale dicitur, & bonum, & æquum, & naturalis æquitas, & naturalis ratio, & lex naturalis, & natura. Quæ autem non omnes, sed quædam hominum congregata in vnum locum multitudo, utilitatis publicæ causa facit, ea verò sunt iure ciuili. Hætenus ille.

Lex siue ius humanum, quod idem & positium, & ciuile, & scriptum dicitur, est commune præceptum, virorum prudentum consultum, delictorum, quæ sponte vel ignorantia contrahuntur, coercitio: communis Reipublicæ sponso. Et differt à naturali, quod hoc loquatur de genere, illud de specie: 2. quod hoc habeat demonstrationes: illud valeat & propter rationem probabilem, Decalogo congruentem, & propter auctoritatem, quam Deus Magistratui attribuit, quem iussit addere in hac ciuili vita cum explicationes, tum adminicula diuinarum legum: 3. quod ius naturæ vbique idem sit, ius positium non vbique idem. Potest & hoc addi, legem naturæ esse æternam, leges positiuas mutabiles.

Non scriptum ius est, quod vsus approbavit, siquidem diuturni mores, consensu ventium comprobati, legem imitantur. Quanquam & illud ius, quod ex auctoritate Prudentum constitutum est, ius ciuile, non scriptum fuisse, Iacobus Ræuardus velit, quem legere potes libro singulari de Prudentum auctoritate, cap. 14. ex quo nos etiam paulò infra quædam repetemus.

Porro iuris ciuilibus scripti (de hoc enim hic propriè agimus) species recèntur à Insti-

Instit. lib.
I. titul. 2.

niano lib. 1. tit. 2. sex: Lex, Plebiscitum, Senatusconsultum, Principum placita, Magistratum edicta, & Responsa prudentum.

Lex est, definitore Iustiniano, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante (veluti Consule) constituebatur. Atque Capito apud Agellium lib. 10. cap. 22. his verbis legē definiuit: Lex, inquit, est generale iussum populi, aut plebis, rogante Magistratu: quæ definitio à priori dissentit, quòd scilicet est generalior, & ad plebiscita etiam pertinet.

Plebiscitum est, quod plebs plebeio Magistratu interrogante (veluti Tribuno) constituebatur. Plebs autem à populo eo differt, quo species à genere. Nam appellatione populi, vniuersi ciues significantur, connumeratis etiā Patriciis, & Senatoribus: plebs autē appellatione sine Patriciis & Senatoribus, ceteri ciues significantur. Hunc à Capitone Plebiscitum definitur, lex quam plebs, non populus accipit. Verum de discrimine inter plebem & populum, libro primo satis multa diximus.

Senatusconsultum est, quod Senatus iubet, atque constituit. Nam cum auctus esset populus Romanus in eum modum, ut difficile esset in vnum eum conuocari legis faciendæ causā, equum visum est, Senatum vice populi consuli. Sed & de his alio loco diximus.

Principum placita sunt, quæcumque Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decreuit, vel edicto præcepit, eaque etiam sunt leges, legisque vigorem habent. Populus enim, lege Regia, quæ de eius imperio fertur, ei, & in eum omne imperium suum, & potestatem concedit.

Prætorum quoque edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem. Hæc etiam ius honorarium solum appellare, quòd qui honores gerunt, id est, Magistratus auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant & Ædiles Curules edictum de quibusdam causis, quod & ipsum iuris honorarij portio est.

Responsa prudentum sunt sententiæ, & opinioniones eorum, quibus permixtum erat de iure respondere. Nam antiquitus constitutum erat, ut essent, qui iura publicè interpretarentur: quibus à Cæsare ius respondendi datum est, qui Iurifconsulti appellabatur, quorum omnium sententiæ & opinioniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere à responsis eorum non liceret, uti est constitutum. Hæc sex iuris species à Iustiniano recensentur: nos verò hæc in parte tantum de illis dicemus, quæ propriè leges dicuntur, ut sunt leges & plebiscita, quæ quidem communi nomine rogationes appellantur, quia per Magistratus à populo vel plebe rogentur: quod qua ratione factum sit, & supra diximus, libro 6. de Comitibus, & sequenti etiam capite, verbis clarissimi viri Pauli Manutij: libro de Legibus repetemus.

De ratione rogandarum legum apud Romanos.

C A P. II.

Leges apud Romanos à Magistratibus tantum, non tamen omnibus, latæ vel rogatæ sunt. Et quia duo Magistratum genera fuerunt, alij enim maiores, alij minores dicti, leges à Magistratibus maioribus sex tantum, Prætoribus scilicet, Consule, Dictatore, Interrege, Decemuiris, & Tribunis militum, ut de Regibus, & Triumuiris R. P. C. taceam: à minore vno, Tribuno plebis, rogatæ fuerunt. Præter hos nulli alij legis rogandæ potestas fuit.

Circa rogationem autem legis hæc obseruabatur, Legem laturus Magistratus, scribebat eam domi, & cum peritis consulabat: ne quid contra populi rem, aut voluntatem fanciret, ne forè pugnantia capita simul ferret: neque quid, quod vetus aliqua lex, si ferretur, inane, infinitumque iuberet esse: ne curatione, potestatem, comòdumve aliquod ipse sibi sua lege, aut collegis, cognatis, affinis mandaret: quod leges duæ, Licinia, & Æbutia, fieri vetuerunt. Etiam illud in scribenda lege cauebatur, ne pluribus de rebus, quæ non eiusdem generis viderentur, vna rogatione ferretur: quòd fieri lex Cæcilia, & Didia, & Cicero libro 3. de Legibus prohibuerunt. Addebatur illa exceptio, ut si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum: item, si quid contra alias leges eius legis ergò latum esset, ut ei, qui eam legem rogasset, imponere esset, quod fuisset tralatitium, hoc est, scribi solitam in omnibus legibus, tradit Cicero lib. 3. epistolarum ad Atticum.

Scripta lege, legislator bene de Republica sentiens, antè, quam eam, promulgaret, referere ad Senatum, ut quò plus ponderis, maioremque vim lex haberet, de Senatu eam sententia ferret: Popularis verò, ac seditiosus Magistratus non modò prætermisissæ Senatus auctoritate, sed interdum etiam contra Senatus auctoritatem legem rogabat.

Promulga-

Promulgabatur deinde Lex, id est, in publico ponebatur (est enim, ut ait Festus, promulgari, quasi prouulgari) ut inspiceret, qui vellet, inspectam consideraret: non solum, ut intercedi posset ante, quam ferretur: verum etiam, ut aliquando ante statueret cuius liceret, utrum, cum ferretur, antiquanda suffragiis, an accipienda lex esset. Item ut quis mouere legislatorem posset, vel de corrigenda, vel omnino de non ferenda lege. Spacium autem promulgationis, quacunquē de re ferretur lex, erat trinundinum, id est, per trinas nundinas, vel dies viginti septem. Cum enim nundinarum causa ex agris in Urbem ciues conuenirent, per trinundinum leges, ut à rustica plebe ter legi, cognoscique possent, patere voluerunt.

Post tertias nundinas (nam ipso nundinarum die ferre legem non licebat, teste Macrobio libro Saturnaliorum primo, capite decimosexto) Magistratus in eum locum, ubi legem laturus erat, siue in forum, siue in campum Martium, populum conuocabat. Ibi cum legem Præco, subiiciente Scriba, recitasset: tum primum quidem is, qui legem promulgaret, populo suadebat, ut rogationem acciperet. Sed post eum alij, non priuati modo, quibus ab aliquo Magistratu concio dabatur (nam aliqui concionandi potestas priuatis non erat) verum etiam quandoque Magistratus, pro suo quisque consensu ex Rostribus, si in foro, ex suggestu, aut alio editiore loco, si in campo Martio Comitia haberentur, vel suadebant, vel dissuadebant. Cum suaferant, dissuaderantve legem, tum presentibus Sacerdotibus, ut Dionysius scribit, & diuina exponentibus, sitella, vel vna deferebatur: in quam, siue Tribum, si Tributis Comitibus lex ferretur, siue Centuriarum, si Centuriatis, nomina coniciebantur: deinde, sortibus æquatis, hoc est, ita agitata sitella, ne qua fors subsultaret, atque existeret, sed pariter omnes equatæ iacerent, sortitio fiebat, quæque prima vel Tribus, vel Centuria, quæ secunda, quæ tertia de sitella exiisset, eundem, quem fors dederat, in suffragio ferendo locum, atque ordinem obtinebat. Hæc dum agerentur, si quis Tribunus plebis legi vellet intercedere, locus erat. Nunquam enim ante suasionem, dissuasionemque intercessio locum habuit. Tribuni itaque plebis, quorum proprie intercedendi ius erat, edita voce illa *V E R O*, de qua mentionem facit Lilius lib. 6. intercedebant.

Præter hanc Tribunorum plebis intercessionem, etiam aliæ tres causæ referuntur, quæ, quod minus promulgata, lex perferri posset, impedimento fuerunt: prima, cum is, qui promulgaret, vel amicorum precibus adductus, vel Senatus auctoritate commotus, vel ipse sua sponte consilium mutabat. Altera, cum neque intercedente Tribuno, neque eo, qui promulgauerat, consilium mutante, Comitiales dies, id est, eos, quibus agi cum populo licebat, Consul eximebat, vel supplicationibus decernendis, vel feriis indicendis, non solum iis, quæ Latinæ dicebantur, quas indicere soli Consules poterant, sed etiam iis, quæ Imperatiuæ, quas non modo Consulibus, verum etiam Prætoribus ipsorum arbitratu licebat imperare. Tertia causa, auspicia erant, quorum duo fuerunt genera: vnum, quo Magistratus tantum utebantur, quæ Spectio dicebatur, vel, de cælo obseruatio: alterum genus ad Augures pertinebat, cum ex auium signis, id est, volatu, cantu (tripudij enim animaduersio huc non pertinuit) auspiciam faciebant. Nam si quid aduersi viderent, aut audiuissent, id nunciantes, Comitia impediebant, teste Cicerone libro 2. de Legibus. Illo autem priore genere, vel si aduersi nihil esset, ipsa tamen per se Spectio rem impediebat, quod à Dione lib. 36. traditum est. Obnunciatio autem, quæ Augurum erat, duarum rerum obseruatione fiebat, vel cum de cælo fulsisset, aut tonasset: vel cum aues aduersa portenderent, qua de re alibi plura.

Sortitione Tribum, aut Centuriarum facta, dicebat is, qui legem ferebat: Si vobis videtur, discedite *Quirites*. Significat autem verbum discedere, hoc in loco, uti annotat Asconius Pædianus, non quod in communi consuetudine est, de eo loco, ubi lex fertur, discedere: sed ut in suam quisque Tribum discedat, in qua est suffragium laturus. Cum igitur de concione iussi discedere, in suam quisque Tribum, aut Centuriam abiisset, priuati quidam homines, qui de lege laborarent, ipsi, ne quid fallaciæ committeretur, aut tabulas distribuerunt, aut distribuentibus præfuerunt, idque diribere, proprio vocabulo dicebatur, quod muneris ferè obiri, curarique ab iis solebat, qui neque ætate graues, neque gestis honoribus insignes admodum essent. Id tamen sibi & à senibus, & à dignitate præstantibus præcipue contigisse, gloriosè commemorat Cicero in Pisonem.

Diribebantur, vel distribuebantur cuique duæ tabulæ, quarum vna his duabus literis erat signata, *V. R.* id est, uti rogas: eamque legem accipiebat, uti Magistratus roga-

uerat. Altera notata erat litera A, quæ ualebat, Antiquo, hoc est, nihil nouari uolo, antiqua probo, & uti explanat Festus, in morem pristinum reduco. Appositi etiam erant in quaque Tribu, aut Centuria, pontes, si Tributa Comititia essent, pro numero Tribuum trigintaquinque, si Centuriata, cxciii. (tot enim erant Centuriæ) ut per sium singulæ pontem suffragium ferrent. Alioqui negotium longi temporis, nec sine perturbatione aliqua fuisset, si ponte uinco Tribus omnes, aut Centuriæ transire cogereantur. Pontes autem dicti, quod extructæ ad tempus mensæ satis angustæ, præsertim post legem Mariam, pontium similitudinem haberent. Pontibus impostæ erant duæ cistæ oblongæ, una in capite pontis, altera in fine, iisque custodiendis certi homines, in Comititiis præerant, qui, Plinio lib. 33. cap. 2. teste, Nongenti sunt appellati. Per pontes eos transibant ad lationem suffragij, tabellis acceptis in prima pontis parte, quas in extrema redderent. Primo loco ea tribus, eæue Centuria, quæ omnium Tribuum, aut Centuriarum nominibus in sortem coniectis, prima de stella sorte exierat, suffragium ferebat: eaque prærogatiua dicebatur, quod prima rogaretur à Magistratu, qui Comititia habebat. At is quem Magistratus legem ferens, in prima Tribu, vel Centuria, primùm sententiam rogabat, dicebatur primus. Deligebat autem quem & dignitate præstare, & rogationi suæ præter cæteros fauere iudicabat: & erat quodammodò legis ornamentum, cum is eam sciscerebat primus, cuius in ciuitate non leuis esset auctoritas.

Cum ab eo, quem Magistratus ipse primùm delegisset, deinceps ab aliis eiusdem Tribus aut Centuriæ perlata suffragia erant: tum, suffragiis in utramque sententiam dinumeratis, & eorum numero punctis notato, eius Tribus, aut Centuriæ uoluntas cognoscebatur, eaque à Præcone renunciabatur. Et eadem in reliquis Tribubus, aut Centuriis ratione seruata, ex maiore Tribuum, aut Centuriarum numero, antiquabatur, uel sciscerebatur lex. Hoc autem, Dirimere suffragia, & Dirempcio suffragiorum dicebatur.

Dirempcis igitur suffragiis, uel de antiquata lege, uel de accepta cognoscebatur. Ac de antiquata, id est, suffragiis improbata lege nihil est dicendum. Scitam autem, atque acceptam, omnes ciues iureiurando confirmabant. Post iusiurandum, in æs, siue in enes tabulas lex incidebatur, interdum etiam in columnas. Illæ tabulæ interdum in publico proponebantur, ut oculis ciuium paterent: interdum uerò ad ærarium deferbantur, & ibi conditæ asseruabantur. Atque hæc sunt, quæ in perferenda lege apud Romanos obseruabantur, quæ omnia multis auctorum testimoniis probare non difficulter possem: sed quia id ab alijs, præcipuè à Paulo Manutio, præstitum est, eò studiosos remitto, cum multa etiam passim à nobis lib. de Comititiis consumentur.

De loco & tempore quibus leges latæ sint: quibus de causis latæ, & quæ earum sit potestas.

C A P. III.

Locus ferendarum legum, quemadmodum ex superiori de Comititijs libro liquet, uariis fuit. Sicut enim aliæ Centuriatis, aliæ Tributis, aliæ Curiatis Comititiis latæ fuerunt, Comititia autem illa diuersis in locis habita sunt: ita etiam leges diuersis in locis latæ fuerunt. Illæ quidem, quæ Centuriatis Comititiis rogatæ sunt, ut plurimum in campo Martio: quæ autem Tributis, & Curiatis, in Foro, atque Comitio. Sed præter hæc nonnunquam etiam latæ reperiuntur apud scriptores uetustos in Pratis Flaminijs, quæ postea Circus Flaminius sunt appellatæ: interdum in luco Petelino, quandoque in Capitolio. Quæ omnia ex Liuiο, Cicerone, & alijs auctoribus satis constant, & supra sunt à nobis plenius explicata. Hic uerò quæritur, locōne sacro, an profano latæ leges sint? Ad quam quæstionem, etsi antè est responsum, tamen hic repetere non pigebit, loco sacro potius, quàm profano latas uideri. Primùm enim in Rostris, qui locus erat auguratus, templumque dicebatur, Cicerone & Liuiο testibus, sæpe à Magistratibus ferebantur. Et P. Clodius leges suas in æde Castoris tulisse, scribit non uño in loco Cicero, ut iam alia argumenta & rationes omittam. Vnde conicere licet, Magistratus legem in templo, populum suffragia de lege circa templum tulisse. Illæ uerò leges, quæ in campo Martio, uel alibi, ut ad lacum Regillum, quod apud Liuium legimus, ferebantur, licet non in templo, at in loco inaugurato ferebantur, id quod uel ex uño. Liuij loco libr. 3. cognosci potest, ubi sic scribit: Tribuni, ubi impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eò magis quod & Augures iussos adesse.

adesse ad lacum Regillum, fama exierat, locumque inaugurari, ubi auspiciò cum populo agi posset, vt quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id Comitiiis, ibi abrogaretur. Hæc Lilius.

Et leges quidem, quæ in foro ferebantur Tributis Comitiiis, à minoribus Magistratibus, quæ in campo Martio, Centuriatis Comitiiis à magistratibus maioribus ferebantur: inter quas hoc erat discriminis, vt quæ Centuriatis Comitiiis ferebantur, aut è Senatusconsulto, aut Patribus auctoribus ferrentur, maximè post Q. Publilij Philonis Dictaturam, qui tulerat, vt legum, quæ Comitiiis Centuriatis ferrentur, ante latum suffragium Patres auctores fierent, cum id antea à Numa vsque Pompilio consuetudine magis, quam lege ea de re lata obseruatum fuisset. Quæ verò Comitiiis Tributis ferebantur, ex Senatusconsulto, aut Patrum auctoritate necesse non habebant, præsertim post legem Hortensiam: qua cauebatur, vt eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur. Quamquam leges multæ Tributis etiam Comitiiis ex Senatusconsulto latæ sint. Porro differebat aliquantulum ferri legem ex Senatusconsulto, & Patribus auctoribus. Nam quæ ex Senatusconsulto ferebantur, ex à Senatu vniuerso, vel maiore saltem Senatus parte probabantur, & secunda Senatus voluntate ferebantur: quæ verò Patribus auctoribus, illæ aduersa nonnunquam Senatus voluntate ferebantur. Probabant enim inuiti lege Publilia coacti. Itaque honorificentius habebatur id, quod è Senatusconsulto, quam quod Patribus auctoribus Comitiiis Centuriatis latum esset.

De tempore, quo leges latæ sint, etiam supra diximus, quæ hæc paucis repetemus. Considerandi autem sunt dies & horæ. Non omnibus diebus licebat legem ferre, sed cum alij essent fasti, alij nefasti, fastis tantum id licebat: neque tamen his omnibus, sed tantum Comitialibus, nisi de cælo seruatum esset. Quod si Comitialibus de cælo seruaretur, etiam iis legem ferre non licebat. Publius autem Clodius Tribunus plebis, Ciceronis, ac bonarum partium inimicus, vt armaret immoderata licentia Tribunitiam potestatem, dierum discrimen & auspiciorum imperium sustulit. Neque enim tantum, vt omnibus planè fastis ferri lex posset, verum etiam, ne quis per eos dies, quibus cum populo liceret agi, de cælo seruaret, rogationem tulit, idque postea seruatum esse, ex Cicerone videtur posse colligere. Horæ verò, quibus agi cum populo posset, omnes erant intra ortum Solis, & occasum, reliquis non licebat.

Ad causas legum quod attinet, variæ illæ fuerunt, vti in ipsa legum recitatione conspicietur, vna tamen vel præcipua fuit, quod à malis & corruptis moribus, illæ manarent. Absque his enim non opus fuisset legibus. Itaque vt esset bene viuendi norma, legem inuentam esse, manifestè cognoscitur.

Legum potestas hæc fuit, vt eo, quod erat legibus sancitum, omnes Quirites tenerentur, vtque vigerent vsque dum alia lege abrogarentur, nec paruo spatio terminarentur, aut annuæ tantum essent, vti Prætorum edicta. Abrogari tamen omnes licebat præter Sacratas. Cautum autem erat XII. Tabulis, vt quod postremum populus iussisset, ius, ratumque esset. Quin etiam à Senatu nonnunquam leges, quæ non videbantur esse ex Republica, sublatae sunt. Erant autem quatuor omnino genera, quibus per Senatum more maiorum statueretur aliquid de legibus: vnum eiusmodi, placere legem abrogari, vt Q. Cæcilio, M. Iunio Coss. quæ leges rem militarem impedirent, vt abrogarentur. Atque hoc genere non abrogabat legem Senatus (nam abrogare propriè populus dicebatur) sed vt abrogaretur, statuebat. Vt tamen eiusmodi abrogatio caueretur, in sanctione legum adscribi solebat, ne per Saturnam abrogari, derogariue liceret. Dicebatur autem Saturna, lex multis aliis conferta legibus, ita vt in ea fraus subesse, quæ populum falleret, facile posset: at in simplicis legibus, si de abrogando, derogandoue populus rogaretur, non difficile erat, id, quod rogabatur, intelligere. Alterum genus erat, si quæ lex lata esse diceretur, non ea videri populum teneri iudicaretur. Hoc fiebat, si Augures contra auspicia latas eas esse, monuissent.

Tertium erat de legum derogationibus, quo de genere sæpe Senatusconsulta facta sunt. Quartum si Senatus hostem aliquem iudicasset. Tum enim simul etiam, vt eius leges, quæ quidem aduersus Rempublicam essent, tollerentur, iudicasse, non est à vero alienum. His addi potest & hoc, cum verbo quidem neque à Senatu, neque à populo, tacito autem omnium consensu, & per desuetudinem leges abrogarentur, id quod & Iulianus Iuriconsultus notauit. Et hæc de potestate etiam & vi legum, pauca quidem, sed quæ pluribus explicantur & confirmantur à Paulo Manutio, & aliis.

Postremò aliquæ loquendi formulæ, quæ de legibus usurpatæ fuerunt, notandæ sunt, quæ ab Vlpiano titul. 1. Institutionum his verbis explicantur: Lex, inquit, aut rogatur, id est, fertur: aut abrogatur id est, prius lex tollitur: aut derogatur, id est, pars primæ tollitur: aut subrogatur, id est, adicitur aliquid primæ legi: aut abrogatur id est, mutatur aliquid ex prima lege. Hactenus ille. Sed tempus est, ut ipsam legum recitationem aggrediamur, quod faciemus, si prius de origine & processu iuris Romani dixerimus, id quod paucis expediemus.

De origine & processu iuris Romani.

C A P. IV.

O Riginem & processum iuris Romæ. expositorum Pomponius Iurisconsultus, incipit à legibus Regiis, quibus sublatis, ait successisse duodecim tabulas, ex quibus ius civile fluxerit, subsecutas postea leges alias, Plebiscita, Senatusconsulta, Prætorum edicta, & Principum placita, de quibus omnibus ordine ipsam differentè audiemus. Sic verò est scribit: Initio civitatis nostræ populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit: omniæque manu Regis gubernantur. Postea aucta ad aliquem modum civitate, ipsum Romanulum traditur populum in triginta partes diuississe: quas partes Curias appellavit, propterea quòd tunc Republicæ curas per sententias partium earum expediebat. Et ita leges quasdam & ipse Curiatas ad populum tulit: tulerunt & sequentes Reges, quæ omnes conscriptæ extant in libro Sexti Papirij, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corinthij filius ex principalibus viris. Is liber appellatur Ius civile Papirianum: non quia Papirius de suo quicquam ibi adiecit: sed quòd leges sine ordine latis in vnum composuit. De hoc iure Papiriano librum scripsit singularem Granius Flaccus Licinianus, in quo Romuli, Numæ Pompilij, aliorumque Regum leges exposuit.

Ius Papirianum subsecutæ sunt duodecim tabulæ. Exactis enim Regibus, lege Tribunitia in usu esse ius Papirianum desit, & omnes Regiæ leges exoleuerunt iteumque cœpit populus Romanus incerto magis iure, & consuetudine aliquam per latam legem: idque propè viginti annis passus est. Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis civitatibus, & civitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas (sive areas, quod plures tradunt) scriptas pro Rostris composuerunt, ut possent leges apertius percipi: datumque est eis ius eo anno in civitate summum, uti leges & corrigerent si opus esset, & interpretarentur: neque provocatio ab iis, sicut à reliquis Magistratibus, fieret. Qui ipsi animaduertierunt aliquid deesse istis primis legibus: Ideòque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adiecerunt, & ita ex accidenti (vel accidenti) appellatæ sunt leges duodecim tabularum: quarum ferendarum auctorem fuisse Decemviris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia, quidam retulerunt.

His legibus latis, necessaria fori disputatio fuit. Interpretatio enim earum legum, Prudentum requirebat auctoritatem: & quod eorum auctoritate erat inductum, id omne commune appellabatur Ius civile: quod quidem Ius civile ita diuisum fuit, ut partim ex legis constaret actionibus, partim ex interpretatione legum Decemviralium, partim denique ex nouo iure, loco appendicis duodecim tabulis adiecto.

Legis actiones nihil aliud erant, quàm ritus siue formulæ omnium, quibus ius suum veteres persequabantur, actionum directarum, à prudentibus perscriptæ. Sic enim Pomponius Iurisconsultus: Deinde (ex iis duodecim tabularum scilicet) legibus eodem tempore ferè actiones composiit sunt, quibus inter se homines diceptarent. Quas actiones, ne populus prout vellet, institueret, certas, solemnesque esse voluerunt. Quibus verbis nihil aliud videtur voluisse Pomponius, quàm, id omne, quod lege duodecim tabularum continebatur, Prudentes iuris certis quibusdam formulis, ac ritu solemnibus recoditas habebant, donec tandem Cneus Flavius Scriba illas ab Appio Claudio ad formam redactas euulgavit, fastòque penè toto foro exposuit, ut quando & quomodo lege agi posset, sciretur. Hic liber, inquit Pomponius, qui actiones continet appellatur Ius civile Flavianum: sicut ille (Papirij scilicet, qui leges regias continebat) ius civile Papirianum. Augescente civitate, quia deerant quædam genera agendi,

non post multum temporis spacium Sextus Ælius alias actiones composuit : & librum populo dedit, qui appellatur Ius Ælianum. Hactenus Pomponius.

Auctor est pro Muræna Cicero, cognita iam, & promulgata à Cn. Flauio dierum ratione, veritos Iurisconsultos, ne sine sua opera lege possent agi, & notas quasdam composuisse, vt omnibus in rebus ipsi interessent. Idq̄ ue eam videtur habere sententiam, vt euulgatis factis & legis actionibus, omnes, quæ à Iurisconsultis deinceps componebantur formulæ, notis, hoc est, literis singulis, aut binis integrum aliquod verbum designantibus, hac intentione exprimerentur, vt si fortè rursus euulgarentur, à populo non possent intelligi: & per consequens, earum interpretatio semper à Iurisconsultis petenda necessariò foret. Quam formularum notis describendarum rationem antiquissimam Romæ ad Constantini vsque tempora seruatam fuisse, colligi posse videtur ex isto rescripto Constantini: Iuris formulæ, aucupatione syllabarum insidiantes cunctorum actibus, radicibus amputentur, titul. i. c. de Form. & Impetrat. act. sublat. Quibus verbis Constantinus nequaquam omnes Iuris formulas radicibus amputari voluit, sed hoc, ne illæ formulæ (actus legitimos nominat) notis amplius describerentur, verum ita literis perscriberentur, vt à quouis sine aliqua syllabarum aucupatione rectè legerentur. In iis autem, quæ notis describebantur, huiusmodi syllabarum aucupationes frequentes fuisse, testis esse poterit Marcus Cicero, sic ad Atticum scribens libro decimotertio: Et quod ad te de decem legatis scripsi, parum intellexi: credo, quia *δὲ ἐπιπέτοι* scripsimus. Et ob id haud dubiè Iurisconsulti aucupes syllabarum ab eodem libro primo de Oratore dicuntur, quia scilicet in notarum, quibus formulæ descriptæ erant, interpretatione, ob varias, incertasque vnus literæ, aut syllabæ significationes ipsi etiam Leguleij interdum hallucinabantur.

Alterum, ex quo constituisse Ius ciuile diximus, fuit legum Decemuiralium interpretatio. Cùm enim leges duodecim tabularum aliquot obscuriores essent, nec omnes circumstantiæ definitæ: consueuerunt eas Iurisconsulti suis interpretationibus illustrare, quod qua ratione factum sit, aliquot exemplis ostendit clarissimus Iurisconsultus Iacobus Reuarius libro singulari, quem de Prudentum auctoritate scripsit.

Tertium, ex quo Ius ciuile constabat, fuit ius nouum, Iurisconsultorum, siue Prudentum auctoritate aut responsis, & fori disputatione constitutum, atque appendicis loco duodecim tabulis adiectum. Cùm enim Iurisconsultorum hæc apud Romanos seruaretur differentia, vt alij Iuris essent studiosi, siue Cãdidati, alij Antecessores, siue Sophistæ, alij denique Iurisconsulti siue Iuris auctores: Studiosi assidebant, titul. vnic. de off. assel. Candidatorum opera Principes in recitandis potissimùm orationibus vti solebãt, titul. vnic. de Off. Quæst. Et qui Ius publicè interpretabantur, hi Antecessores erant, siue Sophistæ. Iurisconsulti autem populo Principali auctoritate de iure respondebant, indeque auctores iuris, siue simpliciter, auctores dicebantur: siquidem populo de iure dubitanti, responsis suis certi alicuius iuris auctores fiebant.

Testatur Pomponius, ante Augusti tempora, qui studiorum suorum fiduciam habebant, eis de iure liberum fuisse populo respondere, eòsque Iudicibus, à quibus consulebantur, aut certam scripsisse iuris definitionem, aut sine scripto, quid eis videretur, restari solitos: primumque Diuum Augustum, quò maior iuris auctoritas haberetur, constituisse, vt ex eius auctoritate responderetur, signatæque Iudicibus responsa darentur, & publicè respondendi ius à Principibus necessariò peteretur, titulo secundo §. 25. de origine Iuris. Id quod eam habere videtur sententiam, vt Iurisconsulti ius respondendi Principis beneficio nacti, non à populo solum, sed ab ipsis etiam Iudicibus consulerentur: & à populo quidem consulti certam pronunciarent Iuris definitionem: à Iudicibus verò non quicquam pronunciarent, sed libello, quidnam de iure sentirent, complecterentur, eumque libellum signatum, ne possent à litigatoribus legi, offerrent Iudicibus. Quin etiam Iustinianus expressè scripsit, tantam olim fuisse Iurisconsultorum auctoritatem, vt Iudicibus eos consulentibus, à responsis eorum recedere non liceret, §. responsa. Instit. de iure naturali, gentium & ciuili: nimirum iis temporibus, quibus ex auctoritate Principis huiusmodi responsa dabantur. Tunc enim ea, quantum ex Pomponio Iurisconsulto colligimus, iuris habere vigorem primum cœperunt. Illud etiam obseruari solebat, vt quoties gravis aliqua, & perplexa Iuris incideret quæstio, fori quædam institueretur disputatio, Iurisconsultis simul in aliquem locum congregatis: cuiusmodi disputationum fori meminerunt Iurisconsulti sæpe, & Marcus Cicero libro primo ad Quintum fratrem, atque in Topicis ad Trebatium. Quod igitur in huiusmodi fori di-

disputatione communi Iuriscōsultorum cōsensu definitum, & decretum erat, id quoque ius ciuile communi nomine dicebatur, & ius non scriptum. Cicero decreta Iuriscōsultorum appellat, cūm pro Muræna sic scribit: Deinde vestra responsa atque decreta & evertuntur sæpe dicendo, & sine defensione Oratoris firma esse non possunt. Per responsa enim singulorum intelligit Cicero Iuriscōsultorum definitiones, per decreta verò certas fori disputationes communi disputantium suffragio receptas sententias. Tum enim decernere dicebantur Iuriscōsulti, cūm de iure dubio certam & communi consensu probatam proferrent definitionem. Idem ius sine scripto ex sola Prudentum auctoritate constans ius receptum, & recepta sententia, & regula Iuris dicebatur, quas postea quidam Iuriscōsulti collegerunt, & in libros retulerunt, quales sunt quinque libri receptorum sententiarum Iulij Pauli ad filium: & libri regularum Iuris in scriptis Iuriscōsultorum. Tantum de iure ciuili quod ex duodecim tabulis fluxit: quæ omnia eruditè & eleganter explicat Iacobus Ræuardus libro singulari de auctoritate Prudentum, cap. 14. & 15.

Cæterum, vt eò redeam, vnde digressus sum, scribit Pomponius, cūm esset in ciuitate lex duodecim tabularum, & Ius ciuile, essent & legis actiones: euenit vt plebs in discordiam cum Patribus perueniret, & secederet, sibi que iura constitueret: quæ iura Plebiscita vocantur. Mox cūm reuocata est plebs, quia multæ discordiæ nascebantur de his Plebiscitis, pro legibus placuit & ea obseruari, lege Hortensia: & ita factum est, vt inter Plebiscita & legem, species constituendi interesset, potestas autem eadem esset.

Deinde quia difficile plebs conuenire cœpit, populus multo difficilius in tanta turba hominum, necessitas ipsa curam Reipublicæ ad Senatum deduxit. Ita cœpit Senatus se interponere, & quidquid constituisset, obseruabatur: idque ius appellabatur Senatusconsultum.

Eodem tempore Magistratus iura reddebant, & vt scirent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus esset, sèque præmuniret: edicta proponebant, quæ edicta Prætorum Ius honorarium constituerunt. Honorarium dicitur, quod ab honore Prætoris venerat.

Nouissimè, sicut ad pauciores Iuris constituendi via transisse, ipsis rebus distantibus videbatur: per partes euenit, vt necesse esset, Reipublicæ per vnum consuli: nam Senatus non perinde omnes prouincias probè gerere poterat. Igitur constituto Principe, datum est ei Ius, vt quod constituisset, ratum esset. Ita in ciuitate nostra aut iure, id est, lege constituitur: aut est proprium ius ciuile, quod sine scripto in sola Prudentum interpretatione consistit: aut sunt legis actiones, quæ formam agendi continent: aut Plebiscitum, quod sine auctoritate Patrum est constitutum: aut est Magistratum Edictum, vnde Ius honorarium nascitur: aut Senatusconsultum, quod solum Senatu constituyente inducitur sine lege: aut est Principalis constitutio, id est, vt quod ipse Princeps constituit, pro lege seruetur. Hactenus Pomponius, ex quibus originem & processum iuris Romani intelligi posse puto. Quibus explicatis, ad ipsam iam legum enumerationem accedemus.

De iure Papiriano, siue legibus Regis.

C A P. V.

INitium catalogi legum Romanarum faciemus à legibus Regis, quibus primùm vltimos fuisse Romanos iam diximus: quasque Sextus Papirius collegit, vnde etiam nomen inuenerunt, vt ius illud, quo leges Regiæ continebantur, ius Papirianum diceretur. Franciscus Balduinus Iuriscōsultus celeberrimus in eo, quem ad leges Romuli scripsit, libro, octodecim recenset ipsius leges, quas se in tabula antiquissima inuenisse scribit, & ex quibus multas etiam Paulus Manutius in legum libello commemorat. Verùm tamen eruditis viris illæ non probantur. Cuiacius certè non dubitat affirmare, consistas ipsas esse. Ego, ne quid desideretur, primùm quæ ipsi recitant capita, si qui fortè legere volent, repetam: deinde eas leges commemorabo; quæ certis veterum scriptorum testimoniis nituntur, ita vt de iis dubitari non possit.

HÆC IGITUR CAPITA EX ANTIQVISSIMA
Tabula descripsisse se Balduinus affirmat.

- 1 Ne quid inauguratō faciunt.
- 2 Patres sacra, Magistratūque soli peragunt, incuntōque, iūsq̄ dicunt.
- 3 Sacrorum omnium potestas sub Regibus esto. Sacra Patres custodiunt.
- 4 Plebeij agros colunt.
- 5 Populus Magistratus creant, leges sciscunt, bella decernunt.
- 6 Deorum fabulas ne credunt.
- 7 Deos peregrinos præter Faunum ne colunt.
- 8 Nocturnas in templo vigilias ne habent.
- 9 Ne quis presentibus fæminis obscæna verba facit.
- 10 Quisq̄ demissam ad talos togam in Vrbe habet.
- 11 Parricidas omnes capite puniunt.
- 12 Ne quis, nisi per portas Vrbem ingreditur, nève egreditur. Mœnia sacrosancta sunt.
- 13 Mulier viro legitime coniuncta, fortunarum & sacrorum socia illi esto: vique domus ille dominus, ita hac domina.
- 14 Filia vti Patri, ita defuncto viro heres esto.
- 15 Adulterij conuictam vir, & cognati, vti volent, necant.
- 16 Si vinum biberit, domi vt adulteram puniunt.
- 17 Parentum liberos omne ius esto relegandi, vendendi, & occidendi.
- 18 Monstrosos partus sine fraude cadunt.

Hæc Balduinus & Paulus Manutius habent.

Addit aliquas & Pandulphus Præteus Iurisconsultus, in veteri Iurisprudencia: has v̄i-
delicet:

- 19 Virum vxor ne deserit. Vxorem si in veneficio natorum, adulteriõve deprehensa clamve marito fuerit, repudiandi ius esto. Qui præter has causas repudiari, rerum suarum pars vxori dator, pars Cereri sacra esto.
- 20 Deprehensi in homicidio statim puniuntur.
- 21 Plebeij, quem sibi ex Patriciis patronum volent, deligunt.
- 22 Iudicis fraus ne adhibetur.
- 23 Maximarum iniuriarum iudicium penes Reges esto: minorum penes Senatores.
- 24 Annus mensis decimus esto.

Hærum verò plerarumque legum coniecturas sumpserunt, quicumque eas primùm collegerunt, ex aliquibus Dionysij Halicarnassæi, Plutarchi, Ciceronis, & aliorum scriptorum locis, quos hoc loco adscribemus, non quòd velimus Balduini, & aliquot aliorum sententiam confirmare, aut etiam refutare (id enim commendamus aliis eruditione, & iudicio præstantioribus) sed vt ex iis, quænam Politia à Romulo instituta ratio fuerit, cognoscatur. Videbunt tamen etiam lectores, quasdam ex his, quas ex Balduino recitauimus, leges verissimè esse latas, licet ipsa earum verba, quæ fuerunt sine omni dubitatione antiquissima, afferre in medium non possimus.

Primi igitur capituli cõiectura sumpta est ex Ciceronis li. de Diuinatione, & Dionysij lib. 2. At Romulus confirmatus in regno diuinitus, aduocata concione & indicatis auspiciis, Rex declaratur consensu omnium, & morem instituit in posterum, ne quis, nisi auspiciatò regnum assumeret, Magistratūve iniret, &c.

De secundo etiam & quarto capitibus ita Dionysius: Romulus porò postquàm disciret potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid vtrisque faciendum: vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderet, iusque Rempubliam administrarent: res vrbanas obirent: Plebeij verò ab his negotiis inimunes, quippe qui tallium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam, agros colerent, pecora alerent, exercerent quæstuosâ opificia.

De tertia lege idem Dionysius Halicarnassæus: Honores & potestates ita distribuit. Regi quidem eximia munia fuerunt hæc, primùm vt sacra curaret, atque sacrificia, per eumque gereretur, quicquid ad placandos Deos attingit. Deinde vt legum, ac morum patriorum haberet custodiam, & Iuris siue naturalis, siue quod scripta, & pãcta continet, vtque de iniuriis grauissimas causas ipse decerneret, leuiores permitteret Senatoribus, providendo interim, ne quid peccetur in iudiciis, vtque Senatū cogeret, populum

in concionem conuocaret, primus sententiam diceret, quod pluribus placuisset, ratum haberet. Hæc Regi attribuit munia, & præterea summum in bello imperium. Senatui verò dignitate, ac potestate eam addidit, ut is, de quibus à Rege ad ipsum referatur, de his decernat, & ferat calculum, ita ut semper obtineat plurimum sententia.

De quinta lege idem Dionysius Halicarnassæus sic scribit: Plebi autem tria hæc commisit, Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, ut Senatus quoque in his accedat auctoritas.

Sexta, septima, & octaua lex ex eodem Dionysio Halicarnassæo desumptæ sunt, apud quem sic legimus: Fabulas à maioribus de Diis traditas, probra eorum continentis, ac crimina, turpes censuit, & inutiles, ac ne probis quidem viris dignas, nedum Diis superis: repudiatisque his omnibus, ad bene, ac præclare de immortalibus sentiendum, loquendumque ciues suos induxit, nihil in his affingi passus beatæ illi naturæ parum consentaneum. Neque enim Cælius exfectus à suis liberis apud Romanos traditur, neque Saturnus proprios natos deuorans, metuensue, ne appetatur ipsorum in suis diis: non Iupiter Saturnum patrem regno deiectum includens carceri Tartari, ac ne bella quidem & vulnera, aut vincula Deorum, seruitutesque apud heros homines. Nullum eorum festum atratum, aut lugubre agitur, non planctus habet ob raptos Deos, ac lamenta mulierum: qualia sacra Græci faciunt raptam Proserpinam, casusque Bacchi referentia, & id genus alia.

Ac ne quidem corruptis his temporibus videas apud eos arreptos numine, aut furorem Corybanticum, non Bacchanalia, cœtiusue clancularios, aut occulta mysteria, non virorum promiscuè, cum sœminis peruigilia, non his similia prodigia: sed omnia religiosè fiunt, ac dicuntur, quæ ad Deos attinent, præter morem Græcarum, atque Barbararum gentium. Hæc & plura alia Dionysius Halicarnassæus Cicero etiam in secundo de Legibus libro inter alias, quæ de religione loquuntur, leges etiam has recenset: Separatim nemo habessit Deos: nèue nouos, sed nec aduenas, nisi publicè adscitos, priuatim colunt. Item: Nocturna mulierum sacrificia ne sunt, præter olla, quæ pro populo ritè fiunt. Nèue quem initiant, nisi, ut assolet, Cereri Græco sacro. An verò ex Romuli legibus eas desumpserit, non addit.

Nonæ & decimæ legis coniectura ex Plutarcho sumpta est, is enim in Romulo scribit, mulieribus Sabinis raptis multos honores esse tributos: cuius generis & hi fuerint, ut via eis decederetur: ne eis præsentibus obscœnum quidquam diceretur: ut qui nudè se ab iis videre passus fuisset, criminis capitalis reus haberetur.

De vndecima lege etiam Plutarchus ita scribit: Id etiam singularis fuit consilij, quòd quum nullum contra eos, qui patrem suum occidissent, ius priuatim posuisset, omne homicidium patricidij, vel patricidij vocabulo notauit: quod hoc scelestum, illud ne extiteret quidem posse, iudicaret.

De duodecima Pomponius Iuriconsultus: Si quis violârit muros, capite puniatur: sicuti si quis transcendit scalis admotis, vel alia qualibet ratione. Nam ciues Romanos aliò, quàm per portas egredi non licet: quum illud hostile & abominandum sit. Nam & frater Romuli Remus occisus traditur ob id, quòd muros transcendere voluerit. Hæc ille. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima septima: Cur omniè murum sacrum, intaminatumque habent, portas non item? An vera est Varronis sententia: muros propterea sacros existimandos, ut pro iis propugnare lacrius ciues, mortemque etiam oppetere sustineant. (Et videtur Romulus quoque fratrem propterea interfecisse, quòd sacrum locum, & inaccessum transilire aggressus, transcendendum, profanatumque reddidisset.) Portæ autem sacræ esse non poterat, quum per eas, & alia necessaria, & cadauera etiam efferrentur. Itaque Urbem, quæ de nouo condebant, aratro, cui bouè marem & sœminam subiunxissent, locum, quantum erat murus occupaturus, designabant: portarumque dime nisi spacia, vomere exempto, aratrum eorum locis intactis transferebant, quòd omnem terram aratam factam, & inuiolabilem censerent futuram.

Decimæ tertiæ & decimæ quartæ testimoniū extat apud Dionysium Halicarnassæum, cuius hæc sunt verba: Romulus vnica constitutione redegit vxores ad decentem modestiam. Ea fuit talis, mulierem nuptam, quæ iuxta sacratas leges conuenisset cum viro, ei participem esse possessionum, ac sacrorum omnium. Nominabant autem prisci Romani sacras nuptias vocabulo suo farracia: quia coniuges vescerentur eodem farre. Et paulò post: Ita hæc lex mulieres nuptas, non habentes quò se verant aliò, cogebat vnus mariti se attemperare moribus: viros, item sic habere mulieres, ut rem necessariam

nullòque diuellendam tempore. Vxor enim pudica & marito semper obsequens, æquè ac ille domus erat domina, in eius defuncti bona succedebat hæres, sicut parentis filia, ex assè quidem, si is liberis carens, ac intestatus decederet: quòd si prolem haberet, ex æquo cum liberis.

Decimæquintæ & decimæ sextæ sic meminit Dionysius Halicarnassæus. Si autem aliquid peccasset mulier, pœnam luebat ex mariti læsi arbitrio. De huiusmodi criminibus cognati cum ipso cognoscabant, in quibus erat violata pudicitia, & quod apud Græcos videretur leuissimum, si deprehensa esset vinum bibisse mulier. Nam vtrumque damnauit Romulus, vt errorum muliebrium maximum ratus è supro nasci insolentiam, stuprum è vinolentia: longòque tempore crimen vtrumque apud Romanos iram merebatur implacabilem, comprobantibus legis æquitatem tot sæculis. Hæc Dionysius.

Agellius quoque libro decimo, capite vigesimotertio, quum multa de vsu vini mulieribus interdicto scripsisset, adducit Marci Catonis orationem de Dote, in qua id quoque scriptum fuerit: In adulterio vxores deprehensas ius fuisse maritis necare. Et ex eadem Catonis oratione hæc subiungit: Vir, inquit, cum diuortium fecit, mulieris iudex pro Censore est. Imperium quod videtur, habet. Si quid peruersè tetrèque factum est à muliere, mulctatur: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.

De iure autem occidendi ita scriptum est: In adulterio vxorem tuam si deprehendisses, sine iudicio impunè necares: illa te (si adulterares) digito non auderet contingere, neque ius est. Iacobus Cuiacius Iurisconsultus clarissimus libro Obseruationum sexto, capite vigesimoquinto, hanc legem, vt falsam, deprehendit, & docet vt mulctentur vxores adulterij conuictæ, non autem necentur à maritis concessum à Romulo, cum apud Dionysium Halicarnassæum legatur *ἔναις*, quod sit mulctam infligere, non mortem: & Agellius quoque mulctare & condemnare, non autem necare, habcat: sed tamen contra Iacobum Cuiacium sentit Ioannes Bodinus in Methodo historica, capite quarto, què legere potes. Moris illius quo vsus vini mulieribus interdictus erat, etiam Valerius Maximus meminit libro secundo, capite primo: Vini vsus, inquit, olim Romanis sceminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur: quia proximus à Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit. Et Plinius libro decimo quarto, capite decimotertio: Non licebat vinum sceminis Romæ bibere. Inuenimus inter exempla, Egnatii Mecennij vxorem, quòd vinum bibisset è dolio interfecit fuisse à marito, eumque cædis à Romulo absolutum. Fabius Pictor in Annalibus suis scripsit: Matronam, quòd loculos in quibus erant clauis vinarie cellæ resignauisset, à suis inedia mori coactam. Cato idèd propinquos sceminis osculum dare iussit, vt scirent, an temetum olerent. Hoc tum nomen vino erat, vnde & temulentia appellata. Cneius Domitius Iudex pronunciauit, mulierem videri plus vini bibisse, quàm valetudinis causa, viro insciente, ac dote mulctauit, &c. Ex quibus tamen omnibus non probatur Romulum lege cauisse, vt vxores, quæ vinum bibissent, morte mulctarentur.

Decimæseptimæ testimonium extat clarissimum apud Dionysium Halicarnassæum libro secundo, vbi sic scribit: Romanorum Legislator, omnem, vt ita dicam, potestatem patri dedit in filium, idque toto vitæ tempore, siue in carcerem eum mittere, siue flagris cadere, siue vincetum ablegare ad rustica opera, siue necare libeat, etiam si filius tractet Rempublicam, etiam si Magistratus gerat maximos, etiam si liberalitatis laudem publicè sit promeritus. Certè iuxta hanc legem viri illustres pro Rostris, fauente plebè concionantes in Senatus inuidiam, fruentèsque auris popularibus, detracti è suggesto per parentes abducti sunt, pœnas daturi ex ipsorum sententia: quos, dum per Forum ducerentur, nemo adstantium eripere poterat, non Consul, non Tribunus, non ipsa turba, cui tum adulabantur, licèt omnem potestatem sua minorem existimans. Taceo nunc quor viri fortes necati sint à patribus, nimio virtutis ardore prouecti ad patrandum aliquid, præter ipsorum mādaturum: sicut de Manlio Torquato, aliisque multis traditur, de quibus suo dicemus tempore. Nec contentus hanc potestatem parentibus dedisse Legislator Romanus, permisit etiam vendere filium, nil deterritus crudelitatis specie, quòd res grauior videri posset, quàm pro affectu domestico, quòdque maximè quis miraret in hac dissoluta disciplina Græcorum educatus, quasi durum & tyrannicum. Hoc quoque patri concessit, licere illi terna filij venditione pecuniam quærere, maiorem largitus potestatem patri in filium, quàm heri in mancipium. Seruus enim semel venditus, deinde libertatem adeptus, in posterum sui iuris est: filius verò à patre venditus si liber fieret, rursum sub patris potestatem, redigebatur: iterum quoque venundatus & libe-

ratus, feruus vt antè patris reddebatur. Post tertiam demùm venditionem eximèbatur è patris potestate. Hanc legem primi illi Reges obseruabant, incertum scriptamne, an sine scripto proditam, habentes pro omnium firmissima.

De lege decimaoctaua Dionysius Halicarnassæus ita scribit: Romulus primùm necessitatem colonis imposuit educandi, quicquid esset masculum, & è filiabus primogenitas: nullam autem prolem educari permisit minorem triennio, nisi quid mutilum, aut alioqui prodigiosum in ipso partu esset editum. Tales enim fœtus exponi à parentibus non vetuit, sed indicatos priùs quinque viris vicinis proximis, si illis quoque exponendos esse visum fuerit. Contra hanc legem committentium, præter alias multas, etiam dimidium bonorum addidit arario.

Decimanona descripra est ex Plutarchi Romulo, vbi hæc legimus: Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemens est illa, qua mulieri maritum relinquendi potestas adimitur: viro autem eiicere vxorem conceditur, si veneficio circa prolem vsa fuisset, aut alienam pro sua subdidisset (sic enim vertit Guilhelmus Xylander) aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiaffet coniugem, eius mariti bona partim vxori cederent, partim Cereri sacra forent: & qui vxorem dimisisset, is Diis Manibus rem sacram faceret.

Vigesima eadem est cum vndecima, de qua diximus.

De vigesima prima Dionysius Halicarnassæus: Commendauit Romulus Patriciis plebeios opatione cuique è vulgo data, vt, quem vellet, patronum sibi legeret. Et Plutarchus: Romulus reliquos potentiores à vulgo deiunxit, Patronos eos appellans, vulgus autem Clientes: eaque re iurificam benevolentiam mutuò excitauit, & eam iura iniuicem magni ponderis consecuta sunt, &c. Meminit eius etiam Liuius.

De vigesima secunda & vigesima tertia diximus ad tertium caput, vbi inter alia Dionysij Halicarnassæi verba, & hæc citauimus: Statuit Romulus, vt de iniuriis grauissimas causas ipse decerneret, leuiores permitteret Senatui, prouidendo interim, ne quid peccetur in iudiciis.

De vigesima quarta, quòd Romulus annum fecerit mensum decem, cum multi alij, tum Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite duodecimo scribunt. Atque hæcenus de illis capitibus quæ à Francisco Balduino, Paulo Manutio, Pandulpho Prateo recitantur. Videbimus iam illas, quarum certiora apud scriptores veteres extant testimonia, & quæ iisdem ferè, quibus conceptæ fuerunt, verbis citantur.

Romuli Regis leges.

Vnius tantùm legis Romuli fit mentio in Festo, quæ tamen, an Romulo adscribenda sit, dubitari posse videtur, quum Festus dicat (quem admodum quidem eum locum Iosephus Scaliger emendauit) in legibus Regis Romuli & Tatij, & Seruij Tullij eam extare. Est autem hæc:

SEI PARENTEM PVER VERBERIT, AST OLOE FLORASSINT. PVER DIVEIS PARENTVM SACER ESTO. SEI NVRVS, SACRA DIVEIS PARENTVM ESTO.

Addit Festus, plorassint in hac lege significare clamârunt, siue inclamârunt.

Verberit.) Pro verberet: sicut vindicet, pro vindicet.

Oloe.) Pro illi.

Sacer esto.) Quid sit sacrum, vel sacram alicui Diuo esse, in XII. Tabulis explicabimus.

Numa Pompilij leges.

Ex legibus Numæ Pompilij hæc fragmenta reperiuntur:

SEI HOMINEM FVLMIN IOBIS (siue, vt Iusto Lipsio placet, FVLMINIS nominandi casu) OCCISIT. EM SVPRAGENVA NEI TOLLITO. HOMO SEI FVLMINE OCCISVS ESIT, EI IVSTA NVLLA FIERI OPORTETO.

Sic eam Iosephus Scaliger emendauit. Extat apud Festum in voce Occisum, vbi notat occisum à necato distingui à quibusdam, quòd alterum à cædendo, atque ictu fiat, alterum sine ictu. Sententiam huius legis habet Plinius lib. 2. cap. 54. in Catholicis fulgurum, vbi scribit, hominem ita exanimatum cremari fas non esse, condi autem terra eo in loco, vbi fulmine percussus erat, religione tradi.

Lex Numa de Parricidis.

SI QVIS HOMINEM LIBERVM DOLO SCIENS MORTI DVIT PAREICIDA ESTO. SEI IMPRVDENS SE DOLO MALO OCCISIT, PRO CAPITE OCCI-

SEI, ET NATEIS EIVS IN CONCIONE ARIETEM SVBICITO.

Extat huius legis fragmentum apud Festum, in voce Parici *Quæstores*, quod tamen altera parte auxit Iosephus Scaliger ex schediis Seruianis.

Si quis hominem liberum.) Ex hac lege probat Festus, antiquitus Parricidam dictum fuisse, non eum, qui parentem occidisset, sed qui qualemcunque, hominem.

Duit.) Pro det, antiquè.

Parricida esto.) Iosephus Scaliger notat, hanc clausulam in omni re capitali positam fuisse, & significare idem, quod, capital esto, de qua loquendi forma in x 11. Tabulis dicemus.

Im.) Pro eum. *Se dolo malo.*) Id est, sine dolo malo.

Sei imprudens se dolo malo.) Hanc partem concinnauit Iosephus Scaliger ex schediis Seruianis, in quibus ait, huius legis mentionem ita fieri: Ut si quis imprudens hominem occidisset, pro capite occisi, & natis eius in concione arietem offerret.

Arietem subicito.) Subici aries dicitur, inquit Festus, quem quis agit, ut pro se cadatur, ut ait in eodem libro Antistius, quod fit, ut ait Cincius lib. de officio Iuriconsulti, exemplo Atheniensium, apud quos expiandi gratia aries inigitur, qui scelus admisit, pœnæ pendendæ loco.

Lex Numa de Pellice.

PELLEX ARAM IYNONIS NETANGITO. SI TANGET, IYNONICRINIBVS DEMISSIS AGNYM FOEMINAM CAEDITO.

Pellicem, ait Festus, antiquis propriè dictam esse eam, quæ vxorem habenti nupserit.

Cui generi mulierum pœna constituta sit hæc, quam recitauimus, Numæ lege. Iacobus Ræuardus libro singulari de Auctoritate Prudentum scribit, ex toto iure Papiriano huius vnus legis reliquias extare in libris Iuriconsultorum apud Paulum, ubi sic scriptum sit: Grauius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit, Pellicem nunc vulgò vocari, quæ cum eo cui vxor sit, corpus misceat. Et hanc legem sic interpretatur, Pellex aram Iunonis ne tangito (vel, quemadmodum Ræuardo placet, & veteres loquebantur, tagito) id est: Pellex nulla viro vxorem habenti, nubito: si nupserit, crinibus demissis, quod tristitiæ signum erat, Iunoni agnum foeminam cadito, siue mactato.

Lex Numa de Opimis spoliis.

QVOTVS AVSPICIO CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIVNTVR. IOVEI FERETRIO BOVEM CAEDITO. QVEI CEPIT, AERIS DVCENTA DARIER OPORTETO.

SECVNDIA SPOLIA IN MARTIS ARAM IN CAMPO, SOLITAVRILIA VTRAVOLVERIT, CAEDITO.

TERTIA SPOLIA IANO QVIRINO AGNYM MAREM CAEDITO, CENTVM QVEI CEPERIT. ET AERE DATO. Hanc legem repetemus libro de Militia.

Lex Numa de Polluciu.

PISCETS QVEI SQVAMOSEI NON SVNT, NEI POLLVCETO. SQVAMOSOS OMNEIS PRAETER SCARVM POLLVCETO.

Sic hanc legem Iosephus Scaliger restituit ex Cassio Hæmina, cuius hæc sunt apud Plinium verba libro 32. capite secundo. Numa constituit, ut pisces, qui squamosi non essent, ni polluerent, parsimonia commentus, uti conuiuia publica & priuata, cœnæque ad puluineria faciliùs compararentur: ni, qui ad pollucium emerent, præcio minùs parcerent, eaque præmercarentur. Significat autem pollucere, de piscibus libamenta Diis offerre. Festus: Pollucere merces Diis, quas liceat, sunt far, Polenta, vinum, panis fermentatus, ficus passa, suilla, bubula, agnina, casei, ouilla, alica, sesama, & oleum, pisces, quibus est squama, præter scarum. Herculi autem omnia esculenta, & poculenta. Hæc Festus.

Lex Numa de Vino.

VINO ROGVM NERESPARGITO.

Extat hæc lex apud Plinium libro 14. capite 12. ubi sic scribit: Romulum lacte non vino libasse, indicio sunt sacra ab eo instituta, quæ hodie custodiunt morem. Numæ Regis Posthumia lex est: Vino rogvum ne respargito. Quod sanxisse illum propter inopiam rei nemo dubitet. Ex eadem lege, ex imputata vite libari vina Diis, nefas statuit, ratione excogitata, ut putare cogerentur, alias aratores, & pigri circa arbuti pericula. Hæc Plinius. Aliter eam accipit, & interpretatur Iustus Lipsius libro 3. Antiquarum lectionum, quem consule.

Lex Numa de Iudiciis.

SEI QUID HORVM FVAT VNVM IVDICEI ARBITROVE, REOVE, DIES
DIFFVNSVS ESTO.

Testis huius legis est Festus, in voce Reus, apud quem sic legimus: Reus nunc dicitur, qui causam dicit: & item qui quid promisit, sponditve, ac debet. At Gallus Ælius libro secundo Significationum verborum, quæ ad ius pertinent, ait: Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, siue is egit, siue cum eo actum est. Et paulò post: At Capito Ateius in eadem quidem opinione est: sed exemplo adiuvat interpretationem. Numa in secunda tabula, secunda lege, in qua scriptum est: Siquid horum fuit, &c. Meminit huius legis Iacobus Cuiacius Observationum libro 3. capite 40. eamque nos interpretabimur in XII. Tabulis.

Lex Numa de Terminis.

QUEI TERMINOM EXARASSIT, IPSVS, ET BOVIS SACREI SVNTO.

Ei hoc caput extat apud Festum, cuius hæc sunt verba: Termino sacrificabant, quòd in eius turela fines agrorum esse putabant. Denique Numa Pompilius statuit, eum qui terminum exarasset, & ipsum, & boues factos esse. Meminit eius & Dionysius Halicarnassæus his verbis: Terminos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege Terminali caput eius Diis Terminalibus deuouit Numa, interfectori ipsius tanquam sacrilegi impunitate promissa, & puritate à seelere, &c.

Memoratur & hæc ex Numæ legibus apud Dionysium & Plutarchum: Si pater filio cõcesserit vxorem deducere, futuram sacrorum ac bonorum iuxta leges participem, patri posthac nullum ius esto vendendi filium, &c.

Neque prætermittenda est lex Regia, de mortuo non inferendo, quæ à Martiano refertur lege secunda, ff. mort. infer. Ne mulier quæ prægnans mortua esset, humaretur, antequàm partus ei excideretur. Qui contrà faceret, spem animantis cum grauida peremisse videretur, &c. Verùm à quo lata hæc lex sit, non additur: nec adhuc inter eruditiores conuenit. Hotomanus putat, partem eam fuisse alicuius legis Romuli, aut Numæ Pompilij, de qua Marcianus in superioribus disputat.

Legum Seruij Tullij de Contractibus meminit Dionysius libro quarto & quinto, sed nullam ex iis recitat.

Cæterùm vt sineâ dicendi hic faciam, nullam enim præter has, Regiam legem me inuenisse memini: illud non possum silentio præterire, fuisse plerasque Regum Romanorum leges, præsertim illas, quarum æquitas manifesta fuit in XII. Tabulis relatas: id quod præter Dionysium Halicarnassæum, etiam Iacobus Cuiacius, & Iosephus Scaliger viri clarissimi testantur, quorum verba non pigebit hoc loco adscribere. Sic igitur Iacobus Cuiacius, libro Observationum & Emendationum tertio, capite quadragesimo: Constat, inquit, ex Halicarnassæi libro secundo & decimo, ex Legibus Regiis, & ex moribus populi Romani multas Decemuiris leges in XII. Tabulis transulisse, hoc consentente populo. Quamobrem existimo, & illas Numæ leges de eo, qui sciens hominem liberum mortui dicit: & de pœna Pellicis, & de homine fulmine occiso, & de termino exarato, ab eodem Sexto Pompeio Festo relatas, XII. Tabulis adscribendas esse. Iosephus autem Scaliger Castigationibus in Festum, ad vocem, Nuptias, post alia quæ confirmandæ huius sententiæ causa in medium attulerat, ita concludit: Ex his non dubium est, leges Regias in XII. Tabulis à Decemuiris coniectas fuisse: & prima, secunda, tertia Tabula leges Regias contineri. Quin leges Regias de patria potestate in quartam Tabulam relatas, auctor Dionysius, &c. Hæc Scaliger. Atque de legibus Regiis, siue iure Papiriano hæctenus.

Leges duodecim Tabularum cum breui commentatione.

CAP. VI.

A Legibus Regiis ad XII. Tabulas venimus: ille enim præcipuum Romanæ Iurisprudentiæ caput fuerunt, uti paulò post, adductis aliquot clarissimorum virorum testimoniis, probabimus. Quâ occasione scriptæ illæ Tabulæ fuerint, diligenter à nobis est indicatum libro septimo harum Antiquitatum, capite decimonono, in quo de Decemuiris disputauimus. Propositæ autem sunt primum, & à populo comprobatæ, decem tantum Tabulæ, anno ab Urbe condita 600. Sequenti anno cum adhuc leges quedam deesse viderentur ad Iuris perfectionem, additæ sunt ab iisdem Decemuiris adhuc 11. quæ prioribus x. additæ, XII. numerum effecerunt. De quarum excellentia & præstantia multa

multa dici possent : sed cum mihi propositum sit breuitati studere, hortor studiosos Lectores, vt illarum præconia apud Lium, Dionysium, & alios ipsi legant. Cicero certe, cuius testimonium apud nos plurimum valere debet, libro primo de Oratore, sub persona Crassi mirum in modum eas prædicat, & supra omnes ferè Bibliothecas omnium Philosophorum extollit, verba eius sunt hæc: Plurima (inquit Crassus) est in XII. Tabulis antiquitatis effigies, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur, & actionum genera quædam, maiorum consuetudinem, vitamque declarat: siue quis ciuilem scientiam contempletur, quam Scæuola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc, descriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus, ac partibus, x i r. Tabulis contineri videbitis : siue quem ista præpotens & gloriosa Philosophia delectat (dicam audaciùs) hocce habet fontes omnium disputationum suarum, qui iure ciuili & legibus continentur. Fremant omnes licèt, dicam quod sentio: Bibliothecas meherculè omnium Philosophorum vnus mihi videtur XII. Tabularum libellus, si quis legum fontes, & capita viderit, & auctoritatis pondere, & vtilitatis vberate superare. Egregia profectò commendatio harum pulcherrimarum legum: de quibus etiam idem lib. 2. de Legibus scribit, quòd se puero moris fuerit, vt iuniores illas didicerint, tanquam carmen necessarium. Quòd magis dolendum est, tantum thesaurum iam amissum, & nihil nisi fragmenta quædam superesse, hinc inde in variis Scriptoribus dispersa. In quibus tamen colligendis, emendandis, & illustrandis, multi viri doctissimi suam operam posuerunt: alij quidem alijs felicitiùs. Primus, vt opinor, in illis colligendis operam suam communi vtilitati collocavit Aymarus Riuallius Allobrox; eaq; libro secundo Historiæ iuris ciuilis est interpretatus. Hunc secuti Oldendorpius Germanus, & Franciscus Balduinus: quorum hic prolixè earum sententiam ostendit, & quomodo Ius ferè totum ciuile inde fluxerit, conferendo cum illis Pandectarum leges declarauit: ille verò breuiter eas explicauit. Neque verò post hos nemo ampliùs, ausus fuit eidem operi manum admouere. Sed vt nostra ætas ferax est doctorum virorum, ita etiam plures in his legibus emendandis quia plurimæ deprauatæ fuerunt: & explicandis, quia obscurè elaborarunt. Inter eos fuerunt Franciscus Hotomanus, Iacob. Cuiac. Iacobus Ræuard. Pandolphus Præcius, Adrianus Turnebus, Iosephus Scaliger, & Iustus Lipsius, & quo iustos Commentarios in has leges, sicut & à Ludouico Carrione, expectamus. Omittam alios, qui de legibus his scriperunt. Cum enim tanta dignitas earum sit, & XII. Tabulæ fons sint totius Iuris ciuilis, nequaquam arbitrati sunt summi illi viri, se operam, quam in istis declarandis ponant, ludere: præsertim cum etiam multi veteres Iurisconsulti, Sextus Ælius, Seruius Sulpitius, Labeo & Caius eas suis Commentariis illustrare non dubitârunt: quorum omnium tamen vix nomina sunt reliqua: scripta autem cum maxima omnium studiosorum iactura intercederunt. Sed mittam iam prolixiores querelas. Quantum ad hunc meum tractatum attinet, sciat beneuolus Lector, hæc XII. Tabularum fragmenta, & reliquias, collecta esse ex Ciceronis, Dionysij Halicarnassæi, Lium, Agellij, Sext. Pompeij Festi, Macrobij, Plinij, &c. libris, & ex Pandectis. In quibus explicandis primùm earum sententiam paraphrasticè ipsis verbis legis, sicubi propter obscuritatem necesse erat, subiici: deinde si qua occurrebant verba antiqua, obsoleta, & à nostro vsu remota, explicauit. Iustos Commentarios scribere mihi propositum non fuit: si qui eos desiderant, illi adeant Oldendorpij, Balduini, Ræuardi, Hotomani, clarissimorum Iureconsultorum, & si aliquando edentur, Iusti Lipsij, vel Lud. Carrionis scripta.

Cæterùm vt de ordine etiam quædam addam, quòd quæque lex, & in qua tabula scripta fuerit, nos scire non possumus: cum autem Aufonius earum tripartitam diuisionem fuisse scribât, ita vt prima pars ad sacra pertineat, altera ius publicum, tertia ius priuatum comprehendat: ego quoque eundem ordinem, quem ante aliquot annos Franciscus Hotomanus, & hunc sequutus Ioan. Crispinus obseruârunt, sequar. Ac primùm de legibus, quæ ius sacrum tractant, agam.

Prima pars legum XII. Tabularum, de Iure sacro.

Ex iis XII. Tabularum fragmentis, quæ temporum iniuria reliqua nobis fecit, pauca admodum de sacris loquuntur: quinimò vnicum tantùm de sacris priuatis agit, cætera omnia de funeribus & sepulchris. Nam quæ Aymarus Riuallius Allobrox, & Ioannes Oldendorpius Iurisconsulti, ex Ciceronis de Legibus libris recitant, ex XII. Tabulis fuisse, conuincit nullo modo potest. Nâ ne verbo quidè Cicero meminuit, fuisse ea capita in XII. Tabulis perscripta, cum alioqui, quoties vnam, aut plures ex XII. mutuatur, id haudquaquam dissimulet, vt postea videbimus. Quod cum ita sit, nos omnis reliquis incertis,

ab ea incipiemus, quæ de sacris priuatis agit, atque ita concipitur.

I. Sacra priuata perpetuò manent.

Huius legis extat testimonium apud Ciceronem in Oratione pro Muræna, ubi sic loquitur: Nam cum per multa præclarè legibus essent constituta, ea Iurifconsultorum ingenii pleraque corrupta, ac deprauata sunt. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio scenes ad cõemptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. Idem lib. 2. de Legibus cum hæc legem posuisset: Sacra priuata perpetua manent. De sacris, inquit, hæc vna sit sententia, vt conseruentur, & deinceps familiis prodantur: & vt in lege posui, perpetua sint sacra. Et mox: Priuata sacra ita Pontificio iure constituta aut, vt ad quem pecunia, ad eundem etiam sacrorum obligatio perueniret. Omnino enim diligentissimè esse animaduersum, ne priuata sacra interirent, sed familiis deinceps proderent. Sententia igitur legis hæc est, vt quæ sacra gens aliqua, siue illa Patricia, siue plebeia sit, ascinisset, ea deinceps ab iis, qui eiusdem stirpis futuri essent, colerentur, & conseruentur. Vnde etiam illud institutum constat, vt & mulieres in virorum, & adoptati in parentum, & hæredes in defunctorum sacra transfirent: qua de re prolixè Horomani.

SACRA PRIVATA.) Sacrorum enim alia publica, alia priuata fuerunt. Publica (ait Festus) dicebantur, quæ publico sumptu pro populo fiunt: quæque pro montibus, Pagis, curiis, sacellis. At priuata, quæ pro singulis hominibus, familiis, gentibusque fiunt. Idem alibi: Quod priuatæ suæ religionis causa Deo dedicârunt, id Pontifices Romani non existimant sacrum. At si qua priuata sacra suscepta sunt, quæ ex instituto Pontificum statò die, aut certo loco faciendæ sint, ea sacra appellari, tanquam sacrificium. Ille locus, ubi illa sacra faciendæ sunt, vix videtur sacer esse. De iisdem sacris Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. Sunt præterea feriæ propriæ familiarum, vt Claudiæ familiæ, vt Æmiliæ, siue Iulix, siue Corneliæ: & si quas ferias proprias quæque familia ex vsu domesticæ celebritatis obseruat, sunt singulorum, vt natalium, fulgurumque suscepciones: item funerum atque expiationum. Hastenus ille. Sacra autem hæc propria eorum Deorum erant, quos Penates, itémque Lares nominabant. Et quia gentis alicuius propria certis ritibus & carimoniis colebantur, Gentilitia dicebantur, quorum etiam meminit Cic. in Oratione de Arusp. respon. &c.

Subiicit huic legi Horomanius & alteram de intercalatione, sed de qua tantum coniecturas, non autem certa testimonia habet. Ita verò eam concipit: vt Februarii mensis, qui Numæ instituto postremus erat, deinceps secundus esset: utique eo mensis post Terminalia annis alternis eorum dierum, qui ad annuam Solis rationem deessent, intercalatio fieret. Nos eam non interpretabimur. Sequuntur leges de sumptibus funerum, & iure sepulcrorum.

II. Hominem mortuum in Vrbe ne sepelito, néve vrito.

Quæ sequuntur leges, de funeribus & sepulcris agunt: hæc autem quæ iam recitata est lex, extat totidem verbis apud Ciceronem lib. 2. de Legibus, ubi sic scribit: Hominem mortuum (inquit lex in xli.) in Vrbe ne sepelito, néve vrito. Deinde eam sic explicat: In Vrbe sepeliri lex vetat: sic decretum est à Pontificum collegio, non esse ius in publico loco fieri sepulcrum. Statuit enim collegium, locum publicum non potuisse prima religione obligari. Seruius tamen in lib. 5. Æneid. memoriæ prodidit, apud maiores (fortasse ante xli. Tabularum) moris fuisse, vt qui mortuus esset, domum suam referretur. Vnde est apud Virgilium:

Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulcro.

Notandum verò & hoc est, quemadmodum antè, sic etiam post aras XII. Tabulas, fuisse quosdam in ipsa Vrbe sepultos, quos tamen legibus solutos virtutis causa id consecutos fuisse, Cicero existimat. Quin etiam Imperatores, & virgines Vestales, quia legibus non tenebantur, in Vrbe habebant sepulcra. Sed & virgines Vestæ nocentes, licet viæ, tamen intra Urbem, in campo scelerato obruebantur.

Néve vrito.) Credo (inquit Cicero) vel propter ignis periculum.

III. Hoc plus ne facito.

Hæc verba superioris alicuius legis, quæ funerum & sumptuum modum præfinit, appendix sunt: quasi in eam sententiam scripta lex esset, vt quum finem illis rebus prescripsisset, tum hoc quasi sanctionis loco adscriberet. Puto autem hæc verba ad eam legem pertinuisse, quæ Cicero libro secundo de Legibus scribit extenuatum fuisse sumptum tribus viciniis, & clauis purpureis, & decem tibicinibus. Cuius legis sententia hæc est: ne plus quam tres vestes cum mortuo aut conderentur, aut vrerentur: id quod etiam apud Athenienses,

Athenienses,

Athenienses, teste Plutarcho, Solonis lege cautum erat: nec plures decem tibiae ad funerum pompam adhiberentur. Ricinium enim, vel Retinium, ait Festus, omne vestimentum quadratum ij, qui duodecim interpretati sunt, esse dixerunt. Verius rogam, qua mulieres utebantur, praetextam clauo purpureo. In more autem apud veteres erat, vestimenta quaedam cum mortuis condere vel vteret: quod praeter alios docet Virgilius *Aeneid.* libro 6. in Miseno:

Purpureasque super vestes velamina nota

Iniiciunt. ———

Et Suetonius in *Cæsare*: Scenici artifices vestem, quam ex instrumento triumphorum ad praesentem usum induerant, detractam sibi, atque discissam iniecere flammæ. Nonnulli eruditi viri, Iacobus Ræuardus, Adrianus Turnebus, Junius in *Nomelatore*, & alij per Ricinia, intelligunt vestes lugubres, quibus mulieres in funeribus vterentur: sed diversum docet Iustus Lipsius epistolarum quaestionum libro 4. epistola 7.

Et decem tibiae.) Etiam Ovidius libro 6. Fastorum docet decem tibiae ad funera adhibitos fuisse. Seruius in 5. *Aeneid.* scribit, antiqua consuetudinis fuisse, ut maioris ætatis funera ad tubam proferrentur: minoris vero ad tibiae. Et Agellius libro 20. cap. 2. auctor est, Siticines olim viros proprie appellatos, qui apud sitos canere soliti essent: hoc est, vita functos, & sepultos. Eòsque habuisse proprium genus tubæ, qua canerent; cæterorum tibiae proprietate differens, quos Siticinistas vulgus dicit. Sapienter ergo modum funeris lex praescribit.

IV. Rogum ascia ne polito.

Solebant Romani nimio quodam fastu, nimioque sumptu exornare sepulcra: id hæc lex prohibet, & iubet de rudibus, & impolitis lignis pyram confici. Iacobus Ræuardus istud caput, quod modò recitauimus, *HOC PLVS NE FACITO*, cum hoc coniungit, sic legens: *NE FACITO ROGVM ASCIA, NE POLITO*. Priores autem duas voces, *Hoc plus*, non Decemvitorum, sed Ciceronis esse, sicque intelligendas esse: Ea quæ hæctenus Cicero ex XII. Tabulis de funeribus recitauerit, omnia à Solone desumpta esse: legem autem XII. Tabularum plus constituisse eo, quod in Solonis legibus continetur, videlicet, Ne quis faceret rogam ascia, nec poliret, &c.

Rogum.) Rogus significat struem lignorum, factam ad cremanda cadauera, sic dictus à rogando, quòd in eo manes rogari solerent.

Ascia.) Ascia fabrorum materiariorum dolabra est, quibus ad aspera ligna polienda vtuntur, ab ascendendo dicta: ein dñn beill/breite axt/oder zimmeraxt.

Sumptus igitur superuacuos & inutiles à funeribus lex remouet.

V. Mulieres genas ne radunto: neve lessum funeris ergo habent.

Et hæc lex à Solone desumpta est, quem Plutarchus scribit prohibuisse, in funeribus corpus laniare, lamentationemque meditata edere. Seruius in illud *Aeneidos* XII. *Et roseas laniata genas*, sic scribit: Moris fuerat, ut ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captiuorum, vel gladiatorum: quorum si fortè copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, ut togis illa imago restitueretur. Tamen sciendum, cautum lege XII. Tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis: Mulier faciem ne carpito. Hæc Seruius. Vbi tamen verba legis modò recitantur. Non enim faciem sed genas: nec carpito, sed radito, vel radunto, numero plurium, in legibus fuisse scriptum, docent Plinius & Festus: quorum hic ita ait: Radere g..... lege XII. id est, vnguibus: vbi Interpretari Festus voluisse videtur, quid sit radere genas: videlicet vnguibus eas cruentare, & scindere. Plinius autem libro II. capite 37. Malè homini tantum, quas præsci genas vocabant, duodecim Tabularum interdicto, radi è sceminis eas. Sic enim legit Iustus Lipsius in *Quaestionibus Epistolicis*. Quanquam autem veritum id esset lege duodecim Tabularum: tamen factum fuisse etiam Varronis temporibus, docet ex Seruianis schedis Iosephus Scaliger in suis ad Festum castigationibus, vbi eum sic scribentem adducit Seruius in schedis: Varro dicit mulieres in exequiis & luctu idè solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfiant. Malè hanc legem accepit Adrianus Junius, qui in Commentario suo de Coma, capite secundo scribit, XII. Tabularum interdicto cautum fuisse, ne mulieres genas raderent, ut ne diutino radendi vsu succrescentibus pilis à natura non datis, sub ementito virilis oris honore fallerent.

Neve lessum funeris ergo habent.) Cicero libro 2. de Legibus auctor est, veteres XIII. Tabularum interpretes, Sex. Ælium L. Acilium, non satis se intelligere dixisse, quid

esset leſus: ſed L. quidem Acilium ſuſpicari, veſtimenti genus aliquod funebris fuiſſe: *Ælium* autem, leſum, quaſi lugubrem eiulationem dictam eſſe, vt vox ipſa ſignificet: quam *Ælij* ſententiam ſe probare & veram eſſe iudicare, Cicero addit: cùm idem Solonis etiam lex veter. Reſpexit ad hanc legem idem etiam in Tuſculanis quaſtionibus, cùm ſic ſcribit: Sed hoc quidem in dolore maximè eſt providendum, ne quid abiectè, ne quid timidè, ne quid ignauè, ne quid ſerailiter, ne muliebriterve faciamus. Imprimiſque reſutetur, ac reiiciatur Philoſtetis ille clamor. Ingemiſcere nonnunquam viro conſeſſum eſt, idque rarè: eiulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum eſt fletus, quem XII. Tabulæ in funebris adhiberi veterunt. Haſtenus ille. Monet Iuſtus Lipſius in Quaſtionibus Epistoſicis, veteres loſum, & lauſum, leſum, ac leſſum, vna & eadem ſignificatione dixiſſe.

Plato autem lib. 12. de Legibus: Fleri (inquit) mortuum iubere aut vetare, abſurdum eſt: plangere verò, & voces ac lamenta extra ædes mittere, vetandum.

VI. *Homini mortuo ne oſſa legito, quo poſt funus fiat: extra quam ſi militia aut peregrè mortuus ſit.*

Extat apud Ciceronem libro 2. de legibus: Legis ſententia hæc eſt, vt poſteaquam crematum corpus eſſet oſſa è Cineribus legantur, ſtatimque loco proximo in terram condantur, ne ſi alium in locum ſepeliendi cauſa deportarentur, luſtus duplicaretur & ſumptus.

Excipitur autem hac lege, ſi quis aut in militia aut peregrè ſit mortuus, vbi ſcilicet funus ei fieri non licuerit: tum enim neque luſtus, neque ſumptus augetur. Itaque & in Pandectis is ſumptus funeris probatur, cùm peregrè mortuus in ſuum tranſfertur.

l. & ſi. 14. §. impèſa. & l. Diui fratres. 39. ff. de reliq. & ſumpt. fun. Aliter tamen eam interpretatur, & veriùs quidem, Iacobus Ræuardus, cùm ita ſcribit: Multùm intereſſe puto inter oſſa homini mortuo legere, & inter oſſa hominis mortui legere. Nam oſſa hominis, quæ diſperſa ſunt & non coherent, cùm ſimul colliguntur, tunc hominis oſſa legi dicuntur. Seneca lib. 2. de Ira: Dignus fuit, cui permitteret à conuiuiuo ad oſſa filij legenda diſcedere. Sed homini mortuo leguntur oſſa, cùm eius cadaueri aliqua oſſa adinuntur. Eòque ſenſu viuus oſſa legere dixit idem Seneca libro de conſolatione. Legere ſiqui lem pro adimere, & auferre veteres dixiſſe non eſt obſcurum ſi conſideremus eum dicendum eſſe ſacrilegum, qui adimit, qui aufert res Deo ritè conſecratas. Pertinet autem lex ad hunc morem fortalſe, de quo Feſtus ſcribit, membrum abſcindi mortuo ſolitum dici, cùm digitus eius decidebatur, ad quod ſeruatum iuſta fierent, reliquo corpore combuſto, id quod hac lege Decemuiui prohibuerunt, niſi quis aut peregrè, aut in bello mortuus eſſet. Tum enim permiferunt ei oſſa legi, quò poſt funus fiat, hoc eſt, membrum aliquod adimi, ad quod ſeruatum iuſta Romæ fierent, reliquo corpore apud peregrinos combuſto. Hæc ferè Ræuardus.

VII. *Vii ſeruilis vntura, omniſque circumpotatio tollatur.*

Solebant olim cadauera, ſiue corpora mortuorum vngi odoribus & vnguentis, vnde Ennius:

Tarquinij corpus bona ſæmina lauit & vnxit.

Et Virgilius libro 6. Æneidos.

Pars calidos latices, & athena vndantia flammis

Expediunt, corpusque lauant frigentis, & vngunt.

Atque ſi. l. funeris. 37. de religioſ. & ſumptibus funerum, eorum ſumptuum ratio probatur, vt vnguento pro mortui corpore comparato facti ſunt. Sed in ſeruorum corporibus id fieri lex vetat, quæ ſumpta eſt ex legibus Solonis. Sic etiam non omnis circumpotatio, ſed ſeruilis tantùm ſublata eſt. Nam liberi homines, quò minùs coronati parentantes, cùm ſupra tumulum dapes poſuiſſent, circumpotare potuerint, nulla lege mihi prohibutum fuiſſe videtur. Ita Iacobus Ræuardus.

Omniſque circumpotatio. Circumpotatio, alio nomine ſilicernium, Græcè *σείδιον* dicitur.

Ita Varro Meleagris, quemadmodum Iacobus Cuiacius apud Noniùm legit: Funus exequiati lautè, ſiue (quod Iano Palmerio placet) cum lauſu ad ſepulcrum antiquo more ſilicernium conſecimus, id eſt, *σείδιον*, quo tranſi diſcedentes dicimus alius alij Vale. Significat autem ſilicernium conuiuium funebre, quod apud veteres exhiberi ſenibus ſolebat: dictum, quòd cum ſilentio edentes carnerent, vel propter deſuncti memoriam, vel quòd cogitarent, ſe naox illum ſecuturos, quapropter abeuntes è conuiuiuo, velut

veluti se ampliùs non visuri, mutuo se salutabát. Alij aliter hoc vocabulum interpretantur, de quo vide Festum Fulgentium Placiadem, Donatum in Terentij Adelpbos, & Siphontinum in Martialem statim initio.

VIII. *Vti ne sumptuosi respersio fieret: néve murrhata potio mortuis inderetur: néve longa corona: néve acerra adhiberentur.*

Intelligitur ex his verbis, moris fuisse apud veteres, vt cadauer, rogúve, liquoribus quibusdam preciosis perfunderetur: quod ne fiat ampliùs, hac lege prohibetur.

Murrhata potio.) Festus scribit, Murrhata potione vsos antiquos fuisse, cuiusque rei iudiciuin esse, quòd etiam Ædiles per supplicationes Diis addant ad puluinaria, & quòd duodecim tabulis caueatur, ne mortuo indatur, docente id Varrone lib. i. Antiquitarum. Qualis verò ea potio fuerit, de eo valde dubitant auctores. Hieronymus Mercurialis, Medicus Patauinus celeberrimus, in variis lectionibus, de murrhina, quæ eadè est murrhata potio, disputans, Cuiacij, Iulij Cæsaris Scaligeri, & Adriani Iunij multum discrepantes opiniones primùm recitat, & refutat: deinde quid ipse sentiat, afferens, dicit se existimare, murrhinam fuisse artificialem quandã potionem, quæ veterum tempestate vulgatissima fuerit, à posteris autem intermissa, vt vix eius remaserit nomen: quod vel à similitudine, vel à mixtione, vel ab aliqua alia re fortasse captú sit. Hæc Mercurialis. Prohibet igitur lex, ne eiusmodi potio mortuo cõficiatur, & ita magni sumptus in eũ fiant.

Néve longa corona.) Longæ coronæ dicuntur ad differentiam rotundarum, qualibus busta, sepulcra, sellas curules, theatra, & currus triumphales exornari consueuissent, ex Huberti Goltzj C. Iulio Cæsare, Fastis & Augusto: Guilhelmi Brassicani antiquitatibus, & Æneæ Vici Parmensis nummis discimus.

Néve acerra adhiberentur.) Festus scribit acerram aram esse, que ante mortuum poni soleat, in qua odores incendantur. Addit autem alios dicere, arculam esse, thurariam scilicet, vbi thus reponatur. Hotomanus de aris potiùs accipiendum putat, vt vetet lex, aras, quæ proximè sepulcra fierent, cum thure incensisque odoribus obiri.

IX. *Qui coronam parit ipse, pecuniæve eius, virtutis ergò arduitor, ipsique mortuo, parentibusque eius, dum intus positus erit, forisque feretur, sine fraude imposita esto.*

Legis sententia (ait Hotomanus) videtur esse hæc, vt qui in ludis, certaminibusque publicis coronam adeptus sit (quæ quidem præmium victoribus honoris causa propositæ erant) hæc monumentum istud, quasi insigne suæ virtutis, relinquatur.

Et est hæc lex quasi exceptio quædam præcedentis, qua cum prohibetur, adhiberi ad funera longas coronas, ne imponantur cadaueribus: hic excipiuntur illæ coronæ, quas quis vel ipse, vel per seruos, equosve suos virtutis ergò in publicis ludis, certaminibusque sibi peperisset, atque adeptus esset. Has enim addi, & in funeribus ipsis demortuis Dominis imponi, lex concedit.

Pecunia.) Pecuniæ nomine lex non equos tantum, sed & seruos comprehendit.

Arduitor.) Sic emendat Iustus Lipsius libro 4. Epistolicarum Quæstionum, epistola 27. cum in vulgatis sit, arguitor. Dicit autem arduitor, positum antiquè, pro adduitor, à verbo arduo, vel adduo, pro quo nos hodiè addo dicimus. Ræuardus legit arguitor: vt sit sensus, corona illa sit argumento & indicio virtutis suæ. Hoc autem volunt illa verba, vt coronæ, quæ partæ ab equis vel seruis essent, Domino æquè ac si per se ipse certando eas peperisset, honorem illum conciliarent. Recitat hanc legem Plinius libro 21. capite 3.

X. *Vti plura funera ne vni fierent: néve læti plures inferrentur.*

Ad minuendos sumptus, & mortuis, & viuus inuitiles, sine dubio lex pertinet: nam, vt Seruius tradit, apud maiores gloriosum fuerat, quàm plurimis lætis offerri. Actenus quidem fortunæ homines capulis, suæ pheretris efferebantur: potentiores autem lætis. Itaque Sulla sex millia læctorum habuisse dicitur.

XI. *Néve aurum addito: nisi quoi auro dentes vincti erunt: im cum illo sepelire cõvrere, se fraude esto.*

Verat lex sepulcris aurum iniici, cum apud antiquos consuetudo ferret, vt in rogum vnà cum mortuo preciosa multa iniicerentur: id quod ex plerisque Virgilij locis, & Seruij in eum commentariis intelligitur. Testatur autem Plutarchus & alij, Romanos in rebus ad sacra & religionem pertinentibus, quales Diuorum Manium fuerunt, mirabiliter anxios, & ad summam superstitionem adductos fuisse. Additur deinde exceptio, si

tamen quis dentes, qui sibi excidissent, aut euulsi essent, auro incrustasset, licere eos cum mortuo cremari, vel sepeliri, sine fraude: hoc est, non peccari ea re contra leges.

Asi quoi auro dentes vinciti erunt.) Id est, cuius dentes, qui illi aliquando vel exciderunt, vel euulsi sunt, auro erunt incrustati.

Quoi.) Pro cui, antiquè.

Im cum illo sepelire, &c.) Id est, licere per legem, cum detem, vel eos dentes cum mortuo vri, vel condi. Im pro eum, se, pro sine, antiquè, teste Festo.

XII. Rogum, bustumve nouum ne propius ades alienas LX. pedes inuito domino adii- cito: neve forum sepulcri, bustumve, vsucapito.

Sententia legis plana est. Pyra, inquit Seruius, est lignorum congeries. Rogus, cum ardere cœperit dicitur. Bustum verò iam exustum vocatur, quasi bene vstum. Bustum tamen pro sepulcro, in quo humatus quis est, à lege vsurpari, vel hoc argumento est: primum, quod cum de loci interuallo caueat, aliud esse Rogum demonstrat, aliud Bustum, siue *sepulcrum*. Atque vt in Rogis incendium lex verebatur (quod Tullius annotauit) sic in Bustis tetrum cadauerum odorem, & aëris pestilentiam cauere oportuit.

Néue forum.) Hoc capite lex cauet ne forum sepulcri, bustumve vsucapi liceat.

Forum.) Festus, antiquos id forum appellasse tradit, quod nunc vestibulum sepulcri dici solet. Ac de vestibulo quidem, ambituque sepulcorum legis ratio perspicua est: vt scilicet potestas esset hæredibus iusta quotannis ad sepulcrum facere.

Cicero Philip. 9. Maiores, inquit, nostri statuas multis decreuerunt, sepulcra paucis. Sed statuas intereunt, tempestate, vi, vetustate: sepulcorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moueri, neque deleri potest. Atque hæcenus de legibus, quæ ad sacra pertinent, quantum quidem reliquum est, diximus: in quibus ferè omnes, præsertim ea, quæ de sepulcris & funeribus loquuntur, extat in 2. Ciceronis de Legibus libro. Sequuntur nunc leges de Iure publico.

SECUNDA PARS LEGVM XII. TABVLARVM: de Iure publico.

I. Priuilegia ne irroganto.

Extat hæc lex apud Ciceronem lib. 3. de Legibus. Cuius sententia est, ne de priuis, hoc est, singulis hominibus leges ferrentur, cum æquitatis ratio postulet, vt omnes homines summi cum infimis, pari iure teneantur: & iura non in singulas personas, sed generaliter constituantur.

Plerique harum legum interpretes ita hoc caput intelligunt, quasi non omninò priuilegia prohibeantur, sed ita, vt non nisi Comitibus Centuriatis ferantur. Quibus contradicit Iacobus Cuiacius, & docet, Priuilegia esse duplicia: alia quæ de vna tantum persona concipiuntur in omnia tempora, alia quæ ad plures personas eiusdem conditionis, vel ad vniuersos ciues pertinent: de his priuilegiis legem hanc nihil dicere, nec ea prohibere: illa verò omninò tollere: nec verba, nisi per maximum Comitiatum huc, sed ad sequens tantum caput referenda esse: quod ex Cicerone etiam intelligitur, vbi hanc legem interpretatur. Sic enim inquit: Tum leges præclarissimæ de XI. Tabulis translatae duæ: quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo Comitiatu, vetat, nondum cognitis seditiosis Tribunis plebis, ne cogitatis quidem. Admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. In priuos homines leges ferri noluerunt, id est enim priuilegium, quo quid est iniustus? Cum legis hæc vis sit, scitum esse, & iustum in omnes, &c. Hæcenus Cicero. Quæ enim sequuntur verba, ea sequens caput explicant. Vide Cuiacium libro Observationum 15. capite 8. Nec multò aliter Ræuardus eam interpretatur. Iosephus tamen Scaliger Castigationibus in Festum scribit, verba Ciceronis: Ferri de singulis, nisi Centuriatis Comitibus, noluerunt, esse interpretationem legis huius, Priuilegia ne irroganto, pag. 133. quod non placet. Vide etiam Agellium libro 10. capite 20.

Priuilegia.) Prius adiectiuum est, significans singulum: pro quo tamen apud Ciceronem pro Domo, & libro 3. de Legibus mendosè legitur priuatus. Est autem priuilegium ius singulare & in certæ personæ, vel causæ gratiam, fauoremve: & lex de vno homine lata, Iudorus.

Irroganto.) Irrogare propriè significat legibus infligere, vt irrogare pœnam, &c. hoc loco videtur positum pro simplici, rogare, vel pro introducere.

II. De capite ciuis, nisi per maximum Comitiatum, ne feruntur.

Reipublicæ interest, inquit Vlpianus, vt delicta puniantur. Hoc animaduertentes Romani, etiam ipsi sua iudicia grauissimè constituerunt, & alia quidem, videlicet leuiora Magistratibus mandarunt: grauiora autem, vbi de capite ciuis actum fuit, populus sibi referuauit, illamque populi potestatem Decemviri hac lege confirmarunt, vt de capite ciuis, nisi Centuriatis Comitibus, non rogaretur, vel ad populum referretur. Sic etiam scribit Pomponius, non potuisse Consules iniussu populi de capite ciuis Romani sententiam ferre. Ideoque secures Consulibus aliquando ademptæ ea lege & conditione à Largio Dictatore restitutæ dicuntur, ne iis in caput ciuis Romani iniussu populi animaduertent. Posterioribus tamen temporibus, constitutis quæstionibus publicis, non ipse populus de omnibus criminibus capitalibus iudicauit, sed Quæstiores Parricidij, vel Prætores publicarum quæstionum delegit, iisque iudicia illa commisit.

Per maximum Comitiatum.) Id est, per Centuriata Comititia, in quibus populus descriptus Censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibebat in suffragium consilij, quam fusè in Tribus conuocatur.

Habetur hæc lex apud Ciceronem libro 3. de Legibus, & oratione pro Sestio.

III. Iussus populi & suffragia sunt. Quodcunque postremum populus iussit, id ius, & æquumque est.

Extat hæc lex, qua Comititia populi, & suffragia confirmantur, apud Lium libro 7. vbi sic scribit: In secundo Interregno orta contentio est, quod duo Patricij Consules creabantur, intercedentibusque Tribunis, Interrex Fabius aiebat, in XII. Tabulis legem esse, vt quodcunque postremum populus iussisset, id ius, ratumque esset: Iussu populi, & suffragia esse. Meminit eiusdem Liius libro 9. atque Cicero pro Balbo, & libro 2. de Inuentione.

Suffragia sunt.) Suffragium est vox illa quæ dabatur in Comitibus, & in tabellis describebatur, qua vnusquisque suam declarabat voluntatem de aliquo Magistratu creando, aut reo damnando. Initio autem voce, & palam ferebantur, vt nunc quoque fit, donec ferrentur tabellaræ leges, quæ suffragia tabellis describi voluerunt. Aliquando tamen suffragium pro auxilio accipitur. Sed hic de priori significatione agimus.

Quodcunque postremum populus iussit.) Cum Senatus, aut populus Romanus multa iussit, quæ simul feruari non possunt, quoniam ex diametro inuicem pugnant: tunc postremum pro iure seruandum est, vt sicubi leges sint scriptæ, quæ nullo modo conciliari possunt, semper vltimam sequi debemus. Nam postrema grauissima sunt. Vnde Modestinus: *εἰ μὲν ἄλλοις ἀπαρτίτοις ἰσχυρότερον ἢ τὸ πρὸς αὐτῶν εἶναι.*

Respexit ad hanc legem author Rhetoricorum ad Herennium, libro 2. quum eam defensionem tenuem contendit, qua ostenditur, id factum esse, quod ea lex sanciat: cui legi abrogatum, vel derogatum sit: id quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum.

IV. Vt si iudex, arbitrum iure datus, pecuniam ob rem iudicandam accepisset, capite pœnas lueret.

Descripta est hæc lex ex cap. 1. lib. 20. Agellij, qua statuitur pœna in iudicem, arbitrorumve perfidiam, quam omnibus ætatibus odio hominibus fuisse ostendit etiam exemplum illud Cambyfis regis Persarum. Testatur autem Phauorinus apud Agellium, populo Romano hanc pœnam nimis duram esse visam: qui postea passus sit legem huius generis de tam immo dico supplicio, situ atque senio emori: ideoque factum, vt posterioribus temporibus eiusmodi iudices iniusti ex lege repetendarum extra ordinem puniti, & plerique, vel exilio multati sint, vel etiam diutiùs, prout admiserint, teste Modestino. De arbitris dicitur paulò post.

V. Vt qui falsum testimonium dixisset, è saxo Tarpeio deiceretur.

Habetur & hoc caput apud Agellium lib. 20. cap. 1. & conuenit cum octauo legis diuinæ præcepto. Videtur autem sumptum ab Atheniensibus, apud quos in Areopago grauissimum fuisse iudicium *ψευδομαρτυροῦν*, apparet ex Demosthene, qui scribit, eos non modò in testes falsi testimonij reos, sed & in eum, qui eos subornauerat, prædixeratque, iudicium dedisse, & grauissimè animaduertisse. Cuius rei causa fuit, quod in Græcia valde multi essent ad falsum testimonium dicendum sine vlla religione, tanquam ad ludicrum aliquod, parati. Probat hoc Cicero in oratione pro Flacco. Cæterum, quod ad ipsa verba legis attinet, clara & perspicua ea sunt, nec multà explicatione indigent.

E saxo Tarpeio deiceretur.) Saxum Tarpeium miræ altitudinis erat, à quo lex vult deici eum, qui falsum dixisset testimonium. Causa tam atrocis pœnæ fuit, vt acerbitas

vlciscendi maleficij, bene atque cautè viuendi disciplina esset. Posterioribus temporibus aliquando in iudicium arbitrio fuit positum, qualis pœna falso testi irroganda esset: aliquando legis Cornelix pœna ei fuit irrogata: deportatio videlicet, & omnium bonorum publicatio. Testator hoc postremum Martianus I. C. qui scribit, eum qui falsum testimonium dolo malo dixisset, quod quis rei capitalis damnetur: ea lege teneri, cuius pœna est Insulæ deportatio, & omnium bonorum ademptio.

VI. *Ne quis hominem indemnatum occideret: hominisve occidendi causa cum telo esset.*

Priore legis partem ex Saluiano Massiliensi Episcopo primus obseruauit Iacobus Cuicius I. C. celeberrimus, apud quem sic legerat: Interfici indemnatum quemcunque hominem etiam XII. Tabularum decreta vetuerunt. Atque ad hanc legem respexisse eundem Augustinus videtur, quando sic scribit: Vos appello leges, iudicesque Romani, nempe post parata facinora, nec quemquam scelestum indemnatum impunè voluistis occidi. Sumptum hoc fortasse est ex Lycurgi legibus, quæ auctore Valerio de indemnatis supplicium sumi vetabant.

Legis autem æquitas in promptu est: ne si quemuis sceleris manifestum occidi, sine iudicio liceret, fenestra hominibus audacibus ac facinorosis ad cædes pro libidine faciendis aperiretur.

Posterior pars ex Cicerone petita est, qui in Miloniana ita ratiocinatur: Cùm lex etat, esse cum telo hominis occidendi causa: eandem tacitè peimittere, esse cum telo defendendi sui causa. Locus enim est ex contrariis: cuius hoc summum præceptum est, vt contrariorum contraria sit consequentia.

VII. *Ne quis in vrbe cætus nocturnos ageret.*

Ex declamatione Portij Latronis in Catilinam apud Sallustium.

Clandestinas coitiones lex vetat, quippe quæ facinorosis hominibus facultatem aliquid contra rempublicam audendi præbeant, quemadmodum Menander scribit:

Τὴν νόκτα τῶν ποικίλων κακῶν ἀρχογίην.

Itaque intempestam noctem veteres appellabant, vt Varro scribit, quia tempus agendi nullum erat. Inde etiam altera illa lex in has tabulas relata: Sol occasus suprema tempestas esto: vt mox dicitur.

II X. *Vt si quis hostem concitasset, ciuemve hosti tradidisset, capite pœnas lueret.*

Recitat hanc legem Martianus in l. iij. ff. ad leg. Iuliam maiest. Lex duodecim Tabularum (inquit) iubet eum, qui hostes concitauerit, quive ciuem hostibus tradiderit, capite puniri.

Plerique interprete tum hanc legem de crimine maiestatis intelligunt.

Est enim Maiestatis crimen illud, quod aduersus populum Romanum, aut securitatem eius committit urid est, in quo læditur aut dignitas, aut securitas eius. Cicero in Rhetoricis dicit, Maiestatem minuere, esse de dignitate aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Franciscus Balduinus in huius capituli explicatione scribit, tribus modis Maiestatem populi minui. 1. Si quis iniussu populi, vel prin cipis bellum gereret, delectum haberat, exercitumve compararet: cum populi esset, ex Romuli lege, hostibus bellum decernere, indicereve: idque dicit, hoc loco significari per verba, hostem concitare. 2. Si quis exercitum populi Romani hostibus traderet. 3. Si quis imbellis cederet, hostemve arcere nolleret, aut in castra concederet, aut exercitum desereret, aut ad hostes profugeret. Ex quibus omnibus sententiam huius legis planam esse & intelligi posse, arbitror. Hotomanus dubitat quomodo illa verba, Hostem concitaret, intelligere debeat: vtrum de iis accipienda sint, qui extra ordinem in hostem pugnent, quod capite sancitum fuisse manifestum est: an verò de iis qui hostes ex amicis populi Romani faciant. Lector iudicet.

IX. *Vt qui ades alienas acervumque frumenti iuxta ades positum, dolo malo combussisset: vincetus, verberatus igna necaretur: at si casu id fecisset, noxiam sarciret, Prætorisve arbitratu castigaretur.*

Huius extat testimonium apud Caium in l. qui ades. 9. ff. de incend. ruin. quam ex Caij libro ad leges XII. Tabular. Quarto descriptam esse, inscriptio declarat. In quâ sententiam illud est Callistrati, in l. capitalium. 38. §. 10. ff. de pœnis. Incendarios capite puniri, qui ob inimicitiam, vel prædæ causa, intra oppidum incenderunt: & plerumque viuos exuri: qui verò casam aut villam, aliquantò leuius. At fortuita incendia, si, cùm vitari possent,

A possent, per negligentiam eorum, apud quos orta sunt, damno vicinis fuerunt, ciuilitate exerceri: ut, qui iactura affectus est, damnum recuperet. Similiter Paulus libro 5. Sententiarum, ca. 4. Incendiarij inquit, qui consulto incendium inferunt, summo supplicio afficiuntur. Quod si per incuriam eorum ignis euaserit, duplici compendio damnum eius, modi sarcini placuit.

X. *Qui fruges excantassit.*

Extat huius legis & apud Senecam lib. 4. naturalium quaestionum, & apud Plinium libro 28. capite 2. & alibi. Senecae uerba sunt haec: Apud nos, inquit, in XII. Tabulis cauetur, ne quis alienos fructus excantassit. Rudis adhuc antiquitas credebat, & attrahi imbres canibus, & repelli: quorum nihil posse fieri, tam palam est, ut huius causa nullius Philosophi schola introeunda sit. Haec Seneca. Cui tamen contradicit Plinius libro 28. cap. 2. & lib. 30. cap. 1. & alibi, probans multis exemplis, maximam vim habere incantationes, id quod etiam quotidiana experientia testatur. Non addam plura ad huius legis explicationem: hoc tantum dico, quod ab alijs sic recitetur: *Qui fruges excantassit*: & qui malum carmen incantassit, coërcetor. Liuius Decadis 4. libro 9. cum de Bacchanalibus loquitur, testis est, olim Romae ex Senatusconsulto conquisitos fuisse omnes ueneficiorum & uaticiniorum libros, ut comburerentur.

XI. *Néve alienam segetem pellexeris.*

Extat apud Augustinum libro 8. de ciuitate Dei, & Seruium in octauam Virgilij Eclogam.

C Augustinus libro de ciuitate Dei 8. illud etiam, inquit, quod alio loco de his artibus dicit:

Atque satas alio uidi traducere messes.

Eò quod haec pestifera, scelerataque doctrina fructus alieni in alias terras transferri prohibentur: nonne in XII. Tabulis, id est Romanorum antiquissimis legibus, Cicero commemorat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? Item Apuleius in Apologia: Magia ista, quantum ego audio, res est legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim Tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

D Haec uero certis conceptisque uerborum formulis, ac potius susurris, vel hominibus pernicijs, vel agris calamitas inferebatur. Huius eiusdem generis illae Dirae fuerunt, de quibus Cic. in 1. de Diuina. & Plutarchus in Crassi uita commemorant: unde intelligitur, arcanas quasdam & uetusas excreationes fuisse, quarum ea vis foret, ut cui semel obnunciarentur, is nunquam exitium, perniciemque uitaret.

XII. *Sanatibus idem, quod fortibus ius esto.*

Extat hoc caput apud Festum, Sanates, ait Festus, dicti sunt qui supra, infraque Romam habitauerunt: quod nomen his fuit, quia, cum defecissent à Romanis, breui post redierunt in amicitiam, quasi sana mente. Itaque in XII. Tabulis cautum est, ut idem iuris esset sanatibus, quod fortibus, id est, bonis, & qui nunquam defecerant à pop. Romano. Legis aequitas manifesta est, ut ij scilicet, qui benignitatem populi Romani experti essent, constantes deinceps in fide, atque ipsius Maiestate comiter tuenda, permanerent: tum ut reliqui hoc tanquam inuitamento ad populi Romani societatem, atque amicitiam allicerentur. Hanc tamen legem postea Aebutia lege abrogatam fuisse, testis est Agellius libro 16. cap. 10.

TERTIA PARS LEGVM XII. TABVLARVM:

de Iure priuato.

De patria potestate.

1. *Uti qui ex patre, matreque familia eius nasceretur, in patris familia suis manu, potestate, mancipioque esset: haberetque pater familia ius in eum uita, ac necis, terque filium uenundandi potestatem.*

F At si ter filij pater uenundauit, filius à patre liber esto. Uti que filia, caeterique liberi una mancipatione liberarentur. Iustinianus scribit: Ius potestatis, quod in liberos habemus, proprium esse ciuium Romanorum: Nullos enim alios esse homines, qui talem in liberos potestatem habeant. Nam (ut Dionysius testatur) gentes aliae omnes modum patriae potestati aliquem statuerunt: at Romani in omne uita filiorum tempus eam prodiderunt: etiam si Rempublicam gererent, Magistratus uel summos obirent.

Qui ex patre, matreque familia.) Sic accipienda sunt haec uerba, quasi dictum es-

fer: *Qui ex iusta vxore.* Nam (vt Iustinianus ait) in potestate nostra sunt ij demùm liberi, quos ex iustis nuptiis procreauimus.

Manu, potestate, mancipio.) Tria hæc coniunctim coaceruata sunt, vt summum illud, & infinitum ius patriæ potestatis intelligeremus. Vnde illud de C. Flaminio apud Ciceroem in 2. de Inuentione, qui cùm Tribunus plebis esset, & ex Rostris concionem ad populum haberet, vi à patre de eò templo deductus est:

Haberetque pater familiàs ius in eum vita.) Huic tamen legi Imperatores Romani, atque Iurisperiti detraxerunt, eamque ad naturalem æquitatem reduxerunt, vt ex plurimis Pandectarum, Codicis, & Nouellarum constitutionum locis apparet:

Térque filium venum dandi.) Huius partis testem habemus Dionysium Halicarnasæum lib. 2. qui etiam illud adscribit, Maiorem hac lege patribus in filios, quàm heris in fertos, potestatem permissam esse. Seruum enim semel venditum, si à nouo domino manumittatur, sui iuris efficitur: at filium non prius suæ potestatis fieri, quàm ter à patre suo venditus, ter à suis dominis manumissus fuerit.

At si ter filium pater.) Auctorem hæc pars legis habet Vlpianum, cuius verba cap. Institutionum 10. hæc sunt: Liberi parentum potestate liberantur emancipatione: id est, si posteaquàm mancipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus, sui iuris fit. Id enim lex XII. Tabularum iubet his verbis: Si pater filium ter, &c.

Venum duit.) Alij legunt, venum duit: Turnebus, venum dabit: Iosephus Scaliger, Venum duit, ab antiquo verbo duo, duit, pro quo nos vtimur do, & subiicit, venum daut, malè, imò barbarè & ineptè dici.

Quod ait lex, Filia verò, &c. Existimat Hotomanus, testimonium certum non extare. Nam quod Vlpianus capite 10. sic scribit: Ceteri liberi, præter filium, tam masculi, quàm fœminæ, vna mancipatione, manumissionèque sui iuris fiunt, &c. nominatim legi XII. Tabularum non adscribit, vt nec in l. 8. D. de iniur. rup. irr. test. Vtunque sit, capitis huius sententiam Caius quoque libro primo Institutionum confirmans, inquit: Fœminæ, vel nepotes masculi ex filio, vna mancipatione de patris vel aui exeunt potestate, & sui iuris efficiuntur.

De testamentis, ac tutoribus.

II. Pater familiàs vti legassit super pecunia, tutela ve sua rei, ita ius esto.

His verbis legis XII. Tabularum, vti legassit, ita ius esto: ait Iurisperitus, amplissima potestas tributa est testatoribus, vt etiam si Prætorem, aut Consulem, qui cum summo imperio est, suis liberis tutorem instituunt, eos ad hoc onus suscipiendum obligent.

Pater familiàs.) Sic hoc intelligendum est, solis patribus familiàs testandi ius fuisse, filiis familiàs, ne patribus quidem auctoribus, non fuisse, quippe qui suum nihil habent.

Vti legassit.) Pro eo est, quasi dixisset, vti statuerit, siue decreuerit. Legandi verbum à lege fictum est, vt legare nihil aliud sit, quàm statuere, decernere, & (vt vulgus loquitur) disponere: siue de hæreditate, siue de legatis, & donationibus in testamento.

Super pecunia.) Hoc verbo non modò pecunia numerata, verùm etiam res omnes, tam soli, quàm mobiles, & tam corpora, quàm iura continentur.

Tutela ve sua rei.) Mirum videri potest, quasi rei, id est, patrimonio tutela detur. Tutela moribus potius ac disciplinæ pupillorum, quàm fortunis & patrimonio comparata est. Sed fortè testamentum est propter superius verbum pecunia, quasi lex hoc capite de testatorum patrimonio & fortunis sanxisset. Quod ait, ita ius esto: per hanc legem ius patriæ potestatis, etiam post patris mortem, & vsque ad pubertatem liberorum extenditur.

III. Parentibus tutorum liberis in potestate dandorum testamento ius esto.

Huius legis caput habet Caius libro 4. ad leges XII. Tabularum, l. 1. ff. de testament. tutel. vbi ait: Lege XII. Tabularum permissum esse parentibus, liberis suis, siue masculini, siue fœminini, sexus (si modò in potestate sunt) tutores testamento dare. Nā secundum naturam fit verisimile, neminem diligentius de bonis tutoribus cogitaturum, quàm parentes ipsos. Ideòque lex permittit ac suadet, vt parentes in testamentis suis dent liberis impuberibus tutores: ne post mortem illorum, incerta sit eius rei sollicitudo. Addit autem Caius, scire nos in primis hæc debere, etiã posthumis filiis posse tutores testamento dari.

A Et sic Suetonius scribit, Iulium Cæsarem testamentum facientem plures ex iis, qui eum postea occiderunt, nominasse tutores filij, si quis sibi nasceretur. Rationem autem cur posthumis dari tutor possit, hanc recitat Iustinianus, quod ij in compluribus aliis causis pro iam natis habeantur.

*IV. Vt si paterfamilias intestato moreretur, agnatorum, gentiliūque in ipsius pupil-
lis, eorūque pecunia potestas esset.*

Huius capituli testes sunt Iustinianus, Vlpianus & alij. Legitimæ tutelæ, inquit Vlpianus, lege x i i. Tabularum agnatis delatæ sunt, & consanguineis: id est, his, qui ad legitimam hæreditatem admitti possunt: vt, qui sperarent hanc successiōnem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur.

B *Si paterfamilias intestato moreretur.*) Hæc verba, intestato moreretur, inquit Iustinianus, non hanc habent significationem, si omninò non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare: sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. Quod tunc quoq; accidere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, viuo testatore decesserit.

Agnatorum, gentiliūque.) Caius hæc sic interpretatur: vt si plures agnati sint, præxi-
mus familiam adipiscatur: & si eodem gradu plures sint, omnes simul tutelam adipi-
scantur. Sunt autem agnati, cognati, per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi à pa-
tre cognati, veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius, nepòsve ex eo: item patruus
& patruj filius, nepòsve ex eo. At qui per fœminini sexus personam cognatione iunguntur,
agnati non sunt, sed aliàs naturali iure cognati: differunt autem agnati etiam à gentili-
C bus hoc modo, quod agnati dicuntur, qui ex eadem familia nascuntur, & idem cogno-
men habent: gentiles, qui eodem ex genere nascuntur, & simili nomine appellantur. An-
notat Iustinianus in Infortutionibus, ex hac lege etiam libertorum & libertarum tute-
lam ad patronos, liberòsque eorum pertinere.

V. Si furiosus existat, agnatorum, gentiliūque in eo, pecuniæque eius potestas esto.

Ex Cicerone descripta est libro 2. de Inuentione, & lib. 3. Tusculanarum quæstionum:
item ex Iustiniani Institutionibus lib. 1. titulo 23. Cicero lib. 3. Tusculanarum quæstionū
scribit, eum qui errore mentis affectus sit, vetari x i i. Tabulis rerum suarum esse domi-
num. Itaque non esse scriptum, Si insanus, sed, si furiosus esse incipit. Nam stultitiam, in-
quit, censuerunt, id est, inconstantiam sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocri-
D tatem officiorum. Furorem autem esse rari sunt, mentis ad omnia cœcitatem. Sed &
apud Vlpianum cap. Institutionum 12. ita scriptum est: Lex x i i. Tabularum furiosum
in curatione iubet esse agnatorum. Quapropter furiosos à dementibus Iurisconsulti
passim distinguunt.

Existat.) Verbum existat, Cicero sic interpretatur, id est, esse incipit: quasi iubeat lex
statim propinquos officio fungi.

Agnatorum, gentiliūque.) Vt cui erunt agnati, ad eos tutela deferatur: cui gentiles,
eodem modo. Vnde peruulgatum inter veteres prouerbium, vt quum aliquem errore
mentis affectum significarent, eum dicerent ad agnatos & gentiles deducendum esse.

E *VI. Vt qui prodigus existeret, ei Prætor, causa cognita, bonis suis interdiceret: inque
ipsius pecunia, agnatorum, gentiliūque potestas esset.*

Huic capiti testimonium præbet Vlpianus in l. i. ff. de curat. fur. vbi sic scribit: Lege
x i i. Tabularum prodigo interdicitur bonorum suorum administratio. Et item capit.
Institutionum 12. Iustinianus Institutionum libro 1. titulo 23. Notatione autem digna est
ea formula, qua Paulus lib. Sentent. 5. scribit, Prætores hac in re vti solitos fuisse. Illa
verò est hæc: Quando tu bona patria, auitaque nequitia tua disperdis, liberòsque tuos ad
egestatem perducis: ob eam rem tibi ea re, commercioque interdicto. Desumpta videtur
hæc lex ab Atheniensibus, apud quos, vti annotat Balduinus, ex lege Solonis, in familia
notabatur is, qui patrimonium decoxisset, atque aded lege omnium Græcorum arceba-
F tur foro, & concionibus, sicuti apparet ex oratione Æschini contra Timarchum. Ipsi
etiam Areopagitæ prodigum intemperanter viuentem, quem Afotum vocant, vt pote,
quem sibi ipsi relictum, vix salus ipsa seruare possent, non aliter, quam criminis alicuius
reum, & in ius vocabant, & puniebant. Athenæus libro quarto.

Et Prætor.) Per Prætorem Consul intelligitur, qui antiquiùs etiam Prætor à præ-
eundo, vel præessendo dictus fuit, vti ex Cicerone liquet. Tempore autem Decem-
uironum Prætores, qui diuersum à Consulatu habuerunt Magistratum, nondum fue-
runt creati.

VII. *Mulieres orba innupta, in fratris agnatiue proximi tutela sunt.*

Huius legis testis est partim Cicero, partim Vlpianus. Mulieres omnes, inquit Cicero pro Muræna, propter infirmitatem consilij, maiores in tutorum potestate esse voluerunt. Hi inuenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur. Vlpianus autem cap. Institutionum II. postquam dixit, Legitimos tutores esse, qui ex lege aliqua descendunt, per eminentiam autem Legitimos dici, qui ex lege XII. Tabularum introducuntur, nimirum agnatos, & patronos, statim sic infert: Feminatum autem legitimas tutelæ lex Claudia sustulit: vnde hanc legem XII. Tabularum illâ Claudiâ abrogatam fuisse intelligitur.

Orba innupta.) Quia filia familiâ in patrum suorum potestate sunt: nuptæ autem in virorum manu: orbæ innuptæ in fratrum tutela. Quod M. Cato de lege Oppia differens apud Lium Decadis 4. li. 4. ostendit: Maiores, inquit, nostri nullam, ne priuatam quidem rem agere fœminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. Et Valerius aliquantò pòst: Nunquàm saluis suis exiit seruitus muliebris. (Suos appellat, quorum in manu sunt, patrem, fratrem, maritum.)

De suspectis Tutoribus.

VIII. *Vt si quis doli mali, culpave in tutela gerenda suspectus videretur: eum cuius apud Prætorum suspecti arguere, ius esset: vique doli damnatus, infamis fieret.*

Testimonium huius legis extat apud Vlpianum, Iustinianum, & Ciceronem lib. 3. Officiorum.

Vlpianus, Iustinianusque aiunt, suspecti crimen ex lege XII. Tabularum descendere. Et Cicero lib. 3. Officiorum scribit, dolum in tutela fuisse vindicatum lege XII. Tabularum. Dolum autem malum Gallus Aquilius apud Ciceronem definit, quum aliud agitur, aliud simulatur. Quam definitionem etiam Seruius Sulpitius probat. Tribonianus verò sic describit: Dolus malus est omnis calliditas, fallacia, machinatio, ad circumueniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibita.

Culpave.) Culpæ est læsio, per imprudentiam alteri illata, quæ alioquin humanitatis cuitari potuisset. Donatus dicit, culpam eius esse, qui nesciens aliquem læserit.

Suspectus videretur.) Suspectus tutor quis censerī debeat, definit Iustinianus ex responso Iuliani, Instit. de suspectis tutoribus: Suspectus est (ait) qui non ex fide tutelam gerit, licet soluendo sit. Et infra: Suspectum etiam eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit. Enimverò tutor, vel curator, quamuis pauper est, fidelis tamen & diligens, remouendus non est, quasi suspectus. Idem dicit Vlpianus in l. suspectum. ff. de suspectis tutoribus.

Eum cuius.) Hanc ob causam Iustinianus ait, hoc suspecti tutoris iudicium quasi publicum esse, cum eius accusatio omnibus pateat.

IX. *Vt qui per tutelam pupillum fraudasse, eiusque rem furatus esse conuinceretur, infamia notatus duplionis pœnam subiret.*

Extat huius capituli testimonium apud Tryphonem in l. tres tutores. 55. ff. de adm. tut. & apud Ciceronem in oratione pro Cæcinnâ, & pro Roscio Comœdo. Superior lex de suspectis tantum tutoribus egit: hæc verò de iis, qui manifestè furti essent conuicti.

Infamia notatus.) Hoc iudicio damnatum infamem fuisse, Cicero testis est, vbi tutelæ iudicium turpe appellat lib. I. de Oratore: & pro Cæcinnâ ait, turpe iudicium dari aduersus eum qui per tutelâ fraudasset aliquem. Idem etiam in oratione pro Comœdo inter iudicia summæ estimationis tutelæ iudicium enumerat.

Duplionis pœnam subiret.) Vlpianus in l. I. §. 2. ff. de tut. & rat. dist. Considerandum est in hac actione, vtrum precium rei tantum duplicetur, an etiam, quod pupilli intersit. Et magis esse arbitror, in hac actione, quod interest, non venire: sed rei tantum estimationem. Item l. 2. Hæc actio licet in duplum sit, in simplo rei persecutionem continet, non tota dupli pœna est. Duplionis autem vocabulo vsi sunt veteres, pro duplo, eoque significarunt duplicem vel pecuniæ vel capituli multam.

X. *Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.*

Hæc lex sumpta est ex Seruij commentariis in Virgilium, lib. 6. Æneid. pag. 1081. vbi versus illum interpretans --- aut fraus innexa clienti: Ex lege, inquit, XII. Tabularum venit, in quibus scriptum est: Patronus, si clienti, &c. Si enim clientes quasi colentes sunt, patroni quasi patres: tantundem est, clientem, quantum, filium fallere. Hæc Seruius.

Patronatus autem & clientelarum iura supra libro primo descripsimus. Agel. lib. 20. cap. 1. & libro 5. cap. 13. scribit, antiquis populi Romani moribus comparatum fuisse, vt clientem in fidem receptum, chariores haberent, quam propinquos: cumque etiam aduersus hos tuerentur: quin & licuisse patronis testimonium pro cliente aduersus cognatos dicere, aduersus clientem non licuisse.

Sacer esto.) Sacer homo est, quem populus iudicauit ob maleficium, quemque non fas est immolari, sed qui eum occidit, parricidij non damnatur: Festus. Et paulo infra: *Quisuis homo malus atque improbus sacer appellari solet.*

De legatis, & hæredibus.

XI. Vt quisque legassit sua rei, ita ius esto.

Agit hæc lex, cuius testimonium extat apud Pomponium in l. verbis. 120. ff. de verborum significat. de legatis, quod patrisfamilias liceat legare bona sua, prout sibi placeat. Sic enim eam interpretatur: Verbis, inquit, legis duodecim Tabularum his: Vt quisque legassit suæ rei, ita ius esto: latissima potestas tributa videtur, & hæredis instituendi, & legata & libertates dandi, ut etas quoque constituendi. Vnde liquet, eam ad manumissiones etiam pertinere, vt quotquot è suis quisque seruis liberos relinquere veller, possit. Ab alijs sic hæc lex recitatur: Paterfamilias, vt legassit super familia, pecuniæque sua, ita ius esto. Vbi appellacione familiarum bona patrisfamilias, & in his seruos, seruasque significari, tradit Vlpianus. Pecuniæ quoque vocabulo non modò pecunia numerata, verum etiam res omnes, tam soli, quam mobiles, & tam corpora, quam iura continentur.

Legassit.) Hoc loco dicitur de hæreditate, siue de legatis & donationibus in testamento.

Sua rei.) Significatur hoc verbo, de re sua quemque testari oportere. Nam etiam in legatis alienæ rei, quam suam testator putauit, legatum nullum est.

Ita ius esto.) Summum testamentorum ius esse ostendit, quemadmodum Cicero scribit Philip. 11. In publicis actis nihil esse lege grauius: in priuatis firmissimum esse testamentum. Porro Testamenti ordo, vt annotat Alexander ab Alexandro, libro 1. Genialium dierum, capite 1. apud veteres erat hic, vt primo capite hæredis fieret institutio, siue vnus, siue plures essent, qui in vniuersum bona ex defuncti voluntate caperent. Sequenti capite, & in ima cera, secundi hæredes, legata, & reliqua testatoris voluntas & dispositio ponuntur: siue aliquos onere grauare, aut si quibus dari, fierique oportere, testator pro sua voluntate arbitraus esset: qui non hæredes, sed legatarij sunt dicti. Hæc ille.

XII. Vt cum paterfamilias super familia sua legaret, nexum faceret, perque æs & libram familiam manciparet: ac prater libripendam ciues Romanos puberes ne minus quinque adhiberet.

Huius capitis argumentum suppeditat primùm Agellius libro 15. cap. 13. cum ait in XII. Tabulis eo loco, vbi de testamentis agitur, libripendis mentionem fieri. Deinde Vlpianus cap. Institutionum 20. reliqua explicat.

Testamentorum apud Romanos genera fuerunt tria: vnum, quod calatis Comitibus: alterum, quod in procinctu: tertium, quod per æs & libram appellatum est. De hoc tertio testamenti genere hæc lex loquitur. Dicebatur autem testamentum per æs & libram, cum Paterfamilias ei, quem vellet successorem relinquere, familiam suam, & vniuersum ius patrisfamilias mancipio venderet, & simul hæredes nuncuparet. Vlpianus ait, in testamento quod per æs & libram fit, duas res agi, familiarum mancipationem, & nuncupationem testamenti. Id quod & Plutarchus libro de sera Numinis animaduersione, innuere videtur de Romanis inquiring, vbi testamenta condunt, alij scribuntur hæredes, alij venduntur bona: idque absurdum videri ait. Fiebat verò mancipatio familiarum, quæ imaginaria venditio erat, in hunc modum: *Quinque aderant testes, & libripens, ciues Romani, & puberes: atque iis præsentibus, is qui successor defuncti erat futurus, patrimonium morituri emebat, verba quædam dicens solemnia, & imaginarij precij nomine nummum æneum domino dabat.*

Verba solemnia erant hæc: Huius ego familiam, quæ mihi empta est hoc ære, æneaque libra, Iure Quiritium, meam esse aio. Deinde ære percutiens libram, id æs dabat ei, à quo hæreditatem expectabat, quasi locò precij. Appellabaturque is, qui emebat, familiarum emptor. Porro vëditor nihil emptori tradebat, sed hæredem cū tali modo constituebat,

scilicet vt post mortem venditoris possit iure hæreditatem adire. Vbi mancipatio ea facta erat, tum ordinabat venditor, quid post mortem suam fieri vellet: dicebat enim familiaræ emptori, siue successori: Huic volo dari fundum, illi domum, alij centum solidos. Atque hæc testamenti nuncupatio dicitur, de qua etiam Vlpianus titulo Institutionum 20. scribit, quod sic fieri consueuerit: Nuncupatur, inquit, testamentum in hunc modum: Tabulas testamenti testator tenens, ita dicit: Hæc vti his tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor. Itaque vos Quirites testimonium præbitote.

Nexum faceret.) Id est, manciparet. Festus: Nexum est, vt ait Gallus Ælius, quodcumque per æs & libram geritur, idque neci dicitur: quo in genere sunt hæc: testamenti factio, nexi datio, & nexi liberatio, &c.

Perque æs & libram familiam manciparet.) Qua ratione hoc factum sit, iam ostensum est.

Præter libripendem.) Libripens fuit is, qui in mancipationibus libram siue stateram tenebat, à libra & pendendo, siue ponderando dictus, quasi ponderator. Veteres enim primum ære graui non signato vsi sunt: neque in emptione & venditione precium numerarunt, sed appenderunt.

Cæterum & illud hoc loco notandum, ex hac lege tractum esse, quod postea legislatores omnes voluerunt, septem testibus præsentibus testamenta scribi. Erant enim in hac imaginaria venditione septem, videlicet, quinque ciues Romani, libripens, & emptor.

XIII. *Cùm nexum faciet, mancipiūque, vti lingua nuncupasset, ita ius esto.*

Extant hæc reliquiæ apud Festum, & Ciceronem in 1. de Oratore, vbi Antonius ita Crassum alloquitur: Lapidem meherclè flere coëgisses, vt totum illud, vti lingua nuncupasset, non in XII. Tabulis, sed in magistri carmine scriptum videretur. Festus eam sic interpretatur, id est, ita vt nominarit, locutusve erit, ita ius esto.

Cùm nexum faciet, mancipiūque.) Id est, cùm paterfamilias per æs & libram familiam venderet. Loquitur enim lex de mancipatione, de qua etiam prior egit, & iubet, vt, quod testator hæredem nuncupans, de suis bonis decreuerit, id ius ratūque sit. Quidam etiam ad alios contractus eam referunt.

XIV. *Qui se ferit testariæ, libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, improbus, intestabilisque esto.*

Extat apud Agellium libro 15. cap. 13. sed valdè corruptum. Hæc lex variè à diuersis recitatur. Apud Agellium sic legitur: Qui si erit testator: libripensve fuerit, in testimoniū feriat, improbus intestabilisque esto. Sed vbi priora verba nullam ferè significationem habere possunt: ego sic recitavi partim ex correctione Iacobi Cuiacij, partim aliorum. Videtur autem loqui de testibus ad testamenta adhibitis, quales quinque ciues Romanos puberes cum libripende adhiberi lex duodecima vult, si ij rogati, nolint testimonium perhiberi, ac fateri, testamentum ita conditum fuisse, sique testes à conditore eius adhibitos fuisse, quali propter eiusmodi infirmitatem poena vel multa sint afficiendi. Atque sic etiam in ciuili iure traditum est, vt quum ab initio testamenti tabulæ aperiri sunt, Prætor pro suo officio cogat signatores conuenire, & sigilla sua recognoscere, vel negare se signasse: quoniam publicè expedit, suprema hominum iudicia exire vel habere. Sed & in genere de omnibus testibus accipi potest, qui in aliquo negotio, vel contractu vocari se in testes passi sunt, si de perhibito testimonio rogati, illud dicere, eiusque approbare fidem non velint, vt improbi intestabilisque sint.

Qui se ferit testariæ.) Id est, qui se in testem vocari passus fuerit. Sic corrigi doctissimus vir Iacobus Cuiacius adiutus à vetusto codice. Adrianus Turnebus legit, Qui si erit testatus. Vt testatus idem significet, quod antestatus, de quo postea.

Ni testimonium fariatur.) Apud Agellium est, in testimonium feriat. Cuiacius legit, Si in testimonium feriat, id est, si cogatur & pulsetur, vt testimonium dicat. Adrianus Turnebus: Ni testimonium fateatur, vel ferat. Potest autem esse feriat, vna litera mutata. Veteres enim fariari pro fari, vsi sunt, teste Diomede, qui eiusmodi morem antiquis fuisse dicit, vt in dictionibus quibusdam sermonem ex abundantia adderent, nihilque adiecta syllaba dictionibus conferret. Quomodo aggredi, pro aggredi, item moriri, pro mori, dixerunt.

Improbus, intestabilisque esto.) Intestabilis propriè dicitur, cui testimonij dicendi ius non est: sicuti contra testabilis dicitur, cui ius hoc datum est. Postea autem intestabilis etiam in patiendi significatione dicti sunt, quibus testimonium non dicitur. Hinc

A Caius ait: Cùm lege quis intestabilis iubetur esse, eò pertinet, ne eius testimonium recipiatur, & eò amplius, vt quidam putant, neve ipsi dicatur testimonium.

XV. Vtique filij, filiaque familiàs bonorum paternorum sui, suaque hæredes essent.

Testimonium huius capituli extat apud Iustinianum Institut. lib. 2. tit. 19.

Sequuntur nunc leges aliquot de hæredibus, quo ordine illi sibi inuicem succedere debeant. Hæc autem quam recitauit lex, vult vt primum locum inter hæredes habeant filij, filiaque familiàs.

Sui suaque hæredes essent.) Tria hæredum genera à Iuriconsultis traduntur. Aut enim sunt necessarij: aut sui & necessarij: aut extranei. Necessarius hæres est seruus hæres institutus: ideòque sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, omninò post mortem testatoris protinus liber & necessarius hæres fit.

Sui autem & necessarij hæredes sunt, veluti filius, filia, nepos, neptisve ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui in potestate morientis modò fuerunt. Atque hi quidem sui hæredes ideò appellantur, quia domestici hæredes sunt, & viuo quoque patre quodammodo domini existimantur: vnde etiam si quis intestatus moriatur, prima causa est in successione liberorum. Necessarij verò ideò dicuntur, quia omninò, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quam ex testamento, ex lege XII. Tabularum hæredes sunt. Cæteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei hæredes appellantur. Ex his quæ legis sententia sit, manifestum est. A quibusdam ita recitatur: Intestatorum hæreditates primò suorum hæredum, velint nolintve sunt.

XVI. Vt si qua mulier post viri mortem in decem proximis mensibus pareret: quæve ex ea nasceretur, suus, suæve in viri familia hæres esset.

Prioris partis testimonium extat apud Agellium lib. 3. cap. 16. Altera legis pars, (inquit Hotomanus) ex coniectura quidem, sed tamen cum aliqua Iuriconsultorum veterum auctoritate addita est. Vlpiani quidem in l. 3. §. 4. ff. de suis & legit. Item Iuliani in l. 6. & l. 7. eodem. Loquitur hæc lex de posthumis, quem illi gradum inter hæredes habere debeant, & quinam veri posthumi iudicandi. Vt enim sobolem illam posthumam ex nuptiis verè natam & mariti esse constaret, neve aut proles aliqua notha facillè supponi posset, aut impudicus mulieribus liberum esset, sua semper adulteria regere, obtentu matrimonij: ideò Decemuiui scripserunt atque definirunt, in decem mensibus hominem gigni, vt, qui post decimum mensem à parentis morte nascerentur, pro veris posthumis non haberentur, nec inter hæredes numerarentur.

In decem proximis mensibus.) De tempore partus humani variè disputant Physici. Plinius lib. 7. cap. 5. quidem negat certò definiri & sciri tempus eiusmodi partus posse: tamen & antiquiores & recentiores scriptores experientia edocti tradiderunt, septimo, nono, & decimo, nonnunquam etiam octauo mense hominem gigni, & in lucem edi, summumque esse hominem gignendi finem decem menses, non inceptos, sed exactos. Et ex hac lege fluxisse videtur formula illa Aquiliana instituendi posthumi hæredis: Si quis mihi nepos post mortem meam in decem mensibus proximis natus erit, &c.

E Cum qua conuenit etiam Varro in testamento: Si quis mihi filius, vnus, pluresve in decem mensibus gignuntur, ij si erunt *ὄντως*, ex hæredes sunt. Reliqua legis verba antè exposita sunt.

XVII. Si pater familiàs intestato moritur, cui suus nec extabit hæres, agnatus proximus familiam habeto.

Extat apud Vlpianum capite Institutionum 26. Priorem huius legis partem Paulus interpretatur in l. si quis. 9. ff. de lib. & post. Verba sunt perspicua.

Si intestato moritur.) Hæc verba ad id tempus referuntur, quo testamentum destituitur, non quo moritur: quippe cùm tunc demùm certum esse incipiat intestatorem intestato esse mortuum. Dicitur autem intestatus quatuor modis: testamento non facto, non iure facto, rupto, irritòve facto, & ab hærede destituto: id est, cùm hæres scriptus hæreditatem repudiavit.

Cui suus nec extabit hæres.) De suis hæredibus, quinam sint, antè dictum est.

Familiam habeto.) Familiæ appellatio variè accipitur, videlicet: vel de rebus, vel de personis. De rebus, vt in hac lege, vbi significat hæreditatem defuncti. De personis quando intelligitur, tunc rursus quinque modis accipitur, vt docent Vlpianus & Alciatus, quos huc non libet referre.

XVIII. Intestato, libero mortuo, primum sui succedunt: si hi non fuerint, Patronus.

Testimonium huius legis extat apud Iustinianum, Institutionum lib. 3. tit. 8. & apud A
Vlpianum capite Institutionum 29.

Olim (inquit Iustinianus) licebat liberto Patronum suum impunè testamento præ-
terire. Nam ita demùm lex XII. Tabularum ad hæreditatem liberti vocabat Patronum,
si intestatus mortuus esset libertus, hærede nullo relicto.

De libertis, quoniam illi sint, libro 1. harum antiquitatum abundè dictum est.

Primum sui succedunt.) In hac lege per suos hæredes intelliguntur liberti filij vel
liberti naturales, filius adoptiuus, vxor, &c. vti ex Vlpiano, & Iustiniano cognoscitur.

Si hi non fuerint, patronus.) De Patronis etiam multa libro primo dicta sunt. Hæc, ta-
men lex de iis non est intelligenda: cum Patronus hinc significet eum, qui ex seruitute
seruum suum manumississet. Ceterum totum hoc caput diligenter ab Vlpiano, & Iusti-
niano explicatur, vnde, quæ hinc desunt, peti possunt.

XIX. *Vti caterarum rerum, si hæredes partem quisque suam habere mallerent, fa-
milia erciscunda arbitrium sumerent, cui totius rei ius, arbitriumque per-
mitterent.*

Habetur hoc caput apud Caium. l. j. ff. famil. ercisc. & apud Vlpianum libro 4. eodem.
Quandoquidem communio rerum solet discordiam parere, optima ratione lex intro-
duxit actionem, quam familiæ erciscundæ appellarunt Iurisconsulti. Caius loco citato
ita inquit: Hæc actio (scilicet familiæ erciscundæ) proficiscitur ex lege XII. Tabularum.
Namque cohæredibus volentibus à communione discedere, necessarium videbatur ali-
quam actionem constitui, qua inter eos res hæreditariæ distribuerentur. Inde etiam
Papinianus commendat fratres, qui à lite propter communem hæreditatem suborta,
per diuisionem vtrò discessissent.

Familia erciscunda.) Familiæ appellatione hoc loco res hæreditariæ accipiendæ sunt.

Erciscunda.) Ercisci veteres dicebant, pro partiri, ac diuidere, vnde illud Festi: Ercitum
citum (quod significat hæreditatem diuisam) sit inter consortes. Ercitum (id est, hæredi-
tas) à coërcendo dictum, vnde & erciscundæ, & ercisci. Citum autem (id est, diuisa) voca-
tum est à ciendo. Est autem, idem ciere, & ciscere, pro diuidere. Vnde fortè quis non ab-
erret, si dixerit, erciscundæ, compositum ab er, vel eridate: Sic enim veteres scribe-
bant, sine aspiratione: & à ciscundæ, id est, diuidundæ, vel diuidendæ.

Arbitrium sumerent, cui totius rei ius, &c.) Arbitr (vt Festus docet) dicitur Iudex, quòd
rotius rei habeat arbitrium, & facultatem. Est autem hoc loco Arbitr, Iudex compro-
missarius, id est, ciuis Romanus, ex compromisso à litigatoribus sumptus, cui Prætor di-
sceprandæ arbitrio suo controuersiæ potestatem dedit. Quod ad hanc legem attinet, si-
gnificat Cicero libr. 1. de Oratore certa & solennia fuisse verba, quibus arbitr, partibus
diuisis, alterum ab alterius parte arceret. Summa huc pertinet, vt Arbitr familiæ erci-
scundæ additus, primùm singulas res, si commodè fieri possit, singulis adiudicet: si non
possit, & vnus pars præponderet: tunc eum alteri in pecuniam certam cõdemnet. Quòd
si vnus aliquis solus fructus percepit, remque hæreditariam corruptit, aut consumpsit:
tum eum in certam quoque pecuniam alteri cõdemnet.

XX. *Inter hæredes, pro hæreditariis portionibus, obligationes hæreditaria diuise
sunt.*

Testimonia huius legis extant plurima in Iure ciuili, quæ prolixè hoc loco commemo-
rare nolo. Sententiam tantùm breuiter indicabo, quæ videtur esse hæc: Vt obligatio-
nes testatoris diuise sint inter hæredes, pro portionibus hæreditariis. Exemplo fiet res
clarior: Si testator votum aliquod fecit, aut centum alicui debet, tum solutio illius vo-
ti, vel pecuniæ debet fieri non per vnum hæredem, sed diuidi per hæredes, ita vt omnes
hæredes conferant ad illius solutionem, pro portionibus hæreditariis. Et sic creditores
demortui debitoris possunt agere, non contra vnum hæredem, sed contra omnes. Idem
etiam intelligendum est de testatoribus creditoribus. Si quis eis debeat aliquam pecu-
niæ summam, nec ante obitum testatoris solutio fiat: tum hæredes eius omnes, non vnus
tantùm, contra debitorem actionem habent.

Pro hæreditariis portionibus.) Id est, pro partibus hæreditatis, quas quisque hæredum
ex hæreditate, vel bonis testatoris accepit.

Obligationes hæreditariae.) Id est, illæ obligationes, quæ à testatore ad hæredes ve-
niunt. Obligatio (vt Iustinianus lib. 3. Instit. tit. 14. definit) est iuris vinculum, quo necessi-
tate adstringimur alicuius soluendæ rei, secundùm nostræ ciuitatis iura. Diuiduntur au-
tem obligationes in naturales, ciuiles, & mixtas. Naturales dicuntur, quæ cum reuerà
contractæ

contractæ sunt, à iure tamen Quiritium non approbantur: veluti, si seruus cui Romano pecuniam crediderit: iure quidem naturæ, quæ parem omnium hominum conditionem esse voluit, obligatio nata est: sed Prætor de ea ius non dicit. Ciuiles sunt, quæ vel nunquam reuerà contractæ sunt: vel cum reuerà contractæ essent, factio tamen aliquo, sed ad iuris ciuilibus rationem non accommodato, dissolutæ sunt. Mixtæ dicuntur, quæ cum reuerà & æquissimè contractæ sunt, tum etiam à iure ciuili comprobata, & confirmata: cuiusmodi sunt, ex mutuo, commodato, deposito, empto, conducto, & cæteris similibus. De hoc tertio genere præcipuè lex loquitur. Alias obligationum diuisiones omitto: de quibus Iurisconsultorum scripta videantur: & nos etiam libro sequenti quædam dicemus.

B *XXI. Vt qua mulier, cum iuris esset, annum vnum apud virum matrimonij causa fuisset, ea mulier, ni trinoctium usurparum isset, pro vsucapta haberetur.*

Sic hanc legem, cuius testimonia apud Agellium libro tertio, capite secundo, & apud Macrobium lib. 1. Satur. cap. 3. extant, recitat Franciscus Hotomanus I. C.

Docuimus libro harum Antiquitatum v. ex Seuerino Boetio, Topicorum Cic. interprete, tribus modis veteres Rom. vxores habuisse: vsu, farre, seu confarreatione, & coëmptione. Vsus fieri matrimonium dicebatur (vt id breuiter repetamus) cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum viro ita consuecebat, vt cum iusto marito: ad eò vt si vsus ille intra annum non interromperetur, pro vsucapta iam haberetur. De hoc modo lex hæc loquitur.

Ni trinoctium usurparum isset.) Vsurpare hîc, & vsucapere, verba inter se contrariè relata sunt. Nam vsurpatio, est vsucapionis interruptio. Iubet igitur lex, vt, quæ mulier annum vnum matrimonij causa apud virum fuisset, ea mulier anno exacto, in eius viri manu esset: id est, quasi vsucapta: sicuti res mobiles anno vsucapiuntur. Quæmadmodum autem iure ciuili rerum vsucapiones infringuntur, si dominus eas vsurpauit: veluti si furculum in fundo defregerit (quod ex libro 3. Cic. de Oratore intelligitur) eodem modo lex mulieri potestatem facit possessionem illam viri interrompendi: nimirum si ante anni finem tres ab eo noctes abfuerit. Has autem vxores, quæ matres familiæ non erant, Matronas propriè, & restrictè appellari solitas verisimile est: præsertim cum Agellius lib. 18. c. 6. scribat, Matronam dictam esse propriè, quæ in matrimonium cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret.

XXII. Ne connubium Patribus cum Plebe esset.

Dionysius lib. 10. extremo scribit, Decemuiros hanc legem in duas postremas Tabulas reuulisse: eamque idcirco adiectam fuisse, ne Patres cum Plebe reconciliati, communi studio Decemuirorum, qui retinere Magistratum perpetuum volebant, obstitent. Abrogatam autem eam, septimo post anno à Canuleio Tribuno plebis fuisse, Livijs libro 4. memoriæ proditi: vbi simul, quæ cuiusque partis arguenda fuerint, exponit. Perlata enim à Canuleio tandem lex fuit, vt deinceps Patribus cum Plebe connubij ius esset.

XXIII. Vt si de coniugibus alter alteri nuncium mitteret, eumque suas res sibi habere iuberet, diuortium esset.

E Et hanc legem, cuius testimonium extat apud Ciceronem Philipp. 2. & apud Caium in l. pen. ff. ad leg. Iul. de adult. sic recitat Franciscus Hotomanus.

Cicero Philipp. 2. sic inquit: Frugi factus est: mimam illam suam suas res sibi habere iussit: ex xii. Tabulis, clauis ademit, foras exegit, &c. Constat Romuli instituto tantam sanctam habitam fuisse matrimoniorum coniunctionem, vt diuortium Romæ nullum per annos 10 x. fuerit: id quod à Dionysio, Plutarcho, Valerio, & Agellio memoria proditum est. Primum enim M. Pomponio, C. Papirio, vel (vt alij scribunt) M. Atilio, P. Valerio Coss. Sp. Caruilius Ruga vxori nuncium remisit, quod eam sterilem diceret, sèque liberorum quærendorum causa vxorem capere iurasset. Et Tertullianus in Apologetico ait: Per annos ferme sexcentos ab Vrbe condita nulla repudium domus sensit. Plutarchus autem in Numa mentionem facit, morem apud Romanos fuisse, vt marito, qui satis liberorum haberet, ius esse vxorem suam alteri viro, liberorum ex ea quærendorum causa, concedere, atque in matrimonium elocare. Quinetiam Strabo lib. 11. scribit, Catonem Hortensio vxorem suam Martiam liberorum quærendorum causa in certum tempus concessisse. Vbi etiam adscribit, fecisse hoc illum secundum antiquum Romanorum morem. Et Plutarchus in Catone Vticensi nominatim addit, contracta Philippi patris voluntate sponsalia fuisse.

De in ius vocando.

XXIV. Si in ius vocato morbus, auitasve vitium est: qui in ius vocatus, iumentum dato: si volet arceram, ne sternito.

Extat apud Agellium lib. 20. cap. 1. sed valdè corruptum: quod sic, vti nos scripsimus, emendauit Iacobus Ræuardus.

Vult hæc lex, vti in ius vocato pauperrimo homini, vel inopi, qui aut pedibus fortè æger esset, aut quo alio casu ingredi nequiret, plostrum daretur, ne causatio ægri corporis perpetuum daret fidem detrectantibus, iurisque actiones declinantibus, vacationis.

Morbus.) Non de graui & periculoso morbo intelligenda est lex: de eo enim sequens loquitur: verùm de leui quadam imbecillitate, quæ rebus agendis non obstat. Id quod etiam Cæcilius apud Agellium probat, inquit: Morbus in lege ista non febriculosus, neque nimium grauis: sed vitium aliquod imbecillitatis atque inualentis demonstratur: non periculum vitæ ostenditur.

Æuitas.) Æuitas senium significat, cum scilicet iam proejectiores homines sunt, & quasi capulares, vti inquit Plautus.

Iumentum dato.) Iumentum hoc loco non significat, vti aliàs, simplex iumentum, equum, vel mulam, ad equitandi vsum concessam: sed vestibulum, quod à iunctis pecoribus traheretur. Veteres enim iumentum à iungendo dixerunt.

Si volet arceram, ne sternito.) Decemuiro postulanti arceram reo sterni vetuerunt: non quòd eam delicatè sternere actor, si voluisset, prohiberetur: verùm quòd eam reo sine arcerâ in ius sequi recusanti, inuitus actor sternere non cogeretur. Vocabatur autem arcerâ, plostrum tectum vndique, & munitum, quasi arca quædam magna, vestimentis instrata, qua nimis ægri, aut senes portari cubantes solebant.

XXV. Si Iudex, vel alter ex litigatoribus morbo fontico impediatur, dies iudicij disseisus esto.

Extat hoc legis caput apud Ulpianum lib. 2. Pandect. & testimonium habet apud Agellium lib. 20. cap. 1. item apud Festum.

Sententia legis plana est: hæc scilicet, Vt si Iudex, vel alter ex litigatoribus graui morbo corripere, atque sic impediretur, vti in iudicio apparere, vel ei præesse non possit, actio illa in alium diem differretur.

Morbo fontico.) Sextus Cæcilius apud Agellium lib. 20. cap. 1. dicit, Decemuiros morbum fonticum appellasse morbum vehementiorem, vim grauius nocendi habentem. Et apud Festum Ælius Stilo ait, Morbum fonticum in XII. Tabulis significare certum, cum iusta causa, quem nonnulli putent esse, qui noceat, quòd fontes significat nocentes.

Dies iudicij disseisus esto.) Dies iudicij ita diffindi solet ex hac lege XII. Tabularum, vti, si morbo fontico actor, vel reus impeditus esset, morbum in iure allegari per amicum curaret: tunc Prætor excusatione cognita, in diffindendo die hac formula utebatur: Hic dies disseisus esto. Ergo vocatus in ius, nisi ob morbum opus esset iumento, aut nisi ob morbum fonticum dies iudicij disseisus esset, statim in ius sequi actorem cogebatur: eique non sequenti, præsentibus antestatis actor iudicium denunciabat: de quo in sequenti lege.

XXVI. Si in ius vocet, atque eat.

Si vis vocationi suat, antestaminor: ni it. aurem capito antestati.

Si caluitur, pedemve struis, manum endoiacito.

Prior pars extat partim apud Ciceronem, partim apud Porphyriorem interpretem Horatii, sed mirum in modum corrupta: posteriorem Festus habet in voce Struere.

Sententia legis videtur esse hæc: Vti cuius Romanus in ius vocatus, illicò nulla mora interposita vocantem sequatur. Qui, si sequi nolit, ad eò, vti vi cogi oporteat, actor præsentibus aliquod ciues antestetur: id est, in testes vocet: quòd si adhuc sequi nolit, aurem antestati capiat. Si fugiat reus, actor ei manum iniiciat, atque in ius rapiat.

Si in ius vocet.) Ita Cic. lib. 2. de Leg. A paruis enim, Quinte, didicimus, si in ius vocet, atque eat, & eiusmodi alias leges nominare, &c. Verustè autem dixit lex, Atque, pro statim, vti Seruius in illud Virgilij annotauit: *Atque illum in præceptis pronò rupit aluenus amni.* itémque Agellius lib. 10. cap. vlt.

Si vis vocationi suat) Sic legitur apud Porphyriorem, quam lectionem rectam esse Iustus Lipsius libro 4. Epistolarum questionum, epist. 27. affirmat, eumque secutus sum

sum. Alij aliter emendant. Lambinus quidem sic: Si vis vocationi suat, aut si te in ius vocantem non sequatur, antestatus em capito, seu, in ius em rapito. Turnebus verò: Si in ius vocat, ni it, antestatus manum iniicito, aurem antestati capito. Aliter Carolus Sigonius: Si in ius vocet, atque eat: ni statim eat, encapito antestati, &c. Est autem sensus horum verborum: Si aduersarium in ius vocaueris, & is vi resisterit, vt vim adhiberi necesse sit, antestaminor, &c.

Fuar.) Sic veteres dixerunt, pro fiat, teste Nonio Marcello, & Iulio Sabino in Virgilium.

Antestaminor.) Id est, testes aliquot aduocato.

Aurem capito antestati.) Mos enim erat in antestatione, vt memoriæ causa actor auriculam imam tangeret antestati, cum hoc verbo: Memento. Hinc Plin. lib. II. cap. 45. Est in aure ima memoriæ locus, quem tangentes antestantur. Et huc alludit Virgil. iniquiens: *Cynthius aurem vellit, & admonuit.* Addit etiam Lipsius, apud Laurinos lapillū esse, in quo sit caput sculptum, & manus aurem atterens, cum verbo Græco *μνημόνευε*. Horatij & Plauti versus, ex quibus hic mos elici quoque potest, non adscribam. Alij tamen aliter vocabulum antestati exponunt: penes doctos iudicium esto.

Si caluitur.) Id est, Si frustratur. Nonius.

Pedē me struit.) Hoc est, Si retrorsum it, aut fugit, aut gradum auget, vel mutuit, si remoratur. Festus. Sic etiam Glossarium vetus: Struere pedem, *πυύειν*.

Manum endoiacito.) Antiquè, pro manum iniicito.

XXVII. *Si status dies sit cum hoste, venio.*

Extat apud Cic. lib. I. Offic. Sententia legis hæc est: Is qui iudicio sisti promiserit aduersario, secundum suam, vel fideiussorum promissionem, se sistat ad diem statutum.

Si status dies.) Status dies vocatur, qui iudicij causa est constitutus.

Cum hoste.) Id est, cum aduersario, vel peregrino. Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur, & qui nunc hostis, perduellis. Festus. Sic & Cicero libro primo Officiorum: Equidem illud etiam, inquit, animaduerto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi, tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Hactenus Cicero. Appellatus est autem hostis, ab hostio, quod est, æquo: quoniam peregrini suis, vt nos nostris, vtentes legibus, pares nobis videntur. Et quia in conflictu ex æqua causa pugnam adire solent: idè concinna est translatio ad litigatores, qui pari iure de eadem contendunt causa, vt victoriam consequantur: idè quoque victos & victores nuncupamus.

De Iudiciis.

XXIIX. *Rem vbei pagunt, oranto: nei pagunt ante meridiem in foro, aut in Comitio causam coniciunt: post meridiem, præsentem ambobus, leitem addicite: Sol occasus, suprema tempestas esto.*

Sic hanc legem restituit Iosephus Scaliger in Castigationibus Sexti Pompeij Festi. Prior versus extat in 2. libro Rhetoricorum ad Herennium: reliqua habet Agellius libro 17. capite 2.

Legis sententia hæc est: Vt litigantes, si de re controuersa paciscerentur, vel litem inter se componerent, orarent: id est, oratione id peragerent: quod si non paciscerentur, tunc ante meridiem in Foro, aut in Comitio (in illis enim locis ius dicebatur) causam conicerent: id est, breuiter narrarent, non integra & proluxa oratione exponerent: eo facto, Prætor post meridiem litem: id est, rem controuersam, ei, qui causam obtinuisset, addiceret, ambobus præsentibus. Vtriusque enim litigatoris præsentiam lex in lite addicenda desiderat: qua de causa institutum fuit, vt absente altero, alter a Prætoe edictum peteret, quo absens intra dies decem adesse iuberetur: ni veniret, item alterum edictum, item tertium: quibus propositis, tunc peremptorium proponebatur, quo aduersario facultas omnis tergiversandi præcidebatur: quippe cum in hoc denunciatur, fore vt etiam absente aduersario res cognoscatur, ac iudicetur, alibi dicitur. Additur deinde: Sol occasus suprema tempestas esto, quo significatur, post Solis occasum nullum oportere a Prætoe ius dici: quod si diceret, irritum id esse.

Rem vbi pagunt.) Pago, pagis, pagerè, pegegi, pactum, significat idem quod pacisci, siue pactione componere.

Quid Forum, quid Comitium sit, alibi proluxè est explicatum.

Coniciunt.) Iosephus Scaliger scribit, Coniciunt vnico, more antiquo. *Veteres*

enim sic scripsisse, abicio, adicio, conicio, pro quib. dicimus abiicio, adicio, conicio, testatur Aldus Manutius in sua Orthographiæ ratione. Est autem Coniicere breuiter rem narrare.

Post meridiem.) Meridies, inquit Censorinus libro de Die natali, cap. 19. quod est mediæ diei nomen. Idem libro eodem, & Plin. lib. 7. c. 60. argumentatur, horarum nomen trecentis annis Romæ ignoratum fuisse, cum in XII. Tabulis ortus tantum & occasus nominentur.

Præsente ambobus.) Est ἀρχαιῶς, pro præsentibus ambobus, quidam legunt: Præsenti litem addico, si ambo præsentis sunt, quos Iosephus Scaliger reprehendit.

Litem addico.) Hic lis, res est, de qua controuersa est, quæ addicitur alteri, præsentem tamen aduersario. Quidam malunt legere, litem adicio, ut eodem die coniectioni lis adiiciatur.

Sol occasus.) Antiquè occasus hoc loco usurpatur, pro, Sol quando occidit: vel Solis occasus, ut quidam perperam legunt.

Suprema tempestas esto.) Id est, diei nouissimum tempus. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 3. Aliiter tamen interpretatur hanc legem Iacobus Ræuarius lib. 4. Variorum, cap. 1. de quo iudicent docti. Vide etiam Adrianum Turnebum Aduersar. lib. 29. cap. 15. & Franciscum Hotomanum in Commentariis ad XII. Tabularum fragmenta.

X X I X. Si qui in iure manum conferunt, utriusque superstitionibus præsentibus, vindicias sumunt.

Diu torfit me hæc lex, cum nullius interpretationem, quæ mihi satisfaceret, videre potuerim. Ego quid de ea sentiam, candidè in medium proferam, Lectori tamen liberum relinquens iudicium, ut vel aliam quamuis interpretationem sequatur, vel ipse aliam excogitet. Videtur ergo hæc legis esse sententia: Si qui in iure manum conferunt, id est, si qui de domo vel agro, vel alia quadam re contendunt, & super ea re festucas inter se, quasi hastas, dicis causa committunt. Vt rei que superstitionibus præsentibus, vindicias sumunt, id est, utique litigatores præsentibus festucas illas, inter se committant, & manus conferant. Hoc mihi quidem videtur, sed tamen non omnino satisfacit. Subiiciam autem rationes interpretationis.

Si qui in iure manum conferunt.) Hoc ita interpretatus sum, Si qui de domo, agro, vel alia aliqua re contendunt, & festucas inter se, quasi hastas, dicis causa, super illa re, vel in loco præsentem committunt. Quod ex Agellio colligi potest, is enim sic scribit: Qua de re disceptabatur in re præsentem, siue ager, siue aliud quid est, in ea re solennibus verbis vindicia, id est, confertio manus in re, atque in loco præsentem apud Prætorem ex XII. Tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: Si qui in iure manum conferunt. Sed postquam Prætores propagatis Italiæ finibus datis iurisdictionibus occupati, proficisci, vindiciarum dicendarum causa longinquas in res grauabantur: institutum est contra XII. Tabulas tacito consensu, ut litigantes, non in iure apud Prætorem manus conferent, sed ex iure manu conferunt vocarent, id est, alter alterum ex iure ad conferendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret: atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, uti vnam glebam ad Prætorem deferrent, & in ea gleba, tanquam in toto agro vindicarent. Hæc Agellius, quemadmodum legit Sigonius. Nam vulgatus textus paulè aliter habet. Ex quibus hoc liquet, confertionem illam manuum factam fuisse in re, atque loco, de quo disceptaretur, præsentem, & quidem apud Prætorem, id est, præsentem Prætore: quo nomine tum Consules etiam dicti sunt, cum nondum peculiaris Prætorum Magistratus esset, ut ex Cicerone cognoscitur. Addit Agellius, postquam Prætores propagatis Italiæ finibus, datis iurisdictionibus occupati, proficisci vindiciarum dicendarum causa, longinquas in res grauabantur, &c. Vnde etiam satis patet, confertionem manuum in re atque loco, de quo disceptaretur, præsentem factam esse, & Prætorem etiam adiudicandæ possessionis causa (quod Agellius hic dicit, vindiciarum dicendarum causa) ei cui illa deberetur in eas res, de quibus controuersa esset, proficisci oportuisse. Nec obstat quò minus hæc interpretatio vera sit, quod lex dicit: Si qui in iure manum conferunt. Ius enim, ut Lexicographi tradunt, nonnunquam dicitur locus, ubi Magistratus, vel alius Iudex consistit iurisdictioni, aut iudicandi gratia, etiam domi, aut in itinere, siue de plano hoc agat, &c. Idè obque etiam hic pro loco, vel re controuersa, ubi Prætorem adesse, & victori possessionem eius adiudicare oportere, intelligi potest. Manus autem conferere, ut vult Hotomanus, dicebantur vi vindiciis, qui vim moribus faciebant, festucas inter se, quasi hastas, dicis causa committentes.

Superstitibus presentibus.) Vult lex vt præter Prætozem etiam testes illi manuum consertioni intersint. Superstites enim testes præsentis dicebantur, inquit Festus.

Vindicias sumunt.) Id est, illa manuum consertio, ab vtrisque litigatoribus fiat, testibus præsentibus, vel alter litigatorum alterius manum corripiat, aut manum cum eo conferat, eo modo, vti iam dictum est, non tantum Prætoze, sed etiam aliis testibus præsentibus. Sic enim Agellius vindicias exponit consertionem manuum, in re atque loco præsentis. Et Adrian. Turnebus in hac lege, vindicias significare manus correptionem, vel consertionem scribit. Qui per vindicias intelligunt glebam illam, vel festucam, quam illi, qui ex iure manu consertum sese inuicem vocabant, ex agro, vel domo, vel alia re controuersa, in ius ad Prætozem ferebant, & super qua vindicabant, multum falluatur, cum Agellius auctor sit post xii. Tabulas tacito consensu illum morem institutum esse.

XX X. *Si vindiciam falsam tulit, rei, siue litis, arbitros tres dato: eorum arbitrii fructus duplione damnum decedito.*

Recitat hoc caput Festus in voce Vindiciæ. Vult lex, eum, qui falsò sibi rem alienam vindicauit, id est, secundum quem post iniustam manuum consertionem vindiciæ, id est, possessio, data sunt, ad duplos fructus restituendos teneri.

Si vindiciam falsam tulit.) Vindicia ferre, est sententia, decretòque rem obtinere. Vindiciæ appellantur res illæ, de quibus controuersia est, quod potius dicitur ius, quia sit inter eos, qui contendunt. Festus. Seruius Sulpitius ait, vindiciam in numero singulari significare eam rem, de qua est controuersia, ab eo, quod vindicetur, & sic in hac lege accipitur. Sed & aliam eius vocis significationem recitat Cincius, vbi dicit, Vindicias olim appellatas fuisse particulas illas, quæ ex fundo sumptæ, in ius allatæ essent. Reliqua vocabula antè sunt explicata.

XX X I. *Vt si quis à libertate in seruitutem assereretur: Prator vindicias secundum libertatem daret.*

Capitis huius extat testimonium apud Dionys. Halicarnassæum lib. ii. vbi de assertione Virginie puellæ scribit, Numitorius ipsius auunculum, & assertorem postulasæ ab Appio Claudio Decemuiro, vt legem à se in xii. Tabulis perscriptam seruasse, in qua cautum esset, vt eius, qui in seruitutem ex libertate asseritur, dominus vsque ad exitum iudicij non is esset, qui contra libertatem, sed qui pro libertate pugnaret.

Sententia legis est plana. Balduinus & Hotomanus volunt, ita eam accipiendam, vt non modò liber homo, qui status controuersiam pateretur, relinquatur suæ libertati, & eius possessionem retineat, interea dum hæc quæstio status, causæque liberalis penderet: sed etiam vt seruus, qui in libertatem ab aliquo legitimo, & iusto vindice asseritur, interea pro libero habeatur, & assertori libertatis, dominus possessione cedat.

Assereretur.) Id est, vindicaretur, vel liberaretur.

Vindicias secundum libertatem daret.) Id est, præter possessionem eius, de cuius libertate vel seruitute disputatur, ei daret, qui libertatem defendit, non ei, qui seruitutem quærit. Vindiciæ etiam hoc loco possessionem significant.

XX X I I. *Ne quis rem litigiosam in sacrum dedicaret. Qui dedicasset, dupli poenam subiret.*

Extat apud Caium l. vlt. de litig.

Rem, ait Iuriconsultus Caius, de qua controuersia est, prohibemur in sacrum dedicare: alioqui dupli poenam patimur. Duplum autem aduersario præstandum est, vt id veluti solatium habeat, pro eo, quod potentiori aduersario traditum est. Tota lex est plana, nec explicatione proluxa eget. Rem litigiosam dicit rem, de qua controuersia est.

XX X I I I. *Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obuagulatum ito.*

Extat apud Festum, in voce, Portus.

Sensus legis, vt vult Turnebus libro 13. Aduersar. cap. 26. hic est: Si testis ei defuerit, qui litem habuit, ei licere comperendinationis die, id est, die tertio, ante eius, cuius testimonio vti volebat, ædes liberè conqueri, & implorare testimonium, conuiciumque recusanti facere. Ioannes Crispinus aliter legem interpretatur, hoc videlicet modo: Cui testimonium deest, hoc est, qui suam intentionem nullo potest testimonio confirmare, is die tertio ad ædes aduersarij obuagulatum eat: hoc est, aduersario iustum, testibus adhibitis, conuicium faciat. Veluti, si quid esse in tuis ædibus contendere, quod cum verè ad me pertineret, tamen apud te esse nullo testimonio possum demonstrare, illud-

que mihi restituere, vno & altero die rogatus, omninò recuses: mihi permisisse videntur Decemviri, quandoquidem deficiente testimonio inutiliter iure, aut lege ageretur, tertio die ad ædes tuas venire, ibique rem meam repetere cum conuicio, &c. Hęc ille. Vtrā sententia sit verior, iudicent eruditi.

Ob portum.) Portum, inquit Festus, in duodecim Tabulis pro domo positum esse omnes ferè consentiunt.

Ob vagulationem.) Turnebus legere maualt, ob vagulationem. Significat autem vagulatio, vt Festus docet, quæstionem cum conuicio: & deducitur à vagulo, quod est derivatum à vago.

De re iudicata.

XXXLV. *Æris confessei, rebûsque iure iudicatis, triginta dies iustei sunt: postidea indu manus iactio esto: in ius ducito. Nei iudicatum facit. Aut quips endo ioure vindicit. Secum ducito. Vindicito aut neruo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore: aut si volet, maiore vincito. Seu volet, suo vincito. Nei suo vincit, qui eum vincitum habebit, Libras farris indies dato. Sei volet, plus dato.*

Habetur hæc lex apud Agell. lib. 20. cap. 1. sed multis modis corrupta: quam sic, vt recitauimus, restituit nobis Iosephus Scaliger. Plurimum etiam in ea emendanda laborarunt Iac. Cuiacius, & Iac. Ræuardus Iurisconsulti, quorum correctiones videri, & cum hac conferri possunt.

Sententiam legis malo Sexti Cæcilij, quàm meis verbis indicare. Is itaque apud Agellium sic ait: Confessi æris, ac debiti iudicatis, triginta dies sunt dati conquirendæ pecuniæ causa, quàm dissoluerent. His diebus nihil agi cum debitoribus poterat. Post deinde, nisi dissoluerent, ad Prætorem vocabantur: & ab eo, quibus erant iudicati, addicebantur. Neruo quoque, aut compedibus vinciebantur. Hactenus ille. Sed clarior fiet lex, si singulas partes considerabimus.

Confessei æris.) Id est, pecuniæ, quam per confessionem aduersarij in iudicio factam constitit esse debitam. Confessei passiuè, dicitur, pro, de quo reus confessus est.

Rebûsque iure iudicatis.) Iac. Ræuardus legit, ærisque debiti iudicatis.

Triginta dies iustei sunt.) Decemviri, teste Cæcilio, iustos dies appellarunt, veluti quoddam iustitium, id est, iuris inter eos quasi interstitutionem quandam, & cessationem, quibus nihil iure agi cum aduersariis possit.

Postidea indu manus iactio esto.) Post illos triginta iustos dies, nisi tibi satisfecerit, iniicere ei manus, atque in ius ducere tibi licet. Postidea, pro postea: indu manus iactio, pro manus iniectio, antiquè.

In ius ducito.) Ius hoc loco significat locum illum, vbi Magistratus, vel alius Iudex consistit, iuris dicendi, aut iudicandi gratia.

Nei iudicatum facit.) Nisi soluerit id, quod sententia Iudicis, siue Prætoris continet, nisi sententiæ à Prætoris latæ obtemperauerit. Iudicatum enim iussum, siue sententiam Prætoris de re controuersa significat.

Aut quips endo iure vindicit.) Nisi quis eum in iure vindicet. quips, pro quis, vel affinis, endo, pro in: vindicit, pro vindicat, antiquè. Cùm enim sonare, lauare, veteres in tertia quoque coniugatione dixerint, sonere; lauere, vt Nonius Marcellus testatur: dubium non est, quin idem fecerint in voce vindicare. Cuiacius certè vir doctissimus affirmat, se in veteri Agellij exemplari expressè scriptum reperisse, vindicit. Ræuardus legit, vindex est.

Secum ducito.) Vt pote sibi propter æs alienum addictam.

Vincito neruo, aut compedibus.) Neruum, inquit Festus, appellamus ferreum vinculum, quo pedes impediuntur: quanquam Plautus eo etiam ceruices vinciri ait. Sunt & compedes vincula pedum ferrea.

Quindecim pondo.) Significatur grauitas & pondus eorum compedum. Festus in voce Exesto scribit, fuisse quædam sacrificia, in quibus ita clamitabat licitor: Hostis, vincit, mulier, virgo, exesto: scilicet interesse prohibebantur. Vnde colligere licet, vincitos, siue nexos, sacris olim interesse solitos. Idcirco autem compedes quindecim pondo maiores, quia essent grauiores, quàm vt iis, cùm sacris intersant, sese vinciti subducere possint, aut fugere: expressè videntur requirere Decemviri, ne, si minores essent, aut nexis custos perpetuò adesset in sacris, aut sine custode aliquod fugæ periculum subirent creditores. Et eò fortasse spectat illa legis Decemviralis particula, quæ apud Festum in voce Nec, Antonij Augustini diligentia sic emendata legitur: Ast ei custos nece sit, &c.

Si volet, suo viuito.) Liberum reliquerūt Decemuiri nexis, suo viuere, vel non. Si enim non vellent suo viuere, tum creditores cogebantur eos alere, vii in lege sequitur.

Libras farris in dies dato.) Expresserunt Decemuiri certam farris quantitatem, quam creditor nexis in singulos dies daret: quòd si nexum ea quantitate non contentus esset, in creditorum arbitrio posuerunt, si vellent plus dare. Ræuardus pro libras, libram legit, in singulari: item, pro in dies, endo die: alij, endo dies.

XX XV. Ni cum eo pacto sexaginta dies in vinculis retineto. Trinis nundinis continuis in Comitium prociato, arisq; æstimatione predicato. Tertiis nundinis capite pœnas luito, aut trans Tiberim peregrè venum ito. Ast si plures esunt rei, tertiis nundinis parteis secanto: si plus minusve secuesunt, nesi fraude esto.

Hoc caput, quod præcedenti cohæret, Agellius non Decemuirorum, sed suis verbis recitat. Iacobus autem Ræuardus ita, uti nos scripsimus, restituitur est conatus.

Sextus Cæcilius apud Agellium, cum priorem legem recitasset, sic pergit: Erat autem ius interea paciscendi. Ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in Comitium producebantur, quantæ pecuniæ iudicati essent, prædicabatur. Tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregrè venum ibant. Sed eam capitis pœnam faciendæ fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentum, nouisq; terribilibus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secari si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis, permiserunt, &c. Causam tam atrocis supplicij in debitores, fallentes fidem, constituti, idem paulò post reddit his verbis: Nihil profectò immitius, nihil immanius, nisi (vt re ipsa apparet) eo consilio tanta immanitas pœnæ denunciata est, ne ad eam vnquam veniretur. Addici námque nunc, & vinciri multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnunt. Dissectum esse antiquitus neminem equidem neque legi, neque audiui: quoniam sæuitia iusta pœnæ contemni non quira est. Adscripti integrum locum, vnde quæ sit huius capitis sententia intelligi potest. Adicienda tamen quædam pauca sunt, & nonnullæ ex Ræuardo recitandæ illius emendationis causæ.

Ni cum eo pacto.) Id est, ni iis, qui eum vincitum habet, cum nexo paciscatur. De verbo paco, vel pago, supra diximus.

Trinis nundinis continuis in Comitium prociato.) Vult lex produci vincitum debitorem trinis nundinis ad Prætorem in Comitium, seu iudicium, vt repetatur publicè, in quantam pecuniam fuerit suo creditorum condemnatus. Fortè eam ob causam, si quis familiaritate, aut misericordia ductus, soluere voluisset eam pecuniam, hominèmq; miserum vinculis liberare. Item, vt constaret omnibus, vincito non fieri iniuriam, aut à creditore, aut à Iudice. Prociare veteres dixisse, pro vocitare & producere, scribit Festus: qui eosdem pro æstimatione, æstimationem dixisse, etiam annotauit.

At si plures esunt rei.) Vereres pro plures, & plurima, plures dixerunt, & plura. Item se, vel nesi, pro sine, & reorum nomine, actorem, & reum promiscuè acceperunt, vt tradit Festus.

XX XVI. Assiduo vindex assiduus esto. Proletario cui quis volet, vindex esto.

Descriptum est ex Agellio libro 16. capite 10.

Sententia legis hæc est, vt assidui, vel locupletes ciues creditoribus addicti, ab assiduis, vel locupletibus vindicarentur: hoc est, si ita res ferret, assibus redimerentur, non autem à Proletariis: ne, cum sint tenuioris fortunæ, quam vt asses possent dare, quibus assiduos à vinculis eximerent, ipsi pro assiduis, & se, suosque liberos, familiamq; totam in discrimen adducerent: nève corpus liberum, immunèq; assidui hominis liberandi gratia, seruituti, capitisque pœnæ aut sectioni subiiceretur. Proletario autem cui quemuis vindicem esse permiserunt Decemuiri: quia eorum debita non solent esse grandiora, quam quæ ex exiguo lui possint.

Assiduo.) Assiduus, inquit apud Agellium Iulius Paulus, in XII. Tabulis, & pro locuplete, & faciliè munus faciente, ponitur: dictus ab assibus, id est, ære dando, cum id tempora Reipublice postularent: aut à muneris, pro familiari copia faciendi assiduitate. Caius Iurisconsultus lib. 2. ad leges XII. Tabularum, ait, assiduum locupletem esse, qui satis & idoneè habeat pro magnitudine rei, quam actor restitui petit.

Vindex esto.) Festus scribit, veteres vindicem eum appellasse, qui vindicabat, quo minus is, qui prehensus erat, ab aliquo teneretur: hoc est, qui prehensum, nexum, siue additum,

liberabat. Alij vindicem hoc loco exposuerunt procuratorem, alij fideiussorem, quod tamen non omnibus probatur.

Proletario ciui.) Proletarij ciues à munere, officioque prolis edendæ appellati sunt, quod cum re familiari parua minus possent Rempublicam iuuare, sobolis tamen gignendæ copia ciuitatem frequentarent. Iulius Paulus apud Agellium.

De emptione, venditione, & vsucapionibus.

XXXVII. *Vendita & tradita res non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori precium soluerit, vel alio modo satisfecerit.*

Extat hoc caput apud Iustinianum Institutionum libr. 2. tit. 1.

Venditæ res, inquit Iustinianus, & traditæ, non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori precium soluerit, vel alio modo satisfecerit: veluti expromissore, aut pignore dato, quoddamquam cauetur ex lege x i. 1. Tabularum, tamen rectè dicitur, & iure gentium, id est, iure naturali id effici. Sed si is, qui vendidit, fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem interest, vtrum ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate eius alius (cui eius rei possessio permessa sit.) Quæ ratione, sicubi libera vniuersorum negotiorum administratio permessa fuerit à domino, isque ex his negotiis rem vendiderit, & tradiderit, faciet eam accipientis. Hæc Iustinianus, vnde legis sententia perspicua est. Eadem ferè tradit Theophilus.

XXXVIII. *Vsus & auctoritas fundi biennis, ceterarum rerum annuus esto.*

Extat apud Ciceronem in oratione pro Cæcina, & in Topicis: item apud Iustinianum.

Tractat & confirmat hæc lex modum acquirendi dominij rerum per vsucapionem, de qua multa à Iuriconsultis traduntur. Iustinianus libro 2. Institutionum, titulo 6. inquit, Iure ciuili constitutum fuisse, vt qui bona fide ab eo, qui dominus non esset, cum crederet, eum dominum esse, rem emisset, vel ex donatione, aliã e quauis iusta causa accepisset, is eã rem, si mobilis esset, anno vbique vno: si immobilis, biennio tantum in solo Italico vsucaperetur: ne dominia rerum in incerto essent, &c. Ex his, legis sententia perspicui potest. Fiet tamen clarior, si quid vsucapio sit, addatur.

Est igitur vsucapio (quæ, quod per vsum aliquid capit, & aufert, dicta est) adeptio dominij per continuationem possessionis temporis annui, in rebus mobilibus, vel biennij in immobilibus. Vsucapere, est vsu acquirere, & possessione suam facere.

Vsus.) Scilicet possessionis, vel possessio fundi.

Auctoritas.) Auctoritas pro vsucapione hoc loco, & in sequentibus aliquot legibus ponitur, & significat ius illud, quod ex possessione, tempore à lege definito, acquiritur.

Fundi.) Fundus integrum aliquid est, agrum cum villa & adificio significans. Vel: fundus est omne, quicquid solo tenetur. Ponitur hic generaliter pro bonis immobilibus. Id est: Si quis rem immobilem biennium totum, sine interruptione possederit, tum demum eam, vt iure suam habeat.

Ceterarum rerum.) Id est, mobilium.

XXXIX. *Aduersus hostem aterna auctoritas esto.*

Descriptum est ex libro 1. Officiorum Ciceronis.

Quæ sententia legis huius sit, ostendit Balduinus his verbis: Noluerunt, inquit, opinor, Decemviri alios, quam ciues suos possessores tueri, & vsucapionis iure donate. Æternum itaque tempus desiderarunt, priusquam vsucapionem peregrinus compleret. Nisi malimus (quod eodem recidit) auctoritatem hinc intelligere ius vindicationis, quod æternum contra possessores peregrinos ciuibus suis esse, & ab omni temporis præscriptione liberum Decemviri voluerint. Hæc ille.

XL. *Rei furtiua aterna auctoritas esto.*

Extat apud Iustinianum, libro 2. Institutionum, titulo 6.

Sententia legis hæc est. Rei furtiua æternam auctoritatem, id est, liberam, perpetuamque vindicationem esse debere. Repetit eam aliquot annis post Atinius, quando sic ad populum tulit: Furtiua res non vsucapiatur, nisi in potestatem eius, cui subrepta est, reuertatur. Iustinianus sic legem explicat: Quod autem, inquit, dictum est, furtiuarum rerum vsucapionem per leges prohibitam esse, non eò pertinet, vt ne ipse fur vsucapere possit

A possit (nam huic alia ratione vsucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet) sed ne vllus alius, quamuis ab eo bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, vsucapiendi ius habeat.

De Collegiis.

X LI. *Vti sodalibus, qui ius coeundi haberent, potestas esset, pactionem quam volent sibi ferre: dum ne quid ex publica lege corrumpere.*

Sic hæc legem ferè recitant Balduinus & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Caium l. vltima, ff. de Collegiis. Sodales sunt, qui eiusdem Collegij sunt, quam Greci *εταίροι* vocant. His autem potestatem facit lex priuatas inter se pactiones arbitrato suo ineundi: cum eo tamen, ne communem illam totius Collegij, siue ordinis legem violent. Vt enim in l. 38. ff. de pact. dicitur, Ius publicorum priuatorum pactis mutari non potest. Videtur autem translata esse ex legibus Solonis, in quibus ita est: Si qui eiusdem corporis, aut si qui tribules, aut Sacerdotes Orgiorum, aut Nauicularij, aut Sodales, aut eiusdem sepulcri, religionisve consortes, aut ad pecorum coemptionem, aliquidve negociationis genus simul proficiscentes, pactionem inter se aliquam inierint, ratum id esse, dum ne quid tabulis publicis prohibeatur. De collegiis, vt quædam dicam, locus postulat.

Fuerunt Collegia Romæ primùm instituta à Rege Numa, si Plutarcho credimus. Is enim in eius vita scribit: Inter reliqua eius statuta, distributio multitudinis secundùm artificia, meruit summam admirationem. Cùm enim Vrbs ex duabus gentibus (veluti ostensum est) constare videretur, re autem ipsa dissideret, ac in vnum coalescere nullo modo velleret, ne diuersitatem & differentiam liceret abolere, sed essent perpetuæ inter partes offensæ atque contentiones: cum animo suo reputans, ea corpora, quæ suapte natura difficulter aliis ob duritiem misceri possent, contracta in particulas, propter harum exiguitatem inter se demùm coire, atque commisceri posse: statuit vniuersam multitudinem in plures portiones parti, atque ita primum illud & magnum discrimen in minora tributum è medio tollere. Diuisit autem secundùm artificia, vt suum peculiare corpus haberent tibicines, suum aurifices, architecti, tinctorum, sutores, coriarij, fabri ærarij, figuli: reliquas artes etiam singulas omnes in vnum suum quamque corpus redegit. Porro vnicuique generi suos peculiare conuentus, & religiones præscribens,

Dum primùm ita ex Vrbe iustulit eam diuersitatem, qua alij Romani, alij Sabini, hi Romuli, illi Tatij eiusque censebantur: suaque diuisione id consecutus est, vt omnibus cum omnibus conueniret, ac commercia intercederent. Hactenus Plutarchus. Ex quibus verbis & causa constituendi, & nomina Collegiorum intelliguntur. Collegij tibicinum meminit Valerius Maximus capite de Institutis, Collegij fabricum ararium Plinius libro trigesimoquarto, capite primo, & libro trigesimoquinto Collegij figulorum. Fuerunt postea & alia Collegia instituta, vt Capitolinorum, & Mercurialium, quorum Cicero libro secundo epistolarum ad Quintum Fratrem, epistola quinta meminit. Fuit autem Mercurialium Collegium proprium mercatorum, institutum Appio Claudio, P. Seruilio Coss. Liuius libro secundo teste, sic dictum à Mercurio, qui Deus peculiaris illius Collegij fuit: cum enim antiquitus vt patronum mercatores colebant. Collegij Viatorum Agellius mentionem facit libro duodecimo, capite tertio, Pistorum, Nauiculariorum & Fabricantium Collegij in Pandectis & Codice fit mentio. Quid verò iuris habuerint eiusmodi Collegia, ostendit Caius Iurisconsultus in l. i. ff. Quod cuiusque Vniuersitatis nomine, vel contra eam agatur: Collegia, inquit, Romæ certa sunt, quorum corpus Senatusconsulto & constitutionibus principalibus confirmatum est, veluti Pistorum, & quorundam aliorum, & Nauiculariorum, qui & in Prouinciis sunt. Quibus autem permissum est corpus habere Collegij vel societatis, vel cuiuscunque *εταίρειας* nomine, eorum proprium est, ad exemplar Reipublicæ, habere res communes, arcam communem, & actorem, siue Syndicum, per quena tanquam in Republica quod communiter agi, fieri oporteat, agatur, fiat, &c. Potuerunt etiam ista Collegia manumittere, legatum capere, & leges sibi ferre, dummodò ne quid ex publicis legibus corrumpere, vt docet Scævola l. pater filium. ff. de legatis tertio: & Paulus in l. cum Senatus. ff. de rebus dubiis. Conueniunt igitur Collegia illa cum nostris Sodalitibus, quæ dicuntur *Zunftren* vel *handtmerck*. Qui vnus & eiusdem Collegij erant, Sodales dicebantur.

De Seruitutibus, & Finibus regundis.

XLII. Via latitudo in porrectum, octo pedum esto: in anfractum, sedecim.

Descriptum est ex Caio libro septimo, ad edictum Prouinciale, l. 8. via latitudo, ff. de seruitut. rust. & testimonium etiam habet apud Varronem libro 6. de lingua Latina.

Loquitur hoc caput de seruitutibus rusticis, vt si quis ius habeat ducendi vehiculi per pradium alienum, id quod via hoc loco dicitur: ea via, in porrectum octo pedum esset, in anfractum sedecim.

Iustinianus libro secundo, titulo tercio, ita inquit: Rusticorum prædiorum iura sunt hæc: Iter, actus, via, aquæ ductus. Iter est ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, vel vehiculum. Actus est ius agendi iumentum vel vehiculum. Via est ius eundi, agendi, & ambulandi hominis. Nam iter & actum, via in se continet. Aquæ ductus, est ius aquæ ducendæ per fundum alienum. Alexander ab Alexandro definit iter duorum pedum latitudine, actum quatuor pedum.

In porrectum. Id est, in directo, vt Varro loquitur.

In anfractum. Id est, in flexum, ad flectendi plaustrum commoditatem. Meminit huius legis etiam in Appendice ad Coniectanea in Varronem, Iosephus Scaliger, vbi dubitat, quomodo intelligi debeat, cum proportio ista anfractus ad directum (sive vt ipse loquitur) ambitus ad dimercentem, defendi nullo modo possit.

Franciscus Hotomanus etiam hanc ex Ciceronis oratione pro Cæcinnâ legem recitat: Vt si quis viam alteri deberet, eam munitam præstaret: si ea immunita esset, qua vellet is, cui ea deberetur, iumentum ageret. Cuius sententia facilis est, nec eget explicatione.

XLIII. Vt si cui priuato aqueductus alterius in publico noceret, ei aqueductus dominus noxæ nomine caueret.

Extat huius testimonium apud Paulum in l. 5. ff. ne quid in loco publico, vbi sic scribit: Si per publicum locum riuus aqueductus priuato nocebit, erit actio priuato ex lege duodecim Tabularum, vt noxâ domino caueatur: vbi legendum Franciscus Hotomanus censet, Noxâ à domino caueatur, vt vox, nomine, antiqua consuetudine subaudiatur, & sensus sit: vt noxâ nomine, id est, damni infecti nomine riuus, & aqueductus dominus ei priuato caueat. Loca enim publica (vt ait Vlpianus) vtrique priuatorum vsibus deseruiunt, iure scilicet ciuitatis, non quasi propria cuiusque. Itaque si quod forte opus in publico fiat, quod ad priuati damnum redundet: prohibitorio interdicto conueniri potest, l. 2. ff. eodem. Hoc est, cum locus publicus æquè cuiusque priuati sit, iniquum est, id ab vno priuato in eo fieri, quod alteri priuato damnum det. Quod si quid operis fiat, quod perfectum nocere poterit, tum priuatus noxæ, id est, damni infecti nomine caueri sibi iure postulat.

XLIV. Vt si cui aqua pluuia ex vicini agro noceret, vicino, cui ea noceret, eam per arbitrum arceri ius esset.

Huius capituli fragmentum extat apud Pomponium in l. Labeo, 21. ff. de Statu lib. vbi scribit: Vereres hæc verba legis duodecim Tabularum *SI AQUA PLUVIA NOCET*, sic interpretatos esse, id est, si nocere poterit. Reliquum ex coniectura se suppleuisse, Franciscus Hotomanus scribit, cum in Topicis Ciceronis scriptum esset: Aquam pluuiam nocentem alteram loci vitio nocentem esse, alteram manu. Quorum, inquit, altera iubetur ab arbitro coerceri, altera non iubetur. In quem locum Boëtius: Ius est aquam pluuiam arceri, id est, vt si in alicuius agro pluuiâ aqua colligatur, & in alterius agrum defluat, eaque vicini frugibus nocitura concresecat, arceat eam suis finibus ille, qui sua putat interesse ne defluat. Item: Aqua pluuiâ manu nocens est, quæ ita loco aliquo excipitur, vt inde profluens vicino noceat: si locus is non sit naturaliter talis, sed manu hominis excipiendæ aquæ fuerit apparatus. Vitio verò, quod naturaliter ita sese locus habet, vt excipere aquam possit, & nocere vicino. Eodem illud Vlpiani pertinet in l. 1. ff. de aqua pluuiâ: Si cui, inquit, aqua pluuiâ damnum dabit, actione aquæ pluuiæ arceat avertetur aqua, &c.

XLV. Ambitus parietum sestertius pes esto.

Sic hanc legem restituit Barnabas Brissonius Iuriconsultus clarissimus, libro 1. selectarum ex iure civili antiquitatum, cap. 2. ex Varrone, Festo, & Volusio Metiano. Varro libro 4. de lingua Latina sic scribit: Ambitus, iter, quod circumeundo teritur. Nam ambitus, circuitus: ab eoque XII. Tabularum interpretes ambitum parietis, circuitum esse dixe-

A dixerunt. Volusius Metianus libello de asse: Sestertius duos asses, & semissem, quasi semis tertius. Lex etiam XII. Tabularum argumento est, in qua duo pedes, & semis sestertius pes vocatur. Sic eum locum restituit Brissoni. Festus quoque sic scribit: Ambitus proprie dicitur inter vicinorum ædificia locus duorum pedum, & semipedis, ad circumquændi facultatem relictus. Ex his, quæ sententia legis sit, manifestum est.

XLVI. Qui sepem in consinio ponet, terminum ne excedito: qui murum, pedem derelinquo: qui domum, pedes duos: qui sepulcrum foueamve, quantum id profundum erit: qui puteum, passum: qui oliuam, ficumve, pedes nouem: qui denique alias arbores plantabit, quinque pedes ab alieno loco ponito.

B Sic hanc legem recitant Franciscus Balduinus, & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Caium lib. 4. ad leges XII. Tabularum, vlt. ff. Fin. regund. vbi eam ex Solonis legibus desumptam, & in XII. Tabulas translatai fuisse docet.

Sensus legis obscurus non est, ideòque explicatione nostra non eget. Declaratur prolixè ff. libro 8. tit. de Finibus regundis. Vetat autem lex excedi terminum sui soli ab iis, qui sepem vel maceriam effodere voluerint.

In consinio.) Consinij appellatione significatur locus, quo se possessores attingunt. Sicut Trifinium appellatur veteres eum locum, in quem tres possessores attingebant.

XLVII. In controuersia de finibus quinque pedum vsucapio nulla esto.

Extat apud Ciceronem libro I. de Legibus.

C Voluerunt Decemuiri, inter confines vicinorum agros quinque pedum spatium non vsucapi, hoc est, possideri: sed medium relinqui, quod liberum semper esset, & commune, vt eò ire, agere, & aratrum etiam circumvertere sine alterius incommodo vterque dominus posset. Hæc horum verborum legis est sententia lata post XII. Tabulas: & Manilia lex est, qua cauebatur, vt quoties de his quinque pedibus controuersia esset, eligeretur arbiter, siue agrimenfor, qui eos regeret, artèque sua constitueret.

XLVIII. Eius arboris, qua in alienum agrum impenderet, ramos quindecim pedes altius a terra circumcidere ius esto vicino.

D Recitant & hanc legem Balduinus, Oldendorpius & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Vlpianum in l. i. ff. de arb. cadend. vbi Prætoris in eandem sententiam interdictum hoc profert: *Quæ arbor ex agro tuo in agrum illius impendet, si per te stat, quò minus pedes quindecim a terra eam altius coërceas: tunc quò minus illi ita coërceere, lignaque sibi habere liceat, vim fieri veto.* Infert autem sic: *Quod ait Prætor, & lex XII. Tabularum efficere voluit, vt quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur: & hoc iccirco effectum est, ne vmbra arboris vicino prædio noceret.*

XLIX. Glandem suam in alienum fundum procidentem colligendi ius esto vicino.

E Suppeditaui hoc caput Plinius lib. 16. cap. 5. Sensus legis manifestus est. Caius legem hanc, vt credi par est, libro ad XII. Tabulas quarto, explicans, sic scribit: Glandis appellatione omnem fructum contineri, exemplo Græci sermonis, apud quos omnes arborum species *ἀνὰ βόρρα* appellantur. In eandem autem veteris legis sententiam extat Prætoris interdictum: Glandem, quæ ex illius agro in tuum cadat, quò minus illi tertio quoque die legere, auferre liceat, vim fieri veto.

L. 236. ff. de verbo. signific. l. vnic. ff. de gland. leg.

L. Vt si vicini inter se iurgant finibus regundis, arbitros tres darent: eisque totius rei ius, arbitriumque permetterent.

Testimonium legis extat partim apud Nonium, partim apud Ciceronem lib. 2. de Legibus.

F Sententia est manifesta. Cicero libro 4. de Republica, teste Nonio, sic scriptum reliquit: Iurgari igitur lex vetat inter se vicinos non litigare.

Si inter se iurgant.) Beneuolorum concertatio, non lis inimicorum iurgium dicitur.

Finibus regundis.) Fines agrorum termini & limites appellantur. Finibus regundis, id est, finibus discriminandis, seu statuendis, Regere enim, antiqua & Decemuirali significatione, est, suis finibus terminatum habere. Boëtius intetpres Topicorum Ciceronis inquit: Regi fines dicuntur, quoties vnusquisque ager propriis finibus terminatur.

De iniuriis, aliisque delictis.

LI. Si quis actitauerit, siue carmen condiderit, quod infamiam flagitiumve alteri precetur, capite punitor.

Cicero libro 4. de Republica.

Hoc XII. Tabularum caput, quo pœna in scriptores libellorum famosorum & fabularum scenicarum, quibus nominatim ciues Romanos taxarent, statuitur, extat in fragmento libri quarti Ciceronis de Republica, apud Augustinum libro secundo, capite secundo, de ciuitate Dei, vbi Africanus de libertate Comœdiæ apud Græcos locutus, sic tandem concludit: Nostræ contrâ XII. Tabulæ, cum perpauca res capite sanxissent, in his hanc quoque sancendam, putauerunt: Si quis actitauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri precaretur. Iudiciis enim, ac Magistratum disceptationibus legitimis propositam vitam, non Poëtarum ingenii habere debemus: nec probationem audire, nisi ea lege, vt respondere liceat, & iudicio defendere. Hastenus Cicero. Horatius quoque aliquoties in libro Sermonum & arte Poëtica ad hanc legem alludit. Et extant in Iuriconsultorum libris plures leges, quæ cum hac lege congruunt, & libellos famosos prohibent. In Pandectis ex Vlpiano commemoratur lex, siue Senatusconsultum in hæc verba: Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem scripsit, composuit, edidit, dolove malo fecit, quo quid eorum fieret: etiam si alterius nomine ediderit, vel sine nomine, vti de ea re agere liceat: & si condemnatus sit, qui id fecit, intestabilis ex lege esse iubetur. Intestabilis autem dicitur is, vt alibi Vlpianus explicat, qui nec testamentum facere potest, nec ad testimonium adhiberi testis. Caius verò sic interpretatur: Cum lege quis intestabilis iuberetur esse, eò pertinet, ne eius recipiatur testimonium: & eo amplius, vt putant quidam, ne ipsi dicatur testimonium. Porro Vlpianus adiecit, eadem pœna ex Senatusconsulto teneri etiam eum, qui epigrammata, aliudve quid, sine scriptura in notam aliquorum produxerit, item qui emendum, vendendumve curauerit. Multis post Augustum annis, editum est acerbius quoddam Valentiniani, Valentisque edictum, vt qui quocunque loco famosum libellum inuenerit, nec statim corruerit, sed alicui patefecerit, capitali supplicio coerceretur. Plurium Imperatorum hac de re constitutiones habes in integro codice Theodosiano libro 9.

Sed ad nostram legem reuertamur.

Actitauerit.) Sic legitur in Augustino. Monet autem Ludouicus Viues, se in veteri libro scriptum reperisse, Occentauisse: eamque lectionem probat. Hinc Iosephus Scaliger in suis ad Festum castigationibus sic hanc legem recitat:

SI QVIS CARMEN OCCENTASSIT, QVOD ALTEREI FLAGITIVM FAXIT, CAPITAL ESTO.

Occentassit.) Occentassint antiqui dicebant, quod nunc conuicium fecerint, dicimus, quòd id clarè & cum quodam canore fit, vt procul exaudiri possit, quod turpe haberetur: quia non sine causa fieri putatur. Inde cantilenam dici, quia illam non cantus iucunditatem puto. Festus.

Flagitium.) Flagitium apud veteres significabat infamiam. Flagitium facere, conuiciis alicuius e xistimationem lædere. Iosephus Scaliger.

Capital esto.) Capital facinus est, quod capitis pœna luitur.

LII. Si iniuriam alteri faxit, XXV. æris pœna sunt.

Extat apud Agellium libro 20 capite primo.

Leuis pœna hac lege in eum statuitur, qui alterum insigni iniuria affecisset, pro simplicitate scilicet illorum temporum, vt Prætores eam tollere coacti fuerint. Qua de re libet Phaourini verba, quæ sunt apud Agellium, adscribere. Sic igitur is inquit: Quod dixi, videri quædam esse impediò molliora, nonne tibi quoque videtur esse dilutum, quod ita de iniuria puniendâ scriptum est: Si iniuriam alteri faxit, vigintiquinque æris pœnæ sunt. Quis enim erit tam inops, quem ab iniuria faciendâ vigintiquinque asses deterreant? Itaque, cum eam legem Quintus quoque Labeo vester in libris, quos ad XII. Tabulas conscripsit, non probaret, inquit: L. Neratus fuit egregiè homo improbus, atque immani recordia. Is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus sua palma verberare. Eum seruus sequebatur, crumenam plenam assium portitans: & quemcunque depalmauerat, numerari statim secundum XII. Tabulas, xxv. asses iubebat. Propterea, inquit, Prætores postea hanc abolefcere, & relinqui censuerunt, iniuriisque æstimandis recuperatores se daturos edixerunt. Hæc ille. Sextus autem Cæcilius legem defendens

defendens, ait, non omnes iniurias hac pœna æstimatos fuisse, sed leuiores tantum, & hanc paucitatem assium, graue pondus æris fuisse, cum populus Romanus ea tempestate librariis assibus vsus fuerit.

Si iniuriam.) Iniuria dicta est, quod non iure fiat. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, lib. 4. ait, iniurias esse, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Ideoque Labeo docet, iniuriam aut re fieri, aut verbis. Re, quoties manus inferuntur: verbis verò, quoties non inferuntur manus, vt cum conuicium fit, &c. Hæc lex de leuib, vt antè Cæcilij verbis dixi, iniuriis loquitur, non de atrocibus.]

LIII. Si membrum rupsit, è pacto talio esto.

Extat apud Agellium libro 20. capite 1. & apud Festum in voce Talio.

Vult hæc lex, vt de graui, & atroci etiam illata iniuria pacisci liceat, sed è pacto, hoc est, sine pacto, vel extra pactum talionem esse pœnam. Queritur de huius quoque legis iniquitate Phaourinus apud Agellium, inquires: Nonnulla in istis Decemiuorum legibus nec consistere quidem visa sunt: Veluti illa lex Talionis, cuius verba (nisi memoria me fallit) hæc sunt: Si membrum rupit meum, è pacto talio esto. Præter enim vlciscendi acerbiteratem, ne procedere quoque exsecutio iusta talionis potest. Nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem velit: quæro, an efficere possit rumpendi pariter membri æquilibrium? In qua re primum ea difficultas est inexplicabilis. Quid, si membrum alter imprudens ruperit? Quod enim per imprudentiam factum est, retaliari per imprudentiam debet. Ictus quippe fortuitus, & consultus non cadunt sub eiusdem talionis similitudinem. Hæc & plura Phaourinus. Sed Cæcilius pro defensione legis ait, Decemuiros minuere atque extinguere volentes huiusmodi violentiam pulsandi, atque ledendi talione, eo metu coercendos esse homines putasse. Neque eius, qui membrum alteri rupisset, & pacisci tamen talione redimenda nollet, tantam rationem habendam arbitratos esse, vt an prudens imprudensve rupisset, spectandum putarent, aut talionem in eo vel ad amissum æquipararent, vel in librili perpenderent: sed potius eundem animum, eundemque impetum in eadem parte corporis rumpendi, non eundem quoque casum exigi voluisse: quoniam modus voluntatis præstari posset, casus ictus non posset. Nec esse nimiam acerbiteratem pœnæ, cum idem fiat in me, quod egomet in alio fecerim. Præsertim cum habeam facultatem paciscendi, & non necesse sit pati talionem, nisi eam ipse elegerim. Hactenus ille.

Talio esto.) Talio, inquit Isidorus, est similitudo vindictæ, vt taliter patiaturs quis vt fecit. De Talione legem etiam Græci habuerunt, & ante hos Iudæi ex præcepto Dei.

LIV. Si os fregit. aris sunt.

Huius capitis testimonia extant apud Agellium, libro 20. capite 1. & Iustinianum lib. 4. Institutionum, titulo 4.

Cæcilius apud Agellium, Iniurias, inquit, atrociores, vt de offe fracto, non liberis modò, verum etiam seruis factas, impensiore damno vindicauerunt. Iustinianus autem: Pœna iniuriarum ex lege XII. Tabularum, propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os verò fractum, nummaria pœnæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Hæc ille. Qualis verò ea pœna, vel quot assium fuerit, non exprimitur.

LV. Si in tuo alienum pecus pascatur, de pastu pecoris actio esto.

Testimonium huius legis extat apud Vlpianum l. qui seruandarum. §. vltimo. de præscript. verb. vbi commemorat, fuisse legem XI 1. Tabularum de pastu pecoris, si in tuo alienum pecus pasceretur.

Voluerunt Decemuires concordiam inter ciues conseruare, & causas litium, & controuersiarum præcidere, ideoque hæc leuia in suas tabulas retulerunt. Competebat autem hæc legitima de pastu pecoris actio tum propriè, cum in meo tuæ pecudes meum aliquid depastæ essent, naturam suam secutæ. Plura de his habent Iurisconsulti. Mihi enim propositum non est, Iurisconsultorum nodosas, & difficiles quæstiones hic tractare, memor illius: Ne sit or vltra crepidam.

LVI. Si quadrupes pauperiem fecerit: ei, cuius intererit, in eum, qui dominus erit: quadrupedis, actio noxalis esto.

Extat huius legis testimonium apud Iustinianum Institutionibus, titulo Si quadr. paup. feciss. dic. §. j. & alibi. Vlpianus dicit, Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur, actio ex duodecim Tabulis descendit. Quæ lex voluit, aut dari quod nocuit, id est, animal,

quod noxiam commisit, aut æstimationem noxiæ offerre. Noxia enim est ipsum delictum. Et rursus: Pauperies est damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest dici animal iniuriam fecisse, quod sensu caret.

Observandum autem, hanc actionem de damno à quadrupede dato, propriè non pertinuisse ad feras bestias, quæ genitali sua, naturalique feritate damnum dederunt. Explicatur & hoc caput prolixè à Iurisconsultis.

LVII. *Vt qui alienas arbores iniuria cæcidisset, in singulas æris viginti quinque lueret.*

Descriptum hoc caput est ex Plinio lib. 18. cap. 1. Fuit & arborum, ait Plinius, cura legibus præcis, cautiorum est xi. Tabulis, vt qui iniuria cæcidisset alienas, lueret in singulas æris viginti quinque. Item apud Paulum scriptum est: Si furtim arbores cæcæ sint, & ex lege Aquilia, & ex xi. Tabulis danda est actio. Caius in l. 2. quæ ex primo illius libro ad legem duodecim Tabularum descripta est: Eos, inquit, qui arbores, & maximè vites cæciderint, etiam tanquam latrones puniri. Notandum tamen & illud est, hanc actionè habere locum tum, cum furtim arbores cæcæ sunt. Si quis verò per vim scientie domino eas cæciderit, agetur ex interdicto: Quod vi, aut clam: aut, vi bonorum raptorum.

De furtis.

LIIIX. *Qui noctu furtum faxit, aut interdium telo se defenderit, eam domino cum clamore testificanti occidere ius esto. Si neque noctu, neque se telo defendensprehendatur, virgis casus, ei cui furtum fecit, additor. Servus verberibus affectus, de saxo deicitur: impubes arbitrato Prætoris verberator.*

Testimonium huius legis extat apud Agellium lib. 11. ca. 18. Prior pars etiam apud Macrobi. lib. 1. Saturn. cap. 46. his verbis legitur:

SINON FURTVM FACTVM ESIT, SI IM ALIS OCCISIT, IVRE CAESVS ESTO.

Sequuntur nunc leges aliquot de furtis, quæ grauissimè Romani punierunt: non tamen omnia eadem seueritate. Capitis autè huius, de quo agimus, sensum ex Agellio licet cognoscere, vbi sic ait: Furem, qui manifesto furto prehensus esset, tum demùm occidi permiserunt Decemviri, si aut, cum faceret, nox esset, aut interdium se telo, cum prehenderetur, defenderet. Ex cæteris autem manifestis furibus, liberos verberari, addicere iusserunt ei, cui furtum factum esset, si modò id luci fecissent, neque se telo defendissent. Servos item furti manifesti prehensos, verberibus affici, & de saxo præcipitari: sed pueros impuberes Prætoris arbitrato verberari voluerunt, noxamque ab his factum sarciri. Hæc ille. Loquitur igitur hæc caput de furto manifesto.

Qui noctu furtum faxit.) Fur, vt Varro voluit, ex eo dictus, quòd furuum atrum veteres Romani appellauerunt, & fures per atras & obscuras noctes faciliùs furentur. Quam ezymologiam Agellius reprehendit, inquiens, non à furuo, furem dici, sed à Græco φῶρ. Nam quod à Græcis, ait, nunc κλέπτης dicitur, antiquiore Græca lingua φῶρ est dictum: hinc per affinitatem literarum, qui φῶρ Græcè est, Latine lingua φῶρ est dictum: hinc per affinitatem literarum, qui φῶρ Græcè est, Latine Fur. Hæc ille. Alij furem à ferendo vel auferendo dictum volunt, sicuti & Græcum φῶρ, à φέρειν. Furem autem Sabinus apud Agellium definit eum, qui alienam rem attractauerit, cum id se inuito domino facere, iudicare deberet. Furtum verò est attractatio rei alienæ, inuito domino.

Aut interdium se telo defendens, &c.) Telum, inquit Caius, vulgò quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Ita sequitur, quod & lapis, & lignum, & ferrum hoc nomine contineatur: dictumque ab eo sit, quòd in longum mittitur, Græca voce figuratum, ἄπο τοῦ πηλῆ.

Eum domino cum clamore testificanti.) Non voluerunt Decemviri, furem in manifesto furto prehensum, simpliciter occidi: sed tum demùm id concesserunt, si ei, sine periculo eius, cui furtum fit, parci non possit.

LIX. *Si adorat furtum, quod nec manifestum erit, duplionem luito.*

Sic hanc legem restituit Iacobus Ræuardus, cuius testimonia extant apud Agellium lib. 11. cap. 18. & apud Festum.

Tria fuerunt Decemvitorum tempore genera furtorum, manifestum, nec manifestum, & conceptum. Manifestum est, vt docet Mafurius Sabinus apud Agellium, quod deprehenditur, dum fit. Faciendi finis est, cum perlatum est, quòd ferri cœperat. Nec manifestum furtum est, quod postea quando euoque deprehenditur: id est, cum fur in facien-

faciendo quidem deprehensus non est, sed eum furtum fecisse negari non potest. Quid conceptum furtum sit, iam explicabitur. His tribus generibus Iurisconsulti addiderunt quartum, nempe oblatum, quod est, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta (id est, inuenta) sit: utique, si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur. De furto manifesto præcedens lex loquitur: de nec manifesto, hæc.

Si adorat furtum.) Sic legitur apud Festum, in voce Nec. Significasse autem apud antiquos, adorare idem, quod agere, docet Festus.

Nec.) Hæc particula ab antiquis posita est pro non, teste Sinnio Capitone apud Festum.

B *Duplione, luito.*) Testatur hoc Agellius iniquis: Aliis deinde furtis omnibus, quæ nec manifesta appellantur, pœnam imposuerunt dupli.

L. X. Furta per lancem, liciúmque concepta, sicut manifesta vindicantur.

Exat apud Agellium libro II. cap. 18.

Agit hoc caput, quod ex Agellio descriptum est, de pœna furti per lancem, liciúmque concepti. Et sanè tota lex nihil obscuritatis haberet, si de furto concepto per lancem & licium, quid fuisset, certò constaret. De eo enim variæ & discrepantes sunt opiniones, addeò, ut verè dici possit, Quot homines, tot sententiæ. Optimè autem consuluisse nobis Agellius, & bene de nobis meritus fuisset, si id & quædam alia nobiscum communicasset. Quia ergo, quænam sententia vera sit, difficulter dici potest, aliquot doctissimorum virorum opiniones recitabo, & simul quænam probabilior videatur, indicabo. Lectori tamen liberum relinquam, ut quam velit, partem sequatur.

C Alexander igitur ab Alexandro Neapolitanus I. C. libro 6. Genialium dierum, capit. 10. de hac lege differens, sic inquit: Dixere furta per lancem & licium, quòd fures, qui in alienas penetrabant aedes, plerunque (ut est sagax furum solertia) licium ferebant, quo furta alligarent, & lancem præ oculis, ne innotescerent. Hæc ille. Cuius sententiam sequitur etiam Oldendorpius, & addit, fures illos lancem duobus foraminibus aptatam, ante oculos habuisse, ut marres familiarum, aut virgines, aliæve ancillæ in domo fortè fortuna obuia terrenterent, fugerèntque potius, quam quòd de cognoscendo, vel obseruando fure essent sollicitæ, ac interim illi res subriperent. Franciscus Balduinus Tatij Alpini coniecturam sequi mauult, qui opinatur, furta per lancem & licium concepta, hæc fuisse, quæ religionis obtentu, impostores quidam tanquam sacrificuli, licio succincti, & lancem ad colligendas stipes circumferentes, committerent, sacrilegiis proxima, nempe rerum si minus ad ministerium iam consecratam, collectarum tamen ad sacrificia, & eorum nomine. Probabilior autem videtur Iacobi Ræuardi sententia, quam plerique Iurisconsultorum, & in his etiam Iosephus Scaliger, probant, quæque testimonium apud Festum Pompeium habet, apud quem sic legimus: Lance & licio dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quærere in domum alienam, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat, propter matrum familiæ, aut virginum præsentiam. Furtum igitur per lancem & licium concipiebatur, id est, perquirebatur ab illis quibus furtum factum erat, non fiebat à furibus, idque hoc modo: Qui conquerebatur sibi rem à

D quopiam furto ablatam, & in alicuius ædes deportatam, accedebat ad dominum illarum ædium, & petebat, ut liceret sibi rem sibi ablatam in illis quærere, iurabatque Deos legum custodes, se reperiendi spe furtum quærere. Et tunc quidem alter ille, apud quem furtum quærebat, domum suam ei, qui furtum quærebat, aperire, & in obsignatis, & non obsignatis locis liberam furri inquirendi potestatem facere cogeatur. Is verò, qui furtum quærebat, licio se accingebat, ut expeditior ad quærendum esset: & lancem oculis opponebat, ne à mulieribus, aut virginibus in illis ædibus videretur: ab iis enim alienos viros cerni, veteres nolebant. Atque tum, si rem furtiuam conciperet, & comprehenderet, furtum illud conceptum & comprehensum pro manifesto vindicari sanxerunt, parèntque ac manifesto ei pœnam irrogari voluerunt Decemviri. Et hunc morem quærendi furta per lancem & licium desumptum esse à Græcis, ex 12. Platonis de Legibus libro

E probare nituntur. Franciscus Hotomanus Commentariis in 4. librum Institutionum, præter hanc de qua iam diximus, quàmque plerique probant, etiam aliam furti per lancem & licium concepti explanationem affert. Scribit enim se suspicari furtum per lancem & licium conceptum id fuisse, quod per simulationem religionis amici licio Sacerdotes deprehendere sint soliti, cum pacem Ætite lapide conditum, & in lance carimonix causa delatatum, eum qui furri suspectus erat, deuorare iuberet. Qua de re Dioscoridis

F

verba citat, quæ Latinè sic sonant: Furem quoque Æcites deprehendit, si quis in pane conditum offerat. Fur enim mansum deuorare non poterit: quin etiam concoctus furem coarguit: quippe decocta cum eo deuorare non poterit: Hactenus ille. Non tamen dissimulabo aliam esse Petri Pithœi sententiam, libro 1. Aduersariorum subsecutorum, cap. 2. quam ipse omnibus aliis anteponebat: eam his verbis explicat: Furtum, quod à licitore, aut viatore licio præcincto, ipso, aut alio quolibet comite indicium & fidem in lance præferente, siue hæc priuata fuerit, siue publica (quod magis credo) ex auctoritate Magistratus perquisitum, inuentumque est, per lancem, & licium conceptum videtur. Hæc ille. Et huius sententiæ testimonia ex Petronij Arbitri Satyrico profert, quæ ibi videri possunt.

L X I. *Is cuius ope, consilio, furtum factum erit, dupli actione tenetur. Si seruus furtum faxit, noxamve nocuit, sciente etiam Domino, serui nomine actio esto: domini serui nomine tenetur. De furto pacisci licitum est.*

Hæc duo capita, primus obseruauit Antonius Contius I. C. libro primo Lektionum subsecutorum iuris ciuilibus, capite 14. Prioris testimonium extat apud Labeonem l. sæpe. §. vltim. de verbor. significat. Sententia eorum plana est, ideòque nulla opus habent explicatione.

L X II. *Frugem aratro quasitam furtim noctu si pauperit, secueritve suspensus Cereri necator: impubes verberator, noxave duplione præstato.*

Descripta est ex Plinio libro 18. capite 3.

Sancit hæc lex pœnam in eos, qui alienas fruges furtim depauiissent, aut demessuissent. Et videtur desumpta esse ex legibus Draconis Atheniensis legislatoris. Is enim, vt auctor est Plutarchus, non minorem aduersus fures vuarum, vel olerum, quam aduersus homicidas, vel sacrilegos, pœnam sancit. Mitigata tamen postea hæc pœna apud Romanos est, sicut ex Vlpiani verbis his apparet: Si oliuam, inquit, immaturam decerpserit, vel segetem defecerit immaturam, vel uvas crudas: Aquilia tenebitur. Quòd si iam maturas: cessat Aquilia. Nulla enim iniuria est, cum tibi etiam impensas donauerit, quæ in collectione huiusmodi fructuum impenduntur. At si collecta hæc interceperit, furti tenetur.

Pubes.) Non eandem pœnam statuit in adultos, & impuberes, sed inter eos distinguit.

Suspensus Cereri.) Iustus Lipsius libro 4. Epistolicarum quæstionum, epistola 27. legendum arbitratur: Sacrus Cereri verberator: quia in antiquis legum formulis solemnibus sanctio fuit, sacer Cereri esto. Et, Sacer Ioui esto.

L X II I. *Tignum iunctum ædibus, vineæque concapes ne soluito.*

Qui illud iunxit, domino duplum præstato.

Prior pars apud Festum in voce Tignum, & apud Iuriconsultos sæpe, sicut & posterior, legitur.

Sententia legis hæc est: Ne quis alius alicuius tignum, id est, ligna, cæmenta, & alia, suis ædibus iungeret, inuito eo Domino, cuius id tignum esset. Quòd si iunxisset inuito domino, ne propterea ædes dirueret, sed domino tigni, duplum illius præstaret. Ratio legis est, quòd Decemviri noluerunt sub hoc prætextu ædes dirui, vel vinearum culturam turbari, testibus Vlpiano, & Iustiniano.

Tignum iunctum ædibus.) Tigni appellacione continetur omnis materia, ex qua ædificium constat, vineæque necessaria: vnde quidam aiunt, tegulam quoque, & lapidem, & cæmenta, cæteraque si qua ædificiis sunt vitia (tigna enim à tegendo dicta sunt) hoc amplius, & calcem, & arenam appellacione tigni contineri. Sed in vineis tigni appellacione omnia vineis necessaria continentur: vtputa, perticæ, pedamenta, &c.

Vineæque concapes.) Variè hic sese torquent eruditi. Alij concapu legunt, alij, cum capite, alij aliter. Iosephus Scaliger sic legendum & emendandum putat, vineæque concapes: hoc sensu: vt si tignum alienum iunctum fuisset tuis ædibus, vel concapes fuisset tuæ vineæ. Significare autem ait tignum concapes, quòd depactum, ac defixum sit terræ ad vineam sustinendam, & caput suum habeat cum capite vineæ commissum.

L X I V. *Ne quis vnciariorum fœnore amplius exerceto.*

Testimonium huius legis extat apud Cornelium Tacitum, Annalium libro 5. vel, vt in Iusti Lipsij editione est, libro 6.

Quantas turbas in Republica Romana dederint vsuræ, docent tum alij plerimi rerum Romanarum scriptores: tum verò Cornelius Tacitus his verbis: Sanè vetus, inquit, vrbi

A vrbi fenebre, malum, & seditionum, discordiarumque creberrima causa, eoque cohibebatur antiquis quoque, & minus corruptis moribus. Nam primò duodecim tabulis sanctum, ne quis vnciariorum fœnore amplius excerceret: cum antea ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione tribunitia ad fœnuncias redacta. Postremò verita versura, multisque plebis scitis obuiam itum fraudibus, quæ toties repressæ, miras per artes rursum oriebantur. Hactenus ille.

Ne quis vnciariorum fœnore.) Fœnus dictum est, inquit Varro, à fœtu, & quasi à fœtura quadam pecuniæ parientis, atque incrementis. Idem docet Festus. Sunt autem variæ fœnoris, siue vsuræ species quas hoc loco attingere libet. Summa vsura, quæ & vsura centesima, & as vsurarius dicitur, est, cum pars fortis centesima singulis mensibus penditur: id est, cum de centum aureis singulis mensibus vnus, singulis annis duodecim penduntur. Vsura deunx dicitur, cum singulis annis in centenos, vnde cum penduntur: dextans, cum decem; dodrans, cum nouem; bes, cum octo; septunx, cum septem; semis, cum sex; quincunx, cum quinque; triens, cum quatuor; quadrans, cum tres; sextans, cum duo: vnciaria, cum vnus penditur. Et de hac lex loquitur.

Notandum etiam, quod Cato testatur, Romanos fœneratores quadruplo condemnasse. Verba eius sunt hæc: Maiores nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt. Furem dupli condemnari: fœneratorem quadrupli. Quantò peiorem ciuem existimauerint fœneratorem, quàm furem, hinc licet existimare.

L X V. Vt iurifurandi ad fidem adstringendam præcipua vis esset.

C Cicero libro 3, de Officiis, ita scribit: Nullum enim vinculum ad stringendam fidem iureiurando Maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges XII. Tabularum, &c. Agellius lib. 7. cap. 18. Insiurandum, inquit, apud Romanos inuiolatè, sanctèque habitum, seruatumque est. Id & moribus, legibusque multis ostenditur. Sed nemo id copiosius explicauit Dionysio, qui libro 2. extremo, Regi Numæ institutum illud assignat. Polybius libro 6. commemorat: tantum apud Romanos iurifurandi religionem valuisse, vt ea laude faciliè gentibus omnibus antecellerent. Nam si Græco homini, inquit, qui Magistratum gerat, talentum vnum committatur, etiam si decem scribendo assint, signaque totidem, atque etiam duplo plures testes extent, fidem tamen plerumque violant. Apud Romanos autem, qui, quum Rempublicam gerunt, maiorem multò pecuniam tractant, sola iurifurandi sui religione in officio suo continentur, &c. Ad hanc porro legem illud Caij pertinet: Maximum remedium expediendarum litium esse iurifurandi religionem. Hactenus de XII. Tabularum iis, quæ adhuc restant, fragmentis.

LIBRI VIII. ANTIQVITATVM

ROMANARVM, QVI EST DE LE-

E gibus, pars altera, reliquis Magistratuum Romanorum leges continens.

DIXIMVS hactenus tum de aliis, quæ ad legum Romanarum rationem pertinuerunt, tum de legibus Regiis, & fragmentis duodecim Tabularum: postulat nunc institutus ordo, vt etiam reliquas, quæ à diuersis Magistratibus latæ fuerunt, leges recensamus, quod iam facere aggredimur, ordinem eundem fere, quem in prioribus legibus tenuimus, quemque in Institutionibus suis Iustinianus Imperator præscripsit, obseruantes. Primum enim de iure publico, tum de priuato, postremum de criminibus publicis, quæ leges vnquam latæ fuerunt, quantum in tanta rerum antiquarum obscuritate fieri potest, referemus, Ioannem Huldericum Zasium, Paulum Manutium, & Franciscum Hotomanum auctores secuti. Quod si quæ nonnunquam occurrent obscuriores, earum explicationem petere lector poterit vel ex eorum, quos iam dixi, virorum clarissimorum de legibus libris, vel ex Caroli Sigonij Antiquitatum commentariis, vel ex Francisci Balduini ad nonnullas harum legum editis explicationibus. De quo lectorem monere hoc loco volui. Sequuntur iam leges.

De legibus religionem spectantibus. CAP. I.

In iis legibus, quæ ex tanto veterum scriptorum naufragio ad nos peruenerint, pauca extant, quæ ad religionem pertinent. Non dubium autem est, multò plures fuisse, si omnes integras haberemus. Illæ verò, quæ passim adhuc reperiuntur, vel de ipsis sacris loquuntur, vel de Sacerdotiis, quas hoc capite ordine recitabimus.

Sulpitia Sæpronia lex. Ad sacra pertinent primùm lex Sulpitia Sempronia, quam ex S. C. tulerunt P. Sulpitius Sauerrio, P. Sempronius Sophus Coss. anno CD XLIX. ne quis templum, aramve iniussu Senatus, aut Tribunorum plebis maioris partis dedicaret. Liuius libro 9.

Papiria lex. Non multùm dissimilis huic est Papiria, quam L. Papirius Tribunus plebis de consecratione tulit: Ne iniussu plebis ædes, terram, aram, aliamve rem vllam consecrare liceret, cuius meminit Cicero pro Domo sua.

Ad sacra feriarum pertinent & ludi. De feriis tres reperiuntur leges à veteribus latæ, Hortensia, Publicia, & Cornelia.

Hortensia lex de nundinis. Hortensia lex de nundinis fuit, vt nundinæ, quæ priùs erant feriarum, fastæ essent: vt rusticis, qui nundinandi causa in Vrbum veniebant, lites componeret. Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite 16.

Publicia lex de cereis. Publicam Publius Tribunus plebis tulit, vt Saturnalibus cerei non nisi ditioribus mitterentur. Macrobius libro 1. cap. 7.

Cornelia lex. Cornelia lex à Cornelio Dolabella Consule anno DCCXIX. statim post necem Cæsaris lata est, vt deinceps is dies, quo Cæsar interfectus est, Idus scilicet Iulij, natalis Vrbs haberetur. Appianus libro 2. de bellis ciuilibus.

De ludis item tres latæ reperiuntur, quarum prima Licinia de ludis Apollinaribus loquitur. Hanc tulit P. Licinius Varus, Prætor vrbanus, M. Claudio Marcello V. T. Quintio Crispino Coss. anno DCCXLV. Vt ludi Apollinares, qui die incerta fiebant, in perpetuum in statam diem vouerentur. Itaque ipse primus ita vouit, fecitque ante diem tertium nonas Quintiles, is dies deinde solemniter seruatus. Liuius libro 27.

Reliquæ duæ Theatrales appellantur, & de locis, siue sedibus ordinum in spectaculis agunt. Primùm quidem, quemadmodum Valerius Maximus libro secundo, capite quarto scribit, per annos quingentos, & quinquaginta, Senatus populo mixtus spectaculis ludorum interfuerat. Sed cum morem Atilius Serranus, & L. Scribonius Ædiles, ludos matri Deum facientes, superioris Africani sententiam secuti, discretis Senatus & populi locis, soluerunt: quæ res auertit vulgi animum, & fauorem Scipionis maximopere quaesit. Aliquantò post etiam Equitum loci à populi sedibus sunt discreti, lege Roscia Theatrali, quam tulit L. Roscius Otho, Tribunus plebis, L. Cælio Metello, Q. Marcio Rege Coss. anno DCCXXV. Vt in Theatro Equitibus Romanis, qui h. s. quadringenta possiderent, xiv. gradus spectandi gratia assignarentur: exceptis iis, qui siue suo, siue fortunæ vitio decessissent, cui generi certum locum assignauit, pœna irrogata, si in xlii. sedissent. Cicero Philip. 2. Asconius in Cornelianam, Florus Epitome 99. Dio. lib. 36. Plinius libro septimo, capite 20. Iuuenalis Satyra decimaquarta, & Tacitus libr. 15. Annalium, qui tamen legem interpretatur hanc habuisse vim, vt Equites non ante plebem, ac separatim, sed confusè tantùm xiv. ordines haberent.

Post aliquot annos, cum C. Octavius Augustus ordinem Equestrem recognouisset, censumque eius auxisset: multi autem, quibus census ille non esset, à xiv. illis gradibus, lege Roscia excluderentur, mitigauit eam aliquo modo Augustus, & Iuliam legem tulit, vt Equitibus Romanis, quibus ipsis, parentibusve equester census vnquam fuisset, in quatuordecim ordinibus lege Roscia Theatrali constitutis considerare liceret. Suetonius in Augusto, Plinius lib. 33. cap. 2.

Non separabo ab his legibus quæ de sacris fuerunt, eas, quas de funeribus tulerunt. Meminit Cicero epistola 33. lib. 12. ad Atticum legis, quæ sumptum sepulcrorum definiuerit, & eum qui modum illum superasset, tanta pecunia, quantam præter modum impendisset, multauerit: à quo autem illa lex lata, & quantus sumptus definitus sit, non addit.

Cornelia lex. Sic Corneliæ legis de sumptibus funerum latæ à L. Cornelio Sulla Felice Plutarchus in vita eius meminit: sed nec ipse, quænam ea fuerit, aut quem sumptum definiuerit, addit.

Sextia lex. Sacrorum ministri Sacerdotes erant, de quibus etiam leges nonnullæ adhuc supersunt.

Roscia lex Theatralis.

Incerta lex de funeribus.

Cornelia lex.

Sextia lex.

A sunt. Earum ferè prima est Sextia Licinia, à L. Sextio, C. Licinio Tribunis plebis, P. Manlio Dictatore, anno cccxxcv. lata, vt pro Duumuiris sacris faciendis, Decemuiri ita crearentur, vt pars ex plebe, pars ex Patribus fieret. Liuius libro 6.

*Licinia
lex de Sa-
cerdoti-
bus.
Ogulnia
lex.*

Hanc sequitur Ogulnia, à Q. & Cn. Ogulniis, Tribunis plebis, anno cdliii. M. Valerio Coruo V. Q. Appuleio Panfa Coss. lata, vt cum quatuor Augures, quatuor Pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri Sacerdotum numerum, quatuor Pontifices, quinque Augures, de plebe omnes allegentur. Ita deinceps octo Pontifices, nouem Augures fuerunt. Liuius libro decimo.

De Triumuiris Epulonum legem tulit P. Manlius Tribunus pleb. L. Furio Purpureone, M. Claudio Marcello Coss. anno 101 vii. vt propter sacrificiorum multitudinem Tresuiri Epulones crearentur: cum essent ipsi à Numa, vt etiam ludorum illud epulare sacrificium facerent, instituti. Ius præterea togæ prætextæ habendæ item vt Pontifici eisdem esset. Cicero libro 3. de Oratore. Liuius libro 33. Vbi tamen pro P. Manlius, T. Romuleius legitur, vnde à nonnullis eadem lex Romuleia dicitur, quod Carolus Sigonius ex coniectura emendauit.

*Manlia
lex.*

De Pessinuntio sacerdotio Clodia lex memoratur, quam tulit P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Coss. anno 109 xv. vt Pessinuntius Matris magnæ Sacerdos, suo sacerdotio spoliaretur, sanumque illud Brotigaro Gallogræco attribueretur. Cicero pro Sestio, & de Aruspicio responsis.

*Clodia
lex.*

De virginibus Vestalibus duæ reperiuntur leges, vna de ritu Vestalis capiendæ, alte ra de pœna earum quæ incestu commississet. De ritu capiendæ Vestalis virginis Papia fuit hæc: vt Pontifici Maximi arbitrato virgines è populo viginti legerentur, sortitiõque in concione ex eo numero fieret, vt cuius virginis ducta esset, eam Pontifex Maximus caperet, eaque Vestæ fieret. Sic enim eam restituerunt, Iacobus Ræuardus, & Ludouicus Carrio I. C. addit autem etiam Agellius, eam sortitionem eâ lege Papia suo tempore non necessariam videri solere. Nam si quis honesto loco natus adeat Pontificem Maximum, atq; offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius duntaxat saluis religionum obseruationibus ratio haberi possit, gratiam Papiæ legis per Senatum fieri.

*Papia
lex.*

De incestu verò Vestalium virginum, & earundeni pœna constituta: vt scilicet viuæ defoderentur, sacratæ leges à Numa propositæ loquuntur, Dionysio libro 1. auctore.

D Sequuntur iam illæ leges, quæ de Sacerdotum electione, cooptatione, vel creatione latæ sunt, quarum prima fuit Licinia, quam rogauit C. Licinius Crassus Tribunus plebis Q. Fabio Maximo, L. Mancino Coss. anno 106 lxx. Vt Sacerdotum cooptatio ab ipsorum collegio ad populum transferretur. Verum eam non pertulit, vt in Ciceronis Lælio videre est. Sic enim de ea ipse Lælius: Meministis, inquit, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coss. quàm popularis lex de Sacerdotiis C. Licinij Crassi videbatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferbatur. Atq; is primum instituit in forum versus agere cum populo: tamen illius vendibilem orationem religio Deorum illorum immortalium nobis defendentibus facillè vincebat, atque id actum est, Prætore me, quinquennio antè, quàm Consul sum factus. Itaq; re magis, quàm auctoritate causa illa defensa est.

*Licinia
lex.*

E Secuta hanc est Domitia, quam Cn. Domitius Ahenobarbus, Tribunus plebis, Neronis Imperatoris ataus, offensior Pontificibus, quod alium, quàm se, in patris sui locum cooptassent, tulit, C. Mario 111. L. Aurelio Coss. anno 107 cl. Ne Sacerdotum collegia, vti antè quem vellent, cooptarent: sed vt populi id beneficium esset. Cum autem populus per religionem Sacerdotia mandare non posset, rogauit, vt minor pars populi, id est, tribus septemdecim vocarentur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur. Suetonius in Nerone, Velleius Paterculus libro secundo, Cicero Agraria 2. Epistola 5. ad Brutum, & pro Cornelio, & Asconius in eadem, Dio libro 37. Manutius existimat, hac lege permissum esse, vt absentes quoque possent petere Sacerdotia, hunc locum Ciceronis ad Brutum de ea exponens: Ciceronem nostrum (scribit Tullius) in vestrum collegium cooptari volo. Existimo omninò absentium rationem haberi Sacerdotum Comitibus posse: nam etiam factum est antè. C. enim Marius, cum in Cappadocia esset, lege Domitia factus est Augur, nec, quo minùs id postea liceret lex vlla sanxit.

*Domitia
lex.*

Domitiam legem L. Cornelius Sulla Dictator, & Consul cum Q. Metello, anno 108 lxxii. abrogauit. Tulit enim, vt ius creandorum Sacerdotum à populo (cuius hæc lege Domitia potestas erat) ad collegia transferretur: nisi que ex veteri more, non Tributis Co-

*Cornelia
lex.*

Atia lex.

mitiis, cooptarentur. Dio libro 37. Aconius in Diuinationem.

Corneliam legem rursus abrogauit, & Domitiam restituit T. Atius Labienus Tribunus plebis, M. T. Cicerone, C. Antonio Coss. anno 10 cxc. Vt populus Sacerdotia mandaret, cum antea Sacerdotes lege Cornelia à Pontificum collegio crearentur. Dio libro 37.

Antonia lex.

Verum non multò post eam abrogauit M. Antonius Consul cum C. Iulio, anno 10 cci x. tulitque, vt ius cooptandorum Sacerdotum à populo ad illorum collegium iterum transferretur. Dio libro 44. Quam tamen legem etiam non multò post abrogatam, & ius mandandorum Sacerdotiorum ad populum relatum esse Paulus Manutius ex aliquot coniecturis colligit. Atque hæc de creatione, vel cooptatione Sacerdotum in defunctorum locum latae sunt.

Lex de vacatione Sacerdotum.

Ad Sacerdotes etiam ea pertinent, quæ de vacatione lata est, de qua Appianus libro 2. bellorum ciuilium, & Plutarchus in M. Marcello, item in Camillo scribunt. Vsq̃ue ad eò Romanis Gallos terribiles, & formidolosos esse, vt in lege de vacatione militiæ, quæ Sacerdotibus, & senibus permittitur, illud adscriptum sit, nisi si bellum Gallicum exoritur. Tum enim & senes, & Sacerdotes in militiam proficisci. Verum hæc consuetudinem, si tumultus aliquis, non autem bellum Gallis oriretur, fuisse, docet Cicero Philippica octaua, his verbis: Grauius autem esse tumultum, quàm bellum, hinc intelligi potest, quòd bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent. Meminit huius legis & Liuius libro 8. & 10. Item Cicero pro Fonteio.

Lex de intercalatione.

Ad Sacerdotum officium pertinet intercalatio, de qua L. Pinatius, L. Furius Coss. anno c c x c i. legem tulerunt. Varro apud Macrobius scribit, eam fuisse antiquissimam, cui mentio intercalaris adscribitur, fuisseque in columna ærea incisam. Macrobius lib. 1. Saturnaliorum, cap. 13. Atque de religione hætenus.

De ciuitate, & iure ciuium Romanorum. CAP. II.

RECITATIS iis legibus, quæ ad sacra pertinerunt, ad Politicas accedimus. Illæ verò aut de iure publico, aut de priuato, aut de criminibus latae fuerunt. Dicemus primùm de iis, quæ de iure publico egerunt, initium sumentes ab iis, quæ de iure seu libertate ciuium Romanorum loquuntur. Sunt autem illæ duplices. Aliæ enim ius seu libertatem ciuium Romanorum constituunt, aliæ idem ius aliis communicant: quas hoc capite recitabimus.

Ius siue libertas ciuium Romanorum, qua sese aduersus nimium Magistratum, & præsertim Consulum, imperium munierunt, multis legibus est confirmata.

Prima est Valeria, quam tulit P. Valerius Poplicola, Consul solus, Bruto collega mortuo anno c c x l i i i. Vt aduersus omnes Magistratus ad populum prouocatio esset. Ne quis Magistratus ciuem Romanum aduersus prouocationem verberaret, aut necaret, aut pecunia multaret. Liuius libro 2. Dionysius libro 5. Plutarchus in Poplicola, & alij. Eam secuta sunt leges sacratae de Tribunis plebis, de quibus post dicendum.

Cum autem hæc ciuium Romanorum libertas, & lex de prouocatione, Decemuirali potestate euersa esset, restituerunt eam L. Valerius, M. Horatius Consules, anno c c c i v. & noua lege confirmarunt: Ne quis vllum Magistratum siue prouocatione crearet: qui creasset, eum ius, fasque esset occidi: néve ea cædes capitalis noxæ haberetur: Liuius lib. 3.

Eadem lex de prouocatione, terriò relata est à M. Valerio Coruo v. Consule cum Q. Appuleio Pansa anno c d l i i i. Ne quis qui prouocasset, virgis cæderetur, securive necaretur: si quis aduersus ea fecisset, improbè facturum. Liuius lib. 10. qui addit eam tum tertium post Reges exactos latam esse, semper ab eadem familia.

Secuta Valeriae leges est Porcia, quam tulit M. Porcius Tribunus plebis, eodem anno: Ne quis Magistratus ciuem Romanum virgis cæderet, necaret: sed damnato exilium permitteret: cum antea nudorum ceruic infereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur. Liuius lib. 10. Cicero pro Rabirio perduellionis reo, & sæpe aliàs, Sallustius in coniuratione Catilinae, Suetonius in Nerone, & alij.

Porciam inde legem Semproniam sunt consecutæ, à C. Sempronio Graccho Tribuno plebis, Q. Cæcilio Metello, T. Quintio Flamini Coss. anno 10 c x x x. latae, Ne de capite ciuis Romani, iniussu populi iudicaretur. Vt qui Magistratus indicta causa in ciuem Romanum animaduertisset, de eo populi quæstio constitueretur: quod propter P. Popillium Caius tulit, à quo Consule Tiberij fratris socij miserè fuerant diuexati, vt eum

Valeria lex de prouocatione.

Valeria Horatia lex.

Valeria lex de prouocatione. Porcia lex.

Semproniam leges.

uisceretur, atque Vrbe, vt & fecit, expelleret. Erat etiam hoc earum caput, Ne quis coi-
rer, conueniret quo quis iudicio publico circumueniretur. Quam legem Cicero in
Cluentiana, in Senatoribus, pro plebe esse latam dicit. Carolus Sigonius opinatur, etiam
Porciam legem ab eo relatum fuisse. Ne Magistratus ciuem Romanum uirgis cæderet,
aut securi feriret. Meminerunt harum legum Citero pro Rabirio, pro Domo, pro Clu-
tio, & lib. 3. de Legibus. Plutarchus in Gracchis. Idem Cicero 7. Verrina exclamat, O no-
men dulce libertatis: ð ius eximium nostræ ciuitatis: ð lex Porcia, legesque Sempro-
niæ. Videtur autem exceptum parricidium his legibus fuisse, cum in oratione pro Sex.
Roscio, vetus supplicium commemoretur.

Cum igitur tanta libertas & tanta dignitas ciuium Romanorum esset, idè factum, vt
B exteri Latini, & Itali summo studio adipiscendæ ciuitatis tenerentur: nonnulli etiam *Papiria*
pro suis in Rempublicam Romanam meritis impetrarent. Nam L. Papirius Prætor, an- *lex, de ci-*
no cxxx. Coss. à Cornelio Cossò Aruina II. Cn. Domitio Caluino, legem tulit, vt Acer- *uitate*
ranis ciuitas sine suffragio daretur. Liuius libro 8. *Acerra-*
nis dāda.

Et C. Valerius Tappo, Tribunus plebis anno dxx. M. Claudio Marcello v. T. Quin-
ctio Crispino Coss. legem tulit, vt Formianis Fundanis, Arpinatibus suffragij latio (nam *Valeria*
antè sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Liuius lib. 38. *lex.*

Nec verò ita temerè cuius ciuitatem impartiri uoluerunt. Quare cum aliquando *Claudia*
multi ex Latinis Romam clam migrarent, ibiq; pro ciuibus Romanis sese gererent, at- *lex de so-*
que ea de re sociorum legati grauitè quererentur: C. Claudius Consul cum Ti. Sem- *cijs, ac no-*
pronio, anno dLxxvi. ex Senatusconsulto legem tulit, edixitque, vt qui ex socijs, ac La- *minis La-*
tini nominis ipsi, maiorè sive eorum M. Claudio, T. Quinctio Censoribus, postque ea a- *tini.*
pud socios nominis Latini censi essent, vt omnes in suam quisque ciuitatem ante K.
Nouembris redirent. Cumque antea, lege socijs, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese
domi relinquerent, datum esset, vt ciues Romani fierent, eaque lege malè quidam abu-
terentur, suosque liberos, quos domi relinquare ex lege debebant, quibuscunque Ro-
manis in eam conditionem, vt manumitterentur, mancipio darent, vt libertini ciues es-
sent: addita hæc lex est, Ne quis quem ciuitatis mutandæ causâ suum faceret, nè ue alien-
naret: & si quis ita ciuis Romanus factus esset. Liuius libro 47.

Post legem Claudiam non multis annis lata est Papiæ de ciuitate, quo anno, incertum, *Papia*
cuius sententia hæc fuit, vt peregrini vrbe Roma expellerentur. Cicero pro Balbo. *lex, de pe-*
regrinis

Eandem legem anno dxxvii. Mam. Emilio Lepido, L. Aurelio Oreste Coss. M. Iu-
nius Pennus retulit; & insuper hoc addidit, vt peregrini vsu ciuitatis prohiberentur.
Meminit huius legis Festus, & Cicero lib. 3. de Officijs, vbi hanc legem inhumanam re-
prehendit. *Iunia lex*
de pere-
grinis.

Non multò post M. Fuluius Flaccus Consul cum M. Plautio Hypsæo, anno ab Vrbe
condita dxxxix. legem promulgauit de ciuitate Italis danda: verum indignante, atque
aduersante Senatu, ac misso, & propè amandato in prouinciam M. Fuluius, nihil effectum
est. Appianus lib. 1. Bel. ciuil. Valerius Maximus lib. 9. cap. 5. *Fulvia*
lex de ci-
uitate
Italis
danda.

Triennio post C. Gracchus Tribunus plebis legem hanc retulit, Vt socijs Latinis ius
suffragij ferendi, perinde vt ciuibus Romanis esset. Plutarchus in Gracchis. Appianus
lib. 1. de Bellis ciuilibus: Gracchus multas leges promulgauit de iudicijs, de vijs, de coloni-
ijs, & ad omnes Romanorum res Latinos aduocabat, quasi verò Senatus hominibus
consanguineis honestè repugnare non posset. Reliquis verò socijs, quibus ius suffragij
non erat, suffragium in posterum dabat, vt & hos in ferendis legibus suffragatores ha-
beret. Quo facto Senatus perturbatus Consules edicere iussit, nè quis eorum, quibus suf-
fragij ius non esset, in Vrbe obuersaretur, neque propius Vrbe quinque millia passuum
esset. Hæc ille. Secuta est lex Seruilia, quam tulit C. Seruilius Glauca, quo anno, incer-
tum, Vt si quis Latinus Senatore Romanum accusando condemnasset, is ciuis Roma-
nus esset. Aconius in orationem pro Scauro, Cicero pro Balbo. *Seruilia*
lex, de ci-
uitate.

Cum verò post Itali summa cupiditate ciuitatis Romanæ flagrarent, & ob id magna
pars eorum pro ciuibus Romanis se gereret, tulerunt legem L. Licinius Crassus, Q. Mu-
cius Scauola Pontifex Maximus Coss. anno dclix. Vt in suâ quisque ciuitatis ius redi-
geretur. Quæ lex eandem ferè habuisse vim videtur, quam Claudia primùm, post Papi-
am, quæ vetustate fortasse iam sua negligebantur. Cicero lib. 3. de Officijs, pro Balbo. Verum
hæc lege adè alienati sunt Principum Italicorum animi, vt ea vel maxima causa belli
italici, quod triennio post exortum est, fuerit. *Licina*
Mutia
lex, de pe-
regrinis.

Anno post dclxii. L. Manlio Philippo, Sex. Iulio Cæsare Coss. M. Liuius Dru- *Liuius lex*
de socijs.

sus Tribunus plebis assiduis Italicorum efflagitationibus fatigatus, legem proposuit de ciuitate Italiae danda. Verum antequam eam perferret, domi suae, incertum à quo, necatus est. Appianus libro 1. de Bellis ciuilibus, Florus libro 3. cap. 17. Epitoma Liuij libro 71. Cicero lib. 3. de Legib. Quo facto Equites Romani, penes quos tum iudicia erant, Quae Varium Hybridam, Tribunum plebis Drusi collegam impulerunt, vt legem ferret in eos, qui Italicos ciuitatem petentes clam palamve iuissent, qua lege multi è primoribus Vrbe sunt exacti. Appianus lib. 1. Bellorum ciuiliu, Cicero in Bruto, & alibi, Valerius Maximus libro 8. cap. 6.

Varia lex

Motum inde est bellum Italicum siue sociale, quo durante, cum acceptis aliquot claudibus, Caeso etiam P. Lupo Consule, Etrusci quoque & Vmbri aliique iis finitimi populi defectionem spectarent, lex lata est à L. Iulio Caesare Consule, vt qui populi ad eam diem in fide mansissent, ciues Romani essent, qua lege Latini, Etrusci, & Vmbri ciuitate donati sunt. App. libro 1. Bellorum ciuiliu, Cicero pro Balbo. Postea verò & Italici à Cn. Pompeio Strabone Consule, & L. Sulla alterius Consulis, L. Catonis legato pluribus praëliis victi, & iam ad paucos redacti, omni belli gerendi occasione deposita, eadem lege in ciuitatem asciti, & in octo nouas tribus descripti sunt, quod factum est Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. anno 104. xlv.

Julia lex,
de ciuitate.

Siluanis
& Carbonis
lex, de
peregrinis.

Eodem anno peregrinis etiam aditus quidam ad ciuitatem Romanam lege Siluanis & Carbonis Tribunorum plebis factus est. Tulerunt enim, vt qui foederatis ciuitatibus adscripti essent, si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent, ac sexaginta diebus apud Praetorem professi essent, ciues Romani essent. Cicero pro Archia.

Sulpitia
lex.

Anno proximè sequenti L. Cornelio Sulla, Q. Pompeio Rufo Coss. P. Sulpitius Tribunus plebis ad aucpandam Italicorum, qui in octo nouas tribus adscripti erant, gratiam, legem tulit, vt noui ciues, libertinique in 35. Tribus veteres distribuenter. Florus epitoma 77. Plutarchus in Sulla. Verum ea aut non est per lata, aut eodem anno P. Sulla Consule, cum Sulpitium ipsum, Mariumque inimicos suos Vrbe exturbasset, vna cum caeteris eius legibus sublata est.

Cornelia
lex.

Eandem legem insequenti anno L. Cinnæ Consul retulit, verum etiam non pertulit: pulsus enim Vrbe est, & Consulatus ei abrogatus. Velleius lib. 2. Concessum tamen ipsi tandem fuit hoc, idque, vt Carolus Sigonius arbitratur, secundo L. Cornelij Cinnæ Consulatu, qui incidit in annum Urbis 104. xvii. & à L. Cornelio Sulla confirmatum. Sic enim Epitoma 86. scriptum est: Sulla cum Italicis populis ne timeretur ab iis, velur erupturus ciuitatem, & suffragij ius nuper datum, foedus percussisse, quod factum est anno 104. xx. L. Cornelio Scipione Asiatico, C. Norbano Flacco Coss. Cicero in Philippicis.

Cornelia
lex, de
municipiis.

Idem tamen Sulla victor, & Dictator hoc ius & beneficium multis qui Cinnam, Carbonem, Marium, Scipionem & Norbanum, caeterosque aduersae factionis duces, aut consilio, aut pecunia, aut copiis iuuerant, ademit. Tulit enim, vt municipiis omnibus ius ciuitatis, agrique adimeretur. Quod tamen de agris, non autem de ciuitate ratum fuisse Cicero docet in Oratione pro Domo, cum sic scribit: Populus Romanus L. Sulla Dictatore ferente, Comitibus Centuriatis ciuitatem ademit: ademit iisdem agros, de agris ratum est. Fuit enim populi potestas, de ciuitate ne tam diu quidem, quam diu illa Sullani temporis arma valuerunt. Post autem, Sulla Dictaturam deponente, aut certè mortuo, omnibus, aut plerisque ius pristinum, vt opinatur Sigonius, est restitutum. Quae verò lege, incertum.

Papia
lex, de
peregrinis.

Hoc igitur pacto, cum Italia ciuitatem Romanam multis laboribus ac multo sanguine primùm meruisset, deinde verò armis, atque populi Romani benignitate obtinuisset, amissamque recuperasset: tum tanta demum peregrinorum in Vrbe se contulit copia, vt noua lege eorum libido fuerit coercenda. Itaque L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato Coss. anno Urbis 104. xcix. C. Papius Tribunus plebis legem tulit, vt peregrini vrbe Roma expellerentur: Cicero lib. 3. Officiorum, pro Balbo, pro Archia, Dio lib. 37. Item, vt socij Latini in suas ciuitates redigerentur. Vt iudicium sociis & ciuitatibus exteris constitueretur, repetundi eius causa, qui in ciuitatis Romanæ censum irrepisset. Valerius lib. 3. cap. 4. Cicero pro Cornelio. De his legibus omnibus vide Carolum Sigonium lib. 3. de Antiquo Iure Italiae, cap. 1.

Calpurnia
lex.

Pertinent ad has de iure ciuitatis Romanæ leges, etiam Calpurnia, Gellia, Cornelia, Mensia. Calpurnia lege latum est, vt milites virtutis ergò ciuitate donarentur. Nonius in voce ergò.

A ergo, ex lib. 4. historiæ Sisenæ.

Gellia Cornelia à L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Coss. anno Urbis 1000. lata est. Vt ciues Romani essent ij, quos Cn. Pompeius de consilij sententia singulatim ciuitate donauisset Cicero pro Balbo.

Gellia
Cornelia
lex.

Mensia hæc fuit, vt ex alterutro peregrino natus, deterioris parentis conditionem sequeretur. Vlpianus Institution. capite 5. Et hanc idem Vlpianus l. lex naturæ. 24. de statu hominis, specialem legem intelligit. Quis eamulerit, & quando, incognitum.

Mensia
lex.

Huc tandem referantur illæ leges, quæ de singulis personis, iure ciuitatis donandis, latæ fuerunt, quarum duæ memorantur. Vna est, de Cn. Publicio Menandro homine libertino, quem legati Romanorum, legum conquirendarum causa in Græciam proficiscentes, interpretem secum habuerant, vt si domum reuertisset, & inde Romam redisset, ne minus ciuis esset. Cicero pro Balbo, Pomponius l. 5. ff. de capt. & postlim. reuer.

Lex de
Cn. Pub-
licio
Menandro

B Altera est de ciuitate Romana Murini Libyphœni danda, qui cum ab Hannone Carthaginiensium Imperatore, cuius Præfectus fuerat, dignitate sua spoliatus esset, Agrigentum Romanis prodiderat. Liu. lib. 27. Tantum de iure ciuitatis Romanæ.

Lex de
Murine
Libyph.

De Legibus, quæ de Comitibus & conuentionibus fuerunt.

C A P I I I.

M A X I M A pars iuris ciuium Romanorum in Comitibus consistebat, de quibus hoc capite dicemus, ordine sic postulante. Recitabimus autem primùm eas leges, quæ in genere de ipso Comitiorum modo, tum quæ de suffragiis loquuntur.

C Apud omnes scriptores frequens mentio est legis Æliæ & Fusis. Ælia lex hæc fuit: Vt quoties cum populo ageretur, Augures de cælo seruarent, Magistratus & obnunciandi, & legis lationi intercedendi potestatem haberent. Fusia tulit, vt certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret. A quibus latæ hæc sint, non certò constat. Paulus Manutius vtramque à Tribunis plebis latam esse contendit, addens, ex Ælia gente neminem vnquam Consulatum gessisse. Hotomanus contra Æliam à Q. Ælio Pato Consule cum M. Iunio Penno a. n. 1000. vi. Fusiam à P. Furio, siue Fusio Philo Consule cum Sexto Atilio Serrano anno 1000. vii. rogatam esse vult, & certè hos Consules in fastis Sigonij, Onuphrij Panuini, & Huberti Goltzj inuenio.

Ælia lex.

Fusia lex

D Abrogauit has P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Coss. anno 1000. cxi. lege lata, Ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cælo seruaret. Vt omnibus fastis legem ferri liceret, Aconius in Pisonianam, Dio li. 38. Quare Cicero toties queritur, Clodium propugnacula & muros tranquillitatis atque ocij eueritisse, pro Sextio, in Pisonem & alibi.

Clodia
lex.

E Ad modum Comitiorum pertinet lex Curia, de Patrum auctoritate à M. Curio Dentaro, Tribun. plebis, M. Fuluio Præto, T. Manlio Coss. anno 1000. lvi. lata, vt ante Comitia Magistratum Patres auctores fierent. Cicero libro de claris Oratoribus eam Appio Claudio Cæco Interrege Comitia habente, Lilius autem libro 10. P. Sulpitio, latam esse tradunt. Et quidem Lilius sententia est verisimilior. Non enim ab eo, qui primus Interrex esset proditus Comitia haberi solebant, vt alibi ostendimus: Priorem autem proditum esse Appium, Lilius asserit. Non igitur Comitia habere potuit.

Curia
lex.

De Magistratum Comitibus Claudia loquitur, quam tulit M. Claudius Marcellus Coss. cum Ser. Sulpitio Rufo anno 1000. cxi. Ne in magistratum Comitibus absentium ratio haberetur. Suetonius in Cæsare. Plures infra, vbi de Magistratibus dicendum erit, habebimus.

Claudia
lex.

Sequuntur leges de suffragiis, quæ duplices sunt. Aliæ enim de suffragiis, per tabellam ferendis, qua de causa tabellaris dicuntur, latæ sunt: aliæ aliis quibusdam ius suffragij ferendi rogant. Prioris generis fuerunt, Gabinia, Cassia, Papiria, Cælia, Maria: alterius autem Valeria, Manilia, Sempronia, Fusia Antonia.

F Primùm per multos annos Romani suffragium voce tulerunt: Postea verò, vt quisq; liberius sententiam suam proferre posset, absque metu periculi, inuentæ tabellæ sunt, quibus suffragia ferrent: idque aliquot legibus fuit constitutum.

Prima fuit Gabinia, quam tulit A. Gabinus Tribunus plebis, Cn. Calpurnio Pisone, M. Popillio Læate Coss. anno 1000. cxiv. Vt Comitibus, quibus Magistratus crearentur, populus non voce, sed per tabellam suffragium ferret. Et quò id liberius esset, cautum est, Ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret, & ita ab omni parte liberum iudicium suum in Magistratibus creandis populus haberet. Cicero libro 3. de Legibus, de Amicitia, item pro Plancio.

Gabini
lex.

Cassia

lex.

Secuta hanc est Cassia, quæ etiam suffragia libera esse voluit, non Iudicium tantum in iudiciis, sed etiam populi in Comitibus: verum in tributis tantum, quibus de multis iudicaretur. Cicero in Lælio, ubi hanc legem biennio post Gabiniam latam scribit: item in Bruto, lib. 3. de Legibus, Asconius in Corneliam & Verrinam 2.

Papiria

lex.

Idem in Legibus faciendum esse, Papiria iussit, quam tulit C. Papirius, Carbo Tribunus plebis, P. Popillio Lænate, P. Rupilio Coss. anno 10 c xxi. Vt in iubendis legibus, aut vetandis, populus tabella suffragium ferret. Cicero li. 3. de legibus.

Cælia

lex.

Hanc consecuta est Cælia, quam tulit Cæcilius Tribunus plebis, Q. Cælio Metello Balearico, T. Quinctio Flaminio, Coss. anno 10 c xxx. Vt etiam in perduellionis iudicio, quod Cassia lege Tabellaria exceptum erat, populus non voce, sed tabella sententiam ferret. Cicero libro tertio de Legibus.

Sæpronia

lex.

Huc etiam Sempronia pertinet, quam tulit eodem anno C. Sempronius Gracchus, Vt ex confusis quinque classibus sorte Centuriæ euocarentur. Sallustius in oratione ad Cæsam.

Maria

lex.

Et Maria, quam tulit C. Marius Tribunus plebis, L. Cæcilio Metello Caluo, L. Aurelio Cotta Coss. anno 10 c xxxiv. Vt pontes, per quos suffragia in Comitibus ferebantur, angustiores fierent, ne quis illic, nisi suffragium ferret, consistere posset ad appellandum, rogandumque, Cicero libro 3. de Legibus, Plutarchus in Mario.

Fusis lex.

Et Fusis, quam tulit Q. Fufius Calenus Prætor, C. Iulio Cæsar, M. Calpurnio Bibulo Coss. anno 10 c civ. Vt singula genera suffragium seorsim ferrent, quod sententiæ inter nosci possent, antea enim in Tributis Comitibus omnium simul suffragia confundebantur; itaque fiebat, ut singula genera de suffragiorum euentu sic inter se contenderent, ut quod rectè statutum esset, id suo suffragio factum dicerent: quod secus, in alios reuerteretur. Hac lege autem factum est, ut singulorum generum suffragia seorsim renunciarentur. Dio lib. 38. Plura de hac lege, quomodo sit intelligenda, libro de Comitibus diximus.

Antonia

lex.

Memoratur etiam Antonia lex, quam L. Antonius tulit, qua cum Caio Cæsare Magistratus partitus est. Cicero Philip. 7.

Valeria

lex.

Alterius generis est lex Valeria, quam tulit C. Valerius Tappo Tribunus plebis, M. Valerio Messala, C. Liuius Salinator Coss. anno 10 c xv. Vt Formianis, Fundanis, Arpinatibus, suffragij latio (nam antea sine suffragio habuerant ciuitatem) esset Liuius lib. 38.

Sæpronia

lex.

Et Sempronia quam tulit C. Sæpronius Gracchus Tribunus plebis anno 10 c xxx. Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. Vt sociis Latinis ius suffragij perinde, ut ciuibus Romanis esset. Cicero multis locis, Plutarchus in Gracchis.

Manilia

lex.

Item Manilia, quam tulit C. Manilius Tribunus plebis, anno 10 c xxvii. M. Emilio Lepido, L. Volcatio Tullo Coss. Vt libertinis in omnibus Tribubus suffragium esset. Cicero pro lege Manilia, & Asconius.

Ceterum, quemadmodum Romani legitimos conuentus, qui Reipublicæ causa habebantur, & Comitia multis legibus confirmarunt, ita contra illegitimas & suspectas coitiones, & cæteris nocturnis seuerè prohibuerunt, uti ostendunt leges Duillia, Mænia, & Gabinia.

Duillia

lex.

Duillia Mænia de illegitimis coitionibus fuit à M. Duillio, & L. Mænio Tribunis plebis, C. Martio Rutilo, Cn. Manlio Capitolino Imperioso II. Coss. anno 10 c cvi. de collegij Tribunorum sententia lata, Ne quis postea populum seuocaret: qui hoc faceret, capitale esset. Liuius libro 7.

Gabinia

lex.

De nocturnis cæteribus Gabinia fuit, ut qui conciones vllas clandestinas in Vrbe confauisset, more maiorum capitali supplicio multaretur. Portius Latro in declamatione in Catilinam, apud Sallustium. Idem autem prius lege XII. Tabularum cautum erat, ut idem testatur: qua lege diximus. Atque hæc tenus de Comitibus.

De Senatu, & Senatoribus. CAP. IV.

AVGVSTRVM vrbs Romæ Concilium Senatus fuit, de quo cum Cynæas à Pyrrho interrogatus esset, quid sibi videretur: respondit, arbitratum fuisse, videre se confesum Regum. Et verè quidem eum locutum fuisse, historia testantur. Non enim omnes sine discrimine in Senatum receperunt, sed magnum delectum habuerunt. Munus fuit primùm Regum, post Consulium, tum Censorum, Senatum legere: & eos, qui indigni eo honore essent, Senatu mouere.

Cassia

lex.

L. Cassius Longinus Tribunus plebis legem tulit, C. Mario II. C. Flauio Fimbria, Coss.

A *Coss.* anno 10 c x l i x. Vt quem populus damnasset, cuiue imperium abrogasset, in Senatu ne esset. Asconius in Cornelianam. Tulit autem eam Cassius maxime propter similitates cum Q. Seruilio Cæpione, qui ante biennium Consul fuerat, & cui populus imperium abrogauerat ob malè gestum bellum.

De Senatorum quæstiu legem tulit Q. Claudius Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione, *Claudia lex.*
Ti. Sempronio Longo *Coss.* anno 10 x x v. adiuuante vno Patrum C. Flaminio: Nequis Senator, quiue Senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos: quæstus omnibus Patribus indecorus visus est. Liius libro 21. Cicero Verrina 7. Hanc legem Cæsar Dictator postea in Iuliam de repetundis transtulit, de qua infra.

B Voluerunt etiam Senatores vitare æs alienum, idèd Seruius Sulpitius Tribunus plebis anno 10 c l x v. L. Cornelio Sulla, Q. Pompeio Rufo, *Coss.* legem tulit, Nequis Senator supra duo millia drachmarum deberet. Plutarchus in Sulla. Ipse tamen legislator, cum vita excessit, vltra trecentas myriades debiti nomine reliquit.

De legendo, & supplendo Senatu hæc leges loquuntur. Quinia, cuius Festus meminit, *Quinia lex.*
vt Censores ex omni ordine optimum quemque curiatim in Senatu legerent. Quo factum est, vt qui præteriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi.

Cassia quam tulit C. Cassius Prætor, Dictatore Iulio Cæsare, Vt in numerum Patri- *Cassia lex.*
tiorum, qui Senatu deessent, alij sublegerentur. Tacitus lib. 11. Annalium. Suetonius autem in Iulio Cæsare scribit, ipsum Senatum suppleuisse, Patricios allegisse, Prætorum, Ædilium, Quæstorum, minorum etiam Magistratum numerum ampliassè. Vtrum autem illa Cassia lege, an alia id fecerit, incertum.

Sentia, quam tulit, vt opinatur Hotomanus, C. Sentius *Coss.* cum Qu. Lucretio anno 10 c c x x i v. Augusto imperante, Vt in numerum Patriciorum, qui Senatu deessent, alij sublegerentur. Tacitus libro 2. Annalium, vbi tamen in vulgatis corruptè legitur Sentia, pro Sentia.

De Senatu habendo Gabinia lata est ab A. Gabinio Trib. plebis, L. Cæcilio Metello, Q. *Gabinia lex.*
Marcio Rege *Coss.* anno 10 c x x c v. Vt ex Kalendis Februarij ad Kalendas Martias quotidiè Senatus cogeretur, & legatis exterarum nationum daretur. Cicero lib. 1. Epistolarum ad Quinctum fratrem.

Huc pertinet Pupia, qua latum est, Ne Senatus ab xix. Kalend. Februarij, ad vsque *Pupia lex.*
Kalendas Februarias haberetur. Ne nisi perfectis, aut reiectis legationibus, aliis de rebus Senatus haberetur. Cicero libr. 1. epist. 4. ad Lentulum: lib. 2. epist. 2. ad Q. Fratrem, & Cælius libro 8. epist. 8. ad Ciceronem, vbi hac lege solutos esse Magistratus scribit.

Ad Senatores pertinet etiam lex Tullia de legationibus liberis. Cum enim consuetudo obtinisset, vt Senatores, quibus negotia futura erant in Prouincijs, vt qui hæreditates persequi, vel legata, aut qui nomina exigere volebant in Prouincijs, quo commemorabiliores, atque fauorabiliores controuersias haberent, à Senatu, ornamenti causa, legationem liberam peterent, qua semel impetrata, deinceps perpetuè, quouis seunque eiusmodi negotia incidenter, honoris & commodi sui causa vtebantur: legem tulit M. Tullius Cicero, Cõsul cum M. Antonio, anno 10 c x c. Ne, sicut antea, infinitum, sed annuum tempus earum esset. Cicero lib. 3. de Legibus, vbi testatur, se legationes tales, approbante frequentissimo Senatu (licet ad Senatus vtilitatem pertinere viderentur) extincturum fuisse, nisi intercessisset Liius Tribunus plebis: fecisse tamen, cum essent antea infinitæ, & perpetuæ, vt annuæ fierent, atque ita turpitudine maneret, diuturnitate sublata. Meminit eius rei etiam oratione Agraria. Hactenus de Senatu.

De Magistratibus maioribus. CAP. V.

NVLLA ferè pars Reipublicæ fuit, de qua non fuerint aliquæ leges latæ, id quod hactenus in sacris, in iure ciuitatis, in Comitijs, in Senatu vidimus. Hoc capite eas consignabimus, quæ de Magistratibus in genere, & in specie, de maioribus Magistratibus latæ reperiuntur.

De Magistratibus in genere.

Huc verò primum pertinent illæ leges, quæ certos quasi cancellos Magistratibus circumdederunt, ne quod liberet, id etiam confestim sibi licere putarent: quales sunt illæ, quæ de prouocatione latæ sunt, quarum prima fuit Valeria, anno c c x l i i i. à P. Valerio Poplicola Consule, collega Iunio Bruto mortuo, lata, Vt aduersus omnes Magi- *Valeria lex de prouocatiõ.*

stratus ad populum prouocatio esset. Ne quis Magistratus ciuem Romanum aduersus prouocationem verberare, aut necare, aut pecunia multare vellet. Ne quis Romæ imperium haberet, nisi cui à populo datum esset, sacrumque esset cum bonis caput eius, qui regni occupandi consilia inisset. Vt capitale esset, si quis iniussu populi Magistratum adisset. Lilius lib. 2. Dionysius lib. 4. Valerius Maximus libro 4. capite 1. Pomponius I. C. de origine iuris.

*Valeria
lex secun-
da sine
Valeria
Horatia.
Valeria
lex tertia.*

Retulit hanc L. Valerius Poplicola Potitus Consul cum M. Horatio Barbato, anno cccv. Ne quis vllum Magistratum sine prouocatione crearet: qui creasset, eum iussuque fasque esset occidi, néve ea cedes capitalis noxæ haberetur. Lilius libro 3. Dionysius lib. 10. Eadem Horatia appellatur.

Tertiò eam repetiit M. Valerius Coruus Coss. v. cum Q. Appuleio Pansa, anno cdlm. Nequis, qui prouocasset, virgis caderetur, securiue necaretur: si quis aduersus ea fecisset, improbè facturum, Lilius lib. 10. Diligentius, inquit, quàm aliæ sancta est: tertiò tum post rege exactos lata semper à familia eadem.

*Lex Vil-
lia anna
lis.*

De ætate Magistratum loquitur Villia annalis quam tulit L. Villius Annalis Tribunus plebis, L. Manlio Acidino Fuluiano, Q. Fulvio Flacco fratribus Germanicis Coss. anno 10 lxxv. Quot annos nati quemque Magistratum peterent, caperentque Lilius lib. 40. vbi tamen corruptè legitur ab L. Iulio Tribuno plebis latam, vt adnotat Sigonius. Meminit huius legis & Cœlius ad Ciceronem, & Valerius Maximus, vbi eodem modo pro L. Villio, aut L. Iulius, aut L. Tullius hæstenus lectum est, quod viri docti emendarunt. Quæ autem ætas cuique Magistratui capiendò definita hac lege sit, à Liuiò non exprimitur. Paulus Manutius, & alij, id quæsiuerunt, & liberaliter aliis communicauerunt, quod non pigebit hoc loco tribus verbis repetere. Quæstura primus Magistratus vrbianus fuit, hunc non licuisse capere ante annum ætatis xxvi. affirmant, adducti auctoritate Polybij, qui li. 6. scribit, legem fuisse, Ne quis vrbianum Magistratum gereret, nisi decem stipendia confecisset. Annus autem legitimus ad militandum fuit decimus septimus, Cicero Philip. 5. Tribunatui plebis definiunt annum ætatis xxx. Ædilitati xxxvii. Præture xl. Consulatu xl. & c. Quorum omnium probationem qui requirit, Manutium legat libro Antiquitatum de legibus, & alios.

*Genutia
lex.*

Legi Villia annali affinis est Genutia, quam tulit L. Genutius Tribunus plebis, C. Marcio Rutilio xv. Q. Seruilio (Ahalo) Coss. anno cdxl. Ne quis eundem Magistratum intra decem annos caperet, neu duos Magistratus vno anno gereret. Lilius libro 7.

*Cornelia
lex.*

Genutiam legem repetiit & confirmauit L. Cornelius Sulla Felix, Dictator & Consul 11. cum Q. Cæcilio Metello Pio, anno 10 clxxiii. Tulit enim, vt, si quis Magistratum peteret, quem antè gessisset, nisi decennium interiectum esset, eius ratio non haberetur. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus.

*Pompeia
lex.*

Cneus etiam Pompeius Magnus, 111. Consul cum Q. Cælio Metello Pio Scipione, anno 10 ccl. legem tulit, Ne cuius absentis in Magistratum Comitii ratio haberetur, vno Casare excepto. Priuilegium hoc potius, quàm lex est. Dio lib. 40. Plutarchus in Pompeio, & Casare, & c.

*Sempro-
pia lex.*

Iniqua lex fuit Sempronia, qua C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis anno 10 cxx. Q. Cæcilio Metello Balarico, T. Quinctio Elaminio Coss. tulit, vt, cui Magistratus abrogatus fuisset, ei Magistratum iterum capere ius non esset, qua lege M. Gelanius, cui Tib. Gracchi lege Tribunatus abrogatus fuerat, notabatur. Eam tamen Caius post ipse Cornelie matris precibus abrogauit. Plutarchus in Gracchis, & alij.

*Cornelia
lex.*

Iniquior etiam Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Felix Dictator tulit, vt iis, qui suas partes in ciuili bello secuti essent, honores ante tempus capere ius esset, vtque proscrip- torum liberi honorum petendorum potestate priuarentur. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus, Plin. li. 7. Quinctilianus lib. 11. ca. 1. Cicero in Pisonianam Dio lib. 41.

*Hircia
lex.*

Similis huic est lex Hircia, de Pompeianis, ab A. Hircio, eo, qui postea in pugna ad Mutinam cecidit lata, vt Pompeiani ad dignitates non admitterentur. Cicero Philip. 13. in Antonij epistola. Hæ leges in genere de Magistratibus loquuntur, videamus speciales.

De Consulibus.

De Consulibus quatuor, ex magno numero earum, quæ iniuria temporum interciderunt, leges extant, Iunia, Terentia, Licinia, Sextia, Genutia.

Prima est Iunia, quam Iunius Brutus primus Consul, tum solus, anno cclxii. tulit, vt imperiũ Tarquinio abrogaretur, vt ipse idẽ cum coniuge ac liberis, itẽque omnes Tarquinie

Tarquinia gentis exularent: vt capitale esset, si quis de iis reuocandis mentionem faceret: vt Regio imperio abrogato, Consules duo Regia potestate quotannis Comitiiis Censuriatis à populo crearentur. Dionysius lib. 4. Liuius lib. 2.

Verùm multùm huic legi detraxerunt leges Valeriae de prouocatione, de quibus paulò antè.

Neque solum hæ multùm detraxerunt Consulium potestati, verùm, cum ipsi multa tyrannicè, & licenter agerent, leges quorum imperium nullis erat legibus circumscriptum, legem tulit C. Terentius Arsa Tribunus plebis, anno cccxci. L. Lucretio Tricipitino, T. Verurio Gemino Cicurino Coss. Vt Quinquaginta crearentur legibus de Consulari imperio scribendis, ne ipsi libidinem ac licentiam suam pro lege haberent. Dionysius libro 3. qui quidem perlatam eam non fuisse scribit. Fuit tamen causa creandis postea Decemuiris legibus scribendis Consulari potestate.

Et Consulatus quidem primùm solis Patriciis patebat, Plebeij ab eius petitione excluderentur, quod ægrè ferens plebs, tandem per Tribunos effecit, vt sibi etiam eum capere liceret. Tulerunt enim legem C. Licinius Stolo, L. Sextius Tribuni plebis, L. Furio Camillo Dictatore, v. anno cccxcvi. Vt Consulum alter ex plebe crearetur. Liuius lib. 6.

Hanc secuta est Genutia, quam tulit L. Genutius Tribunus plebis, C. Marcio Rutilio r. Q. Seruilio Ahala, Coss. anno cdxv. Vti liceret ambos Consules ex plebe creari, Liuius lib. 7.

De Prætoribus.

De Prætoribus prima lex fuit, quam Manutius à M. Furio Camillo Dictatore, anno Urbis cccxcvi. lata esse putat, vt Prætor vnus, qui ius in Vrbe diceret, quod antè Consulium munus fuerat, Patricius crearetur. Liuius lib. 6. A quo tamen Magistratu, & quibus Comitiiis lata sit, non explicat.

Secuta hanc est Bæbia, vt alternis annis quaterni Prætores crearentur. Liuius libr. 40. Bæbia festus nominat in voce Rogat.

De iurisdictione Prætorum L. Cornelius Sulla Felix Dictator, & Consul ii. cum Q. Cæcilio Metello Pio anno 100 c. lxxiii. nemine quidè repugnante, multis tamen inuitis, quemadmodum scribit Asconius, vt Prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent. Quæ res tum gratiam ambitiosis Prætoribus, qui variè ius dicere assueuerant, sustulit. Solebant enim antea Prætores neglectis edictis perpetuis, vt quisque auaritia aut ambitione ducebatur, variè ius dicere: hæcque ratione fiebat, vt singulis annis noua edicta proponerentur, ipsùmque ius Prætorum ob edictorum varietatem turbaretur. Dio lib. 36. Cicero Philippica 2. meminit etiam huius legis: Ne Prætor quàm x. dies ab Vrbe abesset, quod caput existimat Manutius vel primæ de Prætoribus legi additum, vel postea latum fuisse.

De Censoribus.

Primùm lex lata fuit de Censoribus quinquaginta imperio è gente Patricia creandis, anno cccx. M. Gegano Macerino r. T. Quintio Capitolino v. Coss. de qua licet certum testimonium non extet, tamen dubitandi etiam nulla iusta causa est.

Abrogauit hanc legem M. Æmilius Dictator ii. anno cccxix. qui tulit, Ne Censura, quæ vsque eò quinquennalis fuerat, plus quàm annua, ac semestris esset. Liuius libro 4.

Secuta illa est, quæ de Censoribus, ex plebe etiam creandis lata est. Cum enim primùm Patriciis solis ea dignitas pateret, tulit legem Q. Publilius Philo Dictator, anno cdxiv. Vt eum eò ventum esset, vt vtrumque plebeium Consulem fieri liceret, alter ex plebe Censor crearetur. Liuius libro 8.

Marcia lex à Marcio Censorino lata est, Ne cui bis Censuram gerere liceret. Plutarchus in Coriolano. De munere & potestate Censorum lex Quinia à Festo recitatur, quæ latum est, vt Censores ex oamni ordine optimum quemque curiatim in Senatu legerent. Quo factum, vt qui præteriti essent, & loco mori, haberentur ignominiosi.

Neq; prætermittenda hoc loco est lex Clodia, quæ tulit P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonio, A. Gabinio Coss. anno 100xcv. Ne quem Censores in legendo præterirent, nève qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, & vtriusq; Censoris sententia damnatus esset. Asconius in Pisonianam, Cicero in eadem in Miloniana, & Sextiana Hæc autem lege Censoria potestatis ius imminutum est, quod quadringentis annis in Republica, vt inquit in Pisonem Cicero, retentum fuerat. Antea enim Censo-

ribus notam apponere licuit etiam non accusatis, & quod vnus statuisset, nisi alter dis-
ferret intercessisset, aut notatum liberasset, tantundem erat, ac si vtriusque iudicio esset
damnum.

Cacilia
lex. Restituit eis pristinam potestatem, abrogata lege Clodia, Q. Cæcilius Metellus Pius
Scipio Consul cum Cn. Pompeio Magno, anno 1000. Tulit enim, Vt Censoria pote-
stas, quam P. Clodius Tribunus plebis iminuerat, restitueretur. Dio libro 40.

De Dictatore.

Dictator primum sine prouocatione, optima lege, qua voce quam plenissimum ius eius
Magistratus significabatur, creatus est, Senatu ita decernente, & lege cautum, vt ex
Consularibus fieret: rem, Ne Dictatori equum conscendere liceret. Prioris legis Liius
meminit, posterioris Plutarchus in Fabio Maximo: à quo verò latè ex sunt, non additur.
Postquam autè Duillia, & Valeria Horatia promulgatæ sunt, & cautum, Ne quis vllum
Magistratum sine prouocatione crearet, facile intelligitur à Dictatore etiam prouoca-
tionem ad populum concessam esse: & tum in creatione eius desitum est dici, vt optima
lege, vt pote imminuto iure priorum Magistratum. Auctor est Festus.

Memorantur deinde lex Genutia Æmilia de clauo pangendo, quam tulere ex S. C.
Cn. Genutius Auentinensis, L. Æmilius Mamercinus Coss. anno 600. Vt qui Prætor
maximus esset, Idibus Septembribus clauum pangeret. Liius lib. 7. vbi addit, legem æ-
tate sua fuisse prisca literis, verbisque scriptam, clauumque, quia raræ per ea tempora
literæ erant, notam numeri annorum, eoque Mineruæ templo dicatam legem, quia nu-
merus à Minerua inuentus sit.

Metilia
lex. Contra morem maiorum fuit lex, quam tulit M. Metellus, siue Metilius, quod Sig-
onio placet, Tribunus plebis, anno 1000. Cn. Seruilio Geminio, C. Flamio II. Coss.
vt Magistrum Equitum, & Dictatoris ius æquaretur. Liius lib. 22. Quæ lex lata fuit in
gratiam, & fauorem M. Minutij Rufi, qui Magister Equitum contra edictum Dictato-
ris sui Q. Fabij Maximi pugnauerat.

Fuit Dictatura ab initio Magistratus semestris, qui mos ferè vsque ad Sullæ tempora
mansit: tum verò L. Valerius Flaccus Interrex à Senatu proditus, ciuitate Consulibus
destituta, Cn. Papirio Carbone, & C. Mario interfectis, legem tulit, vt L. Cornelius Sul-
la perpetuus Dictator Reipublicæ constituendæ causa crearetur, & quæcunque is, aut
tanquam Consul, aut tanquam Proconsul gessisset, rata essent. Cicero Verrina 4. in Rul-
lum. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus.

Fuit & de Dictatura C. Iulij Cæsaris lex lata, à quo, incertum.

Antonina
lex. Tandem verò, cum multa Dictatores tyrannicè agerent, & nomen illud inuisum po-
pulo Romano esset, legem tulit M. Antonius Triumuir Reipublicæ constituendæ, Ne
quis vllam ob causam de Dictatore creando referret, nève Dictaturam oblatam accipe-
ret: qui secus faceret, eum vt necare, ius, fasque esset. Appianus lib. 3. de bellis ciuilibus.

De Tribunis militum Consulari potestate. Primum memoratur lex illa, vt Tribuni
militum Consulari potestate promiscuè ex Patribus, & plebe crearentur, qui tamen per
annos 116. Patricij omnes creati sunt. Liius libro 4.

Licinia
lex. Refertur post hanc Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo Tribunus plebis, Sp. Furio
Medullino, P. Clælio Siculo, &c. Tribuni militum anno 600. Vt eo anno Tribu-
norum militum Comitia fierent. Liius lib. 6. Verum ea non tenuit.

Titia lex. De Triumuiris R. P. C. legem tulit P. Titius Tribunus plebis anno 1000. C. Vibio
Pansa, A. Hirco Coss. Vt Tresuiri Consulari potestate constituendæ Reipublicæ, in
quinquenniū crearentur. Cn. Octauius, M. Æmilius Lepidus, & M. Antonius. Appia-
nus lib. 4. de bellis ciuilibus, & Florus epitoma 120. Pertinet hæc lex regia de vnus im-
perio, quam libro præcedenti, cap. 12. recitauimus, vnde peti potest. Prolixiorum eius ex-
plicationem apud Antonium Vaecam Iurisconsultum, & Marium Salamoniū libro 5.
& 6. de Principatu habes. Hactenus de Magistratibus maioribus.

De Magistratibus minoribus.

CAP. VI.

VIdimus capite præcedenti, quibus legibus Magistratum Romanorum maiorum
potestas confirmata, interdum etiam deminuta, nonnunquam omninò sublata fue-
rit: hoc capite de minoribus dicemus, quorum primi sunt Quæstores.

*De Quæ-
storibus.* De Quæstoribus reperiuntur tres leges, Valeria & alia, *αἰώνιος*, & Cornelia.
Valeria Valeriam tulit P. Valerius Poplicola Coss. solus, Bruto collega mortuo, anno
100. 600.

CCXLIII. Vt pecunia publicæ in æde Saturni reconderentur, duòque Quæstores crearentur, L. Iunius lib. 2. Plutarchus in Poplicola, & alij.

Secuta hanc alia est, qua constitutum fuit, vt præter duos vrbanos Quæstores, duò alij, qui Consulibus ad ministeria belli præfèdissent, crearentur, iisque promiscuè de plebe, ac Patribus, libero populi suffragio. Item, vt Quæstoribus anno confecto redire ex Pro- uincia liceret. Plutarchus in Gracchis.

Tertja est Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Dictator anno DCCLXXIII. tulit, vt v-
ginti Quæstores supplendo Senatui crearentur, cui iudicia tradiderat. Tacitus li. 2. Anna-
lium. Cornelia
lex.

Sequuntur Tribuni plebis. De his verò multæ adhuc extant leges. Prima est Iunia sa-
crata, quam tulit L. Iunius Brutus Tribunus plebis primus creatus anno cclx. Sp. Cassio
Vifcel. II. Posthum. Cumino Aurunco II. Cols. vbi plebi sui Magistratus essent sacrosan-
cti, quibus auxilij latio aduersus Consules esset: nève cui Patrum capere eum Magistra-
tum liceret. Dion. li. 6. hæc legis verba refert: Ne quis Trib. quasi priuatum, quicquam fa-
cere cogito, nève virgis cædito, nève cædi iubeto: nève occidito: nève occidi iubeto, qui ad-
uersus ea fecerit, sacer esto: bonaque eius Cereri sacra sunt: eumque occidere ius, fas-
que esto. L. Iunius libro 3. etiam hoc carmen ex rogatione illa edit: Si Tribunus plebis de-
cem rogo, si quis minus hodiè decem Tribunus plebis fecerit: hi tum quos sibi colle-
gas coopassint, ita illi legitimi eadem lege Tribuni plebeij sint, vt illi, quos hodiè Tri-
buni plebeij fecerint. Dicebantur autem leges sacratæ, inquit Festus, quibus sancitum
erat, vt si quis aduersus eas fecisset, sacer alicui Deorum esset. Sunt qui esse dicant sacra-
tas, quas plebs iurata in monte sacro sciuerit. Illud dubitari potest, verumne sit,
quod scribit Diodorus libro 12. in Auentino scædere comprehensum hoc fuisse, vt Tri-
buni plebis exacto sui Magistratus anno, mox toridem alios in annum sequentem desi-
gnarent: quod si prætermisissent, illicò viui comburentur: sin aliquando diutius eos in
designando dissensio tardaret, intereà poteitas eis prorogaretur, dum alios crearent, cum
apud nullum alium scriptorem expressè eius rei mentio fiat.

Secuta sacratas leges est Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, T. Gegano Ma-
cerino, P. Minutio Augurino Cols. anno cclxi. Ne quis Tribuno ad populum concio-
nanti contradiceret, nève eum interpellaret. Qui contra faceret, prædes Tribunis daret,
se mulctam, quam ipsi irrogarent, soluturum. Qui prædes non daret, capitalis esset, familia-
que eius sacra esset: si quid esset in multis controuersis, populi iudicium esset; Dionysius
libro 7. Icilia lex.

Post hanc, legem tulit M. Duellius Tribunus pleb. L. Valerio Poplicola Potito. M. Ho-
ratio Barbato Cols. anno ccciv. vt qui plebem sine Tribunis plebis reliquisset, qui que
Magistratum sine prouocatione creasset, tergo & capite puniretur. L. Iunius lib. 3. Duillia
lex.

Eodem anno legem tulit M. Horatius Barbatus Consul cum L. Valerio Poplicola, vt
qui Tribunis plebis, Ædilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioni sacrum esset, familia
ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret, L. Iunius lib. 3. Dionysius lib. II. Horatia
lex.

Anno insequenti cccv. Lar. Herminio Aquilino, T. Virginio Tricofto Cælimontano
Coss. L. Trebonius Tribunus plebis legem tulit, vt qui plebem Romanam Tribunos
plebis rogaret, is vsque eò rogaret, dum Tribunos plebis faceret. Qua Tribunorum co-
optatio collegio adempta, in populum Romanum translata est. L. Iunius libro 3. & 5. Trebonia
lex.

Cum verò initio Tribuni plebis Senatu excluderentur, legem tulit Atinius Tribunus,
plebis, vt qui Tribunos plebis esset, idem senator esset, dicèdæq; in Senatu sententiæ ius
haberet. Agell. li. 14. cap. vlt. Atinia
lex.

C. Papirius Carbo Tribunus plebis legem tulit anno DCCLXXIII. M. Perperena, C. Clau-
dio Pulchro Coss. Vt eundem Tribunum plebis quoties quidem vellet, creati liceret.
Quæ tamen perlatà non est, Florus epitoma 59. Cic. in Lælio. Papiria
lex.

Omnem Potestatè Tribunis plebis ademit L. Cornel. Sulla Dictator, anno DCCLXXIII.
lege lata, Ne Tribunis plebis ferendarum legum, concionandivè ius esset, nève ad eos
prouocatio esset, vt ne iis intercedere liceret, nève iis, qui Tribuni plebis fuissent, alios
postèa Magistratus capere liceret. Cic. li. 3. de Legib. Cæsar. lib. 1. Commentariorum de
bello Gallico, Plutarchus in Sulla, Florus epitomis. Appian. li. 1. de Bellis ciuilib. Afcon.
in 3. Verrogata.

Abrogata tamen ex parte hæc lex est à C. Aurelio Cottra Consule cum L. Octauio,
anno DCCLXXIII. qui tulit, vt Tribunis plebis liceret postèa alios Magistratus capere.

quod lege Sullæ iis erat ademptum. Afconium in Cornelianam, in Verté i. Velleius li. 2. A
 In vniuersum autem omnem potestatem & dignitatem Tribunis plebis restituit Cn. Pompeius Magnus Consul i. cum M. Crasso, anno 1099. Tulit enim, vt ad Tribunos plebis prouocandi ius esset, omniaque omnino, quæ Tribunis plebis ademerat Sylla, illis restituerentur. Plutarch. in Pompeio, Afcon. in Verrin. 1. & 2. & Cæsar li. 1. de Bello ciuili.

Publilia Latoria lex. De Comitibus Tribunorum plebis & aliorum Magistratum plebeiorum lata est lex à Volerone, Publilio Philone, & Latorio Tribunis plebis, App. Claudio Sabino Regilensi, T. Quintio Barbatō Capitolino Coss. anno cccxxiiij. Vt plebeij Magistratus, qui antea Curiatibus Comitibus fiebant, deinceps remotis patribus, Tributis Comitibus crearentur. Liu. li. 2. Dionys. li. 6. B

De Ædilib. Curulibus. De Ædilibus Curulibus legem tulit, vt opinatur Manutius, M. Furias Camillus Dictator, anno cdxv. vt duo Ædiles ex Patribus crearentur. Liu. li. 6. in fine.

Furia lex. De Triumuiris Capitalibus lex Papiria extat apud Festum, quam L. Papirius Tribunus plebis tulit, vt, qui Prætor fieret, qui inter ciues ius diceret, Tresuiris Capitaes populum rogaret, qui Sacramenta litigatorum exigerent, indicarentque: eodemque iure essent, vti quos ex legibus, plebisve scitis exigere, iudicare ve oportet. Atque de Magistratibus hætenus.

De legibus, earum vi & potestate, item de Privilegiis.

CAP. VII.

C **C**OMITIBUS & Magistratus creati, & leges late, & iudicia exercita fuerunt. Cùm igitur hætenus de Magistratibus dixerimus: nunc de legibus agemus, quarum duo fuerunt genera. Aliæ enim Centuriatis Comitibus, quæ quidem propriè leges dicuntur: aliæ Tributis Comitibus, quæ plebiscita, late sunt. De plebiscitis hæc leges loquuntur.

Horatia Valeria lex de Plebiscitis. Prima est Horatia Valeria, quam tulere L. Valerius Poplicola Potitus, M. Horatius Barbatus Coss. anno ccciv. vt quod tributum plebs iussisset, populus teneret. Liu. li. 3. Dionys. li. 2.

Horatiana lex de Plebiscitis. Confirmauit hæc, & amplius extendit Q. Hortensius Dictator seditionis sedandæ causa creatus, anno cclxxvii. vt eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quiritis tenerentur, cùm antea Patricij non tenerentur. Agellius lib. 15. cap. 27. Florus epitom. 11. Plinius.

Publilia lex. Retulit hæc post annos aliquot Q. Publilius Philo Dictator, anno 1099. Qui etiam de Centuriatis legibus tulit: vt legum, quæ Comitibus Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent. Liu. libro 8.

Cæcilia Didia lex. De ratione legum ferendarum laudatur Cæcilia Didia, à Q. Cæcilio Metello, T. Didio Coss. anno 1061. v. lata, Ne multis de rebus coniunctim vna rogatione ad populum ferretur, ne populo necesse esset in coniunctis rebus compluribus, aut id quod nollet, acciperet: aut id quod vellet, repudiare. Item, vt in legibus promulgandis trinundinum seruaretur. Cicero Philipp. 5. pro Domo sua, & ad Att. epist. 1. Paulus Manut. Cæciliam Didiam non vnam legem esse contendit, sed duas diuersa sententia latas: vt primum quidem caput ad priorem, posterius ad aliam referatur. E

Iunia Licinia lex, de trinundino. De Trinundino etiam Iunia Licinia fuit, quam D. Iunius Silanus, & L. Licinius Murena Coss. anno 1091. tulerunt. Vt iis, qui trinundinum in ferenda lege non seruassent, grauiores, quam lex Cæcilia & Didia sanxissent, poenæ irrogarentur. Cicero Phil. 5. lib. 1. & 4. epistolarum ad Atticum, in Vatinius, & pro Domo.

Clodia lex de intercessionibus. Tribunorum plebis intercessionem in legum Comitibus sustulit P. Clodius Tribunus plebis, lege lata, vt libera & soluta in ferendis legibus Tribunorum plebis potestas esset, neque intercessione impediretur. Cicero pro Sextio, Nouam enim Tribunus plebis vnus obfistere poterat. Dio lib. 38.

Æbutia lex de XII. Tab. De XII. Tabularum legibus tulit L. Æbutius Tribunus plebis, vt duodecim Tabularum capita, quæ Reipublicæ propter antiquitatem, obsoletasque res inutilia essent, abrogarentur: solæ legis actiones ceatuumirialium causarum manerent. Agellius lib. 16. cap. 10. Ludouicus Charondas de hac lege in fragmento quodam Romanæ antiquitatis sic reperit ait: L. Æbutius Tribunus plebis, vir popularis, legem tulit ad populum, vt XII. Tabularum capita, quæ inutilia essent Reipublicæ, tollerentur. Quæ lex multis contradicentibus tandem rogata est.

Iulia lex Non probatur lex Iulia, quam tulit C. Julius Cæsar, Dictator, vt ei, qui in suas leges non

A non iurasset, capitale esset. Appianus lib. 2. de Bellis civilibus.

Huc denique Licinia Æbutia referatur, quam de legum latoribus tulere Licinius, & Æbutius Trib. plebis, uti potestas nulla, curatiove non modò iis, qui de aliqua curatio-
ne aut potestate trahissent: sed nec eorum collegis, cognatis, affinis mandaretur. Cicero in oratione 2. contra Rullum, & in oratione pro Domo sua. Sunt tamen qui duas leges constituent: alteram Liciniam, aliam Æbutiam, quæ eiusdem generis fuerint.

Quinquàm autem ita constitutum esset, ut legibus iis, quas populus suffragiis suis confirmaret, omnes Quirites tenerentur: tamen factum est nonnunquam, ut quidam graubus de causis legibus solueretur: qua de re C. Cornelius Tribunus plebis, C. Pisonem, M. Glabrioem Coss. anno 1299. legem tulit, Ne quis in Senatu legibus solueretur, nisi cæ. affuissent: nève quis cum solutus esset, intercederet, cum ea de re ad populum ferretur. Asconius in Cornelianam. Quod eò pertinebat, ut esset quidem in Senatu potestate dare extra ordinem imperia, legibusque solvere, sed ita, ut post ad populum veteri more de ea re referretur. Dio lib. 36.

Priuiligij speciem habet lex Horatia, quam tulit M. Horatius, ut Caiæ Tarratiæ virginis Vestalis certi honores tribuerentur, in his ut testabilis esset. Ut si quadraginta annos nata Sacerdotio abire, ac nubere voluisset, ius ei potestatisque exaugurandi atque nubendi esset: munificentia & beneficij gratia, quòd campum Tiberinum, siue Martium populo Romano condonasset. Agellius lib. 6. cap. 7. Plutarchus in Poplicola, ubi eam Tarquiniam appellat.

C. Est & priuiligium lex illa quam T. Ampius, & T. Labienus Tribuni plebis, Q. Cæcilio Metello Celsæ, L. Afranio Coss. anno 1200. tulerunt, ut Cn. Pompeius victor ex Asia ludis Circensibus corona aurea, & omni cultu triumphantium vteretur: Scenicis autem prætexta coronaque aurea. Velleius lib. 2. Plura priuiligia passim in hoc libro recitantur.

De Prouinciis, earumque Reçtoribus.

CAP. LIX.

D. E Prouinciis & earum constitutione alibi dicemus, hic tantum leges recitabimus, quæ de iis sunt rogatæ. Sunt autem duplices. Aliæ enim in genere de Prouinci-
arum administratione loquuntur, aliæ de certis quibusdam Prouinciis certis personis mandandis agunt.

De Prouinciis in genere.

Hic prima occurrit Sempronia, quam tulit C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis, anno 1233. Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. Ut Senatus quotannis ante Comitia Consularia, designandis Consulibus prouincias arbitrato suo decerneret, quas deinde ipsi designati inter se sortirentur: quod ante, vel post designatos Consules, vel post initum Consulatum facere solebant. Præterea cum antea Senatus decreto per Tribunos intercedi posset, ne deinceps liceret. Cic. pro Domo sua, in Vatinius, de Prouinciis Consularib. Sallust. in Iugurtham, Suetonius.

E. Post hanc lata est Cornelia, à L. Cornelio Sulla Dictatore, ut opinatur Hotomanus, anno 1211. Ut qui cum imperio in Prouinciam profectus esset, tam diu illud imperium retineret, quoad in Urbem reuersus esset. Cum antea certo ac præfinito tempore imperium illud terminaretur: & si successores non mitteretur, noua rogatione ad imperium prorogandum opus esset. Fuit & hoc rogationis huius caput, ut triginta tantum dies, postquam successor missus esset, Magistratui ad decedendum concederentur. Cic. epist. 9. ad Lent. & lib. 3. ad Appium, epist. 6.

De prouinciis C. Iul. Cæsar duas leges tulit, vnam Consul cum M. Calpurnio Bibulo, anno 1267. cuius aliquot reperuntur capita: Ut Achaia, Thessalia, cuncta Græcia liberæ essent, neque in iis Magistratibus pop. Rom. ius dicere liceret. Cic. pro Domo sua in Pisonem, & de Prouinciis Consularib. Item: Ut Magistratibus transeuntibus, eorumque comitibus scænum, aliisque ab oppidis & vicis subministrarentur. Ad Attic lib. 5. & in Pisonem. Item, Ut duabus in ciuitatibus Prouinciæ suæ Magistratus decedentes rationes relinquere: easdemque totidem verbis ad ærarium referrent. Cic. ad familiares lib. 5. epist. 20. & in Pisonem. Item, Ne coronarium aurum iis qui Prouincias obtraherent, vel decerni, vel ab iis accipi liceret, nisi decreto triumpho. Cicero in Pisonem. Ne qui cum imperio essent, iniussu populi, aut Senatus de Prouincia exiret, exercitus eduçeretur, aut bellum sua sponte, iniussu populi, aut Senatus gererent, in regnum alienum accederent.

de suis legibus.
Licinia Æbutia lex.

Cornelia lex, de iis, qui legibus soluentur.

Horatia lex de Caiæ Tarratiæ.

Ampia Labiena lex de Cn. Pompeio.

Sempronia lex de Prouinc.

Cornelia lex de Prouinc.

Iulia lex de Prouinciis.

Cic. in Pisonem, pro Posthumo.

Julia lex altera. Alteram Dictator tulit, Ne Prouinciæ Prætorix plus quàm annum, seu plus quàm biennium Consulares obtinerentur. Cic. Philip. 3. & 8. Dio lib. 43.

Aliæ leges sunt speciales, de certis quibusdam Prouinciis, certis personis mandandis. Tales sunt Manlia, Clodia, Treboniæ duæ, Vatinia, & Pompeia.

Manlia lex, de Numidia pro uincia. Manliam L. Manlius Tribunus plebis tulit, C. Mario, L. Cassio Longino Coss. anno Dcxlvi. Vt Consuli C. Mario Prouincia Numidia mandaretur.

Vatinia lex. Vatiniam tulit P. Vatinus Tribun. plebis, C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Coss. anno Idcxci. Vt C. Cæsari Gallia Cisalpina cum Illyrico in quinquennium sine Senatus decreto, & extra sortem mandaretur. Vt ij, quos in lege nominabat, Legati sine Senatus decreto cum Cæsare proficiscerentur. Vt eidem pecunia ex ærario ad exercitum attribueretur. Vt idem coloniam Nouocomum deduceret. Suetonius in Cæsare, Cicero pro Balbo, & epistolis ad Lentulum, maximè in Vatinium, Sallustius in Iugurtha, Plutarchus in vitis.

Clodia lex. Post hanc Clodia lata est à P. Clodio Tribuno plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonio, A. Gabinio Coss. anno Idcxv. Vt Gabinio Syria, Babylon Persæ, Pisoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia, omnisque Bœotia Præconsulari imperio mandaretur: iisque cum exercitu in eas Prouincias ituris pecunia ex ærario attribueretur. Cicero pro Domo, & in Sextiana.

Clodia lex altera de Cypro. Tulit idem & aliam legem, vt Cyprus Insula in prouinciæ formam redigeretur, Vt Ptolomæus Rex Cyprî sedens cum purpura, & scepro, & illis insignibus regis, Præconi publico subiceretur, & cum bonis omnibus publicaretur. Vt M. Cato Quæstor cum iure Prætorio, adiecto etiam Quæstore, mitteretur in Insulam Cyprum, & regie gazæ vendendæ, & pecuniæ deportandæ præficeretur. Vt qui Bizantij rerum capitalium damnati exularent, populi Rom. nomine in eam ciuitatem reducerentur. Cicero pro Domo sua, pro Sextio. De Prouinciis Consularibus, Velleius lib. 2. Plutarchus in vitis.

Trebonia lex vna. L. Trebonius Tribunus plebis duas leges tulit Cn. Pompeio Magno II. M. Licinio Crasso II. Coss. anno Dcxcix. Prior fuit, vt Cæsari imperium in Gallia in aliud quinquennium, quàm quod ei Vatinia lege concessum erat, prorogaretur. Ita Senatus successoris mittendi potestatem adimebat. Cicero lib. 7. 8. 9. 10. ad Atticum, Florus epitoma 105. Plutarchus in Pompeio, & Catone Vicensi, Dio lib. 39. Altera fuit, vt Pompeio Magno & Crasso Consulibus, Syria & Hispania Prouinciæ in quinquennium darentur. Plutarchus in Pompeio.

Trebonia lex altera. Anno Dccci. Cn. Pompeius Magnus Consul III. cum Q. Cæcilio Metello Pio, legem tulit, vt sibi Hispania prouincia in alterum quinquennium prorogaretur. Dio lib. 38. & Plutarch. in vitis, qui tamen quadriennium scribit. Sequuntur leges de Colonis.

De Colonis deducendis.

C A P. I X.

Acilia lex. P. Minutio Ruffo Coss. Vt quinque Colonie in oram maritimam deducerentur, duæ ad ostia fluminum Vulturni, Liternique: vna Puteolos, vna ad castrum Salerni, his Buxentum adiectum: tricentæ familiæ in singulas Colonias iuebantur mitti. Liuius lib. 32.

Ælia lex. Secuta hanc est Ælia, quam tulit Q. Ælius Tubero Tribunus plebis. P. Cornelio Scipione Africano II. Ti. Sempronio Longo Coss. anno Idlix. Vt Latinæ duæ Colonix, vna in Brutos, altera in Thurium agrum deducerentur. Liuius libro 34. & 35.

Liuius lex. Liuius sequitur, quam tulit M. Liuius Drusus Tribunus plebis anno Idcxxxii. Cn. Domitio Ahenobarbo, C. Faunio Strabone Nepote Coss. Vt duodecim Colonix deducerentur, & singulis tria ciuium millia assignarentur. Plutarchus in Græchis.

Vatinia lex. P. Vatinus Tribunus plebis C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Coss. anno Idcxv. legem tulit, vt C. Cæsar Coloniam Nouomcomum deduceret. Suetonius in Cæsare, & alij.

Claudia lex. Paulò post M. Claudius Marcellus Consul cum Ser. Sulpitio Ruffo anno Idccii. tulit, Vt colonis quos rogatione Vatinia Nouicomum Cæsar deduxisset, ciuitas adimeretur: quoddam per ambitionem & ultra præscriptum data esset. Suetonius in Cæsare.

Julia lex. C. Iulius Cæsar Dictator legem tulit, vt ager Campanus viginti millibus ciuium extra sortem diuideretur, eoque Colonia deduceretur. Suetonius in Iulio & Augusto.

His legibus, quæ de Colonis deducendis latæ fuerunt, rectè mihi videor agrarias subiungere, quæ sic appellatæ sunt, quòd de agris populo diuidendis fuerunt rogatæ. Prima fuit Cassia, quam tulit Sp. Cassius Viscellinus III. Consul cum Procuro Virginio Tricostio Rutilo anno CCLXXVII. Vti ex agro Hernicis, quibuscum socius ictum erat adempto, dimidium Latinis, dimidium plebi diuideretur, Lex tamen non tenuit, Liius lib. 27. Valerius lib. 5. cap. 8.

*Cassia
lex.*

Hanc secuta est alia Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo Tribunus plebis, L. Emilio Mamercino v. p. Valerio Potito Poplicola IV. & c. Tribunus militum consulari potestate anno CCLXXVIII. Ne quis plus quingenta iugera agri, centum pecoris maioris capita, quingenta minoris possideret. Varro libro 1. de Re Rustica, Columella li. 1. ca. 3. Liius lib. 6. Appianus, Agellius, Valerius, Plinius, Velleius, Plutarchus in Camillo & in Gracchis.

*Licinia
lex.*

Consecuta hanc est Licinia de septem iugeris viritum diuidendis. Nam Columella lib. 1. Post exactos, inquit, Reges Liciniana illa septem iugera, quæ plebis Tribunus viritum diuiserat, maiores quæstus antiquis retulere, quam nunc nobis amplissima veru acta. Sigonius dicit tunc hanc legem latam esse, cum hic Magistratus octo antè annis in Rempublicam esset inductus.

*Ælia Li-
cinia lex.*

Post hanc Flaminia sequitur, quam tulit C. Flaminius Tribunus plebis, Sp. Caruilio Max. II. Q. Fabio Maximo Verrucoso I. Coss. anno IXXV. Vt ea regio Galliæ quæ Picenum vocatur, vnde Senones expulsi fuerant, militib. Romanis diuideretur. Polybius lib. 4. Cic. in Catone maiore.

*Flaminia
lex.*

Post captam Carthaginem de agris in Africa diuidendis Rubria lex lata est, tum Liiua de Decemviris, qui diuiderent: quarum legum in tabula ænea mentionem se vidisse Manutius affirmat.

*Rubria
lex.*

Liiua lex.

Secuta Sempronix sunt à Ti. Sempronio Graccho Tribuno plebis, anno ICCCX. P. Murtio Scæuola, L. Calpurnio Pisone Frugi Coss. latæ, quarum vna repetitio Licinix fuit: Ne quis ex publico agro plus quingenta iugera possideret: quorum tamen dimidium filiis habere liceret. Vt si quis latius agrum patefaceret, Triumviri quotannis data opera et eati iudicarent, quæ publicus ager, quæ priuatus esset. Appianus libr. 1. Bellorum ciuiliu, Plutarchus in Gracchis, Vell. li. 2. Sex Aurelius Victor (sic enim iam auctor proditur) de viris illustribus, Cic. pro Sextio, & de Auruspicio responsis, Florus epitoma 58. & Siculus Flaccus in li. de condicione agrorum apud quæ tamen ducenta legimus, cum alij omnes apertè quingenta prodant.

*Sempro-
nia leges.*

Altera fuit, quæ quidem aliquo modo huc pertinet, vt pecunia Regis Attali, qui populum Rom. hæredem fecerat, iis ciuibus, qui sua lege Semproniam agrum sortiti erant, darent ad cõparationem instrumentorum, & agriculturæ apparatus. Vt agri regij à Centurionibus locarentur: vnde vectigal populo penderetur. Plutarchus in Gracchis, Cicero Verrina 5. Florus epitoma 58.

*Alterna
lex. Sem-
proniana.*

Sempronias leges haud ita multò post secuta est Bæbia, quam tulit M. Bæbius Tribunus plebis, idèmq. Triumvir Colonix deducendæ, Ne agri amplius diuiderentur: sed possessores in iis relinquerentur, vectigal pro iis populo Romano soluente, eaque pecunia plebi diuideretur. Appianus lib. 1. Bellorum ciuiliu.

*Bæbia
lex.*

Non multò post Sp. Thorius Tribunus plebis legem aliam tulit, Ne quis vectigal vltimum agrorum, quos possideret, solueret, cauitque de passione pecoris. Cicero in Bruto. Duo legis Thorix fragmenta ex æneis tabulis exscripta, & suppleta habet Sigonius lib. 2. de antiquo iure Italiæ, cap. 2.

*Thoria
lex.*

Anno ICLIII. C. Marius vi. L. Valerio Flacco Coss. legem tulit L. Appuleius Saturninus Tribunus plebis: vt quem agrum C. Marius Consul in Gallia pulsus Cimbris, in ditionem populi R. redegisset, is populo Rom. diuideretur, & si ita lex sciuisset, intra diem quintum à singulis Senatoribus in eam rem iuraretur: qui non iurasset, ei multa pœna esset. Appianus lib. 1. de Bello ciuili.

*Appuleia
lex.*

Anno insequenti M. Antonio vi. A. Posthumio Albino Coss. legem tulit Sext. Titius Tribunus plebis, vt vectigal agris publicè assignatis impositum Quæstor colligeret. Cicero lib. 2. de Oratore, pro Muræna, Valerius lib. 8. cap. 1.

Titia lex.

Eodem tempore L. Marcium Philippum Tribunum plebis, legem agrariam, Grac-

*Marcia
lex.*

clanae similem promulgasse, ostendit Cicero in Officiis, quam tamen ipse facile antiquari passus est.

*Cornelia
lex.*

L. Cornelius Sulla Dictator, & Consul cum Q. Cæcilio Metello anno 101. legem tulit, ut Proscriptorum agri publici essent: quod maximè de iis agris intelligendum est, qui in Thuscia circa Volaterras, ac Fesulas erant, quos militibus suis Sulla diuisit. Cicero in Rullum, pro Roscio Amerino, Sallustius in Catilinæ coniuratione.

*Seruilia
lex.*

Sequitur Seruilia, quam tulit P. Seruilus Rullus Trib. pleb. M. Tullio Cicerone, C. Antonio Coss. anno 100. Ut qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliudve quid, quod publicum populi R. factum esset, L. Sulla, Q. Pompeio Consulibus, id venderetur. Item ut omnia venirent, de quibus vendendis S. C. facta erant M. Tullio, Cn. Cornelio Coss. & ea pecunia agri in Italia emerentur, in quos Coloniae à Decemviris deducerentur. Ut Campanus ager, & Stellæ publicæ populi Rom. diuideretur. Capuam Colonia adscriberentur. Multa huius legis capita fuerunt. Nam Cicero alicubi quadragesimum citat. In orationibus ipsius contra Rullum hæc recitantur.

Tribunus legis agrariæ lator Decemviro per septemdecim tribus creato, & quem nouem tribus fecerint, Decemuir esto.

Ut Comitii Pontificis Maximi.

Decemuiratus candidati præsententur.

Curia lege per primum Prætozem Decemviri ornantur.

Si fieri non possit, eodem tamen iure sunt, quo qui optima lege, nec intercedendi potestas esto.

Auspicij coloniarum deducendarum causa Decemviri pullarios, ut lege Sempronia, apparitores, scribas, præcones, architectos, mulos, tabernacula, centurias, suppellectilem, ianitores, ex Equestri loco ducentos quotannis stipatores corporis habent.

Potestatem prætoriam omnium rerum iudicio sine prouocatione in quinquennium habent.

Omnia de quibus vendendis S. C. facta sint, M. Tullio, Cn. Cornelio Coss. aut postea vendunt.

Qui agri, quæ loca, ædificia, aliudve quid extra Italiam publicum populi Romani factum sit, L. Sylla & Q. Pompeio Coss. aut postea, vendunt.

Ager Recentoricus & Numidicus exceptus esto.

Quæ libera, quæ publica sint, iudicant.

Vestigalia populi Rom. in omnibus prouinciis vendunt.

Aurum, argentum, ex præda, manubiis, coronario, quæ neque relata sunt in publicum, neque in monumentum consumpta, ab Imperatoribus repetunt.

Pompeius exceptus esto.

Vbiunque velint, auctionem proscribunt.

Eam pecuniam in ærarium ne referunt.

Agros qui arari, aut coli possint, in Italia cœmunt.

Ab inuito nil tangunt.

In cœmptos agros plebem deducunt.

Quinque millium Roma. coloniam Capuam deducunt, iisque agrum Campanum & Stellatam campum diuidunt.

Quæ publicè data, donata, concessa, vendita, possessa post Marium & Carbonem Coss. ædificia, lacus, agri, stagna, loca, possessiones eo iure sint, ut quæ optimo iure priuata sunt, &c.

Verùm lex hæc dissuadente Cicerone Consule, magno consensu plebis est repudiata.

Triennio post Flauia à L. Flauio Tribuno plebis lata est, ut vel agri, quos à Senatu locupletes emissent, reddita possessoribus pecunia, plebi diuiderentur: vel, si neminem veteri possessione moueri Senatus vellet, alij agri ea pecunia, quæ ex nouis vestigalibus per quinquennium reciperetur, emerentur: & plebi, quæ agros non haberet, partirentur. Cicero lib. 1. ad Atticum.

*Flauia
lex.*

Iulia lex.

postero anno Iulia lata est, à C. Iulio Cæsare Consule cum M. Calpurnio Bibulo, anno 100. suafore Cn. Pompeio, ut ager Stellæ, maioribus consecratus, item Campanus ad subsidia Reip. vestigialis relictus plebi diuiderentur. Diuisit extra sortem viginti millibus ciuium, quibus terni, pluresque liberi essent. Velleius lib. 2. Plutarchus in Pompeio, in Cæsare, & in Catone Vticensi, Dio lib. 38. Hanc vocat Campanam Cicero lib. 2. ad Atticum. Dio eam optimam fuisse dicit. Et hæc sunt præcipuæ agrariæ leges, quarum à scriptoribus mentio fit.

De Terminis, sive Limitibus.

CAP. XI.

Leges agrarias sequuntur illæ, quæ de terminis seu limitibus rogatæ sunt, quarum quæ extant, hoc capite à nobis recitabuntur. *Sempronia lex.*

Prima ferè, cuius memoria extat, Sempronia est, à T. Sempronio Graccho Tribun. plebis lata, anno 100 x x. P. Mutio Scæuola, L. Calpurnio Coss. Vt per actuarios limites populo ius eundi esset, sicut per viam publicam. Hyginus libello de Limitibus constituendis.

Proxima huic est Mamilia, quam tulit C. Mamilius is, qui propterea Limitanus vocatus est, Tribunus plebis bello Iugurthino, vt proditum est à Sallustio. Hæc lex in finibus agrorum quinque aut sex pedum latitudinem præscripsit, quos vsucapi vetabat Aggenus Vrbicus. Cicero lib. I. de Legibus, & in Bruto. Eadem lege etiam singulos arbitros regendis finibus datos esse, ostendit Cicero. *Mamiliæ lex.*

Cornelia, L. Cornelij Sullæ Felicis, & Iulia, C. Iulij Cæsaris Dictatorum, tantùm repetitio Semproniæ legis fuerunt, teste Hygino in libello de Limitibus constituendis. *Corneliæ lex.*

Reperiuntur in libro Vriorum auctorum de agrorum conditionibus fragmenta aliquot legis Mamiliæ, Rosciæ, Peduceæ, Allianæ, Fabiæ, quæ vt à Iusto Lipsio viro clarissimo accepimus, huc adscribemus. *Iulia lex.*

Quæ colonia hac lege deducta, quo iure municipium, Præfectura, forum, & conciliabolum constitutum erit, si qui ager intra fines eorum erit, si termini in eo agro statuti non erunt, quo in loco terminus non stabit, in eo loco is, cuius supra scriptus ager erit, terminum restituendum curato: quem recta actum, pactum esse velit, idque Magistratus qui in ea colonia, municipio, Præfectura, foro, conciliabolo, iurisdicundi prærit, facito vt fiat. *Iustus Lipsius cap. 3.*

Qui limites, decimanique in lege deducti erunt, quæcunque fossæ limites in eo agro erunt, qui hac lege ager conlatus, assignatus erit, ni quis eos limites, decimanosve obsepito, nève quid in eis inolitum, nève quid ibi opsitum habeto, nève eos arato, nève eis fossas optorato, nève quid sepito, quò minus suo itinere aqua ire, fluere possit. Si quis aduersus ea quid fecerit, irriterminos singulos, quotiescunque fecerit, 11 x. S. colonis, munieipibus eis, atque in quorum agro id factum erit, dare damnas esto. Pecuniæque, qui volet, petitio hac lege esto. *Idem c. 4.*

Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium, Præfecturam, fora, conciliabola constituerit, in eo agro, qui ager intra fines eiusce colonix, municipij, fori, conciliaboli, Præfecturæ erit, limites, decimanique vt fiant, terminique statuatur, curato. Qui fines statuerit, fines horum sua acto, dum ne extra agrum colonicum, territoriumve fines ducat. Quisque termini hac lege statuti erunt, ne quis eorum quem eiicito, nève loco moueto sciens dolo malo. Si quis aduersus ea fecerit, in terminos singulos, quos eiecerit, loco mouerit, sciens dolo malo, s. s. v. m. n. (id est, sestertium quinque millia nummum) in publicum eorum, quorum intra fines hic ager erit, dare damnas esto. Dèque ea re curatoris, qui hac lege erit, iurisdicctio, reciperatorumque x x. datio, addicctio esto. Cùm Curator hac lege non erit, tum quicunque Magistratus in ea colonia, municipio, foro, conciliabolo, Præfectura, iurisdicundi prærit, eius Magistratus de ea re iurisdicctio, iudicisque datio, addicctio esto. Inque eam rem his, qui hac lege iudicium dederit, testibus publicis duntaxat in terminos singulos s. s. x. millia denunciandi hæc essantem facito, ita vt à Republica fidèque sua videbitur. Et si duo de ea pecunia petita condemnati erunt, eam pecuniam ab eodem, aut denique eis, primo quoque tempore exigito: eiisque pecuniæ, quod receptum erit, partem dimidiam ei, cuius vnus opera, maximè his condemnatus erat, partem dimidiam in publico redigito. Quo in loco terminus haud erit, si quis in eum locum terminum destituere sine malo, & sine fraude sua liceto facere, nève quid cui his ob eam rem hac lege damnas esto. Vide Iusti Lipsij librum Electorum, cap. 15. Cæterùm vt his legibus aliquod lucis accedat, de limitibus pauca quædam adiciam. *Idem c. 5.*

Limitum multa genera fuerunt, decumani, cardines, prorsî, transuersi. Decumanus erat ab Oriente in Occidentem: à Meridie in Septentrionem cardo: ab Occidente ad Orientem prorsî: à Septentrione ad Meridiem transuersi. Et à situ regionum maritimi, & montani erant, qui ad mare, vel ad montes spectarent. Præter hos erant limites actuarij & linearij. Actuarius erat, vt ait Hyginus in libro de Limitibus, qui primus actus erat, s.

ab ea quintus quisque: quem si numerares cum primo, erat sextus: quoniam quinque A Centurias sex limites clauderent: reliqui medij limites Linearij appellabuntur, in Italia Subruncini. Dicuntur limites à liminibus. Quemadmodum enim limina introitus, exitusque locis præstant: similiter introitus, exitusque, qui in agris diuifis & adsignatis peruij semper esse debent, tam itineribus, quàm mensuris agendis, limites appellantur. Hyginus à limo, verbo antiquo, quod transuersum & obliquum significat, limites dici vult. Vnde Festus ait: Limites nunc terminos, nunc vias transuersas significare. Denique quicquid ad obseruationem finium in agro opera manuum factum est, Limes, auctore Aggeno Vrbcio appellatur. Limitum, siue terminorum defigendorum ritum ab antiquis obseruatum eleganter describit Siculus Flaccus, cuius verba huc libet adscribere: Cùm terminos, inquit, disponderent, ipsos quidem lapides in solidam terram conuocabant proximè ea loca, quibus fossis factis defixuri eos erant, & vnguento, velaminibusque & coronis eos coronabant. In fossis autem, quibus posuit eos erant, sacrificio factò, hostiisque immaculata cæsa, facibus ardentibus in fossa cooperti, sanguinem infillabant, eoque fruges & thura iactabant: fauos quoque, & vinum, aliisque, quibus consuetudo erat terminis sacrum fieri, in fossa adiciebant, consumptisque omnibus dapibus igne, super calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligenti cura confirmabāt. Hactenus ille, quæ ad pleniorum harum legum intellectum huc referre volui.

De legibus frumentariis.

C A P. XII.

Sempronia lex.

Non sunt silentio prætereundæ leges frumentariæ, quarum quatuor memorantur, C Sempronia, Liua, Terentia, Cassia, & Clodia.

Semproniam tulit T. Sempronius Gracchus II. Tribunus plebis, anno 1000. M. Fuluius Flacco, M. Plautius Hypsæo Coss. Vt semisse & triente frumentum menstruum plebi ex publico viritim daretur. Appianus lib. 1. de Bell. ciuil. Florus Epit. 60. Cic. pro Sextio, & alibi sæpe, Velleius lib. 2. Plutarchus in Vitis. Hinc locus Romæ constitutus, in quo frumentum publicum asseruabatur, vnà cum legibus frumentariis, qui dicebatur Horrea Sempronia.

Liua lex.

Hanc legem postea confirmauit M. Liuius Drusus, Tribunus plebis, L. Martius Philippo, Sexto Iulio Cæsare Coss. anno 1001. Tulit enim, vt Sempronia lex de frumento plebi ex publico viritim dando valeret. D

Terentia Cassia lex.

Secuta est Terentia Cassia, quam tulit M. Terentius Varro Lucullus, C. Cassius Coss. anno 1002. Vt frumenti altera decuma à Prouinciis cõmerentur precio in singulos modios 8. s. trium cõstituto. Item, vt ciuitatibus æqualiter imperaretur, precio in modios singulos 8. s. quatuor cõstituto. Cic. Verrina 5. & 7.

Clodia lex.

Clodiam P. Clodius Tribun. pleb. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Consulibus, anno 1003. tulit, Vt frumentum populo, quod antea senis æris, ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur, & Sext. Claudio frumentaria procuratio mandaretur. A. Sconius in Pisonianam, Cic. pro Sextio, & in Pisonem, & pro Domo. De his legibus omnibus, & tota frumentariæ rei ratione lege ea, quæ collegit Iustus Lipsius lib. Electorum, cap. 8.

Hieronica lex.

Meminit Cic. & legis Hieronicæ in 4. Verrina, qua inter aratores & decumanos iudicia facta dicit. Tulit eam Hiero Siciliae Tyrannus. Hac constitutum fuit, vt refert Zafius, quantum frumenti, aut quo precio, quòve tempore arator frumentum decumano, id est, publicano, qui decimas redeimerat, daret. Quod ita diligenter & cautè scripsum erat, vt nec arator decumanum fraudare, nec decumanus plus decima ab aratore auferre posset. Atque ob hanc legis æquitatem Romani Sicilia potiti, nihil mutauerunt. Memorabile hoc etiam in lege fuit, quòd numerus aratorum quotannis apud Magistratus publicè subscribebatur. E

De legibus sumptuariis.

C A P. XIII.

Orchia lex.

Hoc capite leges sumptuarias recitabo, quæ inde nomen habet, quòd modum sumptibus in conuiujs definerint. Cùm enim à veteri & auita maiorum parsimonia posteri discederent, & nullum modum luxuria inueniret, legum animaduersione opus fuit. Lata igitur primùm lex Orchia est à C. Orchio Tribuno plebis, de Senatus sententia, tertio anno quàm Cato Censor fuerat, quæ numerum conuiuiarum præscribebat. Et hæc est lex Orchia, inquit Macrobius libro tertio Saturnaliorum, capite 17. de qua Cato

Cato mox orationibus suis vociferabatur, quòd plures, quàm præscripto eius caebatur, tum ad cœnam vocarentur.

Anno x x i i. post Orchiam, cum noue legis auctorem aucta necessitas imploraret, Fannia lata est, A. V. C. 1000. secundum Agellij opinionem, à C. Fannio Cos. quæ ludis Romanis, item plebeis & Saturnalibus, & alijs quibusdam diebus in singulis dies centenos aris infumi concessit, decemque alijs diebus in singulis mensibus tricenos: cæteris autem omnibus diebus denos. De hac lege Sammonicus Seuerus ita refert: Lex Fannia sanctiss. Augusti ingenti omnium ordinum consensu peruenit ad populum, neq; eam Prætores aut Tribuni, vt plerisque alias, sed ex omni bonorum consilio & sententia ipsi Cos. pertulere, cum Respubl. ex luxuria conuiuiorum maiora, quàm credi potest, detrimenta pateretur. Siquidem eò res redierat, vt gula illece perique ingenui pueri, pudicitiam, & libertatem suam venderent: plerique ex plebe Rom. vino madidi in Comitium venirent, & ebri de Reip. salute consulerent. Hæc Sammonicus. Addit Macrob. lib. 3. Satur. cap. 17. Fanniae legis seueritatem in eo superasse Orchiam legem, quòd in superiore numerus tantummodò cœnantium cohibitus fuerit, licueritque secundum eam vnicuique bona sua inter paucos consumere: Fanniam autem & sumptibus modum fecisse assibus centum. Vnde à Lucilio Poeta festiuitatis suæ more centussis vocetur.

Fanniam legem post annos x. & 11x. Didia consecuta est. Eius ferundæ duplex fuit causa. Prima & potissima, vt vniuersa Italia, non sola vrbs, lege sumptuaria teneretur, Italis æstimantibus, Fanniam legem non in se, sed in solos vrbano civis esse conscriptam. Deinde, vt non soli, qui prandia, cœnasve maiore sumptu fecissent: sed etiam, qui ad eas vocati essent, atque omninò interfuissent, pœnis legis tenerentur.

Post Didiam Licinia lex lata est à P. Licinio Crasso Diuite: cuius ferendæ, probandæque tantum studium ab Optimatibus impensum est, vt S. C. iuberetur, vt ea tantummodò promulgata, priùs quàm trinundino cõfirmaretur, ita ab omnibus obseruaretur, quasi iam populi sententia comprobata. Lex verò hæc paucis mutatis in plerisque cum Fannia congruit. Summa eius fuit, vt Kalendis, Nonis, nundinis Romanis, cuiq; in dies singulos xxx. duntaxat asses edundi causa consumere liceret: cæteris verò diebus, qui excepti nõ essent, ne ampliùs apponeretur, quàm carnis aridæ pondo tria, & fassamentorum pondo. Ea autem, quæ ex terra, vite, arborëve nata essent, promiscuè largita est. Ab hac lege Centenarias cœnas vocabant, in quas ex lege non plus centussibus præter terra nata impendebantur, auctore Festo.

Secuta est non ita multis post annis, lex Cornelia, & ipsa sumptuaria, quam tulit L. Cornelius Sulla Dictator: in qua non conuiuiorum magnificentia prohibita est, nec gula: modus factus, verùm minora precia rebus imposita. Agellius tamen lib. 2. cap. 24. etiam hoc Sullana lege constitutum fuisse dicit, Vt Kalendis, Idibus, Nonisque diebus ludorum, & feriis quibusdam solemnibus H. s. tricenos in cœnam infumere ius, potestatisque esset: cæteris autem alijs diebus omnibus non ampliùs ternos.

Sulla mortuo M. Æmilius Lepidus Cos. legem tulit & ipse cibariam. Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat. Hac lege non sumptum cœnarum, sed ciborum genus & modum præscriptum fuisse Agellius dicit.

Dehinc paucis interiectis annis, alia lex peruenit ad populum, ferente Antio Restione, quam legem quamuis esset optima, obstinatio tamen luxuriæ, & vitiorum firma concordia, nullo abrogante irritam fecit. Hanc legem Agell. ait, præter sumptum aris, id etiam sanxisse, vt qui Magistratus esset, Magistratumve capturus esset, ne quò ad cœnam, nisi ad certas personas itaret. Addit Macrobius, illud memorabile de Restione latore ipsius legis ferri, quòd, quoad vixit, foris postea non recenauerit, ne testis fieret contemptæ legis, quam ipse bono publico pertulisset.

Postremò lex Iulia ad populum peruenit, Cæsare Augusto imperante, qua profestis quidem diebus ducenti finiuntur, Kalendis, Idibus, Nonis, & alijs quibusdam festiuis, trecentis: nuptijs autem & repotijs H. s. millies. Hæc ferè Macro. lib. 3. Saturn. cap. 17. & Agell. lib. 2. Noct. Attic. cap. 24. de legib. sumptuarijs, quibus & hoc Agellius addit, Capitonem Ateium dicere, edictum fuisse, Diuine Augusti, an Tiberij Cæsaris, se non satis commeminisse, quo per dierum varias solēnitates à ccc. H. s. ad vsque duo millia sumptus cœnarum propagatus sit, vt his saltem finibus luxuriæ effrenescit æstus coërceretur. Ad leges sumptuarias eas etiam refero, quibus luxus in vestitu & alijs rebus fuit prohibitus.

Cæcilia lex. Cæciliam legem tulit Cæcilius Metellus Trib. pleb. anno 1033 III. L. Veturio Philone, C. Lutatio Catulo Coss. qua ratio poliendarum vestium fullonibus præscribatur. Dedere eam ad populum ferendam C. Flaminius, L. Æmilius Papus Censores, cum ipsis non liceret. Plin. lib. 35. cap. 17.

Oppia lex. Non multo post Oppia lex de Matronarum cultu, vel mundo muliebri, lata est à C. Oppio Tribuno pleb. Q. Fabio Maximo, T. Sempronio Graccho II. Coss. anno 101 X. L. in medio ardore secundi Belli Punici, Ne qua mulier plus semuncia auri haberet: neu vestimento versicolore vteretur: neu iuncto vehiculo in vrbe, oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa veheretur. Liuius lib. 34. Tacitus Annal. libro 3. Ea tamen post aliquot annos antiquata est, auctoribus M. Fundanio, & L. Valerio Tribunis plebis. Fuit etiam lex, Ne quis in argento & auro plus L X. H. s. possideret, quam legem C. Iul. Cæsar II. Consul confirmauit. Dio libro 41.

De re militari, Triumphis, & Bellis.

CAP. X I V.

Recitabimus hoc capite eas leges, quæ ad rem militarem spectant, quibus postea adiiciemus eas, quibus certorum aliquot bellorum administratio certis Magistratibus est demandata.

De Tribunis militum.

Rutilia lex. De Tribunis militum legem tulit C. Rutilius Rufus, cuius meminit Festus, his verbis: Rifuli appellabantur Tribuni militum à Consule facti, non à populo: de quorum iure, quod Rutilius Rufus legem tulerit, Rifuli, ac post, Rutuli sunt appellati. Plura de hac lege non extant.

Atilia Marcia lex. Sequitur Atilia Marcia, quam tulere L. Atilius, C. Marcius Trib. pleb. C. Iunio Bubulco Bruto II. Q. Æmilio Barbula II. Coss. anno 603 X LII. Vt Tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populo relictis locis, Dictatorum & Consulam ferme fuerant beneficia. Liuius lib. 9.

Licinia Cassia lex. Liciniam Cassiam tulere Publ. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus Coss. anno 103 XII. Ne Tribuni militum eo anno suffragiis populi crearentur, sed Consulium, Prætorumque in iis faciendis, iudicium, arbitriumque esset. Liuius lib. 42.

Decia lex. De Duumviris navalibus tulit M. Decius Tribunus plebis, C. Iunio Bubulco Bruto II. Q. Æmilio Barbula II. Coss. anno 603 X LII: Vt Duumviros nauales classis ornandæ, reficiendæque causa populus iuberet. Liuius libro 9.

De militibus extat lex apud Plutarchum in Gracchis, ut ciues Romani annos x. cum vsus Reipublicæ postularet, militarent.

Sacrata lex militaris. Sacrata lex militaris fuit, Ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur: Ne quis, vbi Tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Liuius lib. 7. Hotomanus opinatur latam eam esse à M. Valerio Corneo Dictatore, anno 603 XI.

Semproniana lex. De ætate militum legem tulit C. Sempronius Gracchus Tribun. pleb. anno 103 XXX: Q. Cæcilio Metello, T. Quintio Flaminio Coss. Ne minores annis xvii. ad militiam cogerentur. Vt vestes militibus gratuito, & præter stipendium darentur. Plutarchus in Gracchis.

Incerta lex de disciplina militari. De disciplina militari fuit lex, L. Papirio Cursore, Sp. Caruilio Maximo Coss. anno 603 LX. lata, à quo incertum, Vt, qui iuniorum non conuenisset ad Imperatorium editum quique iniussu abiisset, eius caput Ioui sacratum esset. Liuius lib. 10.

Feruntur & hæc de militia leges, Vt qui ciuem ab hoste seruasset, is ab Imperatore quæcua corona donaretur. Plutarchus in Coriolano.

Lex de vacatione. Ne quis loco ab Imperatore designato cederet, atque ordinem desereret. Diodorus libro 12. Vt si quis vltius secederet, quam vnde signa audiri possent, pro desertore haberetur. Appian. in Libyco.

Huc pertinet lex de vacatione, Vt Sacerdotes & senes militiæ vacationem haberent, præterquam si tumultus Gallicus rursus oriretur. Plutarchus in Marcello & Camillo, Liuius lib. 8. & 10. Appianus libro 2. de Bellis ciuilibus, Cicero pro Fonteio, & Philippica 8.

Valeria lex. Anno 603 X. M. Valerius Coruus Dictator legem tulit, Ne cui militum secessio, quam metu supplicij fecerant, cum de Capua, quæ ipsorum præsidio commissa erat, occupanda conspirassent, eorumque consilium detectum esset, fraudi esset. Liuius lib. 7.

De iure triumphandi. De iure triumphandi hæc memorantur leges, Ne quis triumpharet, nisi qui hostium

quinque millia vna acie cecidisset. Val. Max. lib. 2. cap. 8. Dio. lib. 37.
 Vt solis Consulibus & ducibus triumphare liceret. Plutarch. in Pompeio, & Catone
 Vitensib.

Ne qui triūphaturus esset, ante triumphum Urbem introiret. Plutarch. in Pompeio.
 Item Maria Porcia, quam tulere L. Marius, M. Porcius Cato, Trib. pleb. anno 10 cxc1. *Maria
Porcia
lex.*
 D. Iunio Siliano, L. Iunio Muræna Coss. vt pœna afficerentur ij, qui aut hostium occi-
 forum in prælio, aut amissorum ciuium numerum literis Senatui retulissent, Vt cum pri-
 mum urbem intrassent, apud Quæstos vrbanos iurarent, de vtroque numero verè ab
 iis scriptum esse. Val. Maxim. lib. 2. cap. 8. Huc pertinent etiam Cassia & Sulpitia.

Cassiam tulit Q. Cassius Prætor, Q. Ælio Pato, M. Iunio Penno Coss. anno 10 cxcvi. *Cassia
lex.*
 vt Paulo Anicio, & Octauius ex bello Macedonico cum victoria redeuntibus, quo die Ur-
 bem triumphantes inueherentur, imperium esset. Liuius lib. 45.

Sulpitiã tulit Seru. Sulpitius Galba Prætor anno 10 cxcix. L. Domitio Ahenobarbo, *Sulpitia
lex.*
 Ap. Claudio Pulchro Coss. vt C. Pontinio Proconsuli, quo die Urbem triumphans in-
 gredederet, imperium esset. Cic. lib. 4. ad Atticum, Dio lib. 40. Iam verò aliæ sunt leges,
 quibus bella decreta, eorūque administratio certis personis demandata est, quales
 sunt hæ:

Sulpitia lex, quam tulit P. Sulpitius Galba Maximus II. Consul cum C. Aurelio Cot- *Sulpitia
lex.*
 ta anno 10 l11. Vellent, iuberentne Philippo Regi, Macedonibusque, qui sub regno e-
 ius essent, ob iniurias, armæque illata sociis populi Romani bellum indici. Liuius li-
 bro 31.

Deiictis autē, & pacem petentibus Macedonibus, anno 10 lvi1. L. Furio Purpureone *Martia
Atilia
lex.*
 M. Claudio Marcello Coss. Q. Marcius, C. Atinius Tribuni plebis ad populum tulere,
 Vellent, iuberentne, cum Rege Philippo pacem esse. Liuius lib. 33.

Anno 10 lxxii. P. Cornelius Scipio Nasica Cof. cum M. Acilio Glabrione, ad populū *Cornelia
lex.*
 tulit, Vellent, iuberentne, cum Anthioco rege, quique sectam eius secuti essent, bellum
 iniuri. Liuius lib. 36.

Anno 10 xxc11. P. Licinius Crassus C. Cassius Longinus Coss. ad populum tulerunt, *Licinia
Cassia
lex.*
 Vt quod Perseus Philippi filius Macedonum Rex aduersus fœdus cum patre Philippo i-
 ctum, & secum post mortem eius renouatum, sociis populi Roma. arma intulisset, agros
 vastasset, vrbesque occupasset: quodque belli parandi aduersus populum Rom. consilia
 iniisset, arma, milites, classem eius rei comparasset, vt nisi ius de iis rebus satisfecisset, bel-
 lum cum eo iniretur. Liuius lib. 42.

Anno 10 cvi. P. Corn. Scipione Africano Æmiliano, C. Liuio Druso Coss. ab vno
 Tribunotem plebis, cuius tamen nomen non additur, lata est lex, vt belli Punici secundi
 administratio P. Scipioni Coss. mandaretur: Vt ex delectibus supplementum conscriberet,
 voluntarios quotquot posset, à sociis acciperet, & ad Reges, ac ciuitates literas daret
 inscriptas populi Romani nomine. Appianus de bellis Punicis.

Anno 10 cl xv. L. Cornel. Sulla, Q. Pom. Ruso Coss. legem tulit P. Sulpitius Tribun. *Sulpitia
lex.*
 pleb. Vt L. Cornel. Sullæ, cui Asia Prouincia obuenerat, vt bellum Mithridaticum ad-
 ministraret, imperium abrogaretur, & C. Mario mandaretur. Velleius lib. 2. Florus Epit.
 77. Plutarchus in Sulla & Mario. Appianus lib. 1. de Bellis ciuilibus.

Anno 10 cxcv. L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege Coss. A. Gabinus Trib. pleb. le- *Gabinia
lex.*
 gem tulit, vt bellum aduersus Piratas Cn. Pompeio in triennium ita mandaretur, vt to-
 to mari, quod est intra columnas Herculis, & in maritimis Prouinciis vsque ad cccc.
 à mari stadium potestatem haberet imperandi Regibus, Præsidibus, ciuitatibus, vt se re-
 bus omnibus ad eius belli administrationem necessariis iuuant. Asconius Pedianus
 in Cornelianam, Velleius lib. 2. Dio lib. 38. Plutarchus in Pompeio, Cic. de lege Manilia,
 in orat. post redit. in Senat. Appian. in Mithridatico.

Biennio post, M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo Coss. legem tulit C. Manilius *Manilia
lex.*
 Trib. pleb. Vt belli Mithridatici administratio Cn. Pompeio mandaretur. Vt Prouin-
 cia vniuersa, cui L. Lucullus præfuerat, omnèque ipsius imperium, exercitus & copiæ
 Pompeio darentur: & hoc amplius Bithynia adiungeretur, cui Glabrio præerat: classis
 item, & copiæ omnes maritimæ, quas ipse initio belli Piratici habuerat: omnes præter-
 eà Prouinciæ, quibus solis lege Gabinia non præfuerat, Phrygia, Lycaonia, Gallacia,
 Cappadocia, Cilicia, Colchis superior, & Armenia. Cic. pro lege Manilia, Plutarc. in Põ-
 peio, Appian. in Mithridatico, Florus Epit. 100. Dio lib. 36. Non malè ad has de re mili-
 tary leges retulero Martiã de Statellis, quã tulerunt M. Martius Sermo, Q. Martius Sylla,

vel Scylla, Tribuni plebis, C. Popillio Lenato, Publ. Aillio, siue Allio Ligure Coss. anno 1000. vt qui ex Statellis, Liguria populis, deditis in libertatem, restitutus ante Kalend. Sextileis primas non esset, cuius dolo malo is in seruitutem venisset, vt iuratus Senatus decerneret, qui eam rem quæreret, animaduerteretque. Liuius lib. 42.

De iure priuato, & primùm de manumissionibus, & libertis.

C A P. X V.

DE iure publico hæctenus diximus, sequitur priuatum, de quo tamen pauca adhuc reperiuntur leges. Hoc capite eas, quæ de manumissionibus & libertis extant, recensebimus. Sunt autem istæ, Manlia, Furia Caninia, Iulia, Ælia Sentia, Iunia Norbana, Pappia, & Visellia.

Manilia lex. Manlia à Cn. Manlio Capitolino Imperioso 11. Coss. cum C. Marcio Rutilo, anno 600. lata est, Vt ij, qui manumitterentur, fortunarum suarum vicesimam ærario darent. Liuius libro 7.

Furia Caninia lex. Furiam Caniniam tulere, vt opinatur Hotoman. P. Furius Camillus, C. Caninius Gallus Coss. anno 1000. Vt in testamento ex tribus seruis non plures quam duos, manumittere liceat, vsque ad decem dimidiam partem: à decimo vsque ad triginta, tertiam partem, vt tamen adhuc quinque manumittere liceat, æquè vt ex priori numero: à triginta vsque ad centum, quartam partem, æquè vt decem ex priori numero liberari possint: à centum vsque ad quingentos, partem quintam similiter, vt ex antecedenti numero vigintiquinque possint fieri liberi: eadèque præcipit, ne plures omninò, quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. Eadem lex cauet, vt libertates seruis testamento nominatim dentur. Vlpianus Instit. tit. 1. Paulus Sentent. 4. Caij Institutiones.

Iulia lex. Iuliam tulit Cn. Octauius Augustus, Vt Imperator, cum seruum manumittit, non vindictam imponeret, sed simpliciter liberum esse iuberet. Paulus l. apud eum. 14. ff. de manumiss. Quæ lege tam manumissoris, quam manumissi etatem definiuit, iuræque quibus patroni aduersus libertos vtrentur, constituit. Dio lib. 55.

Ælia Sentia lex. Æliam Sentiam tulere Sext. Ælius Catus, C. Sentius Saturninus Coss. anno 1000. Vt qui serui pœnæ causa vincti à domino, quib. usque inuictæ notæ fuerant, quive propter noxam torti, nocentisve inuenti, quive traditi, vt ferro, aut cum bestiis depugnarent, quive in custodia fuissent: ij si manumitterentur, non ciues Romani, sed dedititiorum numero essent: id est, vt ne connubium, neque commercium, neque testamenti factionem haberent.

Vt minorem triginta annorum seruum vindicta, aut testamento, nisi causa apud consilium probata, manumittere non liceret.

Ne dominus annis viginti minor, seruum, nisi causa apud consilium probata, manumitteret.

Vt seruus ab eo domino, qui soluendo non est, testamento liber esse iussus, & hæres institutus, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa, vt dedititius fieri debeat, ciuis Romanus & hæres sit.

Quod si duo, pluresve liberi, hæredesve esse iussi sunt, primo loco scriptus, liber & hæres sit.

Vt si patronus libertum inopem non aluerit, primùm libertatis causa impostis, tam ipse, quam is, ad quem ea res pertinebit, mulctetur: deinde ipsius hæreditate, tum ipse, tum ipsius liberi priuentur, nisi hæres institutus sit: postremò à bonorum possessione remoueatur, præterquam secundum tabulas.

Ne dominus in manumittendo seruo, seruæque legem ei de contrahendo matrimonio, quæ ciuis Romani libertatem imminuat, imponat: si secus faxit, ad eius legitimam hæreditatem ne admittatur. Vlpianus tit. 1. Instit. & Iustinianus Instit. quibus ex caus. man. non licet. Iulianus l. qui soluendo. 42. Paulus l. si is qui. 55. l. 57 qui soluendo. 60. l. si non. 83. ff. de hæredib. instit. l. sciendum. 70. ff. de verb. sign. l. 1. C. qui manumit. non poss. l. 3. §. 2. ff. de suis & legit. l. si patronus. 33. ff. de bon. liber.

Iunia Norbana lex. Iuniam Norbanam tulere M. Iunius Silanus, L. Norbanus Flaccus, Balbus Coss. anno 1000. Vt ij serui, qui neque censu, neque vindicta, neque testamento, sed aut per epistolam, aut inter amicos, aut conuiuij adhibitione liberi fierent, non ciues Rom. sed eodem iure, quo Latini coloni essent. Vt si Latinus ciuem Romanam, vel Latinæ vxorem duxerit testatione interposita, quod liberorum quæredorū causa vxorē duxerit, postea

A postea filio filiave nato, natave & anniculo facta, possit apud Prætozem, vel Præsidem provincie causam probare, & fieri civis Rom. tam ipse, quam filius, filiave eius, & vxor, scilicet si & ipsa Latina sit. Vt Latinorum legitimæ successiones nullæ prorsus essent, sed eorum bona manumissores, tanquam seruorum peculia sibi haberent. Vt libertati ius ciuitatis Rom. non antea haberent, quam ius aureorum annulorum, aut natalium restitutionem à Principe impetrassent. Vlpian. in Instit. tit. 3. Iustin. §. 5. de success. lib. idem Nouell. 78.

Vifelliam tulit L. Vifellius Varro Coss. cum C. Fonteio, anno MCCCLXXVI. D. Claudij *Vifellia* temporibus: Ne libertinis hominibus, qui ius annulorum aureorum adepti non erant, *lex.* eos honores, qui ingenuorum proprii sunt, capere liceret. Imp. l. vnica. C. ad leg. Vifell. l. 1. C. quando princ. act. crim. præiud. Vlpian. cap. Inst. 3. Vifellia tamen vbique legitur, **B** mendose: cum Vifelliorum familia nota sit, cuius erat C. Vifellius Varro, Ciceronis consobrinus, vt constat ex Bruto.

De Iure Patronatus extat lex Pappia, quam tulit M. Pappius Mutilus Coss. cum Q. *Pappia* Poppæo 11. Augusti temporibus. Vt ex bonis eius, qui n. s. centum millium patrimonium *lex.* reliquerat, & pauciores quam tres liberos habebat, siue is testamento facta, siue intestatus mortuus erat, virilis pars patrono deberetur. Itaque cum vnum quidem filium hæredem reliquerat libertus, perinde pars media debebatur patrono, ac si is sine vlllo filio, filiave intestatus decessisset: cum verò duos duasve hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus. Item: Vt libertus, qui duos liberos in potestate haberet, operarum obligatione liberaretur. Iustinianus §. 1. de success. libert. Et in Pandect. sub tit. de bon. libert. aliisque locis compluribus.

De Iure connubiorum, & maritandis ordinibus.

C A P. X V I.

DE hac etiam parte perpauca leges extant. Memoratur de iure connubiorum Canuleia, quam tulit C. Canuleius Trib. pleb. M. Genutio Augurino, C. Curtio Philone Coss. anno cccclxx. Vt plebi cum Patribus connubiorum ius esset. Tulit autem hanc aduersus legem XII. Tabularum, qua cautum erat, Ne liceret Patriciis coniungi connubio cum Plebeiis. Augustinus li. 3. de ciuitate Dei, cap. 17. Liuius lib. 4.

De maritandis ordinibus Iulia & Pappia Poppæa agunt. Iuliam tulit C. Octavius Augustus. Ne cœlibes, nisi qui genere essent proximi, quicquam ex testamento civis Rom. caperent, neve orbi plus quam dimidium eorum, quæ relicta essent. Hoc ex Eusebio, Nicephoro, & Sozomeno, & l. 1. C. de infir. pœn. cœlib. Ne coniux coniugis testamento nisi decimam relictorum partem caperet, fiscus reliquas nouem. Vlpianus cap. Instit. 15. l. 1. C. de his qui se def. lib. 10. l. 2. C. de infir. pœn. cœlib. Fœminis, inquit Vlp. Lex Iulia à morte viri anni tribuit vacationem: à diuortio sex mensium. Lex autem Pappia, à morte viri, triennij: à repudio, anni & sex mensium. Vlpianus c. 14. Suetonium in Augusto. Vt priori ex Consulibus fasces sumendi potestas esset, qui plures liberos, quam collega, aut in sua potestate haberet, aut bello amisisset: sed si par utriusque numerus liberorum esset, maritus, aut qui in numero maritorum est, præferretur: si verò ambo & mariti & patres totidem liberorum sunt, tum ille pristinus honos instauraretur, & qui maior natu esset, prior fasces sumeret. Agellius lib. 2. c. 15. Vt si libera ab inuito patrono diuerteret, alij nubere inuito patrono non posset. Vt iusurandum quod liberto impositum est, ne vxorem duceret, ei remitteretur. l. 6. §. 3. de iure pat. l. j. ff. vnde vir & vxor.

E Ne qui Senator esset, quive filius, nepos, pronepúsve ex filio, vel ex filia natus, cuius eorum esset sponsam, vxoremve, sciens, dolo malo haberet libertinam, aut eam, quæ ipsa, cuiusve pater, materve artem ludicram faceret, fecissetve, neve Senatoris filia, neptisve ex filio, pronepúsve ex nepote, filio nato, nata libertinis, eive qui ipse, cuiusve pater, materve artem ludicram faceret, fecissetve, sponsa nuptave sciens dolo malo esset. Eleganter hoc caput explicat Barnabas Brissonius libro de iure connubiorum.

F Item, ne qui Senator ex numero corpore quæstum facientium vxorem duceret. Cæteri autem ingenui prohiberentur ducere lenam, à lenone, lenave manumissam, & in adulterio deprehensam, & iudicio publico damnatam, & quæ artem ludicram fecisset. Paulus l. 44. ff. de ritu nupt. Marrianus autem in l. 19. eod. scribit, cap. 35. fuisse, vt qui liberos, quos habent in potestate, iniuria prohibuissent vxores ducere, vel nubere, à Magistratibus cogerentur in matrimonium collocare & dotare. Vt Patriciis liceret libertinas vxores ducere: præterquam si Senatores, Senatorumve liberi essent. Ne qua sponsa

lia rata essent, nisi statim exacto biennio nuptiæ fierent: hoc est, ne puellæ decem annis minores ducerentur, quarum annus ætatis duodecimis maturus coniugio habebatur. Zonaras libro II. Hæc autem lex in libris Iurisconsultorum interdum Iulia tantum, interdum Pappia, interdum Iulia Pappia, interdum Pappia Poppæa dicitur.

Pappia Poppæa tum eadem illa, quæ lex Iulia continet, habuit, tum verò etiam hæc: Vt ne quinquaginta annis minor sexagenario nuberet: aut vir hac ætate iunior quinquagenariam fœminam duceret in uxorem. Vt patronis, qui ius trium liberorum haberent, contra tabulas testamenti liberti, aut ab intestato contra suos hæredes non naturales bonorum possessio daretur. Vt patronæ ingenuæ duobus liberis honoratæ, libertinæ tribus, idem iuris daretur, quod Patronis ex edicto. Vt liberis ingenuæ trium liberorum iure honoratæ, idem iuris quod ipsi patronæ tribueretur. Vt omnibus ingenuis, præter Senatores, eorumque liberos, uxores libertinas habere liceret. Tulere eam M. Pappius Mutilus, Q. Poppæus secundus Coss. suff. Augusto Imperatore. Tacitus libro tertio Iurisconsulti sub titulo de ritu nupt. de vulg. substit. de iure patron. & aliis locis innumeris. Vlpianus cap. Instit. 14. & 29. Dio lib. 56.

De Tutelis.

CAP. XVII.

Sequuntur leges de tutelis, quarum quatuor reperiuntur, Atilia, Lætoria, Iulia, Titia, & Claudia. Atilia hæc fuit, ut mulieribus & pupillis tutores non habentibus à Prætoribus & maiore parte Tribunorum plebis darentur. Quando lata hæc lex sit, non certò constat. Sigonius libro I. de Antiquo iure ciuim Romanorum, coniectura ductus scribit, videri sibi latam eam esse ante Sp. Posthumij Albinij, & Q. Marcij Philippi Cõsularum, qui incidit in annum 101. xv. Meminit huius legis Vlpianus titulo II. vbi addit, tutores Atilia lege datos, Atilianos dici. Meminit & Lilius libro 39. Hæc tamen postea à Claudio Imperatore abrogata fuisse videtur, cum scribar Suetonius, sanxisse Claudium, ut Consules pupillis vtriusque sexus tutores darent, quod vicissim ab Antonino Philosopho sublatum refert Capitolinus, ab eoque Prætorum tutelarem institutum.

Cæterum cum Atilia lex tantum Romæ locum haberet, lata est postea Iulia Titia, ut etiam Provinciarum Præsides mulieribus, pupillisve tutores non habentibus, tutores darent. Iustinianus Institutionibus de Atilianis tutoribus, & Vlpian. c. Instit. II.

Lætoria fuit, ut iis qui furiosi, vel prodigi essent, curatores darentur, qui eos circumscriptissent, iudicio publico tenerentur. Meminerunt eius Cic. lib. 3. Offic. lib. 3. de Natura Deorum, Iul. Capitolinus in M. Antonino Philosopho, Suetonius in 4. Prætorum apud Priscianum libro 8.

Claudia à C. Claudio Imperatore lata est, ut ne agnati mulierum tutelam legitimam recipere cogentur. Vlpianus tit. 2. Instit. & Imperator l. 3. C. de legitimis tutoribus. Tantum de tutelis, plura de iis habebimus in XII. Tabularum fragmentis.

De Testamentis, hæredibus, & legatis.

CAP. VIII.

Dicemus nunc de testamentis, de quibus aliquot leges hodie extant, ut Furia, Voconia, Falcidia, Cornelia, Iunia Velleia, Iulia tres & Pappia.

Furiam tulit C. Furius Tribunus plebis: Ne cui, nisi manu isfforis cognato, certis que aliis personis supra mille asses legare, mortisve causa donare liceret: quod si quis maiorem summam sibi legatam accepisset, redderet. Theophilus Insti. de legatis. Lata est autem, ut ait Iustinianus, legis XII. Tabul. coercendæ causa, qua uti quisque legasset suæ rei, ita ius erat. Cicero pro Balbo, & Verrina 3. Iustinianus de lege Falcidia, Vlpianus ca. Instit. I. & 28. vbi min us quam perfectam esse dicit, quod veter aliquid fieri, & si factum sit, non rescindat. Ad hanc etiam videtur respexisse Pomponius l. 120. de verbo. signifi.

Voconiam de mulierum hæreditatibus tulit Q. Voconius Saxa Tribunus plebis, Q. Marcio Philippo XI. Cneo Seruilio Capione Coss. anno 101. c. CIV. Ne qui census esset, virginem, neve mulierem supra quadrantem suorum bonorum, hæredem institueret, plusve cuiquam legaret, quam ad hæredem, hæredesve perueniret. Ne fœminæ vltra confangineos ab intestato succederent. Cicero Verrina 3. de Senectute, lib. 2. de Finibus, Dio lib. 56. Agellius libro 7. c. 3. & libro 17. cap. 5. Augustinus lib. 3. de ciuitate Dei, Florus Epitoma 41. vbi Volumnius legitur, pro Voconius Paulus lib. 4. Sentent. Extat autem declamatio Quintiliani 264. in qua hæc lex proponitur: Ne liceat mulieri nisi dimidiã partem

Pappia
Poppæa
lex.Atilia
lex.Iulia Ti-
tia lex.Lætoria
lex.Claudia
lex.Furia
lex.Voconia
lex.

A partem bonorum relinquere. Verum ea lex ad scholasticas exercitationes facta, & accommodata fuisse videtur, vt ex Dione constat.

Falcidiam tulit Publi. Falcidius Tribunus plebis, Cn. Domitio Caluino 11. C. Asinio Pollione Cōsulibus, anno 106 C. XI 11. cuius hæc capita à Iuriconsultis memorantur: Qui ciues Romani sunt, qui eorum post hæc legem rogatam testamentum facere volet, ius, potestâque esto, vt hac lege licebit. Quicumque ciuis Romanus post hanc legem rogatâ testamentum facies, is quantam cuique ciui Romano pecuniam iure publico dare, legare voler, ius potestâque esto, dum ita detur, legetur, vt ne minùs, quàm quartam partem hereditatis ex eo testamento hæredes capiant. Eis quibus iam datum legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto: isque hæres, qui eam pecuniam dare iussus, damnatûve erit, eam pecuniam debeto dare, qua damnatus est. Si quis aliter, quàm hac lege liceat, pecuniam dederit, legauerit, hæredi quartam partem eius pecuniæ, quæ data, legata erit, ex eo testamento retinere liceto. Paulus l. i. ff. ad leg. Falcid. Eusebius in Chronicis, qui tamen latam fuisse scribit, vt quarta pars tum demùm hæredibus superesset, si quatuor, aut minùs essent: quod in Iuriconsult. libris nusquàm reperias: tum & huius hæc verba refert Dio libro 48. Vt hæres quartam partem bonorum sibi relictorum, si grauiter oneratus sit legatis, accipiat: cætera legataris relinquat.

Falcidia
lex.

Corneliam tulit L. Cornelius Sulla Felix, Dictator & Consul, cum Q. Metello Pio Balearico, anno Urbis conditæ 106 C. LXXII. Vt eorum testamenta, quæ in hostium potestate essent, perinde rata essent, ac si hi, qui ex fecissent, in hostium potestatem nõ peruenissent, & hæreditas ex his eodem modo ad vnumquemque pertineret. Iulianus lib. 12. ff. qui testam. fac. poss. Vlpianus capite Instit. 23. Iauolenus in l. 15. de iniust. rupt. Atque ex hac lege inducta fictio est, vt qui captus apud hostes decederet, mortuus eodem momento, quo captus esset, putaretur. Eiusdem legis caput opinatur illud fuisse Hotomanus, quod in edicto Verris significatur apud Ciceronem libro Accusationum primo: Non minùs multis signis, quàm è lege oporteat, cautumque de numero testium, quos in testamentis adhiberi oporteret, fuisse.

Cornelia
lex.

Iunia Velleia sequitur, Vt qui testamentum faceret, omnem virilis sexus, qui ei suus hæres futurus erit, cum nascetur, instituendi, exheredandique potestatem haberet, etiam si viuo testatore nasceretur. Item, Vt si quis ex suis hæredibus suis hæres esse desineret, liberi eius, & cæteri in locum suorum sui hæredes succederent. Scæuola l. Gallus. 20. de liberis & posthumis. Paulus Manutius eam sic recitat, Vt qui testamentum faceret, omnes eos virilis sexus necessariò instituere hæredes, qui, cum nascerentur, ei hæredes sui futuri essent, eorumque in locum liberi succederent, qui nisi instituti essent, aut si exheredati, ad exemplum posthumorum essent, testamentum non valeret. Duplex itaque in hac lege caput fuit, primum, vt mortuo filio, nepotes nondum nati possint institui. Item, vt viuente filio nascituri nepotes possint institui, si, auo viuente, & mortuo filio nascatur: ne facti sui, cum nascerentur, si se præteritos inuenerint, rumpant testamentum. Altero capite cautum est, vt nepotes iam nati, viuente filio, ab auo hæredes instituantur, vel nominatim exheredentur, ne fortè mortuo post testamentum filio, facti sui hæredes, ad exemplum posthumorum testamentum infirmum. Cuiacius pro Iunia, Iulia legendum censet, corruptèque vbi huius sit mentio, Iunia scriptum esse ad l. Gallus. ff. eo d. notat.

Iunia Velleia
lex.

Extant etiam tres leges Iuliæ, de testamentis, quarum vna dicitur Iulia, de vicefima; altera Iulia Caducaria; tertia Iulia Miscella.

Iuliæ de vicefima hæc fuerunt capita: vt quæ hæreditates, legata, & donationes mortis causa ad alienos, aut locupletes peruenirent, earum pars vicefima ad fiscum pertineret.

Iulia Lex
de vicefima.

Vt testamenta in municipiis, coloniis, oppidis, Præfectura, vico, castello, conciliabulo facta, in foro, vel basilica, præsentibus testibus, vel honestis viris, inter horam secundam & decimam diei recitentur, exemplòque sublato, ab iisdem rursus Magistratibus obsignato, quorum præsentia constat apertum.

Vt testamentum statim post mortem testatoris aperiatur: hoc est, à præsentibus intra triduum vel quinque dies: ab absentibus quoque intra eos dies, cum superueniant.

Vt testes vel maxima pars eorum adhibeantur, qui signauerint testamentum, ita vt agnitis signis, rupto licio aperiatur, & recitetur: atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in Archiuum redigatur, vt si quando exemplum

eius interciderit, sic vnde peti possit. Dio libro 38. & Paulus Sentent. lib. 4. tit. 6.

Iulia Caducaria lex. Iulia Caducaria hæc duo capita fuerunt: Vt si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit: aut sit quidem, sed ius suum omiserit, bona publicentur. Vlpianus cap. Institutionum 28. Idem l. 4. §. eod. ff. de fideic. lib. Quare etsi caducariis legibus bona delata sint, idem erit probandum. Sic enim locum hunc nobis restituit Cuiacius. Eandem legem Iuliam significat Iulianus l. 96. §. 1. de legat. & fideic. lib. 1. Quoties lege Iulia bona vacantia ad fiscum pertinent, & legata & fideicommissa præstantur.

Iulia Miscella lex. Iulia Miscella fuit, vt coniugi superstiti legatum sibi à demortuo ea lege, ne iterum nubere, ita capere ius esset, si intra annum (luctui nondum erat præfixus annus) iuraret, se liberorum quærendorum causa velle nubere. Iustinianus in tractatu de interdicta viduitate, & lege Iulia Miscella tollenda libro Cod. 6. tit. 40. & Nouella Constit. 22. vbi Iulium Miscellam huius legis auctorem nominat. Alij tamen Miscellam maluit dictam, quòd id legis Iulie caput tam ad virum quàm fœminam pertinebat. De hac lege Barnabas Briffonius libro 3. Selectarum ex Iure ciuili antiquitarum, capite 3. vbi & hoc addit, ei legi Iustinianum, quod ad iusiurandum attinet, obrogasse. Eò enim legem hanc ait per interpretationem Prudentium productam fuisse, vt omnes inde conditiones, quæ liberam auferant nuptiarum contrahendam potestatem, legatariis remittantur, quasi nullam fieri nuptiis moram oportere lex senserit.

Pappia decimaria lex. Reliqua est Pappia decimaria, cuius hæc sententia fuit: Vt vir & vxor, nullis ex eo matrimonio extantibus liberis, decimam ex testamento matrimonij nomine capere possint. Si verò extant liberi ex alio matrimonio, pro vnoquoque ex liberis aliam decimam, & pro communi filio post nonum diem amisso aliam: pro duobus post nonum diem amissis duas: quod explicat Vlpianus in fragment. tit. 15. & tit. Vi Cuiacium Obseruat. libro 3. cap. 12. Alludit ad hanc legem Tertullianus libro 1. ad vxorem. Hæc itaque de testamentis leges ex veteribus adhuc extant, quarum prolixam explicationem nemo à me expectet, cum id ad Iurisconsultos pertineat.

Glicia lex. Solet hic quoque mentio fieri legis Glicie, de ratione inducendæ querelæ inofficiosi testamenti, de qua tamen cum nihil certi habeatur, non est, vt multa afferam. Si qui volunt, possunt contrarias de ea disputationes legere Iacobi Cuiacij lib. 2. Obseruationum, cap. 21. & lib. 14. ac Iacobi Ræuardi libro singulari de auctoritate Prudentum, capite 12. Atque hæc de testamentis leges ex veteribus adhuc extant.

De Vscapionibus, Cessione bonorum, & Furtis.

CAP. XIX.

DE testamentis diximus, persequamur nunc alias leges, quæ ad ius priuatum pertinent, quales sunt de Vscapionibus, Cessione bonorum, & Furtis.

Atinia lex. De Vscapionibus extat lex Atinia, qua cautum fuit, vt, quod surreptum esset, eius rei æterna auctoritas esset: nisi si in eius, cui surreptum esset, potestatem reuertisset. Meminit eius Agellius libro 17. capite 7. Paulus l. 4. §. ff. de vsurpat. Iulianus l. 33. eiusdem tituli, & Cicero Verina 3.

Iulia Plautia lex. Extat & Iulia Plautia, ab Octauio Augusto lata: Ne res vi possessas vscapere vllò tempore liceret. Iustinianus de vscap. lib. 1. Instit.

Iulia lex. De Cessione bonorum eiusdem Augusti Iulia memoratur: Vt qui sine dolo suo malo, æri alieno satisfacere non posset, bonis suis cedendo liberaretur. l. 4. C. qui bon. ced. poss. & in C. Theo. li. 4. tit. qui bonis ex lege Iulia cedere possint.

Hostilia lex. De Furtis Aulus Hostilius Mancinus Consul cum Aulo Atilio Serrano, anno 1090. legem tulit: Vt furti agere liceret eorum nomine, qui apud hostes essent, aut Reipublicæ causa absentes, quæ in eorum cuius tutela essent. Iustinianus de iis, per quos ag. poss. Hinc illæ Hostilianæ actiones, id est, formulæ apud Ciceronem libro de Oratore 1. vbi de militis testamento agitur. Plura de furtis infra in fragmentis XII. Tabularum habebimus.

De re Nummaria, & Fœnore.

CAP. XX.

DICENDUM nobis nunc est de re Nummaria & Fœnore, quid de iis Romani statuerint. Ac de re nummaria quidem quatuor reperiuntur leges, Papiria, Livia, Clodia, Maria.

Papiria Papiria lege cautum fuit, Vt asses qui vnciales erant, semunciales fierent. Tulit eam,

vti cenfer Hotomannus, C. Papirius Carbo Tribunus plebis, L. Cornelio Scipione, C. Læ-
lio Nepote, Coss. anno 10 L X I I I. Plinius libro 33. cap. 3.

Liuiã autem à M. Liuiio Druso Tribuno plebis, anno 10 CXXXII. Cn. Domitio Ahe-
nobarbo, C. Fannio Strabone, Coss. lata fuit, Vt octaua æris pars argento misceretur.

Clodia vel Claudia fuit, Vt victoriatus nummus, qui ex Illyrico aduectus, mercis loco
habebatur, Romæ percuteretur: & eadem victoriæ nota obsignaretur. Plinius lib. 33.
cap. 3.

His addatur etiam lex Maria, quam tulit M. Marius Gratiadianus Prætor, L. Sulla Di-
ctatore, anno 10 C L X X I I. Vt nummi, certa tum excogitata ratione probarentur. Iacta-
batur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo scire posset, quid haberet. Cicero lib.
3. Offic. Plinius lib. 33. cap. 9.

Cæterum vt melius intelligantur superiores de re nummaria leges, non absurdum e-
rit, si integrum Plinij locum, vbi legum illarum meminit, adscribam. Sic autem is libro
33. capite 3. Populus Romanus, argento quidem signato ante Pyrrhum Regem deuictum
vltus est. Libralis, vnde etiam nunc libella dicitur, & dupondius appendebatur assis: qua-
re æris grauis pœna dicta. Seruius Rex primus signauit æs, antea rudi vsus Romæ Re-
meus tradit. Signatum est nota pecudum, vnde & pecunia appellata. Maximus census ex
m. assium fuit illo Rege. Et ideo hæc prima classis. Argentum signatum est anno Vrbs
C D X X C V. Q. Ogulnio, C. Fabio Coss. quinque annis ante primum bellum Punicum. Et
placuit denarius pro decem libris æris: quinarius, pro quinque: sestertium pro dupondio,
ac semisse. Libra autem pondus æris imminutum bello Punico primo, cum impensis
Respublica non sufficeret: constitutumque vt asses sextantario pondere ferirentur. Ita
quinque pars facta lucri, dissolutumque æs alienum. Nota æris fuit ex altera parte Ia-
nus geminus, ex altera rostrum nauis: in triente verò, & quadrante, rates. Quadrans an-
tea trientis vocatus à tribus vnciis. Postea Annibale vrgente, Q. Fabio Maximo Dicta-
tore, asses vnciales facti, placuitque; denarium xvi. assibus permutari, quinarium octonis,
sestertium quaternis. Ita Respublica dimidium lucrata est. In militari tamen stipendio
semper denarius pro decem assibus datus. Nota argenti fuere, bigæ, atque quadrigæ, &
deinde bigati, quadrigatique dicti. Mox lege Papiriana semunciales asses facti. Liuius
Drusus in Tribunatu plebis octauam partem æris argento miscuit. Qui nunc victoriatus
appellatur, lege Clodia percussus est. Antea enim hic nummus ex Illyrico aduectus, mer-
cis loco habebatur. Est autem signatus Victoria, & inde nomen. Aureus nummus post
annum L X I I. percussus est, quàm argenteus, ita vt scrupulum valeret sestertiis vicenis,
quod efficit, in libras ratione sestertiorum, qui tunc erant sestertios 10000. Post hæc pla-
cuit x L. M. sed signati ex auri libris, paulatimque; principes imminuere pondus, minutif-
simus verò ad x L v. M. Hactenus Plinius.

A Legibus nummaris ad fœnecres accedemus, quarum hæc extant, Licinia, Genutia,
Duillia Mœnia, Sempronina, Valeria, Sulpitia, Gabinia, Iulia, & Claudia.

Licinia hæc fuit, Vt deducto eo de capite, quod vsuris pernumeratum esset, id quod
superesset, triennio æquis portionibus persolueretur. Tulit eam C. Licinius Stolo Tri-
bunus plebis, Sp. Furio medullino, P. Clælio Siculo, & c. Tribunis militum Coss. anno
C C C L X X V I. Liuius lib. 6.

Est & alia Licinia de Fœnore, à L. Licinio Lucullo Asiæ Proconsule, ante Ciceronis
Consulatum lata, ad leuandam ære alieno Prouinciã: Ne scilicet supra centesimam iu-
re fœnoris solueretur: Ne maiores essent vsuræ, quàm quibus veteri iure pecuniæ antea
credebantur: Ne creditoribus à debitore fœnoris nomine plus omninò liceret accipere,
quàm quanta fructuum creditoris quarta pars esset.

Duillia Mœnia à M. Duillio, L. Mœnio Tribunis plebis, C. Marcio Rutilo, Cn. Manlio
Capitolino Imperioisso II. Consulibus, anno C C X C V I. lata est. Vt fœnus ne maius vnciario
exerceretur. Liu. li. 7. Tac. tamen li. 6. annalium. Fœnus vnciarium XII. Tabularum legi-
bus constitutum, fuisse tradit. Fuit igitur hæc repetitio legis XII. Tabularum anno Vrbs
C D V I. C. Plautio Ypsæo, T. Manlio Imperioisso Torquato, Coss. lex semunciarum fœnoris à
Tribunis plebis lata est. Liuius li. 7. Tacitus li. 6. Annalium.

Paulò post, anno C D X I. C. Marcio Rutilo IV. Q. Scruilio Coss. L. Genutius Tribunus
plebis legem tulit, ne fœnerare liceret, Liuius libro 7.

Atque hæc quidem in Vrbe obseruabantur. Cæterum eum essent lucri cupidi, qui no-
mina in socios, quod ij non tenerentur iis legibus, transcriberent, legem tulit M. Sem-
pronius Tribunus plebis, anno 10 L X. L. Cornelio Merula, Q. Minutio Thermo Coss.

Liuiã
lex.Clodia
vel Clau-
dia lex.Maria
lex.Lici-
nia
lex.Alia Li-
ciniã
lex.Duillia
Mœnia
lex.Genutia
lex.
Sæpronina
lex.

Vt cum focis ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuibus Romanis esset. *Liuius libro 35. Cicero libro 2. de Officiis.*

*Valeria
lex.*

Anno 10 C L X V I. L. Valerius Flaccus II. Consul, cum L. Cornelio Cinna II. in Marij demortui locum suffectus, tulit: Vt creditoribus quadrans solueretur: hoc est, Vt terni numeri pro centenis in anno penderentur. Vell. Paterculus lib. 2. qui tamen hoc factum vt iniustum reprehendit.

*Cæcilia
Gabinia
lex.*

Cæcilia Gabinia lex ab Aul. Gabinio Tribuno plebis, L. Merello, Q. Marcio Rege Coss. anno 10 C X X V. lata est: Ne ius diceretur de iis pecuniis, quæ versura facta essent, suptræ: Ne scilicet Prouinciales homines à Romanis exhaurirerunt: Ne grauior vsura quam centesima exigeretur. Sed & præter amissam sortem certam pœnam sanciebat Cic. lib. 6. Epistol. ad Atticum.

Quod de C. Iulio Cæsare Suetonius, & ipse Cæsar libro 3. Comment. de Bello ciuili, memoriæ produnt, Cæsarem, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituisse, vt debitores creditoribus satisfacerent per æstimationem possessionum ab arbitris ad hoc datis factam, quanti quasque ante ciuile bellum comparassent, deducta summa æris alieni, si quid vsuræ nomine numeratum aut per scriptum fuisset: qua conditione quartam ferè crediti deperiisse aiunt, nescio an ad legem aliquam sic referendum, quod aliquibus placere video, qui etiam ex Tacito afferunt, eadem lege cautum fuisse, de modo credendi, possidendi que intra Italiam. Locum Taciti cum & superiorum legum mentionem habeat, integrum adscribam. Sic igitur is libro 6. Annalium (quemadmodum Iustus Lipsius recensuit) scribit: Interea magna vis accusatorum in eos irrupit, qui pecunias sœnore auctitabant, aduersum legem Dictatoris Cæsaris, qua de modo credendi, possidendi que, intra Italiam cauetur, omissa olim, qua priuato vsui bonum publicum postponitur. Sanè vetus Vrbi sœnebre malum, & seditio-num, discordiarumque creberrima causa, eoque cohibebatur antiquis quoque & minùs corruptis moribus. Nam primò XII. Tabulis sanctum, ne quis vnciario sœnore amplius exerceret, cum antea ex libidine locupletium ageretur: dein rogatione tribunitia ad fœmencias redacta. Postremò verita versura, multisque plebiscitis obuiam itum fraudibus, quæ toties represæ, miras per artes rursus oriebantur. Hactenus Tacitus.

Iulia lex.

Memoratur & alia Iulia lex de Cessione bonorum, Vt qui sine dolo suo malo æri alieno satisfacere non posset, bonis suis cedendo liberaretur. l. 4. C. qui bon. ced. poss. & in C. Theod. lib. 4. tit. qui bonis ex lege Iulia cedere possint.

*Claudiam
lex.*

Claudiam tulit C. Claudius Cæsar, Ne creditores in mortem parentum pecunias filiis familiarium sœnori darent. Tacitus libro Annalium 2. quæ lex ab Atheniensibus desumpta est, quos similem habuisse legem ex Terentij Phormione discimus.

Referenda ad hanc classem etiam est lex Pætelia Papiria, quam tulere C. Pætelius Libo Visolus III. L. Papirius Mugillanus, Coss. anno C D X X V I I. Ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, & in compedibus, aut in neruo teneretur, pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Et ne quis in posterum neceretur. *Liuius libro 8 C. Manlius in Epistola ad Q. Marcium Quislem, apud Sallustium in Coniuratione Catilinæ. Tantum de re nummaria, & sœnore. Sequuntur leges de Iudicibus.*

De Iudicibus, Donis, & Muneribus.

C A P. XXI.

DE iudiciis iam dicturi, priùs eas leges recensēbimus, quæ de ipsis Iudicibus latæ fuerunt, tum quæ de iudiciis. Sunt autem de Iudicibus latæ istæ: Sempronia, Seruilia, Liua, Plautia, Cornelia, Aurelia, Pompeia, Iulia, Antonia. Iudicia primùm penes Senatum fuerunt, ex lege Romuli, de quo Dionysius Halicarnassæus scribit in hunc modum: Romulus, inquit, postquam discretui potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid virisque faciendum: Vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderent, secum Rempublicam administrarent, res vrbanas obirent: idque longo tempore etiam sub Consulibus seruatum, donec tandem C. Sempronius Gracchus Trib. pleb. Senatui iniquior, anno 10 C X X X. Q. Cæcilio Metello Balearico, T. Quintio Flaminio, Coss. legem tulit, quam paucis antè annis frater eius Tiberius ferre conatus erat: Vt iudicia, quæ semper antea penes Senatorium ordinem fuerant, ad solos Equites transferrentur. *Appianus libr. 1. de Bel. ciuili. Aconius in Diuinat. Velleius libr. 2. Tacitus libr. 12. Varro de Vita pop. Roman. apud Nonium, in voce Biceps.*

*Romuli
lex.*

*Sempronia
lex.*

- A Plutarchus in Græchis, Equites trecentos cum Senatoribus trecentis mixtos tradit, atque inter utrosque communicata iudicia, quod falsum est. Florus etiam Epit. 60. auctor est, lege Sempronia trecentos Senatores cum sexcentis Equitibus commixtos iudicasse: quod procul dubio ad legem Seruiliam pertinet, quam non multò post tulit Q. Seruilius Cæpio Consul, cum C. Atilio Serrano, anno 1061 XLVI. Vt iudicia, quæ lege Sempronia ad solos Equites translata erant, ordini Senatorio communicarentur: quæ tamen lex non multò post abrogata est. Tacitus libro 12. Annal. Cic. in 1. de Arte Rhetorica, lib. 2. de Oratore, in Bruto, in oratione pro Scauro, & ibidem Asconius. Fuit autem hac lege impar & minor numerus Senatorum, quàm Equitum. Nam paucis post annis M. Liuius Drusus Tribunus plebis, L. Marcio Philippo, Sex. Iul. Cæsare, Coss. anno Urbis
- B 1061 XLVI. tulit, Vt æqua ex parte iudicia penes Senatum, & Equestrem ordinem essent, id est, trecenti Equites, & trecenti Senatores. Asconius in Cornelianam, Cic. lib. 3. de Orat. Florus Epit. 71. Appian. lib. 1. de Bel. ciuil. sic scribit: M. Liuius Drusus Senatum quoque ac Equites tum maximè propter iudicia dissidentes inuicem conabatur conciliare: quæ cum nequireret Senatui palam restitueret, arte utrosq; aggressus est. Nam cum per id tempus propter crebras seditiones vix trecentorum exlerent numerum, promulgauit legem, vt ex Equestri ordine adderentur totidem, delectu optimorum habito, atque ex his omnibus in posterum Iudices legerentur: vtque causam dicere cogerentur suspecti de munerum corruptela: quod malum iam inter crimina haberi desierat: adeò frontem plerique perficuerant. Hactenus ille. Verùm nec hæc Liuia longæua fuit: nam L. Marius
- C Philippus Consul, Drusi inimicus, eodem anno obtinuit, vt Drusi leges tanquam contra auspicia lata, vno Senatusconsulto tollerentur, vt testatur Cic. li. 3. de Legib. Anno deinde elapsò, qui fuit secundus belli Italici, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. cum Equester ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit M. Plautius Siluanus Trib. plebis, Vt Tribus singulæ ex eo numero quinos denos suffragio crearent, qui eo anno iudicaret. Ex eo factum est, vt Senatores quoque in eo numero essent, & quidem etiam ex ipsa plebe. Cic. in oratione pro Cornelio, epistolis ad Attic. lib. 4. & Asconius in Cornelianam. Ex quo intelligitur, cum antè Equites soli iudicaret ccc. Tribus dedisse singulas Iudices xv. itaque cd. l. fuerunt: & iudicia inter tres ordines, Senatorium, Equestrem, & Plebeium communicata sunt.
- Plautiam legem secuta est Cornelia, quam tulit L. Cornelius Sulla Dictator & Consul 11. cum Q. Cæcilio Metello Pio, anno 1061 XLVII. Vt iudicia Equestri ordini adempta, in solum ordinem Senatorium transferrètur. Florus Epit. 89. Asconius in Diuinationem.
- Vndecim annis post legem L. Cornelij Sullæ, Aurelia lata est à L. Aurelio Cotta Prætor, anno 1061 CXXXIII. Cn. Pompeio Magno, M. Licinio Crasso, Coss. Vt iudicia, quæ penes solos Senatores erant, inter Senatores & Equestrem ordinem, & Tribunos Ærarios communicarentur. Cicero in Verrinis sæpe, Asconius in eisdem, in orationem pro Corlio, & in Pisonem, Florus Epitome 97. Velleius libro 2. vbi tamen Tribunos Ærarios non nominat.
- Secuta Vatinia est, quam tulit, vt opinatur Manutius, Publ. Vatinius Tribunus plebis, C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Consulibus, anno 1061 CXLV. Qua autem sententia fuerit, se nondum inuenire potuisse idem ait: existimare tamen popularem fuisse, cum Vatinius Senatum, Senatus illum vehementer oderit.
- Iulia lex à C. Iulio Cæsare Consule cum M. Bibulo, anno eodem lata est: Vt iudicia ad duo genera Iudicum redigerentur, Equestris ordinis, & Senatorij: Tribuni verò Ærarij, quod erat tertium, tolleretur. Suetonius in Cæsare. Meminit & Agellius libro 14. capite 2. Dio libro 43. Multa præterea huius legis capita fuerunt de ipsorum Iudicum ætate, dignitate & conditione, de forma & consuetudine iudiciorum publicorum & priuatorum: Quæ omnia in Antiquis Iuriconsultorum libris comprehensa opera Tribonianij aboliata sunt.
- Pompeia sequitur, quam tulit Cneus Pompeius Magnus 11. Coss. cum M. Licinio Crasso 11. anno 1061 CCLIX. Vt amplissimo ex censu, ex Centuriis, aliter quàm antè lecti Iudices, ex tribus tamen ordinibus, quibus Aurelia lege communicata erant iudicia, Senatorio scilicet, Equestri, & Tribunis Ærarij res iudicaret. Item, Vt quinque & septuaginta Iudices causas cognoscerent. Cicero in Pisonem, & in eandem Asconius.
- Vltima Antonia est, quam tulit M. Antonius Coss. cum C. Iulio Cæsare, anno 1061 CCCLX. Vt tertia Iudicum decuria è Centurionibus, Antesignanis, Alaudis, Manipularibus seret. Cicero Philip. 1. & 5. Suetonius in Augusto. Ex quo etiam intelligi potest, hanc

Seruilia
lex.

Livia lex.

Plautia
lex.Cornelia
lex.Aurelia
lex.Vatinia
lex.

Iulia lex.

Pompeia
lex.Antonia
lex.

non fuisse abrogatam, cum ille hostis iudicatus est, ut vult Zasius. Sic enim scribit: Ad tres Iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quæ ducenariorum vocaretur, iudicarentque de leuioribus summis.

*Pompeia
lex.*

Hactenus leges de Iudicibus recitauimus, de quibus prolixè Paulus Manutius libro de Legibus, & Franciscus Poletus lib. 3. Historiæ Fori Romani. Quibus adiciemus eam Pompeij legem, qua tulit, ut de iis, qui à secundo suo Consulatu ad hunc usque diem obrem iudicandam pecunias cepissent, quæstio constitueretur. Appianus lib. 2. de Bellis ciuilibus.

De iudiciis. CAP. XXII.

NON est dubium, si omnes, quæ à priscis Romanis latæ sunt leges, hodiè superessent, magnum earum numerum de iudiciis futurum esse. Verùm intercederunt ferè omnes. Quæ igitur adhuc extant, hoc capite recitabimus. Sunt autem tres, Pompeia, Iulia, & Iunia Petronia.

*Pompeia
lex.*

Pompeia à Cneo Pompeio Magno, Consule solo sine collega, anno Urbis MCCC. lata est: Ne reum in iudicio laudare liceret. Plutarchus in Pompeio, & Catone Vticensî. Valerius lib. 6. cap. 2.

Iulia lex.

Legem Iuliam iudiciariâ à C. Iulio Cæsare latâ, multa de forma iudiciorum publicorum priuatorumque continuisse, quæ à Triboniano abolita sint, diximus capite præcedenti. Fuit autem & alia Iulia lex ab Octauio Augusto Cæsare lata, quæ formam iudiciorum præscripsit, cuius hæc capita feruntur: Ut qui nomen alicuius deferrent, locum, annum, & mensẽ, quo crimen admissum erit, designent, l. 3. de accusat. Ne eodẽ tẽpore de duobus reis quis quereretur, nisi suarum iniuriarum causa, l. 12. eodem: Ne inuito denũcietur, ut testimonium dicat aduersus socerum, generum, vitricum, priuignum, sobrinum, sobrinam, sobrino natum, cõsue, qui priore gradu sint. Item, Ne liberto ipsius, liberorum eius, parentum, viri, vxoris: item patroni, patronæ, & ut ne patroni, patronæ aduersus liberos, neq; liberti aduersus patronum cogatur testimonium dicere, l. 4. ff. de testibus. Ut inter priuatos, qui in Iudicem consensisset, iurisdicundi, ei iudici potestas esset, l. 3. §. 1. ff. de iudiciis. Ne qui Iudex sit, arbitrium recipere eius rei, de qua Iudex est, nõne se promitti, iubeat. l. 9. ff. de arbitris. Ne minor annis viginti iudicare cogatur, l. cum lege. 41. ff. de arbitris. Ut Saturnalibus triduo feriæ seruarietur Macrobius libro 1. capite 10. Eadem etiam latum opinatur Hotomanus, ut certus patronorum numerus esset. Meminit Aferonius in argumento orationis pro Scæuro. Et si quis reus accusator domum Iudicis ingrediatur, per legem Iuliam iudicariam in legem ambitus committit, l. 1. ff. de ambit. Item, Ne Iudices suo anno in alienas aedes ingrediatur. Dio lib. 54.

*Iunia Pe-
tronia lex.
Memmia
lex.*

Iuniam Petroniam tulere C. Iunius Cæsonius, Petronius Turpillianus, Coss. anno MCCCXIII. Ut si dissonantes pares Iudicum existerent sententiæ, pro libertate pronuncietur. Hermog. l. 24. ff. manumiss. His legibus subiiciemus eas, quæ de mulctis, item eam, quæ de donis & muneribus lata sunt.

De iudiciis etiam fuit lex Memmia, de Reis postulandis, qua latum fuit, ut eorum, qui Reipublica causa absissent, nomina ne inter reos reciperentur. Cic. in Vatiniam, Valer. Max. lib. 3. cap. 7.

*Lex de ca-
lumniato-
ribus.*

Item illa de Calumniatoribus: Ut Calumniatoribus pœna constituto iudicio imponeretur: cuius meminit Cicero pro Sex. Roscio. Papinianus lib. 13. de testibus, lib. 1. cap. 1. ad Senatusconsultum Turpillianum. Hac autem lege calumniatori in fronte imprimebatur litera, qua indicabatur calumniatum eum esse. Sic enim Cicero pro Sex. Roscio: Literam illam, cui vos eousque inimici estis, ut etiam calumnias oderitis, ita vehementer ad caput affigent, ut postea neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis, &c. Cæterum hanc legem, sicut & superiorem, quidam Memmiam, quidam Remmiam appellant. Paulus Manutius autem Commentariis in orationem pro Sex. Roscio, superiorem illam de reo euocando Memmiam: hanc ergo de Calumniatoribus Remmiam dictam sibi videri scribit. Pertinent ad hunc de iudiciis locum etiam leges, quæ de Mulctis, item quæ de Donis & muneribus latæ fuerunt.

*Ateria
Tarpeia
lex.*

De Mulctis primi legem tulere Sp. Tarpeius Montanus Capitolinus, Aul. Aterius Fontinalis Coss. anno CCXCIX. vnde & Ateria, & Tarpeia indifferenter dicitur: Ut omnibus Magistratibus mulctæ dicendæ ius esset, cum antea solis Coss. id liceret: Ut duas oues, triginta boues mulcta non excederet. Dionysius lib. 10. Agellius lib. 11. c. 1. & Festus

A in voce, Peculatus. Ad huius legis primum caput respexisse videtur Vlpian. l. vnica. ff. si quis ius dic. nõ obtem. dum ait: Omnibus Magistratibus secundum ius potestatis suę cõcessum est iurisdictione pœnali iudicio defendere.

Biennio põst anno, scilicet cccxi. P. Sextius Capitolinus, T. Menenius Lenatus Coss. *Sextia* legem tulerunt, vt oues decussi, boues centussi aestimarentur. Apud Festum, qui huius *Menenia* legis meminit, mendum esse videtur, quia priore loco ponit legem Meneniam Sextiam, *lex.* posteriore Tarpeiam, quasi Menenius ante Tarpeium & Aterium, Consul fuerit, quod falsum est. Vide Antonium Augustinum apud Festum, ad vocem, Peculatus.

B Fuisse quoque Papiriam Iuliam legem Consulare de modo mulctarum latam, ex Lino cognoscitur: verum qua sententia, non exprimitur. Atque tantum de mulctis. *Papiria*
Huc denique pertinet lex Cincia muneralis, siue de donis & muneribus, quã tulit M. *Iulia lex.*
Cincius Tribunus plebis, M. Cornelio Cethego P. Sempronio Tuditano Coss. anno *Cincia*
10XLIX. Ne quis ob causam orandam donum, munusve caperet. Liu. lib. 34. Tacitus li. *lex.*
14. Annalium, Cicero ad Atticum libro 1. item lib. 2. de Oratore, in Catonc. Hanc Festus muneralem à Plauto vocari scribit, his versibus:

*Neque muneralem legem, neque lononiam,
Rogata fuerit necne, flocci estimo.*

Fuerunt autem & alia quædam huius legis capita, vt, Ne plũs ducentis aureis donare liceret: extra quam si coniuñctis personis donaretur, quod eo amplius donatum esset, ratum non esset, argumento l. sancimus. C. de donat. Vlpianus cap. Instit. 1. l. 4. & l. 6. C. Theod. de donationibus. Item, Vt in donatione quibuscunque personis facta, mancipatio traditione adhiberetur, ff. l. 4. & l. 5. Verum ista propriè huc non pertinent.

C Hoc loco meminerunt, quidam ex Tacito libro 2. Annalium, & ex Aufonio legis Titia muneralis. Cũ verò ij loci de mendo suspecti sint, nihil amplius de ea habeo dicere, præsertim cũ etiam Iustus Lipsius in notis ad Tacitum affirmet in Vaticanis, duobus, & Farnesiano codice legi Cintiam, aut Cinthiam, non Titiam.

Atque has leges, quas de iure publico & priuato recitarem, habuimus. Sequitur vt de criminibus dicamus, quod faciemus capitibus sequentibus.

De criminibus publicis, & primũ de Maiestate.

C A P. XXIII.

D HActenus eas leges recitauimus, quæ de iure publico, & priuato latæ sunt: Restant illæ, quæ de criminibus loquuntur. Fuerunt autem crimina maleficia, quæ aut aduersus Rempublicam commissa sunt, aut populus Rom. aduersus Rempublicam commissa existimauit, atque iudicio legibus constituto, pœna vindicanda putauit: qualia sunt crimen Maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, vis publicæ feneratorum, veneficij, paricidij, falsi, adulterij, plagij. De his omnibus ordine dicemus, sumpto initio à crimine Maiestatis, quippe quod omnium fuit grauissimum & antiquissimum.

E Maiestas, inquit Vlpianus, est crimen illud, quod aduersus populum Romanum, aut securitatem eius committitur, id est, in quo læditur aut dignitas, aut securitas eius. Et pertinent ad hoc crimen omnia, quæcunque aut populo, aut Magistratibus eius directõis iniuriæ factæ sunt. Grauissimum autem inter Maiestatis crimina est crimen perduellionis, & sub illo tanquàm species sub genere continetur. Est autem perduellio, hostili animo aduersus Rempublicam, vel Principem animatum esse. Franciscus Hotomanus I. C. celeberrimus, quadruplicem inter Maiestatis & perduellionis crimina differentiam notat, quarum prima est, quod Maiestatis crimine tenentur ij, qui vel partem aliquam Reipublicæ læserunt; veluti, si quis duces hostium accepta pecunia liberauit, aut priuatus domi suæ hostium duces tenuit: aut si Magistratui quippiam pro sua potestate argenti aliquis officiat, veluti C. Cornelius, quem Cicero defendit. Perduellionis, autem crimen in eos cadit, qui summam Reipublicæ labefactare conati sunt. Altera differentia est, quod Maiestatis crimen in foro apud suum Prætorem pro tribunali, iudicio certa lege constituto, agebatur, vt ex Verr. 3. & 7. cognoscitur. Perduellio verò primis quidem temporibus à Duumviris data opera creatis, põst autem à populo Romano Comitibus Centuriatis in campo Martio cognoscebatur: quemadmodum ex oratione Ciceronis pro C. Rabirio perduellionis reo, in campo Martio habita, itẽmque ex Valerij Maximi libro 6. capite, satis planè constat. Tertia differentia est, quod Maiestatis crimen non morte, sed exilio mulctabatur: perduellionis verò damnatum carnifex in Urbem euocatus in crucem, Martio in campo fixam tollebat, quod ex eadem oratione cognoscitur, in

qua crucis mentio fit, & ex Dionis libro 37. vbi de hoc iudicio commemorat. **Quartam** A
 differentiam Vlpianus ostendit ff. l. vlt. de crim. Maiesta. vbi ait: Maiestatis imminuta
 crimen rei morte obliterari: Perduellionis autem in memoriam etiam post mortem dam-
 nari. Quomodo intelligendum Iustinianus Institutionibus §. 2. de publicis iudiciis,
 Publica, inquit, iudicia hæc sunt: Lex Iulia Maiestatis, quæ in eos, qui contra Im-
 peratorem vel Rempubicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cuius pœ-
 na animæ amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur, &c. Pla-
 ra de Maiestate alibi recitantur, nos hîc leges Romanorû, quæ de eo crimine latæ fue-
 runt, recensemus: inter quas, quæ quidem post duodecim Tabulas rogatæ sunt (de il-
 lis enim diximus antè) prima est **Gabinia**: Ne quis coitiones clandestinas conflaret: qui
 fecisset, capitali supplicio plecteretur. Sallustius in declamatione Porcij Latronis.

Post annum inde 10 c i v. leges quatuor de Maiestate latæ, Appuleia, Varia, Cornelia,
 & Iulia.

Appuleia Appuleiam tulit L. Appuleius Saturninus Tribunus plebis anno 10 c l i i. C. Mario v. M.
 Aquileio Coss. Hac lege C. Norbanus est postularus, quem M. Antonius Censorinus de-
 fendit, vt in 2. de Oratore scribit Cicero, ex quo apparet, hac lege vim in Vrbe ac seditionem
 vindicatum esse. Carolus Sigonius putat eadem etiam quæstionem de Maiesta-
 te perpetuam constitutam esse.

Valeria Legem Valeriam tulit Q. Valerius, propter obscurum ius ciuitatis Hybrida cogno-
 minatus, Tribunnus plebis anno 10 c l x i i. L. Marcio Philippo, Sex. Iulio Cæsare Coss. Vt
 quæreretur de iis, quorum opera, consiliove focij contra populum Romanû arma sum-
 pssissent. Cicero oratione pro Scuro, & pro Cornelio, & in eadem Asconius. Valerius
 Maximus lib. 8. cap. 6. Cicero Tuscul. 2. & in Bruto.

Cornelia Sequitur Cornelia, quam tulit L. Cornelius Sulla Felix Dictator anno 10 c l x x. cuius
 hæc capita apud scriptores dispersa leguntur: Prætor, qui ex hac lege quæret, de eo quæ-
 rito, qui intercessionem sustulerit, aut magistratui, quo minus munere suo fungatur,
 impedimento fuerit. Qui exercitum è Prouincia eduxerit, aut sua sponte bellum gesse-
 rit. Qui exercitum sollicitauerit. Qui ducibus hostium captis ignouerit, aut pecunia li-
 berauerit. Qui ducibus Prædonum captis ignouerit. Qui potestatem suam in admini-
 strando non defenderit. Qui cuius Romanus apud Regem externû versatus fuerit. Mu-
 lieris testimonium accipiat. Calumniatoribus nulla pœna sit. His damnatis pœna a-
 que, & ignis interdictio sit. Cicero in Pisonem, pro Cluentio, & epistolis ad Appium.
 Asconius in Cornelianam, & alij. Fuit & illud in hac lege, vt à quæstionibus vel cruen-
 tis nullius dignitas exciperetur. Ammianus Marcellinus libro 19. Hac lege populus Ro-
 manus vsque ad Cæsarem Dictatorem est vsus. Ius tulit, vt de vi & Maiestate damnatis
 aqua & igni interdiceretur. Cicero i. Philip.

Iulia lex Alia est Iulia, quam tulit C. Octavius Augustus, cuius mentio crebra in libris Iuris-
 consultorum occurrit. Eius hæc extant capita.

Prætor qui ex hac lege quæret, de eo quærito. Cuius opera dolo malo consilium ini-
 tum erit, quo obfides iniussu principis interciderent, quo armati homines cum telis
 lapidibusve in Vrbe sint, conueniantve aduersus Rempubicam, locaue occupentur, vt
 templa, quouè cæterus conuentus fiat, hominesve ad seditionem conuocentur: cuiusve
 opera, & consilio, dolo malo, consilium inutum erit, quo quis Magistratus populi Roma-
 ni, quive imperium, potestatemve habet, occidatur, quouè quis contra Rempubicam
 arma ferat, quive hostibus populi Romani nuntium, literasque miserit, signumve dederit,
 feceritve dolo malo, quo hostes populi Romani inuētur aduersus Rempubicam: quive mi-
 lites sollicitauerit, concitaueritve, quo seditio tumultusve aduersus Rempubicam fiat.

Item de eo, qui in bellis cesserit, aut arcem non tenuerit, aut castra concesserit.

Qui iniussu principis bellum gesserit, delectumve habuerit, exercitum, comparauerit,
 quive, cum ei in prouinciam successum esset, exercitum successori non tradiderit: quive
 imperium, exercitumve populi Romani deseruerit, quive priuatus pro potestate, F
 magistratusve quid sciens dolo malo gesserit, quive quid eorum, quæ supra scripta sunt,
 facere curauerit. Cuiusve dolo malo iureiurando quis adactus est, quo aduersus Rempu-
 blicam faciat: cuiusve dolo malo exercitus populi Romani in insidias deductus, hostibusve
 proditus erit, factumve dolo malo cuius dicitur, quo minus hostes in potestate popu-
 li Romani veniant, cuiusve opera dolo malo hostes populi Romani cōmeatu, armis, telis,
 equis, pecunia, aliave qua re adiuti erūt, vt ne ex amicis hostes populi Romani fiant, cu-
 iusve dolo malo factum erit, quo Rex extere nationis populo Romano minus obtem-
 peret:

Aperet: cuiusve opera dolo malo factum erit, quo magis obsides pecunia, iuramenta, hostibus populi Romani dentur aduersus Rempublicam.

Item de eo quærito, qui confessum in iudicio reum, & propter hoc in vincula coniectum emiseric. Item cuius ope, consilio, dolo malo, Prouincia, vel ciuitas hostibus prodita est. Qui statuas aut imagines Imperatoris iam consecratas confluauerint, aliudve quid simile admiserint. Qui famosos libellos scripserint. Famosi, qui ius accusandi non habent, ad hanc accusandi admittantur, itémque milites. Serui deferentes audiantur, & quidem dominos suos, & liberri patronos. Itémque mulieres accipiantur. Qui in réatu Maiestatis decesserit, nisi à successoribus purgetur, hæreditas fisco vindicetur. Qui ex alia causa legis Iuliæ Maiestatis reus est, quàm perduellionis, in mortis crimine liberetur.

B qui perduellionis, capite puniatur.

Collecta hæc sunt à Carolo Sigonio ex Vlpiano, Marciano, Scæuola, Venuleio, Modestino, Papiniano, Hermogeniano ff. ad legem Iuliam Maiestatis, Tacito libro I. Annañum, & Suetonio in Augusto. Ad hanc quoque legum de Maiestate classem referri non incommodè posse arbitror Memmiam de Iugurtha Romam euocando, & Mamiliam de Senatoribus à Iugurtha corruptis. Memmiam tulit Memmius Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione Nasica, L. Calpurnio Bestia Coss. anno 10 c x l i i. Vti L. Cassius Prætor ad Iugurtham mitteretur, eúmque interposita fide publica Romam duceret, quo faciliùs indicio Regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessébant, delicta pateferent, Sallustius de bello Iugurthino.

C Mamiliam tulit C. Mamilius Limetanus vel Limitanus Tribunus plebis, Sp. Posthumio Albino, Qu. Minutio Rufino Coss. anno 10 c x i v. Vti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha Senatus decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent: qui elephantos, quique perfugas tradidissent: item qui de pace, ut bello cum hostibus pactiones fecissent. Sallust. de bello Iugurthino. Tantùm de Maiestate.

De Adulterio.

C A P. XXIV.

SECVNDVM inter crimina iudiciorum publicorum locum dedimus adulterio, scuti ea in re, sicut in toto hoc libro, Iustinianum Imperatorem, qui & ipse in Institutionibus iudicia publica recensens, secundo loco adulterij mentionem facit. Habemus autem vnã tantùm de hoc crimine legem reliquam, Iuliam scilicet, quam tulit C. Octauius Augustus Imperator, cuius hæc capita hinc inde dispersa collegit Barnabas Brissonius I. C. eaque eleganti commentario explicauit. Nos capita legis hic referemus, explicatio è Brissonij commentario petatur. Sunt autem hæc:

Nequis posthac stuprum, adulterium facito sciens dolo malo. Qui stuprum, adulterium sciens dolo malo fecerit, in Insulam relegator. Patri, qui in potestate habet adulterum quemlibet, quem in filia deprehenderit, domi suæ, generiue sui occidere ius esto, dum vnã cum eo in continenti filiam occidat. Viro deprehensum domi suæ in vxore sua adulterum, qui leno fuerit, quive artem ludicram fecerit, vel in scenam saltandi, cantandive causa prodierit, iudiciove publico damnatus, neque in integrum restitutus erit, quive libertus eius mariti, vxorisve, patris, matris, filij, filix, vtriusque eorum fuerit, propriusve eorum, vel cum alio communis, quive seruus erit, occidere liceto. Qui eorũ aliqueum occiderit, vxorem sine mora dimittito. Viro adulterum cum vxore sua deprehensum, quem aut nolit, aut nõ liceat occidere, retinere per horas diurnas, nocturnasque non plus quàm viginti, testandæ eius rei gratia, vt vi sine fraude suo iure possit, liceto.

Viro patrique, qui in potestate habet, sexaginta dies vtiles ad accusandum dantur, intraque eos dies cuiuslibet præferuntor. Post eos dies patri, maritoque lapsos, extranei quilibet admittuntor. Ne quis inter reos eum, qui tunc sine detrectatione Reipublicæ causa aberit, refero. Minoribus xxv. annis adulterij accusare ne liceto. Si seruus adulterij accusetur, & questionem in eo haberi accusator postulet, iudices seruum æstimato: & quantum æstimauerint, tantam pecuniam & alterum tantum eum, qui nomen eius serui detulerit, ei ad quem ea res pertinet, dare iubento. Qui post maritum & patrem accusare possunt, si ad accusandum plures simul prosilierint, is cuius de ea re notio est, de iusto accusatore cõstituito. Reos adulterij matrem & fœminam ex eadem causa ne facito. Si mulier ante denunciacionem nupserit, qui accusare volet, ab adulterio incipito. Nec antè ad mulierem quisquam peruenito, quàm adulterum reum peregerit. Adultero absoluto, quæ nupsit, quãdiu nupta erit, aduersus omnes secura esto. Si vir, qui vxori

adulteræ repudium misit, vel extraneus quis mulieri, antequàm nuberet, adulterij se a- A
cturos denunciauerint, eaque post denunciationem nupserit, ab ea incipere accusare vo-
lenti ius esto. Si vidua sit, de cuius adulterio agitur, accusator liberum arbitrium, adul-
terum, vel adulteram, vtrum priùs velit, postulandi habeto. Qui donum suam præbue-
rit, vt stuprum, adulteriumve cum aliena matrefam. vel cum masculo fieret, sciens, hac
lege tenetur. Qui pro comperto stupro precium acceperit, quæstumve ex adulterio v-
xoris suæ fecerit, hac lege tenetur. Damnatam adulterij si quis sciens vxorem duxerit,
hac lege tenetur. Qui deprehensum in domo sua adulterum dimiserit, vxorémve in a-
dulterio deprehensam retinuerit, hac lege tenetur. Mulieri accusandæ sex menses v-
tiles dantur, postea accusare ne liceto. Adulterum, adulteramve post quinquennium
continuum quàm commissum esse adulterium dicetur, accusare ne liceto, eaque præ- B
scriptio adultero, adulteræque utilis esto. De seruis ancillisve eius, de quo, vel de qua
queretur, parentisve vtriusque eorum, qui eis ad vsum à parentibus dari sint, si accusa-
tor postulet, quæstionem habeto. Quæstioni reus, reavè, patronisve eorum, & is, qui cri-
men detulit, intersunt. Patronis interrogandi facultas esto. Seruus de quo quæstio ha-
bita fuerit, publicus esto. Si reus, vel rea absolui fuerint, seruorum damnnum iudices æ-
stimant: siue mortui fuerint, quantæ pecuniæ ante quæstionem fuerint: siue salui, quan-
tæ pecuniæ in his damnatum datum fuerit, factumve erit. Serui, qui quæstioni postulari
possunt, intra sexaginta dies ex die diuortij ne manumittuntur, néve alienantur. Adulte-
rij damnato, damnatæ testimonij dictio ne esto. Diuortia septemve in ciuibus Romanis
puberibus testibus adhibitis præter liberum eius, qui diuortium faciet, posthac faciunt. C
Aliter facta pro infectis habentur. Dotale prædium Italicum maritus inuita vxore ne
alienato, néve consentiente ea obligatõ.

Extant hæc capita apud Suetonium in Augusto, Tacitum libro secundo, ff. ad legem
Iuliam de adulterio, Paulum libro Sentent. secundo, capite vigesimo secundo, & Iusti-
nianum sub titul. quibus alien. licet.

Peducaæ
lex.

Scantinia
lex.

Ante hanc Iuliam legem de adulterio, mentio etiam fit legis Peducaæ de incestu, a-
pud Ciceronem libro tertio de Natura Deorum, & Scantiniæ de pueris impudicis, apud
Iuuenalẽ Satyra 2. Suetonium in Domitiano, Aufonium, Ciceronem Philippica 3. Hanc
tulit, vt Paulo Manutio placet. C. Statinius Aricinus, Tribunus plebis in eos, qui alienã
pudicitiam, sollicitassent, aut suam ipsi prostituissent, quibus pœnam irrogauit decem D
millia nummum. Meminit eius etiam Fabius Quintilianus libro quarto, capite
secundo, & libro septimo, capite 4. Cælius ad Ciceronem, libro octauo Epistolarum
ad Familiares, epistola 12. Valerius Maximus libro sexto, capite primo testatur, C. Scan-
tinium Capitolinum Tribunum plebis, quod filium M. Claudij Marcelli, Ædilis Curu-
lis de stupro appellasset, damnatum fuisse, id quod etiam Plutarchus in Marcelli vita
habet, à quo quidem hanc legem Scantiniam vocatam voluit, quod tamen haud videtur
verisimile. Hanc porrõ legem in suam Iuliam de adulterio & pudicitia retulit C. Octa-
uius Augustus, grauiori imposita pœna, teste Iustiniano libro 4. Institutionum, titulo de
iudiciis publicis. Vide & Læuinum Torrentium commentariis in Suetonium, in Augu-
sto, cap. 34. Elias Vinerus commentariis in Aufonium ait sibi nondum satis compertum E
esse, quæ & qualis lex Scantinia fuerit. Tantum de adulteriis.

De legibus inter sicarios, & legibus veneficij ac parricidij.

C A P. XXV.

C R I M E N inter sicarios dictum est, si ferro, aut telo cædes facta esset: veneficium, si
veneno: si parentibus, aut propinquis nex allata, parricidium. Sicarij à fica dicti.
Sicam ferreum cultrum fuisse, scribit Iustinianus libro quarto Institutionum. Qualis ve-
rõ gladij fuerit, docet Iosephus Antiquitatum Iudaicarum libro vigesimo. Sicarij, in-
quit, latrones sunt, cultellis vtentes, magnitudine similibus acinacibus Persicis, recuruis,
& similibus iis, quæ à Romanis sicæ dicuntur: vnde & qui latrocinantur, nomen sumpse- F
runt. Hi gladij breues erant, ita vt occultari sinu vestis possent, & facile nec opinantes
confodi, & maxime in turba possent. De crimine inter sicarios, & veneficij præter anti-
quas, quarum memoria oblitterata est, extat Cornelia lex, quam tulit Cornelius Sulla
Dictator anno 106 L X I I I. cuius hæc reperiuntur capita.

Cornelia
lex.

Iudex quæstionis cum iis Iudicibus, qui ei obuenerint, de eius capite quærito, qui ho-
mine occiderit, cuiusve dolo malo incendium factum erit, qui que hominis occiden-
di, furtiue faciendi causa cum telo ambulauerit. Iudex quæstionis, cum iis Iudicibus, qui
ei ob-

A ei obuenerint, de eius capite quærito, qui venenum malum hominis necandi causa fecit, fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit. Déque eius capite quærito, qui Tribunus militum legionibus quatuor primis, quive Quæstor, Tribunus plebis, Triumuir Capitalis, Triumuir agris dandis, assignandis, Consul, Dictator, Prætor, Magister Equitum, quive Magistratum habuerit, quive in Senatu sententiam dixit; dixerit: qui eorum coit, coierit; conuenit, conuenerit, consensit, consenserit, quo quis falsum iudicium profiteretur, vt quis innocens conueniretur, iudicio publico condemnaretur. Déque eius capite quærito, qui testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico iudicio rei capitalis damnaretur, quive Magistratus, Iudexque quæstionis ob capitalem causam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret. Qui contra hanc legem fecerit, is in Insulam deportetur, & bonis omnibus spoliatur. Marcianus ff. ad legem Corneliam de sicariis. Theophilus. Ea lege excepti erant, qui proscriptione Sullana ob relata ciuium Romanorum capita pecunias ex aratio acceperant. Suetonius in Cæsare. Eiusdem etiam hoc caput fuit, vt cum in consilium iri oporteret, Quæstor à reo quæreret, clam an palàm de se sententiam ferri vellet. Cicero pro Cluentio. Item, Vt, si quis domi suæ necatus erit, ei, qui seruos, qui ante quæstionem fugerint, peruestigabit, & indicarit, in singulos seruos, quos eius cædis conuicerit, quinos aureos ex bonis occisi: aut si inde redigi ea quantitas non possit, ex publico accipiat. Vt de his, qui ante quæstionem habitam fugerint, si aperto testamento liberi scripti inueniantur, iudicium inter sicarios fiat, ita vt è vinculis causam dicant, & conuicti perinde ac serui puniantur: & ei qui conuicerit, deni aurei præmij nomine dentur ex bonis dånati Caius l. 25. ff. ad S. C. Sillaniã. Huius legis meminit Seneca libro primo de Providentiã, & libro Declamat. tertio: item in ludo, quem de morte Claudij Cæsaris composuit.

De legibus Parricidij.

Parricidij nomine primùm cuiuscunque hominis cædem complexi sunt, teste Plutarcho: & Festus ait, Parricidam, siue, vt aliis placet, Parricidam non eum dictum fuisse, qui parentes, sed qui qualemcunque hominem occidisset. Quare veteres de Parricidio leges omnes in genere de cæde cuiuscunque hominis, non autem parentum loquuntur. Neminem enim prisca Romani tam nefarium esse arbitrabantur, qui parentibus necem inferret: quin etiam serò admodum Romæ tale facinus est patratum. Primam de iis, qui parentes occidissent, legem latam fuisse opinatur Carolus Sigonius cum, cum L. Hostius patrem interfecit, aliquantò post bellum Annibalis: quam legem ipse putat fuisse huiusmodi. Si quis parentes occiderit, aut verberauerit: ei damnato obuoluator os folliculo lupino, soleæ lignæ pedibus inducantur, & in carcerem ductus ibi sit tantisper, dum pareat culleus, in quem coniectus in profuentem præcipitetur. Coniecturam huius legis capite ex Liuij epitoma, Rhetoricis ad Herennium, & Plauto in Vidularia apud Noniũ. Hanc legem putat L. Corneliũ Sullam constituta publica quæstione, repetiisse, & confirmasse, nihil autem addidisse.

Secuta postea est Pompeia, quam tulit Cn. Pompeius Magnus Consul cum M. Crasso anno 106 ex CRTX. cuius hæc reperiuntur capita: Prætor, qui ex hac lege quæreret, de eius capite quærito, qui patrem, matrem, auum, auia, fratrem, sororẽ, patruelẽ, matuelẽ, patrum, auunculum, amitam, (materteram) consobrinum, consobrinam, vxorem, virũ, generum, socerum, vitricum (nouercam) priuignum, priuignam, patronum, patronam, occiderit. Cuiusve dolo malo id factum erit, siue conscius fuerit. Déque eius matris capite quærito, quæ filium, filiamve occiderit, & auĩ eius, qui nepotem occiderit, eiũsque qui emit venenum, vt patri daret, quamuis non potuerit dare. Is si confessus erit, virgis sanguineis verberatur, deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinæco, & vipera, & simia, deinde in mare profundum culleus iactetur. Marcianus, Modestinus de parricidiis, Iustinianus Institutionum libro 4. de iudiciis publicis, & alij.

De legibus falsi.

CAP. XXVI.

CRimen falsi latissimè patuit. Nam omnia, quæ falsò dicta, aut scripta, aut facta in alterius damnum essent, hoc nomine complexi sunt. De falso antiquæ fuere leges, sed certos non habuere Prætores. L. Cornelius Sulla Dictator & Consul cum Qu. Cæcilio Metello, anno 106 ex CLXXIII. relatis legibus certum etiam Prætorem huic crimini addidit, Cicerone teste. Ex eius lege de falso hæc capita extant:

Prætor qui ex hac lege quæreret, de eius capite quærito, qui testamentum amouerit, celauerit, eriperit, deleuerit, interleuerit, subiecerit, resignauerit: qui que testamentũ

falsum scripserit, signauerit, recitauerit dolo malo, cuiusve dolo malo id factum erit. Qui sibi legatum, fideicommissumque adscripserit. Qui nomine Prætoris literas falsas reddiderit, editumque falsum proposuerit. Deque eius capite quærito, qui ob falsas testationes facienda, festinoniave falsa iniuicem dicenda dolo malo coierit, quiq; Iudicem corruperit, corrupendumque curarit.

Deque eius capite quærito, qui nummos aureos partim raserit, partim tinxerit, vel sinxerit, qui in aurum vitij quid indiderit, qui argenteos nummos adulterinos flauerit, qui cum prohibere tale quid posset, non prohibuit. Qui nummos stanneos, plumbeos, emerit, viderit dolo malo, eique damnato aqua & igni interdicto. ff. ad legem Corneliæ de falso. Meminit eius & Cicero lib. 3. de Natura Deorû, & Suetonius in Augusto.

De legibus de vi. CAP. XXVII.

VIM dixerunt iniuriam, quæ inferebatur alicui, siue in vrbe, siue in agro, siue armatis hominibus, siue inermibus. De hac primis temporibus ferè iudicabant ex legibus de Maiestate, & de sicariis. Vltimis autem temporibus leges de ea latæ sunt.

Plautia
lex.

Plautia à P. Plautio Tribuno plebis lata est adiuuante Q. Lutatio Catulo Consule, cum M. Emilio Lepido anno 1061 xxv. cuius hæc videntur fuisse capita: Is, cuius hæc quæstio erit, de eius capite quærito, qui aduersus Rempublicam coniurauerit, insidias Senatui fecerit, Magistratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut seditionis causa loca superiora occuparit, alienasve ædes saxis, ignibus, aut ferro occuparit, deq; iis quotidie quærito. Itémque de eius capite quærito, qui possessorem de fundo hominibus armatis deiecerit dolo malo, aut armatis obiectis, vt inde profugeret, causã attulerit, prohibetóque, ne prædium, vnde deiectus possessor sit, vsu capiatur. Eis damnatis aqua & igni interdicto. Capita hæc collecta sunt à Carolo Sigonio ex iudiciis, quæ hac lege facta sunt, quorum memoria est apud Suetonium, Sallustium in oratione in Ciceronem, Dionem libro trigesimo nono, Ciceronem & alios. Et hac lege, inquit Sigonius, iudicia de vi omnia facta sunt vsque ad Cæsarem Dictatorem, eaque multa capita legis de sicariis, & de Maiestate comprehensa sunt.

Clodia
lex.

Memoratur & Clodia, quam tulit Pub. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Piso ne Cæsonino, A. Gabinio Consulibus anno 1021 cv. Vt de iis qui ciues Romanos sine iudicio populi, indictaque causa necassent, quæstio haberetur. Tulit autem ob Ciceronem & alios, à quibus necati erant Catilinarij, quamuis nominatim de Cicerone nullam faceret mentionem. Velleius lib. 2. Dio lib. 38. Cicero lib. 3. ad Atticum.

Pompeia
lex.

Cneus inde Pompeius in tertio Consulatu anno 1001 legem tulit de vi, qua nominatim cædem in Appia via factam, & incendium curiæ, & domum M. Lepidi Interregis oppugnatam comprehendit, & pœnam grauiorem, & formam iudicij breuiorem. Capita eius ab Hotomano hæc sunt collecta: Vt priusquam causa de vi ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum Iudices cõsignarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur, & coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina Iudicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postera die sortitio fieret vnus & xx. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irèt: tum ad dicendũ accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die iudicaretur: prius autem quam sententia fereretur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reuerterita vt numerus Iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & vnus. Asconius in Milonianæ argumento, Dio lib. 40. Cicero libro 4. de Finibus, & ad Atticum libro decimo, Cæsar libro tertio de Bello ciuili. Hanc legem in hunc numerum referri non debere Sigonius vult.

Iulia lex.

Post legem Pompeiam Iulia lata est à C. Julio Cæsare Dictatore, cuius tenuis memoria extat. Vnus enim tantum meminit Cicero, qui in prima in Antonium inquit, lege, quam Antonius Consul post mortem Cæsaris promulgarat, vt de vi damnati ad populum prouocarent, obrogari legi Cæsaris, quæ iubet ei, qui de vi damnatus sit, aqua & igni interdicti; quam pœnam non à Cæsare primùm irrogatam esse constat. Neque verò lex Antonij inter leges est referenda, quia tantum sit promulgata, non lata. Ita Carolus Sigonius.

Pedia
lex.

Postero autem anno Q. Peditus cum C. Octauius Consul legem tulit nominatim de Cæsaris interfectoibus, quæ siue de vi, siue de sicariis, siue de Maiestate dicatur, pro lege non est habenda, cum neque in vniuersum, neque in futurum sit lata. Huius meminit Velleius lib. 2.

Demum C. Cæsar Augustus leges tulit de vi publica, & de vi priuata. Publicam appellans, ut inquit Iustinianus, quæ armis: priuatam, quæ sine armis esset facta. Prioris legis hæc capita fuerunt.

Qui arma, tela domi suæ, agrorūve in villa præter usum venationis, vel itineris, vel navigationis coegerit præter ea, quæ quis promercij causa habuerit, hereditateve ei obuenerit. Qui turbæ, seditionisve faciendæ consilium inierint, seruosque aut liberos, homines in armis habuerint. Qui pubes cum telo in publico fuerit. Qui pessimo exemplo conuocatu, seditione villas expugnaverint, & cum telis, & armis bona rapuerint. Qui ex incendio rapuerit aliquid præter materiam. Qui puerum, vel foeminam, vel quemquam per vim stuprauerit, qui incendio cum gladio, aut telo rapiendi causa fuit, vel prohibendi dominum res suas seruate. Qui hominibus armatis possessorem domo, agrorū suo, aut nauis sua deiecerit, expugnauerit concursu, vtq; id stare, homines comodaerit. Qui cœtu, conuersu, turba, seditione incendium fecerit, quique hominem dolo malo inluserit, obfuderit, quive fecerit, quod minus sepeliatur, quod magis funus diripiatur, distrahatur, quive per vim sibi obligauerit. Qui cum imperium, potestatemve haberet, ciuem Romanum aduersus prouocationem necauerit, verberauerit, iusseritque quid fieri, aut quid in collum iniecerit, vt torqueatur, si legatorum, oratorum, comitumque quem pulsauerit, siue iniuriam fecerit. Qui reum vinxerit, impedieritve, quod minus intra certum tempus ad sit. Qui dolo malo fecerit, quod minus iudicia tuorū exerceantur, aut iudices, vt oportet, iudicent: vel is, qui potestatem, imperiū mve habebit, quam ei ius erit, decernat, imperet, faciat. Qui ludos, pecuniāmve ab aliquo inuito publicè, priuatimve, per iniuriam exegerit. Qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut vbi iudicium publicè exercebitur, præter eum, qui propter venationem habeat homines, qui cum bestiis pugnēt. Qui conuocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, & pulsetur, neque occisus homo sit: Qui ædes alienas, aut villas expilauerit, effregerit, expugnauerit, si quidem in turba cum telo fecerint. Qui noua vectigalia exerceant. Prætori, cui exercitio hæc lege obuenerit, eam, si proficiatur, mandare licet. Dænatis de vi publica aquæ, & ignis interdictio esto.

Hæc autem capita omnia sunt in Digestis ad legem Iuliam de vi publica, ex Marciano, Scæuola, Vlpiano, Marciano, & Paulo. Addit Paulus, armatos non vtique eos intelligendos esse, qui tela habuerunt: sed etiam, qui quid aliud, quod nocere potest, & telorum appellatione omnia, ex quibus singuli homines nocere possunt, accipi. Cæterum qui telum tutandæ salutis suæ causa gerunt, non videri hominis occidendi causa portare.

Capita verò legis de vi priuata hæc fuerunt: Qui cœtum, & concursum fecerit, quod minus quis in ius producatur, quive quæstionem de alterius seruo habuerit. Qui quem ex agro suo hominibus congregatis sine armis deiecerit. Qui creditor sine auctoritate iudicis res debitoris occuparit. His damnatis tertia pars bonorum publicetur. Neque Senator, neque Decurio sit, aut vllum honorem capiat, neve in eum ordinem sedeat, neve Iudex sit. Hæc ex Scæuola, Paulo, Vlpiano, Modestino, Digestis ad legem Iuliam de vi priuata.

De iniuriis etiam legem tulit L. Cornelius Sulla Felix Dictator & Consul cum Q. *Cornelia* Cæcilio Metello Pio, anno Urbis 1061 LXXIII. quam hic referre placet. Capita eius me-
lex.
morantur ista: Vt in eos, qui quempiam pulsassent, verberassent, domumve alienam vi introissent, iudicium daretur. Vt in eo iudicio non esset, qui ei, qui ageret, gener, socer, vitricus, priuignus, sobrinusve esset, propiusve eorum quemquam ea cognitione, affinitateve attingeret, quive eorum cuius, parētisve cuius eorum patronus esset. Vt filiusfamilias ex omni causa iniuriarum ageret, vt actori iusurandum deferre liceret reo, an iniuriam fecerit. Si quis librum ad infamiam alicuius scripserit, composuerit, ediderit: dolo malo fecerit, quo quid eorum fieret: etiamsi alterius nomine ediderit, vel sine nomine: vt de ea re agere liceret: & si condemnatus sit, qui id fecit, instabilis ex lege posse iubetur. Vlpianus l. j. ff. de iniur.

De Peculatu, residuis, & sacrilegio.

CAP. XX.

PECVLATOR dicitur est furum pecuniæ publicæ, & peculator, qui furtum pecuniæ publicæ commisit, teste A. Sconio. Nomen autem accepit, vt scribit Festus, à pecore, quia ab eo initium eius fraudis esse cepit. Siquidem ante æs, aut argentum signatum ob delicta pœna grauisima erat duarum ouium, & triginta bouum. Vt autē ceteræ quæstio-

nes, sic etiam peculatus primis temporibus certum Prætozem, aut Quæsitorem non habuit: sed lege, prout vsus incidebat, Prætoribus aut etiam Consulibus mandabatur. Postquam autem quæstio repetundarum perpetua constituta proprium Prætozem est facta, tum verò quæstio etiam peculatus præcipuo Prætori eodem modo mandata est. Id verò ante Dictaturam L. Sullæ, id est, ante annum 101. LXXI. Qua tamen lege acceperit, adhuc inueniri non potuit. Hæc Carolus Sigonius. Franciscus Hotomanus Petilliam de peculatu legem commemorat ex Liuij lib. 38. quæ lata est à Q. Petillio Tribuno plebis, anno 101. LXXI. M. Emilio Lepido, C. Flaminio Nepote Cofs. Vellent, iuberent, quæreretur, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab Rege Antiocho sit, quicq; sub eius imperio fuerint: quod eius publicum relatum non esset, vti de ea re Ser. Sulpitius Prætor vrbanus ad Senatum referret. Addit Liuius: Omnes Tribus, vti rogas, iusserunt.

Petillia
lex.

Julia lex.

Præter hanc nulla ferè de hoc crimine lex extat, nisi Julia, quam tulit C. Julius Cæsar, quæque peculatum, sacrilegium, & residuas pecunias est complexus. Eius legis capita in Digestis hæc extant: Prætor, qui ex hac lege quæreret, de eo quærito, qui ex pecunia sacra religiosa abstulerit, interceperit, in suam rem verterit, aut quò quis auferat, intercipiat, vel in rem suam vertat, fecerit. Qui in aurum, argentum, æs publicum quid indiderit, immisuerit, aut quo quid iudatur, immisceatur, fecerit dolo malo, quo id peius fiat. Quique tabulam æream legis, formamve agrorum, aut quid aliud continentem reflexerit, vel quid inde immutauerit, ei aqua & igni interdicator, atque pecunia ab hærede repetatur. Quicq; publicam pecuniam delegatam in vsum aliquem retinuerit, neque in eam rem consumpserit. Item de eo, apud quem ex locatione, emptione, alimentaria ratione, ex pecunia, quam accepit, aliave qua pecunia sededit, is damnatus amplius tertia parte, quam debet, soluat. Vlpianus l. 1. ff. eo. Paulus Sententiarum lib. 5. cap. 29. & l. 2. ff. ad legem Iuliam de peculatu. Residua autem pecuniæ, vt & hoc addam, dicebatur, quæ apud eum, qui publicam pecuniam administraret, supererant, cum vel in vsum publicum erogari, vel in ærarium referri deberent. Paulus l. 22. ff. ad legem Iuliam de peculatu. De residuis pecuniis legem ante hanc Iuliam tulisse C. Cornélium Tribunum plebis, ex oratione Ciceronis pro Sulla cognoscitur.

De Ambitu.

C A P. XXIX.

AMBITUM appellarunt crimen illud, quo quis se in ambiendo Magistratu obstrinxit. Ambire verò erat petere, verum studiosius, impensiusque, quam mores, legesq; ciuitatis ferebant. De ambitu Cicero libro de petitione Consulatus ad Q. fratrem, Carolus Sigonius lib. 2. de iudiciis, & ex eo nos, libro de Magistratibus multa diximus. Hic tantum leges de ambitu, vel potius contra ambitum latas recitabimus.

Lex de
togæ can-
didæ.

Primæ legis, quæ ad ambitum pertineret, mentio est apud Liuium libro 4. L. Pinario, L. Furio, Tribunis militum Consulari potestate, anno cccxxii. qua togæ candidæ vsus est interdictus. Placuit, inquit Liuius, Senatui tollendæ ambitionis causa, Tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret. Vicerunt Tribuni, vt legem perferrent. Quo in loco, vt hoc obiter moneam, in vestimentum, duabus distinctis vocibus legendum Iustus Lipsius lib. 4. Antiquarum lectionum, c. 15. monet: vt sensus sit, vetuisse legem, album addi in vestem, id est, etretam, gypsum, & similia, quibus togas suas ornare petitori solebant, ex quo & nomen manauit Candidati. Hanc tamen legem obseruatam non esse, satis constat.

Patelia
lex.

Liuius tamen de ambitu primum latum esse C. Fabio, & C. Plautio Cofs. scribit anno cccxcix. aduersus eos, qui nundinas, & conciliabula prensandi causa obirent. De Ambitu, inquit, à C. Patelio Tribuno plebis, auctoribus Patribus tum primum latam ad populum est, eaque rogatione nonorum maximè hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Verum & hanc legem tacito post consensu abrogatam existimare possumus, quippe cum petitores Magistratum etiam in Prouincias ad coloniarum, & municipiorum gratiam colligendam accurrisse constet. Anno inde cccxxxix. C. Mænium Dictatorem quæstiones exercuisse scribit aduersus eos, qui Magistratum petendorum causa coitiones fecissent, quod aduersus Rempub. essent.

Bæbia
Æmilia
lex.

Post autem, anno 101. LXXI. leges de ambitu latæ sunt, à M. Bæbio, L. Æmilio Cofs. vt scribit Liuius. Verum cuius sententiæ eæ fuerint, non addit. Carolus Sigonius opinatur, Æmiliam tulisse legem aduersus suffragationes & coitiones: Bæbium autem aduersus largitiones.

Anno inde 120 x c'iv. lex de ambitu lata est, Consulibus Cn. Cornelio Dolabella, & M. Fulvio Nobiliore, teste Livi in Epitomis. Putat verò Sigon. hac primùm lege capitali pœna cautum esse, ne suffragia donis ac pecunia emerentur. Scribit tamen Plutarch. in Coriolano, se nescire, quis primus populum largitione corruperit: sed tamen largitionem factitatem, satis constare. Itaque ad eadem tempora illud pertinet Polybij, qui scribit, aetate sua ambitum capitalem fuisse, id est, exilij pœna vindicatum esse, & quod est apud Plin. lib. 35. Qu. Coponium ambitus damnatum, quòd vini amphoram dedisset ei, cui suffragij latio erat.

Postquàm autem populus in mandandis Magistratibus vt tabella cœpit, quod lege Gabinia fieri corruptum esse, anno 120 c'xiv. supra docuimus: tum leges illę late sunt, quarum Cicero meminit in 3. de Legibus: Ne quis tabellam inspiceret, ne rogaret, ne appellaret, quibus legibus studia suffragatum sublata esse, inquit, qui eam sedulitatem in in campum offerebant, vt quos rogarent, eorum etiam tabellam, ne fortè deciperentur, vellent inspicere.

C. inde Marium Tribun. plebis legem tulisse de ambitu, anno 120 c'xxxv. v. ex Plutarcho elicitur. Ea lex, vt ibidem scribit Cicero, pontes in Comitibus fecit angustos, nempe, ne cui suffragatori ad rogandũ locus in iis pateret. Cæterum qua lege quæstio ambitus perpetua constituta, & proprium Prætoris adepta sit, est obscurum. Latum autè per hæc tempora facile crediderim. Siquidem anno 120 c'xxxv. cum vna petitiis Consulatum P. Rutilius, & M. Scaurus, vt est in Bruto: non Rutilius solùm, qui repulsam tulerat, accusauit ambitus designatum competitorum, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium. Nec multò post C. Marius, vt adijt Plutarchus, cum in Prætoris petitione repulsus esset, accusatus est de ambitu, quia Cassius Sabaconis amici seruus intra sepra conspectus esset, inter eos, qui, suffragium ferrent. Marius autem excusauit, se frigidam, cum æstualet, ab eo petiisse bibendi causam.

Quin etiam idem narrat, sextum ab eo Consulatum pecunia esse emptum, & L. Sullã in prætura repulsam passum, post, corruptis pecunia Tribubus, eam esse adeptum.

Per hæc etiam tempora lex Fabia promulgata est de numero sectatorũ, eaque à populo repudiata. Itaque Cicero pro Muræna dixit: Tenuiores legi Fabiæ de numero sectatorum restiterunt.

Anno inde 120 c'xciv. lex Acilia Calpurnia lata est à M. Acilio Glabrione, & C. Calpurnio Pisone Coss. Vt qui ambitus damnati essent, iis neque Magistratum capere, neque in Senatum legi liceret, & pecunia multarentur. Cicero pro Muræna, pro Cornelio, & in eam Alconius, Dio libro 36. vbi causam etiam ferendæ huius legis indicat, in hæc verba scribens: Lex ab ipsis Consulibus promulgata est de ambitu, vt qui eius conuicti essent, iis neque Magistratum gererent, eque Senatores esse liceret, sed pecuniaria insuper eis multa irrogaretur. Postea enim, quàm Tribunis suum antiquum ius restitutum est, cum multi Senatoria dignitate antè à censoribus moti, eam recuperare conarentur, de omnibus Magistratibus frequentes omninò coitiones, conspirationesque fiebant. Eam legem Consules tulerunt, non quòd ambitum odissent (nam & ipsi ad Consulatum contentissima fauoris venatione peruenerant, diésque dictus ob eam rem fuerat Pisoni, isque vnus atque alterius cuiusdam intercessione, ne causam diceret, effecerat) sed coacti à Senatu, idque hac de causa. Qui ambitus rei essent, iis acerbissimas pœnas statuere C. quidam Cornelius Tribunus plebis intenderat, approbante id ipsum populo. Senatus immodica supplicia denunciando, videbat quidem terrorem hominibus iniici, quòd tamen ea extrema essent, neque accusatores reorum, neque qui eos condemnarent, facile reperiri posse. Vbi verò mediocres pœnæ propositæ essent, ibi & frequentes accusationes fieri, neque à damnando reo Iudices deterrerent. Hic causis inducti patres rogationem eam emendare, de eaque legem consules ferre iusserunt. Vbi dies Comitiorum aduenit, quæ antequàm fierent, nulla lex sanciri poterat, cum interim hoc libero tempore, qui dignitates ambiebant, multa facinora perpetrassent: & ne à cædibus quidem temperatum esset, decreuerunt, vt contra hos etiam lex promulgaretur, & consulibus satellitiũ daretur. Et post pauca: Denique tanta cura tum temporis cauerunt, ne quis largitionibus se corrumpi fineret, vt præter pœnas, quas eius rei manifestis infligebant, accusatoribus etiam honores haberent. Hactenus Dio.

Deinde C. Iulio Cæsare, C. Marcio Figulo Coss. anno 120 c'xcix. cum in dies licentia ambitus augetetur propter præcipuam Catilinæ & Antonij audaciam, censuit. Senatus, vt lex ambitus etiam cum pœna ferretur, eique rei Q. Mucius Orestinus Tribunus

plebis intercessit, auctore Asconio in orationem in toga.

Inde M. Tullio Cicerone, & C. Antonio Consulibus, anno 1090. commemoratur Senatusconsultum, & lex Tullia lata de ambitu. Senatusconsultum fuit huiusmodi: Si mercede conducti obuiam candidatis essent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgò locus tributus, & item prandia si vulgò essent data, contra legem Calpurniam factum videri. Cicero pro Muræna. Lex Tullia fuit: Ne quis munus gladiatorium biennio, quo Magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die. Vt Senatoribus ambitus damnatis aqua & igni ad annos decem interdiceretur. Vt in plebem poena grauior esset, quam lege Calpurnia fuisset. Vt reis morbum excusantibus, poena certa esset. Cicero in Vatiniu, pro Sextio, pro Muræna, Dio lib. 37.

Eadem verò in lege continebantur etiam diuersorum iudicia, pecuniæ deprehensæ, sectatorum multitudo, prandia data, centuriæ descriptæ, locus gladiatoribus datus: quod quidem hæc, vt Muræna ambitus reo obiecta, purgat Cicero in Oratione pro eo.

Biennio inde post M. Valerio Messalla, M. Pupio Pisone Coss. lex ab Aufidio Luccone Tribuno plebis promulgata est, seuerior etiam, quam Tullia. In qua noui hoc est, vt qui nummos in Tribu pronunciauerit, si non dederit, impunè sit: sin dederit, vt quo ad viuat, singulis Tribubus sestertium xxx. debeat. Cicero ad Atticum.

Lex inde lata est Licinia de sodalitijs, à M. Licinio Crasso II. Consule cum Cn. Pompeio II. anno 1090. in qua poenam grauiorem constituit aduersus eos, qui largitionem non fecissent. Dio lib. 39. Meminit huius legis Cicero pro Plâcio multis verbis, ex quibus constat, latam fuisse legem Liciniam in eos, qui sodalitia, & qui ambitum commisissent, vt de sodalitijs iudices ederentur, ab accusatore sine reiectione: vt de ambitu iudices sorte legeretur, reiectione reo & accusatori permissa. Sodalitia autem tum in hac, tum in alijs legibus complectebantur tribules decuriatos, populum descriptum, & sodales ad vim faciendam paratos, coitionem cum petitoribus, & numerum diuisionem.

Anno inde 1091. cum magna inter Consulatus competitors, Scipionem, Hypsæum, & Milonem contentio esset, itque non solum largitione profusa, sed etiam factionibus, armati peterent, vt inquit Asconius, comitijs extractis, cum Cal. Ianuarijs nulli essent Consules, inde v. Cal. Martias per Interregem Cn. Pompeius solus Consul creatus statim iniit, & post diem tertium de legibus nouis ferendis retulit: duas ex Senatusconsulto promulgauit, vnam de vi, alteram de ambitu: poenam grauiorem & formam iudiciorum priorem constituit. Vtraque enim lex testes prius dari, deinde vno die atque eodem ab accusatore & ab reo perorari iubebat, ita vt duæ horæ accusatori, tres reo darentur: Addit præterea Dio, Pompeium legisse omnes homines, ex quibus iudices sorte ducendi essent, & certum Patronorum numerum statuisse vtrique parti, & laudatores sustulisse: aduersus autem eos, qui ambitum fecisse arguerentur, eos quoque, qui simili de causa postulati fuerant, accusatores constituisse, magno præmio proposito. Nam quicumque duos reos fecissent, atque vnum damnassent, ei impunitatem dedisse. Plurarchus item latam à Pompeio scribit, ne laudatores darentur, & numerum Iudicum centum sexaginta prodit. At Asconius inquit, Pompeium trecentos sexaginta ex amplissimo censu legisse, ex quibus sorte ducendi erant in quaque quaestione.

C. Inde Iulius Cæsar Dictator ambitus flammam restrinxit, cum Comititia Magistratum, alia sibi referuasset, alia populo concessisset: de qua re Suetonius in ipsius vita.

Postmodò C. Iulius Augustus Comitiorum ius pristinum reduxit, ac multiplici poena coercito ambitu, Fabianis, & Scaptiensibus tribulibus suis die Comitiorum, ne quid à quoquam Candidato desiderarent, singula millia nummum à se diuisit, vt Suetonius prodit. Adicit Dio libro 54. Augustum statuisse, vt qui largitionibus Magistratum petisissent, quinquennio vacarent. Deinde verò cum Tiberij tempore Comititia ad Senatuum, & à Senatu ad Principem essent translata, ambitus omnis cessauit. Atque ita lex Iulia, de qua scriptum est in Pandectis, teste Modestino, necessaria non fuit. Tantum de legibus ambitus.

De pecunijs repetundis.

CAP. XXX.

INTER quaestiones publicorum criminum prima fuit, & prima Prætozem certum habuit hæc de pecunijs repetundis, de quibus, quæ leges latæ fuerint, hoc capite docebimus. Repetundæ pecuniæ dictæ sunt, quas siue socij, siue ciues priuati à Magistratibus, aut Iudicibus, aut publicis curatoribus iudicio repetiuerunt, quas illi aut in pro-

A uincia, aut in Vrbe, aut ob ius dicendum, aut ob iudicandum, aut ob aliud aliquid publice curandum cepissent. Quod genus furti cum exprimere vellent, pecuniam ablatam, captam, coactam, conciliatam, auersam dixerunt, quas voces cum Cicero in accusatione Verri repetundarum rei, tum legum veterum fragmenta celebrant. Ac repe tendarum quidem quæstio primùm constituta videtur sociorum & prouinciarum causa, aduersus Prætores, Quæstores, Legatos, cæterosque, qui in prouinciis cum imperio, aut potestate versarentur: vnde lex socialis à Cicerone in Verrem vocatur: deinde ad vrbanos etiam Magistratus, Iudices, curatorésque translati, qui aliquid pecuniæ à priuatis cepissent.

Primus autem M. Porcius Cato, cum ex Pratura Sardiniam obtineret, sumptus pro- *Porcia*
uincialium in Prætores coërcuit, anno 10 v r. de quo Lilius: Sardiniam M. Porcius Cato *lex.*

B obtinebant fugati ex Insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum Prætorum socij facere soliti erant, circumcisi, aut sublati: in veteri etiam plebiscito de Thermenibus nominatur lex Porcia, qua iuberetur, quid quemque dare, præbere oporteret his verbis: Ne quis Magistratus, proue Magistratu, legatus, neu quis alius facito, neive imperato, quo quis magis ij dent, præbeant, ab iisve auferatur, nisi quod ed. S. ex lege Porcia dare, præbere oporteret, oportebit. Per ea verò tempora cum nullis adhuc legibus hoc crimen vindicatum esset, hæc causa priuata fuit, & extra ordinem cum Senatusconsulto, à Recuperatoribus cognita est.

Crescente autem indies magis Magistratum in prouinciis libidine, L. Calpurnius Pison Tribunus pleb. anno 10 c i v. L. Marcio Censorino, M. Manilio Cofs. extitit, qui *Calpur-*
legem tulit, qua non solum pœna grauiore, vt verisimile est, hoc crimen vindicandum *nia lex.*
sanxit: sed etiam, vt certum hæc quæstio posthac haberet Prætorem, instituit, ita vt noua lege opus non esset sociis, sed certum ad quem confugerent, Prætorem haberent. Cic. lib. 2. Offic. & in Bruto.

Eodem tempore nominatur à Valerio lex Cæcilia lib. 6. cap. 9. cum scribit: L. Lentulus *Cæcilia*
Consularis lege Cæcilia repetundarum crimine oppressus, Censor cum L. Censorino *lex.*
creatus est. Quam tamen legem Sigonius aut eandem cum Calpurnia fuisse, atq; à duobus Tribunis, Cæcilio & Calpurnio latam, modò hoc, modò illo no mine appellari arbitratur, aut apud Valerium Calpurnia, pro Cæcilia oportere legi putat.

Legem Calpurniam subsecuta est Iunia, quam tulit, vt arbitratur Sigonius, M. Iunius *Iunia lex.*
Pennis, qui Tribunus plebis, teste in Bruto Cicerone, fuit, Mam. A. Iunio Lepido, L. Aurelio Oreste Cofs. anno 10 c x v i i. qua lege præter litis æstimationem exilium etiam damnato est irrogatum. Itaque C. Cato, qui Consul fuit anno 10 c x x i x. ea lege Macedonibus accusantibus vtraque pœna mulctatus est, de quo Velleius Paternulus lib. 2. Cic. in Verrem, & pro Balbo.

Post annos inde x x i v. lex Seruilia lata est à C. Seruilio Glaucia Prætore, C. Mario vi. *Seruilia*
Consule, anno 10 c i x i i i. Cuius legis fragmenta hinc inde apud scriptores veteres sparsa *lex.*
hæc collegit Carolus Sigonius:

Qui Prætor ex hac lege quæret, de iis quærito, qui Consules, Prætores, Dictatores, Magistri equitum, aut in alio Magistratu pecuniam ab aliquo priuato abstulerint, ceperint, coëgerint, conciliarint, auerterint, Iudicum, qui ex hac lege facti erunt, iudicatio, litisque æstimatio esto.

E De hisce, dum Magistratum, aut imperium habebunt, eorum nomen defetri non licet.

Prætor, qui ex hac lege quæret, ei qui petet, patronos sumendi, & repudiandi dato.

Prætor, qui ius inter peregrinos dicet, c d l. viros in perpetuum legito, qui in hac ciuitate iudicent. Idem facito, vt i c d l. viros legat, qui quotannis de pecunis repetundis iudicent.

Qui ex hac lege pecuniam petet ad eum Prætorem, qui ex hac lege factus erit, eum vnde petet, in ius educito, noménque deferto.

F Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt is, qui nomen derulerit, de vicesimo ex c d l. viris, qui in eum annum facti erunt, centum aduersario suo legat, ed arve. Quos verò is ediderit, ex iis is vnde petetur, quinquaginta edito, legito, qui iudicent.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt iudicum & patronorum nomina in tabulis scripta habeat.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt qui ita lecti erunt iudices in eam rem, eius perpetuò iudices sint.

Si is, vnde petetur, prius Vrbe cesserit, & in exilium abierit, quàm ea res iudicata

erit, Prætor ab iis item quærito, ad quos eam rem peruenisse constiterit.

Prætor qui ex hac lege, quæret, facito, uti testes audiantur, ac citati omnes adsint testimonio dicendo.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, uti testes interroget, iudices pronunciet, ne quis iudex disputer.

Prætori qui ex hac lege quæret, iudicium in alium diem proferre ius sit.

Si Prætor, qui eam rem quæret ex hac lege, causam non nouerit, ei amplius pronunciare ius sit.

Prætor qui ex hac lege quæret, causam semel à reo dictam in tertiam diem differto. Extant hæc capita apud Ciceronem pro Posthumo, pro Balbo, in Verrem, apud Asconium, in Epitoma Liiui 70. & in duobus fragmentis legis Seruiliæ, quæ ex æneis tabulis Sigonius exscripta & suppleta inferuit capite 27. libri secundi de iudiciis Romanorum, ubi has de reperundis leges omnes recenset.

Acilia lex. Deinde post Seruiliam legem lata est Acilia, à M. Acilio Galbrione, in qua illud fuit noui, ut neque ampliari, neque comperdinari reus posset. Cic. in Verrem, & in iisdem Asconius.

Cornelia lex. Aciliam inde Cornelia subsecuta est, à L. Cornelio Sulla Dictatore lata, qua lege iudicia omnia de reperundis vsque ad primum Cæsaris Consulatum peracta sunt. Capita verò legis hæc fuisse videntur, quantum intelligi ex monumentis scriptorum licet.

Qui prætor ex hac lege quæret, de eo quærito, qui Dictator, Consul, Prætor, Magister equitum pecuniam dono ceperit, abstulerit, coegerit, conciliarit, auerterit: nec solù auarè, sed etiam libidinosè, superbè, crudeliter se in prouincia gesserit.

Item de eo, qui iudex non suæ decuriæ munere functus erit, aut non perpetuò sederit, aut ob iudicandum pecuniam ceperit.

Item de eis, ad quos ea pecunia peruenerit.

Facitòque, uti viginti dies accusatori det, totidèmq; defensori. Item de eis, qui Procoff. rationes ad ærarium non reulerint, aut qui Procoff. priuatim aliquò profecti fuerint, ad transmarinas res accersuerint.

Prætor, qui ex hac lege quæret, iudices ex Senatoribus sortiat, reo, & accusatori reiectionem permittat, atque in eorum locum subfortiat. Item facito, uti accusatori viginti dies, totidèmq; reo concedat.

Si causam non nouerit, ei comperdinæ, & ampliari reum, ius sit.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, ut reo damnato lis æstimetur, & aqua, & igni interdicitur. Qui in reatu decesserit, ei ne lis æstimetur.

Extant hæc fragmenta apud Ciceronem pro Cluentio, in Verrem, & apud Asconium Commentariis in Verrinas.

Julia lex. Postremò C. Iulius Cæsar legem de pecuniis reperundis tulit, quæ vsque ad extremum seruata etiam noui in Pandectis celebratur. Latam autem esse in primo Consulatu eius, colligitur ex oratione Cicëronis in Vatiniũ, qui Cæsare Consule Tribunatum plebis gessit, & ex oratione pro Sextio. Huius legis hæc capita reperiuntur.

Prætor, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui cùm aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum, decernendũve acceperit, vel quo magis aut minus quid ex officio suo faceret. Item de eo, qui comes iudicium pecuniam ceperit. Qui ob denunciandum, vel non denunciandum testimonium pecuniam acceperit, cui damnato testimonium publicè dicere, aut iudex esse, postularève non liceat. Item de eo, qui ob militem legendum, mittendũve, æs acceperit, quive ob sententiam in Senatu, consiliove publico dicendam pecuniam acceperit, vel ob accusandum, vel non accusandum. Item de iis, qui Magistratus urbanus plus domi muneris in anno acceperint, quàm quod sit aureorum centum. Item de eo, qui ob iudicem arbitriumve dandum, mutandum, iubendũve, ut iudicetur: quive ob non dandũ, nõ mutandũ, iubendũve, ut iudicetur: quive ob hominẽ in vincula publica coniciendum, vinciendum, vinciriũve iubendum, exve vinculis dimittendum: quive ob hominem condemnandum, absoluendũve: quive ob litem æstimadã, iudiciumve capitis, pecunięve faciendum, vel non faciendum, aliquid acceperit. Qui in acceptum tulerit opus publicum faciendum, frumentum publicè dandum, præbendũ, facta tecta tuenda, antequàm perfecta, probata, præstita lege erunt. Quod contra hanc legem Proconsuli, vel Prætori donatum erit, non liceat vscapi. Venditiones, locationes eius rei causa pluris, minorisve factæ irritæ sunt, neque vscapio esto prius, quàm in potestatem eius, à quo profecta res sit, hæredisve eius veniat. Item de eis,

A qui in unum publicè mandatum accepta pecunia ruperunt. Item de eo, qui ob negocium faciendum, aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit. Atque hæc quidem sunt in Pandectis ad legem Iuliam de repetundis, & de calumniatoribus. Apud Ciceronem verò & alios hæc præterea inveniuntur.

Prætor, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui Procos. & Propr. cædes, adulteria, & stuprum in provincia fecerit. Qui ius in liberos populos de pecunijs creditis dixerit. Qui de provincia exierit, aut exercitum eduxerit, & sua spõte bellum gesserit. Qui modum in imperato, & æstimato frumento exigendo exceßerit. Qui libertatem socijs non cõseruauerit. Qui aurum coronarium aut imperauerit, aut acceperit sine s. c. Qui quidquam à socijs præter scenum, & quatuor lectos, & ligna acceperit. Qui rationes in provincia apud duas ciuitates non reliquerit, & easdem totidem verbis ad ærarium nõ retulerit, & ultra triginta dies comites in beneficijs detulerit. Vt Prætor quærat ab ijs, ad quos pecunia peruenerit. Quod eorum iudicium maior pars iudicãrit, id ius, ratumque esto. Horum criminum pleraque obiecit Pisoni Macedoniæ Proconsuli Cicero in oratione, in eum habita. Sed de criminibus publicis satis.

De alijs Miscellaneis legibus. CAP. XXXIV.

& vltimum.

C In hoc caput conuicimus eas leges, quæ in superioribus locum non habuerunt, neque tamen prætermitti à nobis debuerunt. Consignabimus autem eas, prout nobis occurrerit. Primum occurrit lex Icilia, à L. Icilio Tribuno plebis, M. Valerio Maximo, Sp. Verginio Tricosto Cælimõrano Coss. anno cccxxvi. lata, vt Auentinus mons plebi ad ædificia concederetur. Dionysius libro 10. sic eam recitat: Vt quæ priuati homines bono iure parta possidebant, ea manerent penes pristinos dominos. Quæ per vim aut fraudem occupassent ædificijs, ea restituito ex arbitratorum sententia precio ædificationis, addicerentur populo: quæ publica essent, ea sine precio plebi diuiderentur. Meminit eius & Liuius libro 3.

*Icilia lex,
de Auentino monte.*

D Atilia de deditijs, quam tulit L. Atilius Tribunus plebis M. Claudio Marcello i. v. M. Valerio Læuizio Coss. anno 10xliii. Omnes Campani, Attelani, Calatini, Sabatini, qui se dederunt in arbitrium, ditionemque populi Romani Fulvio Procõsuli, quæque vnà secum dederunt, agrum, vrbemque, diuina, humanaque, vtensiliaque, siue quid aliud dederunt: de his rebus quid fieri velitis vos rogo, Quirites. Plebs sic iussit: Quod Senatus maxima pars censeat, qui assideris, id volumus, iubemúsque. Liu. li. 26.

Atilia lex, de deditijs.

Clodia de Collegijs, quam tulit P. Clodius Trib. Pleb. L. Calpurnio Pisonem Cæsonino, A. Gabinio Coss. anno 10xcv. vt Collegia, id est, conuentus artificum à Numa instituti, & magna ex parte partim legibus, partim Senatusconsultis sublati, restituerentur, multique alij constituerentur. Cicero pro Sextio, in Pisonem, pro Domo, Asconius in Cornelianam, Dio libro 38. De Collegijs in xi. Tab. diximus.

Clodia lex, de collegijs.

E Fuit & Licinia de sodalitijs, Vt in Sodalitijs iudices ab accusatore ex Tribubus ederentur. Cicero pro Plancio, & lib. 8. Epistolarum ad familiares.

Licina lex, de sodalitijs.

Cæciliam de iure Italiæ, & de tributis tollendis tulit Q. Cæcilius Metellus nepos, L. Afranio, Q. Cæcilio Metello Celere Coss. anno 10cxviii. Vt Italia à vectigalibus immunis esset. Dio lib. 37. Cicero libro secundo epistol. ad Atticum. Portorij Italiæ sublati, agro Campano diuiso, quid superest domesticum, præter vicissimam?

Cæcilia lex, de iure Italia, & tributis tollendis.

Fuit etiam Cæcilia de Fullonibus, quam tulit Cæcilius Metellus. Caius Flaminius, Lucius Æmilius Censores dedere ad populum ferendam, cum illis non liceret. Plin. libro 36. capite 17.

Cæcilia lex, de Fullonib.

F Sempronia de viis Italiæ, lata à Caio Sempronio Graccho Tribuno plebis, Quinto Cæcilio Metello Balearico, Tito Quintio Consulibus anno 10cxxx. Vt viæ in Italia munitur, sternerentur, lapidibus milliaria discernentibus notarentur, pontibus instruerentur. Plutarch. in Gracchis, & alij.

Sempronia lex, de vijs Italia.

Claudia de Scribarum negociatione: quam Hotomanus scribit, videri Claudiæ de Senatorum quæstu, quam supra retulimus, partem fuisse. Suetonius in Domitiano: Scribas Quæstorios negociantes ex consuetudine, sed contra Claudiam legē, venia in præteritum donauit. Aliud de ea lege nihil reperitur.

Claudia lex, de Scribarum negociatione.

Cornelia de lusu: Ne quis in pecuniam luderet, sponsonemve eius rei ergò, nisi qui corporis exercendi causa susceptus esset, faceret: veluti si certaretur disco, hasta, pilõve

Cornelia

lex, de lusu. iaciendo, currendo, saliendo, luendo, pugnando, que virtutis causa fiebant. Vtrum autem hæc lex Reipublicæ an Imperatorum temporibus lata sit, vix sciri potest. Huius Marcianus l. 3. ff. de aleatoribus mentionem facit.

Publicia lex, de lusu. Fuit & Publicia de lusu, Ne quis in pecuniam luderet, sponsonemve in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret: veluti si quis cerret hasta, vel pilo iaciendo, vel currendo, saliendo, luendo, pugnando. Marcianus l. 3. ff. de aleatoribus. Idem lege Titia & Cornelia sancitum fuit, ut idem refert.

Titia lex, de lusu. Titia de lusu. Ne quis in pecuniam luderet, sponsonemve in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret. Marcianus l. 3. ff. de aleatoribus.

Talaria lex. Talaria de Talorum lusu nominatur à Plauto in Milite glorioso:

*Atque aded ut ne legi fraudem faciam talaria,
Accuratore, ut sine talis domi agitent conuiuium.*

Facetè ad legem aliquam de alea veterem alludit, qua talorum lusus conuiuiis interdicebatur, publiciam fortè, aut Titiam.

Pagana lex. Pagana lege in plerisque Italiæ prædiis cauebatur, ne mulieres per itinera ambulantes torquerent fusos, aut omninò detectos ferrent: quoniam aduersaretur id omnium spei, præcipuèque frugum. Plinius libro vigesimo octavo, capite secundo. Sed de Legibus hæctenus.

LIBRI OCTAVI FINIS.

PRVDENTIA SINGVLARI,
ERVDITIONE ET VIRTVTIBVS
ORNATISSIMIS VIRIS, D.D. CHRISTO-
phoro Loebero seniori Archigrammateo, & Georgio
VValtero Syndico Reipublicæ Vinariensis, Socero, at-
que affini suis reuerenter colendis

S. D.

DIv, multūque mecum cogitavi, Prudentissimi atque ornatissimi viri, Socer atque Affinis colendi, quānam ratione aliquam saltem apud vos edere grati in vos inimi significationem, pro summis vestris in me meritis. Sed profectò huc vsque nihil in mentem venit, quo voluptati atque desiderio meo satisfieri posse, visum mihi esset. Commodū igitur ita res cecidit, ut Antiquitatum libri, quibus colligendis aliquantum temporis tribui, in publicum emittendi essent: quamvis, ut verum fatear, urgentibus tamen id amicis quibusdam, quos & mihi & rebus meis sincero studio favere, satis superque hactenus intellexeram. Nactus ergo occasionem visus sum, qua interim, dum referenda etiam gratia facultas esset, profiterer, quantum vobis deberem. Quanquam quis est qui pro talibus beneficijs, qualia vestra sunt, in primis tua, Observande Domine socer, gratias dignas agere, nedum referre possit? Huius animi in vos mei testimonium esse volo hunc Antiquitatum librum, quem igitur ex alijs elegi, ut sub vestrorum nominum patrocinio in lucem prodiret, & varia hominum variè affectorum iudicia subiret: quia res, quas tractat, vobis non sunt ignota, & vestro etiam muneri, quod geritis, convenientes. Iudicia enim explicat, quomodo ea à Romanis fuerint exercita. Quanquam autem alia iam eorum tractandorum est ratio: utile tamen est, veterem etiam Romanorum morem, ex quo is, qui hodie in usu est, profluxit, cognoscere. Et offerunt sese in hac tractatione, plurima & illustria singularis prudentiæ atque sapientiæ illius populi (quantum quidem in homines luce verbi divini carentes cadere potest) testimonia. Addo quod fructus, qui ad studiosos hinc accedet, quem ego quidem potissimum respexi, sit immensus. Descripsi autem integrum hunc librum ex tribus lectissimis Caroli Sigonij Mutinensis de iudicijs Romanorum libris, qui nuper cum alijs præclaris eius monumentis, quorum tamen magna pars antea quoque publici iuris fuit, in lucem prodierunt. Cuius mei consilij rationem in prima ad lectorem præfatione reddidi, quam aquis iudicijs (maligos enim & Zoilos nihil moror) satisfacturam esse omnino confido. Et quamvis cum propter Antiquitatem obscura hæc materia, tum difficilis esse, præsertim homini, qui non magnam studio iuris operam dederit, videatur: tamen & perspicua methodus & commodus ordo, quem adhibuit Sigonius, istam difficultatem maxima ex parte tollunt. Multum etiam ad hæc rectius intelligenda lucis mihi attulerunt Francisci Polleti hi-

storia fori Romani, & Iacobi Reuardi libri, quorum aliquot auctoritate & beneficio clarissimi I. C. Simonis Ostermanni, cuius in me merita non possum quidem sine ingratitudinis nota silentio praterire: sed cum ea (tot enim ac tanta sunt) hæc brevis charta capere non possit, alium expectant, & magis aptum locum, ubi Deo volente, quantum infantili lingua poterò, prolixè à me commemorabuntur: quorum, inquam, aliquot diligenter legi: quod eò hoc loco recito, ut studiosus lector sciat, per quos ego profecerim, & quibus ipse etiam multò maximam horum collectaneorum partem debeat. Sed plura non addam. Vos, viri Prudentissimi atque Ornatisissimi, Socer, atque Affinis, colendi & observandi, submisè rogo, ut meum studium æqui bonique consulere, mèque & familiam meam, quos hætenus vestris beneficijs benignè fovistis, porro commendatos vobis habere velitis. Valete optime, & saluete cum vestris familijs, & tota cognatione, quibus omnibus plurimam à me salutem dicetis. Ratispona, Calend. Martij, anno à nato Christo ∞ 10 XXC.

V. P.

Addictissimus

IOANNES ROSINVS.

SINGV.

*SINGVLARI PRVDENTIA,
ERVDITIONE, ET VIRTVTIBVS
ornatissimis viris, D. Christophoro Læbero, Ar-
chigrammateo, & D. Georgio VValtero Syn-
dico ciuitatis Vinariensis, socero suo, & affini co-
lendis S. D.*

VM adolescens adhuc liberalibus artibus operam darem, atque inter alias disciplinas, quæ publicè proponebantur, principia quædam, seu elementa historię Romanæ audirem, mirum in modum illud studium mihi arridebat. Nam & rerum gestarum commemoratio me, vt alios homines puto plerosque incredibiliter delectabat, & illustria virtutum exempla, quæ passim occurrebant, quæque ad animum nostrum rectè informandum omnium sanorum iudicio, plus possunt ipsis præceptis, vehementer me afficiebant: & intelligebam, harum rerum notitiam omnibus in Ciceronis, & aliorum & vetustiorum scriptorum monumentis cum fructu, & vtilitate versari volentibus, in primis esse necessariam: quod ipsum etiam præceptores nostri identidem nobis inculcabant: quin & hoc addebant, dandam nobis esse operam, vt veteris Reipublicæ Romanæ, Magistratum, Comitiorum, Legum, & quod omnium vtilissimum esset, iudiciorum rationem cognitam aliquo modo, & perspectam haberemus. Ita enim Ciceronis, & aliorum id genus auctorum scripta fore nobis multis partibus planiora, atque magis perspicua. Prodigat tum fortè in lucem Francisci Polleti historia fori Romani: ex qua, verum id esse, quod à Præceptoribus audiueram, cognoscebam. Itaque cum summa voluptate librum istum euoluebam. Sed sequebantur paulò post ea tempora, quæ cursum meum omninò interrumpebant. Qua ratione factum est, vt illis studiis, quibus tum magnoperè delectabar, intermissis, vni Theologiæ aliquandiu vacarem: donec tandem muneri docendi in schola Ratisbonensi præfectus, Historiarum, atque Antiquitatis studium, iamdiu omissum, repetere sum coactus. Vbi cum eos auctores, qui mihi aliquid opis ad earum rerum cognitionem asferre posse videbantur, conquisiuissem: non abs re facturum me putavi, si certa quædam capita mihi præscriberem, in quæ, si quid ad Antiquitatem & veterem Romanæ Reipublicæ statum pertinens inter legendum occurreret, notarem, ac deinceps in ordinem redigerem. Quanquàm mihi parum temporis ad eam rem concedebatur: totos enim dies laboribus scholasticis occupa-

tus, nocturnas horas, quæ quieti debebantur, his lucubrationibus impendere cogebat. Posteaquam ergo de Religione, Comitibus, Magistratibus, & Legibus quædam commentatus, ad iudiciorum rationem inquirendam, & explicandam accederem: euenit, vt præter Francisci Polleti historiam Fori Romani, cuius paulò antè memini, etiam Iacobi Cuiacij, Iacobi Ræuardi, Barnabæ Briffonij, Francisci Hotoimani, &c. libros, quorum aliquot beneficio clarissimi Iurisperiti Simonis Ostermanni nactus eram, inspicerem: in quibus multa rectius, quàm hæctenus ab alijs factum erat, explicari videbam: donec tandem etiam librorum Caroli Sigonij, quos de Iudicijs edidit, mihi copia fieret. Quos cum auide percurrissem, operæ præcium me facturum sum arbitratus, si dictos Sigonij libros in compendium contraherem, & his meis Antiquitatum collectaneis infererem: non aliam ob causam, quàm vt ij, qui Sigonij commentarios vel non vidissent, vel non nancisci possent: si fortè in hos meos libros inciderent, etiam hîc inuenirent, quæ de iudicijs veterum scitu essent necessaria: eaque ex Clarissimorum virorum traditione. Cuius mei consilij rationem in prima quoque ad Lectorem Prefatione reddidi, quàm æquis arbitris (Momos enim & Zoilos improbos nihil moror) non improbatum iri confido. Vobis autem, Ornatissimi Viri, Domine Socer, atque Affinis Colendi, hunc librum inscribere volui, vt publicè extaret aliquod mei in vos amoris, & obseruantia testimonium: simul etiam, vt aliquam apud vos ederem, pro summis vestris in me meritis, grati animi significationem. Etsi autem ea tantâ sunt, vt referendæ gratiæ rationem inire hoc tempore nullam possim: spero tamen hanc qualemcunque grati, & beneficiorum acceptorum memoris animi professionem vobis non fore ingratham. Quod vt fiat, vtque meum studium equè bonique consulatis: ac me, & familiam meam, quos hæctenus vestris beneficijs, atque officijs benignè fouistis, vobis porrò commendatos habeatis, submissè rogo. Valet, viri Prudentissimi, atque Ornatissimi, Domine Socer atque Affinis colendi, & saluete, cum familijs vestris, & cæteris amicis, quibus omnibus plurimam à me salutem dicetis. Ratispona, Calendis Martij, Anno à nato Christo ∞ 10 xxc.

* *

V. P.

Addictis.

IOANNES ROSINVS.

ANTI-

ANTIQUITATVM

ROMANARVM

LIBER IX.

DE IVDICIIS.

SUPERIORI libro leges Romanorum, quæ quidem ex tanto naufragio optimorum scriptorum ad nos peruenierunt, recitauimus: sequitur ut iudicia quoque consideremus. Horum enim tractatio, quantum ad veterum monumenta rectius intelligenda conducatur, non facile est dicere. In Cicerone certè, cuius egregia monumenta omnium manibus teruntur: & teri etiam, propter multas insignes utilitates, debent, quid, quæso, frequentius occurrit, quàm ea, quæ ad iudicia Romanorum & publica, & priuata spectant? Maxima igitur ex hoc libro lux accedet, tum scriptis eius aliis, tum præcipue orationibus, in quibus nihil aliud præter iuris controuersias tractatur: ut interim taceam de Plinio Iuniore, & aliis innumeris. Quantum etiam pro fit harum rerum cognitio versantibus in libris Iuriscultorum, & res ipsa per se satis testatur, & multorum clarissimorum virorum iudicia declarant. Quare meritò laudanda est industria eorum, qui veterum nonnullorum exemplo ad studiosorum utilitatem iudiciorum Romanorum morem, & rationem ex veterum scriptorum fragmentis, quasi è tenebris eruerunt, & in literas retulerunt. Quorum primus nostra ætate, quod ego scio (Guilhelmi enim Budæi de vocabulorum ad veterem iuris praxim pertinentium significatione commentarius lucem nondum asperxit) integram Romani fori historiam (sic enim ipse appellat) quinque libris exposuit Franciscus Polletus Duacensis I. C. quos tamen morte auctoris interruptos, & imperfectos auxit, & ad finem deduxit gener ipsius Philippus Broidæus: libros meherclè omni eruditione repletos, & ad antiquorum monumenta cognoscenda perquam utiles.

Præter hos verò, & alij passim in suis lucubrationibus non pauca ad hanc rem pertinentia maximo studio conquisierunt, & nobis communicauerunt, quales fuerunt, Iacobus Cuiacius, Barnabas Brissonius, Antonius Contius, Iacobus Ræuardus, Franciscus Hotomanus, Iurisculti clarissimi, alijque plures. Nuperrimè autem Carolus Sigonius vir clarissimus, & antiquitatis instaurator, atque illustrator egregius ad alia, quæ de antiquo iure ciuium Romanorum, Italiæ, & prouinciarum literis mandauit, addidit etiam tres de iudiciis libros, ea diligentia, eoque ordine scriptos, ut nihil melius, & ordine conuenientiori, omnium iudicio, tradi possit. Hos ego in compendium contraxi, & meis Antiquitarum collectaneis inserui, nulla profectò alia de causa, quàm, ut plures mei ordinis homines, ad illius ipsius monumenta diligenter euoluenda hac ratione inuitarentur, & maximarum utilitatum, quæ inde ad studiosos eorum lectores proficiuntur, participes fierent. Quod meum consilium, ut ipse etiam auctor, si modò hæc collectanea aliquando in manus eius ueniret, comprobet, mihi quæ huius facti, quod ipso inconsulto, tantùm in eius libros ausus fuero, veniam det, ac voluntatem potius meam, quàm factum ipsum spectet, etiam atque etiam rogo. Hac necessaria excusatione præmissa Iudiciorum tractationem adgrediemur.

Iudicia in genere quid sint, & quotuplicia apud Romanos fuerint.

C A P. I.

Iudicia à iudicando dicta apud Romanos (de iis enim tantùm hoc loco agemus) fuerunt, quæcunque aut Magistratus ipsi ius dicentes decreuerunt, aut Iudices à Magistratu ius dicente dati, de iure statuerunt.

Quoniam autem ius aliud priuatum fuit, aliud publicum, propterea iudicia alia priuata, alia publica extiterunt: priuata quidem de controuersis, publica uero de criminibus constituta. Vnde dixit Cicero pro Cæcinnâ: Omnia iudicia aut distrahendatum controuersiarum, aut priuendorum maleficioꝝ causa reperta sunt. De utriusque quando agere nobis in animo est, prius de priuatis agamus.

Quid priuati iudicia fuerint, & quot eorum causæ.

C A P. I. I.

Priuata iudicia fuerunt decreta, seu sententiæ de controuersis priuatis, quæ aut Magistratus ipsi, qui ius dicebant, aut Iudices à Magistratibus ius dicentibus dari tulerunt, prout iure erat sancitum. Eorum ratio ut cognoscatur melius, de rebus primum seu causis, de quibus iudicium fuit, inde de personis, quæ fecerunt, post de ratione faciendi iudicij priuati dicendum erit. Et quidem de causis iudiciorum priuatorum hoc capite agemus.

Causæ, de quibus iudicia priuata constituta sunt, lites, seu controuersie ciuiles fuerunt, ac priuata appellata: ciuiles quidem, quod aut iure ciuili comprehensæ, aut à iure ciuili profectæ sint: priuata uero, quod aut priuatum quemque, non populum, nec Rempublicam attigerunt, aut quod priuato tantum, cuius res ageretur, actio conueniret, non è populo cuiunque. Harum uero controuersiarum Prisci Iurisconsulti tripartitam attulere diuisionem. Quippe alias uoluerunt ad personas pertinere, alias ad res, alias ad obligationes, ut Iustinianus in Institutionibus scripsit. In Controuersis ad personas pertinentibus posuerunt, quæ de liberis ac seruis, libertis & patronis incidere lites potuerunt. Itemque, quæ de ingenuis, ac libertinis, de patria in filios potestate, de nuptiis, de adoptionibus, capitis diminutionibus, ac tutelis fuerunt.

Causæ rerum erant, de mancipationibus, usucapionibus, in iure cessionibus, hæreditatibus, fideicommissis, bonorum possessionibus, arrogationibus, & bonorum emptionibus.

Obligationum causæ erant de mutationibus, commodationibus, depositionibus, pignoribus, stipulationibus, fideiussionibus, emptionibus, locationibus, societatibus, & mandatis, contractibus innominatis, solutionibus, acceptilationibus, nouationibus, delegationibus, furtis, rapinis, damnis iniuria datis, & iniuriis. De singulis antequam ad reliqua accedamus, pauca addemus.

De causis, siue controuersis iudiciorum priuatorum, quæ de personis fuerunt.

C A P. I. I. I.

Quamuis controuersie, siue causæ iudiciorum priuatorum de personis fuerint, diximus, iam operæ precium est, ut paulò uerius exponantur, quod quidem breuiter expediemus, secuti Iustinianum, ex quo, uel etiam ex Sigonio, plenior earum explicatio peti potest. Omnes homines (inquit Iustinianus) aut liberi sunt, aut serui. Et libertas quidem (ex qua etiam liberi uocantur) est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid uis, aut iure prohibetur. Cicero pro Cluentio ait, liberum eum dici, in cuius potestate sit, arbitrio suo uiuere, eatenus tamen, ut lege, & instituto permiffum fuerit.

Seruitus autem erat constitutio Iuris gentium, qua quis domino alieno contra naturam subiiciebatur. Serui uero aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur ex ancillis nostris. Fiunt aut Iure gentium, id est, ex captiuitate, aut iure ciuili, cum scilicet aut liber homo maior viginti annis ad precium participandum sese uendari passus est.

Libertus erat, qui desierat esse seruus, uel quem dominus ex iusta seruitute manumiserat. Patronus dicebatur, qui ex seruitute manumiserat. Ingenuus is erat, qui statim, ut natus erat, liber erat. Libertini uidem, qui liberti, quemadmodum Iustinianus accipit. Nos libro harum Antiquitatum primo plura de iis, quinam fuerint, & quomodo aliquando à libertis distincti sint, diximus.

Patria potestas erat ius illud, quod pater, uel auus in personas liberorum, qui ex iustis nuptiis procreati erant, habebat. Eratque proprium ciuium Romanorum. quoniam à lege XII. Tabul. introductum.

Nuptiæ, siue matrimonium erat uiri & mulieris coniunctio, indiuiduam uitæ consuetudinem continens. Adoptio fuit actus legitimus naturam imitans ad liberorum solatium inductus, habebatque locum in his personis, in quibus natura locum habere non poterat. Capitis diminutio erat prioris status mutatio. Fuitque triplex, maxima, minor & minima. Maxima capitis diminutio dicebatur, cum aliquis simul & ciuitatem,

A rem, & libertatem amittebat. Minor seu media, cum ciuitas quidem amittebatur, libertas verò retinebatur. Minima, cum ciuitas retinebatur, & libertas, sed status ho minis commutabatur.

Tutela erat ius, ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem se ipse defendere non poterat, iure ciuili data ac permiffa. Hæc plenius, vt dixi, à Iustiano, & Sigonio, atque aliis explicantur.

De causis, siue controuersis rerum iudiciorum priuatorum.

C A P. I V.

B V T cognoscatur, quænam controuersæ de rebus ad iudicia priuata pertineant, de rebus & earum distinctionibus, quædam sunt annotanda.

Rerum aliæ in patrimonio nostro esse dictæ sunt, aliæ contrâ. In patrimonio fuerunt res priuatae, nempe quæ ab alienari pro arbitrio potuerunt. Extra patrimonio, res sacrae, religiosæ, sanctæ & publicæ. Sacrae dictæ, quæ per Pontifices consecratae Deo sunt, vt aræ, templa, donaria: Religiosæ, loca, in quæ illati mortui fuerant. Sanctæ, quæ vt inuiolatæ essent, pœna proposita cautum erat, veluti muri & portæ vrbs. Publicæ, quæ omnium hominum ac gentium communes sunt, vt ær, mare, litus: aut omnium alicuius vrbs ciuium, vt fora, basilicæ, theatra.

Item res aliæ corpus habuerunt, aliæ corpore caruerunt. Habere, quæ sub censum cederent, vt fundus, & domus. Carere, quæ animo tantum comprehendi potuerunt, vt hereditas, obligatio, seruitus.

Item aliæ fuere mancipi, aliæ nec mancipi. Mancipi, teste Vlpiano, vocârunt prædia in Italiæ solo, tam rustica, qualis est fundus, quàm vrba, qualis est domus. Item iura prædiorum rusticorum, veluti viam, iter, actum, & aquæ ductum, item seruos, & quadrupes, quæ dorso collòve domarentur, sicuti boues, mulos, equos, & asinos. Nec mancipi ceteræ res appellatæ.

Acquiri verò, aut singulas voluerunt, aut vniuersas. Singulas, aut iure gentium, aut iure Quiritium. Iure gentium, vt occupatione, captiuitate, accretione, rei effectio, traditione, & seruitute. Iure Quiritium, vt mancipatione, vsucapione, in iure cessione. Occupationis ius erat eiusmodi, vt quod nullius esset, primùm occupanti acquireretur. Captiuitatis, vt quæ ex hostibus cepisset, sua fierent. Accretionis, vt quod alicui rei sic accreuisset, vt pars esset totius, eius esset, cuius totum esset. Atque hoc in alluione, circumluione, in edificatione, sanone, pictura, scriptura, prætexta valere voluerunt.

Rei effectio eam vim habuit, vt si species ex aliena re confecta ad pristinam formam reuocari posset, eius esset, cuius erat res, quasi materia non esset extincta: aut si ex vtriusque materia confecta esset, eius qui effectisset.

Traditio venditionem, permutationem, legatum, donationem complexa est. Seruitus dicta est, quod quis vel in re, vel ex re sua alteri constituit: quæ duplex fuit, Personarum, vt vsusfructus, vsus, habitatio: & rerum, vt seruitutes prædiorum urbanorum, & rusticorum. Urbanorum, vt tigni immittendi, stillicidij recipiendi, vicinis luminibus non officendi. Rusticorum, veluti iter, actus, via, aquæ ductus, haustus, & eiusmodi alia. Mancipationis ius erat, si quis per imaginariam venditionem, adhibitis non minùs quinque testib. ciuibus Romanis puberibus, & libripende, alteri per æs & libram, quem in sua potestate habebat, tradebat.

In iure cessio fuit communis alienatio, & mancipi rerum, & nec mancipi, quæ fiebat per tres personas, in iure cedentis, vindicantis, addicentis.

Vsucapio fuit acquisitio per vsum legitimi temporis, iure ciuili constituta, vel ademptio dominij per continuatorem possessionis, anni vel biennij: rerum quidem mobilium anni, immobilium autem biennij. Res porrò per vniuersitatem acquiri voluerunt quinque modis, hereditate, fideicommissio, bonorum possessione, arrogatione, & bonorum emptione. Hereditas fuit successio in vniuersum ius, quod defunctus habuit: eaque duplex fuit, testamentaria, & legitima.

Testamentaria fuit iusta, & solennis testatio mentis, ac voluntatis nostræ de vniuerso iure nostro in aliquem, pluresve post mortem nostram abalienandæ. Atque in his de hereditatibus, legatis, & fideicommissis cauerunt, & secundos, tertiosque hæredes substituerunt.

Legitima fuit, quæ ab intestato ex lege xii. Tabularum delata fuit. Intestatus dictus fuit, testamento non facto, non iure facto, rupto, irrito facto, & ab hærede de-

fituto. Quòd si quis intestatus moreretur, lex primùm liberis, deinde agnatis hæreditatem attribuit.

Fideicommissa appellata, quæ fidei hæredis, ut ea redderet, committebantur, ut si quid ei testator datum veller, cui per leges capere non liceret. Itaque non videbatur hæres, sed rogabatur. Horum autem duo genera: unum, quibus res singulæ; veluti vestis, aut fundus relinquebantur, ut L. Titius hæres esto. Alterum, quibus universæ, ut hæreditas, transferebantur: ut, Peto abs te, L. Titi, ut meam hæreditatem C. Seio restituas.

Bonorum possessio erat ius persequendi, retinendive patrimonij, siue rei, quæ cuiusque, cum moritur, fuit solius Prætoris beneficio instituta. Nam, quia hæredes Prætor facere non poterat, bonorum possessionem, pro suo iure cuique attribuebat. Earum verò multa genera fuerunt, de quibus post commodiore loco dicitur. Arrogatione eius bona, qui arrogabatur, omnia, præter ea, quæ capitibus diminutione pereunt, arrogatori pleno iure quærebantur.

Publica bonorum emptio, auctione constituta fiebat, cum debitoris alicuius latitante bonorum possessio creditoribus à Prætor concessa esset, eaque bona triginta dies ab iis possessa fuissent.

De controuersis vel causis obligationum.

CAP. V.

Sequuntur obligationes. Obligatio fuit iuris vinculum, quo necessitate astringebatur rei alicuius soluendæ ex iure ciuili. Hæc fuit triplex, naturalis, ciuilis, mixta. Naturalis, cum reuerà contracta erat, vel cum reuerà contracta esset, factio tamen aliquo, sed ad iuris ciuilis rationem non accommodato, dissoluta erat: ut si quis vi, metuue promississet, summo iure obligatus erat, & si creditor pactus esset, se nunquam petiturum: aut debitor creditoris postulatu irasset, se non debere. Mixta, quæ cum reuerà, & æquissimè contracta esset, etiam à iure ciuili comprobata erat: ut ex mutuo, commodato, deposito, empto, conducto.

Quin etiam obligatio bipartita fuit, ciuilis & honoraria. Ciuiles dictæ, quæ ab aliqua iuris ciuilis parte institutæ, veluti lege xii. Tabularum, ut hæres legatario sit obligatus. Honorariæ, quas vel Prætores, vel Ædiles in edictis suis instituerunt: veluti cum Prætor bonorum possessionem creditoribus omnibus hæreditariis obligauit.

Item obligatio alio modo quadripartita fuit, ex contractu, ex quasi contractu, ex maleficio, ex quasi maleficio.

Contractus fuit negotium inter duos, pluresve data opera gestum, ut vel uterque inuicem, vel alter tantum alteri obligaretur. Contractus alij nominati, alij innominati. Nominati alij re parere obligationem dicti, alij verbis, alij literis, alij solo, nudoque consensu.

Re obligatio contrahebatur, cum ea non nisi re tradita, acceptaque concipiebatur, ut in mutuo, commodato, deposito, pignore. Mutuum erat contractus, quo rerum, quæ pondere, numero, mensura constarent, vsus ita concedebatur, ut postea non eadem, sed aliæ generis eiusdem redderentur. Commodatum erat contractus, quo gratis alicuius rei vsus ita concedebatur, ut accipiens summam in ea ipse reddenda diligentiam præstare deberet. Depositi contractus, quo res aliqua ea lege apud alterum deponeretur, ut is dolum tantum, & nonnullam in ipsa reddenda culpam præstare deberet. Pignus, contractus, quo res aliqua creditori ea lege obligabatur, ut in illa ipsa, cum primùm ei satisfactum esset, reddenda dolum, & leuem culpam præstaret.

Verbis contrahebatur obligatio per stipulationem. Stipulatio erat interrogatio certis, solennibusque verbis concepta, & apta, consentaneaque responsio, veluti spondes? spondeo: dabis? dabo. De stipulationibus autem quatuor quærebantur, quæ personæ vel obligare, vel obligari possent, quæ res in stipulationem deduci possent, quæ forma stipulandi esset, quod ius stipulationum existeret. Ad stipulationes autem pertinebant, fideiussiones, quæ per stipulationem fiebant, & ut aliam obligationem confirmarent, institutæ erant. Fideiussor erat, qui fide, aut periculo suo suadebat, ut id, de quo agebatur, fieret, quoniam eius euentum præstaret. Fideiussionis formula erat: Centum à me Titio tua fide credita esse iubes? iubeo. Iubebat autem sua fide, qui auctor, ac suator erat, ut alteri quid crederetur. Fideiussio verò omni obligationum generi adhibebatur.

A Literarum obligatio ea erat, quæ per scripturam fiebat, neque tamen omnis, sed præcipuè ad nomina, quæ in tabulis accepti & expensi fiebant, contrahebatur. Ita nominum obligatio sæpe appellabatur, cum alicui quid expensum ferebatur, id est, scribebatur in tabulis, alicquem alicui certam pecuniam expendisse. Obligatio ex consensu erat, quæ sine rei traditione, sine stipulatione, sine nominibus, nudo consensu, solaque conventionem contrahebatur, vnde & inter absentes, & inter surdos, & inter mutos rectè fiebat. Erant autem quatuor, emptio, locatio, societas, & mandatium.

Emptio & venditio erat contractus bonæ fidei, inter quos iure civili licebat, nudo consensu factus de re certa, certo precio in perpetuum domini iure obtinenda: eaque in personis, rebus, forma contrahendi, & contractus iure consistebat.

B Locatio contractus bonæ fidei, de re aliqua, certa mercede, vel facienda, vel ad tempus vtenda, inter quos iure civili fiebat, factus, atque in totidem partibus, quot emptio erat positus. Quòd si nulla merces constitueretur, sed tantum, quantum inter eos conuenisset, neque locatio, neque conductio, sed actio præscriptis verbis dicebatur.

Societas erat contractus bonæ fidei de alicuius vel rei, vel negotiationis communione, sic institutus, vt eius & quæstus, & damnum ad vnumquemque communiter pertineret: cuius totidem, quot superiorum, erant partes.

Mandatium contractus bonæ fidei, de eo quod fieri sine mercede conueniret, periculo mandatoris exequendo, inter quos iure civili licebat, factus, atque in hoc personæ, res, mandata, forma mandati, & ius contractus considerabatur.

C His etiam contractibus adiungere licet fiduciam, quæ iuris civilis fuit. Erat autem fiducia species mancipationis, vt Boëtius ait, nempe quoties cui res aliqua mancipabatur, cum eo, vt eam mancipanti remanciparet: veluti, si quis dubium timens, amico potentiori fundum mancipasset, vt sibi, cum tempus, quod suspectum esset, præterisset, redderet. Hæc mancipatio fiduciaria nominata, quòd restituendi fides interponeretur. Lilius lib. 32. Optimum ratus Corinthum Nabidi Lacedæmoniorum tyranno veluti fiduciarium dare, vt victori sibi restitueret: si quid aduersi accidisset, ipse haberet. Itaque fiducia videtur fuisse contractus, quo fidem alicuius secuti, rem ei aliquam dicis causa mancipabant: ita dictus, quòd nulla alia re, quàm fide, & probitate emptoris freti, eam venditionem celebrabant. In eius verò formula hæc verba fuere solennia: Vt inter bonos viros, bene agi oportet: & vti ne propter te, fidemve tuam captus, fraudatusve sim.

Obligatio ex quasi contractu erat, quæ neque ex contractu, neque ex delicto propriè nascebatur: sed quia rei priuatæ negotium gestum erat, ita appellabatur, vt si quis negotium absentis, ignorantis sua sponte, ac sine mandato gessisset, quæ negotiorum gestorum est appellata.

Contractus innominati erant quatuor, Do vt des, Do vt facias, Facio vt des, Facio vt facias.

Do vt des, cum id negotium gestum erat, quod neque emptionis, neque alterius nominati contractus nomine, appellati poterat, sed conuentum erat, vt res pro re daretur, vt veluti in permutatione, & negotio æstimatorio. Do, vt facias, cum id conueniebat fieri, quod locari non poterat: veluti, Vt centum aureos Sempronio dem, vt seruum suum manumittat.

Facio, vt des, is, qui cum superiore recipiatur: veluti, si conuenisset, vt seruum meum manumittam, & tu mihi centum soluas.

Facio, vt facias, cum neque gratis, neque mercede pecuniaria constituta quid fieri conueniebat, sed vt factum pro facto redderetur: veluti, vt vicini bobus suis alternis diebus vtrentur.

Obligaciones autem quatuor modis dissoluebantur, solutione, acceptilatione, nouatione & delegatione. Solutione, cum vel ea res, quæ debebatur, vel, si modò creditor consentiret, altera præstaretur. Nam inuito creditori aliud pro alio solui non poterat. Acceptilatio erat in tabulas acceptæ pecuniæ relatio. Nouatio prioris debiti in aliam obligationem transfusio, atque translatio, quæ per stipulationem fiebat. Delegatio, alterius debitoris in suum locum substitutio.

Obligaciones ex delicto, quæ ex delictis tantum priuatis nascebantur, furto, rapina, damno iniuria dato, & iniuria. Furtum erat contractatio fraudulenta, lucrificandi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius, possessionisve, quod lege naturali prohibitum erat admittere. Idque duplex, manifestum, & nec manifestum. Manifestum, cum res in manibus

furis, antequàm destinatum in locum ferretur, deprehensa erat. Nec manifestum, cum fur in faciendo quidem deprehensus non erat, sed cum furtum fecisse, negari non poterat. His additur furtum per lanceam, & licium conceptum, & oblatum, de quibus in fragmentis XII. Tabul. diximus. Rapina furtum erat illud quidem, sed imprudenter, & vi factum. Itaque rapinæ & priuatum, & publicum constitui iudicium potuit, pœna propo- sita fuit tripli.

Damnum iniuria datum à furto, & rapina fuit diuersum, quod illa lucrifaciendi causa tantum, hoc damni inferendi causa factum est: illa non sine dolo, hoc per imprudentiam admissum. Iniuria enim est, non cauere, quod caueri debuit; & potuit, ut is, qui eo loco iaculatur, ubi vel nulli, vel soli se milites exercere solent. Iniuria demùm erat, quæ aut pulatione, aut conuicio, aut turpitudine corpus, aures, aut vitam alicuius violauit, aut nostram, aut alterius in contumeliam nostram: de quib. in XII. Tab.

Obligatio ex quasi delicto erat, cum quis pœna aliqua multabatur, quasi deliquisset, cum tamen reuera non deliquisset, sed tantum in culpa esset: veluti, si cuius ex cornaculo deiectum aliquid esset.

De ius dicentibus, vel de personis, quæ ius dixerunt.

CAP. VI.

CLIVIBVS poscentibus ex legibus XII. Tabularum, quæ ius omne priuatum comple- xæ sunt, vel ex iis, quæ post XII. Tabulas de iure civili latæ sunt, quales fuerunt Fu- ria, Voconia, Atinia, Atilia, Aquilia, & Falcidia, &c. vel ex annuis Prætorum edictis, ius reddiderunt Magistratus ij, qui hæc potestatem à populo acceperunt. Ac qui ius qui- dem suum persecuti sunt, ij lege agere: qui ius reddiderunt, ij ius dicere dicti sunt. Vnde illa potestas legis actio, hæc iurisdicctio appellata. Ut autem lege agere, fuit aliquid ex iis, quæ legibus aut edictis instituta erant, in iure persequi: sic ius dicere, fuit reddere ea iura, quæ legibus aut edictis continerentur.

Ius autem hoc primùm dixere Reges, deinde Consules, & qui cum potestate Consu- lari fuerunt: videlicet, Tribuni militares Consulari potestate, & Decemviri legibus scri- bendis, postremò Prætores, atque Ediles Cures.

De iure dicto à Regibus, Dionysius lib. 2. & 4. in Romulo & Tullio apertè scripsit, & Liuius lib. 1. sub significauit in Prisco, cum ipso vulnerato Tanaquilem Reginam sic fecit loquentem: interim Seruio Tullio iubere populum audientem esse, eum iura reddi- turum, obiturumque alia Regis munera esse.

De Consulibus præter Dionysium Liuius lib. 2. idem docuit, de Appio, scribens: Appius. Consul de pecuniis creditis ius quàm asperrimè dicere. Et alibi: Quod de credita pecu- nia ius non dixisset.

De Decemviris Consularibus Dionysius libro 10. & 11. cum Liuius lib. 3. Decimo die ius populo singuli reddebant. Item Appianus dixit, se eo die neque ius dictarum, neque decretum interpositurum. Pòst autem, ut scribit Pomponius I. C. ff. tit. 2. de orig. iuris, cum Consules auocarentur à bellis finitimis, neq; esset, qui in ciuitate ius reddere pos- set, factum est, ut Prætor quoque crearetur, qui ius in Vrbe diceret. Creatus deinde & alius Prætor, qui, quòd ius inter peregrinos diceret, Peregrinus Prætor appellatus est.

Edilium iurisdictionis adhuc memoria obscurior est: hi tamen de paucis rebus ius dixerunt. In primis autem de venditione mancipiorum, de mensuris, & foro venalium. Neq; etiam solus Prætor sua iudicia exercuit, sed socios laboris huius Decemviros stiti- bus iudicandis habuit, de quibus omnibus in eo libro, qui de Magistratibus Romano- rum est, plurima scitu dignissima tradita sunt, quò studiosum Lectorem remitto.

De loco vbi iudicia exercebantur, de Foris, ac Basilicis.

CAP. VII.

LOCVS in quo ius dictum est, fuit duplex: aut superior, aut planus. Superior fuit Tribunal in Comitio, atque in tribunali Sella Curulis. Planus, quicunque lo- cus præter tribunal, posita Sella Curuli, isque locus tum dicebatur Ius. Sic enim Ulpianus: Ius, inquit, non is solum locus est, vbi iurisdicendi, iudicandive gratia Magistratus populi Romani consistit, sed etiam, si domi, vel in itinere hoc agat. Et Paulus I. C. Ius est locus, vbiunque Prætor salua maiestate imperij sui, saluòque more maiorum, ius dicere constituit. Comitium pars fuit Fori Roma- ni, in quo Rostra erant. Vnde qui è Rostris agebant, in Forum, & in Comitium versùs age- re

agere poterant. Centumuiralia autem iudicia in Basilicis exercebantur. Cùm verò de Comitio supra quadam in medium attulerimus, hìc de Foro, quid & quot numero Romæ fuerint, quisque eorum ornatus fuerit, tum etiam de Basilicis, Tribunali, & Subsellis, pauca quædam dicemus, quæ quidem legentibus non puto ingrata & iniucunda esse futura.

Forum à ferendo dictum esse, quòd eò controuersias suas, & quæ vendere vellent, conferrent, Varro docet. Alij à foràs deriuant, quòd scilicet foràs, id est, sub dio sit. Iñdorus forum à fando, vel Phoronæo Rege Archiuorum nomen accepisse vult: quod tamen doctis non probatur, vti apud Alciatum, & Franciscum Polletum videre est. Quòd ad significationes vocabuli attinet, ita scribit Festus: Forum sex modis intelligitur. Primo, negociationis locus, vt Forum Flaminium, Forum Iulium, ab eorum nominibus, qui ea fora constituenda curârunt, quod etiam locis priuatis, & in viis, & in agris fieri solet. Alio, in quo iudicia fieri, cum populo agi, conciones haberi solent. Tertio, cùm is qui prouinciæ præest, Forum agere dicitur, cùm ciuitates vocat, & de controuersis eorum cognoscit. Quarto, cùm id Forum antiqui appellabant, quod nunc vestibulum sepulcri dici solet. Quinto, locus in naui, sed tum masculini generis est, & plurale. Sexto, Fori significant Circensia spectacula, ex quibus etiam minores forulos dicimus. Hæc ille. Nos, omìssis reliquis, de iis tantùm Foris, quòd res conferrentur, dicemus: quorum quidem duo apud Romanos fuerunt genera: alia enim ad Vrbs splendorem facta erant, in quibus hominum conuentus fiebant, vel negotiorum ciuiliùm, vel delectationis causa: alia ad communes populi vsus parata negotiantibus patebant. Quæ verò fora negotiis ciuilibus tractandis fuerunt comparata, hæc sunt, Romanum, Cæsaris, & Augusti. Romanum forum, quod & antiquissimum fuit, & propterea vetus appellatum, incipiebat à Capitolij radicibus, vbi nunc Septimij arcus est: & secundùm longitudinem ad S. Mariam nouam, vbi Titi arcus protendebatur, secundùm latitudinem à Palatini radicibus, ad viam sacram, & Saturni ædem. Variis nominibus appellatum hoc forum fuit. Nonninquàm enim simpliciter forum dictum est, frequentius Romanum, à dignitate scilicet Vrbs, quòd præ cæteris esset ornatisimum, propter ædificia, & frequentissimum, propter iudicia. Latinum etiam, siue Latium, item Palladium ab æde Palladis, quæ in eo fuit, est appellatum. Hoc forum eleganter describit Plautinus Miles, vbi indicat, quæ præcipua in eo loca, & quæ in singulis hominum studia fuerint:

Qui periurum (inquit) conuenire vult hominem, mitto in Comitium,

Qui mendacem & gloriosum, apud Cluacina sacrum

Dictus damnosos maritos sub Basilica quarito.

Ibidem erunt scorta exoleta, qui que stipulari solent.

Symbolorum Collatores apud forum Piscarium.

In foro infimo boni homines, atque dites ambulat.

In medio propter canalem, ibi ostentatores meri.

Confidentes, garrulique, & maleuoli supra lacum.

Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam,

Et qui ipsi sat habent, quod ipsis possit verè dicier.

Sub veteris ibi sunt, qui dant, qui que accipiant fœnore,

Pone ædem Castoris ibi sunt subito quibus credas malè.

In Tusco vico ibi sunt homines, qui ipsi sese venditant.

In velabro, vel Pistorem, vel Lanium, vel Haruspicem,

Vel qui ipsi vortant, vel qui aliis subuersentur, prabeant.

Hæc ille. Circa forum vndeque fuerunt tabernæ, per pilas distinctæ, quæ aut nomen habuerunt ab opificibus, aut à positu, atque numero. Plurima autem ædificia, quibus insigne hoc forum fuit, cognosci ex Onuphrij Panuinij de Vrbs regionibus libello, & ex Bernardi Gamueci Antiquitatibus Romanis, Italica lingua scriptis, possunt. Et hoc quidem foro diu contentus populus Romanus fuit, donec C. Iul. Cæsar aliud constituit, cuius solum quanti constiterit, Suetonius in Cæsare his verbis significat: Nullum largitionis, aut Officiorum genus publicè, priuatimque omisit, forum de manubiis inchoauit, cuius area supra festeritum millies constitit, quæ summa, secundùm Budæi calculum, vicies quinquies centena millia coronatorum vult, legatur: sic enim inquit: Pyramides Regum miramur opera, cùm solum tantàm foro extruendo millies ducenties

*Plautus
in Milite.*

sestertium emerit Cæsar Dictator, &c. In hoc foro Cæsar ipse statuam loricatam sibi poni passus est, & Basilicam Iuliam ædificauit. Habuitque & hoc forum in circuitu tabernas, quemadmodum Romanum. Post aliquot annos restituit id Domitianus, & nominauit Palladium, id quod Marcialis testatur.

Tertium forum adiecit Octauius Augustus, propter hominum, iudiciorumque multitudinem, quæ videbatur non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere. Itaque festinantius, necdum perfecta Martis æde (quam uouerat bello Philippiensi, pro ultione paterna suscepto) publicatum est, ut separatim in eo publica iudicia, & sortitiones Iudicum fierent. Spacio modicum fuit, ne aut alienas domos uolenter inuaderet, aut publica ædificia ignominiosè euerteret. Templo Martis Ultoris, & Colosso Augusti conspicuum fuit. In hoc foro Augustus, cum Tiberis circum inundasset, decursus & venationes fieri mandauit. In hoc foro Martis ædes erat, in qua cõuiuia agitabantur à Martis Sacerdotibus, ut Suetonius in Claudio auctor est. Atque hæc sunt tria illa fora, quæ intelligit Marcialis lepiddissimus Poëta, cum aliis, tum his uersibus:

Causas, inquis, agam Cicerone disertius ipso,

Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Vide hic Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum Genialium dierum libro 2. cap. 12.

Quarti fori fundamenta iecit Domitianus Imp. uerùm cum is mortè præuentus exædificare non posset, Neruæ id vindicatur, à quo exædificatum, exornatumque est. Suetonius in Domitiano. Hoc forum transitorium fuisse appellatum, Lampridius in Seuerō docet, his uerbis: Statuas colossas, uel pedestres nudas, uel equestres, Diuis Imperatoribus in foro Diui Neruæ, quod transitorium dicitur, locauit, omnibus cum titulis, & columnis æteis, quæ gestorum ordinem continerent. Vocatum hoc fuit Transitorium, quòd inde in tria fora transitus pateret. Et pertinuit ad montem usque Quirinalē, parte eius aliqua complanata. Barthol. Marlianus scribit lib. 3. cap. 14. In medio huius fori columnam æneam ingenti magnitudine, tecta ex laminis aurichalci, intrinsecus lumine ambiguo stetisse. Forum uariis statuīs & columnis, quæ Neruæ gestorum ordinem continebant, exornatum fuisse.

Tandem quintum, & celeberrimum Imp. Traianus adiecit ex manubiis distractorum spoliatorum resectis, in quo columna 140. cubitorum altitudine fuit, in qua exactissimè res ab ipso Principe gestæ, incisæ erant. Agellius lib. 13. cap. 23. Hoc forum Traiani dictum est, & forum Vlpium. Capitolinus in Marco Philosopho: Multi, inquit, nobiles bello Germanico, siue Macromanico, in uel plurimarum gentium interierunt, quibus omnibus statuas in foro Vlpio collocauit. De hoc foro ita Barthol. Marlianus lib. 3. cap. 13. Traiani forum inter Neruæ forum, Capitolium, & collem Quirinalē ab Apollodoro mira industria extructum fuit. Idem architectus Traiani iussu Methodæum, & Gymnasium ædificauit. Fori tectum æneum, intus undique circum simulacra equorum, & signorum militarium aurata tegebat. Simulacra autem hæc publico sumptu in eorum, qui bene de Republica meriti essent, aut alioqui ob facinus in signo, memoriam ponebantur. Arcus item triumphalis, & alia multa in Traiani laudem extracta forum eius exornabant. Fori porticus amplissimis, excelssisque columnis, & magnis epistyllis imposita, tantam præbebat intuentibus admirationem, ut gigantum potius, quam hominum opera crederentur. In hanc summorum virorum statuas pulcherrimas Alexander Seuerus in Traiani honorem transtulit. Equus item Traiani in medio altis columnis impositus stabat. In medio foro columna Traiani Cochlidis structura stabat. Hæc circumquaque rerum gestarum à Traiano summam mira arte cœlatam habebat, in primis uerò Dacicum bellum. Intus 185. gradibus ad summum fastigium, 40. fenestellis lucem admittentibus, præbet ascensum. Alta pedum 120. uel, ut Eutropius scribit, 140. In summo Traiani ossa in pila aurea condita seruabantur. Hanc columnam Traianus ipse non uidit. Nam dum hic contra Parthos bellum gereret, Senatus hanc illi absenti dedicauit. Qui dum à Persis redit, in itinere apud Seleuciam Syriæ urbem, fluxu sanguinis è uita discessit. Cadauer uerò Romam perlatum. Solus hic, teste Eutropio, inter Imperatores in Urbe sepultus fuit. Hæstenus Marlianus. De hoc foro & columna Traiani etiam Georg. Fabricius Chemnicensis in sua Roma, cap. 7. multa notatu digna habet: Columna ipsa, inquit, Pario marmore incrustata, in qua res gestæ Traiani, & præcipuè bellum Dacicum est expressum. Cernere in ea est formas munitionum, propugnaculorum, pontium, nauium: item varia militum opera, lignantium, ædificantium, caratæ, metantium, fossas agentium, equos adaquantium, trophæa ferentium, in triumpho

quantum item formas thoracum, galearum, clypeorum, scutorum, zonarum, lituorum, pugionum, pilorum, gladiatorum, pharetrarum, aliorumque armorum. Ab ea parte, in qua inscriptio est, Victorix sunt alatae cum duabus aquilis. In hoc foro poetæ Aufonij statua fuit, de qua Sidonius Apollinaris:

*Plausores cui subgidam Quirites,
Et charus popularitate princeps,
Traiano statuam foro locarunt.*

Idem etiam Aufonius de seipso canit:

Quod legimur medio, conspiciamurque foro.

In eodem foro M. Antonius proponi edictum mandavit, in quo Christianos poenarum crudelitate exemit, eosque vocari in ius propter religionem prohibuit: delatorem vero ipsorum cremari viuum præcepit.

Sallustij forum in monte Quirinali fuit, quo in loco nunc ædes S. Sufannæ. Hoc forum Sallustius post Africanam Præturam emit, vna cum hortis, qui & nunc Sallustiani appellantur.

Alterius generis fora hæc erant, boarium, olitorium, pistorium, suarium, cupedinarium, piscarium, rusticorum, siue suburbanum, & agonium, in quibus ea, quæ ad victum erant necessaria, vendebantur. De iis cum ad institutum nostrum nihil faciant, hic dicere super se debet. Præter hæc autem fori Aurelij facit mentionem Cicero, Archimoniij Victor, Elquilini Appianus, Ceditij Festus, Argentarij Victoruius, Iugarij recentiores. Alexander ab Alexandro Genial. dier. lib. 2. cap. 12. tredecim recenset fora, P. Victor libello de Urbis regionibus septedecim numerat, in reliquis libelli Sexti Ruffi de Urbis regionibus decem forum fit mentio. Onuphrius Panuinius in sua regionum Urbis descriptione nouedecim enumerat. Venio nunc ad alterum iudicij exercendi locum, Basilicas scilicet.

Erant Basilicæ amplissima & ornatissima ædificia, in quibus, non Senatores modò deliberare, verum etiam Iudices omnis generis causas cognoscere, & clientibus homines periti de iure respondere solebant, quando hi vacabant, mercatores ibidem, & numularij sua tractabant negotia: hic Basilicæ argentariorum est in octaua regione mentio apud P. Victorem.

Cinctæ erant Basilicæ porticibus concameratis ex coaxatis contignationibus immixtis in parastatas columnis, aut pilis adiunctis, supra quam contignationem altera est, & superior porticus, cuius tectum testudinarum, aliis postibus parastatis, & arcuariis sustinebatur Medium spacium, & quasi superior porticus pluteus vocabatur, qui in vtrumque latus per intercolumnia peristyliorum liberum habebat prospectum. Parastatæ verò dupli erant ad latitudinem porticus, sicut & columnæ perpetuo scaporum ductu ad Basilicæ latitudinem. Nam sic ferè describit lib. 8. eam Fori Basilicam, cuius architectus fuerat Victoruius, qui etiam hoc memorix prodit, Basilicas ita ædificari solitas, vt in vna parte iudicia, in altera negotia exerceri possent. P. Victor in libello de vrbis Romæ regionibus XIX. Basilicas recenset, Onuphrius Panuinius XXI. In his ergo centum virorum, quatuor tribunalia erant, quorum Plinius Orator in Epistolis sæpe meminit.

De Tribunali & subfelliis. CAP. IIX

PERTINENT & tribunal, & subfella ad iudiciorum locum, de quibus antequàm ad iudiciorum tractationem redeamus, pauca quædam subiiciemus.

Tribunal erat suggestus editor, vnde conspici Magistratus ab omnibus poterat, in quo sella curulis, iurisdictionis insignis, locata erat, vbi sedens Prætor cognoscebat, & pronuntiabat. Victoruius libro quinto tribunal specie amplissimum in æde Augusti his verbis describit: Tribunal, inquit, est in ea æde hemicyclio schematis minoris curuatura formatum: eius autem hemicyclij in fronte est interuallum pedes quadraginta sex, in trorsum curuatura pedes quindecim, vti qui apud Magistratus starent, negotiantes in Basilica non impedirent: quod ipsa assignatione angustissimum videtur, & in arcus formam, quæ semicirculo minor est, cum ad diametrum non pertingat, redactum. Hæc ille. Subfella autem sedilia erant, in quibus ij Iudices, qui Magistratum Curulem non gerebant, confidebant, & causas cognoscebant: quales fuerunt Tribuni plebis, Quæstores, Triumviri, Ædiles plebis, & qui cum Curulibus Magistratibus iudicabant, Centumviri. Quin etiam ij, qui causas agebant, siue defenderent, siue accusarent, in subfelliis confidebant: qua de re vide Aldum Manutium lib. 2. de Quæstis per epistolam,

epistola 4. Atque de loco iudiciorum exercendorum hactenus. Reuertamur ad iudicia.

De tempore iudiciorum exercendorum.

CAP. IX.

Non omnibus diebus licuit iudicia exercere: sed in iis diligens obseruata fuit ratio, sicut in Kalendarij Romani explicatione ostensum est, qua tamen hoc loco paucis sunt repetenda.

Dierum alij Fasti, alij Nefasti, alij Intercisi vocati: Fasti fuerunt, quibus ius fari, id est, dici poterat. Varro libro quinto de lingua Latina, dies fasti, per quos Prætoribus omnia verba sine piaculo licet fari. Contrarij horum vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari Prætorem, Do, Dico, Addico. Ouidius lib. 1. Fastorum:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur,

Fastus erit, per quem lege licebat agi.

Suetonius in Octauio de Prætoribus, teste Prisciano: Fasti dies sunt, in quibus ius fatur, id est, dicitur: & nefasti, in quibus non dicitur. Macrobius libro 1. Saturnal. capite 16. Fasti dies sunt, quibus licet fari Prætori tria verba solennia, Do, Dico, Addico: hystique contrarij sunt nefasti. Intercisis diebus quibusdam horis fas est, quibusdam fas non est ius dicere. Et fastis quidem diebus lege agi potest, cum populo non potest, Comitioribus vtrumque potest. Hi verò qui quoto quoque mense fuerint, ex libro prioris Commentarij quarto de annorum & dierum apud Romanos ratione, & ex Kalendario Romano illi libro inserto liquet.

De legis actionibus, sive de exercenda Iurisdictione, de Vindicatione,

& in Iure Cessione, Emancipatione, Adoptione, Manumissione,

Postulatione, & Datione Tutoris, Postulatione, ac da-

tionem possessionis bonorum, atque Postulatione interdicti, eiusque interpositione.

CAP. X.

Magistratibus ius dicentibus, loco etiam & tempore cognitis, iam quemadmodum illud dixerint, declarandum est. Prætores igitur ius dixerunt, aut ex superiore loco, aut ex æquo: id est, aut de tribunali, aut de plano. Quoniam autem sella posita sedentes id faciebant, eos dies Cessionum vocarunt: quorum duo fuere genera. Nam alij postulationibus, alij cognitionibus dicati fuerunt. Cognitionum autem dies alij aliis legis actionibus exercendis erant constituti, vnde Ulpian. ff. de bonorum possessione: Si causa cognita bonorum possessio detur, non alibi dabitur, quam pro tribunali, quia neque decretum de plano interponi, neque causa cognita bonorum possessio alibi, quam pro tribunali dari potest. Vt autem legis actiones erant multæ, sic iurisdiction quoque multiplex erat. Lege quidem agere, vt antè diximus, nihil aliud erat, quam aliquid eorum, quæ lege continerentur, apud Prætorem, vel apud eum, qui talem iurisdictionem haberet, in iure obire: nempe, vindicare, atque in iure cedere, filium suum emancipare, alienum adoptare, seruum manumittere, tutorem, bonorum possessionem, interdictum, & actionem postulare. Ius verò dicere erat, aliquid horum aut dicere, aut addicere, aut dare. Quæ Prætor, cum faciebat, decreuisse, aut decretum interposuisse dicebatur. Diebus igitur Fastis, Prætores summo manè in Comitium, sive Forum veniebant, atque in tribunali sella posita assidebant, & Accenso, vt tertiam horam populo circumstanti inclamaret, imperabant. Tertia inclamata, tum per Accensum eundem populum rogabant, num quis esset, qui apud se lege agere vellet, id est, qui ius posceret.

Hoc præcepto audito accedebant, qui lege agere volebant: veluti, si dies postulationum esset, qui aliquid eorum postulabant, quæ legis actionibus continebantur, ex legibus, aut edictis eorum: nempe aliquid eorum, quæ supra diximus.

Cæterum hi neque pro arbitrio, neque temerè agere potuerunt, sed prout in singulis legis actionibus scriptum erat.

Legis autem actiones formulæ fuerunt agendi, quas primùm Pontifices intulerunt, deinde C. Flavius, App. Claudij Scriba ab Appio compositas diulgauit, de quibus Pomponius de Origine iuris multa. Legis igitur actiones dictæ sunt, quòd earum rerum,

de quibus lex duodecim Tabularum scripta erat, priuatim agenda, formularum præscribebant. Atque hæ actiones ita solemnes fuerunt, vt qui agere vellent, & impetrat iouis rationem habere, & formularum deberent.

Impetrationis ea vis fuit, vt nemini liceret iudicio experiri, nisi prius ab eo, cuius erat iurisdicctio, agenda formulam impetrasset. Formularum verò, vt formulæ quædam adhiberentur verborum, quarum ductu in iudiciis experirentur, vt qui vno verbo errasset, is tota causa cecidisse videretur. Porro formulæ illæ in singulis actionibus fuerunt ferè peculiare.

In vindicatione, & in iure cessione hæc erat formula: Si quis seruum, aut aliam rem corpoream sibi vindicare volebat, is apud Prætorem ita agebat. Vindicator tenens seruum in iure, ita dicebat: Hunc hominem ex iure *Quiritium* meum esse aio. Prætor autem interrogabat eum, vnde petebatur, an contra vindicaret: id est, an contra seruum illum suum esse affereret: eo verò tacente, aut cedente, Prætor seruum addicebat vindicanti: qui verò vindicauerat, lege egisset: qui cesserat, in iure cessisse: atque ea in iure Cessio dicebatur: Prætoris verò Addicctio, teste *Boëtio*.

In mancipatione & emancipatione hæc erat formula: Adhibitis nõ minus quinque testibus ciuibus Romanis puberibus, & præterea alio eiusdem conditionis, qui libram æneam teneret, qui appellabatur *Libripens*, is, qui mancipium accipiebat, æs tenens, ita dicebat: Hunc ego hominem ex iure *Quiritium* meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære, ænea libra: dein de ære percutiebat, librâ idque æs dabat ei, à quo mancipiũ accipiebat, quasi precij loco. Qui ergo naturalis pater filium emancipare volebat, is secundum postulationem, die cognitionis filium suum fiduciario patri emancipabat, hac verborum formula vtens, quæ vindicationem simul, ac mancipationem complectebatur: Hunc hominem ex iure *Quiritium* meum esse aio: quoniam emptus est mihi hoc ære, æneaque libra. Naturalis verò pater respondebat: Hunc filium meum tibi mancipio, & accepto precio in iure cedebat, quo facto Prætor addicebat. Quoniam verò ex lege filius à patre venundatus vsque ad tertiam mancipationem, in potestate patris redibat, propterea secunda inde mancipatio, & in iure cessio adhibebatur. Cùmque iterum filius in potestatem patris redisset, tum tertia adhibebatur, hoc modo: Ego verò hunc filium meum tibi mancipio, ea conditione, vt mihi remancipes, vt inter bonos bene agi oportet, ne propter te, tuamque fidem frauder, ac tertium accepto precio, cedebat, & Prætor tertium addicebat. Qua re perfecta tum demum filius è potestate patris egressus putabatur. Vnde fiduciarius pater, qui dominus eius erat factus, eundem naturali patri sine fraude remancipabat: naturalis verò filium, quem quasi seruum coëmerat, manumittebat, atque ita liber ille, id est, sui iuris factus erat, vt *Caius* scripsit.

In adoptione hæc erat: Is qui adoptabat, apud Prætorem eum, quem adoptabat, tenens, ita dicebat: Hunc hominem filium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære. Naturalis autem pater vsque ad tertiam mancipationem in iure cedebat. Prætor verò addicebat. Notauit *Appian*. etiam testibus præsentibus adoptiones apud Prætorem fieri solitas.

Formula manumissionis fuit ea: Vbi de postulationis manumissio postulata erat, tum die cognitionis post causam cognitam fiebat hoc modo: Qui manumittere seruum apud Prætorem volebat, eius, quem manumittere volebat, caput, aut aliud membrum tenens, ad Prætorem ita dicebat: Hunc hominem liberum esse volo, & emittebat eum è manu. Prætor autem vindicta, id est, virga, eiusdem serui capiti imposita ita dicebat: Dico eum liberum esse more *Quiritium*. Inde conuersus ad licctorem, addebat: Secundum tuam causam, sicuti dixi, ecce tibi vindicta. Tum licctor accepta à Prætor vindicta, caput serui percutiebat, faciem palma, tergumque verberabat. Quibus peractis nomen manumissi in acta à Scriba referrebarur, adiecta causa manumissionis. Addit *Caius ff.* de manumiss. vindicta, non esse omnino necesse pro tribunali manumittere. Itaque plerisque in transitu seruos manumitti solere, cum aut lauandi, aut gestandi, aut ludorum causa prodiret Prætor. Atque hæ actiones iuris per verbum *Dico*, exprimebantur à Prætor.

Sed & tutoris postulatio ad legis actionem, datio ad iurisdictionem pertinuit, auctore *Vlpiano*, cum inquit: Ius dicentis officium latissimum est. Nam & pupillis non habentibus tutores, constitui re potest: quod intelligendum est, si neque testamentarius, neque legitimus tutor adesset, tum datum à Prætor fuisse. Hoc cum faciebat prætor, tertiam partem iurisdictionis explebat, quam verbum *Do* continebat. Atque hoc idem

de Consulibus & Tribunis plebis dicimus, quorum idem ius fuisse accepimus. A

Ad hæc verò qui voverunt, à Prætore quoque bonorum possessionem postularunt, Prætorque pro arbitrio dedit. Vnde scribit idem Ulpianus eodem in loco, Ius dicentem bonorum possessionem dare potuisse. Item: Mistum imperium est, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Cæterum bonorum possessio fuit ius persequendi, retinendique patrimonij, siue rei, quæ cuius, cum mortuus est, fuit, quod Prætor aut emendandi, aut impugnandi, aut confirmandi iuris civilis gratia dedit. Vt enim lex duodecim Tabularum ex testamento, vel ab intestato ad hæreditatem vocavit: sic Prætor bonorum possessiones inuenit, per quas ius civile corripuit, non solum in iis, qui intestati mortui essent, sed etiam qui testamentum fecissent. Nam si quis moriens alienum posthumum hæredem scripserit, is si natus fuisset, à iure civili reiciebatur: at à Prætore bonorum possessione secundum tabulas decorabatur. Si libertus patronum præterisset, lex nullum dabat patrono aditum ad bona liberti: at Prætor dabat bonorum possessionem contra tabulas. Item, si quis ex testamento hæres institutus esset, non solum à iure civili habebat hæreditatem, sed etiam à Prætore bonorum possessionem secundum tabulas.

Neque verò solum has duas bonorum possessiones Prætor dedit ex testamento, sed etiam octo alias ab intestato, partim ius civile confirmans, partim emendans, partim reprehendens. Sunt autem hæc: primò suis hæredibus, id est, liberis, tum emancipatis, tum suis ab intestato: secundò legitimis hæredibus, nempe agnatis, ab intestato ex lege XII. Tabularum: tertio decem personis, quæ manumissori extraneo præferrentur, nimirum C
filio, fratri, sorori, nepoti, nepti, patri, matri, auro, auiæ: quartò cognatis proximis: quintò iis, qui ex familia, nempe liberti liberis, tam naturalibus, quam adoptiuis, itémque vxori, quæ ipsius in manum conuenerat: sextò liberto, patrono, patroni liberis, parentibusq; eorum: septimò, viro, intestata vxore, & vicissim vxori, viro intestato, quoties deficiebat omnis parentum, liberorumve, seu propinquorum legitima, vel naturalis successio: octauò patroni cognatis, intestato libertem. Atq; hæc quidem Prætor omnino fecit, prout se facturum in edicto proposuit. Hinc Valerius libro 7. niso Prætor Urbanus Terentio patri exhæredato bonorum defuncti filij possessionem dedit, hæredesque lege agere passus non est. Tandem ut postulatio Interdicti ad legis actionem pertinuit, sic interpositio Interdicti ad iurisditionem. D

Interdicta verò, ut inquit Iustinianus, fuerunt formulæ, atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut prohibebat: quod tunc maximè faciebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. Erat autem possessio rei corpore præditæ, ut domus: quasi possessio rei corpore vacantis, ut vsusfructus. Ex quibus verbis apparet, interdicta fuisse decreta Prætorum de iis rebus, quas Iudicum cognitioni committendas non putarunt, sed sibi ipsis pro imperio reseruarunt. Cum enim dictum sit, res alias sacras, & religiosas, alias publicas, alias priuatas fuisse, reliquas actiones, quæ de his incidere poterant, cognoscendas Iudicibus tradiderunt. Quæ verò de vi, vel facta, vel quæ fieri in his posset, incidissent, quatenus ad possessionem fermè pertinerent, ipsi decreuerunt. Decretum verò illud vocatum est præcipuo E
nomine interdictum. Itaque decreta, quæ de aliis rebus interposita sunt, arbitrio eorum permittunt: hæc verò, quæ Interdicta vocata sunt, propriis formulis concepta, & vt concepta erant, in Edicto relata, & deinde ex Edicto, prout res poscit, pro tribunali pronuntiaza. Itaque Interdictum fuit Actionis, siue Iudicij quasi principium. Nam vt scribit Caius ff. de vindicat. is, qui destinauit rem petere, animaduertere debuit, an aliquo interdicto posset nancisci possessionem: quia longè commodius est, ipsum possidere, & aduersarium ad onus petitoris compellere, quam alio possidente petere. Ita inter cæteras legis actiones rectè reponitur etiam Interdicere, quod est, non tam interdictum interponere, quod est Prætoris, quam Interdictum postulare, siue interdicto contendere, quod est litigatoris. Interdictum autem dabat Prætor, cum mittebat in possessionem. F
Mittere autem in possessionem fuisse à danda bonorum possessione diuersum, & tamen partem iurisditionis fuisse, declarat Ulpianus, cum inquit, ius dicentem & bonorum possessionem dedisse, & in possessionem misisse.

Cæterum interdicta, quæ ad sacras & publicas res pertinuerunt, aut fieri aliquid prohibuerunt, aut restitui, aut exhiberi iusserunt: quæ ad priuatas, aut de adipiscenda, aut de retinenda, aut de recuperanda fuerunt. De locis sacris & religiosis ita interdictum est: Quò, quæve illi mortuum inferre inuito te ius est, quò minus illi eo, eave mortuum inferre

inferre, & ibi sepelire liceat, vim fieri veto. Item: Quo illi ius est, te invito mortuum inferre, quò minus illi in eo loco sepulcrum sine dolo malo ædificare liceat, vim fieri veto.

De liberis personis ita: Quem liberum dolo malo retines, exhibeas iubeo: Qui, quæve in potestate tua est, si is, cæve apud te est, dolove malo tuo factum est, quò minus apud te esset, ita eum cæmve exhiberi iubeo: Si Stichus in potestate tua est, quò minus Mævius eum ducere liceat, vim fieri veto.

De locis publicis: Ne quid in loco publico facias, inve eum locum immittas, qua ex re quid illis damni detur, præterquam quod lege, Senatufconsulto, edicto, decretove tibi concessum est, de eo, quod factum erit, interdictum non dabo: quo minus illi viam publicam, iterve publicum aperire, rescire liceat, dum ne ea via, idve iter deterius fiat, vim fieri veto: Ne quid in flumine publico, ripave eius facias, ne quid in flumine publico, ripave eius immittas, quo statio, iterve nauigio deterior sit, fiat.

Interdictum de adipiscenda possessione dabatur ei, cui bonorum possessio à Prætore decreta erat in hunc modum: Quod bonorum ex edicto meo illi possessio data est, quod de his bonis pro hærede, aut pro possessore possides, possideresve, si nihil vsucaptum esset, quandoquidem dolo malo fecisti, vt desineres possidere, id illi restituas. Cæterum pro hærede possidebat, qui putabat se hæredem esse, atque eo animo possidebat: pro possessore, qui nullo iure rem hæreditariam, vel totam hæreditatem sciens ad se non pertinere, possideret. Erat autem vile hoc interdictum ei, qui tum primùm conaretur adipisci rei possessionem. Itaque si adeptus amississet, hoc nihil iuuabatur.

Retinendæ possessionis interdicta fuere duo, quæ tum vsurpabatur, cum inter eos, qui de proprietate litigare volebant, non conveniebat, vter possideret: vnum ad res immobiles pertinuit, alterum ad mobiles. Primum fuit: Vt eas ades, quibus de agitur, nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, quò minus ita possideatis, vim fieri veto. Hoc vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modò nec vi, nec clam, nec precario nactus erat ab aduersario possessionem. Secundum: Vtrubi hic homo, quo de agitur, maiore parte huius anni fuit, quò minus eum ducas, vim fieri veto. Hoc vincebat, qui maiore parte anni sine vitio possederat.

Interdictum recuperandæ possessionis reddebatur eis, qui vi deiecti essent de possessione fundi, vel ædium. Neque enim deiectio est de rebus mobilibus, cum in eas actio sit vel furti, vel vi bonorum raptorum. Vis autem duplex fuit, vera & simulata. Vera item duplex, armata, & sine armis. Interdictum de vi armata fuit: Vnde tu illum vi deiecisti, eò illum restituas iubeo. Sine armis: Vnde tu illum vi deiecisti, cum abs te nec vi, nec clam, nec precario possideret, eò illum restituas iubeo. Simulata veram est imitata, eadem civilis & quotidiana est dicta, vt post dicemus.

Iam verò Interdictorum alia simplicia fuerunt, alia duplicia. Simplicia, in quibus alter actor, alter reus est, qualia fuerunt omnia restitutoria, aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus autem is, à quo desideratur, vt restituat, aut exhibeat. Prohibitoria alia simplicia, alia duplicia erant. Simplicia, veluti cum Prætor prohibebat in loco sacro, vel in flumine publico, ripave eius aliquid fieri. Nam actor est qui desiderat, ne quid fiat: reus qui aliquid facere conatur. Duplicia, veluti: Vt possidetis, &, Vtrubi. Ideò verò duplicia vocabantur, quia par vtriusq; litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur, sed vterque tam rei, quam actoris partes sustinet. Vfus autem interdictorum antiquus, cum ordinaria iudicia essent, fuit, vt primùm de possessione ageretur, & ad interdictum confugeretur, deinde dominij actio institueretur. Hæc ferme Iustinianus in Institutionibus.

De actionibus, & earum multiplici differentia.

C A P. XI.

EX omnibus legis actionis partibus, extrema fuit actio, siue iudicium, quæ vt ab actore postulabantur, sic à Prætore dabantur. Verùm quemadmodum actionis dationem præcedit postulatio, sic postulationem editio, editionem in ius vocatio. De quibus singulis dicam, si prius quid sit actio, & quoruplex, dixerò. Actionem definiuit Iustinianus, ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur, id est, potestatem impetratam à Prætore repetendæ rei, quæ sibi debetur, apud Iudices. Egregie illud quidem, ita tamen,

si intelligatur non ius solum persequedi, sed etiam ipsa persecutio. Harum verò actio-^A num Iustinianus libro 4. Institut. à quo hæc sumpsimus, septem veterum attulit diuisio- nes, quibus incognitis, antiqua iudiciorum consuetudo cognosci non potest.

Prima diuisio hæc est: Actionum aliarum in rem intentarum sunt, aliarum in personam, aliarum in vtrumque. In rem, cum egerunt cum eis, qui nullo sibi iure obligati erant, sed eis de ali- quare re intulere litem. Vt in re corpus habente: Si Titius seruum, fundumve aliquem suum esse confirmasset, Marcus autem possessor dominum se esse dixisset. Quod idem de rebus corpore carentibus intelligendum est, vt usufructu, & seruitute prædiorum.

In personam, cum egerunt cum eis, qui sibi obligati erant, vel ex contractu, vel ex maleficio, atque intenderunt, eos dare, facere sibi oportere. Vt si Titius empta aut lo-^B cata domo dixisset, Marcum sibi dare, facere oportere, quidquid empti, locatiue nomi- ne dare, facere oporteret, aut alios contractus, & maleficia nominasset. In personam au- tem est dicta, quia non certam rem repetuerunt: neque enim dixerunt rem illam, aut illam sibi dare oportere, sed quidquid contractus alicuius nomine eum dare, facere o- porteret, parum, vnde nam ille satisfaceret, laborantes. Quorum verborum, dare qui- dem ad dominij translationem contulerunt, facere verò ad simplex factum, vt nauis æ- dificationem, ac traditionem, & vtrumque quidem ad contractus: Dare verò tantum ad maleficia accommodarunt.

In vtrumque autem intentarum sunt, quibus & rem certam petierunt, & præstationes personales ab aduersario postularunt. Ex verò fuerunt tres: Familiæ erciscundæ, com-^C muni diuidendo, finium regundorum.

Familiæ erciscundæ fuit, quæ inter cohæredes hæreditatis diuidendæ causa dabatur. Neque enim solum postulabatur, vt hæreditas diuideretur, sed etiam, vt quod eo no- mine alterum alteri dare, facere oporteret, præstaretur.

Communi diuidendo fuit, quæ inter eos reddebatur, qui rem, quam ex alia, atque hæ- reditatis causa communem haberent, diuidi, simulque, quod alterum alteri præstare o- porteret, dari fieri postulabant.

Finium regundorum fuit, quæ inter confines dabatur, & vt fines agrorum vicinorum dirigerentur, & si quid alter ex alterius agro percepisset, restitueretur. Ex his actionibus primæ vindicationes, secundæ condictiones, tertiæ mistæ sunt appellatæ.

Vindicatio dicta videtur à vi simulata, quam verbis petitor possessori dicis causa^D faciebat, vt paulò post apparebit.

Condictio verò ex eo, quia condicere erat, diem, locumve, communi consensu indi- cere, quo in iudicio litigatores venient: quod etiam si in vindicatione quoque fiebat, tamen quia in rem actio proprium sibi nomen vindicationis asciuerat, in hac com- muni nomine conditionis vti sunt. Mistarum nomen est notum.

Secunda diuisio. Actiones aliarum legitimarum dictæ sunt, aliarum honorariarum.

Legitimarum, quæ à legibus xii. Tabularum proditæ sunt.

Honorariarum, quæ à Prætoribus in Edictis propositæ sunt, vt legi deficienti opem fer-^E rent.

Legitimæ fuere, quæ in rem, & in personam, & in vtrumque sunt nominatæ.

Prætoriarum quædam aliarum, quæ à nominibus Prætorum appellantur, Publiciana, Paulina, Seruiana, Imperatoribus rerum potentibus, vt creditur, constitutæ, & quidem rem & ipsa personamque complexæ, quæ ex Institutionibus Iustiniani peti possunt.

Tertia diuisio: Actiones aliarum persequendæ rei causa sunt institutæ, aliarum pœnarum, aliarum v-^F triusque.

Persequendæ rei fuere omnes in rem, & omnes in personam ex contractu natæ, vt ex mutuo, stipulatu, empto, vendito, locato, conducto, pro socio, fiducia, mandati, commo- datati, depositi: rem quædam ex maleficiis, vt furtiua condictio, quæ vna est ex Prætoris, quæ ex delicto nascuntur.

Pœnæ, vt actio furti. Siue enim de manifesto quadrupli ageretur, siue nec de manife-^F sto dupli, de sola pœna agebatur. Nam ipsam rem, aut vindicationem, aut furtiua condi- ctione, dominus rei persequeretur. Item in actione Iniuriæ.

Mistæ, quæ simul & rem, & personam persequerentur, vt actio vi bonorum raptorum, quæ rem raptam simul cum pœna tripli persequeretur, & actio damni iniuria dati lege Aquilia, non solum, si aduersus insipientem daretur, sed etiam, si quanti plurimi æsti-^F matio peteretur.

Quarta diuisio. Actiones aliarum in simplum conceptæ sunt, aliarum in duplū, aliarum in triplū^F aliarum

læ in quadruplum.

In simplum ex stipulatu, mutuo, empto, locato, vendito, conducto, mandato, & aliis.

In duplum, furti nec manifesti, damni iniuria dati, depositi ex quibusdam causis, serui corrupti. In triplum rapinæ.

In quadruplum, furti manifesti, de eo quod metus causa, de pecunia data ad calamitandum. Actio verò damni iniuria, in infipientem dabatur in duplum, in consipientem in simplum.

Quinta diuisio. Actionum aliis solidum, id est, totum id, quod debebatur, exigebatur, aliis pars sola. Eiusmodi fuit actio de peculio filij, de dote, quæ mulieri diuortio facta ad dotem exigendam aduersus maritum dabatur: item actiones, quæ aduersus patrem, patronum, socium, & eum, qui quid donauit, concedebantur. Nam omnes, in tantum quod facere possent, damnabantur. Item actio in debitorem, qui bonis cessisset, & postea mediocres fortunas adeptus esset.

Sexta diuisio. Actiones quedam nate sunt ex contractibus, & maleficiis dominorum & patrum familiars, quedam ex contractibus & maleficiis seruorum, & filiorum familiars. De primis dictum est. De reliquis nunc dicendum. Ex contractibus seruorum hoc modo: Serui aut consensu dominorum negociati sunt, aut sine consensu eorum. Si consensu, quatuor actiones emanarunt, Quod iussu, Exercitoria, Institoria, Tributoria. Quod iussu, data est in eum, cuius seruus cum aliquo, iussu ipsius contraxit. Nam qui cum seruo iussu domini contrahebat, non serui, sed ipsius domini sequi fidem videbatur. Exercitoria dabatur in exercitorem, qui seruum nauis præposuisset, de eo, quod cum eo seruo illius rei causa gestum fuisset. Exercitor autem erat, ad quem quotidianus nauis quæstus redibat. Seruus autem, quem nauis præficiēbat, Magister dicebatur. Institoria dabatur in eum, qui seruum institorē tabernæ præfecerat, de eo, quod cum eo seruo eius rei causa gestum esset. Erat autem institor, qui alicui negociationi præficiēbatur. Tributoria dabatur, in dominum, quo sciente vnâ cum seruo in merce peculiari contractum erat, nisi res æqualiter inter creditores partita esset, nimirum, vt alia tributio fiat. Merx peculiaris erat, in qua seruus suo nomine domini consensu ita negociabatur, vt eius quæstus ad ipsum pertineret. Sin autem sine consensu negociati sunt, actiones duæ prodierunt, de in rem verso, & de peculio. Actio de in rem verso dabatur, in dominum, sine cuius voluntate seruus contraxit, vt quod in rem domini versum est, solidum præster, reliquum ex peculij viribus dissoluat. In rem domini versum dicebatur, quod etiam domini facultates aliqua ex parte amplificaret, dummodo necessarius sumptus ille fuisset. Actio de peculio dabatur aduersus dominum ex serui contractu, quatenus in peculio erat. In peculio id esse dicebatur, quod de uestis iis, quæ domino, familiæve debebantur, supererat. Eadem verò patrum, & filiorum familiars ratio fuit, atque dominorum, & seruorum. Ex maleficiis porò seruorum Noxales actiones nate sunt, dictæ, quia delicta eorum Noxæ vocantur. Noxalis autem actionis natura fuit, vt dominus ea damnatus, vel litis æstimationem persolueret, vel si veller, seruum ipsum noxæ dederet. Seruo autem noxæ dedito, dominum statim ab ipso domino in actorem transferebatur. Quod si post admissam noxam dominus mutaretur, noxa in nouum dominum dabatur: si seruus manumitteretur, in ipsum seruum. Quod idem de noxis etiam filiorum familiars est intelligendum. Quia etiam noxalis actio fuit de pauperie, id est, de damno dato à quadrupede. In his, si damnum à quadrupede mansueta erat, vt equo calcitroso, & boue cornupeta, noxalis actio dabatur, lege XII. Tabularum: si à fera, edicto Ædilium eantum erat, vt ob vulnus homini libero illatum, actio in bonum, & æquum daretur, ob cætera damna in duplum.

Septima diuisio. Actiones aliæ stricti iuris fuerunt, aliæ bonæ fidei, aliæ arbitrariæ. Bonæ fidei, in quibus libera potestas permitteretur Iudici ex æquo & bono æstimandi, quantum actori restitui oporteret: in quo & illud continebatur, vt si quid iniucè præstare actorem oporteret: eo compensato in reliquum is, quo cum agebatur, condemnaretur. Hæ fuerunt, empti, venditi, locati, conducti, mandati, fiduciæ, pro socio, negotiorum, gestorum, tutelæ, familiæ erciscundæ, communi diuidendo, depositi, commodati, pignoratitia, præscriptis verbis, tam quæ de æstimato, quam quæ de permutatione competeat, & rei voriæ actio. Arbitariæ, quæ ex arbitrio Iudicis pendebant, in quibus nisi arbitrio Iudicis, is, quo cum agebatur, actori satisfaceret, veluti rem restitueret, vel exhiberet, vel solueret, vel noxali causa seruum dederet, condemnabatur, & fecerunt tam in rem, quam in personam. In rem, quedam Prætorianæ in personam, Quod metus

causa, quod dolo malo factum. Cùm id, quod certo loco promissum erat, petebatur, & actio ad exhibendum. In his enim omnibus permixtum erat Iudici, ex quo & bono, secundum cuiusque rei, de qua agebatur, naturam aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteret. Præter has reliquæ stricti iuris dictæ.

Hæ ferè antiquæ actiones fuere, ex quibus, qui ius suum persequi iudicio voluerunt, aliquam necessariò arripuerunt, eamque à Prætorè postularunt. Quoniam autem actio ius erat persequendi in iudicio, quod sibi debebatur, qui actionem postulauit: nihil aliud postulauit, quam ius persequendi in iudicio, quod sibi deberetur, aut quod suum esset. Id autem erat iudicium, aut Iudicem in eam rem, de qua lis erat, postulare, vt re cognita, & iudicata, ius vterque suum adipisceretur. Iudicem autem dare præcipuum fuit ius dicentis officium. Vnde scripsit Vlpianus: Ius dicentis officium latissimum est, nam & bonorum possessionem dare potest, & in possessionem mittere, pupillis non habentibus: tutores constituere, Iudices litigantibus dare; & alio libro: Iurisdictio est etiam iudicis dandi licentia, id est, qui ius dicit, præter superiora iura, etiam Iudices dandi ius habet. Hinc illa sunt propè translata in Edictis Prætorum: De ea re iudicium dabo: De ea re iudicium non dabo.

De in ius uocatione, editione actionis, & postulatione actionis, siue iudicij.

CAP. XII.

DE actione quid sit, & de diuisione actionum hætenus dictum est: sequitur, vt modus actionum explicetur, id quod hoc capite faciemus. Qui petere in animo habebat, aut alia ratione alicui litem, siue actionem intendere, antequàm in ius adiret, per amicos intra parietes, quid proficere posset, experiebatur, Liviò lib. 2. & Cicerone pro Quintio, & Cecinna testibus. Vbi verò res ita conuenire non poterat, tum die postulationum petitor eum, vnde petebatur, in ius vocabat. Erat autem in Ius vocare, vt Paulus definit, in Ius experiundi causa vocare. Non omnes tamen vocari poterant. Indicat hoc Edictum Prætoris: Parentem, Patronum, Patronam, liberos, parentisque Patroni, & Patronæ, in ius sine meo permissu, ne quis vocet. Item: Magistratus, Pontifex, dum sacra facit & qui uxorem ducunt, in ius vocari non possunt. Vocabat autem hoc modo: Qui petebat, eum, vnde petebatur, conueniebat, atque, vt se in ius sequeretur, admovebat. Si is sequi noluisset, eum in ius educebat, siue rapiebat. Verùm ne iniuriam facere videretur, antè aliquem eius actionis testem faciebat, capta scilicet hominis fortè interuenientis, aut præsentis auricula, rogabat eum his verbis: Licetne attestari: id est, possùme testem sumere? si respondebat, Licet, tum aduersarium frustrantem, aut fugientem iniecta manu ad Prætorè trahebat, atque hoc faciebat auctoritate XII. Tabularum. Sic enim in iis erat: Si vis vacationi fua, antestaminor. Neminem verò de domo sua in ius vocare licuisse, partim ex Cicerone pro Como & in Vatinius, partim ex Caio Comment. in XII. Tabulas ff. de in ius vocando. cognoscitur, cuius verba sunt: Plebrique putauerunt, nullum de domo sua in ius vocare licere, quia domus tutissimum cuique refugium, ac receptaculum sit, eumque qui inde in ius vocaret, vim videri inferre. Paulus etiam ait: Etsi qui domi est, interdum vocari in ius potest, tamè de domo sua nemo extrahi debet. Quod si ille, qui vocabatur, imbecilla valetudine esset, tùm qui vocabat, iumentum, currum vnde cogebatur à lege, in hunc modum loquente: Si in ius vocato morbus auitasque vitium esset, qui in ius vocabat, iumentum dato: si nollet, arceram ne sternito. Si verò is, vnde petebatur, latitaret, ita vt nullam secum agendi potestatem faceret, eum de domo extrahi non posset, actor Prætoris auxilium implorabat, atque reum euocari edicto iubebat. Edictum verò ad ipsius latitantis ædes ponebatur, cum solenni vicinorum testatione. Si autem euocationi primæ non pareret, neque defenderetur, Prætor secundam decernens, in bona Petitorè mitterebat, & nisi euocatione tertia, ad sui defensionem venisset, altero decreto bona eius possideri, proscribi, ac distrahi iubebat. Itaque in edicto Prætorio erat: Qui fraudationis causa latitauerit, si boni viri arbitrato non defendetur, eius bona possideri, vendique iubebo. Venditio tamen non statim fiebat, sed postquam bona per triginta dies possessa essent, tum verò iterum, qui se creditores esse dicebant, si plures essent, Prætorè adibant, petebantque vt sibi liceret vnum ex corpore suo constituere, qui debitoris bonâ auctioni subiceret. Is constitutus dicebatur Magister, & post id temporis proscripcio fiebat in celeberrimis totius vrbs locis ita: Ille debitor noster in eiusmodi causa est, vt bona eius diuendi debeant, nos creditores patrimonium eius distrahimus: quicumque emere volet, adesto. Inde post aliquot

Aliquot dies, tertium iam Prætorum adibant, postulantes, vt sibi liceret legem bonorum venditorum facere, atque inde ita proscribent: Hæc quicumque emerit, creditoribus in dimidiam partem eorum, quæ ipsis debentur, respondere debet, sic vt cui aurei centum debentur, accipiat quinquaginta. Et certo tempore clauso emptori patrimonium addicebatur. Et vocabatur is, qui emerat, Bonorum emptor, actionesque omnes à debitorum, in bonorum emptorem transferebatur, & conueniebatur non aliter, ac bonorum possessor, siquidem vterque successor Prætorius erat. Theophilus libro tertio Institutionum. Cicero pro Quintio. Atque hæc quidem in XII. Tabulis. Edictum inde Prætoris legem correxisse videtur, & cauisse, vt si quis in Ius sequi nollét, satisfaret fore, vt se in Iure sisteret. Vnde est titulus in Pandectis ex edicto sumptus: In ius vocatus aut eat, aut

B satisfidet.

Vbi verò vocatus in ius venerat, actor impetrata loquendi potestate actionem ei edebat, qua aduersus eum vti volebat. Erat autem ita comparatum, vt qui peteret, non vnam, sed multas actiones haberet, id est, multis modis ius suum persequi posset: vt docet Cicero pro Cecinna, Theophilus libro 4. Instit. & Iustinianus de furibus. Ex illis igitur actor vnam aliquam eligebat, eamque in ius vocato reo edebat. Plaurus Persa. Vlpianus ff. de edendo. Cicero in 4. Verrina.

Edita inde actione, qua vsus erat, actor postulabat eam à Prætorum, id est, petebat, vt sibi in aduersarium liceret intendere (postulare enim Vlpiano ff. de edendo, auctore, est desiderium suum in iure apud eum, qui Iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere) Reus contra à Prætorum postulabat aduocatum. Fuit autem aduocatus, teste Asconio, Iuriscōsulturns, qui Patrono ius suggestit, aut reo præsentiam suam commodauit. Actione inde aduersario edita, eaque à Prætorum post postulationem impetrata, tum actor certa verborum accepta formula vadabatur reum, id est, vades, siue sponsores petebat, fore, vt certo die, is plerunque perendinus erat, se in iure sisteret. Vas autem fuit, qui pro altero vadimonium promissit. Vadimonium porrò adhibito Iuriscōsulturno concipiebatur: & qui prouocabat vadari: qui prouocabatur, vadimonium promittere dicebatur. Concepto vadimonio, & sponsoibus acceptis, è Iure discedebatur. Accidit autem, & quidem sæpe, vt Prætores deinde ex voluntate litigatorum vadimonia in alios dies perendinos differrent. Interea, dum res in vadimonio fuit, reus cognita actione, aut actori sine iudicio cessit, aut se ad contendendum parauit. Si cessit, rem aut pacto, aut transactione composuit. Hinc erat in edicto: Pacta, conuenta, quæ neque dolo malo, neque aduersus leges, plebiscita, Senatusconsulta, edicta, decreta Principum, neque quò fraus eorum cuiquam fiat, facta erunt, seruabo. Quod ad omnes actiones transactionesque traductum est.

Liu. epitome 86.

Cic. lib. 2. ad Attic. Iuuenalis Satyra 3. Vlpian.

ff. de Trãss. act.

Cicero pro Q. Roscio, § in 3.

Verrina.

De intentione actionis, siue litis. CAP. XIII.

TER TIO inde die, qui dies cognitionibus erat dicatus, & comperendinus appellabatur, Prætor actiones editas ac postulas ex tabulis ordine recitari, atque actores, reosque citari per Accensum iubebat, vt iudicia actionibus eorum cognoscendis daret. Quorum illud dicere vadimonia, hoc addicere iudicia vocauit Macrobius li. 1. Saturn. cap. 16. Si verò litigatores ad vadimonium die constituto non accurrissent, litem admittebant. Præcipue verò reus, si vadimonium deseruisset, quod promiserat, perdebatur litem: quia Prætor postulante actore ex edicto bona eius possideri iubebat, & si xxx. dies possessa essent, neque ille se defendisset, vendi iubebat, eo modo, quo supra demonstratum est. Si autem vterque occurrisset, tum se stitisse dicebantur. Ac tum prior reus ita agebat: Vbi tu es, qui me vadatus es? vbi tu es, qui me citasti? ecce ego me tibi sisto, tu contra & te mihi siste. Procedente autem actore rogabat, Quid ais? Respondebat actor, Aio (exempli gratia) fundum quem possides, meum esse, Aio, te mihi dare, facere oportere, prout natura actionis postulabat, quam ille intendere volebat. Ceterum responso actoris ipsam complexa est intentionem actionis. Singulæ autem actionum intentiones propriis formulis inclusæ fuerunt, quæ à Pontificibus scriptæ quondam, deinde à Iurisperitis compositz fuerant, à quibus qui recessit, causa cecidit, vt Cic. lib. 1. de Oratore significat. Has verò formulas in singulis actionibus cuiusmodi fuerint, demonstrare longum esset, & propter similitudinem ipsarum inter se molestum, ac propè putidum, in principibus autem præterire vix sine insigni huius doctrinæ detrimento licet. Itaque initio ducto à vindicatione, quid in paucis obseruatum sit, videamus.

Plantus in Curculione.

Actio vindicationis fuit duplex, vna possessionis, altera dominij: Possessio vsu re

hoc loco significat, vt ædium, aut fundi, eaq; propriè Vindicix nominatur. Qui verò litem de dominio rei intendere volebat, quæ dicebatur Vindicatio, si, cuius vindiciæ, id est, possessio esse deberet, certum fuisset: is, qui possessione carebat, actionem statim possessori de dominio intendebat. Sin autem incertæ fuere vindiciæ, primùm de vindiciis, deinde de dominio agebat, idq; hoc modo: Cùm incerta esset possessio, ij, quorum intererat, postularunt à Prætore interdictum de possessione, aut quasi possessione, nempe aut de adipiscenda possessione, aut de retinenda, aut de recuperanda. Interdictum de adipiscenda possessione reddebatur, ei, cui bonorum possessio à Prætore ex edicto data fuerat. Interdictum de retinenda, eis, qui de proprietate litigaturi erant, neque vter possideret, inter eos conueniebat. De recuperanda iis, qui vi ex aliquo loco deiecti erant. Vis autem hæc fuit duplex, vera, & simulata. Vera vis appellata, cùm armatis, aut inermibus hominibus coactis aliquis ex loco deiectus erat. Vis simulata fuit veræ vis imitatio, quoties dicis causâ alter alteri in manum conferendo, vim attulit, & verbis vindicauit, seu vindicias postulauit. In seruo quidem manus consortio facta est in hunc modum: Qui serui possessionem petebat, tenens seruum in Iure apud Prætorem, ita vindicabat: id est, possessionem per simulatam vim postulabat. Quippe roganti reo: Quid ais? Respondebat: Hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio, eiusque vindicias mihi dari postulo. Si ille alter taceret, aut cederet, Prætor seruum addicebat vindicanti, id est, possessionem concedebat postulanti vsque ad exitum iudicij, de dominio instituendi. Sin autem ille contra vindicaret, tum & ipse seruum eundem corripiens, & quasi de manu vindicantis abstrahens, dicebat: Et ego hunc hominem meum esse aio, eiusq; vindicias mihi conseruari postulo. Tum Prætor interdicebat: Qui nec vi, nec clam, nec precariò possidet, ei vindicias do.

In fundo autem, aut domo manus consortio facta est in hunc modum, Stantes in iure litigatores petitor eum, vnde petebatur, ex iure manu conseruum vocabat, ita dicens: Fūdus qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est, eum ego ex iure Quiritium meum esse aio. Inde ibi ego te ex iure manu conseruum voco. Ille verò nisi cessauit, respondebat: Vnde tu me ex iure manu conseruum vocasti, inde ibi ego te reuoco. Tum Prætor dicebat vtrisque, Superstitibus præsentibus: istam viam dico. Inite viam. Prætor aderat sapiens, qui inire viam doceret: Redite viam. Eodem ducere redibant: in agro verò, siue domo manum conseruebant, id est, terræ aliquid ex eo agro, vt vnam glebam sumebant, in eam manum conseruebant, atque ad Prætorem deferabant, & in ea gleba, vel festuca tanquàm in toto agro, vel domo tota vindicabant. Dicebatur ea gleba, vel festuca Vindicata, teste Festo: Vindicix olim dicebantur, quæ ex fundo sumptæ in ius allatæ erant. His autem vindiciis, id est, hac gleba, siue festuca in ius allatis, actor, qui deiectus erat, eas tenens, dicebat: Hunc fundum, siue hanc domum meam esse aio ex iure Quiritium, eoque restitui, vnde deiectus sum, postulo. Tum Prætor: Vnde tu illum deiecisti, cùm nec vi, nec clam, nec precariò possideret, eò illum restituas, iubeo. Restituebat, si modò illum nec vi, nec clam, nec precariò possidisse constaret. Agellius lib. 20. cap. 1. hanc vim civilem, & festucariam vocat.

Altera vis simulata fuit, quæ non à lege, sed à moribus emanauit. Quippe qui possessionem recuperare volebat, possessori certum diem constituebat, quo in rem presentem veniretur, vt in fundo, de quo agebatur, moribus vis & deductio fieret. Hoc modo Cæcinnæ apud Ciceronem agere cum Ebutio possessore voluit: verùm ab eo in fundum ingredi verâ vi, nec moribus prohibitus, interdictum, vnde vi, postulauit, vt ille, qui veram vim passus esset.

Huic accessit & tertia ratio incunde possessionis, quæ neque à lege, neque à moribus, sed à iure civili profecta est. Hæc non propriè vis fuit, sed vsurpatio. Vsurpatio verò, vt scribit Paulus ff. de vsurpationibus, fuit interruptio vsucapionis. Hinc Venuleius ff. de acquirenda possessione: Species inducendi in possessionem alicuius rei est, prohibere ingrediendi vim fieri. Statim enim cedere aduersarium, & vacuam relinquere possessionem iubet, quod multò plus est, quàm restituere. Hoc autem facto, vt reor, ille, qui inductus erat, vsurpandi surculum defringere consuevit, atque ita possessionem aduersarij interrupit. Et hæcenus de vindicatione possessionis. Iam de vindicatione domini.

Constitutio possessore, tum lis de dominio intendebatur, possessor ab eo, qui possessione exclusus esset, aut qui omninò expers possessionis esset. Dominium autem petebatur eadem ratione, iisque propè verborum formulis, quibus possessio. Petitor enim cum possessore ita agebat, vt primùm, an actor esset, id est, an talis esset, vnde ius suum petere posset, statueret: deinde vindicaret, tum satisdare iuberet, tum sponcione prouocaret.

Cic. pro
Murana.

Cic. lib. 3.
de Orat.
Caius ff.
de vsurpa
tionibus.

care. An auctor esset, ita quæsiuit: Quando te in iure conspicio, postulo, anne sis auctor? si ille, qui rogabatur, taceret, lis ei æstimabatur. Si negaret, tum Prætor dicebat: Quando negat, Sacramento quærito. Erat autè Sacramento quærere, ad certâ spondendâ pecuniam reum prouocare, Ni ita esset. Itaque audito Prætoris mandato petitor subiciebat: Quando negas, te Sacramento quinquagenario prouoco: Spondésne, te solutorum quinquaginta asses, si auctor sis? id est, si probauero, te auctorem esse? Cui inficiator respondebat: Spondeo quinquaginta asses, si auctor sim. Inde restipulatur: Tu verò spondésne idem, Ni sim? cui ille: Et ego quoque spondeo. Quòd si ille se auctorem esse profiteretur, tum eadem vindicandi ratio in dominio petendo obseruabatur, quæ adhibita fuerat in petenda possessione. Nam vindicatio non magis erat possessionis postulatio, quàm domini. Itaque vt inaneamus in superioribus exemplis, si seruum peteretur, petitor seruum tenens ita vindicabat: Quando ais neque negas, te auctorem esse, hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio. Tum Prætor possessorem interrogabat, an contrà vindicaret. Si ille cederet, seruum pariter vindicanti addicebat, id est, dominium decernebat. Sin contrà vindicaret, sic respondebat: Et ego eundem hominem meum esse aio exiure Quiritium. Sed nõne tu dicis, qua causa vindicaueris? Tum petitor causam exponebat.

Sin autem fundus, aut domus peteretur, eadem ratione vindicabatur: id est, dominium petebatur, qua postulatum in seruo fuerat. Quippe allatis in ius vindiciis dicebat petitor: Hunc fundum aio meum esse ex iure Quiritium, & reliqua, eodem modo, quo in seruo.

De satisfationis postulatione ratio fuit eiusmodi: Antequàm petitor causam redderet, cur vindicaret, postulabat à possessore, vt satisficeret, se nihil deterius in possessione facturum. Satisficiebat autem possessor, aut litrem amittebat.

Sponsio in de faciendâ ratio fuit huiusmodi: Petitor, vbi eum, vnde petebatur, aut intentionem, aut rationem intentionis suæ inficiantem audiuit, eum sponsione Sacramenti prouocauit, Ni ita esset, qua facta, reus petitorum vicissim prouocauit hoc modo in intentione: Quando negas hunc seruum meum esse, Sacramento te quinquagenario prouoco. Spondésne quingentos si meus sit? id est, si meum esse probauero. Cui reus: Spondeo: si tuus sit, & si sponsionè recusasset, litè amisisset. Inde restipulans rogabat: Et tu spondésne quingentos. Ni tuus sit? id est, si probauero, tuum non esse. Cui petitor:

Spondeo, Ni meus sit: atque hoc nisi fecisset, litrem amisisset. In ratione intentionis hoc pacto: Aio hunc seruum meum esse, quia ex ancilla mea natus est. Cui reus: Nego tuum esse, quia ex ancilla tua natus non est. Tum petitor: Spondésne quingentos, si ex ancilla mea natus sit? Reus Spondeo, si ex ancilla tua natus sit. Et tu spondésne quingentos, Nisi sit ancilla mea natus sit? In hoc genere pecunia, quæ interponebatur, Sacramento stipulatio, & restipulatio sponsio dicebatur. Cæterum sponsionis ratio huiusmodi fuit: Qui petebat, dicebatur sponsione, & Sacramento prouocare, quia interrogabat, Spondésne quingentos? item Sacramento rogare, quærere, & stipulari ob eandem causam. Ille verò, vnde petebatur, dicebatur contendere ex prouocatione, contendere Sacramento, & restipulari. Contendere ex prouocatione, quia prouocatus non recusabat sponsionem: Sacramento, quia pecunia, quæ Sacramento dicebatur, & vt inquit Isidorus libro 5. sponsionis pignus erat, se solutorum spondébat. Restipulari, quia & ipse ab actore vicissim stipulabatur, postquàm ipse sponderat: Et tu spondésne idem? Vterque autem spondere, & sponsionem facere, & se inter se sponsione prouocare dicebatur. Cæterum vtraque sponsio his verbis concipiebatur, Si, & Nisi, sed modò hoc, modò illo, pro natura negotij & rei affirmatione, aut inficiatione. Nam semper contrarium rogabatur eius, quod reus dixerat. Quippe negante reo, se esse auctorem, rogabatur petitor, ac stipulabatur: Spondésne quinquaginta, si es auctor? Aiente autem, fundum suum esse, quia testamentum extet, rogabatur, & stipulabatur: Spondésne quingentos, Ni tuus fundus sit, Ni testamentum extet? Reus autè spondebat, Spondeo quinquaginta, si auctor sim, quingentos, Ni meus fundus sit, Ni testamentum extet. Inde rogabatur vicissim petitorum, & restipulabatur, Et tu spondésne quinquaginta, Ni auctor sim. Si meus fundus sit, Si testamentum extet? Cui ille, Spondeo, Ni auctor sis, si fundus tuus sit, si testamentum extet, &c. Exempla sunt apud Valer. lib. 2. Macrobi. Ciceronem, & Livium. De quingentis autem spondendis perpetuum non fuisse crediderim, sed sponsionem factam esse pro modo litis, & arbitrio prouocantis. Siquidem dixit Cic. in 5. Verrin. Facta est sponsio Sextertium quiaque millibus. Et pro Q. Roscio: Pecunia petita est certa, cum tertia parte sponsio facta sit.

Cic. pro Muræna & lib. 1. de Orat. Valerius Probus libello de Notis antiquis.

Paulus ff. de petitione hereditatis. Asconius.

Varro lib. 5. de ling. Lat. Paul. ff. de petitione her. Cicero 3. Verrina, & in eandem Asconius. Festus.

His de auctoritate, satisfatione, sacramento, & sponfione perfectis, redeo ad rem, de qua dicere institueram. Cùm petitor in hæreditatem fundi ageret, ita dicebat: Aio hunc fundum meum esse iure Quiritium. Cui possessor inficians respondebat: Et ego meum, non tuum esse aio ex eodem iure Quiritium. Tum Petitor: Satisfada, te non deterior possessionem facturum. Possessor satisfadabat. Tum petitor, Spondésne quingentos, si meus hic fundus sit? Possessor, spondeo quingentos, si tuus hic fundus sit. Inde restipulás: Et tu spondésne totidem. Ni tuus hic fundus sit? Petitor, spondeo, Ni meus hic fundus sit. Est autem animaduertendum, si reus nihil ad inficiationem addidisset, puram defensionem dictam: si exceptionem adieciisset, coniunctam. Erat autem exceptio rei defensionis, quæ non omnem actoris intentionem excludebat, vt inficiario: sed eius partem duntaxat, atque his verbis concipiebatur, extra quam si, vel, Nisi, vt si reus dixisset: Imò hæreditas mea est, non tua, Nisi testamento prodatur, quo tibi relicta appareat, aut aliquid tale. Cicero in Rhetoricis. Vt autem in inficiatione actor, sic in exceptione reus sponfionem concepit. Et Sponfio quidem cum inficiatione Pura dicebatur, cum exceptione verò Coniuncta: vt, Spondésne quingentos, Ni hæreditas tua sit, Ni testamentum prodatur? Spondeo. Tu verò spondésne, si hæreditas mea sit, Ni testamentum prodatur? Spondeo:

Quoniam autem per exceptiones actio transferebatur, locus admonet, vt de translatione actionis deinceps dicamus.

Transferebatur actio, cùm petitor agens plus in intentione sua complectebatur, quàm ad eum pertinerebat. Quòd si fecisset, causa cadebat, id est, vt inquit Iustinianus, litem amittebat, nec facillè in integrum restituebatur à Prætorè, nisi minor erat viginti quinque annis. Plus autem quatuor modis petebatur, re, tempore, loco, & causa. Re, veluti, si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti peteret: aut, si is, cuius ex parte res est, totam eam, vel maiore ex parte suam esse intenderet. Tempore, veluti, si quis ante diem, vel ante conditionem petisset. Loco, veluti, cùm quis id, quod certo loco sibi dari postulatus est, alio loco petisset, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari postulatus esset: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerat, Ephesi dare spondes: Romæ purè intendat dari sibi oportere. Causa, vt si quis ita à te stipulatus esset, Homine Stichū, aut decem aureos dare spondes: deinde alterutrum petisset, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Idè autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis est optio, utrū pecuniam, an hominem soluere malit. Qui verò pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit optionem aduersario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, aduersarij verò sui deteriolem. Cic. in Rhetoricis.

Atque hoc quidem modo in rebus corpore præditis litis concipiebatur intentio. Quæ cognita, facilis est cognitio reliquarum. Nam in rebus corpore vacantibus, vt in vsufructu, & prædiorum seruitute eodem modo intendebatur, ac vindicabatur. Aio vsufructum fundi tui, qui est in agro Sabino, esse meum. Aio ius ex fundo tuo aquam ducendum, vel ius versus ædes tuas altius tollendi, esse meum. Hoc autem proprium in his fuit, quòd non solum affirmanter intendi potuit, sed etiam neganter, hoc modo: Aio vsufructum fundi mei non esse tuum, atque ita in cæteris. Causa verò huius dissimilitudinis fuit, quòd in rebus corporeis is solum agere potuit, qui non possedit. Nam ei, qui possedit, nulla erat prodita actio. Neque enim intendere potuit: Aio fundum hunc tuum non esse. Neque enim, si iudicatum esset, non esse possessoris, propter eam fiebat necessariò, vt esset petitoris. In his autem non idem erat, qui affirmatiuè agebat, & qui negatiuè. Nam affirmanter intendebat, qui se ius illud, de quo querebatur, habere dicebat, veluti vsufructum, aut seruitutem alterius proprietate. Neganter verò ipse dominus fundi, aut ædium, qui affirmabat, illum alterum vsufructum, aut seruitutem in fundo, aut ædibus suis non habere. In his autem sponfiones fuerunt hæ: affirmatiuè ita: Aio, vsufructum fundi tui esse meum. Aio vsufructum fundi non esse tuum. Spondésne, si vsufructus fundi tui sit meus? Spondeo. Si vsufructus fundi mei sit tuus? Spondeo. Et tu, spondésne, si vsufructus fundi mei non sit tuus? Spondeo. Si vsufructus fundi tui non sit meus? Spondeo. Negatiuè ita: Aio, vsufructum fundi mei non esse tuum: Aio vsufructum fundi tui esse meum. Spondésne si vsufructus fundi mei non sit tuus? Spondeo. Si vsufructus fundi tui non sit meus? Spondeo. Et tu, spondésne, si vsufructus fundi tui sit meus? Spondeo: Si vsufructus fundi mei sit tuus? Spondeo. Eodem modo in cæteris. In actione etiam de seruitute luminum fuit aliquid diuersi à cæteris. In aliis enim, qui intendebat, idem etiam sponfionem faciebat. Exempli gratia,

si me habere dixissem ius fundo tuo utendi, fruendi, neque tamen me uti frui sineres, vocassem te in ius, & intendissem apud Prætores, ius utendi tuo fundo meum esse, & à te prouocatus sponsonem fecissem: Ni meum ius sit. At si alius aedes tollere incepissem, tu in ius me vocasses, & ita dixisses: Nego tibi ius esse alius aedes tollendi versus me, & rationem negatæ seruitutis Prætori exposuisses. Tum ego remissam esse seruitutem ostendissem, & à te prouocatus sponsonem fecissem: Ni meum ius sit. Itaque in hoc libertas vindicari, in aliis seruitus peti videbatur.

Fuerunt præterea actiones duæ in rem, vna de libertate, altera de ventre cognoscendo, quæ propriam requirunt obseruationem. Ex his autem causa liberalis fuit duplex, aut enim è seruitute in libertatem, aut è libertate in seruitutem vindicabatur. Hæc verò privata omnino causa non videtur, quia actio cuique è populo data est, qui se asserentem, & vindicem profiteretur. Erat autem lex XII. Tabularum, ut inquit Dionysius lib. II. & Lilius li. 3. ut si quis aut ex libertate in seruitutem, aut ex seruitute in libertatem assereretur, possessionis ius maneret vsq; ad exitum iudicij penes eum, qui in libertatem assereret: non, qui in seruitutem. Item in eadem lege fuit: Ut cui vindiciæ secundum libertatem à Prætoe addicerentur, is sponsores daret, hominem postea iudicio sisti. Verba postulantis vindicias sunt apud Terentium in Adelphis: Hunc hominem ego liberum esse assero, postulo ut mihi des vindicias secundum libertatem. Item hunc hominem seruum meum esse assero, postulo ut mihi des vindicias secundum seruitutem. Decretum Prætoris: Qui libertatem defendit, ei vindicias do. Decreta in hunc modum possessione, tum alio die actio de libertate intendebatur, ita: Hunc hominem ex iure Quiritium liberum esse assero: quo dicto, ille alter respondebat: Hunc hominem seruum esse, meumque ex iure Quiritium seruum esse assero: Inde sponsones, ut supra: Ni liber sit. Ni seruus sit, & seruus eius sit. Item in ceteris: Aio me ingenuum esse ex iure Quiritium, neque iustam seruitutem seruisse. Aio, hunc hominem, cum apud me iustam seruitutem seruiret, à me manumissum, meumque liberum esse. Sponso: Ni manumissus sit. Huius iudicij illustre exemplum est apud Aconium in Cornelianam.

De ventre verò ita intentum est: Aio mulierem hanc ex te prænantem esse: Nego. Sponso: Ni sit. Ac de formulis quidem intentionis in actione vindicationis hæcenus.

Conditionis verò longè alia ratio fuit. Condicio verò fuit, ut diximus, qua non corpus aliquod petierunt, sed à persona certam præstationem postularunt, neque, vnde satisfaceret, curarunt. Ea verò, ut dixi, fuit duplex, vna aduersus eum, qui ex contractu: altera aduersus eum, qui ex maleficio obligatus erat. Contractus nomina ferme, ut diximus, hæc fuerunt: Mutuum, Commodatum, Deposuit, Pignus, Emptum, Locatum, Societas, Fiducia, Stipulatus, Negotium gestum, Præscriptis verbis. In his actor ferme sic intendit: Aio te mihi mutui, aut commodati, aut depositi, aut aliorum nomine dare centum oportere. Ille verò, vnde petebatur, aut inficiabatur, aut excipiebat. Inficiabatur ita dicens: Nego me tibi dare centum eo nomine oportere. Excipiebat, partem actionis excludens, ita: Nego me tibi ex stipulatu centum dare debere. Nisi quod metu, aut dolo, aut errore adductus spopodi: aut, Ni minor annis xxv. sim. Plautus in Rudente. Item: Aio te mihi domum, aut nauim ædificare, aut vestem polire oportere ex stipulatu. Nego. Inde sponso: Ni facere debeat, ut antè, nascebatur: aut: Ni mutui, aut depositi nomine centum dare debeat. Quo in loco Dare videtur accipiendum esse pro reddere. Non enim qui mutuo dedit, aut commodauit, aut deposuit, dominium amisit.

Præscriptis verbis obligatio erat talis: Si qua nasceretur inusitata controuersia, litigatores vel suo ingenio, vel Iurifconsulti sui actionis formulam certis verbis secundum pactum inter ipsos conuentum concipiebant, in eaque verba sponsonem faciebant: exempli gratia, Mæuius fulloni polienda vestimenta sua dedit ea mercede, de qua postea inter ipsos conuenisset, atque ea polita accepit, neque fulloni satisfecit. Tum fullo sic intendet: Aio te mihi mercedem, de qua inter nos conueniat, ob polita tua vestimenta, dare oportere. Nego me dare oportere. Sponso: Ni dare debeat. Iam verò obligationes ex maleficiis fuerunt, ut diximus, ex furto, damno, rapina, iniuria. In furto eiusmodi fuit intentio: aio vestem, quam nuper furto mihi abstulisti, meam esse, réque illam mihi dare oportere. Hæc autem actio furriua condicio vocabatur, odio furum à Prætoe instituta, ut furtum non solum vindicatione repeti posset, sed etiam condictione. Nam in vindicatione aduersus possessorem tantum erat actio, hoc modo: Aio, hanc vestem meam esse. Neque furri mentione fiebat. In condictione verò aduersus furem ipsum erat actio,

& furti nomine exprimebatur, & illam rem eum dare, id est, reddere debere, intendebatur, ut Iustinianus docuit. Eadem in cæteris maleficiis fuit ratio. Aio te mihi pugnum, aut fustem infixisse, aut conuicium fecisse, & tæque mihi tantum, quantum ego æstimauero, dare oportere. Nego. Sponsio: Ni fecerit.

Postremò mistarum actionum intentiones eiusmodi fuerunt: Aio te familiam diuidere debere, & eo nomine centum te mihi dare oportere. Aio te res communes diuidere debere, & eo nomine centum te mihi dare oportere. Aio, fines agri nostri dirigi oportere, & quot ex agro meo percepisti, te mihi dare oportere. Quibus intentionibus, Inficiatio, Exceptio, Sponsio, eodem modo subiciuntur, quo in superioribus diximus.

Caius ff.
de furti-
ua condi-
tione.

His cognitis, quoniam in tertia diuisione actiones maleficiorum triplices fuisse scriptissimus, rei persequendæ, pœnæ persequendæ, & vtriusque: deinceps quænam earum formula fuerint, ostendamus. In furto actio, quæ rem tantum persequitur, vindicatio, & furtiua conditio vocabatur, ut dictum est. Per quas ubi res ablata recepta erat, remanebat tamen furti actio, quæ ad pœnæ persecutionem pertinebat. In hac ergo intentio hæc erat: Aio te centum mihi abstulisse, & manifestò deprehensum esse, & manifesti furti nomine quadringentos aureos mihi dare debere.

Rapinæ verò actio simul res, & pœnam persequebatur. Iustinianus. Quamobrem formula erat: Aio, Mæuium vi vestem mihi eripuisse, atque eius rei nomine, eum quadruplum mihi dare oportere. Quoniam enim nulla actio Rapinæ prodita est, quam rem & personam separatim persequi liceret, propterea vna, & eadem actione vtrumque persecuti sunt. Actio damni lege Aquilia item & rem & personam persequebatur. Pœna aduersus contentem in tripulum erat, aduersus inficiantem in duplum. Itaque intentio formula erat: Aio, Mæuium Stichum seruum meum interfecisse, factumque illud inficiatum esse, atque eo nomine duplum, quanti hoc anno seruus plurimi fuit, mihi dare oportere. Reus negabar, se interfecisse, aut inficiatum esse. Sponsio nascebatur: Ni interfecerit, Ni inficiatus sit. Iam verò in seruo corrupto ita intendebatur: Aio, Mæuium Sticho seruo meo persuasisse dolo malo, quo eum deteriorem faceret, atque hoc nomine, quanti ea res fuit, mihi dare oportere. De eo quod metus causa gestum est, quæ fuit Prætoriana actio, ita: Aio, Mæuium terrore, ac minis vestem à me extorsisse, atque eo nomine quadruplum, quanti ea res fuit, mihi dare oportere. De calumnia ita: Aio, Mæuium calumniæ causâ pecuniam accepisse, ut mihi negotium facefferet, & eo nomine quadruplum mihi dare oportere. Cæterum, ut inquit Iustinianus, actio furti nec manifesti, & serui corrupti à cæteris differunt, quòd omninò dupli sunt, at actio damni ex lege Aquilia, & de dolo malo, inficiatione depositi duplicatur, in contentem autem in sumptum dantur. Item actio de eo, quod merus causa factum est, à cæteris diuersa est, quòd eius natura tacitè continetur, ut qui Iudicis iussu ipsam rem actori restituar, absoluaatur. In cæteris non erat ita, sed omni modo quisque in quadruplum condemnabatur.

Sequuntur actiones quintæ diuisionis, quibus non totum, sed pars petitur. In iis verò intentio sic concipiebatur, ut de peculio filij: Aio, me seruo tuo centum aureos tuo dediisse, tæque quantum ex eius peculio facere poteris, mihi dare oportere. De dote: Aio, me tibi nomine dotis centum dediisse, tæque mihi, quantum facere poteris, dare oportere. Item à parente, patrono, sociòque non totum, sed quantum facere possent petebatur. Eodem modo agebatur cum eo, qui creditoribus bonis suis cessit, si postea aliquid acquisisset.

De actionibus sextæ diuisionis, nempe, cum dominis causâ seruorum, & cum patribus causâ filiorum, hæc habemus. Eius quæ dicebatur, Quod iussu, talis fuit intentio: Aio, me Sticho Mæuij seruo ipsius Mæuij iussu centum aureos credidisse, & centum eo nomine Mæuium mihi dare oportere. In exercitoria sic intentum est: Aio, me Sticho seruo, quæ Mæuius dominus ei nauis, quam exercet, magistrum præfecerat, centum aureos, eius rei causa, qui præfectus erat, credidisse, eumque eius rei nomine centum mihi dare oportere. In institoria sic: Aio, me Sticho Mæuij seruo, quem Mæuius instiorem suam fecerat, centum aureos credidisse, eumque eius rei nomine centum aureos mihi dare debere. In tributoria ita: Aio, Mæuium peculiare Stichi serui sui merces ex edicto non distribuuisse, & quantum minus tributum sit, quam debuerit, tantum mihi dare oportere. Exempli gratia. Duodecim sunt in mercibus serui peculiaribus, ex quibus domino quinque debentur, Valerio quinque, totidemque Seruilio: si de peculio agatur, dominus

A dominus integra quinque obtinebit. Sin autem tributoria, quatuor tantum. Ibi enim melior est domini conditio, hic verò pars est omnino. De eo, quod in rem versum est, sic: Aio, me Sticho Mævij seruo centum credidisse, vt Mævij domum cadentem fulciret, & Mævium, quatenus & in rem versum & in peculio Stichi esse constabit, dare mihi oportere. Hinc probare opus erit, & in rem domini versum, & seruum habere peculium. In noxali ita: Aio, Stichum Mævij seruum noxam mihi nocuisse, & Mævium aut solvere, aut Stichum noxæ dedere mihi debere. Quo in loco noxæ dedere, est noxæ nomine dedere. In pauperie hoc modo: Aio, bouem Mævij me cornu petisse, & vulnerasse, eumque Mævium mihi noxæ dedere oportere. Aio, vrsum Mævij mihi vulnus intulisse, & Mævium, quantum æquum esse videatur, mihi dare oportere: Aio, vrsum Mævij meam mihi vestem discidisse, & duplum, quanti vestis est, mihi dare debere. Atque hæc quidem actiones ferme eius generis fuerunt, vt in iis & certa pecunia, & sponsio conciperetur, & vt ad certam formulam Iudex astringeretur, postularetur. Vnde stricti iuris actiones à Iustiniano sunt dictæ.

Postrema diuisione arbitrariæ positæ actiones fuere, in quibus neque certa pecunia est petita, neque sponsio facta, neque ad certam formulam iudex astrictus. Hæc verò fuere duorum generum, vnum earum, quæ dicebantur, Ex bona fide: alterum earum, quæ proprie arbitrariæ appellatæ. Bonæ fidei tres formulæ fuerunt: vna, quæ contractibus bonæ fidei accomodabatur, cum his verbis, Ex bona fide: altera, quæ in fiduciis vsurpabat, cum his: Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione: tertia rei vxoriæ, propria cum his: Quantum æquius, melius. Cæterum Arbitrarium formula fuit, Quantum æquius melius. Arbitrariæ verò quædam fuere Prætoriarum in rem, vt Publiciana, & Seruiana: quædam in personam, vt eæ, quibus de eo agitur, quod aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Item actio ad exhibendum. Hinc formulæ intentionum natæ: Aio, Mævium metu me coëgisse, vt aureos centum darem, eumque quantum æquius melius videbitur, mihi dare oportere. Aio, Mævium mihi stipulanti spondidisse, se centum tritici modios Bononiæ daturum, eumque quantum æquius melius videbitur, mihi dare oportere. Aio, Mævium mihi vestem exhibere debere, & quantum æquius melius videbitur, mihi dare oportere. In omnibus autem arbitrariis formulis subaudiatur: Nisi ea res mihi restituatur, quod post in formulis iudicij dandi magis apparebit. Porro autem actiones ex fide bona fuerunt in personam hæc, Empti, locati, pro socio, fiducia, rei vxoriæ, negotiorum gestorum, mandati, tutelæ, depositi, commodati, pignoris, præscriptis verbis: & mixtæ duæ, nempe familiaris circumsundæ, & communi diuidendo. Harum autem intendendarum formulæ fuerunt hæc: Aio, te mihi domum vendidisse, aut locasse: tæque mihi ex æquo & bono dare, facere oportere, quicquid alteri empti, siue locati nomine dare, facere oportet ex fide bona. Eadè ratione in cæteris, quæ nascuntur ex contractibus. Hoc verò præcipui sunt in fiducia, & re vxoriæ, quod in fiducia ita intentum est: Aio, te mihi domum illam, quam tibi mancipavi, vt mihi remancipares vt inter bonos bene agi oportet, sine fraude remancipare oportere. In re vxoriæ verò ita: Aio, me tibi præter dotem peculium, & patrimonium meum dedisse, tæque mihi, quantum æquius melius sit, dare oportere. Differunt autem bonæ fidei actiones ab arbitrariis, quod in iis restitutionis mentio fiat, in his non fiat. Ac quemadmodum quidem siue lis, siue actio intenderetur, atque acciperetur, hæc hactenus.

De Iudicibus: de iudicio postulando, & dando: de Tribunalium appellatione, & testibus.

C A P. XIV.

Concepta ad hunc modum actionis intentione, actor iudicium, siue Iudicem in eam à Præto postulabat. Si Iudicem postulauit, aut eum, qui proprie Iudex appellatus est, aut arbitrium postulauit: si iudicium, aut recuperatores, aut Centumuiros

Iudex cognouit causas omnes & iuris & facti, sed quæ essent, & leuiores, & ad iudicandum faciliores. Arbitrator, quæ Bonæ fidei, & Arbitrariæ appellatæ. Vnde Festus: Arbitrator est, qui totius rei arbitrium habet, & potestatem. Recuperatores dicti fuerunt, qui de rebus priuatis recipiendis, reddendisque cognoscebant. Centumuiria iudicia fecerunt ferè de iis controuersis, in quibus non de factis, sed de æquitate, & iure certatum est, ut scribunt Cic. lib. 1. de Oratore & pro Cæcinnâ, & Quintil. lib. 4. Testamenta item ab iis confirmata, aut rescissa fuisse, ostendit pluribus exemplis Valerius: & eisdem in officioso testamento cognouisse, Scæuola & Paulus ff. de inofficioso testamento testes sunt. De hæreditatibus uero Cic. de lege agraria. Quinetiam iidem de causis iuris grauiissimis, & obscurissimis iudicasse à Tacito in Dialogo de Oratoribus, & Seneca libro 3. de beneficiis dicuntur. Sed de Centumuiris alibi plura dicta sunt. Iam de postulando Iudice & Iudicio agendum.

Concepta igitur actionis intentione, litigatores pro natura actionis aut Iudicem, aut recuperatores, aut iudicium à Prætoribus postularunt. Hoc enim ius fuit Magistratus eius: cuius fuit iurisdicção, ut hæc dare postulantibus posset. Iudicis nomine ipsum siue Iudicem, siue arbitrum, cum unus postulabatur, significarunt. Ea uero res in hunc modum est acta: Si res ageretur eiusmodi, ut lis de facto, aut de certo iure esset, & minimè controuersa, auctor Iudicem aduersario, quem ipsi commodum erat, ferebat in uerba sponsonis: Ni ita esset. Rogabat autem eum, ut eo contentus esset, & non alium posceret, his uerbis, de quibus Festus: Si alium pro cas, nive alium pro cas. Est enim poscere proca-re, quod dicitur in Iudice collocando. Sin autem Iudex, quem auctor ferebat, à reo probabatur, tum Iudex conuenire dicebatur. Vbi uero Iudex conueniret, postulabatur à Prætoribus, uerbis simul sponsonis allatis, in quæ postulabatur. Formula postulandi hæc erat: Iudicem, arbitrum uel postulo: uti des in diem tertium, siue perendinum. Hinc etiam adigere arbitrum, & sumere arbitrum, dicebatur. Eadem ratio in postulando recuperatorio, & Centumuirali iudicio fuit. Non postulabantur autem Centumuiri, nisi utriusque litigatores in eos subscripsissent. Plinius libro 5. epistolarum. Post hæc ille subscripsit Centumuirale iudicium, mecum non subscripsit.

Vbi Iudex, aut Recuperatores, aut Centumuiri postulati sunt, in arbitrio Prætoris fuit, aut dare, aut non dare, prout in Edicto proposuerat. Si dedit, dedit eos, qui salua lege dari potuerunt. Ut enim scribit Paulus ff. de iudiciis: Non omnes Iudices dari possunt ab iis, qui Iudicis dandi ius habent: quidam enim lege impediuntur, ne Iudices sint, quidam natura, quidam moribus. Natura, ut lurdus & mutus, & perpetuo furiosus, & impubes, quia iudicio carent: Lege, qui Senatu motus est: Moribus, feminæ & serui, non quia non habent iudicium, sed quia receptum est, ut ciuilibus officiis non fungantur. Hactenus Paulus. Dedit etiam in ea uerba, quibus sunt postulati. Hæc uero fuit formula quædam ab ipsa intentione actionis, & conceptæ sponsonis accepta, & quidem hoc modo: Esto Iudex, & si pareat, rem ita esse, pronuncia (patet hic significat idem, quod inuenitur, manifestum fit, ut docet Festus.) In plerisque autem actionibus iubebant alterum litigatorem damnari. Ex quo scriptum est à Iustiniano, omnia iudicia fuisse absolutoria. Quemadmodum uero singulæ formulæ intentionum ad formulas iudiciorum sint redactæ, breuiter superioribus exemplis repetitis, demonstramus. In vindicatione rei corpus habentis. C. Aquilli iudex esto, si daret, fundum Capenatem, de quo Seruilius agit cum Catulo, Seruilius esse ex iure Quiritium, neque is Seruilio à Catulo restituatur, tum Catulum damnato. Quod si exceptio intercederet, addebat: Extra quam si testamentum prodatur, quo apparet, Catuli esse. Sæpe tamen Prætor reo iniquus exceptionem addere noluit, qua de causa Tribuni plebis appellari poterant. Quod ostendit Cicero in Lucullo iniquiens: Postulat, ut excipiantur hæc inexplicabilia. Tribunum aliquem cenfeo adeant, à me istam exceptionem nunquam impetrabunt.

In vindicatione rei corpore uacantis ita: Si paret uisum fructum fundi Seruilius esse Mæuij, neque Seruilius eum uti frui sinat, tum Seruilius damnato. Si paret, ius eundi, agendi per fundum esse Mæuij, neque Seruilius eum ire, agere sinat, tum Seruilius damnato. Si paret, ius ex fundo Seruilius aquam ducendi, uel ius uersus ædes Seruilius altiùs tollendi esse Mæuij, neque Seruilius aquam ducere, aut altiùs tollere sinat, tum Seruilius damnato. In causa libertatis, & ventris sic: Si paret, Seruilius liberum, aut ingenuum esse, liberum, aut ingenuum pronuncia. Si paret, Stichum seruum, aut liberum Mæuij esse, seruum, aut liberum pronuncia. In Condiçãoe uero ita: Si paret, Seruilius

Cicero
pro Q.
Roscio &
pro Clu-
tio. Val.
lib. 2.
Africanus.
Cicero
pro Mu-
rana &
Cæcinnâ.
Plautus
in Bac-
chidibus.

ff. de li-
berali-
tate.

lium.

lium Mæuii mutui, aut depositi nomine centum dare oportere, neque eos restituerit, Seruilium damnato. Si paret, Seruilius domum aut nauim ædificare, aut vestem polire ex stipulatu oportere, neque satisfecerit, eum damnato. In mistis ita: C. Aquilli Iudex esto, itaque familiam herescitor, vt, quod cuique ex hæredibus adiudicandum esse videbitur, quodque Seruilius Mæuii dare, facere oportet, iudices. In pœnalibus actionibus hoc modo: Iudex esto, si paret, Mæuium centum Seruilio abstulisse, & manifestò deprehensum esse, Mæuium in quadringentos damnato. Item in cæteris, quæ sequuntur, huius generis. In iis verò, in quibus pars petitur, hoc pacto: Si paret, Mæuium Lucio Seruiliij filio centum mutò dedisse, tum Lucius pater, quantum ex filij peculio facere poterit, damnetur. In iis verò, in quibus cum dominis agitur causa seruorum, ita: Si paret, Seruilius Sticho, Mæuij seruo iussu Mæuij centum credidisse, neque Mæuius Seruilio satisfaciatur, tum Mæuius damnetur. In actionibus Bonæ fidei hoc modo: Si paret, Mæuius Seruilio domum aut vendidisse, aut locasse, tum quantum Mæuius Seruilio ob eam rē dare ex fide bona oportet, tanti damnetur. In arbitrariis ita: Esto arbiter, & si paret, Mæuium metu cogisse Seruilius, vt centum daret, aut dolo malo iniquis ponderibus vsus, vt eum fraudaret, aut eidem stipulanti spondidisse, se centum tritici modios Bononiæ daturum, neque arbitrio iudicis ei satisfaciatur, tum quantum Seruilius in litem iurauerit, tanti damnato. Hæ sunt formulæ vsitatæ, quas reperire licet in Pandectis. Plures habet Sigonius. Pergamus.

Vbi Prætor Iudicem ac iudicium hoc modo dederat, tū deinceps numerum testium, quibus denunciaretur testimonium, præscribebat, qui plerumque decem fuerunt. Indicat hoc Edictum Prætoris de recuperatorio iudicio dando, cuius meminit Probus in libro de notis: Quanti ea res erit, tantæ pecuniæ iudicium recuperatorium dabo, testibus publicè duntaxat decem denunciandi potestatem faciam. Indicat & lex Manilia, de qua alibi. Cùm autem denunciandi potestatem dicebant, præcisâ oratione denunciandi testimonij facultatem intelligebant. Interdum etiam is, vnde petebatur, dante Prætoris actori iudicium, Tribunus plebis appellabat, & iudicium recusabat: qui verò appellatus erat, is interdiceret auxilij causa poterat. Cicero pro Quintio in Antonium: Non veni rem contra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure Prætorio.

*Asconius
in Oratio-
nem in to-
ga candi-
da.*

De Satisfactionibus, contestatione litis, & iudicio faciendò.

CAP. XV.

DAT o inde, acceptòq; iudicio satisfactiones præstitæ sunt, vel ab ipsis litigatoribus, vel ab eorum procuratoribus. Fuerunt verò satisfactiones duæ, Iudicatum solui, & rem ratam haberi: quorum alterum ad actorem, alterum ad procuratorem pertinebat. Ac si actio esset in personam debitoris, procuratores soli satisfaciatur: actorum quidem de rato, reorum verò iudicatum solui. Itaque in Edicto ita fuit: Cuius nomine quis actionem dari sibi postulauerit, ei, quo nomine agit, id ratum habere eum, ad quem ea res pertineret boni viri arbitratu satisfacet. Cicero pro Quintio: Iste postulat, vt iudicatum solui, satisfaceret. Illud etiam præcipui moris fuit in causis bonæ fidei, & arbitrariis, vt qui arbitrium adigerent, aliquando pecuniam deponerent, quæ compromissum dicebatur. Cicero pro Q. Roscio. De compromisso autem sic Paulus ff. de recept. qui arbit. Compromissum ad similitudinem iudiciorum redigitur, & Proculus, ff. pro socio. Arbitrorum duo sunt genera, vnum huiusmodi, vt siue æquum siue iniquum esset, ei parere necessum foret, quod tunc obseruabatur, cùm ex compromisso ad arbitrum isset: alterum eiusmodi, vt ad boni viri arbitrium deberet redigi.

His verò rebus omnibus absolutis, litem contestabantur. Contestari autem litem tum dicebantur, inquit Festus, cùm ordinato iudicio, vtraque pars dicebat, Testes estote. Atque his demùm rebus perfectis, vterque litigator sibi denunciabat in perendinum diem. Nam in eum Iudex datus fuerat. Vnde ea denunciatio Comperendinatio & Condictio dicta. Sic enim Asconius: Comperendinatio est ab vtrisque litigatoribus inuicem sibi denunciatio in perendinum diem: namque cùm in rem aliquam agerent litigatores, & pœna se Sacramenti peterent, poscebant Iudicem, qui dabatur post tertium diem: quo dato, deinde inter se in perendinum diem, vt ad iudicium venirent, denūciabant. Et Festus: Condictio est in diem tertium eius rei, quæ agitur, denunciatio. Quod si cum peregrino res esset, ille dies status dicebatur, teste Macrobio lib. i. Saturnaliorum, cap. 16. Stati dies, qui iudicij causa cum peregrino instituuntur: & Plauto in Curculione: Status condictus

cum hoste dies. Hostis nunc more veteri significat peregrinum. Apud Probum etiam A illæ notæ I. D. T. S. P. in actionibus exponuntur. In diem tertium, siue perendinum. Est autem illud intelligendum, vniuersam iudicij priuati formam siue legibus, siue moribus fuisse contentam, quousq; Augustus Imperator, cum Rempublicam constitueret, legem Iuliam tulit, qua diligentius hæc omnia sanxit, cuius legis meminit Agellius libro 14. Vlpianus, item Callistratus ff. de re iudicis.

Vbi verò dies tertius accessit, tum iudicium factum est, nisi aut Iudex, aut alter litigatorum absuit. Quòd si causa absentia fuit morbus (lex XII. Tabularum, Paulus Agellius, & alij plures Sontico illum morbum dixerunt) dies iudicij prolatus est. Sic enim lex XII. Tabularum: Si Iudex, aliterve ex litigatoribus morbo Sontico impediatur, iudicij dies diffusus esto, qua de alibi. Postquam autem Iudex venit, exemplò ad iudandum accessit, se ex lege iudicaturum. Arbitrarius enim non iurauit. Formula iurandi solemnissima fuit: Ex animi sententia, Cicero in Lucullo, & Iustinianus. Locus in Comitio ad Aram, quæ Puteal Libonis dicebatur. Erat autem Puteal Libonis ara in Comitio, in gradibus ipsis, ad læuam Curia sita, in quam iurare solebat, sic dicta à puteo, in quo Accij Nauij nouacula, cum cote defossa fuerat. Solemne autem iurandum erat, iurare Iouem lapidem. Iurasse autem aram tenentes, ostendit Cicero pro Flacco his verbis: Ergo is, cui, si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam quod uolet, iniuratus probabit? Sed pergam ad reliqua. Quòd si iudex venit, litigatorum autem alter non venit, neque morbum excusauit, tum Prætor peremptorium edictum in eum edidit. De quo sic Vlpianus ff. de iudicis. Ad peremptorium iudicium hoc ordine uenitur, ut primò quis petat post absentiam aduersarij edictum primum, mox alterum, & tertium. Quibus propòsitis, tunc peremptorium impetret, quòd inde hoc nomen sumpsit, quòd perimeret disceptionem, hoc est, vltra non pateretur aduersarium tergiversari. In peremptorio autem comminatur is, qui edictum dedit, etiam absente diuersa parte cogniturum se, & pronuntiatum. Nonnunquam hoc edictum post tot numero edicta, quæ præcesserint, datur, nonnunquam post vnum vel alterum, nonnunquam statim, quòd appellatur vnum pro omnibus. Hæc autem æstimare oportet eum, qui ius dicit, & pro conditione causæ, vel persone, vel temporis: ita ordinem edictorum, vel compendium moderari. Hactenus Vlpianus.

Vbi verò uterque litigator aduenit, Iudex vtrunq; iurare iussit. Id iurandum Calumniæ iuramentum appellarunt. Nam actor quidem iurauit, se non Calumniæ causa inficiari Ciceroni pro Milone, & Q. Roscio, iurare in litem dicitur. Id autem interpretarunt Iurisconsulti, actorem iurasse, se litem ex æquo, & bono æstimaturum. Atque vnus quidem Iudex si fuit, is vnum, aut duos iudicij socios Iurisperitos sibi adiunxit, qui quidem non ipsi iudicauerunt, sed consilium communicauerunt. Iudex autem sæpe stans iudicauit, sed, ut verisimile videtur, de re parua. Cicer. in Bruto. Quæmadmodum autem tales Iudices cognoscerent, paucis exponit Titius in oratione apud Macrobius lib. 3. Saturnalior. cap. 16. loquens de Iudicibus sui temporis: Veniant, inquit, in Comitium tristes, iubent dicere, quorum negotium est, narrant. Iudex testes poscit. Ipsus ita mictum, vbi redit, ait, se omnia audiuisse, tabulas poscit, literas inspicit, vix præ vino sustinet palpebras, &c.

Cum autem litigatores, siue patroni eorum iussi essent dicere, tum verò duobus modis dixerunt: vno paucis, altero pluribus verbis. Breuem expositionem appellatur causæ coniectionem, de qua sic Asconius: Cum litigatores ad Iudicem venissent, antequam causa ad Iudicem ageretur, quasi per iudicem rem exposuerunt. Atque id ipsum dictum est causæ coniectio, quasi causæ suæ in breue coactio. Longioris expositionis exemplo sint causæ à Cicerone defensæ P. Quintij & Qu. Roscij. Causa verò acta ita est, ut testibus literis & argumentis ex ipsa re, qua de agebatur de promptis, vtrinque certatum sit. Eius rei conficiendæ, ac status excogitandæ, atque eò probationes omnes conferendi artificium in libris Oratorij multis verbis est demonstratum. Neque enim in alijs præceptis antiqui Rhetores tam Græci, quam Latini plus studij, aut operæ consumpserunt. De testibus & tabulis, si qua ad hunc locum pertinent, tum afferemus, cum de publicis iudiciis differemus. Et hæc quidem de Recuperatorio iudicio intelligenda sunt, cuius exemplum est Oratio pro Cæcinnæ. De centumuirali, cuius longè alia ratio fuit, pauca sunt addicienda.

Ad Centumuiros causas detulere Prætores perplexi iuris controuersiam continentes,

tes, non tamen ipsi eis iudiciis præstare, aliis fortasse muneribus occupati: verum eas Decemviris stiliibus iudicandis attribuere, qui, ut supra dixi, ex consilio Prætorio extiterunt. Hi verò Centumviros non solum sortiti sunt, sed etiam coegerunt, atque eis præstauerunt, & litigatores citarunt, & omnino hasta posita totum iudicium pro suo arbitrio moderati sunt, non in foro, sed in Basilicis, id est, in aulis, quæ eius officij causa constructæ erant, quarum illustres fuere Porcia & Iulia. Ipsa verò Centumviralia iudicia in plura consilia distributa erant, & cognitio causarum Centumviralium in orbem per ea consilia circumducebatur, perinde atque hodie fit in Italia in Iudicialibus quæ appellantur Rotis. Quin etiam aliquot causæ eiusmodi fuerunt, ut primum à Decemviris, deinde à Centumviris iudicatæ sint, eæque præiudiciales appellantur. Præiudicium nimirum ipsum Decemvirum iudicium, quod ante Centumvirale factum est, nominatum. Cæterum Centumviralia iudicia aucto numero Iudicium procedente tempore in quatuor consilia fuere tributa, ut testantur Plinius lib. 4. & 6. epistolarum. Quinctilianus lib. 12. Valerius Maximus lib. 7. Fuerunt porro quædam causæ, quæ & à Decemviris, & Centumviris cognitæ sunt, ut de libertate, quæ duplex assertio dicta, & de ventre agnoscendo, & aliæ. De libertate testis est Cicero pro Cæcinnâ, & pro Domo. Itaque libet suspicari, quæ apud Iuriconsultos Præiudicia in causis priuatis dicuntur, ea Decemvirum fuisse, iudicia inde subsecuta, Centumvirum. Satis enim constat, Iustinianum in libro de actionibus, Præiudiciales actiones vocare de libertate, & ventre cognoscendo. De libertate autem cognitum esse & à Decemviris, & à Centumviris, ex Cicerone manifestum est. Ex quo intelligitur, iudicium Decemvirum ratione subsequens iudicij Centumviralis fuisse præiudicium. In quam sententiam etiam Vlpianus accipiendus est ff. de in ius vocando, & de liberali causa, vbi significat optionem esse dandam ei, cuius de libertate agit, an cognitionem causæ suæ malit per Centumviralia iudicia circumduci, an audita à Decemviris causa, non præiudicium, sed sententiam proferri. Quamquam autem Decemviri præiudicium Centumviralibus causis fecerint, non tamen omnibus fecerunt, sed aliquibus tantum, quemadmodum ex Vlpiano ff. si ingenuus esse videtur, intelligi potest, & ex Quinctiliano li. 5. & 11. vbi secundam assertionem appellasse videtur secundum iudicium de libertate à Centumviris factum: Cùm primum Decemviri fecerint: partes Centumviralium causarum aliquot, quæ duplicia sunt naturæ iudicia, vnum Decemvirum, alterum Centumvirum: irémq; hastas duas, vnam Decemvirum, Centumvirum alteram. Ex quo factum, ut ex duobus de eadem re iudiciis factis primum præiudicium, secundum iudicium dictum sit. Centumviralium porro causarum quamquam nullæ extant, neque apud Ciceronem, neque apud alium quenquam orationes, cùm inter priuatas essent grauissimæ, exempla tamen similibus iudiciorum multa attulit Valerius loquens de Testamentis. Has autem causas egere oratores eodem, quo superiores, artificio, ut ex Ciceronis Rhetoricis, & Asconio conuincitur. Quemadmodum autem Iudicem sese gerere oporteat his causis, declarat Cicero lib. 3. Officiorum his verbis: At neque contra Rempublicam, neque contra iusurandum, ac fidem, amici sui causa vir bonus faciet, nec si iudex quidem erit, de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit Iudicis: tantum dabit amicitiam, ut veram amici causam esse malit, ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò iurato dicenda sententia sit, inemerit Deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaque præclarum accepimus à maioribus morem rogandi iudiciis: si cum teneremus, quæ salua fide facere possit.

*De sententia latione, in integrum restitutione, additione,
iudicio calumniæ, & falsi.*

C A P. XVI.

CAUSA demum vtrinque perorata, post meridiem ad ferendam sententiam, quodcunque fuerit iudicium, ventum est. Sic enim scriptum erat in XII. Tabulis: Post meridiem præsentem ambobus litem addicito: Sol occasus suprema tempestas esto. Supremam nominat, quia post supremam ius dici, aut causa cognosci non poterat. Quod si Iudices causam non intellexerint, dixerunt, sibi non liquere. Agellius lib. 14. Cicero pro Cæcinnâ. Si verò in causa nihil obscuritatis habuerunt, sententiam tulerunt. Sententiæ porro ferendæ non vna omnium Iudicium, neque in omnibus causis ratio fuit. In nonnullis enim causis, ut de libertate & ventre cognoscendo pronunciarunt, sibi vi-

deri hominē aut liberū, aut ingenuū, aut seruū, aut libertū, aut filiū esse, aut nō. Vlpian⁹ ff. de liberali causa. In actione verò iniuriarū pronūciarūt, aut iure fecisse videri, aut nō iure fecisse videri. Iustinianus tit. de iniuriis. In aliis causis alterū cōdēnabant, alterum absoluebant. Dicebant autem, aut, condemnō: aut, ille debet: aut, solue: aut, redde. Macer ff. quæ sentent. Si Iudex ita pronūciauerit: cūm constet, Titium Scio ex illa specie quinquaginta, item ex illa viginti quinque debere, iccirco Titium Scio centum condemnō. Vlpianus ff. de re iudicata. Si is, qui petit, summam expresserit, & Iudex ait, Solue, quod petitum est, vel, quantum petitum est, valet sententia. Addere etiam soliti fuerunt Iudices in sententia latone hæc verba: Cic. lib. 2. de Finibus, in Epistolis ad Q. Fratrem: Prætor iudicare solet deberi. Absoluendi verò formula fuit: Secundū illum litem dō. Cicero pro Q. Roscio. Seneca lib. 7. controuersiarum. Neq; verò illud præterire oportet, quod est apud Iustinianum. Omnia iudicia fuisse absolutoria, quia si ante rem iudicatam reus satisfaceret actori, officio Iudicis conueniebat, eum absoluerē, licet in ea causa fuisset, iudicij accipiendi tempore, vt damnari deberet. Exemplum est eius rei apud Ciceronem pro Q. Roscio. Non tamen omnia iudicia fuisse talia existimauerim. Etenim in iis, quibus non res, sed pœna penebatur, restituta re non tamen absoluebantur, vt Venuleius ostendit ff. Quæ in fraudem creditorum: Hæc actio, inquit, restituendæ gratia, nō pœnæ nomine datur, ideòq; absolui debet reus, si restituerit.

In arbitrariis præcipua aliqua obseruatio fuit. Arbitri primū pronūciarunt arbitrium, deinde, nisi reus arbitrio paruisset, sententiam protulerunt, eūmq; condemnarūt. Arbitrium autem pronūciarunt ita: Arbitror, te hoc modo satisfacere actori debere. Sententiam verò pronūciarunt hoc modo, vt scribit Pomponius ff. de arbitris: Quantum ei debes, redde. Diuisioni vestræ stari placet, pro ea parte, quam soluisti creditoribus, accipe. Quod si reus arbitrio iudicis non parebat, tum arbiter actori iusurandum in litem deferebat, id est, iubebat illum iurare, quanti litem æstimaret, vt reum non modò damnaret, quanti ea res erat, sed etiam quanti actor æstimaret. Vlpianus ff. de rei vindicatione. Est potè intelligendum, Iudicem in arbitriis liberio rem fuisse, quàm in iis, quæ stricti iuris sūt, quod in iis neque plus neque minoris damnare poterat, quàm quantum penebatur in hoc, quantum actori restitui oporteret, æstimabat: in iis exquirebatur tantū, quod lingua nuncupatum esset, in his non tam quod in contrahendo dictum erat, quàm quod bonæ fidei ratio exigebat: in iis compensationis rationem habere non licebat, in his licebat. Vt si quis peteret decem, & deberet quinque, Iudex in illis debitorem damnabat decem, in his quinque. Arbitros tamen Prætoris & ipsos imperio fuisse subiectos, docet Vlpianus ff. de receptis arbitr. Notauit etiam Alconius in causis tenuioribus singulos Iudices sententiam de tabula pronūciasse.

Porrò iudicio causæ perfectæ, secuta sunt tria alia iudicia, vnum de reo, alterum de peritore, tertium de Iudice. Rei iudicium fuit duplex, vnum pro reo, Restitutio in integrum appellata: alterum contra reum, Addictio. Petitoris autem iudicium Calumnix, Iudicis, Falsi iudicium est vocatum. Restitutio in integrum fuit huiusmodi. Quoniam fieri poterat, vt aliquis in actione vel recusanda, vel accipienda multis modis lapsus esset, post sententiam semel latam dabatur damnato potestas litis retractandæ, atque ea dicebatur Restitutio in integrum. Paulus ff. de in integrum restitutionibus: Integri restitutio est redintegrandæ rei vel causæ actio. Item: Integri restitutio est actio Prætoris, qua rem certam, aut ius, aliāque quamlibet causam redintegrari postulamus, cūm quid per metum, vel dolum, vel status permutationem, vel iustum errorem, vel necessariam absentiam, vel ætatis infirmitatem gestum est, &c. Plura traduntur ab Vlpiano & aliis. Itaque in Edicto fuit: Quod metus causa gestum erit, ratum non habeo. Vbi notat Vlpianus olim edici consueuisse: Quod vi, metusve causa. Sed postea detractum esse vi mentionem, ideò, quia quodcumq; vi atroci fit, id metu quoq; fieri videtur. Item in eodem: Quæ dolo malo facta esse dicuntur, si de his rebus alia actio non erit, & iusta causa esse videbitur, iudicium dabo, &c. Plures formæ, ab Vlpiano petantur.

Addictio autem, quæ fuit iudicium contra reum, huius fuit generis. Post triginta dies, quàm quis debere iudicatus fuerat, iterum in ius rapiebatur, & ni iudicatum faceret, id est, pecuniā debitam solueret, à Prætoris creditoris nexus addicebatur, nisi sponsorem dedisset, atque à creditore abductus priuatum in carcerem condebatur, donec aut pecunia aut opera satisfecisset. Cicero pro Flacco: Iste cū iudicatum non faceret, addictus Hermippo, & ab hoc ductus est. Hoc pluribus explicat Agellius l. 20. ex lege XII. Tabularū, quæ est huiusmodi: Eris cōfessi, rebûsq; iure iudicateis, 30. dies iusti sito: Post idea in-

dea indu manus iactio esto. in ious ducito. nei iou dicatum facit, aut Quipsendo ioure vindicit, secum ducito, vincito aut neruo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore: aut, si volet, maiore vincito: sei volet, suo viuito, nei suo viuuit, qui cum vinctum habebit, libras farris in dies dato, sei volet, plus dato. Hæc sunt verba legis, ita restituta à Iosepho Scaligero; reliqua quæ ab Agellio pro explicatione eius legis adducuntur, ex præcedenti libro repetantur, vbi totam legem explicauimus. Hi ergo additi, & nexi vocati sunt. Addicti, propter iudicium Prætoris: Nexi, propter vincula creditoris. Addictus est autem, vt inquit Quintilianus, quem lex seruire, donec soluerit, iubet. Nexus, teste Varrone, liber, qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debet, dum soluerit, dat.

Iudicium verò in Peritorem fuit, si calumniatus fuisse argueretur. Erant autem calumniatores, qui accepta pecunia litem falsò intenderant, aut prætermiserant. De iis Vlpianus ff. de calumniatoribus: In eum, qui vt calumniæ causa negotium facesseret, vel non facesseret, pecuniam accepisse dicitur, intra annum in quadruplum eius pecuniæ, quam accepisse dicitur, post annum simpli in facti actio competit. Item: Hoc edicto tenetur, qui non depectus est. Depectus autem dicitur turpiter factus. Cicero pro Milone Qui calumnia litium fundos alienos petebat. Vide etiam Agellium lib. 13.

Vltimum iudicium fuit in Iudicem: si ob iudicandam pecuniam accepisset, de quo in XII. Tabulis scriptum fuit. Vnde Agellius lib. 20. Nisi duram esse legem putes, quæ Iudicem, arbitriūve datum, qui ob rem iudicandam pecuniam accepisse conuictus est, capite punit. Qui verò Iudex sciens dolo malo iniuste iudicabat, is litem suam facere dicebatur, auctor Vlpianus ff. de iudiciis: Iudex tunc litem suam facere intelligitur, cum dolo malo in fraude legis sententiam dixerit: dolo malo autem videtur hoc facere, si euidens arguatur eius vel gratia, vel inimicitia, vel etiam sordes, vt veram estimationem litis præstare cogatur. Is etiam videtur litem suam fecisse, qui ad constitutum tempus in iudicium non venit. Macrobius libro tertio, capite decimosexto, in Oratione Titij de Iudicibus: Inde ad Comitium vadunt, ne litem suam faciant. Abrogata inde lege XII. Tabularum, lege repetundarum de hoc crimine quæsitum est, quemadmodum, qui falsum testimonium dixerunt, lege de falso postulari pœnas dederunt, vt mox ostendemus. At de priuatorum quidem iudiciorum consuetudine hæc hæc tenus.

Quæ publica iudicia fuerint, item de criminibus & pœnis.

C A P. X V I I.

Cognita priuatorum iudiciorum ratione, de publicis differendum est. Eorum enim longè alia ratio fuit, quàm priuatorum. Neque enim, vt inquit Iustinianus, per actiones ordinata sunt, neque omninò simile quidquam cum priuatis iudiciis habuerunt, magnaque diuersitas eorum fuit, & in instituendo, & in intendendo. Publica verò dicta sunt, quòd cuius è populo actio permitteretur. Cæterum iudicia publica fuerint decreta, quæ de criminibus, Quæstore aliquo iudicium exercente, Iudices ab eo dati decerunt, prout leges de singulis criminibus cognoscendis latæ iusserunt. Quæ vt planius intelligantur, de criminibus primùm & pœnis, deinde de Quæstoribus, tum de Iudicibus, inde de quæstionum exercitationibus, dicemus.

Crimina maleficia fuerunt, quæ aut aduersus Rempubicam cõmissa sunt, aut populus Romanus aduersus Rempubicam commissa existimauit, atque iudicio legibus constituto pœna vindicanda putauit. Itaque non solùm iniuriæ factæ Senatui, aut populo, aut Magistratibus, sed etiam nonnullæ priuatis illatæ, publicorum iudiciorum legibus comprehensæ sunt.

Reipublicæ directò factæ dicuntur, vt si quis maiestatem populi Romani, aut Magistratum eius minuisset, publicam, sacrâmve pecuniam auerisset, populi suffragia honoris adipiscendi gratia corrupisset, socios spoliasset, aut pecuniam ob iudicandum cepisset, armis Magistratum, aut priuatum coëgisset, quæ crimina appellârunt maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, & vis publicæ.

Priuatis factas ad se pertinere populus existimauit, si quis hominem telo occidisset, si veneno necasset, si parentibus manum intulisset, si falsum testamentum, falsumve nummum fecisset, si vxorem alterius corrupisset, si seruum alienum aut celasset, aut vinxisset, aut emissit sciens, insciente domino, vnde hæc crimina nomen acceperunt, inter sicarios, veneficij, parricidij, falsi, adulterij, plagij. Quin etiam quæcunque cum priuatos attingerent, de iis quæstionè publicâ constitui lege aliqua voluerunt, ea pro criminibus,

habita sunt, vt circumscriptio pupillorum lege Latoria, de qua Cicero de natura Deorum: Inde iudicium publicum rei priuatæ lege Latoria.

Vt autem non omnia rerum priuatarum iudicia priuata fuerunt, sic non omnia in quibus crimen versatum est, fuerunt publica: sed ea demùm, quæ legibus publicarum quæstionum sunt constituta, quod docet Macer libr. i. de iudiciis publicis. Quoniam autem causæ publicæ crimen fermè complexæ sunt, hinc nomen etiam criminalium inuenerunt.

Criminibus ipsis adiungi debet disputatio de pœnis, quibus ipsa crimina vindicata sunt. Pœnarum autem genera ex auctoritate Tulij octo prodidit Isidorus, damnium, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, seruitutem, & mortem, quatum aliq̃ bona læserunt, vt damnium: aliæ corpus, vt vincula, verbera, & talio: aliæ ius, vt ignominia, exilium, & seruitus: aliæ vitam, vt mors.

Damnium alio nomine multa est dicta. Multa Sabinum vocabulum fuit, eaque in ouibus & bubus æstimandis constitit, quibus primis temporibus Italia abundauit. Itaque, vt scribit Agellius libr. ii. Suprema multa erat duarum ouium, & triginta bouū, pro copia scilicet boum, & penuria ouium. Sed cum eiusmodi multa pecoris, armentique à Magistratibus dicta erat, adigebantur boues, ouesque aliàs pretij parui, aliàs maioris, eaque res faciebat inæqualem multæ portionem, idcirco postea lege Ateria constituti sunt in oues singulas æris deni, in boues, æris centeni. Minima verò multa fuit ouis vnius. Quando autem à Magistratibus populi Romani more maiorum multa dicebatur, vel minima, vel suprema: obseruari solebat, vt oues genere virili appellarentur, atque ita M. Varro hæc legitima verba, quibus minima multa diceretur, concepit: M. Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnam ouem multam dico: ac nisi eo genere diceretur, negauerunt, iustam videri multam. Hæc ex Varrone Agellius. Festus autem ita: Multam Osci dici putant pœnam quandam. M. Varro ait, pœnam esse, sed pecuniariam, de qua in primo libro epistolicarum quæstionum refert. Maximam multam dixerunt trium millium, & viginti assium, quia non licebat quondam pluribus triginta bobus, & duabus ouibus quenquam multare, æstimabaturque bos centussibus, ouis decussibus, vt scribit Agellius. Quam autem legem Ateriam vocauit Agellius, eam Tarpeiam nominat Festus, quod Aterius cum Tarpeio Consul eam tulerit. Pro multa verò etiam sæpe pecuniam dixerunt.

Vinculorum nomine complexi sunt compedes, pedicas, manicas, catenas, neruos, boiam & carcerẽ. Plautus in Asinaria: Qui aduersum stimulos, laminas, crucisque, compedesque, neruos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias, &c. Compedes vinculum est, quo pedes irretiri solent, ab impediendo dicti, teste Nonio. Pedica, vinculum quo pedes vincuntur. Manica, quo manus, Nonius. Neruum, ait Festus, appellamus ferreum vinculum, quo pedes impediuntur, quanquam Plautus eo etiam ceruices vinciri ait: Perfidiosè captus, eo ædipol neruo ceruices probas. Boia, id est genus vinculorum, tam lignæ, quam ferreæ dicuntur, Festus, vbi Scaliger addit ex antiquis Glossis Boiam proprie esse collare. Carcerem ædificatum fuisse ab Anco rege, scribit Liuius libr. i. imminente fóro ad terrorem crescentis audaciæ omnia ad coercendos & constringendos homines comparata. Vnde illa Ciceronis in v. i. in Verrem: Queret, quamobrem fasces Prætoribus præferantur, cur secures datæ, cur carcer ædificatus, cur tot supplicia more maiorum in improbos constituta? Cæterum reorum custodia duplex fuit, Carcer & priuata domus. Ante confessionem in liberis custodias tradere consueuerunt. Libera autem custodia dicebantur, cum apud Magistratus domi, aut apud priuatos, nobiles ponebantur custodiendi, quemadmodum de Indice Bacchanalium scripsit Liuius, & de Coniuratis Sallustius. Post confessionem verò in vincula publica coniciebantur. Venuleius ff. de custodia reorum: Reus confessus, donec de eo pronunciaretur, in publica vincula coniciendus. Item Scauola: Reus confessus, ob solam confessionem conici in vincula consueuit. Fuit autem custos quidam carceris, quem Commentariensem vocat Plinius libr. 7. cap. 38. qui Triumuiros capitali, cuius summa carceris, & animaduersionis cura fuit, parebat. Ostendit hoc Valerius libr. 5. scribens, custodem carceris pietatem filix, quæ in carcere matrem lacte sustentauit, ad Triumuirum detulisse.

Verbera inflicta sunt virgis & fustibus. Virgis vsi sunt Magistratus, cum expeditis latibus lictores animadueterunt in terga: præcessit autem verberatio extremum mortis supplicium. Fustigationem in castris adhibuerunt, & priuatim, Valerius libr. 6. Metellus vxorem, quod vinum bibisset, fustim interemit.

De Talione sic Isidorus : Talio est similitudo vindictæ, vt taliter quis puniatur, vt fecit: hoc enim & natura & lege est institutum, vt lædentem sim illis vindicta sequatur, vnde & illud est legis: Oculum pro oculo, dentem pro dente. Item Festus citat hæc verba legis: Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto. Permittit autem, inquit, lex parem vindictam. Hinc Iustinianus scripsit : Pœna iniuriarum per membrum ruptum talio erat. Agellius autem libro II. cap. I. addit, reum habuisse facultatem paciscendi, & non necesse habuisse pari talionem, nisi eam elegisset. Sed de hac lege suprâ.

Ignominia fuit infamia. Cicero lib. 4. de Reip. teste Nonio: Cenforis iudicium nihil ferè damnato affert, nisi ruborem. Itaque quod omnis ea iudicatio versatur tantummodò in nomine, animaduersio ista ignominia dicta est. Infames autem lege & edicto Prætorio factos, & quare, apparet ex Digestis de iis, qui notantur infamia. Cæterùm infamia ius munerum, honorumque ciuiliū fermè ademit.

Exilium intellexerunt, cum aqua & igni interdixerunt. Siquidem consuetudo loquendi obtinuit, vt omnes, quibus aqua & igni interdictum esset, quoniam exilij causa solum vertere cogebantur, exules appellarentur, vt est in Rhetoricis ad Herenniū. Exilium autem nõ nominabatur in irrogatione pœnæ, sed aquæ & ignis interdictio, quam necessariò sequebatur exilium. Neque enim sine aqua & ignis vsu esse quisquã in Vrbe poterat, quod docet Cicero pro Cæcinnâ. Exilium non est supplicium, sed perflugium, portusque supplicij. Nam qui volunt pœnam aliquam subterfugere aut calamitatem, eò solum vertunt, hoc est, locum, ac sedem mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, vt apud cæteras ciuitates, maleficium vllum esse exilio multatum: sed cum homines vincula, neces, ignominiasque vitant, quæ sunt legibus constituta, confugiunt, quasi ad aram, in exilium: qui si in ciuitate legis vim subire vellent, non prius ciuitatem, quam vitam amitterent. Exilio autem ciues iure ciuitatis nudati sunt. Relegati autem dicti, teste Festo, quibus ignominia, aut pœnæ causa necesse fuit, ab vrbe Roma, aliòve quo loco abesse, lege, Senatûsque consulto, aut edicto Magistratus.

De seruitute autem, qua ius libertatis est violatum, & extremo supplicio, quo vita adempta, vt quæ horum iudiciorum non sint, pòst alio loco magis idoneo dicitur.

Quoniam autem has pœnas omnibus duobus nominibus incluserunt, pecuniæ & capitatis, ob id factum est, vt iudicia publica alia capitalia fuerint, alia non fuerint. Quod etiam scripsit Paulus ad Edictum principis his verbis: Publicorum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus pœna mors, aut exilium est, hoc est, aquæ & ignis interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera non exilia, sed relegationes propriè dicuntur, tunc enim ciuitas retinetur. Non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua cõercitio pœna est. Hactenus ille. Vt autem non omnes causæ criminales capitales fuerunt, velut si maiestatis reus multatus esset pecunia: sic non omnes capitales crimen continuerunt, vt causa Quinctij, quæ à Cicerone capitalis dicitur (cum tamen sit sine crimine) quia infamiam afferebat, Quinctius autem Vadimonium deseruisse dicebatur. Modestinus ff. de verborum significatione: Licet capitalis Latinè loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis, mortis, vel amissionis ciuitatis intelligenda est. Cicero pro Q. Roscio: Si qua sunt priuata iudicia, summæ existimationis, & propè dicam capitatis, tria hæc sunt, fiducia, tutela, societas.

De Prætoribus, Quæstoribus, Iudicibus quæstionum, & Iudicibus.

C A P. X I I X.

Criminibus explicatis, transeamus ad Quæstiores. Quæstiores dicti, qui iudicium publicum exercuerunt, quam quæstionem vocarunt. Huius autem rei operam dederunt primùm Reges, deinde Consules, pòst Magistratus ij, quos ei muneris Senatus, aut populus præfecit. De Regibus auctor est Dionysius lib. 2. qui Romulum Regem delicta maxima cognouisse, minora Senatoribus permisisse scribit, & Liuius lib. I. qui, cum Superbum Regem scribat, vt metum populo incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis, per se solum exercuisse, proptèrque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare potuisse: non obscure, quid cæteri superiores reges seruauerint, ostendit. De Consulibus ex eo elicere possumus, quòd in Regum locum successerunt, & quòd Brutus primus Consul de coniuratis vltimum supplicium, causa ipsa cognita sumpsit. Verùm eodem anno id ius lege Valeria de prouocatione lata, est imminutum, cautum.

que in posterum, ne Consul de capite ciuis Romani iniussu populi quæreret: verùm ij demùm, quos populus quæstionib. publicis præficeret, qui inde Quæstiores parricidij sunt appellati, quos non multo post Reges exactos institutos scribit Pomponius, ff. de orig. iuris. Vnde Festus, Quæstiores parricidij (siue Parricidij) appellatos ait, quos soliti fuerint creare causa rerum capitalium. Horum autem apud Liuium sæpius memoria celebratur, vt Cossò, & Medullino Consulibus, anno cccxli. item anno cccxlix. & anno dlxvi. Atque in hunc quidem modum vsque ad annum dcliv. Quæstiones publicæ exercitæ sunt, vt quotiescunque res posceret, aut Consules, aut Dictator, aut Prætor Senatusconsulto, aut lege quærere iuberetur.

Anno autem ipso dcliv. perpetuæ quæstiones esse, ac proprium Quæstoré habere cœperunt. Legem. n. L. Piso Tribunus plebis tulit, qua quæstionem repetundarum perpetuam fecit, vt scribit Cicero in Bruto, his verbis: Carbone forū tenente plura iudicia fieri cœperunt. Nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ nullæ antè fuerant. L. enim Piso, Trib. pleb. legem primus de pecuniis repetundis, Censorino & Manlio Coss. tulit. Ij verò eo anno, quo dixi, Consules fuerunt. Quæstio verò perpetua facta intelligitur, cum Prætori in singulos annos mandatur: mandatur autem, cum hæc verba in lege de aliquo vindicando crimine lata ponuntur: De ea re Prætoris quæstio esto. Item Prætor, qui ex hac lege quæreret, facito, vt, &c. Post quæstionem de repetundis quæstio inde de peculatu, de maiestate, & de ambitu perpetua facta est: cumque sex tum crearentur in vrbe Prætores, mutata est tota ratio sortitionis Prætoris. Antè enim Prætores bini singulas domi iurisdictiones, ex Senatusconsulto sortiebantur, vrbanam & peregrinam: reliqui quatuor prouincias foris gubernandas. Ab hoc verò tempore duæ iurisdictiones, & quatuor quæstiones in sortem ex Senatusconsulto à Prætoribus sex conici cœptæ. Prætura verò Romæ acta prouincias sortiti sunt, in easque Proprætores profecti sunt. Demùm L. Cornelius Sulla Dictator, vt inquit Pomponius, quæstiones alias quatuor publicas tulit, de sicariis, veneficiis, falso, & parricidio: & propterea Prætores quoque quatuor, vt de iis quæreret, addidit. Sic enim exponit Cicero in Verrem: Lex Cornelia testamentaria, nummaria (hæc est, quæ quæstionem de falso continet) cæteræ complures, in quibus non ius aliquod nouum in populum cõstituitur, sed sancitur, vt quod semper malum facinus fuerit, eius quæstio ad Prætorem pertineret ex eo tempore. Quoniam autem numerus Prætorum, & ratio cognitionum earum iam inde ab initio permixta erant arbitrio Senatus: ob id factum est, vt raro, aut fortasse nunquam, nisi octo Prætores, quotannis sint creati, ita vt cum essent octo Prætores, & decem cognitiones, in iis deferendis pro voluntate Senatus variarum sit. Vt enim antè aliquando binæ iurisdictiones, & binæ prouinciæ singulis sunt tributæ: sic posthac & binæ iurisdictiones, & binæ quæstiones singulis, & iurisdictione cum quæstione vni, & vna quæstio duobus ex Senatusconsulto commissa est, id quod pluribus exemplis in medium prolatis demonstrat Sigonius.

Quantum autem post annum dcliv. Prætores primùm quatuor, deinde sex perpetui singularum quæstionum Quæstiores sunt constituti, vt eas quotannis sortirentur: non tamen omnia iudicia publica ab ordinariis illis Quæstoribus facta sunt, verùm extra ordinem multæ quæstiones aut Senatusconsulto, aut plebiscito, vt antè, aut Consulibus, aut aliis Magistratibus, aut etiam priuatis hominibus mandatæ sunt: siue quia nulla dū lex de iis constituendis erat lata, siue quod lata erat illa quidem, sed pro rei atrocitate extra ordinem quærendum esse videbatur. Exempla etiam huius rei sunt apud Sigonium. Ac Quæstorum quidem siue ordinarij, siue extraordinarij essent, quantum potestas ab ea lege, qua creati erant, tota manauit: tamen omnium in his rebus collocata fuit, vt in foro, atque in tribunali, & in sella Curuli sedentes, iudice quæstionis aliquo (de quo iam dixerit) operam fidemque nauante, gladio posito, iudicium exercerent, cum eis Iudicibus, qui eis obuenerint, sedentibus in suis subfelliis, scribis verò, accensis, præconibus, liçtoribus, aliisque apparitoribus assistentibus, id quod ex Ciceronis oratione pro Cluentio, & eiusdem Bruto est manifestum. Cæterum quæstio, euersa Republica, merum imperium est appellata. Sunt enim tria Magistratum imperia celebrata, merum, non merum, & mistum. Merum fuit cognitio rerum capitalium, non merum priuatarum, quod propriè iurisdictione est appellata: mistum vrbiumque. Indicat Vlpianus ff. de iurisdictione: Imperium aut merum est, aut mistum. Merum est imperium, habere gladij potestatem ad animaduertendum in facinorosos homines. Mistum est imperium, cui etiam iurisdictione inest, quod in danda bonorum

bonorum possessione consistit. Iurisdictionis est etiam iudices dandi licentia, id est, merum imperium continet causarum capitalium cognitionem: mistum non solum cognitionem rerum capitalium, sed etiam iurisdictionem, id est, privatarum cognitionem, quæ cum multis aliis in rebus versetur, tum vel maxime in danda bonorum possessione, & dando iudicio posita est, ut supra ostendimus. Et Paulus ff. de officio eius, cui mandata est iurisdictionis: Mandata iurisdictione etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari. Gladius autem, de quo dictum est, insigne opinor fuit Magistratus publicum iudicium exercentis, sicut hasta Prætoris urbane, privatum iudicium exercentis.

Præterea verò hanc quæstionem, siue hoc merum imperium, publicæ iudicij cognitionem, aut exercitationem mandari alteri non potuisse, satis constat, nisi fortasse eadem lex, quæ de quæstione erat lata, quæstionem illam transmitti licuisse sanciverit. Papinianus ff. de officio eius, cui mandata est iurisdictionis: Quæcunque specialiter lege, vel Senatusconsulto tribuuntur, mandata iurisdictione non transferuntur, &c. Vide iocum. Atque hæc quidem de Quæstoribus.

Exceptis autem Prætoribus, quos summos Quæstores fuisse diximus, erant etiam Iudices quæstionum, qui ab Aconio Principes quæstionum dicuntur, & distincti erant à Prætoribus, Quæstoribus, & ab aliis Iudicibus, & creabantur ex Magistratibus, postquam Ædiles fuissent. Eorum officium erat, datam actionem exercere, Iudices fortissimi, testes audire, quæstiones habere, tabulas inspicere: Prætores autem actionem dabant, aut negabant, Iudices cogebant & dimittebant. Sunt tamen, qui opinentur, Iudicem quæstionis eundem cum Prætoře fuisse: alij verò, eum non solum non Prætořem fuisse, sed hominem omnino privatum, quarum opinionum refutationem habet Sigonius.

Restant cognoscendi Iudices, qui à Prætoribus Quæstoribus, & Iudicibus quæstionum distincti fuerunt. Iudices verò dicti sunt, qui ex lege ad iudicandum adhibiti sunt, quorumque sententiam Prætor ipse pro tribunali pronunciauit. Horum autem legendorum diligens admodum ratio fuit. Primum enim cautum est ex quibus ordinibus essent legendi, deinde quo numero in singulos annos, inde qua conditione, & qua ætate. De ordinibus si querimus, primum lecti fuerunt ex ordine Senatorio, antiquo, ac Regio instituto, deinde ex Equestri, lege Sempronia C. Gracchi, tum ex utroque, lege Seruilia Captonis: deinde ex Equestri, lege Seruilia Glauciæ, deinde iterum ex Senatorio tantum, lege Liuiæ Drusi, tum ex tribus ordinibus, Senatu, Equestri ordine, plebe, lege Plautia Siluani, tum ad Senatores solos res traducta lege Cornelia Syllæ: inde ad tres ordines, Senatum, Equites, Tribunos ærarios, hi enim erant de plebe, lege Aurelia Cottæ postremò redacta ad Senatores & Equites lege Iulii Cæsaris.

Numerus autem eorum à legibus ipsis præscribebatur, ut à lege Seruilia Glauciæ, quadringentorum quinquaginta. Itaque non idem semper fuit. Ætatis item non eadem ab omnibus habita fuit ratio. Nam lege Seruilia Glauciæ cautum est, ne minor annis triginta, maior sexaginta legeretur. Cum autem aliis legibus trigintaquinque præscripti essent, Augustus ad triginta redegit, teste Suetonio. Ea verò lectio per Prætořem urbanum, aut peregrinum iuratum celebrabatur, prout lege sancitum fuerat, ique selecti Iudices appellati. Vide legem Corneliam & Seruiliam Glauciæ. Quotannis autem lectos indicat Cicero in Verrem: Nunc Iudicem ex Cal. Ianuariis non habebimus. Munera verò Iudicium fuerunt, ut in legem iurarent, citati à Prætoře iudicium exercente adessent, in subselliis, quæ subiecta tribunali erant, ex lege sederent, ne inter se disputarent, postremò iurati sententias ferrent. Hæc etiam de Iudicibus, sequitur de actione.

De exercitatione actionis, siue instituenda actione, in ius vocatione, postulatione, nominis delatione, citando accusatore & reo.

CAP. XIX.

CRIMINIBVS, quæstionibus & Iudicibus cognitis, deinceps de exercitatione quæstionis, siue de instituenda actione, atque tota apud Prætořem agendi ratione differendum est. Ordo verò agendi talis fuit: Priuatus cuius, qui priuati nomen deferre in animo habuit, eum in ius vocauit, & Prætořem in foro adiens, qui de crimine illo cognoscebat, quod ipse deferre volebat, dicendi potestate accepta, postulauit, ut sibi nomen eius deferre liceret: qua re impetrata, nomen

detulit. Nomine recepto, atque à Scribis, iussu Prætoris, in tabulas relato, ille reus est dictus. Ita primum præcessit in Ius vocatio, deinde postulatio, tum nominis delatio, ad extremum inde secuta est accusatio.

In ius vocatio.

Cæterum in Ius vocatio ita locum habuit, si ille, cui negotium parabatur, in Vrbe fuit. Habuit enim, vt puto, prehensionem, & educationem perinde, atque in priuato iudicio. Quod ostendit Seneca lib. 4. Controuersiarum, item in Ludo, & Macer ff. de accusationibus, cum scribit, qui sunt in Magistratu accusari non posse, quia sine fraude in Ius euocari non possunt. In ipsa verò vocatione eadem obseruata esse in iudicio publico, quæ in priuato seruata sunt, videtur verisimile.

Postulatio.

Vt autem in iudicio priuato, aduersario in Ius vocato postulabatur à Prætoribus, vt sibi liceret actionem intendere: sic in publico postulabatur, vt sibi liceret nomen deferre. Testes sunt Cælius ad Ciceronem, lib. 8. Epistolarum ad familiarem, Cicero ipse in Diuinatione, & ad fratrem, & Seneca in Ludo. Postulatio verò fiebat non solum præsentem, sed etiam absentem illo, in quem fiebat, vt Cicero ostendit scribens ad fratrem, cum Gabinium, postquam accessit ad Urbem, necdum ingressum, à Lentulis de maiestate postulatum nunciat. Idem Cælius ad Ciceronem, & Valerius Maximus lib. 3. testantur.

Neque verò leges potestatem temerè concesserunt, vt quicumque postulare, aut quicumque postulari possent. Scribit enim Macer ff. de accusationibus: Qui accusare possunt, intelligimus, si scierimus, qui non possunt. Itaque prohibentur accusare alij propter sexum, vel ætatem, vt mulier, vt pupillus: alij propter Sacramentum, vt qui stipendium merent, alij propter Magistratum, potestatemve, in qua agentes sine fraude in Ius euocari non possunt, alij propter delictum proprium, vt infames: alij propter turpem quæstum, vt qui duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, nummosque ob accusandum vel non accusandum acceperint: alij propter conditionem suam, vt libertini contra patronos: hæc Macer. Quod autem scriptum est de muliere & pupillis, idem eo loco tradunt Pomponius & Papinianus, sed tamen cum exceptione, quæ ibi videatur. Quæ verò de iis, qui accusare non potuerunt, à Iurisconsultis scripta sunt, ea ex legibus singulis de quoque crimine sumpta sunt. Neque verò solum leges præscripsisse videntur, qui postulare non possent, sed etiam ipsi Prætores pro potestate multos à postulatione videntur repulisse, vt Quæstores, ne Prætorum suorum nomina deferrent, propter necessitudinem, quæ inter illos intercedebat, teste Cicerone in Diuinatione. Eadem ratione non omnes postulari poterant, primum non Magistratus, deinde non ij, qui Reipublicæ causa absunt. De Magistratibus notum est illud libro 45. apud Liuium, vbi Seruius reprehendit Galbam, quod si nocere Paulo voluit, non postridè, quam triumphauit, cum primum cum priuatum visurus esset, legibus interrogarit. De iis qui Reipublicæ causa absunt, lex Memmia sanxit, cuius mentio fit apud Valerium lib. 3. Satis etiam constat, apud Romanos accusationis munus probro fuisse, laudem tamen attulisse iis, qui, vt inquit Cicero in 2. de Officiis, aut Reipublicæ causa, aut patrocini gratia, aut paternarum aut propriarum inimicitiarum causa ad accusationem accederent, eamque rem summo honori adolescentibus fuisse, quod etiam in Lucullo scriptis Plutarchus. Iam verò in causa repetundarum illud præcipue obseruatum est, vt populi qui peterent pecuniam, ad spoliatos se per legatos quererentur, patronos quoque nominandi potestatem postularent, testibus Liuius lib. 43. & Cicerone in 1. de Oratore. Itaque in legibus de pecuniis repetundis præcipue sanctum est de patronis dandis & repudiandis. Hi verò qui sociorum patroni fuerunt, reorum accusatores extiterunt.

Sæpe etiam euenit, vt duo aut plures non solum in causa repetundarum, sed etiam ambitus, & aliorum criminum, accusationem sibi deposcerent. Quod cum accidit, tum iudicium factum est, vter deberet nomen deferre. Quod Ulpianus ostendit, ff. de accusationibus. Si plures existant, inquit, qui in iudiciis publicis accusare volunt, iudex eligere debet eum, qui accuset, causa scilicet cognita, æstimatis accusatorum personis, vel de dignitate, vel ex eo, quod interest, vel ætate, vel moribus, vel alia iusta de causa. Hoc autem iudicium Diuinationem dixerunt. Diuinationem porro dicta est, teste Asconio in Diuinationem Ciceronis, quia non de facto quæritur, sed de futuro, vter debeat accusare. Alij putant diuinationem dici, quod iniurati Iudices in hac causa sedeant, vt quod velint, præsentire de vtroque possint. Alij, quod res agatur sine testibus, & sine tabulis, & his remotis, argumenta sola sequantur Iudices, & quasi diuinent. Agellius autem ita scribit lib. 2. Cum de constituendo accusatore quæritur, iudiciumque super ea re redditum, cuiusmodi potissimum ex duobus pluribusve accusatio, subscriptioque in reum per-

mittatur, ea res, atque Iudicium cognitio Diuinatio appellatur. Bassus, Diuinatio, inquit, iudicium appellatur, quoniam diuinare quodammodò Iudicem oporteat, quam sententiam sese ferre par sit. Et quæ sequuntur.

Quale autem hoc iudicium fuerit, faciliè ipsa Ciceronis in Verrem Diuinatio, in qua cum Cæcilio disputat, potest ferre.

Ex multis autem accusatoribus, qui primas egit, is accusator est dictus: qui secundas, & tertias, subscriptor. Hic verò, ut inquit Asconius, accusatorem adiuuare est solitus. Subscriptorum meminerunt Cornelius Nepos in vita Attici, Asconius in Cornelianam, & Scaurianam, Cicero in Verrem. Plutarchus etiam in Catone maiore scribit, legem fuisse, ut reus accusatori daret custodem ad obseruandam accusationem eius. Tamen cum Cicero dixisset de Cæcilio, Custodem Tullio me apponite: Asconius interpretatus est, accusationis subscriptorem.

Die constituta, venerunt in Ius Accusator, & is, cui accusatio parabatur, ac præsentem *Nominis delatio.* Prætorè delatio nominis facta est. Primum autem Accusator calumniæ iurauit, & deinde delatio. Iurare calumniæ, fuit solemnne iusiurandum concipere, se non calumniandi causâ nomen delatum esse. Lilius libr. 44. Cælius ad Ciceronem, libro 8. Epistolârûm ad familiareis, & Asconius in Cornelianam, Hoc in lege Seruilia de iurare calumniæ dicitur. Quoniam autem idem est Delatio nominis in iudicio publico, quod in priuato intentio litis, verisimile est, easdem formulas actionum, quoad res passâ est, obseruatas. Nempe qui vadimonium promiserat, dixit: Ecce me, sisto me, & tu siste te, quid ais? Cui accusator respondit: Aio, te peccasse contra legem hanc, vel illam. Hoc innuit Lilius libro 4. Formula verò intentionis eadem ferè in omnibus criminibus fuit. In crimine certè repetundarum talis fuit: Aio, te in Prætura spoliâsse Siculos contra legem Corneliam, atque eo nomine sestertium milies à te repeto. Cicero in Verrem. In peculatu ita: Aio, te pecuniam publicam, cum Quæstor es, auertisse, & falsas ad ærarium rationes retulisse, atque eo nomine sestertium quingentias à te repeto. In ambitu ita: Aio, te in petendo Consulatu pecuniam dedisse Tribubus, prandia, locum gladiatoribus contra legem Tulliam, atque pœnam, quæ lege continetur, à te repeto. Quod si ille aut tacuisset, aut confessus esset, tum in repetundarum crimine lis æstimabatur, ut victo, aut pœna repetebatur: si inficiatus esset, postulabatur, ut nomen inter reos reciperetur, ac delatio nominis scribebatur, & tempus inquirendi postulabatur. Qui verò hoc faciebat, is dicebatur, Reum facere, & legibus interrogare. Asconius, Cicero pro Domo, Sallustius & Lilius libro 45. Ut autem in iudicio priuato petere, & repetere pecuniam dicebatur actor: sic in publico, petere, & repetere multam, & pœnam accusator. Cic. aliquot locis. Inde fluxit, ut repetere pœnas ab inimicis dicamus, cum eos vlciscimur, translatione è iudicio deriuata. Vbi verò voce res peracta erat, tum verò ad scriptum veniebat, ac crimen quod obiiciebatur, libello subscriptum relinquebatur. Vlpianus ff. de Accusatoribus, itè Paulus, Asconius in Milonianam, & Cicero pro Cluentio. Ex quibus etiam intelligitur, accusatorem & voce & libello omnia & singula, quibus reus legem illam, quam nominasset, transgressus esset, esse complexum, ut in pecuniis repetendis, abstulisse, iniquè iudicasse, supplicia de ciuibus Romanis sumpsisse, aut alia, quæ se probare aduersus illum posse consideret.

Vbi verò nomen eius hoc modo detulerat, postulabat, ut reciperetur, id est, ut in tabulas inter reos referretur. Prætor enim hoc ius habebat, ut recipere, & non recipere posset, testibus Seneca in Ludo, & Cælio ad Ciceronem. Erant autem crimina quædam, quæ propter atrocitatem ac magnitudinem suam extra ordinem accipiebantur, ut parricidij, & de vi. Cicero in Rhetoricis, & pro Cælio, Cælius ad Ciceronem.

Recepto autem vel ordine, vel extra ordinem in rei nomine. Prætor certam diem qua accusator & reus ad iudicium adessent, constituere. Is dies in aliis legibus decimus, in aliis tricesimus fuit. Asconius in Cornelianam, Cicero in Vatiniam. In crimine autem repetundarum accusator diem longiorem ad inquirendum poposcit, ut Cicero in causa Verrina centum & decem, teste Asconio. His rebus actis, reus vestem mutauit, & patronos conquisiuit. De veste hæc ratio fuit. Toga alba deposita, atram induit, & barbâ, capillûmque promisit, squallorèmq; contraxit. Quæ verò Agellius lib. 3. de Scipione Emiliano, Plutarchus de Macro, & Valerio libro 6. de Rutilio narrant, quod nec vestem mutârunt, nec barbâ promiserint, singularia fuerunt. De patronis hæc accepimus. Scribit Asconius, ante bellum ciuile Cæsaris rarò quenquam pluribus, quam quatuor patronis esse usum, post bella verò ciuilia ante legem Iuliam vsque ad

duodenos patronos esse peruentum. Idem defensorum quatuor genera facit, quorum patronum eum vocat, qui orator esset, & voce causam orandam susciperet, & sese accusatori opponeret. In his etiam iudiciis non licuisse Tribunos plebis appellare, significat Cicero in Vatiniā.

De citando accusatore. & reo.
 Quoniam autem sæpe accidit, ut perficiendi iudicij causa accusator, & reus citandus freret, hoc norandum est. Quoties dies constituta alicui actioni à Prætorē accessit, si Prætor adesse non potuit, rem in alium diem differendi ius habuit. Asconius. Si affuit, accusatores, & reum, & patronos citari per præconem iussit. Tum verò, si accusatores non affuerunt, nomen rei ex reis exemptum est: si reus non accessit, absens damnatus est. Asconius eodem in loco, & in Milonianam, & Cicero in Verrem. Etiam illa causa cognitionis differenda fuit, si extraordinarius aliquis reus esset delatus, de qua paulò ante diximus. Item si qua causa cum ea, quæ agebatur, coniuncta, in iudicium esset adducta. Nam propter coniunctionem, & quasi affinitatem, eam ante ordinarias peragi voluerunt, ut Cicero pro Cluentio: Fabricium statim reum fecit, atque ut ei locus primus constitueretur propter causæ cognitionem, imperauit.

De Iudicibus legendis, sortitione, reiectione, subsortitione, & numero Iudicum: item qui & quando iurati aut iniurati se'erent.

C A P. X X.

De Iudicibus legendis. Sortitio.

Vbi verò Prætor essederat, & accusatores, reus, & Patroni prodierant, de Iudicibus agebatur, quod munus plerumque Iudici quæstionis assignabatur. Numerus autem Iudicum legebatur, qui à lege erat præscriptus, qua iudicium illud exercebatur, & quomodo erat præscriptum. Modus autem fuit duplex, sortitio & editio. Sortitio fuit eiusmodi: Prætor, aut Iudex quæstionis in vnam coniciebat omnes Iudices selectos, id est, qui ad iudicia eius anni à Prætoribus ex lege fuerant delecti, ac sorte eum numerum educebat, quem lex ipsa præscribebat. Quo facto dabatur potestas reo, & accusatori reiciendi, quos parum sibi putarent idoneos. In locum verò reiectorum alios, siue Prætor, siue Iudex quæstionis subsortiebatur. Quem morem his verbis exponit Asconius: Cùm multi Iudices in Consilio cum Prætorē suo iudicaturi essent, qui Quæstor fuisset in causa publica, necesse fuerat, eos primum de curia Senatoria conscribi, cùm Senatus iudicaret: deinde in vnam mitti, vt de pluribus necessarius numerus sortitio confici posset, tertio permitti accusatori & reo, vt ex illo numero reiciant, quos putauerint sibi aut inimicos, aut ex aliqua re incommodos fore. Reiectione celebrata, in eorum locum, qui reiecti fuerant, subsortiebatur Prætor alios, quibus ille Iudicum numerus legitimus completeretur. & alibi: Sortitus erat Iudices Prætor Verres in eorum locum, vt mos est, alios. Quibus verbis ostendit, hanc lectionem multarum aded legum, ac quæstionum fuisse, vt more facta dicitur. In hac tamen re variatum esse vt legum, satis postea apparebit. Reiectionis meminit Cicero pro Sylla, & in tertia in Verrem. De editione mentio fit in lege Seruilia Glaucix, qua iubetur, vt actor ex c d l. Iudicibus centum edat, reus ex centum edat quinquaginta, sicuti alio loco ea recitata est. Eadem ratione lex Licinia de Sodalitibus potestatem dedit accusatori edendi Iudices reo, verum non ex delectis ad iudicandum, sed ex vniuerso populo. Qua de re grauissimè conqueritur Cicero pro Plancio.

Editio.

Hac re transacta, Iudices lecti citabantur, quique adesse non poterat, excusationem afferebat. Cicero in 5. Philippica. Qui verò accedebant, & iudicium accipiebant, ij iusurandum suscipiebant, atque eorum nomina inscripta in arcis reponerantur. Vnde scripsit Asconius: Subscriptione perfecta, iurabant in leges Iudices, vt obstricti religione iudicarent. (In Diuinatione verò non iurabant, eodem Asconio teste) Cùm iurassent omnes præter ipsum Prætorē, nomina eorum libellis consignabantur, ne pro selectis Iudicibus, vt fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissimè iudicarent. Addit verò alibi: Facile verò pro veris Iudicibus improbi supponi poterant, volente hoc Iudice quæstionis, & illis patientibus, qui non veri Iudices erant: quia nisi citati non confidebant, & graue onus erat, & incommodum, iudicare. Iurasse autem eo modo, quo Iudices priuarum causarum, facile existimaui.

De prima actione, questionibus, testibus, & tabulis.

CAPUT XXI.

His actis inde cognoscendę causa opera dari est cępta. Cognitio verò fermę omnis in duas actiones diuisa fuit, primam & secundam, quarum secunda à comperendinatione manauit in iis causis, in quibus comperendinatio est permiffa, vtraque verò actio accusationem & defensionem complexa est. Quoniam autem accusatio testimoniis maximę nitebatur, propterea prius de testimoniis ratione, deinde de accusatione agamus.

Testimoniis nomine omnes probationes extrinsecus sumptę sunt appellatę, quę etiam expertes artis ab iis, qui de artificio Oratorio scripserunt, sunt dictę. Hęc verò in tres potissimum partes tributa sunt, quęstiones, testes, & tabulas. In his studium accusatoris maximę fuit collocatum: atque earum, & eiusmodi rerum parandarum gratia dies aliquot post nominis delationem ad inquirendum sumpserunt, quod maximę in lege repetundarum est obseruatum. Quoniam non omnia crimina iisdem testimoniis confirmata sunt. Nam cędes quęstionibus, & testibus probata est, tabularum fidem non desiderauit: repetundę & pecularis testes, & tabulas poposcerunt, quęstiones repudiauerunt: maiestas autem & ambitus solis etiam testibus fuit contenta.

Quęstiones fuerunt testimonia seruorum, vñ tormentorum expressa. Itaq; propria accusatoris fuerunt, vt rem ex dictis seruorum conuinceret. Itaque accusator, vbi primũm Quęstitor cum Iudicibus assedit, seruos rei in quęstionem postulare consuevit, & ab eo datos in tormentis habere. Aconius in Milonianam. Cęterum serui contra dominos torqueri non poterant, excepta causa incestus & coniurationis, teste Cicerone pro Deiotaro, & in Partitionibus. Ratio autem quærędi qualis fuerit, Cic. pro Cluentio, & Milone ostendit. Quęstione habita, & in tabulis relata, tabulę obsignabantur, vt ibidem dixit Cicero pro Milone. Quęstio autem habita est in eculęo, de quo post dicam.

Quęstionibus cognitis testes sunt attingendi. Hi fuerunt liberi homines, qui testimonium extra tormenta dixerunt. Quoniam autem non omnibus dicere testimonium licuit, propterea ante de testium conditione quęrendũ est. Callistratus ff. de testibus hęc scribit: Testium fides diligenter examinanda est, ideòq; in persona eorũ exploranda erunt in primis conditio cuiusque, vtrũ quis decurio, an plebeius sit, & an honesta, & inculpatę vitę, an verò notatus, & reprehensibilis, an locuples, vel egens sit, vt lucri causa quid facillę admittat, vel an inimicus ei sit, aduersus quę testimonium fert, vel amicus ei sit pro quo testimonium dat. Nā si careat suspitione testimonium, vel propter personā, à qua fertur, quoddam honesta sit, vel propter causam, quoddam neq; lucri, neq; gratię, neq; inimicitię causa sit, dimittendusest. Videatur etiam quę ibi scribitur Arcadius & Papinianus. De iis verò, qui testimonium dicere non potuerunt, lex xii. Tabularũ locuta est, verba quędā sunt apud Agellium lib. 15. ca. 13. Qui se fieri testarier, libripensue fuerit, in testimonium fariatur, improbus, intestabilisque esto. Intestabilis autem est, vt inquit Caius, & qui lege iubetur, ne eius testimonium recipiatur, nęve ipsi dicatur testimonium. Sed de tota hac lege libro proximę pęcedenti satis dictam. Testium porro illa diuisio fuit, vt alij testimonium spontę dicerent, alij inuiti: his lex iubebat, vt testimonium denunciaretur ab accusatore, qui vti eorum testimonio cupiebat, quam intellexit Valer. lib. 8. & Cic. in Verr. Non putasti me in hanc rem tuis familiarissimis testimonia denunciaturum. In quibus autem causis inuitis testimonium denunciari non possit, ostendit lex Iulia publicorum iudiciorum, quam alio loco recitauimus. Et de his testibus si testimonium dicere respuissent, sic scriptum erat in xii. Tabulis. Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus obportam obuagularum ito: id est, si quis, cui testimonium denunciatum sit, ipsum testimonium deseruerit, tum ad ædes eius ad dicendum conuiciũ ito, de qua lege alibi. Quoniam verò testes protulit, & accusator, & defensor, inuitos quidem accusator, voluntarios vterque diligenter, quemadmodum eos interrogaret, animaduertere debuerunt. Fuit enim in interrogando teste summa industrię Oratorię laus posita, de qua scripsit Quintilianus libro quinto Institutionum. Oratoriarum, cap. secundo vbi de tota ratione interrogandorum ab vtraque parte testium pluribus, ac subtilius agit. In quam sententiam etiam ab Aconio scriptum est: Tenere debemus interrogaciones testium, & accusatoris, & defensoris fuisse, & eius, qui producit, & eius contra quem producentur. Videndus & Cicero pro Flacco. Formula interrogandi testis fuit: Quęro de te, arbi-

De Quęstionibus.

De testibus.

Paulus ff. de testibus. Papinianus ff. de accusator.

triserisne? Ipsi verò testes respondebant iurati, respondentésque dicebant: Arbitror. *A* *Asconius*. Religione adducti testes à Cicerone dicuntur, quia iurati testes produci solent, non solum ne falsa dicant, verùm etiam, ne quæ vera sint, taceant. Cicero in *Lucullo*: Maiores nostri voluerunt, vt qui testimonium diceret, arbitrari se diceret etiam, quod ipse vidisset. Cæterùm interrogatio testium ipsam accusationem præcessit, id quod cum aliis legibus cautum est, tum *Pompeia* de vi, de qua supra. Aliæ leges post causam actam testes dari voluerunt, vt lege *Cornelia* de repetundis in *Verrem* Cicero. Addit *Quintilianus* testimonia aut à præsentibus dicta, aut per tabulas simpliciores fuisse contra tabulas pugnam. Adiiicit illud etiam, saepe contigisse, vt testes laudare opus esset, cuius rei ratio ex artificio Oratorio reperenda fuit. Non omittendum est illud etiam, quod est apud *Isidorum* de testibus alligatis: Testes sunt, inquit, à quibus quaeritur veritas in iudicio, quos quisque ante iudicium sibi placitis alligat, ne cui sit postea liberum, aut dissimulare, aut subtrahere se, & alligati appellantur. Itaque Cicero scripsit ad Fratrem: Nerius Iudex edidit ad alligatos, *Cn. Lentulum* & *C. Cornelium*. Atque hæc de testibus Restant tabulæ explicandæ.

De Tabulis.

Tabularum verò nomine omne genus scripturarum appellabant, quo causam confirmare suam possent. In primis autem erant tabulæ dati, & expensi, quas accusator à reo postulabat in certis causis, vt repetundarum, & peculatus, de quibus sic *Asconius*: Moris fuit, vnumquemque domesticam rationem sibi totius vitæ suæ per dies singulos scribere, ex qua appareret, quid quisque de redditibus suis, quid de arte, senore, lucróve seposuisset quóque die, & quid item sumptus, damniue fecisset: sed postquam ob signandis literis reorum ex suis quisque tabulis damnari cœpit, ad nostam memoriam tota hæc consuetudo cessauit. Hæc ille. Quò respexit etiam Cicero aliquot locis. Fuerunt etiam tabulæ auctoria, in quibus argentarij, quarum rerum auctio futura esset, præscripserant, quarum meminit Cicero in *Catilinam* & *Quintilianus* libro II. Fuere etiam pactionales in quas ob signatas pacta referebantur, Cicerone libro primo de Orat. teste. *Quinetiam* literæ, & *syngraphæ* omnes vno tabularum nomine comprehenduntur, ex quæ ab accusatore inquisitæ, & ob signatæ, ne corrumpenter, ad prætoriam delatæ sunt, Cicero pro *Flacco*, & in *Tusculana* 5. Fuerunt iuven tabulæ rationum relatarum, quibus Iudices docentur, quæ publicè data, & accepta sint, de quibus *Festus*. Atque hæc hæc.

De accusatione, defensione, & laudatione.

CAP. XXII.

*C*VM igitur die cognitionis Prætor consilium aduocasset, atque citatus accusator & reus adesset, tum accusator dicendi potestate accepta actionem instituit, quippe primis diebus crimina singula exposuit, atque ad extremum ea producentis testibus confirmauit. Itaque tota illa interrupta oratio fuit, deinde productis testibus alteram alio die orationem habuit, quæ perpetua fuit, & illa Accusatio est dicta, de qua Cicero pro *Cælio*: Accusatio crimen desiderat, rem vt definiat hominẽ, vt notet, argumento prober, teste confirmet, quam non vnus accusator peregit, sed partitis inter se muneribus multi. Eadem proœmia habuit ad odium & inuidiam inflammandam composita. Narratio inde, si incidebat (neque enim omne crimen, vt ambitus narrationem admisit) ad confirmationem fuit apposita: vtraque verò ad eum, qui iam rem teneret, accommodabatur. Contentio non crimen illud solum, quod iatendebatur, sed totius præteritæ vitæ criminationem complexa est. Itaque non solum testimonia adhibuerunt, sed etiam argumenta, id est, ex ipsa re, & vita rei superiore sumptas coniecturas, suspiciones, & signa, omninque eò industriam suam intenderunt, vt factum fuisse, quod intendebatur, ostenderent. Id enim erat, in quo lex violata obiciebatur. Contentioni inde peroratio gravis, & vehemens erat subiecta. Itaque accusatio omninò nihil aliud fuit, quàm perpetua oratio ad crimina inferenda, atque augenda artificiosè composita. Dixit autem accusator, quæ voluit, & per quot dies legis permissu voluit. Cicero pro *Cluentio*. *Asconius* etiam viginti dies datos ad accusandum, & viginti ad defendendum, lege opinor *Cornelia* scripsit.

Accusatio.

Defensio.

Accusatione perfecta, patroni defensionem aggrediebantur, eod die, qui esset ex lege à Prætoribus concessus. Cicero pro *Cluentio*. Cæterùm vt accusatores crimina inferenda, sic Patroni diluendo, partitis inter se muneribus, susceperunt, & quoniam tres erant defensionis arces, aut factum negare, aut nomen facti, aut iure factum probare: si, quod firmissimum videbatur, factum negassent, fernè testes non dabant, sed orationem adhibebant

adhibebant, qua aut testes, tabulasque poscebant, aut qui producti erant, refutabāt, quod docent Alconius, & Cicero pro Fonteio. Ut autem accusatori testimonia, sic defensori argumenta aptiora fuerunt, quæ Rhetores in verisimilia & signa distribuerunt, cuius rei clarissimum exemplum Miloniana suppeditabit. Quod si de nomine facti, aut de iure controuersia fuit, tum aut subtilibus definitionibus, aut eruditis de iure, siue absoluto, siue assumptiuo disputationibus negotiorum confecerunt. Erant autem quædam causæ, quæ commodissimè inficiatione defendebantur, ut reperendarum, & ambitus: alia quæ definitione, ut maiestatis: quædam iure, ut cædes. Primarum exemplum erit defensio Fonteij, Flacci, Muræna, & Plancij, secundarum Cornelij, tertiarum Miloniana. Quintiam Gracchi & Saturninus iure cæsi fuisse defensi sunt. Principia adhibebant ea, quibus incendium odij ab accusatore conflati restinguerent, & amorem Iudicum reo reconciliarent. Narrationes cum inciderent, ad defensiones rationes accommodabant, easque futuræ fidei seminarium statuebant. In contentione aut vitam rei, si probis affecta fuisset, purgabant, aut si hominum opinione probata fuisset, pro argumento innocentia proponerent, atque inde partibus accusationis singulis occurrerent, & vulnera ab accusatore facta sanabant. Perorationes verò eiusmodi adhibebant, ut iis misericordiam commouere contenderent. Cum autem multi dicerent, causa non vno die peragi poterat, sed ad multos traducebatur. Cicero quidem scribit, sed per tres amplius dies Verrem accusasse, eundem verò Cornelium per quadriduum defendisse, tradit Alconius. Erant autem dies epilogorum, in quibus ad concitandam misericordiam paruuli etiam filij reorum producebantur: qua de re multa egregiè scripsit Quintilianus, meminit & Alconius.

Moris etiam fuit, ut rei præter Patronos laudatores etiam adhiberent. Hi fuere aut *Laudatio.* ciues summa auctoritate viri, qui in periculo capitis vitam rei in iudicio laudârunt, aut municipales rei, quos municipia publico nomine eius officij causa Romam miserunt: aut homines prouinciales, quos singulæ prouinciarum ciuitates ab eo administratæ, cum publica laudatione ad subleuandum rei periculum miserunt. Hi minimum decem dati dicuntur. Cicero in Verrem, & in 2. de Oratore. Hæc autem laudatio aliquando defensioni præposita est, ut Cicero pro Flacco: aliquando in ea inserta, idem pro Cluentio: nonnunquam etiam ipsam est defensionem subsecuta, ut de Scauro Alconius refert, & Cicero pro Cælio. His actis, si iudicibus sententiæ latio permissa esset, ij primo cœtu, & primo iudicasse dicti sunt. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, & Cic. in 3. Verrina.

De secunda actione, quæ comperendinatio dicta est, & de officio Quæstoris, dum causa agebatur.

C A P. X X I I I.

QVOD si lex comperendinationem haberet, prima actione perfecta, post tertium diem secunda est instituta, quæ Comperendinatio dicta est, eò quod perendino die ageretur. Hanc Alconius definiuit, partem vtriusque recitationem, id est, ut ego interpretor, nouam accusatoris, & rei citationem. In hac verò actione contra factum est, atque in superiore. Ibi enim accusator priore loco dixit, defensor posteriore: hic contra prius defensor, posterius verò iterum actor. Cic. in Verrem. Cum igitur in Comperendinatione defensori præcederet accusationem, sanè intelligendum est in cæteris eandem fuisse rationem, atque superiorum fuit, probationum, atque argumentationum. Accusationis huius secundæ exemplo sint quinque libri in Verrem, quorum vnus de Prætura vrbana inferbitur, alter de iurisdictione Siciliensi, tertius de re frumentaria, quartus de signis, quintus de suppliciis.

Hæc autem omnia Quæstoris prudentia regebantur, siquidem scriptum est in Rhetoricis ad Herennium, Accusatoris officium esse inferre crimina, defensoris diluere, testis dicere, quæ scierit, Quæstoris, vnumquemque eorum in officio continere. Interim verò dum causa agebatur, Quæstor & dimittere Iudices, & inuitos retinere pro potestate potuit. Cicero multis locis. Custodiebat etiam vna in tribunali paratas siue ad sortes ducendas, siue ad sententias Iudicum, quæ in tabellis scriptæ erant, recipiendas. Cicero in Vatinius. Itaque huc alludens Virgilius dixit:

*Quæstor Minos vnam mouet. Ille silentium,
Conciliumque vocat, vitasque & crimina discit.*

Postquam autem aut prima, aut secunda actio perfecta fuit, tum uterque Orator, se dixisse significauit, quo audito, prætor eos dixisse pronunciauit. Prætor verò Iudicibus tabellas dedit, & ut sententias ferrent, in consilium misit. Prioris moris meminit Afconius & Cicero. Mittere autem, aut dimittere in consilium Iudices erat, iubere illos ad urnas ire, atque in eas tabellas sententiam continentes conuicere. Hoc docet Afconius inquitens: Mittere Iudices in consilium, est dimittere Iudices ad sententiam dicendam, ubi allegatis omnibus argumentis Orator dixerit, Dixi. Cælius: Mittit in consilium eosdem illos, qui litem æstimant, Iudices. Tum verò confluentes Iudices in consilium ibant. Cicero pro Cluentio: Conflurgitur in consilium. Item cum Cicero dixisset in Diuinatione: Non singulos Iudices ferre sententiam, sed vniuersos constituere, exposuit Afconius, singulos Iudices sententiam de tabula pronunciauit in leuioribus causis, & ob id neque nota, neque custode opus fuisse. Constituere autem fuisse tabulas in cistas ponere. Hinc Cicero pro Cluentio scribit, Quæsitorem in iudicio Scamandri, cum in consilium iri oporteret, quæsisse Scamandrum clam, an palam de se sententiam ferri vellet.

Urnæ verò siue cistæ tot fuerunt, quot Iudicum ordines, qui iudicarent. Tres quidem, cum omnes adhibiti sunt, vna Senatorum, altera Equitum, tertia Tribunorum ærariorum. Tabellæ verò, quæ datæ erant Iudicibus, quarum vnâ in urnam mitterent, erant tres: vna absolutionis, altera condemnationis, tertia ampliacionis, eque tabellæ eratæ erant.

Ampliatio verò, in quibus causis adhibebatur (neque enim omnes eam leges admiserunt) erat, quoties Iudices significabant, rem sibi non liquere, & secundam actionem instituentiam esse, & Prætor ex consilij sententia pronunciauit, amplius cognoscendum esse. Itaque ut nota absolutionis in tabula fuit A, Condempnationis C, sic Ampliacionis, N, L, id est, Non liquere. Afconius, Cicero multis locis, Liuius, Valerius. Hoc loco Prætor gratificari potuit reo, ut C. Licinius M. Popillio, de quo Liuius libro 42. M. Popillius apud C. Licinium Prætozem bis causam dixit, tertio Prætor precibus victus, Idibus Martiis adesse reum iussit, quo die noui Magistratus inituri erant honorem, ne diceret ius, qui futurus priuatus esset. Moris autem fuit, ut dum Iudices sententiam ferrent, rei ad pedes eorum se proicerent. Afconius in orationem pro Scario, & Valerius Max. Coniectæ inde in urnas tabellæ, promiscuè dirimi solebant, ut numerus absolutionum & condempnationum, & ampliacionum Iudicum conciperetur. Cicero in Pisonem, & ad Fratrem. Postquam autem diremptis tabellis Prætor Iudicum cognouit iudicium, tum id pronunciauit. Moris autem fuit, ut si condempnatum pronunciauit, prætextam poneret, ut inquit Plutarchus in Cicerone. Formula verò pronunciauit condempnationis fuit: Videtur fecisse, aut, Non iure videtur fecisse. Absolutionis: Non videtur fecisse; aut Iure videtur fecisse. Ampliacionis: Amplius cognoscendum. Festus, Cicero multis locis & Liuius. Adde illud, in formula condempnationis non solum crimen commissum, sed etiam pœnam sumendam comprehensam esse, exempli gratia: Videtur vim fecisse, atque eo nomine aqua & igni illi interdico. Videtur prouinciam spoliasse, atque eo nomine litem ei æstimandam esse. Pomponius Iurisconsultus ff. de interdicitis. Fieri tamen etiam potuit, ut de pœna reticuerit, & ad legem rem reiecerit. Marcianus ff. ad S. C. Turpilianum.

Diuerfa verò fuit Ampliatio à Comperendinatione, quod Comperendinatio facta est, etiam si Iudices primo cœtu non iudicassent, Ampliatio verò ex incerta Iudicum sententia nata est. Ampliatio ex arbitratu Prætoris quocunque die, Comperendinatio ex præscripto legis tertio die. Ex causa Comperendinationis bis tantum causa dicta est, ex causa Ampliacionis sæpissimè dici potuit. In Comperendinatione potuit esse Ampliatio, in Ampliacione nequaquam Comperendinatio. In Comperendinatione defensor primùm dixit, deinde accusator: in Ampliacione primùm accusator, deinde defensor. Si autem per Ampliacionem iterum acta est, nõ minus secunda actio dicta est, quam si per Comperendinationem, ut scribit Afconius. His actis Prætor reum aut absolutum, aut condempnatum referre bat in tabulas, Cælius ad Ciceronem. Ius autem, ratumque id erat, quia ab his iudiciis prouocatio non erat. Declarauit lex Antonij, qui teste in Philippicis Cicerone ad extremum tulit, ut damnatis de maiestate, & de vi esset prouocatio ad populum.

Condemnatum inde reum dux res sequebantur, æstimatio litis, & animaduersio. *Æstima-*
tio litis.
 estimatio litis præcipuè erat in causa reperundatum, & peculatus. Erat autem iudicium,
 quo lis ei æstimabatur, id est, furtorum omnium ratio imibatur, atque inde pecunia red-
 debatur, cui erepta dicebatur. Asconius & Cicero pro Cluentio.

Animaduersio verò fuit multæ, pœnæve legitimæ persecutio, quæ Prætorix curæ *Animad-*
uersio.
 mandata est. In multa sic acta res est: Pecunia per Magistratum exigebatur, quòd si ille
 soluendo non esset, bona auctioni subiiciebantur: ea qui emississent, lectores vocati sunt.
 Liuius libro 2. & 38. Asconius in Verrinas, & Cicero in Verrem. Verberatio, Coercitio, &
 talio per hictores Magistratus eius sunt facta, cuius fuit illa iudicatio. Plautus in Am-
 phitryone, & in Afinaria. Scribit etiam Asconius, fures & seruos nequam apud Trium-
 uiros Capitales ad columnam Mæniam puniri solitos. Infamium cura mandata fuit
 Censoribus, ne eos paterentur in Republica munera illa, quibus per infamix notam pri-
 uati erant, obire. Exilij obeundi exemplum sit Marcius Coriolanus, de quo Dion. lib. 7.

De iudicio calumnia, & præuarcationis.

C A P. XXV.

REo verò absoluto duo relinquebantur iudicia, contra accusatorem ambo instituta:
 vnum calumniæ, alterum præuarcationis. Calumniæ, si falsum erimen intulisse
 constaret: præuarcationis, si cum defensore colluisset, & vera crimina occultasset. De
 calumniatore Marcianus titulo ad S. C. Turpilianum: Calumniari est falsa crimina in-
 tendere. Calumniatoribus pœna lege Remnia irrogatur, sed non vti que, qui non probat
 quòd intendit, protinus calumniari videtur: nam eius rei inquisitio arbitrio cognoscentis
 permittitur, quia reo absoluto de accusatoris incipit consilio quærere, qua mente
 ductus ad accusationem processit, & siquidem iustum eius errorem repererit, absoluit
 eum: si verò in euidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam pœnam ei irrogat,
 quorum alterutrum ipsis verbis pronunciationis manifestatur, nam siquidem ita pro-
 nunciauerit, Non probasti, pepercit ei: sin autem pronunciauit, Calumniatus es, condem-
 nauit eum: & quamuis de pœna nihil subiecerit, tamen legis potestas aduersus eum
 exercebitur. De hoc iudicio etiam loquitur Asconius in Scaurianam, Cicero pro Cluen-
 tio, & Cælius. Pœnam calumniæ frontis inustionem, & notam fuisse, significat Plinius
 in Panegyricò: quod intellexisse quoque videtur Cicero, cum in Rosciana calumniato-
 res dixit literam calumniæ ita odisse, vt omnes literas oderint, eamque literam iudices
 ad caput affixuros. Hæc de Calumnia.

Quid verò Præuarcario fuerit, docet Marcianus eodem loco: Præuarcari, inquit, est,
 vera crimina abscondere. Præuarcator est, qui colludit cum reo, & translatitio munere
 accusandi defungitur, & qui proprias rationes dissimularet, falsas verò rei excusationes
 admitteret. Item Vlpianus de verborum significatione: Præuarcatores eos appellamus
 qui causam aduersariis suis donant, & ex parte actoris in partem rei concedunt. Cæte-
 rum vt de calumnia, sic de præuarcatione iudicium constitutum fuisse, ostendit Cicero
 in Partitionibus, in exemplo præuarcatoris præcepta locorum Oratoriorum exercens,
 item ad fratrem, & in oratione de Aruspicum responsis, Plin. lib. 3. epistolarum. Vt autem
 calumniæ frontis inustio, sic præuarcationis, infamix notatio pœnæ fuit, quemadmodum
 ex Asconio constat. Atq; hæc quidem in vniuersum de iudiciis publicis disputata sint.

Quæ fuerint iudicia populi, & de criminibus ac pœnis eorundem.

C A P. XXVI.

EXPLICATIS iudiciis quæ iussu populi à Magistratibus exercita, & à Iudicibus di-
 sceptata sunt, sequitur, vt de iis agamus, in quibus populus ipse disceptator, & Iudex
 fuit. Hæc autem non aliter, ac superiora, & priuata, & publica fuerunt. Priuata fuerunt,
 quæ de controuersis aut ad res, aut ad personas, aut ad obligationes pertinentibus con-
 stituta sunt: publica, quæ de criminibus. Priuatorum vnicum est exemplum apud Liuium
 lib. 3. de Aricinis & Ardeatibus controuertentibus de agro quodam apud populum Ro-
 manum. Publicorum plurima extant. De quibus, quæ subtilior est disputatio, hæc accep-
 pinus.

Populus Romanus iudicandi potestatem iam inde à Romulo rege acceptam, vsque ad
 Augustum Imperatorem retinuit: verum non iisdem semper Comitiiis. Nam Curiatii
 quidem tantum sub Regibus: Centuriatis autem, & Tributis, Republica dominatu reg-
 gio liberata. Iudicauit autem de criminibus, & pœnis criminum omnibus, quæ ad se à

Magistratu essent delata. Neque enim, quod in iudiciis Prætoris euenit, de iis tantum criminibus cognouit populus, quæ aliqua lege continerentur: sed de omnibus, quæ Magistratus ad se detulisset, & de omnibus pœnis, quas ille irrogasset, sed tamen ea forma actionis, quæ legibus & moribus contineretur. Neque enim ut illa duo arbitrio, & iure Magistratum, sic etiam agendi ratio fuit permissa. Quamobrem iudicia populi publica tractatum, primum de criminibus, deinde de pœnis, tum de forma actionis, postremò de animaduersione dicemus. Si quidem hæc tria Magistratui ad populum data sunt, Cognitio, irrogatio, animaduersio. Vnde queritur Cicero, dari Decemuiris agrariis à Rullo cognitionem sine consilio, pœnam sine prouocatione, animaduersionem sine auxilio.

Crimina ergo, ut rem ordiamur, maleficia fuerunt. Quæ verò maleficia ad populi iudicium à Magistratibus adducta sunt, ea potissimum duo fuerunt, maiestas, & peculatus: quorum in illo dignitas, in hoc fortunæ Reipublicæ actæ sunt. Ad maiestatem autem pertinere existimatum est, si quis tyrannidis, aut regni occupandi consilia habuisset, si aduersus Reipublicam coniurasset, si hostes ad bellum Reipublicæ faciendum concitasset, aut iuuisset, si Magistratum populi Rom. in ordinem cõegisset, si sacra immi- nuisset, ciues Romanos aut carere, aut morte, indicta causa affecisset, malè sua culpa pug- nasset, plebis cõmodis aduersata esset, populo Romano male dixisset. Exempla hinc inde in scriptoribus plurima reperiuntur, ut iudicium Coriolani, Sp. Cassij, T. Menenij, Sp. Seruiliij, Ap. Claudij, Cæsonis Quintij, M. Posthumij, M. Sergij, P. Virginij, M. Manlij, P. Manlij, Imperiosij, Tusculanorum, Claudiarum, Cn. Fuluij, C. Claudij, & Ti. Sempronij Cenforum, Scr. Galbæ, P. Popillij Lænatij, L. Opimij, M. Scaurij, M. Iunij Silani, Metelli Numidici, P. Furiij, M. Ciceronis, &c. Quæ omnia iudicia de maiestate fuerunt, quàm maiesta- tis immuata nomen nullum reis obiectum sit, præterquam Claudiarum, auctore Suetonio in Tiberio.

Peculatus autem exempla sunt iudicium M. Camilli, M. Curij, M. Liuij Salinatoris, P. Africani, M. Posthumij, & Catuli. Quinetiam cædis, falsi, repetundarum, adulterij, tentatæ pudicitie, & vis illatæ crimina in iudicium populi esse vocata reperiuntur, ut P. Horatij, P. Sestij, Appij Claudij Decemuirij, C. Lucretij, C. Scantiniij, C. Sergij Sili, & T. Milonis iudicia testantur. Ex quibus apparet omnia crimina, quæ aut directò, aut nõ directò Reipublicam ipsam attigerunt, ad populi iudicium pro Magistratus arbitrio esse adducta, aut ab ipso cognita, & damnata, post per prouocationem ad populum esse translata.

Pœnarum autem genera in his iudiciis fuerunt damnus, exilium, seruitus, & mors. Hæc verò in duo nomina diuiserunt: multam, & caput. Quos enim damno affecerunt, id est, pecunia condemnarunt, in iis multæ nomen usurparunt, unde illa pecunia iudicare, pecunia anquirere, multam dicere, & multam irrogare, nata sunt. Quem exilio, seruitute, mortè affecerunt, in eo nomen capitis factarunt. Ex quo illa profecta, diem rei capitalis dicere, capitis iudicare, aut anquirere, rei capitalis accusare: pro quibus etiam perduellionem iudicare, & perduellionis actionem intendere, posuerunt Liuius, Cicero, & alij. Nomen verò perduellionis & crimen & pœnam significauit: si crimen, quod erat grauissimum inter crimina, nempe imminutæ maiestatis: si pœnam, quæ erat acerbissima, nempe mortis, ut in P. Horatio, & C. Rabirio, quibus crux: in Sp. Cassio, & M. Manlio, quibus saxum fuit propositum. Liuius tamen etiam, eum de iudicio M. Posthumij, Cn. Fuluij, Gracchij, & Claudij agit, quibus aqua & igni interdcebatur, nomen perduellionis usurpauit. Cæterum de multâ & exilio supra dictum est.

Pœna seruitutis lege Seruij Tullij Regis, teste Liuius & Dionysio, proposita fuit iis, qui nomen suum in censum non detulissent: itémque qui citati nomē in militiam non dedissent.

Mortem autem attrulerunt, aut securi percutiendo, aut arbori infelici suspendendo: id est, in crucem agendo, quorum vtrumque verberatio præcessit, aut de Saxo Tarpeio, aut de Robore præcipitatio, aut in culleo insutum in profluentem proiciendo, aut denique laqueo gulam frangendo, de quibus supplicij paulò post dicitur. Atque de his quidem criminibus Magistratus, ad populum priuatos homines accusarunt, atque has pœnas pro arbitrio irrogarunt, aut certè multâ, pœnâ prius pro iure Magistratus indictâ, cum parem, maioremve potestatem appellassent, & ad populum prouocassent, eos reos ad populum peregerunt: populum autem multam pœnâve aut iussit, aut remisit: sub Regibus quidem Comitibus Curiatis, post exactos Reges Centuriatis, & Tributis.

De crimi-
nibus.

De pœnis.

De Iudicijs Curiatis. CAP. XXVII.

CÆTERVM de ratione iudiciorum Curiatorum vix habemus quid dicamus, quòd vnicum tantum extet P. Horatij iudicium Curiatis Comitibus factum, id quod primum, vt inquit pro Milone Cic. Romæ capitis iudicium fuit. P. autem Horatius tum de parricidio interrogatus est lege Numæ, quæ fuit: Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, parricida esto. Parricidam scilicet vocauit, auctore Festo, non qui parentem occidisse diceretur, sed qualemcumque hominem, atque hac lege interrogatum cum tradunt Festus, & Dionysius, & Cic. cum dixit pro Milone: Romana ciuitas primum iudicium de capite vidit P. Horatij, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Romani Comitibus liberatus, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. Actio tamen instituta est ex lege, quam tum Rex Tullius tulit, qua lege creati Duumviri sunt, vt perduellionem, id est, rem capitale, & mortis pœnam iudicarent: & si reus ad populum prouocasset, ad eum de prouocatione certaretur. Verba legis, teste Liuio, hæc fuerunt, Duumviri perduellionem iudicent, si à Duumviris prouocârît, prouocatione certato: si vincet, caput obnubito, infelici arbori suspendito, verberato, vel intra pomerium, vel extra pomerium. Res autem acta sic est: Rex concilio populi aduocato, Duumviros, qui P. Horatio perduellionem iudicent, inquit, facio secundum legem. Duumviris creatis, tum alter ex his inquit: P. Horati, perduellionem tibi iudico. Licetor colliga manus. Accessit licetor, iniecitq; laqueum Horatius, auctore rege, Prouoco, inquit. Ita de prouocatione certatum ad populum est, populus absoluit. Ex quibus apparet, crimē in hoc iudicio fuisse parricidium, id est, eadem sororis, pœnam perduellionem, id est mortem in cruce: Duumvros creatos primum iudicasse, deinde de eorū iudicio certatū, ac populum eorū iudiciū infirmasse. Atq; hoc quidem modo Curiatis iudicatum Comitibus est.

Quorum iudicijs Tributis, & Centuriatis actio fuerit, & quo ordine ijs actum sit.

CAP. XXVIII.

EXACTIS autem Regibus, idē populus, cum iā ius centuriatum conueniendi, ac sciendi, lege Ser. Tullij Regis haberet, iudiciorum potestatem adeptus est multis legibus. Nam & anno primo à P. Valerio Cofs. teste Dionysio, latū est, vt populus Cōsulum decretum irritum facere possent: si quis à Consulibus condemnatus ad populum prouocasset, & sextodecimo post anno S. C. in NP. Valerij sententiam est factum, vt populus iudiciorum potestatem haberet, & maximè si quis Republicam læsisset, aut seditione constanda, aut tyrannide paranda, aut ciuitate hostibus prodenda, aut aliquo eiusmodi facinore patrandò argueretur. Atque hæc iudicia Comitibus Centuriatis facta esse intelligendum est, cum nondum essent Tributata. Nam iudicium Coriolani, quod Tributis Comitibus per ea tempora factum est, extraordinarium fuit, quippe cum nulla lege, aut more tum primū plebs Tributis Comitibus indicârît. Sacratas autem legibus, quæ anno ab exactis Regibus XVI. latae sunt, & XII. Tabularum, quæ post annum LVI. promulgatae sunt, scitum est, ne de capite ciuis Romani, nisi Cēturialis Comitibus agi possent: quod Cicero in Oratione pro Sextio, & in 2. de Legibus scriptum reliquit. Vnde in tertio addit, verè L. Cottam dixisse, nihil omninò actum esse de se à Clodio, quia Tributis Comitibus de capite suo egisset, quæ rata esse non possent. Quocirca post ea tempora de multa ciuis Romani semper actum est Tributis, de capite Centuriatis: Quam legem fortasse obsolescentem retulit C. Gracchus, anno 100XXX. siquidem scribit Cic. pro Rabirio: C. Gracchus legem tulit, ne de capite ciuium Rom. iniussu vestro iudicaretur. Nam iniussu vestro cum dixit, populi non plebis intellexit: etenim Cicero tum agebat ad populum Centuriarum cōuocatum in iudicio perduellionis. Tributis autem Comitibus soli minores Magistratus egerunt, vt Tribuni plebis. Ædiles Curules: & Ædiles plebis. De Tribunis omnes loquuntur. De Ædilibus Curulibus docet Valerius cap. de Pudicitia, cum inquit, M. Marcellum, Ædilem Curulem C. Scantinio Tribuno pleb. diem ad populum dixisse, quòd filium suum de stupro appellasset, & P. Clodium Ædilem Curulem Miloni de vi ad populum diem dixisse, Cicero testis est. De Ædilibus plebis, Liius li. 2. qui Veturio, postquam Consulatu abiit, ab C. Alieno Ædili plebis diem dictam, eumque X. millib. æris damnatum scribit; & Agellius, qui Claudiae à C. Fundanio, & T. Sempronio Ædilib. plebis multam æris grauis XXV. millium dictam, ex Capitone refert.

Comitibus autem Centuriatis egerunt Consules, Prætores, & Quæstores. De Con-

libus & Prætoribus nota res est. De Quæstoribus auctor est Livi^{us} lib. 2. quos diem dixisse Sp. Cassio ob affectatam tyrannidem scribit. Quinetiam idem libro 6. auctor est, Tribunus plebis accusasse T. Manlium populo Centuriatim in campo citato: verum intelligendum est, petita à Consulibus potestate: quemadmodum idem libro 26. aperte explicuit.

Atque ordine quidem priuati tantum in iudicium adducti sunt. Itaque T. Menenius, Sp. Seruilius, Ap. Claudius, C. Sempronius, postquam Consulatu, aut Decemuiratu abiissent, iudicio à Tribunis plebis oppugnati sunt. Extra ordinem autem etiam Magistratus tentati, vt Scantinius Trib. pleb. à Marcello Ædili Curuli apud Valerium: & L. Flacco, Ædili Curuli Decianus Trib. pleb. diem dixit apud Ciceronem pro Flacco: & Claudio, Gracchóque Censoribus Tribuni pleb. apud Livi^{um}, lib. 45. Ex quo declatur, hoc arbitrio Magistratus permissum, vt priuatum & Magistratum apud populum accuserent.

Cæterum ordo agendi, siue Tributis, siue Centuriatis Comitii legibus aut moribus constitutus hic fuit. Magistratus qui reum facere, aut accusare voluit, in Rostra ascendit, & populo per præconem aduocato diem ei, quem reum facere cogitauerat, ad accusationem audiendam prædixit. Vbi verò prædicta dies venit, item è Rostris reum per præconem citauit, atque accusationem instituit, eamque ter intermissa die peregit. Vbi verò ter accusauit, tum rogationem per trinas nundinas promulgatam habuit, in qua crimen & poenam criminis comprehendit, ac tertius nundinis quartam accusationem intulit, ac reo causæ dicendæ potestatem fecit, atque inde diem prædixit, qua die ad populum de poena certandum erat. Quòd si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, iudicium sublatum erat. Qui citati ad diem non affuissent, neque excusati essent, iis exilium iubebatur. Inde rogatio ad populum ferebatur, de qua ea populo suffragium permittebatur. Dionysius lib. 7. de iudicio Coriolani, & Cicero in Oratione pro Domo. Hæc verò singula quamuis in li. de Comitii tractata aliquò modo sint, pluribus tamen videntur esse explicanda.

De die accusationi dicenda, de citatione rei, triplici accusatione, anquisitione, & multa, poenæve irrogatione.

CAP. XXIX.

QUICVNQUE igitur Magistratus alterum reum ad populum facere cogitauit, in Rostra, vt dixi, ascendit: ac concione aduocata, palam testatus est, se certa, quam nominabat, die, de certo, quod nominabat, crimine, certum, quem nominabat, hominem accusaturum esse, ac proinde ei, vt ad audiendam sui accusationem adesset, denunciavit. Hæc autem actio, dici dictio, & qui ita agebat, diem dicere, dicebatur. Livi^{us} multis locis. Videtur autem diei dicendi formula hæc fuisse: Ap. Claudii, huc ad me Nonis Septembris adesto, vt te accusari audias, quòd vindicias contra libertatem dederis.

Dicta in hunc modum die in rebus capitalibus vades, in multa prædes ab reis poscebant. Hi erant locupletes sponsores rei in iudicio ad diem dictam sistendi, aut multam, qua damnatus esset, soluendi. Qui si dati non essent, reos in carcerem coniciebant, atque ibi eos vsque ad diem iudicij austerabant. De vadibus Livi^{us} lib. 2. de iudicio Ap. Claudij. De prædibus Agellius lib. 7. ex vetere historia scribit.

De citatione rei. Postquam autem dies dicta venit, accusator in Rostra ascendens, reum per Præconem ex Rostris citauit. Livi^{us} de iudicio Scipionis. Potuit autem aut maior, aut par Magistratus intercedere, ne citaretur, & si absens fuit, potuit excusari. Quòd si citatus, neque excusatus, non adfuisset, pro arbitrio Magistratus, potuit ei poena irrogari. Varro apud Agellium, & Asconius.

De triplici accusatione. Vbi verò primum adesse iussus, deinde secunda actione citatus affuit, tum verò accusari est coëptus. Cicero pro Domo, vbi agit de iudicio suo. Accusatio verò triplex fuit: siquidem intermissis diebus, ter est habita. Ea verò eodem artificio confecta est, quo superiores, de quibus differimus. Quippe accusator crimen certum attulit, idque testibus, & argumentis probauit. Vnde dixit Cicero pro Domo sua: Vbi crimen est, vbi accusator, vbi testes: De testibus verò idem in Verrem, & Livi^{us} lib. 37.

De anquisitione. Cum autem ter accusaret, in singulis accusationibus perorandis multam, poenamve pro arbitrato dicebat, eaque Anquisitio dicebatur. Erat autem eius hæc formula: Quando igitur hæc, & illa, quæ dixi, fecisti, ob eas res ego multam tibi hanc dico, vel pecuniam hanc, siue perduellionem tibi iudico. Livi^{us} lib. primo, Varro, Cicero pro Scauro, & Dio-

& Dionysius libro 7. Sæpe autem euenit, vt cum in prioribus accusationibus pecuniæ iudicassent, in tertia capitis anquirent: aut, cum in primis capitis acquisissent, in tertia pecuniæ iudicarent. Liuius de iudicio Cn. Fuluij, & de T. Menenio. Dum autem accusator agebat, reus sub Rostris abiectus, adolescentum conuiciis expositus stabat, teste Liuius, ex quo illud etiam constat, Magistratus non minus accusationi, quàm citationi rei intercedere potuisse.

Postquam autem accusator tertiam accusationem perfecerat, tum rogationem scriptam promulgabat, in qua crimē & pœnam multamve comprehendebat. Erat autem lege veritum, vt inquit Cic. pro Domo, ne pœna capitis cū pecunia coniungeretur, duabus, vt puto, de causis, vna, quod de capite Centuriatis Comitibus agebatur, de multa Tributis: altera ne populo necessitas imponeretur, vt aut vtramque iuberet, aut vtrāque repudiaret. Rogatio verò per trinas nundinas promulgata manebat, vt populo nota fieret, antequam de ea iudicaret. Hæc actio auctoritatis, multa, pœnæve irrogatio, iudicatio populi, multa pœnæve certatio dicta est. Cic. multis in locis, Suet. in Tiberio, & Alcon. Rogatio autē dicebatur, quod de ea rogandus erat populus: irrogatio, quod aduersus reum conscripta esset. Cicero pro Domo. Idem autem etiam erat dicere multam. Liuius de M. Posthumio, & Cicero in Antonium. Erat autem formula irrogationis eadem, atque inquisitionis: nam vtraque & crimen & pœna comprehendebatur. Sed in inquisitione res verbo peragebatur, in irrogatione scripto.

De multa, pœnæve irrogatione.

De quarta accusatione, & defensione, de die iudicio induenda, auxilii reorum, & reo euocando.

CAP. XXX.

Quum igitur irrogatio per tres nundinas promulgata mansisset, tum tertiis nundinis accusator in Rostra conscendit, ac rursus citato reo quartam accusationem instituit, quam Cicero pro Domo, quartam accusationem trinum nundinum appellauit, eaque perfecta potestatem reo ad causam dicendam fecit. Vnde Dionysius scripsit: Dies à Tribuno ple. Marcio reo ad causam dicendam tertiæ nundinæ præfinitæ: vbi verò reus causam diciturus, atque accusationi responsurus erat, tum aut ipse, aut patronus eius, permisso accusantis Magistratus in Rostra ascendebat, atque inde agebat. Cic. ad Attic. Reus autē, aut rei patronus nō solum crimina diluere oratorio artificio cōtendit, sed etiā causam suam populo virtutibus suis commemorandis commendauit. Que eliciuntur ex iudicio M. Manlij, & P. Scipionis apud Liuium. Eodem modo Cicero in 2. de Oratore, C. Carbone consulē causā L. Opimij defendisse scribit, ac iure C. Gracchū cæsum contendisse. Extat præterea oratio, qua idem C. Rabirium perduellionis reum defendit, ex qua, quæ ratio defensionum ad populum fuerit elucescit. Vide etiam Alconium in Scaurianam. Quarta inde accusatione absoluta, Magistratus accusator diem Comitibus edixit, quibus rogationem, quam per trinas nundinas promulgatam habuerat, ferret. Ea verò res acta est in hunc modum: Si Tribuni plebis multam irrogarunt, diem Comitibus Tributis dicebant, quod ipsi pro potestate poterant: si perduellionem, diem Centuriatis Comitibus à Prætore urbano poscebant. Cicero pro Domo, Liuius lib. 43. & Antias li. 45. teste Agel. li. 6. Sin autē Consul, atque Prætor multam irrogarunt, Tributa Comitibus: si perduellionē, Cæturia indixerunt, quāquam harū actionū rara exēpla sunt. Inter cæterum verò, dum hæc ad rei exitū parabatur, multa auxilia ipse sibi querere poterat: quorū vnum à Magistratibus, alterū à populo, tertiū à lege, quartum ab ipso accusatore profectum est. A Magistratibus, auxiliū latum est, si Tribuni plebis, aut Collegæ accusatori, aut alteri Magistratui intercessissent, ne reum citaret, ne in carcerem duceret, ne accusaret, ne pœnam irrogaret, ne Comitibus ei iudicio haberet, aut si ei diem accusationis & iudicij produxissent. Hæc enim omnia facere pro arbitratu poterunt. Liuius de Scipione, & de Fulvio; Cicero pro domo, & Agellius lib. 7. de Scipione.

Populare autem auxiliū significauit Cicero, cum dixit, multas res ad placandum, atque ad misericordiam esse concessas, exorabilem populum, facilem pro salute supplicationem fuisse. Significat autem humiles reorum preces, atque cognatorum, amicorumque pro iis supplicationes, & prelationes: Etenim cum ipse die sibi dicta mutata veste sordidati, ac barba & capillo promisso præfarent, populum, tum nobiles etiam, qui idem pro se facerent, habuerunt. Liuius & Agel. lib. 3. Cæterum, vt inquit Festus, cum

reus populū Comitii orauerat per Deos, vt eo periculo liberaretur, iuebat Magistratus eum refecare, id est, populū religione absoluerē, vt ita demū populū religione teneretur, si is, qui per Deos orauerat, infōs, innocēnsque esset.

Tertium verō auxilium, quōd à lege præbitum est, fuit duplex, auspicia & excusatio. Vnde Cic. dixit: Si qua res diem iudicij aut auspicijs, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciūque sublaturū esse. Sed de auspicijs satis multa in libro de Comitijs, quæ quidem ad hunc locum pertinent, dicta sunt. Excusationis autem ratio fuit huiusmodi: Citato reo licuit non adesse, si excusaretur. Excusatio verō aut morbi fuit, aut exilij voluntarij, aut funeris curandi: exempla excusationis morbi & exilij voluntarij, sunt apud Liuium. P. Scipionis, & Cæsonis Quinctij: funeris, apud Ciceronem pro Rabirio perduellionis. reo:

Quartum præsidium ab accusatore petitum est: id autem fuit, quoties accusator accepta excusatione, aliave de causa aut diem produxit, aut omninō in cæpto destitit, vt apud Liuium videre est in iudicio, Appij, Scipionis, P. Manlij, & Acilij: item apud Cic. in Epist. ad Frat. de Milonis iudicio intentato à Clodio. Cæterum formula dimittendi rei fuit: Non moror, teste Livio libro quarto. Quōd si reus per Præconem ex Rostris citatus ab accusatore, non affuisset, in arcem, & ante fores per cornicinem euocabatur. Scriptum hoc est, licet obscurē, apud Varronem, cuius verba sunt hæc: Indicat, inquit, commentarium vetus anquisitionis M. Sergij Manij filij Quæstoris, qui capitis anquisiuit Trogiū: in quo sic est: Auspicio orando sede in templo auspicij, dum ad Prætorem, aut ad Consulem mittas auspicio petitum cum eat Præco, reum vocet ad te, & eum de mœris vocet: præconi id imperare oportet. Cornicinem ad priuati ianuam, & in arcem mittas, vbi canat classicum Tito Trogo, & Comitia edicat è Rostris, argentarij tabernas occludant, Patres censeant, exquiras, & adesse iubeas. Et paulō post: Qui de Censoribus Classicum ad Comitria Centuriata redemptum habet, vt curent eo die, quo die Comitria erunt, in arce Classicus canat, eum circūque mœros, & ante priuati huiusce T. Quinctij Trogi scelerati hominis ostium canat, & vt in campo prima luce adsit. Item Plutarchus in Gracchis: Moris est Romanis, si quis capitis anquisitus non adsit, cornicinem summo manē ad fores eius venientem, classico euocare, neque prius de eo Indices sententias ferre. Idem etiam Tacitus lib. 2. confirmat. Inde si ne ita quidem affuisset reus, exilium ei sciscitabatur: aut si exilij causa solum verisset, ei iustum id esse exilium iuebatur. Liuius de Posthumio & Fulvio. Quo loco notandum est, quicumque citati non affuissent, iis exilium esse iustum Tribus Comitijs, non Centuriatis: quāuis Cēturiatīs tantū de capite ageretur, vt diximus: si præsentēs fuissent, Centuriatis opus fuisse.

*De rogatione ferienda, iudicio faciendo, & animaduersione:
item de Tormentis in euleo.*

C A P. XXXI.

Vbi verō summus iudici dies est constitutus, tum Magistratus, qui accusauerat, & propterea Comitria indixerat, reum per præconem rursus citauit, ac populū adlocauit. Rēque agi cœpta populū in Tribus, aut in Centurias discedere iussit, omnibus rebus obseruatis, quæ in Comitijs solemnes erant, quæ repetere non est hoc loco necesse. Inde Rogationem per scribam recitari populo iussit, de qua suffragia populū, ferre oportuit, ac demū populū, num eum acciperet, rogauit. Formula rogandi erat: Rogo vos, velitis, iubeatisne, vt M. Tullio aqua & igni interdicator, quōd falsum S. C. retulerit, quōd ciues Rom. indicta causa necandos curarit. Sic enim & pœna, & crimen, quæ erat pœnæ causa, rogabatur Cic. pro domo. Recitata rogatione, & rogato populo, populū in suffragia mittebatur ab eodem illo, qui Rogator Comitiorum erat, eo modo, qui in legibus ferendis, & Magistratibus creandis obseruabatur: scilicet, vt per pontes in septa transirent, & ad pontes tabellas sententiæ suæ indices custodibus Comitiorum darent. Aconius in Cornel. Est autem repetendum, primis temporibus suffragia in iudicijs ferri voce solita. Anno verō d c xvi. L. Cassius Trib. pleb. legem tulit, vt in omnibus iudicijs, præterquam perduellionis, populū tabella suffragium ferret. neque ita multo post, Cælius idem etiam in perduellione seruari voluit, vt alibi dictum est. Cū autem populū legem acciperet, rogatus nihil aliud respondere, nisi, Volo, iubeo, Vt rogatus: aut tabellam dabat, in qua scriptum erat, Vt irogas, V. R. quo facto cōdēnasse dicebatur, aut se rogationem antiquare significabat, quo pacto pœnam remittere & ab-

& absoluerè demonstrabat. Cic. pro Domo, Liius lib. 43. & Afconius, pro Scauro. Illud etiã post Reges exactos in perduellione, id est, in mortis pœna retentum est, vt Duumiri crearentur, qui perduellionem iudicaret, rêsque inde per prouocationem ad populum transferretur. Meminit huius consuetudinis Liius in iudicio Manlij lib. 6. & Dio in Consulatu Ciceronis. Haec autem iudicij formam verustate obsoletam, se Censule à Labieno Trib. pleb. relatum contendit Cic. in Orat. ipsa pro Rabinio. Atque hæc quidem siue de mulcta, siue de capite, siue de perduellione. Tributis aut Centuriatis, Comitibus ageretur, hoc modo acta sunt.

Iudicio facto, suscepta est animaduersio. Hæc in cæteris pœnarum generibus eodem modo in populi iudicio facta est, atque in Prætorio de quibus supra dictum est. Nunc, aduersioquod reliquum est, de seruitute & nece dicamus. Seruitus per venditionem inducta est, ne.

Veditio verò, quæ & auctio dicta est, sub hasta est facta, Magistratu ei, qui pluri licitatus esset hominem addicente. Varro apud Nonium, & Valerius Maximus. Necis autem genera hoc modo suscepta sunt: Percussio securi facta est per lictorem, prægressa verberatione, quæ virgis adhibebatur Liius li. 2. & 26. Strangulatio verò quæ laqueo fiebat, & præcipitatio, quæ de Robore, ambæ suscipiebantur in carcere. Carceris verò, duæ præcipuè fuere partes, Tullianum & Robur. Tullianum à Seru. Tullio Rege est additum, de quo Sallustius. Robur autem, testante Festo, dictus est in carcere is locus, quo præcipitatur malefactorum genus, quod ante arcis robusteis includebatur. Carceris verò cura Triumuiris erat commissæ, vt eorum interuentu supplicium sumeretur. Pompon. ff. de orig. iur. Cic. in Legibus, & in Catilinam. Strangulatio igitur facta est in Tulliano, testibus Sallustio & Cic. in Vatinium. Præcipitatio, de Robore, Valerius, Liius, & Plaurus. Vtrumque autem per Carnificem iussu Triumuir capitalis, Valerius, & reliqui. Deiectionem item è rupe, siue è saxo Tarpeio per Carnificem facta est, prægressa verberatione iussu Magistratus, eoque supplicio liberi homines affecti, vt scribit li. 3. Bell. ciuil. Appianus. Agellius tamen etiam seruos, manifesti furti prehensos, verberibus affectos, & de saxo præcipitatos fuisse, iussu Decemuirorũ, scribit li. 10. c. 18. Vt autè liberi de saxo deiecerentur, sic serui in crucè agebantur, quod supplicium etiam interuentu Triumuir per Carnificem sumptum est. Valer. lib. 8. De verberatione Cic. in 1. de Diuinat. Seruus per circum, cum virgis caderetur, furcam ferens ductus est. Fiebat autem verberatio per lictorem. Vnde erant illa solennia: I lictor, colliga manus, verberato, caput obnubito, arbori infelici suspendito. Erantque crux, patibulum & arbori infelici suspensio ferè idem. Isidorus tamen li. 5. scribit: Patibulum vulgò furca appellatur: sed patibuli minor pœna, quàm crucis: nam patibulum appensus statim exanimat, crux autem afflixo diu excruciat. De Culleo & profuente supra dictum est. Aliquando etiam contumeliæ causa cadauera in Tiberim, aut in scolas Gemonias proiecta, cuius rei exempla non desunt. His de extremo supplicio explicatis, quoniam supra de tormentis egimus, hic de torquendi instrumento, quod Eculeum dixerunt, pauca subiiciemus.

Eculeus, quantum ex veterum non leuissimis elici monumentis potest, catasta fuit lignea, cochleara, ad intendendum ac remittendum apta, atque ad torquendos homines, vt facti veritas eliceretur, instituta. Tormenti verò genus erat huiusmodi: Vbi catastæ huic braccia, pedesq; eius qui torquendus erat, neruis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligauerant: tum catasta intra, atque in altum erecta, vt ex eo, quasi ex cru-

ce quadam miser ille penderet, primùm compagem ipsam ossium illius diuellebant, deinde candentibus eiusdem corpori laminis admotis, atq; bisulcis vngulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbiteratẽ augebant. Sozomenus eculeum, lignum tortorium: Prudentius stipitem noxiale appellat, vbi multa de Eculeo habet. Pomponius Poëta apud Nonium etiam meminit huius tormenti: item Suet. in Tib. Valerius de Patientia, diui Quintil. decl. vt. Cyprianus ad Donatum, & de laude Martyrij, Cic. in Verr. & in Antonij, & Senec. li. 3. de Ira. Qui igitur in eculeo torquebantur, pendebant brachijs pedibusque retortis extenti, neruis scilicet, quibus deuincta membra erant, propter summam intentionem crepantibus. Vtque incitandi doloris causa eculeus aut fidiculæ tendebantur, sic eiusdem remittendi eadem laxabantur. Extorquendæ autem de seruis veritatis causa eculeum adhibitum fuisse, docet Cicero, & nos supra scripsimus. Translatus est in martyribus patuit. Atque hæc de iudiciis.

Sozom. li. 2. de s. hist. Eccles. Prudent. in Hymno pro Deiotaro, & pro Milonibus.

pro Deiotaro, & pro Milonibus.

DOCTISSIMIS ATQVE HUMANISSIMIS VIRIS, D.M. IOAN.

V Volfio Scholæ Ratisponensis Rectori, atque reliquis Scholæ eiusdem Ministris, & doctissimo atque ornatissimo viro D.M. Mathiæ Bergio, Scholæ Catharinianæ apud Brunouicenses, Rectori vigilantissimo, Dominis collegis, & amicis suis reuerenter colendis.

*Q*UOD VVM Hannibal Carthagine expulsus, Ephesum ad Antiochum venisset exul, & quod eius nomen erat magna apud omnes gloria, inuitatus esset ab hospitibus suis, ut Phormionem Philosophum Peripateticum clariss. si vellet, audiret: isque se non nolle dixisset, verba fecisse scribitur homo copiosus aliquot horas de Imperatoris officio, & de omni re militari: quibus quum ceteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quare et inquit ab Hannibale, quidnam ipse de illo Philosopho iudicaret: Respondisse Pœnus fertur, multos se deliros senes saepe vidisse: sed qui magis, quam Phormio deliraret, vidisse neminem. Vereor mehercule, ne futuri sint, qui etiam de meo hoc factò idem iudicent: quum tamen non, quemadmodum Phormio ille, de re militari apud præstantissimos belli Duces, qualis Hannibal fuit, sed apud Scholasticos disseram: nec ita disseram, ut consilium belli gerendi, & administrandi istis dare velim, sed ut veterem militiæ morem explicem, & vocabula rei militaris, quæ passim apud Scriptores, quos Classicos vocamus, & ex quibus adolescentes linguam Latinam addiscunt, exponam. Quod meum consilium, qui attentè considerabunt, ab illa reprehensione melibertus esse certò scio.

Vobis autem, Viri doctissimi, atque humanissimi, College, & amici colendi, hac publicè inscribere volui, cum quia hac mea studia probastis, meque saepe in iisdem inuistis, tum ut aliquam significationem ederem gratiæ mei in vos animi, pro his, quæ in me contulistis beneficijs, & ea, quæ me prosecuti estis beneuolentiâ. Quòd si quæ vicissim in vos beneficia à me profusci potuerunt, nunquam patiar meum studium deconsiderari.

Ad te, doctissime Bergi venio, cuius nomen etiam in hoc catalogo amicorum meorum exstare volui, primùm ut declararem pergratam mihi esse beneuolentiâ istam tuam, quæ me nondum visum complecteris, quòd loque tam promptè & liberaliter inter amicos tuos locum me habere passus es. Deinde verò ut simul ostenderem, quantum tibi essemus obstricti beneficijs illis tuis, quæ in fratrem meum Ioachimum, pia memoria, contulistis: quem non tantum in tua Schola diligenter in liberalibus discipli-

nis in-

nis instituiſti & fouiſti, verū etiam filij loco habuiſti. Pro quibus omnibus agimus tibi gratias quas poſſumus maximas, & cum reſpondere atque ſatiſfacere tibi noſtra tenuitate non poſſimus, Deum orabimus, vt ea quæ ipſi præſtitiſti, cumulate & abundè tibi tui que reſpondat. Interim hoc grati animi indicium quod offertur, boni conſule, mèque, vti hæcenus faciſ, amare perge. Ratiſbona Kalend. Martij. Anno ſalutis humanæ 1580.

V. V. H. H.

Addiſſimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQUITATVM

ROMANARVM

LIBER X.

DE MILITIA.

PERVENIMVS in instituta Reipublicę Romanę descriptione ad rem militarem, cuius cognitio quantum proſit omnibus iis, qui in veterum ſcriptis verſantur, non opus eſt, vt ipſe multis verbis hoc loco explicem: cū id fecerint eruditione multa præditi aliquot viri: ita, ſi vt iis quædam addere velim, actum agere videar. Quare qui pluribus de ea re inſtrui volent, eos remitto ad illa, quæ hæcenus edita ſunt, clariffimorum virorum ſcripta. Ego verò antequam descriptionem & explicationem militiæ Romanę ordiar, de duobus Lectorem beneuolum monebo. Primùm de Scriptoribus, qui aliquid de re militari in lucem dederunt, quorūque testimoniis uſus ſum: deinde de ordine, quo hanc materiam explicauim. Ac de Scriptoribus quidem rei militaris vt primùm dicam, quotus quiſque eſt, qui non audierit ſæpenumerò citari Flauij Vegetij Renati libros: quos tamen pauci legunt, cū propter exemplarium raritatem, tum etiam propter errorum, qui in eos irreperunt, & mendorum copiam, quæ vtinam aliquis aliquando adhibitis vetuſtis libris eruncaret: proſectò non parum gratiæ apud omnes humaniorum literarum amantes eſſet initurus: de quo quidem non ita pridem ſpem fecit Ludouicus Carrius I. C. in ſuis Antiquarum lectionum Commentariis: cuius voti religione vt ſeſe ſoluat, ſibi quæ ſtudioſum gregem hoc labore demereatur, ipſum communi omnium antiquitatis amatum nomine vehementer etiam atque etiam rogo. Vegetio addi ſolent ea, quæ Modestus de re militari & Ælianus de aciebus inſtruendis ſcripſerunt, qui & ipſi libri multis mendis ſcatent. De Catonis, Cincij, & aliorum vetuſtiorum monumentis de hac eadem materia, quæ temporum iniuria interierunt, nihil dicam. Edidit aliquot de re militari Commentarios non indiligenter ſcriptos vir clariffimus Robertus Valturius, qui tamen mihi viſi non ſunt. Ego quæ in hoc libro de militia Romana in medium attuli, omnia deſumpſi ex rerum Romanarum Scriptoribus, Lilio, Dionyſio, Plutarcho, Cęſare, & ex ſexti libri Polybij fragmentis, in quo libro vir ille diligentiffimus potiſſimam Reipublicę Romanę partem ſibi ſumpſit deſcribendam, & explicandam: qui liber vtinam aliquando integer in lucem ederetur. Adhibui præter eos, quos dixi, hiſtoricos, nonnunquam in conſilium veteres Grammaticos, Varronem, Feſtum Pompeium, Nonium Marcellum, Agellium, item Plinium, & ex recentioribus Petri Rami librum de Militia C. Iulij Cęſaris, Lazari Bayſij I. C. & Liliij Gyraldi de re Nautica libros, atque viri omnium optimè de antiquitate meriti, Car. Sigonij de Antiquo iure ciuium Rom. & iure Prouinciarum Commentarios. ex quibus etiam, ſi quæ forè hæc deſiderabuntur, ſtudioſi petent. Atque tantum de Scriptoribus.

De ordine iam dicam, quem in hoc libro obſeruauim talem, vt primùm generalia quædam de bello indicendo, ſæderibus feriendis, atque delectu faciendo notãrim, tum exercitum Romanum ex legionibus & auxiliis conſtituerim, partes ſingulas, Duces, Magiſtratus, militum ordines, eorūque arma explicãrim, aciem inſtruxerim: inde ad oppugnationes

pugnationes locorū clausorū, & prælia naualia venerim: quibus explicatis, de animaduersione in deuictos hostes, & milites officij sui parum memores: contrā verò de præmiis & militum fortiter rem gerentium, & ipsorum etiam Imperatorum dixi, atq; tandem exercitum dimisi. Hæc præfari volui, beneuole Lector, tum instituti mei tenendi causa, tum vt tu scires quid in hoc libro expectandum esset, quod meum studium, vt boni cōsulas rogo. Incipiemus igitur rem militarem Romanorum considerare, initio facto ab antiquo bellorum indicendorum ritu.

Quomodo Romani bellum hostibus indixerint.

CAP. I.

DE Militia Romanorum dicturi, ante omnia exponemus, qua ratione bellum hostibus indixerint, & quomodo fœdus cum sociis percussissent: hæc enim legentibus non ingrata esse futura mihi planè persuadeo. Romani, inquit Varro lib. 2. de Vita populi Romani, bella & tardè & nulla licentia suscipiebant, & quod bellum nullum nisi piū putabant geri oportere, priusquàm indicerent bellum iis à quibus iniurias factas sciebant. Fœdus legatos res reperitum mittebant quatuor, qui, si postulata impetrassent, fœdus cum iis feriebant: sin minùs, re deliberata, bellum indicebant. Quod qua ratione factum sit, pluribus verbis docent Dionysius Halicarnassæus, Liuius, Plutarchus, & alij. Dionysij atque Liuij verba adscribemus, & quidem Dionysij libro secundo primùm. Is ergo Fœdialium institutionem & munera exponens, ita verba facit: Fœdialium, inquit, quando apud aliquam ciuitatem Caduceatorum funguntur munere, hos ritus à maioribus accepimus. Vnus quispiam illorum electus à Collegio, veste augustiore, suisque insignis verendus ad infestorum hominum agrum profectus, cum primùm fines eorum attigit, Iouem cæterisq; Deos inuocans, testatur à Romanis se venire, iusque suum petere. Deinde iuratus, ire se ad iniustam ciuitatem, & si quid mentiretur, sèq; suosque ciues execratus, intra fines ingreditur, & quem primùm obuium nactus est, eum testatur, siue is urbanus sit, siue rusticus, & repetitis eisdem precibus, atque execrationibus, ad urbem pergit. Quam, priusquàm ingrediatur, vel portæ custodem, vel primùm quemque in porta obuium similiter testatur, ad forum procedit: ibique stans, Magistratibus aduentus sui causam indicat, semper iusiurandum & imprecationes adiiciens. Tum si damnatos auctores iniuriæ, deditoſque acceperit, abducens eos amicus ipse ab amicis discedit. Quòd si tempus ad deliberandum peterent, post decem dies reuertebatur, idque aliquando teritiò. Elapsis autem triginta diebus, si non impetraret ius suum, obrestatus superos, atque inferos discedebat, hoc tantùm præfatus, super ea re populum Romanum per ocium deliberaturum. Deinde assumptis cæteris Fœdialibus, Senatui renunciabat, omnia se ritè executum, & si velint bellum decernere, licere id illis per Deos. Alioqui, si quid horum omissum esset, neque Senatui fas erat decernere bellum, neque populo, &c. Hactenus Dionysius. Nunc etiam Liuium libro 1. audiemus, qui annotat, hunc morem ab Æquicolis desumptum ab Anco Marcio Romæ primùm institutum, atque à posteris etiam religiosè obseruatum fuisse. Is itaque de Latinis agrum Romanum prædantibus, & legatis ab Anco Rege, vt res repeterent, ad eos missis, verba faciens sic pergit: Legatus (Fœdiale intelligit) vbi ad fines eorū venit, vnde res repetuntur, capite velato (silū lantē velamē est.) Audi Iuppiter, inquit, audite fines (cuiuscūq; gētis sunt, nominat) audi at fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, iustè pièque legatus venio, verbis que meis fides sit. Peragit deinde postulara. Inde Iouē testem facit: si ego iniustè, impièq; illos homines, illasq; res dedidi populo Romano, mihiq; exposco, tū patriæ cōpitem me nunquàm finas esse. Hæc cum fines suprascandit, hæc, quicunq; ei prius vir obuius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, eorum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique iurissuradi mutatis, peragit, si non dedatur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solemnnes sunt) peractis, bellū ita indicit: Audi Iupiter, & tu Iuno, Quirine, Diique omnes cælestes, vòsque terrestres, vòsque inferni audite: Ego vos testor, populum illum (quicumque est, nominat) iniustum esse, neque ius persoluerè, sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. Cum is nuncius Romam ad consulendum redit, confestim Rex his fermè verbis Patres consulebat, Quarum rerum, litium causarum condixit Paterpatratus populi Romani Quiritium Patripatrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res nec dederunt, nec soluerunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri,

solui oportuit, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tum ille: Puro piòque duello quærendas censeo, itaque consentio, consciscòque. Inde ordine alij rogabantur: quandoque pars maior eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum: vt Fetialis hastam ferratam, aut sanguineam præstitam ad fines eorum ferret, & non minùs tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi præscorum Latinorum, hominésque præsci Latini aduersùs populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt: Quod populus Romanus Quiritium bellum cum præscis Latinis iussit esse, Senatùsque populi Romani Quiritium censuit, consentit, conscivit, vt bellum cum præscis Latinis fieret: ob eam rem ego populùsque Romanus, populis præscorum Latinorum, hominibùsque præscis Latinis, bellum indico, faciòque. Id vbi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hæc Liuius, cum quo consentit Agellius, qui li. 16. cap. 14. ex Cincij lib. 3. de re Militari, Fetialem populi Romani bellum indicentem hostibus, telùmque in agrum eorum iacentem, hisce verbis vti scripsit: *Quod populus Hermundulus, hominèque populi Hermunduli aduersùs populum Romanum bellum fecère, deliquerèque, quòdque populus Romanus cum populo Hermundulo, hominibùsque Hermundulis bellum iussit: ob eam rem ego, populùsque Romanus populo Hermundulo hominibùsque Hermundulis bellum indico, faciòque, &c. Atque ita quidem bellum Romani hostibus indicebant. Quo verò ritu fœdera percusserint, capite sequenti explicabimus.**

Quem ritum Romani obseruârunt, ferientes fœdus cum aliquo populo.

C A P. I I.

DIXIMVS antè, si Romanorum legati ad vicinos populos missi, postulata impetrassent, fœdus cum illo percussisse: sin minùs, bellum ipsis indixisse. Vtrumque fiebat per Fetiales, de quibus nos multa libro harum Antiquitatum 3. Quo verò ritu fœdera percusserint (morem enim belli indicendi iam audiuius) elegatè docet Liuius, cuius lib. 1. in historia Tulli Hostilij hæc sunt verba: Fœdera alia alijs legibus, cæterum eodè modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec vllius verustior fœderis memoria est. Fetialis Regem Tullum rogauit: Iubésne me Rex, cum Patrepatrato populi Albani fœdus ferire? iubente Rege: Sagmina, inquit, te Rex posco. Rex ait, pura tollito: Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea Regem ita rogauit: Rex facisne me tu Regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitèsque meos? Rex respondit: *Quod sine fraude in ea populùsque Romani Quiritium fiat, facio.* Fetialis erat M. Valerius, is Patrepatratum Sp. Fusium fecit, verbena caput, capillòsque tangens (Paterpatra tus ad iusurandum patrandum, id est, sancendum, fit) fœdus, multisque id verbis, quæ longo effata carmine, non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, audi, inquit, Iuppiter, audi Paterpatrae populi Albani, audi tu populus Albanus: vt illa palàm prima, postrema ex illis Tabulis ceræ recitata sunt sine dolo malo: vtiquè ea hic hodiè rectissimè intellecta sunt: illis legibus populus Romanus prior non deficiet: si prior defexit publico consilio, dolo malo, tu ille Diespiter populum Romanum sic ferito, vt ego hunc porcum hodiè feriam: tantòque magis ferito, quantò magis potes, pollésque. Id vbi dixit, porcum saxo silice percussit. Hæc Liuius. Polybius etiam in commemoratione fœderis inter Carthaginenses & Romanos ièsti scribit, Romanos in fœderibus feriendis iurasse Iouem lapidem, cuius verba non abs re erit adiciere: Romani, inquit, Iouem lapidem, secundùm verustissimum ritum, ac per Martem, & Euyalium iurârunt. Ritus verò iurisiurandi per Iouem Lapidem fuit huiusmodi: Fetialis sumpto in manib. lapide, postquam de fœdere inter partes conuenerat, hæc verba dixit: Si restè, ac sine dolo malo hoc fœdus, atque hoc iusuradù facio, Dij mihi cùsta felicia præstent: sin aliter aut ago, aut cogito, cæteris omnibus saluis in proprijs patriis, in proprijs legibus, in proprijs laribus, in proprijs sepulcris, in proprijs ferulis, solus ego pereâ, vt hic lapis è manib. meis decidet. Nec plura locutus, manu lapidè deiiciebat. Tantùm Polybius, vbi vetus interpretes Sipontinus bis vertit, per lapidem, pro, Iouem lapidem, de quo errore vide Iacobum Leopardum libro sexto Emendationum, cap. 15. Sic etiam Festus: Lapidem sili-cem tenebât iuraturi per Iouem, hæc verba dicètes: Si sciens fallo, tum me Diespiter salua vrbe, arcèque bonis eiiciat, vt ego hunc lapidem. Ex quo Festi loco Car. Sigonius etiâ apud Liuiù pro, tu illo die Iuppiter, quod in vulgatis habetur, reposuit, tùm me Diespiter &c. Atque

&c. Atque tantum de ritu hoc. Leges fœderum non adscribimus, quarum exempla in Livio libro 38. Polybio libro 3. & alibi extant, vnde peti possunt.

De delectu militum, & sacramento militari.

CAP. III.

INDICIT O bello, proximum erat, Ducem creari, & militum delectum haberi. De Duce pauld pōst dicemus: hoc verò capite de delectu. Scribit Servius ad 8. Æneidos Virgilij, tria fuisse militiæ genera, sacramentum, coniurationem & euocationem. Sacramentum eorum, qui singuli iurabant pro Republica se esse facturos, nec discedebant, nisi confectis stipendiis. Coniurationem, si esset tumultus: id est, bellum Italicum, vel Gallicum, quo tempore, quia singulos interrogare non vacabat, qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo vexilla, vnum roseum, quo pedites euocabat, alterum cœruleum, quo equites, dicebat: *Qui vult saluam Rempublicam, me sequatur:* & qui conuenissent, simul iurabant, vnde dicebatur ista militia coniuratio, vnde libro 45. scripsit Livius: Senatusconsultum factum, vt Consul, quos præter milites sociosque nauales coniuratos haberet, dimitteret. Euocationem vocabant, cum ad diuersa loca diuersi, propter cogendos mittebantur exercitus. Legitimum tamen militia genus sacramentum erat, qui hoc genere militarent, ab ipsis Ducibus delectu habito conscribebantur, hac, vti Polybius libro sexto tradit, ratione: Cùm, inquit, militum delectum habituri sunt, Consulari præditi Magistratu, prædicunt publicè diem, quo adesse oporteat Romanos omnes, per ætatem ad arma idoneos, atque id singulis annis faciunt. Vbi verò aduenit præstitutus dies, omnibus, qui militia hæbles sunt, in Urbem coeuntibus, atque in Capitolium congregatis, diuidunt se ipsi iuniores Tribuni (quorum quatuordecim erant) sicut populus Imperatorisve instituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipsi legiones vniuersam, primamque partitionem copiarum distribuunt. Atque ij, qui primi quatuor electi sunt, primæ legioni assignantur: tres, qui deinceps secundæ legioni tribuuntur: quatuor subsequentes, tertiæ: tres vltimi in quartam transferuntur. Ex prouectioribus verò (quorum erant numero decem) duos sanè primos primæ tribuunt legioni: tres secundos secundæ: duos subsequentes, tertiæ: tres vltimos, quartæ, ex prouectioribus inquam. Cùm in hunc modum Tribuni ordinari, constituti que fuerint, vt omnes legiones æquales Principes habeant: post hæc seorsum cuiusque legionis Tribuni sedentes, Tribus sigillatim in legiones sortiuntur, aduocantque, quam fors assidue prætulit, atque ex ea eligunt quatuor adulescentes, ætate & corporis habitu quàm simillimos: productisq; iis, optione faciunt primi primæ Tribuni, secundi secundæ, tertij tertiæ, postremi quartæ. Rursus quatuor aliis productis, primi optionem faciunt secundæ legionis Tribuni, & sic deinceps, vltimi autem primæ. Post hos aliis quatuor productis, prius accipiunt tertiæ legionis Tribuni, postremi secundæ, semperque in hunc modum ad portionem, atque ambitu quodam facta electione, accidit, vt pares in legiones singulas viri distribuatur. Cùm verò elegerint præsentem multitudinem (hoc autem est, vt faciant singulas legiones modò quaternum millium & ducentorum peditum, modò quinque millium, si quando maius aliquot videatur periculum imminere) iis ita distributis, equites antiquitus sanè posteriores peditibus legionariis solebat recensere: nunc verò priores, censûsque eorum habita ratione, ditiores à Censore delignantur, describuntque trecetos in singulas legiones. Delectu perfecto, prædictum in modum congregant ex iis Tribuni suos quisque per singulas legiones, vnumque eligentes maximè idoneum, sacramento adigunt profiteri, obtemperaturum se ducibus procul dubio, atque eorum mandata pro viribus executurum, tum reliqui iurant singulatim procedentes, id ipsum significantes, omnia videlicet facturos sese, quemadmodum primus ille.

Per idem tempus Consulari præditi potestate edicunt Præfectis sociarum ciuitatum in Italia, de quibus auxilia putant accersenda, numerum indicantes, diemque & locum, in quem conuenire oporteat, qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, simili antè dicto, mittunt Sacramenta adactos, constituto Præfecto, & mercedis exhibitore. Romæ autem Tribuni vbi milites iurare adegerint, denunciato die singulis legionibus, ac loco, ad quem adesse oporteat inermes, tum quidem eos dimisere. Hactenus Polybius. Quod hic de Sacramento militari dicit, quale id fuerit, nemo ferè exponit, nisi quod sanctè atque religiosè à militibus id obseruari, eoque iuberi militantes sequi Ducem, quocunque ducat, scribunt. Sic enim Dionys. Halicarn. lib. II. in historia secessionis ple-

bis in montem Auentinum. Horrentibus autem multis sacra mouere signa, neque tum, neque sanctum esse existimantibus omnibus Duces relinquere, ob Sacramentum militare, quod maximè omnium seruati Romani. Iubet enim militantes sequi ducem quocunque ducat: lexque Ducibus potestatem dedit occidendi non parentes, relinquere signa indemnatos, & indicta causa. Et primùm quidem milites sacramento tantùm à Tribunis rogabantur, non iureiurando ad militiam adigebantur: ipsi autem inter se coniurabant, se fugæ, atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine recessuros. Postea verò L. Emilio Paulo II. C. Terentio Varrone Coss. anno 10XXXII. iureiurando milites fieri cœpère. Docet hoc Lilius lib. 22. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, iureiurando à Tribunis militum adacti, iussu Coss. conuenturos, neque iniussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter Sacramentum erat: & ubi ad Decuriam, aut Centuriam conuenissent, sua voluntate ipsi inter se equites Decuriati, Centuriati pedites coniurabant, sese fugæ, atque formidinis ergò non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis ferendi, aut ciuis seruandi causa. Id ex voluntario inter ipsos scedere à Tribunis ad legitimam iurifurandi adactionem translatum. Hæc ille. Et huc pertinet, quod ex lib. 5. Cincij de Re militari, Agell. libr. 16. cap. 4. refert: Cùm, inquit, delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in iurandum eos Trib. militaris adigebat hoc modo: In Magistratu C. Lælij C. F. Coss. L. Cornelij P. F. Coss. in exercitu, decemque millia passuum propè furtum non facies dolo malo solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos, extra hastam, hastile, ligna, pabulum, vtrem, follem, faculam, si quid ibi inuenieris, sustulerisve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, vt tu C. Lælium C. F. Coss. Luciumve Cornelium Publ. F. Coss. siue ad quem eorum alter iusserit, perferas, aut proficere in triduo proximo, quidquid inuenieris, sustulerisve dolo malo, aut Domino suo, cuius id censebis esse, reddes, vt quod rectè factum esse voles. Deinde ita concipiebatur iurandum, vt adessent, his additis exceptionibus, nisi harumce aliqua causa erit, funus familiare, ferie deciales, Kalendæque, quæ non eius rei causa in eum diem collata sint, quo is eo die minus ibi esset, morbus soniticus, auspiciũmve, quod sine piaculo præterire non licet, ius, hostisve, status conductisve dies cum hoste, si qui eorum harumce quæ causa erit, tum se postridie quàm per eas causas licebit, eo die venturum, aditurumque eum, qui eum pagum, vicum, oppidumve delegerit. Hæc Agellius. Quantam autem vim habuerit militare Sacramentum, & vt sine Sacramento pugnari cum hoste more maiorum haud licuerit, ostendit multis verbis Cic. in 1. de Offic. ubi recitat exemplum filij Catonis, qui in exercitu P. Æmilij tyro militabat. Cùm enim P. Æmilio videretur vnam dimittere legionem, & Catonis quoque filium, qui in legione militabat, dimitteret, ille autem amore pugnandi in exercitu remansisset: Cato ad P. Æmiliũm scripsit, vt si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ Sacramento. Cuius rei etiam meminit Plutarchus in quæstionibus Rom. quæst. 39. cùm quærit, qua causa fiat quòd qui Sacramento militari non tenerentur, etiam aliàs in castris & exercitu versarentur, non tamen haberent ius interficiendi, aut vulnerandi hostis. Hæc ille.

De ætate militum notandum, eos ante septimum decimum, & post quadragesimum sextum ætatis annum non nisi summa necessitate cogente, ad arma vocari solitos. Quare cùm mos increbuisse, vt minores etiam annis septemdecim aliquando scriberentur, à Sempronio Graccho Tribuno plebis lata est: Ne quis ante annum decimum septimum ad militiam cogeretur, teste Plutarcho. Est & hoc loco silentio haud quaquam prætereundum, quis fuerit conferendi militaris ordinis apud veteres ritus. Scribit enim Barnabas Brissonius I. C. eos, qui militiæ nomen dederint, non priùs militum numero habitos, quàm iureiurando adacti, cincti, & in numeros relati essent. De Sacramento militari iam diximus. Cingi autem eos, qui inter milites recipiebatur, consueuisse, ex I. filij familiaris. & I. Titius. & I. quod dicitur. §. 1. ff. de milit. testam. facile colligi potest. Fluxit autem mos iste ex eo, quòd qui militabant, omnes cincti erant, quemadmodum Seruius in 2. Æneid. Virgilij tradit. Ex quo in procinctu facta testamenta, Festo interprete, dicebantur quæ milites pugnaturi, vel, vt planius Plutarchus, præsentibus commilitonibus nuncupabant. Nec verò in castris distinctus quis sine nota versabatur: quinimò hoc grande scelus, mortisque piandum militaris disciplinæ seueri Censores credebant, si quis ambulasset, aut vallum subiisset distinctus. Exemplum Tacitus libro vndecimo præbet, cui adde ignominiam militaris genus fuisse, vt distinctus vel stare, vel opus facere milites cogentur. Postremò in numeros milites referti debebant. Nam qui nondum

nondum in numeris erant, etiam si lecti tyrones essent, & publicis expensis iter facerent, nondum tamen milites habebantur, l. ex eo. ff. de milit. testam. Hæc ferè Barnabas Brissonius libro 2. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap. 6. & 7. Atque de electu & militari Sacramento hæctenus. Iam qualis exercitus Romanorum fuerit, videbimus.

De Legionè, auxilijs, & quod ius fuerit legionis.

C A P. IV.

VNIVERSVS exercitus Romanus in duas partes diuisus fuit, in legiones, & auxilia. Legio à legendo, teste Vartone, dicitur, quia leguntur milites in delectu: vel à deligendo, vt Plutarchus scribit in Romulo, quòd ex omnibus pugnaces in illis delecti forent. Vegetius legionem ab eligendo appellatam ait, quòd vocabulum eorum desideret fidem, atque diligentiam, quibus milites probentur. Numerus verò militum in legionibus non idem semper, sed varius diuersis temporibus fuit. Prima legio sub Romulo, trium millium peditum, & trecentorum equitum fuit, vti consentiunt Liius, Dionysius, Plutarchus, & alij. Postèa autem sæpe variatus hic numerus est, vt modò quatuor, modò quinque, modò sex millium peditum, itèr que modò ducentorum, modò trecentorum equitum scriberetur. Plutarchus in Romulo auctor est Romulum, post Sabinos in ciuitatem acceptos, legionem duplicasse, atque eam sex mille peditum, & sexcentorum equitum fecisse, in qua re sine dubio fallitur. Carolus Sigonius tamen, & hunc secutus Onuphrius Panuinius, in ea sunt opinione, Romulum post Sabinos victos, & in urbem receptos, legionem ad quatuor millium hominum numerum auxisse, vnde & quadrata dicta sit: cuiusque vsus ferè semper, vsque ad Caium Marium Romæ fuerit, auctore Sexto Põpeio, cuius hæc sunt verba: Sex milliũ & ducentorum hominũ primus Caius Marius conscripsit legionẽ, cum antea quatuor millium fuisset, vnde etiã appellabatur Quadrata. Quæ ipsorum sententia à vero non est aliena. Legimus enim apud Lium libro 6. vbi de bello Volscò, quod gestum est anno ab Vrbe condita 372. scribit, quòd quatuor legiones quaternũ millium scriptæ sint. Idem libro 7. tradit, bello Latino & Gallico, cum vndique socij à Romanis deficerent. Senatũ anxium, ne omnes socij deficerent, iussisse Consules omnes Imperij vires delectu habendo extendere: scriptas igitur vndique non urbana tantũ, sed etiam agresti iuuentute legiones decem, quaternũ millium & ducentorum, equitumque trecentorum. Octauo rursus libro annotat, scribi ferè solitas tum fuisse quatuor legiones quinis milliib. peditum, equitum in singulas legiones trecentis. Et in historia belli Persici, legionem in Macedoniam scribi à Senatu iussam senũ millium peditum, & trecentorum equitum dicit. Verũ ex illis ipsis locis faciliè intelligitur, illum numerum extraordinarium tum fuisse. Quo etiam accedit testimonium Polybij lib. 6. qui & ipse rerulit, legiones conscribi memoria sua ex quinis milliibus peditum, & tricenis equitibus solitas. Vixit autem cum Pub. Æmiliano post bellum Persicum. Et quod antè ex Festo diximus, Caium Marium primũ legionem sex millium conscripsisse, id non Senatus decreto, sed Imperatoris consilio factum, ostendit Sallustius, cum ait: Igitur Marius cum aliquantò maiore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, &c. Hinc igitur legio sex millium fuisse à multis traditur, quòd hic maximus eius numerus, stante Republica, fuerit. Vegetius auctor est, suo tempore legionem habuisse peditum sex millia, equites septingentos triginta duos: & addit, maiorem etiam interdum esse consueuisse. Hęc de legionè.

Altera pars exercitus auxilia erant. Sic autem dicebantur ij milites, qui à socijs, vel fœderatis gentibus mittebantur, de quibus Polybius libro 6. vbi de delectu militum agit, ita scribit: Per idem tempus Consulari præditi potestate edicunt Præfectis sociarum ciuitatum in Italia, è quibus auxilia putant accersenda, numerum indicantes, diemque & locum in quem conuenire oporteat, qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, simili antè dicto, mittunt Sacramento adactos, constituto Præfecto, & mercedis exhibitore, &c. Hi verò deteriori iure, quàm Legionarij milites erant.

Vegetius libro 2. quid inter legiones & auxilia intersit, his verbis docet: Auxiliatores, inquit, conducuntur ad prælium ex diuersis locis, ex diuersis muneribus venientes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est vsus armorum. Necessè est autem, tardiũs ad victoriam peruenire: qui discre-

pant antè, quàm dimicent. Denique cùm in expeditionibus plurimum proficit, omnes milites vnus præcepti significatione conuerti, non possunt æqualiter iussa complere, qui antè pariter non fuerunt: tamen hæc ipsa, si solennibus diuersisque exercitiis propè quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tantquam leuis armatura in acie iungebantur, vt in his præliandi magis adminiculum esset, quàm principale subsidium: Legio autem propriis cohortibus plena, cùm grauem armaturam, hoc est, Principes, hastatos, Triarios, Antesignanos, item leuem armaturam, hoc est, Ferentarios, Sagittarios, Funditores, Balistarios, cùm proprios, & sibi impositos equites legionarios iisdem matriculis teneat, cùm vno animo, parique consensu castra muniat, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta, nullòque indigens adiumento, quantamlibet hostium multitudinem superare consuevit. Hactenus Vegetius, qui etiam paulò antè scribit, in legionibus longè ampliorem militum numerum conscribi consueuisse, quàm in auxiliis.

Cæterum vt ad Legionem redeamus, nemini in iis militare licebat, nisi ciuibus Romanis ingenuis, & qui in quinque classibus censi, atque ludicræ artis expertes essent. Vnde sequitur seruos, libertinos, pueros, seniores, capite censos, & histriones, si quando ad arma vocati sunt, non nisi cogente necessitate in dubiis rebus Reipublicæ vocatos esse. Qui autem in legione militabant, varia comoda consequabantur, patebat eis aditus ad militaria munera, patebat eis cohors Prætoria, dabatur stipendium, concedebatur præda, & addebantur dona Imperatoria. De muneribus militariibus, & cohorte Prætoria paulò post dicendum nobis erit, quemadmodum etiam de donis Imperatoriis. Hoc loco tantum de stipendio, quale militum legionariorum fuerit, paucis agemus.

Milites Romani ab initio stipendium non meruerunt, sed de suo quisque eo functus est munere. Anno demùm trecentesimo quadragesimo septimo, Anxure Volscorum oppido capto, ac direpto pedites primum stipendium acceperunt, & triennio post bello Veienti, etiam equites, teste Liiuo. Quòdnam igitur stipendium illud fuerit, videamus. Polybius diurnum peditis quæstum obolos duos statuit, Centurionis duplex, equitis drachmam, quæ eadem est ferè apud Græcos, ac denarius apud Romanos. Oboli autem duo, quemadmodum Iustus Lipsius libro Electorum, capite secundo supputat, faciunt asses Romanos tres. Vile profectò stipendium, pro quo tot adire labores & pericula cogebantur, & de quo vestes etiam atque frumentum comparanda erant: si enim eorum quicquam à Quæstore accepissent, certum, statutumque precium eo nomine de pecunia detrahebatur. Polybius libro 6. Donec tandem Caius Sempronius Gracchus Tribunus plebis lege cauit, vt vestis è publico militi daretur: & vt nihilominus pecuniam quoque totam acciperet, teste Plutarcho in Græchis. Iustus Lipsius existimat etiam de frumento, priori aliqua lege, gratiam factam esse.

Post aliquot annos Caius Iulius Cæsar, vt Suetonius scribit, legionibus stipendium in perpetuum duplicauit, quod Lipsius sic interpretatur, constitutum à Cæsare stipendium fuisse sex, aut septem assium. Post Caium Cæsarem Augustus constituta Republica, & Imperij iam certus, quicquid vbique militum esset (verba sunt Suetonij) ad certam stipendiòrum, præmiorumque formulam adstrinxit. Formula Augusti latior Iulia, videlicet in diem deni asses, ita vt menstruum militis sub Augusto esset circiter viginti-quinque denarij, id est, aureus vnus Romanus, monetæ nostræ aurei duo. Ab Augusto qui stipendium militum auxerit, neque à Suetonio, neque ab aliis auctoribus annotatur. Iustus Lipsius in hac est sententia, Cæsarem Caligulam, vel Claudium addidisse alterum aureum, tertium fortasse additum per bella ciuilia Vitellij & Othonis, quartum tandem à Domitiano, de quo ita Suetonius, quemadmodum legendum docet Lipsius. Addidit & quartum stipendium militi, aureis ternis. Atque in hanc eandem sententiam Zonaras scribit: Cùm militibus septuagenæ quinquæ drachmæ (ita denarium Græci vertunt) soluerentur, centenas dari Domitianus iussit. Ergo ab initio stipendium militum diurnum fuit trium assium: postea C. Iul. Cæsare regnante sex, vel septem assium: Augusto impetrante, decem assium, quo tempore menstruum fuit aureus Romanus, tum aurei duo, postea tres, demùm quatuor, Romani scilicet: quorum vnus valet nostræ monetæ aureos duos. Et de hac quidem quæstione plura Iustus Lipsius in primo Electorum libro, ex quo hæc descripsi, cùm alij interpretes adducti corrupto Suetonij loco diuersa in medium protulerint.

Non erit ab hoc loco alienum, si de numero etiam legionum quædam afferamus. Numerus

merus legionum Romanarum non vnus semper fuit. Primùm quidem, quemadmodum Polybius, Liius, Vegetius, & alij memoriæ produnt, quotannis quatuor legiones scribi solebant, quæ Consulibus ad bella propè quotidiana proficiscentibus traderentur, singulis legiones binæ. Vrgente verò necessitate, plures scribebantur, ita vt apud Liiuū legamus, nonnunquam, x. xvi. xlix. & plures etiam legiones Romanos habuisse. Verùm certus earum nūmerus non fuit semper. Postea verò quàm Cæsar Augustus bellis ciuilibus confectis, rerum potitus est, militum legiones multas legit, easque certis auctoramentis habuit mercenarias, quæ Romanum à Barbaris tuerentur Imperium, de quibus, earumque nominibus & quibus in locis constitutæ fuerint, Diorem loquentem audiuimus. Is lib. 55. sic scribit: Alebantur eo tempore legiones vrbanae xxiii. aut, quem alij numerum ponunt, xxv. nostro tempore solæ xix. restant: nempe secunda legio Augusta, cuius in superiori Britannia sunt hyberna: tres tertiæ, vna in Phœnicia, Gallicæ nomine: altera in Arabia, Cyrenaica dicta: tertia Augusta in Numidia: quarta Scythica in Syria: quinta Macedonica in Dacia: sextæ duæ, vna in inferiori Britannia, Victrix: altera in Iudæa, Ferræ (vel Ferratæ) vocabulo insignis: septima in Mysia superiori, Claudia præcipuè nuncupata: octaua Augusta, in Germania superiori: decima Gemella, vel Gemina, in Pannonia superiori: ac in Mysia alia decima: vndecima in Mysia inferiori, Claudiae cognomento (hæ duæ legiones à Claudio sunt nominatæ, quòd in seditione Camilli non rebellassent ipsi) duodecima in Cappadocia, Fulminifera, siue Fulminatrix: decimatercia Gemella, vel Gemina, in Dacia: decimaquarta Gemella in Pannonia superiori: decimaquinta ab Apolline cognominata, Apollinaris, in Cappadocia: vigesima Valeriana, & Victrix in Britannia superiori versantes. Hæ legiones Augusti supersunt, reliquis aut omninò dissipatis, aut ab Augusto & aliis Imperatoribus inter cæteras legiones admixtis, vnde Gemellarum, vel Geminarum appellatio tracta putatur. Post Augustum etiam alij Imperatores legiones certas instituerunt, Nero legionem primam, Italicamque nūcupauit, in inferiori Mysia hyemantem: Galba primam Auxiliariam in inferiori Pannonia: septimam in Hispania: Vespasianus secundam Auxiliariam in Pannonia inferiori: quartam in Syria Flauiam: Domitianus primam Mineruiam in Germania inferiori: Traianus secundam Ægyptiam: trigessimam Germanicam, quibus à suo nomine nomen imposuit Marcus Antoninus: item secundam in Norico: tertiam in Rhetia, quæ etiam Italica vocantur. Seuerus Parthicas primam & tertiam in Mesopotamia, secundamque Mediam in Italia. Hactenus Diò. Quarum legionum omnium nomina etiam in fragmento veteris columnæ Romæ leguntur, quod huc adscribam.

Nomina legionum.

II. AVGVSTA.	II. ADIVTRIX.	III. SCYTHICA.
VI. VICTRIX.	III. FLAVIA.	XVI. FLAVIA.
XX. VICTRIX.	VII. CLAVDIA.	VI. FERRATENSIS.
VIII. AVGVSTA.	I. ITALICA.	X. FRETENSIS.
XXII. PRIMIGENIA.	V. MACEDONICA.	III. CYRENENSIS.
I. MINERVA.	XI. CLAVDIA.	VII. GEMINA.
XXX. VLPIA.	XIII. GEMINA.	II. TRAIANA.
I. ADIVTRIX.	XII. FVLMINATRIX.	III. AVGVSTA.
X. GEMINA.	XV. APOLLINEA.	II. ITALICA.
XIII. GEMINA.	III. GALLICANA.	III. PARTHICA.
I. PARTHICA.	II. PARTHICA.	

Plures legiones recenset Hubertus Goltzius in suo Antiquitatis Thesauo, cap. 7. Nomina sumebant legiones ab ordine, quo, vnaquæque earum in aliquo loco primùm constituta fuerat, vt prima, secunda, tertia, decima, & vicesima appellaretur. Et quoniam plerunque vsu veniebat vt duæ vel tres in variis locis constitutæ, omnes primæ, vel secundæ, vel tertiæ appellatæ fuerint: cognominibus inter sese distingui cœperunt, vt vna quidem esset prima Adiutria, alia prima Minerua, alia verò prima Parthica: quæ cognomina ad Imperatorum arbitrium plerumq; sumere solebant: vel ab eorundem nominibus, qui eas instituerūt, vt Augusta, Claudiana, Galbiana, Flauia, Vlpia, Traiana, Antoniniana: vel à Prouinciis deuietis, vt Parthica, Scythica, Gallica, Arabica, Macedonica, Hispanicis: vel à locis in quibus primò institutæ mæserunt, vt Italica, Fretensis, Cyrenaica:

aut à nominibus Deorum quibus Imperatores, earundem auctores additi erant, vt Minerva, Apollinaris: aut postremò ab aliis euentibus, vt Gemina, Adiutrix, Martia, Victoria, Ferrata, Fulminatrix, Alauda, Rapax, Primigenia, & alia huiusmodi. Sed de legione in genere satis, partes videbimus.

De partibus legionis, cohortibus, manipulis, centurijs, turmis, & decurijs.

C A P. V.

CONSTABAT legio ex pedestribus & equestribus copiis. Pedestres copię in cohortes & manipulos, equestres in turmas & decurias diuidebantur.

Cohors dicitur, Varrone teste, quòd, vt in illa ex plurib. teetis coniungitur, ac quidam fit vnus: sic hæc ex manipuleis copulatur cohors: quæ in villa dicta, quòd circa eum locum pecus coërceretur. Cæterum in vna legione x. cohortes erant, Modesto & Vegetio auctoribus, quarum tamen prima reliquas & numero militum, & dignitate præcedit. Nam genere atque institutione literarum (Modesti verbis vtar) viros electissimos quarit. Hæc enim suscipit Aquilam, quæ præcipuũ signum in Romano est semper exercitui; & totius legionis insigne: Imagines Imperatorũ: has enim imagines tanquam diuina & præsentia signa singuli venerantur. Habet pedites mille centũ quinque, equites loricos centum triginta duos, & appellatur Cohors militaria, quæ caput est totius legionis: ab hac cum pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites 555. equites loricos 66. & appellatur Cohors quinquagenaria. Tertia cohors similiter habet pedites 555. equites 66. sed in hac tertia validiores probari moris est, quia in media acie consistit. Cohors quarta habet pedites 600. equites 66. Cohors quinta habet totidem. Sed strenuos desiderat milites. Quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæc quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites 555. equites 66. In ipsa quoque enucleati adscribendi sunt iuniores: quia in secunda acie post Aquilam, & imagines cohortis sexta consistit. Cohors septima habet pedites 555. equites 56. Sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secunda acie consistit media. Octaua cohors totidem animosos viros. Nona totidẽ. Cohors decima habet pedites 555. equites 56. Et ipsos bonos consuevit accipere bellatores, quia in secunda acie sinistram possidet cornu. Hactenus Modestus, eumque secutus Vegetius. Et hæc fuerunt maiores legionis partes, quæ tamen prisca temporibus nullæ erant. Non enim in tota Liuij historia cohortium fit mentio. Ideòq; docti viri sentiunt, à C. Mario primũ cohortes esse institutas. Alię erant minores legionis partes, centuriæ scilicet, manipuli, turma, & decuriæ. Pedestres quidem copię in centurias & manipulos: equestres in turmas & decurias diuidebantur. De quibus in hunc modum Varro. Centuriæ, inquit, quæ sub vno Centurione sunt: quorum centenarius iustus numerus. Hę in contubernia diuidebantur, ita vt decem militibus sub vno papilione degentibus, vnus quasi præfesset Decanus, qui caput contubernij nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo quòd coniuuentis manibus pariter dimicabant. Vegetius. Varro: Manipulos vocant exercitus minimos, manus, quæ vnũ sequuntur signum. Plutarchus aliam huius vocabuli originem & etymologiam affert, cum in Romulo ita loquitur: Ipse (Romulus scilicet) secum magnam manum adducebat, in Centurias distributam, quarum vnũquamlibet vir vnus ducebat, manipulum sceni, ac herbarum conto erectum gestans, vnde hodiẽ quoque militibus manipularibus nomen est. Cincius apud Agellũ scribit, legionem cohortes decem habuisse, manipulos triginta, Centurias sexaginta: ex quibus verbis intelligitur, Manipulos maiores partes fuisse ipsis Centurijs, & singulos binos Centuriones habuisse. Turma terna est, E. in V. abiit, quòd terdeni Equites ex tribus tribubus Tatiensium, Ramnium, & Lucerum fiebant. Diuidebantur hę in decurias, quæ inde nomen habebant, quòd decem equites singulę continerent. Hæ partes legionis fuerunt. De signis dicam, quorum alia vocalia, alia semiuocalia, alia muta sunt. Vocalia dicuntur, quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigillis: Semiuocalia sunt, quæ per cornua aut tubam, aut buccinam dantur. Tuba: quæ directa est, appellantur: Buccina, quæ in semetipsam æreo circulo flectitur: Cornu, quod ex vris agrestibus argento nexum, temperatum arte & spiritu, canentis flarum emittit auditum. Nam indubitatis per hæc sonis agnoscit exercitus, vtrum stare, vel progredi, an certẽ regredi oporteat: vtrum longẽ persequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt Aquilę, Dracones, Vexilla, Flammulæ rufæ, Pinnæ. Quocũque enim hæc ferri iusserit ductor, necesse

neceſſe eſt ſignū ſuū comitantes milites pergant. Apud veteres Rō. ſigna militaria multa erant, vt Plin. lib. 10. cap. 4. Aquila, Lupus, Minotaurus, equus, aper: qua ſingulos ordines anteibant. Factum autem poſtea, vi ſola aquila in acie portaretur, reliqua ſigna in caſtris relinquerentur. Donec tandem C. Marius, is, qui ſepties Conſulatum geſſit, in ſecundo Conſulatu reliquis ſignis omninō abolitis, Aquilam propriē Romanis legionibus dicauerit. Ab eo tempore notatum eſt, non ferē apud legiones vnquam hybernatum eſſe in caſtris, vbi non fuerit aquilarum iugum. Erat autem Aquila, aureum aquilæ ſimulacrum, haſta præpilatæ ſuffixum, quod à milite ferebatur, qui ob id Aquiliſter dictus eſt. Minotauri ſignum veteres in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille in intimo & ſecretiſſimo labyrintho abditus perhibetur: ita ducis cōſilium ſemper eſſet occultum. Veget. lib. 3. & Feſtus, qui etiam alio loco effigiem porci inter ſigna militaria locum habuiſſe dicit, & cauſam addit, quia conſecto bello, inter quos pax fieret caſa porca ſœdus firmari ſoleret. Poſteriorib. temporibus Dracones per ſingulas cohortes ad prælium à Draconariis ferebantur. Vexilla etiam ſingulis centuriis conſtituta erant, de quibus ita Vegetius: Antiqui, inquit, quia ſciebant in acie commiſſo bello celeriter ordines, acieſque turbari, atque cōfundi: ne hoc poſſet accidere, cohortes in Centurias diuiferunt, & ſingulis Centuriis ſingula vexilla conſtituerunt, ita vt ex qua cohorte, vel quota eſſet Centuria in illo vexillo literis eſſet adſcriptum: quod inuuentes vel legentes milites, in quouis tumultu à contubernalibus ſuis aberrare non poſſent. Centuriones in ſuperminium bellicosos loricatorum tranſuerſis caſſidum criſtis habebant, vt facilius noſcerentur. Hactenus Vegetius. Vexilla, ſicut & Aquilæ, & cohortium ſigna frequenter in nummis antiquis videntur.

Quis Dux exercitus fuerit: item quis Imperator dictus.

C A P. VI.

Legionem & partes eius explicauimus, nunc quot genera militum in iis fuerint, quæque aliis præſuerint, conſiderabimus, initium facientes à Magiſtratibus, vt ſic vocem, militaribus. Duxes exercitus apud Romanos fuerunt primū Reges, deinde Conſules, Dictatores, Tribuni militum Coſſ. poteſtate, Decemuiri legibus ſcribendis, Prætores, Proconſules, & Proprætores. Hi enim ſuis auſpiciis bellum gerere dicebantur, Tribuni verò milites, Magiſtri equitum, Legati, &c. non ſuis, ſed alienis auſpiciis pugnabant. De Regib. aperta res ex Dionyſio, Liiuo, Plutarcho, & aliis, item de Conſulibus, qui ferē omnia regia munia obiēruunt. De Dictatoribus vel hoc ſatis testimoniū eſt, quod plerumque leguntur rei gerendæ cauſa creati eſſe. De reliquis vniuerſa Romana teſtatur, ita vt non opus ſit multa auctorum testimonia huic rei confirmandæ adducere. Hoc tantū iam explicabimus, quare hi, quos modò nominaui, Magiſtratus, ſuis auſpiciis bella gerere dicantur, quid ſit ſuis, quid alienis auſpiciis pugnare, & quando ac quibus de cauſis Imperatores appellati ſint. De auſpiciis primū.

Inſtitutū fuerat ab initio, vt nihil neque domi, neque militiæ, niſi auſpicatō gereretur, quippe quod, vt inquit apud Liiū Cn. Manlius, nullius calūniæ ſubiiceretur ea, quæ Dij comprobauiffent. Auſpicia verò in exercitu vnus tantū fuerunt Imperatoris, cui ea prouincia eueniſſet, cæteri auſpicij eius pugnare, ipſe bellum, vt ductus, ſic auſpiciis ſuis gerere dicebatur. Itaque nec Imperatoris nomen, nec ſupplicatio, nec triumphus dabatur aut Legato, aut vlli alij exercitus præfecto, ne ſi eorum quidem opera, atque virtute Imperator abſens, aut ægrotus victoriam adeptus eſſet: quod non eorum auſpiciis res eſſet geſta, ſed ipſius Imperatoris.

Adhibebantur autem in caſtris auſpicia duo, vnum coactum, alterum ex acuminibus. Coactum appellāruunt tripudium, de quo ſatis multa diximus ſuperiori libro de Sacerdotiis. Auſpicium autem ex acuminibus quale fuerit, incompertum: eius Cicero tantummodò meminit 1. de Diuinatione, cum dixit: Ex acuminibus, quod totum auſpicium militare eſt, M. Marcellus totum omiſit. Et in 2. de Natura Deorum: Negligentia nobilitatis, auguriorum diſciplina omiſſa, veritas auſpiciorum ſpreta eſt, ſpecies tantū retenta. Itaque maximæ Reipublicæ partes, in his bella, quibus Reipublicæ ſalus continetur, nullis auſpiciis adminiſtrantur, nulla perennia ſeruantur, nulla ex acuminibus. Hæc Cicero. De Imperatore nunc dicam.

Imperatoris nomen appellatio fuit militatis, qua Dux præſens re bene geſta primū militum acclamatione in caſtris, deinde ſententiā Senatus in vrbe ornatus eſt. Etenim

Imperatoris vocabulo duobus modis vsi sunt, vno pro quocunque exercitus Duce, qui suis auspiciis rem gereret, & qui imperium, id est, ius belli gerendi haberet: altero, qui hostibus magno prælio fufis, ac profugatis, eo nomine, militum acclamatione affectus esset. Scribit autem Appianus lib. 2. Bellorum ciuilium, obseruatum esse antiquitatis, vt non, nisi magnis rebus gestis, acclamaretur. At sua ætate (fuit autem Hadriani æqualis) decem milibus occisis acclamatum esse. Addit Dio lib. 60. non nisi semel, de vno bello aliquem appellari Imperatorem licuisse. Hinc Cicero: Magnum numerum hostium cecidimus, castella munitissima cepimus, incendimus, Imperatores appellati sumus, &c. Neque verò solùm, si ipsi, sed si Legati, & Quæstores, quibus Imperium commisissent, rem bene se absente gessissent, iidem hoc etiam honoris adipiscebantur, vt ex Legatorum, Quæstorumque secundo prælio Imperatores appellarentur. Testis est Cicero in Pisonem, de Q. Marcio Legato Pisonis, & M. Terentius Varro in Re Rustica de Trebellio Quæstore Licinij Neruæ, quorum secundo prælio ipsi, Duces siue Prætores Piso, & Nerua Imperatores sunt appellati. Tantum de Imperatore.

De Legatis, Tribunis militum, Centurionibus & Decurionibus.

C A P. V I I.

AB Imperatore, siue exercitus Duce ad eius Comites deuenimus, quales fuerunt Legati, Tribuni militum, Centuriones, & Decuriones. De Legatis diximus libro huius posterioris Commentarij secundo, vbi de Magistratibus disseruimus. Illud tantùm hoc loco addemus, Legatum apud prisicos Romanos eum fuisse, qui Ammiani Marcellini temporibus Comes dicebatur, & nostra ætate locum tenens, *ein Lieutenant*, penes quem, absente Imperatore, vel Duce, summa potestas erat. Tribuni militum dicti, auctore Varrone, quòd ab initio terni essent, tum, cum legio ex tribus millibus conficiebatur, externis: quæ tum erant, tribubus, Ramnensium, Lucerum, & Tatiensium. Hi peditibus tantùm Legionis, non etiam Equitibus præerant. Itaque vt numerus peditum in legione auctus est, sic etiam Tribunorum militarium, ita vt à tribus ad quatuor atque ab his ad sex peruenerint. Quinetiam vt numerus eorum, sic etiam lectio procedente tempore immutata est. Primis enim temporibus omnes ab Imperatoribus legabantur, in singulas quaternas legiones terni, vt essent duodecim. Fòst autem, anno Urbis trecentesimo nonagesimoprimo institutum, vt pars eorum populi suffragiis, pars Imperatorum arbitrio crearentur, quod & à posteris obseruatum, nonnunquam necessaria de causa mutatum est. Cùmque postea Rutilius Rufus legem tulisset de iure Tribunorum, qui à Consulibus essent facti, accidit, vt Tribuni ab Imperatoribus in exercitu lecti, Rufuli: à populo in comitiis creati, Comitiatii dicti sint. Ita enim Afconius Pædianus: Tribunorum militarium duo sunt genera, primum eorum, qui Rufuli dicuntur, hi in exercitu creati solent: alij sunt Comitiatii, qui Romæ Comitii designantur. Idem Liuius & Festus tradunt. Quocirca etiam nouissimis Reipublicæ temporibus alios Tribunos à populo, alios ab Imperatoribus creatos videmus. Cæterùm de Tribunis militum 24. ad primas quatuor legiones creandis hæc prodit libro 6. Polybius: Posteaquàm declarauere Duces, Tribunos militum constituunt, quatuordecim quidem ex iis, quibus quinque annua stipendia facta sint: decem autem alios præter hos, ex iis qui decem stipendia fecerint. Equites quidem qui decem, pedites verò qui sex. Cùm verò delectus habituri sunt, diuidunt se ipsi iunior: s Tribuni, sicut populus, Imperator esse instituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipsi legiones vniuersam, primam que partitionem copiarum distribuunt. Atque ij, qui primi quatuor electi sunt, primæ legioni assignantur, tres qui deinceps, secundæ legioni tribuntur: quatuor subsequentes, tertiæ: tres vltimi in quartam transferuntur. Ex prouectioribus verò duos sanè primos primæ tribunt legioni: tres secundos, secundæ: duos subsequentes, tertiæ: tres vltimos, quartæ. Hactenus Polybius. De officio Tribunorum militum ita libr. 2. Vegetius: Prima Legionis cohors erat Miliaria, in qua censu, genere, literis, forma, virtute pollentes milites mittebatur. Huic Tribunus præerat armorum scientia, virtute corporis, morum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes, prout principi placuissent, à Tribunis, vel à Præpositis regebantur. Tanta autè seruabatur exercendi milites cura, vt non solùm Tribuni, vel præpositi contubernales sibi creditos sub oculis suis iuberent quotidie meditari: sed etiam ipsi armorum arte perfecti ceteros ad dimicationem proprio cohortarentur exemplo. Tribuni autem sollicitudo per hanc laudatur industriam, cùm miles veste nitidus,

nictus, armis bene munitus ac fulgens exercitij vsu & disciplina eruditus incedit.

Centuriones sequuntur, de quibus hæc Polybius lib. 6. Vbi milites ad constitutam à Consulibus diem conuenerunt, deligunt ex iis minimos ætate, fortunæque perquam tenuis in Pilanos: iis adulescentes, in eos, quos Hastatos vocant: ætate ac robore præstantes, in Principes: natu maximos in Triarios. Tot enim ac tales sunt apud Romanos differentia tam appellationum, quam ætatum, imò etiam armaturarum in vnaquaque legione. Diuiduntque eos talem in modum, vt sint prouecti ætate, iidem Triarij numero sexcenti: Præfices mille, ducenti: iis pares hastati: reliqui ætate minimi, velites, pilanive. Quòd si maiore numero constar legio, proportionem diuisionem faciunt, Triariis exceptis, quorum idem semper est numerus. Ex singulis his generibus, præterquam è natu minimis, eligunt ordinum ductores optimos quosque decem, præter quos aliorum decem electionem faciunt, atque hos quidem omnes Centuriones appellauerunt: quorum qui primus electus est, fit etiam consilij particeps. Hi rursus totidem eligunt tergiductores. Quibus peractis cum Centurionibus diuidunt ætates singulas in partes decem, exceptis Pilanis: præbentque singulis partibus ex iis qui iam electi sunt, duos Duces, duosque tergiductores. Velites autem, qui supersunt, æqualiter in omnes partes distribuere, partisque appellare ordinem, & manipulum, & signum: Duces verò, Centuriones, & Principes, seu ductores ordinum. Quòd si vterque Centurionum adsit, qui primus electus est, præest dextræ parti ordinis: qui secundus, viris præest, qui ad sinistram signi partem sunt. Si non adsit vterque, qui præfens est, præest omnibus. Ex his intelligitur, qui Centuriones fuerint, & quomodo eligerentur, videlicet, vt paucis repetam, Centuriones fuerunt illi, qui singulis ordinibus in legione præerant. Cum autem legio posterioribus quidem temporibus in decem cohortes diuideretur, cohortes singulæ rursus in ordines ternos, exceptis velitibus distribuere, qui illis ordinibus præerant, Centuriones dicebantur. Et is quidem, qui primus Triariorum Centurio, siue Triariorum manipulo in prima cohorte præerat, atque reliquos omnes Centuriones dignitate anteibat, consilijque particeps fiebat, Primopilus, siue Primipilius, siue primipili Centurio vocabatur: qui Triariorum ordini secundæ cohortis, secundi Triarij Centurio: qui tertiæ cohortis Triariis, tertij Triarij Centurio, & sic deinceps vsque ad decem: qui decimæ cohortis Triariis præerat, decimi Triarij Centurio appellabatur. Quamquam Sigonio placet, reliquos Triariorum Centuriones post Primipilum, secundi, tertij, quarti, & c. pili Centuriones dictos fuisse, Triarios Principes sequebantur. Qui igitur Principum ordini in prima cohorte præerat, primi Principis Centurio, qui secundæ cohortis Principi, secundi Principis Centurio, in tertia cohorte, tertij Principis Centurio, & sic deinceps vsque ad decem. Ita etiam qui Hastatorum ordinem primæ cohortis ducebat, Primi Hastati Centurio: secundæ cohortis, secundi Hastati Centurio, & sic deinceps vsque ad decem. Transibant autem Centuriones virtutis gratia ab inferiori ordine ad altiore: vt à decimo Hastato ad nonum: à nono ad octauum: sic, vsque ad primum: à primo verò Hastato non ad decimum Principem, sed ad primum Principem: nec deinde à primo Principe ad decimum Triarium, sed ad primum Triarium, qui primis temporibus vocabatur primus Centurio: posterioribus primipilus. Atque tantum de Centurionibus: qui plura vult scire, adeat Carolus Sigonius lib. 2. de Antiquo iure Prouinciar. cap. 2. & Aldum Manutium lib. 3. de Quæsitis per epistolam, epistola 3, qui diligentissimè hac de re scripserunt.

Cæterum Centuriones vbi creati erant, singulos sibi adsciscabant adiutores, quos Polybius extremi agminis, vel tergi ductores, Varro & Festus Accensos, & Optiones vocant. Festi verba sunt: Optio qui nunc dicitur, antea appellabatur Accensus. Is adiutor dabatur Centurioni à Tribuno militum, vt quem vellet, eligeret, vnde nomen sortitus est. Vegetius autem Optiones fuisse dicit, qui antecedentibus ægritudine impeditis, tanquam adoptati eorum atque vicarij solerent vniuersa procurare. Atque hi quidem pedestribus copiis præfuerunt: Equitibus autem, qui singulis legionibus, modò ducenti, modò treceni, vt diximus, affuerunt. Præpositi sunt ij, qui Præfecti equitum, ac Decuriones vocati sunt: quorum illi Tribunis militum, hi Centurionibus, responderunt, cum Præfecti alas equitum ducerent, Decuriones verò turmarum decurias. De quibus legendis in hunc modum Polybius lib. 6. Equites etiam in decem alas similiter diuiserunt, atque ex singulis tres eligunt duces. Ij verò ipsi tres assumunt tergiductores, quique primus electus est, præest ale. Duo verò Decurionum obtinent. Absente primo secundum primi locum obtinet. Hactenò Polybius, quibus ex verbis intelligitur, qui Præfecti equitum, qui Decu-

riões fuerint, & quòd illi etiam Optiones, Polybius tergiductores appellat, sibi adscriberint. Qua de re Varronis quoque & Festi verba non abs re erit adscribere. Sic autem Varro: Turma turma est, quòd terdeni equites ex tribus Tribubus Tatiensium, Ramnium, & Lucerum fiebant. Itaque primi singularum decuriarum Decuriones dicti, qui ab eo in singulis turmis etiam nunc sunt terni, quos hi primò ad ministros ipsi sibi adoptabant, Optiones vocari cœpti, quos nunc propter ambitionem Tribuni faciunt. Festus: Optio in re militari appellatur is, quem Decurio, aut Centurio optat sibi rerum priuatarum ministrum, quòd facilius obeat officia publica. Atque de his hactenus.

De aliis militaribus muneribus.

C A P. VIII.

PRÆTER eos, de quibus præcedenti capite diximus, etiam alij fuerunt militarium munerum curatores, vel Præfecti, vt puta Præfecti legionum, Præfecti sociùm, Præfecti castrorum, Præfecti fabrorum, &c. de quibus hoc capite, quæ occurrent, consi- gnabimus.

Quis Præfectus legionis fuerit, & quod eius officium, docet Vegetius libr. 2. his verbis: Proprius, inquit, iudex erat Præfectus legionis, habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente legato tanquàm vicarius ipsius potestatem maximam retinebat. Tribuni, vel Centuriones, cæterique milites eius præcepta seruabant. Vigiliarum, siue profectionis tessera ab eodem petebatur. Si miles crimen aliquod admisisset, auctoritate Præfecti legionis à Tribuno deputabatur ad pœnam: Arma omnium militum, item vestes, equi, annona ad curam pertinebant. Disciplina ius & seueritas exercitus non solum peditum, sed etiam equitum legionariorum præcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem deuotionem informabat, & industriam, sciens ad Præfecti laudem subiectorum redundare virtutem.

Præfecti sociùm dicebantur, qui auxiliis, id est, copiis sociorum ab Imperatoribus Romanis præpositi erant, de quibus ad hunc modum Polybius libro 6. Vbi socij vnà cum Romanis congregati sunt curam distributionis eorum, tractationisque habent constituti à socij Principes, Præfecti appellati, numero duodecim: qui primùm ex omnibus qui accesserint auxiliariis, aptissimos eligunt equites, peditesque operam suam ad ministrandum Consulibus exhibituros, hos vocant extraordinarios, &c.

De præfectis Castrorum & fabrorum ita Vegetius: Erat etiam, inquit, Castrorum Præfectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis, ad quem Castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat, tabernacula, vel casæ militum cum impedimentis omnibus nutu ipsius curabantur. Præterea ægri contubernales, & Medici, à quibus curabantur, expensæ etiam ad eius industriam pertinebant. Vehicula, sagittarij necnon etiam ferramenta, quibus materies fecatur, vel cæditur, quibusque aperitur fossæ circa situm valli & aqueductus, item ligna, vel stramina, arietes, onagri, balistæ, cæteraque genera tormentorum, ne deessent aliquando, procurabat. Hic post longam, probatamque militiam peritissimus omnium legebatur, vt rectè doceret alios, quod ipse cum laude fecisset.

Habet præterea legio fabros, Tignarios, Instructores, Carpentarios, Ferrarios, Pictores, reliquosque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turrésque ligneas, cæteraque, quibus vel oppugnantur aduersariorum ciuitates, vel defenduntur propria: præparatos: etiam qui arma, vehicula, cæteraque genera tormentorum, vel noua facerent, vel quassata repararent. Habebant fabricas scutarias, loricarias, arcuarias, in quibus sagittæ, missilia, cassides, omniæque armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam deesset in castris, vsque eò, vt etiam cunicularios haberent, qui ad morem besorum ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta persolis, improuisi se emergerent ad vrbes hostium capiendas. Horum iudex proprius erat Præfectus fabrorum. Ministri quidam Imperatorum, ac Tribunorum militarium fuerunt Accensi, Commentarienses, Cornicularij. De Accensis Varro: Accensos ministratores Cato esse scribit: potest id ab arbitrio: nam inde ad arbitrium eius, cuius minister. Et Vegetius: Nullis milites institu- ti deputa-

ti deputabatur obsequiis, nec priuata iisdem negotia mandabantur, siquidem incongruū videretur Imperatori, militem, qui veste & annona publica pascebatur, vtilitatibus vacare priuatis. Ad obsequia tamen Iudicum vel Tribunalium, necnon etiam Principaliū deputabantur milites, qui vocabantur Accensi, hoc est, postea additi, quam fuisset legio completa, quos nunc supernumerarios vocant.

Commentarienses in castris Sigonius putat fuisse eos, qui obsequia militū, excubias, comعاتisque perscriberent. Nam talem in exercitu fuisse curam scribit Vegetius.

Cornicularios idem Sigonius opinatur fuisse Tribunalium militarium ministros, qui vigiliis Tribunalium loco circumirent, atque eorundem imperia corniculo ederent. Vnde Cornicularij ipsi merere Corniculo dicti sunt à Suetonio in libro de claris Grammaticis. Ex ministris autem humilioribus fuere Scribæ, Accensi, Præcones, de quibus prolixè egimus libro harum Antiquitatum sexto, qui est de Magistratibus.

De variis militum ordinibus, generibus, & discriminibus.

C A P. I X.

HAtenus de iis diximus qui militiæ præfuerunt, sequitur vt ipsorum etiam militum Ordines & discrimina consideremus. Polybius lib. 6. quatuor facit militum ordines & discrimina, Pilanos scilicet, Hastatos, Principes, & Triarios. Pilanos, quos etiā Velites appellat, dicit eligi eos, qui minimi ætate fortunæque tenuioris sint. Velites Festus ait fuisse milites expeditos, sic dictos, quasi volantes, de quorum institutione in hunc modum Valerius Maximus libro 2. cap. 3. Velitum vsus eo bello primū reperitus est, quo Capuam Fuluius Flaccus Imperator obsedit. Nam cum equitatu Campanorum crebris excursionibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, Q. Næuius Centurio, pedibus lectos expediti corporis, breuibus & incuruis septenis armatis hastis, paruo tegmine munitos, veloci saltu iungere se equitibus, & rursus celeri motu dilabi instituit, quo facilius equestri prælio subiecti pedites, viros pariter, atque equos hostium telis incesserent. Eaque nouitas pugnae vnicum Campanæ perfidiæ debilitauit auxilium. Ideoque auctori eius Næuii adhuc honos est habitus. Hastenus Valerius.

His adulescentes ait Polybius eligi Hastatos, ætate ac robore præstantiores Principes: natu maximos Triarios. Pilani dicti, qui pileis utebantur: Hastati, qui primi hastis utebantur: Principes, qui à principio gladiis, & post commutata ra militari minus illustres sumuntur: Triarij dicti, qui in acie tertio ordine extremis subsidio deponebantur. Erant & aliæ militum appellationes. Quidam enim dicebantur Adscriptitij, quidam Accensi, quidam Ferentarij, quidam Rorarij. Sunt tamen qui hos eosdem esse censent, & Adscriptitios quidem dici, quod suppleendis legionibus adscriberentur. Accensos, quod ad censum legionum essent additi: Ferentariosque quod fundis & lapidibus pugnaturi, ea modò ferrent, quæ in hostes eiicerent. Rorarios etiam, quod velut ante prælium iustum rorantes dimicarent. De Adscriptitijs vel Adscriptiuis Varro li. 6. de ling. Lat. Adscriptiui dicti, qui olim adscribebantur, inermes, qui succederent armatis militibus, id est, si quis eorum deperisset: Idem libro tertio de vita populi Romani: De adscriptiuis cum erant attributi Decurionibus, & Centurionibus, qui eorum haberent numerum, Accensi vocabantur. Eisdem etiam quidam vocabant ferentarios, qui depugnabant pugnibus & lapidibus, iis armis, quæ ferrentur, non quæ tenerentur.

De ferentarijs Festus: Ferentarij auxiliares in bello, à ferendo auxilio dicti, vel quia fundis & lapidibus pugnabant, quæ tela feruntur, non tenentur, ita appellati: Ferentarij leuis armaturæ pugnatores. Idem de Rorarijs. Rorarios milites vocabant, quod vt ante imbrem ferè rorate tolet: sic illi ante grauem armaturam, quod prædabant, rorarij dicti.

Funditores erant, qui fundis magnis dimicabant.

Duplicarij milites, quibus ob virtutem duplicia cibaria vt darentur, institutum.

Volones dicti sunt milites, qui post Cannensem cladem vsque ad octo millia, cum essent serui, voluntariè se ad militiam obtulerunt.

In veteribus lapidum inscriptionibus mentio extat militum Primanorum, secundanorum, tertianorum, &c. quæ nomina tributa illis sunt à numero legionum, in quibus militauerunt.

De Signiferis, Aquiliferis, Draconariis, qui signa Aquilam, Dracones in militia gestarunt, non opus est vt multa dicam.

Tesserarij dicti, qui tesseram per contubernia militum nunciabant. Metatores, qui praecedentes locum eligunt castris. Mensores, qui in castris ad podium demetiuntur loca, in quibus tentoria milites figant, vel qui hospitia in ciuitatibus praestant.

Militum ministri & serui erant Calones & lixæ. De vtriusque Festus: Calones militum serui, dicti, quia ligneas clauas gerebant, quæ Græci κλάρα vocant. Lixæ, qui exercitum sequuntur quæstus gratia, dicti, quod extra ordinem sint militiae, eisque liceat, quod libuerit. Nonius Marcellus: Lixarum proprietas hæc est, quod officium sustineant militibus aquæ vehendæ. Lixiam namque veteres aquam vocauerunt. Calonum quoque proprietas hæc habetur, quod ligna militibus subministrant. Atque de variis militum ordinibus hæc tenentur.

De variis armorum appellationibus.

C A P. X.

De variis militum ordinibus diximus, restant nobis explicanda ipsorum arma. Non omnes eodem armorum genere utebantur, sed prout diuersi militum ordines erant, ita etiam diuersa eorum fuerunt arma, qua de re Polybius libr. 6. loquentem audimus: Natu minimi inquit, quos Velites, & Pilanos appellarunt, iubentur gestare gladium, pila, parmamque. Parma tum firmitatem habet ob structuram, tum magnitudinem, quæ tutando sit corpori satis. Nam rotunda cum sit, tripedalem habet diametron. Adornatur præterea miles, & simplici casside, cui lupi pellem imponunt, aut eiusmodi aliquid, quod integumentum pariter, insignæque sit, vt in pralio suos quique Principes strenuè, aut ignauiter se gerentes, latere non possint. Pili telum lignum habet longitudine plerumque bicubitali, crassitudine digitali, spiculum vnus spithamæ siue palmi maioris, eò vsque attenuatum, & acutum, vt mox primum post iactum necessariò flectatur, sitque inhabile ad remittendum: alioqui commune fieret telum.

Eos qui deinceps hos ætate excedunt, Hastatique appellantur, armaturam ferre iubet. Est autem Romana armatura primum sanè scutum *Συρὸν*, cuius latitudo curvæ superficiei pedum duorum semis, longitudo pedum quatuor: maiori additi amplius quatuor digiti, duplici tabulato, glutino taurino, linteolo infuso compactum: eius exterior superficies vituli corio integitur, hinnulivæ, aut eiusmodi animalis. Habet circumferentiæ ferreum munimen à summis, imisque partibus, quo ensium ictus vehementiores tutè excipit, terræque adnitendo non corroditur. Impactus est eiusmodi scuto etiam ferreus umbo, qui ingentes sustinet ictus, ac lapidum impetum, sarissarumve, relique quantumlibet violenti. Vnà cum scuto ensis pendet ad dextrum femur, Hispanicensem vocant, anceps est, mucrone eximio: deferitur violenter, eò quod obeliscus eius firmus, stabilisque existit. Ad hæc veruta duo, galeæque ænea, & crurum tegmen ocrea. Veruta hæc partim crassiora sunt, partim tenuiora. Ex firmioribus, quæ teretia sunt, trientalem habent diametron: quæ quadrata, orientale latus: tenuiora hastilibus modicis assimilantur, que gerunt cum cæteris, quæ prædicta sunt.

Horum omnium longitudo ligni tria cubita non facile excedit. Impactum est singulis tegulis ferrum, vtrinque hamatum, eadem qua lignum longitudine: cuius nexum, structuramque tam firmiter muniunt ad medium vsque lignum inserentes, crebrisque fibulis, clavisque transigentes, vt non prius nexum vltimo relaxetur, quam ferrum frangatur: licet sit crassitudinis in imo, vbi adhæret ligno, digiti vnus ac semis, eò vsque ac tantum adhibent diligentiam innectendo. Præter hæc omnia, adornantur corolla plumæ, pennisque tribus puniceis, aut nigris erectis, longitudinis ferè cubitalis: quæ cum in summo vertice cæteris armis addiderint, vir quidem apparet duplo maior quam sit: eius verò aspectus pulcher, hostibusque terribilis, atque plerique accepto ære vnus spithamæ, quoque versus quod adhibent pectori, vocantque cordituum, perfectam habent armaturam. Qui verò censum excedunt drachmarum decem millium, pro cordituo, cum cæteris armis, hamis confertos induunt thoraces. Idem armandi modus est etiam circa Principes, Triariosque, præterquam quod pro verutis Triarij hastas gerunt. Hactenus Polybius, cum quo etiam Dionysius, Livijs & alij consentiunt. De clypeo adhuc dicam, cuius

Polybius non meminit. Nam quod Ianus Lascaris Græcum *Supra*, Latina voce clypeus reddidit, in eo erroris conuincitur ab Aldo Manutio, qui ipsum clypeum pro scuto male accepisse, ostendit. Clypeus enim non quadratus fuit, quemadmodum scutum, quod à Polybio describitur: sed rotundus, ex ære factus, minor scuto, de quo videndus Aldus Manutius libro 2. de *Quæsitis* per epistolam, epistola 6. Telorum ac iaculorum gladio-rumque vocabula aliquot recenset Agellius libro 10. cap. 25. Hastam, pilum, phalaricam, semiphalaricam solliferream, gesam, lanceam, sparos, rumices, trifaces (sic enim emendat Iustus Lipsius) tragulas, frameas, mensaculas, cateigs, rhomphæas, scorpionum, scibones, sicilices, veruta, enses, ficas, macheras, spatas, lingulas, pugiones, climaculas. Sed cum ex iis pauca admodum ad Romanam armaturam pertineant, de quibus vel iam antè diximus, vel paulò post dicturi sumus, in eorum explicatione hoc loco non immorabor. Exponitur tamen passim à Grammaticis, qui de iis sunt consulendi.

De Expeditione.

CAP. XI.

Ostendimus hæc, qua ratione bellum hostibus sit indictum, quomodo delectus habitus, qui Duces belli, qui militarium munera Præfecti, qui ordinum ductores, qui militum ordines, quæ arma eorum fuerint: iam exercitum educemus, & quo ordine expeditio facta sit, docebimus. Vbi Dux imperium à populo acceperat, bellumque ipsi commissum erat, in Capitolium ibat, ibique solennia vota pro Republica nuncupabat, atque inde paludamento, listoribus, insignibusque imperij cæteris assumptis, recta ad portam Urbis ibat, ad quam salutatus, amicis officij causa aliquanto viæ spacio prosequentibus, ac bene ominantibus, ad bellum proficisceretur. Seruius doctissimus Grammaticus in 8. Æneidos annotat, moris fuisse, ut is, qui belli curam susceperat, sacrarium Martis ingressus, primò ancilia commoueret, post hastam simulacri ipsius, diceretque: Mars vigila.

Cæterum quo ordine incesserit exercitus, Polybius libro 6. docet, cuius verba ex versione Iani Lascaris hæc sunt: Plerunque, inquit, primi incedunt extraordinarij: hos sociorum dextrum subsequitur cornu: quos deinceps sua iumenta sequuntur. Post eos ita Romanorum prima legio, habens ponè impedimenta sua: tum secunda incedit legio, sequentibus ipsam suis vehiculis, sociorumque impedimentis, qui agmen cogunt. Vltimum enim, dum incedunt, læuum sociorum cornu tenet locum. Equites interdum sequuntur à tergo suas quique partes: aliàs iumentorum latera obequitant, stipantes ea, tutumque præbent incessum. Quòd si qua sit à tergo suspicio, cætera quidem apud ipsos eodem se habent modo: ipsi verò sociorum extraordinarij à fronte ad terga traducuntur, alternisque diebus legiones & cornua eadem præcedunt, rursumque sequuntur à tergo, ut aquationis, frumentationisque integre æqualiter omnes participes fiant, mutantem semper ordinem, ut alternatim primi incedant.

Vtuntur etiam alio genere incessus, temporibus parum tutis. Patentibus enim cæm-pis ducunt triplicem phalangem equidistantem, Hastatorum, Principum, Triariorum: præponentes antecedentium iumenta omnibus. Post prima verò signa, eorum, qui secundi incedunt: post secunda, eorum, qui tertij: & ad proportionem sic alternatim ponentes iumenta, & signa. Hunc in modum ad iter instructi, cum aliquid grauius acciderit, modò ad scutum declinant, modò ad hastam, producent signa præter impedimenta ad hostium aspectum, breuique tempore, atque vna motione armatorum ordo recipit instructionis dispositionem: præterquam si aliquando Hastatos euolutione uti oportuerit. Iumentorum autem, cæterorumque ea sequentium multitudo, post instructos sese subducentes, locum obtinet in periculis competentem. Cum verò incedentes appropinquauerint ad locum idoneum locandis castris, præcedunt Tribuni, & Principibus ordinum quicumque huic muneri assidue fuerint addicti: qui posteaquam conspexerint totum locum, qui optandus sit ponendis castris, deputant primùm, vbi sit ponendum tentorium Imperatoris, post alia, &c. Hæc Polybius. Quæ tamen non ita intelligenda sunt, quasi semper hic ordo in expeditione sit obseruatus. Is enim sæpè mutatus & varius fuit, uti vel ex solius Caij Iulij Cæsaris commentariis intelligere licet, qua de re, qui volèr, legat Petri Rami librum de Militia C. Iulij Cæsaris partè

secunda. Et hæc terrestris itineris ratio erat. Flumina autem quatuor traieciuntur modis, primùm ponte, qui quomodo construi solet, Cæsar in Commentariis suis passim docet, & Petrus Ramus, in eo, quem de Cæsaris militia scripsit, libello, ut interim de aliis taceam. Secundus modus traieciendi fluminis est, quando exercitus nauibus traducitur. Tertius est, cum flumen in plures alueos diductum, transitum exercitui præbet. Quartus, cum equitatus in flumine dispositus, vim illius infringit, ut peditatus tranare incolumis possit. Quorum modorum omnium exempla sunt apud Cæsarem.

Ceterum & illud hoc loco non est silentio prætereundum, vsitatum fuisse, ut milites legionarij secum ferrent non solum arma, sed & vallum, & cibaria, vnde Cic. lib. 2. Tusculanarum questionum: Nostris exercitus, inquit, primùm vnde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis: ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad vsu velint: ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quàm humeros, lacertos, manus. Arma enim, membra militis esse dicunt: quæ quidem ita geruntur aptè, ut, si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, ut membris pugnare possiat. Hæc Tullius de sui temporis militia. Linius verò antea non dimidiati, sed integri mensis cibaria militem ferre solitum docet libro 44. His igitur rebus onusti milites, tamen singulis diebus ubi opus erat, viginti, aut viginti quatuor millia passuum emetiebantur, quemadmodum Vegetius, & cum eo alij tradunt. Atque de expeditio-

ne hæcenus.

* *

Figura Castrametationis Romanorum.

Vetus

is ex Polybio,
 a ex interpre-
 ribam. Genus
 ximè idoneus
 piendùmque,
 netiuntur cir-
 centum, pla-
 ùmque latus,
 : Romanæ le-
 que Romanæ
 unos necessa-
 am rectam li-
 o pedes quin-
 andis idoneus
 :eriores aspe-
 oppositus. Di-
 antur, vt totam
 nso rursus spa-
 à præfiniente
 ab hac inquam
 secuerint bifa-
 riusque legio-
 one in medio
 similis: reddi-
 icit viarum in-
 entum pedum.
 um. Quòd si
 lunt ad portio-
 s Tribunorum
 tam rectam li-
 it tractus vni-
 : turmæ produ-
 gionis triarios
 itque sese inui-
 quitum aspectu
 dine etiam di-
 xqualis existat
 ndùm longitu-
 pedum inter-
 autem iis quo-
 ab eadem recta
 iuxta ante Tribu-
 o initio propo-
 uersos contin-
 ima diuisione
 que sectiones,
 etiam vltima
 uentes pedum

deficiant etq; in idem latus. Est autem sociorum multitudo peditum, vt ante dixi, par legionibus Romanis extraordinariis duntaxat inferior, Equitum duplo maior ablata horum quoque in extraordinarios tertia parte, ob id horum etiam altitudinem augentes pro portione, in castrametationum figura conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare.

Confectis autem omnibus quinque; viis, auersa rursus ab Equitibus ponunt socialium

secunda. Et ha
modis, primū
passim docet,
interim de aliis
tus nauibus tra
tum exercitui p
git, vt peditatus
apud Cæsarem.

Ceterum & i
legionarij secur
seularum que
deinde qui labo
ysum velint: ferri
plus numerant,
cunt: quæ quic
armis, vt m
uius vt
ferri

Quæ verò Castrorum forma fuerit, quomodo ea sit disposita, audiemus ex Polybio, scriptore accuratissimo & grauiissimo, cuius locum hac de re integrum ex interpretatione Iani Lascaris (aliam enim videre mihi hæcenus non contigit) adscribam. Genus Castrametationis eorum, inquit Polybius, est huiusmodi. Loci eius, qui maximè idoneus videtur ad Castrametandum, aptissimam partem ad prospiciendum, præcipiendūque, Imperatoris tentorium occupat. Positòque signo, vbi illud fixuri sunt, metiuntur circa signum spacium quadratum sic, vt omnia latera distent à signo pedes centum, planum eius sit quatuor actuum. At huius figuræ semper vnum aspectum, vnūque latus, quod visum fuerit aptissimum aquationibus, pabulationibusque, locantur Romanæ legiones in hunc modum. Cùm sex Tribuni sint in vnaquaque legione, duæque Romanæ legiones vtrumque Consulē sequantur, perspicuum est, duodecim Tribunos necessario militare sub vtroque Consule. Ponunt autem horum tentoria ad vnam rectam lineam omnia, quæ sit æquidistans lateri quadrati præoptato, distētque ab eo pedes quinquaginta, equis pariter, iumentisque, ac reliquis Tribunorum sarcinis locandis idoneus locus. Tentoria auersa figuntur à prædicti quadrati latere, spectantia exteriorem aspectum, qui omninò dicendus, vocandusque semper à nobis est toti figuræ oppositus. Distant inter se Tribunorum tentoria æquali spacio, atque eò vsque extenduntur, vt totam Romanorum legionum tendentium latitudinem assidue occupent; dimenso rursus spacio centum pedum in anteriorem partem ab omnibus tentoriis, postea à præfinita hanc latitudinem recta linea, qui sit æquidistans Tribunorum tentoriis: ab hac inquam facere incipiunt legionum tabernacula, struentes hunc in modum. Cùm seuerint bifariam rectam lineam ab eo puncto rectis ad lineam angulis, Equites vtriusque legionis oppositos inter se locant, pedes quinquaginta inter se distantes, sectione in medio interualli habita. Est autem Equitum peditumque locatio tentoriorum similis; redditur enim tota species tam signi, quam turmæ, quadrata. Hæc autem respicit viarum interualla, habetque præfinitam longitudinem viæ adhaerentem: est enim centum pedum. Plerunque etiam altitudinem parem facere student, præterquam sociorum. Quòd si maioribus vtantur exercitibus, tam longitudini, quam altitudini addunt ad portionem. Cùm autem accidat, vt respondeant Equitum tabernacula mediis Tribunorum tentoriis, efficitur quasi striga quedam (vel vicus) transversa ad supradictam rectam lineam, & locum ante Tribunos vacuum. Nam reuera strigis persimilis sit tractus vniuersi species. Quippe cùm ex vtraque parte hinc manipuli, indeque sint turmæ productim interpositi: præterquam quòd post prædictos Equites vtriusque legionis triarios ad singulas turmas singula signa, forma perquam simili collocant, figurisque sese inuicem contingentibus, sed respicientibus in alteram partem, auersis ab Equitum aspectu dimidiata altitudine ad longitudinem signi cuiusque, eò quòd multitudine etiam dimidio pauciores plerunque sunt ij cæteris partibus: quamobrem cùm inæqualis existat sæpenuerò virorum multitudo, contingit vt semper adæquentur secundum longitudinem partes omnes ob altitudinis differentiam. Rursus quinquaginta pedum interuallo ab iis vtriusque distantes, oppositos Triariis locant Principes, versis autem iis quoque in prædicta interualla, duæ hæc præficiuntur strigæ, initia quidem ab eadem recta linea capientes, aditisque sicut Equites: ab distantia videlicet centipede, quæ ante Tribunos est: desinentes autem in latus castrorum Tribunis oppositum, quòd ab initio proposuimus oppositum esse toti Castrorum formæ. Post Principes similiter auersos contingentibus se figuris locant Hastatos. Cùmque decem signa habeant ex prima diuisione strigæ omnes, contingit eas omnes etiam longitudine pares fieri, earumque sectiones, postremas inquam partes ad latus valli oppositum adæquare: ad quòd etiam vltima vertentes signa castrametantur. Ab Hastatis rursus quinquaginta relinquentes pedum spatium, sociorum Equites iis oppositos locant, sumentes initium ab eadem recta linea, desinentesque in idem latus. Est autem sociorum multitudo peditum, vt antè dixi, par legionibus Romanis extraordinariis duntaxat inferior, Equitum duplo maior ablata horum quoque in extraordinarios tertia parte, ob id horum etiam altitudinem augentes pro portione, in castrametationum figura conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare.

Confectis autem omnibus quinq; viis, auersa rursus ab Equitibus ponunt socialium

peditum signa, audentes altitudinem ad portionem, vallum respicientia, transuersumque utrunque latus. Per singula signa, prima, quæ sunt ab utraque parte, tabernacula Principes ordinum capiunt, simulque prædictum in modum intercalantes per singulas partes sextam turmam à quinta pedes quinquaginta submouent, itidem & peditum ordines, ad eò ut fiat hic quoque, alius per medias legiones transitus transuersus utriusque ad strigas, sed æquidistans Tribunorum tentoriis via, quam vocant quintanam, eò quòd post quinque ordines traducitur.

Locus qui Tribunorum tentoriis à parte posteriori subiacer, atque utriusque parti Imperatoris tabernaculo adiacet, partim foro, partim Quæstori, eiusque comitatibus deputatur.

Ab ultimo utriusque patris Tribunorum tentorio à parte posteriori quasi inflexum tenentes ordinem versus tentoria extraordinariorum Equitum electi, & quidam voluntarij in gratiam Consulum militantes, versus transuersa valli latera locantur: spectantes quidam ad Quæstorios comitatus, quidam parte altera forum versus. Plerumque autem contingit, ut non ij solum contubernia habeant propinqua Consulibus, verum etiam ut incedente exercitu, atque in cæteris vñibus circa Consulem. Quæstorémque diuersentur, eisque operam curamque impendant.

Apponuntur iis vallum spectantes, qui eundem præbent vñum pedites, quem prædicti Equites, deinceps verò peruium relinquunt spatium latitudinis centum pedum, æquidistans, Tribunorum tentoriis ultra forum Prætorium, Quæstoriumque, productum per omnes antedictas valli partes, ad cuius latus superius sociorum Equites extraordinarij castrametantur, spectantes forum Prætorium, Quæstoriumque.

Ad media horum Equitum contubernia, & ad ipsum Prætorij locum transitus relinquunt quinquaginta pedum, ducens ad posterius Castrorum latus, ordine ad rectos angulos positus prædictæ plateæ. His Equitibus rursus auersi ponuntur auxiliares extraordinarij pedites, vallum spectantes, posteriusque totius castramentationis latus.

Vacuus autem locus, qui ex utraque horum parte superest, versus transuersa latera datur externis, iisque qui pro tempore socij aduenerint.

His sic se habentibus, tota quidem castrorum forma efficitur quadrata æquis lateribus. Particulares autè figuræ tam sectionis strigarum, quam reliquæ dispositionis, ut bi milliam speciem præ se ferunt.

Vallum à tentoriis per omnia latera ducentos submouent pedes, quod vacuum multas ipsis commoditates præbet.

Est enim rebus in Castra importandis exportandisque valde opportunum quando singuli, ut quæque strigarum proxima est, in hoc vacuum egrediuntur, neque in vnum concurrentes subuertunt, calcantque se, iniuicem: quæque habent, aut abigunt pecora, prædæque ex hostibus huc deducunt, tum per noctem seruant, & quod præcipuum est, si noctu hostis aggrediatur, neque ignis, neque telum peruenit ad ipsos, præter admodum rara, atque ea innocua ferunt propter magnitudinem distantiae, tentoriis præsertim circumiectis.

Data igitur multitudine peditum, Equitumque utrumque in modum, siue quatuor seu quinque millium singulas legiones faciant: similiter & signorum altitudine, longitudineque, ac multitudine concessa: & adhuc distantijs itineris, platearumque nec non omnibus alijs cõcessis, facile est volentibus considerare quàm sit locus capax, castraque quàm ampla.

Quòd si aliquando abundet sociorum multitudo, siue hi ab initio Castra secuti sint, siue postea per occasionem accesserint: ij quidem qui per occasionem accesserint, ea etiam quæ circa Prætorium sunt, replent spatia, forumque & Quæstorium contrahunt in vnum, cogente temporis necessitate: iis verò, qui vnà cum exercitu à principio exiuerint, si sit abundans multitudo, addunt strigam vnã ab utraque parte Romanarum legionum, versus transuersa latera.

Omnibus autem quatuor legionibus, Consulibusque ambobus in vna Castra coeuntibus, congregatisque, nihil aliud cogitare oportet, quàm duos exercitus, prout dudum exposuimus, pariter castrametatos auersos iniuicem iunctos esse, contingentes semet ad contubernia extraordinariorum utriusque exercitus: quando sanè contingit, ut figura fiat oblonga, locus duplo prior maior, circumferentia seque altera.

Cum igitur ita eueniat, ut Consules vnà castrametentur, sic semper vtuntur castramentationibus. Cum verò seorsum, reliqua sanè similiter: forum autè, Prætorium, Quæstoriumque in medio statuunt utriusque exercitus. Hæc omnia Polybius.

Ex quibus intelligi potest, quæ castrorum Romanorum forma fuerit. Nonnunquam tamen aliter constructa ea fuerunt. Cæsar lunatis Castris Thapsum (vt est in historia Africani belli) operibus circummuniuit.

Vegetius triquetram & semitotundam formam nominat, quem diligens lector de castrametatione etiam legere poterit. Illud hoc loco, antequam ad alia accedam, monebo, Romanos ante Camilli tempora tantum per ætatem militiæ esse consueuisse, & domi suæ hyemare: eo autem tempore, quo Veij obselli primum cœpisse castellis ædificatis, castrisque munitis, in hostico hyemem cum ætate continuare, Plutarchus in Camillo, Liius libro quinto.

Notandum & hoc est, tentoria siue tabernacula exercitus Romani ex pellibus fieri consueuisse, quod ex Valerio Maximo libro secundo, capite secundo, & aliis est manifestum: hinc toties apud auctores legitur, sub pellibus milites habere, exercitum sub pellibus retinere, sub pellibus esse: quod nihil aliud est, quam exercitum in tentoriis, quæ ex pellibus fieri solebant, habere, retinere, in tentoriis esse, in castris esse. Vide Carolum Sigonium scholiis in Liiui libro quinto initio, Iacobum Ræuardum libro quarto Variorum, capite tertio, & alios.

Neque hoc prætermittendum est, Castra Romanorum vt plurimum portas habuisse quatuor. Prima erat Prætoria, quæ & Quæstoria dicta est: ea vel orientem solem spectare, vel è conspectu hostium dirigi solebat. Quod eò fiebat, vt si quando ad arma conclamatum foret, sine tumultu extra castra contrahi multitudo, & explicari ordines, signaque educi possent. Etenim vbi acie decernendum erat, illinc cohortes educi, & copias adiuuari solebant.

Vbi etiam militum statio copiosa instructaque ad subitos conatus esse debebat, cui etiam Principali nomen datum.

Altera à tergo Castrorum Decumana, eò quod ampla & patens: ex qua desertores & facinorosi, in quos iure militari animaduertendum erat, educebantur, & pœnis coercerentur.

Tertia erat Principalis, ex qua Principes & summi Duces velut ex postico, si quando opus esset, opem suis laborantibus ferebant, ordines tendebant, & milites educebant.

Via quoque, quæ ad eam portam ferebat, Principalis dicta est. Quarta erat post Prætorium, & Quintana dicebatur, quippe per eam comeatus in castra conuehi, & rerum vtilium copia venalis exponi: inde etiam merces ad vsu militaris multitudinis, quæque bello vsui essent, importari & exportari solebant. Vide præter Festum Alexandrum Neapolitanum libro 1. Genialium dierum, c. 12.

Præter quatuor has portas ait Turnebus libro Aduersariorum 30. c. 24. fuit etiam Extraordinaria, prope quam tendebant Extraordinarij. Liius libro 40. Erumpere extraordinaria porta iussit. Quæstoria, quæ propinqua erat Quæstorio, Liius eodem libro: Quintus Fuluius Flaccus legatus cum dextera ala ad Quæstoriam portam positus. Sed & duæ Principales erant, Dextra, & Sinistra à Principibus nomen adeptæ. Liius libro 40. ad dexteram Principalem Hastatos legionis primæ instruxit, &c. Hactenus ille.

Prætorium dicebatur tabernaculum, quod Duces exercituum, vel Imperatores, siue Consules, siue Dictatores, siue Prætores, siue Tribuni militum Consulari potestate ij essent, occupabant.

Nomen autem inde habet, quod initio Consules, qui plerunque bella administrabāt, Prætores dicebantur. Quæstorium erat tabernaculum Quæstorum. Tantum de Castris, & eorum metatione.

De motione adhuc dicendum; de qua Polybius libro 6. ita scribit: Castra mouent in hunc modum: Vbi primum datum fuerit signum, detrahunt tentoria, componuntque sarcinas: sed neque deponere, neque eligere licet cuiquam, antequam Tribunorum, Imperatorisque tentorium erigatur, deponaturve. Vbi secundum, imponunt onera iumentis. Vbi tertium, procedere oportet primos, moueréque tota castra. Incedunt verò eo ordine, qui paulò antè, cum de expeditione ageremus, à notis ex Polybio est indicatus. Vt autem iis, quæ hoc capite de veteri Romanorum castrametatione dicta sunt aliquid lucis accederet, operæ precium me facturum sum arbitrat, si typum illius Castrametationis, ex libro quarto Commentariorum Reipublicæ Romanæ V. Volfgangi Lazij hic infererem, præsertim cum is cum descriptione Polybij, quem nos securi sumus, per omnia conueniat. Quod meum consilium vt probes, te, beneuole lector, etiam atque etiam rogo.

CAP. XIII.

Quæ porò Castrensis Romanorum disciplina, quæ vigiliarum ordinatio fuerit, luculenter explicat idem Romanæ historiæ scriptor diligentissimus Polybius, cuius hæc in fragmentis libri sexti verba sunt: Vbi castrametati sunt, conuenientes Tribuni, ab omnibus qui in castris sunt, liberis pariter feruisque, singulatim iusurandum exigunt. Iurant autem illi, se nihil è castris furto abluros: imò si quis etiam inuenerit quippiam, id allaturum ad Tribunos: deinceps ordinant signa, atque ex vtraque legione Principum Hastatorumque duo ad loci curam deputant, qui ante Tribunos est. In hac enim platea maxima pars Romanorum quotidie versatur, idcirco studium adhibent, vt ea aspergatur, verraturque diligenter. Ex reliquis duodeuiginti tria, quisque Tribunorum sortiuntur. Nam tot sunt Hastatorum, Principumque in singulis legionibus signa, secundum ante dictam diuisionem. Tribuni autem sex, tria signa, vicissim singulatimque ministrant. Tribuno ministerium huiuscemodi. Castris loco assignato, tentorium erigunt ij, locumque circa tentorium pauimentant: & si quid circumsepere oporteat ad vasorum custodiam, id ipsis curæ est. Dant etiam excubias duas: excubia quatuor viris constat, quorum pars ante tentorium, pars post tentorium iuxta equos excubant. Cum igitur tria quisque signa Tribunos habeat, atque in iis singulis viri sint amplius centum, exceptis triariis, veliribusque, qui huiusmodi ministerium haudquam exhibet, opus quidem leue sit, eò quòd quarto quoque die ad singula signa ministerium peruenit. Tribunis autem ex prefatis ministeriis vsus pariter necessarius: honorque atque obedientia exhibetur. Triariorum signa Tribunorum ministeriis eximuntur, sed turmis equitum singulis diebus ministeria præbent, vt quique proximi sunt post turmas locati: qui custodiunt etiam alia, sed præsertim equos, ne aut implicati vinculis lædantur, futuri inutiles ad opus: aut soluti, atque inuicem irruentes, turbas tumultusque excitent in castris. Cæterum vnum ex omnibus signum excubat quotidie per vices ante Imperatorem, quod securitatem pariter Imperatori præbet aduersus insidias, ornâtque speciem Magistratus. Fossæ ac valli duo latera sociis curæ sunt, quibus proximum vtrumque eorum cornu locatum est. Romanis vtrique legioni vnum. Cumque singula latera per signa diuisa distributaque sint, particularis sanè cura ordinum ductoribus incumbit præsentibus adstantibusque. Vt autem vniuersum latus bene se habeat, duobus Tribunis similiter, reliquam etiam legionis curam hi sunt qui gerunt. Bini enim inter se diuisi bimestre spatium semestris temporis vicissim imperant: vniuersoque, quibus fors obigit, subdiali vsui præsumt. Idem modus principatus est etiam præfectorum inter socios, equites, ordinumque ductores omnes oriente luce accedunt ad Tribunorum tentoria, Tribuni ad Consulē: ille quod instat agendum, Tribunis edicit: Tribuni Equitibus, ordinumque ductoribus: ij multitudini promunt tempore opportuno. Nocturni signi traditionem tutam præstant, hunc in modum: ex singulis generibus Equitum, peditumque decimi signi, quod vltimum castrametatur, ad extremitatem frigarum, ex iis vir vnus eligitur, qui excubiæ ministeriis non tenetur: venum accedit singulis diebus occidente Sole ad tentorium Tribuni, & accepta tessera (ea est tabella in scripta) recedit. Cumque secesserit ad signum suum, tradit tabellam signumque adhibitis testibus proximi signi Principi, ille similiter proximi: idemque faciunt omnes deinceps, donec ad prima, ac prope Tribunos locata signa peruenerit. Hos autem oportet tabellam nondum obortis tenebris referre ad Tribunos: & si relatæ sunt omnes quæ datæ sunt, cognoscunt signum datum esse omnibus, perque omnibus ad sese peruenisse: at si quid defuerit confestim, inquit Tribunos, quidnam commissum sit, percipitque ex inscriptione, quam ex parte tabella venerit: atque vbi reperit impediementum, conueniens infertur multa. Vigilias disponunt hunc in modum: Imperatorem, eiusque tentorium, accubans custodit signum: Tribunorum tentoria & Equitum turmas deputati, vt modò dictum est, ex singulis signis. Itidem per singulos ordines omnes ex se ipsi custodias disponunt, ceteras Imperator, sicutque plerunque tres excubiæ: apud Quæstorem vna, binæ apud Legatos, Consiliariosque: exteriorem castrorum ad spectum velites complent, totum interdiu vallum circumfident. Etenim hoc illis iniungitur ministerium. Portas singulæ ex iis decades accubantes seruant: eos qui sunt vigiliis deputati, ex singulis custodiis, qui primam vigiliam acturi sunt, vnus ex signis singulis tergiductor vespere ducit ad Tribunum:

is dat singulis taleolas per singulas vigilias, breuis admodum, habentes characterem: illi cum acceperint, ad assignata recedunt loca. Fides circuitionis Equitibus committitur. Oportet enim primum ala ductorem per singulas legiones præcipere vni ex suis tergiductoribus summo mane præceptum huiusmodi, ut is edicat ante prandium quatuor adolescentibus ala suæ, ad eos pertinere circuitionem noctis proximè accessuræ. Post hæc oportet idem præcipiat sequentis ala ductori ante noctem, quod illi incumbat cura circuitionis in sequentem diem: is cum audiuerit, oportebit ut similia faciat his, quæ prædiximus in sequentem diem, atque hunc in modum & cæteri deinceps. Qui verò præoptati sunt per tergiductores ex prima ala quatuor, ubi sortiti fuerint vigilias, conferunt se ad Tribunal, accipiuntque in scriptis, quotam, quotque vigilias circuire oporteat. Postea verò accubant ij quatuor iuxta primum signum triariorum, cuius Princeps curam gerit, ut competens vigiliis signum tuba detur. Cum verò tempus accesserit, primam visit vigiliam, qui eam visendam sortitus est. Circuit autem prædicta loca non solum circa vallum, aditusque, sed omnia per signa singula, turmasque: & si inuenerit vigiles primæ vigilantes, accipit ab iis taleolam: sin autem offenderit quempiam dormientem, aut locum deseruisse, attestatus proximos abit. Idem fit etiam ab iis, qui deinceps vigilias circumeunt. Dandi autem signum buccina (sicuti paulò antè dixi) per singulas vigilias, quod circuitoribus conueniat cum vigilibus, ductoribus ordinum primi signi triariorum vtriusque legionis quotidie cura incumbit. Circuitorum singuli sub ipsam lucem referunt tesseras ad Tribunal, & si omnes reddita fuerint, sine delicto abeunt. At si quis pauciores attulerit, quàm sit custodiarum multitudo, inquirunt ex characterè, quænam custodia defecerit, qua re cognita, vocatur ordinum ductor. Is autem ducit eos, quibus est commissa vigilia, ij disceptant cum circuitore: & si custodum fuerit delictum, confessum profert id circuitor, adhibitis testibus, qui proximi sint: teneur enim hoc facere, ac si nihil huiusmodi factum sit, crimè recidit in circuitorem, statimque aduocato concilio, coram Tribuno dicit causam: & si condemnatur, fuste cæditur. Hactenus Polybius. His igitur expositis, tempus est, ut aciem tandem instruamus, quod faciemus capite proximè sequente.

Instructio aciei.

CAP. XI V.

Quæ in genere de militia Romana scitu fuerunt necessaria, hæctenus exposuimus, sequitur, ut aciem tandem instruamus: quæ ipsa res paulò altiùs est repetenda. Quo die pugna erat cum hostibus committenda, signum in castris Romanis proponebatur, videlicet tunica purpurea, vel coccina supra Prætorium expansa, cuius meminit Plutarchus in Fabio & alibi, Lilius, ac Polybius. Post, ubi iam ad bellum exeundum, & exercitus castris educendus esset, signa militaria, quæ in castris fixa erant, captatis auguriis euellébatur è terra. Habebatur autem hoc inter felicia auguria, si auellentem signa facile sequerentur. Ideoque Crassus in Arabis bello Parrhico cum filio occisus legitur, quod iturus ad prælium auellere signa vix potuerit. Edicto castris exercite, acies instruebatur. Quod qua ratione fieri consueuerit, ex Lilio aliquo modo intelligi potest, qui libro 8. multis verbis instructam aciem describit, quæ cum maximopere huc faciant, non grauior adscribere. Ita igitur Lilius: Clypeis antea Romani vsi sunt: deinde postquam stipendiarij facti sunt, scuta pro clypeis fecere: & quod antea Phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cæpit esse. Postea in plures ordines instruebatur. Ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium vnum habebat. Prima acies Hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. Manipulus leues videnos milites, aliam turbam scutorum habebat. Leues autem, qui hastam tantum gesaque gererent, vocabantur. hæc prima frons in acie florem iuuenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus Principibus est nomen: hos sequebantur scutati omnes, insignibus maximè armis: hoc xxx. manipulorum agmen, Antepilanos appellabant: quia sub signis iam alij quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo vnusquisque tres partes habebat, earum vnquamque primum pilum vocabant: tribus ex vexillis constabat. Vexillum cxxv. homines erant: primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate, factisque: tertium accensos, minima fiduciæ: eò & in postremam aciem reiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, Hastati omnium primi pugnam inibant, si Hastati profligare hostem

non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum Principes recipiebant, tum Principum pugna erat, Hastati sequebantur, triarij sub vexillis confidebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris hastas suberecta cuspide in terra fixas, haud secus, quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud Principes quoque satis prosperè nō esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Vnde rem ad triarios redisse, cum laboratur, proverbio increbuit. Triarij confluentes, vbi in interualla ordinum suorum Principes & Hastatos recepissent, exemplo compressis ordinibus velut claudentes vias: vnōque continenti agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incedebant, id erat formidolosissimum hosti, cum velut victos insecuti, nouam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinis millibus peditum, Equitibus in singulas legiones trecentis: alterum tantum ex Latino delectu adiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodēque ordine instruxerant aciem, nec vexilla cum vexillis tantum, vniuersi Hastati cum Hastatis, Principes cum Principibus, sed Centurio quoque cum Centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Hastenus Linius, qui vniuersum exercitum in tres partes distribuit. Primam aciem Hastatos facit, id est, leues milites, ac scutatos, in eamque pubescentes ad militiam omnes coniicit: alteram Principes vnā cum scutatis, quos Antepilanos vocabant: tertiam ex quindecim ordinibus constituit, quorum vnusquisque tres partes haberet, earum vnāquamque primum pilum vocabant: ex tribus vexillis constabat, Triariorum, Rorariorum, & Accensorum, quorum Rorarij inter antepilanos primò procurebant, deinde etiam Accensi eò procedebant, vt tum denique viribus hostium vel exhaustis, vel debilitatis, integri & recentes Triarij pugnam capefferent. Polybius libr. 6. eundem ferè ordinem, sed clariùs describit. Legionem enim quadrifariam diuidit in Pilarios, minimos natu, Hastatos iis proximos atate, Principes florentissimis armis, & Triarios maximos natu. Pilanos quidem, Hastatosque & Principes millenos ducentes, Triarios autem sexcentos. Si maior fiat legio, proportione partes augeri dicit, exceptis Triariis, quos semper efficiant pares.

Cæterum non vno semper modo acies instructa fuit, sed diuersis, quod videre est tum apud Cæsarem in ipsius Commentariis, tum apud Ælianum in libro singulari de instruenda acie, ad quos harum rerum studiosum lectorem remitto. Agellius lib. 10. ca. 9. aliquot vocabula militaria, quibus instructa certo modo acies appellari soleat, recenset: qualia sunt, frons, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, ferra, alæ, turres, eaque dicit inueniri in libris eorum, qui de militari disciplina scripserunt, tralataque esse ab ipsis, quæ ita propriè nominantur earumque rerum in acie instruenda, sui cuiusque vocabuli imagines ostendi.

Frons. * * * *

Subsidia dicebantur illi milites, qui post aciem subsidebant, vel laboranti exercitui subuenirent.

Cuneus dicebatur acies cuncum representans, sicut orbis, globus, forfices, &c. quæ in modum globi, orbis, forficis instruebatur. Vegetius libro 3. ait, Cuneum peditum multitudinem vocari, quæ iuncta cum acie primū angustior, deinde latior procedat, & aduersariorum ordines rumpat: quia à pluribus in vnum locum tela mittantur. Quæ rem, inquit, milites vocare caput porcinum. Typum eius habet Ælianus in libello de instruendis aciebus:

Alæ, dictæ sunt exercitus Equitum ordines, quod circum legiones dextra, sinistraque tanquam alæ in auium corporibus locabantur. Cincius libro 6. de re militari, apud Agellium libro 16. cap. 4.

De deuotione sui ipsius pro exercitu, & de deuotione exercitus hostilis.

C A P. X V.

Q VON si periculum aliquod imminere videretur, & Aruspices nunciarent, Deos non placatos esse, tum vnus aliquis ex Romanis sese pro exercitu suo, & simul exercitum hostium deuouebat. Licebat autem, quemadmodum Linius libro octauo, ait, Consuli, Dictatorique, & Prætori deuouere legiones hostium, & se vel alium, quem velis, ex legione Romana scripta, ciuem. Si is homo, qui deuotus esset, moreretur, probè factum.

factum videbatur: ni moreretur, tum signum septem pedes altum, aut maius in terram defodi, & piaculum hostia cædi oportebat: vbi illud signum defossum esset, eò Magistratum Romanum descendere fas non erat. Qui verò sese deuouere volebat, ni moreretur, neque suum, neque publicum diuinum purè facere poterat. Addit deinde: Ei, qui sese deuoueret, Vulcanò arma, siue cui alij Diuo vouere vellet, siue hostia, siue quò alio vellet, ius esse: Telo, super quod itans Consul precatus sit, hostem potiri fas non esse: & potiat, Marti sua uetustioribus piaculum fieri oportere. Qua verò ratione, quibus cæremoniis, & qua verborum forma, sese deuouerent, idem paulò antè, de Decio Consule loquens, ostendit, cum ita scribit: In hac trepidatione Decius Consul M. Valerium magna voce iaculat: Deorū, inquit, ope Valeri opus est, agedum Pontifex publicus populi, Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuoueam. Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem, sic dicere: Iane, Iuppiter, Mars Pater, Quirine, Bellona, Lares, Diui Nouensiles, dii Indigetes, diui, quorum est potestas nostrorum, hostiūque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feròque, vti populo Romano Quiritium victoriāque prospeteris, hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, mortèque afficiatis. Sicut verbis nuncupauit, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones, auxiliāque hostium mecum Diis manibus, Tellurique deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, maturèque collegæ se deuotum pro exercitu nunciaret, ipse incinctus cinctu Gabiao, armatus in equum insiluit, ac se in medios immisit. Hactenus Lilius. Extat etiam apud Macrobiū formula deuotionis vrbium, & exercituum hostilium, quam paulò post recitabimus. Cæterum de conflictu nihil hoc loco dicam, extans eius exempla plurima, & varia hinc inde apud historicos, Liliū, Cæsarem, Polybium, Plutarchum: item apud Frontinū in libris de Stratagematis, vnde ea peti possunt. Hoc tamen notandum esse duxi, Romanos, cum classico dato pugnam inirent, primo occurso ad ardorem excitandum, ardentissimo clamore concurrere, & signa inferre consueuisse: qui clamor si consona voce editus, neque impar, varius vel dissonus foret, haud dubiè satis animorum ad certamen esse, & futuram victoriā spondebat: nāmque is erat index voluntatis & animi cuiusque. Si verò excitator, crebriórque ab hoste sublatus esset, quò euentus prælij casurus foret, indicium haud dubium præbebat: in qua quidem re ad ardorem animi excitandum, non solum acies, sed ipsa quoque signa militaria inferebant. Neque enim parui momenti fuit prima illa vis & congressio militaris, cum alacres & fiducia pleni, ardenti clamore simul in hostes ibant, & signa inferebant, intolerabili clamore, animorum vno impetu consentiente, ac virtute: quæ res magnarum victoriarum plerumque causam dedit. Sed de his iam satis. Huc conferenda sunt exempla pugnarum, quæ passim in historicis occurrunt, & stratagematum, de quibus diligentissimè scripsit Frontinus.

De oppugnationibus vrbium, & iis quæ ad oppugnationes requiruntur. CAP. XVI.

Diximus de iis, quæ necessaria fuerunt, si in locis patentibus ad manus veniretur, iam de expugnatione locorum clausorum & munitorum agemus. Qua quidem in parte omnium maximè de instrumentis & machinis bellicis, quarum in oppugnationibus vsus fuit, dicendum erit. Locus clausus expugnatur ex itinere primo impetu, aut longiore oppugnatione capitur. Illius exempla multa sunt passim. Vnum adferam, quod est apud Cæsarem de expugnatione Gomphorum libro 3. belli ciuili. Gomphenfes, inquit, venienti Cæsari portas præcluserunt. Cæsar itaque castris munitis scalas, musculòsque (quibus fossæ aggere completæ solitum iter efficerent) ambulatoriis turribus, ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit: quibus rebus effectis cohortatus milites, docuit quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, portiri oppido pleno, atque opulento, simul reliquis ciuitatibus, huius vrbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius quàm auxilia còcurrerent. Itaque vsus singulari militum studio, eodem, quo venerat die post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante Solis occasum expugnauit. Hactenus Cæsar. Quòd si propter fossarum latitudinem, murorūque altitudinem, & munitionē repètinò impetu vrbis expugnari non posset, vineis actis, aggere iacto, turribus constitutis oppugnabatur. Cuius rei exempla etiam multa passim apud scriptores vete-

res extant. Nos hic vocabula quaedam militarium instrumentorum & operum pertinentium & ad munitiones castrorum, & ad oppugnationes oppidorum exponemus. Castra communiebant aggere, vallo, loriceis, cippis, liliis, & stimulis. Ad oppugnationes requirebantur turres ambulatoria, testudines, muscoli, vinea, plurei, & cuniculi.

Agger, inquit Vegetius lib. 4. ex terra lignisque extollitur contra murum, de quo tela iactantur. Franciscus Hotomanus annotationibus in Caesarem, Aggeris nomen, inquit, tripliciter ab antiquis usurpari video: primum pro mole ad moenia oppidorum, deinde pro munitione castrorum, postremo pro materia, qua moles, munitione extruitur. Molem intelligimus tumulum ex lignis & glebis, ac cespitibus extractum, ut in vitiis, aut castrorum muros vel militibus, vel turribus mobilibus ascensus praebeatur. Caesar lib. 2. belli civilis, Lucanus lib. 3. ex quibus intelligitur, trabes à lateribus adhiberi solitas, quae latera firmarent, ne terra diffugeret interiori autem partem viminibus, virgultis & terra repleri, atque infarciri solitam. Tanta autem aggeris interdum altitudo erat, ut prope moenia adaequaret, ut apud Caesarem lib. 2. belli Gallici, Liu. libro 5. & alibi. Et ad hanc molem extruendam non modo fabri, verum etiam milites his ferramentis instructi erant: bidentibus, ligonibus, rastris, aluceis, cophinis, qualis, ut Vegetius scribit libro 1. & 3. Reliquarum duarum significationum, quod sumitur pro muro & munitione castrorum, item pro ipsa aggeris materia, quae triplex erat, trabium, quae latera firmabant, frondium, & cespitum, multa extant apud Caesarem testimonia, quae non opus est adducere.

Vallus siue vallum dicebatur stipes ramosus in aggeris summa parte desigi solitus, ad aggerem confirmandum, & loriceas extruendas. Hunc vallum legionarij milites vna cum armis in itinere ferebant, uti supra ex Cicerone audiuimus, & alij etiam auctores attestantur. Nonnunquam accipitur pro superiore parte aggeris ex illis vallis, id est, sudibus & stipitibus, ac viminibus interiectis constante. Valli Romani elegans descriptio extat apud Polybium libro 17. vbi id cum vallo Graeco confert, & quidnam inter ea sit discriminis, ostendit. Vallum, inquit, apud Romanos, duos, tresve, aut ad summum quatuor habet surculos, ex quo accidit, ut perfacilis eius sit gestatio. Itaque vnus tria, atque etiam quatuor simul fert. Et paulo post, cum de Graecorum vallo, eiusque vsu dixisset, subiicit: Apud Romanos dissimillima est ratio. Primum enim ita valla inter se circumplicunt, ut neque facile quorum ramorum in terra compactorum sint virgulta, neque quorum virgultorum sint rami, agnoscas. Praeterea difficile est, si quis euellere conetur, manum adiuuere: quoniam densissime inter se contexta & conferta sunt. Eo accidit, quod virgulta ita accuratè inflexa, & intertexta sunt, ut reuelli ab eo, qui prehenderit, facile non possint: primum quia eminentiae & surculi omnes suam & propriam in terra firmitudinem obtinent. Deinde cum vnum è virgultis trahitur, necesse est propter mutuam contexturam magnam simul propaginem educi, neque verò fieri potest, ut duo, tresve vnum, idemque vallum prehendere possint. Quod si quis vnum aut alterum commoueat, ac reuellat, exiguum tamen interuallum patefiet. Ita Polybius.

Loriceae dicebantur eminentiae illae aggeris, siue etiam murorum, quae pectus defendebant. Fiebant autem plerumque ex cratibus & viminibus, interdum ex pluteis, id est, crassis afferibus & tabulis.

Cerui erant stipites, cornicula eminentia habentes, quibus ad commissuras pluteorum atque aggeris utebantur, ad impediendum ascensum.

Lilia stipites erant seminis crassitudine, à summo praecuti, ad similitudinem floris eiusdem nominis, non aperti, sed adhuc compressi: & tegebantur viminibus ac virgultis.

Cippi erant stipites triplices, aut quadriplices, delibratis & praecutis cacuminibus, ab infimo reuincti longurio transfuersario, ne auelli possent. Haec omnia ad munitionem & defensionem castrorum patabantur à Romanis.

Iam ea quae ad oppugnationem requirebantur explicabimus. Turris mobilis, siue (ut Vegetius appellat) ambulatoria, erat machina, instar aedificij ex trabibus & tabulis, interdum decem contignationibus extracta, intus erat aries, quem suspensum milites in hostium murum impellebant: ex superiore parte pons demittebatur in eundem murum, & scalae confestim iniiciebantur. Tota autem machinatio subiectis rotis, à militibus circiter quinquaginta introfus promouebatur, cum musculus aut vinea praecederet, sub quibus fossores rastris & ligonibus viam muniebant: aggeremque, de quo diximus, solidabant, ut moenibus turris propinquari posset. Haec Hotomanus. In eandem sententiam scribit:

A scribit: Vegetius libro quarto. Eius ædificandæ rationem tradit Victruius libro decimo. De illius forma locus insignis est apud Cæsarem libro secundo belli Gallici. Altitudo eius tanta fuit, vt plerunque denûm tabulorum esset, velut apud Cæsarem libro octauo belli Gallici & de bello Alexandrino, apud Iosephum libro sexto, capite octauo belli Iudaici. De pontibus, quos iniungi solere diximus, insignis extat locus apud Hircium libro octauo belli Gallici: Turres, inquit, crebras excitari in altitudinem trium tabulorum, pontibus traiectis, constrastque coniungi: quorum frontes viminea lorica munirentur. Multa etiam in eandem sententiam scribit Procopius libro primo Gott. & libro 2.

B Testudo tabulatum erat ex trabibus, pluteisque factum, coriisque ac ciliciis contentum, aduersus flammam & incurrentia saxa, sub qua latebant milites, qui viam turribus, aut vineis muniebant, saxa de via remouebant, solum æquabant, ac muros tentabatur. Victruius lib. 10. & Cæsar multis locis. Interdum etiam testudo significat cratem scutorum continuatam, qua sublatis supra capita scutis protecti pedites sagittarum aut faxorum nubem vitabant.

Musculos Vegetius libro quarto interpretatur machinas, quibus testis milites apponatis lapidibus, lignis, & terra fossas complebant, vt turri ambulatoriæ viam munirent. At Cæsar Musculorum testis vsum tribuit, non vie ægere supportato muniendæ, sed muri subruendi, lapidesque vectibus subducendi, qui etiam interdum subiectis rotulis impellebantur, cuiusmodi musculi descriptio extat apud Cæsarem lib. 2. Belli ciuilis.

C Vineas Vegetius lib. 4. ait esse machinationem tabulatis, cratibusque constratam, quæ subiectis rotulis impellitur, cuius testis muniti obsidentes, murorum fundamenta subruunt. Has Franciscus Hotomanus opinatur inde dictas, quod, vt plerisque locis vineæ sepibus vimineis, ita hæc testis vimineis muniri soleant. Vsum vinearum Lucanus libro 3. his describit versibus:

*Tunc ad aperta leui procedit vinea terra,
Sub cuius pluteis, & testis fronte latentes
Moliri nunc ima parant, & vertere ferro
Mœnia, nunc aries suspenso fortior ictu
Incussus densi compagem soluere muri
Teniat, & impositis vnum subducere saxis.*

D Alium præterea, inquit Hotomanus, vsum vinearum esse video, vt cum plures ordine impellerentur, milites post eas occulti sequerentur, veluti libro 7. belli Gallici. Hinc sub vitæ præliari dicebantur milites, cum sub vinea militari pugnant. Festus.

E Pluteos, inquit Vegetius libro 4. esse machinas mobiles, & ambulatorias, ex tabulis, vimine & corio constratas, trinisque rotulis adigi solitas ad muros, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponantur, ita vt in quamcunque partem quis velit, more carpentorum admoueri possint. Quos, inquit, obsidentes applicant muris, corumque munitione protecti, sagittis, siue fundis, vel missilibus defensores omnes de propugnaculis oppidi exturbant, vt scalis ascendendi facilius præstetur occasio. Plutei etiam crebro vsurpantur pro tabulis, siue asseribus, cuius significationis exempla occurrunt passim.

F Cuniculus est meatus subterraneus suffossus. Festus. Cuniculum, id est, foramen sub terra occultum, aut ab animali, quod simile est lepore, appellatur, quod subterfossa terra latere est solitum: aut à cuneorum similitudine, qui omnem materiam intrant findentes. Cuniculorum agendorum rationem qui primus inuenit, Vegetius lib. 4. his verbis docet: Cum Rhodiorum, inquit, ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur: mechanici ingenio inuentum est tale remedium. Per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum, ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinsecus, & quum rotis suis mola impulsisset tanto pondere solo cedente subsedit, vt nec iungi muris, ac moueri vterius potuerit: ita ciuitas liberata est, deiectaque machina.

*De machinis bellicis ad oppugnationem urbium necessariis, &
Romanis vsitatis, Balista, Ariete, Scorpione.*

FVERVNT autem & machinæ quædam bellicæ, quibus ad oppugnationem urbium **A**
 vsi fuerunt, veluti Balista, Ariès, Scorpìus, siue onager, de quibus etiam nonnihil di-
 cendum nobis est.

Vegetius lib. 4. inter alia tormentorum genera balistam primò enumerat: eamque fu-
 nibus, nefuis, chordisque ita tendi ait, vt quantò maiora brachiola haberet, hoc est,
 quantò maior esset, tantò spicula longiùs miseret. Deinde Onagram, quo lapides di-
 rigebantur. Postremò scorpiones, idè sic dictos, quòd paruis, subtrilibusque spiculis
 mortem inferrent. Balista, sicut & Arietis, & Scorpìj descriptiones extant apud Marcel-
 linum, quas operæ precium est huc referre. Ita verò is libro 23. Balistæ forma hæc est.
 Ferrum inter axiculos duos firmum compaginatur, & vastum in modum regulæ mai-
 oris extentum: cuius ex volumine teretis quod in medio ars polita componit, quadratus **B**
 eminet stylus extensius recto canalis angustî meatu cauatus, & hac multiplici chorda
 neruorum tortilium illigatus: seq; cochleæ duæ lignæ coniunguntur aptissimè, quarum
 prope vnam adhsit artifex contemplabilis, & subtiliter adponit in temonis cauamine
 lagittam ligneam spiculo maiore conglutinatam: hocque factò hinc inde validi iuvenes
 versant agiliter rotabilem flexum. Quum ad extremitatem neruorum acumen venerit
 summum, percita interno pulsu à balista ex oculis euolat, interdum nimio ardore scin-
 tillans: & euenit sæpiùs, vt antequàm telum cernatur, dolor lethale vulnus agnoscat.

Scorpionis autem, quem appellant nunc onagram, huiusmodi forma est: Dolantur a-
 xes duò quernèi vel ilicei, curuanturque mediocriter, vt prominere videantur in gib-
 bas: hique in modum ferratoris machinæ connectuntur, ex vtroque latere patentius **C**
 perforati, quos inter per cauernas funes colligantur robusti, compagem, ne dissiliat,
 continentes. Ab hac medietate restium ligneus stylus exurgens obliquus, & in mo-
 dum iugalis temonis erectus, ita neruorum modulis implicatur, vt alius tolli possit &
 inclinari, summatique eius vnci ferrei copulantur, è quibus pendet stupea vel ferrea
 funda: cui ligno fulcimentum prosternitur ingens cilicium paleis confertum minutis,
 validis nexibus illigatum, & locatum super congestos cespites vel latericios aggeres. Nã
 muro saxeo huiusmodi moles imposita dissecat quicquid inuenerit, subter, concussionè
 violenta, non pondere. Quum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo
 fundæ imposito, quater à alitricibus iuvenes repagula, quibus incorporati sunt funes
 explicantes, retrofusum stylum penes vncium inclinant: itaque demùm sublimis adians **D**
 magister, claustrum quod totius operis continet vincula, referat malleo forti percus-
 sam. Vnde absolutus ictu volucris stylus, & mollitudine offensus cilicij, saxum contor-
 quet quicquid incurrerit, collisurum. Et tormentum quidem appellatur, quòd ex eo o-
 mnis explicatio torquetur: scorpìo autem, quoniam aculeum desuper habet erectus: cui
 etiam onagri vocabulum indidit etas nouella, ea re quòd asini feri, quum ventibus agi-
 rantur, ita eminentes lapides post terga calcitrando emittunt, vt perforèt pectora sequen-
 tium, aut perfractis ossibus capita ista displodant.

Hinc ad arietem veniemus. Eligitur abies vel ornus excelsa, cuius summitas duro fer-
 ro concluditur & prolixo, arietis efficiens prominulam speciem, quæ forma huic ma-
 chinamento vocabulum indidit: & sic suspensâ vtrinque transuersis asseribus & ferratis **E**
 quasi ex lance, vinculis trabis alterius continetur: eamque, quantùm mensuræ ratio pa-
 tatur multitudo retrò repellens, rursus ab obuia quæque, rumpenda protrudit ictibus va-
 lidissimis, instar adsurgentis & cadentis armati. Qua crebritate: velut reciproci fulminis
 impetu ædificiis scissis in rimas, concidunt structuræ laxatæ murorum. Hoc genere o-
 peris, si fuerit exerto vigore discussum, nudato vallo defensoribus, solutisque obsidiis ci-
 uitates munitissimæ recluduntur. Pro his arietum machinamentis iam crebritate despe-
 ctis conditur machina scriptoribus historicis nota, quam helepolin Græci cognominat:
 cuius opera diuturna Demetrius Antigoni filius Rhodo aliisque urbibus oppugnatis,
 Poliorceetes est appellatus. Ædificatur hæc autem hoc modo: Testudo compaginatur im-
 manis, axibus roborata longissimis, ferreisque clauis aptata, & contegitur coriis bubulis, **F**
 virgatumque recentî textura, atque limo asperguntur eius suprema, vt flammæos detra-
 cter & missiles casus. Conferuntur autem eius frontalibus trifulcæ cuspides præacutæ
 ponderibus ferreis graues, qualia nobis pictores ostendunt fulmina, vel fictores, vt qui-
 quid petierit, aculeis exercitis abrumpat. Hanc ita validam molem, rotis & funibus re-
 gens numerosis intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admouet concit-
 tis: & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit in-
 gentes.

A His addo etiam Malleolos & Falces murales. Malleoli, inquit Nonius, manipuli spartei, pice contexti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines iaciuntur, de quibus ita Marcellinus, Malleoli teli genus figurantur hac specie: sagitta est canna inter spiculum & arundinem multifido ferro coagmentata, quæ in muliebris coli formam, quo nentur lintea stamina, concauatur ventre subtiliter, & plurifariam patens, atque in aluco ipso igne cum aliquo suscipit alimento. Et sic emissa lentiùs arcu inualido (ictu enim rapidiore extinguitur) si hæserit vsquam tenaciter, cremat: aquisq; conuersa acriores excitat æstus incendiotorum, nec remedio vlllo quàm superiecto puluere consopitur.

De falcibus muralibus ita Vegetius libro 4. De materia & tabularis testudo contextitur: quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis, centonibusq; vestitur. Hæc intrinsicus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro: quod falx vocatur ab eo, quod incuruata est, vt de muro extrahat lapides. Meminit harum etiam Lilius libro 38. Cæsar, Orosius, & alij.

Murices alio nomine triboli, siue tribuli dicti, machinulæ ferreæ tetragonæ erant, aculeis extantibus infestæ, quæ spargi solebant aduersus eruptiones hostiles.

*De euocatione Deorum tutelarum, & deuotione
urbium atque exercituum hostilium.*

CA P. XVIII.

C I AM verò & hoc silentio non est prætereundum, quod Macrobius libr. 3. Saturnal. cap. 9. notat, cum omnes vrbes in alicuius Dei essent tutela, morem Romanorum arcanum, & multis ignotum fuisse, vt cum obsiderent urbem hostium, eamq; iam capi posse considerent, certo carmine euocarent tutelares Deos: quod aut aliter urbem capi posse non crederent: aut etiam si posset, nefas existimarët, Deos habere captiuos. Vnde & ipsi Romani tum Deum, in cuius tutela vrbs Roma est, tum ipsius vrbs Latinum nomen ignotum esse voluerint, caverintque ne quod ipsi sæpe aduersus vrbes hostium fecisse se noverant, idem ipsi quoque hostili euocatione paterentur, si tutelæ suæ nomen diulgaretur. Euocatis Diis tum ipsam etiam urbem, & exercitum hostilem deuouebant. Carmen autem, quo Dij euocabantur, cum oppugnatione ciuitas cingeretur, ei vsinodi ex 5. libro rerum recõditarum Sammonici Sereni Macrobius recitat lib. 3. Saturnal. cap. 9. Si Deus, si Dea es, cui populus, ciuitatq; Carthaginensis est in tutela, teque maximè ille, qui vrbs huius, populiq; tutelam recepisti, precor, vniùsque, veniamq; à vobis peto, vt vos populum, ciuitatèq; Carthaginensium deseratis, loca, templa, sacra, urbemque eorum relinquatis, absque his abeat: ei que populo, ciuitatèq; metum, formidinem, obliuionem iniiciatis, proditèque Romam ad me, meòsque veniatis: nostratque vobis loca, templa, sacra, vrbs acceptior, probatiòrque sit: mihi quoque, populòque Romano, militibusque meis præpositi sitis, vt sciamus, intelligamusque. Si ita feceritis, voueo vobis templa, ludòsque facturum. In eadem verba hostias fieri oportet, auctoritatèq; videri extorum, vt ea promittant futura. Vrbes verò, exercitùsque sic deuouentur, iam euocatis numinibus. Dis pater, siue Iouis manes, siue quo alio nomine fas est nominare, vt omnes illam urbem Carthaginem, exercitumque quem ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore complectis: quique aduersus legiones exercitumque nostrum arma, telatque fecerit, vt vos eos exercitus, eos hostes, eòsque homines, vrbes, agròsque eorum, & qui in his locis, regionibusque, agris, vrbibusque habitant, abducatis, lumine supero priuetis: exercitumque hostium, vrbes, agròsque eorum quos me sentio dicere, vt vos eas vrbes, agròsque, capita, atatèq; eorum deuotas, consecratasque habeatis, illis legibus, quibus quandoque sunt maximè hostes deuoti: eòsque ego vicarios pro me fide, Magistratūque meo, & populo Romano, exercitibus, legionibusque nostris deuoueo: vt me, meamque fidem, imperiumque, legiones, exercitumque nostrum, qui in his rebus gerendis sunt bene saluos sinatis esse. Si hæc ita faxitis, vt ego sciam sentiam, intelligamque: tum quis, quis vorum hoc faxit, restè factum esto, ouibus attis tribus, tellus mater, teque Iupiter obtestor. Cum tellurem dicit, manibus terram tangit: cum Iouem dicit, manus ad cælum tollit: cum votum recipere dicit, manibus pectus tangit. Hactenus ex Sæmonico Sereno Macrobius, & addit in antiquitatibus se hæc oppida inuenisse deuota, Stonios, Fregellos, Gabios, Veios, Fidenas. Præterea Carthaginè, & Corinthū. Sed & multos exercitus, oppidatq; hostiū, Gallorū, Hispanorum, Astorum, Maurorum, aliarumque gentiū, quas præci

loquantur annales. Atque de oppugnationibus hætenus.

A

De pralio nauali. CAP. XIX.

SEQUITUR iam de prælio nauali, de quo antequàm dicere incipiamus, sciendum est, Romanos cum in omni reliqua militia clari essent, mari tamen sese non commisisse ante primum bellum Punicum. Tum enim primum, cum Carthaginenses plurimum mari pollerent, coacti & ipsi sunt classem comparare, & naualis belli periculum facere. Ne autem omninò navigationis & rerum maritimarum expertes essent, prouidentia & cura Consulum factum est, vt milites paulatim ad remigiùm intereà, dum tota classis pararetur, exercerentur per hunc, vti Polybius libro 1. docet modum. Subsellis in arena per ordinem positis, remiges infidentes ad vocem præcipientis, qui in medio eorum erat, omnes vnà protendere brachia, ac reducere, remosque per arenam mouere pariter docebantur: ad illius vocem simul omnes incipiebant, simul desinebant, per hunc modum nauigandi artem edocti, & perfectis intereà nauibus mare ingressi, post paucos dies verum in vndis periculum fecerunt. Hætenus Polybius. Hæc igitur prima rudimenta Romanorum, quod ad naualia prælia, fuerunt. Is cui imperium in copias nauales mandatum erat, Præfectus classis dicebatur. Interdum etiam Duumuiroi nauales creabantur, de quibus diximus libro harum Antiquitatum 7. cap. 40.

Singulæ item naues suos præfectos habebant, de quibus non est necesse multa verba facere. Cæterum potissima pars huius tractationis consistit in explicatione nauium, earumque partium, & generum, quibus cognitis, reliqua facillè intelligi, nullo etiam docente, possunt. Quare de nauibus, quantum quidem huc pertinere arbitramur, dicemus.

De classe & nauibus, earumque partibus & generibus.

CAP. XX.

VNIERSVS nauium apparatus classis dicebatur, *ἡ τοῦ πλοῦ κατασκευή*, hoc est, à lignis vt docent Grammatici.

Nauis autem à Græco *ναῦς*, quod suo significat, vel à Latino *No*, quod est nato, vel à à nauo, quòd rectorem nauium nauis exposcat, hoc est, strenuum & celerem, nomen habet. Nauium partes plurimæ sunt, quas, prout nobis occurrent, hæc recitabimus.

D

Carina est pars nauis infima à facili cursu, quasi currina vocata, Sallustius alueum vocat. Quidam totius nauis compagem carinam esse opinantur. Hæc primum, sicut & statumina, ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium viminibus contextum, coriis intertegebatur. Capitur etiam carina interdum pro infima trabe, qua nauis fundatur, vt est illud Ouidij:

Dum mea puppis erat valida fundata carina.

Statumina quæ & stamina, & costæ dicuntur, ligna sunt arrectaria in interiore aluo, quæ latera nauis suppingunt.

Pergula est ex cursu per totam nauem apertus locus ad nauis latera. Festus Ageam vocat, quòd in ea quæque res maximè agi soleat, quo vocabulo vsus est Ennius:

Multa foro ponent, ageamque longa repletur.

Nonnulli ageam eam viam dictam putant, per quam ad remiges hortator accedit.

Prora est nauis pars anterior, sic dicta quasi *πρωίον*, quod reliquam nauis partem præcedat. Hinc qui præest, proreta, Græcè *πρωρετής* appellatur.

Rostra, pars nauis primore in prora exprorectior, & cunei in modum acutior, nomen habet à rostris auium, ad quorum similitudinem fiebant, vnde rostrata nauis, & rostrata corona, de qua infra: De rostris loco fori Romani, supra diximus.

Puppis nauis pars est posterior, & est locus in naui honestior, quòd ibi sedeat gubernator clauo regens nauigium.

Acroteria, siue plutei nauales, tigna ad ornatum proræ, puppisque prominentia.

F

Tutela nauis, signum dicebatur, in prora, vnde nauis nomen accipiebat.

Oculus, locus erat, cui nauis nomen inscribatur.

Fori spacia sunt in nauibus apertiora, alij latera concaua interpretantur, à ferendo onera dicta. Virgilius:

Inplessimque foros flammis. ---

Seruius Honoratus nauium tabulata exponit, ab eo, quòd incessus ferant. Idem tamen

men

men alio loco spatia esse ait in nauibus aperta, vel ut in gladiatorii ludis.

Stega nauis est profcenium, id est, tabulatum, super quod nauæ ambulant. Alij locum nauis contextum, & perinde etiam tugurium.

Pons significat hoc loco scalas nauales, quibus excipiuntur, aut in terram exponuntur vectores.

Transstra sunt tabulæ, in quibus remiges sedent, dicta, ut ab aliquibus traditur, quod in transversum disposita sint, vulgò banchi dicuntur à nauitis, & trasti: Poëta etiam iuga vocant. Festus tabulas nauium transstra appellari putat.

Columbaria in summis nauium lateribus loca concaua esse Grammatici quidam scribunt, quod sint similia columbarum latibulis, in quibus nidificant. Victruius libro 10. cum organa ad aquam hauriendam describit, columbaria vocat caua seu foramina, per quæ aqua concepta in tympano educitur. Lilius Gregorius Gyraldus putat, nauiculam esse, clausam vndique & obtectam, multis pertusam foraminibus, quæ viuos pisces feruare piscatores consueverint. Hadrianus Iunius ex Isidoro scribit, Columbaria esse foramina in nauis lateribus, per quæ remi promicent, similia latibulis columbarum.

Scalmus est lignum teres, cui alligantur pensiles remi loro, quod struppum vocat Isidorus, stropham Victruius. Hinc interscalmium locus vacuus & intermedius inter scalmos remigum.

Sentina est pars inferior nauis, vbi sordes defluunt, atque ideò, quod ibi teter odor sentiat, sunt qui dictam arbitrentur. Valerius Maximus libro secundo de Disciplina militari, pro ipsis sordibus accepisse videtur, cum ait: Hac turpi & erubescenda sentina vacuefactus exercitus noster. Per translationem etiam pro malorum consortio sumitur. Hanc quidam Cumbam vocant, sed hæc vox denotat locum nauis imum, quod scilicet aquis incumbat.

Antlia, machina haustoria, quæ est sentina attrahitur, exinaniturque nautea, sic appellabantur sordes putidæ, quæ in sentina erant.

Corbis signum quoddam nauium erat, vnde corbitæ naues dicuntur oneratiæ, quod in malo earum summo pro signo corbes solerent suspendi, Festus. Sicut illæ naues, quæ bello paratæ erant, galeam insignem habebant: quæ verò ad celeritatem, Mercurij perasum: pacificatoriæ caduceum.

Malus est arbor nauis, quæ erecta vela sustinet, sic dicta, quod instar mali habet in summitate, vel quod quasi quibusdam malis ligneis cingitur.

Mala lignea dicuntur orbiculi volubiles, qui malum circulo ambiunt, ut eorum volubili agitatione vela facilius vel pandantur, vel demittantur.

Partes mali sunt calx, sic appellatur pars infima: Carchesium, suprema pars, siue foramen, per quod in summo malo funes trahuntur, ut vult Nonius. Antenna, lignum transversum in malo, quod velum sustinet, quasi transversa pertica, sic dicta, quod sit ante amnem: alij ab am, id est, circum, & tendo, deducunt. Antenna vtrinque extremitates habebat, quæ dicebantur cornua, item ceruchi. Eratosthenes in Architectonico partes mali dixit esse has, Pterne, thoracium, elacate, carchesium, antennam, icrion: quo nomine quidam singularem partem mali, alij ipsam antennam significari scribunt.

Instrumenta & armamenta nauium hæc sunt.

Remi sunt perticæ, seu conti, quæ veluti in palmam desinunt, vnde fit, ut interdum à Poëtis palma & palmule vocentur, quibus naues & rates impelluntur, & aguntur. Dicuntur remi, vel *ῥοῦν τῶν πῆλων*, vel à remouendis & decutiendis fluctibus. Iidem tonse nonnunquam appellantur, à tondendis & feriendis procellis. Festus tamen, quod ferro tondentur, dictas putat, idque Ennij auctoritate comprobatur. Sunt qui remorum palmulas tonfas esse existimant. Dicuntur & remitruces, à trudendo, ut plerique existimant. Hos quidam perticas interpretantur, & contos esse volunt ad trudendas & impellendas naues. Trudes aliqui volunt esse instrumenta, quibus saxo inherens nauigium, trudi vel reduci soleat. Contus, inquit Donatus est pertica oblonga, in capite ferrum habens, quæ nauæ vtuntur ad exploranda loca nauibus opportuna.

Palmula est extrema remi latitudo, manubrium remi, siue capulum, Enchiridion Græci appellant, mediam partem Vracon.

Clauus nauis est gubernaculum. Ennius:

Vt clauum rectum teneam, nauemque gubernem.

Inde per translationem pro administratione ponitur. Seruius Grammaticus clauum putat esse fustem gubernaculi, hoc est, lignum oblongum, quo flectit, ac reflectit gubernator nauim, anſa appellatur à Viſt. uuiro. Diſtinxit & Cicero inter clauum, & gubernaculum, cum pro Sextio ait, clauum tanti imperij tenere & gubernacula Reipublicæ tractare. Anſa ſumma pars clauī erat. Locus ubi gubernator reclinat, enclima dicebatur.

Tonſilla palus eſt dolatus in acumen, & cuspide præacutus, qui nauis religandæ cauſa in littore figitur, Feſtus. Iſidorus ait, Tonſillam ſignificare vncum ferreum vel lignum, ad quod in littore deſixum nauium funes illigantur.

Bolis, Lucillo Cataporates, eſt linea, cum maſſa plumbea, quæ de prora demitti ſolet in mare ad explorandum fundum, marisque altitudinem. Plauto linea dicitur.

Phalanges, qui & Phalange, & pūluini dicuntur, cylindri quidam lignei ſunt, qui veſtibus promouentur ad tranſducendas naues in portum, ſiue ad litus.

Anchora eſt dens ferreus ad ſiſtendas naues, ſic dicitur per *ἀνκυρα* quaſi *ἀγκύλη*, ab incurritate. Inter anchoras, inquit Pollux, vna eſt, quæ ſacra anchora dicitur, quam non niſi coacti nauæ expediunt neceſſitatis cauſa. Sunt qui eius quoque vocabulo, hoc eſt, *ἑσπέρη*, extremam nauis ſubſidium dictum exiſtiment.

Portiſculus, vt ſcribit *Ælius Stilo*, dicitur, qui in portu modum dat claſſi: id autem eſt malleus, cuius meminit Cato in diſſuſione de lege Agrali & veſtigalibus Aſiæ: Caio Lucio Prætoſe remiges ſcripti ciues Romani ſub portiſculum, ſub flagrum conſcripti vniſere paſſim. Portiſculus ab aliquibus dicitur etiam interdum perticam ſignificare, interdum remigantium hortatorem: Erat enim pertica quædam in nauī, quam hortator remigum tenebat, quam ſi incuteret, remiges non deſinebant: ſi deponeret, conqueſcebant à labore. Hanc Plautus caſteriam nominat in Aſinaria. Nonius tamen Marcellus caſteriam locum eſſe, inquit, ubi cum nauigatio quiete ſcit, remi & gubernacula reponuntur.

Huc pertinent & inſtrumenta illa, quibus in bellis duntaxat naualibus utebantur, qualia ſunt, harpagones, manus ferrea, cataraçtæ, corui, falces.

Harpago dicebatur pertica ferro adunco præpilata, qua nauis tenebatur.

Manus ferrea, harpago ferrea erat, pluribus vncis diuiſa, qua naues in conſictu nauali colligabantur.

Cataraçta videtur ab Appiano accipi pro ponte, qui in pugna nauali in hoſtium naues iniicitur, dum pugna conſeritur, & aſcenſum eis præbet.

Corui, Græcè *κλέρις*, munimenta quædam nauium erant, à Romanis excogitata, quorum elegans deſcriptio extat apud Polybium libro primo huc referenda: Cum, inquit Polybius Romanorum naues tardæ nimis, & ad celeritatem parum commodæ eſſent, ſingulis quibuſque munimenta quædam aptabant, quæ poſteà Coruios appellauerunt: ea ſuit machina huiusmodi: lignea columna prioris inerat, longitudinis quatuor vlnarum, latitudinis palmorum trium, in eius apice rotam conſtituerant: huic præterea tabulæ in hærentes ſcalas conſciebant, quarum latitudo erat pedes quatuor, longitudo ſex vlnæ: foramen tabulati per longitudinem erat: Scalæ ab vtroque latere uſque ad genu munitæ: In ligni extremo ferrum erat inſtar mallei peracutum, præterea annulus fune alligatus, ita vt hæc machina machinis frumentariis ſimillima videretur. Igitur ſimul ac nauis hoſtium aduentabat, laxo fune ſcalæ demittebantur, ferrum pondere, ac vi ligni ſuper hoſtium nauium delapſum figebatur: ſi aduerſa prora erat, bini milites per ſcalas deſcendebant, duò primi præferentes ſcuta, reliqui latera ſcutis proteçti: ſi verò obliqua erat hoſtium nauis, in eam ex tota pariter nauī deſiliebatur. Haçtenus Polybius.

Falx dicebatur acutiſſimum ferum, curuatum ad ſimilitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatoribus funes (quibus antemna ſuſpeditur) repente præcidebat, collapſiſque velis liburnam pigriorem, ac inutilem reddebat. Vegetius. Aliæ erant falces murales, de quibus ſuprà.

Funium etiam in re nauica multus uſus eſt, hi dicuntur rudentes, à nimio ſcilicet ſtridore, & pro vario, quem præſtant uſu, varia ſortiti ſunt nomina, quorum quædam hæc recitabimus.

Eos funes quibus velum ſubducitur, meſurias vocant: & quibus ex vtraque parte prora malum conſtringitur, protonos.

Pes, nauicus funis eſt, quo velum tenditur. Quidam tamen extremum veli angulum eſſe opinantur. A pede propes dictus, funis quidam, quo pes veli alligatur.

Hypera funis est nauticus, à summo propendens, quo antennarum cornua traducuntur.

Sunt & pefinata funes, quibus anchoræ alligantur. Quidam Prymnesia arbitrati sunt. Festus tamen prymnesium vocat tonsillam, palum ipsum, de quo religatur naus, non funem.

Verum funis iste, qui nauim in alto; aut vado sistit, etiam funis anchorarius, anchorale, & retinaculum appellatur.

Camelus dicitur funis crassus, quo nauæ alligandis anchoris vtuntur.

Epitonus, lori vel vinculi genus est, quo antenna malo alligatur.

Protóni verò funes dicuntur, qui ex mali utraque parte à prora & à puppe extenduntur.

Connumerantur inter funes, & himonia, quæ ex loris conficiebantur ad aquas hauriendas.

Sunt & tropi, qui & tropoteres, & epicoteres, Latine struppi vocantur, vincula, quibus scalam remus alligatur. Vitruuius eos strophas videtur appellare.

Torus funis est è loris contortus, qui toro, id est, lecto subtendebatur.

Spiræ propriè sunt funium volubilitates, Seruius: siue vt Festus scribit, funis nauticus in orbem conuolutus:

Tranfenna, funis extensus.

Opiferæ, siue opiferi funes, quibus cornua antennæ dextra, sinistraque tenduntur.

Mitra funis, quo naus media vincitur.

Anquina funis, quo ad malum antenna constringitur.

Remulus funis est, quo religata naus maior minorem sequitur remis actam, vel quo deligata naus remi vice trahitur.

De velis iam dicendum.

Velum linteum quoddam est, ad nauium celeritatem repertum, quod quasi ala est nauis.

Quis velorum auctor fuerit, à plurimis traditur. Conficiebatur ex diuersa materia, ex lino, cannabe, scirpo, sparto, & corio. Triplici autem forma fieri consueere. Nam alia triangula, qua plurimum figura nunc vtimur: alia quadrata, vt in minoribus nauigiis, & amnicis fieri videmus: alia rotunda, qualia se conspexisse nauæ Lusitani affirmant apud Indos.

Quin & in eorum maioribus nauibus ad duodecim vela habere traduntur. Cæterum vela, vt libro decimo scribit Vitruuius, & ratio palàm facit, cum sunt per altitudinem mediam mali pendentia, non potest habere naus celere cursum: cum autem in summo cacumine antennæ subductæ sunt, dum vehementiori progrediuntur impetu, quod non proximè calcem mali, sed in summo longius, & ab eo progressa recipiunt in se vela ventum.

Igitur cum vela per medium sunt temperata minorè habent virtutem. Quæ autem in capite mali summo colloantur, discedentia longius à centro, non acriore, sed eodem flatu pressione cacuminis vehementius cogunt progredi nauem. Hactenus ille.

Idem & Annæus Seneca: Nulla enim, inquit, res æquè adiuuat cursum, quàm summa pars veli, illinc maximè naus virgetur: itaque quoties ventus increbuit, maiorque est, quàm expedit, antenna submittitur, minus habet virium flatus ex humili.

Vela tria facit Iulius Pollux, & eum secutus Isidorus, maius, quod acation appellant: quod à tergo est, epidromon: quod minimum, dolona. Acation, inquit Isidorus, velum maximum est in media naui constitutum. Epidromos secundè amplitudinis, sed ad puppim: Dolon minimum, & ad proram defixum.

Fst & artemon genus veli, quod Nicolaus Perottus antemona appellat: sic scribens: Antemon velum est, quod potest facilius obliquari, quo nauæ in summo tempestatis discrimine vtuntur, & hoc ad dirigendam potius nauem, quàm ad celeritatem facit. Lilius Gyraldus, Antemnon est minus illud velum, quod velis maioribus appendi solet, vnde & illi nomen.

Suppara quoque inter velorum genera reponuntur. Est autem supparum genus veli, vnum habens pedem, quo iuuari nauigia solent in navigatione, quoties vis venti languescit. Orthiax appendix est, quæ infimæ veli parti adicitur.

Nauium etiam ornamenta multa erant, quæ nequaquam hoc loco sunt silentio prætereunda.

Aplustria, ait Festus, nauium ornamenta, quæ quia erant amplius, quàm essent necessaria vsu, etiam amplustria dicebantur.

Segeftria erant pelles nauticæ, quas Græci *σέγιαι* vocant.

Ascoma pellis, quæ scalmo adhiberi solebat.

Sunt & nauium ornamenta aulæ, tapetes, peristromata, peritasmata, & eius generis cætera, quæ ad alia quoque referuntur.

Catastroma superius est nauis tegumentum, seu pauimentum, è quo propugnatores pugnare solebant.

Corymbis etiam naues ornatas legimus. Corymbos Suidas interpretatur ramorum summitates & partes extremas: alij corymba vocant acrostolia nauium, vel coryphas, id est, vertices, quæ addi & adimi possunt. Sunt qui corymbos nauium hederaceas coronas interpretentur, quæ nauibus adhiberi solerent, cum vela portum tenerent. Vnde illud Poëtæ:

--- *Et nauis lati impôsùre coronas, vel cum ex nauali pugna victoria parta esset. Sed de partibus, instrumentis, & ornamentis nauium hæctenus, sequitur, vt genera nauigiorum videamus.*

Nauium multa esse genera, varia illa nomina, quæ eis passim tribuuntur, indicat, quæ sumuntur vel ab iis officiis, in quibus exercentur, vt speculatoriæ, piscatoriæ, mercatoriæ, & quæ apud Plautum geraria vocata est: vel à locis, vbi vel ædificatæ, vel inuentæ, vel in vsu frequentius habite sunt, nomina sunt sortitæ, vt Ægyptiæ, Liburnicæ, Naucraticæ, Salaminicæ, Tudertinæ, Rhodiæ, &c. vel ab artificibus, vt Argo, Phereclea, Nicomedis, Paralus, & aliæ: vel à Magistratibus, & ab iis qui præsunt, vocatæ sunt, vt Prætoria, quæ & Nauarchis dicitur, & Imperatoriæ: vel à remorum ordinibus, vt biremis, trimis, penteris, hexeres, hepteres, &c. non Græcis modò, sed & Latinis auctoribus, & in primis Liuio: vel à nauigationis cursu, vt dromones, cursoriæ, celetes & celetia: vel à rebus quæ in ipsis deuehùtur, vt hippagines, & hippagogæ, sitagogi, faccare, annotinæ, quæ & frumentariæ: vel à vasis, vel eorum forma, vt gaulus, cymba, corbita. Nonnullæ à pictura vel insigni nuncupatæ sunt, vt pistris, vel pristis, Centaurus, multipatriæ. Aliquæ à forma & specie, vt Cameræ, aulonæ, thalamegi, & quas hoc tempore Sádalos vocant. Aliæ ab animalibus, vt Crii, tragi, tauri. Aliæ à Diis ipsis præsidentibus, vt Iúdis, Apollinis, Tritoniæ, quæ insignia tamen putarim, vt etiam Crii & tragi: Aliæ ab eminentiori parte, vt rostratæ, Coronides, turritæ: Aliæ à numero, vt Centenariæ, myriaphori, myriagogi: Aliæ ab instrumentis, quibus muniuntur, vt turritæ, delphinophori, falcata, & trocheiophora, qualis significatur à Dionysio Halicarnassæo libro 3.

Agellius libro 10. capite 25. aliquot nauium appellationes, quas se in veterum scriptis inuenisse ait, recenset. Sunt autem hæ: Gauli, corbitæ, caudicæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces, vel vt Græci dicunt, *κέλευες*, lembus, oxia, remunculi, actuariæ, quas Græci *ισοπέρας* vocant, vel *επακτιδίας*, profumia, vel geforetæ, vel orioles, cattæ, scaphæ, pontones, nustucia, mediæ, phaseli, parones, myoparones, lintres, capuli, camera, placidæ (sic legit Iustus Lipsius in Electis capite septimo) cidarum, rataricæ, catafscopium. Hæctenus Agellius.

Gaulus, ait Festus, nauigij genus est penè rotundum.

Corbita est genus nauigij tardum & grande.

Caudicæ, siue caudicariæ, naues sunt ex caudicibus, id est, lignis crassioribus compactæ, quas Marcellus codicarias appellat. Varro lib. 3. de vita populi Romani, quòd antiqui plurcis tabulas coniunctas codices dicebant, à quo in Tiberi naues codicarias appellamus.

Longæ, naues sunt, quæ remis aguntur.

Hippagines, naues dicuntur, quæ equis aguntur, à Græco *ἵππος*, quod equum significat.

Cercuri nanes sunt Asiæ prægrandes.

Celoces naues sunt breues, sic dictæ à celeritate.

Lembus, nauicula breuis piscatoria.

Oxia etiam nauigia breuia sunt, à celeritate nomen habentia, nam *ὄξυς* Græcè velox dicitur.

Remunculi, fortasse mendosè ita dicuntur pro lemunculis, quæ sunt nauigia piscatoria apud Nonium.

Actuariæ nauiculæ celeres, quòd citò agi possint: nam & remis & velis simul utebantur, vt Isidorus ait.

Profumia, inquit Festus, nauigium paruum, & speculatorium.

Geforetæ fortasse sunt naues onerariæ, vel mercatoriæ, quæ à Plauto dicuntur gerariæ, à gerendis & deuehendis mercibus.

Orioles, vel oriolæ, nauiculæ sunt piscatoriæ. Nam oriæ naues piscatoriæ sunt apud Nonium.

Cattæ etiam nauigia dicuntur, qualia, incertum.

Scaphæ sunt nauiculæ, quæ maiores naues sequuntur.

Pontones genus nauigij Gallici, quorum mentio apud Cæsarem libro 3. de bello ciuili. Quidam naues interpretantur traiciendis amibus aptas.

Nustuciæ etiam nauium nomen apud Agellium, de quibus nihil præterea me legere memini.

Mediæ sunt naues à Mœdis inuentæ.

Phaselus nauigium est Campanum, Nonio. Alij nauem velocem & oblongam esse scribunt. Videtur ex Horatio & Virgilio phaselus non ab similibus fuisse lembo, aut oriæ, quippe qua circumuehi sua rura solebant ditiores, vt agitato facili eadem & fragili. Atrianus Iunius in Nomenclatore.

Parones, ait Festus, nauium genus, ad cuius similitudinem myoparo vocatur, Isidorus: Paro nauigium piratarum aptum, & ex his ita vocatum.

Myoparo est nauicula piratarum, Festus: Myoparo genus nauigij ex duobus dissimilibus formatum. Nam & mydion, & paron per se sunt. Sunt & myoparones maiores & minores.

Lintres naues fluminales, Nonio.

Capuli, naues sunt, à capuli forma, vel à capiendo sic denominatæ.

Camæræ naues sunt arctæ & exiles.

Placidæ nauiculæ admodum paræ, quibus mare non nisi placidum & à procellis quietum nauigari potest.

Cidarum, quale nauigium fuerit, incertum.

Rataria, naues de ratibus compositæ.

Catafscopium, nauis speculatoria.

Hactenus de nauium generibus, ex Grammaticis antiquis, quarundam icones ex vetustis monumentis expressæ videntur in libro clarissimi I. C. Lazari Bayssij, de re nauali, qui multa de hac materia collegit lectu dignissima. Plura etiam habet Lilius Gregorius Gyraldus in libro de Nauigijs, ex quibus ego hæc ferè desumpsi: qui prolixiorem omnium explicationem, eorum etiam, quæ nos omisimus, desiderant, eosdem, de quibus dixi, libros consulant, & diligenter legant suadeo.

De congressu vel conflictu nauali nihil dicam. Perantur eorum descriptiones ex Liiuo, Plutarcho, Polybio, Cæsare, & alijs. Atque de re nauali hactenus. Iam reliquæ, quæ ad militiam pertinent, sequamur.

De animaduersione in deuictos hostes.

C A P. XXI.

Quomodo bella indixerint Romani, qua ratione fœdera percusserint, qui Magistratus militares, qui militum ordines, quæ eorum arma, quomodo acies instructæ, vrbes oppugnatae, & naues apparatus fuerint, hactenus diximus: restat, vt etiam de animaduersione in deuictos hostes, & milites etiam minùs alacriter suum facientes officium, de strenuorum item militum, & ipsorum victorum præmijs quædam afferamus. Nam & hæc ad Romanam militiam pertinent, & ab eius explicatione nullo modo separari possunt. De animaduersione igitur in deuictos hostes hoc capite agemus.

Magnam clementiam Romanorum à Romulo vsque in deuictos hostes fuisse, præter alios Dionysius Halicarnassæus testatur, cum libro secundo scribit: Romulum Regem vetuisse puberes omnes in bello, captis vrbibus, necari, aut sub hasta venundari, nec agros eorum relinqui compascuos: sed in partem agri forte diuidendi colonos Romanos mitti voluisse, nonnullos verò admisisse in ius ciuitatis etiam. Hæc Dionysius. Quod tamen non semper & vbique est obseruatum. Legimus enim in Li-

uio & aliis plurimis, hostes deuictos non tantum parti agri nonnunquam multatos, A
 aut colonias eò deductas: verum etiam vrbes siue oppida eorum direpta, aut iuris
 Romani facta, interdum pro suo in urbem Romam merito, aliquo rursus iure dona-
 ta esse, vnde hæc diuisio ciuitatum Italiæ potissimum extitit, vt aliæ essent Coloniae,
 alia municipia, alia Præfecturæ, alia Fora, alia fœderatæ ciuitates, de quibus, quod ius
 singularum fuerit, & quomodo inter se distinctæ, capite proximè sequenti dicemus.

Integræ regiones deuictæ in Prouinciæ formam redigebantur, & à populo Roma-
 no, missis in eas Præsidibus gubernabantur. Quòd si ipsi hostes traditis armis deditionem
 facerent, sub iugum mittebantur, de quo more Dionysius libro tertio ita scri-
 bit: Est Romanis mos, quoties hostes traditis armis deditionem faciunt, duo tigna
 recta humi defigere, hisque tertium transuersum superimponere, & sub eo captiuos B
 transmittere, moxque demittere liberos. Hoc ipsi iugum vocant. Festus: Iugum, sub
 quo victi transibant, hoc modo fiebat: fixis duabus hastis super eas ligabatur tertia: sub
 iis victos discinctos transire cogebant. Et post: Sub iugum mitti dicuntur hostes victi,
 creptis omnibus armis, telisque, cum hastis defixis duabus in terra, tertiæque ad sum-
 mum earum deligata, ipsi eam iubentur subeuntes transire.

Qui verò sese non dederent, sed caperentur, ij vel alia afficiebantur pœna, vel sub
 corona veniant, de quo more Festus: Sub corona venire dicuntur, quia captiui cor-
 onati solent venire. Agellius lib. 7. capite 4. Antiquitùs municipia iure belli capta, coro-
 nis indutis veniant, & iccirco dicebantur sub coronis venire: quia corona signum
 erat captiuorum venalium.

Est autem & alia rationis huius opinio, cur dici solitum sit captiuos sub corona ve-
 nundari: quòd milites, custodiæ causa, captiuorum venalium greges circumstarent,
 eaque circumstatio militum Corona appellata sit. Sed iudicis magis verum esse, quod su-
 præ dixi, Cato quoque in libro, quem composuit de re militari, docet. Verba sunt hæc
 Catonis: Vt populus sua opera potius ob rein benè gestam coronatus supplicarum
 eat, quàm re malè gesta coronatus veneat. Hactenus Agellius. De ciuitatum Italiæ dif-
 ferentia siue diuisione, & iure, quæ ipsa ex belli iure nata sunt, item de Prouinciis di-
 cemus capitibus sequentibus.

*Quid sint Coloniae, Municipia, Præfecturæ, Fora, & quæ inter ea disse-
 rentia. Item quid sit Prouincia.*

C A P. XXII.

Coloniae oppida fuerunt, quòd populus Romanus ciues suos ad incoleandum deduxit. Colonia-
 rum duo genera fuerunt. Quædam enim ciuium Romanorum, quæ-
 dam Latinæ Coloniae erant. Coloniae Romanæ, siue ciuium Romanorum fuerunt,
 quæ donatæ sunt iure Quiritium, hoc est, quæ ius priuarum ciuium Romanorum ha-
 buerunt, quod consistebat in iure priuatæ libertatis, connubiorum, iure patrio, iure legiti-
 mii dominij, vt hæreditatis, mancipij, & nexus, vsucapionis, & reliquorum, item in
 iure testamentorum & tutelaram. Iura verò publica ciuitatis Romanæ non habe-
 bant. Quare qui eo adscripti Coloni erant, nomine quidam erant ciues Romani,
 re verò Coloni.

Latinæ Coloniae erant, quæ ius habebant Latij: siue Latinitatis, quod in eo consi-
 stebat, vt suffragiorum potestatem, Magistratu permittente, haberent: & si in Latina
 ciuitate, aut Latij iure donata, Magistratum gessissent, ciues Romani vt fierent. Vel-
 leius Paterculus libro 1. alia duo Colonia-
 rum genera constituit, vnum earum, quæ
 Senatus iussu deductæ sint, & de quibus iam diximus, quòd ipsæ fuerint, aut Romanæ
 aut Latinæ: alterum earum, quæ militares dicebantur, quæque iccirco deduci solebāt,
 vt veterani milites præliorum diuturnitate fessi præmium aliquod aliquando cape-
 rent suorum laborum.

Municipium oppidum erat iure ciuium Romanorum donatum. Festus: Municipium
 id genus hominum dicitur, qui, cum Romani venissent, neque ciues Romani essent,
 participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum vnà cum Romanis
 ciuibus, præterquam de suffragio ferendo, aut Magistratu capiendo, sicut fuerunt
 Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuuii, Tusculani, qui post aliquot annos
 ciues Romani effecti sunt.

A Alio modo, cum id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venit: vt Aricini, Carites, Anagnini, &c.

Municipiorum, sicut & Coloniarum, genera erant duo. Aliis enim ciuitas Romana cum suffragio, aliis sine suffragio communicata erat. Suffragium autem pro optimo iure ciuitatis veteres scriptores acceperunt: nempe, quia nec suffragium est sine tribu, & qui suffragij ius habet, ferè Magistratus etiam habet.

Primum municipium genus his verbis depinxit Agellius libro 16. cap. 13. cum dixit, Municipes esse ciues Romanos ex Municipiis, suo iure, & legibus suis videntes, muneris tantum cum populo Romano honorarij participes, à quo munere capeffendo appellatos videri, nullis aliis necessitatibus, neque vlla populi Romani lege astrictos, cum nunquam populus eorum fundus factus esset. Primos autem municipes sine suffragij iure Carites esse factos, concessumque illis, vt ciuitatis Romanæ honorem quidem caperent, sed negotiis tamen, atque honoribus vacarent, pro sacris bello Gallico receptis, custoditisque.

Hinc tabulas Carites appellatas versa vice, in quas Censores referri iuebant, quos notæ causæ suffragiis priuabant. Quibus ex verbis perspicuum est, hoc genus Municipiorum neque ius Quiritium habuisse, neque alias populi Romani leges obseruasse, caruisse etiam suffragio, & negotiis, atque oneribus ciuilibus vacasse, & muneris tantum honorarij cum populo Romano fuisse participes: hoc est, tantum honoris causa in ciuitatem Romanam venisse, & gradum aliquem dignitatis consecutos esse, vt & ciues Romani dicerentur, & in legione, tanquam ciues Romani, non in auxiliis, vt socij, militarent. Vnde etiam Festus: Municipes erant, qui ex aliis ciuitatibus Romam venissent, quibus non licebat Magistratum capere, sed tantum muneris partem. At Seruius Silius aiebat, initio fuisse, qui ea conditione ciues Romani fuissent, vt Rempublicam semper separatim à populo Romano haberent, Cumanos videlicet, Aceranos, Atellanos qui æquæ ciues Romani erant, & in legione mererent, sed dignitates non capiebant, & quæ sequuntur, paulò antè à nobis citata.

Alterum genus municipium fuit, quibus cum suffragij latrone ciuitas est data, quod intellexit idem Festus, cum ait: Altero modo municipium dicitur, cum id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venerunt, vt Aricini, & Anagnini. Sicuti igitur prioris generis municipibus, quibus suffragium non dabatur, suæ leges permittebantur: ita posterioris generis municipes, quia suffragio ornabantur, suis legibus spoliabantur, Romanis verò obstringebantur. Atque vt breuiter dicam, omnia iura hi habebant, quæ ciues Romani, domicilij iure excepto.

Quid inter Colonias & municipia intersit, quamuis ex iis, quæ dicta sunt, facile intelligatur, non tamen pigebit id ipsum etiam verbis Agellij lib. 16. c. 13. explicare: qui cum de Municipibus dixisset, eos esse ciues Romanos ex municipiis, suo iure & legibus videntes, &c. quæ verba nos paulò antè recitauimus, subiungit tandem: Sed Coloniarum alia necessitudo est. Non enim veniunt extrinsecus in ciuitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex ciuitate quasi propagatæ sunt, & iura institutæque omnia populi Romani, non sui arbitrij habent. Quæ tamen conditio, quum sit magis obnoxia, & minùs libera, potior tamen, & præstabilior existimatur, propter amplitudinem, maiestatemque populi Romani, cuius istæ Coloniae quasi effigies parua, simula. ræque esse videntur: & simul, quia obscura, obliteratæque sunt municipiorum iura, quibus vti iam per ignorantiam non queunt. Hactenus Agellius.

Inter omnes Italicas ciuitates Præfecturarum conditio fuit, ac fortuna, durissima. Sic enim à maioribus erat traditum, vt quæ ciuitates iniquæ, ingratae, erga populum Romanum fuissent, ac fidem datam semel, atque iterum sefellissent, vbi in potestatem, ditionemque essent adductæ, in Præfecturæ formulam referrentur. Formula verò Præfecturæ non longè à Prouinciæ formula videretur abfuisse. Vt enim quotannis in Prouincias Prætores Roma mitti soliti, sic in Præfecturas Præfecti, qui eas administrarent, ac ius dicerent, vnde illæ quoque insigne hoc Præfecturæ nomen hauserunt. De Præfecturis ita scribit Festus: Præfecturæ ex appellabantur in Italia, in quibus & ius dicebatur, & iudicia agebantur, & erat quædam earum Respublica. neque tamen Magistratus suos habebant. In quas legibus Præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent, quarum genera fuerunt duo: alterum, in quas solebant ire Præfecti, qui auctore viginti sex virum numero, populi suffragio (sic Iosephus Scaliger restituit) creati erant in hæc oppida, Capuam, Cumas, Casilinum, Vulturum, Liternum,

Puteolos, Acerras, Sueffulam, Atellam, Calatiam: alterum, in quas ibant, quos Prætor A
 urbanus quotannis in quæque loca miserat legibus, vt Fundos, Formias, Care, Venaf-
 rum, Allifas, Priuernum, Anagninam, Eruſinensem, Reate, Saturnian, Nursiam, Arpi-
 num, aliæque complura. Hactenus Festus, ex quibus manifestum fit, quænam Præfecturæ
 fuerint, & quod duo earum genera, quodque à Coloniis & Municipiis discernantur.
 Licuit tamen nonnunquam idem oppidum & Præfecturam, & municipium esse.
 Præfecturam quidem, quatenus eò Præfectus iurisdictionis causa mitteretur, nec in
 ea Magistratus ad ius dicendum crearentur: Municipium verò, quatenus iure ciuitatis,
 vel cum suffragio, vel sine suffragio vteretur. Quemadmodum etiam Coloniam in
 ciuitatem adscitam, & Coloniam dictam inuenimus, quia forma Reipublicæ Coloni-
 cæ vtebatur, & municipium, quia suffragij ius Romæ ferendi erat adepta. Vnde illa B
 profecta sunt in Antonium: Lautissimum oppidum, nunc municipium, honestissimum
 quondam colonorum Sueffam, fortissimorum militum sanguine repleuit.

Præter Colonias, Municipia, & Præfecturas erant etiam ciuitates fœderatæ, quas
 si quis volet describere, non poterit commodius, quàm si dicat, esse eas oppida, quæ
 neque Coloniæ, neque Municipia, neque Præfecturæ essent. Atque hæc ciuitates ali-
 quid ex fœdere populo Romano debebant, in cæteris liberæ erant, suamque Rempu-
 blicam, suas leges, & suos Magistratus habebant. Itaque Senatus, populique in iis op-
 pidis, vt in liberis ciuitatibus memoriam vsurpari videmus. Caruisse autem fœderata
 oppida omnia iure ciuitatis Romanæ, illud argumento est, quod multos ex fœderatis
 ciuitatibus nominatim ciuitate donatos legimus. Cæterum fœderatarum ciuitatum C
 aliquantò vberior, quàm aliorum oppidorum, numerus extitit. Siquidem omnia Ita-
 liæ oppida, præter Colonias, Municipia, & Præfecturas, in hunc numerum adscri-
 benda sunt.

Occurrunt etiam frequenter in veterum scriptis hæc duo vocabula, Forum & Con-
 ciliabulum, de quibus, vt rem breuiter expediam, hoc tenendum: Fora in Italia &
 Prouinciis loca fuisse, vbi Prætores conuentum iuris dicundi causa habuerint. Sic
 enim Nonius Marcellus: Fora loca fuerunt, in quibus ius dicebatur. Et Festus: Forum
 tertio modo intelligitur, cum is, qui Prouincia præest, forum agere dicitur, cum ci-
 uitates vocat, & de controuersis eorum cognoscit. Significat enim forum agere, con-
 uentum in Prouincia iuris dicundi causa habere: Forum indicare significat locum iur- D
 isdicundi, qui conuentus dicebatur designare.

Conciliabula erant loca nundinationis, quæ Prætores in Prouinciis indicare, Seruio
 teste, solebant. Dicebantur autem conciliabula, vt tradit Festus, quod eò in concilium
 veniretur. Sed & hæc ipsa loca nundinationis causa instituta, fora nuncupabantur, si
 Festo credimus, cuius hæc sunt verba: Forum sex modis intelligitur. Primò negotia-
 tionis locus, vt Forum Flaminium. Forum Iulium, ab eorum nominibus, qui ea fora
 constituenda curarunt, quod etiam locis priuatis, & in viis, & in agris fieri solet, &c.
 Atque de varia oppidorum Italiae differentia, eorumque iure hæctenus: de Prouinciis
 adhuc agendum.

Prouinciæ appellantur, inquit Festus, quod populus Romanus eas prouicit, id est, E
 ante vicit. Nomen Prouinciæ tribus modis accipitur, primùm pro regione, quam aut
 armis deuictam, aut quocunque modo in potestatem adductam, populus Romanus
 Magistratui suo administrandam subiecit: secundò, pro quacunque regione, in qua
 bellum Romanus Imperator administraret: tertio, pro quacunque publici muneris
 procuratione. Nos hic de prima significatione dicemus, qua Prouincia regio fuit, quæ
 tum vectigalia populo Romano pependerit, tum Magistratui populi Romani ex fœ-
 deris lege obtemperauit, exceptis ciuitatibus iis, quæ propter merita sua, aut immuni-
 tate, aut liberum donatæ, atque in amicorum formulas relatæ essent. Cum enim v-
 nius regionis populi ac ciuitates non eodem modo se aduersus populum Romanum
 gessissent omnes, propterea neque eodem omnes pacto tractatæ sunt, verùm pro suis F
 cuiusque meritis leges acceperunt. Quo factum est, vt aliæ ciuitates vectigales, aliæ
 immunes relictae, aliæ seruitute, aliæ libertate affectæ sint. Vectigales dictæ, quibus
 vectigal aliquod impositum est: immunes, quibus nullum. Seruitute affectæ, quas Ma-
 gistratui Romano parere voluerunt: libertate, quas Magistratus Romani iurisdictione
 soluerunt. Vectigal porro id ipsum aut certum fuit, aut incertum. Certum, definita
 ferè stipendij summa, & hoc tributum, siue stipendium, & qui hoc pependerit, tribu-
 tarij, siue stipendiarij nominati sunt, incertum quod portibus: rebûsque venalibus,
 pascuis,

pascuis, agrisque constitutum est, quod portorium, scriptura, & decuma dictum est. Tributum autem duplex fuit, vnum pecuniæ ordinarium, quod in caput, atque in solum impositum, quotannis exigebatur: alterum extraordinarium, quod aut ex lege, aut Senatusconsulto pro vsu prouinciæ aliquando imperabatur, veluti cum naues, nautas, milites, ac sumptum in eos dare Prouinciæ iubebantur. Portorium autem fuit vectigal, quod ex importatione & exportatione rerum venalium capiebatur: Scriptura, quod ex pactione pascuorum publicorum: Decuma, quod ex agris, qui frumenti decumam, siue quamuis aliam partem darent. Frumenti verò, quod ex Prouinciis extrahabatur, tria genera extiterunt: decumanum, emptum, & æstimatum. Decumanum erat decuma, quam quisque arator sine pretio dare cogebatur: quæ summa pro copia, inopiæ frumenti in singulos annos erat incerta, eaque aut Romæ à Censoribus, aut in Prouincia à Magistratu Romano vendebatur Publicanis, qui ex eo Decumani dicebantur, vt pro ea certam pecuniam populo Romano repræsentarent. Emptum, summa altera, quam aratores vendere, accepto ex Senatusconsulto pretio, cogebantur, quod frumentum Romam ad alendum populum à Magistratu Romano mittebatur. Æstimatum summum alia, quam æstimabat Magistratus in cellam suam, in vsu familiæ suæ, cum interdum pro frumento pecuniam acciperet. Quin etiam, emptum duplex fuit, vnum decumanum, quod ex alteris item decumis pretio persoluto aliquando accipiebatur: alterum imperatum, quod præter duas decumas æqualiter omnibus ciuitatibus, pretio item soluto imperabatur, quemadmodum perspicue ex frumentaria cognoscitur. Nam fuisse etiam quoddam, quod honorarium diceretur, Cicero in Pisonem ostendit, cum dixit: Qui modus tibi fuit frumenti æstimati, qui honorarij? siquidem potest vi, & metu extortum honorarium nominari. Seruitus autem, quam dixi, ciuitatum, tota in eo posita fuit, vt legibus & Magistratibus Romanis obtemperarent. Quæ de causa in singulis Prouinciis diuersæ diuæses, siue diuersi conuentus ac diuersa fora constituiebantur, eisque suæ cuique ciuitates attribuebantur, quæ eò iuris à Magistratu Romano poscendi causa conuenirent.

Vt autem earum ciuitatum, quæ seruitute oppressæ sunt, stipendiariæ propriè dictæ, quæ aliquid populo Romano pependerit: immunes, quæ nihil: sic earum, quæ libertate donatæ sunt, fœderatæ præcipuè appellatæ, quæ aliquid ex fœdere debuerunt: libera, quæ omnino nihil. Huius autem totius beneficij, atque honoris arbitrium ab initio penes Senatum fuit vniuersum. Is enim acceptis ab Imperatore de superatis hostibus, & regione in potestatem adducta literis, secum de multa, ac præmiis eorum, qui victi essent, consultauit, ac quid sibi fieri placeret, Imperatorem admonuit, decem, aut quinque legatis Senatoribus ad eum missis, vt ex eorum sententia de hostibus & eorum regione statueret. Quibus mandatis acceptis, Imperator aut ex certa Senatus, si ita perscriptum fuerat, voluntate, aut de communi decem Legatorum sententia, victis gentibus aut ignouit, aut in Prouinciæ formam redegit. Ignouisse dictum est, cum liberos reliquit, ac suis vti legibus, suosque creare more patrio Magistratus permisit: in Prouinciæ formam redigere, cum ademptis, aut immutatis legibus eos omnino Magistratui Romano quotannis ab Vrbe mittendo subiecit, ac vectigalia, conuentusque constituit. Quo in genere illud humanitatis adhibuit, vt non omnes eiusdem Prouinciæ ciuitates eodem modo tractaret, verum pro cuiusque meritis, aut maioribus, aut minoribus commodis ac detrimentis afficeret. Quæ verò cum de vniuersa regione, tum de singulis ciuitatibus, populisque constituta erant, ea in concione silentio antè per præconem facto Imperator ferè præconi pronuntianda mandabat, ac postremò Romam relicto aliquo Præfecto Prouinciæ decedebat. Hæc in genere de Prouinciis, & quo modo ex confectæ sint. De differentiis, atque administratione earum & suprâ diximus, & paulò post quædam repetemus.

De ratione deducendarum Coloniarum.

C A P. XXIII.

QUOMODO Coloniam fuerint deductæ, explicauimus suprâ, cum de Triumuiris, Quinquemiris, Septemuiris, &c. earum deducendarum ageremus. Quid verò impedit, ea hoc loco iisdem penè verbis, quæ ex Caroli Sigonij doctissimis Commentarijs tum descripsimus, repetere, quædam etiam, quæ ommissa ibi sunt, addere: Causæ cur Coloniam deducerentur,

Lex potissimum fuerunt: vna, vt priores populi qui eum locum, in quem colonia deducebatur, inhabitarent, coëcerentur: altera, vt hostium incurfiones reprimerentur: tertia, vt stirps Romana augetur: quarta, vt plebs vrbana exhauriretur: quinta, vt seditiones Romanæ à plebe motæ sedarentur: sexta, vt præmiis milites veterani afficerentur. Quæcumque igitur de causa deducerentur, Senatusconsulto opus fuit, aut rogatione aliqua populari, quorum vtrunque vno legis nomine comprehenditur, quæ lex Agraria appellata est. Hæc & agrum definiuit, qui esset diuidendus, & quibus, ac quàm multis hominibus, & per quos, & quomodo, & quibus limitibus esset diuidendus, præscripsit. Cùm itaque de Colonia deducenda ad Senatum aut populum relatum esset, tum ij, qui agri cupiditate tenebantur, nomina in Coloniam dabant. Quòd si aut plures, aut pauciores, quàm lege præscriptum erat, nomina in Coloniam essent professi, tum ad sortem confugiebant, vt ex omnibus educerentur, qui agro accepto exirent. Numerus autem Colonorum pro agri amplitudine in quem deducebantur, scribebatur: quo factum est, vt modò bina, modò terna, modò quaterna millia, atque amplius scriberentur. Deducebantur autem à Triumuiris, vel Quinquemiris, vel Septemuiris, vel Decemuiris, vel Vigintiuiris, qui ob hoc creati erant, vt libro 6. diximus, sub vexillo, quasi exercitus aliquis. Dux autem deductionis aliquis è Curatoribus agrariis erat. Signa cohortium quæ fuerint, ex antiquis nummis cognoscitur. Vbi verò Colonos in agris, quò deducendi erant, collocârunt, tum aratro vrbem, & agrum circum scribebant: quo facto, agri diuisionem, ac suæ cuique partis assignationem aggredebantur. Quæ omnia pluribus explicat, & veterum scriptorum testimonio probat Carolus Sigonius libro 2. de Antiquo iure Italiæ, cap. 2. ex quo hæc sumus mutuati.

De Republica Coloniarum, Municipiorum, Præfecturarum, & Prouinciarum.

C A P V T XXIV.

POTERAM hinc ad alia transire, nisi mihi Rerumpublicarum, quæ in Coloniais, Municipiis, Præfecturis, &c. fuerunt, descriptio videretur maximoperè esse necessaria: quam, ne in his libris desideraretur, hoc loco inferere volui, quod vt beneuolus lector benignè interpretetur, & boni meum studium consulat, vehementer etiam atque etiam rogo. Desumemus autem & harum rerum explicationem ex doctissimis doctissimi Sigonij Commentariis, qui libro 2. de Antiquo iure Italiæ, ista omnia luculenter & eruditè exponit. Ac de Coloniais primùm.

COLONIARVM Republica in legibus, & legum curatoribus posita est. Leges vel à populo Romano acceperunt, vel ipsæ sibi per Senatum, aut populum condiderunt: Legum curatores aut Magistratus, aut sacerdotes fuerunt: humanarum illi, hi diuinarum. Leges autem suas quæque Colonia habuit præcipuas, à Romanis quidem legibus separatas, sed tamen à Romanis Triumuiris, qui Coloniam deduxerant, datas. Et præter eas, alias à Colonia concilio, hoc est, Senatu, populòque suo latas. Senatores in Coloniais, vt etiam in Municipiis Decuriones vocabantur, eam ob causam, quòd Pomponio I. C. auctore, decima pars eorum, qui deducerentur, publici consilij gratia sit solita conscribi. Quorum numerus an in omnibus Coloniais idem fuerit, certò sciri non potest. Hoc quidem ex Plinio iuniore satis constat, in iis legendis non aliter, atque in Senatore Romano, obseruatum esse censum, qui fuerit centum millium. Magistratus Coloniarum præcipui erant Duumiri, Censores, Ædiles, & Quæstores. Duumiratus Magistratus erat annuus, propemodùm potestate Consulari, aut certè Prætoris: apud Romanos æqualis: quorum nomina in antiquis lapidibus, & numismatibus extant. Imò & iterati Duumiratus, vt apud Romanos consulatus, notæ. Quos tamen in aliquot Coloniais, quarum memoria ad nostram vsque ætatem propagata est, Triumuiros quoque fuisse in Colonia Auximate, & Signina, ex lapidibus veterum constat, eòsque I. D. hoc est Iuris dicundi causa cognomentum ex officio habuisse, probabile est. Censores etiam in Coloniais fuisse, inque iis censum egisse perinde atque Romani Censores Romæ, ex Liuiò: vt itidem Ædiles & Quæstores ex marioribus antiquis constat. Et hos Magistratus in Coloniais prætexta vsos fuisse idem auctor prodit.

Sacerdotes porrò, vt Augures, & Pontifices in Coloniais coopratos, Cicero nis Agraria testatur. An verò certus numerus sacerdotum fuerit, an verò pro Coloniae magnitudine variauerit, parum explorata apud antiquos memoria est.

Fuere & Præfecti in Coloniis, & Præfecti Iuri dicundo: uti tum ex numismatibus antiquis, tum ex antiquo Fastrorum Municipalium fragmento, quod Hubertus Goltzius Augusto suo attexuit, constat. Præter eos, quos modo recentuimus, Magistratus, etiam Patroni Coloniarius fuerunt: ita Bononienses in Antoniorum clientela fuisse prodit Suetonius, ut Puteolanos in Cassiorum, Cicero testatur, & eorundem varia amplaque in veteribus marmoribus mentio extat.

MUNICIPIORVM Respublica quæ fuerit, difficile est dicere. Vniuersum autem genus temperatum est ex omnibus propè Rebus publicis, & penè Romanæ simile videtur fuisse. Ordines in Municipiis, quemadmodum Romæ, fuerunt tres, Decuriones, Equites, & plebs. Consilia publica duo, Senatus, & populi. Magistratus, Dictator, Duumviri, Quatuorviri, Censores, Ædiles, & Quæstores. Sacerdotes, Flamines, Municipiorum. Decuriones iidem erant, qui Romæ Senatores, in quibus legendis summam curam adhibitam fuisse, vel solus Cicero docet in epistola quadam ad Leptam lib. 6. vbi scribit, eos qui præconium facerent, vetari esse in Decurionibus: qui fecissent, non vetari. Ex Decurionum autem ordine Decemviri legebantur, qui, ut scriptum est apud Hermogenianum, tributorum exactiōni ita præerant, ut si quid detrimenta fiscus mortuorum causa contraheret, ipsi suis sumptibus resarcirent. De Magistratibus res manifesta est, scribit enim Spartianus, Imperatorem Hadrianum per Latina oppida Dictatorem, & Ædilem, & Duumvirum fuisse. Quatuoruiratus & Duumviratus annuus Magistratus erat, Ædiles, & Quæstores iidem in municipiis erant, qui in Coloniis. Atque his quidem Magistratibus, ut in Coloniis, item in municipiis uti prætextis permillum, inquit Valerius aduersus Catonem differens de lege Oppia abroganda apud Litiū. Equitum Romanorum celeberrimum ordinem in municipiis fuisse, ex Cicero patet, qui in Cluentiana equitem Romanum quendam in municipio suo nobilem commemorauit. Iam populi siue plebis summum ius erat in legibus ferendis, & Magistratibus municipalibus creandis, cuius rei apud Ciceronem in libris de Legibus, in oratione pro Cluentio, & in Epistolis testimonia aliquot extant. Ergo cum corpus quoddam esset municipalis Reipublicæ, etiam vnde aleretur, & sumptus in Republica necessarij sustinerentur, vectigali publico opus fuit, cuiusmodi municipes Artellanos & Arpinates habuisse, Cicero in epistola ad Cluuium, item ad Brutum meminit.

In **PRÆFECTVRIS** etiam tres ordines fuerunt, summus, medius, & infimus. Summus ordo conuentus dicebatur, medius Equitum erat, tertius populi siue plebis. Magistratus erant duplices. Alij enim Roma eō mittebantur, alij è Præfectura creabantur. Roma mittebantur, qui ius dicturi essent, quos Præfectos appellarunt: creabantur, qui publicæ curationi alicui præessent, ut Ædiles, & Quæstores. Ac Præfectos quidem Festus Quatuoruiros, aut Sexuiros dictos tradit. Qui fortasse ij sunt, qui à Cicerone libro tertio de Natura Deorum dicuntur Sexprimi: an potius hi Sexprimi Præfecturis, Decemprimi Municipalibus respondebant. Ædilem autem ad publica vrbs loca facta tuenda & Quæstorem ad pecuniam Præfecturæ publicæ curandam, in Præfecturis esse creatum, verosimile est.

FOEDERATARVM CIVITATVM Respublica in legibus & Magistratibus consistebat. Quales verò leges, qualisque Magistratus singulæ ciuitates fœderatæ habuerint, incertum est. Aliarum tamen alias leges, aliisque Magistratus, pro rerum, ac temporum ratione, & cuiusque Reipublicæ genere fuisse, non est difficile intelligere. Nam Tusculi Dictator, & Consul, antequam Tusculani in ciuitatem reciperentur, fuisse traditur. Narrat etiam Lilius Capuæ, antequam deficeret, summum Magistratum Mediatuticum (pro quo tamen Iustus Lipsius in Epistolicis Quæstionibus libro primo, epistola decima, Medixtuthicus legit) fuisse: aliòque loco Prætorem Capuæ Marium Blossum profiteri. Idem alibi etiam Prænestinum Prætorem, quo nomine fortasse in bello Præfectum appellarunt, commemorat. Habuisse eandem & Censores, & Ædiles, atque Quæstores, ex Lilius, & Strabone intelligitur. Caruerunt autem fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ. Quare multos ex fœderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos passim legimus.

De Foris & Conciabulis quid præter superiora dicam, non habeo.

PROVINCIIS primū prepositi sūt Prætores, qui & ius Prouincialib⁹ dicerēt, & si res cogeret, bellū administrarēt. Itaq; Prætorū numerus ob id creuit quia Prouinciarū numer⁹ creuit. Cū enim iā tū duo Prætores essēt, vnus, qui inter ciues, alter, qui inter ciues & peregrinos ius diceret, ac Prouinciæ duæ essēt, Sicilia atq; Sardinia institutæ:

vifum est faciendum, vt Prætores alij in eas duo adiiçerentur. Inde duabus ad Imperium adiunctis Hifpaniis, totidem alij accefferunt, qui quaterni quaternas in fingulos annos Prouincias gubernarēt. Quoniã verò in ipsis Prouinciis fepe tumultus ac bella grauiora excitabantur, quæ bella iã inde ab initio geri per Consules erant folita, hinc eriam Prouinciæ Confulibus ordine funt commiffæ. Quare duo potiffimum ordinarij fuerunt Prouinciarum reñtores: Prætores, qui in Prætura: & Consules, qui grauiore vrgente bello, in Confulatu Prouinciis præfuerunt. Qui fi prorogato poft Præturam aut Confulatum imperio, in Prouinciis remaniffent, Proprætores funt, ac Proconfules appellati. Poft annum verò Vrbs 10 c. noua Prouinciarum eft ordinatio inftituta, ita vt Prætores ex Prætura, quam in Vrbe gelferant, Consules ex Confulatu in prouincias mitterentur, qui & ipfi Proprætores, & proconfules dicebantur. Hi verò Quæftores fibi adiunctos habebant, & alios Magiftratus militares. Sub Imperatorib. Prouinciæ ita ordinabantur, vt aliæ effent populi, quas Proconfules à populo vel potiùs à Senatu miffi: aliæ Imperatorum, quas Proprætores ab Imperatoribus designati adminiftrabant, de quibus Magiftratribus omnibus, & ratione adminiftrandi prouincias, fatiſ, fupérque diximus libro feptimo. Iam ad militiam reuertamur, atq; videbimus qua ratione in milites obedientiam detrectates, aut parũ ſtrenuè ré gerètes fit animaduèrũ.

*De animaduèrfione Romanorum in milites obedientiam detrectantes,
aut delinquentes.*

C A P. X X V.

NON in hoſtes tantũ, fed & in proprios milites Romani grauiſter animaduèrtebant: quinetiam in cohortes, & legiones, ſi quid deliquiffent, exemplo ad diſciplinam conſeruandam maximè neceſſario: quæ animaduèrfiones duplices erant, pro cuiuſque delicti ratione: aliæ ſcilicet leniores, aliæ verò acerbiores. Non enim, vt in Vrbe lex Porcia ciues Romanos à Magiftratuũ virgĩs & ſecuribus: ſic etiam in caſtris vindicauit. Aliam enim diſciplinam militarem eſſe voluerunt, aliam vrbanam. itèſque alium ad parendum terrorem exercitui, alium populo eſſe propoſitum: ſiquidem ab Imperatoris Imperio nulla erat prouocatio. Lenis autem animaduèrſio fuit, quæ ignominiam tantũ inuiffit: vt ignominioſe dimitti, ſtipendio legitimo ſpoliari, haſtam dare, tendendi locum mutare, extra oppidum hibernare, cibum ſtante capere, foſſam fodere, diſinctum deſtitui, hordeo paſci, ſanguinem mitti. Grauior, quæ detrimentum intulit, vt virgĩs cædi, venire, fuſte, & ſecuri percuti, decimari, in crucem tolli, quarũ omnium exempla quàm maximè idonea referemus. De ignominioſa dimiffione exemplum eſt apud Hirrium bello Africo: Cæſar de ſuggèſtu conuocatis omnium legionum Tribuniſ, Centurionibũſque, C. Auiene, inquit, quod in Italiã milites populi Romani contra Rempublicam inſtigati, rapinãſque per municipia feciſti, ignominia causa ab exercitu meo te remoueo. De fraudatione ſtipendij fatiſ notum eſt. Hinc enim ære diruti appellabantur, teſte Nonio, milites, quibus propter ignominiam ſtipendium, id eſt, merces menſtrualis, aut annua, quæ eſſet in nummiſ æriſ, ſubtrahebatur. Vnde Varro de vita populi Romani: Stipendium appellabatur, quod æſ militi ſemeftre, aut annuum dabatur, cui datum non ſit propter ignominiam, ære dirutus eſſet. Et Liuius libro 40. Cauſa ignominia, vt ſemeftre ſtipendium in eum annum eſſet, ei legioni decretum. Ære dirutum autem militem ab aatiquis dictum tradit Feſtus, cui ſtipendium ignominia causa non erat datum, quodd æſ diruebatur in fiſcum, non in militiſ ſacculum. Et idem alio loco: Reſignatum æſ dicitur militi, cum ob delictum aliquod iuſſu Tribuni militum, ne ſtipendium ei detur, in tabulas referretur. De haſta danda idem Feſtus in hunc modum: Cenſio haſtaria dicebatur, cum militi multæ nomine ob delictum militare indicebatur, quodd haſtas daret. De mutando tentorij loco narrat Polybius libro ſexto, quos ignominia afficere voluerint, eos extra caſtra tendere iuſſos. Vnde apud Liuium libro 25. Cannenſes milites queruntur ita: Nunc deteriore conditione ſumus, quàm apud Patres noſtros fuerunt captiui, quippe illiſ arma tantũ, atque ordo militandi, locuſque in quo tenderent in caſtris, eſt muratus, quæ tamen ſemel nauata Reipublicæ opera, & vno felici prælio recuperãrunt. De hiberniſ Liuius libro 26. Additum vtrorumque ignominia, ne in oppidiſ hibernarent,

bernarent, néve hiberna propius vllam urbem decem milibus passuum ædificarent.

A De cibo idem Livius libro 24. Nomina eorum, qui detrectata pugna memores secessionem paulò antè fecerunt, referri ad me iubebo: citatósque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quàm stantes cibum, potúmque, quoad stipendia facient, capturos esse. De fodiendo auctor est Plutarchus in Lucullo, antiquum militaris ignominie genus fuisse, vt tunicis interioribus solutis, fossam fodere, inspectante reliquo exercitu, cogerentur. De reliquis Livius libro 27. Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari iussit, Centurionésque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladijs discinctos destituit. Hordeum item pro tritico ignominie causa datum narrat Polybius. De discingendis militibus, quo adimebatur ijs militare cingulum, Suetonius in Augusto capite 24. Frontinus libro 4. Stratagematum capite 1. & Barnabas Brissonius libro 2. Selectarum ex iure civili antiquitatum, capite 7. De mittendo autem sanguine sic Agellius libro 10. c. 8. Fuit hæc quoque antiquitus militaris animaduersio, iubere ignominie causa militi venam solui, & sanguinem dimitti. Cuius rei ratio in literis veteribus, quas equidem inuenire potui, non extat. Sed opinor hoc factum primitùs in militibus stupentis animi, atque à naturali habitu declinantis, vt non tam pœna, quàm medicina videretur. Postèa tamen ob pleraque alia delicta idem factitarum esse credo per consuetudinem, quasi minus sani viderentur omnes; qui delinquerent. Quocirca scriptum est etiam apud Frontinum, M. Catonem memorie prodidisse, in furto deprehensis inter commilitones dextras esse præcisas: aut si lentius animaduertere voluissent,

C Principi sanguinè missum. M. Antonius Muretus lib. 13. Variarum lectionum cap. 20. aliam huius moris causam affert: cum ait putare se, iccirco id factum esse, vt sanguinem, quem cum gloria fundere pro patria noluissent, eum cum ignominia amitterent.

De grauioribus animaduersionibus hæc erunt documento. Livius de Scipione disciplinam militarem ad Numantiam corrigente: Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus: si extraneus, fustibus cæcidit. & alibi: Pub. Nasica & D. Bruto consulibus, delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. Nam Caius Marienus accusatus est apud Tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu virgis cæsus est, & sefercio nummo venit. Et Cicero tertia Philippica: Si Consul ille: fustuarium meruerunt legiones, quæ Consuleni reliquerunt. Fuste autem cædebantur, auctore Polybio libro 6. hoc pacto: Accepto fuste Tribunus vix tantum attingebat damnatum, quod vbi factum erat, omnes, qui in castris erant, cadentes fustibus, plerosque in ipsis castris consciebant, at si qui euasissent, ne sic quidem seruari poterant. Quippe quibus neque in patriam redire liceret, neque à propinquis domum recipi possent. Hæc pœna infligebatur custodibus, siue vigilibus in militia, qui tesseras non reddidissent, aut dormiuissent, aut locum vigiliæ deseruissent: item tergiductoribus, & Præfectis alæ, qui negligenter vigilias curassent, aut tesseras non propagassent. Fuste etiam cædebatur, qui furto fustulisset quippiam è castris, necnon qui falsum testimonium dedisset: & si quis flore ætatis abutens deprehensus esset. Adhæc, qui ter ob idem crimen multatus esset. In hæc tanquam crimina animaduertebant. Probro autem ducunt, inquit Polybius, ignauia adseribentes militi delicta huiusmodi, si qui strenue se gessisse falso retulerint ad Tribunos honoris causa adipiscendi: itidem, si qui in præsidio depositi, percussu metu datum ipsis locum deseruerint, similiter si quis telum aliquod ob metum abiecerit, in ipso constitu: proinde nonnulli in præsidijs manifestè perituri, multiplici manu circumuenti, locum semel datum deserere nolunt, pœnam muententes delicto competentem. Alij in ipso periculo excusso clypeo, aut ense, aut alio quopiam eiusmodi telo, temerè irruunt in hostes: aut in potestate habituros se sperantes, quæ perdiderint: aut aliquid perpeffos manifestum opprobrium deuitaturos, conuiciaque suorum. Quòd si aliquando hæc eadem circa plures fieri contigerit, & signa aliqua cunctim persuasionem ducta locum deseruerint, omnes fuste cædere aut interficere non approbant, sed rei solutionem inueniunt vtilem pariter, terribilemque. Quippe conuocato exercitu, Tribunus productos in medium desertores accusat, inuehiturque acerbè, denique quinque aut octo, interdum etiam viginti: atque in totum ratione habita multitudinis, vt decima ad summum existat pars delinquentium, hos ex omnibus illis qui timide se gesserint,

F

forte eximit, & fuste cædit, vt supra dictum est, nulla deprecatione admissa, reliquos, hordeo eis pro tritico demenso, extra vallum, munimentaque tendere iubet. Ergo periculo ac fortis formidine æquè omnibus imminente, quandoquidè casus in incerto sit, exemplo autem dari hordei ad omnes pertinente, id quod est receptū consuetudine, facit insuper ad terrorem, correctionemque delictorum. Hactenus Polybius.

Antiquissimum decimationis exemplum extat apud Liuium, ab Appio Claudio Consule, ferocissimi ingenij viro, incertum, an primum editum, non multis post Reges exactos annis. Verba Liuij libro 2. sunt hæc: Appius Claudius Consul aduocata concione inuectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, vbi signa, vbi arma essent, singulos rogians, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc Centuriones, dupliciariòsque qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit, cætera multitudo, decimus quisque ad supplicium lecti. Rationem autem huius exequendi imperij præter Polybium, cuius verba ex libro 6. modò recitauimus, etiam Liuius exponit, vbi de Scipione pœnas de seditioso exercitu apud Suconem repetente ita scribit: Præconis audita vox citantis nomina damnatorum in Consilio. nudi in medium protrahebantur, & simul omnis apparatus supplicij expromebatur, deligati ad palum, virgisque cæsi, & securi percussi. Cur autem decimatio instituta sit, rationem reddit Cicero elegantissimè pro Cluentio: Statuerūt, inquit, ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduertetur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum, vniquemque pertimuit, potest idem postea & ciuis esse melior, & vir bonus, & ciuis vtilis. quare ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis & supplicij metus est à maioribus constitutus. Ne autem nimium multi pœnam capitis subirent, iccirco illa sortitio comparata est. De Cruce Liuius lib. 30. De perfugis grauius, quàm de fugitiuis consultum. Nominis Latini, qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublari sunt. Atque hæc quidem militarium animaduersionum genera sunt, quæ vsque ad extrema etiam penetrasse Reipublicæ tempora, satis idoneus testis est Suetonius, cum inquit de Augusto: Cohortes, si quæ cessissent loco, decimatas hordeo paut. Centuriones statione deserta itidem, vt manipulares, capitali animaduersione puniuit, pro cætero delictorum genere variis ignominis affecit, vt stare per totum diem iuberet ante Prætorium, interdum tunicatos, discinctòsque, nonnunquam cum decempedis, vel etiam cespitem portantes. Tantùm Suetonius.

Atque hæc omnia ad hunc ferè modum collegit Carolus Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Romanorum, capite 15. ex quo nos ea descripsimus. Pleraque etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro 2. Genialium dierum, capite 13.

De præmijs eorum, qui strenuè rem gesserant.

C A P. XXVI.

VT contumacibus, & negligenter officium facientibus pœnæ, sic strenuis & impigè operam suam Reipublicæ commodantibus præmia proposita erant, qualia sunt munera militaria, cohortis Prætoris communitio, stipendium, præda, & dona Imperatoria. Munera militaria erant Centurionatus, Præfecturæ, Decurionatus, Optionatus, &c. de quibus Caro in oratione quam habuit apud Equites: Maiores seorsum, atque diuersum precium parauere bonis, atque strenuis decurionatus, optionatus, hæstas donaticas, aliòsque honores. Cohors Prætoris nemini ciui Romano permittebatur, ex qua, qui fuisset, in beneficijs ab Imperatore ad arariū deferebatur. Stipendium autè p meritis ipsorū nonnūquam augebatur, nonnūquam minuebatur: quod quale fuerit, & quando militibus dari cœptum, cū prius Romani ciues suis quique sumptibus militarent, paulò antè ex Iusti Lipsij viri clarissimi Electorū libro docuimus. Præda ex hostibus capta, partim ab Imperatore in publicum referebatur, partim militibus donabatur. Quinetià sepe numero euenit, vt Imperatoribus ipsis ob eam aut malignè diuisam, aut alio modo interceptam, dies ad populum diceretur Dona militaria erant, quæ militibus singulis virtutis ergò ab Imperatore triumphaturo dabantur, vt corona, quarum multa erant genera, ciuicæ, murales, obsidionales, castrenses, aureæ, rostratæ: vt torques, armillæ, hæstæ puræ, phalære, cornicula, & cætera generis eiusmodi. Erant etiam, quæ vniuersis, vt pecunia. De coronis dicemus capite sequenti.

Memorable est, quod ex veteribus Annalibus refert Agellius libro 2. capite 11. de L. Sicinio Dentato, qui vixit ante Decemuiros. Sic enim scribit: L. Sicinius Dentatus pugnasse in hostem dicitur centum & viginti præliis, cicatricem auersam nullam, aduersas quinque, & quadraginta tulisse. Coronis esse donatum aureis octo, obsidionali vna, muralibus tribus, ciuicis quatuordecim, torquibus tribus, & octoginta, armillis plus centum sexaginta, hastis duodeuiginti. Phaleris item donatus est quinque, vicieque. Hætenus Agellius. Apud Liuium etiam scriptum est, L. Papirium Consulem equites omnes ob egregiam in bello operam donasse corniculis, armillisque argenteis: & bello Persico, Sp. Ligustinus apud populum gloriatur, se quater & vicies virtutis causa ab Imperatoribus esse donatum, sex ciuicas coronas accepisse, viginti duo stipendia in exercitu emerita habere. Suetonius autem de Augusto refert, eum dona militaria aliquantò facilius phaleras, & torques, quicquid auro, argenteoque constaret, quam vallares & murales coronas, quæ honore præcelleret, dedisse, has quàm parcissimè, & sine ambitione, & sæpe etiam caligatis tribuisse. M. Agrippam in Sicilia post naualem victoriam cæruleo vexillo donasse. Cæterùm, antequàm ab hoc loco abeamus, vt & ipsa militarium donorum vocabula intelligantur, explicanda paucis sunt.

Armillas, inquit Festus, ex auro, quas viri militares ab Imperatoribus donati gerunt, dictas esse existimant, quod antiqui humeros cum brachiis armos vocabant, vnde arma ab his dependentia sunt vocata.

Hasta pura eadem est quæ à Catone donatica dicitur, quòd Romani fortes viros ea donarent: Pura autem appellatur, quòd sine ferro esset, alio nomine graminea dicitur, quemadmodum Turnebus libro Aduersariorum 29. cap. 1. exponit.

Phalerae videntur esse equorum frontalia. Sic enim Suidas in voce φάλαρα: τὰς θεωρητικὰς, τὰς ἀσπίδους, πλεονάζουσαν τὴν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἵππων παρὰ δὲ Ἡροδότου, τὰς οὐκ εἰς τὴν γνάθου σκεπήσαντα. id est, Frontis ornamenta, scutula, id quo frons equorum exornatur. Apud Herodotum verò circa maxillas tegumenta. Quod dixit Suidas ἀσπίδους, formam ornamenti significauit, scutum imitantem, vt à naribus ad frontem inter oculos ducta illustris lamina dilataretur in fronte, attenuata in imo, similitudine veterum scutorum, quæ Virgilius ideò longa, libro 8. Æneidos, nominauit. Seruius Honoratus neque frontè, neq; maxillas, sed pectus phaleris ornari solitum ait, & esse idem, quod in mulieribus monilia. Sic enim interpretatur in eo Virgilij versu:

Aurea pectoribus demissa monilia pendunt.

Monile autem à collo prependere, ex Festo, & aliis constat. Plinius quoque fati planè distinguit à frontalibus phaleras, & sentire cum Seruio potiùs, quàm cum Suida aut etiam Herodoto, videtur. Ait enim sic libro 37. capite 12. de gemma quadam facta? quondam tantæ magnitudinis fecere, vt equis Regum in oriete frontalia, atque pro phaleris pensilia facerent, &c. Sed Agellius libro 5. c. 5. eas à monilibus distinguit. quæ de re vide differentem Aldum Manutium Pauli F. lib. 2. Quæstorum per epistolam, epistola decima, vbi in hanc inclinat sententiam, vt putet quicquid equorum frontibus, maxillis, pectoribus ad speciem adderetur, communi vocabulo. Phaleras esse nominatas.

De Corniculis & torquibus nihil opus est monere.

Pecuniam militibus ante triumphum ab Imperatoribus distribui consueuisse, ex Liuiο patet, qui libro 28. sic scribit: Pecuniam in ærarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris, M. Liuius militibus quinquagenos senos asses diuisit. tantundè C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum rediisset, &c. Eiusdem rei testimonia extant apud eundem Liuium, & alios plura. Atque de præmiis militaribus hætenus, de quib. etiam vide Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum, Genialium dierum libro 4. capite 18. & Carolum Sigonium libro 1. de Antiquo iure ciuium Romanorum, capite 15. ex quo hæc ferè descripsi.

De coronis militariibus, earumque generibus.

C A P. XXVII.

DE præmiis quæ distributa iis fuerunt, qui strenuè rem gessissent, superiori capite diximus. Inter ea verò etiam coronæ fuerunt, de quibus hoc capite agemus.

Agellius scribit, Militares coronas multifarias fuisse, præcipuas autem & nobilissimas esse triumphalem, obsidionalem, ciuicam, muralem, castrensem, naualem.

Triumphales, inquit, coronæ sunt aureæ, quæ Imperatoribus ob honorẽ triumphum mittuntur. Id vulgò dicitur aurum coronarium. Hæ antiquitus è lauro erant, post fieri ex auro cœptæ. A

Obsidionalis est, quam ij, qui liberati sunt obsidione, dant ei Duci, qui liberauit. Ea corona graminea est: obseruarique solitum, vt fieret è gramine, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant, qui obsidebantur. Plinius lib. 22. cap. 3. & 4. obsidionalem omnibus aliis, gemmatis, & aureis, vallaribus, muralibus, rostratis, ciuicis, & triumphalibus præfert, quippe cum reliquas aut Imperatores militibus, aut ipsi milites militibus dent: hanc verò miles det Imperatori. Eam dicit vocari obsidionalem, liberatis obsidione, abominandoque exitio totis castris. Eandem etiam dicit datam fuisse è viridi gramine, decerpto inde vbi obsessos seruasset aliquis. Namque summum B apud antiquos signum victoriae erat herbam porrigere victos, hoc est, terra & altrice ipsa humo, & humatione etiam cedere. Talem accepit L. Sicinius Dentatus, & Decius, & Quintus Fabius Maximus, &c. Eadem de Obsidionali Festus.

Ciuica coronam appellatur, inquit Agellius, quam ciuis ciui, à quo seruatus est in prælio, testem vitæ, salutisque perceptæ dat. Ea fit è fronde querna: quoniam cibus, vitusque antiquissimus quercus capi solitus fit. Fit etiam ex ilice, quod genus superiori proximum est, sicuti scriptum est in quadam Comœdia Cæcilij:

Aduchuntur (inquit) cum iligna corona, & chlamyde, Dij nostram fidem. Masurius autem Sabinus in ii. librorum memorabilium, ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tẽpore, & hostem occiderat, neque locum C in ea pugna reliquerat: aliter ius ciuicæ coronæ negat concessum. Tiberium tamen Cæsarem consultum, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in prælio seruasset, & hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnaret, non retinuisse, eoque loco hostes potiti essent: rescripsisse dicit, eum quoque ciuica dignum videri: quod appareret, è tam iniquo loco ciuem ab eo seruatum, vt etiam à fortiter pugnantibus retineri non quierit. Hac corona cum ilice L. Gellius vir Censorius in Senatu Ciceronem Consullem donari à Republica censuit, quod eius opera esset atrocissima illa Catilinae coniuratio detecta, vindicatæque. Plinius lib. 16. cap. 4. ciuicam coronam, & murali & vallari, aureæque, & rostratæ præponit, & ait, eam primò ilignam fuisse, postea magis placuisse ex Esculo Ioui sacra, variatumque & hoc cum quercu esse, ac datam vbi que D quæ fuerat, custodito tamen honore gladiis. Deinde addit leges de corona ciuica, quibus ea dari debeat: Quique, inquit, patriæ muros primus scandens, autentem irrumperere occidit. Quique ciuem maluit seruare, quam hostem occidere. Vtique eum locum in quo fit actum, obtineret hostis eo die. Vtique seruatus fateatur, alias testes nihil profunt: Vt ciuis fuerit. Auxillii, quamuis Rege seruato, decus id non dant. Nec crescit honos idem Imperatore conseruatore, quoniam conditores in quocunque ciuem summum esse voluerunt. Accepta licet vti perpetuò. Ludos ineuanti semper assurgi etiam à Senatu in more est. Sedendi ius in proximo Senatu. Vacatio munerum omnium ipsi, patrique, & auro paterno. Quatuordecim eas accepit Sicinius Dentatus, &c. E Et paulò post subiicit: O mores æternos, qui tanta opera, honore solo donauerunt. Et cum reliquas coronas auro commendarent, salutem ciues ij in precio esse voluerunt: clara professione, seruari quidem hominem nefas esse lucri causa. Hactenus Plinius.

Muralis est corona, qua donatur ab Imperatore, qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim ascendit. Idcirco quasi muri pinnis decorata est.

Castrensis est corona, qua donat eum Imperator, qui primus hostium castra pugnas introiuit. Ea corona insigne valli habet, vnde vallis dicitur.

Naualis est, qua donari solet maritimo prælio, qui primus in hostium nauem vi armatus transiuit. Ea quasi nauium rostris insignita est. Et muralis autem, Castrensis & Naualis fieri ex auro solent. De Nauali corona postea erit dicendum. Harum coronarum icones in veteribus nummis conspiciuntur, quarum vnam atque alteram F subiiciam:

De præmijs Imperatorum, supplicatione, triumphis, & onatione.

CAP. XXVIII.

DE præmijs, quibus milites ob egregia facinora ornati fuerunt, hæcenus diximus: sequitur, ut de iis etiam, quæ Imperatoribus proposita fuerunt, agamus. Qui ergo imperium rectè ac feliciter administrârunt, iis hæc, quæ maxima apud eos habita sunt, decora patuerunt: absenti nomen Imperatoris & Supplicatio, præsentî triumphus. De nomine Imperatoris diximus suprâ, capite 6. Supplicatio honos fuit, qui vñ cum Imperatoris nomine decernebatur Victori, nempe cùm Senatus populo Deum templa aperiri, ac gratias Diis Imperatoris nomine agi iubebat. Erat enim moris, ut Consules, vel Pratores, postquam à militibus appellati Imperatores fuerant, listores laureatos præferrent, literasque ad Senatum laureatas de re gesta mitterent, quibus Imperatoris nomen ac supplicationes à Senatu postularent. In hac autem supplicationis pompa, quæ aliàs plures, aliàs pauciores dies continuabatur, Senatus ad templa Deorum solenniter se conferebat, ibique sacrificabat, & dabat in templis epulum. Omnis autem populus agebat dies festos, & agebat Diis gratias pro spe victoriæ, quæ affulgebat, & vota faciebat, ut Dij hoc modo placati, quod ostenderant beneficiû, perficeret. Quamvis autem primis temporibus in vnum, alterumque diem Supplicatio agrè decernebatur, tamen ad postremum eò progressa res est, ut etiam in quinquaginta decreta sint. Siquidem M. Valerio, & M. Horatio Consulibus, anno Urbis ccciv. de vicis Sabinis supplicatio in vnum diem decreta est: Camillo Veis captis in quatrimum, quot dierum nullo antè bello decreta erant. At verò Cn. Pompeio Mithridatico bello confecto duodecim: Cæsari bello Gallico, primùm quindecim, post viginti: Hirtio, Panfæ, & Cæsari Octaviano mutina colonia liberata, quinquaginta dierum decreta sunt, in quo decernendo cùm magnitudinis victoriæ, tum dignitatis hominis habuisse rationem videntur. Hoc honoris genus Ciceroni quoque

habitu fuit, quando Catilinariam coniurationem repressit, ut ipse meminit in 3. & 4. Catilinaria, in 2. Philippica, & alibi.

Triumphus eximius quidam honor fuit, quem is, qui auspicio suo hostes prælio decicisset, in Urbem cum incolum exercitu rediens, Senatus primùm decreto, post eam populi iussu consequebatur. Erant autem duo triumphorum genera, vnus maior, qui præcipuè triumphus: alter minor, quæ ouatio nominata est. Ex his autem alij terrestres, alij nauales: itèmq; alij in Vrbe, alij in monte Albano acti sunt. Terrestres dicebantur, qui terra: nauales, qui mari rebus feliciter gestis agebantur.

Primus naualem triumphum egit C. Duilius, anno Urbis cdxiii. de quo ita scribit Valerius Maximus libro 3. c. 6. Caius Duilius, qui primus naualem triumphum ex Pœnis retulit, quotiescunq; epulaturus erat, ad funalem cereum, præeunte tibicine & fidicine, à cœna domum reuertii solitus est, insignem bellicæ rei successum nocturna celebratione testando. Meminerunt huius & Linius Epit. 17. L. Florus libro 2. capite 2. Cicero in Catone Maiore, Eutropius, Orosius, Plinius, & alij.

In Albano primus triumphauit Papirius Maso, anno Urbis dxxii. de quo idem Valerius Maximus libro 3. capite 6. Papirius quidem Maso, cum benè gesta Republica triumphum à Senatu non impetrasset, in Albano monte triumphandi & ipse initium fecit, & cæteris postea exemplum præbuit: proque laurea corona, cum alicui spectaculo interesset, myrtea semper vsus est. Meminit & huius Plinius libro 15. capite 29.

Ouans primus ingressus est urbem Publ. Posthumius Tubertus Consul secundus, anno Urbis ducentesimoquingagesimo, de quo in hunc modum Plinius libro 15. c. 29. Bellicis se quoque rebus myrtus inseruit, triumphansque de Sabinis Posthumius Tubertus in Consulatu (qui primus omnium ouans Urbem ingressus est: quoniam rem leuiter sine cruce gesserat) myrto Veneris victricis coronatus incescit, optabilemque arborem etiam hostibus fecit.

Quid autem ouatio sit, vnde nomen habeat, & quomodo à triumpho maiore, de quo capite sequenti agemus, differat, paucis explicandum est. Ouantes, scribit Festus, lætantes esse, ab eo clamore, quem mittant redeuntes è pugna victores milites, geminata litera O, quod idem placet etiam Dionysio Halicarnassæo: Quasi, inquit, Romani *ὄσαντες* Græcorum vocem, quæ clamorem significat, ouationis nomine voluerint interpretari. At Plutarchus in Marcello hanc opinionem refellit, & ouationis nomen ab oue ductum putat: quam, qui hoc genere triumphi ornabatur, sacrificabat, quem admodum qui maiorem triumphum agebat, taurum in Capitolium veniens, immolabat. Differt autem Ouatio à Triumpho, ut ait Dionysius Halicarnassæus, quod qui ouans ingreditur, is nec curru vectus, nec trabeam, nec togam pictam indutus pedibus Urbem exercitu præeunte iniret. Plutarchus autem eundem nec quadrigis inuectum, nec laurea coronatum, nec tabis concinentibus: sed pedibus & calceis myrtea redimitum, tibiis modulantibus Urbem inisse scribit, cum quo & Plinius, Festus, & Agellius sentiunt.

De causis huius decernendi honoris ita scribit Agellius libro 5. c. 6. Ouandi, non triumphandi causa est, cum aut bella non ritè indicta, neque cum iusto hoste gesta sunt, aut cum hostium nomen humile, & non idoneum est, ut seruorum, piratarumque, aut deditione repente facta, in puluere (ut dici solet) incruentaque victoria obuenit. Cui facilitati aptam esse Veneris frondem crediderunt, quod non Martius, sed quasi Venerius triumphus quidam foret.

Hanc myrteam coronam Marcus Crassus bello fugitiuorum confecto, cum ouans rediret, insolenter aspernatus est, Senatûsque Consultum faciendum per gratiam curauit, ut lauro, non myrto coronaretur. Adicit Plutarchus, cum verbis & comitate res cum hostibus transacta, & bene gesta esset, tum ut ouantes inirent, & istam pompam, bellici apparatus expertem & festiuam ducerent, fuisse permissum. Nam & tibia, inquit, Pacis est, & myrtus Veneris arbor, quæ Dea maximè violentiam & bella odit. His adde, cum aut in aliena Prouincia, aut alienis auspiciis, aut cum sine Magistratu res gesta esset. Pedibus autem an equo vecti ouantes ingrederentur, magna quæstio est, de qua sic etiam Agellius libro 5. capite 6.

Prætereundum non est, quodad ouationem attinet, super quo dissentire veteres auctores scio. Partim enim scripserunt, qui ouaret, introire solitum equo vehente. Et Sabinus Maslurius pedibus ingre li ouantes dicit, sequentibus eos, non militibus, sed vniuerso Senatu. Hac Agellius. Itaque Dionysius pedibus ingressos, Dio equo vectos intelligit,

intelligit. Etenim ouantem ingredi, equo vehi Dio appellat. Dionysius autem pedestrem triumphum ouationem vocat, dum de Aulo Manlio ouante anno ducentesimo septuagesimo nono loquitur. Haftenus de Ouatione. Sequitur Triumphus maior, de quo capite sequenti.

De Triumpho maiore, Spoliis opimis, Arcubus triumphalibus, & Trophaeis.

CAP. XXIX.

DE triumpho maiore ea hoc loco afferemus, quæ olim à Præceptore nostro Magistro Ioanne Rosâ, piæ memoriæ, viro immortalitate dignissimo accepimus, cum viri clarissimi Caroli Sigonij Fastos ac triumphos publicè nobis prælegeret: pauca tantum interdum ex aliis scriptoribus, ubi opus fuerit, addituri. Sic autem is Triumphum rationem nobis explicauit. Honor Triumphi fuit illud summum & magnificentissimū, & iucundissimum præmium, quæ præcellentium Imperatorum, qui res in bello præclarè & feliciter gesserant, virtus & fortuna apud Romanos ornari solebat.

Ad vocem quod attinet, communis est auctorum sententia, quod ea originem habeat ex ipsa acclamatione, à Bacchi cognomento sumpta. Sic enim Varro lib. 5. de ling. Lat. scribit: Triumphare appellatum, quod cum Imperatore redeuntes milites clamitant per Urbem in Capitolium eunti: Io triumphe, Io triumphe: id quæ à *ἰο* *αὐτός* Græco Liberi patris cognomento potest ductum esse. Et quod Bacchus dictus sit *ἰο* *αὐτός*, habet etiam Plutarchus in Marcello. Fuit autem vulgaris opinio, quod pompa triumphalis Bacchum habuisset in Græcia primum auctorem, vt videre est apud Plinium lib. 7. capite 36. & Diodorum Siculum lib. 5. Acclamationes eas expressit Horatii Oda 2. lib. 4.

*Tæque dum procedis, Io triumphe,
Non semel dicemus, Io triumphe,*

*Ciuitas omnis: dabimusque diuis
Thura benignis.*

Et Oda 9. Epodon.

*Io triumphe tu moraris aureos
Curvus, & intactas boues. Bello reportasti duces,
Neque Africano, cui semper Carthaginem
Io triumphe, nec Iugurthino parem Virtus sepulcrum condidit.*

Sic Linius quoque lib. 45. Militum quidem propria est causa, qui & ipsi laureati, & quisque, donis quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient.

Causam instituti huius efficientem generalem ex illa lætitia, quam vniuersaliter affert liberatio à bello terribili, & malis, quæ ab hostibus factis sunt expectanda, & ex fauore, quo liberati liberatorem persequuntur, & qualicunq; notitia, quod numini pro lato auxilio deberent gratiæ solennes, facillè potest intelligi. In specie verò primus auctor talis pompæ in vrbe Roma fuit Romulus, qui cæso sua manu Acrone Cæninensem Rege, cum Ioui arma eius ex voto esset dedicaturus, quercum, quam in castris vidit, recidit, & instar trophæi adornauit, Acronisque armis apertè ex ea suspensus, ac veste ipse incincta, & fluente coma, laurea coronatus, stipitem illum dextro humero baiulans, Urbem est ingressus, carmen victorale exercitui in armis sequenti præcinens, & ciuilibus cum gratulatione & laudibus eum excipientibus, sese ostentans. Ab hoc exemplo triumphorum celebritatem initium Romæ sumpsisse, scribit Plutarch. Addidit aliquantò post Tarq. Priscus Rex currum, & alia, quæ ad speciem & magnificentiam maiorem erant comparata, quibus quantum splendoris postmodum accesserit. videre est in speciosissimis triumphis, quos duxerunt L. Cæcilius Metellus, A. V. 1211. Marcellus, anno 1233. P. Scipio Africanus, anno 1241. L. Æmilius Paulus, anno 1256. Scipio Africanus posteriori anno 1271. L. Mummius, anno 1284. Marius anno 1299. Sulla anno 1311. & Pompeius tertium triumphans, anno 1321. item C. Iulius Cæsar, & Augustus, & posterioribus temporibus Aurelianus.

De Legibus triumphalibus has reperio: Quod nemini, nisi qui Dictator, aut Consul, aut Prætor, res gessisset, licuit triumphare. Plutarchus in vita Pompeij. Discessum tamen ab hac lege fuit, quando Lucio Cornelio Lentulo ouatio anno 1211. & Cneo Pompeio Equiti tantum, & nondum in ordinem Senatorium adscripto, ac vix dū annum decimum quartū ætatis egresso, primus triumphus anno 1241. decernebatur. Triumphum petentes oportebat extra Urbem subsistere, & ibi decretum Senatus expectare.

Dandi autem huius honoris, sicut & Supplicationum & Ouationum potestas erat penes Senatum, quem oportebat semper integrum conuenire, quoties de his summis honoribus erat consultatio. Facto autem à Senatu decreto, de eodem & ad populum ferebatur, ac præterea rogabatur, ut eo die, quo triūphus duceretur, imperium triumphanti populus daret: siquidem id nemo, nisi populus dare poterat.

Erant autem multæ impediendi triumphi rationes: primum, cum Tribuni plebis Imperatori, qui triumphum peteret, aliqua de causa infensi, de rogatione ferenda omnes recufarent: deinde, cum rogationem quidem Tribunus aliquis ferret, sed eam populus suffragiis antiquaret: tertio, vbi Tribuno rogationem ferente, vnus pluresve de collegio intercederent: postremò, cum Tribunus Imperatori ob res in bello gestas, diem diceret, sicuti Caius Memmius Lucio Lucullo, qui duobus potentissimis Regibus, Mithridate & Tigraue deuitis, tamen non nisi triennio post, accusationem remittente Memmio, triumphare potuit. Recitat Valerius Maximus libr. 2. c. 8. etiam has leges: Ob leuia, inquit, prælia quidam Imperatores sibi triumphos decerni desiderabant, quibus vt occurreret, lege cautum est, ne quis triumpharet, nisi quinque millia hostium vna acie cecidisset. Non enim numero, sed gloria triumphorum excellius vrbis nostræ futurum decus maiores existimabant.

Cæterum ne tam præclara lex cupiditate lauræ obliteraretur, legis alterius adiutorio fulta est, quæ pœnam Imp. minatur, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium falsum numerum literis Senatui ausi essent referre: iubetque eos, cum primum vrbem intrassent, apud Quæstores Vrbano iurare, de vtroque numero verè ab his Senatui esse scriptum. Hæc Valerius. Fuerunt tamen, qui inuito Senatu honorem hunc sibi rapuerunt: & cum in Capirolium pompam ducere non daretur, duxerunt eam in Albanum montem Latij præaltum, nec procul ab Vrbe situm: cuius rei primum auctorem fuisse reperimus C. Papium Mafonem Cos. A. V. 191. de quo superiori capite diximus. Legitur præterea in Valerio, libro 2. c. 8. quòd triumphus tantum iis, qui Imperium Romanum auxissent, non autem qui amissa recuperassent, fuerit permiffus. Non etiam, nisi de hostibus triumphatum fuisse legimus, & quidem de iis, quorum aliqua esset dignitas. Nam cum per Crassum contra feruorum colluuiem feliciter res esset gesta, indignus hostis fuit habitus, de quo triumphus ageretur: quare coactus fuit Crassus Ouatione esse contentus. De ciuibus verò ita scribit Valerius libro 2. capite 8. Verum quamuis quis præclaras res maximè que viles Reipublicæ, cui bello gessisset, Imperator tamen eo nomine appellatus non est: neque vllæ supplicationes decretæ sunt, neque aut Ouans, aut curru triumphauit: quia, vt necessaria istæ, ita lugubres semper existimata victoriæ sunt, vtpote non externo, sed domestico partæ cruore. Et de Cæsare narrant, quòd Marsiliam vrbem in triumpho ostentans, & de filiis Pompeij triumphans, in maximo odio populi Romani sese onerârît. Vbi è contrario de Sulla prædicant, quòd cum stabilita sua potentia multas vrbes Græciæ & Asiæ in triumpho duceret, ciuium tamen Romanorum ne vnum quidem oppidulum vixerit. Sed & hoc moris fuit, vt quo die quis triumphabat, haberet, & deponeret imperium. Atque hæc spectat quod à Valerio loco ante citato his verbis refertur: Moris erat ab Imperatore triumphum ducturo, Consules inuitari ad cœnam, deinde rogari, vt venire supersedeant, ne quis eo die, quo ille triumphârît, maioris in eodem conuiuio sit imperij. Ex his legibus iudicari potest, qui triumphi regulares aut irregulares fuerint.

Ad ipsam pompam triumphi quod attinet in genere, hæc fuit ferè huiusmodi: Imperator, vt scribit Zonaras libro 2. triumphali habitu ornatus, armillis sumptis, laurea redimitus, & ramum dexa tenens, populum conuocabat, & militibus suis aliis communibus, aliis propriis laudibus oneratis, pecuniam & ornamenta diuidebat, cum armillas aliis, aliis hastas puras, aliis coronas aureas, aliis argenteas, expressum viri nomen, ac facinus ferentes, largiretur. Nam si quis murum primus ascenderat, muri: si castellum aliquod expugnârât, castelli speciem corona gerebat: si nauali prælio vicerat, rostris corona exornabatur: si equestri, equestre aliquid præ se ferebat. Qui autem ciuem in acie, aut in obsidione, aut in alio periculo conseruasset, cum summam laudem assequeretur, tum quernam coronam accipiebat, cuius honos argenteis & aureis omnibus excellebat.

Neque verò hæc dona singulis tantum virtutis causa dabantur, sed & cohortibus & exercitibus vniuersis: spoliis autem magna pars militibus distribuebatur. *Quin etiam*

A etiam quidam vniuersum populum donarunt, & sumptus in ludorum publicorum apparatus fecerunt, & si quid reliqui erat, in porticus, templa, aut alia eiusmodi opera publica consumpserunt. His rebus perfectis, atque sacrificio facto, triumphans cursum conscendebat, ita prout:

DII, NVTV ET IMPERIO QVORVM NATA, ET AVCTA EST RES ROMANA,
EANDEM PLACATI, PROPITIATIQVE SERVATE.

Tum per portam triumphalem vehebatur. Præcedebant tubicines, canentes modos triumphales: aut etiam, quod in Æmilij triumpho factum est, classicum. Post hos ducebantur boues macrandi in sacrificiis, virtus, fertisque redimiti, & aliquando auratis cornibus. Illis succedebat speciosa ostentatio spoliolorum, & manubiarum, quæ singulari arte composita, partim plaustris vehebantur, partim gestabantur ab adolescentibus ornatis. Ferebantur & tituli victarum gentium, cum imaginibus deuictarum vrbiū: ac fuerunt spoliis interdum mixta animalia, antea non visa, aut mirabiles plantæ ex locis captis asportatæ. Succedebant inde, qui ex hostibus capti erant, Duces victi catenis, & post illos ante currū Imperatoris portabantur coronæ aureæ, si quæ ipsi ab viribus & Prouinciis fuerant summi honoris causa, quod sæpe accidit, per legationes exhibitæ. Ac tū demum ipse Imperator curru sublimi, magnificè exornato, vehebatur, fulgens veste triumphali, & redimitus corona laurea, ramūque lauri, manu gestans. Vestis triumphalis erat purpura, auro intexto picta, de qua Plinius libro 9. capite 36. & libro 8. capite 48. Tali autem veste extra hanc pompam vti nemini fas fuisse, docet historia Marij, in qua apud Plutarchū sic legitur: Peracto triumpho, indixit Senatū Marius in Capitolium, atque incertum, num prudens id, an fortuna sua elatus fecerit, insolentiū egressus Curiam est veste triumphali. Verū citò offensum animaduertens Senatū, surrexit, sumptaque rediit prætexta. Et Dionysius Halicarnassæus libro 3. loquens de toga picta purpurea, qua Reges fuerint vsi, indicat, quòd Regibus exactis non licuerit vlli, etiam si Consul esset, eam vsurpare, sicut nec coronam regiam. Nam hæc sola, inquit, de ornatu regio Consulibus adempta sunt, quòd inuidiosa viderentur, & libertati grauiam. Post victoriam tantum ex Senatusconsulto triumphantes ornantur auro, & amiciuntur togis pictis purpureis. De corona laurea Plinius libro 15. c. 30. Curru, qui neque bellicarum, neque ludicarum quadrigarum, sed turris rotundæ instar, teste Zonara, constructus erat, vsitate traxerunt equi: quos cum albos iunxisset in suo triumpho Camillus, vehementer populum offendit, propterea quòd alba quadrigæ Deorū Regi, & Patri sacræ, ac peculiariter dicatæ habebantur. Quidam tamen ceruus, quidam leones iunxerunt. Sub curru, eò loco, cui Imperator insidebat, suspensum fuit idolum fascini, de quo Plinius libro 28. cap. 4. sic: Deus Fascinus Imperatorum quoque, non solum infantum custos, currus triumphantium, sub his pendens, defendit, medicus inuidiæ, iubetque eosdem respicere. Quod autem Plinius dicit, moneri triumphatē in fascino, vt respiciat, existimo esse illud Tertulliani in Apologético: Hominem se esse etiam triūphans Imperator in illo sublimissimo curru admonetur. Suggestur enim ei à tergo: Respice post te, hominem memento te. Zonaras auctor est, in ipso curru ministrum publicum aduectum esse, qui ponere coronam auream, gemmis distinctā sustinet, admoneret eum, vt respiceret: id est, vt reliquum vitæ spacium prouideret, nec eo honore elatus superbiret. Appensum quoque fuisse curru tintinnabulum, & flagellum, quibus notatum fuerit, ipsum in eam calamitatem incidere posse, vt & flagris caderetur, & capite damneretur. Nam, inquit, qui ob facinus supremo supplicio afficiebantur, tintinnabula gestare solebant, ne quis inter eundem contactu illorum piculo se obstringeret. Testis est etiam Plinius libro 33. cap. 7. triumphantium ora minio illini solita, & sic Camillus triumphasse: quod tamen posterioribus temporibus exoleuit. Moris item fuisse, vt triumphans secum in curru haberet filios pueros, patet ex Lilio libro 45. cum de filiis Æmilij loquitur. Quin etiam cognatorum, si aliquos habebat, virgines & pueros in curru adsciscibat: natū verò grandiores in equis iugalibus imponebat. Si autem plures erant, equis singularibus vecti ipsum prosequerentur. Currū inde sequebatur equitū & peditū exercitus suo quisq; ordine. Ex his, si qui peculiare coronas, aut alia dona ob egregiū facinus ab Imperatore accepterant, ea præ se ferebant. Cæteri omnes laureati incedebant, cientes lætissima voce triumphū, & accinentes triumphalia carmina, quibus etiā iocos miscere licebat. Qui verò ad spectaculum confluxerāt, ex Vrbe & alijs Italiæ locis homines, omnes velut in publica cæq; lætissima festiuitate, cū lætissima aggratulatione, & applausu, pompam spectant, induti

vestitu mundo, & vt plurimũ alio. Procidente etiã pompa in honorẽ Deorũ omnes **A**
 ædes sacræ fuerunt aperta, atq; coronis & suffitibus repletæ. Sic igitur ad Capitolium
 ductus Imperator, simulatq; de foro, versũs illud currũ flectere cepit, hostes ante currũ
 ductos, abduci mãdauit in carcerẽ. Cicero Verrina 7. vbi vel detẽti sunt perpetuò, vel
 illicò securi percussi. Cũ ventum fuit in Capitolium triumphans ita precatus est:

GRATIAS TIBI IVPPI TER OPTVME MAXVME, TIBIQVE IVNONI REGI-
 NAE, ET CAETERIS HVIVS CVSTODIBVS, HABITATORIBVSQVE
 ARCIS DII, LVBENS LAETVSQVE AGO, RE ROMANA IN HANC
 DIEM ET HORAM PER MANVS QVOD VOLVISTI MEAS, SERVATA,
 BENE GESTAQVE, EANDEM ET SERVATE, VT FACITIS, FOVETE,
 PROTEGITE PROPITIATI, SVPPLEX ORO. **B**

Et immolatae sunt cum maxima solennitate hostiæ, seu victimæ, & dicatae Ioui corona
 aurea, & aliquot preciosæ manubiæ, clypei, & alia monumenta ibi suspensa. Datum
 etiam in ipso Capitolio epulum sumptibus publicis, & aliquantum pecuniæ viritum
 plebi distributum, cætera relata in ærarium publicum. Quòd si quis Opima spolia
 fuisset consecutus, ea in tẽplo Iouis Feretrij suspendebantur. Erant autẽ spolia Opima
 quæ Dux hostium duci à se immediatè interfecto detraxerat. Quorum, vt Festus, &
 cum eo alij tradunt, tanta raritas fuit, vt intra annos paulò minũs 1000. tantũm trina
 contigerint nomini Romano: vna, quæ Romulus de Acrone: altera, quæ Cossus
 Cornelius de Tolunio: tertia, quæ Marcus Marcellus Ioui Feretrio de Viridomaro
 fixerunt. Marcus Varro ait, Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, **C**
 dummodò duci hostium detraxerit. Quòd autem omnia solita non sint ad ædem Iou-
 nis Feretrij poni, testimonio esse libros Pontificum, in quibus sit, pro primis spoliis
 boue, pro secundis solitaurilibus, pro tertijs agno publicè sacra fieri debere. Esse etiam
 Pompilij Numæ Regis legem Opimorum spoliolorum talem:

QVO IVS AVSPICIO, CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIVNT-
 TVR. IOVEI FERETRIO BOVEM CAEDITO. QVEI CEPIT, AERIS DV-
 CENTA DARIER OPORTETO.

SECUNDA SPOLIA IN MARTIS ASAM. IN CAMPOSOLITAVRILIA V-
 TRA VOLVERIT, CAEDITO.

TERTIA SPOLIA IANO QVIRINO. AGNVM MAREM CAEDITO CEN- **D**
 TVM QVEI CEPERIT, EX AERE DATO.

Ita Festus, quemadmodum eũ restituerunt Carolus Sigonius, Antonius Augustinus,
 & Iosephus Scaliger. Atque hoc quidem modo Triumphorum pompa peracta fuit,
 vt conferuaretur memoria, non modò honestissimus locus viris triumphalibus fuit
 datus in confessibus publicis, & permissum, vt in spectaculis lauream coronam in ca-
 pite gestarent, sicut & alij, qui vnquam coronas acceperant, tales tum soliti fuerunt
 gestare in capite: sed etiam erectæ fuerunt triumphales columnæ, & statuæ, arcus triũ-
 phales, trophæa, atque alia monumenta. Quin & hoc vñtatum fuisse ait Plinius libro
 35. cap. 2. Vt ædes ornamenta triumphalia circa limina acciperent. Sic enim scribit: A-
 liæ foris & circa limina, animorum ingentium imagines erant, affixis hostiũ spoliis, **E**
 quæ nec emptori refringere liceret: triumphabantque etiam dominis mutatis ipsæ
 domus: & erat hæc stimulatio ingens, exprobrantibus tectis quotidie imbellem do-
 minum intrare in alienum triumphum. De Columnis triumphalibus, & statu-
 bus Plinius libro 34. capite 5. 6. & 7. & Valerius Maximus libro 2. capite 5. De arcu-
 bus triumphalibus ita scribit Georgius Fabricius in sua Roma, cap. 15. Arcus olim ho-
 noris virtutisque causa erecti sunt iis, qui externis gentibus domitis, singulares vi-
 ctorias patriæ pepererant. Ij primũm rudes & simplices fuerunt, eũm præmia virtutis
 essent, non ambitionis lenocinia: sæculo insolentiore monumenta victoriarum & triũ-
 phorum pompa in iis incisa. Erant aut latericij, vt Romuli: aut ex rudi lapide quadra-
 to, vt Camilli: aut ex marmore, vt Cæsaris in foro: Drusi cum trophæis in via Appia: **F**
 Traiani in eiusdem foro: Gordiani, in Viminali: Gratiani, item Theodosij, non longè
 à via Triumphali: deinde etiam reliqui. Arcuum forma primũm erat semicircularis,
 vnde & nomen fornicis accepit: fornic enim Fabianus à Cicerone dicitur, qui à Victo-
 re arcus Fabianus nominatur. Postea quadrata, ita vt in medio ampla esset porta for-
 nicata, & ex eius utroque latere alia portæ minores additæ. Intra mediæ portæ forni-
 cem Victoria alata pependit, quæ demissa, victori transeunti coronam impone-
 rent. In superiore arcus parte spacia sunt, in quibus aliquot homines, vel qui tubis can-
 erent

A nerent, vel qui trophæa maximè insignia ostentarent, stetit existimantur. Huc magnificentia Augusti temporibus, vel paulò antè cœpit. Nam de Cæsaris arcu, Seruius: de Drusi, Suetonius: de Germanici, & Neronis, Tacitus, Nouitium hoc inuentum ait Plinius, non quòd arcus ante Cæsarium tempora non fuerint, sed quòd tali ornatu nò fuerint. Antiquissimi, de quibus extra aliquid, sunt tres: nouitij autem Plinio, nobis veteres, quinque. Hactenus Fabricius.

Trophæa erant corpora trunca cum spoliis. Sic enim idem Fabricius de trophæis Marij scribit: Inter templa S. Eusebij, & S. Iuliani in Esquilino, moles latericia, in qua bina trophæa ex marmore. Sunt autem trunca corpora cum spoliis, quorum alterum thorace squamoso indutum, cum ornamentis militaribus, & clypeis, ante se habens iuuenem captiuum, brachiis ad tergum reuinctis, & vndique alas victorias. Alterum armis militaribus ornatum, inter quæ clypei inæqualiter rotundi, galea aperta cum cono & cristis, & altera sine cristis clausa. In eodè inest forma chlamydis, & alia quædam, quæ marmore detrito, & corrupto cognosci satis non possunt. Locus ille hodie Cimbricum vocatur, quia de Cimbris à C. Mario trophæa illa sunt erecta. Arcuum triumphalium, & trophæorum, icones tum in Antiquitatibus Gamucciij, tum in veteribus nummis cernuntur, quorum vnam atque alteram subieci.

D Insculpta quoque in arcubus triumphalibus erant posterioribus præsertim temporibus, tum alia multa, tum causæ & merita, pro quibus arcus isti essent ipsis extructi, vt cognoscitur ex inscriptione arcus triumphalis Seueri quæ hæc fuit:

IMP. CAES. LVCIO SEPTIMIO M. FIL. SEVERO PIO PERTINACI AVG. PATRI PATRIAE, PARTHICO, ARABICO, ET PARTHICO ADIABENICO. PONTIF. MAXIMO, TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET IMP. CAES. M. AVRELIO, L. FIL. ANTONINO AVG. PIO FELICI TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P.P.

E OPTIMIS FORTISSIMISQVE PRINCIPIBUS OB REM PVBLICAM RESTITVTAM, IMPERIVMQVE POPVL. ROMANI PROPAGATVM INSIGNIBVS VIRTVTIBVS EORVM DOMI FORISQVE S.P.Q.R.

Item ex inscriptione arcus triumphalis Constantini Max. quæ talis est:

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO MAXIMO P. F. AVGVSTO S. P. Q. R.

QVOD INSTINCTV DIVINITATIS, MENTIS MAGNITVDINE CVM EXERCITV SVO TAM DE TYRANNO, QVAM DE OMNI EIVS FACTIONE VNO TEMPORE IVSTIS REMPVBLICAM VLTVS EST ARMIS ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DICAVIT. VOTIS XV. VOTIS XX.

F LIBERATORI VRBIS FVNDATORI QVIETIS.

In trophæo etiam Alpium, Elogium Augusto dicatum tale est:

IMP. CAESARI DIVI F. AVGVSTO PONT. MAX. IMP. XIV. TRIBVNIC. POTESTAT. XVII. S. P. Q. R.

QVOD EIVS DVCTV AVSPICISQVE GENTES ARPINAE OMNES, QVAE A MARI SVPERO AD INFERVM PERTINEBANT, SVB IMPERIVM P. R. REDACTAE SVNT.

Hæc igitur merces & gratia apud Romanos Imperatorū virtuti & fortunæ fuit habitæ, cuius fuit, partim vt animi tanta proposita gloria ad clarissimorum facinorū stu-

dium excitarentur, partim vt viderentur Deo exhibere gratitudinem pro euentibus A profperis. Ac memorabile est, quod apud Valerium Maximum lib. 2. capite 3. de Cn. Fuluio legitur: Eum, qui triumphi honorem sibi à Senatu ob res gestas decretū spreuerat, & repudiauerat, fuisse exilio mulctatum. Causa huius decreti fuit, quòd indicauerunt insolentiam, quæ gradus publicorum honorum superbè contemneret, spectare ad virtutis perniciem, dum scilicet, quæ multos ad studium eius accendere solèt, ita proicerentur. Tantùm de Triumphis, de quibus etiam lege Dionysium lib. 5. Iosephum lib. 7. cap. 23. de bello Iudaico, Ioan. Zonaram Histor. tom. 2. Plutarchum in vita P. Æmilij, Appianum Alexandrinum in Lybico, Seruium super Virgilium, M. Tul. Ciceronè in Pisonem, Flauium Vopiscum in Aureliano, Pomponium Latum in Philippo & Diocletiano, Alexandrum ab Alexandro Genial. dier. lib. 1. cap. 22. & lib. 6. cap. 6. Carol. B Sigonium lib. 2. de Antiq. iure Prouinciarum, cap. 10. & singularem de Triumphis librum Onuphrij Panuinij Veronensis: cum quo etiam confer Triumphum maiorem aneis formis expressum à Gerardo de Iode.

De missione exercitus.

CAP. XXX.

EXPLICATIS hæcenus ferè omnibus, vel saltem plerisque, quæ de re militari fuerunt scitu & obseruatione digna, de missione tandem militum dicemus, atque ita hunc librum concludemus. Missionum verò duo fuerunt genera, honesta & caussaria. Honestæ fuit eorum, quibus iusta militiæ vocatio esset. Caussaria, quibus necessaria. Iusta fuit, cum quis aut legitima consecisset stipendia, aut maior esset annis C quinquaginta. Necessaria, cum aut morbo, aut imbecilla valetudine impeditus in castris esse non posset. Cuius rei multa passim apud Liuium extant exempla, quorum vnum atque alterum adducemus. Sic autem libro 7. scribit: Consul educto in æstiuâ milite, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instruit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam ætate, aut viribus parum validos. Et libro 24. Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpta, qui quadriennio nõ militassent, quibus neque vacatio iusta militiæ, neq; morbus causa esset. Et libro 40. Senatum veteres Centuriones quàm plurimum ad id bellum scribere censuisse: nec vlli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Præter hæc fuerunt aliæ quoque vacationes extra ordinem gratiæ causa, vel à Senatu, vel ab Imperatoribus datæ. A Senatu, vt idem Liuius libro 39. Senatusconsultum factum est, vt Consul cum Tribunis plebis ageret, vt P. Æburio emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, nève Censor ei equum publicum assignaret. Et libro 23. Prædestinis militibus Senatus duplex stipendium, & quinquennij vacationem decreuit. Ab Imperatore, vt in Epitoma Liuiana quinquagesima quinta, Tribuni plebis, quia non impetrarent, vt sibi denos, quos velent, milites eximere liceret, Consules in carcerem ducere iusserunt. Nonnunquam Imperatores in castris pro suo arbitrato militibus perentibus concesserunt commeatum, vel domus reuiscendæ, vel negotij priuati gerendi causa, cuius hæc formula extat apud Liuium libro 30. Si quis vestrum suos inuisere vult, commeatum do: primo vere aditis, edico. Quin etiam senes, & sacerdotes perpetuam militiæ vacationem habuisse, B excepto Gallico tumultu, memoriæ prodidit Appianus lib. 2. de Bellis ciuilibus, & Plutarchus in Camillo. Est autem illud memorabile, vacationes hæc à Censoribus fuisse cognitatas, quod ostendit Liuius libro 43. cum de Censoribus verba faciens, ait: In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quàm multi abessent à signis, census docuit, in Prouinciam cogebant. Causas stipendij missorum cognoscebant, & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant: EX TVI animi sententia, ex edicto Caij Claudij, Titi Sempronij Censorum in Prouinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris. Hæc Liuius. De qua, præter eos quos supra commemorauimus, plurima collegit Vvolffgangus Lazius lib. 4. §. 6. 7. 8. & 9. F. Commentariorum Reipublicæ Romanæ. Atque de re militari hæcenus.

EPILOGVS TOTIVS OPERIS.

EXposuimus hactenus, beneuole Lector, precipuos veterum Romanorum ritus, mores, & consuetudines, tum quæ ad Religionem, tum quæ ad Politiam, disciplinamque urbanam, ac militarem pertinent. Quæ ex re, si tibi, tuisque studijs aliquid utilitatis accedet, præclarum nostrorum laborum fructum nos consequutos esse arbitrabimur: quippe qui in vniuersa hac scriptione nihil aliud quæsiuimus, quàm tuum, candide & beneuole Lector, commodum: sin assequi, quod voluimus, non potuimus: voluntas tamen nostra apud æquos Iudices in aliqua saltem laudis parte ponetur: vt qui, quantum tenuitas ingenij, atque laboriosa conditionis ac vitæ ratio permisit, de Republica literaria bene mereri voluerimus. Erit autem fortasse aliquando, vt hæc ipsa, quæ iam in publicum emittimus, diligentius atque accuratius persequamur. Interim hæc æqui bonique consules, nobisque, sicubi non vbique officio nostro, vt quidem par erat, functi fuerimus, humaniter condonabis: quod si feceris, & humanitatem tuam declarabis, & nos ad reliqua in te officia & studia reddes promptiores. Cæterùm vt præclara aliqua coronide hos libros concluderemus, operæ precium nos facturos putauimus, si hoc loco elegantem clarissimi, eruditione atque virtutibus ornatissimi viri Ioannis Thomæ Freigij, &c. orationem, qua ea, quæ his diffusè à nobis tractata sunt, ferè omnia breuiter & perspicuè persecutus est, adiceremus: atque simul etiam cum ea alias quatuor Declamationes, in quibus de Antiquitatis laude, dignitate, atque utilitate variè disseritur: quod ipsum, vt & tu quoque probes, vehementer te etiam atque etiam rogo. Vale, optime Lector, nostrisque conatibus faue.

ORATIO

DE ANTIQVITATE

RECITATA IN CELEBRI GYMNASIO ALTORFIANO, A MAGNIFICO DOMINO Rectore viro clarissimo, D. Ioanne Thoma Freigio, LL. Doctore in secunda Panegyri, anno CIO IO LXXIIX. celebrata.

HTSI, Illustrissimi & Generosissimi Comites, viri amplissimi, generis nobilitate, eruditione, prudentiâque præstantissimi, Scholarchæ dignissimi, vósque cæteri Auditores & Hospites gratissimi, vobis non ignotum esse sciam, quid hæc nostra secunda Panegyris sibi velit: idæoque causas ex alto repeti non necesse sit, præsertim cum mens & voluntas amplissimi Senatus, & legum nostrarum satis aperta, & omnibus in promptu sit: argumenti tamen, quod mihi in hoc conuentu amplissimo, & ad agendum ornatisimo, tractandum suscepti, rationem reddendam existimaui, propterea quòd quæ me ratio excitârit ad id deligendum, eadem vos quoque erigere debet ad audiendum. Nam me, cum studiorum meorum ratio, tum eorundem quoque professio ad hoc argumentum hortata est: at verò vt id, alacrius, lubentiùsque susciperem, vestra quoque, Auditores amplissimi, auctoritas, & in omni doctrinarum genere eruditio propemodum coëgit. Non enim ex intimis Philosophiæ penetrabilibus, aut acutissimis I. C. disputationibus, spinosam aliquam, aut obscuram declinationem, sed popularem & toto tractationis genere illustrem, omnibùsque (vt quidem spero, optòque) gratissimam materiam desumpsi: non vt vos docerem, aut me ostentarem (nihil à me longiùs ista populari venditatione abest) sed vt delectationem aliquam, si modò id consequi possem, animis vestris afferrem, & per iucundissimos Antiquitatis campos vos mecum, si non corpore, at cogitatione saltem circumducerem. Dicam igitur aliquid hoc loco, quantum quidem angustia temporis patietur, cum de totius, tum verò præcipuè de Romanæ antiquitatis studio. Sed vt per immensa illa & retrusa vetustatis spacia ordine & via progrediar, varia duntaxat Antiquitatis genera recensbo: cætera, quæ de Antiquitate dici possent, nimirum quantum illi tribuendum, & credendum sit, & antiqua nouis vbique & semper præferenda sint: adolescentibus illis committam, vt eis ἐκτρέπον, hoc est, in vtramque partem Aristoteleo more disserant, quò ad veritatem facilius aditus inueniri possit. Vt igitur rem paulò altiùs repetam, nè in illo latissimo, amplissimòque campo, erroris, aut dispendij potiùs, quàm recte, breuiorùsque viæ dux & monstrator sim: monstrandi causa quasi in duplicem viam Antiquitarum diuido, alteramque Religiosam, alteram verò Profanam appello. Et in religione quidem illa veterum Ethnicorum gentili, varia capita video, vt de infinito Deorum numero, de Sacrificiis, de Sacerdotibus, de Templis, de Statuis, seu Simulacris, de Imaginibus, de Ludis, de Votis, & aliis. Quod igitur ad illam *πολυθεΐαν* attinet, præter Ciceronem, qui ex professo de sui seculi Diis Gentilium in libris De Natura Deorum disputauit, & præter religionis nostræ antistites Arnobium, Lactantium, aliosque, qui eos errores refutarunt: Plinius ipse in summam quandam veteres Deos retulisse videtur libro 2. Nam Gentibus, inquit, Diij fuerunt virtutes & vitia, vt pudicitia, concordia, mens, spes, honor, clementia, fides: item pœna & beneficium: quin etiam inferi in genera descripti: adhæc morbi & pestes, dum esse placatas trepidò metu cupiunt: idæoque etiam publicè Febri & malæ Fortunæ sana dicata fuerunt. Pro Diis item culti fuerunt Genij & Iunones, quos quilibet sibi adoptabat: animalia quoque, vt Ibides: aliqua etiam obscœna; vt Priapus: cibique fœtidi, per quos iurabant; astra denique & fortuna, quæ toto mundo inuocatur, & sola,

vttramque.

Utramque paginam facit. Hæc eadem nomina Iuuenalis Ægyptiis quoque ascribit eum ait:

*Quis nescit, Volusi Bithynice qualia demens
Ægyptus portentæ colat? Crocodilon adorat
Pars hac illa pauet saturam serpentibus ibim.
Effigies sacri nitet aurea cercopitheci.
Porrum & cepe nefas violare ac frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina.*

Inuita in hoc loco Oratio nostra versatur : sed Antiquitatem inquirenti hæc negligenda non fuerunt. Et gratiæ summæ agendæ sunt Domino nostro IESU CHRISTO, vero Deo, veròque homini, hoc est, *ἄνθρωπος*, quòd has tam crassas tenebras à Christianòrum animis Euangelij sui clarissima luce dispulit, dissipauit, extinxit. Sed illis gentilitiis Diis, quos Sacerdotes, & quæ sacrificia, nisi consimilia facta existimabimus? Sacrificiorum itaque varia genera fuerunt. Erant quædam, quibus utebantur in ludis secularibus: erant & ambarualia, quibus arua & fruges porca lustrabant: erant alia gentilitia, familiarumque propria: alia votiuæ pro votis publicis: alia Vestalium virginum, ignem perpetuum conseruantium: alia soteria pro salute Principum. His accedebant varia genera instrumentorum, vt acerræ, thuribula, præfericula, sympula, seu symponia, & quas Cicero in Paradoxis capedines & fictiles vrnulas vocat: item candelabra, pateræ, disci, secespitæ, seu, enclabria, dolabræ, ollæ.

Sacerdotum item species plurimæ, vt fratres Aruales, qui ea sacra Ambarualia, de quibus diximus, procurabant: vt Augures, quorum tanta auctoritas fuit, vt sine Auguriis nec extra, nec intra Urbem quicquam gereretur. Horum erat cauea pullaria: horum tripodium solistimum: horum angularis baculus, qui lituus dicebatur. His adde Flamines, quorum tot fuerunt, quot Deos Romani habuerunt: hinc Flamen Dialis, Martialis, Quirinalis, Vulcanalis, & inter hos vnus præcipuus Archiflamen. Adde Sacerdotes Salios, à saliendo dictos, cum suis Ancilibus. Adde Septemuiros epulones, Duumuiros, Decemuiros, & Quindecimuiros, & ipsum summum Pontificem. Accesserunt autem postea sodales Augustales, Antoniani, Aureliani, Faustini, Sibyllini, Lupercales, quibus addere licet Victimarios & Popas: & ex mulieribus Vestales & Bacchas, quæ etiam Mimallonides dictæ sunt.

Quid de Templis dicam, quæ varia religione tam variis Diis substruebantur? Hinc primò templum omnium Deorum, ideòque Pantheon dictum: hinc templa Iani & Iouis, & Iouis quidem partim Vltoris, partim Olympij, partim Feretrij, partim Tonantis: item templa Iunonis, Libertatis, Dianæ, Æsculapij, Concordiæ, Mercurij, Pacis, Veneris, Bacchi, Virtutis, Felicitatis, Victoriæ, Pietatis, Sanitatis, Solis, Fortunæ, Martis, Vestæ, Romæ, Honoris, Æternitatis, Fidei, Herculis: vnà cum omnium illorum statuis & imaginibus. Ne omittam interim literas Hieroglyphicas, quibus suorum numinum maiestatem, si Diis placet, velabant, ne tam augusta mysteria aliquòd in vulgus manarent: quæ tamen postea Orus publicauit, & ad posteritatem prodidit.

His adde varia ludorum genera, vt sunt Megalenses, Apollinæres, Augustales, Capitolini, Castrensens, Circenses, Consuales, Compitalitij, Funebres, Gladiatorij, Iuuenales, Martiales, Plebeij, Equiria, Scenici, Seculares, Taurij, Theatrales, Troici. Adiecit Ferias, partim proprias familiarum, partim publicas, eaque vel statas, statiuasque, vt fuerunt Agonalia, Carmentalia, Lupercalia: vel Conceptiuas, quæ quotannis à Magistratibus concipiebantur, vt Latine, Sementinæ, Paganalia, Compitalia: vel Imperatiuas, quas Consules & Prætores pro arbitrio indicebant: vel Nundinas, quæ erant paganorum & rusticorum. Accedunt ad extremum & vota publica, eaque vel quinquennialia, vel decennialia, vel vicennialia, vel tricennialia, vel quadricennialia. Sed vt è continuo isto quasi cursu interspirandi spaciū sit, ista pauca de antiqua religione sufficiat.

Sequitur vt de Antiquitatis altera specie dicamus, quam Profanā appellauimus: quæ in duas partes rursus separari potest: in politicam & bellicam. In politica antiquitate sunt hæc: status Reipublicæ, comitia, classes, iura, leges, iudicia, Magistratus, Fasti, & alia. Quòd ad statū Reipublicæ attinet, eonstat Rēpublicā Romanam omnes politiarū formas expertā esse. Regia. n. principio fuit, paulò post in tyrannidē conuersa. Tyrannis verò expulsus, Aristocratiā in patribus secuta: sed eadē repētē per auaritiā & libidinē

in Oligarchiam mutata est. Hinc plebis secessione tribunatu constituto, Democratia species quædam extitit. Tres verò ordines populi fuerunt, Senatorius, Equester & plebeius: ipse verò populus in triginta Curias, trigintaquinque Tribus, & quinque Classes diuisus.

Comitorum genera duo fuerunt, Curiata & Centuriata. Curiata, cum populus curiatim calabatur per lictorem. Centuriata, cum centuriatim per cornicinem: quæ ipsa quoque Calata vocabantur, si pro Collegio Pontificum, aut Regis sacrorum aut flaminum inaugurandorum causa haberentur. Fuit & tertium genus Tributorum Comitiorum, in quibus plebs per trigintaquinque Tribus distributa, suffragia ferebat. Iura autem alia ciuium Romanorum, alia Italorum, alia Prouinciaria. Leges item aliæ de libertate, vt leges sacratæ: lex Valeria, Porcia, Sempronia: aliæ de testamentis, vt Furia, Voconia, Falcidia, Fufia, Caninia, Antonia: aliæ de ambitu, vt lex Petilia, Calphurnia, Tullia, Pompeia: aliæ theatrales de speculis, vt Roscia & Iulia. De quibus omnibus, sicut & de iudiciis, nostra ætate omnium elegantissimè scripsit vir clarissimus Carolus Sigonius, quo vno hodie Italia doctiore non habet.

Magistratus verò Romanorum vt & ipsi varij erant, sic & varia insignia habebant. Reges trabea utebantur & sella curuli cum duodecim lictoribus, qui pribant cum securibus & fascibus: ipsi stipati interim Celerum cohorte. Senatores (quorum numerus primò centenarius, postea ad trecentos, tandem ad mille creuit) lato clauo, & calcæis lunatis à reliquis ciuibus distinguebantur: sicut Equites annulo aureo: diuisique erant Senatores in patricios, conscriptos, allectos, & pedarios. Consules bini erant, ique annui: quam dignitatem qui petebant, candidati dicebantur, iisque Tribus circumibant, singulosque prensantes, gratiam & suffragia colligebant, vno quoque plebeiorum & popularium benignè & nominatim appellato, quam ad rem nomenclatores habebant, qui singulorum nomina tenebant, candidatisque suggerebant. Consules ipsi in bellum profecturi, paludati erant, id est, paludamentum (quæ chlamys erat Imperatoria) induti. Præfectorum quoque non vnum fuit genus: hinc præfecti annonæ, præfecti vigilû, præfecti legionû, alarû, cohortiû, castrorû, fabricorû: præfecti vrbis, præfecti prætorio. Erant item prætores tã vrbani quam peregrini: Dictator, & magister equitum: Tribuni plebis, militum, ærarij: censores, ædiles, quæstores, decemuiui, & alij.

Ad hanc politicam antiquitatem Fastos aggregauimus, quibus Magistratum Romanorum annuam descriptionem cum rebus illorum gestis accuratè annotatam habemus: quo in genere olim Cassiodorus, hodie noster Sigonius felicissimè vtilissimèque elaborarunt. Vestes item veterum vel muliebres fuerunt, vt stolæ: vel viriles, vt toga: & togarum aliæ prætextæ, aliæ puræ, aliæ pictæ, aliæ regiæ, aliæ candidæ, aliæ pullæ: aliæ bellicæ, vt paludamentum, sagum, caligæ, lacerna: aliæ contra tempestates comparatæ, vt penula & scortea. Vasa verò & ipsa varia extiterunt, vt gabatæ, propides, scutulæ, lances, catini, sympula, magides, vrnæ partim cinerum, partim lacrymarum: fistilia item, quibus Porfena delectatus dicitur, vnde fortasse illa, quæ hodie Porfeneba vocatur. De quibus omnibus, sicut & de vestibus Lazarus Baysius accuratè scripsit. Ampla quoque & latè peruagata est res numaria: quot enim nûmi, tot ferè formæ inueniuntur. Nã vt V. Wilhelmus Brassicanus Gallicus auctor amplissimè deduxit, vterque in nûmis sculpebatur, sedebantque: tēpla, prouincias deuictas, caduceum, dexteras inter se iunctas, Ianû bifrontē, quadrifrontēmq;, naues, manipulos, cornucopiæ, capram Amaltheam, fulmen, honorem & virtutē, pauonē, aquilam, noctuā, struthionē, formicam, quadrigas, bigas, matrē Cybellē, apros, canes, ceruus, damas, tauros, leones, delphinos, hippopotamos, serpentes, pileos cum pugionibus, libras, elephantos, lynces, tigrides, Mercuriolos petasatos, lupam geminos alentem, Solem, Lunam, Romam septicollem, Italiam, Victoriā, clauam Herculis, Cerberum, citharam, Marsyam excoriatum, tripodes, Cupidines, crocodilos, agnos, Pegafos, & alia propemodum infinita. Edificiorum item magnum discrimen fuit: hinc theatra, amphitheatra, circus maximus, agonialis, & alij: & in his obelisci ac metæ: hinc arcus triumphales, odea, orchestra, thermæ, naumachie, mausolea, hippodromi, colossi, basilicæ, gestationes, aggeres, aquæductus, castella aquarum, pilæ in mare iactæ, cryptæ, piscinæ, armilustri, pontes, naualia. Accedunt his inscriptiones antiquorum marmorum & lapidum: elogia item, epitaphia, & similia. Nec minima pars antiquitatis in Notis sita est, quæ vel priuatæ erant, vel publicæ. Priuatæ in monumentis & sepulcris, vt I. O. M. S. Ioui Optimo Maximo sacrum. D. M. S. Diis manibus sacrum.

H. M. P. Hoc monumentum posuit. T. P. I. Testamento poni iussit. H. M. D. M. A. Huic monumento dolus malus abesto. H. S. E. S. T. T. L. Hic situs est: sit tibi terra lævis, & his alia familia. Publicæ notæ erant in nonnibus Magistratum, vt DICT. R. G. C. Dictator rei gerendæ causa. S. S. C. Seditionis sedandæ causa. R. P. C. C. Republicæ constituendæ causa. Itē in officiis reliquis, vt I I I. Vir. A. A. A. F. F. auro, argento, ære stando feriendo: hoc est, Triumuir Monetatis. I I. Vir. I. D. Duumuir iuri dicendo. Q. I. H. H. M. E. Qui in hoc honore mortuus est. L. F. Lustrum fecit, quod ad Censores tantum pertinebat. Item in legibus ferendis vsitata erant notæ hæc: Q. D. E. R. F. P. Quid de ea re fieri placeret. D. E. R. I. C. De ea re ita censuerunt. S. Q. R. E. Q. R. I. N. S. E. H. L. N. R. E. Si quid rogatum est, quod rogari ius non sit, eius hac lege nihil rogatum esto.

His & similibus notis veteres populos plurimum in scribendo vsos fuisse, multorū auctorum testimoniis comprobari potest. Nam vt de Hieroglyphicis, quas vocant, literis taceam, sic de vsitata apud Ægyptios pingendi scribendique consuetudine Ammianus Marcellinus: Non enim, ait, vt nunc literarum numerus præstitutus & facili exprimit, quicquid humana mens concipere potest, ita prisce quoque scripturam Ægyptij, sed singulæ literæ singulis nominibus seruiebant, & verbis nonnunquam significabant integros sensus. Quem etiam scribendi morem à Græcis celebratum fuisse, cum aliis argumentis & iudiciis multis, tum etiam ex Solino comprobari potest. Refert enim ex Marco Tullio olim quendam fuisse, qui vniuersum Homeri poemata ita subtiliter in membranis descriptum haberet, vt illud rotum leui putamine nucis cōcluderet: nimirum quod signis atque notis, & iis quidem valde exilibus depictum esset. In quibus effingendis Mirmecydem Milesium & Callicratidem Lacedæmonium potissimum excelluisse refert Ælianus, quos fama fuit in sesamo (quod minutissimum genus seminis est, milio, panicōque simillimum) distichum elegium literis aureis inscripsisse, hoc est, notis quibusdam & signis. Rarō enim veteres integris in scribendo literis vtebantur: vnde memoratur apud Galenum libro 7. de Compositione medicamentorum, Menecratis quondam Medici liber *ελογρημμάτων*, quod integris literis exaratus esset. Receptus etiam aliquando est apud Romanos scribendi per literarum cōpendia mos, auctore potissimum Mecænate, quem scribit Dion inuenisse primū quādam literarum notas, quibus celerrimē scribi posset, easque per Acilium libertum publicasse. Hæ Iustiniani tempore siglæ vocatæ fuerunt, vt scribit idem in Græca constitutione, auctoritate legis Pandectis tribuente. Quarum intelligentia cum paulatim obsoleuisset, nec eā minūs difficultatis legentibus exhiberēt, quā rem ipsę notis descriptæ Iustinianus, ne quis deinceps notis & siglis (sic enim appellat) in describendis Iuris ciuilibus vteretur, magna comminatione prohibuit. Sed de notis satis.

Ad istam Antiquitatem politicam ad extremum referenda sunt exercitia veterum, & Gymnasia, de quibus Hieronymus Mercurialis laudissimus Patavinæ Scholæ Medicus scripsit. Hic erant porticus, xystris, exedrae, peristylia, diaulon, ephebeum, corycū, conisterium, hypæthrae, ambulationes: item athletæ, quorum alij stadiodromi, alij palæstritæ, alij pancratiastæ, alij discoboli, alij saltatores, alij pentathli, seu quinquertiones. Exercitiorum quoque genera non eadem: vt harpastum, sciamachia, phennis, acrochirismus, alteres, τὸ ἐκπλεῖν, τὸ πυπλῖεν. Verūm satis opinor de politica Antiquitate: veniamus ad bellicam, quæ tota est in disciplina militari, eaque vel terra, vel mari: de qua Vegetius: Frontinus, Ælianus, & alij multi. Hic igitur Imperator exercitus, hic genera militum, legionis numerus, castrametatio, signa prælij, instrumenta bellica occurrunt. In Prouinciam duo Magistratus mittebantur, Præses & Quæstor. In Præsidis comitatu erant legati, Tribuni militū, Centuriones, Præfecti, Decuriones, Cohors prætoria. Officium autem eius erat, non solum in Imprio, & bello gerendo, ac disciplina militari: sed etiam in potestate prætoria: quæ tum in cognitione & conuentibus indicendis, & iurisdictione: tum in curatione rei frumentariæ & tributorum ac vectigalium versabatur. Quæstor autem propria administratione curabat pecuniā, prædāmque publicam, & conficiebat earum rerum tabulas. Constabat autem exercitus ex auxiliis sociorum, & legionibus ciuium. Numerus legionum primis Romæ temporibus trium millium fuit, ait Varro: postea quaternum millium & ducentum peditem: deinde quinque millibus peditem, trecentis equitibus constitit: & Polybius (qui fuit Africani comes) non amplius quinque millibus attribuit. Genera autem armatorum duo erant, pedites & equites. Pedites erant aut iuniores, qui dicebantur Velites: aut seniores, & hi rursus vel antepilani, vt hastati, & principes; vel pilani,

qui iidem & triarij erant. In loco autem pro castris delecto, designabatur punctum pro prætorio, & summo Ducis tentorio: circa id punctum quadratum tanto intervallo, quantum exercitus requirebat, ducebatur. In eo quadrato anguli quatuor erant portæ: ex quibus prætoria ad Orientem, decumana ex diametro opposita, quæstoria ad Meridiem, quintana ad Septentrionem erat. Tentoria legatorum erant à prætorio hinc atque illinc, secundum quadrati dimetientem, latera duo opposita bifariam secantem.

Militum verò legionariorum erant ad portam aquationi & pabulationi aptissimam, cum Tribunis & Centurionibus. Equites ad oppositam reliqui quadrati partem dispositi erant, inter quos medij erant socij. Area verò parallela quadruplex erat à legionum tentoriis ad vallum: prima vacua pro extraordinariis, secunda latio pro foro rerum venalium, duæ reliquæ totis castris circumducebantur. Signa autem bellorum & prælij erant partim vocalia, partim muta. Vocalia erant tubæ, cornua, litui. Muta erant aquilæ, dracones, vexilla, seu labarum, & manipuli. Instrumenta belli in illa antiquitate & varia & ingeniosa fuerunt, de quibus Hero Mechanicus, Vitruvius, Vegetius, & alij, ut sunt vineæ, arietes, muscoli, turres ambulatoriæ, vallum, testudo, seu phalanx, catapultæ. Atque hæc terrestria.

In mari verò naues vsui potissimum sunt, quarum & figuræ & species antiquis variæ fuerunt: ut longæ, actuariæ, onerariæ, liburnicæ, pontones, phaseli, & Græcis *μηκροί, κελύπες, ὀλιγόπιδες, δίπυρα*. Prima navis longa fuisse dicitur Argo, qua vecti sunt Græciæ Principes illi Argonautæ cum Iafone in Colchidem ad vellus aureum: cuius meminit Herodotus in initio suæ historiæ, & Apollonius Græcus Poëta in libro secundo Argonauticorum. Habuerunt autem naues sua quoque insignia, à quibus nomina sortiebantur, Græcis *παρασημια* dicuntur: inde aliquæ naues vocabantur *κεῖσι*, id est, arietes: aliæ *περὶ γῆς*, id est hirci, quod, ut Bayfius ait, id genus animalium *παρασημίων* haberent.

Nec absurdum vero est, ea ratione centaurum, pistimque à Virgilio in Æneide appellatum: & hodiè Venetorum buccentaurum. Sed de religioſa, profanæque Antiquitate, deque politica & bellica iam satis dictum est: quæ præterea de eadem dici possunt, adolescentes isti, quos in cathedram deduximus, in utramque partem disserent: tu itaq; Philippe Reitere, in hæc palæstrā primus progredere, & de Antiquitatis iucunditate cum vtilitate coniuncta, nobis edisserere: reliqui tui astites alternatim te insequentur.

ORATIO PRIMA,

DE ANTIQVITATIS LAVDE, RECITATA PER PHILIPPVM

Reiterum, Patricium Noribergensem.

VEHEMENTER, multumque gaudeo, Illustrissimi & Generosissimi Comites, viri amplissimi, generis nobilitate, eruditione, prudentiæque præstantissimi, vosque Auditores, mearum partium esse, de Antiquitatis cognitione, eiusque iucunditate cum vtilitate coniuncta, verba facere. Etsi autem Antiquitati tantum tribuendum existimo, ut quantum quisque in eius cognitione consecutus & adeptus sit: tantum quoque in historiæ notitia eundem consecutum & adeptum existimem: aliis tamen suum iudicium liberum, assentiendique necessitate solum relinquere volo. Nec enim nobis vllam iudicandi sentiendique libertatem assumere, aut vendicare debemus, quam non eandem etiam aliis libenter concedere debeamus, præsertim cum nos homines, imò pueros, non deos, esse meminerimus: ideoque sæpius in iudicando errare & labi: nec nostros errores, & lapsus corrigi emendarique, Reipubl. perniciosum esse sciamus. Quanquam in Antiquitatis laude errare, aut ab omnium hominum consensu aliena abhorrentiæque dicere qui possumus? Ego itaque non modò iucundissimam, & maxima cum voluptate coniunctam esse Antiquitatis cognitionem, sed etiam ad historiæ intelligentiam plurimum facere ac prodesse, ex meis præceptoribus me audire memini. Etenim quid iucundius aut gratius esse potest, quam superiorum seculorum memoriam cum nostra ætate coniungere, & quasi in tabella, ab Apelle aliquo depicta, sic intueri res antiquissimas veterum temporum, ut eæ non legi, sed in re præsentij poni & collocari videantur? Summa sanè voluptate nos perfundi sentimus, cum alicuius animantis noui, aut in nostris regionibus non conspecti, formam insolitam intuemur: & vix satiari, vixque à con-

à contemplandi studio deduci possumus: at quantum plus delectationis ex iis rebus, in quibus ipsa antiquitas cum nouitate certare solet, percipere debemus: Est enim animus hominis ita affectus & cōparatus natura, vt semper aliquid ex omni memoria videre & spectare, & retrò quasi ad primam originem redire cupiat: quæ ipsa animi blanda cupiditas, à natura nobis est frustra insita. Nam vt noster animus, æternitatis quadam cognatione inductus, præscire cupit, quid illi, qui post nos futuri sunt, acturi tractaturi que sint: ita & quid illi, qui ante nos fuerunt, egerint, tractarintque, studiosè cognoscere desiderat. Exemplum in Aristotele, Peripateticorum, vt quidam Academici volunt, (principe) illustrissimum celeberrimùmque habemus. Nam cum Alexander Magnus fortissimus Macedonum Rex, Herculeæ quadam audaciæ totum terrarum orbem esset aggressus, nouùmque imperium, & nouam Monarchiam comparare & acquirere constituisset: Aristoteles, magister eius, eodem impetu incitatus, omnia veterum antiquissima monumenta sibi acquirenda & comparanda cogitauit: & vt discipulus ipsius Asiam, totùmque Orientem opibus, gemmis, auro, argentoque, incredibili in rege cupiditate: ita ipse magister eundem antiquis doctrinarum & eruditi instrumenti monumentis, inexplibili in philosopho avaritia spoliandum proposuit. Quàm igitur iucundum, quàm gratum illi philosophico animo existimamus fuisse, cum in ea monumenta incidit, ad quæ toto animo ferebatur, quæ infinito illo antiquitatis studio, & omni contentionis labore ac diligentia optauit, affectauitque? Sic enim nominatum capta per Alexandrum Magnum Babylone, anno Mundi conditi ter millesimo sexcentesimo trigesimoquarto, quascunque Chaldæorum antiquitates, & Astronomicas obseruationes potuit, eas omnes conqueri mandauit, ac quas opima spolia Feretrio alicui Ioui, sic suæ bibliothecæ inferendas curauit. Quis Lium, summum illum inter Latinos Romanarum rerum historicum, lacteo eloquentiæ fonte manantem, non diligit? Quis Cæsaris in rerum narratione vel fidem, vel purissimæ & tersissimæ proprietatis sermonem non exosculetur? Quis Cornelium Tacitum prudentissimum & rerum humanarum callentissimum historicum, qui Reipublicæ Romanæ arcana, principum vitia, vnus ferè omnium optimè ante oculos posuit, non admiretur? Quis cæteros tam Græcos quàm Latinos historiæ principes non religiosa quadam pietate veneretur? At in his cognoscendis miserè operam ponent, qui ad eos Antiquitatis illius liberali cognitione non instructi accedent. Nam quod Plato scribit de illis, qui doctrinam aliquam, aut disciplinam, illustribus exemplis non adhibitis, se docere aut profiteri posse putant: idem his accidet, vt nimirum omnia scire & intelligere sibi videantur, & omnia econtrà se nescire fateri cogantur. Nec verò in historiis solum mirè hallucinabuntur, qui Antiquitatis nullam cognitionem habent: sed & in summis Oratoribus, Cicerone, Demosthene, Æschine, Iſocrate aberrant, ac Andabatarum more pugnabunt, qui illam Antiquitatis lucem secum non attulerint. Vix enim dici potest, quantis ex Antiquitatu monumentis, Ciceronis, Demosthenis, Æschinis, & aliorum antiquorum, & omni memoria consecratorum authorum orationes & scripta abundant. Vt interea de Poëtis, Virgilio, Homero, Horatio, Persio, Iuuenale & aliis taceam. Quæ cum ita sint, sine dubio & in confesso esse existimo, magnum studium & multam operam in Antiquitatis cognitione ponendam esse, vt non tam historicos illos heroes, sed etiam Principes hos Poëtas & Oratores faciliore intelligentia consequi cuius promptum paratùmque sit: & studiorum dulcissimos fructus hoc quasi condimento suauiores gratiorèsq; reddere possit. DIXI.

SECUNDA ORATIO,

NON VBIQUE CREDENDVM ESSE
ANTIQUITATI, RECITATA PER

Thobiam Hallerum, Patricium Noribergensem.

Avdio quidem magnam esse iucunditatem & utilitatem in Antiquitatis cognitione: & libenter audio. A multis enim & persæpè laudata est illa sacerdotis Ægyptij increpatio: qui (sicut Plato refert) Soloni respondit, Græcos nihil aliud quàm pueros esse: res enim antiquas eos ignorare. Sic Diodorus quoque Siculus, cum historiam scribere instituisset, sese propterea in Ægyptum traiecisſe, & Alexandrinæ bibliothecæ, sacerdotùmque *apxeta* excussisse commemorat. Sed in hoc Antiquitatis studio diligenter cogitandum, animaduertendùmque cen-

leo, quousque amor iste in Antiquitate illa veneranda progredi, & vbi acquiescere debeat, ne in imprudentiâ aut temeritatis vitium incidamus, quod vtrumque sapienti homini diligenter cauendum: operantque dandam censeo, vt non tam τὸ ταχυπέδης, quàm τὸ αἰετοπέδων effugiat. Quis enim vel mediocriter, & (vt aiunt) leui brachio in rebus humanis & literis versatus, ignorat, quot & quanta veterum ἀγνοήματα ἡ βδολεα, posterioris seculi experientia & cognitione deprehensa sint? Nam, vt ex multis pauca proferam, sapientia antiquorum philosophorum, oratorum, poetarum, censuit de mundi partibus tres inhabitabiles esse: mediam propter æstum, duas extremas propter glaciem & frigora. Antiqui enim Philosophi (præter Posidonium & Auicennam) omnes, hominum sedes & habitationes Tropicis & polaribus circulis definiuerunt, rati vlteriùs nullum salutis aut habitandi locum esse. Eosdem philosophos secutus Cicero, terram quasi quibusdam redimitam & circumdatam cingulis dixit: è quibus duo, maximè inter se diuersi, & cæli verticibus ipsis ex vtraque parte subnixi, obriguerint pruina: medius autem & maximus Solis ardore torreretur. Duos verò habitabiles esse: quorum vnus, noster scilicet, A quiloni subiectus sit: alter Australis, in quo qui insitit, aduersa nobis vrgent vestigia. Eodem errore inductus Virgilius, vates aliqui doctissimus, & rerum naturalium peritissimus, in Georgicis sic cecinit:

*Quinque tenent cælum Zona: quarum vna corusco
Semper Sole rubens, & torrida semper ab igni.*

*Quam circum extrema dextra lauaque trahuntur,
Cærulea glacie concreta atque imbribus atris.*

*Has inter, mediâque dua mortalibus agris
Munere concessa Diuum, & via secta per ambas,
Obliquus quâ se signorum verteret ordo.*

Hic tantorum Philosophorum, Oratorum, & Poetarum error, à Plinio & Ptolomæo refutatus est, qui gentes in eis Zonis (quas illi inhabitabiles putabant) habitates descripserunt: & hodiè natarum & mercatorum vulgus, libros & literas, illasque philosophorum disputationes, ignorantium, nescientiumque totâ illam bellam sapientiam, vel potiùs doctam ignorantiam, oculis corporis & nauigationum suarum periculum, id est, experientia & vfu duce refutauit. Nam contra veterum illorum persuasionem, hodiè in zonis illis temperies summa pernoscitur, æquatis dierum caloribus cum noctium frigoribus. Sub Æquatore siquidem æquinoctia perpetua, & saluberrimæ regiones sūt: sub Tropicis verò regiones incredibili æstu flagrant: & quidè ratio est in præptu. Nam in Æquatore Sol altius euehitur, & multò celeritùs refertur, ppter circuli magnitudinè, quàm in Tropicis. Quinetiã Aluaresius scribit, aquas illic Iunio mēse cōcrescere gelu, modò flauerit Auster. Accedit imbriũ magna vis, mōtiũ incredibilis altitudo, ac syluarũ copia. Contrà verò sub Tropicis vehementes æstus, nulli imbres, nulla syluæ: rara flumina, perpetua planicies arenarũ, præterquam in Arabia felici & quibusdã Indiæ locis, propter oriētis & montanæ regionis naturã. Hic ergo primus Antiquitatis error de zonis terrãq; cingulis fuit. Quin dicam de Antipodibus, quos eadè Antiquitas esse negauit? Luber hïc ea de re ridiculã historiam, & nisi summorum autorum monumētis consecrata & attestata esset, vix credibilem, in medium asserre, eamque Antiquariis illis diiudicandã relinquere. Nam circa annum CHRIS T I septingentesimum quadragessimũ quintum (vt Auentinũs in Annalibus Boiorum memorię prodidit) Virgilius Episcopus Salæburgensis pro concione dixerat Antipodes esse. Bonifacius Episcopus Moguntinus (homo tam ἀγνωστὸς quàm Aristippus, quàm Epicurus) Virgiliũ impetratis accusauit, hæreticũque publice proclamauit, quòd Antipodibus inductis, alius etiam Christus induceretur. Studio partiũ oritur lis & cōtrouersia ingens, iudiciũque tandè defertur ad Vtilonem Regẽ Boiorum, tanquàm ingentis eius certaminis arbitrũ & sequestrem. Sed quid sit? Bonifacius à Pontifice Zacharia (cuius nempe legatus esset) literas impetrat ad Vtilonẽ regem, quibus Virgilius victus, & vt in causa inferior, cōdēnatus est. Tanta videlicet opinionis semel concepte, & in animis hominũ infixę vis fuit, vt Antæcos & Antipodes statuere, hæretis esse putaretur omnĩ hæreson maximè detestanda, maximèq; abominabilis: donec tandè & hic error nostri seculi nauigationibus detectus, refutatus, & omninò sublatus est. Quid dicã de antiquis & barbaris legibus, simplicibus, rudibus, & anilibus: qualis olim illa fuit apud Cumanos lex homicidij, in qua accusatori reus cōdemnabatur, si modò accusator multos testes adduxisset: quales etiã illæ Longobardorum, Ripuariorum, Frison. & Francorũ fuerunt: quas omnes posterioris seculi elegantia repudiavit. Quid dicã de erosis verustate marmo-

ribus, de cariosis tabulis, de numis oblitterata interdum effigie & inscriptione vetustatem emētientibus, interdum adulterinis & subditiis: Quis enim neget, in his & similibus prætextu Antiquitatis multos elenchos fallaciâsq; & fraudes plurimas committi, dum multa à nostri seculi ingeniosis hominibus artificiosè confinguntur, & ad alios decipiendos affabrè cōcinnantur: vt interea taceam de antiquis mariorum epigraphiorūque inscriptionibus, quòd ex sæpe ab idiotis artificibus, & in suo etiam seculo peregrinis temerè insculptæ sunt. Videant igitur etiam atque etiam ij qui ex his rebus, nescio quos Fastos Capitolinos, ex variè confusis & temerè congestis frustis coagmentatos, nobis pro antiquitate venditant. Plurima adhuc eiusmodi Antiquitatis ἀγνώματα recensere possem, sed hæc pauca pro multis sufficiant: quæ nos admonent, ita admirandam esse Antiquitatem, vt eam non omninò sine exceptione laudemus, sed vbiq; iudicium adhibeamus: existimemúsque hîc etiam superiorem ætatem posterioris discipulam fieri posse. DIXI.

TERTIA ORATIO,

QVOD ANTIQVITAS NOVITATI
PRÆFERENDA SIT, RECITATA
per Conradum Mullerum Altorfianum.

EST quidem aliquid, quòd ἀγνώματα Antiquitatis ad imminuendam deterendamque eius auctoritatem afferuntur: sed nequaquam in illa sunt omnia. Rectum enim decorūque est, ob multas ac præclaras Antiquitatis dotes & virtutes, aliquos eius n̄uos oculis conuiuentibus præterire. Itaque planè in ea sum sententia, vt Antiquitatem nouitati multis modis, & vt prouerbio dicitur, parafangis præferendam existimem: rectèque facere eos credam, qui in cognoscenda, & inquirendaque Antiquitate omne studium suum, omnemque diligentiam ponunt. Quod vt facilius intelligi, animaduertique possit, exemplis aliquot totam illam quæstionem illustrandam existimo. In nostra & Gallica lingua Banni vocabulum frequens est: at quid veteribus id significaret, pauci norunt, nisi qui illud ex antiquitate repperum habent. Qui enim Antiquitatem diligenter inquirunt, is in legibus Longobardorum bannum multam pecuniariam significare inueniet. In Francorum quoque legibus reperiet dici bannitos eos, qui à principe ad bellum vocantur: bannum quoque pœnam esse eorum, qui principis vocationi, aut ad bellum euocationi parère contempserint. Vnde videri potest, bannum ipsum à bando dici, quod est signum Ducis aut Imperatoris, à quo bādophoros dictos Procopius scribit libro 4. belli Vandalici, & Paulus Monachus libro 1. historiæ Longobardicæ cap. 13. Suidas quoque ait, βαυδὸν καλεῖσι ῥωμαῖοι τὸ σημεῖον ἐν πολέμῳ. Quæ interpretatio rectior & verior videtur illi, quam Stephanus ἀπὲ πύλων tradit, Romanos scilicet βαυδὸν victoriam dicere. Bandi etiam verbo pro signo militari vsus est Iustinianus in libro ἀπὲ στρατιωτικῶν κειταστάσεων ἐν ἐπιτημιῶν, & Cedrenus Constantinianæ donationis tabellio. Idem est de verbo Litare, cuius significationem rectè aperiet, qui ex antiquitate eius vim repetet. Nam apud veteres sacrificij ritè peragendi quatuor dicebantur esse partes, Libatio, Immolatio, Redditio, Litatio. In sacrificijs enim primò libabant, hoc est, leuiter & tanquam prim oribus labris Dijs præbibeant. Vnde Virgilius 5. Æneidos,

Et pater as libate Joui——

Sacerdos enim, anntequam vinum funderet, Prius simpulo ligneo, vel fictili propinabat, quod Simpuuium vocat Iuuenalis Sat. 6. Vltima autem sacrificij pars erat litatio, hoc est, eius, quod à Diis petierant, impetratio. Litare enim ritè sacrificare est, & impetrare. Vnde Suetonius in Casare ait, Deum pluribus hostijs cæsis cùm litare non posset, intrauit curiam, spreta religione. & Martialis inquit:

Nm quæcunque cadit hostia cæsa, litat.

Sed quid hæc vulgata & omnibus nota exempla repeto? Sumamus nostri seculi elegantiora, & domestica propemodum. Vt igitur ad funebrem illam Maximiliani secundii Imperatoris Augustissimi pompam veniamus: missilia illa, pyramidis, capricorni, & aquilæ figuram præferentia, & in vulgus ad æternam laudatissimi principis memoriam sparsa, quid sibi volunt? quid loquuntur? cuius elogij speciem referunt? Pyra-

mis quidem inter solidas figuras prima est, ex qua reliqua corpora omnia oriuntur. Hac figura veteres sibi monumenta extrui curabant, certo omine concepto, fore ut æternam sui famam ad omnem posteritatem hoc opere confererent. Pyramis igitur illa & meta, cuius conus lunam attingit, Maximiliani famam, quæ astris terminetur, & spretis contemptisque caducis rebus, tantoque heroe indignis, in alto & sublimi collocetur, designat. Augustus Imperator in ipso geniturae suæ horoscopo Capricorni felix astrum, mirabili cōspirantium siderum aspectu irradiatum habuit: itaque in aureo suo Capricornum, qui globum prioribus pedibus teneret, sculpi curavit: ut significaret felicibus astris genium esse debere eum, qui ad gubernacula orbis sedere vellet. Hoc ipsum Horatius quoque voluisse intelligitur, cum Capricornum Hesperia tyrannum appellat: quem tamē locum nemo ex interpretibus assecutus est. Eodem Capricorni sidere nati feruntur Carolus quintus, Imperator laudatissimus, & (ut Cardanus scribit) Carolus Borbonius, Cosmus Medices, & Selymus Turcarum Imperator. Quid ergo in Maximiliani nostri numo Capricornus? quid aliud quam Fortunam & perpetuam illius felicitatem nobis tacite loquitur? & antiquorum illorum Principum prosperitatem, cum nostri herois beatissimo seculo componit? Sed illud tertium de Aquila memorabilius est, ideoque ex Antiquitate diligentius & prolixius repetendum. Nam ut Herodianus grauis historicus, & Dion quoque in Augusti Imperatoris *ἱστορία* refert: Imperatore, qui in Deos referendus & consecrandus erat, vita functo, pyram in tabernaculi formam construebant: idque auro & ebore, signisque & tabulis pictis exornatum mirifice, alio desuper breuiori, usque ad tertiam contignationem erigebant, Aquila cum omnium odorum aggestu in summo culmine locata: lectoque auro & purpura constrato, in quo defuncti effigies iacebat. Hunc lectum Senatus, Equester ordo, ac viri triumphales, qui que amplissimos honores gesserant, in pyram cum carmine & hymnis deferebant: omnibus omnis generis honoribus, diuinis & humanis aggestis. Tandem incensa pyra, cum vapore & fumo Aquila agitata, è summo culmine tabernaculi aëra petiisset, religio incussa fuit, ipsius Imperatoris animam per inane cœlum petiisse, ipsumque omni eo, quod mortale & caducū erat, deposito, & quasi defæcato, in numerum cœlestium & Deorum concilium receptum esse. Quam consecrationem *ἀποθέωσιν* & *ἀθανάτωσιν* Græci nuncuparunt: eumque qui sic inter Diuos relictus erat, pro Deo deinceps coluerunt. Aquila igitur in Maximiliani nostri Augustissimi nummo, anima illa beata fuit, quæ relictis terreni corpusculi compagibus, æternam illam Dei beatarumque mentium sedem, cœlum scilicet petiisse pie à nobis creditur, sui desiderio maximo toti Europæ & Christiano orbi relicto. Ex his itaque omnibus apparet, quàm necessarium, quàm iucundum Antiquitatis studium esse debeat. Quod cum extra controuersiam sit, dicendum mihi tunc quoque esset, quantoperè è contrā nouitas fugienda sit: sed quoniam & res minimè dubia est, & temporis breuitas longiore orationem non admittit, contenti hac quoque in parte antiquo proterbio etimus, quo Africa quoque, quæ semper aliquid noui afferret, in odio fuisse perhibetur. Illud etiam Iurecōsultorum, opinor, satis fidei affert, qui nequaquam censent antiquis legibus sublatis, nouas temerè introducendas. Sic enim Vlpianus in capite 2. de constitutionibus Principum ait: In rebus nouis constituendis, euidentem esse, utilitas debet, ut recedatur ab eo iure, quod diu æquum visum est. Quamobrem ut rem breuiter comprehendam, reiecta nouitate, solam Antiquitatem pro omni veritatis, utilitatis, perfectionis norma: pro Lesbia, vel potius pro Polycletea regula habendam existimo. Sicut enim Polycleterus statuarius canonem, ut vocant, fecit, ex quo, velut à lege quadam, artifices lineamenta artis peterent: & in quo solus hominum arte ipse, operis arte fecisse iudicatus est: ita pro omnis quæstionis lege Antiquitas nobis esse meritò debet, ad quam, tanquam certissimam amussim, posteritas omnis, nouitasque examinetur. sic enim & poëta Romanus antiquissimus de Romanæ poliitiæ antiquæ amplitudine disserens, ex eadem antiquitatis regula causas amplitudinis repetiit: cum inquit:

Moribus antiquis res stat Romana, virisque. DIXIT.

QVARTA ORATIO.

ANTIQUITATEM NON VBIQVE PRÆFERENDA omnitati, recitata per Iacobum Pomerum, Pariticium Noribergensem.

QUAE est ista de antiquitatis infano amore tam insolens oratio? Omnino è & sine exceptione nouitati Antiquitas præferenda est: O Deum immortalem, egone me hoc

me hoc seculo non natum gaudeam? Antiquitas pro omni veritatis, vtilitatis, perfectionis norma, pro Polycletea regula habebitur? Quid si falsa sit, quid si inutilis, quid si imperfecta? Quam multa enim in Antiquitate falsa sunt, satis opinor in secunda oratione auditum est. Nunc agè, quàm illa vtilis, quàm perfecta sit, audiamus. Sed vnde eius rei fidem potius quàm ex nostræ ætatis inuentis requiremus? Agè igitur, quandoquidem tantoperè Antiquitatem tanquàm siliolam quandam tuam deoscularis: dic mihi, cui vsui esse possint illa antiqua belli instrumenta, quæ veteres tantoperè commemorant, catapultæ, arietes, balistæ, & id genus alia, quibus saxa iaciebant, propugnacula oppugnabant, turres & mœnia pullabant. Nónne illa hodiè pumilionum aut pygmæorum cum gruibus, aut potius murium cum ranis certantium tela esse dices?

B At compara cum his è contrà nostras illas in Vulcani officina informatas bombardas, quas vocant: an non illas Gigantum, Iouem cœlo deturbare conantium, machinas dixeris? Vbi verò aut quando has tua illa anus ^{usque ad nos} vidit, vbi de his audiuit? Planè enim ridiculi sunt (inter quos & Robertus quidam Valturius est) qui æneorum tormentorum vsum antiquis vendicare audent: cùm bombardæ, id est, æneæ illius machinæ, Iouis tonitrua imitantis, mentionem apud veteres nullam constet esse factam. Reuera enim bombardica seu tormentorum bellicorum mechanica, nostræ ætatis inuentum est: cuius vsu bello Veneto contra Genuenses ad Fossam Clodiam, circa annum Christi millesimum trecentesium octogesimum, mundo primùm innotuit, à Germano quodam nominis ignoti primùm repertus. Sunt qui scribant Monachum Chymistam fuisse, cùm fortè fortuna nitro, sulphuri, carbonibus, varia fomitonum genera commiscendo, igne adhibito cognouisset, quanta vis eius materiæ esset. Sed quicumque tandem autor fuerit, Genuenses certè, qui primi illarum machinarum vim perpessi sunt, se quidem interfici sentiebant, quo tamen teli genere, non animaduvertebant. Iam enim tum primùm nouum hunc partum mundus hic pepererat. Ex eadem nostri seculi officina prodit Typographia, quæ videtur in Purbachij tabulis ad Regimontanum referri, inter cuius opera ars illa mimica literarum formatrix tentata saltem appellatur: neque Chronologia repugnat, cùm primum Typographiæ exemplum Moguntiæ editum sit anno 1466. à Petro Gernshemio puero Ioannis Fustei, vt constat è Cicer. Offic. quæ prima omnium librorum typis æneis impressa sunt. Exemplar Officiorum istorum in membrana impressorum adhuc in Bibliotheca Augustana conseruatur, quæ ad finem hanc inscriptionem continet: Præfens M. Tullij clarissimum opus Ioannes Fust, Moguntinus cuius, non atramento, plumali canna, neque ærea: sed arte quâ iam perpulchra, manu Petri de Gernsheim pueri mei feliciter effeci. Finitum anno 1466. die quarto mensis Februarij. Ita ars omnium artium conseruatrix Typographia nostri seculi, non antiqui inuentum est, Sibyllino carmine iam olim prædicta, in quo vates illa Antichristum lino periturum cecinit. Et quemadmodum Valturium in bombardarum mechanica: ita Iouium in Typographia Antiquitati asserenda audiendum non censeo. Quanquàm enim ille non apertè, clam tamen libro 14. historiarum Indis Typographiæ vsum antiquiorem attribuere velle videtur, cùm inquit: Quod maximè mirandum videtur, in India sunt Typographi artifices, qui libros (in quibus historiæ & sacrorum cæremoniæ continentur) more nostro imprimant, quorum longissima folia introrsus quadrata serie replicentur. Cuius generis volumè à rege Lusitanæ cù Elephâto dono missum, Leo Pontifex humaniter nobis ostendit: vt hinc facillè credamus, eius artis exèpla, antequàm Lusitani in Indiâ penetrarint, per Scythas & Moschos ad incôparabile literarû præsiðiũ ad nos peruenisse. Hæc ille. sed quàm verè, aliorû esto iudiciũ. Germani certè hæc laudem nũquàm sibi extorqueri patiètur. Quid dicã de nautica, atq; in omnes vniuersi orbis oras navigatione, quæ tertia ætatis nostræ laus est? Hæc enim magnetis & pyxidis nauticæ beneficio (de quo veteres nihil ne fando quidem audiverunt) renouata à Colũbo anno 1491. à Vesputio anno 1501. Antipodes terrarũ; atq; Oceani tractus omnes vtilionibus & Bonifaciis aperuit. Tres igitur hæc singulares artes, Bôbardica inquã, Typographica, & Nautica, nostræ ætatis, nõ antiquitatis, inuèta sunt. Sũt autè & alia infinita, ferè à recètiõibus reperta. Nã vt omittã sacchari ex arũdinibus excoquedi artè: speculorũ vitreorũ planorũ ^{per se} ^{deus} seu plũbaturã ex argèto viuo & stãno: machinã itè pistorũ cribratoriã: ignis per pyritè scloppetis additũ excussionè: vt inquã hæc omnia & his similia præterea, quàm artificiosa est recès illa ars separãdi aurũ ab argèto per aquã chrysulcã: quæ cùm antiquitati ignota fuisset, factum est vt Vlpianus l. 5 de rei vend. diceret, Si plumbum cum argento mixtum sit, quia deduci possit, in rem actionem dari: sed si deduci non possit

(vt si æs & aurum mixtum fuerit) pro parte esse vendicandum. Huic itaq; Vlpiani rationi cùm hodiè locus non sit, propter chrysulcam. aquam, cuius vi aurũ à quocunque alio metallo separari potest: de hac specie idem iudicandum est, quod de superiore, vt rectè Alciatus lib. 6. parergon, cap. 2. scripsit. His addenda sunt, quæ in Astrorum doctrina recentiores adiecerunt. Nam cùm veteres octauæ sphaeræ motum nondumprehendissent, ac Ptolomæus tardissimum vnus gradus in annis centenis motum, postea verò Albategnius in annis 66. per vnum gradum ferri animaduertisset: ibi Tebitius, vt huius varietatis & maximarum Solis declinationum rationem afferret, trepidationis motum primus est commentus: Alfonso verò siue obseruatione siue calculi coniectura inductus, trepidationi longitudinem adiecit. Nicolaus quoque Copernicus noua quædam in Astronomia commentus, sed à plerisque in eo genere reprehensus est. Nam cùm Solem in centro mundi immobilem & fixum, terram verò circa Solem moueri sinxisset: scutica hunc potius aut flagello, quàm reprehensione dignum iudicauit Maurolycus. Et vt nostri seculi præstantissimam laudem ad extremum subiiciam, nihil est quod antiquitati prolixius aut superbius propemodum opponere possimus, quàm Methodi lucem, quæ ab imperita Methodorum multitudine vindicata, artes omnes hodie in illustrissimo clarissimoque lumine locauit. Sed de Methodo, eiusque luce his extremis temporibus accensa, alibi commodior dicendi differendiq; locus est. Vt igitur tandem contra illos Antiquitatis insanos affectatores) qui lunatos calceos & Atticas cicadas, è capillis prominentes, breui reuocabunt) concludam, eosque extremis diris deuocem: cum Erasmo illis ipsis admiratoribus imprecor, vt nunquam mutant veteres calceos, aut pure subligar: sed semper vescantur putribus ouis, nec aliud bibant quàm vappam. D I X I.

EPIGRAMMA AD LECTOREM

IOANNIS VVOLFII RECTORIS

Gymnasij Ratisbonensis.

*Quæ variis libris monstrauit clara vetustas,
Et paucis doctis nota suère prius,
Hæc nunc in lucem producit cuncta Rosinus,
Et præbet cuius conspicienda palam.
Thesaurus vetus est precio preciosior omni,
Quem nullo precio tu superare potes:
Ara licet Cræsi nunc proferat aurea dona,
Diuitis aut Crassi, quæ tenuère manus.
Ergo legas, relegas, manibus versato diurnis.
Nocturnisq; simul lector amice, Vale.*

INDEX

R. R. R.

RERVM ET VERBORVM MAXI- ME INSIGNIVM ELENCHVS,

SVMMA DILIGENTIA IN VSVM ANTI-
quitatis amantium conscriptus, ac in or-
dinem digestus.

- Abicio** pro abiicio antiquè 424.a
Abrogare propriè populus dicebatur, Senatus
autem statuebat vt abrogaretur 395.e
Abolutionis formula quæ 396.a
Abolutionis nota A, 526.c
Acation velum 567.e
Acca Laurentia qualis Dea 89.f
Acca Laurentia Romuli & Remi nutrix 90.a
Accensi Magistratum ministri sunt qui dice-
bantur accire 386. b, 547. e, 549. b, c
Accentorum officium quodnam fuerit 386.c
Accentorum vsus Prætori quis fuerit 354.b
Accentos faciebant veteres suos libertos 386.d
Acceptilatio erat acceptæ pecuniæ in tabulas
relatio 491.f
Acclamatio militum quando instituta fuerit
546.a
Acclamatione aliquando populus significabat
legem, quæ proponebatur sibi, gratam esse, vel
ingratam 315.f
Accumbendi modus quisnam apud veteres 260.
D, & seq.
Accumbendi vsus nõ erat apud veteres ibid. b, c
Accusatio in Comitibus centuriatis trinundino
promulgabatur 315.f
Accusatio quarta trinundinum 531.c
Accusatio quomodo instituta fuerit 524.d, quid
ibid.
Accusatio triplex 530.f
Accusationis münus quibus laudi & quibus pro-
bro fuerit 520.d
Accusationi Magistratus intercedere potuit.
531.a
Accusationē cum sibi duo aut plures petiuerint,
iudicium factum est, vter deberet nomen de-
ferre 520.c
Accusationes & defensiones per multos dies tra-
ducebantur 525.b
Accusator dictus est is qui ex multis accusatori-
bus primas egit 521.a
Accusator dum agebat reus sub rostris abiectus,
adolescentum conuiciis expositus erat 531.a
Accusator & reus citari poterant 522.a
Accusator & voce & libello omnia quibus reus
legem erat transgressus complectebatur. 521.
d
Accusator in comperendinatione posteriore
loco dixit 525.e, in domum Iudicis ingres-
sus in legem ambitus committit 468.d,
petere vel repetere multam dicebatur in pu-
blico iudicio 521.d, reo absoluto
duobus iudiciis oppugnare poterat 526. 2,
vbi primum **Quæstor** cum Iudicibus assedit,
quare seruos rei in quæstionem postularit.
523.b, viginti dies habet ad accusandum
524.f
Accusatoris principia, narrationes conten-
tiones, perorationes quales fuerint ibid. c
Accusatori ad dicendum horæ duæ datæ 474.c
Acerra ara quæ ante mortuum poni solebat
143. f, 294. a
Acetathuraria 143. f
Aciei instructio apud Romanos. 557. d. c. & c.
Acilia Calpurnia lex, vt qui ambitus damnati
essent Magistratum non possent capere 477.d
Acilia lex de coloniis deducendis 452. e, de re-
petundis 480.b
Acquiri res quomodo dicebantur 489.c
Ἀκρογῶν 259.d
Ἀκρογῶν omnes arborum species appellantur
431. c
Acroteria quæ pars naus 564.f
Actiaca victoria 234. a, b.
Actio est ius persequendi quod sibi debetur in
iudicio 499.f
Actio vindicationis duplex 503.f
Actiōnis instituendæ ratio apud Romanos quæ
51

- Actiones de ventre cognoscendo 507.a
 Actiones in rem, personam, in vtrumque circi-
 cundæ familiar, finium regundorum 500.b,c
 Actionum diuisiones variæ ex Iustiniâno ibid.a
 Actionum omnium cum populo quodnam cõ-
 mune principium 317.f
 Actor in iudicio priuato dicebatur petere & re-
 petere pecuniam 521.d
 Actuaria nauiculæ celeres 569.a
 Actuarij limites qui 455.f
 Actus in Comædiis quidnam 238.a, 430.b
 Actus neque plures neque pauciores quàm quin-
 que in fabula esse debent 238.a, quare non ha-
 beant scenas definitas ibid.b
 Actus quintus interdum non est pars Catastro-
 phes, sed ei equalis 237.f
 Acum inuenisse Bellona dicitur 68.f
 Addicere iudicia quid 503.e
 Addictio iudicum contra reum 514.f
 Addictio Prætoris erat 497.b
 Adduo antiquum pro addo 409.e
 Addicio pro adiicio 424.a
 Adolescentibus summo honori fuit accusare
 566.f
 Adonis Veneris minister 72.c
 Adoptio qualis actus fuerit, & vbi locum ha-
 buerit 488.f
 Adoptionis formula quænam fuerit 497.d
 Adorare apud veteres idem quod agere 435.a
 Ad pileum vocare quid 38.f
 Adrastia etiam Nemesis appellata fuit 69.d
 Adscriptij milites qui 549.c
 Adscriptiui milites quinam sint ibid.
 Aduersario optionem eripiens quare plus dica-
 tur petere 506.d
 Adulterij lex, eius capita 471.d
 Aduocatus quis fuerit 503.c
 Aebutia lex de xij tabulis 450.f
 Aedes sacra qua verborum figura fuerint dedi-
 catæ 43.b
 Aedacula quid ibid.f
 Aedificiorum Romanorum discrimina 592.e.f
 Aedilis qui aedes sacras & priuatas curaret
 367.d
 Aedilium ereandorum gratia consules habuerunt
 comitia tributa 330.d
 Aedilibus negocium Augustus dedit, ne quem
 ptererent, in foro circouæ, nisi positis lacer-
 nis, togatum consistere 269.e
 Aediles Cereales dicuntur, qui frumento præsit
 à quo primum creati 269.a. ibid.
 Aediles Curules adeundi prius illis qui aliquid
 scribere volebant 368.f, anno 37. cre-
 abantur ibid. b, fabulas Scenicæ e-
 mebant, & vt agerentur publicè curabant
 ibid.e, ludos magnos curabant 217.f, ludos
 sua impensa faciebant 368.d
 Aediles Curules primi à Dictatore creati 330.
 d
 Aediles Curules qui & vnde sic dicti 368.b,
 vnde creati ibidem
 Aediles Curules vbi Kalendis Ianuariis Magi-
 stratum inierant, edictum proponebant, in
 quo, quemadmodum de singulis controuersis
 ius dicturi essent, populum præmonebant.
 ibid. f, ius quando vendendæ aquæ habue-
 rint 27.e
 Aediles plebeij, deni Curules ludis Romanis
 præfecti 248.f
 Aediles plebeij ludos plebeios curabant 228.a
 Aediles plebis, & Curules-Tributis Comitii
 creabantur 328.b
 Aediles plebis quib. Comitii creati fuerint, vn-
 de dicti 368.b, quot creati, ibid. qua occa-
 sione creati ibid.
 Aediles vitio creati quòd sint quomodo intelli-
 gendum ibid.
 Aedilium Curulium gratia quænam leges latae
 450.b
 Aedilium Curulium origo 368. b, officium
 quodnam ibid.
 Aedilium officium fuit ludos curare 227.f
 Aedilium plebis officia plurima fuerunt 228.a
 Aedilium plebis potestas à Claudio & Nerone
 Imperatoribus accisa 368.a
 Aedilitatis summa dignitas 367.e.f
 Aedilitati definitus est xxxvij. annus 446.c
 Aedilitatem inter & Præturam interponebatur
 ad minimum spacium biennij 350. c
 Aedilitatem multi, vt vitarent sumptus, non pe-
 tebant 368.d
 Aedilitatem qui gesserant Aedilitij dicti 351.b
 Aedilitium edictum apud Iuriconsultos vnde
 manarit 368.f
 Aedilitia Comitia quæ 310.c
 Aeditumus non Aedituus dicendum 142.c
 Aedituus vnde dicitur ibid.
 Aedium fores & fastigia Lycurgus cur serra &
 securi, nullo alio adhibito instrumento, fabri-
 cari iusserit 309.b
 Aegeria Nympha Numæ Pompilij vxor 78.d
 Aegyptij prisca quomodo scripserint 592.e
 Aegyptiorum Dij quinam 586.f
 Aegyptiis quisnam literas & leges tradiderit
 66.a
 Aegyptus in potestatem populi Romani reda-
 cta mense Sextili 206.a
 Aegypro quisnam præfecti nomine præfuerit
 383.b
 Aelia Catula nobilissima filia saltauit 255.b
 Aelia lex de coloniis deducendis 452.c, de ob-
 seruatione & obnunciatione 443.c
 Aelianum ius quodnam fuerit 397.a
 Aelia Sentia lex de manumissis 460.c,
 Aelij

Index.

Ælij Veri ludi natalitij quando celebrati	255.a	Agonalia	178.c.	quare sic dicta	ibi-
Æmilia lex de censura semestri	447.e, de	dem			
clauo pangendo	448.b, de modo & genere	Agonalia quando feruentur			158.e
ciborum	457.d	Agonalis mons etiam Quirinalis dictus			137.e
Æmilia tribus vnde nomen habeat	324.d	Agonensis porta			5.b
Æneas Latij hæres relictus	2. a	Agonij antiqui hostiam vocabant			164.f
Æneas quomodo in Italiam peruenerit ibidem		Agonia sacrificia			5.b
Æneæ simulacrum patrem humeris gestantem, & filium lulum manu ducentem	77.c	Agonium dies quo rex hostiam immolabat			164. f
Æneam Iouem Indigetem quare nominarint	53.f	Agonius Deus qui præerat rebus agendis			99.f
Æneas Syluius quamdiu regno Albano præfuerit	2. b	Agonius mons			5.b.
Ærarij plebeij quando & à quibus facti	35. b	Agon semper Romæ mansit			248.b
Ærarios fieri quid sit	312.b	Agones qui			147.a
Ærarium populi, Fiscus Principis	374.b	Agones Capitolini quales ludi & à quo instituti.			147.a quando ibid.
Ærarium militare Augustus instituit	371.c	Agonibus Capitolinis omne genus artificum certabat			248.b
Æsculapius cur bacillum nodosum habeat	89.e,	Agraria lex quænam dicta			574.a
Æsculapius nobilis medicus incertis parentibus natus	ibid. b, qua ratione coli cœperit	Agrariæ leges dictæ fuerunt, quod de agris populo diuidendis latæ fuerint			ibidem
ibid. c		Agrariarum legum causa leges latæ			453.e
Æsculapius primus specillum inuenit, vulnus obligauit	ibid. b	Agrippa annos 33. regnauit			2. c
Æsculapio capris & gallinis litabatur	147. c	Agrippæ captiuo Iudæorum regi bubo regnum promisit			117.f
Æsculapij tres fuerunt	89. b	Agros patresfamiliâs quomodo lustrarint			220. c
Æs militi resignatum quid	576. e	Aius Locutius qualis Deus	105. a,	cuius tem-	
Æs primus Rex Seruius signauit.	465. b	plum, ara		plum, ara	ibidem
Æris nota ex altera parte lanus geminus, ex altera rostrum nauis	ibid. c	Ala 411. a qui milites			ibidem
Æris octauam partem argento miscuit Liuius Drusus	ibid.	Alba longa à quo condita, quare sic nominata			2. b diruta ibid.
Ære diruti milites quidam dicti	576. e	Alba quot annos regnarit			ibid.
Ære graui non signato primùm veteres vsi sunt	418. b	Albani diruta Alba longa montem Cælium à Tullo Hostilio traditum inhabitarunt			3. a
Æstimatio litris erat iudicium quo lis æstimabatur	527. a, fuit præcipuè in causa repetundarum & peculatus	Albani regni initium quando cœperit	2. b,	cuius reges quot, & qui	ibid.
ibid.		Albogalerus dicebatur Flamini Diali pileus			124. c
Æstimatum frumentum quodnam	573. b	Albunea Sibylla quæ Tyburi colitur			139. b
Æstimiam pro æstimatione dixerunt veteres	427. d	Albus color natiuus lanæ est, candidus proprie splendens ille & qui ab arte est			271. b
Æuitas senium significat	422. b	Alecto			82. d
Agea quæ pars nauis	564. c	Alexandria Romam statuæ à Constantino translata			5. c
Agenorina Dea quæ ad agendum incitabat	99. f	Alexandri Magni duas statuas marmoreas Romam Alexandria transtulit Constantinus Imperator			ibid.
Aggeris altitudo quanta	560. e	Alfonfus trepidationi longitudinem adiecit			600. b
Aggeris nomen tripliciter ab antiquis vsurpatum	ibid.	A, litera tabulis impressa quid significarit			319. a, 394. a
Aggredi pro aggredi antiquè	418. f	Alladius, qui etiam Romulus Syluius dictus, quamdiu regnarit			2. c
Agri cum populo non nisi horis intra ortum Solis & occasum licebat, reliquis autem non	395. c	Alliensis dies qui			205. b
Agna præcidanea quæ ante alias mactabatur	146. b	Alliensis pugnæ tempus			ibid.
Agnati & cognati per virilis sexus cognatione coniuncti sunt	415. b	Alligati qui			524. b
Agnati & gentiles quid differant.	ibid.				
Agni subrumi vnde	96. c				

<i>Amor modus</i>	213. c	tori fratri debebatur fraude occupavit	ibid. c
Alma Ceres propterea quod nos alar	73. f	Anarchia in Republica Romana quando fuerit	341. b, quæ politia contraria, quid sit
Altraria supernorum tantum Deorum erant	45. c, vnde	Anchorale	340. f
Alta semita	5. c	Anchora quid, quare sic dicta	567. a
Alui purgationem primus Æsculapius inuenit	89. b	Anchorarius funis	566. b
Altor cur Orcus nominatus	81. f	Anclabria qualia vasa	567. a
Amalthea	139. a	Anclabris mensa ministeriis diuinis apta	145. f
Amazonius mensis	213. d	Anclarare antiquum pro haurire	ibid.
Ambaruale sacrificium quomodo institutum	219. f	Anclulare antiquum pro ministrare	97. c, 146. a
Ambaruales hostia quæ pro aruis à duodecim fratribus sacrificabantur	146. e, 219. f	Anculi siue Ancula Dij Deæque ancillarum	97. d
Ambegna	146. c	Ancus Martius fossas circum Urbem fecit	3. a
Ambegni quales hostia	ibid.	Ianiculum Vrbi addidit	ibid. b
Ambidens ouis appellatur, quæ superioribus & inferioribus est dentibus	ibid. d	Ancyle scutum breue	134. c
Ambiegnæ	ibid. c	Ancyliæ cur plura facta sint	ibidem
Ambignæ	ibid.	Ancyliæ quænam arma dicantur	ibid.
Ambire est petere, & impensius quam mores arque leges ferant	349. c, 476. d	Andronicus primus dedit fabulam	236. e
Ambire vbinam Candidati soliti fuerint	349. e	angeronalia	215. e
Ambitus capitalis	477. a	angerona silentij Dea	100. e
Ambitus crimen est quo quis se in ambiendo magistratu obstrinxit	476. d, solis testibus confirmatus	anguem per impluuium decidere de regulis infustum	118. d
Ambitus causæ inficiatione defendebantur	523. b	anguem pro Æsculapio Epidauri coluerunt	89. d
Ambitus flammam quomodo C. Iulius Cæsar restrinxerit	478. c	angustus clauus insigne Equitum Romanorum	274. d
Ambitus formula quænam. 476. d, leges quæ fuerint	ibid.	angusticlauij Tribuni	ibid. c
de Ambitu quinam accusati fuerint	ibid. e, f	anienis tribus vnde	327. b
Ambitus proprie dicitur inter vicinorum ædificia locus duorum pedum & semipedis ad circumueundi facultatem relictus	430. f	animaduersio fuit multæ poenæ legitimæ persecutio	527. a
Ambrosia festum	213. c	animaduersionis species	ibid.
Amburbales hostia quæ	146. e, 221. c	animaduersiones militum duplices, quid singularæ	576. d
Amburbia ab Ambarualibus Scaliger non distinguit	221. c	animæ gradus summus est animus	50. c
Amphitapæ vestes vtrinque villos habentes.	265. c	animæ gradus tres in omni natura	ibid.
Amphitheatra circulari forma integra cõstruebantur, aut ovali & oblonga	230. d	animales hostia quibus sola anima Deo sacrificatur	146. e
Ampia Labiena lex de Cn. Pompeij dignitate	451. c	animus cur mundi Deus	50. c
Ampliatio ex incerta iudicium sententia nata	526. c, quidnam fuerit	anna Perenna à Romanis culta	90. e
Ampliationis & comperendinationis discrimen	ibid. e	annæ Perennæ festum quando celebratum	177.
Ampliationis formula quæ	ibid. d, nota N, L, ibidem. c	bycur læticia magna celebratum	ibid.
Amplustria nauium. ornamenta	568. a, quare sic dicta	annæ Perennæ Lauinia insidias struit	90. f
Amptuare quid	134. a	annam Perennam quidam Lunam esse putant	91. a, alij eam vnã ex atlantidibus esse, quæ Ioui vbera præbuerit
Amula	146. a	ibid. alij Themim putant	ibidem. nonnulli verulam quandam Bouillis oriundam
Amulius interficitur 2. d, regnum quod Numi-		annona præfecti Tributis Comitibus creati	328. e
		annus ætate Imperatorum in multos Consules diuisus	151. f
		annus decimus septimus tyrocinij annus dicitur	269. f
		annus Lunaris mensis est	152. a
		annus Romuli quot menses & dies habuerit	150. c
		annus solaris quot diebus colligendus sit	152. a, b
		anni Iulij Cæsaris descriptionem adhuc hodie sequimur	ibid.
		anno triplici Romani diuerso tempore vsi	150. c
		annum cur Romani à Ianuario inceperint	163. a
		annum Iulius Cæsar ex 365. diebus & quadrante constituit	150. d, Numa autem ex 354
		ibid.	annum

annum Romani à Martio ordiebantur	ibid.	Apollines quatuor Cotra apud Ciceronem statuit	62.c
annum solarem cur annum vertitatem dixerint	ibid.	Α' πρ' ουετ; quænam toga dicta	271.b
152. a, item magnum	567.c	Α' πρ' ΗΙουριε, apud Romanos quomodo instituta	598.c.
anquina funis	ibidem	Apparitores Magistratum Romanorum quinam fuerint	38. a, 386. a, ex quo genere hominum electi fuerint
anquirere pecunia 528.d, capitis	530.f	Apparitorum ordo ex libertinis	386.a
anquisitio quid	ibid.b	Appianus quando vixerit	ibid.
anquisitionis & irrogationis differentia	ibid.f	Appio Claudio vnde cognomentum Cæci	269.c
Anquisitionis formula qualis fuerit	566.a	Appiolas oppidum vi captum	112.a
Ansa	566.a	Appius Cæcus primus Senatum libertinorum filiis inquinavit	248.c
Anser in lectica & stragula veste preciosa sedens; cur solenni pompa certo die Romæ quotannis circumferretur	56. c	Appius Claudius primus omnium aquam arcuato opere in urbem introduxit	35.c
Antecessores qui apud Romanos	397.d	Appuleia lex de Maiestate	28.a
Antecœna quid	262.a	Aprilis vnde dicatur, variæ opiniones	592.f
Antemna	565. d	Aqua balneis semel data perpetuò mansit	182.a,b
Antemnon genus veli	567.f	Aqua caduca quæ	27.f
Antestari, id est, testem sumere	423.a	Aqua Chrysulca aurum ab argento separat	ibid.e
Antestati auriculam imam actor in attestatione memoriæ causâ tangebatur	ibid.	Aqua pluuiâ manu nocens quæ	599.f
Anteuerta Dea	98.c	Aquæ dandæ aut vendendæ ius Censorum fuit, aut Aedilium Curulium	430.c
Antia lex ne qui in Magistratu, vel eundem capturus esset, ad cœnam aliquò iret, nisi ad certas personas	457.e	Aquæ impetratæ ius neque hæredem, neque emptorem, neque vllum nouum dominum sequeretur	27.c
Antichristum lino periturum cecinit Sibylla	599.d	Aquam arcuato opere primus omnium Appius Claudius in urbem introduxit	ibid.f
Antiquitas religiosa alia, alia profana	652.c	Aquæ in urbem Romam deriuatæ	28.a
Antiquitatis vtilitas	657. c. 590.b.c	Aquarum tutela locabatur	27.c
Antius Restio quare foras nõ cœnauerit, quamdiu vixerit post legem latam.	457.c	Aquis operam præbentes familiæ duæ erant	ibid.f
Antilia machina haustoria in naui	565.c	ibid. eadem familiæ in aliquot species ministeriorum diuisæ	28.a
Antonia lex	444.c	Aquis non vtenibus vt leges iubebant grauis pœna constituta	ibid.
Antonia lex de iudicibus 467.f, de non creando Dictatore	488.d	Aquis Romani quas ex Tiberi aut puteis hauriebant, quamdiu contenti fuerint	ibid.
Antonini ludi natalitij quando celebrati	255. a	Aquæ ductus quid 430. b, c, d, qui violabant grauius puniebantur	ibid.
Antonius Ciceronis occisi caput præcisum inter duas manus pro Rostris poni curauit	203.b	Aquila quando præbuerit omen futuri boni	28.a
Antonij lex Cæsaris legi obrogat	474. e, quare non fit lex	a, Rom. quid 649. e. f. & in nummo Maximiliani quid notet 661. e, signum militare fuit	117.
Antonius Vacca. Iurisconsultus Imolensis	37.c	Aquilæ militaris signi materia & forma	545.a
Anulus cur quarto sponsæ digito inseratur	280.e	Aquilam C. Marius propriè Romanis legionibus dicauit	ibid.
Anulus ferreus sponsæ mittebatur	281.a	Aquilam Tarquinius Priscus in summitate scæptri eburnei habuit	342.f
Apere comprehendere vinculo antiqui dicebant	124. c	Aquilæ præpetes aues	117.a
Aper, militare signum apud Romanos	545.a	Aquilæ vel pauones expressæ videntur in nummis quibusdam defunctos Imperatores vel Augustos in cælum ferentes	130.c
Apes quid portenderint	ibid.	Aquilifer quinam fuerit apud Romanos	545.a,
Apum examina quacunquẽ se demississent, poluere locum credita sunt	118.b	549. c	
Apex sacerdotum in signe	124.e	Aquiminarium	146.a
Apollinares ludi in honorem Apollinis celebrati	246. c, victoriæ non valetudinis ergò facti	Ara quid, & vnde	44.c
ibid.	ibid.	Aræ qua forma verborum fuerint dedicatæ	ibid.
Apollinares ludi non fuerunt statim	ibid.f	Aras diis superis & inferis consecratas fuisse,	
Apollinarium ludorum forma	ibid.c.d.		
Apollinaribus ludis quinam præfuerint Magistratus	247.b		
Apollo quibus artibus præfectus	62.f		
Apollinis simulacrum, & cognomina	63.a		

Rerum & verborum

altaria tantum superis diis	45.e	armatura grauis & leuis quæ sit	540.e
Agæ; quid Græci nominent	44.c	armatura Romanorum quæ fuerit 550.a,b, qui-	
arbiter dicitur, qui totius rei arbitrium habet		nam ea vñ	ibid.
510. a		armilla qualia dona militaria	579.b
arbiter iudex, quod totius rei habeat arbitrium		armilustrum ab eo quod in armilustrio armati	
& facultatem	420. d	sacra faciunt	212.b
arbiter quas causas cognouerit	510. a	arniensis tribus vnde	326. b
arbitrium adigere vel sumere	ibid.	arrogatio quid	306.c
arbitrorum genera duo	509. b	arrogationum lex Curiata	ibid. d
arbitrariarum actionum formula	ibid. c	artificum conuentus à Numa instituti	481. d
arbitratoris Iouis templum quare pentapylon 59.c		artium omnium professores Romæ in templo	
arbores quomodo viuant	59. c	Pacis ad disputandum conuenere	94. c
arcera plostrum tectum vndique & munitum		aruales fratres quales sacerdotes	112. c
422. c		aruales fratres ambaruali sacrificio præerant	
archiflamen præcipuus flaminum	501. c	220. c. de Terminis motis cognouerunt	112. e
archigallus summus sacerdotum Cybeles	140. d	aruales sodales	ibid.
archimimi qui	254. c	Ascanius Albam longam vbi condiderit	2. b
arcuato opere qui primus aquam in urbem Romam perduxit	28. a	Ascanio filio Aenææ regnum paternum incolu-	
arcus Fabianus cur fornix Fabianus	586. f	me manet, ad puberem vsque ætatem	ibid.
arcus Triumphalis quare nomen fornicis acciperit	ibid. e	ascia ab ascindendo dicta	407. d
arcus Triumphales ibid. e, eorum materia & forma	ibid. e	ascoma	568. a
arcuum triumphalium & trophæorum icones		asini floribus coronati quando Romæ circum-	
ibid. f. & 587. a		ducti	197. c
arcubus triumphalibus quænam posterioribus temporibus insculpta fuerint	ibid. d	aspergillum	146. a
arduo pro addito antiquè positum	409. d	asperforium	ibidem
arduo antiquè pro addo	ibidem e	as vsurarius	437. a
area quid propriè 32. e. Metaphoricè loca in vrbe pura, id est, non ædificata	ibidem	asses quando vnciales facti	465. c
arena in Amphitheatris cur fuerit sparsa	230. d	asses semunciales facti	ibidem
argei loca in Vrbe, vbi sacra fiebant, à Numa consecrata	179. c	assiduas Candidatorum in quibus consistat	
argeorum sacra 27. fuisse	ibid.	349. c	
argentum quando signatum	465. b	assiduo pro locuplete & faciliè munus faciente	
argenti nota bigæ atque quadrigæ	ibid. c	sumitur	427. f
argento æris octauam partem miscuit Liuius Drusus	ibidem	atellana fabellæ	234. a, 237. b
argento signato populus Romanus ante Pyrrhum Regem deuictum vsus non est	ibid. b	ateria lex de mulctâ	516. b, c
argo prima naus longa	594. c	ateria Tarpeia lex de mulctis	468. f
argumenta aut verisimilia sunt aut signa	524. e	ateriam legem Tarpeiam Festus nominat	516. c
argus à quo interemptus	66. a	Αθηνάϊων Romanorum quomodo instituta	598. c
arguta sacrificia quæ	122. c	Athenienses dici initium sumpserunt ab occidente sole 157. e, suos ciues in patricos, & plebeios, distribuerunt	33. c
aries quando subici dicitur	403. b	Atheniensium Rempublicam legibus instruxit Solon	390. a
aringa	146. d	athletarum discrimina	592. c
Aristander augurio aquilæ traicientis in hostes Alexandrum victorem portendit	117. a	atilia lex de dedititiis 481. c, de Tribunis in Senatuum cooprandis 449. e, de tutelis 462. b, abrogata quando, & à quo	ibidem c
aristocrata quando in Republica Romana fuerit	341. b	atilia Marcia lex de Tribunis militum	458. c
aristocrata quid & vnde dicatur	340. e	atina lex de vsucapionibus	464. d
arma militis membra sunt	552. b	atque pro statim antiquè dicitur	422. f
armorum genera apud veteres Romanos quænam fuerint	550. c. d	atrati quinam, & vnde dicti	271. d
armati quinam propriè dicantur	475. c, d	atri dies qui, & cur sic appellati	160. c
armatorum genera pedites & equites erant	594. c	atropos quænam Parcarum	82. a
		Attius Labienus cur Sullæ legem abrogarit, & sacerdotij mandandi ius ad populum transtulerit	113. f
		atym etiam Capetum nominant	2. b
		auctionariæ tabulæ quid	381. a
		aucto-	

- Auctores iuris qui 397.d
 Auctoritas præscripta quid differat ab eo quo dicitur Senatusconsultum perscriptum 348.d
 Auctoritas quid differat à Senatusconsulto ibid.
 Aucupes syllabarum cur Iurisconsulti 397.b
 Auentinus mons celebris fuit secessione plebis Romanæ in eum montem facta 6. d. cur sic dictus fuerit ibid. id nominis habuit ante Euan-dri & Herculis in Italiam aduentum ibid. e. i-dem quare Murcius dictus ibid.
 Auentinus mons xij. regio Urbis ibid. f. Laure-tum habuit 7. e. plebi vt ad ædificia concederetur lege sancitum 481. c. quare pomerio Urbis non fuerit inclusus 7.f.vbi quare non inclusus 3.a
 Auentinum montem Romulus fratri sacrum esse voluit 6.c
 Auentinus quot annos regnarit 2.c
 Auerruncare antiquo pro auertere 100.d
 Auerruncus Deus qui pericula auertebat ibid.
 Auers sinistra quæ 116.f. funebres ibidem. arcule ibidem Cliuæ ibid. Remores, Inebræ, Enebræ, Alteræ, Volsgræ, Superuacaneæ 117.a
 Aufidia lex de ambitu 478.b
 Auguralis baculus 653.d
 Auguralis lex quænam 114.e
 Augur fuit Romulus 113.b
 Auguris vocabulum non honoris, nec Magistratus, sed scientiæ, atque artis cuiusdam nomen 114.c
 Augures dum viuerent, licet maximorum criminum conuicti, sacerdotio tamen potiebantur, neque vnquam priuari poterant ibid. b. cur hoc factum fuerit ibid.
 Augures necessariò adhibebantur ad Comitia 304. b. nomen habent ab aibus, gerendòve 113. b. nunciationem solam habebant sine spectio-ne 304. b. primi à Romulo instituti 113. b. xv. à Sulla instituti, totidemq; pontifices ibid. d. quo-modo Auguria captauerint 113. a. quomodo creati fuerint 113. e. si vlcera haberent, inaugu-randi causa sedere prohibiti sunt 114. c
 Augures tres quare Comitii adfuerint 303. e.
 Tributis Comitii creati 329. d
 Augurum autoritas quanta 591. d. cæus vniuer-sus collegium dicebatur 113. d
 Augurum cæui qui præerat, Magister collegij dicebatur ibidem
 Augurum collegium vniuit Romæ vsque ad tem-pora senioris Theodosij Imperatoris 114. b. di-gnitas vnde appareat ibidem: disciplina à Chaldeis & Græcis vsurpata 113. b. in Hetruria floruit ibidem. quomodo ad Latinos & Roma-nos peruenerit ibidem
 Augurum & Magistratum auspicia quid differant 303. f. 304. a. b. c. d. e
 Augurum numerus vltra quaternarium progres-sus 136. a. officium quodnam fuerit apud Ro-manos 126. b, c, trium collegium à Romulo institutum 113. b. ix. collegium obtinuit plebs ibid. c. infelix M. Crassi 116. c
 Augurium quasi auigerium 114. f. quid sit ibid. vnde 113. b
 Auguria ex cælo quomodo fuerint data 115. a. oblatiua qualia, qualia etiam impetrati-ua ibid. b. prospera quænam fuerint, quæ-que aduersa ibid. speciatim sumpta quid sint ibid. b
 Auguriorum genera quinque fuerunt ibid.
 Auguria ab ouis & piscibus petebant veteres 119. b
 Auguria ex pullis quomodo captarint Romani ibid. c
 Augustæ mulieres quomodo consecratæ 131. b
 Augustales ludi 249. d
 Augustalia dies reditus Augusti Romam 211. c
 Augustalis præfectus Ægypti dictus 383. b
 Augustus Cæsar mense Sextili primum Con-sulatatum iniiit, & triumphos tres in Vr-bem intulit 205. f. sextante bibit, eumque sexies tantum ori admouit in conuiujs pu-blicis 263. e. voce admonitus 119. b
 Augustus intermissos ludos sæculares restituit 251. b. post excessum è vita pro Deo habitus fuit 249. d. quinam primò dictus, & quid si-gnificetur ea voce 356. c. Romam in quatuor-decim regiones descripsit 1. b. 8. b
 Augusti consecratio quomodo peracta 131. a, natalis 206. a
 Augustus mensis in Cereris tutela fuit ibid. b. quare Sextilis & Augustus dictus 205. f
 Augustum montem quare Cælium nomina-runt 5. e
 Auis incendiaria quæ 117. c
 Auis incendiaria quæ 117. c
 Auium alia oscines, alia præpetes 116. f. spec-tio ad Curiata & Centuriata Comitia adhi-bebatur 203. e
 Aurem, memoriæ sacram veteres voluerunt 101. b
 Aure in ima memoriæ locus, quem tangentes antestantur 423. a
 Aurelia lex de Iudicibus 467. l
 Aurelia lex, quòd Tribunis plebis liceat alios magistratus capere contra legem Corneliam 449. f
 Aureus nummus quando percussus sit 465. d
 Aureus Romanus nostræ monetæ valet aureos duos 542. f
 Aurigantium factiones quatuor 232. c. d
 Aurigatio forma Circensium ludorum ibi-dem a
 Aurum ab argento chrysulca aqua separatur 599. f

Aurum coronarium quid	580.c	Basilicæ qualia ædificia Romæ fuerint	ibidem
Ausonij locus	34.d	Basilicarum Romanarum descriptiones	ibid.d
Ausonij poëtæ statua in foro Traiano	495.a	Basilicæ Romæ 19. vel 21. fuisse	ibid. in his erant
Auspices olim nuptijs interponebantur	284.b	centum virorum quatuor tribunalia	ibidem
Auspicium coactum quodnam sit, & ex acuminibus	545.e.f	Bellaria quænam dicantur	263.c
Auspicia augurum & Magistratum quid differant	203.f. & seq.	Bellona, prius Duellona, vnde	68.f
Auspicia in castris duo adhibita fuerunt	545.e	Bellonæ sacrum	196.c
pedestria quæ	118.a	Bellonarij sacerdotes Bellonæ 69. a. seipfos cultis feriebant & proprio sanguine numen placabant	ibid.
Auspicia priora obnunciatione	204.c	Bellum minùs graue esse quàm tumultum	133
Auspiciorum genera tria	203.d	Bellum per Petiales concipiebatur	ibid.e
Auspicijs suis vel alienis militare quidnam sit	545.d	Belli Dea Minerua 66.e eadē belli inuētrix 52.f	
Auxilia & legiones quid differant	541.f	Belli Italici vel Gallici tempore qui erat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde duo vexilla proferens, equites & pedites euocabat	539
Auxilia illi milites dicebantur, qui à socijs vel fœderatis gentibus mittebantur	ibid. e. dete- riore conditione fuerant quàm legionarij milites	Bellū indicebant Feciales quatuor 537.b. quo ritu & quibus formulis conceptis	ibid.
Axamenta quid sint	131	Bellum Romani nullum nisi tardè suscipiebant	ibid.
Axare est nominare.	ibid.	Bella consulibus mandabantur	126.b
		Bellorum causa leges promulgatæ	458.b
		Benignitas Candidatorum in quibus rebus perspecta fuerit	350.a
		Berecynthia dicitur Tellus à Berecyntho Phrygiæ monte	52.a
		Bibentes veteres Diuo alicui libabant, & in domina aut amicæ honorem cyathum ebibebant	264.f
		Bibendi ordinem quemnam obseruauerint veteres Romani	ibidem e
		Bibendo à minoribus poculis incipiendum: sic enim copiam quamlibet maximam sustinere poterimus	ibid.c
		Biberunt veteres primò ex cornibus boum	261.d
		Bibuli iocus in Cæsarem apud Suetonium	89.a
		Biclinium quid	260.d
		Bidens ovis appellatur, quæ superioribus & inferioribus est dentibus	146.d
		Bidentes hostiæ quales	ibid.
		Bifrons quare dicatur Ianus	46.e
		Bigarum certamen aut quadrigarum in ludis Circensibus institutum	282.a
		Bigatum argentum & quadrigatum	465.c
		Blanditia Candidatorum quænam fuerit	349.e
		Bœbia Æmilia lex de ambitu	476.f
		Bœbia lex de non diuidendis agris 453.e de quartenis Prætoribus creandis	447.c
		Boiæ genus vinculorum 516.d. tam lignæ quàm ferreæ	ibidem
		Boiam propriè esse collare	ibidem
		Bolis	566.a
		Bombardæ quando primùm inuentæ, & à quo	599.b
		Bona Dea muliebris Dea fuit 99.b. qualis fuerit, & quare culta à matronis Romanis 140.b. quomodo colatur	ibidem
			Bona

B

Babylonij initium diei sumpserunt ab Oriente sole	157.c
Bacchus Dionysius & Liber pater dicitur	73. b.
cur autem Dionysius	ibid.c. vnde dicatur Bacchus
Bacchus <i>Σπιαμβλος</i> dictus	583.c
Bacchi simulacrum quale fuerit 73. d. eius templum	ibid.e
Bacchi tres vel quinque	72.e.f
Bacchanalia quæ fuerint, & quo luxu, atque amentia & furore celebrata 219. c. quomodo in Italiam & urbem Romam irrepserint	ibidem
Bacchanaliorum festum Romæ abolitum Senatufconsulto	ibid.e
Balantium mons Palatinus quare dictus	4.c
Balineum vel Balinea dixerunt veteres	28
Balista qualis machina bellica	562.a.b
Balista forma quæ	ibid.
Balneum dicitur & balnea in genere fœminino	28
Balneæ Romæ plurimæ fuerunt, & priuata & publicæ	ibidem
Balnearum sola quomodo strata fuerint	ibid.
Balneæ pensiles instituit Sergius Orata	ibidem
in Balneis libertinorum gemmas calcari Seneca indignatur	ibidem
Balneis Romani quando & quare vsi sint	ibidem
Balneis semel data aqua perpetuò mansit	27.f
Bandophori	579.c
Banniti qui	ibid.c
Banni vocabulum quid significet	ibid.
Bartholomæus Marlianus	1.d
Basilica Ioannis Lateranensis	5.e
Basilicæ argentariorum	495.c

Bona Deæ sacra à Clodio polluta	ibid.c, sacra cum matronæ peragunt omnes mares domo exterminant ibid.b, sacra fiebant in ædibus Pontificis maximi 190.e, sacra quomodo celebrata	99.b,c
Bona Deæ sacra violauit Clodius	ibid.c	
Bonam Deam cur interdum appellent Faunam, Opem, Fatuam, &c.	ibid.d	
Bonam Deam nemo mas vidit quamdiu vixit, præter virum	140.b	
Bononienses in clientela Antoniorum	620.f	
Bonorum emptor quis	503.a	
Bonorum possessio quale ius	490.a, eius genera quot	ibid.b
Bos locutus	118.b	
Boum cornibus prisca illi primò potarunt	261.d	
Bromius dicitur Bacchus	213.c	
Brumalia Dionysij fuerunt	ibid.	
Brumus Bacchus dicitur	ibid.	
Brutiani qui, & vnde dicti	387.a	
Brutus & Cassius de pugnae euentu admoniti	119.b	
Bubo captiuo Iudæorum regi Agrippæ regnum promissit	117.f	
Bubo dirum ostentum præbuit	ibid.e	
Bubonis vox exercitus Romani ad Numantiam oppressionem portendit	117.f	
Bubona Dea, quæ bobus præerat	103.e	
Bubus Italia primis temporibus abundauit	516.b	
Buccina quid	544.f	
Bulla aurea cum toga, cui purpura prætextitur, Patriciorum liberi ex instituto Tarquinij vsi	270.a	
Bullæ pro decore libertini lorum in collo gestarint	ibid.d	
Bullam auream cum prætexta non omnibus concessit Tarquinius	ibid.a	
Burrana qualis potio	218.b	
Bustarij quinam dicti fuerint	293.f	
Bustum quid	ibid.	
Bustum, Rogus, Pyra quid differant	410.b	
Buteones felicitis auspicii aues	117.b	
Buteones præpetes aues	ibid.a	
C		
Aballus mons collis Quirinalis quare dictus fuerit	5.c	
Cacia Dea qualis	106.6	
Cacus Herculi boues abigit	54.a	
Cadauer septem diebus in ædibus seruatum octauo efferebatur	291.d	
Cadauera lauare proximis concedebatur	290.c	
Cadauera quibus cæremoniis elata fuerint non eodem modo elata	291.d ibidem	
Caduca aqua quæ	27.c	
Cæcilia Didia lex de ratione legum ferendarum	450.d	
Cæcilia Gabinia lex de fœnore	466.a	
Cæcilia lex de fullonibus	481.e, de iure Italiae, & tributis tollendis ibid.de repetundis 479.c de restituenda potestate ipsis Censoribus 448.a	
Cæcilia lex, qua ratio poliendarum vestium fullonibus præscribatur	458.a	
Cædere pignora quid	348.b	
Cædes iure defendebatur	525.a	
Cædes quaestionibus & testibus fuit probata	523.b	
Cælia lex de perduellionis iudicio	444.2	
Cælius mons à Tullo Hostilio pomerio additus	3.a, quercetum habuit 7.c	
Cæsar cum plurimis beneficia deberet Magistratibus & Sacerdotiis collatis eis satisfecit cur Pompeiæ nunciium remisit	141.c 289.c	
Cæsar in Curia Pompeij 23. vulneribus confossus	178.b, laxiore cinctura vsus 268.c	
Cæsar Octavianus à C. Julio Cæsare adoptatus	364.c, patris sui cædem vicisci vult ibid.d	
Cæsar vxorem suam non modò peccato, sed etiam peccati suspicione carere voluit	289.c	
Cæsaris monarchia quando cœperit	209.d	
Cæsaris statua loricata in quo foro collocata	494.a	
Cæsares & Cæsares nobilissimi qui	357.c,d,e	
Cæsares Germani poetas laureatos coronarunt	248.b	
Cæsarum appellatio non familiaris, sed dignitatis fuit	357.c	
Cæstium linteolum purum & candidum	267.c	
vnde	ibid.	
Cæstus quid	232.b	
Caia Tarracia populo campum Martium dono dedit	312.f	
Caia vocatas fuisse mulieres, quæ coemptionem faciebant	284.b	
Calantica quid	277.d	
Calare pro vocare	ibid.	
Calata Comititia proprium & peculiare genus non efficiunt	ibid.	
Calatorum Comitiorum nomen in quibus retentum fuerit	ibid.	
Calceus pedem magis astrinxit quàm solea	278.e	
Calceus totum pedem textit	ibid.	
Calcei albi coloris fuerunt nonnunquam Imperatorum 279.c, coccinei fuerunt quorundam delicatiorum hominum ibi. nonnunquam lapillis & gemmis fuerunt exornati ibid.d, Patricij quales 278.e		
Calceos vrbanos gestabant Patricij forma literæ rho	279.a	
Calceis luteis aut albis vsi fuerunt fœminæ	ibid.e	
Calceamentorum genera quæ	278.d	
Calendæ in ditone Iunonis	47.b, 62.c	
Calendaris Iuno quare	62.c	
Calo pro voco prisca Latini vsi	261.b	

Calones militum serui 550. a, quare sic dicti ibid.	Candelabrum à candela 145. f
Calonus proprietatis quòd ligna militibus sub- ministrant ibid.	Candelabrum locus in quo figerent candelam 43. f
Calpar vinum nouum 207. e	Candidati aliquando non qui honores petunt, sed ordinis honestioris ciues 271. e, ante
Calperus quamdiu regnauit 2. b	Comitia quoque sunt auspicati 316. d, di- cti à candida toga, quam induebant honores
Calpurnia lex 442. f, de Prætoris quæstionis repe- rendarum 479. b	petituri 349. a, iidem sumpta candida toga nundinis in Comitibus veniebant, &
Calua Venus vnde 71. a	in colle confidebant, vt coram possent ab omnibus videri 271. a, in colle Hortu- lorum se sistebant, vt ab omnibus videri pos- sent, & inde in Campum Martium descende- bant 7. b
Caluitur, id est, frustratur 423. b	Candidati iuris apud Romanos qui 397. d
Calumniæ iudicium cum accusator falsum cri- men intulerat 527. b	Candidati multis donis & muneribus populo dandis vt illorum gratiam consequerentur, patrimonia ferè consumpserunt 350. a, non
Calumniæ insurandum quale 512. d	omnes admittentur à Magistratu ad pro- fessionem 349. b, nulli seiplos, aut colle- gas, aut cognatos, aut affines lege Ebutia
Calumniæ pœna frontis iniustio & nota 527. c	creare poterant 331. e, nundinis in Comi- tium veniebant, & in colle confidebant, vt ab omnibus possent videri 349. f, postremis
Calumniarum de iurare quid 521. b	temporibus pecunia populi suffragia eme- runt 350. a, qui fuerint, vnde dicti 349. a
Calumniarum est falsa crimina intendere 527. b	Candidati vel ipsi supplicabant vel alios præcla- ros viros adhibebant, (ibid. f
Calumniatori in fronte litera imprimebatur, qua significabatur illum calumniatum esse 468. e	Candidatorum benignitas in quibus 350. a, con- ciliatio voluntatis populi quàmnam partes ha- buerit 349. d, mos quàmnam fuerit. ibidem.
Calumniatores erant qui accepta pecunia litem falsò intenderant aut prætermiserant 515. b	professio apud populum fiebat ibid. a, b, quam- diu durarit ibid.
Camella 218. b	Candidatis qui aliqui voluntatis ostendunt, quomodo nominati ibid. e
Camellus funis 567. a	Candidatos Seneca cur pexatos nominarit 271. f
Camera naues arcta & exiles 569. c	Candida toga induebantur illi qui honores pete- bant 270. f
Camera vsus cum ignorabatur, vela ad excipien- dum puluerem, ne super mensas spargereur, suspendebantur in tricliniis 261. b	Candidum plus quàm album 271. a
Camillus ab exilio reuocatus lege Curiata 301. d	Candidus proprie est splendens ille color & qui ab arte est, albus autem natiuus lanæ ibid.
Camillus dictus Mercurius, quòd esset minister Deorum 66. e	Canis in crucem actus cur solemnè pompa quo- tannis Romæ circumferretur 221. f. prægnans occurrans quid 118. d
Camillus siue Camillus quid 235. e	Canem atrum ædes alienas introire infaustum ibidem. cur flamen Dialis non potuerit tange- re 127. b
Camilli quid 142. c	Canes cur templo Æsculapij adhibiti 89. e
Camillos antiqui ministros dicebant ibid.	Canibus attrahi & repelli non posse imbres, e- tiam Gentibus notum fuit 134. a
Camillos veteres ministros factorum appella- bant 66. e	Capedines 145. b
Campanam legem quam nominet Cicero 454. f	Capedunculæ ibid.
Campus Martius à templo Martis antiquissimo nomen habet 68. c, consularibus auspiciis con- secratus 312. e, fuit extra Urbem ibid. quare sic dictus ibidem. à Caia Tarratia populo donatus ibid. f, schola militiæ Romanæ 313. c	Capetus annos 26. regnauit 2. b. eundem alij A- tym nominant ibid.
Campi Martij insigne horologium quale fuerit ibidem d, ornamenta quam varia fuerint ibid. b	Capilli quem animæ gradum habeant 50. c
Campum Martium ab Acca Laurentia non à Caia Tarratia testamento populo Romano donatum 312. f, etiam Tiberinum nomi- narunt 313. a, Tarquinius contempta religione suis oppleuerat segetibus ibid.	Capis-
in Campo Martio quam varia exercitia iuuentus Romana habuerit ibid. c, Comitibus centuriata ibi semper habita ibid. e	
in Campo Martio Reges & Magistratus creati ibid. b, in hoc ornamenta illustrium virorum & statuæ erectæ ibid.	
Canarium sacrificium quo mense & quare cele- bratum. 205. e	

Capis genus poculi	145.a	gulæ	ibid. & 489. a
Capital facinus est, quod capitis pœna luitur		capitis iudicare, aut anquirere	528. d
432. c		Capitis iudicia quæ	ibid.
Capitalia iudicia vel non capitalia quæ, quare sic dicta	517. c	Capitis meatus coacti minus vaporum à vino & cibus sursum elatorum recipiunt	262. c, nomen usurpatum cum quem exilio, morte, aut feruitute affecerunt, 528. d, pœna cum pecunia lege non potuit coniungi
Capitalis appellatione quid intelligendum	ibid.	Capys 28. annos regnavit	2. b
Capitalis rei diem dicere	528. d	Carbasus quale pallium sit	267. d
Capitales causæ non omnes criminales	517. d	Carceris cura Triumviris commissa	533. b
Capitium ab eo quod capit pectus	277. c	Carceris partes Tullianum & Robur	ibidem
Capitia, capitum tegmina	ibid. b	Carcerem ædificauit Ancus Rex	516. e
Capitolinus Iupiter à monte Capitolino dictus	55. e	Carceres in Circo primum ex Topho & ligno fuerunt	229. b, hos marmoreis permutauit
Capitolinus mons dumerum habuit 7. e quibus nominibus insignitus sit	4. f	Claudius Imperator	ibidem
Capitolini Iouis templum à quo primum extructum, quomodo conflagrauerit, & à quibus sit restaurarum	55. e, f, 56. a	Carchesium	565. d
Capitolini Agones quales ludi 247. e, quando instituti ibid. à quo	ibid.	Cardea Dea siue Carneæ	97. a, 106. d
Capitolini ludi dicti, quod in honorem Iouis Capitolini pro seruato Capitolio ab hostibus Gallis instituti essent ibid. b, fiebant à vicinis prætextatis ibid. d, quinam	ibid.	cardo limes quis	455. f
per Capitolinos Agonas aliquando Romæ supputarunt	248. b	Carina quæ pars nauis, & vnde dicta	564. d
Capitolinis Agonibus omne genus artificum certabat	ibid.	Carinam aluicum Sallustius vocat	ibidem
Capitolinis ludis quæ nam fierent	ibidem	Carinarij	278. c
Capitolium cum nimis angustum esset, propter ornamentorum multitudinẽ plurima in campum Martium illata sunt	33. b	Carmenta Dea 88. a, vnde	87. f
Capitolium mons Tarpeius, & Saturninus dictus	4. e, ratio nominis	Carmenta mater Euandri	165. d
Capitolij ænea limina à quo & quando posita	56. c	Carmentalia 166. b, quare instituta	ibid.
Capitolium Quirinalem & Cælium colles quare Romulus muro firmarit 2. e, ij tamen extra vrbis mœnia	ibid.	Carmentalia quando sint celebrata	158. c
in Capitolio præter templum Iouis Capitolini fuerunt etiam aliæ duæ ædes 56. e, à quo votæ & dedicatæ eadem	ibid.	Carmentalis Flamen	128. d
Capra morbo comitiali obnoxia 127. b, nunquam sine febre	164. c	Carmentalis porta	88. a
Capram aut canem cur flamen Dialis non potuerit tangere	127. b	Carnæ Deæ sacrificium	195. d
Capram Veiovi immolare solebant	57. e	Carneæ Dea vitalibus humanis præesse putabatur	97. a
Capricornus in nummo Maximiliani quid	598.	Carnæ Deæ pulce fabacea & larido sacra faciebant	ibid.
Capri cornum Hesperia tyrannum cur Horatius nominet	ibidem	Carnem crudam cur Flamen Dialis non potuerit tangere	127. b
Caprotina Iuno	61. b	Carnifex vnus fuit 387. c, non modò non cuius, sed ne domicilium quidem in vrbe habuit	ibid.
Caprotinæ Nonæ	203. d	Carnificis officium apud Romanos	ibid.
Caprii in sepulcris mortuorum necabantur	293. f	Carolus Sigonius antiquitatis instaurator & illustrator	487. d
capulæ	145. a	Carthaginenses plurimum mari pollebant	564. a
capuli naues sunt à capuli forma	569. c	Carthaginenses Romanos ad naualia prælia impulerunt	ibid.
caput humanum Ioui deferrebant	101. b	Carthago deuota	563. f
Capitis diminutio prioris status mutatio est 488. hæc maxima, minor, minima & quid sin-		Cassia lex de agro Hernicis diuidendo 453. a, de iis quos populus damnasset 444. e, de libertate suffragiorum ibid. a, de Paulo Anicio & Octauiuo 459. b, de sublegendis in numerum Patriciorum qui Senatui deessent	445. b
		Cassiodorus Fastos diligentissimè conscripsit	585
		Callius & Brutus de pugnae euentu admoniti	119. b
		Callius quare capite punitus sit	50. d
		Castellarius castellorum custos	27. c
		Castellum locus qui aquam publicam recipie-	

- iudicia fecerunt ferè de iis controuersis in quibus non de facto, sed de æquitate certatum est 310. a, quas controuersias iudicarint 371. b, quàm dicti ibid. quamuis quinque, ampliùs tamen vt faciliùs nominarentur, Centumviri dicti ibidem
- Centuriæ in contubernia diuidebantur 544. d Iureuocatæ quænam fuerint 318. c
- Centuriæ quænam sint 544. d
- Centuriarum auctor quis 306. e, iustus numerus est centenarius 544. d
- Centuriis singulis singula vexilla constituta 545. b
- Centuriata Comititia antequàm ordirentur hostias immolabant Comititia habituri 316. d
- Centuriata Comititia de Manlio Capitolino quare ex campo Martio in Lucum Petilinum translata 313. e
- Centuriata Comititia ex auctoritate Senatus fiebant 314. d, in campo Martio regulariter habitata 313. e
- Centuriata Comititia legum quemnam peculiarem modum habuerint 315. f
- Centuriata Comititia quænam auspicia habuerint 316. a, b, & qui hæc habere volebat, parendum erat obnunciationi ibidem
- Centuriata Comititia vnde sint dicta 306. d, quid fuerint ibid.
- Centuriatorum Comitiorum tempore, si Consul bello impediti, Dictatorem Comitiorum causa creabant 310. a
- Centuriatis Comititiis locus destinatus erat campus Martius 312. e
- Centuriata Comititia habiturus primo auspicabatur adhibito augure 316. b, Augurem non tam Deos consulere iubebat, quàm bona esse auspiciã pronunciare ibid. c, in loco inaugurato haberi oportebat 312. d, nisi imperato exercitu haberi non poterant ibid.
- Centuriata Comititia quæ nam personæ habere potuerint 309. f
- Centuriata Comititia quomodo inchoarint 316. d
- Centuriatis Comititiis absolutis quid nam factum 320. b
- Centuriatis Comititiis exercitum extra Urbem imperari oportebat intra urbem ius non erat 312. d
- Centuriatis Comititiis iudiciorum accusatio trinumino promulgabatur 315. f
- Centuriatis Comititiis legum & iudiciorum quot & quales tabellæ datæ 319. a
- Centuriatis Comititiis legum quid obseruatum fuerit 317. e, iudiciorum quid ibidem
- Centuriatis Comititiis Magistratum creandorù quàmnam ius habuerint 310. a
- Centuriatis Comititiis Magistratum is qui Comititia habebat, benè precari solebat illi qui creatus erat 320. c
- Centuriatis Comititiis multi saepe creati sunt qui non petebant 317. c, non omnes Magistratus obnunciare poterant 316. b, postquam populus conueniebat, habebat Magistratus concionem ad populum 317. a, quid ea postularit à populo ibidem. quænam personæ suffragium tulerint 312. a
- Centuriatis Comititiis quando non semper trinumidinum interitici potuerit 315. b
- Centuriatis Comititiis suffragia non ferebant qui à Censoribus ignominia causa notabantur 312. a
- Centuriatis Comititiis suffragia quomodo fuerint lata 318. e
- Centuriatis Comititiis tria peracta fuerunt 305. c, vexillum erigebatur donec Comititia essent finita 316. e, huius moris causa quænam fuerit ibidem. vexillo hoc sublato nihil ampliùs statueret cuiquam licitum. ibidem
- Centuriatæ leges quænam 309. a
- Centurio dicitur qui præfectus est centuriis eorum 343. b
- Centuriones quinam fuerint 547. e
- Centussis Fannia lex quare dicta 457. a
- Cercuti sunt naues Asianæ 568. f
- Cereales ludi à pridie Idus Aprilis per dies octo in circo, proximo post Circensium die fiebant 244. a, b, à solis matronis fiebant annis singulis 243. c, ij diis grati iudicabantur, qui à lætis & nullo funere pollutis celebrabantur ibid. f, cur post cladem Cannensem intermissi 244. a quinam sint 243. e
- Cerealibus ludis Ædiles præfuerunt 244. b
- Cereales ludos præter Ædiles etiam alij Magistratus curabant ibid. c
- Cerealibus in ludis cur ante noctem epulari nefas fuerit 243. f
- Cerealibus in ludis representabantur à matronis luctus Cereris ob raptam Proserpinam, & eius peregrinatio cum face quæritantis filiam ibid. e
- Cerealibus ludis Ædiles plebis ludos gladiatoris exhibuisse malum omen fuit 244. b
- Cerealibus ludis certamina equestria exhibebantur ibid. nuces, cicer & alia in vulgus spangebantur ibid.
- Cerealia quæ sacra, cui & quando celebrata 185. f, eadem cur sacra Græca ibidem
- Ceres vnde dicta 73. f
- Cereris sacerdos Græca quæ fuerit 151. c
- Cereris simulacrum quale 74. d, templum ibidem
- Ceritum in tabulas referri quid sit 312. b
- Ceratio multatæ 530. f
- Cerui quid 560. e
- Cessio in iure quidnam fuerit 489. e
- Cessionis bonorum nomine leges latæ 464. b
- Cessionis in iure formula 497. a, b
- Cessionum dies 496. d

Rerum & verborum

Charistia quale conuiuium solemne fuerit 171.e	Ciceroni quare supplicatio decreta 581. c vitatur insidias ab Antonio structas corui garritu in- grato imminencia pericula significarunt 117.e
Chlamys vestis militaris 265.f	de Cicerone ab exilio reuocando Senatusconsul- tum factum in templo Ioui Mariano condito 59.d
Chlamydem Vlpianus inter vestimenta puerilia refert. ibid.	Cicerone in exilium profecto domum eius Clo- dii Libertati consecrauit 95.e
Chorus quid 235.c, 238.c	Ciconie concordiam ferebant 117.b
Chorus tam viris quàm mulieribus constabat 238.d	Cidarum quale nauigiū fuerit 569.c
Chori argumentum quale fuerit ibidem. e præ- cipuæ partes fuerunt lædere quos libuit 236.c, non habent certum numerum personarum 238- d, quando præcipuè viris & quando mulieribus constarent ibidem e	Ciere & ciscere pro diuidere 420.c
Christiana religione Romæ omnia obrinente, Imperatoribusque antiquæ superstitioni repu- gnantibus, vno edicto sacerdotum omnium reditus sisco applicati sunt 136.f	Cincia lex de donis 469.b
Christiani edicto Antonij à crudelitate pœnarum liberantur 495.b	Cinctura astrictior quæ 268.b, laxior quæ ibidem
Christiani Martyres in eculeo cruciati 533.f	Cinctus Gabinus ibid.
Christianorum delator viuis crematur in foro Traiano 495.b	Cinctus quomodo à cingulo differat 277.d
Christyfalca aqua aurum ab argento separatur 599.f	Cinctum veteres Marti consecrabant 101.b
Cibaria dimidiati mensis olim milites secum fe- rebant. 552.b.	Cineres cadaueris vstulati in vrnam colligebant 294.a
Cibariæ leges quæ 457.e	Cingulum militare militibus ignominia causa ademptum 577.b
Cibeles sacerdotibus licebat stipem petere 140.f	Cingulum & cinctus quid differant 277.d
Cibus apud veteres non omnes, sed aliqui tan- tùm quater vel quinquies sumpserunt 259.b, li- beraliter educati apud veteres semel tantùm aut bis sumpserunt ibidem. veteres quater in die sumpserunt 258.f	Cingulo noua nupta cingebatur quod vir in le- cto soluebat ibid.
Cicero Ædilis designatus 248.f, de natura Deo- rum quid tractet 581. d. explicatus in epist. ad Atticum 397.b, Mineruam custodem domi suæ priuatim coluit, quam in exilium abiturus in Capitolium detulit 67.d, quare Ciuica corona donatus 580.c	Cinna vrbe pulsus, consulatus ei abrogatus 442.c
Ciceronis confobrinus Vifellius Varro 461.b	Cinxia qualis Dea 97.f
Ciceronis libri sine iudiciorum Romanorum co- gnitione non facildè intelligi possunt 487.a	Cinxia Iunonis nomen cur sanctum habitum in nuptiis 287.f
Ciceronis 2. in Verrem locus explicatus 346. lo- cus libro quinto Actio 2. in C. Verrem explica- tus 244. c. ex Orat. 2. in Rullum explicatus 544.	Cippi stipites tripites, aut quadricipites 560.e
Ciceronis locus pro Muræna explicatus 320.c, in oratione pro domo explicatus 315. f, 317. a, Vati- nium explicatus 346. d. ex epist. l. lib. I. ad Atti- cum explicatus ibid.	Circensies ludi dicebantur, quodd exiberentur in circuito, ensibus positis 227. d, ferè per seruos tantùm agebantur. 231. e, f
Ciceronis occisi caput præcisum Antonius in- ter duas manus poni curauit in ipsis Rostribus 203. b, optimi senis caput cum manu dextra Po- pilio legionatio milite in Rostribus positum 364. f	Circenses ludos Gymnicos etiam appellabant ibi- dem, olim in littore agebant ab altera parte gla- diis positis 227. d
Ciceronis oratio pro C. Rabirio perduellionis reo in campo Martio habita 469. f, oratio pro Domo sua apud Pontifices habita 125. f	Circensium ludorum quæ fuerit forma 231. f
	Circensibus in ludis quinam tractarint ibidem
	Circumscribere pro decipere 515.
	Circumscriptio pupillorum 516. a
	Circus Flaminius & Martialis 229. d
	Circus vnde dictus 228. d
	Circi magni forma, latitudo, &c. ibid. c, d, orna- menta quæ ibid. e, sedilia quare cancellis sepa- rata 229. c
	Circum extruxit primus omnium Tarquinius 228. b
	in Circo ornamenti causa Deorum imagines gy- pseæ, & hostibus spolia detracta suspendeban- tur 229. c
	Circo sub Maximo in atrijs habitabant mulieres, quæ corpore quæstum faciebant ibidem
	Circi præter Maximum etiam alij fuerunt extru- eti ibid. d
	Cispius collis 6. a
	Citatio accusatoris & rei 522. a
	Citatio rei quomodo instituta 530. c
	Citationem rei par aut maior Magistratus impe- dire potuit ibid.
	Citium.

- Citum, id est, diuisum à ciendo 420.c
 Ciuica corona L. Gellius Ciceronem consulẽ
 quare donare voluerit 580.c
 Ciuica corona quæ ibidem b, vnde facta ibid.
 Ciuicæ coronæ leges ibid.d
 Ciuicam coronam quibus coronis Plinius præfe-
 rat ibid.c
 Ciuicas coronas quatuordecim L. Sicinius Den-
 tatus accepit ibid.e
 Ciuile imperium quid, & quib. Comitibus datum
 301.d
 Ciuilis dies spacium est 24. horarum 157.d
 Ciuis Romanus cuiuscunque esset ordinis vnam
 ex trigintaquinque tribubus habere cogebatur
 327.c
 Ciuis Romanus quis, optima lege 33.a
 Ciuis de capite non nisi Comitibus Centuriatis a-
 gebatur 309.e
 Ciuis Romani de capite Consules iniussu populi
 sententiam ferre non potuerunt 411.a, 441.a
 Ciuem ab hoste qui seruabat, quercæ corona do-
 nabatur 458.e
 Ciuem Romanum in crucem tollere contra ius
 libertatis, aut secuti percutere perduellionis
 crimen 309.d
 Ciuem Romanum necare, aut virgis cadere Por-
 cia lege cautum 440.e
 Ciues omnes qui in Vrbe domicilium habuerunt,
 in Tribus & curias fuerunt descripti 302.c
 Ciues Romani annos decem, cum vsus Reipub-
 licæ postulat, militare cogebantur 458.d;
 quamdiu extra urbem vivebant, in curias non
 referebantur 302. c, quinam in curias descri-
 pti, & qui non ibidem, quomodo aliter atque
 aliter diuisi sunt 33.a, vt essent quos Cn. Pom-
 peius de consilij sententia ciuitate donasset,
 Cornelia lege sancitum 442.d
 Ciuium alij candidati, alij pullati 271.e
 Ciuium Romanorum alij optimates, alij popu-
 lares 35.d, alij patricij alij plebeij 33.a, nomina
 in æde Saturni in libris elephantinis descripta
 asseruabantur 50.b
 Ciuitates fœderatæ quænam fuerint 572. non om-
 nnes fuerunt eadem conditione apud Roma-
 nos ibid.f, vestigales immunes, seruitute, aut
 libertate affectæ quæ ibidem, victæ pro arbi-
 trio Senatus Romani aut liberæ, aut fœderatæ,
 aut immunes factæ ibid.
 Ciuitates victæ quando & quomodo in provincie
 formam redactæ ibid.
 Ciuitatum seruitus in quonam posita fuerit apud
 Romanos 573.c
 Ciuitatis victus quando Senatus ignouisse di-
 citur fuerit ibid.d
 Clauata tunica fuit quæ clauos purpureos intex-
 tos habuit 274.c
 Clauatam tunicam gestabant Senatores & Equi-
 tes ibid.d
 Claudia lex de adimenda ciuitate Nouicomensi-
 bus 452.f, de Magistratuum comitiis 443. e, de
 scribarum negociatione 481.f, de Senatorum
 questu 445.a, de sociis 441. b, de Tutelis
 462.d
 claudia lex ne creditores in mortem parentum
 filiis familiarum pecunias scœnori darēt 466.d,
 ab Atheniensibus sumpta ibid.
 claudia tribus vnde nomen habeat 324.c
 claudius seu clusius quare Ianus 47.c
 clausus augustus insigne Equitum Romanorum
 274.e
 clausus aut latus aut angustus ibid.c
 clausus & gubernaculum quid differant 566.a
 clausus latus fuit tunica latos clausos purpureos
 intextos habens 274.d
 clausus latus Senatorum insigne 35.a
 clausus quid propriè & per metaphoram 542
 clauo Augusto Equites à Senatoribus distincti
 35.a
 clauis fuerunt quasi flores panno intexti 274.c
 classis dicitur vniuersus nauium apparatus
 564.c
 classis præfectus quis ibid.b
 classis *κλάσσις* deriuant ibid.c
 clientum erga patronos quænam officia fuerint
 33.f
 clientibus & patronis quæ fuerint communia
 34.a
 clientes plurimos habere proxima laus nobi-
 lium erat ibid.b
 cloacæ fodere primus cœpit Tarquinius Pri-
 scus 572.a
 cloacæ curare apud Romanos quorum fuerit
 ibid.b
 cloacina qualis Dea 105.c
 clodia lex altera de cypro & aliis 452.e, de colle-
 giis 481.d, de comitiis 443.e, de frumento po-
 pulo gratis dando 456.d, de Gabinio 452.b,
 de intercessione 450.e, de nemine prætereun-
 do à Censoribus in legendo 447.f, de vi 474.d,
 hæc lata ob Ciceronem & alios à quibus necati
 erant Catilinarij ibid.
 clodia vel claudia lex de Victoriato 465.a
 clodius Bonæ Deæ sacra violauit 99.d, 140.b, Cæ-
 suram sustulit 353.b, muliebri veste domi Cæsa-
 ris cum sacra Bonæ Deæ pro populo fierent
 deprehensus 289.c, Murciam C. Cæsaris vxorẽ
 adamauit 140.b, Pompeciam adamauit
 289.c
 Clodium muros tranquillitatis euertisse 443.d
 Clotho euocatio 82.a
 Cluacina Venus quæ 70.d,e, eius templum vbi
 ibidem
 Cluere antiqua lingua pugnare est ibid.d
 Clypeus non fuit quadratus, sed rotundus 551.a
 Clypeis Romani vsi antequam stipendiarij facti
 fuerint 557.c

Cælimontium regio vrbs secunda in monte Cælio	5.f	runt Sacerdotes Augures, & Pontifices	574.f
Cælisplex cur Apollo dictus	63.a	Coloniæ certi fuerunt patroni	575.a
Coëmptio quibus solemnitatibus fuerit peracta	283.f, 284.a	Coloniæ deductionis causa leges datæ	452.e
Coëmptionem imaginariis venditionibus fuisse peractam	283.f	Coloniæ duo genera 570.d, Magistratus præcipui qui	574.e, Respublica qualis fuerit ibidem d, Senatores Decuriones dicti fuerunt ibidem.
Cœna nobis quod est, veteribus vesperna dicta erant	259.e	Coloniæ a quibus in prouinciã ducti fuerint	ibid. b, nomine ciues Romani fuerunt 570.e, sub vexillo in prouinciam ducti
Cœna quasi κοινή quare	ibid.f	Colonorum dux quinã fuerit ibid. numerus pro agri amplitudine in quem deducebantur, scribebatur	574.b. ibidem
Cœna, vesperna	ibid.e	Colores ab initio duo tantum	232.d
Cœnæ caput præcipuum fereulum	263.a	Colossus quid	59.d
Cœnæ hora erat diei nona	259.f	Columba augurium felix significabat	117.d
Cœnæ initium lactuca, oua, lucanici	263.b	Columbaria quid in nauis	565.a
Cœnæ initio ponenda mora esse	ibid.a	Columna altitudine 140. cubitorum in quonam foro Romæ sit	494.e
Cœnæ Merelli Pontificis luxuriosæ descriptio	ibid.b	Columnæ triumphales	586.e
Cœnam antiqui in tres partes distribuerunt	262.a	Comassari	260.a
ad Cœnas veteres conuiuas vocabant	260.a	Comedebant Romani sedentes	ibid.b
Cœnæ Centenariæ	457.d	Comedebant veteres communiter & in propatulo, ne singularitas luxuriam gigneret	259.f
Cœnabant veteres largiùs, parciùs prandebant	259.d	Comes aliquando dictus fuit legatus	546.c
Cœnatori quare tempora lancis vel lineis vinculis vinciri soliti fuerint	261.c	Comica scena quomodo ornata	239.c
Cœnitabant veteres foris, nec mensas omninò tollebant, sed semper aliquid super eam relinquere consueuerant	263.d	Comissatio, non comessatio	259. f, vnde dicatur ibidem
Cognati & Agnati quomodo sint coniuncti	415.b	Comissiones antiquis probatæ non fuerunt	260.a
Cognitionum dies qui	496.d	Comitia à coëundo 298.d, Censuram quid discriminis habuerint à Comitibus Consularibus & Prætoribus	314.d
Cohors milliaria quæ	544.b	Comitia Centuriata antequàm haberentur editum præmittitur, vt ad quam diem populus conuenire deberet, multò antè intelligeret ibidem f	
Cohors quid	ibid.	Comitia Centuriata, Curiata & Tributa quid differant	ibid.d
Cohortes in vna legione decem erant	ibid.	Comitia Consularia ante Prætoria habebantur	ibid.b
Cohortes C. Marius primùm instituit	ibid.d	Comitia & Concilia quid differant	298.d
Cohortium nulla sit mentio apud Liuium	ibid.	Comitia fuerunt conuentus populi ad ferendum de aliqua re suffragium	ibid.
Collina tribus vnde dicta	323.b	Comitia indicta in Comitio sæpe ob tempestatem ingruentem peragi non potuerunt, sed dissoluta fuerunt, caruit enim lecto	303.a
Collinæ tribus meminit Iosephus	ibid.	Comitia Magistratum aut legum haberi non poterant nisi Augures adessent	304.b
Collegium quibus permittitur, is quoque ad exemplar Reipubl. licet habere arcam communem & Syndicum	429.f	Comitia nulla nisi diebus Comitibus haberi poterant	313.c
Collegia primùm à Numa fuere instituta	ibidem b	Comitia vt impedirentur Magistratus de cælo obseruabant	304.b
Collegiorum constituendorum causa & nomina	ibid.c	Comitiorum causa leges latæ 443. per totum caput.	
Collina collibus præsidebat	103.f	Comitiorum dirimendorum rationes quænam fuerint	320.b
Collis hortulorum quis, & vnde dictus 7.a, b pomerio inclusus	ibidem	Comitiorum genera tria	299.a
Collis Quirinalis colles particulares	5.b		
Collocatio quid propriè	290.e, f		
Coloniæ deductio aratro demonstrata	384.c		
Coloniæ cur deducerentur, sex causæ fuerunt	574.a		
Coloniæ & Municipia quid differant	571.d		
Coloniæ Latinæ quæ fuerint	570.e		
Coloniæ militares quæ ibidem. qualia oppida fuerint ibid.d, qua occasione fuerint deduci cœptæ 384.b, Romanæ quæ 570. d, suos habue-			

Comitorum ius pristinum reduxit Iulius Augustus 478.e
 comitiis Augures tres quare interfuerint 303.e
 comitiis futuris, institutis, aut iam habitis Augures obnunciare poterant, magistratus autem priusquam haberentur 304.b, c
 comitia quænam dissoluerint 317.a
 comitiis Centuriatis exercitum extra urbem imperari oportebat, intra urbem imperari ius non erat 312.d
 comitiis Curiatis illi tantum ciues, qui in curias descripti erant, suffragia tulerunt 302.b
 comitiis Magistratuum creandorum causa instituta, nemini Magistratuum licuit de cælo seruare, & Comitia impedire 304.b
 comitiales casu tantum, non proprie Fasti erant 160.a
 comitiales dies erant quibus cum populo agi licebat 159.f, quinam sint 313.e
 comitialib. diebus Comitia Curiata habita sunt 303.c
 comitialibus diebus & lege atque cum populo agi licebat 496.b, quare Senatus non fuerit habitus 347.b
 comitialis morbus vnde dictus sic fuerit 317.a
 comitatus maximus 411.b
 comitium foro coniunctum, & pars fori 302.f
 comitium locus fuit, in quo si aliquid quod ex v. su Reipubl. esset decernendum foret, decernebatur ibid. in hoc non creabantur Consules, sed in campo Martio 303. a, sicuti & Tribuni non in Comitio, sed plerumque in campo Martio, vel etiam in Capitolio ibid.
 comitium multis annis caruit tecto ibid. nomen habuit à Comitiis curiatis, quod populus illic conueniret 302. f, pars fori Romani in quo Rostra 303. a, 49. b
 comitij vsus 302. f
 comitio fossa circumducta 3. f
 commentariensis custos carceris dictus fuit 516. f
 commentarienses in castris quinam fuerint 549. a
 commodatum quid 490. e
 Commodus in die octies lauit 28
 communia vestimenta quæ 265. d
 comœdia à Græcis ad Romanos transit 235. f
 antiquior Tragœdia ibid. vno 235. f, 236. f
 comœdia vetus quid 236. a
 comœdiæ & Tragœdiæ discrimen 237. c, d
 comœdiæ nouæ atque veteris discrimen 236. d, e, f
 comœdiæ siue Tragœdiæ partes primariæ, quæ item accessoriæ 237. e, 238. b
 comœdiæ variæ definitiones 236. a
 comœdiarum partes variæ 237. e
 comœdiarum species variæ 236. a
 comœdi socco pedes induciant 234. d

compedes quid 516. d, ab impediendo dicti ibidem
 compedes pedum vincula ferrea 426. e
 comperendinatio quid 511. f
 comperendinatio & ampliatio quid differant 526. e, f
 comperendinatio dicta quod perendino die perageretur 525. d, quid sit ex Alconio ibid.
 comperendinationis exemplum quinque libri in Verrem ibid. e
 comperendinatione instituta prius defensor, posteriore loco Accusator dixit ibidem
 comperendini dies quibus vadimonium licet dicere 159. f
 competitorum Consulum aut Prætorum per id tempus quo Consules & Prætores creati priuati manebant, inquirebant de ambitu in designatos 314. c
 compitalia quando habita 158. e, 191. e, qualia sacra 191. d
 compitalitij ludi quinam sint 249. c
 concapes tignum quid 436. f
 conceptiua feriarum annales & non annales 218. c
 conceptiua feriarum quænam 158. e, 216. e
 concidere pignora quid 348. b
 conciliabula loca nundinationis, quæ Prætores in prouinciis incidebant 572. d
 concilia & comitia quid differant 298. d
 conciliorum & comitorum discrimen non est perpetuum ibid. e
 concordia qualis Dea apud Romanos 94. a
 concordia Romanorum maxima sub Romulo 34. c
 concordia ædes aenea à Cn. Flauio extructa 94. b
 concordia templum vbi, & à quo extructum ibid. a
 concubina nox quale diei tempus 158. a
 condemnationis formula quæ 526. d
 condemnationis in formula aliquando & crimen & pœna fuit comprehensa ibid. e
 condemnationis nota c. ibid. c
 condemnationem sequebatur, aut litis estimatio, aut animaduersio 527. a
 conditio est in diem tertium eius rei quæ agitur denunciatio 500. d, 511. f
 conditio quænam fuerit 507. d, quoruplex fuerit ibid.
 confarreatio 283. e
 confarreatio solis Pontificibus conueniebat ibidem f
 confessi passiuè, pro de quo reus est confessus 426. c
 confinium locus quo se possessores attingunt 431. b
 conflictus initio quid Romani fecerint 559. c
 coniectio causæ quid 512. e

conicere est rem breuiter narrare	424.a	Consul bella indicturus quo genere vestis vsus fuerit 268.e, in Senatu quem rogandarum sententiarum ordinem Calendis Ianuarii tenuit, eundem toto anno obseruauit	347.e
conicio pro conicio antiquè	ibid.	nemo creabatur nisi sibi prius per Quæsturam, Ædilitatem & Præturam aditum fecisset	350.c, quod <i>ἰσχυρῶς</i> fuerit apud Romanos, maxima erat dignitatis ibid.e, si quis ante legitimum tempus factus est, extraordinarium prorsus fuit honoris & præmij ornamentum ibid. d, vnde dictus
coniuratio qualis militia fuerit	539.a	Consulis de potestate lex Ciceronis	351.b
connubia inter patricios & plebeios quando connubia facta sint	281.d, e	Consulem absentem creati non licebat	350.d
connubia tribus modis soluebantur	288.b	duodecim secures præcedebant	361.b, fieri anno sequente fas non erat, qui præcedente anno fuerat
connubiorum causa leges latæ	461.c	Consulem ordinarium quem intelligant scriptores	351.f
connubiorum ius plebi cum patribus concessum lege Canuleia	ibid.	Consules ambo plebeij quando fuerint electi	350.e, bini erant, iique annui 654.d, centuriatis Comitibus creati 308.a, designati Calendis Ianuarij Consulatum inibant, frequenti populo comitati in Capitolium ascendentes 163.d, etiam ludos exhibuerunt 227.f, grauiore virgente bello in Consulatu prouinciis præfuerunt 576.a, habuerunt Comitia Tributa Quæstorum & Ædilium creandorum gratia 330.d, Honorarij qui 351.c, Magistratum inuentus Iunoni hospitiæ sacrificare solebant 61.f
consecrata prima omnium Liuia Augusta	131.b	Consules nisi interregno, aut in locum demortui creati essent, non statim Magistratum inibant 314. e, non antè paludati in prouinciis exire consueuerant, quàm ferias Latinas indixissent 217.b, noui antequàm designati prouinciæ duæ Consulares à Senatu futuris Consulibus decernebantur, vt finito anno Magistratu vrano in eas irent 377.e, nuper creati domum de campo deducebantur à populo & propinquis 320.c, populum ad Comitia Curiata vocare potuerunt 302.a, post Reges summum imperium obtinebant 350.b, præsentis anni de Consulibus in sequentem annum legendis Comitia habebant 310.a, primis temporibus Prætores & Iudices dicti fuerunt 350.c, quo die Magistratum inibant, ex templo Iouis Capitolini, singuli singulos boues immolabant 56.d, & ex eo togam sumebant ibidem. sortiebantur de Comitibus habendis	311.a
consecratio Augusti quomodo peracta ibidem. Imperatorum Romanorum 128.f, 129.a, mulierum qualis fuerit 131.b, quibus cæremoniis instituta, producta & absoluta fuerit	129.103	Consulibus bella mandabantur	126.d
consecrationis honore affecti inter Diuos relati 129.a		Consulium alter plerunque fuit patricius, alter plebeius	350.b
consecrationis mos à Cæsare Augusto primùm institutus, & à Tiberio instauratus	128.f	Bonfulum causa leges quænam latæ	446.f
consertio manus in fundo, aut domo quomodo facta	504.c	Consulium creandorum quænam fuerit occasio	350.b, insignia quænam fuerint ibi.e, c. potestas quanta
consertio manuùm in re atque loco de quo disceptaretur præsentis facta	424.c, f		
conseruator Iupiter quare	58.f		
Constantinus castro Prætorio diruto nouam quandam orbis Romani diuisionem commentus est	372.d		
Constantinus Imperator Alexandria Romæ duas statuas marmoreas transtulit	5.c		
Constantinus passus est se appellari Pontificem Maximum.	137.c		
Constantinus Magnus Decennialia celebravit	254.d		
Constantini Magni Iudi natalitij quando celebrati	255. a		
constituere est tabulas in cistas ponere	526.b		
consuales Iudi quinam	242.b		
Consualia, Iudi in honorem Consi	208.a, b		
Consularia Comitia quæ	310.b		
Consularis annus fuit quadragesimus tertius 350.c, dignitas initio cum Patriciis tantùm fuit communicata, post cum plebeiis quoque ibid. e, potestas quomodo restricta	351.b		
Consularem esse maximæ dignitatis symbolum ibid.			
Consulares facti fuerunt Dictatores, Magistri Equitum & Censores	ibid. c		
Consulares leges quæ	311.d		
Consulares quatuor quinam, à quo instituti primùm 383.d, e, iudicium tantùm habuerunt, rem autem militarem non attrectarunt	ibid.		
Consulares qui consulatum gesserant	351.b		
Consulatus rarè bis aut ter in vnum collatus fuit 350.e			
Consulatui definitus annus est xliij.	446.c		
Consulatum inter & Præturam interponebatur ad minimum spacium biennij	350.d		
Consulatum septies gessisse vnius Marij est priuatum	ibid. e		

quanta fuerit	ibid.	dignum iudicauit Maurolycus	600
à Consulibus ad plebem prouocatio lege Valeria constituta	ibid.d	Copernici Astronomia	ibid.
Consulti legum sacrarum	136.d	Copiaz pedestres & equestres quomodo diuise fuerint	544.a
Consus consiliorum secretorum Deus	248.d	Corbita quale genus nauigij	565.c
Consus quis Deus sit 78. a, & vnde dictus ibidem		Corbitæ naues dicuntur onerariæ	ibid.
Consum Deum aram habuisse subterraneam	ibid.	Corbis signum nauis erat	ibid.
ratio huius rei	248.d	Corinthus deuota	563.f
Confurgere in consilium	526.b	Cornelia lex 442.c, municipiis ibid.d, de crimine falsi 473.f, eius capita ibid. de honoribus ante tempus petendis, & proscriptorum liberis 446 d, e, de iis qui legibus soluuntur 451. a, de inferendo bello Regi Antiocho 459.c, de iudiciis 467.d, de lusu 481.f, de Maiestate 469.c, de Prætorum iurisdictione 447.c, de repetundis 480. b, de retinendo imperio quoad in urbem quis ingressus 451.e, de Sicariis 472.f, de testamentis eorum qui in hostium potestate sunt 463. b, c, de viginti Quæstoribus	449.a
Contentio accusatoris quid complexa fuerit	524. b, d	Cornelia lex Genutiam repetit & confirmat	446.d
Contestari litem quid	511.e	Cornelia lex quæ repetiuit Semproniam	455.b
Conticinium quid 157. e, tertium tempus dici ibid.		Cornelia lex quæ Tribunis omnem potestatem ademit	449.c
Contractus intentio quænam fuerit 508.a, inficiatio quæ	ibidem	Cornelia lex qua minora precia rebus imposita	457. d
Contractus quid, species eius, & quid singularæ	490.d	Cornelia tribus vnde nomen sortiat	324.c
Contractuum monumenta in æde Saturni in libris elephantinis descripta, asseruabantur	50.b	Cornelia lex vt proscriptorum agri publici essent	454.a
contractuum nomina quænam	507.d	Cornelius Tacitus Reipublicæ Romanæ arcana, principum vitia ob oculos posuit	574.
controuersia iuris quomodo disceptata	525.a	Cornibus bouum prisca illi primò potarunt	261.d
controuersia ciuiles quare priuatæ appellatæ	488.b	Cornicularij qui fuerint	549.a
Controuersia priuatæ ad res, vel personas, vel obligationes spectant	ibid.	Corniculo merere dicuntur cornicularij	ibidem
controuersiarum ad personas spectantium quæ sint capita	ibid.c	Cornu quid	544.f
contubernales adolescentes fuerunt, qui rei militaris percipiendæ & prouinciæ cognoscendæ gratia Magistratus in prouinciam sequuti	378.a	Corolla plumea quare milites Romani ornati	550.f
contubernium quodnam fuerit	544.d	Corona graminea maximæ honorationis in re militari	68.a
contus	565.f	Corona myrtea & non lauro quare ouantes coronati	582.d
conuiuæ nec loquaces nec muti esse debent	261.e	Corona redimiri nouæ nuptæ consueuerunt	284.e
conuiuuarum numerus incipiendus est à Gratiarum numero, ad Musarum progrediendo	ibid.	Corona signum captiuorum venalium	570.c
conuiuas veteres ad cœnas vocabant	260.a	Corona sub corona venire quid	ibid.
conuiuiales leges quismam præscripserit	264.e	Corona triumphalis, obsidionalis, ciuica, muralis, castrensis, naualis quæ sit 580. per totum.	
conuiuiales sermones quales esse debeant	261.e	Coronam myrteam Crassus aspernatus	582.c
conuiuium quibus rebus constet	ibid.f	Corona quercea donabatur, qui ciuem ab hoste seruasset	458.c, 584.f
conuiuij dominus qualis esse debeat	ibid.f	Coronæ aureæ duæ in cella templi Iouis Capitolini	56.c
conuiuij domino scheda dabatur, simul ac decubisset, quæ descripta ordine obsonia omnia habebat, vt iam sciri posset, quid primum, quid secundum coquus appositurus esset	265.a	Coronæ longæ quænam	409.b
conuiuium ornant ea quæ delectant	261.f	Coronæ militares multifarie	579.f
in conuiuiu quænam infausta habita	118.e	Coronæ præcipuæ quænam sint	ibidem
conuiuiis in publicis in principio minorioribus poculis, in filiis verò grandioribus vsi sunt veteres	264.c	Coronarum icones	581
in conuiuiis veteres solebant saltare & canere ante triclinia	263.d		
copernicum scutica potius quàm reprehensione			

Coronas Ianus primus inuenit	46.d	Cupressus excisa non renascitur 291. b , Diti sacra	
Coronas nauigia & tamultuarios pontes primus		ibid. serò Romam aduecta	ibid.
ibidem		Cupressos cur mortuorum domibus apposuerint	
Coronarium aurum quid	580. a	ibid. a	
Corporeæ res in iure quæ sint	489. b	Curatio in prouincia in quibus posita	378. f
Corporis humani singulis partibus singuli Dij		Curator primus Messala & oruinus	27. f
præfecti	101. b	Curatores aluei Tiberis, & cloacarum	371. f
in Corpore humano affectiones quedam mo-		Curatores omnium Tribuum qui nam fuerint	
mentaneæ mali omnis quænam fuerint		269. b, regionum qui 373. f, viarum singularum	
118. e		extra Urbem qui, & quare constituti, cum hu-	
Corui qualia nauium munimenta	566. d	ius rei cura primùm Censoribus esset deman-	
Corui quid prætenderint Alexandro, Ciceroni		data	372. b
117. e		Curia Hostilia ab Hostilio primò ædificata 299. e	
Corymbis naues ornatae aliquando	568. a	Curia Hostilia quæ, vbi sita	5. e
Cothurnus quale fuerit calceamentum	237. d	Curia Hostilia Pompeia & Iulia cum loca pro-	
Cothurno utebantur in Tragœdia	ibid.	fana essent, templa per Augures fuerunt con-	
Couella	162. c	stituta, vt in iis Senatusconsulta iusta fieri pos-	
Coum veteres cœlum appellarunt	ibid.	sunt	346. f
Crassus à Parthis quando cæsus 198. c ; bello Par-		Curia pro ædibus quas singulæ triginta partium	
thico cum filio occisus 557. d in Parthos iturus		habuerunt, & in quibus sacra peregerunt 229. d,	
admonitus voce inopinata	119. b	e, pro triginta partibus in quas populum Ro-	
Crepidulæ quænam	279. d	mulus distribuit	ibid. e
Crepusculum vnde dicatur	158. a	Curia vocis significationes tres, quarum mentio	
Criminalis causæ non omnes sunt capitales, &		fit in historia Romana	ibid. d
contrà	517. d	Curiam à cura esse dictam	ibid.
Crimina omnia ferè pro Magistratus arbitrio		Curia apud Romanos tales populi partes fue-	
ad populi iudicium suère translata 528. b, qua-		runt, quales sunt in urbibus quibusdam parce-	
lia maleficia 469. d, 515. d, quænam Reipublicæ		chiæ	300. d
directò facta sint, & quæ priuatis	ibid. e, f	Curia dicuntur aliquando ædes, in quibus Sena-	
Criminum publicorum causa leges late	470. a	tus est habitus	299. d
Crucis maior pœna quàm patibuli	533. d	Curia non tantùm erant triginta illæ partes pop-	
Crustumina tribus vnde 325. d, antè Clustumina		puli, sed etiam singularum partium ædes dice-	
dicta	ibid. e	bantur, in quibus quæque Curia sua facta pu-	
Cuiacius Iurisconsultorum faciliè princeps	39. c	blica faceret	123. e
Culpa qualis læsio sit	416. c	Curia seu partes populi fuerunt triginta	ibidem
Cultrarij qui	147. a	Curia singulæ singulos sacerdotes habebant, qui	
Cultris seipos Bellonarij feriebant, & proprio		pro sua curia sacra faciebant, serialesque obser-	
sanguine numen placabant	69. a	uabant	ibid.
Cumæa Sibylla	139. a	Curia Tribuum partes fuerunt 300. vnde nomi-	
Cumana Sibylla	ibid.	na traxerint	ibid. b
Cumba quæ pars navis	565. c	Curiarum triginta nomina nulla amplius super-	
Cumerum vocabant antiqui vas quoddam, quod		sunt præter octo	ibid.
opertum in nuptiis feriebant, in quo erant nu-		Curiales eiusdem curia	299. f
bentis utensilia	285. e	Curia lex de modo comitorum	443. d
Cuneus	558. e	Curia Comitia auspiciatò habebantur	303. d
Cuneus acies cuneum repræsentans	ibid.	Curia Comitia Flamini Diali qualia	306. d
Cuniculus meatus subterraneus est subfossus 561.		Curia Comitia legum ferendarum antequàm	
e, vnde dicatur	ibid.	habeantur, oportebat leges trinundino antè	
Cuniculorum agendorum primus inuentori-		proponi	305. c
bid.		Curia Comitia non poterant auspiciatò fieri ni-	
Cunina Dea quæ cunas infantium administrat		si intra pomerium, idque in foro	302. f
96. d		Curia Comitia omnium prima 299. c, quid fue-	
Cupiditas opes desiderat	82. d	rint	ibid.
Cupido vnde sit dictus 72. a, tres finxit Cicero i-		Curia Comitia quænam præcesserint	303. d
bidem. pingitur nudus, alatus, arcum & sagit-		Curia Comitia vltimis temporibus duabus tan-	
tam gestans ibid. ratio huius picturæ ibi-		tùm de causis haberi cœpta	301. c
dem b		Curiatorum Comitiorum auctor Romulus 303. e	
		locus	

Defensor in comprehensione priore loco dixit	ibid. e	Depectus turpiter factus	515. b
Defensor viginti dies habebat ad defendendum	524. f	Depositum quid	490. d
Defensoris principia, Narrationes, Contentiones, &c. quales fuerint	525. a, b.	Desertor quinam habitus apud Romanos	458. e
Defensori argumenta aptiora fuerunt quam testimonia	ibid. a	Designator apud Romanos qui	143. d
Defunctis præferbantur insignia honorum, arma, dona militaria, & similia	292. a	Designatores qui	257. d
Defuncti corpus per intervalla conclamabatur	290. c	Despondebatur absenti absens per epistolam	280. d
Defuncti tenuioris fortunæ à Vespis, aut Vespilonibus portabantur	292. a	Deuerra	98. f
Defunctos qui sequuti qua voce extrema vsi	294. a	Deuere bibaces apud veteres poterunt	263. e
Dei definitiones Gentilium ridiculæ	42. b	Deuotio sui ipsius pro exercitu quando suscepta	558. f, qua forma orationis 559. a
Dei Etymologia eruditorum varia ibidem a		Deuotionis vrbium & exercituum hostilium formula	ibid.
Deiectio è saxo Tarpeio per carnificem facta	533. c	Deuotiones vrbium atque exercituum quomodo institutæ	563. e
Deiurare calumniam quid	521. b	Deus à dando, vel quod ei nihil desit	42. a
Delatio nominis quomodo facta ibid. eius formulæ	ibid.	Deus est æterna mens, causa boni in natura ibidem. d	
Delegatio alterius debitoris in suum locum substitutio	491. f	Deus tutelaris vrbis Romæ quare ignotus	563. c
Delphica Sibylla	138. f	Dextram Fidei sacram esse voluerunt	101. c
Delubrum quid, & vnde dictum	43. e	Dextra tibix acutum sonum reddebant	241. b
Democratia quid sit	340. f	Dextræ tibix quæ 240. f, funeribus dicatæ ibid. e.	
Democratia quandiu fuerit & quando in Republic. Romana	341. a	materia earum	ibid.
Demophile	139. a	Dialis Flamen maximæ dignitatis inter quindecim Flamines	125. e
<i>Δημιόφιλος</i> Cererem nominat, quasi <i>γημιόφιλος</i>	73. f	Dialis Flamen quis & vnde dictus ibid. à quo constitutus	ibid. f
<i>Δημοσίκοι</i>	33. c	Dialis Flaminis cærimoniæ plurimæ recensentur	126. e, f
Denarius semper pro decem asibus datus in militari stipendio	465. c	Diana soror Appollinis, vnde dicta, quæ eius figura	64. b, c
Denates pro Penates quare vsurpatum	80. d	dianæ cerua litabatur	147. d
Denicales feriæ quanam	295. e	Dianæ templum Romæ in Auentino	64. c
Dentis euulsionem primus Æsculapius inuenit	89. b	<i>Διάσημαίων</i> scribere quid apud Ciceronem	397. b
Denunciatores regionum quodnam officium habuerint	374. a	Dicendi diei formula quæ fuerit	530. d
Deorum euocatio in oppugnationibus vrbium quare instituta	563. a	Dicere diem	ibid.
Deorum internuncius quare Mercurius existimatus	66. b	Dicere multam	528. d
Deorum iram quomodo placauerint Romani	213. b	Dicere multam vnde natum	ibid.
Deorum tres classes Cicero in Nomothesia sua fecit	84. f	<i>Δικτατορας</i>	573.
Deorum tres ordines Cicero statuit	42. d	dictator postquam creatus, eligebat sibi Magistrum equitum	361. f
Deos alios certos, alios incertos quosnam Varro intellexerit	ibid.	dictator postremus fuit Iulius Cæsar	ibidem e
Deos plurimos, qui tamen non fuerunt eiusdem honoris, Romani coluerunt	ibid.	dictator qualis Magistratus 360. b, quis primus fuerit ibid. quare primò creatus	ibidem
Deos primus timor in orbe fecit	ibid. a	dictator vnde dictus	ibid.
Deos quosdam vt prodesse, celebrabant, quosdam ne obessent placabant 57. e		dictatoris causa leges constitutæ	448. a
Deos veteres in summam quandam retulit Plinius	571	dictatoris eligendi quæ fuerit occasio	359. f, 360. a
		dictatoris potestas	361. a, b
		dictatori non licebat equum conscendere ibidem b	
		dictatorem vigintiquatuor secures præcedebant ibid.	
		dictatores populum ad Comitia Curiata vocare poterunt	320. a
		dictatores raro sine magistris Equitum creati	362. a
		dictatura post necem Iulij Cæsaris sublata	361. e

Index.

Dictatura Syllæ crudelis	ibidem d	Diruti are milites qui dicti	576.e
Dictatura tantum semestris fuit	ibid.a	Discedere quid in legum promulgatione significet	393.e
Dictatura viro spectatæ virtutis à Consule viua voce conferebatur	360.f	Disciplina militum Romanorum qualis	576.c
Dictio diei quid	530.d	Disciplinæ custodia seuera Censoribus sine promotione commissa fuit	352.b
Didia lex de sumptibus vniuersæ Italiæ	457.b	Discumbebant viri, sedebant mulieres	260.b
Didia legis ferendæ causæ quænam fuerint ibidem		Discumbentium numerus in epulis publicis, & cœnis nuptialibus propter magnam hominum multitudinem obseruari non poterat	261.a
Didonis soror Anna Perenna	90.a	Dis cur Pluto appellatus	81.e
Dies civilis est spacium 24. horarum	157.d	Discus quid	232.c
Dies festi, profesti, & intercesi qui sint	158.c	Discus lanx in quo assæ carnes ponebantur	145.f
Diei dicendi formula qualis fuerit	530.d	Diualia feriæ Diuæ Angeronæ	215.e
Diei dictio quid	ibid.	Diuinatio Ciceronis in Verre quare sic dicta	520.f
Diei initium Babylonij ab oriente sole sumpturunt 157.e, Vmbri à meridie	ibidem	Diuinatio quale sit iudiciû, & vnde dicatur	521.a
Diei partes variæ apud Romanos	ibid.	Diuinationibus quantum detulerint Romani	122.c
Diem dicere	530.d	Diuiflores qui	350.a
Diem rei capitalis dicere	528.d	Diuortium & repudium quomodo differant	288. f, 289.a
Diem Romani à media nocte inceperunt 157. d, Athenienses ab occidente sole	ibidem	Diuortium post Caruilianum diuortium admodum commune factum	289.b
Diespiter Iupiter quare	57.d	Diuortij formula	ibidem a
Diffarreatio dissolutio matrimonij	283.c	Diuortium nemo fecit ante annum septuagesimum	ibidem
Diffarreatio quid, & vnde dicta	288.d	Diuortium primus fecit Sp. Caruilius Ruga	ibid.
Diffarreatione quomodo dissolutum matrimonium	ibid.	Dius Fidius qualis Deus	106.e
Digitus medicinalis quis	280.f	D, litera vsi veteres sunt pro P, antequam illud esse inuentum	80.d
Digiti Mineruæ consecrati	101.c	Doctoris titulo qui ornantur, cur pileum accipiunt	38.f
Dij consentes duodecim erant, quibus velut consiliariis Iupiter utebatur, sex mares & sex feminae	46.a	Doctores facii	136.d
Dij Fidij ædes	107.a	Dolabella legem tulit, vt ille dies quo Casar interfectus, natalis virbis haberetur	178.b
Dij Deæ que parturientibus præerant	98.c	Dolabra	145.f
Dij indigetes qui sint dicti 42.e, 53.f, maiorum & minorum gentium quinam 42.e, nuptiales 97.e		Dolon velum	567.e
Diuouis	126.d	Dolus malus quid	416.c
Dij peregrini qui 106.d, rustici qui 101.d, selecti qui, quot, & vnde nomen habeant	46.a	Domiducus Deus	286.c
Diis singulis suæ victimæ deputatæ fuerunt 147.c		Domiducus Deus qui colebatur, cum domum ducenda erat, quæ nubebat	96.e
Diluculum quintum diei tempus	157.e	Domitianus orbis monstrum	257.d
Diminutio capitis quid, quotuplex	488.f	Domitius Ahenobarbus ius Sacerdotum subrogandorum à Collegiis ad populum quare transtulerit	113.e
Dimissionis ignominiosæ exemplum	576.d	Domitius Deus	286.c
Dimittere in consilium Iudices quid	526.a	Dona militaria varia militibus virtutis ergo data	578.e, f
Diæceses quare diuersæ in singulis prouinciis fuerint	573.c	Donorum causa leges latæ	466.e
Διόσχορα quando, & cui celebrata	178.c	Donatica hâsta quæ	579.b
Dionysius	4.c	Donum Plutoni consecratur	101.c
Dionysio Syracusano quare Augurium regnum abrogarit	117.b	Diaconarii qui	545.b, 550.a
Dionysios quinque numerat Cicero	72.f	Draco Atheniensis legislator	436.c
Dioscuri Castor & Pollux dicti	88.c	Draco quare in tutela Æsculapij	89.e
Diribere quid proprie significet 393.f, quorum hoc officium fuerit	ibid.	Dracones signa militaria apud Romanos	545.b
Diribitores fuerunt, qui populo in suffragium iuro tabulas ministrabant	319.b, c	Duces exercitus apud Romanos quinam fuerint ibidem c	
Dirimere suffragia quid fuerit, & suffragiorum diremptio	324.c	Duillia lex de non creando Magistratu sine pro-	

vocatione	449.d	Enclima	565.e
Duillia Mœnia lex de scœnore	465.e	Encombomata quales vestes	278.c
Duillia Mœnia lex de illegitimis coitionibus		Endoiacito manum antiquè pro iniicito manum	
444.e		423.b	
Duit pro det	403.a	Endo pro IN antiquè	426.e
Duodecim tabularum leges centuriatæ	309.a	Evðtov quid & vnde	259.d
Duo,duis,pro quo nos Do	44.e	Endotercisi quinam dies sint	158.d
Duplicarij milites qui	549.f	Epicopotes	567.a
Duplionis voce veteres pro duplo vsi & significaverunt duplicem pecuniæ vel capituli multam	416.f.	Epidauri anguem pro Æsculapio coluerunt	89.d
Duumiuri ædis locandæ, faciundæ, dedicandæ	141.e	Epidromos velum	567.e
Duumiuri ædium sacrarum locandarum, ædificandarum,consecrandarum Tributis Comitibus creabantur	329.a	Epilogorum dies fuerant,in quibus ad concitanam misericordiam paruuli filij reorum producebantur	525.c
Duumiuri nauales cur & quando instituti	375.f	Epitasis quid	273.f
Duumiuri nauales Tributis Comitibus creati	328.c	Epitonius lori genus	567.a
Duumiuri perduellionis qualis Magistratus,eius origo antiquissima	374.c,d	Epulæ geniales quæ	286.c
Duumiuri quamdiu fuerint creati	138.d	Epulones qui antiquis	213.b.
Duumiurorum numerus quando auctus	ibidem	Epulo in magnifico vix bini vnum lectum occuparunt	260.e
Duumiurorum officium quod	ibid.e	Epulones septemuiuri	141.a
Duumiurorum primum officium	ibid.b	Epulones Triumuiuri aut Septemuiuri,aut Duumuiuri quale officium habuerint ibid.e,hi ante legem Domitiam à collegiis subrogabantur, post eam verò legem populi suffragiis is honor mandari ceptus	ibid.
Dux postquam imperium à populo accepit, quibus carminibus adhibitis in bellum profectus sit	551.b,c	Epulonum sacerdotum collegium	ibid.
Dyouis Iupiter quare	57.d	Epulonum Triumuiuri aut Septemuiuri Epulo Iouis indicendo præfuerant	213.b
		Epulum Iouis	ibid.
E		Equester ordo Senatorio dignitate proximus fuit	344.f
Ebrietatem vt compellerent veteres Romani, tempora lanceis vel lineis vinculis vinciebant	261.c	Equestris census sestertium quadringentorum millium	35.a
Ecoleus quam horrendum torquendi instrumentum fuerit	533.d,e	Equestris ordinis fundamentum ibidem princeps quis	352.d
Eculum extorquendæ veritatis causa è seruis fuisse adhibitum	ibid.f	Equestris ordinis probandi recognoscendiq; gratia, Fabius transuersionem quandam Equitum instituit	204.e
Edictum in tabella publicè proponebatur, antequam Comitibus Centuriata fierent	314.f	Equestris ordinis quinam fuerint 35.a, à Censoribus legebantur ibi. quinam lecti	ibidem
Edito Iudicium	522.c	Equestris copiarum in Turmas & Decurias diuisæ	544.a
Edufa Dea quæ escam infantibus præbebat	96.e	Eques Romanus quando impolitice damnatus	352.c
Effectio rei quæ vim habuerit	489.d	Eques Romanus quinam sit	35.
Egeriam Deam quare mulieres coluerint	98.d	Equiti equum adimere potuerunt Censores, si quid deprehenderent honestati contrarium	352.b
Egypci Copia	278.c	Equites à populo quando & quibus legibus distincti	232.
Egypti diæ Græci Feriales nominarunt	134.e	Equites duum generum fuerunt	35.a
Elacate	565.d	Equites esse deserunt, si vel in Senatorium ordinem cooptati, vel magistratum gessissent, vel patrimonium cõsumpserint, vel propter flagitia insignia illius ordinis amisissent	ibid. & b.
Elicius Iupiter fuit ab eliciendo dictus	55.b	Equites in spectandis ludis separatas sedes à Senatorum & plebeiorum sedibus habuerunt	ibidem.
Elicio Ioui Numa Pompilius aram extruxit ibid.	296.c		
Elugere & lugere, quid differant	497.b		
Emancipationis formula	497.b		
Ementes & vendentes veteres non precium numerarunt, sed appenderunt	428.b		
Empanda Ceres in paganalibus vocata	218.b		
Emptio bonorum publica quomodo facta	490.b		
Emptio quid	491.a		
Emptor bonorum quis	503.a		
Emptum frumentum quodnam fuerit	573.b, du-plex		
Emplex	ibid.		
Enclabria qualia vasa	145.f.		

Equites quomodo aliquando plebeij facti <i>ibid.</i>	b	gere potuerint, quænam fuerint	377. &
Equites Romani Senatoribus oppositi <i>ibidem</i>	a	Exercitia veterum	572.
Equites tunicam clauatam gestabant	274. c	Exercitor quis	501. c
Equitum loci à populi sedibus discreti in spectandis ludis 438. d, Magister quis	360. c	Exercitus apud Romanos quinam duces fuerint	545. c
Equitum magister vnde nomen habuerit, & quæ eius potestas	361. f	Exercitus armatus centuriatis Comitii lustrari solitus	212. b
Equitum Romanorum insigne, angustus clauus	274. c	Exercitus quo ordine incesserit	551. c, d
Equitibus emeritis Censores vacationem dederant	352. f	Exercitus Romanus constabat auxiliis sociorum & legionibus ciuium 573. legiones & auxilia diuiditur	541. b
Equitibus equus publicus, & annulus aureus assignatus	35. a	Exercitus vniuersus Romanorum in quot partes diuisus fuerit	558. b
Equites à plebe annulus aureus distinxit	<i>ibid.</i>	Exercitus missio quotuplex	588. b, c
Equiria quando & vbi celebrata	177. a	Exercitum sub pellibus habere	555. b
Equitandi ars primò à Neptuno tradita	77. f	Exilium quid	517. b
Equus militare signum	545. a	Exilij obeundi exemplum	527.
Equus publicus mille asarium	35. a	Exilio ciues iure ciuitatis nudati sunt	517. e
Equo publico in Capitolium qui transfuehitur, in ius vocari non potest	204. f.	Eximiarum hostiarum quæ, & vnde	146. c
Equos hinnitu alacriore victoriam ominari prelium inituris, etiam nunc multis est persuasum	119. a	Extraordinaria porta quæ	555. e
Ereisci veteres dicebant pro partiri & diuidere	420. c	Extraordinarij Magistratus quinam fuerint	358. d, e
Ereiscundæ familiæ actio	<i>ibid.</i>	Exueræ quid	295. e
Ereiscundæ ab ER vel EREDITATE & CISCVNDAE, id est, diuidundæ, vel diuidendæ	<i>ibid.</i>	Exules Romani toga non poterant vti	269. d
Erectum cirum	<i>ibid.</i>	Exuperatorius mensis	212. d
Erectum, id est hæreditas à coercendo dictum	<i>ibid.</i>		
Ereitas veteres scripserunt pro hæreditas <i>ibidem</i>			
Erycina Venus vnde cognominata 71. b, eius templum vbi	<i>ibid.</i>		
Erythræa Sibylla, eius vaticinia	139. a		
Eschia vnde & Vesta & <i>esia</i> ignis Dei	75. f		
<i>esia</i> Latinis Vesta	<i>ibid.</i>		
Esquilias mons quare sic dictus	6. a		
Esquilina tribus quæ, & vnde	323. b		
Esquilinus mons quasi Excubinus 6. a, syluam fageam habuit	7. c		
Esquilini montis colles	6. a		
Etrusca gens vnde sit orta	247. d		
Etrusci montem Cælium habitauerunt	5. c		
Etrusci quare ciuitate donati	442. b		
Etruscorum reges quo cultu incedant	247. d		
Euander à quibus cultus	88. b		
Euentus bonus qualis Deus	103. c		
Euocatio Deorum tutelarium antequam vrbes expugnarentur	563. c		
Euocatio quòdnam genus militiæ fuerit	539. b		
Euocationis formula-Deorum tutelarium antequam expugnationem	563. d		
Excubiæ apud Romanos quales fuerint	556. per totum.		
Excusationes legitimæ, quibus rei iudicium effu-			

F

FAbæ in flore luctus literæ apparere videntur 127. d

Fabam nec tangere nec nominare Flamini Diali licebat	<i>ibid.</i>
Fabariæ cur Calendæ Iuniæ dictæ	97. a
Fabia lex de numero sèctatorum	477. c
Fabia tribus vnde	324. e
Fabij recentis cæsi	205. e
Fabrorum præfectus quis	548. e
Fabula omnis neque plures neque pauciores quàm quinque actus continere debet	238. a
Fabula quænam dextris & sinistris tibiis acta esse dicatur	241. a
Fabulam primus Andronicus dedit	236. e
Fabulæ palliatæ in quibus Græci inducebantur	269. b
Fabulæ togatæ dictæ in quibus Romani inducebantur	<i>ibid.</i>
Fabulas scenicas Ædiles Curules emebant, & vt agerentur curabant	368. c
Fabulinus Deus qui colebatur, cum pueri fari auspicarentur	96. f
Faces cur adhibitæ fuerint cum noua nupta domum deducebatur 285. c, cur non plures nec pauciores quàm quinque accensæ fuerint <i>ibid.</i>	
Faces nuptiales poetæ tædas, faces iugales, faces legitimas, tædas geniales, & festas appellant	<i>ibid.</i>
Facti nomen quomodo tractatum	525. a
Factiones maximè post Appij dictaturam exarserunt	35. c
Fagus Ioui sacra	59. a

Fagutalis Iupiter quare	ibid.	negat	ibid.
Fagutalis mons Viminalis fuit dictus	6.c	Fauftuli regij pecoris magiftri coniux Romulum & Remum educauit	2.d
Fagutal facellum Iouis Fagutalis	59.a	Fax prima quòdnam tempus diei	158.a
Falacer flamen	128.c	Febriis Dea quare culta à Romanis	105.f
Falces murales quid	563.a	Februarius mensis quare omni intercalationi deputatus 151.d, totus attributus fuit legationibus exterarum gentium audiendis 347.c, vnde dictus	167.f
Falcidia lex de hæreditatibus	463.a	Februario mense ciuitatem lustrari oportebat ibidem	
Falcones si apparuiffent, futuri boni spem certam faciebant	117.b.	Februario mense Iunoni sacra fiebant	62.c
Falerina tribus vnde	327.b	Februata vel Februalis Iuno quare	ibid.
Falsi crimen quid antiquis fuerit	473.f	Februus cur Orcus nominatus	82.a
Falsi leges	ibid.	Feciales tributis Comitijis creati	329.d
Falx	566.e	Felicitas qualis Dea	95.c
Falx Saturni infigne	214.b	Felicitatis simulacrum quale	ibid.
Familia rem hæreditariam quando significet	420.c	Felicitati quifnam templum construxerit ibidem	
Familia appellatione bona patrifamiliàs, & in his feruos, feruafque aliquando significatur	417.b	Fenerator Romanis peior habitus quàm fur	436.b
Familia emptor quis	ibid.f	Feneratorum Romani quadruplo puniuerunt, furem autem duplo	ibid.
Familia mancipatio quomodo facta	418.a	Fenus dictum à fetu	ibid.a
Familia vox tum de rebus, tum de ipsis perfonis accipitur	419.f	Feralia quando & quibus celebrata	170.d
Familiaria vestimenta que	265.d	Feralia vnde originem traxerint	296.a
Famofus libelli prohibiti apud Romanos	475.e	Ferarum concludarum venationes in Amphitheatris exhibebantur	230.d
Fana sistere	43.b	Ferentarij quinam milites	549.d
Fannia lex de modo sumptuum in conuiujs	457.a, centuffis quare dicta	Feretrius quare Iupiter dictus	54.b
Fanus vnde dictum	43.d	Feretrum deferebat virilis sexrus 291.f, Pauli Æmilij legati Macedonum efferebat ibid. Sullæ Senatores & sacre virgines extulerunt ibidem	
Fariari pro fari antiquum	418.f	Feretrum defuncti quanam præcefferint	292.b
Farinam aut fermentum cur flamen Dialis non potuerit tangere	127.a	Feria propria familiarum 222. a, ad nubendum cur viduis magis quàm virginibus fuit apta	282.a
Farracia dicta nuptiæ sacre	283.c	Feria stultorum cur Quirinalia	170.a
Farre quomodo conueniantur	ibid.	Feriarum elenchus elegans 654.a, leges 438.b, varia discrimina	185.e
Fartorem quem nominet Feflus	349.e	Ferias publicas fingulis menfibus Rex facrorum aut Prætor proclamauit 159. a, qua formula ibid.b.	
Fafces quid fuerint 342.e, regi præferebant lictores ibidem, quid significarint	ibid.	Feris quid fieri debeat	ibid.c
Fafcini idolum sub curru triumphantium quare fufpenfum	585.d	Feriatif diebus quidnam agere licitum fuerit, & quid non	ibid.d,e
Fafli primò qui dies fint	159.f	Feris fontes in area obiecti	257.b
Fafli dies propriè & toti qui, & non propriè nec toti fic dicti	ibid.	Fefcennini verfus quinam, & vnde dicti	287.c
Fafli dies trium generum fint	ibid.	Feflonia dea feflos iuuabat	100.d
Faflorum dierum nota in Calendario & numerus	160.a	Fefli dies diuiduntur in facrificia, epulas, ludos, ferias	158.d
Faflos quinam conferipferint	572.	Fefli dies qui diis dicari	ibidem
Faucia Curia	300.d	Fefiales bellum indicentes haftam ferratam, aut fanguineam præuffam in fines hoftium emittebant	538.a
Faunus iunior fuos ciues mitiorem vitam docuit 87.d, primus loca certis numinibus, & ædificia ac lucos facrauit	ibidem	Fefiales dicti, quòd fidei publicè inter populos præerant 134.c, per hos bellum concipiebatur ibid.	
Faunus primus Deorum cultum iniecit, lucos facrauit, templa conftituit, facrificiorum ius ordinauit	110.c		
Fauni templum vbi	87.e		
Fauno agna vel hædo litabatur	147.d		
Fauni duo fuerunt 87.c, quo anno mundi vixerint ibidem & d			
Faunos à fando dictos effe	ibid.e		
Faunos effe Cotta apud Ciceronem omnino			

- Fetiales quatuor aut fœdus cum hostibus ferie-
bant, aut bellum indicabant 537. b
- Fetiales selecti è præstantissimis familiis 134. e, eo
sacerdotio per omnem vitam funguntur ibid.
- Fetialium consuetudo in bello indicendo & ritus
537. d, e, f, officia quænam fuerint 134. e, f, vnus
pater patratus dicebatur 135. b
- Fidei ædes in Capitolio fuit 93. a
- Fidei bonæ actiones ab arbitriis quid differant
509. e
- Fidei bonæ formulæ ibid. b, c
- Fidei commissâ quænam appellata sint 490. a,
eorum genera quot ibid.
- Fidem Romani tanquàm Deum coluerunt 93. a
- Fidei iussio formulæ quæ fuerit 490. f
- Fidei iussor quis ibid.
- Fiducia qualis contractus 491. c, vnde dicta sit ibi.
- Fiduciarius pater 497. c
- Fines agrorum termini 431. f
- Fines regere, idem quod discriminare ibid.
- Fiscellæ quid 374. b
- Fisci aduocatus vel patronus ibid.
- Fiscinæ quid ibid.
- Fiscus quid ibid.
- Flagitium facere apud veteres, est conuiciis ali-
cuius existimationem lædere 432. e
- Flamæ sacræ insulæ olim dictæ fuerunt 124. d
- Flamen Carmentalis quis 128. d
- Flamen Dialis, Martialis, Quirinalis, Vulcanalis
571.
- Flamen Dialis maximæ dignationis 125. e, Po-
monialis minimæ ibid.
- Flamen Martialis Marti institutus 128. a
- Flamen Dialis quis, & vnde dictus 126. c, à quo
constitutus ibid. d
- Flamen Dialis vsque ad finem imperij Augusti
Cæsaris nullus inauguratus 127. d
- Flamen Quirinalis Quirino sacra fecit 128. a
- Flamen si vxorem amittat, Flaminio decedat
126. f
- Flamen vnusquisque sua sacra habebat, quæ per
se curabat 125. e
- Flamen Vulcanalis, Furinalis 128. b, c, Falacer
ibid. c
- Flaminis Dialis plurimæ cæremoniæ recensentur
126. d, e, f
- Flaminis matrimonium nisi morte dirimi ius
non fuit ibid. f
- Flamini Diali magistratum petere non licuit
126. a
- Flamini Diali vti licetore & sella curuli cur per-
missum fuerit ibid. b
- Flaminum ministri Flaminij ibid. c, ministræ
Flaminicæ ibid.
- Flaminum pileus Flammeum dicebatur 124. d,
vxores Flaminicæ dictæ 126. c
- Flaminum singuli nomen habent ab eo Deo, cui
sacra faciunt 118. a
- Flaminum singulorum officium quodnam fuerit
ibid. e
- Flamines ad xv. aucti 115. e
- Flamines alij ex Patriciis, alij ex plebeis crea-
bantur ibid. à populo comitiis curiatis creaban-
tur ibid. d, à Pontifice Max. inaugurabantur
ibid. f, Curiatis Comitiis creati ibid. maiores &
minores quinam ibid. d
- Flamines Plutarchus à Pileo Pileamines primò
dictos putat, post Flamines 124. d
- Flamines Pontifici Max. erant subiecti 126. a,
quamdiu durarint ibid. d, quamuis quindecim
qui nomine conuenirent, collegæ tamen erant,
neque eorum quoddam collegium vocabatur
125. e, quando creati cœpti ibid. b, quasi Filami-
nes 124. c, ratio ibid. quinam sacerdotio priua-
ti 126. b, tamen non essent Pontifices, ita ta-
men erant ascripti in collegium Pontificum, vt
si quando de re alia apud Pontifices ageretur,
ipsi vnà Iudices sederent 125. e, f, tot fuerunt,
quot Dij apud Rom. 671.
- Flamines tres Diale, Martialem & Quirinalem
Numa Pompilius instituit 125. d
- Flaminica assiduo utebatur flammeo 278. b
- Flaminica quibus cæremoniis vti coacta fuerit
127. e
- Flaminicæ flaminum vxores 126. c, iis diuortium
facere licebat ibid.
- Flaminia cedes domus flaminis Dialis ibidem
- Flaminia lex de Piceno diuidendo 453. b
- Flaminia sacerdotula fuit, quæ Flaminicæ Diali
præministrabat, eaque patrima & matrima e-
rat 142. c
- Flaminicæ flaminum ministræ 126. c
- Flaminus Camillus puer dicebatur ingenuus,
patrimus & matrimus, qui Flamini Diali ad sa-
crificia præministrabat 142. b
- Flaminium sacerdotium ita perpetuum erat, vt ob
certas causas sacerdotio priuari possent
126. b
- Flaminij ministri flaminum ibid. c
- Flaminio abire quid ibid. b
- Flaminus circus qualis locus fuerit 332. e
- Flaminium in circum Senatus sæpe consultandi
gratia ex Capitolio descendit ibid. f
- Flaminio in circo Comitibus Tributa habita ibid. e
- Flaminio in circo ludi Apollinares, equestresque
celebrabantur ibid. f
- Flaminæ in sacrificiis quænam faustæ, quæ infaus-
tæ 122. d
- Flaminæ quales opifices 278. c
- Flammeus vestis, vel tegmen, quo capita matro-
næ tegunt ibid. b
- flammeum scæminis idè imponebant, vt no-
uissent maritis semper se subditas esse debere
ibid. c

Rerum & verborum

Flammæum vocabatur velum, quo nouæ nuptæ caput obnubebant 285. a, hoc luteum erat ibidem.		tibus, ne à populo intelligerentur	396. e
Flamineo amiciebantur nubentes omnis boni causa	278. b	Formularum notis scribendarum ratio ad Constantini tempora seruata fuit	ibid.
Flauia lex de agris diuidendis plebi	454. e	Fornacalia quando & cui instituta	170. b
Flora Dea florum	102. c	Fornax qualis Dea	106. a
Floralia ludi Floræ instituti	ibid.	Fornix Fabianus dicitur etiam Arcus Fabianus	586. f
Floralis flamen	128. c	Fors Frutina 93. b, à quibus culta	ibid.
Florales ludi qui 244. d, quando instituti & cur ibid.		Fortuna dici qualis	84. d
Floralibus ludis Catone spectante, populus vt Mimæ nudarentur, postulare erubuit	245. a	Fortuna quid, quàm potens	82. f, 83. a
Floralibus ludis fœminæ impudicæ denudatis pudendis discurrebant 244. e, funambuli & elephantes introducebantur 245. a, Scianus Prætor ad ridendum Tiberium qui caluus erat, omnia caluorum ministerio ad noctem vsque peregit	ibid.	Fortunæ qualia templa extructa fuerint	83. b, c, d
Florales ludi impudici	244. e	Fortunæ Scia festum	199. b
Flumina quatuor modis traiciebantur	552. a	Fortunæ Scia in templo cur Seruij Tullij simulacrum testum fuerit	ibid. c
Fluoniam Iunonem mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant	62. d	Fortuna varia cognomina	83. e, f, & seq.
Foculum igitabulum	178. c	Forum agere quid	572. c
Fœderatæ ciuitates caruerunt iure ciuitatis Romanæ	572. b	Forum appellarunt antiqui, quod nunc vestibulum sepulcri dicitur	410. b
Fœderatæ ciuitates quæ	ibid.	Forum indicare quid	572. d
Fœderatarum ciuitatum conditio quænam fuerit	ibid.	Forum quare à ferendo dictum 495. a, sex modis sumitur	ibid. b
Fœderatarum ciuitatum vberior numerus quàm aliorum oppidorum	ibid.	Forum quintum Romæ constituit Traianus, in quo columna altitudine 140. cubitorum	494. c
Fœdus porca cæsa firmabatur	545. b	Forum Romanum vbi fuerit, & quæ eius nomina 493. c	
Fœdus quomodo Romani percusserint	538. c	Forum Sallustij in monte Quirinali fuit	495. b
Fœderum formula	57. f	Forum tertium adiecit Augustus	494. a
Fœdera Fœtiales percusserunt	538. d	Forum Traiani forum Vlpium dictum fuit	ibid.
Fœderibus in feriendis Romani per Iouem lapidem iurarunt 538. 539. qua formula vsi sint ibi. a, b		e, d, eius fori elegans descriptio	ibid. e, f
in Fœderib. faciendis iuraturi lapidem silicem tenebant	57. f	Fori Cæsaris area constitit supra sestertium milies	572.
Fœminarum pugnas Domitianus edidit	257. d	Fori loca qualia sint	493. a
Fœnebres leges	465. d	Fori Romani descriptio ex Plauto	ibid. d
Fœnerare apud Romanos lege Genutia prohibitum	ibid. f	Forum sex modis intelligitur	572. d
Fœneratorum crudelitas in egenos multas turbas in Republ. dedit 366. b, improbitas effecit vt		Forum transitorium quodnam, & à quo exædificatum 494. c, variis columnis & statuis exornatum	ibid.
Quinqueviri mensarij instituerentur	375. c	in Foro vndequaque fuerunt tabernæ, per pilas distinctæ	493. e
Fœnus aliquando apud Romanos fuit quarta pars fructuum creditoris	465. e	Fora loca fuerunt in quibus ius dicebatur	572. c
Fœnoris causa leges lætæ	ibid. d	Fora negotijs ciuilibus tractandis quænam fuerint comparata	495. c
Fontinalia fontium sacra	211. e	Fora varia quæ Romæ fuerint, & quæ nomen boni scriptores	ibid. b
Fontinalis porta Romæ	ibidem	Fori quid sint	493. b
Forculus Deus	106. d	Fossa veteribus quid	3. e
Fordicidia	184. c	Fossam fodere tunicis interioribus solutis, ignominia militaris fuit	577. a
Forfices acies in modum forficis instructa	558. d	Francisci Polleti libri de Iudicijs veterum Romanorum omni eruditione referti	487. d
Forifens curia	300. b, c	Frangere subsellia quid	248. a
Formulæ à Iurisconsultis compositæ notis, hoc est, literis singulis integrum verbum designan-		Frates Aruales qui 112. c, à suis collegijs cooperabantur	329. c
		Fratrum Arualium insigne quodnam	112. c
		Frons	558. d
		Frontem veteres Genio sacram voluerunt	101. b
		Fruentaria tessera quæ	373. c
			Frumen-

Rerum & Verborum

Genua misericordix sacra voluit antiquitas	101.c	Hæreditas quid, eadem quotuplex	489.f
Genutia lex de clauo pangendo	448.b, de creandis	Hæreditas scripserunt veteres	Ereditas 420.c
Consulibus ex plebe	447.b, de non capiend	Hereditatum & legatorum lex	417.b
Magistratu eodem intra decennium	446.c, de non exercendo	<i>Airepia</i>	429.b
scenore	465.f	Harpago	566.c
Geometriam inuenit Mercurius	66.b	Haruiga	146.d
Georgius Fabricius	1.d	Haruspices à victimis in ara aspiciendis	120.e, à Romulo primùm instituti
Gerarix naues vnde dictæ	569.a		ibidem
Germâi inuenerunt Typographix artificium	599.c, d	Haruspices omnes Hærusci fuerunt	ibid.
Geforeræ quales naues	569.a	Haruspicum officium quodnam	121.a
Gigas Cretæ Milinus	53.b	Haruspicinæ doctrina à quo primùm tradita	123.b
Gigantes à Ioue sublati	ibid.	Hasta antiquis Quiris dicitur	284.e, lunoni sacra
Gladiatores ante sepulcra digladiabantur	293.f	ibid. insigne fuit Prætoris vrbani priuatum iudicium exercentis	519.a
Gladiatorum Magistri Lanitæ appellati	257. c, eorum vsus à Theodorico Gothorum rege subblatus.	Hasta pura, graminea, donatica quæ	579.b, c
	ibid.	Hasta cuspide cur discriminarint uouæ nuptæ comam	284.d
Gladiatores in defuncti patris honorem primus Iunius Brutus dicitur dedisse	ibid. b	Hastam Sabini Curim vocant	47.c
Gladius insigne fuit Magistratus publicum iudicium exercentis	519.a	Hastaria censio qualis mulcta	576.f
Gladiatorum vocabula	551.a	Hastati milites qui	549.d
Glandis appellatione aliquando omnis fructus continetur	431.e	Hecate Græcorum Dea	99.d
Glicia lex de ratione inducendæ querelæ in officiosi testamenni	464.c	Hedera cut Flamini abstinendum	127.c
Globus qualis acies	558.d	Hedera inesse spiritum, qui de statu rationis deturber, multi opinantur	ibid.
Gordianus iunior septies lauit in die	28.	Hederam ebrietatem à nullo vino ortam iuduce-re	ibid.
Gordiani ludi natalitij quando celebrati	255.a	Hederam esse sterilem	ibid.
Gothi Pantheum iniectis ignibus frangere non potuerunt	58.d	Helepolis qualis machina	562.e
Gradius quare Mars	68.a	Hellepontica Sibylla	139.b
Græci utebantur pallio	265.e	Herculæano nodo cur nuptæ nouæ cingulum vinctum fuerit	287.f
Gratiæ Veneri additæ	71.d, cur nudæ pingantur	Herculæo morbo laborans si subito ceciderit, comitia diremit	317.a
ibid. cur connexæ	ibid. e, cur vna à nobis auersa, aliæ duæ ad nos conuersæ	Hercules septuaginta liberos reliquit	287.f
	ibidem	Herculis sacerdotes	111.d, templa varia
Graminea hasta quæ	579.c	Herculi ædes in Circo quando positæ	196.d
Gratianus Imperator primus edicto proposito vetuit se appellari Pontificem Maximum	137. c	Herculi Cacus boues abigit	54.a
Gratianus Pontifex Maximus appellatus	ibid.	Hercules plurimos numerarunt veteres	85.b, c
Gratulationis causa victimas in templo Iouis Capitolini mactabant	56.d	Hermes supposititijs	257.d
Gubernaculum & clauus quid differant	566.a	Herodes quosnam ludos instituerit & celebrârît	254.c
Gustus quænam Cœnæ pars	262.a	Heroes mira proceritate fuerunt	237.d
Gustatio quænam Cœnæ pars	ibid.	Herophile	139.a
Gymnasia veterum	572.	Hetruriæ populis principium filij sex in disciplinam traditi	121.a
Gymnastica qualis sit ars	231.f	Hetruscorum cęrimonie	3.e
Gymnici ludi quinam dicantur	ibid. e, vnde quoque	<i>Εξαρταεινεις</i> cur prætores nominet Appianus	380.d
ibidem	ibidem	Hieroglyphicis literis Romani suorū numinum maiestatem velabant	572.
Gymnicos ludos quidam ipsos etiam Circenses vocant	ibid.	Hieronica lex de frumento	456.e
Gyraldi error à Mercuriale declaratus	94.e	Hierophantæ qui sint	136.d
H		Hierosolymæ à Vespasiano quando captę	209.e
Hadriani ludi natalitij quando celebrati	255.a	Hierosolymitani templi vasa à Tito Vespasiano in templum Pacis reposita	94.e
Hæredes & legatarij quid differant	417.d	Hilaria	180.f
Hæredum nomine leges latæ	462.e	Himonia	567.b
Hæredum tria genera, & quid singuli illi hæredes	419.a, b	Hippagines quales naues	568.e, vnde dictę ibid.
			Hippius

Hippius cur Neptunus appellatus	77.f	Hostem quem nos dicimus, antiqui nominarunt perduellem	423.c
Hippona Dea equarum	103.e	Hostes in deuictos quomodo Romani animaduertent	569.e
Hircia lex de Pompeianis ad dignitatem non admittendis	446.e	Hostes veteres perduelles appellabant	309.c
Hirundinum circumuolutiones quid significant	117.d	Hostia quid	146.b
Hispaniensis ensis	550.d	Hostia ab hostio, quod est ferio, dicta	ibid.
Hispaniensis de victoria triplex pompa Romæ habita	206.c	Hostia genus fuit, quo sola Dei voluntas per exta disquirebatur	ibid.e
Hispani quare Togati	269.b	Hostiæ minora sunt sacrificia quàm uictimæ	ibid.b
Hister Tusco verbo Ludio vocabatur	233.b	Hostiæ præcidaneæ quæ	ibid.
Histrionis nomen unde fuerit inditum	ibid.	Hostiarum immolationibus in omnibus facis uti solebant	316.a
Histriones non nisi dubiis in rebus Reipublicæ ad arma vocati sunt	542.	Hostiarum multæ differentiæ	146.b
Ὅμηρος	572.	Hostilia curia ab Hostilio ædificata	299.e
Homeri poema subtiliter descriptum ut in putamine nucis includeretur	573.b	Hostilia lex de furtis	464.c
Homerum mendacia esse scripturum uaticinata est Sibylla Erythræa	139.a	Hostilius cum Ioui Elicio non ritè sacrum fecisset, fulmine ictus, cum tota domo conflagrauit	55.d
Hominem antiqui Hemonem dicebant	96.a	Hostilio Mancino vox obiecta, quæ illum ut domi maneret, admonuit	119.b
Homines omnes aut liberi sunt, aut serui	488.d	Hostio idem quod Ferio	146.b
Honorariæ actiones	500.d	Hostis ab hostio dictus	423.c
Honorarium frumentum quodnam	573.c	Hostis apud antiquos peregrinus	ibid.
Honorarium ius	391.a	Hylem esse fecem omnium elementorum	104.f
Honoris & Virtutis templa ita fuere extructa, ut ad Honoris templum ingressus esset per Virtutis	92.b	per ἕλω quid intelligant Græci	ibid.
Honori quis primus ædem Romæ extruxerit	ibid.a	Hymenæum Græci in nuptiis inclamabant	286.f
Horæ quibus cum populo agi liceret, omnes erant intra ortum solis & occasum	394.c	Ἰπιδεύς quos Græci nominant	350.c
Horarum nomen recentis annis Romæ ignoratum	424.a	Hypera funis nauticus	567.a
Horatia lex de Caia Taratia uirgine Vestali	451.		
b, de non nocendis Tribunis	449.d		
Horatia tribus unde	324.f		
Horatia Valeria lex de plebiscitis	450.c		
Horatius condemnatus ad populum prouocatus	529.a, b		
Horatius Curiarum suffragiis liberatus	301.b		
Horatij iudicium Curiatum Comitibus administratum	529.b		
Horatij iudicium sub Tullio Hostilio exercitatum	301.b		
Hordeum pro tritico aliquando militibus ignominie causa datum	577.a		
Horologium insigne fuit in campo Martio	313.d		
Horrea Sempronia	456.c		
Horta Dea quæ ad honestas actiones excitabat	99.f		
Hortæ Deæ templum cur semper apertum	100.a		
Hortensius Dictator reuocauit plebem ex Ianiculo	7.c		
Horticia	181.		
Horti Sallustiani	495.b		
Hortulorum collis unde dictus 7.a, quando pomerio inclusus ibid. in hoc. Nero sepultus ibid.			
		Hostem quem nos dicimus, antiqui nominarunt	423.c
		Hostes in deuictos quomodo Romani animaduertent	569.e
		Hostes veteres perduelles appellabant	309.c
		Hostia quid	146.b
		Hostia ab hostio, quod est ferio, dicta	ibid.
		Hostia genus fuit, quo sola Dei voluntas per exta disquirebatur	ibid.e
		Hostiæ minora sunt sacrificia quàm uictimæ	ibid.b
		Hostiæ præcidaneæ quæ	ibid.
		Hostiarum immolationibus in omnibus facis uti solebant	316.a
		Hostiarum multæ differentiæ	146.b
		Hostilia curia ab Hostilio ædificata	299.e
		Hostilia lex de furtis	464.c
		Hostilius cum Ioui Elicio non ritè sacrum fecisset, fulmine ictus, cum tota domo conflagrauit	55.d
		Hostilio Mancino vox obiecta, quæ illum ut domi maneret, admonuit	119.b
		Hostio idem quod Ferio	146.b
		Hostis ab hostio dictus	423.c
		Hostis apud antiquos peregrinus	ibid.
		Hylem esse fecem omnium elementorum	104.f
		per ἕλω quid intelligant Græci	ibid.
		Hymenæum Græci in nuptiis inclamabant	286.f
		Ἰπιδεύς quos Græci nominant	350.c
		Hypera funis nauticus	567.a
		I aculorum uocabula	551.a
		Ianiculum esculentum habuit 7. c, unde sic dictum ibid. b, hodie Montorius ibid. c, Ancus Marius Vrbi addidit	32.a
		Ianiculum in montem plebis Romanæ fecellitio 7. b	
		Ianiculo ex monte propter altitudinem Romæ maximè conspicua ibid. ceteris montibus hic quare infrequentior	ibid.
		Ianual festum Iani	164.b
		Ianualij uersus qui	134.b
		Ianuarius cur sic dictus	163.a
		Ianuarium Romani in Iunonis tutela esse uoluerunt	ibid. b
		Ianux à Iano dictæ	46.c
		Ianus apertus in sepulcro pictis animæ immortalitas significabatur ueteribus 295. clausis autem interitum eiusdem	ibid.
		Ianus cur Pan dictus	104.d
		Ianus Deus Deorum in carminibus Saliaribus dictus.	52.e
		Ianus Italos primus docuit uinum & far ad religionem 46. c, primus ualuas, seras, & clauas ad sanctimoniam domorum excogitauit ibidem. quare bifrons, & quadrifrons atque geminus ibid. e, f, item pater Iunonius, Consiuius, Quirinus, Patul-	

cuis, &c.	47. b. c	Imagines Romani quare in prima parte ædium posuerint	ibid. e
Ianus Septimianus, ædificium fuit peruium	49. a	Imbres cantibus attrahi & repelli non posse e- tiam Philosophi animaduertent	413. a
Ianus vnde dictus	46. b. quis fuerit	Immolatio qualis ritus	147. a
Iani Curiatij ædes ab Horatio quare extructa fuerit	48	Immunes ciuitates quæ nihil pependerunt po- pulo Romano	572. f
Iani cognomina varia	46. e. templum in foro Romano 48. ad forum olitorum	Imperatiuæ feræ quæ	158. e
Iani templum quare belli tempore apertum, pa- cis autem tempore clausum fuerit	47. d	Imperator constitutus prouinciis relicto præfecto Romam rediit	573. e
Iani templa tria	ibidem	Imperator in prouincia quæ de ciuitatib. victis constituta erat, præconi in concione pronun- cianda mandauit	ibid.
Iano duodecim aræ pro totidem mensibus con- secratae	ibid. c	Imperator Iupiter quare	57. b
Iano in omni sacrificio quare præfatio præmit- tatur	46. c	Imperatoris paludati icon	166.
Iani duo ad arcum Fabianum	49. a	Imperatoris vox quale nomen	545. f
Iani in plurali numero dicuntur ædificia quadri- formia	ibid.	Imperatoris voce quidnam Romani intellexe- runt	356. b
Iaphet qui in sacris literis dicitur, fuisse Ianum	46. c	Imperatores ad bellum ituri in templo Iouis Ca- pitolini vota nuncupabant	56. e
Icilia de Tribunis non contradicendis	449. c	Imperatores etiam ludos exhibuerunt	228. a
Icilia lex de monte Auentino	481. c	Imperatores ex bello reuersi triumphali pompa in templum Iouis Capitolini deducebantur	56. e
Icrion	565. d	Imperatores nisi scripsissent ad Senatum de ho- stium occisorum & ciuium amissorum nume- ro, triumphum non impetrabant	459. a
Idæa mater dicitur etiam Tellus	51. f	Imperatores posteriores quare, quoties decimum imperij annum attigissent, festum celebrant	254. d
I. D. T. S. P. apud Probum quid	512. a	Imperatores quænam dicti, & quibus de causis	356. b, 545. f
Iduare diuidere	162. e	Imperatores Romani qui superstitionib. filiis mor- tui sunt, consecrabantur	129. a
Idus Iunæ aptissimum tempus nuptiarum	282. d	Imperatorum præmia quænam fuerint	581. a
Idus quot in mense quolibet	162. d, & vnde dictæ ibid. e	Imperatorum quanta fuerit potestas, & eorum insuper appellationes	356. c, f
Ientaculum quid, & vnde	259. c	Imperatum frumentum quodnam	573. b
Ientare quid	ibid.	Imperium aliud ciuile, aliud militare	301. c, quid vnumquodque
Ientatio	258. f	Imperium fuit facultas imperandi exercitui	378. d
Ignis sacrificiorum qualis esse debuerit	147. a	Imperium, id est, rei militaris administrandæ fa- cultas	301. c
Ignis sacer qui à Vestalibus custoditur, Vesta est	76. c	Imperium merum aut mistum quodnam	518. f
Ignis subtilior est Iupiter, crassus verò quo nos vtimur, Vulcanus	75. d	Imperium militare quomodo datum fuerit in Vrbe & extra Vrbe Magistratibus	306. a
Ignis Vestalium negligentia extinctus, quomodo incensus fuerit	132. c	Imperium per quot annos Reges habuerint	342. f
Ignis colendi consuetudo defluxit à patribus, & remanfit inter Ethnicos	75. f	Imperium quibus Magistratibus datum	301. c
Ignis inuentor Vulcanus	ibid. b	Imperium triumphanti solus populus dare pote- rat	584. a
Ignis maximam curam habuerunt Romani	373. e	Impetratiouis vis quænam fuerit	497. a
Ignem qui negligentius habebant, Augustus fu- stibus castigabat	ibid.	Impetratiua Auguria qualia fuerint	115. b
Ignobiles apud Romanos qui	36. c	Im pro eum	403. a
Ignobiles apud Romanos, quorum nec maiores, nec ipsi Magistratus gesserunt	37. a	Inarculum virgula erat ex malo Punico incur- uata, quam Regina sacrificans in capite gesta- bat	124. f
Ignominia fuit infamia	517. a	Inau-	
Illex Vaticana vetustissima	7. a		
Illiceta curia	300. c		
ILICET significat ire licet	293. e		
Imago quid	36. c		
Imaginem sui tantum illi ponere poterant, qui Magistratus Curules gessissent	ibid. d		
Imaginum ius, est ius nobilitatis	ibid. c		
Imagines Romani festis diebus exornarunt	ibid.		
d, in funere extulerunt ibidem quibus vestibus exornantur	ibid.		

Inaugurandi vox quale sit verbum	337.d	dum	318.a
Inauguratus sacerdos qui dicatur	ibid.	Intercessionem Tribunorum factam esse verbo	393.c
Inauguratos oportebat esse cuiuscunque sacer-	ibid.c	Veto	98.f
dorij Candidatos	117.c	Intercidona	158.d
Incendiaria auis quæ	489.b	Intercisi dies qui sint	498.f, de
Incorporeæ res in iure quænam	291.d	Interdictum de locis sacris & religiosis	499.
Indictium funus	295.f	liberis personis ibidem, de locis publicis	ibid. b, de reti-
Indictiva funera quæ	53.f	a, de adipiscenda possessione	ibid. c
Indigetes Dij qui fuerint nominati	82.e	nenda possessione	498.d
Indigetes quales Dij	85.a	Interdicta quales formulæ fuerint	499.c
Indigetari	67.f	Interdictorum vsus quis	386.d
Indu manus iactio pro manus iniectio antiquè	267.c	Interpretes quænam fuerint 350.a, 386.d, fuerint ex	359.c
426.d	277.a	numero apparitorum & libertinorum	ibid.
Induperator pro imperator	ibid.	Interregnum quid	ibid.
Indusium alij scribunt Intusium	517.a	Interrex quis dicatur	ibid. e,
Indusium & subucula quid differant	527.b	Interreges non nisi Patricij eligebantur	populum ad Comitia Curia vocare potue-
Indusium qualis vestis	517.b	runt 302. b, quando creari desierint 359.e, qui-	nam Comitia habuerint
Infames lege & edicto prætorio facti	96.b	Interregum origo antiquissima	359.c
Infamium cura Cenforibus mandata	293.f	Interstium qualis locus in nauis	565.b
Infamia ius munerum & honorum ademit	488.e	Intestabilis propriè cui ius non est dicendi testi-	monij 418.f, post etiam is cui testimonium non
Infantibus nascentibus quinam dij præfuerint	38.b	dicatur	ibid.
96.b	281.e	Intestabilis qui nec testamentum facere, nec ad	testimonium adhiberi potest
Inferiæ qualia sacra	38.a	Intestatus quatuor modis quis dicatur	419.f
Ingenuus erat, qui statim vt natus erat, liber fuit	37.b	Intestatus quis fuerit dictus	489.f
488.e	101.c	Intestatus si quis mortuus, cuiusnam lex hæredita-	tem attribuerit
Ingenuus ingenui filius, Eques Romanus esse po-	146.c	Ioannis Lateranensis Basilica	5.c
test, sed aditum in Curiam non habet	433.a,	Iocum & ludum Grammatici quomodo distin-	guant
Ingenuus libertinam ducere non poterat	492.a	227.b	
Ingenui libertinorum filij suffragium tulerunt	433.a,	Iouij error de Typographiæ antiquitate	599.d
in Tribu rustica, non tamen Magistratus capit,	492.a	Iouis adis cum fundamenta foderentur, in Ca-	pitolo caput humanum inuentem
& est tertij ordinis	38.a	4 f	
Ingenui quinam	37.b	Iouis Capitolini in templo quæ & qualia pacis	& belli tempore peregerint Romani
Inguina Veneri sacra	101.c	56.d	
Iniuges hostiæ quæ nunquam iugo subditæ	557.d, e	Iouis Capitolini templum in monte Capitolino	exædificatum 5.a, à quibus
146.c	412.c	ibid. a	
Iniuria quid, vnde dicta, quot modis fiat	433.a,	Iouis cognomina	54.55
492.a	492.a	Iouis colendi prima origo quænam fuerit	53.c, d
Iniuriarum lex 475.e, eius capita	ibid.	Iouis nomen vnde	52.e
Innominales dies qui	160.b	Iouis ortus quis	ibid. f
Insulæ dicuntur etiam, quæ non iunguntur com-	32.c	Iouis plurima cognomina	60.a
munibus parietibus cum vicinis, circuituque,	557.d, e	Iouis Statoris templum Neronis tempore exu-	stum, nunquam restitutum 55.a, in hoc non-
publico, aut priuato cinguntur	412.c	nunquam Senatus habebatur, & Senatuscon-	sulta fiebant
Instructio aciei apud Romanos	ibid.	ibid.	
Intempestam noctem quare veteres appellarint	151.f	Ioui inuentori Romæ ara extructa	54.a
412.c	ibid. d	Ioui pistori quando ara posita	198.b
Intempestium est, cum tempus agendi est nul-	ibid. d	Ioui prodigiali thure & mola facta litabatur	147.c
lum	158.a		
Intercalatio ad sacerdotum officium pertinet	440.c, de ea lex à quo lata	Iouem indigerem appellatum fuisse Æneam Li-	uius ostendit
440.c, de ea lex à quo lata	ibid.	53.f	
Intercalatio omnis quando nonnunquam omif-	393.c	Iouem lapidem Romani in feriendis fœderibus	iurabant
sa sit	151.f	393.c	538.e
Intercalationi omni quare Februarius mensis de-	ibid. d	Ioues trecenti apud veteres culti	52.f
puratus sit	ibid. d		
Interecebant inter se Consules, Prætores, Tri-	318.a		
buni	318.a		
Intercessio nunquam locum habuit ante suasio-	393.c		
nem aut dissuasionem	393.c		
Intercessioni paris aut maioris potestatis paren-			

Julia lex quæ repetiuit Semproniam	455. b	Iunonij versus qui	334. b
Julia lex sumptuaria	457. e	Iuno soror & vxor Iouis 60. b, dicta quod vnà cum Ioue iuuet	ibid. c
Julia lex vt ager Stellas plebi diuideretur	454. f	Iuno cur Dea Quiris dicatur	248. e
Julia lex vt Tribuni æriarj ex numero Equitum tollerentur	467. e	Iunø Vnxia	286. e
Iulic legis de maiestate capita	470. d, e	Iunonis aues	60. e
Iulix legis de repetundis capita quæ sint	480. e, f, 481. a, b	Iunonis in ditione omnes Calendæ	47. b
Julia Miscella lex 464. a, quare sic dicta sit	ibid. e	Iunonis in Sacello anferes sacri alebantur	56. c
Julia Plautia lex	ibid. e	Iunonis nomina varia	60. d
Julia Titia lex de tutelis	462. c	Iunoni agna litabatur	147. c
Julius Augustus Comitiorum ius pristinum re- duxit	478. e	Iunoni hasta sacra	284. c
Julius Cæsar ab Iulo Æneæ filio videri volebat se ortum ducere	71. e	Iunoni Lucinæ ærarium à Seruio Tullio institutum, id quod pro singulis nascentibus parentes certi precij nummum inferrent	62. a
Julius Cæsar ante pugnam Pharsalicam Veneri Genetrici templum cur vouerit	ibid.	Iunoni mense Februario sacra fiebant	ibid. d
Julius Cæsar Decemuiros Epulonum instituit	141. c	Iunonem lucem tribuere putabant	101. b
Julius Cæsar mense Iulio natus fertur, vnde & mensis ille Iulius dictus	203. a	Iupiter ante pugnam Gigantum sacrificat Soli, Cælo ac Terræ 53. b, cur Elicius dictus 55. b, lacte capræ quæ Amalthea dicta, melléque educatus 53. a, primus docuit iustitiam inter mortales seruare ibidem, pro diuersa illius potestate variè affectus ibid. d, propter beneficia optimus, propter vim maximus appellatus 55. e, quare inuentor dictus 53. f, 54. a, quare Larialis, Sponsor, Imp. Pistor, Capitolinus, Elicius 55. 56. 57. per totum, quare Stator dictus 54. d, quasi iuuans pater 52. e, sustulit Gigantes	53. c
Julius Cæsar militibus stipendium duplicauit	542. a	Iurare calumiam quid sit	521. b
Julius Cæsar sacerdotio & vxoris dote mulctatus	127. d	Iurare in litem quid	512. d
Julius Cæsar viginti tribus vulneribus confossus	364. c	Iuratus quomodo sententiam dicere debeat	513. e
Iulij Cæsaris Iudi natalitij quo die celebrati	255. a	Iurisconsulti apud Romanos qui	397. c
Iulio Cæsari quinam honores decreti fuerint	356. a	Iurisconsulti cur aucupes syllabarum dicantur	ibid. b
Iulium Cæsarem in anni constitutione adhuc hodie sequimur	351. f.	Iurisconsulti qui appellati	392. c
Iulius mensis à C. Iulio Cæsare cur sic dictus	203. a	Iurisconsultorum apud Romanos differentia	397. d
Iulius mensis Quintilis cur fuerit dictus	ibidem	Iuridici Italiæ quinam & à quo instituti	383. f
Iulij mensis Kalendæ primus dies conductionum apud veteres	ibid. c	Iurisdicctio est iudices dandi licentia	519. a
Iumentum vctabulum quodd à iunctis pecoribus traheretur	422. b à iungendo dictum	Iurisdicctio provincialis	378. d
Iunia lex de abrogando Imperio Tarquinio	446. f	Iurisdicctio qualis potestas	492. c
Iunia lex de peregrinis	441. d	Ius Ælianum quodnam	397. a
Iunia Licinia lex de Trinundino	450. e	Ius aliud priuatum, aliud Publicum	488. a
Iunia Norbanalex de manumissis	460. f	Ius ciuile fluxit ex duodecim tabulis	396. b
Iunia Petronia lex de iudiciis	468. d	Ius ciuile Papinianum, quodnam, quare sic dictum	ibid. c
Iunia Velleia lex de Testamentis	463. c, d	Ius ciuile quid 391. a, honorarium ibid, &	392. c
Iunia sacrata lex	449. b	Ius ciuium Romanorum quo sese aduersus nimium Magistratum imperium munierunt, multis legibus est confirmatum.	440. d
Iuniam legem vt inhumanam Cicero reprehendit	448.	Ius cognitionis vel affinitatis	391. f
Iunix Calendæ cur Fabarix	97. a	Ius & Lex quid differant	390. f
Iunius Brutus auctor fuit eiciendi Regis	343. a	Ius humanum quid sit 391. e, idem positium, ciuile & scriptum dicitur ibid. à naturali quid differat	ibidem
Iunius Brutus primus in defuncti patris honorem gladiatorem dedit	257. a	Ius locus vbi magistratus cõsistit iuris dicendi gratia est aliquando	ibid. a, 424. f, 426. d, 492. f
Iunius Brutus quando Hispaniam vltiorem subegerit	198. c	Ius naturæ & gentium quid differat	391. d
Iunius mensis vnde dictus	194. d, e		
Iunonius quare Ianus	74. b.		

- Latitantis bona nisi euocatione Tertia ad sui de-
 fensionem venisset, Prætor possideri & vendi
 iubebat 502.e
 Latitare qui volebat, quomodo in ius euocatus
 ibid.
 Latus quare Saturnus dictus 49.b
 Latio sententiæ quomodo instituta 526.a
 Latus clausus tunica fuit latus clauos intextos ha-
 bens 274.d, Senatorum insignæ ibid.
 Lato clauo deposito angustum fumebant qui Se-
 natoriam dignitatē non fuerant affecti ibid.f
 Laudationes quomodo habitæ sint 525.c
 Laudatores quot & qui reis concessi fuerint
 ibid.
 Lauere pro Lauare antiquè 426.e
 Lauernalis porta vnde 101.a
 Lauernam Deam caput tantum faciebant sine
 corpore ibid.
 Lauernam Deam Romani fures precabantur
 100.f
 Lauerniones quare fures antiquis dicti fuerint
 101.a
 Lauinalis flumen 128.e
 Lauiniam in matrimonium accepit Æneas
 2.a
 Lauras Græci vicos cognominant 80.f
 Laurea cur coronetur Æsculapius 89.c
 Laureatorum poetarum mos vnde manarit 248.b
 Laurentalia 215.f
 Laurentiæ feriæ 90.a
 Laurentialis flamen 128.e
 Lecti sacri genium quem intelligat iuuenalis
 287.c
 Lectisternium quale epulum apud Romanos
 213.a
 Legandi verbum à lege 414.d
 Legare est statuere, decernere, disponere ibid.e
 Legatarij & hæredes quid differant 417.d
 Legationes liberæ quid, & quare institutæ à Ro-
 manis 382.a
 Legationes liberæ Cicero in suo Consulatu vo-
 luit tollere ibid.
 Legationibus exterarum gentium audiendis to-
 tus mensis Februarius fuit attributus 347.c
 Legatus apud Priscos Romanos quinam fuerit
 546.b
 Legatis exterarum nationum vbinam Senatus
 fuerit datus 32.c, 346.d
 Legati aliquando prouinciis præfecti, si Procon-
 sules & Proprætore ante aduentum successo-
 ris de prouincia decederent 381.f, apud Roma-
 dum generum fuerunt ibid.d, quando Procon-
 sules aut Proprætore nominati ibidem
 f, quinam fuerint apud Romanos ibidem d
 Legatorum & hæreditatum lex 417.b
 Legatorum nomine leges latæ 462.e
 Legatorum numerus prouinciarum Rectoribus
 assignatorum minimus trium fuit 381.d
- Legatorum officium in prouincia quòdam suc-
 rit ibid.e
 Legatos exterarum nationum Romani in Vrbe
 non admittebant 32.c
 Legatos in prouincias sibi quisque legare potuit
 381.e
 Legere pro adimere & auferre apud veteres
 408.c
 Legio constabat ex pedestribus & equestribus
 copiis 544.a
 Legio multò plures milites comprehendebat,
 quàm auxilia 541.b
 Legio pro diuersitate periculorum imminentium
 modò maioris, modò minoris numeri 539.d
 Legio quadrata quæ & vnde sic dicta sit ibid.c
 Legio quas partes habuerit 541.b
 Legio vnde dicatur ibid.
 in Legione nemini militare licebat, nisi ciuibus
 Romanis ingenuis, &c. 542.b
 Legionibus ab auxiliis quid differant 541.f
 Legionibus Augusti quænam adhuc supersint 543.
 b,c
 Legionibus quot militum fuerint 541.b
 Legionibus vndenam sua nomina acceperint
 543.f
 Legionibus milites varia dona consequebantur
 542.c,d
 Legionibus numerus primis temporibus quinam
 fuerit 594.
 Legionibus Romanarum non vnus semper nume-
 rus fuit 543.a, earum nomina ibid.d,e,f, 544.a
 Legislator ante Comitia concionem habebat, in
 qua populo necessitatem & vtilitatem legis o-
 stendebat 315.d
 Legislator bene de republ. sentiens primùm le-
 gem cum Senatu communicauit 392.f
 Legislatores solebant sibi virum aliquem præci-
 pua auctoritate præditum conciliare, qui legem
 populo suaderet 315.c
 Legitimæ actiones 500.d
 Leguleij cur aucupes syllabarum 397.b
 Lembus nauicula breuis piscatoria 568.f
 Lemniscata corona 248.b
 Lemonia tribus vnde 323.d
 Lemunculi qualia nauigia 568.f
 Lemures larum nocturnæ 191.f, dicti quasi remu-
 res 192.a
 Lemuria qualia sacra 191.f
 Lepus quid portenderit 118.d
 Lessus quid 408.a
 Lessum à Lessum veteres vna significatione dix-
 erunt ibid.
 Leuana Dea, quæ de terra leuat infantes
 96.d
 Lieutenant qui olim legatus dictus 545.c
 Lex abrogatur, id est, prior lex tollitur 396.a, de-
 rogatur, id est, pars primæ tollitur: subrogatur,
 id est, adiicitur aliquid primæ legi ibid.

Lex Acilia 451.e, Acilia Calpurnia de damnatis ambitu 477.d, Acilia de repetundis	480.b	a, ea lege excepti erant, qui proscriptione Syl- lana ob relata ciuium Romanorum capita pe- cunias ex ærario accipiebant	473.b
Lex Æbutia de xii. Tabulis	450.f	Lex Cornelia de testamentis	463.b
Lex Agraria quænam fuerit	574.a	Lex Curia	443.d
Lex Ælia	452.e	Lex Duillia Mænia	444.e
Lex Ælia Licinia	453.b	Lex de adulterio 471.c, eius capita recensentur ibid. d, e, 472.a	
Lex Ælia Sentia de manumissis	460.c	Lex de alea	482.a
Lex Æmilia	457.d	Lex Decia de Duumuiris naualibus	458.d
Lex Ampia Labiena de Cn. Pompeio	451.c	Lex de Cn. Publicio Menandro	443.a
Lex antequàm ferebatur, promulgabatur quare	393.a, ibid.	Lex de iure triumphandi	458.f, 459.a
Lex Antia	457.e	Lex de reuocatione Ciceronis ab exilio centuria- ta fuit	309.b
Lex Antonia	440.a, 444.c, 448.d	Lex de Toga candidata	476.d
Lex Antonia de iudicibus	467.f	Lex de Toga Romuli	269.b
Lex Appuleia	453.e	Lex de vacatione	458.e
Lex Appuleia de Maiestate	470.b	Lex de vacatione sacerdotum	440.b
Lex Ateria de mulcta §16.b, hæc Tarpeia etiam dicitur	ibid. c	Lex Didia	457.b
Lex Ateria Tarpeia de mulctis	468.f	Lex Domitia	439.e
Lex Atia	440.a	Lex Duillia	449.d
Lex Atilia de dedititiis 481.c, de tutelis 462.b, ab- rogata ibid. c, tantum Romæ locum habuit ibid.		Lex Duillia Mænia de fœnore	465.e
Lex Atilia Marcia	458.c	Lex & ius quid differant	390.c
Lex Atinia	449.e	Lex Fabia de numero Scetatorum	477.c
Lex Atinia de vsucapionibus	464.d	Lex Falcidia de hæreditatibus	463.a
Lex Aufidia de ambitu	478.b	Lex Fannia	457.a
Lex Aurelia	449.f	Lex Flaminia	453.c
Lex Aurelia de iudicibus	467.d	Lex Flauia	454.e
Lex Bæbia 453.e, Bæbia Æmilia	476.f	Lex Fulvia de ciuitate Italis danda	441.d
Lex Cæcilia 448.a, 458.a, de iure Italiæ 481.e, de fullonibus ibid. de repetundis	479.c	Lex Furia	450.b
Lex Cæcilia Didia	450.d	Lex Furia Caninia de manumissis	460.b
Lex Cæcilia Gabinia	466.a	Lex Furia de testamentis	462.e
Lex Cælia	444.a	Lex Fusia	443.e
Lex Calpurnia 442.f, de repetundis	479.b	Lex Gabinia 445.c, de Maiestate 470.a, de man- dando bello Piratico Cn. Pompeio	459.e
Lex Cassia	444.a, e, 445.b, 453.a, 459.a	Lex Gellia Cornelia	443.a
Lex Cincia de donis	469.b	Lex Genutia 447.b, contra fœnus	465.f
Lex Claudia 466.d, ab Atheniensibus sumpta ibid.		Lex Glicia de ratione inducendæ querelæ inoffi- ciosi testamenti	464.c
Lex Claudia de scribis	481.f	Lex Hieronica	456.e
Lex Claudia de sociis	441.6	Lex Hircia	446.e
Lex Claudia de Tutelis	462.d	Lex Horatia	449.d
Lex Claudia vel Clodia de Victoriato	466.d	Lex Horatia de Caia Tarratia 451.b, Valeria de plebiscitis	450.c
Lex Clodia	439.b, 443.d, 447.f, 452.b, c, 456.d	Lex Hortensia de nundinis	438.b
Lex Clodia de collegiis	481.d	Lex Hortensia de plebiscitis	450.e
Lex Clodia de vi 474.c, lata propter Cicero- nem & alios qui Catilinaros occiderant ibid.		Lex Hostilia de furtis	464.e
Lex Cornelia 438.c, 439.f, 442.c, d, 446.d, 447.c, 449.a, e, 451.a, e, 454.e, 455.b, de crimine falsi 473.f, recitantur eius capita ibid. de iis qui le- gibus soluantur 451.a, b, de inferendo bello regi Antiocho 459.c, de iudicibus 467.d, de lusu 481.f, de Maiestate 470.c, de municipiis 442.c, de prouinciis 451.e, de repetundis 480.b, de fi- cariis 472.f, eius capita recensentur ibid. & 473.		Lex Icilia 449.c, de monte Auentino	481.c
		Lex incerra de disciplina militari 458.e, de fane- ribus	438.f
		Lex in Comitibus apparata in tabulas æneas inci- debat, vel in columnas	394.c
		Lex iniuriarum 475.c, quænam capita habeat ibid. d	
		Lex Iulia 452. f. 454.f, de bonorum cessione 465.a, 466.c, de ciuitate 442.a, de iudicibus 467. e, iudiciorum forma. 468.b, de manumissis. 460.c, de mari-	

dē maritandis ordinibus 461. d, de peculatu	476. b, eius capita ibidem. de prouinciis 451. d, e	de repetundis 480. d, e, f, de suis legibus 450. f,	de vi 474. e, de vicefima 463. e
Lex Iulia Miscella quare sic dicta	464. a	Lex Iulia Plautia	ibid. e
Lex Iulia Theatralis	438. e	Lex Iulia Titia de Tutelis	462. c
Lex Iunia 446. f, de peregrinis	441. d	Lex Iunia Licinia de trinundino	450. e
Lex Iunia Norbana de manumissis	460. f	Lex Iunia Petronia	468. d
Lex Iunia sacra	449. b	Lex Iunia Velleia de Testamentis	463. c
Lex Latoria de curatoribus	462. d	Lex Licinia	439. d, 448. c, 453. a
Lex Licinia Æbutia	451. a	Lex Licinia Cassia de Perseo Philippi filio	459. c
Lex Licinia Cassia de Tribunis militum.	458. c	de fœnore 465. d, de sodalitiis	481. d
Lex Licinia Mutia de peregrinis	441. e	Lex Liuia 456. c, de Iudicibus 467. b, de miscendo	are ipso argento 465. a
Lex Manilia de terminis	455. b	Lex Manilia 444. d, de bello Mithridatico	Pœpeio transmittendo 459. f
Lex Manlia 460. b, de Numidia	452. a	Lex Marcia	453. f
Lex Marcia Atinia de pace cum Rege Philippo	459. c	Lex Marcia de statellis	ibid. f
Lex Marcia Porcia	ibid. a	Lex Maria	444. b
Lex Maria de ambitu	477. b	Lex Maria de nummis probandis	465. a
Lex Memmia	468. d	Lex Mensia 443. a, Metilia 448. c, Muneralis 469.	b, Ogulnia 439. a, Oppia 458. a, Orchia 456. f, O-
Lex Pædia de vi lex non est	474. f	Lex Pætelia de Ambitu 476. e, postmodum tacito	consensu abrogata ibid. Pagana 482. b. Papia
Lex Papia de patronatus iure 461. b, peregrinis	441. c, 441. e	Lex Papiria 449. e, de assibus 464. f, de ciuitate A-	cerranis danda 441. b
Lex Papiria Iulia de mulctis	469. a	Lex Pappia decimaria	464. b
Lex Pappia Poppæa de connubiis	462. a	Lex Pедуcea de incestu	472. c
Lex Petilia de peculatu	476. a	Lex Pompeia 446. d, de Iudicibus qui pecunias	acceperunt oro rem iudicandam 468. a, de non
laudando reo in iudicio ibid. b, de parricidio	473. d, de vi 474. d, capita eius ibidem, de vi &	ambitu 478. c	
Lex Porcia 440. e, de sumptibus prouincialium	479. a, b	Lex præter intercessionem quibus de caussis aliis	ferri non potuerit 393. d
Lex Publicia de cereis 438. b, de lusu	482. a	Lex Publilia	450. d
Lex Publilia Lætoria	ibid. a	Lex Pupia	445. d
Lex quid	309. a, 392. a	Lex quomodo post tertias nundinas lata	393. a
Lex Remmia de Calumniatoribus	468. e	Lex Romuli de iudicibus	466. e
Lex Roscia	231. a	Lex Roscia Theatralis	458. d
Lex Rubria	453. c	Lex sacrata militaris	458. d
Lex Scantinia de pueris impudicis	472. c	Lex Sempronia 444. b, d, 446. e, 455. a, 456. c	
Lex Sempronia de ætate militum	458. d	Lex Sempronia de ciuitate Italis danda	441. e
Lex Sempronia de Iudicibus	466. f	Lex Sempronia de fœnore	465. f
Lex Sempronia de prouinciis	451. d	Lex Sempronia de viis	481. e
Lex Sentia	445. c	Lex Seruilia	454. a
Lex Seruilia de ciuitate	441. e	Lex Seruilia de iudicibus	467. a
Lex Seruilia de repetundis 479. d, eius fragmenta	ibidem e	Lex Sextia Licinia	447. b
Lex Sextia Licinia de sacerdotibus	439. a	Lex Sextia Menenia	469. a
Lex Syluani & Carbonis de peregrinis	442. b	Lex socialis quare Quæstio de repetundis pecu-	niis dicatur 479. a
Lex Sulpitia	445. b	Lex Sulpitia de bello Mithridatico 459. d, e, de C.	Pontinio ibid. b, de non inferendo bello Phi-
lippo regi	ibid.	Lex Sulpitia Sempronia	438. a
Lex Talaria de lusu talorum	482. b	Lex Terentia	447. a
Lex Terentia Cassia	456. d	Lex Thoria	453. e
Leu Titia	448. c, 453. f	Lex Titia de lusu	482. a
Lex Trebonia	449. d	Lex triplex	391. b
Lex Tullia	445. d	Lex Tullia de ambitu	478. a
Lex Valeria	448. f	Lex Valeria de fœnore	466. a
Lex Valeria de militum secessione	458. f	Lex Valeria de prouocatione	440. d
Lex Valeria de Maiestate	470. b		

Lex Varia	442.a	Leges falsi 473.f, non habuerunt certum Prætorum	Prætorum
Lex Vatinia	452.a, f	idem	ibidem
Lex Vatinia popularis	467.e	Leges Fœnebres	454.d
Lex Villia annalis	446. b	Leges frumentariæ quænam	465.c
Lex Visellia de iure anaulorum libertinis non communicando	461.a	Leges in Capitolio quoque tributis Comitibus latæ fuerunt 332.d, in loco sacro ferebantur 394.e	
Lex Voconia de hereditatibus mulierum	462.e	Leges peculatus	464.f
Legis actio qualis potestas	491.c	Leges quæ Comitibus Centuriatis latæ propriè leges dictæ 450.c, quæ verò Tributis plebiscita	ibid.
Legis actiones quæ fuerint	496.f	Leges quæ in foro ferebantur, & quæ in campo Martio quid discrimini habuerint	395.a
Legis actiones quid	396.e	Leges quæ Magistratibus certos cæcellos circumdederunt 445.f, quænam Comitibus centuriatis latæ fuerint	309.b
Legis ante suasionem aut dissuasionem intercessio locum nunquam habuit	393.c	Leges quo tempore latæ fuerint	395.c
Legis auctor quid sit	315.e	Leges Regiæ 398.e, Romuli Regis 402.d, Sempronix 440.f, 441.a, sumptuariæ quænam sint & quare institutæ 456.f, Treboniæ 452.c, d, tributis Comitibus latæ per fora & templa quæis tabulis fixis publicabantur	337.c
Legis de vi priuata capita	475.d	Leges Valerij Poplicolæ latæ de prouocatione, Centuriatæ fuerunt	309.b
Legis de vi publica capita	ibid.c	Legum causa quænam leges latæ	450.c
Legis in rogatione quænam obseruata	392.c	Legum causæ quænam fuerint 395.d, earum potestas quæ	ibid.
Legis Iulix de maiestate capita	470.e, f	Legum Comitibus centuriata quænam Magistratus habuerint	311.c
Legis Plautiæ de vi capita	474.b, c	Legum Comitibus tributa à quibus personis habitata	330.f
Legis promulgatio durabat trinundinum, id est, dies viginti septem 393.a, quare	ibid.	Legum Comitibus Tributa in Comitibus habitata	332.c
Legis significationes	391.b	Legum dignitas & necessitas quæ sit	390.a
Legem, antequam ferebatur, legislatores & priuati suadebant & dissuadebant, data à Magistratibus concione	315.d	Legum duodecim Tabularum diuina præconia	405.b, earum origo quæ fuerit
Legem ferri ex Senatusconsulto & patribus auctoribus quid differant	395.b	Legum ferendarum locus quifnam fuerit	394.c
Legem quænam maiores Magistratus potuerint rogare 392.d, & qui minores	ibidem	Legum sacratum consulti qui	136.d
Legem qui promulgabat, populo suadebat vt rogationem acciperet	393.a	Leges omnes abrogari licebat præter sacratas	395.d
Legem rogare est legem ferre	396.a	Legibus interrogare quid	521.d
Legem sibi acceptam esse vel non acceptam populus significationem dabat acclamatione	315.f	Legibus nonnunquam aliqui soluti fuerunt	451.a
Legem suffragiis acceptam omnes ciues iureiurando confirmabant	394.c	Legibus quas populus suis suffragiis confirmauit omnes Quiritibus tenebantur	ibid.
Lege agere quibus diebus licitum fuerit	496.a, quinam dicantur	Legibus regiis successerunt duodecim tabulæ	396.b
Lege in perferenda apud Romanos quænam fuerint obseruata 392.d, e, f, 393. per totam. 394.a, b, c, d,		Legibus solui nemo poterat nisi per populum	329.e
Leges à Græcis ciuitatibus per decem viros expositæ	396.c	Libanæ	143.f
Leges ad populum à maioribus Magistratibus latæ de bellis hostibus indicendis, centuriatæ fuerunt	309.c	Libatio qualis ritus in sacrificiis	147.a
Leges antequam ferebantur, oportebat trinundino antè proponi	305.c	Libelli famosi prohibiti legibus	432.a, b, c
Leges apud Romanos tantum à Magistratibus rogatæ & latæ	392.d	Libentina Venus vnde	70.f
Leges Censoriæ quid 311.f, centuriatæ quænam sint 309.a, consulares quæ 311.d, curiatæ quæ 309.a, cur trinundino die promulgatæ	219.b	Liberalia quando, cui, & quomodo celebrata	178.c
Leges de ambitu 476.d, de vi	474.b	Liberalium die toga adolescentibus data	179.a
Leges xij. Tabularum ad sacra pertinuerunt, ad ius publicum, & tertio ad ius priuatum 406.a		Liber pater cur Bacchus dictus sit	73.c
Leges duodecim Tabularum præcipuum Romanæ Iurisprudentiæ caput 404.f, primò decem tantum tabulæ proposiæ, mox duæ additæ ibid.		Liberi à libertate	488.d
		Libero patri quænam obtulerint	147.d
		Libe-	

Liberum quem nominet Cicero	488.d	extraret	342.e
Libera cur Ceres dicta	73.f	Lictores singuli Curiatis Comitibus singulis curiis officij causa, non autem vt suffragia ferrent, ad fuerunt	302.d
Liberæ ciuitates quæ	573.d	Lictorum numerum vnde Romulus sumpsit	342.e
Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere licet	488.d	Lictoribus quare Quæstores prouinciarum vsi	382.c
Libertas qualis Dea apud Romanos	95.d	Lictoribus quinam Magistratus vsi sint	386.e
Libertatis insigne in manumissis	38.e	Liduna	78.d
Libertatis templum in Auentino 95. d, eiusdem atrium	ibid.	Lilia quid	560.e
Libertatis templum Romani in gratiam I. Cæsaris publico decreto construxerunt	ibid.	Limentinus Deus	106.d
Libertati Clodius domum Ciceronis consecrauit	ibid.	Limes quid	456.a
Libertate affectæ ciuitates quæ	572.f	Limes Decumanus quis	455.f
Libertinus eodem iure fuit, quo Libertus	38.a	Limites à liminibus dicuntur	456. a, vel à limo
Libertinus ingenuam non poterat ducere	281.e	ibid.	
Libertinus quis sit	37.b	Limitum causa leges latæ	455.a
Libertini dicuntur respectu ingenuorum, liberti autem respectu patronorum	ibidem	Limitum defigendorum ritus ab antiquis obseruatus	456. a
Libertini iidem qui liberti 488. e, non nisi in dubiis rebus Reipubl. ad arma vocati	542.b	Limitum genera varia	455.f
Libertinorum filii cur prætexa concessa sit	270.d	Limina ænea in Capitolio posita	56.c
Libertus dedititius quinam factus fuerit	39.b	Linearij limites qui	456.a
Libertus erat quidem ciuis, sed nullo munere publico nisi coactorisungebatur	38.a	Linivsus rarior apud Romanos	22.
Libertus est, qui seruus esse desierat	37. b, 488. e	Lipsum vir clarissimus	226.f
Liberti dicuntur respectu patronorum	37. b, libertini autem respectu ingenuorum	Litare ritè est sacrificare & impetrare	597.
Liberti patronorum quemnam ordinem habuerint	39. b	Litatio quid	ibid.
Liberti quoque Scribæ fuerunt	38.a	Litterarum per compendia scribendi mos à Romanis receptus	593.
Libertarij quinam dicantur	70.f	Literis integris rarè veteres in scribendo utebantur	ibid.
Libripens quis sit	418.e	Literas inuenisse dicitur Mercurius	66. b
Libyca Sibylla	178.f	Litigatores iudicem aut recuperatorem à Prætoribus, quomodo postularint	510. b
Licina Æbutia lex de legum latoribus	451. a	Litis æstimatio quid, vbi præcipuè obseruata	527. a
Licina Cassia lex de creatione Tribunorum militum 458. c, de Perseo Philippi filio	459. c	Litem contestari quid	511. e
Licina Mutia lex de peregrinis	441. e	Lituus	145. a, 591.
Licina lex de agris possidendis 453. a, de septem iugeris virgum diuidendis ibidem b, de scænore, de sodalitiis 465. e, 478. b, 481. d, de Tribunorum Comitibus 448. e, de triginta assibus eundem causa consumendis in dies singulos Kal. Nonis, & nundinis Romanis	450. e	Liuia Augusta prima omnium consecrata	131. b
Lictor à ligando dictus	387. b	Liuia lex de æqua parte indictorum penes Senatū & Equites 467. b, de ære miscendo argento	465. a, de agris diuidendis in Africa 453. c, de colonis deducendis 451. e, de menstruo frumento confirmauit Semproniani 456. d, de sociis 441. f
Lictores dicuntur quod fasces virgarum ligatos ferunt	386. f	Liuius antequàm legem ferret, domi suæ ne carus	442. a
Lictores Regi, cum Curuli sella veheretur, præferebant fasciculos virgarum, intra quas obligata securis erat, sic vt ferrum in summo fasces		Liuij Andronici fabulæ veteres fuerunt	236. e
		Lixiæ, qui exercitum sequuntur quæstus gratia	550. a
		Lixiam veteres aquam dixerunt	ibidem
		Lixarum proprietas est, quod officium sustinent militibus aquæ vehendæ	ibidem
		Locatio qualis contractus	407. e
		Loculorum apud veteres Romanos quæ fusi, e ratio	294. 10-
		Locus primùm omnium in Reipubl. descriptione est considerandus	1. a

Loricæ quid fuerint	560.d	Ëto	237.
Losum & Laufum veteres dixerunt	408.a	Luere antiquum pro diuidere	701.a
Lubentina Dea	97. d	Luere & elugere quid differant	296.e
Lucaria festa in luco colebant Romani 205.c, qua re	ibid.	Luna cur Noctiluca dicta	65. f
Luceres quibus in locis ciuitatis habitarent, & quare sic nominati	8.a	Luna in calceis lunulatis non sideris formam, sed notam centenarij significabat	278.e
Luceres tribus quæ	321.b	Luna vnd e dicitur	65.d
Lucertus Iupiter	57.d	Luna & tauro lirabatur	147.e
Lucilius lib.1.265.e, & lib.6.	ibid.	Luna & templa tria, & dicula vna refertur	65.f
Lucina Iuno vnde sic dicta	62.a	Lunam cur Annam dici voluerint	91.a
Luci prope Deorum templa consecrabantur 45. e, vnde dicti	ibid.	Lunam veteres Ianam appellarunt	162.c
Lucos licebat interdum conluere	ibid.	Lunaris annus mensis est	152.a
L. Iulius Cæsar quando perierit	199.b	Lunulati calcei quales 278.e, Senatorum & nobi- litate præstantium virorum erant	ibid.
L. Tarquinius urbem ab Oriente aggere muni- uit	3.b	Lunulas in calceis cur gestarint, qui nobilitate ge- neris aliis præstabant	ibidem
Luctus quomodo minutus fuerit	296.b	Lupercalia quando celebrata	167.f, 169.a, b, c
Luctus tempus quodnam fuerit	ibid.	Luperci alij fuerunt Fabiani, alij Quinctiliani	111.b, quarum partium singuli ibidem
Lucularis Flamen	128.e	Luperci sacerdotes à suis collegiis cooprabantur	329.c
Ludi Circenses qui sint 227. d, gladiatorij in Am- phitheatris exhibebantur	230.d	Luperci sacerdotes omnium vetustissimi 110.d, sunt qui Lupercalibus per lasciuiam discurren- tes pellibus obuio cadunt	111.a
Ludi in Iudæa Cæsaræ ab Herode instituti	254.c	Lupus quid portenderit	118.a
Ludi Megalenses quando habiti	243.a	Lupus signum militare apud Romanos	545.a
Ludi piscatorij quales, cur, quando celebrati	196.e	Luporum in Vrbe inauspicatus conspectus habi- tus est	118.b
Ludi primum in insula Tiberina exhibiti	228.b	Lustrantur Romani post censum à Magistratu sanctissimo	221.d
Ludi quales sint celebritates 227.a, quid fuerint apud Romanos	ibid. b	Lustrare pro circuire	219. f
Ludi Romani etiam scenici fuerunt 242.a, sacri qui in Deorum honorem fiebant	ibid.	Lustratio quinquennalis à Censoribus perfecto censu quinto quoque anno instituta	221.c
Ludi sacri sunt Megalenses, Cereales, Florales, Martiales, Apollinæ, Capitolini, Romani, Plebij, Compitalitij, Seculares	ibidem	Lustricus dies	96.e
Ludi Scenici qui	233.a	Lustrica	146.a
Ludi Scenici in Theatro agebantur 229.e, Troia- ni qui fuerint	257.e	Lustrum	221.d
Ludi variæ significationes.	227. b	Lustrum condere Censorum erat	352.e
Ludi vnde dicti sint	ibid.	Lustrum dictum fuit quinquennium	353. b
Ludorum catalogus	591.	Lustrum primum in Campo Martio conditum 312. f	
Ludorum Circensium quænam formæ	231. f	Lustrum condendi gratia Censores populum in Campum Martium vocabant	221. d
Ludorum & Theatrorum luxuries	ibidem e	Lusus in pecuniâ apud Romanos prohibitus 481. f	
Ludorum finis quis 227. b, genera varia ibid. c, le- ges 438. c, pompa quænam fuerit	255. d	Luxuria Romanorum supra modum crescens le- gibus sumptuariis occasionem dedit	263. c
Ludorum Scenicorum initia parua 233. b, c, d, e, eius species Tragedia, Comædia, Satyra, Mi- mus	ibidem d	Luxus veterum quantus	ibidem
Ludorum singulæ species singulis diis consecra- tæ	242. b	Lycurgus cur fores & fastigia ædium serra & fe- crici fabricari iusserit	284. e
Ludis quando impensa sint ducenta millia num- mum	248. d	Lycurgus Spartanis leges præscripsit	390. a
Ludos funebres quinam exhibuerint 228. a, 257. d, primus instituit Romulus	227. b	Lydorum primaria vrbis	247. d
Ludos pro diuersa Reipublicæ forma varij etiam homines illos exhibuerunt	228. a	Lyntres naues fluminales	569. c
Ludos vt spectarent, Senatus cum populo mistus fuit per annos quingentos & quinquaginta o-		Lyssa	82. d

M

M Achinæ bellicæ Romanis vsitatæ quænam
fuerint 562. a
Mæuia lege cautum ne filij parentibus oculos
suggillarent. 290. b
Mæsius.

- Mæsius mensis Maius dicitur lingua Osca 190. d
 Magister collegij augurum qui dictus fuerit
 113. d
 Magistrum Equitum Dictator sibi eligebat
 361. f
 Magistri morum quare Censores dicti 352. b
 Magistri vicorum qui eorum officium 374. a
 Magistrerij titulo qui ornantur, cur pileo ornentur
 38. f
 Magistratus nullus Comitibus creandorum Magistratum causa instituta potuit de cælo seruare, & Comitibus impedire 304. b
 Magistratus causa quænam leges latae 445. f
 Magistratum adire iniussu populi capitale ibid.
 Magistratus Curules qui 36. d
 Magistratus & nunciationem & spectationem habebant 304. a
 Magistratus extraordinarij quænam 329. a, 359. d, e, hi omnes Tribus Comitibus creabantur 329. b
 Magistratus in Coloniae prætexta vsi fuerunt 574. f, in ius postulari non poterant 520. e
 Magistratus maiores Comitibus Centuriatis creati 307. f
 Magistratus maiores & ordinarij quænam ibid. 341. c, 342. a, maiores extraordinarij qui 341. d
 Magistratus minores ordinarij & extraordinarij quænam sint ibid. d, e
 Magistratus ordinarij ad finem mensis Iulij & principium Augusti creabantur 335. b
 Magistratus minores ordinarij qui sint 341. d, 342. a
 Magistratus populi Romani extra urbem vel prouinciales quænam sint 341. c
 Magistratus quando Curiatis Comitibus creati 300. f
 Magistratus quo ordine fuerint creati, & quo tempore 346. d
 Magistratus quomodo alterum reum fecerit ad populum 530. d
 Magistratum Comitibus haberi non poterant, nisi Augures adessent 304. b
 Magistratum creandorum Comitibus Tributa in campo Martio habita 332. c
 Magistratum & Augurum auspicia quid differant 303. f, 304. a
 Magistratum ministri quænam fuerint, & quot 385. a
 Magistratum minorum causa leges constituta 448. f
 Magistratum Romanorum plena diuisio 341. c ministri quænam ibid. f
 Magistratibus qui ad Urbem erant Senatus in templo Bellonæ datus 347. a
 Magistratibus urbanis & prouincialibus si extra Urbem bellum esset gerendum, imperium militare lege curiata tribuebatur, in Urbe vero seditionis restinguendæ Senatusconsulto 306. a
 Magistratus de cælo seruare nulla res cogebat 304. b
 Magistratus extraordinarios quænam creatine 350. e
 Magistratus minores ordinarios quænam creantur ibid. d
 Magistratus quænam leges in officio continuarent 445. f
 Magistratibus creandis non semper idem tempus obseruatum 313. f
 Magnæ & pixidis nauticæ beneficio ad Antipodes atque omnes terrarum tractus ventum est 599. e
 Maiestas populi minui quot modis dicatur 412. d, e
 Maiestas solis testibus fuit approbata 523. b
 Maiestatis accusatorum exempla 528. b
 Maiestatis crimen definitione defendebatur 525. a
 Maiestatis crimen & perduellionis quid differant 309. d, 469. e
 Maiestatis crimen quænam comprehendant 528. b
 Maiestatis crimen quid sit 469. d, quid differat à crimine perduellionis ibid. e
 Maiestatis questio quando Proconsules obnoxij fuerint 387. r
 Maiestatem minuere quale crimen 412. d
 Maiores & ordinarij Magistratus qui 342. a
 Maius mensis nuptiis infausus habitus à veteribus 281. f, vnde dicatur 190. e
 Maium in tutela Apollinis fuisse ibid. d
 Mala lignea 565. d
 Maleficia quænam ad populi iudicium iudicium à Magistratibus adducta fuerint 528. b
 Malua 78. d
 Malleoli manipuli spartei, pice contacti, qui incensi in muros, aut testudines iaciuntur 563. a
 Malus arbor nauis 565. d
 Mali partes quæ ibid.
 Mamilia lex de finibus agrorum 455. b
 Mamilius cur Limitanus vocatus ibid.
 Mammis mulier quædam matrem carceri inclusam clam aluit 92. d
 Mana Dea partui præesse dicebatur 99. d
 Manalis lapis 68. b, 221. f
 Mancipatio familiarum quomodo facta sit 417. f
 Mancipationis formula 497. b
 Mancipationis ius quodnam fuerit 489. e
 Mancipi res quæ sint ibid. c
 Mandatum qualis contractus 491. b
 Mane sextum diei tempus 157. e, vnde nam Mane dictum ibidem f
 Manica vinculum quo manus vincuntur 516. d
 Manilia lex de bello Mithridatico Pompeio transmittendo 459. f, de suffragiis 444. d
 Manipuli qui 544. e
 Manius Papirius primus rex sacrorum institutus 139. f

Manlia lex de manumissis 460.b, de Numidia 452.a	Martij varia etyma	173.b
Manturna 286.e	Martyres Christiani in eculeo excruciatii	533.f
Manturna Dea adhibebatur, vt noua nupta cum viro maneret 97.f	Mater Deum vnde tellus dicta	51.b
Manuarias artes ciuibus Romanis exercere non licebat 335.c	Materfamilias aliud est, & aliud vxor	282.e
Manumissi inter amicos, per mensam, & per epistulam qui dicantur 39.a	Materfamilias apud veteres sine comite in publicum non prodibat	290.a
Manumissi raso capite pileum gestabant 38.f	Matresfamilias quanam proprie dictae fuerint	282.e, 289.e
Manumisso quae per censum fiebat qualis	Matrisfamilias significationes	ibid.
Manumissio tribus modis fiebat	Matrem Tellurem dictam putat propterea quod plurima pariat	50.e
Manumissionis causa leges latae	Matralia quando celebrata	198.a
Manumissionis formula antiqua 39.c, 497.e	Matrimonium quid	488.f
Manus ferrea 566.c	Matrimonium quomodo vsu factum fuerit	283.a
Manus conseruatio in fundo aut domo quo modo facta 504.c	Matrimonij renunciatio qualis fuerit	289.a
Manum conferere quid 425.a	Matrimonij contrahentes quinque Deorum ope indiguisse arbitrabantur	97.e
Marcia lex de Censura non bis gerenda 447.e, de pace cum Rege Philippo 459.c	Matrimonio soluto dotem reddi voluerunt	289.b
Marcia lex Gracchanae similis 433.f	Matrimonio vno contentae corona pudicitiae honorabantur	94.a
Maria Porcia lex de numero hostium interfectorum 459.a	Matrimus, qui matrem viuentem habet	142.b
M. Antonius edictum proponi mandauit, in quo Christianos poenarum crudelitate exemit, eosque vocari in ius propter religionem prohibuit 495.b	Matronalia quando, cui, & quare celebrata	174.b
M. Antonius ius cooptandorum sacerdotum quare ad populum retulerit 114.a	Matrona quanam proprie	289.d
M. Antonij leges omnes a Vibio Pansa & A. Hirrio Coss. abrogatae	Matuta mater	99.b
Marci Crassi infelix Augurium 116.c	Mauors quare Mars	67.f
M. Atilius culeo infusus in mare proiectus 138.b	Maximiliani nummo Capricornus impressus, & Aquila quid notent	598.
Mare Romani ante primum bellum Punicum non sunt ingressi 564.a	Maximus & optimus cur Iupiter	55.e
Maria lex de ambitu 477.b, de probandis nummis 465.a	Medicinae inuentor Apollo	62.f
Maria lex, vt pontes per quos suffragia feruntur, augustiores fierent 444.b	Meditrinalia qualis dies	211.b
Marianus Iupiter 59.d	Medixutichus qualis Magistratus	575.e
Mariti noui nuces spargebant 287.a	Megara	82.d
Marius de ambitu accusatus 477.c	Megalenses ludi Aprili dabantur 243.d, Scenici tantum	ibid.
Martij vnus proprium est, quod consulatum septies gesserit 350.e	Megalenses ludi & Romani non sunt idem	ibid.
Mars cur Quirinus 68.b, quare Gradivus	Megalenses ludi in Palatio habiti 242.f, quando celebrari 243.a, quinam sint, non inter omnes conuenit	ibid.b
Mars vigila, cuius haec vox solennis 551.c	Megalensium ludorum conuiuia qualia fuerint	ibid.d
Mars vnde dictus 67.f, vnde natus	Megalenses ludos Praetores & Magistratus purpuri in toga & praetexta atque ornatu maximo celebrarunt	ibid.c
Marris patria quae	Megalensibus ludis praeter Ideae matris famulos stipem cogere nemo poterat	ibid.
Marti cur gallum appinxerint 68.a	Megalensia & Megalesia	242.e
Martem Romuli parentem existimarunt Roma- 67.f	Megalensia purpura	243.c
Martia lex de statellis 459.f	Megalesia ludi quales	52.c
Martialis collis 5.b	Megalesia quando & cui habita	243.a
Martialis Flamen Marti institutus fuit 128.a	Megalesia ludi Marris Magnae	242.e
Martiales ludi quinam fuerint 246.a	Melisseus primus telluris cultum instituit	50.d
Marrus campus etiam Tiberinus dictus 312.e, extra urbem fuit	Mellona mellificationis Dea	103.f
	Memmia lex	468.d
	Memmia lex de iis qui Reipublicae causa absunt non postulandis in ius	520.d
	Mena Dea quae fluoribus menstruis praeratur	98.c
	Menenia	

Menenia gens primis Reipub. Temporibus Roma floruit	325.a	Militare in legione quinam poterint	541.b
Menenia tribus vnde nomen habeat	ibidem	Militare minores annis xvij. non cogebantur	458.d
Meneniam tribum potius quàm Mentinam esse dicendum	ibid.	Militare nemini licebat apud Romanos, nisi ciuibus & ingenuis, atque in quinque classibus censu	542.d
Mentæ secundæ quæ	263.c	Militares coronæ multifariæ	579.f
Mensia lex	443.a	Militaria signa apud Romanos quæ	545.a
Menfores qui	550.a	Militaria signa in castris fixa erant	558.a
Mensuris quibus veteres potarint	263.e	Militaria munera quænam fuerint	578.e
Menti consecratur veteres, vt bonam mentem concederet	91.d	Militaria munera quàm multa L.Licinio Dentato data fuerint	579.a
Menti ædes extractæ Romæ	ibid.c	Militaris disciplinæ lex incerta	458.e
Mercatores Mercurium tanquàm patronum coluerunt	429.e	Militaris lex sacrata qualis	ibid.d
Mercatorum collegium Mercurialium fuit	ibid.	Militaris ignominia genus fuit, militem discinctum opus facere vel stare	540.f
Mercatorum Deus quare Mercurius	66.b	Militaris ordinis conferendi ritus	ibid.
Mercaturæ quæstum docuit Mercurius	ibidem	Militaris rei causa leges promulgatæ	458.b,c
Mercurio literarum, Musicæ, Palæstræ, Geometriæ inuentio tribuitur	ibid.	Militari ù honorù finis apud Romanos qui	588.a
Mercuriales statuæ	ibid.c	Militia Ciceronis tempore qualis	552.a,b
Mercurialium collegium fuit mercatorum	429.e	Militiæ genera tria	539.a
e, à quo institutum	ibidem	Militiæ Romani veteres tantum per ætatem assuevere	555.a
Mercurius cur alatus	66.c	Militis membra sunt arma	552.b
Mercurius Deus collegij Mercurialium	429.e	Militi æs resignatum quando dicatur	576.e
Mercurius furacissimus 66.b, quare Deorum internuncius	ibid.	Militi vestis è publico quando data demum fuerit	542.d
Mercurius quasi Medicus 65.f, orationis Deus	ibid.	Milites ab Imperatoris Imperio prouocare non poterant	576.d
Mercurij simulacrum quale	66.b	Milites ære diruti quinam dicti fuerint	ibid.e,
Mercurium tanquàm patrõnum mercatores coluerunt	429.e	aliquando pœnæ loco stantes cibum potumque sumebant 577.a, dimidiati mensis cibaria præter cætera onera secum ferebant 552.b, in numeros referendi erant	540.f
Mercurios tres Cicero nominat	66.a	Milites legionarij secum ferebant non solum arma, sed & vallum & cibaria	552.a
Merenda cum prandio eadem 259.c, quomodo inducta	ibid.	Milites olim singulis diebus viginti quatuor millia passuum emeriebantur	ibid.b
Merenda, quid, quare sic dicta, quibus data ibid.e		Milites qui sacramento militabant, quomodo delecti fuerint	559.b,c
Meridies mediæ diei nomen	424.a	Milites qui sacramentum non obseruabant, indicta causa à ducibus occidebantur	ibid.f
Meridies quasi merus dies, id est, purus	157.f	Milites Romani ab initio stipendium non meruerunt 542.c, quando stipendium ceperint primo, & qui	ibid.
Mercurialia festum Mercurij	204.c	Milites Romani cur plumea corolla ornati fuerint	550.f
Messala Coruinus primus Curator	27.f	Milites Romani delinquentes quomodo puniti	576.c
Metatores qui	550.b	Milites vt virtutis ergò ciuitate donarentur, Calpurnia lege sancitum	442.f
Methodi lux ab imperita multitudo methodorum vindicata	600.	Militum ætas apud Romanos	540.e
Metilia lex de æquando iure magistri Equitum & dictatoris	448.c	Militum animaduersiones lenes aliæ, aliæ acerbiores, & quid singulari, atque eius species	576.c
Migrations ex ædibus apud veteres Kalendis Quintilibus fiebant	203.c	Militum disciplina alia fuit quàm vrbana apud Romanos	ibid.
Miliarium aurum quid	32.e	Militum missio quid, duum generum	588.b
Milinus Cretæ Gigas	53.b		
Militantes omnes cincti erant	540.e		
Militare cingulum militibus ignominia causa ademptum	577.a		
Militare imperium etiam Senatusconsulto dabatur	301.d		
Militare imperium quid, & quomodo datum fuerit	ibidem		

Militum ordines atque discrimina quænam fuerint	549.b,c	Missiones militum iustæ, causariæ & necessariæ quæ	ibid.
Militum Ramanorum stipendium primum quodnam fuerit	542.c,d	Mitra à <i>μῆτρος</i>	277.e
Militum varia opera quæ sint	494.e	Mitra fanis	567.c
Militum vigilantia Gallo ad Martem picto significatur	68.a	Mitræ capitis ornamenta mulieribus propria	275.e
Militibus pecunia ante triumphum distribuebatur	579.e	Mittere in consilium Iudices quid	526.a
Militibus quare pœnæ loco sanguis missus fuerit	577.b,c	Modi in Comœdiis quid sint	239.a
Militibus singulis dona militaria qualia data	578.f, qualia vniuersis data	Modimperator quis	264.c
Milites discinctos sine nota in castris versari grande scelus	540.f	Mœcia tribus vnde	326.2,f
Milites sub pellibus habere	555.b	Mœnia vrbis Romæ ampliari, erat pomerium proferre	4.a
Milui diri semper	117.c	Mœrum pro murum	3.d
Mimallonides	591.	Molæ quando fertis ornatae	197.b
Mimus qui dicatur	234.b	Moles quid	560.a
Mimi excellentes quinam	ibid.c	<i>Μοῦσικῶν</i> quinam cantus	240.d
Mimi non erant personati, sed fuligine oblitii, & agnatis pellibus amicti	ibid.	Monarchia quale imperium sit	340.b
nudis pedibus agebant	ibid.	Monarchia quando in Republica fuerit Romana	ibid.f, hæc in Tyrannidem quando versa sit
quare inter actus introducuntur	ibid.c	Monarchia regno prior est	ibid.d
Mimi quare planipedes	ibid.d	Monarchia Reipublicæ Romanæ quando & sub quo introducta	356.a
Mimorum argumentum quodnam	ibid.	Monarchiæ & regni discrimen	340.e
Minerua à minuendo vel minando	66.e, & aliter	Monarchiæ iam censentur quatuor summa in mundo imperia	ibid.
ibid.	ibid.	Moneta quare Iuno dicta fuerit	61.d
Minerua capta	67.c	Monile & Phalere quid differant	579.d
Minerua inuentrix belli	52.f, quare omnium artium inuentrix dicatur	<i>Μονησῶν</i> quinam cantus fuerit dictus	240.d
67.a, quare Pallas dicta	ibid.	Mons Cœlius à quo munitus & pomerio inclusus	5.d, idem Querquetulanus appellatus
ibid.	ibid.	habitus ab Etruscis	ibid.
Mineræ delubrum consecrauit Pompeius Magnus	ibid.c	Montorius	7.c
Mineræ icon	ibid.a	Morbus fonticus quis dicatur	422.d, 512.a
Mineræ numerorum inuentio tribuitur	56.b	Morientium spiritum proximiores apud Romanos excipiebant	290.c, oculos eorum clauderant
Mineræ quare opifices supplicent	67.a		ibid.
Minervam custodem Cicero domi suæ priuatum coluit, quam abiturus in exilium in Capitolium delulit	ibid.d	Moriri pro mori antiquè	418.f
Minervas quinque Cicero statuit	66.e	Mortem quibus modis Romani damnatis attulerint	529.b
Mineruium Mineræ templum dicebatur	67.e	Mortuo qui cremandus erat, digitus incidebatur	293.d
Mineruij versus	134.b	Mortuum concremare lege xij. Tabularum cautum	ibid.c
Minores Magistratus vitio creatos esse, quomodo sit intelligendum	347.b	Mortui pauperes apud Romanos pheretris efferebantur	408.e
Minoraurus militare signum apud Romanos	45.a	Mortuorum in sepulcris captiui necabantur	293.f
Minotauri signum quare veteres in legionibus habuerint	ibid.	Mortuis quare saluè & vale dicatur	294.a
Minucia porta vnde	106.c	Mortuos lugere per decem menses solebant	296.a
Minucius qualis Deus	ibid.	Mortuos quàm plurimis lectis offerri gloriosum erat	408.e
Minuscula	200.c	multa Sabinum vocabulum fuit	516.b
Miscellæ vites sunt quæ omni agro conueniunt	255.c	multa suprema primis temporibus erat Iuarum ouium & triginta bouum	ibid.
Miscellanei ludi quinam	ibid.	multæ certatio	529.e
Miscellum quoddam genus columbarum	ibid.	multam dicere & irrogare	528.d, 530.b
Miscelli ludi	ibid.	multam quomodo à condemnatis magistratus exegerint	
Missio militum duàm generum	588.a		

Nero ludibrium infelicitatis humanæ	257.d	tamine nucis includi potuit	593.
Nero princeps iuuentutis à Clodio dictus	357.d,	Nouæ mpre in conclauē cur simulacra Deorum	287.d
vbi sepultus	7.b	illata fuerint	491.f
Neroni paucis diebus ante mortem vox reddita	119.b	Nouatio prioris debiti in aliam obligationem	62.c
qualis	426.e, 516.d	translatio	212.d, varia eius no-
Neruæ ludi natalitij quando celebrati	255.a	mina	ibid.e
Neruum appellant aliquādo ferreum vinculum,	516.d	Nouembrem tutelæ Dianæ commiserunt	ibid.f
quo pedes impediuntur	427.d	Nouendiale sacrum quare celebratum, quomo-	213.c,d, à Pontifice Max. aut à
Neruo ceruices Plautus vinciri ait	517.d	do & quandiu	Prætore indicebatur
Nesi pro fine antiquè	418.a	ibid.	296.a
Nexum est, quodcunque per æs & libram geri-	418.a	Nouendialia vnde originem traxerint	296.a
tur	418.a	Noui apud Romanos fuerunt, quorum maiores	537.a
Nicanor res gestas Alexandri Macedonis scripsit	138.f	nullos Magistratus Curules gessissent, sed ipsi	36.c
Nicopolis vrbs apud Aëtium à quo condita	254.a	Noui homines qui	598.
254.a	98.d	Nouitas fugienda	158.a
Nixij Dei ab enitendo, id est, pariendo dicti	36.c	Nox concubia	Noxiale stipitem Eculeum nominat Pruden-
Nobiles apud Romanos qui	37.a	rius	533.e
Nobiles quorum maiores Magistratus Curules	34.b	Nox media	158.a
gessissent	65.f	Nubentes ad aram Iugæ Iunonis quare vinculis	62.b
Nobilium maxima laus erat plurimos clientes	157.e	iuncti fuerint	284.a
habere	412.c	Nubentes mulieres ad virum venientes asses tres	285.d,e
Noctiluca quare Luna dicta	117.f	quare soliti fuerint ferre	285.d,e
Noctis mediæ inclinatio alterum tempus diei	46.c	Nubentes quo comitatu ad mariti ædes accesserint	285.d,e
Noctem quare intempestam veteres appellarint	214.f	Nubentes virgines comitabatur colus compta	ibid.d
412.c	349.d	cum fuso & stamine	ibid.f
Noctua quando felix & infausta	ibid.	Nubentium fores frondibus & floribus orna-	ibid.f
Nohe filius Iaphet quibusdam Ianus est	592.	bant	ibid.a
Noam primò Saturnalia celebrasse in arca	525.a	Nubere qua de muliere dicatur, vt de viro duce-	ibid.a
Nomenclatio quid	521.c	re	ibid.
Nomenclator qui fuerit dictus	ibid.b,c	Nubere, velare priscis significat	287.b
Nomenclatorum officium	ibid.e	Nuces in tutela Iouis fuerunt	287.b
Nomen facti quomodo fuerit explicatum	337.c	Nuces Iuglandes dictæ sunt quasi Iouis glandes	ibid.
Nomena recipere est in tabulas inter reos referre	ibid.	ibid.	ibid.
521.c	203.e,f	Nuces nouus maritus spargebat	569.b
Nominis delatio quomodo facta	282.a	Nuctucij nauium nomen	343.c
Nomina Prætor recipere, & non recipere pote-	162.c	Numa Pompilius Celerum custodiam deposuit	343.c
rat	ibid.	343.c	Numa Pompilius Romulum secutus 3. a, collem
Nominare qui aliquem volebat, iuratus id face-	394.a	Quirinale vrbi includens pomerium eius	2.f
re oportebat	592.	protulit	300.f
Nominatio, quæ sacerdotium petentibus neces-	593.	Numa Comitii Curiatis rex declaratus	112.b
saria, quidnam	394.a	Numa rex sacra obiit	403.d, polluctu
Nonæ Caprotinæ	203.e,f	ibid. de vino ibidem e, de Iudiciis	404.a, de
Nonæ cor nuptiis non conueniant	162.c	Terminis ibid.b, de parricidis	402.f, de pellice
Nonæ cur sic dictæ	394.a	403.b	78.d
Nonarum cur impar numerus introductus sit	592.	Numę Pompilij vxor Ægeria nympha	100.d
ibid.	592.	Numeria Dea, quæ numerare docebat	56.b
Nonagenti quinquam fuerint	593.	Numerorum inuentio Mineruæ tribuitur	146.e
Notæ veterum priuatæ & publicæ quæ	397.a	Numina præcipua de omnibus sacris fuerunt Ia-	2.d
593.	397.a	nus & Vesta	464.f
Notarum origo, vsus, progressus, interitus	397.a	Numitori regnum à nepotibus restituitur	464.f
Notas veterum quinquam artificiosè effingere po-	397.a	Nummarię rei causa leges late	Num-
tuerint	593.		
Notis, id est, literis singulis integrum verbum si-	397.a		
gnificantibus vsi sunt veteres	397.a		
Notis scriptum fuit poëma Homeri quod in pu-			

- Nummus aureus quando percussus 465.d
 Nummi veterum quas imagines impressas habuerint 592.
 Nummos argenteos adulterinos qui flauerit, lege Cornelia punitus 474.a
 Nunciare visa vel audita auspicia indicare 304.a
 Nuncupatio Testamenti quid 418.a
 Nundina Dea à nono nascentium infantium die dicta 96.c
 Nundinæ an ferie sint, necne 218.e,f
 Nundinæ ferie sunt Paganorum, quibus conueniunt negotiis propriis, aut mercibus prouisuri 158.c, quales ferie 218.c
 Nundinarum causa ex agris in Urbem ciues conueniebant 393.a
 Nundinarum die non licebat legem ferre ibidem.
 Nundinarum lex 438.b, origo quæ 218.f
 Nundinis, hoc est, nono die homines ex agris in Urbem tantum ueniebant 315.a
 Nupta noua cingulo cingebatur 284.f, coronam ex verbenis sub amiculo ferebat ibid. soccos luteos gestabat ibid. velo obnubi solebat, cum ad virum ducebatur 285. a, cur in pelle lanata collocata fuerit 286.c, aqua cur fuerit aspersa ibid. d, limen domus non transcendebat, sed ea sublata transportabat à pronubis ibidem b, postridie nuptiarum quare in domo viri rem diuinam fecerit 288.a, quare senis crinibus ornata 284. c, quibus cæremoniis in lectum viri deposita fuerit 287.c
 Nuptæ nouæ adipe lupino postes inungere solebant 286.a
 Nuptæ nouæ cingulum cur Herculeo nodo vinctum 287.f
 Nuptæ nouæ comam cur hastæ cuspidem discriminarent 284.d
 Nuptæ nouæ velum quo caput obnubebat, flammæ dicebatur 285.a
 Nuptæ nouæ ingredienti claues per mittebantur 286.c
 Nuptæ nouæ corona redimiri consueuerant 284.e
 Toga recta induebantur ibid.
 Nuptam nouam vespere prætextati pueri tres domum ducebant 285.e
 Nuptiæ non nisi captatis prius auguriis fiebant 284.b
 Nuptiæ quid 488.f
 Nuptiarum tempus aptissimum sunt Idus Iuniæ 282.d
 Nuptiis apud veteres Romanos certum tempus præstitutum erat 281.e
 Nuptiis infaustus habitus mensis Maius ibid. quoniam præterea dies inauspicati fuerint nuptiis ibid. f, & 282.a
 in Nuptiis Romani Thalassionem in clamabant 286.f
 Nuptialia dona quæ 288.a
 Nuptialis cornu lautior quam alia conuiuia 286.e
 Nuptialibus cæremoniis quinaam dii adhibiti fuerint ibid. f
 Nymphæa quid sint 31. unde nomen traxerint 32. a, veterum Nymphæa non durarunt ad nostra tempora ibid. recens conspicitur intra Neapolim & montem Vesuuium ibid.
 Nymphæum appellat Dion locum, in quo ex fustro thure præscita de omnibus rebus petita fuerunt 123.a
- O
- Obeliscus in Circo maximo quidnam fuerit 228.f, 229.a
 Obelisci in Circo magnitudo ibid.
 Obeliscum in Circo excisum esse à rege Semneferreo ibidem b
 Oblatiua Auguria qualia fuerint 115.f
 Obligatio ex quasi contractu quid 491.d
 Obligatio literarum quæ ibid. a
 Obligatio quid, species eius quæ, & quid singularæ 490.c, d
 Obligationes naturales, ciuiles & mixtæ quid singularæ 420.f, 421.a
 Obligationes quot modis dissolutæ fuerint 491.e, f
 Obligationum causæ quænam sint 488.c
 Obnubere velare significat præscis 285.a
 Obnunciare ante & post auspiciam Magistratus poterat 304.c
 Obnunciare est visa vel audita auspicia indicare ibid. a
 Obnunciatio duarum rerum obseruatione fiebat 393.e
 Obrogat legi Cæsaris lex Antonij 474.f
 Obseruare de cælo nulla res Magistratum cogebat 304.b
 Obseruatio de cælo ad omnia Comitia adhibebatur 303.e
 Obsidionalis corona quæ 580.a, à quibus data, ex gramine facta ibid.
 Obsidionalem coronam Plinius præfert omnibus coronis ibid.
 Obsonia omnia conuiuij dominus in scheda descripta habebat 263.a
 Occasus sol, pro sol quando occidit antiquè 424.b
 Occentassint dicebant veteres, quod nunc, conuicium fecerint 432.d
 Occidere impunè Romana vi quos volebant, eos Deo cuiuspiam, maxime diis inferis sacrificabant 34 b
 Occisum à necato quomodo distinguatur 402.f
 Ochlocratia quid 340.f
 Ochlocratia in Republica Romanorum quando fuerit 341.a
 Octavianus primò Augustus dictus 356.c

October mensis quare sic dictus, & varia nomina que ei fuerunt attributa 210. c, in Martis tutela fuit	ibid. f	Orcisui qui	344. c, d
Oculus qualis locus ipsius nauis.	564. f	Orcus ab antiquis Quietalis	94. f
Oculi Cupidini sacri	101. b	Orcus qualis Deus	81. c, d
Odeum. qualis locus fuerit apud Romanos.	231. d	Ordines tres populi Romani exactis Regibus instituti	34. d
Odea in Vrbe quinque fuerunt	ibid.	Ordinarius Consul qui sit	351. f
Offendices	125. a	Ordinarij Magistratus qui	342. a
Officium muneris nomen est	257. a	Orgia Bacchi sacerdotem debere vitare	127. c
Officia Ciceronis primò omnium librorum typis eneis sunt impressa	599. c	Oriæ nauis piscatoriæ	569. a
Oligarchia quid sit	340. f	Orioles vel Oriolæ quales nauiculæ.	ibid.
Oligarchia in Republ. Romana quando fuerit	341. a	Orus mysteria publicauit	591.
Oliuæ inuentrix Minerua	67. a	Oscei à regione Campaniæ, quæ est Oscos, vocati	190. d
Oloe pro illi	402. e	Oscines aues quænam fuerint	116. f
Onager qualis machina bellica	562. a	Ostris Deus	107. c, d, e
Onuphrius Panuinius	1. d	Ossa qua anima viuant	50. c
Opalia festum Opis	51. a, 215. a	Ossilago Dea solidatrix ossium	96. c
Opiconsiua	208. d	Ouantes quinam dicantur 582. c, quomodo Vrbem ingressi	ibid.
Opiferi funes	567. b	Ouatio quare decreta fuerit	ibid. d
Opifices quare Mineruæ supplicent	67. a	Ouatio quid, & vnde nomen habeat	ibid. c
Opigenam lunonem matronæ colebant, quòd ferre eam opem in partu laborantibus credebant	62. d	Ouationis & Triumphi discrimen	ibid. d
Opima spolia quænam fuerint	586. c	Oues duæ & triginta boues ante æs & argentum signatum, erat pœna grauissima	475. f
Opis qualis Deus	96. b	Ouibus Italia primis temporibus abundauit	516. b
Opi primus Romæ ædem extruxit T. Tatius Sabinorum rex	51. a	Ouidius à Fastis Romanis non rarò discrepat	150. a
Opidiorum quid Victor nominet.	44. c	Ouille qualis locus in campo Martio 319. b, in hoc suffragia laturi ingrediebantur per pontes ibidem	
Opitulus Iupiter	60. b	Quinia lex de Censuram potestate	447. c
Oppia lex de matronarum cultu	458. a	Quinia lex de legendo Senatu	445. b
Oppidorum condendorum & describendorum apud veteres mos	3. e	Oxiæ nauigia breuia	568. f
Oppius collis	6. a		P
Oppugnatio vrbium antequàm suscepta diuococabantur	563. c	Pacis simulacrum varium	94. e
Oppugnationibus quænam necessaria fuerint	559. e	Pacis ara Romæ	ibid. d
Ops Tellus dicta quòd opera fiat melior 50. f, alia nominis rationes	ibid. & 51. a	Pacis templum opulentissimum Commodo imperante incendio consumptum	ibid. e
Optimates fuerunt illi qui Reipubl. commodis studuerunt	36. a	Pacis templum Vespasianus à Claudio inchoatum construxit	ibid. d
Optimates sæpiùs admoniti vt malè præcinctum cauerent	268. c	Pactionales tabulæ quid	524. c
Optimus & Maximus cur Iupiter nominatus	55. e	Pacuuij fabulæ mediæ fuerunt	236. e
Optio aliquando Accensus dictus	547. e	Pædia lex de vi, nulla est lex.	474. f
Optionem aduersario eripiens quare plus petere dicatur	506. d	Pœnæ alia bona læserunt, alia corpus, alia ius, alia vitam	516. b
Optiones quinam vocati	547. f	Pœnæ certatio	530. b, c
Orationis Deus Mercurius	66. b	Pœnarum genera in iudicio populi	528. d
Orbis qualis acies	55. e	Pœnarum genera quot fuerint apud Romanos	516. b
Orbona Dea colebatur ne orbos faceret	97. c	Pœnas repetere qualis sit translatio	521. d
Orchestra locus erat in quo Senatores confidebant spectaturi	230. f	Pœtelia lex de ambitu	476. e
Orchia lex de numero conuiuarum	456. f	Pagana lex de mulieribus, ne per itinera fufos torquerent	482. b
		Paganalia quare ferie	217. e
		Paganicæ ferie & paganalia quomodo distinguantur	218. b
		Pago, pagis, pagere, idè quod pacisci, seu pactione compon-	

componere	423.f	probrum obiectum	269.b
Palare, id est, errare	4.c	Palliati pro Græcis quare dicti	ibid.
Palatinus cur Apollo	63.a	Palliolum diminutiuum à pallio 265.e, quid fuerit	ibid.
Palatinus mons aliàs Palatium 4.b, quare sic dictus	ibidem	Pallium Græcorum vestis	ibid.
Palatinus mons hodiè suffossionibus & subterraneis specubus quasi pensilis	ibid.e	Pallium mulierum ab eò quòd viri & pueri gestabant diuersum	276.
Palatinus mons quare primò à Romulo muro cinctus ibid.c; sedes imperij Romani ibid. d, vetustissimis temporibus nemora & pascua habuit	7.d	Pallium quia palàm gestabatur	ibid.
Palatinum montem primus Romulus muro cinxit 4.c, qui reges inhabitant	ibidem d	Pallium virorum erat, pueroꝝ atque mulierum	ibidem
Palatini ludi qui	249.e	palmyla	565.f
Palatium quare cuiusuis principis aula aut splendidi hominis domus dicatur	4.d	palmyla Toga qualis vestis	272.d
Palatina tribus quæ, vnde dicta	323.c	palmyla tunica quæ	275.a
Palatinæ tribus inscriptiones quæ sint	ibid.b	palmyla vnde	267.a
Palatuar sacrificium	216.c	paludamentum qualis vestis	266.a, 592.
Palatualis Flamen	128.b	paludamentum quid sit 266.a, propriè Imperatoris 267.a, Livijs pro veste militari simpliciter posuit	ibid.
Pales Dea pabuli	101.f	paludatus quinam dicatur proficisci	ibidem
Pales Dea pastorum	ibid.	paludati Imperatoris icona	266.
Pales & masculino & fœminino genere dicitur 102.a		pan Deus vnde dictus	104.d
Palæstram inuenit Mercurius	66.b	pani & Mineræ capra litabatur	147.d
Pallia qualia sacra	184.e	pani Lycæo templum ædificatum	104.d
Palladium ab Ænea in Italiam transportatum 76.f		pana, natum ferunt ex Mercurio & Penelopa 66.a	
Palladium alterum quod negligentius asseruaretur cur effectum	77.b	Pana quomodo effinxerint	104.d
Palladium Atheniense quodnam	ibid.e	Panathenæa Græcorum	133.c
Palladium cum conflagraret ædes Vestæ L. Metellus ex medio incendio sustulit amissis luminibus	ibid.	Panda quænam Dea fuerit	74.b
Palladium est simulacrum Palladis ibid.a, ex Alba Longa, seu ex Lauinio Romam in ædem Vestæ translatum	idid.c	Pauci terrores spectraq; ad Faunū referuntur	87.e
Palladium forum Cæsaris nominatum	494.a	patagium qualis vestis	267.c
Palladium in Ilium transuectum accepto oraculo mansuram urbem quandiu Palladium in ea furret 77.b, in intimam arcis partem reconditam quare	ibidem	pantheon templum	591.
Palladium pro dote secum attulit Chrysis Pallantis filia, cum Dardano nuberet	ibid.a	pantheon vnde, & quantæ magnitudinis 58.b, c, d, Mariæ virgini & omnibus sanctis dicatum à Bonifacio tertio ibidem d, Gothi iniectis ignibus frangere non potuerunt	ibid.
Palladium Troianum vbi asseruaretur ibidem 76.f		panthemini quinam	234.c
Palladium verum, non imaginarij Æneas urbe capta cum diis magnis in Italiam secum aduexit	77.b	Papia lex de iure patronatus 462.b, de peregrinis	442.e, f
Palladio ab Vlysse & Diomede per fraudem surrepto vrbs Troiana capitur	ibid.	Papia Iulia lex de mulctis	469.a
Palla quòd foris, & palàm esset	276.	Papia lex de assibus 464.f, de ciuitate danda Accerranis 441.b, de eodem Tribuno plebis creando 449.e, de libertate suffragiorum	444.a
Pallas quare Minerua dicta fuerit	66.f	Papia tribus vnde	325.b
Pallas vbi sepultus 4.c, Hercule & Dyna procreatus	ibid.	Papirianum ius ciuile quòdnam, & quare sic dictum 396.c, in vsu esse desit lege Tribunaicia exactis regibus	ibid.
Palliata fabulæ in quibus Græci inducebantur 269.b		Papirianum ius quod	398.e
Palliata fabulæ vnde	256.f	Pappia decimaria lex	464.b
Palliatius quòd fuerit Rabirius hoc ei tanquam		Papia Poppæa lex de connubijs	281.e, 462.a
		parcæ quòd nemini parcant 82. a, tres fuerunt ibidem	
		parentationes vnde	296.a
		parentibus necem inferre velle neminem posse, opinati sunt Romani	473.c
		Papilia siue patilia	101.f
		Parma	550.c
		Paræciq; nostræ sunt, quod apud Romanos curiæ 300.d	

Patreus communis sacrorum minister	ibidem	Patriciorum plurima dignitatum & honorum ornamenta quomodo ad plebeios peruenerint	ibid.e
Patrones quale natiuigium	569.b	Patriciorum sicut & plebeiorum tres ordines	35.c
Parricida dicitur non qui parentem occidit sed qualemunque hominem 374.f, quis antiquis dictus	402.f	Patricios Magistratus solos potuisse Comitia Curiata conuocare	302.a
Patricida siue patricida	473.c	Patricios minorum gentium quos intelligant scriptores	345.c
Patricidarum lex	402.f	Patricios præco suis nominibus conuocauit, plebeios autem ministri cornibus bubulis	33.d,e
Parricidium qui dies Martij sit dictus	178.b	Patrimus qui patrem adhuc uiuum habet	142.c
Parricidij causa leges quænam late sint	473.c	Patrium ius in liberos quantum	413.e,f
Parricidij lex prima ibid.d, altera	ibid.	Patronatus ius quibus officiis contentum fuerit	33.f, 34.a
Parricidij leges in genere de cæde cuiuscunque hominis loquuntur	ibid.	Patronatus tutela pauperum	33.f
Parricidij nomine quid Romani intelligant ibid.c		Patronus est is qui ex seruitute manumisit	488.e
Parricidij Quæstores qui	374.e	Patronum plebeij ex Patriciis quem uellent, legere poterant	33.f
Partunda parturientium Dea	98.c	Patroni coloniarum	575.a
Parturientium Dij deæque	ibid.	Patronorum liberti ordinem habuerunt	39.b
Partus humani tempus quodnam sit secundum Physicos	419.d	Patronis & clientibus quænam communia fuerunt	34.a
Pastoralis Dea	4.c	Patronos habebant è ciuibus Romanis non tantum ciues, sed & coloniæ, & sociæ ciuitates atque bello subactæ	ibid.b
Pateila uasa picata, parua, sacrificiis faciendis apta	145.b	Patronos postulare poterant illi qui pecunias repetebant	520.e
Pateræ eo quod pareant	ibidem	Patronos quot reus conquisiuerit	521.f
Pater naturalis, & Fiduciaris	497.c	ad Patronos Senatus sæpenumerò ciuitatum & gentium controuersias remisit, & eorum iudicia rata habuit	34.c
Pater patratus vnus Fetialium dicebatur 135. b, quare sic dictus	ibidem	Patulcius quare Ianus	47.c
Pater quare dicatur Ianus	46.e	Pauenta Dea quæ ab infantibus pauorem auertebat	97.a
Patres conscripti quinam sint	345.c	Pauire ferire est	119.c
Patres cur Senatores fuerint appellati	343.e	Paulus Æmilij feretrum legati Macedonum efferebant	291.f
Patres nisi Centuriata Comitia aliquem edicere iuberent, haberi non poterant	314.e, f	Pauli Æmilij infelix augurium	116.c
Patres quinam dicti apud Romanos	33.c	Paulus Festi Pompeij abbreviator	43.f
Patibuli quare minor pœna quàm crucis	533.d	Pauones vel Aquilæ in quibusdam nummis expressæ uidentur, quæ in consecratione Imperatorum animas in cœlum ferunt	130.e
Patilia festum in honorem Pales deæ celebratum 101.f		Paupertas pulla quare dicatur	271.e
Patratus esse, id est, perfectum esse	135.b	Peculator qui furtum pecuniæ publicæ commisit	475.f
Patria potestas ius est in liberos 488.f, propria erat Romanorum	ibidem	Peculatus quid sit	ibid.
Patricij calceiuales	279.a	Peculatus testibus & tabulis fuit confirmandus	523.b
Patricij & plebeij à Romulo instituti	33.c	Peculatus exempla	528.c
Patricij & plebeij in connubiis discrimen habuerunt	281.d	Peculatus formula quæ fuerit	521.c
Patricij initio centum	278.e	Peculatus lex primis temporibus Prætorem non habuit, postmodum autem habuit	476.a
Patricij non omnes fuerunt Senatores, & contra 34.c		Peculatus leges	ibidem
Patricij maiorum gentium quinam fuerint 345. c		Peculatus quæstioni Proconsules quando obnoxij fuerint	379.d
Patricij per c, non per t, quare scribantur	33.d		
Patricij primò soli ius imaginum habuerunt, postea ad plebem quomodo translatum	36.d		
Patricij qui à Patribus orti	34.e		
Patricij quinam 33.d, quomodo etiam in plebe fuerint	35.c		
Patriciorum & plebeiorum coniunctio à Romulo facta	33.f		
Patriciorum liberti bulla aurea cum toga, cui purpura prætextitur vsi ex instituto Tarquinij 270.a			
Patriciorum officia apud Romanos quænam 33.d			

Peculatum à pecore nomen accepisse	474.f	Peregrinus apud antiquos hostis dicebatur	423.c
Pecunia ablata, capra, coacta, conciliata, auersa	479.a	Peremptorium iudicium quale fuerit, & vnde dictum	512.c
Pecuniaria cum capitis pœna nō potuit lege coniungi	531.a	Perzula quæ pars nauis	564.e
Pecunia iudicare	528.d	Περίεμνεν	408.l
Pecunia sæpe pro multa dicitur	516.d	Περίεμνεν Comœdiæ quid	238.b
Pecuniæ vnde appellata	465.b	Περίεμνεν non vbique esse necessariam in fabulis	ibidem
Pecuniæ custos quare Saturnus fuerit	50.a	Περίεμνεν	212.b
Pecuniæ repetundæ quæ sint	478.f	Permarini lares quinam	81.b
Pecuniæ residuæ quænam	476.c	Perones quales caleci olim fuerint	379.c
Pecuniæ vocabulo non modò pecunia numerata; verùm etiam res omnes tam soli, quàm mobiles, tã corpora, quàm iura continentur	417.b	Pertunda Dea cur in conclauē nouæ nuptæ illata	287.d
Pecuniarum repetundarum quæstio quare primò constituta fuerit	479.a	Pescia	234.d
Pedarij Senatores qui fuerint	345.e	Pesinata funes	567.a
Pedestres copiæ in cohortes & manipulos diuidebantur	544.a	Pes qualis funis	566.f
Pedica vinculum quo pedes vincuntur	516.d	Pedes Mercurio sacros voluit antiquitas	101.c
Peditum differentia	593.	Pessuntia Dea vnde	52.a
Peduca lex de incestu	472.c	Pestilentia magna in mulieres grauidas	253.a
Pelagij primum Saturnum victimis humanis placarunt	214.c	Petere plus dicebatur petitor quatuor modis	506.c
Pellex quæ vxorem habenti nupsit	403.c	Petilia lex de peculatu	476.a
Pellonia Dea pellendorum hostium	100.d	Petitor plus petens quàm ad eum pertineret causa cadebat 506c.	
Penates quales dij sint	80.c	Petitores cum in Campum descenderent quare tunicam deposuerint	349.f, 350.a
Penarium genera varia	ibid.	Petrus Gernshemius primus Typographiæ exemplum edidit	599.c
Pentapylon Iouis arbitratoris templum	59.c	Peuceus vir clarissimus eruditos commentarios Diuinationum scripsit	123.b
Penula semper vestimenti genus itinerarium, aut pluuiæ fuit	277.f	Pexis togis trita opponuntur	271.f
Penula vestis est, quam supra tunicam accipimus	265.f	Phalanges siue Phalangæ	566.b
Penula virorum & mulierum communis fuit	277.f	Phaleræ equorum frontalia	579.c
Penula utebantur veteres in arcendis pluuiis	265.f	Phaleræ & monilia differunt	ibid.d
Penularum multus vsus apud Romanos temporibus Augusti fuit	ibid.	Phaselus nauigium Campanum	569.b
Penu omne id significat, quo homines vescuntur	80.c	Phaselus non absimilis lembo aut oria ibidem	
Penus locus intimus in æde Vestæ	197.e	Philippus iunior nunquàm risisse creditur	251.d
Perduellio quid sit	469.d	Philippus primus Christianus imperator	ibid.
Perduellionis actionem intendere	528.d	Phrygiana toga	272.e
Perduellionis crimen, & maiestatis crimen quid differant	309.d	Phrygia Sibylla	139.b
Perduellionis iudicium Comitii censuriatis habitum	ibid.c	Pietatis vox quàm latè pateat	92.c
Perduellionis nomen & pœnam significauit	528.e	Picta toga qualis vestis	272.c
Perduellionis reus quinam dicatur	309.d	Pietas quid	92.d
Perduellionem iudicare	528.c	Pietas ergo matrem	ibid.e.f
Perduellis antiquis is erat, quem nos hostem nominamus	423.c	Pierati Romæ in foro olitorio ædes extructa ibidem	
Perduellis qui pertinaciter bellum retineat	309.d	Pieratem tanquàm Deam Romani coluerunt ibidem	
Perduelles veteres hostes appellabant ibidem.		Pignus quid	490.e
		Pilæ qualis fuerint vasa	32.d
		Pilani quinam milites	549.c
		Pilea & mitra quid differant	277.d
		Pileus prisca insignis fuit spectatæ virtutis	38.f
		ad Pileum vocare quid sit	ibidem
		Pili telum	550.c
		Pilumnus	98.f

Pilumnus pinfendi frumenti vsus inuenit 103.d		uocarint	366.c
Pinarij Herculis sacerdotes	III.c	Plufes pro plura antiquè	427.d
Pinarij dicti <i>δεν τῆς πεινῆς</i>	ibid.	Plufima pro plurima antiquè	ibid.
Pifcatorij ludi quando, & cur celebrati	196.f	Plutei quales machinæ apud Romanos	561.d
Piftor Iupiter quare dictus	57.c	Pluto quadrigis veftus	295.d
Piftrinum locus vbi farina molebatur 32.d, vnde nomen habeat	ibid.	Pluto qualis Deus & vnde	81.d
Piftrini nomen manfit mutata re	ibidem	Plutonis nomina quæ fuerint	ibid.
in Piftrina quare ferui traditi & quamdiu	ibid.	Plutoni cur inferorum imperium veteres tribue rint	ibid.
Pitumnus Deus vsus stercorandorum agrorum inuenit	103.d	pro oculis minucioribus in principio conuiuiorum publicorum vsi sunt veteres, in fine autem gran dioribus	264.c
Placidæ nauiculæ admodum paræ	369.c	Pœna ante æs & argentum signatum erat dua rum ouium & triginta bouum	475.f
Plagula quare genus veftis	277.c	Pœtæ & Rhetores, aliarumque professionum homines coronati in ipfo agone	248.b
Planipedes cur Mimi	234.d	Pœtæ laureati ab ipsis Cæfaribus Germanis co ronati	ibid.
Platonica Dei definitio	42.c	Pœtæ omnium optimè veterum in edendo & bi bendo mores exprefserunt	264.a
Plautia lex de vi 474.b, eius capita	ibid.	Pœtarum laureatorum mos vnde manarit	248.b
Plautus in Epidico	267.b	Politiani error in ludis Circenfibus vnde ortus	244.b
Plauti locus in Amphitruone explicatus	368.c	politia quid fit	340.a
Plebeculam cur Horatius popellum tunicatum nominet	274.b	politia genera omnia Respubl. Romana exper ta est	340.f
Plebeius quinam fuerit, quomodo Eques factus, vel Senator	35.b	Politia vox tria significat	ibid.a
Plebei à Censoribus notati propter flagitia Æra rij fiebant, & in Cæritum tabulas referebantur ibid.		Politia contraria est Anarchia	ibid.f
Plebei & Patricij à Romulo instituti	33.c	Politiam impertiri quid fit	ibid.a
Plebeij in spectandis ludis separatas sedes ab aliis habuerunt	35.c	Politiam Polybius in sex species diuidit	ibid.b
Plebeij ludi, qui, quâdo & quare instituti 249.b, c,		Politiam Romanorum Polybius omnibus Re bus publicis anteponeit	341.b
Plebeij patronum ex Patricijs quemcumq; vel lent, legere poterant	33.f	Politiarum species tres ibid. eius opposita tres ibidem	
Plebeij qui sint	ibid.c	Pollia Tribus vnde	324.a
Plebeiorum cum Patricijs coniunctio quomodo facta	ibid.d	Pollinctores dicebantur, qui cadauera vngebant	290.c
Plebeiorum officia apud Romanos	ibidem	Polluere quid	403.e
Plebeiorum sicut & Patriciorum tres ordines	35.c	Pollucis & Castoris fabula	88.c.d
plebeios in concionem vocarunt ministri corni bus bubulis, Patricios autem præco suis nomi nibus	33.d	Polybius	4.c
Plebeios Magistratus auspiciis carere quomodo intelligendum fit	347.	Ppolybius	4.c
Plebifcitur quid	329.d, 392.a	Polybius Latinè redditus à Musculo	350.f
Pebifcitur Ædiles in æde Cereris afferuabant	367.f	Πολυβείας quinam refutent	590.
Plebifcitur omnia Tributis Comitibus ferebantur	329.d	Pomerium proferre quid	4. a
Plebs à populo vt species à genere differt	392.a	Pomerium prolatum quoties vrbs amplior facta ibidem	
Plebs impetratis à Patricijs Tribunis plebis fa ciorum quorundam curationem & Magistra tus Curules extorsit	33.c	Pomerium quasi post murum vel promurum 3. d. quid	ibid.
Plebs in montem sacrum quare secesserit	366.c	Pomerij proferendi ius quinam habuerint	4.a
Plebs Patriciorum patrocinio tuta erat in Vrbe & extra Vrbe	34. b, c	in Pomerio veteres Romani nullum ædificium fieri passi sunt	ibid.
Plebs per secessionem impetrauit vt sibi liceret Tribunos Ædilifque creare	301.b	Pomona Dea pomorum	102.c
Plebem ex monte sacro quomodo in Vrbe re cepto		Pomonalis Elamen	ibid.
		Pomonalis Flamen minimæ dignitatis inter Fla mines	125.c
		Pompeia lex de iudicibus 467.f, de non habenda ratione absentis in Magistratu vno Cæsare ex cepto	

- cepto 446.d, de patricio 473.d,e, de reo non laudando in iudicio 468.b, de sibi proroganda Hispania in alterum quinquennium 452.d, de vi & ambitu 474.d, 478.c,d, eius capita ibid.
- Pompeia lex quæ Tribunis omnem potestatem restituit 450.a
- Pompeia lex, vt quæstio constitueretur de iis iudicibus qui pecunias accepissent ob rem iudicandam 468.a
- Pompeiam Cæsaris vxorem Clodius adamauit 289.c
- Pompeianus Iupiter 59.d
- Pompeius Magnus Mineræ delubrum consecrauit 67.d
- Pompeius primus Theatrum mansurum extruxit, ad exemplar illius quod Mitylenis viderat 230.c
- Pompina tribus vnde 326.c
- Pons qualis pars naui 565.a
- Pontes in campo Martio quid 319.b
- Pontes per quos suffragia rulerunt, quidnam fuerint apud Romanos 394.a
- Pontibus impositæ erant duæ cistæ oblongæ ibid.
- Pontifex Maximus ex collegio Pontificum creabatur, non quidem collegiarum cooptatione, vt in cæteris Sacerdotiis mos erat, sed populi tributis Comitibus 137.b, non nisi ex patribus multo tempore creatus. ibid.
- Pontifex Maximus maximarum rerum quæ ad sacra pertinent, iudex erat, & vindex contumaciæ priuatorum & Magistratum 136.f
- Pontifex maximus tributis Comitibus creatus 329.d
- Pontificis defuncti in locum alius subrogabatur, non populi suffragiis, sed qui Collegio maxime videbatur idoneus ex omni numero 136.d
- Pontifici Flamines suberant 126.a,b
- Pontifices alij maiores, alij minores 135.d, qui singuli ibid.
- Pontifices à ponte faciendo dicti ibid.e, à quonam cooptati fuerint ibid.
- Pontifices, Augures & reliqui sacerdotes sub Augusto collegiorum primo, deinde Romano- rum principum arbitrio cooptari cæpti sunt 114.b
- Pontifices de omnibus causis ad sacra pertinentibus iudicant 136.c, nouas leges de sacris condunt ibid. nullius ipsi potestati sunt obnoxij ibid.d, Doctores sacri, aut sacrarum legum consulti, aut sacrarum custodes dicti ibid. aut etiam Hierophantes ibid.
- Pontifices & religionibus Deorum immortalium, & summæ Reipubl. præfuerunt ibid.
- Pontifices Maximi quando ex plebe creati cæpti sunt 137.a
- Pontifices populum ad Comitia Curiata vocare potuerunt 392.a
- Pontifices quando ex plebe creati cæpti sunt 135.f
- Pontifices quatuor tantum ad Numam vsque instituti ibidem. ex patriciis omnes ibid.
- Pontificum apud Romanos quænam officia fuerint 136.c,d
- Pontificum collegium vsque ad Theodosij senioris tempora Romæ fuit ibid.f
- Pontificum cooptandorum potestas penes quos fuerit diuersis temporibus 135.e
- Pontificum discrimen à Sulla factum ibidem 136.b
- Pontificum Maximorum series 137.c, numerus variè auctus à variis 136.b
- Pontificum omnium supremus Maximus dicebatur ibid.f
- Pontificum vniuersus cætus collegium dictum 136.c
- Pontifices Maximos omnes Imperatores Romani se voluerunt nominari 137.c
- Pontificatus Maximus ad plebeios translatus vsque ad mortem Iul. Cæsaris ibid.b
- Pontificatus Maximi candidati non nisi ex Pontificum collegio esse poterant 332.a
- Pontificatum Max. Augustus Lepido viuente nūquam suscipere voluit 137.b
- Pontificatum Maximum post mortem Iul. Cæsaris in eius locum Lepidus inuasiuit ibid.
- Pontones genus nauigij Gallici 569.a
- Populus idem quod Latinis Fur 434.d, à *popellu* ibid.
- Populi ministri sacrorum erant, qui hostias & victimas ligabant 142.f
- Popillia tribus variè scribitur 326.d, vnde nomen habeat ibid.
- Popliffugia qualis dies 203.c
- Popularis, qui seditiosus ciuibus aut res nouas molientibus adhæret 35.d,e,f
- Populona seu Populæna quare Iuno dicta 62.d
- Populonia quare coluerint 103.d
- Populus ad funera qua formula fuerit euocatus 291.d
- Populus à plebe differt vt genus à specie 392.b
- Populus Romanus in 30. Curias, trigintaquinque Tribus, & quinque classes diuisus 592.
- Populus Romanus post exactos reges in tres ordines distributus 34.d
- Populi instituta in quibus præcipuè versentur 1.b
- Populi iustum 299.c
- Populi libertas in creandis Magistratibus 305.b
- Populi Romani conuentus non omnes fuerunt Comitia 300.a
- Populi Romani diuisio à factione 35.d
- Populi voluntatis conciliatio quasnam partes habuerunt 549.d
- Populi vox ambigua 35.d
- Porca cæsa firmabatur foedus 545.b
- Porca præcidanea quæ 146.b

Rerum & Verborum

Porcia lex qualis	440.e	Præfecturæ quænam appellatæ fuerint	571.f
Porcia lex de sumptibus prouincialium	479.a,b	Præfecturarum conditio inter omnes ciuitates Italicas omnium durissima	ibid.e
Porci effigies quare inter signa militaria locum habuerit	545.b	Præfecturarum duo genera	383.d
Porcinum caput qualis acies	558.e	Præfecturarum Respublica quænam	575.d
Porfenna rex Tuscorum castra in Ianiculo habuit	7.c	Præfectus Ægypti quis dicatur 383.c, idem Augustalis dictus ibid. à quo primum institutus ibid.	
Porfenna vasis fictilibus delectatus	592.	Præfectus annonæ quis dicatur	375.b
Porta prætoria	372.c, 555.b	Præfectus Celerum quisnam fuerit	343.a
Portæ in castris prætoria, Decumana, principalis, Quinctana	ibid.c,d	Præfectus Flumentini quinam fuerit	373.b
Portæ locum quando veteres Romæ conditores designarint	4.a	Præfectus legionis quis & quodnam eius officium	548.b,c
Portas Romani veteres quare non habuerint sacras	ibid.	Præfectus prætorio quàm primum lectus esse dabatur ei ab Imperatore cingulum cum gladio	373.a
Portifculus	566.b	Præfectus prætorio qui dicatur 372. c, à quo primum institutus	ibid.
Pertorium quid	573.a	Præfectus vrbs quando non amplius fuerit creatus	359.a
Portumnalia quales feræ	207.c	Præfectus vrbs quis, & eius officium quodnam	358.d,e,f
Portumnus qualis Deus	79.b	Præfecti vocabulum quàm latè pateat	583.b
Portus pro domo	426.a	Præfecto vrbs quare non fuerit ius agendi cum populo	359.b
Postfessio aliquândo vsus rei significat 503.f, 504.a		Præfecti ærarij sine lictoribus creati	371.e
Posthumi quinam veri, & lex de illis	419.c	Præfecti præfecturarum quinam dicantur	383.d
Postidea pro postea antiquè	426.d	Præfecti prætorio ex quibus ordinibus lecti 372. c, quandiu durarint	ibid.
Postuerta Dea	98.d	Præfecti socium, castrorum, fabrorum quinam sint	548.d
Postulare quid	503.b	Præfecti vigilum qui fuerint 373.d, à quo instituti	ibid.
Postulatio in ius quomodo facta sit	520.a	Præfecti vrbs primi	358.c
Potestas fuit facultas cognoscendi imperium	378.d	Præfecti vrbs sub Regibus creati quoties illi ad bellum profecti, ab Vrbe abessent ibid.f, etiam à Consulibus post electos reges creati, vt absentibus Consulibus munus Consulare obirent	359.a
Potina Dea, quæ potionem infantibus ministrabat	96.e	Præfectorum ærarij quæ fuerit origo 371.c, eorum ministri	ibid.e
Potio murhata qualis potio	409.a	Præfectorum catalogus apud Romanos	592.
Potitij Hercules sacerdotes	111.d	Præfectorum prætorio dignitas quare & quando sublata sit	372.d
Potitij quare ad vnum omnes interierint	112.a	Præfectorum vigilum officium	373.d
Præciæ dicebantur, qui à Flaminiibus præmittabantur, vt denunciarent opificibus, vt manus abstinerent ab opere, ne si vidisset sacerdos facientem opus, sacra polluerentur	143.a	Præfectorum vrbs genera tria fuerunt	359.b
Præcidanea agna quæ ante alias mactabatur	146.b	Præfectores vrbs ipsi Reges vel Consules creabantur	ibid.a
Præcidanea porca quæ	ibid.	Præfericulum quale vasis genus	144.c
Præcidanea hostiæ quæ ante solennia sacrificia mactabantur	ibid.	Præfericulo in sacris Opis Consuæ utebantur	ibid.
Præcidaneæ porcæ sacrificij formula	220.c	Præfica à præfectione dicta	143.a
Præcincti altè pro expeditis	268.b	Præfica mulier quæ conducebatur, vt ante domum demortui laudes caneret	ibidem
Præclamitatores qui	143.a	Præfica quænam fuerint mulieres 292.d, adhibita in funeribus	ibid.
Præcones fuerunt liberi 386.e, à Consulibus ex ciuibus Romanis legebantur	ibid.	Præiudicium iudicium primum ex duobus iudiciis de re eadem	513.b
Præconum vsus quàm fuerit varius in ciuitate ibid.		Præliares dies quinam	160.b
Præcones in multas decurias distributos fuisse à Romanis	ibid.		Præliari
Prædæ partem Romani bella gesturi numinibus pollicebantur	59.c		
Prædator Iupiter cur dictus	ibid.		
Præfectura & municipium quomodo poruerit vnum idemque oppidum esse	572.a		
Præfecturæ formula non longè à prouinciæ formula abfuit	571.e		
Præfecturæ in Italia quænam fuerint	383.d		

Præliari sub vitem quid	561.d	buerunt	311.e
Præneſte capto T. Quinctius ſimulacrum Iouis Romam in Capitolium tulit	57.b	Prætores liſtoribus duobus vel ſex uſi	354.a
Præpetes aues quænam fuerint 116.f, quare præpetes	ibidem	Prætores prætextam Calendis Ianuariis in Capitolio ſolemniſibus votis nuncupatis vnâ cum cæteris inſignibus acceperunt	ibid.
Prærogatiua quænam Centuria fuerit appellata	318.c	Prætores priuſquàm ius dicerent, in albo edictum conſtituebant & proponebant	ibid.b
Præſente ambobus ἀπαιτιμὸς	424.a	Prætores prouinciis ab initio præfecti erant	380.c
Præſidis prouinciarum quando Senatus ornare diceretur	377.e	Prætores quib. ex locis ius dixerint	496.d
Præſidis prouinciarum comitatus & officium	593.	Prætores quindecim Romæ quid iudicauerint	354.f
Prætexta Magiſtratum toga	236.f	Prætores ſex quando creati, & quod eorum officium	ibid.e
Prætextam Prætores aliquem capitis damnaturi priuſ deponabant	270.e	Prætores ſummo mane in Comitium ueniebant	496.e, accenſo imperabant, vt tertiam horam populo circumſtanti inelamaret
Prætextatæ fabulæ quare ſic dictæ	236.f	ibid.	ibid.
Prætextati vnde & quare ſic dicti	270.f	Prætores tempore Decemuirorum qui diuerſum à Conſulatu Magiſtratum habuerunt, nondum fuerunt creati	415.f
Prætor antiquitùs à præuendo, vel etiam à præeſſendo dictus	415.f	Prætorum cauſa quænam leges latæ	447.c
Prætor ferias indicebat	159.a	Prætorum edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem	392.c
Prætor ius habuit rem differendi in alium diem	522.a	Prætorum in prouinciis inſignia quæ fuerint	380.d
Prætor nonnunquàm vtramque iuriſdictionem ſortitus eſt	353.e	Prætorum inſignia propria hafta & gladius	354.a
Prætor peregrinus quis	492.e	Prætorum numerus quare creuerit	575.f, ſub quo ad denarium excreuerit
Prætor tutelaris	354.f	Prætorum tempus ordinarium Prætura annuum fuit	380.d
Prætor vnde dictus, quando & quare creatus	353.d	Prætoribus ſi poſt Præturam prorogatum imperium fuerit vt in prouinciis manſerint, Pro prætores tum dicti	ibid.
Prætor vrbaniſ abſentibus Conſulibus ſummam poteſtatem habebat, non autem amplius vrbiſ præfectus	359.b	Prætoria cohors quæ	378.a
Prætor vrbaniſ, & peregrinus	353.e	Prætoria porta	372.c, 555.b
Prætoris creandi occaſio prima	492.d, officium quodnam	Prætoria Comitia quæ	310.c
Prætoris vrbani maior fuit dignitas quàm peregrini	ibid.	Prætorum quodnam tabernaculum fuerit	555.e
Prætori non tantùm faſtis diebus tria verba dari licebat, ſed & Comitialibus & neſtaſtis primò	160.a	Prætorio præfectus quis dicatur	372.c, à quo primum conſtitutus
Prætorum appellauerunt veteres omnem Magiſtratum, cui exercitus pareret	372.c	Prætura vrbana quid differat à peregrina	354.b, c
Prætores aliquem capitis damnaturi, quare prætextam priuſ depoſuerint	270.e	Prætura definitus annus eſt	xl. 446.c
Prætores antequàm deſignarentur à Senatu prouinciæ ſex vel octo, vel plures prætorix futuris Prætoribus decernebantur, quas illi deſignati ſortirentur, ita vt finito Magiſtratu annuo in eas abirent	377.c	Præturam qui geſſerant, Prætorij dicti	351.b
Prætores Centuriatis Comitiiſ creati	308.b	Præuaricanus eſt vera crimina abſcondere	527.d
Prætores Cereales	354.c	Præuaricatio cum accuſator cum deſenſore coludebit	ibid.
Prætores Comitia iudiciorum cauſa habuerunt	311.e	præuaricationis pœna infamię notatio fuit	ibid.e
Prætores Comitiiſ Centuriatis Conſules creabant	310.c	præuaricator quinam fuerit	ibid.d
Prætores deſignati de iuriſdictione ſortiebantur	353.f	prandiculum	258.f
Prætores interregno aut in locum demortui creati, non ſtatim deſignati inibant magiſtratuſ	314.c	prandium quomodo idem cum ientaculo, & ab eo diſtinctum	259.d
Prætores legum ferendarum cauſa Comitia habuerunt		prandia veterum pauciſſima	ibid. quando liberaſtia
		Præma Dea in conclaue nouæ nuptæ cur illata	287.d
		preſare quidnam ſit	349.f
		Triapus impurus Deus	104.f, hortorum cuſtos
			101.a
		primani milites qui	549.f
		primopilus quis	547.c

Princeps Equestris ordinis quis	352.d	Profesti dies diuiduntur in fastos, comitiales, cō-	
Princeps iuuentutis quis, & vnde electus	257. c, 357.c	perendinos, statos, & præliares	158.d
Princeps Senatus quis dicatur	345.e	Profesti dies qui hominibus ad rem priuatam	
Princeps milites qui	349.d	adminstrandam publicamque concessi	ibid. c.
Principes Romani omnes cur Pontificatum Ma-		quare sic dicti	ibid.
ximum susceperint	137.c	Proletarij ciues qui	428.a
Principum placita quæ	392.b	Prologus quid sit	238.b
Principalis porta	555.d	Prologus <i>κατασκευῆς</i> quid	ibid. c. <i>κατασκευῆς</i> ibid. <i>κατασκευῆς</i>
Priuata feræ quæ	158.e, f	Promulgare & in publico ponere	393.
Priuati concionem habere non poterant, nisi à		Promulgari est quasi prouulgari	ibidem
Magistratu potestate accepta	393.b	Promulgata quare fuerit lex, antequam lata ibi.	
Priuati quando dicerentur prouincias admini-		Promulgationis alicuius legis spatium erat trinu-	
strare	377.c	dinum, id est, dies viginti septem	ibid. quare ibid.
Præuilegium quid	410.f	Promulsidem nominarunt quoque antecœnam	
Præuilegia esse duorum generum	ibidem	263.a	
Prius adiectiuum significans singulum	ibid.	Pronubus	280.
Procas quamdiu rebus Albanis præfuerit	2.c	Præmia qualia habuerit accusator	524.d
Procx filius Numitor & Alladius	ibid.	Propes funis	566.f
Procare est pascere	510.b	Proprietores qui dicti fuerint prioribus & posterioribus	temporibus 380.d, e, 576.a
Procitare pro vocitare & producere dixerunt ve-		Proprietores quot licitoribus & fascibus vsi sint	380.e, prouincias minores obtinuerunt
teretes	427.d	Proprietorum comites primi fuerunt Legati	381.c
Proconsul vox an duo distincta vocabula, an verò		Proprietorum profectio & comitatus in prouin-	
vnum compositum, quod regulariter flectatur	376.c	cias quinam fuerint	ibid.
Proconsules Centuriatis Comitibus creabatur	308.c	Proprietorum vox tribus modis sumitur	ibidem
Proconsules ne irent in prouinciam, Tribuni ple-		Propugnatoris Iouis ædes vbi	59.e
bis edicto prohibere poterant, aut Dirarum ob-		Proquæstores quinam fuerint	583.a, minoris di-
nunciacione 378.c, ordinariè ex Senatus decre-		gnitatis quam Quæstores, quare ibidem, præ-	
to prouincias obtinebant 329. c, primo fuerunt		sentibus Quæstoribus nunquam Proquæ-	
illi quibus post Consulatum Magistratus pro-		stores fuerunt, sed rarò	ibid.
rogatus fuit	377.a	Prora quæ pars navis	564.e
Proconsules prouinciâ ingressi quid fecerint	378.c	Proreta quis	ibid.
Proconsules quatuor modis dicti fuerunt 376. f, 377. a		Prorsa qualis Deus	98.d
Proconsules qui 576.a, quomodo ex prouincia		Prorsa limites qui fuerint	456.a
decesserint 379. b, quomodo in prouinciam pro-		Proscenium quinam Theatri locus fuerit	230.e
fecti	378.b	Proscriptio fiebat in celeberrimis locis ipsius Vr-	
Proconsules si malè prouincias administrassent,		bis 502. d, e, quæ formula facta	ibidem
quibus legibus ac quæstionibus fuerint obno-		Proscriptorum agri quinam intelligendi in lege	
xij	379.d	Cornelia	454.a
Proconsulum administratio in prouinciis quæ-		Proserpina filia Cereris 74. a, nihil aliud nisi terræ	
nam fuerit constituta monarchia	379. f, 380. a	fecunditas	ibidem
Proconsulum auaritia & improbitas in prouin-		Proserpina nata patre Æthere	52. f
ciis quænam aliquando fuerit 379. a, eorum et-		Proserpine raptus cur excogitatus fuerit	74. a
iam innocentia	ibid.	Proserpinam Tellurem dictam, quod ex ea fru-	
Proconsulum comites primi fuerunt legati	381.c	ges proserpant	50. d
Proconsulum curatio in prouincia in qua re po-		Profumia nauigium speculatorium	569. a
sita	378. f	Protasis in Comœdia quæ pars	257. e
Proconsulum profectio & comitatus in prouin-		Protoni funes	567. a
cias quinam fuerit 379. per totum		Prouerbium: Ad agnos & gentiles esse dedu-	
Proconsulibus sæpe extra ordinè populi iussu pro-		endum	415. d
uinciæ mandatæ, non Senatusconsulto	329. c	Prouerbium: Nescis quid vesper serus vehat	
Proculi narratio de Romulo	90. c, d, e	261. d	
Prodere propriè de interrege dicitur	359. e	Prouerbium: Omnia secunda, saltat senex	245. f
Prodigæ hostiæ quales	146. d	Prouerbium, Res ad triarios redit vnde	558. a
Propheta quid Publius nocet	44. b	Prouincialis iurisdictio vbi instituta	378. d
Professio candidatorum in qua re posita	349. c	prouin-	

provincialis muneris partes duæ	ibid.c	puđicitiaē patricię ædem nemo ingredi poterat	
provinciales Magistratus quinam fuerint	329.c,	præter eas quæ semel nupsissent	ibid.c
341.c,376.d, quibus etiam Comitibus creati fuerint	329.c	puđicitiaē plebeiaē ædiculam quare Virginia ex-	
provincialium sumptus in Prætores primus M. Porcius Cato coërcuit	479.a	truxerit	ibidem
provincia qualis regio	572.c	puđicitiaē vitium magnam repudiandæ vxori causam attulit	289.c
provincia nomen tribus modis accipitur	ibid.	puella donec nubent, toga prætexta utebantur	270.d
provinciam administraturi quænam à Senatu acceperint	378.b	puerilia vestimenta quænam sint	265.c
provincia à priuatis administratę quando dicerentur	ibid.	puerpera ignobilis supplicij gratia matrem carceri inclusam aluit	92.c,f
provinciae duæ Consulares à Senatu antequam noui Consules designabantur, futuris Consulibus decernebantur, vt finito annuo Magistratu in eas irent	377.c	puerperis Sylluanus infestus	104.f
provincia in formam integræ regionis deuicta redigebantur	570.a	pugna apud Romanos quo signo fuerit denunciata	557.d
provinciae sub Imperatoribus quomodo ordinatae fuerint	576.b	pugnantis Iouis templum vbi fuerit & à quo extractum, incognitum	60.a
provinciarum causa leges rogatae quænam	451.d	pulla paupertas quare dicatur	271.d
provinciarum Magistratus præses & quæstor	593.	pulla toga atri coloris fuit	ibid.
provinciarum numerus quia creuit, idcirco Prætorum numerus creuit	575.f	pulla fuerunt vestes plebeiaē omnes sub Imperatoribus	ibidera
provinciarum ordinaria administratio quæ	377.c	pullarij pœna, si dissimulasset, quæ Dij diuulgata voluissent	120.b,c
provinciarum Præsidis comitatus & officium	576. a	pullarij vnde nominati	119.c, qui ibid. eorum officium
provinciarum rectores ordinarij duo Prætores & Consules	ibid.	pullati qui & vnde	271.c
provinciarum Rectores, Quæstores & alios Magistratus militares adiunctos habebant	ibidem	pullati candidatis opponuntur, & è contrâ	ibid.
provinciarum Respublica qualis fuerit	ibid.	pullatos Seneca coloratos nominat	ibidem
375.f		pullorum Auguria	119.c,d
provincias aut Præsides provinciarum quando Senatus ornare diceretur	377.c	pulpitum a gen. ium & loquentium locus erat in Proscenio	230.e
provincijs ab initio præfecti fuerunt Prætores	380.c	pulpitum cuius latitudinis ibid. hoc altius Proscenio & Orchestra	ibid. in eo quid actum fuerit
provincijs constitutis Imperator relicto præfecto Romam rediit	573.e		ibidem
prouocatio aduersus Magistratum ad populum	440.d, sublata, ibid. restituta demum	ibid.	
prudencia Dea Minerua	66.e	puluini	566.b
prymnesia	567.a	pupillarum circumscriptio	516.a
pterne	565.d	pupinia tribus vnde dicta	323.c
publicæ res quæ sint	489.b	puppis quæ pars nauis	564.c
publicani cur Decumani dicti	573.b	pura hasta quæ	579.b
publica lex de usu	482.a	pura toga quæ	271.a, quare sic dicta
publicij Menandri in gratiam lex lata	443.a	ibidem	b
publici serui qui, eorum ministerium quodnam	387.c	purpura Megalensis	243.c
publicia Lætoria lex de Comitibus Tribunorum plebis & aliorum Magistratum	450.a	purpuræ robur, ingenuitatis ruborem regere debebat	270.b
publicia lex de Censoribus ex plebe creandis	447.e, de Centuriatis legibus	450.d	puteal Libonis ara in Comitio
P. Rutilius Consul quando cum L. Iulio Cæsare perierit	199.b	ibidem	
puđicitia alia patricia, alia plebeia	93.d	puteolani in clientela Cassiorum fuerunt	573.a
puđicitia vt Dea apud Romanos culta	ibidem	pyra, Rogus, Bustum quid differant	410.b
		pyrite scloppetis addito ignis clicitur	599.f
		Pythagoras in Ægypto fuit regnante Semnefer- teo	229.b
		Pythagoras Samius pictor	34.d
		Q Vadrans antea Triuncis vocatus cur sit	465.c
		Quadrantis nota rates	ibid.
		Quadrifrons quare dictus Ianus	46.e
		Quodrigarum certamen in ludis Circensibus institutum	232.a
		Quadrigarum inuentrix Minerua	66.f

Quadrigatum argentum	465.c	Quæstorium tabernaculum Quæstorum	555.e
Quadrupes qualia præbuerint auspicia	118.a,b	Quæstura primus Magistratus vrbanus qui non ante annum 27.perebatur	365.c
Quæstor dimittere Iudices & inuitos retinere potuit	525.f, custodiebat vrnas in tribunali paratas ad sortes ducendas, vel sententias	Quæstura primus vrbanus Magistratus	345.a
Quæstoris est vnumquemque in officio continere	ibid.	Quæsturæ annus fuit vicissimus primus	ibid.
Quæstores dicti qui iudicium publicum exercuerunt	517.e	Quæsturæ annus est xxvij. ætatis	446.c
Quæstores gladio posito in sella Curuli sedentes iudicium exercebant	518.e	Quæsturæ candidati tam patricij quàm plebeij esse poterant	33.e
Quæstores qui dicti	374.e	Quæsturam qui gesserant, Quæstorij	351.b
Quæstorum iudicium Quæstio dicta	517.e	Quatuorviri viarum curandarum quinam, eorum officium	370.e
Quæstiones fuerunt testimonia seruorum vi tormentorum expressa	523.b, perpetuæ quænam dicantur	Quernam coronam quinam acceperint	584.f
quare propriæ accusatoris fuerint	523.b	Querquetulanus mons qui & vnde	5.d
Quæstionum principes erant iudices Quæstionum	519.b, quando creati	Quietis templum Romę	94.f
ibid. eorum officium quodnam	ibid.	Quietem Deam ad mortuos pertinuisse	ibidem
Quæstoris officium in prouincia	593.	Quinctana porta	555.d
Quæstori cum Præside suo quanta necessitudo in tercesserit	382.e	Quindecimviri à quo instituti	138.d
Quæstores candidati qui fuerint, & quando cœperint	165.f, concionem conuocare poterant	Quindecimviri qualia officia habuerint	ibidem
ibid. etiam sub regibus fuerunt	301.a, ex Patriciis Comitibus Curiatibus petebantur	Quindecimviri sacris faciendis Tributis Comitibus creati	329.d
365.d, pōst Comitibus Tributis ex plebe creabantur	ibid.	Quindecimviri tantum Cumeæ Sibyllę libros inspicere poterant	139.b
nullum imperium habebant, nec lictores, nec viatores, & apud Prætorem poterant à priuato in ius vocari	ibid.f	Quindecimvirosum sacerdotium permanfit vsque ad tempora Theodosij	138.d
Quæstores parricidij qui	374.e	Quinquatria quando incipiebant	179.d
Quæstores prædam ex hostibus captam vendebant	365.e	Quinquatus	ibid.e
Quæstores prouinciales quinam fuerint	382.b	Quinquennalis magistratus	359.d
Quæstores prouinciarum quare aliquando Proconsules, nonnunquam Proprætores dicti fuerint	ibid.d, quomodo delecti fuerint	Quinquennale certamen	254.b
ibidem c, quando in prouinciam profecti	ibidem d, sæpe duos Præsides prouinciarum habuerunt	Quinquennales ludij à quo sint instituti	ibid.
383.a, Tributis Comitibus creabantur	328.d, vnde dicti	Quinquaginta annis & vlt Tiberim	370.f
365.b		Quinquaginta annis deducendæ qui	384.c
Quæstorum Candidatorum officium	366.a	Quinquaginta annis mensarij quinam fuerint dicti, & quare instituti	375.c
Quæstorum causa leges constitutæ	448.f	Quinquaginta annis mensarij Tributis Comitibus creabantur	329.a
Quæstorum creandorum gratia Consules habuerunt Comitibus Tributis	330.d	Quinquaginta annis turribus murisque reficiendis	376.b
Quæstorum fuit asseruare Senatusconsulta	365.f	Quinquaginta annis mensis Iulius dicatur	202.f
Quæstorum ministri quinam	382.c, origo prima	Quinquaginta annis Calendis migrationes ex ædibus fiebant	203.c
365.b, prouincialium munus quodnam	382.d	Quinquaginta annis ambitus damnatus	477.a
Quæstorum quàm fuerint varia officia	365.d,e,f	Quinquaginta annis pro quis antiquè	426.d
Quæstorum tria genera	ibid.b	Quirinalia quando, & cui celebrata	170.a, ferie stultorum
Quæstorum vrbanozum & prouincialium quænam differentia	382.f	Quirinalis collis à Curietibus dictus primò Agona nominatur	ibid.
Quæstoribus prouinciarum quare scribæ & lictores traditi	ibidem e	Quirinalis collis particulares colles	ibid.
Quæstores duos quare Sicilia prouincia habuerit	ibid.b	Quirinalis flamen Quirino institutus fuit	128.a
Quæstoria Comitia quæ	310.c	Quirinalis mons, Agonalis quoque dictus	137.f
		Quirinalis mons sylvam fageam habuit	7.e, ad dita custodia à quo firmatus
		Quirina tribus vnde	327.d,e
		Quirinus cur Mars	68.b
		Quirinus cur Romulus	90.b
		Quirinus Quare Ianus	47.e
		Quiris antiquis hasta dicitur	284.e
		Quiris dea dicitur Iuno	ibidem
			Quirin

Quirin veteres lanceam vocabant	90.e	Remus à Celere Romuli comite interfectus	343.b
Quirites cur Romani	ibid.b	Remus ac Romulus Rheæ Sylviæ filij expositi i-	
Quiritium ius in quibus positum	570.d	bid. educati à quo	ibid.
Quoi pro cui antiquè	410. a	Remus à prædonibus captus, Numitoris nepos	
	R	agnoscitur ibid. d, à Romulo in Auentino	
R Adere genas quid	407.c	monte superatus 6.e, in Remonia sepultus 3. e,	
Ræuardus à Lipsio Belgici Papinianus no-		interficitur	2.d
minatur	283.b	Remi & Romuli nutrix	90.a
Ralla vestis qualis 267. b, vnde dicta	ibid.	Remi quid, & vnde	565.c
Ramnenses quæ loca vrbis incoluerint, & vnde sic		Remitruces	ibidem
dicti	7.f	Reus Veneri adiudicantur	101.c
Ramnensis tribus quænam	321.a	Repetere pœnas qualis translatio	521.d
Rapina quid	492.a	Repetundæ pecuniæ quænam dicantur	478.f
Rapinæ actio quæ	508.b	Repetundæ restes & tabulas poposcerunt	523.b
Rapinæ pœna	492.a	Repetundarum causæ inficiatione defendeban-	
Rapiundæ virginis vis simulata quare fuerit in-		tur	525. b
stituta	283.c	Repetundarum causa quando adhuc priuata fue-	
Rapta curia	300. c	rit	479.c
Raptus quia feliciter Romulo successit, idè in-		Repetundarum in causa illi qui pecunias repe-	
stitutum ab eo rege, vt non vero, sed simulato		tebant, potestatem habebant postulandi pa-	
quodam raptu omnis legitimi connubij ritus		tronos	520. c
perageretur	283. c	Repetundarum in crimine accusator diem lon-	
Raptus simulatus nulli alij contrahendi connu-		giorem ad inquirendum poposcit	521.e
bij modo, quam ei qui vsu fiebat, conuenie-		Repetundarum in crimine quænam formula ser-	
bat	ibid.	uata	ibid.c
Ratariæ naues de ratibus compositæ	569.c	Repetundarum lex maximè socialis fuit	379.c
Recipere nomen est in tabulas inter reos referre		Repetundarum quæstioni quando Proconsules	
521.e		obnoxij fuerint	ibid. d
Recuperatores dicti fuerunt, qui de rebus priua-		Repetundarum quæstio prima est, quæ certum	
tis recipiendis reddendisque cognoscebant		prætorem habuerit	429.a
510.a		Repetundarum quæstio primò constituta in fo-	
Recuperatoriij Iudicij forma	312 f	ciorum & prouinciarum gratiam	ibid.
Redemptuare quid sit	134.a	Repotia quænam dies	288.a
Redhibitionum lites Ædiles Curules dirimebant		Repudium & Diortium quomodo differant	
368.f			289.a
Regalia sacrificia quæ	122. c	Repudij causa maxima fuit pudicitia vitium ibi-	
Regere est suis finibus terminatum habere	431.f	dem c	
Regina sacrorum sacra quoque facere poterat	140.a	Repudij formula	ibid. a
Regionis pars est vicus	8.d	Res ad triarios redit	558. a
Regiones antequàm prouinciæ fiebant sub Regi-		Res per vniuersitatem quot modis acquisita fue-	
bis erant & ab iis regebantur	ibid.	runt	489.c
Regiones maiores vrbis partes quare dictæ fue-		Retur variæ diuisiones ex Institutionum libris	
runt	ibid.	ibid.b	
Regiones vrbis Romæ tres fuerunt	ibid. quare	Residua pecuniæ quæ sint	476. e
regiones dictæ	ibid.	Resignatum æs militi	576.e
Regnum & Monarchia quomodo differant	340. c	Responsa prudentum quæ, cuius auctoritatis	
Regnum ex Monarchia oriri	ibidem	392.c	
Regnum nemo nisi auspiciatò assumere poterat		Respublica omnis in Senatus potestate fuit	
342.c		346.b	
Regna vini	264.e	Respublica Romana omnes formas politiarum	
Reiectio iudicium	522. c	experta	591.
Relegati quinam fuerint	517.c	Respublica Romana primùm à Regibus guber-	
Religiosæ res quæ	489.b	nata fuit	342. a
Religio veterum in quibus capitibus posita	590.	Respublica Romana quando in monarchiam	
Religionis gratia leges latae	438.e	conuersa	356.a
Remnia lex de calumniatoribus	468.e	Respublica Romana quando Tyrannidem exper-	
Remulus funis	567.c.	ta sit	340.f
Remunculi nauicula piscatoria	568.f		

Respublica Romana quomodo in omnes formas politiarum confirmata sit	341. b	Regi cur securae & virgas simul prætulert licetores	342. c
Reipublicæ alicuius descriptio quomodo fit instituenta	1. a	Regi sacrorum feriis opus videre non licebat	139. f
Reipublicæ causa qui abfuerunt in ius postulari non poterant	520. d	Regum sacrorum nec Magistratum gerere, nec orationem ad populum habere licuit	ibid.
Reipublicæ liberæ tempore Democratia Romæ viguit	341. b	ad Regem sacrorum virgines Vestales certa die ibant & dicebant, Vigiliæne rex?	140. a
Reipublicæ Romanæ forma tempore Polybij fuit mixta & composita non simplex	ibid.	Reges Curiatis Comitii creati	300. f
Restitutio in integrum qualis actio	514. d	Reges Etruscorum quo cultu incedant	247. d
Retinaculum	567. a	Reges omnes excepto Tarquinio Comitii legitimis fuerunt creati 300. f, per quot annos imirium habuerint 342. f, primùm ludos exhibuerunt 227. e, quibus insignibus vsi sint 342. d, ex centes iudicia, in sella curuli conspicua sedebant ibidem. Roma ciecti	301. b
Reticulum quid 278. a, vnde	ibid.	Reges sacerdotes apud Græcos & Romanos	121. b
Reus dum accusator agebat, sub Rostris a dolentium conuiciis expositus fuit	531. a	Reges sacrorum Centuriatis Comitii creabantur	308. c
Reus & accusator citari poterant	522. c	Regum augustum consilium fuit Senatus	343. d
Reus in domum iudicis ingressus in legem ambitus committit	468. d	Regum in locum Consules creati	302. a
Reus quomodo euocatus	532. b. c	Regum vestitus & Comitatus apud Romanos	592.
Reus quomodo quis factus fuerit 520. a quomodo vestem mutarit 521. f, quot patronos conquisiuerit ibid. Tributis Comitii quomodo fuerit accusatus	336. d	Regibus Roma exactis ordines tres instituti populi Romani	34. d
Rei citatio quomodo instituta	530. d	Rezonare	284. a
Rei cur in sordibus esse dicantur vel sordidati 272. b, dum Iudices sententiam dicebant, se ad pedes eorum proieciabant	526. d	Rhamnusia Nemesis dicta	69. d
Rei facti viri illustres togam sordidatam sumebant deposita niuea	272. b	Rhea Saturni coniunx	50. c
Rei præter patronos quot laudatores habuerint	525. c	Rhea Syluia à Marte grauida facta 2. c, carceri inclusa	ibid.
Reo ad dicendum horæ tres datæ	474. e	Rhea Syluia Romuli mater	68. a
Reum facere qui dictus	521. d	Rheam Syluiam Vestæ sacerdotem quare consecrarit Amulius	2. c
Reum quomodo Magistratus aliquem fecerit	530. d	Rhetores coronati in ipso agone	248. b
Reorum auxilia quæ fuerint	532. a, b	Ricæ quid	278. b
Reorum custodia duplex	516. e	Ricinia quid	407. b
Reorum etiam cognati sordidam togam sumebant	272. b	Ricinium quale vestimentum	267. b
Reorum habitus quænam fuerit in iudicio	536. d	vnde etiam dictum	ibid.
Rex apud Romanos habebat circa se trecentos iuuenes robustissimos 342. d inter ordinarios Magistratus principem locum tenet ibidem a, quomodo is Romæ fuerit creatus	ibid. b	Riculæ quid	278. b
Rex præter Celeres circum se habebat duodecim lictores	ibid. d	Ridiculus vel ridiculus qualis Deus	109. e
Rex sacrorum quando, quare, & à quibus institutus	139. e, f	Robigalia à quo, instituta, cui, & quândo 188. f, 189. a	
Rex sacrorum vsque ad Theodosij senioris tempora mansit	140. a	Robigalia feræ Robigo institutæ	101. e, 103. c
Regio à rego quare dicatur	8. d	Robigus qui Deus	103. c
Regis eiciendi autor fuit Iunius Brutus	343. a	Robur quænam locus in carcere	533. c
Regis officia apud Romanos quænam fuerint	342. c	Rogare Candidatorum quid	349. f
Regis sacrorum officium	139. f	Rogatio dicebatur, quod de ea rogandus populus	530. b
Regis sacrorum vxor, Regina sacrorum appellata	140. a	Rogatio legis quomodo instituta	392. e
		Rogatio per trinas nundinas promulgata manebat	530. b
		Rogatio, qua de pace ad populū ferebatur, & qua per populū Triumphus decernebatur, aut ciuitas aliquibus dabatur, Tribuis Comitii ferebatur	329. d, c
		Rogationis nomen omnibus actionibus cum populo commune vnde ortum	317. f
		Roga-	

Index.

Rogationes generali voce appellantur leges & plebiscita	392.c	Romani mari se non commiserunt ante primum bellum Punicum	564.a
Rogationes omnes Tributis Comitibus ferebantur	329.e	Romani posteri ab auita parsimonia discesserunt	456.f
Rogatores quinam fuerint	319.b	Romani primò clypeis, post scutis vsi sunt	557.e
Rogus apud veteres liquotibus perfusus	409.a	Romani principes omnes, qui sub Imperatoris nomine rei Romanæ præfuerunt, Pontificatum maximum susceperunt	137.c
Rogus à rogando quare dictus	407.d	Romani pugna tunica purpurea vel cocceina supra prætorium expansa denunciabant	557.d
Rogus, Pyra, Bustum quid differant	410.b	contenti fuerint aquis, quas aut ex Tiberi, aut ex puteis hauriebant	27.d
Roma à quo condita	1.d	quando in hostico etiam in hyeme bella continuerint	555.a
Roma in quot regiones diuisa fuerit à Regibus	8.a	quinà dicantur	281.b
8.a, quomodo à septem Regibus fuerit amplificata 3.b, c, & postmodum libertate constituta ab aliis ibid. quando, ubi, & à quibus condita	2.c, f	quomodo in milites animaduertent	576.c
2.c, f, quadrata ibid. quoties amplior facta pomerium etiam prolatum	4.b	dicentur	265.e
Romæ aliquando per Capitolinos agonas suppularunt	248.b	Romanorum ciuium diuisiones	33.a
Romæ partes à Tullio constitutæ Palatina, Suburana, Collina, Esquilina	8.a	Romanorum clementia in hostes deuictos	569.f
Romæ urbis Deum tutelarem quare ignotum esse voluerint Romani	563.c	concordia, Romuli auctoritate tanta, ut per 600 annos nunquam ventum sit ad sanguinem	34.c
quare ignotum esse voluerint	ibid.	Polybius omnib. Rebus publicis anteponit	339.a
Romæ urbis natalis dies is quo Cæsar interfectus	178.b	rex sextus Seruius Tullius	321.c
Romam Augustus in quatuordecim regiones descripsit	1.b	Romanos non debere Veios migrare qua voce admoniti	119.a
Romam ciuitatem Reges quomodo capaciorem effecerint	3.a	Romanis cum Albanis bellum gerentibus visa est monstrum species	249.f
Romam migrantes ex coloniis, municipiis, vel prouinciis, patriis sacris relictis eius curiæ in quam referebantur, sacra recipere cogebantur	302.c	Romanis ludis plures dies sunt attributi	ibid.a
Romam Romulus in tres partes distribuit	7.f	Romanis ludis Sabinæ sunt raptæ	248.d
Romam septicollem quare nominarint	4.b	Rumilia, id est, ex Romilia	323.d
Romana Respubl. omnes politiarum formas est experta	340.f	Romilia tribus quæ & vnde nomē habeat	ibid.c
Romanus ciuis optima lege quinam	33.a	Romulus ac Remus Rheæ Syluiæ filij	2.c
Romanam ducere poterat	281.c	expositi	ibid.
Romani à principio confictus quid fecerint	559.c	Romulus Augur fuit	113.b
Romani bella gessuri de parte prædæ aliquid numinibus pollicebantur	59.c	Romulus ciuitati Romæ ac ciuibus nomen dedit	2.d
Romani ciues alij patricij, alij plebeij	33.c	Romulus cum nullus adhuc esset Senatus à populo communi consensu Rex declaratus	542.b
Romani diem à media nocte inceperunt	157.d	cur Quirius 90.e, Ioui statori templum consecrat	54.f
Romani in Asia vt vim Mithridatis effugere possint, pallia sumunt	267.e	in Palatii radice	ibid.
Romani in Deorum cultu supersticiosissimi	110.a	Romulus Rheæ Syluiæ filius	2.a
ingentem Deorum multitudinem coluerunt	42.d	Tiro Tatius cum parum fideret, excubias in monte Esquilino habuit	6.a
Romani ludi à Tarquinio Prisco instituti	243.d	Romuli apothecosis	90.c
in honorem Iouis Iunonis, Mineruæ	ibid.	Romuli & Remi nutrix Acca Larentia	ibid.a
Romani ludi primùm à Regibus, deinde à Consulibus edebantur	248.f	Romuli lex de Iudiciis, de Toga	269.a
Romani ludi primùm Circenses, deinde Scenici fuerunt	243.d	Romuli mater Rheæ Syluiæ	68.a
Romani ludi quinam	248.d	Romuli parentes existimantur Romani esse Martem	67.f
cur sint Magni appellati ibid. Scenici quoque fuerunt	249.a	Romuli conspiciam referri ad Æneam Troianum	2.
		Romuli regis leges quæ	402.d
		Romulo imperium addixerant duodecim vultures	4.d
		Romulum Syluium alij Alladium	2.c
		Rorarij quales milites	549.a
		Roscia lex Equitem à populo in spectandis ludis discreuit	231.a

Rofinus in descriptione Antiquitatū Romanarum quos scriptores recentiores fecurus fit i. d.		collegio ad populum, modò à populo ad collegium fuerit translatum	114. a
Rofinus Iusto Lipsio quondam operam dedit 216. d		Sacerdotum creandorum ius à populo ad collegia translatum lege Cornelia 439. d, abrogata rursus	ibidem
Roftra alia noua fuerunt, alia vetera 303. b, locus auguratus 394. e, templum dicta fuere ibidem. noua ad Palatij radices 303. b, pars nauis qualis 564. e		Sacerdotum leges ibid. c, ministri	142. a
Roftra vbi fuerint, vnde dicta 303. b		Sacerdotum omnium reditus Romæ fisco applicati	136. f
Roftra vetera apud Curiam in Comitio ibid.		Sacerdotum publicorum institutum quale species plurimæ	112. f, 591.
in Roftris leges ferebantur, agebantur caufæ, & conciones habebantur ibid. Ciceronis caput ibid.		Sacerdotum subrogandorum ius à collegiis ad populum translatum post legem Domitiam 329. d, quare 114. a, & collegio redditum ibid.	
Roftrata nauis 564. e		Sacerdotibus quomodo vacatio à militia concessa	440. b
Rubria lex de agris diuidendis in Africa 453. c		Sacerdotes suos fingulæ Curie habebant	123. e
Rudentes vnde dicantur funes nautici 566. e		Sacerdotium absentes potuisse petere	439. d
Rudis baculus gladiatorius 257. c		Sacerdotium qui petere volebant, iis nominatio erat necessaria	337. c
Rufuli vnde dicti 458. c		Sacerdotia petendi ætas definita non fuit	331. f
Rumam Mammam veteres dixerunt 96. e		Sacerdotij cuiuscunque candidatos inauguratos esse oportebat	337. c
Rumina Dea quæ mammam paruulo immulgeat ibid. d		Sacerdotij summi dignitas apud Romanos quando cesserit	136. d, e
Rufina Dea à rure nomen habuit 103. f		Sacer homo qui dicatur	417. a
Rufor cur Orcus nominatus 81. f		Sacra alia priuata, alia publica, quid fingula	406. b
Rustica tribus quid 322. c		Sacra gentilicia quæ	ibid. c
Rusticæ tribus quare vrbanis præpositæ ibid.		Sacrorum custodes qui	136. d
Rusticæ tribus quot sint 323. c		Sacræ res quænam sint	489. b
Rutilia lex de Tribunis militum 458. c		Sacramentum militare quale fuerit	539. f, religio-
Rutilius Scaurum ambitus accusauit 477. b		se à militibus obseruatum	ibid.
S		Sacramentum quænam pecunia fuerit	505. e
Sabatina tribus vnde 326. b		Sacramentum quale genus militiæ	539. a
Sabatium & Sagam Berofus Saturnum appellat 49. c		Sacramenti nomine quodnam æs dicatur	369. f
Sabinæ ludis Romanis raptæ 248. d		Sacramento qui non parebant, indicta caufa à ducibus interficiebantur	540. a
Sabini raptum filiarum viciscuntur 54. d		Sacrata lex militaris qualis	458. d
Sabini Tarpeiam arcem ceperunt ibid. Romanos in fugam coniecerunt ibid.		Sacratae leges quæ dicantur	449. b
Sabinis mons Tarpeius habitandus traditur 2. f		Sacrificium quid	146. b
Saccari excoquendi ars 599. f		Sacrificij ritè peragendi quatuor partes apud veteres fuerunt	597.
Sacella quænam dicantur 41. f		Sacrificia Agonia	5. b
Sacerdos Græca Cereris 111. c		Sacrificia atque sacra Rex curabat apud Romanos	342. c
Sacerdotes Bonæ Dæ fuerunt matronæ, quæ orate sunt sacris Faunæ 140. a		Sacrificia sua quomodo Romani peregerint	146. c, f
Sacerdotes duo in eodè collegio ex eadem gente esse poterant 331. f		Sacrificiorum alia Muta, alia Arguta, alia Regalia	112. c
Sacerdotes Græci à suis collegiis cooptabantur 329. c		Sacrificiorum, per quæ expiationem faciebant, tria loca	44. a
Sacerdotes non fiebant, nequàm togam virilem sumerent 332. a, omnium vetustissimi Luperci 110. d, publici quinam apud Romanos 111. f, immunes à militia, & exempti à vrbanis negotiis 113. a, quibus legibus electi, creati & cooptati 438. a, b, c		Sacrificiorum varia genera	591.
Sacerdotes quidam non in Comitiiis, sed à suis collegiis cooptabantur 329. c		Sacrificiorum varia instrumenta	ibid.
Sacerdotes qui suo cruore sacrificabant 69. a		Sacrificiis ne quid in precationis formula præmitteretur, descriptio præire aliquem oportebat	146. f
Sacerdotum Comitia tributa Consules habere oportebat 330. e		Sacrificiis peractis veteres ad epulas redibant, laudes diis canebant, pedibus circum aras complodentes, ad numeros psallebant, choreas agebant	
Sacerdotum cooptandorum ius à quibus modò à			

gebant	147.0	Salutem Romani religiosè coluerunt	ibidem
Sacrilegus quis & vnde	408.d	Salue & vale cur mortuis dicatur	294.a
Sacri ludi quinam sint	242.a	Samia Sibylla	139.a
Sacri ma quid	207.f	Sanates dicti fuerunt, qui supra infràq; Romam habitauerunt	413.d
Sæculares ludi à quibus instituti	138.e	Sandaliarius vicus	63.f
Sæculares ludi celeberrimi apud Latinos	249.f,	Sandalium genus calceamenti	ibid.
quare sic dicti ibid. quando instituti	250.f,	Sanctæ res, quæ vt inuiolatæ essent pœna irrogata cautum	489.b
Sæculares ludos paulatim intermissos D. Augustus instaurauit	251.b	Sanguis cur ignominia causa militibus missus	577.b,c
Sæculares ludos primo post exactos reges instituit P. Valerius Poplicola	250.f	Sanguis humanus ante rogos defunctorum effundebatur	293.f
Sæcularium ludorum titus quis	251.d,e	Sapientia in capite hominis	67.a
Sæculum in centum annos extendi existimabant Romani	249.f	Sardes-Lydorum prima vrbs	247.d
Sagum belli insigne	269.c	Sardi reges Etruscorum	ibid.
Sagum vestimentum militare, quod armis superinduebatur	265.f	Saturnius mons idem qui & Capitolinus, & Tarpeius mons dicitur 4.f, quare sic nominatus	ibid.
Sagum vox Gallica	ibid.	ibid. in cuius tutela	ibid.
Salacia qualis Dea, & vnde sic dicta	78.b	Satisfare se velle, in iudicio se sistere	503.a
Salutare carmen primum composuit Numa Pompilius	134.b	Satura quid fuerit apud Romanos	395.e
Saltares virgines quænam	ibid.d	Saturnalia ante Romam cõditam in Italia & in Græcia celebrata	214.b
Salij à suis collegiis cooptabantur	329.c	Saturnalia primò à Noha esse celebrata tempore diluuij in Arca ibid.f, quando primò Romæ instituta	49.e
Salij Collini qui, à quo & quando instituti	137.d,e	Saturnalia Saturni dies festus	214.b
Salij cur Palatini dicti 133.e, erant saltatores & laudatores Deorum belli præsidum	ibid.	Saturnalibus crebra conuiuia agitabant, & mittebant sibi inuicem munera	ibid.c
Salij quales pileos gestent ibid.f, quomodo salterent ibid. 133.a		Saturnia terra quare sic dicta sit Italia	4.f
Salij Quirinales etiam Agoneses dicti	137.e	Saturnus Aboriginum rex iustus	49.d
Salij vnde dicti	133.d, 175.e, 591.	Saturnus cultura agrorum præfidet	214.b
Saliorum carmina quomodo nominata fuerint	134.b	Saturnum nomen Thuscum, & Syriaca lingua latentem significat	49.b
Saliorum diebus festis cur abstinendum à nuptiis	282.c	Saturnus quare ex se natos fingatur comedere cursum temporum continet ibid. Cæli & Heccates filius ibidem. quare Latius ibid. quare pecunia custus constitutus 50.a quemnam locum tenuerit	4.e
Saliorum festum	175.e	Saturnus quæ Romani coluere, vnus fuit ex filiis aut posteritate Nohæ	49.c
Saliorum festum in Panathena Græcorum	133.e	Saturnus victimis humanis placatus à Pelagis	214.c
quale	ibid.	Saturni cõiunx Rheia fuit	50.b
Saliorum genera duo 137.e, cõtus dicebatur collegium 134.a, magister illorum Præful	ibid.	Saturni dicuntur familiarium Nobilium & Regum serenissimi	49.c
Salios duodecim Numa Pompilius ex Patriciis instituit, qui Marti in Palatio sacra facerent	135.e	Saturni & Opis templum Tul. Hostilius primus Romæ vouit	ibid.e
Sallustiani horti qui	495.b	Saturni etymologia ibid.b, imago quomodo picta fuerit ibidem d. eiusdem aræ, aræ, luci ibidem. insigne cur falx	214.b
Sallustij forum in monte Quirinali	ibid.	Saturno regnante nullum furtum cõmissum 49.f	
Saltabant & canebant apud veteres ante triclinia	263.d	Saturnum Noham fuisse quidam contendunt	ibid.d
Saltatio quid	239.d	Saturnum quare Aborigenes in numerum Deorum retulerint	ibid.e
Saltatio armata, Pyrrhica dicta	265.a	Satyræ lanx	234.a
Saltatio vetustissima sine cantu fuit	239.e	Satyræ qualis species ludorum scenicorum	233.e
Saltationis differentia quæ	ibid.		
Saltationis tres fuisse partes	ibid.d		
Saltationis ratio veteribus non vulgaris	ibid.c		
Saltationi quando cantus & instrumenta fuerint adiuncta	ibid.e		
Saltatorum habitus qualis	255.f		
Salutaris collis	5.b		
Salutaris porta vnde nomen habeat	95.a		
Saluti à quo templum extructum	ibid.		

Satyra nomen vnde	234.a	Scriba Pontificum 142.d, quoque liberti fuerunt	38.a
Satyrica scena quomodo adornata fuerit	239.c	Scribarum arrogantia à M. Catone minore fra-	385.b
Satyri in Atellanis fabellis demigrarunt	239.b	ta	385.b
Satyri in Comœdias primùm inducti à Livi- o Andronico	234.a	Scribarum ordo ex ingenuis potiùs quàm ex li- bertinis constitutus	386.b
Satyri quare Tragœdiis sint admisti	233.f	Scribarum ordinem non admodùm grauem fuit se Romæ	385.c
Satyrorum habitus	256.a	Scribarum vsus Prætori qui fuerit	354.b
Satyros an Latini in Tragœdias receperint	234.a	Scribis aditus ad maiores honores non fuit in- terclusus	385.f
Satyros nudos induxit Horatius in Tragœdia	233.f	Scribas apud Romanos leges in manu sua ha- buisse	ibid.b
Satyros primùm reiecit Sophocles	234.a	Scribis quare Questores vsi	382.c
Saucia Curia	300.c, d	Scriptura vectigal quod ex pactione pascuorum publicorum colligitur	573.a
Scaphæ nauiculæ sunt, quæ maiores naues se- quuntur	569.a	Scutum	550.d
Scaphæ instrumenta quibus ignem amissum ve- stibus negligentia incendunt	132.d	Scuti latitudo & longitudo	ibid.
Scasmus quæ pars nauis	565.b	Scutorum materies & forma	ibid.c
Scantina lex de pueris impudicis	472.c	Scutulata toga	272.e
Scaptia tribus vnde	326.f	Secespita quid 145.f, à secando dicta	ibid.
Scaurus Rutilium ambitus accusauit	477.b	Secespitantur Flamines & Flaminicæ virgines atq; Pontifices ad sacrificia	ibidem
Scauri Theatrum sumptuosissimum	230.a	Secessio plebis in montem sacrum	366.c
Scena quid propriè sit ibid. d, 239. b, vnde dicta sit	230.e	Secessio plebis Romanæ in Auentinum facta	6.e
Scena quænam pars theatri	ibid. d	Secessio plebis Romanæ in Ianiculum	7.c
Scena versatilis cum machinis quibusdam subi- tò vertebatur	ibid.	Sectatores qui	349.c
Scenæ mutationes rerum & personarum sunt in actibus	238.a	Sectores qui fuerint	527.a
Scenæ non plures personas habere debent quàm tres	ibid. b	Secundani milites qui, & vnde nomen habeant	549.f
Scenam ductilem quid nominarint Romani	230.d	Secures & virgas simul cur lictores prætulerint regibus	342.e
Scenarum genera tria fuerunt 239. c, quo modo singulæ scenæ adornatæ	ibid.	Sedebant mulieres, discumbebant viri	260.b
Scenas definitas ipsi Actus non habent	238.b	Sedere aliquando feriari est	178.c
Scenici ludi in Theatro peragebantur	229.e	Sedilium ordines in Theatro quinam	230.f
Scenici ludi qui in scena, hoc est, vmbra ageban- tur 227. d, vnde dicti	233.a	Se dolo malo, id est, sine dolo malo	403.b
Scenicorum ludorum initia parua ibid. b, species ibid.		Segetta Dea	103.a
Scæptum per quod iurant Romani, & lapidè sili- cem ex templo Iouis Feretrii sumpserunt 54. d		Segetria pelles nauticæ	568.a
Scipio cum pallio & crepidis inambulauit in Gymnasio	269.c	Segetia qualis Dea	102.f
Scipionis sepulcrum in monte Vaticano	7. d	Selecti dij qui, quot, & vnde appellationem for- tiantur	46. b
Scorpionis forma quæ	562. b	Sella Curulis Prætorum qualis sella fuerit	354. a
Scorpiones sic dicti, quod paruis subtilibusque spiculis mortem inferrent	ibid. a	Sellæ curules quibus coronis ornata	409. c
Scriba Cicero vsus est suo liberto	386. b	Sellurias artes exercere ciuibus Romanis non li- cebat	335. c
Scriba naualis minimæ dignitatis	385. d	Sementinæ ferriæ quæ, & quando instituta	167. c
Scribæ apud Græcos in maiore honore habiti, quàm apud Romanos	ibid. e, apud Romanos mercenarij habiti fuere	Semidei qui	42. c
ibid. apud Romanos qui 386. a, cur singulis Magistratibus apparue- runt	ibid.	Semones quales dij	ibid.
Scribæ à Questoribus mercedem apparitionis acceperunt	385. c	Sempronia hœrea	456. c
Scribæ cum plurimi essent in ciuitate, in decurias multas sunt translati	386. d	Sempronia lex ad sacra pertinet	438. a
		Sempronia lex de ætate militum 458. d, de senore 465. f, de iis quibus Magistratus esset abroga- tus 446. e, de iudiciibus 466. f, de iure suffragij sociorum Latinorum	441. d
		Sempronia lex de iure suffragiorum socii Lat- inis dando 444. d, de menstruo frumen- to 456. c, de prouinciis Consulibus desi- gnandis decernendis 451. d, de viis Italia	482. e

Sempronia lex, vt per actuarios limites populo ius eundi esset	455.a	Senatorum causa leges latae	444.f	
Semproniae leges quae contineant	440.f	Senatorum electio quomodo instituta à Romulo	343.	
Semproniae leges de possessione publicorum agrorum	453.c	Senatorum filij nondum in Senatum lecti Equites siue ex Equestri ordine fuerunt	34.f	
Senaculum fuit in aede Concordiae	94.a	Senatorum insigne fuit Tunica latos clauos intertextos habens	274.d, 345.c	
Senaculum vbi Senatus, aut seniores confluxerunt	32.c	Senatorum numerus à Romulo institutus qui	343.d	
Senacula qualia loca fuerint	347.a, quoniam Romam	Senatorum numerus confecto bello Sabino auctus fuit	ibid.f	
Senacula tria vbi Romae fuerint	32.c	Senatorum vestitus	592.	
Senatoria aetas quoniam fuerit	345.a	Senatorum numerus, vt Senatusconsultum fieret, quinam necessarius fuerit	347.f, 348.a	
Senatoria dignitas non omnibus sine discrimine concessa	444.f	Senatus à Caesare Dictatore ad nongentos auctus, & post necem eius omni turba repletus	344.c	
Senatorium censum si quis labefactasset, ordinem amittebat	345.a	Senatus causa fuit legum latarum	444.f	
Senator cum in dicenda sententia duas plurimae res complexus esset, & si non omnes probarentur, postulabatur à quouis sedente, vt diuideret	347.f, qua forma sententiam dixerit	Senatorum exterarum nationum legatis vbinam datus	347.a	
Senator qui à Senatu abfuit quomodo multatus, & quando	348.a	Senatus indictus quid sit	ibid.b	
Senator sententiam rogatus assurgebat, & quamdiu volebat dicendi potestatem habebat	347.e	Senatus in templo Iouis Capitolini nonnunquam habebatur	56.e	
Senatoris legendi arbitrium non solum fuit Censorium, sed etiam praeter eundi	345.b	Senatus legitimus quinam	347.b, Magistratibus qui ad urbem erant, datus in templo Bellonae ibid.a, non nisi in loco per Augures constituto, quod templum appellabatur, haberi poterat, ibid. nonnunquam habitus in templo Iouis statoris 55.a, populo mistus in spectandis ludis per quingentos & quinquaginta octo annos fuit	231.a, 438.e
Senatori cuius quando concessum fuerit dicere, Numera Senatum	348.e	Senatus Princeps quis sit	345.c, nullus alius nisi priore mortuo creabatur	ibidem e
Senatorum loco mouere poterant Censores	352.b	Senatus quale Concilium fuerit	346.b	
Senatorem non legebant, nisi qui Magistratum prius gessissent	345.b	Senatus quando plebi communicatus fuerit	344.d, e	
Senatores cum legebantur ordinis generis, census, aetatis & Magistratus ratio habebatur	344.a	Senatus quando sub dio habitus	347.b	
Senatores diuisi in patricos, conscriptos, allectos & pedarios	592.	Senatus quare Comitibus diebus non fuerit habitus	ibid.	
Senatores etiam si Magistratus gessissent, nisi tamen à Censoribus lecti essent, Senatores esse non poterant	345.b	Senatus quibus temporibus habitus fuerit	ibid.	
Senatores ex patriciis & plebeiis legebantur	ibid.a	Senatus, Regum & aliorum Magistratum augmentum consilium	343.d	
Senatores fuerunt, qui à Regibus primum, deinde à Consulibus, post à Censoribus in Senatum lecti, siue Patricij, siue Equites, siue plebeij	34.f, in spectandis ludis separatas sedes ab Equitum & plebeiorum habuerunt 35.e, legi solebant à Regibus, Consulibus & Censoribus	344.d	Senatus Romanorum visus est Cyneae regum confessus	346.e
Senatores maxime ex Equestri ordine legebantur	ibid.f	Senatus in loco non legitimo, aut die non idoneo, aut non legitimo edicto coactus esset, tum non fiebat Senatusconsultum: sed quid placuisset, reliqui testari volebant	348.d	
Senatores non fuerunt omnes Patricij posterioribus temporibus	34.e	Senatus Sullani numerus certus afferri non potest, supra quadringentos tamen fuisse ex Cicerone constat	344.e	
Senatores pedarij quinam	345.e	Senatus Vatinius vehementer odit	467.e	
Senatores primum Romulus elegit	343.d, quosnam	Senatus legendi ordinaria ratio quoniam fuerit	344.f, 345.a	
344.a, quare aliquoties legationem liberam petierunt	445.d, Romae ducenti, & mox trecenti	Senatus potestas quanta fuerit	346.b	
344.a, mox sexcenti ibid. Romae nongenti, & ex omni turba ibid. b, tunicam clauatam gerebant	274.d	Senatum à Tarquinio Superbo cadibus imminutum suppletum esse, quomodo intelligendum	344.b	
Senatores vnde dicti	343.d			

Senatum consulendi ius quoque habuerunt Tri-	Septemviri Epulonum tributis Comitibus creati	
buni militares, Decemviri legum scribenda-	329.d	
rum, Triumviri Reipubl. constituendæ	Septenarius	179.e
346.f	Septicollis quare Romam nominarint	4.b
Senatum ex Calendis Februarij ad Calendas	Septimatus	179.e
Martias quotidie cogendum lege Gabinia san-	Septimius collis	6.a
citum	Septimontium festum	216.b
445.c	Septulcro locum designabant, vel Augures, vel	
Senatum legere quorum fuerit	Pontifices	293.c
ibid.d	Septulcra in Vrbe quando habita sint, & quinam	
Senatum quinam habere potuerint	in ea habuerint	ibid.
346.e	Septulcrorum ornamenta qualia	ibid.d,c,f
ex Senatu sacerdotes & Magistratus creabantur	Septulcra in Vrbe habere quando non fuerit con-	
349.a	cessum, & quando permissum	406.e
Senatusconsultum quid	Sequestres qui	350.a
392.b	Serapis Deus	107.c
Senatusconsultum & auctoritas quomodo diffe-	Sergia tribus vnde	325.b
rant	Sergius Orata balneas penfiles instituit	28.c
348.d	Sericulata toga	272.e
Senatusconsultum fieri non poterat, si adque	Serulcus Deus Mercurius	65.f
folis occasum Senator orationem produxisset	Serui contra dominos torqueri non poterant	
ibid.e	523.c	
Senatusconsultum in cuius sententiam factum e-	Seruij Tullij simulacrum igne consumpto tem-	
rat, nominatim muniebatur	plo Fortunæ Seixæ in quo erat, solum sine vlla	
ibid.d	labe permansit	199.c
Senatusconsultum per discessionem quomodo	Serui nascuntur ex ancillis	488.e
factum fuerit	Serui nequam ad columnam Mœniam puniti	
346.b	527.b, nisi in dubiis rebus Reip. ad arma vocati	
Senatusconsultum quomodo perscriptum fuerit	542.b	
347.c	Serui publici qui fuerint, & eorum ministerium	
Senatusconsultum vt fieret, quot Senatores in Se-	quodnam	387.c
natu esse necessum fuerit	Serui tribus modis manumittebantur	38.b
ibid.f	Seruos ius gestandi arma vnde manarit	ibid.
Senatusconsulto scripto eorum omnium nomi-	Seruos fieri aut iure gentium, aut iure ciuili	488.e
qui adfuerant, adscribebantur	Seruilia lex de ciuitate	441.d, de iudicijs 467.a
348.e	de reperundis	479.d
Senatusconsultum quinam facere potuerint	Seruilia lex quibus consulibus lata	454.a
346.e	Seruilix legis capita pluriima recitantur	ibid.b,c,
Senatusconsultorum cura quare Ædilibus plebis	d,e, 479.d,e,f	
commissa	Seruitus ciuitatum apud Romanos in quonam	
368.a	posita	573.c
Senatusconsulta quibus de causis omnium fieri	Seruitus quid & quoruplex	488.e, 489.d
non potuerint	Seruitutis pœna quibusnam proposita fuerit	
348.e,f	528.e	
Senatusconsulta quomodo duobus modis facta	Seruitute affectæ ciuitates quonam fuerint	
sint	572.f	
346.	Seruitutes personarum & rerum quonam sint	
Senatusconsultis Tribuni plebis intercedere po-	489.d	
terant	Seruius Tullius Comitibus Curiatis creatus	300.
348.c	sprius censor ac inspector vitæ ac modestiæ	
Senatusconsulta Quæstores asseruabant	ciuium	83.c, quos montes vrbs pomerio addi-
365.f	derit	3.d, sextus rex Romanorum 8.a, 321.c, se-
Sententiæ latio qualis fuerit	ptem colles vno muro complexus, vibem Ro-	
513.f	manam in quatuor partes à collibus denominatas	
Sententiarum rogandarum ordinem quem Con-	diuisit	321.c, quàm diu durarit hæc diuisio
sul Calendis Ianuarijs tenuit, eundem ordinem	ibid.	
toto anno obseruauit	Sesquialysse quid	278.a
347.e	Sextarius	179.e
Senibus & sacerdotibus quando nulla vacatio	Sextante temperati poterant	263.e
data fuerit		
440.b		
Seniores non nisi dubiis in rebus Reipublicæ ad		
arma vocati sunt		
542.b		
Sentia lex		
445.c		
Sentina quid propriè, & quid methaphoricè		
565.b		
Senum appellatione prisca viros ætate & virtute		
præstantes honorarunt		
343.e		
Se pro fine antiqûe		
410.a, 427.d		
September mensis variè denominatus		
209.b, in		
Vulcani tutela		
ibid. c		
September quare sic dictus		
ibid. b		
Septembrem Senatus in honorem Tiberij Tibe-		
rium nominari voluit		
ibid. b		
Commodus Im-		
perator Herculeum		
ibid. c		
Septemviri Epulones quâdo & à quo instituti		
141.a		
Septemviri Epulones quodnam officium habue-		
rint		
ibid. c		

Sextia lex de creando altero consulum ex plebe 447.b		Sinistræ tibix quæ	ibid.
Sextia Menenia lex	469.a	Sinus togæ	268.c
Sextilis mensis cur Augustus dictus	205.f	Σικαν quale vas	144.f
Sexto Claudio frumentariam procuracionem mandandam esse tulit Clodius	456.d	Siticines qui apud sit os, hoc est, vita functos cane bant	407.b
Sibylla cecinit Antichristum lino periturū	599.d	Siticines quinam sint	291.c
Sibylla Cumana nouem libros attulit ad regem Tarquinium, ac pro eis trecentos Philippeos postulauit	139.a	Situm primam antiqui mulso sedabant	263.a
Sibylla dicta quasi <i>Συββλῆν</i>	138.f	Soccus quale calcamentum	237.d
Sibylla fuit Roma Olymp. L. qua regnauit Tar- quinius Priscus	ibid.c	Socco utebantur in Comœdia	ibid.
Sibyllæ decem fuerunt numero	ibid.f	Socialis lex quare Quæstio repetundarum dica- tur	479.a
Sibyllæ omnes fœminæ vates à veteribus sunt ap- pellatæ	ibid.	Societas quid	491.b
Sibyllarum omnium carmina & feruntur & ha- bentur, præterquàm Cumeæ, cuius libri à Ro- manis occultantur	139.b.c	Sociorum præfecti qui fuerint	548.d
Sibyllarum trium statux Romæ iuxta rostra e- rant	ibid.	Sociales sunt, qui eiusdem collegij sunt	429.a
Sibyllina oracula Romani diligentius custodie- runt, quàm vlla sacra	138.b	Sodales Titij à suo Collegio cooptabantur	329.c
Sibyllini libri non sunt vnus Sibyllæ libri	ibid.f	Sodalitia quid intelligantur esse	4.8.c
Sibyllini libri post reges expulso ad populum deueniunt ibid. b, qui nunc extant, ex multis locis comportati sunt ibid. c, seruabantur in ar- ca lapidea in sacello Iunonis, quod erat in tem- plo Iouis Capitolini	56.c	Sol cursum suum peragit 365. diebus & quadrante 152.a	
Sibyllini libri vsque ad bellum Mariscum inco- lumes permansere 138.c, igne absumpti fuerunt ibid.		Sol occidit pro sol quâdo occidit antiquè	424.b
Sibyllanorum oraculorū libri Tarquinio venales oblati ibid. a, aliquot concremati	ibid.	Sol vnde dictus sit	65.d
Sica ferreus cultellus	472.e	Soli & Marti equo litabatur	147.c
Sicarij à Sica dicti	ibid.	Solea plantam tantum textit	278.d
Sicariorum causa leges latæ	ibid.	Soleæ quid propriè	279.d
Σικαννίς	239.f	Solitaria quales hostiæ	221.a
Sicilia prouincia quare duos habuerit Quæstores 382.c		Solon Rempub. Atheniensium legibus informa- uit	390.a
Sicinio Dentato quàm multa munera militaria data	579.a	Sonere pro Sonare antiquè	426.e
Sicinistæ	291.c, 407.b	Sontes feris obiecti in arena	257.b
Sigillariorum festum	215.c	Sonticus morbus quis	422.d
Sigla quænam notæ fuerint	593.	Sordidatam togam viri illustres rei facti sume- bant	272.b
Sigma literam aliquâdo in C scriptâ fuisse	260.d	Sordidati cur rei dicti	ibid.
Sigma quid	ibid.	Sordida toga à pulla quid differat, & cuius colo- ris	ibid.
Signa militaria apud Romanos in castris fixa e- rant	557.d	Sororia Iuno quare	60.f
Signa militaria quænam apud Romanos	544.d	Sortitio iudicum quomodo instituta	522.c
Signorum alia vocalia, alia semiuocalia, muta a- lia	ibid.	Sosianus Apollo	64.a
Silatum fuit dictum Tentaculum	259.c	Sospira Iuno quare	61.e
Simpludearia funera quæ	295.f	Spartanis Lycurgus leges præscripsit	390.a
Simpultrices fœminæ reb. diuinis deditæ	144.f	Specillum Æsculapius primus inuenit	89.b
Simpulum à sumendo	ibid.	Spectio per se Comitia impediabat	393.c
Simpuium	597.	Spectionem habere idem est, quod seruare de cœ- lo, vel auspicari	304.a
Sinistræ tibix grauem sonum reddebant	240.f	Speculorum vitreorum <i>μυρὶβδωσις</i>	599.f
		Spes quo simulacro efficta fuerit	93.c
		Spei ædes Romæ in foro olitorio fuit	ibid.
		Spei tēplum quando & à quibus incensum	ibid.d
		Spinurnix avis hominibus ignota	124.a
		Spira	567.b
		Spelia opima quænam fuerint	586.c
		Spondere quid	505.d
		Sponsa quibus cæremoniis vxor facta sit 286. 287.	
		Sponsa vnde nomen habeat	280.a
		Sponsæ annulus pignoris loco mittebatur	ibid.e
		Sponsio quæ pura, quæ coniuncta	506.b
		Sponsalia à sponsonibus vel spondendo nomen habent	279.f
		Sponsalia nudo consensu construebantur	280.c

Sponsalia quam ætate fieri possint	281. a	Subiugus Deus in conclauæ nouæ nuptæ cur illa	tus	27. d
Sponsaliorum contractorum in argumentum		Subrumi agni vnde		96. e
Sponsa à sponso arrhæ dabantur	280. e	Subruncini limites		456. a
Sponsionis faciendæ ratio quænam fuerit	505. c, d	Subscriber fuit, qui secundas & tertias partes in		
Sponsionem facere	ibid. e	accusando egit		521. a
Sponsione se inter se prouocare	ibid.	Subsellia frangere quid		248. a
Sponsor Iupiter quare	57. a	Subsellia qualia sedilia fuerint		495. f
Sponsus vnde nomen traxerit	280. a	Subsidia 558. d, qui milites fuerint		ibid.
Spurius Caruilius Ruga diuortium primus fecit		Subsortitio Iudicum quomodo instituta		522. d
289. a		Subucula & indusium quomodo differant		277. a
Stadium extruxit Domitianus	231. d	Subucula interior tunica quæ proximè cutem at-		
Stadium locus erat cursoribus destinatus	ibidem	tingebat		275. a
Statanus Deus	96. f	Subucula interior virorum vestis 267. c, vnde di-		ibid.
Status dies est, qui iudicij causa est constitutus		Sta		
423. c		Suburana tribus prima inter vrbanas 322. f, vnde		
Stati dies qui iudicij causa cum peregrino insti-		fit dicta ibid. quænam loca comprehenderit		523. a
tuuntur	159. f, 511. f	Suceidanæ hostiæ quæ, & vnde dicantur		146. c
Statilius Deus	96. f	Suetonius in quo Macrobio antefereendus		268. c
Statiuæ feriæ quæ	158. e	Suffragatores quænam fuerint		349. f
Status in agone Capitolino suam Thebaidem		Suffragatorum studium sublatum		477. b
recitauit	248. a	Suffragium Romani per multos annos viua voce		
Statuæ Mercuriales	66. c	tulerit 443. f quare hæc ratio mutata fuerit ibi;		
Statuæ plurimæ fuerunt in Comitio	303. a	Suffragiū vox illa quæ dabatur in Comitij		411. c
Statumina quales partes nauis	564. e	aliquando pro auxilio sumitur		ibidem
Stega nauis proscenium	565. a	Suffragij iure alij ciuitatem consequebantur, alij		
Stellatina tribus vnde	325. f	sine suffragiis		312. a
Sterculius Deus	103. e	Suffragiorum æqualitate reus absolutus		319. d
Stipendiariæ ciuitates quæ aliquid populo Roma-		Suffragiorum colligendorum ratio quænam fue-		
no pependerant.	573. c	rit in Comitij Centuriatis		ibidem a
Stipendiarij qui fuerint	ibid. d	Suffragiis educendis custodes adhibebantur ibid. c		
Stipendium quid	ibid.	Suffragia delcribere quid sit		ibidem
Stipendij fraudatio lenis animaduersio in mili-		Suffragia dirimere quid, & suffragiorum direm-		
tem Romanum	576. d	ptio		394. c
Stipulatio quid	490. e	Sugillare pro occludere		290. e
Stitisse se quid	503. e	Sulla denuð sanxit vt sacerdotes à Collegiis crea-		
Stitiibus quid	371. a	rentur 113. f, Dictator crudelis 361. d, ciuium		
Stola quid 275. e, vestis communis viris & mulie-		quatuor millia interfecit ibid. e, Tribunatum		
ribus	ibidem	aboleuit		367. b
Stola vrebatur fæminæ honestæ loco togæ 269. d		Sulla in funere sex millia lectorum habuit		291. e
Stolam <i>στολὴ τῆς εὐλοκίας</i> esse dictam	275. f	Sulla Pompeium monet, vt sibi caueat à Cæsare		268. b
Stolatæ mulieris Romanæ icon	276. a	Sulla feretrum Senatores & sacra virgines effe-		
Stragula vestimenta dicebantur, quæ insterne-		rebant		291. f, 292. a
bantur	265. e	Sulpitia lex		442. e
Stragulum à sternendo	ibid.	Sulpitia lex ad sacra pertinet		438. a
Strangulatio in Tulliano facta est	531. c	Sulpitia lex de bello Mithridatico 459. d, de C.		
Strenua Dea quæ impellebat homines vt strenuè		Pontinio ibid. b, de debitis Senatorum 445. b, de		
quid agerent	9. c	Philippo Rege		459. b
Strena quid, quo die data, à quo mos ille intole-		Summanus cur Orcus nominatus		81. f
uerit.	164. a	Sumptuariæ leges quænam dicantur		456. f
Strigile vsi antiqui ad fricandum corpus	28. c	Sumptuariæ leges vnde ortæ		263. e
Strophæ	567. b	Suouetaurilia quale sacrificium		220. a
<i>στροφίον</i> quid	124. f, 277. c	Suouetaurilibus patresfamilias lustrabant agros		
Strophio tumorem papillarum cohibebant	277. c	suos ibid. c		
Strophia & fasciæ ad vincendum pectus inser-		Supercilia in Iunonis tutela fuerunt		101. b
uiebant	ibidem	Superstites etiam testes præsentis dicebantur		
Stroppus	124. f	425. a		
Struere pedum, <i>στρωγείν</i> est	423. b			
Strupi	567. b			

Terentia fabulæ nouæ	236.a	Thapsum Cæsar castris lunatis muniuit	555.a
Terentina tribus vade	327.c	Theatrales leges	438.d
Tergiductores qui	547.f	Theatrum apud Romanos diu nullum fuit	229.e
Terminalia	104.a,b	Theatrum erat destinatum ludis Scenicis	ibid.
Terminalia quando, cui, & quare celebrata	172.a,b	nomen habet à <i>θεᾶδου</i>	ibid.
Terminalis Iupiter	104.a	Theatrum locus est in quo Deorum immortalium diebus festis ludos spectabant Romani	ibid.
Terminus Deus agrorum fines in sua potestate habuit	ibid.	Theatrum mansurum primò Cn. Pompeius extruxit	230.c
Terminus & Iuuentus noluerunt cedere, cùm Tarquinius templa exauguraret omnium Deorum qui in Capitolio colebantur	ibid. b	Theatrum M. Scauri sumptuosum	ibid.a
Terminũ in Capitolio coluerunt Romani	ibid.	Theatrum quinam Consules primò faciendum locarunt	229.f
Terminorum causa leges lata	455.a	Theatrum suum Pompeius cur non Theatrum, sed Veneris templum nuncuparit	230.c
Terminorum defendendorum ritus ab antiquis quinam obseruatus	456.a,b	Theatrum temporarium Mummius erexit	ibid.a
Terminos si quis transtulisset, quomodo punitus	104.b	Theatri ædificandi prima occasio quænam fuerit	229.e,f
Terrestris Triumphus quis	582	Theatri partes quænam	230.d
Terripauium	120.a	Theatra Curionis qualia	ibid.b
Terripudium	ibid.	Theatra qua forma fuerint	ibid.c
Tertiani milites qui, & vnde nomẽ habeant	549.f	Theatrorum vsu nondum introducto sub frontibus & vmbracula agebant	ibid.e
Tessera frumentaria quæ fuerit	373.c	Theaidem suam Staius in agone Capitolino recitauit	248.a
Tesserarij qui	550.a	Themis Dea	87.f
Testamentum Calatis Comitibus tempore pacis fiebat bis in anno	299.b	Theodoricus Gothorum rex gladiatorum vsu sustulit	257.e
Testamentum per æs & librã quodnã fuerit	417.e	Thoedosius Imperator sacerdotia veteris superstitionis sustulit	127.e
Testamenti nuncupatio quid	418.a	<i>Θεοδοσιου</i> dicta Sibylla	138.f
Testamenti ordo apud veteres qualis fuerit	417.e	<i>Θεοδ.</i> vnde derinetur	42.a,b
Testamenta confirmata aut rescissa à Centumuiris	510.a	Thermæ alix æstiuæ, alix hyemales	28.e,f
Testamenta in procinctu facta quæ	540.f	Thermarum Diocletianarum descriptio	29.f
Testamenta omnia quare septem testibus presentibus scripta sint	418.b	Thermarum luxus	28.d
Testamentorum genera duo 299. b, tria genera quænam fuerint	417.e	Thermarum sola sternebantur vitro, lapide, aut crustis marmoreis, &c.	ibid.e
Testamentorum nomine leges late	462.e	in Thermis populus campanæ sonitu vel aduocabatur, vel dimittebatur	30.f
Testandi ius solis patribus familiis fuit	414.d	Thesmophoron quare Cererem nomenent	73.f
Testimonium falsum ab Ethnicis grauitèr punitum	411.e, f	Thetin quemnam Ægyptij intelligant	66.a
Testimonia dicuntur omnes probationes extrinsecus sumptæ	523.a	Thomas Phreigius Iurisconsult. clarissimus	226.e
Testimoniorum diuisio	ibid.	Thoracium	565.d
Testimoniorum parandorum gratia dies aliquot sumpti	ibid.	Thoria lex de non soluendo vectigali	453.e
Testis quis & eius conditiones	ibid.c	Thorem quare sic dictum	44.b
Testis falsi pœna lege Cornelia deportatio & omnium bonorum publicatio	412.a	<i>Θεοδωτος</i> Bacchus dictus fuit	583.c
Testis interrogandi formula quæ fuerit	523.f, 524.a	ex Thure quomodo diuinarint veteres	123.a
Testes alij sponte, alij inuiti testimonium dixerunt	523.d	Thuribulum, vas quo thura adolentur	144.c
Testes interrogabantur ab accusatore, defensore, atque eo qui producebat	ibid. f	Thuscianicus Apollo	64.a
Testes iurari respondebant 524.a, quare	ibid.	Thuscus vicus vnde dictus	5.e
Testium interrogatio summam Oratoris industriam requirebat	523.f	<i>Θυρεων</i> non significat clypeum	551.a
Testudo quale tabulatum	561.a	Tiberinus campus, Martius campus quoque dictus fuit	312.e
Tetas palumbes vulgò appellati	124.b	Tibia nuptialibus festiuitatibus interuenit	286.f
Thalassionem nuptiis Romani in clamabant	286.f	Tibia vnde dicta	240.b
		Tibiæ alix veteres, alix nouæ	ibid.
		Tibiæ dextra vel sinistra quænam sint earum materia	ibid.
		Tibiæ pares vel impares quænam fuerint	ibid. d
		Tibiarum	

- Tibiariū variæ differentiæ ibi. varia materia ibi. b
 Tibias sinistras grauem sonum reddidisse dextras
 acutum ibid. f. earum materia quæ 241. a
 Tibiis, dextris & sinistris acta est, quid sit ibid.
 quānam vti dicatur ibid.
 Tibiis imparibus quid ibid. e
 Tibiis Sarranis quid ibid.
 Tibicinem canere oportebat in sacrificiis ne quid
 infaulti exaudiretur 146. f
 Tibicines decem ad funera adhibiti 407. b
 Tibicines tibiis concinentes sacris populi Roma-
 ni interesse solebant 142. e
 Tibicinum collegium 429. c
 Tifata curia 300. c
 Tignum concapes quid 436. f
 Tigni appellatione quānam contineantur ibid.
 Tigna à tegendo ibidem
 Timor primus in orbe Deos fecit 42. a
 Tintinnabulum quare Triumphantium curri
 appensum 585. c
 Tintinnabula gerebant, qui extremo supplicio
 afficiebantur ibidem
 Tirones 271. b
 Tisiphone 82. d
 Titia auis hominibus ignota 124. b
 Titia curia 300. c
 Titia lex de colligendo, vestigali 453. f, de lusu
 482. a, de Triumuiris R. P. C. 448. c
 Titienfis tribus quæ 321. a, b
 Titij sodales quānam dicti 124. a, vnde appellari
 ibid. à quo instituti ibid.
 Titius quid, & vnde 238. f
 Titus Coruncianus Pontifex Maximus primus
 ex plebe creatus 137. b
 Titus Tarius à Romulo victus 2. f
 Titi Cæsaris ludi quo die celebrati 255. a
 Toga ad calceos pendebat stante Republica 269. a
 Toga an fuerit aperta nec ne 268. a
 Toga cingeretur necne controuersum est ibid. b
 Toga exules Romani non poterant vti 269. d
 Toga libera adolescentibus pueritiam egressis die
 Liberalium dabatur 179. a
 Toga mutata Respublica apud paucos remansit,
 & non nisi honestiores 269. d
 Toga niuea qui erant ditiores & elegantiores
 semper incedebant 272. a
 Toga pacis insigne fuit 269. c
 Toga pacis tempore vsurpata, & vnde dicta 267. d
 lanca fuit si materiam spectes ibid.
 Toga palmata qualis vestis 272. d
 Toga picta qualis vestis fuerit ibid. e
 Toga prætexta & bulla in vsum puerorum cur
 fuerit vsurpata 270. a, quæ fuerit, & vnde dicta
 269. f, hac pueri quandiu vsi sint ibidem
 Toga prætexta vtebantur puellæ donec nuberēt
 270. c
 Toga primò forma semicirculari fuit, dein qua-
 drata 267. f
 Toga pura pueris virilem ætatem ingredientibus
 in exitu anni 15. dabatur 271. b
 Toga pura quæ & quare sic dicta ibidem, quare
ὑποβύς dicta ibid. quare libera dicta sit ibid. e
 Toga purpurea quid differat à picta & prætexta
 272. d, e
 Toga recens vel intacta quānam ibid. a
 Toga Romanorum, vt pallium Græcorum 269. c
 Toga sordida à pulla quid differat, & cuius colo-
 ris fuerit 271. f
 Toga sumebatur in æde Iouis Capitolini aut post
 quàm domi sumpta, statim in Capitolium ad
 Iouis ædem ibatus ibidem
 Toga tunicæ fuit iniecta 267. f
 Toga vndulata, sericulata, phrygiana, scutulata
 272. e
 Togæ cinctura triplex 268. b, genera quānam
 fuerint 269. f, mensura varia fuit 268. f, iusta fuit
 sex vlnarum ibidem
 Togæ sinus ibid. c
 Togæ trita pexis opponuntur 271. f, cur dicantur
 decores ibid.
 Togæ vsus in solis propemodum Senatoribus ad
 extremum fuit 269. e
 Togæ vsus in castris ibid. c
 Togam Consules ex templo Iouis Capitolini su-
 mebant 56. d
 Togam Græci *πίβενον* appellant 267. f
 Togam petitorum candidam quare Polybius
λαμπρά maluerit dicere quàm *λευκήν* 71. a
 Togam pictam triumphantes gerebant 272. c
 Togam prætextam primis Rei. temporibus puc-
 rilibus atas non vsurpauit 269. f, quibus de causis
 post vsurparit 270. a, b
 Togam prætextam quare Græci *ὑποβύς* vo-
 cent 269. f
 Togam pullam induebant luctus causa 271. d
 Togam puram Caligula anno 19. accepit, M.
 Aurelius 15, anno ibid. b, quare virilem no-
 minarint ibid. qui accipiebant Tirones dicti
 fuerunt ibid.
 Togam sordidam deposita niuea viri illustres cū
 rei facti erant, sumebant 272. b
 Toga candida vtebantur ij qui honores petere
 volebant 270. f
 Toga honestiores fœminæ non vtebantur, sede-
 ius vice stola 269. d
 Toga picta vt vterentur priuati duobus tantum
 concessum 272. d
 Toga prætexta quānam vsi sint 270. c, d
 Toga virili sumpta par annum modestiæ causa,
 togam in humerum non reiciebant 568. a
 Togæ si maculas contraxissent, eas eluebant ful-
 lones qui Romæ erant 272. a
 Togas maiores habebant amplioris fortunæ ho-
 mines 268. f
 Togis paruis tenuioris fortunæ homines vsi ibi.
 Togis, vtebantur mulieres obscuri loci & impu-
 dicæ 269. d
 Togatæ fabulæ quare sic dictæ 236. f, in quibus Ro

mani inducebantur.	269. b	Triatrus	179. e
Togatæ mulieres meretrices significant apud veteres	ibidem d	Triarij quales milites	549.
Togati pro Romanis quare dicti ibid. b, quare Galli atque Hispani dicti fuerint	ibidem	Triboli quid	563. b
Togatos Senatores & Equites Hadrianus semper esse voluit	269. e	Tribulos suos vnicuique tribui qui diuisa munia haberent, nec domicilium mutarent, adscripsit Tullius	8. a, b
Togulam suam incretabant tenuioris fortunæ homines sub dies ludorū vt nitidi essent	272. b	Tribunal qualis suggestus fuerit	495. e
Togulus in monte Capitolino sepultus	4. f	Tribunalis descriptio	ibid. f
Tonans Iupiter quare	57. f	Tribunatus omninò cessauit sub Constantino Imperatore	367. c,
Tonitru Comititia quomodo diremerit	317. a	Tribunatus pleb. annus xxx. ætatis definitus	446. c
Tonitrua & fulgura Ioui tonati tribuebantur	58. a	Tribunatum Sulla aboleuit	367. b
Tonifilla	566. a	Tribunitia Comititia quæ	310. c
Tortoris Apollinis simulacrum	64. a	Tribunitia domus non fuit clausa	367. b
Torus funis	567. b	Tribunitia vis seipsam poterat destruere	ibid.
Trabea consulum post reges habitus militaris fuit 275. b, qualis vestitus.	ibid.	Tribunus Celerum quænam sacra pergerit	123. c, quis fuerit 343. a
Trabeam auro pictam facit Aufonius ibid. d, Romanis triumphalem fuisse	ibid. c	Tribunus plebis vnus si cæterorum rogationibus refragaretur impedire poterat omnia	367. b
Trabearum genera tria fuerunt	ibid. b	Tribuno plebis integrum diem ab Vrbe abesse non licuit	ibid.
Trabeatæ fabulæ	236. f	Tribunum Celerem Romulus Equitum quos Celeres vocabant præfectum constituit	123. d
Trabeati Consules qui antea prætextati fuerant	275. d, quare Equites dicti	Tribuni Celerum Comititiis Curiatis creati	300. f
Traditio quænam complectatur	489. d	Tribuni Comititiati qui	546. d
Tragædia quid 235. b, à Comædia quid differat 237. c, chorum habet, quem nunquam amisit 239. a, neque argumentum habebat, neque prologum separatum ibid. non habet dicacitatem aut risum 233. f, in hac nihil nisi miserabile ac terrificum ostenditur ibidem primùm <i>τραγωδία</i> dicta 235. b, prius exulta quàm Comædia 234. e, vnde dicatur, Grammatici non conueniunt ibid. f, 235. a		Tribuni militares centuriatis Comititiis creabantur	308. f
Tragædiæ species duæ 235. b, c, vtilitas	ibi.	Tribuni militares Comititia Magistratum creandorum causa habuerunt 310. f, habuerunt Consularia Comititia	ibidem
Tragica scena quomodo ornata	239. c	Tribuni militum alij angusti clauij, alij lati clauij fuerunt 274. e, iidem insignibus quibus Consules vsi 364. b, nonnunquam Patricij, nonnunquam ex patribus & plebe creati	ibid.
Tragici cothurno pedes induebant	234. d	Tribuni militum quinā, quibus præfuerint	546. c
<i>τραγωδία</i> quasi <i>τραχὺν ἴδιον</i>	235. b	Tribuni militum tres quando creati 364. a, mox quatuor, tandè sex, nunquam plures creati	ibid.
<i>τραγοί</i> quales naues	594.	Tribuni pleb. legem tulerūt vt Pontifices ex Plebe quoque creentur	135. f
Traianus à Persis rediens in itinere apud Seleuciam fluxu sanguinis è vita discessit 494. f, solus in vrbe sepultus	ibid.	Tribuni plebis purpuram gestarunt 367. b, quibus conditionibus primò fuerint creati 366. d, quinque primò creati fuerunt, quare sic dicti ibid. e, quomodo vetustis temporibus decreta patrum examinarunt 348. f, sacrosancti fuerunt 370. d	
Traiani vox memorabilis omnibus regib. & principibus obseruanda	ibid.	Tribuni plebis si decreta patrum probassent, litera T, subscripta significabant	348. f.
Traiciendi fluminis modus quadruplex	552. a	Tribuni pleb. Tributis Comititiis creabantur 329. b, vetustis temporibus curiam intrare non poterant	348. f
Transenna	567. b	Tribuni potestatem vocandi in vetere iure non habuerunt	366. f
Translatio actionis quādo locū habuerit	506. b, c	Tribuni Rufuli qui	546. d
Transstra 565. a, vnde dicta	ibid.	Tribuni sortiebantur in Tributis Comititiis, quinam illa habere deberet	330. c
Transuersi limites qui	455. f	Tribuni tantum semel à Pontifice Maximo creati	ibid.
Trebonia lex	449. d	Tribunorum & Ædiliū pleb. quænam personæ Comititia habuerint	ibid. b
Treboniæ leges duæ de Cæsare & Põpeio 452. c, d			Tribu-
Trepidationis motus à quo primùm commentus 602.			
Trepidationi longitudinem adiecit Alphonus ibidem			
Treuiti populi in confinibus Germaniæ	370. d		
Treuirū metropolis Treuiorum ibid. vrbs celebris propter Archiepiscopum Treuirensē ibid.			

Tribunorum militarium numerus quomodo fuerit auctus 546.c, eorum lectio qualis & à quibus suscepta	330.b
Tribunorum militum Comitia ad Consulatum munus pertinuerunt	330.f
Tribunorum militum Comitia à quibus habitata 310.f, potestas quando sublata	364.b
Tribunorum plebis causa leges constituta	449.a
Tribunorum plebis creandorum quænam causa fuerit 366.a, b, numerus duplicatus fuit ibid. d, potestas quanta fuerit ibid. f, 367.a, potestas terminata fuit incenibus, nec extra Urbem quicquam valuit	367.b
Tribunis pleb. Sulla omnem potestatem ademit	449.e
Tribunos militum nunquam octo fuisse creatos, ut Liuius dicit	364.b
Tribunos plebis in iudiciis non licuisse appellare	522.a
Tribunos vitio creatos esse quomodo intelligendum sit	347.b
Tribus quidnam	299.c, 320.d
Tribus triplici modo sumitur	320.d
Tribus vnaquæque in vrbe Roma propriam sedem occupauit	7.f
Tribus accipiebant Romani cum pleno iure ciuitatis	331.a
Tribus vrbana & rustica 322.b, quid singule ibid. c	
Tribus fuerunt tres partes vrbis Romæ, in quas Romulus totam ciuitatem distribuit	7.f
Tribus multra duobus nominibus fuerunt nominata	321.
Tribus multa nomina illustrium familiarum sibi ascuerunt 324.b, quando hoc factum	ibid. c
Tribus nouæ tempore belli Marfici ad 35. additæ non diu manserunt	322.
Tribus nouemdecim in quas populum Romanum Seruius Tullius diuisit	325.c
Tribus quomodo à regibus auctæ	7.f
Tribus rustica quare vrbis præpositæ	322.c
Tribus trigintaquinque in quas vniuersus populus Romanus fuit diuisus	327.e
Tribus vrbana quatuor quænam sint	322.d
Tribus vrbana rusticis ignobiliores	38.a
Tribuum nomina & auctor	321.a, b
Tribuum numerus quando ampliatum	325.d
Tribuum numerus varius	321.b
Tributa Comitia in quàm variis locis habitata fuerint	332.b
Tributa Comitia Magistratuum quo ordine habitata fuerint	333.b
Tributa Comitia quid fuerint 320.d, quomodo non auspicio habitata 333.c, quo tempore habitata sint	332.f
Tributorum Comitiorum causæ quatuor fuerunt 330.b, modus & processus explicatur	333.d, 334.
Tributis Comitii vocandis non erat vnus locus destinatus	332.b
Tributa Comitia quænam personæ peregerint	
Tributis Comitii creabantur Magistratus minores	328.b
Tributis Comitii iudiciorum si damnatus reus, illic prædes dare cogebatur soluendæ multæ	337.e
Tributis Comitii lege Valeronis plebeij Magistratus creati	301.b
Tributis Comitii Magistratuum Candidatos adesse oportebat 331.d, omnes ciues Romani sua dicebant sententiam	ibidem c
Tributis Comitii quinam sacerdotes creati fuerint	329.c
Tributarij qui	572.f
Tributum quid	573.a
Tributum ordinarium fuit & extraordinarium ibid. quid singula	ibid.
Tricennalia vnde	296.a
Triclinium quid	261. b
Tricentis nota rates	465.c
Trientes calices quotidiani fuerunt	264.b
Trifinium appellauerunt veteres eum locum, in quem tres possessores attingebant	431.b
Trinundinum, id est, dies vigintiseptem	393.a
Trinundinum quare in Comitii Centuriatis ferè semper interiectum fuerit	315.a
Trinundino die cur leges promulgata	219.b
Tripudium	120.a
Tripudium Oscinum quid	ibid.
Tripudium rerum gerendarum proprium erat	303.e
Tripudium Solistinum	120.b
Tripudium Sonium	ibid. c
Tritæ togæ pexis opponuntur	271.f
Tritonas fastigio ædis Saturni cum buccinis superpositos, quid significare voluerint Romani	50.b
Triumphalis trabea Romanis fuit 275.c, vestis erat purpurea, auro intexto picta	585.b
Triumphalis pæpe primus auctor in Græciâ	583.c
Triumphali veste extra Triumphum nemini licebat vti	ibid.
Triumphales columnæ & arcus 586. d, coronæ quænam sint 580.a, leges	583 f
Triumphales leges quænam fuerint ibid. ludi qui post insignes victorias celebrantur	255.a
Triumphalibus viris post peractos triumphos quinam honores decreti fuerint	586.d, e
Triumphanti imperium populus dabat	584.a
Triumphantes postquam in Capitolium ducti quid factum	586.b, c
Triumphantes secum in curru habebant filios pueros	585.f
Triumphantium currus qualis fuerit	ibid. c
Triumphantium curru quare tinnabulum & flagellum appensum	ibid. e
Triumphantium ora minio illini solita	ibidem
Triumphare apud Romanos quibusnam Magistratus concessum	383.f
Triumphare is tantum poterat, qui hostium quinque	

millia cecidisset	459.a	in quem annum inciderit	364.c
Triumphare solis Consulibus & Ducibus concessum	ibid.	Triumuiris vt Pontifici lege datum togæ prætextæ ius	147.b
Triumpharunt veteres non nisi de hostibus, quorum aliqua esset dignitas	584.c	Triumuiros Capitaless Comitiiis tributis creabant	369.f
Triumphaturus ante triumphum Urbem introire non poterat	459.a	De Triumuiris epulonū quis legem tulerit	439.a
Triumphaturi in toga picta triumphabant	275.c	Τρῦνυρος	235.a
Triumphus cū decernebatur, Senatū integrum adesse oportebat	584.a	Τρῦξ	ibidem
Triumphus qualis honor fuerit	583.b	Troiani ludi	242.c, 257.e
Triumphus honor qualis	ibid.	Troia quare diruta	2.a
Triumphus honorem qui sibi Senatu invito rapuerunt, duxerunt eum non in Capitolium, sed in montem Albanum	584.c	Tromentina tribus	326.a
Triumphus honorem quod Cn. Fuluius spreuerit, exilio mulctatus fuit	588.a	Tropheæ corpora trunca fuerūt cū spoliis	587.a, b
Triumphus pompa qualis olim fuerit	584.c, e, f	Tropheorū & arcuum Triumphaliū icones	ibid.
Triumphus quis primus auctor Romæ	583.d	Trophonius	66.a
Triumphus terrestres & nauales quinā fuerint	582.a	Tropoteres	567.b
Triumphus vnde originem habeant	583.b, c	Trudes	565.c
Triumphum naualem quis primò egerit	582.a	Tuba quid	544.f
Triumphum petentes oportebat extra Urbem subsistere, & decretum Senatus expectare	584.	Tubicines dicuntur, qui tubis canunt	142.e
Triumphus quibus rationib' impediti fuerint	ibid. a	Tueri duo significat: vnum ab aspectu, alterum à curando	ibid. d
Triumphorum causa leges promulgatæ	459.a	Tulla lex de ambitu	478.a, de legationibus liberis 445.d
Triumphorum finis	587.f, 588.a	Tullianum quæ carceris pars	533.b
Triumphorum genera	581.a	Tullius Hostilius vbi regnam suam habuerit	5.e
Triumuiratus quomodo in Rempublicam introductus	364.c, d, e, f, non vltra annos decem in Republica Romana fuit	Tumultum grauius quid esse quàm bellum	133.
Triumuiris ædibus sacris incendio consumptis restituendis, sacris conquirendis, donisque persequendis præerant	141.e	Tunica lati clauis fuit tunica latos clausos intextos habens	274.d, quorum propria ibidem
Triumuiris capitales	328.b, vnde dicti, eorum officium	Tunica latos clausos purpureos intextos habens propria fuit Senatorum	ibid.
Triumuiris coloniarum deducendarum qui	384.e	Tunica ordines ciuium Romanorum distinxit	ibid. c
Triumuiris etiam Treuiris & Tresuiris dicti	370.d	Tunica palmata quæ	272.d
Triumuiris legendi Senatus	376.c	Tunica quænam propriè vestis dicatur	273.a
Triumuiris lictores octo habebant	369.e	Tunicæ color hominū liberorū albus fuit	274.a
Triumuiris mensarij	375.d	Tunicæ talaris quæ	273.a
Triumuiris monetales	370.e	Tunicæ non tantum virorum, sed etiam foeminarum	276.a
Triumuiris nocturni	ibid.	Turbiustrium	180.c
Triumuiris qui conquererent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent	376.a	Turma quid	544.e
Triumuiris recognoscendi turmas equitum Romanorum	ibid. c	Turris mobilis qualis fuerit machina	560.f
Triumuiris resciscendis sacris Tributis Comitiiis creabantur	329.a	Turres	558.d
Triumuiris Reipublicæ constituendarum contra leges instituti	364. c, non diuturni ibid. quare in Rempublicam introducti	Tutanius Deus qui rebus tuendis præest	103.b
Triumuiris sacris conquirendis & donis persequendis Tributis Comitiiis creabantur	328.b	Tutela ius est ad tuendum eum qui per ætatem se defendere non potest	489.a
Triumuiris valetudinis qui	370.b, quare creati ibid.	Tutela nauis quale signum	564.f
Triumuirorum monetarium officium quodnam fuerit	ibid. c	Tutelarum causa leges latae	462.b
Triumuirorum officium Reipub. constituendarum		Tutilina Dea	103.a
		Tutores suspecti qui	416.b
		Tutulam nominabant Flaminiarum capitis ornamentum	124.e
		Tyberinus quamdiu regnarit	2.b
		Typho Gigas in Phrygia	53.b
		Typographia Sibyllino carmine iam olim prædicta	599.d
		Typographiæ exemplum primum quo anno Christi Moguntia editum sit	ibi. c
		Typographiæ primus fœtus fuerunt Officia Ciceronis æneis typis impressa	ibid.
		Typographicum artificium non per Scythas & Moscos	

Moscos ad nos peruenisse	ibid.	sint	143.e
Typographi in India quales	ibid.	Vas, qui pro altero vadimonium promisit	503.c
Typis æneis Officia Ciceronis prima omnium librorum impressa	ibid.	Vaticana ilex antiquissima	7.d
Tyrannus vnde dicatur 340.d, quis sit	ibid.	Vaticanus illicetum habuit	ibidem e
Tyranni vox in bonam partem sumpta	ibid.	Vaticanus mons trans Tiberim	ibid. c. vnde dictus ibid. d, in eo Ilex vetustissima
mutata in malam partem	ibid.	Vaticinij Deus Apollo	62.f
Tyrannum Græci appellabant, quicumque dominaretur in libera ciuitate	ibid.	Vatinia lex de C. Julio Cæsare 452.a, de colonia deducenda Nouicomum	ibid. f
Tyrannus quid sit	ibid.	Vatinia lex 467.d, popularis	ibidem d
Tyrannis quando fuerit in Romana Republica	ibid. f	Vatinius Senatum odit	ibid.
Tyrocinijs annus, dicitur annus decimus septimus 269.f		Vestigal certum & incertum quodnam	572.f
	V	Vestigal incertum Portorium, scriptura & Decuma dictum fuit	537.a
Vacationes militum extra ordinem quarum 588.c, d, hæc à Censoribus fuerunt cognitæ		Vestigales ciuitates quæ	572.f
ibid. e		Vestigalia & fundos publicanis Censores in conspectu populi Romani elocabant	325.e
Vacuna Dea, quæ ociofis præfuit	100.b	Veientina tribus vnde	325.e
Vadari reum quid	503.c	Veios non esse migrandum, qua voce Romani admoniti	119.a, b
Vadimonium deserens reus litem perdebat	ibid.	Veiovis Iupiter quare	57.e
Vadimonium quinam promississe dicatur	ibid.	Veiovis simulacrum quale	ibidem
Vadimonia dicere quid	ibid.	Veiovis templum quando consecratum	176.e
Vagitanus pro Vaticano	96.c	Veionem eum Deum appellarunt, qui non iuandi potestatis, sed vim nocendi habebat	57.e
Vagulatio quætionem significat cum conuicio 426.a, deducitur à vagulo, quod deriuatur à vagio	ibid.	Veiuipiter quare Iupiter	ibidem
Vale & Salue cur mortuis dicatur	294.a	Velina tribus vnde	327.d
Valens Pontifex Maximus appellatus	137.c	Veltria Curia	300.c
Valentinianus Pontifex Maxim. nominatus	ibid.	Velites qui milites, quasi volantes dicti	349.c
Valeria lex de fœnore 466.a, de militum secessione 458.f, de pecunia publica & duobus Quæstoribus 448.f, de perpetua Dictatura Sullæ ibi. d, de procuratione 445.f, secunda 446.a, Valeria Horatia ibid. Valeria tertia ibid. de suffragiis dandis 444.c, vt aduersus omnes Magistratus prouocatio ad populum esset	440.d	Velitum vsus quando primum repertus, & à quo ibidem	
Valeriæ legis caput	441.b	VELITIS IUBEATIS VIRITIS, quale principum actionum cum populo	317.f
Valeria lege prouocatio à Consulibus ad plebem concessa	351.b	Vellenis curia	390.c
Valerius Poplicola primos ludos Sæculares post exactos reges instituit	250.f	Velum quale nauium linteum	367.e
Valerij Poplicolæ leges latæ de prouocatione, Centuriatæ fuerunt	309.b	Velorum auctor, materia, forma	ibid.
Vaticana Bibliotheca celeberrima totius orbis 7.d, quare sic dicta	ibid.	Vendentes & ementes veteres precium non numerarunt, sed appenderunt	418.b
Vaticanus Deus, qui infaatum vagitibus præsidet 96.c		Venditio quid fuerit	491.a
Vallaris corona quæ	580.e	Venditio bonorum non nisi post diestriginta fiebat	502.f
Vallum siue Vallus quid	560.c	Venæ, arteriæ, cæteri que capitis meatus quo magis coacti, eò minis vapores à vino & cibis sursum elatos recipiunt	261.c
Vallum legionarij milites vnà cum armis in itinere ferebant	ibid.	Veneficium quid	472.e
Valli Romani descriptio	ibid. d	Veneficij causa leges latæ	ibidem
Vallonia vallibus præsidebat	103.f	Venilia quid	78.b
Varia lex 442.a, de Maiestate	470.b	Ventris cognoscendi actio qualem formulam habuerit	507.c
Varro omnium Romanorum doctissimus	6.b	Venus cur Cluacina, Murcia, Libitina, Libentina, Alina, Calua, Erycina, Verticordia, Romana, Vindex, Genitrix, &c. dicatur 70.d, 71. per totam;	
Vasorum catalogus	592.	Venus cur è spuma procreata esse fingatur	70.a,
Vasorum genera quibus veteres in sacrificiis vsi		cur pedibus testudinem calcare fingatur	ibid.
		c, vnde dicatur 69.f, vnde nata	70.a
		Veneris genitricis templum ante pugnam Pharsalicam vouit, & potitus victoria in foro suo posuit C. Iulius Cæsar	71.e

Veneris Libitinæ in templo ea vendebantur, quæ ad funera pertinebant	70.f	intestata quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt	133.c
Veneris simulacrum varium	ibi. b. c	Vestales à Pontifice maximo creabantur	329. c.
Veneri columba litabatur	147. c	cuius ætatis, ex qua familia, & quo ritu capta fuerit	132. f.
Veneri generici Iulius Cæsar spolia de hostibus dedicauit	71. e	dicebantur quæ Vestæ sacra curabant, & ignem eius custodiebant	131. c
Veneri Gratia addita	72. d	Vestales incestum committentes cur non cremata fuerint	132. c.
Veneres quatuor Cicero ponit	70. a	per triginta annos puræ manere cogebantur	131. e.
Verberatio in condemnatis mortem antecessit	529. b	quomodo deprehensum	132. a
Verberatio per lictorem fiebat	533. c	Vestales virgines ante Romam conditam Lauinij & Albæ fuerunt	131. c
Verbera & virgis & fustibus inflata sunt	516. f	Vestales virgines stupratas quomodo puniuerint Romani	ibid. f
Verberit pro verberet	402. e	Vestalibus matronæ cur nudis pedibus ad templum Vestæ iuerint	198. b
Verbis integros sensus significabant Ægyptij	393.	Vestalibus quinam honores redditi sint	131. f
Verres diligens in obseruandis legibus conuivialibus	264. c	Vestalibus virginibus cibi quando & cur à ciuibus missi	197. b
Verres palliatus stetit in littore cum pallio purpureo	269. c	Vestalium sacerdotium durauit vsque ad Theodosij senioris Imperatoris tempora	133. c
Verrinæ secundæ locus explicatus	320. c	Vestalium virginum ædem quis primò Romæ extruxerit	131. c
Verruncare antiquum pro vetere	100. d	Vestalium virginum numerus, officium dignitas	ibid. d. e
Verrura verita apud Romanos	437. a	Vestem mutare quid	272. b
Vertens annus quare	152. a	Vestimenta clauata quænam	274. c
Verticordia Venus vnde 71. c. eius templum ibid.		Vestimenta communia quænam	265. d
Vertumnus Deus rerum contrahendarum & permutandarum	102. d	Vestimenta familiaria quæ sint	ibid.
Vertumni signum & templum vbi	ibid. e. f	Vestimenta muliebria quæ	ibid. 275. e
Vertumni quinam dicantur	ibid. e	Vestimenta puerilia quæ sint	265. c
Veruta	550. e	Vestimenta quædam cum mortuis condebantur & vrebantur	407. a
Vescebantur veteres in propatulo & communiter	259. f	Vestimenta quid sint, & eorum species	265. c
Vespa quod vespertino tempore eos efferant, qui fanebri pompa propter paupertatem duci nequeunt	142. d	Vestimenta stragula quæ insternebantur	ibid. e
Vespe dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt	ibid.	Vestimenta virilia	ibid. c
Vespasianus quando Hierosolymas cepit	209. e	Vestimentorum Romanorum cognitio plurimum adfert ad intelligentiam multorum scriptorum	ibid.
Vespasianus templi Hierosolymitani vasa in Pacis templum Romæ reposuit	94. d	Vestis mutatio	521. f
Vespera à stella quæ ἑσπερος dicitur nomen habet	158. a	Vestium Romanarum tam virilium quàm muliebrium catalogus	592. c
Vesperna Cæna	259. a	Veturia tribus	325. c
Vesperna veteribus quod nobis est cæna	ibid. e	Veturia gens, postea Veturia dicta fuit	ibid.
Vespillo dictus quod vespertino tempore mortuus efferat	142. d	Vexilla quare singulis centuriis constituta fuerint	545. b
Vespillones cadauerum funeratores	ibid.	Vexilla Romanorum in nummis antiquis videntur	ibid.
Vespillones etiam vespe dicuntur	ibid.	Vexillū quot hominū fuerit apud Romanos	557. f
Vespillones quod vespertino tempore mortuos efferent	292. a	Vexillo roseo pedites euocabantur	539. b.
Vesta dicta Tellus, quod herbis vestiatur	50. e	Equires	ibid.
Vesta diu ante Romam conditam culta in Italia	76. b	Vfentina tribus vnde	327. a
Vesta vnde dicatur	75. e	Vlpiani lex inutilis	600.
Vestæ ignis sacer est	76. c	Vls quid veteribus	370. f
Vestæ sacra quando & quomodo peracta	176. c	Vltor quare Iupiter dictus	58. b
Vestæ simulacrum	76. a	Vmbri diei initium sumserunt à meridie	157. e
Veste Numa Pompilius templum extruxit in quo ignis aternus asseruatur	ibid. c	Vmbri quare ciuitate donati	442. b
Vestalia qualis dies	197. b	Vnxia Iunò	286. e
Vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque		Voces inopinata quibus Romani à Imoniti f. erint	

rius	119.a	mam missum, & in Capitolini Iouis templum	
Voconia lex	462.f	illatum	69.c
Volcanalia feræ Vulcani	208.c	Victor. templū, ædiculæ, simulacrū quale	ibid. b, c
Volcanalis flamen	128.b	Victoriam tardius assequuntur qui discrepant	
Volones quinam milites	549.f	antè, quàm dimicent	540.e
Voltinia tribus vnde	324.b	Victoriatus lege Clodia percussus	465.a
Volturnalia sacra Volturni	106.c	Victoriatus nummus	ibid.
Volturnalis flamen	ibid. 128.b	Victoriatum nomen à victoria, qua nummus est si-	
Volturnus qualis Deus	106.c	gnatus	ibid.
Volumnus Deus nuptialis	100.b	Victor Iupiter quare	57.c, d
Volumna Dea nuptialis	ibidem	Vicus est regionis pars	8.d
Voluptas Dea quæ voluptatem hominibus adse-		Vicum nominat, quòd vias circum haberet	ibid.
rebat	97.c	Vidue si nubent non impetrata potestate, infan-	
Voluptas ara ibid. f, sacellum	ibid.	mes fiebant à Prætorè	296.b
Volupiam quomodo effinxerint	ibid. d	Vigiliarum dispositio apud Romanos	556.e
Votui ludi quinam	242.c	Vigiliarum tessera à præfecto regionis petebatur	
Votui ludi qui sint 253. c, quomodo fuerint in-		548.c	
troducti	ibid.	Vigilum præfecti qui fuerint 373. d, e, à quo in-	
Votorum discrimina	591.	stituri	ibid.
Via quid	430.b	Vigintiuii coloniarum deducendæ qui	384.c
Viarum cura lege Sempronia instituta	481.e	Villia lex de ætate Magistratum	446.b
Viarum faciendarum maxima diligentia apud		Viminalis à Ioue Viminco	59.b
veteres	370.e	Viminalis mons à Viminco Ioue dictus	6. b, e-
Viatores à Consulibus legebantur	387.b	tiam Fagutalis	ibid.
Viatores alij erant à lictoribus	ibid.	Viminalis mons vimina & syluam fageam ha-	
Viatores qui	ibid. a	buit	7.e
Viatorum erant decuriæ apud Romanos	ibid. b	Viminalis porta & collis	59.b
Viatorum officium quodnam	ibid.	Vimineus Iupiter	6. b, 59. b
Viatorum opera crebrior in via quàm in vrbe	ibid. a	Vinalia alia Veneri, alia Ioui celebrabatur	207. c
Viatoribus quinam Magistratus vsi	ibid. c	Vinalia quando, cui, cur celebrata	188. c
Vibilia quæ ab errorib. viarum liberabat	100. d	Vinalia rustica instituta	101. e
Vicani magistrum vicorum 247. d, etiam si Magi-		Vina veteres sepius niue aut in puteo refrigerarunt	264. d
stratus non erant, tamen ludos faciebant	ibid.	Vincula in publica rei post confessionem conie-	
Vicennales ludi	254. f	cti	516. e
Vicennalia vnde	296. a	Vinculorum nomine quænam Romani compre-	
Vicennalia quales ludi fuerint	254. f	hendant	ibid. d
Vicepota qualis Dea	106. b	Vindex dicitur is, qui vindicabat quo minus is,	
Vicomagistri qui, eorum officium	374. a	qui prehensus erat, ab aliquo teneretur	427. f
Victima quid	146. b	Vindicatio quid	500. d
Victimæ albæ superis deputatæ; nigrae inferis	147. c	Vindicationis actio duplex	503. f
Victimæ infautæ quænam fuerint 121. b, & quæ		Vindicationis formula	497. a, b
infautæ	ibid.	Vindicationis intentio	508. b
Victimæ sic dictæ quòd vi ictus percussæ cadant		Vindicia in singulari est res, de qua est contro-	
146. b		uersa	425. c
Victimas gratulationis causa in templo Iouis		Vindicia quid	ibid. 427. f, 504. a
Capitolini mactabant	56. e	Vindiciam ferre est sententia decretò que aliqui	
Victimas maiora esse sacrificia quàm sint Ho-		obtinere	425. b
stiarum	146. b	Vindicias postulantis verba quænam sint	507. b
Victimarij quales sint sacerdotum ministri	142. f	Vindicit pro vindicet antiquè	402. e, 426. d
Victimariorum castra Romæ fuerunt	143. a	Vindicta manumissi non semper pro tribunali	
Victoria apud Actium promontorium	254. a	manumitebantur	38. e
Victoria aurea in templo Iouis Capitolini	56. c	Vindictæ rationem intulit P. Valerius Poplicola	
Victoria vnde dicatur	ibid. e	ibid. c, vnde nomen sortita sit	ibid. eius pote-
Victoriæ ludi à quo instituti, & quando	253. f	stas primùm penes Consules, tum ad Prætorè	
Vnde signum summum erat, herbam porrigere		vrbani transfata	ibid. d, mos circa hanc ma-
victos	580. b	numissionem obseruatus qui	ibidem
Victoriæ simulacrum aureum e c c x x. pond. ab		Vinæ qualis machinatio	561. c
Hierone Siciliæ rege gratulationis causa Ro-		Vincarum vsus	ibid. d

Rerum & Verborum

Vinum effudisse bonæ fortunæ signum	118.e	Vrbis partes maiores quam similitudine regiones dictæ sint	8.d
Vini potu liberi fiunt mortales, omnisque tristitia pellitur	73.c	Vrbium atque exercituum deuotiones	563.e, e-xempla
Vini vsus mulieribus Romæ interdictus	401.c	Vrnx siue cistæ quot fuerint	526.b
Violarij	278.c	Vrnula	145.2
Virbialis flamen	128.c	Vsucapere	428.d
Vir ducit, mulier nubit 285.a, quare	ibid.	Vsucapio	ibid.
Virgæ & secures simul cur Regibus prælatæ fuerint	342.e	Vsucapio qualis acquisitio fuerit	489.e
Virgis quando vsi sunt Magistratus	516.f	Vsucapionum nomine leges latæ	464.d
Virgilius explicatus	407.a	Vsura centesima quæ sit	437.a
Virginensis dea adhibebatur, cum virgini zona solueretur	97.f	Vsura deunx, dextrans, & sic in reliquis partibus assis	ibid.b
Virginienfis dea in conclaue nouæ nuptæ illata	287.d	Vsura magnas turbas in Republica Romana dedidit	436.f
Virgines Saliaræ quæ dicantur	134.d	Vsurarius as	437.a
Virginum Vestalium incestus quibus legibus punitus	439.c	Vsurpacio est vsucapionis interruptio	421.e
Virgo quare à veteribus ex gremio matris raperetur	283.c	Vsurpacio quid	504.e
Virilia vestimenta quænam sint	265.c	Vsurpatione quomodo connubium dissolutum	288.d
Viriplaca dea, quæ viros placabat 98. b, eius sacellum vbi	ibid.	Vulcanus cur claudus 75. b, ignis inuentor	ibid.
Viro eicere vxorem quibus conditionibus concessum	288.c	Vulcanus quasi Volcanus	74.f
Virtus quare à viro dicatur	91.f	Vulcani fanum cur Romulus extra Vrbem edificari voluerit	75.c
Virtus quid	ibid.	Vulcani quatuor Ciceronis	ibid.2
Virtutis effigies qualis	ibid.	Vulcano Titius Tatius domū Romæ vouit	ibi.b
Virtutis & Honoris templa ita fuere extracta, ut per Virtutis templum ingressus esset ad ædem Honoris	92.a	Vulgus sordidum	272.a
Virtuti & Honori quis primus ædem Romæ extruxerit	ibid.	Vulnus primum obligauit Æsculapius	89.b
Virtutem Romani religiosè coluerunt	91.f	Vulpes sceta	118.d
Vis alia publica, alia priuata, & quid hæc vel illa 475.a		Vulturem in ædem Iouis aut deorum volasse prodigij loco habitum	117.b
Viscellia mendosè pro Visellia	461.b	Vultures præpetes aues	116.f
Visceratio quid	295.e	Vulturum 12. numerus Romulum cõdeantem vrbem de tempore durationis admonuit	117.b
Visellia lex de iure annulorum libertinis non communicando	461.a	Volfgangus Lazius Historicus Cæsareus	339.c
Visellius Varro, Ciceronis consobrinus	ibid.	Volfgangus Musculus Polybium Latinitate donauit	350.f
Vis qua aliquis ex loco aliquo deiectus, vera & simulata fuit	504.b	Vxor genus est, habens duas species	282.e
Vis priuatæ capita quæ sint	475.d	Vxor iusta & iniusta quæ	283.a
Vis publicæ capita quænam sint	ibid.a	Vxor tribus modis habebatur	ibid.
Vitri officina in Circo Martiali	229.d	Vxorem ducere, quasi domum ducere	285.c
Vittæ capitæ ornamenta muliebria	278.a	Vxorem in manu mariti esse quid sit	289.c
Vitula dea quæ lætitiæ præfuit	100.c	Vxores quasi vxores	286.a
Vndulata toga	272.c	Vxores veteres tribus modis habuerunt	421.b
Vngues quem animæ gradum habeant	50.c	Vxorum genera duo	289.d
Vracon	565.f		
Vrbana tribus quid. 322.c, eius quatuor genera	ibid.	X	
Vrbanas in tribus trāsferri, ignominiosum	ibid.	Xenophontis liber de Æquiucis	49.c
V.R. quid significarint literæ hæc	319.a, 393.f	Xystus Græca appellatione locus erat Romæ, ita quo sub tecto, hyemis tempore versabantur athletæ	43.f 231.d
Vrbs apud veteres	3.c	Z	
		Zonaras Monachus de Græcorum Imperatoribus scriptit	31.
		Zonas dictas à ζωνών quod est cingo	277.d
		Zonæ quale genus vestimenti	ibid.

SPECIAL

82B

2292

